

EN-NEF'U'L-MU'AVVEL

(BEYÂN-BEDÎ')

Telhîs ve Mutavvel Tercümesi

ABDÜNNÂFÎ' İFFET EFENDÎ

2. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 202

Edebiyat ve Sanat Serisi : 44

- Kitabın Adı* : EN-NEF‘U‘L-MU‘AVVEL
FĪ TERCEMETİ‘T-TELHĪS VE‘L-MUTAVVEL
Telhıs ve Mutavvel Tercümesi, 2. Cilt
- Müellifi* : Abdünnâfi‘ İffet Efendi (ö. 18 Zilhicce 1308/25 Temmuz 1891)
- Özgün Dili* : Osmanlı Türkçesi
- Hazırlayan* : Prof. Dr. Mustafa İrmak
Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi
- Editör* : Dr. İsmet İpek
- Son Okuma* : Ali Aslan, Yazma Eser Uzmanı
- Arşiv Kayıt* : Matbaa-i Âmire, 1290 tarihli baskı
- Kapak Görseli* : Fatih‘in şahsî kütüphanesi için hazırlanmış *Mutavvel* nüshası
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Şehzade Mehmed Nr. 88
- Kitap Tasarım* : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
- Baskı* : Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mh. Dr. Ali Demir Cd. No: 51 Sefaköy - İstanbul,
Tel.: 0 (212) 624 21 11 www.matbaasistemleri.com,
Sertifika No: 40421
- Baskı Yeri ve Yılı* : İstanbul 2023
- Baskı Miktarı* : 1. Baskı, 1000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Abdünnâfi‘ İffet Efendi

Telhıs ve Mutavvel Tercümesi, *en-Nef‘ul-Mu‘avvel*

1. Arap Dili, 2. Arap Edebiyatı, 3. Türk Edebiyatı, 4. Şerh, 5. Belâgat, 6. Telhıs, 7. Mutavvel

ISBN: 978-975-17-5561-2 (2.c) / 978-975-17-5559-9 (Tk)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına* aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

EN-NEF'U'L-MU'AVVEL
TELHÎS VE MUTAVVEL TERCÜMESİ
(BEYÂN-BEDÎ')

(İNCELEME - METİN)

2. CİLT

ABDÜNNÂFİ' İFFET EFENDİ
(ö. 1891)

Hazırlayan
Mustafa İrmak

Editör
İsmet İpek

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

eL-FENNÜ'S-SÂNÎ: İLMÜ'L-BEYÂN	931
Mecâz ve Kinâye	945
Teşbîh	948
Erkân-ı Teşbîh	951
Tarafeyn-i Teşbîh	952
Vech-i Teşbîh	962
Edevât-ı Teşbîh	1006
Agrâz-ı Teşbîh	1013
Aksâm-ı Teşbîh	1029
Tarafeyn İ'tibâriyle	1029
Teşbîh-i Müfred bi-Müfred	1029
Teşbîh-i Mürekkebi bi-Mürekkebi	1030
Teşbih-i Müfred bi-Mürekkebi	1034
Teşbîh-i Mürekkebi bi-Müfred	1036
Teşbîh-i Melfûf	1037
Teşbîh-i Mefrûk	1038
Teşbîh-i Tesviye	1039
Teşbîh-i Cem'	1039
Vech-i Teşbîh İ'tibâriyle	1042
Teşbîh-i Temsîl	1042
Teşbîh-i Gayr-ı Temsîl	1044
Teşbîh-i Mücmel	1045
Teşbîh-i Mufassal	1049
Teşbîh-i Karîb-i Mübtezel	1051
Teşbîh-i Baîd-i Garîb	1054
Teşbîh-i Belîğ	1058
Teşbîh-i Meşrûti	1059
Edât İ'tibâriyle	1061
Teşbîh-i Müekked	1061
Teşbîh-i Mürsel	1064
Garaz İ'tibâriyle	1064
Teşbîh-i Makbûl ve Teşbîh-i Merdûd	1064

Hâtîme	1065
Hakîkat ve Mecâz	1075
Hakîkat	1077
Mecâz	1088
Mecâz-ı Müfred	1089
Aksâm-ı Mecâz-ı Müfred	1093
Mecâz-ı Mürsel	1094
İstiâre	1102
Aksâm-ı İstiâre	1119
Tarafeyn İ'tibâriyle: Vifâkıyye, İnâdiyye	1119
Câmi' İ'tibâriyle: İstiâre-i Âmmiyye, Hâssıyye	1123
Müsteâr Minh-Leh ve Câmi' İ'tibâriyle	1133
İ'tibâr-ı Âhar İle	1153
İstiâre-i Mutlaka	1153
İstiâre-i Mücerrede	1154
İstiâre-i Mürâşşaha	1157
Mecâz-ı Mürekkeb: Temsîl	1162
Fasl: İstiâre-i bi'l-Kinâye ve İstiâre-i Tahyîliyye	1167
Fasl: Hakîkat-i Lügaviyye inde's-Sekkâkî	1178
Mecâz-ı Lügavî inde's-Sekkâkî	1180
Fasl: Şerâit-i Hüsn-i İstiâre	1207
Fasl: Mecâz-ı Hükâmî inde's-Sekkâkî	1211
Kinâye	1218
Aksâm-ı Kinâye	1223
Mevsûfdan Kinâye	1223
Sıfatdan Kinâye	1225
Nisbetden Kinâye	1229
Fasl	1236
el-FENNÜ'S-SÂLİS: İLMÜ'L-BEDÎ'	1241
Muhassinât-ı Ma'neviyye	1243
Mutâbakat / Tıbâk	1243
Tedbîc	1245
Tıbâka Mülhak Bir Husûs	1247
Îhâm-ı Tezâdd	1247

Mukābele	1248
Mürâât-ı Nazîr	1252
Teşâbühü'l-Etrâf	1255
Îhâm-ı Tenâsüb	1256
Tefvîf	1258
İrsâd / Teshîm	1260
Müşâkele	1263
Müzâvece	1268
Aks	1270
Rücû'	1273
Tevriye	1274
İstihdâm	1278
Leff ü Neşr	1279
Cem'	1286
Tefrîk	1287
Taksîm	1289
Cem' Maa't-Tefrîk	1290
Cem' Maa't-Taksîm	1291
Cem' Maa't-Tefrîk ve't-Taksîm	1293
Tecrîd	1299
Mübâlağa	1305
Mezheb-i Kelâmî	1311
Hüsn-i Ta'lîl	1315
Tefrî'	1323
Te'kidü'l-Medh bi-mâ Yüşbihü'z-Zemm	1324
Te'kidü'z-Zemm bi-mâ Yüşbihü'l-Medh	1330
İstitbâ'	1331
İdmâc	1332
Tevcîh / Muhtemilü'z-Zıddeyn	1334
Hezl	1335
Tecâhül-i Ârif	1336
Kavl-i Bi'l-Müceb	1339
İttirâd	1341
Muhassinât-ı Lafziyye	1342

Cinâs	1342
Aksâm-1 Cinâs	1342
Cinâs-1 Tâmm	1342
Cinâs-1 Basît	1343
Cinâs-1 Mümâsil	1343
Cinâs-1 Müstevfâ	1345
Cinâs-1 Terkîb	1346
Cinâs-1 Müteşâbih	1346
Cinâs-1 Mefrûk	1348
Cinâs-1 Gayr-1 Tâmm	1350
Cinâs-1 Muharref	1350
Cinâs-1 Nâkıs	1352
Cinâs-1 Muzâri‘	1355
Cinâs-1 Lâhik	1355
Cinâs-1 Kalb	1356
Cinâs-1 Hattî	1358
Levâhik-1 Cinâs	1359
Cinâs-1 İşâret	1360
Reddü'l-Acüz ale's-Sadr	1361
Sec‘	1370
Aksâm-1 Sec‘	1371
Sec‘-i Mutarref	1371
Sec‘-i Murassa‘	1371
Sec‘-i Mütevâzî	1372
Şerâit-i Sec‘	1373
Teşîr	1377
Tasrî‘	1378
Müvâzene	1382
Kalb	1385
Teşrî‘	1386
Lüzûm-i Mâ Lâ Yelzem	1389
Muhassinât-1 Lafziyyede Hüsn	1394
İlâve San‘atlar	1394
HÂTİME: SERİKÂT-I Şİ‘RİYYE	1399

Envâ'-ı Serika	1401
Zâhir Serika ve Aksâmı	1401
Nesh ve İntihâl	1401
İgâre ve Mesh	1405
İlmâm ve Selh	1413
Gayr-ı Zâhir Serika ve Envâı	1417
Nev'-i Evvel	1417
Nev'-i Sâni	1418
Nev'-i Sâlis	1419
Nev'-i Râbi': Kalb	1420
Nev'-i Hâmis	1421
Nev'-i Sâdis	1424
Serikate Muttasıl Diğer Mebâhis	1429
İktibâs	1429
Tazmîn	1433
Akd	1439
Hall	1442
Telmîh	1442
Fasl Mine'l-Hâtime	1449
Hüsn-i İbtidâ	1450
Hüsn-i Tahallus	1455
Hüsn-i İntihâ	1460
KAYNAKÇA	1467
LÜGATÇE	1485
DİZİN	1497
ÂYET FİHRİSTİ	1513
HADİS FİHRİSTİ	1539
MESEL FİHRİSTİ	1540
ARAPÇA BEYİT FİHRİSTİ	1541
FARŞA BEYİT FİHRİSTİ	1579
TÜRKÇE BEYİT FİHRİSTİ	1581
EKLER	1585

el-FENNÜ'S-SÂNÎ: İLMÜ'L-BEYÂN

Bismillâhirrahmânirrahîm

Zât-ı akdes teâlâya hamd ü şükr olsun ki vücûh-i arâyis-i nefâyis-i fenn-i meânîden ref'-i kınâ'-ı sıâb ile hitâm-ı tercemesi müyesser olduğu misillü Habîb-i Ekrem'i olan hâtîme-i risâle-i nübüvvet, illet-nâme-i hilkat sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin nûr-i Muhammedî ve feyz-i sermedîleri hürmetine itmâm-ı fenn-i beyân u bedî' ile dahi bu âciz-i kem-bizâa ya'nî Abdünnâfi' mev'hûnü'l-istitâayı karîru'l-ayn-ı fahr u ibtisâm ve makbûl ü müntefi'-i hâss u âmm buyursun... Âmîn...

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (الْفَرْقُ الثَّانِي: عِلْمُ الْبَيَانِ)¹

İşbu kitâb-ı *Telbîs*'in hâvî olduğu fûnûn-i selâseden ikincisi ilm-i beyân-dır. Ve işbu fenn-i beyân ilm-i belâgatden cüz' ve tahsîl-i belâgat-i kelâmda kendisine şiddet-i ihtiyâcdan nâşî mazhar-ı istibdâd ü temeyyüz olmasıyla fenn-i bedî' üzere ihrâz-ı hakk-ı tekaddüm eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهُوَ عِلْمٌ يُعْرَفُ بِهِ إِيرَادُ الْمَعْنَى الْوَاحِدِ بِطُرُقٍ مُخْتَلِفَةٍ فِي وُضُوحِ الدَّلَالَةِ عَلَيْهِ)²

İlm-i meânîde suver-i tahkîkası muntazam-ı silkü'l-leâl takrîr u beyân olduğu üzere “ilm” ile murâd ya idrâkât-ı cüz'iyeye medâr-ı iktidâr olan meleke veyâhûd nefsi usûl ve kavâid-i külliyyedir. Şöyle ki ilm hakîkatde *idrâk* ma'nâsına olup ba'zen mecâz-ı meşhûr veyâhûd hakikat-i istilâhiyye olmak üzere müte'allak-ı idrâk olan “ma'lûm”a ve ba'zen kezâlik mecâz veyâ hakikat-i istilâhiyye olarak idrâke tâbî' ve bekâ-yı idrâke vesîle olan “meleke”ye itlâk olduğu cihetle Şârih-i merhûm ma'neyeyn-i ahîreyne hamlini ihtiyâr eylemiştir.³ Bu sûretde ba'zıların ilmi ma'nâ-yı masdarî-ye haml ile veyâhûd müte'allaka ihtiyâcdan nâşî kelâmı ilm bi'l-kavâid takdîrinde kılarak mebâdî-i tasavvuriyyenin ilmde dâhil olmasına nazaran *idrâk-i kavâid* ve adem-i duhûlüne nazaran *i'tikâd-ı kavâid* ile tefsîr eylemesi emr-i vehmî olduğu ma'lûm olur.

1 İkinci fen, beyân ilmi hakkındadır.

2 Beyân, bir mânâyı, maksadı ifade açısından netliği farklı yollarla aktarma usûllerini öğrenmeye yarayan ilimdir.

3 Krş: Sıyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 261.

Ve ehl-i meânînin zikri üzere “ma’nâ-yı vâhid” den murâd, kendisinde muktezâ-yı hâle riâyet olunan kelâmın delâlet eylediği ma’nâ olup ve (الْمَعْنَى الْوَاحِدِ) kavlinde olan harf-i ta’rîf istiğrâk-ı örfî içündür ki lafzın bi-hasebi mütefâhemü’l-örf tenâvül etdiği her bir ferdi irâdeden ibâretdir. Ve (طُرُقٌ)’dan murâd terkîb ve (دَلَالَةٌ)’den maksûd, delâlet-i akliyyedir.

Ma’nâ-yı ta’rîf; “İlm-i beyân bir meleke veyâhûd kavâid-i külliyyedir ki [3] anınla mütekellim kasd ü irâdesinde dâhil olan her bir ma’nâ-yı vâhidi ba’zısı ba’zısından o ma’nâyâ delâletde evzah olan terkîb ile irâda muktedir olur,” demektir. İmdi, kendisiyçün bu meleke hâsıl olmayan kimse meselâ (زَيْدٌ جَوَادٌ)¹ kavlini turuk-ı muhtelifede irâd etmek ma’lûmu olsa fıkdan-ı melekedden nâşî ilm-i beyâna âlim olmuş olmaz.

Ve Musannif’in “ma’nâ-yı vâhid” ile takyîdi; zîrâ eğer bir takım meânî-i müteaddide-i muhtelifde ba’zısının kendi ma’nâsı üzerine delâleti ba’zı âharının yine kendi ma’nâsı üzere delâletinden evzah olan turukda irâd olursa bu irâd ilm-i beyândan olmadığına tenbîh içündür. Ve ihtilâf-ı turukun vuzûh-ı delâletde olmasıyla takyîdi; ilm-i mezkûrde mu’teber olan turukun ifâde-i ma’nâda vuzûh u hafâsında olup yoksa meselâ elfâz-ı müterâdife ile irâd olunması gibi ma’nâ-yı vâhid lafz u ibârede muhtelifde olan turukda irâd olursa bu irâd ilm-i beyândan olmadığını iş’âr içündür.

Sâhib-i *Miftâh*’ın ibâresinde vâki’ olduğu gibi ta’rîfde (فِي وُضُوحِ الدَّلَالَةِ) (في وُضُوحِ الدَّلَالَةِ وَخَفَائِهَا) lafzının ilâvesine hâcet olmayıp her bir vâzih kendisinden evzah olan şey’e nisbetle hafî ve turukun vuzûhda ihtilâfından murâd ba’zısı vâzihu’d-delâle olup ve ba’zısı andan evzah olmasından ibâret idüğü taht-ı iştibâhda gayr-ı mütevârîdir.

Ve (الْمَعْنَى الْوَاحِدِ) kavlinin, zikrolunduğu üzere muktezâ-yı hâle riâyet olunan kelâmın medlûlü olmak üzere tefsîriyle meselâ ma’nâ-yı esedden *esed* ve *gazanfer* ve *leys* ve *hâris* gibi vuzûhda muhtelifde olan ibârât ile ta’bîr üzere meleke-i iktidâr ilm-i beyândan hurûc eder. Zîrâ muktezâ-yı hâle mutâbakatı i’tibâr ancak meânî-i mürekkebede olup zikrolunan misâl ise meânî-i mürekkebeden değildir. Ve bunun ihrâcî, karîben beyân olunacağı üzere delâlât-ı vaz’iyyede olan ihtilâf-ı vuzûhdan kavmin ibâsına mebnî-

1 Zeyd cömerttir.

dir. Zîrâ mültezem-i ashâb-ı fenn-i beyân, delâlat-ı akliyyede olan ihtilâf-ı vuzûhu ityândır.

Ve Musannif'in ilm-i beyânı bu vechile ta'rifî, Sâhib-i *Miftâh*'ın مَعْرِفَةٌ¹ kavliyle ta'rifinden evlâdır. Zîrâ ma'rifet beyân olmayıp belki ilm-i beyânın semeresi olduğundan ta'rif-i mezkûrde zîkr-i müsebbeb ve irâde-i sebeb te'vîl-i mecâzîsini ihtiyâra muhtâcdır.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَدَلَالَةُ اللَّفْظِ)³

Ta'rif-i ilm-i beyân zîkr-i “delâlet”i müştemil olup her bir delâlet ise vuzûh ve hafâya muhtemel olduğundan delâleti taksîm ederek bundan hangisi maksûd olduğuna vücûb-i tenbîhden nâşî taksîmine şurû' etmişdir. Ve mutlakan *delâlet*; bir şey'in kendisine ilmden şey'-i âhara ilm lâzım gelecek haysiyetde olmasıdır. İşbu şey'eynden evvel *dâll* ve sâni *medlûldür*. Ve dâll eğer lafz olursa *delâlet-i vaz'iyye* ve lafzın gayrısı olursa *delâlet-i gayr-ı lafziyye*dir ki ukûd ve hutût ve nusab ve işârâtın delâletleri ve kezâlik nâr üzere delâlet-i duhân misillü müessire eserin delâleti işbu delâlet-i gayr-ı lafziyye kısmındandır. Ve bunlardan devâll-i erbaa-i ûlâ her ne kadar lafziyye değillerse de vaz'a müte'allık olarak vaz'iyyedir. Zîrâ *vaz'*; (جَعَلَ الشَّيْءَ بِإِزَاءِ شَيْءٍ آخَرَ بِحَيْثُ يَلْزَمُ مِنْ فَهْمِ الْأَوَّلِ فَهْمُ الثَّانِي) ta'rifîyle ya'nî “Bir şey'i kendisini fehmden şey'-i âharın fehmi lâzım gelecek haysiyetde şey'-i âhar-ı mezkûrun izâsında ya'nî mukâbilinde kılmak” müfâdıyla muarref olup *lafzdan* eammdır. Ve misâl-i ahîr olan müessirin esere delâleti akliyyedir.

İmdi, Musannif'in bu ibârede (دَلَالَةُ) 'i (لَفْظِ) 'a izâfesi delâlet-i gayr-ı lafziyyeden ihtirâz olup hâlbuki delâlet-i tabîa ve akliyyeden ihtirâz için delâlet-i mezkûreyi kendisinde vaz' için medhal olmasıyla dahi takyîdi lâzım gelirdi. Zîrâ delâlet-i lafz iki sûrete münkasim olup evvel kendisinde vaz' için medhal olarak kavmin *vaz'iyye* tesmiye eyledikleri delâletdir ki mutâbakat ve tazammun ve iltizâma münkasim olan budur. Ve kısm-ı sâni kendisinde vaz' için medhal olmayan delâlet-i lafziyye olup bu da ya bi-hasebi muktezet-tab' olarak *delâlet-i tabîiyye* itlâk olunur, (أَخ) lafzının

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 437.

2 Krş: Siyâllkûtî, *Hâşiye*, II, 264.

3 Lafzın delâleti...

mutlakan vecea delâleti gibi. Zîrâ tab‘-ı lâfız ya‘nî insânın seciyye-i mec-bûlesi inde urûzi‘l-veca‘ bu lafz ile telaffuzu îcâb eder. Veyâhûd bi-hasebi mukteze‘t-tab‘ [4] olmaz. Bu da sırf delâlet-i akliyyedir ki meselâ lâfızı hiss-i basarla meşhûd olmayarak verâ-i cidârdan mesmû‘ olan lafzın vü-cûd-i lâfıza delâleti bu nev‘dendir. Lâkin hakk olan, tabîyye ve akliyye ihtilâf-ı tabâyi‘ u efhâm ile muhtelife olarak adîmü‘l-inzibât olmasıyla bu makâmda maksûd bi‘n-nazar kendisinde vaz‘ için medhal olan delâlet-i lafziyye olup ve Musannif’in adem-i takyîdi, murâd delâlet-i vaz‘iyye olduğunun vuzûhuna ve bir de beyân-ı taksîmde sevk-i kelâmı bunu müş‘ir olduğuna mebnîdir.

Delâlet-i vaz‘iyye (إِنَّهَا فَهْمُ الْمَعْنَى مِنَ اللَّفْظِ عِنْدَ إِطْلَاقِهِ بِالتَّشْبِيهِ إِلَى مَنْ هُوَ عَالِمٌ بِالتَّوَضُّعِ) kavilleriyle ta‘rîf olunmuştur ki lafzın ıtlâk u îrâdı indinde âlim bi‘l-vaz‘ olan kimseye nisbetle lafzdan ma‘nânın fehmolunmasından ibâ-rettir. Ve işbu ta‘rîfde (بِالتَّشْبِيهِ إِلَى مَنْ هُوَ عَالِمٌ بِالتَّوَضُّعِ) kayd-ı ahîri, ilm bi‘l-vaz‘a mütevakıf olmayan delâlet-i tabîyye ve akliyyeden ihtirâzdır. Ve vaz‘ ile o lafzın fi‘l-cümle vaz‘ını murâd edip yoksa lafz-ı mezkûrden fehmolunacak ma‘nâ için vaz‘ı murâd etmemişlerdir. Egerçi murâd ma‘nâ-yı mefhûm için vaz‘ı olmak lâzım gelse ta‘rîfden delâlet-i tazammuniyye ve iltizâm hurûc eder. Zîrâ lafzın asl-ı mevzûun lehi ma‘nâ-yı mutâbıkıdır.

Ve bu ta‘rîf üzerine ma‘riz-i i‘tirâzda denilmiştir ki: “Delâlet sıfat-ı lafz olup fehm ise eğer mebnî li‘l-fâil olarak fâhimiyyet ma‘nâ-yı masdarîsine haml olunur ise sıfat-ı sâmi‘ ve eğer mefhûmiyyet ma‘nâsına haml edilirse sıfat-ı ma‘nâ olarak bu sûrette ma‘neyeynden hangisine hamli ihtiyâr edil-se fehmin delâlet üzerine hamli ve delâletin bununla tefsîri sahîh olamaz. İmdi, evlâ olan (الِدَّلَالَةُ كَوْنُ اللَّفْظِ بِحَيْثُ يُفْهَمُ مِنْهُ الْمَعْنَى عِنْدَ الإِطْلَاقِ لِلْعَلْمِ بِوَضْعِهِ) kavliyle ta‘rîf olunmasıdır ki müfâdı; ma‘nâ-yı delâlet, lafzın ıtlâk u îrâdı indinde vaz‘ına ilmden nâşî kendisinden ma‘nâ fehmolunacak haysiyyetde olmasından ibârettir.”

Ve bu suâlden cevâbda deriz ki: Fehm sıfat-ı lafz olduğu gayr-ı mü-sellemdir. Zîrâ fehm vahdehû sıfat-ı sâmi‘ ve vahdehû infihâm sıfat-ı ma‘nâ ise de lâkin sâmiin lafzdan ma‘nâyı fehmetmesi ve kezâlik ma‘nânın lafzdan münfehim olması lafzın kendisinden ma‘nâ fehmolunur haysiyyetde olmağından ibâret olarak ikisi dahi sıfat-ı lafzdır. Bu ci-

hetle fehmi gerek mebnî li'l-fâil ve gerekse mebnî li'l-mef'ûl olsun delâletin fehmi ile ta'rîfi sahîh olur. Hâsılı, delâletden (دَالٌّ) ve fehmi ma'nâdan (مُتَّصِفٌ بِأَنْفِهَامِ الْمَعْنَى مِنْهُ) veyâhûd (مُنْفَهَمٌ مِنَ الْمَعْنَى) lafzlarının iştikâkı tarîkiyle delâlet ve fehmi ma'nâdan ikisi dahi sıfat-ı lafz olup şu kadar ki delâlet müfred olmasıyla andan lafz üzerine hamle sâlih lafz-ı dâll gibi bir sîganın iştikâkı rehîn-i sıhhat olarak ikisi dahi müfred olması cihetle dâll sîgasının lafz üzerine hamliyle (الْلَفْظُ هُوَ الدَّالُّ) denilebileceği der-kâr ise de (أَنْفِهَامِ الْمَعْنَى مِنَ اللَّفْظِ) veyâhûd (فَهْمٌ مِنَ اللَّفْظِ) kavilleri mürekkebin olmasıyla işbu mürekkebden delâletde olduğu gibi lafz üzerine hamle sâlih bir sîga iştikâkı mümkün olmayıp ancak (الْلَفْظُ مُنْفَهَمٌ مِنَ الْمَعْنَى) denilmek gibi bir râbıta ile pezîr-efte-i imkân olabilir. Görmez misin ki (الْلَفْظُ مُتَّصِفٌ بِأَنْفِهَامِ الْمَعْنَى مِنْهُ كَمَا أَنَّهُ مُتَّصِفٌ بِالِدَّلَالَةِ)¹ kavlimiz sahîhdur. Ve bu kelâm ilmin² (حُضُولُ صُورَةِ الشَّيْءِ فِي الْعَقْلِ) kavilleriyle ta'rîfi gibidir. Şöyle ki her ne kadar ilm sıfat-ı âlim ve husûl sıfat-ı sûret olmasıyla haml ü tefsîrde adem-i sıhhat görünür ise de âlim ile muttasıf olduğu gibi bi'tibârî'l-mecmû' (حُضُولُ الصُّورَةِ فِي عَقْلِهِ) sıfatıyla dahi muttasıfdır. Kezâlik lafz dahi delâletle muttasıf olduğu gibi (أَنْفِهَامِ الْمَعْنَى مِنْهُ) sıfatıyla dahi muttasıf olur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ: (إِمَّا عَلَى تَمَامٍ مَا وَضِعَ لَهُ أَوْ عَلَى جُزْئِهِ أَوْ عَلَى خَارِجِ عَنِّهِ، وَيُسَمَّى الْأَوَّلُ «وَضْعِيَّةً»، وَكُلٌّ مِنَ الْأَخِيرَيْنِ «عَقْلِيَّةً»)³

Ve vaz' için kendisinde medhal olan delâlet-i lafz suver-i selâseye münkasım olarak ya tamâm-ı mâ vuzia lehi üzerine olur. Lafz-ı “insân”ın ma'nâ-yı mâ vuzia lehi olan hayvân-ı nâtık üzerine delâleti bu kabîldendir. Veyâhûd delâleti, mâ vuzia lehinin cüz'ü üzerine olur. Lafz-ı “insân”ın, hayvân ve nâtıktan birine delâleti bu kısımdandır. Veyâhûd mâ vuzia lehinden hâric olan lâzımı [5] üzerine olur. Lafz-ı “insân”ın dâhik üzere delâleti işbu kısım-ı ahîrdendir. Ve bunlardan ûlâya ya'nî tamâm-ı mâ vuzia lehi üzerine delâlete *vaz'îyye* tesmiye olunur. Zîrâ vâzın bir lafzı vaz' etmesi ancak ma'nâ-yı mevzûun lehin tamâmına delâlet için olmasıyla tamâm-ı mâ vuzia lehe delâlet vaz'a mensûb olan delâletdir. Ve ahîreynden ya'nî

1 Lafız, delâletle nitelendiği gibi kendisinden bir mânâ anlaşılmağa da nitelenir.

2 Bir şeyin suretinin akıldâ hâsıl olması.

3 Lafız, vaz edildiği anlamın tamamına, bir parçasına veya onun dışındaki bir şeye delâlet eder. Birincisine yani lafzın anlamın tamamına delâletine *delâlet-i vaz'îyye*, diğeri ikisine delâletine ise *delâlet-i aklîyye* denir.

gerek cüz' ve gerek hâric üzerine olan delâletden her birerleri *akliyye* tesmiye olunur. Zîrâ lafzın cüz'-i ma'nâya delâleti ancak küllün zihnde husûlü cüz'ün dahi husûlünü müstelzim olacağına ve ma'nâ-yı hâric lâzıma delâleti melzûmun zihnde husûlü lâzımın husûlünü istilzâm edeceğine aklın hükmetmesi cihetindedir. Bu sebeble işbu iki delâlet dahi *akliyye* ile tesmiye olunmuşlardır. Ve mürûr ettiği üzere mantıkîyyûn bunların cümlesinde olan vaz'ın medhaline nazar ederek üçüne dahi *vaz'îyye* tesmiyesiyle akliyyeyi vaz'îyye ve tabîyyeye mukâbil olan delâlete tahsîs eylemişlerdir.

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ: (وَيَحْتَضُّ الْأُولَى بِالْمُطَابَقَةِ، وَالثَّانِيَةَ بِالتَّضْمُنِ، وَالثَّالِثَةَ بِالِإِلْتِزَامِ)¹

Ve delâlet-i lafziyye-i vaz'îyyenin aksâm-ı selâsesinden; evvel, tetâbuk-ı lafz ve ma'nâdan için *mutâbakat* ve sâni, cüz'-i ma'nâ-yı mevzûun lehî zımında olduğuyün *tazammun* ve sâlis, hâric-i lâzım-ı mevzûun leh olduğuna binâen *iltizâm* esâmî-i mahsûsa kılınarak evvele *delâlet-i mutâbakiyye* ve sâniye *delâlet-i tazammuniyye* ve sâlise *delâlet-i iltizâmiyye* ta'bîrleriyle yekdiğerden kesb-i temeyyüz etmişlerdir.

Lâkin Musannif'in bu vechile taksîminin mahsûlü olan ta'rîfât-ı delâlât-ı mezkûre mevrîd-i suâldir. Şöyle ki bir lafz cüz' ile küll beyninde müşterek olup da lafz-ı mezkûr ile küll murâd olunmasıyla berâber bi-tarîki't-tazammun cüz' üzerine delâleti i'tibâr olursa bu delâlete ta'rîf-i delâlet-i mutâbakiyye olan ²(دَلَالَةُ اللَّفْظِ عَلَى مَا وَضِعَ لَهُ) denilmek sâdîkdir. Zîrâ mefrûz olan cüz' ile küll beyninde iştirâki olmasıyla ehad-i mâ vuzia lehi olan cüz'e delâlet etmişdir. Hâlbuki bi-tarîki't-tazammun delâleti i'tibâr olunmasıyla delâlet-i mutâbakiyye olmayıp tazammuniyyedir. Bu sûretde ta'rîf-i mutâbakat efrâd-ı tazammunu mâni' olmamasıyla müntakız olur. Ve eğer lafz-ı mezkûr ile ehad-i ma'nâ-yı mevzûu olduğu haysiyetden cüz' murâd olunursa ta'rîf-i tazammun olan ³(دَلَالَةُ اللَّفْظِ عَلَى الْجُزْءِ الْمَوْضُوعِ لَهُ) denilmek sâdık olur. Hâlbuki ehad-i ma'nâ-yı mevzûu olduğu haysiyetden irâde edilmiş olmasıyla mutâbakat olup tazammun değildir. Bu sûretde ta'rîf-i tazammun efrâd-ı mutâbakati mâni' olmamasıyla müntakız olur.

1 Bu delâletlerden birincisi mutâbakate, ikincisi tazammuna ve üçüncüsü iltizâma mahsustur.

2 Lafzın, vaz edildiği şeye delâleti

3 Lafzın, vaz edildiği şeyin cüzüne delâleti

Kezâlik lâzım ile melzûm beyninde müşterek olan bir lafz ile melzûm murâd olunup da bi'l-iltizâm lâzıma dahi delâleti i'tibâr olunsa işbu lâzıma olan delâlet üzerine ta'rîf-i mutâbakat olan ¹(دَلَالَةُ اللَّفْظِ عَلَى تَمَامِ مَا وَضَعَ لَهُ) denilmek sâdik olur. Hâlbuki bi-tarîki'l-iltizâm delâleti i'tibâr olunmasıyla mutâbakat olmayıp delâlet-i iltizâmiyyedir. Bu sûretde ta'rîf-i mutâbakat efrâd-ı lâzımı mâni' olamamasıyla müntakız olur. Ve eğer lafz-ı mezkûrden ma'nâ-yı mevzûun lehi olması haysiyyetden lâzıma delâleti murâd olunursa bu delâlete delâlet-i iltizâmiyyenin ta'rîfi olan ²(دَلَالَةُ اللَّفْظِ عَلَى الْخَارِجِ) denilmek sâdik olur. Hâlbuki ma'nâ-yı mevzûun lehine dâll olmasıyla mutâbakat olup iltizâm değildir. Bu sûretde efrâd-ı mutâbakati mâni' olamamasıyla ta'rîf-i iltizâm müntakız olur. Hâsıl-ı kelâm, ta'rîf-i delâlâtın ba'zısı ba'zısıyla müntakızdır.

Bu suâlden cevâbda denilir ki: Maksûd-i Musannif delâlât-ı mezkûreyi ta'rîf değildir ki hattâ riâyet-i kuyûdda mübâlağa vü i'tinâ etmemesiyle mahall-i irâd olsun; belki maksûd ta'rîfi iş'âr edecek sûretde taksîmdir. Bu cihetle miyân-ı kavimde vuzûh-ı şöhretine i'timâden ba'zı kuyûdun terkinde be's yokdur. Ve kayd-ı metrûk kayd-ı "haysiyyet" olup ta'rîf-i mutâbakat ³(دَلَالَةُ اللَّفْظِ عَلَى مَا وَضَعَ لَهُ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ تَمَامُ الْمَوْضُوعِ لَهُ) ve ta'rîf-i tazammun ⁴(دَلَالَةُ اللَّفْظِ عَلَى جُزْءِ الْمَوْضُوعِ لَهُ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ جُزْأُهُ) ve ta'rîf-i iltizâm ⁵(دَلَالَتُهُ عَلَى الْخَارِجِ اللَّازِمِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ خَارِجٌ لَازِمٌ) takdîrinde olur. Ve teârîfde olan delâlâtın işbu kayd-ı "haysiyyet" in taallukuyla mukayyed bulunması efrâd-ı hâriciyyeleri men' ederek cümlesi intikâzdan sâlim olur.

Ve bu suâle ba'zılar cevâbda demişdir ki: [6] "İşbu kayd-ı "haysiyyet" e ihtiyâcdan müstağnîdir. Zirâ lafzın delâleti vaz'ıyye olması sebebiyle lâfızın kânûn-i vaz' üzere cereyân edecek irâdesine müte'allika olup bu sûretde eğer lafz itlâk olunarak bir ma'nâ kasd u irâde edilip ve o ma'nâ lafz-ı mezkûrden fehmolunur ise lafz-ı mezkûr ma'nâ-yı mezbûr üzerine dâll olmuş olur. Ve eğer itlâk u irâd olunan lafz haysiyyet-i mezkûrede bulunmazsa lafz-ı mezkûr ma'nâyı dâll olmuş olmaz. Bu da irâde-i lâfızın

1 Lafzın, vaz edildiği şeyin tamamına delâleti

2 Lafzın, vaz edildiği şeyin lâzım-ı hâricisine delâleti

3 Lafzın, vaz edildiği şeye, vaz edildiği şeyin tamamı olması bakımından delâleti

4 Lafzın, vaz edildiği şeyin cüzüne, onun cüzü olması bakımından delâleti

5 Lafzın, lâzım-ı hâriciye, lâzım-ı hâricî olması bakımından delâleti

kânûn-i vaz' üzere olmamasından neş'et eder. Bu sûretde lafz-ı müşterekle ehad-i ma'neyeyn murâd olunduğundan ma'nâ-yı âharı irâdeye mahal kalmayıp eğer ehad-i ma'neyeyn murâd olunduğu misillü ma'nâ-yı âhar dahi murâd edilse bu irâde kânûn-i vaz'a tevâfuk etmez. Zîrâ kânûn-i vaz' lafz-ı müşterekle yalnız ehad-i ma'neyeynin irâde olunmasıdır. Bu hâlde lafz ancak ma'nâ-yı vâhîde delâlet edip âharına tecâvüz etmez. İmdi, irâde-i lâfız üzere fehmolunan işbu ma'nâ-yı vâhid tamâm-ı mevzûun leh olursa mutâbakat ve eğer cüz' olursa tazammun ve illâ iltizâmıdır."¹

Lâkin bu cevâb mahall-i nazardır. Zîrâ delâletin vaz'ıyeye olması irâde-i lâfıza tâbî' olmaklığını iktizâ etmeyip belki vaz'a tebeyyetini muktazıdır. Zîrâ kat'iyen ma'lûmdur ki bir lafzı işitip de vaz'a da âlim olduğumuz hinde lâfız gerek murâd etsin ve gerek etmesin lafz-ı mezkûrun ma'nâsını taakkul eyleriz. Ve delâletle bu mefhûmdan gayrısını murâd etmeyiz. Bu hâlde delâletin irâde-i lâfıza tevakkufuyla kelâm zâhiru'l-butlân olup husûsiyle tazammun ve iltizâmda butlânı müstağnî-i ityândır. Hattâ ki nâsdan ekserîsi "Tazammun-i cüz'î küllün zımnında ve iltizâm-ı lâzımî melzûmun zımnında fehm olup ve eğer mecâzâtda olduğu gibi lafz ile cüz' veyâhûd lâzım murâd olursa bu delâlât delâlât-ı mutâbıkıyye olup tazammuniyye veyâ iltizâmiyye olmaz," deyü zâhib olmuşlardır.

Ve mücîb-i merkûmun kâil olduğu kelâm üzere beyne'd-delâlât imtinâ'-ı ictimâ' dahi lâzım gelir. Zîrâ lafz-ı vâhid ile ma'nâ-yı vâhîdden ekseri murâd etmek mümteni'dir. Hâlbuki tazammun ile iltizâmdan her birisinin mutâbakati müstelzim olduklarını tasrîh etmişlerdir. Ve bi'l-farz bu mezkûrâtın cemîisi ya'nî ictimâ'-ı delâlâtın adem-i cevâziyla delâletde irâde-i lâfızın mu'tebera olması teslîm olursa dahi yine bu makâmda bir şey'i müfid olamaz. Zîrâ cüz' ile küll beyninde müşterek olan lafz ıtlâk olunarak cüz' murâd olursa, mutâbakat ve tazammundan hangisi olduğu zuhûr u taayyün etmez. Ve bunlardan hangisi ahz ü i'tibâr olursa üzerine âharın ta'rîfi sâdık olur. Lâzım ile melzûm beyninde müşterek olan lafz dahi bu siyâkda olup "Mutâbakat midir yoksa iltizâm mıdır?" taayyün etmeyerek hangisi i'tibâr olursa üzerine âharın ta'rîfi sâdık olur. Bu cihetle ta'rîfât-ı mezkûrede kayd-ı "haysiyyet"i i'tibârdan başka çâre yoktur.

1 Krş: Tûsî, *Şerbu'l-İşârât*, I, 31-32.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَشَرْطُهُ اللَّزُومُ الدَّهْنِيُّ)¹

Ve iltizâmın şartı, lüzûm-i zihnîdir. Ya'nî delâlet-i iltizâmiyye ma'nâ-yı mevzûun leh ile ma'nâ-yı hâric beyninde lüzûm-i zihnî bulunmasıyla meşrûtdur. Şöyle ki ma'nâ-yı hâricînin ma'nâ-yı mevzûun lehin zihnde husûlünden ale'l-fevr ve fi'l-hâl veyâhûd ba'de't-teemmül fi'l-karâin zihnde husûlü lâzım gelecek haysiyyetde olması şartdır. Ve illâ hâricin mevzûun lehe nisbeti sâir hâriciyyâtın mevzûun lehe nisbeti gibi olarak lafzın o hâric delâletiyle gayrısına delâlet etmemesi tercih bilâ müreccih olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَلَوْ لِإِعْتِقَادِ الْمُخَاطَبِ بِعُزْفٍ أَوْ غَيْرِهِ)²

“Lâm”-ı ta'lîl lüzûm-i zihnîye müte'allika olup “bâ” sebebiyyedir. Ya'nî velev ki zikrolunan lüzûm-i zihnî örf veyâhûd örfün gayrısı sebebiyle i'tikâd-ı muhâtabın isbât eylediği lüzûmdan olsun ya'nî bu mikdâr kâfidir. Örfden murâd örf-i âmmdır ki beyne'l-cumhûr ma'rûf olan emrdir. Zirâ ıtlâk-ı örfden mefhûm olan örf-i âmmdır. Meselâ esed beyne'l-cumhûr cür'etle ma'rûf olması sebebiyle işbu örf-i âmmdan nâşi i'tikâd-ı muhâtab beynlerinde lüzûm-i isbât ederek esedin zihnde husûlü şecâatin dahi husûlünü müeddî olur. Emsâli dahi buna makîsdir. Ve örfün gayrıdan maksûd şer' ve ıstılâhât-ı erbâb-ı sînâat emsâli örf-i hâss ve mecrâsında cârî [7] olandır.

Ve İbn-i Hâcib'in *Usûl*'de olan (وَدَلَالَتُهُ اللَّفْظِيَّةُ فِي كَمَالِ مَعْنَاهَا دَلَالَةُ الْمُطَابَقَةِ، وَفِي جُزْئِهِ الدَّلَالَةُ التَّضْمِينِيَّةُ، وَغَيْرِ اللَّفْظِيَّةِ التَّزَامِ، وَقِيلَ: إِذَا كَانَ ذَهْنِيًّا)³ kavli, işbu iştirât lüzûm-i zihnîde hilâfî müş'ir olarak Şârih-i Allâme Kutbüddîn-i Şîrâzî, kelâm-ı mezkûru tevcîhde, ba'zılar lüzûm-i zihnîyi şart etmeyip belki delâlet-i iltizâmiyyeyi müsemmadan hâric bir ma'nânın lafzdan fehmolunmasından ibâret kılarak bu fehmin gerekse beynlerinde lüzûm olması sebebiyle ve gerekse lüzûmun gayrı karâin-i ahvâlden bir şey' ile olmasından ta'mîm etmiş olduklarını ityân eylemiştir.

1 Delâlet-i iltizâmın şartı, zihnî lüzûmdur.

2 Bu zihnî lüzûm örf ya da başka bir şeye bağılı olarak muhatabın inancından kaynaklanan bir lüzûm olsa dahi (makbûldür.)

3 İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar Müntebehâ*, s. 221.

Lâkin azhar olan, İbn-i Hâcib'in iştirâtını i'tibâr etmediği lüzûm-i zih-nîden murâd medlûl-i iltizâmîyi taakkulün taakkul-i müsemâdan adem-i infikâkidir. Zîrâ ma'nâ-yı lüzûm adem-i infikâkidir. Ve zâhirdir ki bu vechile lüzûm iştirât olunsa meânî-i mecâzât ü kinâyâtdan pek çok şey'ler medlûl-i iltizâmî olmaktan hurûc edip belki bu sûrette delâlet-i iltizâm kendisinde vuzûh u hafâ teettî vü tahakkuk eden şey'den olmaması lâzım gelir. Hâsılı, kavmin dahi iştirât eyledikleri lüzûm inde'l-mantıkıyyîn mu'teber olan iş-bu adem-i infikâk ma'nâsınca lüzûm olmamasıyla İbn-i Hâcib'in kelâmıyla kelâm-ı kavm beyninde muhâlefet görünmez. Allâme-i Şîrâzî'nin murâdı dahi bu te'vîli îrâd ise de ibâresi bunu ifâdeye kâfi olamaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْإِبْرَادُ الْمَذْكُورُ لَا يَتَأْتِي بِالْوَضْعِيَّةِ، لِأَنَّ السَّمْعَ إِنْ كَانَ عَالِمًا بِوَضْعِ الْأَلْفَاظِ لَمْ يَكُنْ بَعْضُهَا أَوْضَحَ، وَإِلَّا لَمْ يَكُنْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا دَالًّا عَلَيْهِ)¹

Ve ma'nâ-yı vâhidi turuk-ı muhtelifi fi'l-vuzûh ile îrâd, vaz'ıyye ya'nî delâlât-ı mutâbıkıyye ile teettî vü tahassül etmez. Zîrâ bir ma'nâya mevzû' olan elfâzın ma'nâ-yı mezbûra vaz'ı eğer sâmiin ma'lûmu olursa işbu elfâz-ı mevzûadan ba'zısı ma'nâ-yı mezkûre delâletde ba'zı âharından evzah olmaz. Ve eğer sâmi' vaz'-ı elfâza âlim olmazsa elfâz-ı mezkûrenin cümlesi ma'nâ-yı mezbûra delâlet etmez. Zîrâ lafzdan fehmi-i ma'nâ ilm bi'l-vaz'a mütevakkıftır. Meselâ (حَدُّهُ يُشْبِهُ الْوَرْدَ)² denilse eğer sâmi' kelâm-ı mezkûrde olan müfredât-ı elfâza ve hey'et-i terkîbiyyenin vaz'ına âlim olursa hadd-i mahbûbun verde müşâbeheti ma'nâsını fehmeder. Ve bu ma'nâyı terkîb-i mezkûrden evzah veyâhûd ahfâ olarak delâlet-i mutâbıkıyye ile ifâde vü edâ edecek diğeri bir kelâm bulunması mümteni'dir. Zîrâ terkîb-i mezkûrde bulunan kelimelerden her birisinin makâmına mürâdifleri olan diğeri kelimeler ikâme ve ityân olunsa sâmi' eğer işbu kelimât-ı müterâdifenin mefhûmât-ı mezkûreye vaz'ına âlim olursa sâmiin mefhûmât-ı mezkûreyi işbu müterâdifâtadan fehmi, kelâm-ı evvelde olan kelimâtadan fehminin mutâbıkı olur. Ve eğer müterâdifât-ı mevrûdenin mefhûmât-ı mezkûreye vaz'ına âlim olmazsa, işbu müterâdifâtadan ma'nâ-yı mezkûru aslâ fehmetmez.

1 Mezkûr îrâd yani bir mânâyı maksadı ifade açısından netliği farklı yollarla aktarmak delâlet-i vaz'ıyye ile mümkün olmaz. Zira muhatap lafızların ilgili mânâ için vaz edildiğini biliyorsa, bu durumda onlardan birinin delâleti diğerinden daha açık olmayacaktır. Şâyet bilmiyorsa, bu kez de o lafızların hiçbirini ilgili mânâyı delâlet etmeyecektir.

2 Yanağı güle benziyor.

Ve Musannif'in (وَإِلَّا لَمْ يَكُنْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا دَالًّا) kavlini nefy-i umûm olarak ta'bir edip umûm-i nefy sûretiyle (وَإِلَّا لَمْ يَكُنْ وَاحِدٌ مِنْهَا دَالًّا) ta'bir etmemesi (إِنَّهُ عَالِمٌ يَوْضَعُ الْإِلْفَاطِ) ¹ kavlimizden mefhûm u maksûd (هُوَ عَالِمٌ يَوْضَعُ الْإِلْفَاطِ) ² mûcibe-i külliyyesi olup bu kavlin ibâre-i Musannif'de (دَالًّا) lafzıyla müşârun ileyh olan nakîzi sâlibe-i cüz'iyeye olarak küllü vâhidin mine'l-elfâzın vaz'ına âlim olmamaktır. Zîrâ ref-i îcâb-ı küllinin mefhûmu selb-i cüz'îdir. Ve küllü vâhidin mine'l-elfâzın vaz'ına âlim olmamak elfâzdan hiç birisinin vaz'ına âlim olmamaktan ve ba'zısına âlim olmayıp ba'zısına âlim olmakdan eamm olmasıyla sûret-i ûlâda elfâzdan hiç birisi ma'nâya dâll olmayıp sûret-i sâniyede ba'zısı dâll olarak ba'zı âharı dâll olmaz. el-Hâsıl, (وَإِلَّا لَمْ يَكُنْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا دَالًّا) ta'birî ³ kavline nazîr olarak cümle-i efrâddan nefy-i hükmü müfid olmasıyla işbu sûreteyne şâmil olarak egerçi (وَإِلَّا لَمْ يَكُنْ وَاحِدٌ مِنْهَا دَالًّا) denilse idi (لَمْ يَكُنْ يَوْضَعُ الْإِلْفَاطِ) gibi kuvve-i külliyyede sâlibe-i mühmele olarak umûm-i nefy-i ifâde etmesiyle elfâzdan ba'zısının vaz'ına âlim olması sûreti hâric kalmış olurdu. Binâen aleyh ta'bir-i mezkûru ihtiyâr eylemiştir. Ve her ne sûretle olursa [8] olsun delâlet-i vaz'iyede vuzûh cârî olmaz.

Eğer suâl olunursa ki: Fehm-i ma'nâ ilm bi'l-vaz'a tevakkuf etmiş olsa devri müstelzim olur. Zîrâ ilm bi'l-vaz' fehm-i ma'nâya mütevakkıftır. Çünkü vaz' denilen şey' lafz ile ma'nâ beyninde olan nisbetden ibâret olup ilm bi'n-nisbet ise müntesibeynin ya'nî burada lafz ile ma'nânın fehmine mütevakkıftır.

Cevâbında deriz ki: İlm bi'l-vaz'a mevkûf olan, ma'nânın lafzdan fehmidir. İlm bi'l-vaz' ise fi'l-cümle ya'nî sûret-i eammde fehm-i ma'nâya mütevakkıf olup lafzdan fehme mütevakkıf değildir. Ve bu cevâb "Hâl-i istimâ'da fehm-i ma'nâ vaz'a olan ilm-i sâbika mütevakkıf olarak ilm-i sâbık bi'l-vaz' ise hâl-i semâ'da olan fehm-i ma'nâya mütevakkıf olmayıp belki zamân-ı sâbık-ı mezkûrde olan fehm-i ma'nâya tevakkuf eder," deyü verilen cevâba karîbdir. Ve cevâbeyn beyninde fark, evvelde mu'teber olan tegâyür bi-hasebi'l-ıtlâk ve't-takyîd ve sâniide mu'teber olan tegâyür bi-hasebi'z-zamândır.⁴

1 O, lafızların vazını bilir.

2 O, her bir lafzın vazını bilir.

3 Hiçbir kimse kalkmadı.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 483; Siyâlkütî, *Hâşiye*, II, 277.

Ve eğer suâl olunursa ki: Sâmi' vaz'-ı elfâza âlim olduğu sûretde ma'lûmu olan elfâzdan ba'zısı ba'zısından delâletde evzah olmayacağı müsellemlerdir. Zîrâ hayâlde mahzûn olan elfâzdan ba'zısı kesret-i mümârese vü muânesetden ve kurb-i ahdden nâşî ednâ iltifât ile aklda hâzır olacak haysiyetde olup ve ba'zısı ziyâde iltifât ve mürâcaat-i tûl ü dirâze muhtâc olacak haysiyetde olması câizdir. Ve çok kerre vâki' olur ki ba'zı elfâz vaz'ına ilmimiz sebkât etmiş olduğu hâlde aradan vakt mürûr ederek hiss üzere lafzın ve akl üzere ma'nânın killet-i tekrârı cihetiyle istinbât-ı ma'nâ-yı mutâbakisinde muâvede-i fikr ve mürâcaa-i teemmüle muhtâc olur.

Cevâbında deriz ki: Vuzûh u hafâda ihtilâf-ı delâletden murâd, vuzûh u hafâ nefsi delâlete nâzır olmasıdır. Ve delâlet-i iltizâm böyledir. Zîrâ delâlet-i iltizâm delâlet-i iltizâm olduğu haysiyetden ba'zı kerre levâzım-ı karîbede olduğu gibi vâziha ve ba'zen vesâite muhtâc olan levâzım-ı baîdede olduğu gibi hafiyeye olur. Mutâbakat ise bunun hilâfında olarak vaz'a ilm indinde ma'nâ-yı mutâbakîyi fehm kat'iyen vâcib ve vaz'ına adem-i ilm hâlinde kat'iyen mümteni'dir. Ve ba'zı meânî-i mutâbakîyenin aklda sür'at ü butûu ancak sâmiin vaz'ı sür'at-i tezekkür ü butûu cihetindedir. Anınçün aklda huzûr-i ma'nâ bi'htilâfî'l-eshâs ve'l-evkât muhtelif olurlar.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيَتَأْتَى بِالْعَقْلِيَّةِ لِحَوَازِ أَنْ تَحْتَلِفَ مَرَاتِبُ اللُّزُومِ فِي الوُضُوحِ)¹

Ve ma'nâ-yı vâhidi turuk-ı muhtelif fi'l-vuzûh ile îrâd delâlât-ı akliyye ile hâsıl olur. Zîrâ merâtib-i lüzûmun vuzûhda ihtilâfı ya'nî min ciheti'l-vuzûh delâlet-i tazammuniyyede eczânın külle ve delâlet-i iltizâmiyyede levâzımın melzûma merâtib-i lüzûmu muhtelif olması câizdir.

Ammâ delâlet-i iltizâmiyyede olan cevâz-ı ihtilâf zâhirdir. Zîrâ lâzımdan melzûma intikâl sûretinde bir şey' için killet-i vesâit sebebiyle ba'zısı ba'zısından melzûma akreb ve lüzûm cihetinden evzah olan levâzım-ı müteaddide bulunması câiz olduğundan işbu ma'nâ-yı melzûm metbûun levâzım-ı tâbia-i mezkûreye mevzûa olup vuzûh u hafâ-yı delâletde muhtelif olan elfâz ile te'diyesi mümkün olur.

1 (O hâlde bir mânâyı maksadı ifade açısından netliği farklı yollarla aktarmak) delâlet-i akliyye ile hâsıl olur. Zira mânâyı net ifade etme hususunda lüzûmun dereceleri birbirinden farklı olabilir.

Ve kezâlik melzûmdan lâzıma intikâl sûretinde şey'-i vâhid için melzûmât olup o şey' lâzımın melzûmât-ı mezkûreden ba'zısına lüzûmu diğere lüzûmundan evzah olduğu hinde bu vechile vuzûhda muhtelif olarak lâzım-ı mezkûre delâlet eden melzûmât-ı mezbûre ile lâzım-ı mezkûrun te'diyesi mümkün olur. Çünkü bu makâmda delâlet-i iltizâmda mu'teber olan, zihnde müsemânın husûlünden ma'nâ-yı hâricin dahi husûlü lâzım gelecek haysiyyetde olmasıdır. Ve bu da bilâ vâsıta ve vesâit-i müteaddide ile olmakdan ve beynlerinde olan lüzûm lüzûm-i aklî veyâhûd i'tikâdî ve bu da örfî veyâhûd ıstılâhî olmasından âmmdır. Meselâ ¹(زَيْدٌ جَوَادٌ) kavlimizin ma'nâsına muhtelifetü'l-lüzûm olan levâzım-ı adîde olup ya'nî meselâ remâdı kesir, kelbi cebân ve fasîli mehzûl olması lâzım gelip imdi ma'nâ-yı mezkûru ya'nî cûd-i Zeyd'i min ciheti'd-delâle ba'zısı [9] ba'zısından evzah olan ibârât-ı mezkûre ile te'diye etmek mümkün olur. Çünkü cevâdın dayfı bişyâr olarak kesret-i taâmını müstelzim olup kesret-i taâm ise ihrâk-ı hatab-ı kesir ile hâsıl olmasıyla kesret-i remâd lâzım gelerek ²(فُلَانٌ كَثِيرُ الرَّمَادِ) denildiği gibi kesret-i remâddan ihrâk-ı hatab-ı kesire ve andan kesret-i tabâyıha ve andan kesret-i dîfâna ve andan ma'nâ-yı maksûd olan cûda intikâl olunur. Kezâlik ³(فُلَانٌ جَبَانٌ الْكَلْبِ) denildiği sûrette cübni kelbden kesret-i darbına ve andan kesret-i vâridîne ve andan kesret-i dîfâna ve andan maksûd olan cûda intikâl olunur. Ve kezâlik ⁴(فُلَانٌ مَهْزُولُ الْفَصِيلِ) denildikde fasîl-i nâkanın mehzûl ü zaif olmasından nâkanın killet-i lebenine ve andan nâkanın kesret-i halbine ve andan kesret-i âkilîne ve andan kesret-i dîfâna ve andan maksûd olan cûda intikâl olunur.⁵

Ve ammâ delâlet-i tazammuniyyede olan ihtilâfın beyânı çünkü ma'nâ-yı maksûd bir şey'den cüz' ve şey'-i âhardan cüz'-i cüz' olması câiz olduğu cihetle ma'nâ-yı mezkûre cüz'ü olduğu şey'in delâleti elbette cüz'ünün cüz'ü olduğu şey'in delâletinden evzah olur. Meselâ cüz'-i aklîde cism üzere hayvânın delâleti insânın delâletinden evzahdır. Zîrâ cism hayvânın cüz'ü

1 Zeyd cömerttir.

2 Falancanın küllü çok olur.

3 Falancanın köpeği korkaktır.

4 Falancanın devesinin yavrusu bir deri bir kemiktir.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 484.

ve hayvân insânın cüz'ü olarak cism insânın cüz'-i cüz'üdür. Ve cüz'-i hâricîde türâb üzere cidârın delâleti beytin delâletinden evzahdır. Zîrâ türâb cidârın cüz'ü ve cidâr beytin cüz'ü olarak türâb beytin cüz'-i cüz'üdür.

Eğer suâl olunursa ki: Lâyık olan emr bi'l-aks olup cüz'ünün cüz'ü olduğu şey'in delâleti evzah olmasıdır. Zîrâ fehm-i cüz' fehm-i küll üzerine sâbık olarak insândan fehmolunan evvelen cism ve sâniyen hayvân ve ba'dehû insândır. Bu cihetle cüz'-i cüz'ü fehm iki mertebe sâbık olarak lafz-ı küllün cüz'-i cüz' üzere delâleti cüz' üzere delâletinden evzah olmuş olur.¹

Cevâbında deriz ki: Emr böyledir. Zîrâ mukarrerdir ki cüz' küll üzere vücûdunda sâbıkdır. Ve illâ cüz'iyeti bâtil olur. Lâkin ma'nâ-yı tazammunîye zihn ancak mevzûun lehden intikâl eylediği cihetle tazammun mutâbakate tâbi' olduğunu kavm tasrîh eylemiştir. Ke-enne kavm bu tebeyyeti şu esâsa binâ etmişlerdir ki tazammun ba'de fehmi'l-küll cüz'ü fehm ü mülâhaza olup ve çok kerre vâki' olur ki eczâya iltifât olunmaksızın küll fehmolunur. Nitekim Şeyh-i reîs İbn-i Sînâ *Kitâb-ı Şifâ*'sında demiştir ki: "Ma'nâ-yı nev' hâtırda olarak cins ile nev' beyninde olan nisbete ya'nî cins nev'in cüz'ü olmasına dahi iltifât olunmasa ve cins lâ-yih-i hâtır ve kasden mültefetün ileyh olmasa zihnden gaybûbeti mümkün olmasıyla bu sûretde nev'in bâle hutûruyla zihnin cinse iltifât etmesi câiz olur."²

el-Hâsıl, ma'nâ-yı tazammunînin mutâbakate tebeyyetini kavmin zikrolunduğu üzere zihnin mevzûun lehden tazammuna intikâliyle ta'lîl etmeleri tebeyyetle murâd vücûdda tebeyyet olduğuna delâlet edip bu sûretde tazammun fehm-i küllden müteahhir olan cüz'ü fehmolarak zikrolunan kelâm ya'nî lafz-ı küllün cüz' üzere delâleti fehm-i cüz'den müteahhir olan cüz'-i cüz' üzere delâletden evzah olması rehîn-i sıhhat olur.³

Ve eğer îrâd olunursa ki: Ma'nâ-yı vâhid ile murâd muktezâ-yı hâle mutâbık olan kelâmın te'diye eylediği ma'nâ olduğu sebkat edip bu ise lâ mahâle ma'nâ-yı terkîbî olur. Zîrâ muktezâ-yı hâle mutâbakat ma'nâ-yı

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 278.

2 İbn Sînâ, *el-Burbân*, s. 104.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 278.

ifrâdide mümkün olmaz. Hâlbuki burada ibârât-ı muhtelifle ile te'diye olunacağı zikrolunan meânî-i ifrâdiyyedir.

Cevâbında deriz ki: Ma'nâ-yı vâhidin muktezâ-yı hâle mutâbık olan kelâmın edâ eylediği ma'nâ olmasıyla takyîdi, lafzın delâlet etdiği ve me-bâhis-i ilm-i beyânda olan kelâm-ı kavmin müsâid olduğu şey'den değildir. Zîrâ mu'zam-ı me-bâhis-i beyândan olan mecâz-ı müfredin cümlesi ve emsile-i kinâyeden pek çoğu meânî-i ifrâdiyyededir. Lâkin kavim bu kaydı itibârda bize müsâid oldular ise li-eclî't-tevfîk deriz ki: Kelâmın ma'nâ-yı terkîbîsi üzere delâleti evzah olması o kelâmın ba'zı eczâsı ma'nâ-yı terkîbî-i mezkûrun cüz'ü olan şey'e delâletde evzah olması sebebinden neş'et eylemesi câiz olduğu cihetle imdi biz bir ma'nâ-yı [10] terkîbden ba'zı müfredâtı ma'nâ-yı mezkûrde dâhil olan şey'e delâletde evzah olan terâkîb-i müteaddide ile ta'bîr etdiğimiz hinde bu ta'bîr ma'nâ-yı vâhid-i terkîbîyi turuk-ı muhtelifle fi'l-vuzûh ile te'diye olmuş olur. Şârih-i merhûm bu makâmda “Benim için müyesser olan kelâm bundan ibâret olup lâkin henüz makâm mevzi-i nazardır,” buyururlar ki vech-i nazarı Fâzıl-ı Muhaşşî kuddise sirruh îzâh eylemiştir.¹

Mecâz ve Kinâye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (ثُمَّ اللَّفْظُ الْمُرَادُ بِهِ لَا يَزِمُ مَا وَضَعَ لَهُ إِنْ قَامَتْ قَرِينَةٌ عَلَى عَدَمِ إِزَادَتِهِ فَمَجَازٌ، وَإِلَّا فَكِنَايَةٌ)²

(ثُمَّ) kelimesi bir kelâmdan kelâm-ı âhara intikâl için olup Musannif-i merhûm ta'rîf-i ilm-i beyânı ityân ve ta'rîfe müte'allık olan şey'leri beyân etdikden sonra ilm-i mezkûrde kendisinden bahs olunan mesâilin îrâdına intikâl ederek buyurur ki: Kendisiyle lâzım-ı mâ vuzia lehi murâd olan lafz eğer ma'nâ-yı mevzûun lehin adem-i irâdesi üzere karîne kâim olur ise mecâzdır. Lâzım ile murâdı mevzûun lehde dâhil veyâ hâric olmakdan eamm olarak mâ vuzia lehden münfekk olmayan şey'dir ki delâlet-i tazamuniyye ve iltizâmiyyeye şâmindir. Ve eğer mâ vuzia lehin adem-i irâdesi üzere karîne kâim olmazsa kinâyedir.

- 1 Mütercimim, Hasan Çelebi hâşiyesinde “Fâzıl-ı Muhaşşî” denilerek Seyyid Şerif el-Cürçânî'den nakledilen bilgilere atıf yaptığı anlaşılmaktadır. Kır: Cürçânî, *Hâşiyeye*, s. 330-331; Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 485.
- 2 Bu îzâhâtan sonra (bilesin ki) kendisiyle vaz edildiği mânânın lâzımı murâd edilen lafzın, vaz edildiği bu asıl mânâda kullanılmadığına dâir bir karîne bulunursa *mecâz*, bulunmazsa *kinâye* söz konusu olur.

Ve Musannif'in bu kavli, evvel-i bâb-ı kinâyede ityân olunacak şu kelâma mebnîdir ki mecâz ve kinâyeden ikisinde dahi intikâl ancak melzûmdan lâzıma olup Sekkâkî'nin, "Mebnâ-yı kinâye lâzımdan melzûma intikâl üzerinedir,"¹ deyü zikrelediği kelâm hilye-i sıhhatden âtıldır. Zîrâ lâzım için lâzım olduğu haysiyetden melzûma delâlet olmadığı bârız ve lâzım melzûmdan eamm olması câizdir. Ve ammâ melzûm melzûm olduğu haysiyetden bi-dûni'l-lâzım mevcûd olamaz. Hâlbuki iltizâm ancak müsemânın lâzımı üzere delâlet olup melzûm üzere delâlet değildir. Meselâ melzûm olan gays ile lâzımı olan nebte ve esed ile şücâa delâlet ü intikâl olunur. Ve Musannif'in taksîmi lüzûm üzerine binâ etmesine nazaran zâhir-i kelâmı mecâzda melzûm zikrolunup lâzım murâd olunmasının vücûbuna delâlet edip bu ise zâhiren aksâm-ı mecâzdan az bir şey'de sahîh olup kusûrunda sahîh olmaz. Nitekim Şârih-i merhûm bu bahsin îzâhâtını zeyl-i mebhâs-i alâkâda îrâd etse gerekdir.

Ve (ظَاهِرًا) lafziyla kayd etmesi, mecâzın cemî'-i aksâmında musahhih-i intikâl olacak bir alâkanın lüzûmu cihetiyle bu makâmda لَزِمَ بِهٖ لَا زِمَ (الَلْفُظُّ الْمُرَادُ بِهِ لَا زِمَ) kavlinde müstebân olan lüzûmu işbu alâkaya haml ile def-i işkâlin teyessürüne işâretidir. Ve setîr olmaya ki Siyâlkûtî merhûm, Musannif'in (الْمُرَادُ بِهِ) kavlinde mecâz ve kinâyeden her birerlerinde ta'yîn-i ma'nâ-yı murâd için bir karîneden lâzım olup ve beynlerinde olan fark, mecâzda mevzûun lehi irâdeden mâni' olacak karînenin vücûdu ve kinâyede adem-i vücûdu i'tibâriyle olmasına işâret olduğunu beyân etmiştir.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَقَدِيمَ الْمَجَازِ عَلَيْهَا لِأَنَّ مَعْنَاهُ كَجُزءٍ مَعْنَاهَا)³

Ya'nî mecâzın kinâye üzere takdîm olunması, ma'nâ-yı mecâz ma'nâ-yı kinâyenin cüz'ü mesâbede olduğundan içündür. Zîrâ mecâzda adem-i irâde-i melzûm üzere karînenin kıyâmından nâsî, murâd yalnız ma'nâ-yı lâzımdır. Lâkin kinâye bunun hilâfında olup lâzım ve melzûmdan ikisinin dahi murâd olması câizdir. Ve cüz' bi't-tab' küll üzerine mukaddem olup ya'nî küll vücûdda cüz'e muhtâcdır. Şununla berâber ki cüz' külle illet de-

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 513.

2 Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 283.

3 Mecâz kinâyeden önce anılmıştır. Zira mecâzın mânâsı kinâyenin mânâsının parçası konumunda olduğu için (parçanın bütünden önce gelişi gibi bir öncelik-sonralık söz konusu olmuştur.)

ğildir. Bu cihetden nâşî vaz' muvâfık-ı tab' olmak üzere vaz'an dahi mecâz takdîm olunmuştur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (ثُمَّ مِنْهُ مَا يَبْتَنِي عَلَى التَّشْبِيهِ، فَتَعَيَّنَ التَّعَرُّضُ لَهُ)¹

Bu ibârede olan (ثُمَّ) kelimesi dahi bir kelâmdan diğerine intikâl için olup bi-re'sihî usûl-i mebâhisden olmayan teşbîhin beyâniyçün mesûkdur. Hafî olmaya ki mecâzdan bir kısmı, teşbîh üzerine ibtinâ kılınan şey'dir. Ve mecâzdan bu kısım ke-enne aslı teşbîh olan istiâredir ki müşebbeh bih zikrolunup müşebbeh irâde olunarak istiâre olmuştur. Ve mecâzdan iş-bu (kısm-ı istiâre) müşebbeh üzere mübtenî olmasıyla istiâre ehad-i aksâmı olan mecâza [11] taarruzdan mukaddem teşbîhe taarruz olunmasının lüzûmu taayyün etmiştir. Zirâ mebniyyün aleyh olan şey' şey'-i mebnî üzere mukaddemdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (فَأَنْحَصَرَ فِي الثَّلَاثَةِ)²

İmdi, makâsıd-ı ilm-i beyânın teşbîh ü mecâz ü kinâyede inhisârı ma'lûm oldu. Eğer denirse ki: İlm-i beyânda bahs-i teşbîhin zikr u îrâdı kelâm-ı Musannif'den fehmolunduğu vechile istiârenin teşbîh üzerine ibtinâsı sebebiyle olmasına nazaran bi-re'sihî maksad-ı mahsûs addolunmaktan ise bahs-i istiâre için mukaddime kılınmak iktizâ ederdi.

Cevâbında deriz ki: Teşbîhin kesret-i mebâhis ve umûm-i fevâidinden nâşî bahs-i istiâre için mukaddime kılınmak derecesinden kesb-i irtifâ' ederek bi-re'sihî bir asl ittihâz olunmaklığa müstehakk olmuştur.

Şârih-i merhûm buyururlar ki: İşte ibtidâ-yı fenn-i beyândan beru mukaddime-i ilm-i mezkûru şerhde îrâd etdiğimiz makâl Sekkâkî'nin ihtirâ' eylediği şey' üzerine cârî olup lâkin bunda olan ızdırâb gayr-ı hafî olmasıyla akreb olan, ilm-i beyânî (عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيهِ عَنِ التَّشْبِيهِ وَالْمَجَازِ وَالْكِنَايَةِ) ya'nî “Bir ilmdir ki kendisinde teşbîh ü mecâz ü kinâyeden bahs olunur,” deyü ta'rîf edip ba'dehû bunların tafsîl-i mebâhisiyle meşgûl olarak sadr-ı fennde îrâd eylediği ebhâsa iltifât olunmamak idi.

1 Diğer taraftan, kimi mecâzlar teşbîh üzerine bina edilmektedir. Bu nedenle öncelikle teşbîhi ele alma zarûretî hâsıl olmuştur.

2 Hâsılı, (beyân ilmi teşbîh, mecâz ve kinâye olmak üzere) üç ana başlık altında toplanmış olmaktadır.

Teşbîh

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ: (التَّشْبِيه)

Ya mübtedâ olup haberi mahzûf veyâhûd mübtedâ-yı mahzûfa haber veyâhûd alâ sebîli't-ta'dâd mevkûfü'l-âhardır.¹ Ve hâsıl-ı ma'nâ *بَحْتُ* (هَذَا بَحْتُ) (التَّشْبِيه الْأَصْطَلَاحِي) demek olup ya'nî bu bahs istiârenin mübtenâ aleyhi olan teşbîh-i istilâhî bahsidir ki makâsîd-ı selâseden maksad-ı evveldir. Ve işbu teşbîh-i istilâhî, ma'nâ-yı lügavî üzere olan mutlaku't-teşbîhden ehass olduğundan menkûlün anıyla beynlerinde olan münâsebetle ilm mûcib-i etemm-i fâide olmak üzere evvelen mutlak teşbîhin tefsîrine işâretle buyururlar ki:

(التَّشْبِيه: الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَارَكَةِ أَمْرٍ لِأَمْرٍ آخَرَ فِي مَعْنَى)

Ber-vech-i meşrûh muarrefden murâd mutlakan teşbîh olup gerekse istiâre vechile olsun ve isterse üzerine istiâre mübtenâ vü müteferri' olsun bunlar ile emsâli teşbîhâtdan eammdır. Meselâ ³ (رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَمَامِ) ve ⁴ (زَيْدٌ كَأَسَدٍ) ve ⁵ (لَأَقِيْتُ مِنْ زَيْدٍ أَسَدًا) ve ⁶ (زَيْدٌ أَسَدٌ) terkîblerinde olan teşbîhâtın cümlesine işbu ma'nâ-yı lügavîce *teşbîh* itlâk olunur. Binâen aleyh zikrolunan teşbîh-i mahsûs-ı istilâhîye âid olmamasıyçün ism-i muzheri îade edip kelâmı zamîre binâ etmemiştir. Ve ma'nâ-yı ehassı üzere olan teşbîhin (ثُمَّ مِنْهُ مَا يَبْتَنِي عَلَى التَّشْبِيهِ) kavlinde zikri mürûr etmesiyle teşbîh-i evvelde olan "lâm" ahde ve sânde cinse mahmûldür. Ve meşhûr olduğu üzere ma'rife ma'rife olarak îade olunduğu sûretde sâni evvelin aynı olduğu kâidesi itlâk üzere olmayıp makâmda tegâyür-i lafzına delâlet edecek bir şey' olmamasıyla mukayyedir. el-Hâsıl, asl u muktezâ-yı zâhir ittihâd ise de karînenin vücûdu indinde mütegâyireyn olurlar.⁷

Ve *delâlet*, bir kimseyi bir şey' üzerine hidâyet etdiğin hinde فَلَانًا (دَلَّلْتُ فَلَانًا) kavlinde masdardır ki lisânımızda kılavuzluk ve rehberlik makâmındadır. Ve lafz-ı "delâlet" in hâsıl bi'l-masdar ma'nâsına olması takdîrde

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 285.

2 Mutlak teşbîh, bir şeyin bir başka şeye bir açıdan ortak olduğunun gösterilmesidir.

3 Hamamda bir aslan gördüm.

4 Zeyd aslan gibidir.

5 Zeyd'den bir aslanla karşılaştım.

6 Zeyd aslandır.

7 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 287.

teşbîh üzere hamli sahîh olmayacağından Şârih-i merhûm (أَنَّ يَدُلَّ) kavliyle tefsîr ederek ma'nâ-yı masdarîye mahmûl olmasına işâret eylemiştir. Ve teşbîh lügatde bir şey'i âhara şebîh kılmaktan ibâret olup bu ise ancak müşârekete delâlet edecek lafz ile tekellüm i'tibâriyle olacağından delâletle tefsîr eylemiştir. Ve (أَنَّ يَدُلَّ) zamîri (ذَلَّلْتُ) lafzında olan "tâ" karînesiyle mütekellime râci'dir.¹

Müşâreket *iştirâk* ma'nâsına olup (سَافَرْتُ) ve (وَاعَدْتُ) lafzları² (سَفَرْتُ) ve (مُفَاعَلَةٌ) ma'nâlarına mahmûl olduğunun nazîri olarak (وَعَدْتُ)³, (فَعَلَّ) ma'nâsıdır. (فِي الْمَعْنَى) kavlinde ma'nâdan murâd vasf olup⁴ (شَرِكٌ زَيْدٌ عَمْرًا فِي الدَّارِ)⁴ kavillerinde olduğu gibi aynda müşârekeden ihtirâzdır. Zirâ aynda olan müşârekete teşbîh tesmiye olunmaz.⁵

Müfâd-ı kelâm-ı Musannif, "Mutlak teşbîhin ma'nâsı, bir emrin [12] emr-i âhara ma'nâda iştirâki üzere mütekellimin delâlet etmesidir," demek olup emr-i evvel müşebbeh ve sâni müşebbeh bih ve bunların iştirâkine delâlet olunan ma'nâ vech-i teşbîhtir. Meselâ (زَيْدٌ كَالْبَدْرِ)⁶ denilse, mütekellim bu kelâmıyla Zeyd'in bedre ziyâ vü bahâda müşâreketi üzere delâlet etmiş olur. Ve teşbîh bu delâletden ibâret olarak Zeyd müşebbeh ve bedr müşebbeh bih ve ziyâ vü bahâ vech-i teşbîhtir. Ve bu tefsîrin zâhiri⁷ (فَاتَلَّ زَيْدٌ عَمْرًا)⁷ ve (جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرُو)⁸ emsâl ü nezâirine şâmildir. Zirâ bunlarda Zeyd ve Amr'ın katl ve mecî'de şeriketinde delâlet olup hâlbuki her ne kadar bunlar ile ma'nâ-yı iştirâk kasdolunsa da hiç birisi teşbîh değildir. Zirâ teşbîh mücerred vasfda iştirâk olmayıp belki kendisinde ehad-i emreynin âhara vasfda mümâselet ü müsâvâtını iddiâ lâzımdır. Bu sûretde tefsîr bi'l-eamm olur. Fakat müşâreket üzere delâletden murâd edât-ı teşbîhten müstefâd olan müşâreket olmasıyla te'vîli kâbil olduğundan "zâhir-i tefsîr" ile kayd eylemiştir.⁹

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 287.

2 Yolculuk ettim.

3 Söz verdim.

4 Zeyd Amr'a evde ortak oldu.

5 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 287-288.

6 Zeyd dolunay gibidir.

7 Zeyd Amr'la savaştı.

8 Bana Zeyd ve Amr geldi.

9 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 288.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْمُرَادُ هَاهُنَا مَا لَمْ يَكُنْ عَلَى وَجْهِ الْأَسْتِعَارَةِ التَّحْقِيقِيَّةِ وَالْأَسْتِعَارَةِ بِالْكِنَايَةِ وَالتَّجْرِيدِ)¹

Ve ilm-i beyânda mustalahun aleyh olan teşbîh ile murâd, bir emrin ma'nâda emr-i âhara bir haysiyetde müşâreketi üzere delâletdir ki (رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَمَّامِ)² kavlinde olduğu gibi istiâre-i tahkikiyye vechi üzere olmaya. Ve (أَنْشَبَتِ الْمَيْتَةَ أَطْفَارَهَا)³ kavlinde olduğu gibi istiâre-i bi'l-kinâye vechile dahi olmaya. Ve (لَقَيْتُ بَرِيدَ أَسَدٍ)⁴ ve (لَقَيْتَنِي مِنْهُ أَسَدٌ)⁵ kavillerinde olduğu gibi ilm-i bedî'de zikrolunacak tecrîd tarîki üzere olmaya. Zîrâ bunların üçünde dahi bir emrin ma'nâda emr-i âhara müşâreketi üzere delâlet olup hâlbuki bunlardan hiç birisine ıstılâhda teşbîh tesmiye olunmaz. Lâkin Sâhib-i *Miftâh* tecrîdde bu mezhebin hilâfında olarak (رَأَيْتُ بَفْلَانٍ أَسَدًا)⁶ ve (لَقَيْتَنِي مِنْهُ أَسَدٌ) kavilleri teşbîh kabîlinden olduğunu tasrîh eylemiştir.⁷

İmdi, inde'l-Musannif ıstılâhda ma'nâ-yı teşbîh أمرٍ مُشَارَكَةٍ عَلَيْهِ (الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَارَكَةِ أَمْرٍ مُشَارَكَةٍ عَلَيْهِ) olup (جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو) ve (قَاتَلَ زَيْدٌ عَمْرًا) emsâli efrâd-ı muarrefden olmayanları ihrâc için işbu ta'rîfde lâyük olan, (بِالْكَافِ وَنَحْوِهِ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا)⁸ kaydı murâd olunmasıdır.

Ve Musannif istiâre-i tahkikiyye ve kinâye deyip istiâre-i tahyîliyyeye taarruz etmemesi zîrâ istiâre-i tahyîliyyede ya'nî meselâ misâl-i mezkûrde ezfârın meniyyeye isbâtında inde'l-Musannif bir emrin âhara müşâreketi üzere delâlet olmamasıyla asl-ı ta'rîf-i teşbîhde dâhil olmamasına mebnîdir. Şöyle ki indinde ezfâr ile murâd inşâallâh karîben tahkîk olunacağı üzere ma'nâ-yı hakîkîsidir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (فَدَخَلَ فِيهِ نَحْوُ قَوْلِنَا: «زَيْدٌ أَسَدٌ»، وَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿صُمِّمْتُ بِكُمْ عُنْيِي﴾)⁹

1 (Beyân ilminde) teşbîhten kastedilen; istiâre-i tahkikiyye, istiâre-i bi'l-kinâye ve tecrîd üslûbu üzere câri olmayan benzetmelerdir.

2 Hamamda bir aslan gördüm.

3 Ölüm pençelerini geçirdi.

4 Zeyd'de bir aslanla karşılaştım.

5 Ondand, bir aslan beni karşıladı.

6 Falancada bir aslan gördüm.

7 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 463.

8 "Kâf" ve lafzen ya da takdîren onun benzerleriyle

9 (Bu izahla.) "Zeyd aslandır," cümlesi ve "Onlar sağdırdılar, dilsizdirler, kördürler," (el-Bakara 2/18) âyeti gibi örnekler de teşbîhin kapsamına girmiş oldu.

İmdi, teşbîh-i istilâhînin tefsirinde bilâ-hilâf teşbîh tesmiye kılınan (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) ve [hazf-i Zeyd ile] (كَالْأَسَدِ) emsâli müşebbehin zikri veyâhûd kıyâm-ı karîneden nâşi hazfiyle kendisinde edât-ı teşbîh zikrolunanlar dâhil olur. Ve kezâlik kavî-i muhtâr üzere teşbîh tesmiye olunanlar dahi dâhil olup bu da edât-ı teşbîhin hazfiyle müşebbeh bih müşebbehden haber veyâhûd (أَنَّ) ve haber-i (عَلِمْتُ زَيْدًا أَسَدًا)¹ kavlinde olduğu gibi mef'ûl-i sâni ve haber-i (كَانَ) ve sıfat ve hâl gibi haber hükmünde kılınmasıdır ki (زَيْدٌ أَسَدٌ) emsâli müşebbeh-i mezkûr veyâhûd (هُمْ ضَمٌّ) takdîrinde olarak ﴿ضَمٌّ بِكُمْ عُمِّي﴾ kavî-i şerîfi emsâli müşebbeh-i mahzûf olmaktan eammdır. Zîrâ muhakikîn bunlara *teşbîh-i belîğ* tesmiye olunup istiâre olmadığına kâillerdir. Şu cihetden nâşi ki istiâre ancak müsteârun leh bi'l-küllîyye tayy u terk olunup ve kelâm müsteârun lehden hâlî ve irâde-i menkûlün ileyhi ta'yîn edecek delâlet-i hâl veyâ fehvâ-yı kelâm ya'nî delâlet-i makâl olmamak lâzım gelse menkûl ve menkûlün anhdan her birisi murâd olunmaklığa sâlih olan mahalde itlâk olunur. Meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَمَّامِ) kavlimiz istiâredir. Zîrâ müşebbehin zikri terk olunup eğer (فِي الْحَمَّامِ) lafzı karînesi olmasa “esed” ile ma'nâ-yı mevzûun lehi olan hayvân-ı müfteris ile bir insân-ı şecî' murâd olunabilmekliğe sâlih olur idi. Fakat işbu karînenin vücûdu sebebiyle murâd müsteârun leh olan racül-i şücâ' olduğu taayyün eylemiştir. Ve bunun inşâallâhu teâlâ âhir-i bâb-ı teşbîhde [13] tahkîk u tafsîli gelse gerekdir.

Erkân-ı Teşbîh

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالنَّظَرُ هَهُنَا فِي أَرْكَانِهِ وَهِيَ: طَرْفَاهُ، وَوَجْهُهُ، وَأَدَاتُهُ، وَفِي الْعَرَضِ مِنْهُ، وَفِي أَقْسَامِهِ)²

Ve bu maksûdda bahs ü nazar ancak erkân-ı erbaa-i teşbîh-i mustalah ile teşbîhden garaz ne olduğunda ve teşbîhin aksâmındadır. Ve erkân-ı erbaa, tarafeyni olan müşebbeh ve müşebbeh bih ile müşterek oldukları ma'nâ ya'nî vech-i şebeh ve edât-ı teşbîhden ibâretdir. Ve teşbîh-i mustalah nefsi delâletden ibâret olmasıyla erbaa-i mezkûre teşbîh-i mustalahdan hurûc etmiş olduğu hâlde “erkân” itlâkı ya ta'rîf-i teşbîhde zikrolunduğundan-

1 Zeyd'in bir aslan olduğunu öğrendim.

2 Burada üzerinde durulacak olan hususlar; a) teşbîhin rûkûnleri ki onlar da teşbîhin iki tarafı (müşebbeh ve müşebbeh bih), vech-i şebeh ve teşbîh edatıdır, b) teşbîhin amacı ve c) teşbîhin kısımlarıdır.

rîk u hamr ve lems ile idrâk olunan lîn ü melâset-i cild-i nâ'im ve harîr olup yoksa eşyâ-yı mezkûrenin nefsleri değildir. Zîrâ bunlar ecsâm olarak cism ise müdreğ olmayıp idrâk olunan elvân ü eşkâl ü a'râzdır. Lâkin örfde ¹(أَبْصَرْتُ الْوُزْدَ) ve ²(سَمَمْتُ الْعَنْبِرَ) ve ³(دَقْتُ الْحَفْرَ) ve ⁴(لَمَسْتُ الْحَرِيرَ) denilmek müstemirr olmuştur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ عَقْلِيَّانِ كَالْعِلْمِ وَالْحَيَاةِ)⁵

(إِنَّمَا حِسِّيَّانِ) üzerine ma'tûf olup veyâhûd teşbîhin tarafeyni olan müşebbeh ve müşebbeh bihin ikisi dahi aklî olurlar. Meselâ ilmi hayâta teşbîh eylesen ilm ve hayât hiss ile idrâk olunur mevcûdât dan olmayıp ikisi dahi ma'kulâtdan olmasıyla tarafeyn aklî olmuş olur. Ve bunda vech-i teşbîh karîben tahkîk olunacağı vechile ilm ile hayâtın ciheteyn-i idrâk olmalarıdır. Şârih-i merhûmun bu misâlde vech-i şebehi beyâna taarruzu hafî olduğundan ve ilm ile murâd meleke olup idrâk olmadığına işâretten içündür.⁶ Zîrâ idrâke haml olursa “Nefs-i idrâk cihet-i idrâkdir,” denilmek sahîh olmaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ مُخْتَلِفَانِ كَالْمَيْبَةِ وَالسَّيِّعِ وَالْعَطْرِ وَخُلُقِ كَرِيمٍ)⁷

Veyâhûd tarafeyn-i teşbîh muhtelif olup müşebbeh aklî ve müşebbeh bih hissî veyâhûd bunun aksi olur. Evvel, meselâ meniyyeyi ya'nî mevti sebua teşbîh etmemiz gibidir ki (عَدَمُ الْحَيَاةِ عَمَّا مِنْ شَأْنِهِ الْحَيَاةِ) mefhûmundan ya'nî hayât şân u sıfatından olan ya'nî kâbil-i istifâza-i hayât bulunan şey'in adem-i hayâtından ibâret olarak mahsûs bir şey' olmamasıyla aklî ve müşebbeh bih olan şey' mer'î olmasıyla hissîdir.

Şârih-i merhûmun, mevti zikrolunduğu üzere (عَدَمُ الْحَيَاةِ عَمَّا مِنْ شَأْنِهِ الْحَيَاةِ) mefhûmuyla tefsîri ﴿كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ﴾⁸ [14] nazm-ı celîline muvâfik olup ve Ehl-i Sünnet indinde mukarrer olduğu vechile bünye şart-ı hayât olmayıp hattâ cüz'-i lâ yetecezzâ dahi indlerinde kâbil-i hayât ol-

1 Gülü gördüm.

2 Anberi kokladım.

3 Şarabı tattım.

4 İpeğe dokundum.

5 Ya da teşbîhin iki tarafı birden aklî olur; ilm ile hayat örneğinde olduğu gibi.

6 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 290.

7 Ya da teşbîhin iki tarafı, ölüm ile yırtıcı hayvan, hoş koku ile güzel ahlak örneklerinde olduğu gibi (biri hissî ve diğeri aklî olmak üzere) birbirinden farklılık arz edebilir.

8 “Siz ölü idiniz de size hayat verdi.” (el-Bakara 2/28)

duğuna mutâbıktır. Hâsılı, bu ta'rif üzere mevt hayât ile ittisâfdan sonra olan mevtden eammdır. Ta'rif-i mevtden zâhir ve âimme-i kütübde mezkûr u müştehir olan (عَدَمُ الْحَيَاةِ عَمَّنْ أُتِّصَفَ بِالْحَيَاةِ) olup mefhûmu zevâl-i hayât-dan ibâretidir. Şârih-i merhûmun bundan udûl eylemesi, nazm-ı mezkûr ile intikâzından içündür. Ve bunun işbu zevâl-i hayât mefhûmunda müteâref olması ma'nâ-yı hakîkîsi olmasını iktizâ etmeyip vücûdun vücûd-i hâricide galebe-i isti'mâli gibi ba'zen küllînin ferde isti'mâli galebe eder. Şârih-i merhûm *Şerh-i Makâsîd*'de işbu ta'rif-i evvelde olan (مِنْ شَأْنِهِ) kaydını¹ mefhûmuyla takyîd ü tahsîs etmiş olmasıyla² bu ma'nâ mercî-i ta'rifeyn hayât ile ittisâfdan sonra hayâtın zevâlî ma'nâ-yı vâhidi olarak bu sûretde bi'l-fi'l hayât ile muttasîf olmayan şey'lerin adem-i hayâtına gerekse nazm-ı mezkûrde olduğu gibi hayât şânından ise de bi'l-fi'l hayât ile muttasîf olmasın ve gerekse³ ﴿لِنُحْيِي بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا﴾³ kavli-i şerîfinde olduğu vechile hayat şânından olmasın *mevt* ıtlâkı mecâz olmuş olur.⁴

Ve sâni, ıtrı racül-i kerîmin hulukuna teşbîh etmemiz gibidir. (عَطْرٌ) *tîb* olup şemm ile mahsûs olmasıyla hissî ve (خُلُقٌ), kendisinden bi's-sühûle ef'âl sudûr eden keyfiyyet-i nefsâniyye olmasıyla aklîdir.

Ve ba'zı ehl-i fenn mahsûsun ma'küle teşbîhini tecvîz etmemişlerdir. Şu cihetle ki ulûm-i akliyye havâssdan müstefâd ve havâssa müntehiye olarak binâberîn (مَنْ فَقَدَ حِسًّا فَقَدَ عِلْمًا) ya'nî "Havâssdan bir hissini izâa eden kimse, o hissden müstefâd olan ilmi zâyî' etmiş olur," denilmiştir. Ve bu cihetle mahsûs ma'küle asl olduğu hâlde mahsûsu ma'küle teşbîh fer'i asl ve aslı fer' kılmak olup bu ise gayr-ı câizdir. Anınçün bir kimse şemsi zuhûr ile ve miski tîb ile vasfda mübâlağaya tâlib olarak⁵ (السَّمْسُ كَالْحُجَّةِ فِي الظُّهُورِ) ve (الْمِسْكُ كَخُلُقِ فَلَانَ فِي الطَّيِّبِ)⁶ dese, kavli-i sehîf ü zaîf olur.

Ve ammâ ba'zı istiârede mahsûsu ma'küle teşbîhin vechi, emr-i ma'kül mahsûs takdîr olunup alâ tarîki'l-mübâlağa ma'külün o mahsûsa asl gibi kılınmasına mübtenîdir. Bu takdîrde teşbîh sahîh olur. Ve ne zamân ki

1 Bilfil hayatla nitelenmek şânından olan

2 Tefâtâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 114.

3 "Onun sayesinde ölü toprağı (yeşertip) canlandırılmı diye..." (el-Furkân 25/49)

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 290-291.

5 Güneş berraklıkta bu delil gibidir.

6 Misk hoş kokusu bakımından falancanın ahlâkı gibidir.

hayâliyyât ü vehmiyyât ü vicdâniyyât gibi müşebbeh ve müşebbeh bihden ba'zısı havâss-i zâhire ve kuvve-i âkileden biriyle müdrek olmayıp şu iki kısmın hâricinde bulunduysa, bunlar için dahi başka başka aksâm i'tibârına ihtiyâc görünüp hâlbuki killet-i i'tibâr killet-i aksâmı mûcib olarak aksâmın killeti ise sehl-i zabtı câlib olduysa Musannif rahimehullâhu teâlâ taklîlen li'l-i'tibâr ve teshîlen li'l-emr ale't-tullâb bunları hissî ve aklîde derc ü idhâl etmekliğı murâd ederek buyurlar ki:

(وَالْمُرَادُ بِالْحَسْبِيِّ: الْمُدْرِكُ هُوَ أَوْ مَادَّتُهُ بِإِخْدَى الْحَوَاسِ الْحَمْسِ الظَّاهِرَةِ فَدَخَلَ فِيهِ الْحَيَالِي)¹

Ve hissî ile murâd, kendisi veyâhûd mâddesi ya'nî mürekkeb olduğu eczâsı havâss-i hamse-i zâhireden biriyle idrâk olunandır. Ve havâss-i hamse, zikrolunduğu üzere, basar u sem' u şemm ü zevk ü lemsdir. İmdi, hissînin tefsîrinde (أَوْ مَادَّتُهُ) kaydının ziyâde kılınmasıyla, hayâlî dahi efrâd-ı hissîden olmak üzere dâhil olmuşdur. Hayâlî, her birisi hiss ile idrâk olunan umûrdan ictimâi farz olunan ma'dûmdur. Ve bu nev'e hayâlî tesmiyesi, cemî'-i müdrekât-ı hissiyenin teeddî eylediğı hiss-i müsterekin hizânesi olan hayâlde mahfûz suverden ictimâna mebnîdir. İmdi hayâliyyâtdan murâd, mürekkebât-ı hayâliyyedir.²

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ: (كَمَا فِي قَوْلِهِ:

وَكَانَ مُحَمَّدٌ الشَّقِيءِ
أَعْلَامٌ يَأْقُوتُ نُشْرَ
نَ عَلَى رِمَاحٍ مِنْ رَبِّزَجْدٍ)³

Hayâlîye misâl, şâirin (... وَكَانَ مُحَمَّدٌ الشَّقِيءِ...) kavlinde müşebbeh bih vâki' olan a'lâm-ı yâkûtür. (مُحَمَّدٌ الشَّقِيءِ), (أَحْمَرٌ-أَحْمِرَاؤُ) kavlinden (جَزْدٌ قَطِيفَةٌ) gibi sıfatın mevsûfa izâfesi kabîlinden olup (قَطِيفَةٌ جَزْدٌ) ve (شَقِيئٌ مُحَمَّدٌ) takdîrindedir. Ve şakîk-ı muhmerr ile murâd şakâyık-ı

1 Hissiden murâd, kendisi veya mâddesi (cüzleri) beş duyu organından biriyle algılanabilen şeylerdir. Bu izaha göre ("mâddesi" kaydının ilavesiyle birlikte) hayâlî olanlar da hissînin kapsamına girmiş olmaktadır.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 488.

3 Şâirin şu dizeleri de hayâlîye örnektir: "(Rüzgârla birlikte) bir aşağı bir yukarı salınan dağ lâlesi, zebercetten mamul mızraklar üzerine serilmiş yakuttan bayrakları andırıyor." (Kâmil) Mustafa İsmâuddîn beytin kâilinin Saneberî olduğunu (bkz. *Şerhu Ebyâti't-Telbîs*, s. 111), Mehmed Zihni Efendi ise kâilinin bilinmediğini belirtmiştir (bkz. *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 345). Şâirin İhsân Abbâs tarafından neşredilen divânında bu mısralara da yer verildiğine işâret edilmelidir. bkz. Saneberî, *Divân*, s. 416.

4 Eski kadife

nu‘mândır ki vasatında dâğ-ı dil-i âşikân gibi [15] sevâd olan ma‘rûf kırmızı çiçekdir. Ve şakâyık vâhid ve cem‘e itlâk olunursa da (شَقِيقٌ) lafzıyla îrâdî zarûret-i şî‘r içündür.¹ Ve (نُعْمَانُ)’a izâfesi Nu‘mân bin Münzir’in mâ-nend-i şakîk ravh-ı şükûfe-i mezkûre meyl-i derûnu olup bir şakâyıkistân-ı dilistânî mesîre ittihâzıyla mahrûs-i nazar-ı himâye vü i‘tibâr etmiş olduğuna mebnîdir ki *Târih-i Ebû'n-Necîb* ve sâirede hikâye-i garîbesi mestûrdur. Ve feth-i “nûn” ile (نُعْمَانُ) tarîk-ı Tâif’de olan bir vâdînin ismidir. (تَصَوُّبٌ) *esfele meyl* ma‘nâsına olup hikâye-i nüzûl-i matarda (صَابَ الْمَطْرُ) denilir. Ve (تَصَعَّدُ) cihet-i ulüvve meyl ü irtikâdır. (أَعْلَامٌ), (عَلَمٌ)’ün cem‘i olup *râyet* ma‘nâsınadır. (يَأْفُوتُ) sürh-gûn ve (زَبْرَجْدٌ) sebz-renk iki cevher-i ma‘rûfdur.

Mefhûm-i Beyt: “Şakâyık-ı sürh-gûn hübûb-i nesîm ile zîr ü bâlâya hareket ü meyelân gösterdiği hînde zebercedden masnû‘ rimâh üzere neşr olunmuş a‘lâm-ı yâkûta benzer,” demekdir.

İşte bu beytde müşebbeh *şakîk* mahsûs olup ve müşebbeh bih zebercedden masnû‘ rumhlar üzere menşûre vü efrâste olan *a‘lâm-ı yâkûte* olarak hayâlîdir. Şöyle ki rimâh-ı zebercediyye üzere menşûre olan a‘lâm-ı yâkûtenin vücûdu olmadığı cihetle hissî idrâk eylediği şey’ değildir. Zîrâ hiss ancak hâricde mevcûd olup inde’l-müdreğ kendiye mahsûsa olan hey’et-i mahsûse üzere hâzır olan şey’i idrâk eder. Lâkin bu hey’eti mahzen-i hayâlin terkîb eylediği mevâdd ü eczâ ya‘nî a‘lâm u yâkût u rimâh u zebercedden cümlesi mahsûs bi’l-basardır. Hâsılı, bu şey’ler hâricde mevcûde olup lâkin hey’et-i mecmûun hâricde adem-i vücûduna mebnî hayâlde mahzûnedir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَبِالْعَقْلِ مَا عَدَا ذَلِكَ، فَدَخَلَ فِيهِ الْوَهْمِيُّ، أَيُّ مَا هُوَ غَيْرُ مُدْرِكٍ بِهَا وَلَوْ أَدْرِكَ لَكَانَ مُدْرِكًا بِهَا)²

Ve aklî ile murâd ne kendisi ve ne mâddesi havâss-i hamseden biriyle müdreğ olmayandır ki mürûr eden ma‘nâca hissînin mâadâsıdır. Ve aklînin bu ma‘nâ-yı eamma hamli sebebiyle aklîde vehmî dahi dâhil olmuşdur. Vehmî, kendisinde hiss için medhal olmayandır. Ve bu da umûr-i mahsûsenin ictimâından hâsıl olmadığı cihetle hissden gayr-ı münteza‘ ol-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 292.

2 Aklî ile murâd ise hissî dışında kalanlardır. Buna göre, beş duyu organıyla idrâk edilemeyen fakat var sayıldığı takdirde beş duyu organından biriyle algılanabilecek nitelikte olan vehmî hususlar da aklînin kapsamına dâhil olmaktadır.

masından içündür. Lâkin hayâlî bunun hilâfında olup her ne kadar muhterâat-ı mütehayyileden ise de hissdan münteza' ve her birerleri mahsûs olan umûrdan müctema'dır. Ve vehmden murâd zikrettiğimiz ma'nâ olarak ma'nâ-yı müteârefi olmamasından nâşî Musannif tefsîrinde "Vehmî ile murâd havâss-i mezkûrenin biriyle müdrek olmayıp lâkin bi'l-farz mevcûd olup da idrâk olursa havâss-i mezkûrenin biriyle idrâk olunacak haysiyyetde olan şey'dir," deyü beyân edip (مَا يُدْرِكُ بِالْوَهْمِ) mefhûmuyla ityân eylememişdir. Ve mevcûd olup da idrâk olunmak lâzım gelse hiss ile müdrek olması, suver kabîlinden olup meânî kabîlinden olmadığı içündür. Zîrâ kelâm mihleb ve nâba şebîhe olan sûrettedir. Ve bu kayd ile sırf aklîden temeyyüz eder. Zîrâ aklî havâss ile idrâk olunamaz. Ve ammâ sadâkat ve adâvet-i Zeyd gibi mahsûsâta müte'allika olan meânî-i cüz'iyeden vehm ile idrâk olunan şey' ma'nâsınca vehmî aklî olduğundan kat'an kelâm olmadığını *Şerh-i Miftâh*'da beyân eylemiştir.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (كَمَا فِي قَوْلِهِ: «وَمَسْنُونَةٌ زُرُقٌ كَأَنْيَابِ أَعْوَالٍ»)

Nitekim İmruülkays'ın:

أَيَقْتُلُنِي وَالْمَشْرِفِيُّ مُضَاجِعِي وَمَسْنُونَةٌ زُرُقٌ كَأَنْيَابِ أَعْوَالٍ³

beytinde vâki' olmuşdur.

Mefhûm-i Beyt: "Beni hubb-i Selmâ'da ihâfe eden kimse katlime nice kudret-yâb olabilir ki benim müzâci' u mülâzımım meşârif-i Yemen'e mensûb olan seyf-i sârim ve gül-i beyâbânîlerin sivri dişleri gibi nisâl ü demreni muhadded ve tîz ü sâfî olan sihâmdır," demek olur.

(سِنَّ السَّيْفِ) deyip "Seypi keskinletdi," ma'nâsını murâd ederler. (زُرُقُ) rumh-ı mahzûfun sıfat-ı sâniyesi olup Türkîde *gök* ta'bir olunur. Sâfî olan demrene ve suya ve semâya (أَزْرُقُ) denilir. Murâd, mücellâ vü musaffâ, zürku beyyin demektir. İşte bu beytde müşebbeh sihâm-ı mukadder olup ve müşebbeh bih enyâb-ı ağvâl olarak vehmîdir. Zîrâ ne mevcûd u müte-hakkık ve ne de mevâdd-i mahsûseden münteza' olup fakat eğer mevcûd

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 292.

2 Şâirin şu mısraı vehmîye örnektir: "Gulyabânîlerin keskin dişleri gibi parlak, sivri oklarım hep yanı başımdayken..." (Tavîl)

3 Meşrafi kılıcım ve gulyabânîlerin keskin dişleri gibi parlak, sivri oklarım hep yanı başımdayken beni hiç öldürebilir mi? (Tavîl) Beyit için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 33.

olup da idrâki farz olursa ancak hiss-i basarla idrâk olunur muhtereât-ı mütehayyiledendir.

Şârih-i merhûm hayâlî [16] ve vehmînin bu makâmda ma'nâ-yı müteâreflerinin gayrıya haml olunmasından nâşî bunun beyân-ı vechine sevk-i kelâm ile fevâid-i mühimmeden olarak buyururlar ki: Hayâliyyât ile murâd turuk-ı havâssden hayâle müteaddiye olup hayâlde mürtesime olan suver değildir. Zîrâ işbu suver-i mürtesime hissîde dâhil olup (أَوْ مَادَّةُ) kaydıyla idhâle hâcet yoktur. Ve vehmiyyât ile murâd, idrâk olunan meânî-i cüz'iyeye değildir. Nitekim bahs-i fasl ü vaslde tahkîki sebkât etmiştir. Zîrâ meselâ a'lâm-ı yâkûtiyye hiss-i müşterekden hayâle vâsıl olan şey'lerden değildir. Çünkü a'lâm-ı mezkûreyi kat'an ihsâs vâki' olmamıştır. Ve enyâb-ı ağvâl ve nazm-ı celilde *﴿إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَضَلِّ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾*¹ kavli-i şerîfinde olan ruûs-i şeyâtîn meânî-i cüz'iyeden olmayıp belki suverdir. Zîrâ havâss-i zâhire ile idrâki mümkün olmayan şey'lerden olmayıp belki vücûdu takdîrde ancak havâss ile idrâk olunur. Ve nazm-ı mezkûrde teşbîh tahyîlî olup ruûs-i şeyâtîn her ne kadar hâricde mütehakıkâ ve ba'zen enbiyâ-i ızâm ve evliyâ-i kirâm aleyhimüsselâma mahsûse ise de kendisiyle teşbîh kasdolunduğu vechile hâricde mevcûd değildir. Zîrâ maksûd evhâmde takarrür eylediği vechile akbeh u ahser-i mevcûdât olan şahıs için akbeh u ahbes-i a'zâ olmasıdır. Bu ise hâricde gayr-ı mevcûdedir.² Ve sadâkat-i Zeyd ve adâvet-i Amr gibi kendisiyçün tahakkuk olan şey'lerden dahi değildir.

Belki bu makâmın tahkîki şu vechiledir ki kuvâ-yı idrâkiyyeden mütehayyile ve mütefekkiye tesmiye olunur bir kuvve olup suver u meânîyi terkîb ü tafsîl ederek anda tasarruf etmek ve meselâ iki cenahlı veyâhûd iki başlı veyâhûd kat'an adîmür-re's bir insân gibi hakîkati olmayan eşyâyı ihtirâ' eylemek kuvve-i mezkûrenin şânındandır. Ve bu kuvve hâlet-i nevm ü yakazada dâimâ sâkin olmayıp ve ameli muntazam değildir. Belki nefs anı kuvve-i vehmiyye veyâhûd kuvve-i akliyye vâsıtasıyla hangi nizâm üzere murâd ederse isti'mâl eyler. (Eğer kuvve-i vehmiyye vâsıtasıyla isti'mâl

1 "O, cehennemden dibinden çıkan bir ağaçtır. Meyveleri tıpkı şeytanların kellesi gibidir." (es-Sâffât 37/64-65)

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 293.

ederse bu i'tibâr ile *mütehayyile* ve kuvve-i akliyye vâsıtasıyla isti'mâl ederse *müfekkire* tesmiye olunur.) İmdi hayâlî ile murâd, kuvve-i mütehayyilenin havâss-i zâhire ile idrâk olunan umûrdan terkîb eylediği ma'dûmdur. Ve vehmî ile murâd, mütehayyilenin kendi indinde ihtirâ' u îcâd eylediği şey'dir ki meselâ "Gül ta'bîr olunur cinden bir tâife sebu' gibi insânı ihlâk edermiş," deyü işildildiği hinde kuvve-i mütehayyile bunun sûret-i sebu'da tasvîrine ve anıncün sebu'da olduğu gibi nâb ihtirâna şurû' eder.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَمَا يُدْرِكُ بِالْوُجْدَانِ كَاللَّذَّةِ وَالْأَلَمِ)¹

Bu kelâm, mürûr eden (أَلُوْهُمِي) üzerine ma'tûf olup ya'nî ta'rif-i mezkûr üzere aklîde vehmî dâhil olduğu gibi kuvvâ-yı bâtine ile idrâk olunup *vicdâniyyât* tesmiye kılınanlar dahi dâhil olmuştur. Ve bu da lezzet ü elem emsâlidir. Musannif'in misâl olarak ityân eylediği işbu lezzet ü elemden murâd hissî olan lezzet ü elem olup bu dahi sûret-i itlâktan münfehimdir. Zîrâ aklî olan lezzet ü elem vicdâniyyâtdan olmayıp belki ilm ve hayât gibi akliyyât-ı sırfedendir. Ve bunun tahkîkinde Şârih-i merhûm evvelâ lezzet ü elemi ta'rîflerini ityân ile buyururlar ki:

(إِنَّ اللَّذَّةَ إِذْرَاكَ وَنَيْلٌ لِّمَا هُوَ عِنْدَ الْمُدْرِكِ كَمَالٌ وَخَيْرٌ مِنْ حَيْثُ هُوَ كَذَلِكَ، وَالْأَلَمُ إِذْرَاكَ وَنَيْلٌ لِّمَا هُوَ عِنْدَ الْمُدْرِكِ آفَةٌ وَسَرٌّ مِنْ حَيْثُ هُوَ كَذَلِكَ)²

Ya'nî lezzet, inde'l-müdrîk kemâl ü hayr olan şey'i kemâl ü hayr olduğu cihetden neyl ü vicdâna karîn ü mücâmi' olarak idrâkdir. Ve elem, inde'l-müdrîk âfet ü şerr olan şey'i âfet ü şerr olduğu cihetden neyl ü vicdâna mukârin olarak idrâkdir.

(نَيْلٌ) *isâbet ü vicdân* ma'nâsınadır. (وَنَيْلٌ) kavlinde "vâv" (مَعَ) ma'nâsına olarak murâd, müdrîkin neyl ü vüsûlüyle berâber idrâkidir. Hâsılı, idrâk cemî'-i idrâkâta şâmil cins olup (نَيْلٌ) kavli neyl ü vüsûl ile birlikde olmayan idrâkâtdan temyîz içündür. Mahsûl-i kelâm; lezzet yalnız idrâk-i lezîz ile hâsıl olmayıp belki lezîzi ve lezîzin husûlünü idrâk ile olur. Ve yalnız lezîzin husûlünü idrâk dahi vâfi olmayıp belki kendisiyçün [17] husûlünü idrâk iktizâ eder ki neyl bundan ibâretidir. (عِنْدَ الْمُدْرِكِ) kavli

1 Lezzet ve elem gibi vicdânla (iç duygularla) hissedilebilenler de aklînin kapsamına dâhildir.

2 Lezzet, onu tadanın kâmil, iyi olduğunu düşündüğü bir şeye kâmil ve iyi olması itibarıyla; elem de onu tadanın sıkıntılı, kötü olduğunu düşündüğü bir şeye sıkıntılı, kötü olması itibarıyla ulaşarak onu idrâk etmesidir.

(كَمَالٌ وَخَيْرٌ)’a müte‘allıktır. Ve kemâliyyet ü hayriyyeti inde’l-müdrîk olmasından maksûd, müdrîkin mu‘tekadı olmasıdır. Ve bununla takyîdi zîrâ müdrîk kemâl ü hayr olduğunu i‘tikâd etmediği şey’ ile telezzüz etmez. Lâkin i‘tikâd edip de nefsi’l-emrde kemâl ü hayr olmasa muktezâ-yı i‘tikâd üzere telezzüz eder. (وَمِنْ حَيْثُ هُوَ كَذَلِكَ) kavliyle takyîdi zîrâ bir şey’ min vechin hayr u kemâl ve min vechin şerr u vebâl olarak iltizâz ise kemâl ü hayr olduğu vech ile olur.¹

Ve lezzet ü elemi bu vechile ta‘rîfdan sonra der ki: Bunlardan her birisi hissî ve aklıye münkasimdir. Ammâ hissî, nefsin def-i menâfir şânından olan kuvve-i gazabiyye veyâhûd cezb-i mülâyim ü menâfi‘ şânından olan kuvve-i sheviyye vâsıtasıyla indinde hayr u kemâl olan şey’i idrâki gibidir. Ve kuvve-i gazabiyye indinde hayr olan şey’ galebe ve kuvve-i sheviyye indinde hayr olan cezb-i mülâyimdir.² Şöyle ki Cenâb-ı Bârî teâlâ ve tekaddes insânda üç kuvâ terkîb edip evvel, idrâk-i hakâyika ve nazar-ı avâkıba inhimâk ve şevke ve mesâlih u mefâsidin beynini temyîz ü farka mebd’ olarak bundan *kuvve-i nutkıyye* ve *aklıyye* ve *nefs-i mutmainne* ve *melekiyye* ile ta‘bîr olunur. Sâni, menâfiin cezbine ve me’kel ü meşârib emsâli müstehiyâtdan melâzzın talebine mebd’ olup *kuvve-i sheviyye* ve *nefs-i emmâre* tesmiye kılınır. Sâlis, ehvâl üzere ikdâma ve tasallut u tereffua şevk u ihtihâma mebd’ olarak *kuvve-i gazabiyye* ve *sebuıyye* ta‘bîr olunur.

Ve Şeyh İbn-i Sînâ bunların kemâline işâretle *İşârât*’da demişdir ki: “Kuvve-i sheviyyenin kemâli, meselâ uzv-i zâikın keyfiyyet-i halâvetle mütekeyyif olmasıdır. Meşmûm u melmûs ve emsâli dahi böyledir. Ve kuvve-i gazabiyyenin kemâli, nefsin keyfiyyet-i galebesiyle mütekeyyif olmasıdır.”³

Ve Şârih-i merhûm, kuvve-i sheviyye indinde hayr olup ve idrâki lezzet-i hissiyye olan şey’in misâlini îrâd ile der ki: Meselâ zâikanın hulv ile ve lâmisenin şey’-i leyyin ile ve bâsıranın melâhatle ve sâmianın sûret-i hasene⁴ ve şâmmenin râyiha-i tayyibe ile ve kuvve-i mütevehhimenin kuvvet-i esbâbdan nâşî husûlü mercüvv olan şey’in sûretiyle tekeyyüfü gibidir

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 294.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 294-295.

3 İbn Sînâ, *el-İşârât*, III, 345.

4 Doğrusu *savt-ı hasen* olmalıdır.

ki meselâ sûret-i visâl-i mahbûb ile vâhime mütekeyyif olsa visâl emr-i mahsûse müte'allık olan ma'nâ-yı cüz'î olarak bu tekeyyüf vâhimeye kemâl ü idrâki lezzet-i hissiyye-i vehmiyye olmuş olur.¹ Sâir kuvâ-yı müdrike-i bâtına dahi böyledir. Ve cümlesi hiss-i zâhir veyâhûd hiss-i bâtın tavassu-tuyla hâsıladır.

Ve ammâ aklî zîrâ şekk yokdur ki elbette kuvve-i âkile için bir kemâl olup ve bu kemâl kuvve-i akliyyenin mücerredât için olan idrâkât-ı yakîniyyesidir. Ve mücerredât ile murâd, Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd ve andan sâdır olan ukûldür. Ve kuvve-i âkilenin mutlakan ma'kulât ile melekât-ı fâzılayı idrâk eylemesi cümle-i kemâlâtından ise de yalnız mücerredâtı idrâke tahsîs eylemesi mücerredât kuvve-i âkilenin ecell-i kemâlâtı olmasıyla lezzet-i akliyyeyi ecell-i efrâdında tasvîre mebnî olup yoksa murâd hasr değildir.² Ve kuvve-i âkile bu kemâli idrâk edip ve anıyla telezzüz eder ve lezzet-i akliyye budur. Ve elem dahi buna makîsdür. İmdi, lezzet-i akliyye ve kezâlik elem-i aklî havâss-i bâtına ile müdreke olan vicdâniyyât-dan olmayıp belki ber-vech-i meşrûh kuvve-i akliyye ile müdrekdir. Ve ammâ lezzet ve elem-i hissîler ne zamân ki idrâkeyn-i mezkûreynden ya'nî kuvve-i gazabiyye veyâhûd sheviyye vâsıtasıyla olan idrâkden ibâret olup ve bu idrâk havâss-i zâhirenin idrâk ettiği şey'den olmadırsa bi'z-zarûre ihdâ havâss-i zâhire ile müdrekin gayrıda dâhil oldular. Hâl-buki işbu idrâkeyn ya'nî lezzet ü elem havâssa müstenide olan cüz'iyât-dan olmalarıyla akliyyât-ı sırfeden dahi olmayıp belki şebe' u cû' ve ferah u gamm u gazab ve riyy u ataş emsâli kuvâ-yı bâtına ile idrâk olunan vicdâniyyâtdandır.

Ve bu mebhasin hülâsası *Şerh-i İşârât*'da olan kelâmın mahsûlüdür ki kendisine lezzet taalluk eden kemâlâtdan ba'zısı kuvve-i sheviyyeye ya'nî havâss-i zâhire ve bâtineye ve ba'zısı kuvve-i gazabiyyeye ve ba'zısı kuvve-i âkileye [18] müte'allıktır.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 295.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 295.

Vech-i Teşbîh

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَوَجْهَهُ مَا يَشْتَرُ كَانَ فِيهِ تَحْقِيقًا أَوْ تَحْيِيلًا)¹

Bahs-i tarafeyn-i teşbîhden ferâgatle vech-i şebehi beyâna şurû‘ olup ya’nî vech-i teşbîh, kendisinde tahkîkan veyâhûd tahyîlen tarafeynin iştirâki kasdolunan ma’nâdır. Şârih-i merhûm der ki: “Kasd” ile kayd etmemiz zîrâ bu kayd bulunmasa (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) kavlimizde Zeyd ile esedin vücûd ü cismiyyet ü hayvâniyyet emsâli meânîde iştirâki olup hâlbuki bunlardan hiç birisi vech-i şebeh olmayarak belki vech-i şebeh şecâat olmasıyla ta’rif ağyârını mâni‘ olamaz. Lâkin Şârih’in zikrolunan “Vücûd ü cismiyyet ve nezâirinden hiç birisi vech-i şebeh değildir,” demesinden murâdı “Zeyd’in şecâatde esede teşbîhi kasdolunduğu sûrette” demek olup yoksa “Bunlardan hiç birisi vech-i şebeh olmaklağa sâlih olamaz,” demek ma’nâsına olmadığını Siyâlkûtî merhûm [şöyle] tasrih eylemiştir:

“İmdi, vech-i şebehle murâd, tarafeyne mezîd-i ihtisâsı olup ve kendisinde iştirâk-i tarafeynin beyânı kasdolunan ma’nâdır. “Ma’nâ” ile murâd mukâbil-i ayn olup tamâm-ı mâhiyyetleri veyâhûd mâhiyyetlerinin cüz’ü veyâhûd hârici olmakdan eammdır. Ve “ihtisâs” ile murâd, irtibât u taalluktur. Çünkü teşbîh bir emrin ma’nâda âhara iştirâki üzere delâlet ve âhar ile iddiâ-yı mûmâseletden ibâret olduysa behemehâl mütekellimin i’tikâdında vech-i şebeh için müşebbeh bih ile müşebbehe mezîd-i taalluk u irtibât olmak ya’nî (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) emsâli teşbîh-i gayr-ı mahlûbda müşebbeh bihe ve (الْأَسَدُ كَزَيْدٍ)² emsâli teşbîh-i mahlûbda müşebbehe vech-i şebeh için mezîd-i ihtisâs bulunmak iktizâ eyler. Anınçün Şeyh Abdülkâhir teşbîhi اَلدَّلَالَةُ عَلَى اشْتِرَاكِ شَيْئَيْنِ فِي وَصْفٍ هُوَ مِنْ أَوْصَافِ الشَّيْءِ فِي نَفْسِهِ خَاصَّةً (الدَّلَالَةُ عَلَى اشْتِرَاكِ شَيْئَيْنِ فِي وَصْفٍ هُوَ مِنْ أَوْصَافِ الشَّيْءِ فِي نَفْسِهِ خَاصَّةً)³ kavliyle ta’rif eylemiştir. “Vasf” dan murâd, gerek hâricî ve gerek ademî olsun mutlakana ma’nâdır. Ve (فِي نَفْسِهِ) kaydından murâd “fi nefsihî olup müşebbehe kıyâs ile değil” demektir. (خَاصَّةً) kavlinden müstebân olduğu üzere vasfın müşebbeh bihe muhtass olmasıyla murâd ihtisâs-ı iddiâî olup vâkiî değildir. Bu da mütekellimin vasf-ı mezkûrun o şey’e iddiâ-yı ihtisâsıyla ba’delhû o şey’e gayrısını teşbîh

1 Vech-i şebeh, hakîkî olsun tahyîli olsun, teşbîhin iki tarafının ortak paydası olan yöndür.

2 Aslan, Zeyd gibisidir.

3 Krş: Cürcânî, *Esrârü'l-Belâga*, s. 273.

etmekliğidir. Ve bu îzâh ile kelâm-ı Şeyh'den iştirâkde i'tibâr-ı kasda îşâret münfehîm olur.”¹

Hâsıl-ı mefhûmu: “Teşbîh, bir şey'in i'tikâd-ı mütekellimde kendisine hâss olup âhara kıyâs ile olmayarak fi nefsihî muttasıf olduğu evsâfdan bir vasf ve ma'nâda şey'-i âhar ile iştirâkleri üzere delâletden ibâret demektir. Ve bu vasfda meselâ Zeyd'in esede teşbîhinde fi nefsihî esede ihtisâsı iddiâ olunan şecâat ve kezâlik şemsde nûr gibidir.”

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ: (وَالْمُرَادُ بِالتَّحْيِيلِ، نَحْوُ مَا فِي قَوْلِهِ:

وَكَأَنَّ النُّجُومَ بَيْنَ دُجَاهَا سُنَنٌ لَاحَ بَيْنَهُنَّ ابْتِدَاعٌ²

فَإِنَّ وَجْهَ التَّشْبِيهِ فِيهِ هُوَ الْهَيْئَةُ الْحَاصِلَةُ مِنْ حُضُورِ أَشْيَاءٍ مُشْرِقَةٍ بِيضٍ فِي جَوَانِبِ شَيْءٍ مُظْلِمٍ أَسْوَدَ، فَهِيَ غَيْرُ مَوْجُودَةٍ فِي الْمَشَبِّهِ بِهِ إِلَّا عَلَى طَرِيقِ التَّحْيِيلِ)³

“Tahyîl” ile murâd, ehad-i tarafeynde veyâhûd ikisinde vech-i teşbîh mevcûd olmayıp ancak tahyîl ü te'vîl tarîkiyle bulunmasıdır. Ve bu da kuvve-i mütehayyile tasarruf ederek muhakkak olmayan şey'i hükm-i muhakkakda kılmasından ibâretir. Nitekim Kâdî-i Tenûhî'nin (وَكَأَنَّ) (دُجَى) sükûn-i “cîm” ile bi-dammi'd-dâl (دُجِيَّة)‘ün cem‘i olup *zulmet* ma'nâsınadır. [(دُجَاهَا)‘daki zamîr], mâkablinde olan:

رُبَّ لَيْلٍ قَطَعْتُهُ بِضُدُودٍ أَوْ فِرَاقٍ مَا كَانَ فِيهِ وَدَاعٌ⁴

beytinde teksîre delâlet eden (رُبَّ) kelimesinden müstefâd leyâlde veyâhûd izâfe ednâ mülâbese için olup miyân-ı zulmetde olması i'tibâriyle nücûma râci'dir.⁵ (سُنَنٌ), (سُنَّةٌ)‘ün cem‘idir ki *tarikât-i hasene ve müstakîme* ma'nâsınadır. (لَمَعَ وَظَهَرَ), (لَاخَ) mübtediât ki şerîat-i garrâdan hâric olan bid'atlerdir. Mefhûm-i beyt, miyân-ı zalâm-ı leyâlde mütelâmia olan nücûmu bida‘-ı sakîme miyânında lâyih u zâhir olan sünen-i

1 Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 295-296.

2 Kâdî et-Tenûhî, *Divân*, s. 63.

3 Tahyîl ile kastedileni, şâirin şu beyti üzerinden anlatmak mümkündür: “Gecenin zifri karanlığında yıldızlar, bîdat denizi içerisindeki sünnetleri andırıyor.” (Hafîf) Bu teşbîhte vech-i şebah, zifri karanlık bir şeyin etrafında bembeyaz parlak şeylerin teşekkülünden meydana gelen bir hey'ettir ki bu hey'et müşebbeh bihte ancak hayal yoluyla tasavvur olunabilir.

4 Nice gecelerim vardır, sevgili yüz vermediği için yapayalnız geçirdiğim! (O üzüntüyle) çok defa çekip gitmişimdir de bana bir hoşçakal bile dememiştir. (Hafîf) Beyit için bkz. Kâdî et-Tenûhî, *Divân*, s. 63.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 489.

müstakîmeye teşbihdir. Vech-i şebih eşyâ-i müşrika ve mütelâmia-i bızın şey'-i muzlim-i esved cevânibinde husûlünden hâsıla olan hey'etdir. Ve bu hey'etin müşebbeh bihde ya'nî miyân-ı mübtediâtta vâki' sünende vücûdu ancak bi-tarîki't-tahyîl olabilip yoksa hakikaten mevcûd değildir. [19]

قَالَ رَح: (وَذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا كَانَتْ الْبِدْعَةُ، وَكُلُّ مَا هُوَ جَهْلٌ، تَجَعَلَ صَاحِبَهَا كَمَنْ يَمْشِي فِي الظُّلْمَةِ فَلَا يَهْتَدِي لِلطَّرِيقِ، وَلَا يَأْمَنُ مِنْ أَنْ يَنَالَ مَكْرُوهًا شُبِّهَتْ بِهَا، وَلَزِمَ بِطَرِيقِ الْعَكْسِ أَنْ تُشَبَّهَ السُّنَّةُ، وَكُلُّ مَا هُوَ عِلْمٌ، بِالنُّورِ، وَشَاعَ ذَلِكَ حَتَّى تُخْتَلِ أَنْ الثَّانِي مِمَّا لَهُ بَيَاضٌ وَإِشْرَاقٌ، نَحْوُ: «أَتَيْتُكُمْ بِالْخَبِيثَةِ الْبَيْضَاءِ»، وَالْأَوَّلُ عَلَى خِلَافِ ذَلِكَ كَقَوْلِكَ: «شَاهَدْتُ سَوَادَ الْكُفْرِ مِنْ جَبِينِ فُلَانٍ»، فَصَارَ تَشْبِيهُ النُّجُومِ بَيْنَ الدَّحَى بِالسُّنَنِ بَيْنَ الْإِتِّدَاعِ كَتَشْبِيهِهَا بِبَيَاضِ الشَّيْبِ فِي سَوَادِ الشَّبَابِ أَوْ بِالْأَنْوَارِ مُؤْتَلِفَةً بَيْنَ الثَّبَاتِ الشَّدِيدَةِ الْخَضِرَةِ¹

Beyt-i mezkûrde vech-i şebihin müşebbeh bihde alâ sebîli't-tahyîl vücûdunun beyânı zîrâ ne zamân ki bid'at ve her bir cehl olan şey' sâhibini zulmetde meşy edip matlûba mûsil olan tarîka mühtedî ve neyl-i mekrûhdan sâlim ü berî olmayan kimse gibi kılmak haysiyette olduysa bid'at ve her bir cehl olan şey' zulmete teşbih olundu. Ve bu asla müteferri' olarak bunların zıddeyni beyninde dahi teşbih kasdolunduğu hinde bi-tarîki'l-aks sünnet ve her bir ilm olan şey'in nûra teşbihi lâzım geldi. Zîrâ nûr zulmette mukâbil olduğu gibi sünnet ve ilm dahi bid'at ve cehle mukâbillerdir. Aksden murâd aks-i müstevî olup² (كُلُّ بَدْعَةٍ وَجَهْلٍ مُشَابِهَةٌ بِالظُّلْمَةِ)² kavlimizin nakîzi olan³ (كُلُّ مَا لَيْسَ مُشَابِهَةً بِظُلْمَةٍ مُشَابِهَةٌ لِمَا لَيْسَ بِبَدْعَةٍ وَجَهْلٍ)³ terkibi, (بَعْضُ) kavlimize mün'akis olur. Ve ba'zı mezkûrden murâd sünnet ve ilm ve (مَا لَيْسَ بِظُلْمَةٍ) ile murâd nûrdur. Ve bu vechile bid'at ü cehlin zulmete ve sünnet ü ilmin nûra teşbihi şâyî' olarak hattâ ki sâni' ya'nî sünnet ve her bir ilm olan şey' kendisiyçün beyâz u işrâk olan cism kabîlindedir deyü tahayyül olunmuşdur. Meselâ hadîs-i şerîfde

1 Şöyle ki bidat ve cehâlet içeren her türlü davranış, sahibini, karanlıkta yürüyüp yolunu bulamayan ve olası bir tehlikeye karşı da güvende olamayan kimse konumuna düşürdüğü için karanlığa benzetilmiştir. Böyle olunca da aks yoluyla sünneti ve ilme dayalı her şeyi nûra benzetmek bir zarûret hâlini almıştır. Bu benzetmeler halk arasında öylesine yayılmıştır ki ikincisi (yani sünnet ve ilim) hep beyaz ve parlak bir cisim gibi hayal edilir olmuştur. Örnek: "Ben size bembeyaz bir din getirdim." (*el-Müsned*, V, 266; VI, 116, 233) Birincisi (yani bidat) de beyazın zıddı olarak hayal edilegelmiştir. Örnek: "Falançanın alnında küfrün kara lekesini gördüm." Netice itibarıyla, gecenin zifri karanlığında yıldızların bidat denizinde yüzen sünnetlere teşbihi, bir gencin siyah saçları (veya sakalları) içindeki beyaz kıllara veya yemyeşil bitkiler arasında parıldayarak (dikkatleri çeken) çiçeklere teşbihi gibidir.

2 Her türlü bidat ve cehâlet karanlığa benzer.

3 Karanlığa benzemeyen her şey (doğal olarak) bidate ve cehâlete benzemeyen şeye benzer.

4 Bidate ve cehâlete benzemeyen bazı şeyler karanlık olmayan şeye benzer.

(أَتَيْتُكُمْ بِالْحَنِيفِيَّةِ الْبَيْضَاءِ) vârid olup hanîfiyyeden murâd millet-i müstakîme olarak ecsâm gibi beyâz ile tavsîf edilmiştir. Ve evvel ya'nî bid'at ve her bir cehl olan şey' kendisiyçün sevâd u izlâm olan ecsâm kabîlinden tahayyül olunmuştur. Meselâ (شَاهَدْتُ سَوَادَ الْكُفْرِ مِنْ جِبِينِ فَلَانٍ) kavlinde küfrü cism gibi sevâd ile tavsîf edersin. Ve bu vechile sâniyi kendisiyçün beyâz u işrâk olan cism kabîlinden ve evveli kendisiyçün sevâd olan cism kabîlinden tahyîl sebebiyle beyne'd-dücâ olan nücûmu beyne'l-ibtidâ' olan sünene teşbîh, nücûmun sevâd-ı şebâbda olan beyâz-ı şeybe ya'nî lihyenin siyah mûları beyninde olan şa'r-ı beyâza veyâhûd şedîdetü'l-hudret olan nebâtât beyninde vâki' ezhâr-ı lâmiaya teşbîhin nazîr ü şebîhdir ki evvel sevâd-ı muhakkaka ve sâni yalnız bi-hasebi'l-ibsâr olan sevâda misâldir. İşte bu tahkîk ile beyne'd-dücâ olan nücûm ile beyne'l-ibtidâ' olan sünenin her birisi alâ tarîki't-te'vîl şey'-i zî-sevâd beyninde şey'-i zî-beyâz olmakda iştirâkleri zâhir olur. Ve bu te'vîl mütelevvin olmayan şey'i mütelevvin tahyîl eylemekden ibâretidir.

Ve bu tahkîkten lâyih olduğu üzere (سُنُّنٌ لَّاحٌ يَبِينُهُنَّ ابْتِدَاعٌ) kavli bâb-ı kalbden olup ma'nâ (سُنُّنٌ لَّاحَتْ يَبِينُ الْإِبْتِدَاعِ) demek olmasıyla beyt-i mezkûrun zâhiri üzere lâyih olan suâl mündefi' olur. Şöyle ki zâhir-i beyt beyne's-sünen ibtidân lemeânı olup hâlbuki lemeân sıfat-ı nûr olarak bu sûretde müfâd-ı beyt hilâf-ı marzî olmuş olacağından kalbe hamliyle ma'nâ sûret-i marziyyeye tahavvül eder. Ve ke-enne işbu kalbde olan latîfe kesret-i sünenden nâşi ke-enne bid'at sünen beyninde câ-be-câ zâhir olan şey' mesâbede derece-i killetde olduğunu ifâde etmesidir. Kalb, mürûr ettiği üzere, eczâ-i kelâmdan bir cüz'ü cüz'-i âhar mekânında ve cüz'-i âharı anın mekânında kılmaktır. Meselâ ¹ (عَرَضْتُ الْحَوْضَ عَلَى النَّاقَةِ) denilecek mahalde ² (عَرَضْتُ النَّاقَةَ عَلَى الْحَوْضِ) denilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (فَعَلِمَ فَسَادَ جَعْلِهِ فِي: «النَّحْوُ فِي الْكَلَامِ كَالْمَلْحِ فِي الطَّعَامِ»، كَوْنِ الْقَلِيلِ مُضْلِحًا وَالْكَثِيرِ مُفْسِدًا، لِأَنَّ النَّحْوَ لَا يُحْتَمِلُ الْقِلَّةَ وَالْكَثْرَةَ بِخِلَافِ الْمَلْحِ)³

1 Havuzu deveye sundum.

2 Deveyi havuza sundum.

3 Bu nedenledir ki "Kelâmda yer alacak nahiv bilgisi, yemeğe atılan tuz ölçüsündedir," cümlesinde vech-i şebîhi nahvin azının faydalı çoğunun ise zararlı oluşu olarak tayin etmenin yanlış olduğu da anlaşıl-
mış olur. Zira nahiv, tuzun aksine, azlık-çokluk kabul etmeyen bir olgudur. (Hâlbuki tarafeyn vech-i şebîhte ortak olmalıdır.)

İmdi, vech-i teşbîhin müşebbeh ile müşebbeh bih beyninde vücûb-i iştirâkenden ma'lûm oldu ki (الْتَحْوُ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ) kavlinde ya'nî kelâmı taâmı milhe teşbîhinde vech-i teşbîh kalîli muslih ve kesîri müfsid olması fâsiddir. Zîrâ müşebbeh olan nahv bu ma'nâda müşterek olmayıp taâm-ı vâhîde kıyâs ile milhin killet ü kesrete ihtimâli olduğu misillü kelâm-ı vâhîde nisbetle nahvin killet ü kesrete ihtimâli gayr-ı mutasavverdir. [20] Zîrâ meselâ ref'-i fâil ve nasb-ı mef'ûl hükm-i nahvden olmasıyla imdi eğer bu hüküm fâil ve mef'ûl olan bir kelâmı mevcûd u mür'â olursa o kelâmı nahv hâsıl olup fesâd müntefî olur. Ve eğer kelâm-ı mezkûrde hükm-i mezbûre riâyat olunmayarak hilâfında olursa nahv hâsıl olmayıp kelâm fâsîd olarak kendisiyle intifâ' olunamaz. Belki sâmi'-i amâya ve bâtılda vâkî' olup ve üzerine hücum-i vahşet ü hayretle muktezâ-yı kelâm fâsîdü'l-ma'nâ olduğu vechile mûcib-i istizrâr u hasâr olur. Lâkin milh böyle olmayıp taâmı kadr-i sâlih veyâhûd ekall veya ekser vaz' olunması tarîkiyle killet ü kesrete muhtemeldir.

Öyle olunca, kelâm-ı mezkûrde hakk olan, vech-i teşbîh nahv ve milhden ikisinin de isti'mâli muslih ve ihmâli müfsid olmasıdır. Ve ma'nâ taâm milh ile ıslâh olunmadıkça nef'i olmayıp *tatsız ve tuzsuz* meseline mazhar olarak matlûb olan menfaat-i tağziye alâ vechi'l-kemâl hâsıl olamayacağı misillü kelâm dahi kendisinde i'râb ve tertîb-i hâss emsâli ahkâm-ı nahve riâyat olunmadıkça hilye-i istikâmeti hâmil ve makâsıda delâletden ibâret olan menâfii hâsıl olmaz, demektir. Ve kelâm-ı mezkûrde vech-i teşbîhi ber-vech-i meşrûh kalîli muslih ve kesîri müfsid olmaklığı ihtiyâr edenler, ke-enne, kesret-i nahv ile müfsid-i kelâm ve muakkıd-ı merâm olan vücûh-i garîbe ve akvâl-i zaîfe ve emsâlinin isti'mâlini murâd eylemişlerdir. Ya'nî bu sûrete tevfiq u te'vîli mümkündür.

(وَهُوَ إِذَا غَيَّرَ خَارِجَ عَنْ حَقِيقَتَيْهِمَا كَمَا فِي تَشْبِيهِ ثَوْبٍ بِآخَرَ فِي نَوْعِهِمَا أَوْ جِنْسِهِمَا
أَوْ فَضْلِهِمَا)¹

Musannif rahimehullâh vech-i teşbîhin taksîmine şurû' ile buyururlar ki: Vech-i teşbîh ya hakikat-i tarafeynden gayr-ı hâric olup bu da tarafeynin tamâm-ı mâhiyyet-i nev'iyeleri olmasıyla veyâhûd tamâm-ı mâhiyy-

1 Vech-i şebah, bir elbisenin türü, cinsi veya ayırıcı yönü (fasıl) açısından bir başka elbiseye teşbîhinde olduğu gibi, ya teşbîhin iki tarafının da hakikatlerinin dışına taşmadığı bir şey olur;

yetlerinden cüz' olarak mâhiyyet-i tarafeyn ile mâhiyyet-i uhrâ beyninde müşterek veyâhûd mâhiyyet-i tarafeyni mâhiyyet-i uhrâdan mümeyyiz olmasıyla olur. Nitekim bir sevbi sevbi-âhara nev'lerinde veyâhûd cins veyâ fasllarında teşbîh ile meselâ ¹(هَذَا الْقَمِيصُ مِثْلُ ذَلِكَ) denilse, vech-i teşbîh kirbâsiyyetleri i'tibâr olunursa tamâm-ı mâhiyyet-i nev'iyeleri olur. Ve eğer sevbi cinsinden oldukları i'tibâr olunursa cins ya'nî mâhiyyet-i uhrâ ile müşterek olan cüz'-i mâhiyyetleri olup ve eğer pamukdan mensûciyyetleri i'tibâr kılınırsa fasl ya'nî cüz'-i mümeyyiz-i mâhiyyetleri olur. *Kirbâs* kesr ile beyâz pamukdan ma'mûl sevbi olup Fârisî'de feth ile “kerbâs”dan mu'arrebdir.² Hâsılı, kirbâsın tamâm-ı mâhiyyeti ³(الْتَوْبُ مِنَ الْقَطْنِ) olup bu sûretde kirbâsiyyet tamâm-ı mâhiyyet ve sevbi gerek pamuk ve gerek sâir ma'mûlâtına şâmil cins ve kutn fasl olarak meselâ harîr u kettân mensûcâtından fasl u temyîz eder.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ خَارِجٌ صِفَةٌ إِمَّا حَقِيقِيَّةٌ وَهِيَ إِمَّا حَسَبِيَّةٌ كَالْكَيْفِيَّاتِ الْجِسْمِيَّةِ مِمَّا يُدْرَكُ بِالْبَصْرِ مِنَ الْأَلْوَانِ وَالْأَشْكَالِ وَالْمَقَادِيرِ وَالْحَرَكَاتِ وَمَا يَتَّصِلُ بِهَا)⁴

Veyâhûd vech-i teşbîh hakikat-i tarafeynden hâric olup ve lâ mahâle tarafeyn ile kâim bir ma'nâ olur. Zîrâ vech-i şebihin tarafeynde vücûdu lâzımdır. Anınçün “sıfat” ile kayd eylemiştir. (صِفَةٌ) lafzı (خَارِجٌ)'den bedeldir. Ve bu sıfat ya sıfat-ı hakikiyye olur, ya'nî zât-ı âlimde olan ilm ve kâdirde olan kudret ve âdilde olan adâlet gibi zât-ı mevsûfda mütemekkiye ve mütekarrir olan hey'et olur. Ve işbu sıfat-ı hakikiyye dahi ya hissiyye ya'nî hiss ile müdreke olur, ecsâma muhtassa olan keyfiyyât-ı cismiyye gibi. Ve bu keyfiyyât da ya elvân ü eşkâl ü mekâdir u harekât ve bunlara muttasıl olan şey'ler gibi basar ile idrâk olunur. Meselâ şekilde kadd-i latîfi gusne ve istidârede re'si küreye ve mikdârda azimü'l-cüsse olan şahsı cebel veyâ file ve askeri remle teşbîh gibi. Nitekim mürûr eden ve bundan böyle îrâd olunan emsilede meşhûddur. Basar, dimâğda mütelâkî olup ayneyne müteferrika olan asabeteyn-i mücevvefeteinde vaz' u tertîb olunmuş bir

1 Bu gömlek şu (gömlek) gibidir.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 297.

3 Elbise pamuktandır.

4 Ya da vech-i şebih, teşbihin her iki tarafının da hakikatlerinin dışına taşıdığı bir sıfat olur. Bu sıfat da ya hakikî olur; hakikî olursa da ya hissi olur; cisimlere ait nitelikler gibi. Cisimlere ait bu nitelikler de a) renkler, şekiller, miktarlar, hareketler vb. görme duyusuyla algılanır.

kuvvedir. Elvân, beyâz u sevâd ve emsâli olup tasavvuru zarûrî ve ta'rifden müstağnîdir. Edvâ' dahi bizzât mubsara ise de adem-i zikri ba'zuların zu'mu gibi elvânda dâhil kılmasından neş'et eylemesi melhûzdur. Şekil, nihâyet-i vâhidenin cism veyâhûd sathı hey'et-i ihâta-i tâmmesidir. Ve nihâyetin bir şey'i ihâtasının ma'nâsı verâsında cüz'-i âhar olmayan [21] cüz'e o şey'in müntehî olmasıdır. Dâire ile küre gibi. Zîrâ dıl'ları olmadığı cihetle nihâyet-i vâhideye müntehiyedir. Dâire, hatt-ı müstakîm-i müstedîrin ihâta eylediği sath-ı müstevîdir. Şöyle ki dâhilinde hutût-ı müstakîme-i hâricesi mütesâviye bir noktanın farz u takdîri mümkün olur. Ve ba'zen dâire işbu muhîte ıtlâk olunur. Resmî ○ bu vechile müdevverdir. Küre, sath-ı vâhidin ihâta eylediği cismdir. Hudûd ile muhâta olursa *mudalla'* tesmiye olunur. Veyâhûd şekil nihâyeteynin hey'et-i ihâtasıdır. Nısf-ı dâirenin şekli gibi;) bu vechile resm olunur. Veyâhûd şekil nihâyât ve hudûd-i selâsenin hey'et-i ihâtasıdır. △ resminde olan müselles gibi. Veyâhûd hudûd ve nihâyât-ı erbaanın hey'et-i ihâtasıdır, □ resm-i murabbai gibi ve ilâ gayr-ı zâlik. Mikdâr, kârû'z-zât olan kem-i muttasıldır. Kem ile murâd, li-zâtihi ve bilâ vâsıta kâbil-i tecezzî olan arazdır. Ve ittisâl ile murâd, vakt-i farz-ı tecezzîde eczâsiyçün indinde mütelâkî olacakları hadd-i müşterek olmasıdır. Meselâ hattın hîn-i farz-ı tansîfinde mukatta'-ı nısfî ehad-i cüz'eynin nihâyeti ve âharın bidâyeti olur. Ve eğer bed'i tarafeynden i'tibâr olunursa ikisinin de nihâyeti olur. - + - mukatta'-ı nısf. (Ve meselâ zamânda mâzî ve müstakbel *hâl* tesmiye olunan anda müştereklerdir ki mâzînin nihâyeti ve muzâriin bidâyetidir.) Ve bu kayd ile adedden ihtirâz olunur. Zîrâ adedde hatt-ı müşterek olmayıp meselâ on adedi tansîf olursa bir nısfın mün-tehâsı hâmis ve âharın mebdei sâdis olarak hâmis değildir. Ve illâ tansîf olmuş olmaz. Ve kârû'z-zât ile murâd, eczâ-i mefrûzası sâbite olmasıdır. Ve bu kayd ile zamândan ihtirâz olunur. Zîrâ zamân ister nefis-i müteceddid-i ma'lûmdan ibâret olsun ve isterse müteceddiden mün-teza'-ı imtidâd mevhûmdan ibâretdir denilsin, kârû'z-zât değildir. Ve mikdâr tûl ü arz u umkda kısmeti kabûl ederse sath ve eğer fakat tûlde kâbil-i kısmet olursa hattdır. Cism-i ta'lîmî, yalnız tasavvurda mutasavver olarak vehmde mukâbil olan şey'-i mütevehhimden ibâret olup bununla tesmiyesi ulûm-i ta'lîmiyyede ya'nî avârız-ı mikdârdan bahs eden ulûm-i riyâziyyede meb-hûsün anh olmasına mebnîdir. Ve cism-i tabîî, vaktinde bi'l-fîl kâim ve

mâni'-i mukâvim olan şey'-i mütemekkindir. Meselâ işâret olunan hâit veyâ cebel veyâhûd insân gibi. Ve hareket, inde'l-mütekellimîn, cismin bir mekânda husûlünden sonra diğerk mekânda husûlüdür ki mecmû'-i husûleynden ibâretdir. Ve harekenin bu ta'rîfi harekât-ı eyniyyeye mahsûsdur. Ve inde'l-hükemâ alâ sebîli't-tedric kuvveden fi'le hurûcdur ki tebeddül-i hâl-i mevcûdât mefhûmuna mütekâribdir.

Ve bu ta'rîf mekûlât-ı erbaada ya'nî keyf ve kem ve eyne ve vaz'da olan harekeye şâmilidir. Keyfde olan hareke, cismin harâretten bürûdete veyâhûd beyâzdan gayrısına hareketi emsâlidir ki meselâ üzümün siyahlanması ve sunun ısınması bu kabîlden olup *istihâle* ta'bîr olunur. Ve eynde hareke, cismin bir mekândan âhar mekâna hareketi gibidir ki *hareke-i mekâniyye* dahi denilir. Ve vaz'da olan hareke, âsiyâb u âsumânın hareketi gibidir ki *hareke-i vaz'iyye* denilir. Ve kemde olan hareke dört nev' olup evvel *tahalbul* iledir ki hacm-i cismin cism-i âhar munzamm olmaksızın izdiyâdı olup bu da mânın hâl-i incimâdda sagîr olarak hîn-i izâbede hacm-i sâbıkına avdetiyle müsbetdir ki vakt-i incimâdda bir cüz' infisâl ü iftirâk edip de ba'dehû avdet etmediği zâhir u beyyindir. Sâni *tekâüf* olup bunun zıddıdır ki hacmin min gayr-ı infisâl şey'-i intikâsıdır. Sâlis *nümüvv* olup cismin nisbet-i tabîiyye ile cemî'-i aktârına munzamm u mütedâhil olan şey' sebebiyle izdiyâdından ibâretdir. Ve *sümn* tûlda ziyâdesi olmadığı ve *verem* tabîi olmayıp emr-i garîb olduğu cihetle bundan hâricdir. Ve *zebûl* bunun aksidir ki hacm-i cismin nisbet-i tabîiyye üzere cemî'-i aktârında kendisinden infisâl eden şey' sebebiyle intikâsıdır. Ve "alâ sebîli't-tedric" kaydıyla sûret-i nâriyyenin havaya tebeddülü emsâlinden ihtirâz olunur. Zîrâ bu, tebeddül-i def'idir. Ve buna hareke tesmiye etmeyip *kevn ve fesâd* ta'bîr ederler.

Ve Musannif'in mekâdir u harekâtı [22] keyfiyyâtdan kılması mahall-i nazardır. Zîrâ ta'rîf-i evvel üzere mikdâr mekûle-i kemden olup kem li-zâtihi kısmet iktizâ eden şey'dir. Ve hareke a'râz-ı nisbiyyedendir. Keyfiyyet ise li-zâtihi kısmet ve nisbet kabûl etmez. Lâkin denilmek mümkündür ki mekâdirden murâdı evsâf-ı mekâdir olan tûl ü kasr u tavassut ve harekâtdan maksûdu sür'at ü butû' ve bunların beyninde olan tavassutdur. Ve işbu elvân ü eşkâl ü mekâdir u harekâta muttasıl olan şey'den murâd, mecmû'-i

şekl ve levnden ibâret olan hilkat i'tibâriyle şahsın muttasıf olduğu hasen ve kabîh emsâlidir. Ya'nî şekl levne mukârin olduğu vaktde bir keyfiyyet hâsıl olur ki o keyfiyyet i'tibâriyle bir şey'e, sûreti hasen veyâ kabîh denilmek sahîh olur. Ve şekl ü levnden her birerleriyçün hâsıl olan hüsn ü kubh mecmû'-i şekl ve levn için ârız olan hüsn ü kubhun gayrıdır. Ve kezâlik bi'tibâri'ş-şekl ve'l-hareke hâsıl olan dahik ve bükâ ve taht-ı şekilde dâhil olan istikâmet ü inhinâ vü tehadüb ü teka"ur ve emsâli dahi böyledir. *Teka"ur*, zahrın duhûlüyle sadrın hurûcu ve *tehadüb*, bunun aksidir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (أَوْ بِالسَّمْعِ مِنَ الْأَصْوَاتِ الضَّعِيفَةِ وَالْقَوِيَّةِ وَالتِّي بَيْنَ بَيْنٍ)¹

(بِالْبَصْرِ) kavline ma'tûf olup ya'nî yâhûd keyfiyyât-ı mezkûre esvât-ı zaîfe ve kaviyye ve mutavassita ve esvât-ı hâdde-i rakîka ve sakîle ve mutavassitadan sem' ile idrâk olunanlar olur. Sem', sımâhaynın sath ve müntehâ-yı bâtınları üzere mefrûş olan asab ya'nî sinirde vaz' u tertîb olunmuş bir kuvvedir ki anınla esvât idrâk olunur. Ve savt kar' u kal'den neş'et eden temevvüc-i havadan hâsıl olur. Kar'dan murâd ihsâs-ı anîf ya'nî ittisâl-i şedîddir. Ve kal' ile murâd tefrîk-ı anîfidir. Lâkin makrû'un kâri'a ve maklû'un kâli'a mukâvemet ü müdâfaası şarttır. Zîrâ mukâvemeti olmayan sûf ve eşyâ-i leyyine-i sâirenin kar' u kal'ı savta sebep olamaz. Ve savtın za'f u kuvveti mukâvemetin kuvvet ü za'fı hasebiyle muhtelif olur. Ve kezâlik savtın hiddet ü sıkleti maklû' ve makrû'un salâbet ü melâseti ya'nî katılık ve gevşekliği veyâhûd menfezinin beynleri mütekârib veyâ dayyık olması veyâhûd şiddet-i iltivâsı hasebiyle muhtelif olur. Ve salâbet ü melâset meselâ egânî ya'nî zevât-ı evtâr olan úd ve kânûn gibi âlât-ı lehvin evtâr-ı mümteddesinde olduğu gibidir ki bu teller ve kirişler sıkışdırıldıkça sadâsı kesb-i kuvvet eder. Ve menfezlerin tekârub u tezâyuku meselâ ney ve gırnata gibi zevât-ı enfuh olan âlâtın delikleri ne kadar dayyık veyâhûd sakk olsa o mikdâr tîz olur. Ve şiddet-i iltivâ dahi meselâ mezâmîr-i mülteviyenin ya'nî burma boruların ne kadar iltivâ ve inzımâmında şiddet olursa o kadar sadâsı keskin olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (أَوْ بِالذُّوقِ مِنَ الطُّعُومِ)²

1 b) Cılız, güçlü ya da bu iki seviye arasında kalan sesler gibi işitme duyusuyla algılanır.

2 c) Muhtelif tatlar gibi tat alma duyusuyla algılanır.

Veyâhûd keyfiyyât-ı cismiyye zevk ile idrâk olunan tuûmdur. Zevk cirm-i lisân üzere mefrûş-i asabda münbesse vü müteferrika olan kuvvedir. Ve usûl-i tuûm dokuz olup evvel kesr ile hırâfetdir ki hiddet ya'nî keskinlikdir. Ve sâni merâret ya'nî acılıktır. Ve sâlis melâhat ya'nî tuzlulukdur. Ve râbi' humûzat ya'nî ekşilikdir. Ve hâmis ufûsat ya'nî kekrelilikdir. Ve sâdis kabzdır ki ağzı buruşdurmakdan ibâretedir. Sâbi' düsûmetdir ki yağlılık ve bulaşıklıktır. Sâmin halâvet ya'nî tatlılık ve tâsi' tefâhet ya'nî tatsızlıktır.

Ve zikrolunan afs ile kabz beyninde fark; kabz yalnız zâhir-i lisânı ve afs zâhir u bâtınını münkabız kılmasıyla olup hâsıl-ı ihtilâf beynderde olan şiddet ü za'fdan ibâretedir. Ve tefâhet ya mutlakadem-i ta'mdan ibâret olup *tefâhet-i hakîkiyye* tesmiye olunur veyâhûd cismin kesâfet-i eczâsından nâşî ihsâs-ı ta'mında tahlîle muhtâc olur. Tuûmdan ma'dûd olan, bu nev'dir.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ بِالشَّمِّ مِنَ الرَّوَاحِ)²

Veyâhûd keyfiyyât-ı hissiyye şemm ile idrâk olunan ravâyih olur. Şemm bir kuvvedir ki lahmetey-i sedy ya'nî meme başları gibi makdem-i dimağda olan iki lahme-i zâidede mürettebedir. Ve râyihanın envâı mahsûra vü mazbûta olmayıp ve esâmisi ancak ya mizâca muvâfakat veyâ muhâlefetiyle olarak râyiha-i tayyibe ve müntine denilir. Veyâhûd râyiha-i misk ve râyiha-i verd ve râyiha-i tüffâh denilir. Veyâhûd mahalline izâfesi cihetinden olarak mukârin olduğu tuûma izâfesi cihetinden olup mukârin olduğu [23] şey'den bir ism iştikâkiyla vasf kılınarak meselâ³ (رَائِحَةٌ حُلُوَّةٌ)³ ve (رَائِحَةٌ حَامِضَةٌ)⁴ denilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ بِالشَّمِّ مِنَ الْحَرَارَةِ وَالْبُرُودَةِ وَالرُّطُوبَةِ وَالْيُبُوسَةِ وَالْحَشُونَةِ وَالْمَلَأَسَةِ وَاللَّيْنِ وَالصَّلَابَةِ وَالْخَفَةِ وَالثَّقَلِ وَمَا يَنْصِلُ بِهَا)⁵

Veyâhûd keyfiyyât-ı hissiyye lems ile idrâk olunan şey'dir ki harâret ü bürûdet ve rutûbet ü yübûset ve huşûnet ü melâset ve lîn ü salâbet ve hiffet ü sıklet ve bunlara muttasıl olan şey'lerden ibâretedir. Lâmise, bir kuvvedir ki

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 490-491.

2 d) Muhtelif kokular gibi koku alma duyusuyla algılanır.

3 Tatlı koku

4 Ekşi koku

5 e) Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk, pürüzlülük, pürüzsüzlük, yumuşaklık, sertlik, hafiflik, ağırlık vb. dokunma duyusuyla algılanır.

zâhir-i bedenin küllisinde sâriye ya'nî cild-i cismin mecmû'-i sathında mevzûa olup anınla melmûsât idrâk olunur. Ve melmûsâtdan harâret ü bürûdet ve rutûbet ü yübûset evâil-i ecsâm-ı unsuriyye olan anâsır-ı erbaada husûlünden için melmûsâtın evâil ü usûlü olup bunlarla ecsâm-ı unsuriyye tefâul edip ve ba'zısı ba'zısından münfail ü müteessir olur. Ve bu teessürât-ı fi'liyye ve infîliyye sebebiyle erbaa-i mezkûreden mürekkebât tevellüd eder.

Ve bunlardan harâret ü bürûdet fi'liyye olup âharda müessirdir. Zîrâ *harâret* bir keyfiyettir ki tefrîk-ı muhtelifât ve cem'-i müteşâkilât şânındandır. Çünkü harâretde kuvve-i mus'ide olmasıyla letâfet ü kesâfet cihetinden muhtelife olan eczâdan mürekkeb bir cismde te'sîr ettiği hinde elbette letâfeti ziyâde olan cüzler eczâ-yı sâireden mukaddem münfail ü müteessir olarak diğerlerinden iftirâk ile peyderpey suûd ederek eczâ-yı muhtelifenin tefrîkini müstelzim olur. Ve bu eczâdan birbirine letâfetde müteşâkil olanlar muktezâ-yı cinsiyet veya tebhîr-i harâret ile ictimâ' edip tefrîk-ı muhtelifât ve cem'-i müteşâkilât hâsıl olur. Meselâ havanın harâreti kabûlü mâdan akdem ve mânın kabûlü türâbdan mukaddem olarak bunlardan mürekkeb olan cisme te'sîr ettiği hinde ibtidâ havayı ve ba'dehû mâi tefrîk u is'âd eder. Ve bu vechile tefrîk mütehakkık olmasıyla berâber muktezâ-yı cinsiyet işbu eczâ-yı latîfe birbirine munzamm olarak cem'-i müteşâkilât dahi hâsıl ve harâret bu ictimâi mu'ide olmasıyla her ne kadar fi'lî değilse de isnâd-ı ictimâa sâlih olur.¹

Ve *bürûdet* bir keyfiyettir ki tefrîk-ı müteşâkilât ve cem'-i muhtelifât şânındandır. Meselâ arzın şiddet-i berd sebebiyle münşakkk olması ve semâdan nâzil olan matar u beleli arzda mütecemmid kılması gibi. Lâkin zâhir olan, *Şifâ* ve *Şerh-i Mevâkıf*'de zikrolunan şey'dir ki bürûdet müteşâkilât ve gayrısının beynini cem' eder. Zîrâ teksîf ya'nî sıkıştırmak bürûdetin şânından olmasıyla bundan cem' lâzım gelir. Ve eğer te'sîr ettiği cismin eczâsı mütehalhile ise bu cem'den cismin kıt'a kıt'a tefrîki îcâb eder.²

Ve erbaa-i mezkûreden rutûbet ü yübûset infîliyyedir. Zîrâ *rutûbet* bir keyfiyettir ki cismin sühûlet-i teşekkülünü ve kezâlik gayrdan teferruk u infisâl ve gayra ittisâlin sühûletini iktizâ eder. Ve *yübûset* bir keyfiyettir ki

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 491.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 300.

bunların suûbetini îcâb eyler. *Huşûnet* bir keyfiyettir ki ba'zı eczâ ahfed u esfel ve ba'zısı erfâ' u a'lâ olmasından hâsıl olur. *Lîn* bir keyfiyettir ki bir şey'in bătınına gamz ü duhûl iktizâ edip bu keyfiyyet sebebiyle o şey' için kıvâm ve ittisâl-i gayr-ı seyyâl hâsıl olarak vaz'ından intikâl eder. Meselâ şem'a gibi. Zîrâ seyyâle olmayıp ve vaz'ından intikâl ile murabba' u müdevver u mûka'ab olur. Ve sühûletle ziyâde mümtedd olmaz. Bu vechile lîn'in bătına gamz ü duhûlü kabûlü rutûbetden ve temâsükü ya'nî seyyâl olmayıp mevzi-i vâhidde kalması yübûsetden olur. Ve *salâbet* lîne mukâbil bir keyfiyettir. Ya'nî bătına kabûl-i gamzden mâniadır.

Ve işbu erbaa-i ahîrenin melmûsâtından olması mezheb-i ba'zı hükemâ olup sâirleri indinde melâset vaz'-ı eczânın istivâsı ve huşûnet adem-i istivâsı olarak ancak a'râz-ı nisbiyyedendir. Ve salâbet lâ infîâl tarafına isti'dâd-ı şedîd olarak keyfiyyât-ı isti'dâdiyyedendir. Ve lîn, salâbet şânından olan şey'in adem-i salâbetidir.¹

Ve *hiffet* bir keyfiyettir ki cism bu keyfiyyet sebebiyle eğer bir âik bulunmasa cânib-i merkeze taharrükü muktazî olur. Ve işbu hiffet ü sikalden her birisi adem-i hareke ile berâber mevcûd ü mahsûs olan müdâfaanın mebdei ve mazharıdır. Nitekim insân bir haceri kasren ve cebren cevvi havada durdursa ya'nî [24] muallak olarak tutsa haceri mezkûrde hareke olmadığı hâlde bir müdâfaa-i hâbita bulur. Ya'nî esfele nüzûl etmek istediğini hisseder. Ve kezâlik bir zıkk ya'nî tulumu nefh edip şişirdikten sonra eliyle taht-ı mâda kasren habs eylese hareke olmadığı hâlde anda bir müdâfaa-i sâ'ide bulur. Ya'nî sunun üzerine çıkmaklığa zorladığı görülür.

Ve bu mezkûrâta muttasıl olan şey' bille vü cefâf ve lüzûcet ü heşâset ve letâfet ü kesâfet ve sâir bu fennin gayrısında zikrolunan keyfiyyâtdır. *Bille* tabîl olmayıp belki cism-i rutab âhara mukârenetden hâsıl olan rutûbet ve *cefâf* yübûsetdir. Ve *heşâset*, cismin sühûlet-i teferruk ve suûbet-i ittisâli ve *lüzûcet* bunun hilâfıdır. Ve *letâfet* rikkat ve *kesâfet* gılat-i kıvâmdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ عَقْلِيَّةٌ كَالْكَيْفِيَّاتِ النَّفْسَانِيَّةِ مِنَ الذِّكَاةِ وَالْعِلْمِ وَالْعَضْبِ وَالْجِلْمِ وَسَائِرِ
الْعَرَائِزِ)²

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 491.

2 Ya da bu hakîkî sıfat zekâ, ilim, öfke, ağırbaşlılık ve insanın yaratılışından gelen diğer kişilik özellikleri gibi akli (soyut) olur.

(حَسْبِيَّةٌ) kavline ma'tûf olup ya'nî vech-i teşbîh olan sıfat-ı hakîkiyye ya hissiyye olur, nitekim mürûr eyledi, veyâhûd akliyye olur. Bu da zekâ vü ilm ve gazab u hilm ve sâir garâizden ibâret olan keyfiyyât-ı nefsâniyye gibidir. Keyfiyyât-ı nefsâniyyeden murâd zevât-ı enfüse muhtassa olan keyfiyyâtdır ki eğer râsiha olursa *meleke* ve gayr-ı râsiha olursa, gazab-ı halîm gibi, *hâl* tesmiye olunur. Zekâ “zâl”-i mu'ceme ile iştîdâd ü iştîâl-i lehîb-i nârı müfîd olan ¹(ذَكَتِ النَّارُ) kavillerinden olup² murâd hiddet-i fuâddır ki iktisâb-ı ârâ vü efkâr için muadde vü âmâde olan kuvve-i nefsin ya'nî zihnin şiddetinden veyâhûd kuvve-i nefsin iktisâb için muadde olan şiddetinden ibâretidir. Ba'zılar indinde zekâ mukaddimât-ı müntice ile kesret-i müzâvele vü mûmârese vâsıtasıyla nefis için berk-ı lâmi' gibi sür'at-i intâc-ı kazâyâ ve sühûlet-i istihrâc-ı netâyic-i meleke olmasıdır. Ta'rîf-i evvele göre zekâ halkî ve sâniye göre kesbî olmuş olur.

İlm, ba'zı kerre bir şey'den inde'l-akl bir sûretin husûlüyle müfesser olan idrâke ve ba'zen ehass olarak i'tikâd-ı câzim-i mutâbık-ı sâbite ve ba'zen idrâk-i küllîye ya'nî müfredâta ve ba'zen idrâk-i mürekkebe ıtlâk olunur. Ve ba'zen bir melekeye ıtlâk olunur ki o meleke sebebiyle mevzûât-ı mânın kendisinde mümkün olacak tarîk ile agrâzdan bir garaz cânibine an basîratin isti'mâline muktedir olunur. Mevzûâtdan murâd kendisiyle tasarruf olunan âlâtdır ki hâriciyye veyâhûd zihniyye olmakdan eammdır.³ Hâriciyye, meselâ kat'-ı eşcâr için isti'mâl-i mişâr gibidir. Mişâr, destere ve ba'zı bilâdda bıçkı ta'bîr etdikleri âletdir. Hiyâtat dahi böyledir. Ve zihniyye mukaddimât-ı istidlâldir. İsti'mâl-i mevzûâtın an basîratin olması kaydıyla bilâ reviyeye isti'mâlden ihtirâz olunmuşdur. Ve bu melekeye *smâat* denilir.

Ve gazab, mebbe' ü menşei kâsd-ı intikâm olan hareke-i nefsdır. Ve hilm, nefsin bir haysiyyetde mutmainne vü sâkine olmasıdır ki anı gazab sühûletle tahrik edemeyip hattâ ki meyl-i intikâm etmez. Ve inde isâbeti'l-mekrûh muzdaribe olmaz. (عَرِيْرَةٌ), (عَرَائِرُ) 'ün cem'i olup *tabîat* (مَلَكَ تَصَدُّرُ) ya'nî insânın mecbûl olduğu seciyye ma'nâsınadır ki ta'rîfde (مَلَكَ تَصَدُّرُ عَنْهَا صِفَاتٌ ذَاتِيَّةٌ) denilmiştir. Ya'nî bir meleke ve keyfiyyet-i râsihadır ki

1 Ateş yandı.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 301.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 491; Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 301.

kendisinden kerem ü kudret ü şecâat ve bunların mukâbili olan leâmet ü acz ü cebânet ve sâir nezâiri gibi sıfât-ı zâtîyye sudûr eder. Ve huluk dahi garîze karîbdir ki (مَلَكَتْ نَضْرُ عَنْهَا الْأَفْعَالُ بِسُهُولَةٍ مِنْ غَيْرِ رَوِيَّةٍ) kavilleriyle ta'rif olunmuştur. Ya'nî bir melekedir ki kendisinden ef'âl min gayr-i revîyye vü fikr sühûletle sudûr eyler. Meselâ tasmîm-i iktisâb-ı sît ile izhâr-ı şecâat hulukdan ma'dûd olmayıp (مِنْ غَيْرِ رَوِيَّةٍ) kaydıyla hurûc eder. Lâkin i'tiyâd için hulukda medhal olup garîzede medhal yoktur. Sıfât-ı zâtîyye ile murâd kendisinde kesb için medhal olmayan sıfâtdır. İmdi, meleke-i kitâbet garîze tesmiye olunmaz. Ve kendisinden bezl-i mâl ü nefis ü câh sudûr eden sıfat-ı kerem eğer bi-sebebi'l-i'tiyâd ve'l-mümârese olursa garîze tesmiye olunmaz. Ve eğer bizzât ve ber-muktezâ-yı halkıyyet ü fitrat olursa garîze olur.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَمَّا إِضَافِيَّةٌ كَ «إِزَالَةِ الْحِجَابِ» فِي تَشْبِيهِ «الْحِجَّةِ» بِ «الشَّمْسِ»)²

(إِمَّا حَقِيقِيَّةً) kavline ma'tûfdur. Ya'nî [25] vech-i şebeh-i hâricî olan sıfat ya hakikiyye olur, nitekim mürûr eyledi, veyâhûd izâfiyye olur. Çünkü hakikat ba'zen izâfiyye ve ba'zen i'tibârîyye mukâbil olan şey'e itlâk olunur. İzâfiyye mukâbil olduğu sûretde hakikî zât-ı mevsûfda mütekarrir olup gayrısına nisbetle olmayan vâf olmuştur. Ve bu ma'nâca aklın zât-ı mevsûfda bir şey'e müte'allık olmayarak i'tibâr eylediği vâf-ı i'tibârî hakikîde dâhil olur. Ve i'tibârîyye mukâbil olduğu mahalde hakikî bi-dûni i'tibârî'l-akl zât-ı mevsûfda mütehakkık olan şey' olur. İzâfi zâtda mütekarrir olmayıp belki şey'eyne müte'allık olan ma'nâdır. Hüccet ü burhânın şemse teşbîhinde vech-i şebeh olan izâle-i hicâb gibi. Zîrâ izâle ne zât-ı hüccetde ve ne zât-ı şemsde ve ne de zât-ı hicâbda mütekarrir olan bir hey'et değildir. Bunun izâhı şu vechiledir ki izâle-i hicâbın hakîkati, mer'î ile nazar-ı râî beyninde olan meselâ cidâr gibi sûtreyi ref'den ibâret olup ve bu ref ne zât-ı hüccet ve ne zât-ı şemsde sâbit olmayarak ve ma'nâ-yı izâle ancak gayra nisbetle taakkul olunduğu cihetle zât-ı hicâbda dahi gayr-ı sâbit olarak belki aklın şems ile hüccetde i'tibâr eylediği bir emrdir. Ve bu i'tibârın tarîki zulmet basar ile mubsarât beyninde hicâb-ı hâil olduğu gibi şübhe dahi basîretle ma'kûlât beyninde hicâb-ı hâil olup şems hicâb-ı zulmeti izâle ettiği mi-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 301-302.

2 Ya da bu sıfat izâfi olur; delilin güneşe teşbîhinde vech-i şebehin *kapalılığı gidermek* oluşu gibi.

sillü hüccet ki -zihnde isbât-ı matlûb için ikâme olunan mukaddimât-ı aklıyyeden ibâretdir- bu dahi zihn ile matlûb beyninde olan hicâb-ı şübhe-yi ref' eder deyü farz olunmasıdır. Ve diğer mukâbil-i hakîkî olan i'tibârî, tahakkuk-ı mefhûmu ancak bi-hasebi'l-akl olan şey'dir. Meselâ meniyye için olan mihleb veyâhud nâb emsâli sûret-i vehmiyye gibi.

Ve Sâhib-i *Miftâh* hakîkînin bu vechile izâfî ve i'tibârîye mukâbil olarak irtlâkına işâret ederek vâsf-ı aklînin vâsf-ı hakîkî ile i'tibârî ve nisbî beyninde inhisârını beyân ile vâsf-ı hakîkîyi ilm ü gazab emsâli keyfiyyât-ı nefsâniyye ile ve vâsf-ı nisbî ya'nî izâfîyi bir şey'in vücûd veyâhûd ademi matlûb olmaklığıyla muttasîf olmasıyla temsîl eylemiştir. Zîrâ matlûbun matlûbiyyeti zât-ı matlûbda mütekarrir bir vâsf olmayıp belki nefis ile kâim olan talebe nisbetle aklın i'tibâr eylediği bir vâsfdır. Meselâ gınânın matlûbü'l-vücûd ve fakrın matlûbü'l-adem olması gibi. Ve vâsf-ı i'tibârîyi, bir şey'in vehmî-i mahz olan bir şey' tasavvuru ile muttasîf olmasıyla temsîl eylemiştir.¹ Meselâ sünnet ve her bir ilm olan şey'de tasavvur olunan beyâz u işrâk ile ve kezâlik bid'at ve her bir cehl olan şey'de tahayyül olunan sevâd ü zalâm ile ittisâfî gibi ve bu temsîl ile vech-i şebeh-i aklînin tarafeyn-i teşbîhde olduğu gibi vehmîye şümûl ü tenâvülü ma'lûm olur.²

Şârih-i merhûm kelâm-ı Sâhib-i *Miftâh*'ı îrâddan sonra demiştir ki: Bu misillü, aksâmına ahkâm-ı mütefâvite teferru' etmeyen taksîmât kalîlül-cedvâ olup ke-enne Sâhib-i *Miftâh* ıstılâhât-ı mütekellimîne ittîlâ' ile bunu vesîle-i ibtihâc ü iftihâr addeylemiştir. Lâkin Abdülkâhir esrâr-ı kelâm-ı Arab ve havâss-ı terâkîb-i bülegâyı ihâtasından nâşî bu makâm-da envâ'-ı teşbîhâtın teksîr-i emsilesiyle berâber terâkîb-i mezkûrede olan letâîfin tahkîkiyle iktifâ eylemiştir. Lillâhi derruhû.

قَالَ رَح: (وَأَيْضًا: إِمَّا وَاحِدٌ وَإِمَّا بِمَنْزِلَةِ الْوَاحِدِ لِكَوْنِهِ مُرَكَّبًا مِنْ مُتَعَدِّدٍ)³

Vech-i teşbîhin sûret-i uhrâ ile taksîmine şurû' edip buyururlar ki: Ve yine vech-i teşbîh ya vâhid veyâhûd müteaddidden mürekkeb olduğiy-çün vâhid menzilesinde olur. Bu da ya terkîb-i hakîkî ile mürekkeb olarak

1 Krş: Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 441.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 303.

3 Bir başka açıdan taksîm edilecek olursa, vech-i şebeh ya tek olur ya da birden fazla unsurdan oluştuğu için tek hükmüne indirgenmiş olur.

vech-i teşbîh umûr-i muhtelifeden mülteime vü müctemia olan hakikat-i vâhîde olur veyâhûd terkîb-i i'tibârî olarak aklın umûr-i adîdeden nez' u istinbât eylediği bir hey'et olur. Ve bu vechile müteaddidden vech-i şebeh-i mürekkebin terkîbini hakîkî ve i'tibârî olmaktan ta'mîm lafz-ı *Miftâh*'ın iş'âr etdiği şey' olup lâkin karîben mürekkebi-i hissîyi beyân esnâsında ma'lûm olacağı vechile mahall-i nazardır. Ve hâsılı, hakikat-i mülteime olan terkîb-i hakîkî vâhid kabîlinden olup vâhid menzilesine münzel kabîlinden değildir. Ve vâhid menzilesine münzel olan terkîb [26] i'tibârîdir.

Setîr olmaya ki vâhidle murâd, i'tibâr-ı akıldan sarf-ı nazarla fî nefsihî vahdetle muttasif olandır. el-Hâsıl, a'yândan bir ayn veyâhûd meâniden bir ma'nâ olmasıdır ki basît ve mürekkebi olmaktan eammdır. Ve menzile-i vâhîde münzel olmaktan murâd, umûr-i mütekessirenin bi'tibârî'l-akl vahdetle mevsûfe olmasıdır. Ve müteaddid aslen vahdetle mevsûf olmayandır.¹ Ve mürekkeble müteaddid beyninde fark-ı vâzıh; mürekkebi iki veyâhûd daha ziyâde emrden müellef olan câmi'-i vâhid olup müteaddidde câmi' iki ve daha ziyâde olmasıdır ki işbu emreyn veyâhûd umûrdan birisi hazf olursa mürekkebi teşbîh muhtell olup müteaddidde muhtell olmaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَكُلٌّ مِنْهُمَا حِسِّيٌّ وَعَقْلِيٌّ)²

Ve vâhid ve menzile-i vâhidde olan vech-i teşbîhden her birerleri hissî ve akliye mümkasimlerdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَإِمَّا مُتَعَدِّدٌ كَذَلِكَ أَوْ مُخْتَلِفٌ)³

(إِمَّا بِمَنْزِلَةِ الْوَاحِدِ) üzerine ma'tûfdur. Ya'nî vech-i teşbîh ya vâhid veyâhûd gayr-ı vâhid olur. Ve gayr-ı vâhid ya menzile-i vâhidde olup veyâhûd müteaddid olur. Ve müteaddid olması umûr-i adîdeye nazar olunup tarafeynin umûr-i mezkûreden her birinde iştirâkleri kasdolunmasıdır. Ve bu sûret menzile-i vâhîde tenzîl kılınan mürekkebin hilâfıdır. Zîrâ menzile-i vâhîde tenzîl kılınanda tarafeynin umûr-i adîdeden her birerlerinde iştirâki kasdolunmayıp belki maksûd hey'et-i müntezia veyâhûd hakikat-i mülteimede iştirâkleridir. Ve bu müteaddid dahi ya hissî veyâhûd akli'dir.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 303.

2 Bunların her biri de hissî ve akli olmak üzere iki kısımdır.

3 Ya da vech-i şebeh müteaddid (birden fazla) olur; Müteaddid olan vech-i şebeh de (ya tamamen hissî veya akli) ya da (bazısı hissî bazısı akli olmak üzere) birbirinden farklı olur.

Veyâhûd muhtelif olup ba‘zısı hissî ve ba‘zısı aklîdir. Ve kendisinden menzile-i vâhidde bulunan şey’ tereküb eden müteaddid dahi bi-hasebi’l-eczâ taksîme sâlih olarak ya hissî veyâ aklî veyâhûd muhtelif olursa da lâkin bunda vech-i teşbîh mecmû‘-i mürekkebe olup küllü vâhidin mine’l-eczâ olmadığından Musannif işbu mecmû‘-i mürekkebin eczâsı i‘tibâriyle ak-sâm-ı selâseye taksîmine iltifât etmiştir. Hâsılı, menzile-i vâhidde olan mürekkebin mecmûu min haysü’l-mecmû‘ ya hissî veyâhûd aklî olup efrâdı mültefet değildir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْحَبِيبِيُّ طَرَفَاهُ حَبِيبَانِ لَا غَيْرَ لِامْتِنَاعِ أَنْ يُدْرَكَ بِالْحَبِيبِ مِنْ غَيْرِ الْحَبِيبِيِّ
شَيْءٍ)¹

Ve hissînin tarafeyni ancak hissî olup gayrısı olmaz. Ya‘nî vech-i teşbîh gerekse bi-tamâmihî hissî olsun ve gerekse müteaddid-i muhtelif olarak ba‘zısı hissî ve ba‘zısı aklî olsun, bunda müşebbeh ile müşebbeh bih elbette hissî olup ikisi veyâhûd birisi aklî olmak câiz olmaz. Zirâ hissî ile hissînin gayrı bir şey’ idrâki mümteni‘dir. Ya‘nî vech-i teşbîh tarafeynden me’hûz ve tarafeynde mevcûd bir sıfat olup hâlbuki aklîden me’hûz ve anda mevcûd olan her bir şey’in akl ile idrâk olunması vâcib olarak hiss ile idrâk olunmaz. Zirâ hiss ile idrâk olunan ya cism veyâhûd cism ile kâim olan şey’den ibâretedir.

Binâen aleyh vech-i şebeh bi-tamâmihî hissî olduğu sûrette ahz ü intizâ‘ olunduğu tarafeynden hiç birinin aklî olması câiz olamayacağı misillü müteaddid-i muhtelif olduğu sûrette dahi miyân-ı eczâda hissî bulunarak bunun aklîden intizâi mümkün olamayacağından bu sûrette dahi tarafeynden hiç birinin aklî olması câiz olamaz. Lâkin hissî ile aklîden mürekkebe olan vech-i teşbîh her ne kadar ba‘zı eczâsı hissî ise de mecmû‘-i mürekkebe-i aklî olmasıyla bu sûrette tarafeyn veyâhûd ehadühümâ hissî ve aklîden mürekkebe-i aklî olması câiz olur. Siyâlkûtî merhûm bu tahkîki ityândan sonra tedebbürle emr etmiştir.²

1 Hissî olan vech-i şebekte, teşbîhin iki tarafı da hissî olur. Duyu organları yoluyla hissî olmayan bir şey’in algılanabilmesi mümkün olmadığı için aksi düşünülemez.

2 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 304.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْعَقْلِيُّ أَعْمُ لِحَوَازِ أَنْ يُدْرَكَ بِالْعَقْلِ مِنَ الْحِسِّيِّ شَيْءٌ وَلِذَلِكَ يُقَالُ: التَّشْبِيهُ بِالْوَجْهِ الْعَقْلِيِّ أَعْمٌ)¹

Ve aklî gerekse aklî-i sırf olsun ve gerekse ba'zı eczâsı aklî ve ba'zısı hissî olsun eammdır. Ya'nî tarafeyni aklî veyâ hissî veyâhûd ehadühümâ hissî ve âharı aklî olmak câizdir. Zîrâ akl ile hissîden bir şey'in idrâk olunması câizdir. Çünkü ma'kûlün mahsûs ile kıyâmında imtinâ' olmayıp belki her bir cism-i mahsûs için ba'zısı hissî ve ba'zısı aklî olan evsâf mevcûdedir. Meselâ bir şahsın tûl ü kerem ile ittisâfı gibi. Ve bundan için "Vech-i aklî ile olan teşbîh vech-i hissî ile olan teşbîhden eammdır," denilir. Ya'nî her bir şey' ki kendisinde vech-i hissî ile teşbîh sahîh ola vech-i aklî ile dahi teşbîh sahîh olup aksi böyle değildir. Zîrâ mürûr etdiği üzere, vech-i hissîden tarafeyn hissî olmak lâzım olmasıyla her bir vech-i aklî ile teşbîh sahîh olan mahalde vech-i hissî ile [27] teşbîh sahîh olmaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (فَإِنْ قِيلَ: «هُوَ مُشْتَرَكٌ فِيهِ فَهُوَ كَلْبِيٌّ، وَالْحِسِّيُّ لَيْسَ بِكَلْبِيٍّ»، قُلْنَا: «الْمُرَادُ أَنْ أَفْرَادَهُ مُدْرَكَةٌ بِالْحِسِّ»)²

Eğer suâl olunursa ki: Vech-i teşbîhin hissî ve aklîye takîmi ne vechile sahîh olabilir ki vech-i teşbîh müşterekün fih olmasıyla küllî olup hissî ise küllî değildir. Bu sûretde vech-i teşbîh hissî olamaz. Bu suâli Şârih-i merhûm kıyâseynden mürekkeb olan bir kıyâs-ı mafsûlü'n-netâyicle takrîr eylemişlerdir ki: Kıyâs-ı evvel şekl-i evvelden mûcibeteyn-i külliyyeteynden müellef olup mûcibe-i külliyyeyi intâc eder. Ve sâni, şekl-i sâniiden suğrâsı netîce-i kıyâs-ı evvel olan mûcibe-i külliyye ve kübrâsı sâlîbe-i külliyye olup matlûb olan sâlîbe-i külliyyeyi ya'nî (لَا شَيْءٌ مِنْ وَجْهِ الشَّبَهِ بِحِسِّيِّ) kavlini ya'nî vech-i şebek kat'an hissî olmadığını intâc eyleyir. Ammâ kıyâs-ı evvel: (كُلُّ وَجْهِ تَشْبِيهِ فَهُوَ مُشْتَرَكٌ فِيهِ لِاشْتِرَاكِ الطَّرْفَيْنِ فِيهِ وَكُلُّ مُشْتَرَكٍ فِيهِ فَهُوَ كَلْبِيٌّ لِأَنَّ الْجُزْئِيَّ) Ve ammâ بَيَكُونُ نَفْسٌ تَصَوَّرُهُ مَانِعًا مِنْ وَقُوعِ الْإِشْتِرَاكِ فِيهِ فَكُلُّ وَجْهِ تَشْبِيهِ فَهُوَ كَلْبِيٌّ) (كُلُّ وَجْهِ تَشْبِيهِ فَهُوَ كَلْبِيٌّ وَلَا شَيْءٌ مِنَ الْحِسِّيِّ بِكَلْبِيٍّ لِأَنَّ كُلَّ حِسِّيٍّ فَهُوَ) kıyâs-ı sâni:

1 Aklî olan vech-i şebek, hissî bir şeyin akıl vasıtasıyla algılanabilmesi imkân dâhilinde olduğu için (hissî vech-i şebekten) daha kapsamlıdır. Bu nedenle, "Aklî vech-i şebekle yapılan teşbîh (hissî vech-i şebekle yapılan teşbîhten) daha kapsamlıdır," denilmektedir.

2 "Vech-i şebek müşterek ve dolayısıyla küllî (yani tümeldir.) Hissî şeyler ise küllî değildir. (O hâlde hissî şeyler nasıl vech-i şebek olabilir?)" denilerek itiraz edilecek olursa, buna "Vech-i şebekhin hissî olmasından kasıt, fertlerinin (cüz'iyâtının) duyu organları yoluyla algılanabilmesidir," şeklinde bir cevap verebiliriz.

مَوْجُودٌ فِي الْمَادَّةِ حَاضِرٌ عِنْدَ الْمُدْرِكِ وَكُلُّ مَا هَذَا شَأْنُهُ فَهُوَ جُزْئِيٌّ صَرُورَةً فَلَا شَيْءَ مِنْ
 (Ya'nî vech-i teşbîhde iştirâk-i tarafeyn olup ve cüz'ünün nef's-i tasavvuru kendisinde vukû'-i iştirâkden mâni' olmasıyla
 her bir müşterekün fihin küllî olması lâzımedendir. Bu cihetle vech-i şeb-
 hin küllî olması zarûrî olup her bir hissî ise mâdde ve cüz'iyâtta mevcûd
 ve inde'l-müdrîk hâzır olarak küllî olmadığından vech-i teşbîhden hiç bi-
 risi hissî olamaz.

Ve bu suâle cevâbda deriz ki: Vech-i teşbîhin hissî olmasından murâd,
 cüz'iyâtı hiss ile müdreke olmasıdır. Meselâ vechin verde teşbîhinde olan
 humret gibi. Zîrâ her ne kadar vech ile verd beyninde müştereke olan
 humret-i külliyyenin ancak akl ile idrâk olunabileceği ma'lûm ise de işbu
 humretin mevâdda hâsıla olan efrâd ü cüz'iyâtı basar ile müdrekdir.

Lâkin setîr olmaya ki Musannif'in işbu cevâbı Sâhib-i *Miftâh*'ın suâ-
 line nâzır ise de cevâba gayr-ı sâlihdir. Zîrâ Sâhib-i *Miftâh*'ın kelâmı ...) ¹
 أَلْوَاحِدُ الْحَسِّيِّ كَالْحُمْرَةِ وَالْحَفَاءِ وَطَيْبِ الرَّائِحَةِ وَلَدَّةِ الطَّغَمِ وَلَيْنِ
 vech-i teşbîhin hissî olmadığını iddiâdan ibâretidir. Cevâb-ı Musannif ise
 hakikatden udûl ile hissî olmaklığı efrâdı hissî olması i'tibâriyle idüğü te'vî-
 lini îrâd olup Sâhib-i *Miftâh*'ın müddeâsına münâfi değildir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَلْوَاحِدُ الْحَسِّيِّ كَالْحُمْرَةِ وَالْحَفَاءِ وَطَيْبِ الرَّائِحَةِ وَلَدَّةِ الطَّغَمِ وَلَيْنِ
 اللَّئِيسِ فِيمَا مَرَّ)²

Vech-i teşbîh için olan aksâm-ı mezkûrenin ta'dâd-ı emsilesine şurû'
 olup bu aksâmın sûret-i zabtı şu vechiledir ki vech-i teşbîh ya vâhid veyâ mü-
 rekkeb veyâ müteaddid ve evveleynden her birisi ya hissî veyâ aklî olur. Mü-
 teaddid dahi ya hissî veyâ aklî veyâhûd muhtelif olarak ba'zısı hissî ve ba'zısı
 aklî olur. Bu sûret yedi kısım olup bunlardan her birisinde dahi tarafeynden
 her ikisi ya hissî veyâhûd aklî veyâhûd müşebbeh hissî ve müşebbeh bih aklî
 veyâhûd bi'l-aks müşebbeh aklî ve müşebbeh bih hissî olarak dördü aksâm-ı
 seb'aya darb ile yirmi sekiz kısma bâliğ olur ise de lâkin hissîde tarafeyn hissî
 olmasının vücûbu on ikisini ıskât ederek on altı kısım bâkî kalır.

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 442.

2 Vech-i şebihin tek ve hissî oluşu, yukarıda geçtiği gibi, kırmızılık, sesin cılızlığı, kokunun hoşluğu,
 tadın lezizliği ve dokunulan şeyin yumuşaklığı gibi hususlardır.

İmdi, bunlardan vâhid-i hissî, mürûr ettiği üzere, haddin verde teşbîhinde mubsarâtdan humret ve savt-ı zaîfin hemse teşbîhinde mesmûâtadan hafâ-i savt ve nekhetin anbere teşbîhinde meşmûmâtdan tûb-i râyiha ve rîk-ı fem-i mahbûbun hamra teşbîhinde mezûkâtdan lezzet-i ta'm ve cild-i nâ'imîn harîre teşbîhinde melmûsâtdan lîn-i lems gibidir. Lâkin evvel ve sâni ve sâlisde tesâmüh olarak mesmû' olan hafâ olmayıp belki hafâ ile muttasıf olan savtdır. Ve meşmûm olan râyiha olup tûbi değildir. Ve mezûk olan ta'm olup lezzeti değildir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْعَقْلِيُّ كَالْعَرَاءِ عَنِ الْفَائِدَةِ وَالْجُرْأَةِ وَالْهَدَايَةِ وَاسْتِطَابَةِ النَّفْسِ فِي تَشْبِيهِهِ
وُجُودِ الشَّيْءِ الْعَدِيمِ التَّمَعِ بَعْدَمِهِ، وَالرَّجُلِ الشَّجَاعِ بِالْأَسَدِ، وَالْعِلْمِ بِالنُّورِ، وَالْعَطْرِ بِحُلَّتِي
كَرِيمِ)¹

Vech-i teşbîhin vâhid-i aklî olan kısmını temsil olup bunun için bi'ti-bâri't-tarafeyn emsile-i erbaa îrâd eylemiştir ki misâl-i evvel bir şey'-i adî-mü'n-nef'in vücûdunu ademine teşbîhde vech-i şebeh olan arâ' ani'l-fâidedir. Ya'nî mevcûd olmayan şey'de gınâ vü nef' olmadığı misillü ba'zen mevcûd olan [28] şey'den dahi bir nef' u fâide meşhûd olmamasıyla fâidesizlikde vücûdu ademine teşbîh olunur. Ve vücûd ü adem umûr-i akliyyeden olmasıyla bu misâlde vech-i teşbîh aklî olduğu gibi tarafeyn dahi aklîdir. Ve vücûd fâideden ârî olup olmamakdan eamm olarak vücûd ile fâide beyninde lüzûm olmamasıyla vücûdun arâ' ani'l-fâide ile ittisâfî mümteni' kıyâs olunup da bu hâlde vücûd ile adem beyninde tahakkuk-ı teşbîhin zann-ı işkâline mahal yoktur.

Ve bu vechile bir şey'in vücûd ü ademi beyninde vech-i şebeh arâ' ani'l-fâide kılınmasıyla Şeyh'in *Delâil-i İ'câz*'da zikrelediği² kelâm sâkit olur. Zîrâ demiştir ki: “Teşbîh müşebbeh bihin meânîsinden bir ma'nâyı veyâhûd ahkâmından bir hükmü müşebbeh için isbâtdan ibâret olarak meselâ racül için cür'et-i esed ve ilm için hükm-i nûru isbât edersin. Ve bunda vech-i şebeh çünkü nûr ile miyân-ı eşyâ fasl ü temyîz bulunduğu gibi ilm ile dahi hakk ile bâtıl beynini fasl ü temyîz eylesin. Hâlbü-

1 Vech-i şebehin tek ve aklî oluşu, faydasız şeyin varlığının yokluğuna, cesur adamın aslana, ilmin nûra ve hoş kokunun güzel ahlâka teşbîhinde vech-i şebehin sırasıyla faydadan yoksunluk, cesaret, hidâyet ve gönle hoş gelme oluşu gibidir.

2 Alıntı *Esrârü'l-Belâğ*'da geçmekte olup *Delâilü'l-İ'câz* sehven zikredilmiş olmalıdır.

ki nef u gınâsı kalîl olan bir şahıs için ¹(هُوَ وَالْعَدَمُ) yâhûd (هُوَ مَعْدُومٌ) ²denilse şahs-ı mezkûr için bir şey'e şibh-i isbât olunmayıp belki ³(لَيْسَ هُوَ بِشَيْءٍ) mefhûmunda vücûdunu nefy edersin. Bunun emsâli ise teşbîh tesmiye kılınmaz.”⁴ Ve Şeyh bu kelâmı îrâddan sonra demiştir ki: “Lâkin biz nâsın ⁵(مَوْجُودٌ كَالْمَعْدُومِ) ve ⁶(شَيْءٌ كَلَّا شَيْءٍ) ve ⁷(وَجُودٌ شَبِيهَةٌ بِالْعَدَمِ) kavillerine nazaran teşbîh olmak üzere kâil olduğumuz cihetle mutlakân zâhir ile amel olunmak murâd edilir ise i'tibâr-ı teşbîhde bir be's yokdur.”⁸

Ve işbu kelâm-ı Şeyh'in sûret-i sukûtu zîrâ misâl-i mezkûrde vech-i şebeh nefy-i vücûd i'tibâr olunsa kelâm-ı Şeyh becâdır. Lâkin Musannif'in beyânı vechiyle vech-i teşbîh arâ' anî'l-fâide i'tibâr olunmasıyla ademde olan işbu arâ' anî'l-fâide ma'nâsının vücûd için isbâtı murâd olunarak bu sûretde teşbîh olur.

Ve misâl-i sâni, racül-i şücâi esede teşbîhde vech-i şebeh olan cür'etdir. (جُرُوءُ الرَّجُلِ جِرَاءَةً), (جُرْعَةً), vezninde şecâat ma'nâsına olup medd ile (جُرُوءُ الرَّجُلِ جِرَاءَةً) dahi denilir.⁹ “Cür'et”i “şecâat” üzerine tercih u ihtiyâr etmesi zîrâ tefsîr-i hükemâ üzere “şecâat” zevât-ı enfüs-i insâniyyeye hâss olup şecâatde an-reviyyetin sudûr şartıdır. Bu cihetle esedde şecâat mevcûd olmayarak şecâatde racül-i şücâ' ile iştirâki mümteni'dir. Lâkin “cür'et” eamm olarak insân ve gayrıda bulunur. Bu misâlde tarafeyn hissîdir.

Ve sâlis, ilmi nûra teşbîhde olan hidâyetdir. Hidâyet, mûsil-i matlûb olan delâlet ma'nâsınadır. Lâkin hidâyeti bu mefhûm ile tefsîr mezheb-i itizâl olup Şârih-i merhûm Sekkâkî'ye ittibâ' eylemiştir. Ve hem de ilmin nûra bunlardan her birisi bir şey'e mûsil olmakda teşbîhine enseb olan da bu ma'nâdır.¹⁰ Bu misâlde müşebbeh olan ilm aklî ve müşebbeh bih olan nûr

1 O, yoktur.

2 O ve yokluk birdir.

3 O, bir şey değildir.

4 Cür'atî, *Esnârü'l-Belâga*, s. 68.

5 Yok hükmünde bir mevcut

6 Olmayan konumunda bir şey

7 Yokluğa benzeyen bir varlık

8 Cür'atî, *Esnârü'l-Belâga*, s. 68.

9 Krş: Cevherî, *Şihâb*, I, 40.

10 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 305.

hissîdir. İmdi, nûr ile matlûb olunan şey' idrâk olunup ve eşyânın beynini fasl ü temyîz ettiği gibi ilm ile dahi hakka vâsıl olunup hakk ile bâtil beyni fasl ü temyîz olunur.

Ve râbî', itrı şahs-ı kerîmin hulukuna teşbîhde olan istitâbe-i nefis olup nefsin tîb addeylemesinden ibâretedir. Müşebbeh itr mahsûs ve müşebbeh bih huluk ma'kûldür.

Ve kelâm-ı Musannif'de leff ü neşr olduğu ma'lûmdur ki vech-i şebelerinin tertîbi üzere mevâkii ityân olunmuşdur. Ve zikrolunan emsileden arâ' anî'l-fâide ve istitâbe-i nefis gibi ba'zılarında şâibe-i terkîb olup hâlbuki vâhid-i aklî için misâl olmalarıyla tesâmühe mahmûldür. Zîrâ muzâfun ileyh her ne kadar hâric ise de muzâfda izâfe dâhiledir. Lâkin vech-i şebeh umûr-i müteaddiden hey'et-i müntezea olmamasıyla vâhid addolunmuşdur.¹

Ve *Miftâh* ve *İzâh*'da ilm ile, idrâkin ciheteyni olmakda ilmin hayâta teşbîhi, tarafeyni aklî olan vech-i şebeh-i aklî emsilesi idâdında îrâd olunmasıyla² bunun beyânı şu vechiledir ki ilm ile murâd kendi sebebiyle idrâkât-ı cüz'iyeye üzere muktedir olunan meleke olup hayât ise şart-ı idrâkdir. Ve sebep ile şart-ı idrâke tarafeyn olmakda müştereklerdir. Ve ba'zıların "İlm ile murâd aklîdir," dedikleri buna karîbdir. Zîrâ meleke âlet-i idrâk olduğu gibi ilm dahi âlet-i idrâkdir. Ve eğer ilm ile hayât beyninde kendileriyle intifâ' olunması vech-i teşbîh kılınsa yine savâb olur. Nitekim cehl ile mevt beyninde adem-i intifâ' vech-i teşbîh kılınır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْمُرَكَّبُ الْحِسِّيُّ)³

Aksâm-ı vech-i şebehden mürekkeb-i hissînin îrâd-ı emsilesine şurû'dur. [29] Setîr olmaya ki mürekkeb-i hissî olan vech-i teşbîh müşebbeh ve müşebbeh bihin hissiyyet ü akliyyeti i'tibâriyle kâbil-i inkisâm olmayıp hissînin tarafeyni elbette hissînin gayrı olmadığı beyân-ı sâbıkdan ma'lûm olmuşdur. Lâkin tarafeyni müfred veyâhûd mürekkeb veyâhûd ehadühümâ müfred ve âhar mürekkeb olmak i'tibâriyle kesb-i inkisâm eder.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 306.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 442; Kazvîni, *el-İzâh*, s. 214.

3 (Vech-i şebehin kısımlarından) mürekkeb-i hissîye gelince...

Eğer suâl olunursa ki: Bu makâmda tarafeynin ifrâd ü terkîbinin ma'nâsı neden ibâretidir?" ve "Musannif'in bu taksîmi vech-i şebeh-i mürekkebe tahsîsiyle vâhidde icrâ etmemesinin sebebi nedir?

Cevâbında deriz ki: Müşebbeh veyâ müşebbeh bihin terkîbiyle murâd eczâ-i muhtelifeden mürekkebe olan hakikat değildir. Zîrâ ilm-i zarûrî ile ma'lûmdur ki (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) kavlimizde tarafeyn müfred olup mürekkebe değildir. Hâlbuki nev' ve şahıs eczâ-i muhtelifesinden mürekkebdirler. Kezâlik vech-i şebehde dahi böyle olup (زَيْدٌ كَعَمْرٍو فِي الْإِنْسَانِيَّةِ)¹ kavlimizde vech-i şebeh olan insâniyyet vâhid olup vâhid menzilesine münezzel olmadığı bi'z-zarûr ma'lûmdur. Hâlbuki hayvâniyyet ve nâtıkıyyet eczâ-i muhtelifesinden mürekkebdir. Belki terkîb ile murâd eşyâ-i adîde-i muhtelifeye veyâhûd şey'-i vâhid için olan evsâf-ı adîdeye kasd ü nazar ederek bundan bir hey'et nez'ıyla o hey'eti müşebbeh veyâ müşebbeh bih veyâhûd vech-i şebeh kılmaktır. Ve eşyâ-i adîdeye nazar, taraf-ı mürekkebe olduğu sûrette ve şey'-i vâhid için olan evsâf-ı adîdeye nazar, taraf-ı müfred olduğu takdirde olur.

Ve terkîbden murâd bu ma'nâ olduğuna binâen Sâhib-i *Miftâh*'ı görürsün ki mürekkebi mürekkebe teşbîhde "Müşebbeh ile müşebbeh bihden her birerleri hey'et-i müntezeadır," deyü tasrîh eder. İnşâallâhu teâlâ karîben zikrolunsa gerekdir. Ve terkîbin bu ma'nâya mahmûl idüğü ma'lûm olmasıyla Musannif'in işbu taksîmi vech-i şebeh-i mürekkebe tahsîsinin sebebi dahi ma'lûm olur. Zîrâ mürekkebin zikrolunan ma'nâya mahmûl olmasına kıyâsen vech-i teşbîh-i vâhidin ma'nâsı tahakkuk-ı teşbîhde medhalleri olacak eşyâ-yı adîdeden münteza' olmamakdan ibâret olup bu sûrette vech-i teşbîh-i vâhidin tarafeyni mürekkebe olamaz. Zîrâ bu ma'nâca ya'nî müteaddideye kasd ü nazar olunarak bunlardan hey'eteyn intizâyıyla ba'dehû işbu hey'eteynin kendilerine âmm u şâmil olan bir hey'etde iştirâki kasdolunmak ma'nâsınca tarafeynin terekübü ancak vech-i şebeh mürekkebe olduğu hinde tahkîk eder. Binâen aleyh vech-i şebeh-i müfredin tarafeyni mürekkebe olmak sûretiyle taksîme salâhiyyeti olamayarak Musannif'in işbu taksîmi vech-i şebeh-i mürekkebe tahsîsini ilcâ eden sebeb ma'lûm olur.

1 Zeyd insanlıkta Amr gibidir.

Ve bu tahkik ile ya'nî gerek tarafeyn ve gerek vech-i şebehde mürekkebin ma'nâsı hey'et-i müntezea olmasından ibâret olup yoksa eczâ-i muhtelifeden mülteime olan hakikat olmadığı ma'lûm olmasıyla Sâhib-i *Miftâh*'ın "Vech-i şebeh ya emr-i vâhid veyâhûd gayr-ı vâhid olur. Ve gayr-ı vâhid ya hükmi vâhidde olur, zîrâ ya hakikat-i mülteime veyâhûd mecmûundan hey'et-i vâhide kasdolunan evsâf olarak hükmi vâhidde olan gayr-ı vâhid bu iki sûretten hâlî olmaz, veyâhûd gayr-ı vâhid hükmi vâhidde olmayıp ya'nî müteaddid olur,"¹ [demesi] ve bu hükmi vâhidde olanı terkibi hakiki ve itibârîye ta'mim etmesi mahall-i nazardır. Ve hâsılı, meselâ hayvâniyyet ve nâtıkiyyetden mülteime olan insâniyyet emsâli hakikat-i mülteime vâhidde dâhil olup vech-i şebeh-i mürekkebden bir kısım değildir. Ve bu bahsin va'd-i ityânı sebkât etmesiyle izâhı iltizâm olunmuştur.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فِيمَا طَرَفَاهُ مُفْرَدَانِ كَمَا فِي قَوْلِهِ:

وَقَدْ لَاحَ فِي الصُّبْحِ الثُّرَيَّا كَمَا تَرَى كَعُنُقُودٍ مُلَاحِيَّةٍ حِينَ نَوَّرَا)³

İmdi, tarafeyni müfred olan teşbîhde mürekkebi hissiye misâl, Uhayha bin el-Cülâh veyâhûd [Ebû] Kays bin el-Eslet'in⁴ işbu (وَقَدْ لَاحَ فِي الصُّبْحِ...) beytindeki vech-i şebeh gibidir ki (ثُرَيَّا) müşebbeh ve (عُنُقُودٌ) müşebbeh bih olarak ikisi dahi müfred ve vech-i şebeh zikrolunacağı vechile mürekkebi hissidir. (لَاحَ), (ظَهَرَ) ma'nâsına olup (ثُرَيَّا) Ülker ta'bîr olunur altı yıldızdır ki ikişer ikişer biri biri mukâbilinde vâki' olmuştur. (كَمَا تَرَى) kavlinde olan "kâf" teşbîh için olmayıp mücerred takyîd için olarak murâd Süreyyâ'nın unkûda müşâbehete ittisâfî emr-i celî ve gayr-ı hafî olduğunu ityândan ibâret bulunduğu ihtiyâr olunmuş⁵ ise de Siyâlkûtî merhûm (قَدْ لَاحَ) cümlesinin mazmûnunu (تَرَى) cümlesinin mazmûnuna [30] teşbîh olup ve bu cârrın müte'allılık olmadığını Şeyh Radî tasrîh eylediğini ve ma'nâ (الثُّرَيَّا الشَّيْبَةُ بِالْعُنُقُودِ لَاحَ فِي الصُّبْحِ كَمَا تَرَاهُ)⁶ demek idüğünü ityân ve bunun için îrâd olunan vücûh-i sâire mahz-ı tekellûf olduğunu beyân

1 Sekkâki, *el-Miftâh*, s. 441.

2 Siyâlkûtî, *Hâşiyet*, II, 306.

3 İki tarafı müfred olan mürekkebi hissiye misâl, şâirin şu beytidir: "Ülker yıldızı sabahleyin -senin de gördüğün gibi- çiçek açtığı zamandaki parmak üzümü salkımı gibi göründü." (Tavil)

4 Beyit Uhayha b. el-Cülâh'ın divânında yer almazken Ebû Kays'ın divânında mevcuttur. bkz. Ebû Kays b. el-Eslet, *Divân*, s. 73. Abbâsi de beyti Ebû Kays'a nispet etmiştir. bkz. *Me'âhidü't-Tensîs*, I, 325.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyet*, s. 494.

6 Parmak üzümüne benzeyen Ülker yıldızı sabahleyin gördüğün gibi ayân beyân zuhûr etti.

eylemiştir.¹ (الْعُنُقُودُ) üzüm salkımı olup (مَلَاجِي) damm-ı “mîm” ile uzunca dâneli beyâz bir üzümdür. Ve ba‘zı kerre, bu beytde olduğu gibi, teşdîd-i “lâm” ile dahi îrâd olunmuştur. (حِينَ نَوْرًا) kavli nevrini feth u küşâd ettiği ya‘nî *çiçeğini açtığı vaktde* demektir. Eşcârın tulû‘-i ezhârından hikâyede² (نَوْرَتِ الشَّجَرَةِ وَأَنَارَتْ) denilir. (نَوْرٌ) feth ile *zehr* ya‘nî *çiçek* ma‘nâsınadır.

Mefhûm-i Beyt: “Müllâhiyye ta‘bîr olunur üzümün çiçek mevsiminde olan unkûduna şebîh olan necm-i Süreyyâ vakt-i sabâhda meşhûdun olduğu vechile lâiyih u zâhir oldu,” demektir ki hâsılı, kevkeb-i Süreyyâ’yı unkûd-i inebe teşbîhtir. Musannif rahimehullâhu teâlâ beyt-i mezkûrde vech-i şebeh olup (كَمَا فِي قَوْلِهِ) kavlinde olan (مَا) lafzıyla ta‘bîr eylediği şey’i ma‘riz-i takrîrde buyururlar ki:

(مِنَ الْهَيْئَةِ الْحَاصِلَةِ مِنْ تَقَارُنِ الصُّورِ الْبَيْضِ الْمُسْتَدِيرَةِ الصَّغَارِ الْمَقَادِيرِ فِي الْمَرْأَى
عَلَى الْكَيْفِيَّةِ الْمَخْضُوضَةِ إِلَى الْوَقْدَارِ الْمَخْضُوصِ)³

Ya‘nî beyt-i mezkûrde vech-i şebeh bir hey’etden ibâretdir ki bu hey’et beyâz u müstedîr ve görünüşde sığaru’l-mekâdîr olan sûretlerin tûl ü arzdan mikdâr-ı mahsûsa munzamme olarak keyfiyyet-i mahsûsa üzere bulunduğu hâlde yekdiğerine mukârin olmalarından hâsıladır. Keyfiyyetden murâd suver-i mezkûrenin ne yekdiğerine munzamm u mülâsık olmak derecede şiddet-i ictimâ‘ ile müctemia ve ne de şiddet-i iftirâk ile müfterika olmayıp belki suver-i mezkûre için kevâkib-i mezkûre bey-ninde re‘ye’l-ayn mevcûd ü müşâhed olduğu vechile nisbet-i karîbe üzere tekârun u tebâudden hâsıla olan keyfiyyet-i mahsûsadır. Ve Şeyh Abdülkâhir işbu tefsîr-i keyfiyyeti mikdâr için kılıp ya‘nî kurb ü bu‘dda olan mikdârı bu mefhûm ile tefsîr eylemiştir. Ve Sâhib-i *Miftâh*, Musannif gibi, keyfiyyet ü mikdârdan ikisini dahi cem‘ u îrâd edip ke-enne mikdâr-ı mahsûs ile Süreyyâ ve unkûddan her birinin mecmû‘-i mikdârını ya‘nî bunlar için olan tûl ü arz-ı mahsûsları ve hey’etle tefsîr-i mezkûr ile müfesser olan hey’et-i mahsûsayı murâd eylemiştir. Ve keyfiyyetle şekl-i mahsûs irâdesi dahi muhtemeldir. Zîrâ şekil keyfiyyâtdandır. Bu

1 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 306-307.

2 Ağaç çiçek açtı.

3 Bu beyitte vech-i şebeh beyaz, yuvarlak ve (gerçekte büyük olsalar bile) görünüş olarak küçük şekillerin belirli bir miktarda ve hususî bir keyfiyet üzere bir araya gelmelerinden hâsıl olan tablodur.

sûretde mikdârdan zikrettiğimiz vechile Şeyh'in murâd eylediği ma'nâ-yı tekârüb irâde olunur. Ve hâsıl-ı kelâm, bu teşbîhde şâir-i merkûm eşyâ-i adîdeye nazar ve bu eşyâdan hâsıl olan hey'eti kasdeylemişdir ki bu hey'et vech-i şebehdir.

Ve bu beytde tarafeyn-i teşbîh müfredidir denilmesi zîrâ müşebbeh nefsi Süreyyâ ve müşebbeh bih hîn-i tefettuh-i nevrinde unkûd olup ve her ne kadar unkûd vakt-i infitâh-ı nevrinde olmakla mukayyed ise de karîben zikrolunacağı üzere müfred ba'zen mukayyed olarak ve bu kayd terkîbini iktizâ etmeyeceğine mübtenîdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفِيْمَا طَرَفَاهُ مُرْجَبَانٍ كَمَا فِي قَوْلِ بَشَّارٍ:

كَأَنَّ مُنَارَ النَّقْعِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافَنَا لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبِهِ)¹

Ve tarafeyni mürekkeb olan teşbîhde mürekkeb-i hissî Beşşâr nâm şâirin (...كَأَنَّ مُنَارَ النَّقْعِ...) beytinde olan vech-i şebeh emsâlidir. (*نَقْعٌ*) *gubâr* ma'nâsına olup (*مُنَارٌ*)'ın (*نَقْعٌ*)'a izâfesi sıfatın mevsûfa izâfesi kabîlinden olarak nak'-ı müsâr ya'nî *gubâr-ı mürtefi'* demektir. (*تَهَاوَى*) lafzı *tesâkut* ma'nâsına olan (*تَهَاوَى*)'den fi'l-i muzârî' olarak aslı (*تَهَاوَى*) olup ehad-i tâeyn hazf olunmuşdur. Murâd ba'zısının ba'zısı isr u akabinde nüzûl ü sukûtunu ifâdedir. Ve zâhire müsned olması cihetle mâzî-i gayr-ı müennes kılanlar, maksûd-i şâir olup esnâ-i şerh-i beytde kesb-i ittilâ' olunacak letâifden pek çoklarını ihlâl eylemişdir. Zîrâ sîga-i muzârî' istimrâr-ı teceddüdiye dâll olup istimrâr-ı tehâvî ise ulüvven ve süflen ve yemînen ve yesâren cihât-ı kesîreye tesâkut u tedâhül ü tesâdüm ü telâkiyi iş'âr ederek tafsîl olunacak meânîyi kâfil-dir. Lâkin sîga-i mâzî tesâkutun zamân-ı mâzîde vukûuna delâlet ederek tesâkutun cihât-ı kesîrede olduğunu müş'ir olmamasıyla letâif-i mezkûreyi ihlâl eder.²

Mefhûm-i Beyt: "Süyûf-i meslûlemize mukârin olarak ruûsumuz üzerinde bulunan *gubâr-ı mürtefi'* [31] yekdiğeri isrinde kevâkibi nüzûl ü sukût üzere olan leyle şebîhdir," demek olur.

1 İki tarafı mürekkeb olan mürekkeb-i hissîye misâl, Beşşâr'ın şu beytidir: "Başlarımız üzerindeki toz bulutları ve kılıçlarımızın oluşturduğu manzara, yıldızların ardı ardına kaydığı bir geceyi andırıyor." (Tavîl) Beyit için bkz. Beşşâr b. Bürd, *Divân*, I, 335.

2 Krş: Stiyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 307.

Musannif rahimehullâhu teâlâ (كَمَا فِي قَوْلِهِ) kelâmında olan (مَا) ile ta'bîr eylediği beyt-i mezkûrde vâki‘ vech-i şebehi beyân ile buyururlar ki:

(مِنَ الْهَيْئَةِ الْحَاصِلَةِ مِنْ هَوِيٍّ أَجْرَامٍ مُشْرِقَةٍ مُسْتَطِيلَةٍ مُتَنَاسِبَةِ الْمَقْدَارِ مُتَّفَرِّقَةٍ فِي جَوَائِبِ شَيْءٍ مُظْلِمٍ)¹

(هَوِيٍّ) feth-i “hâ” ve kesr-i “vâv” ve teşdîd-i “yâ” ile *nüzûl ü sukût* ve ammâ damm ile *suûd* ma'nâsınadır. Ya'nî beyt-i mezkûrde vech-i şebeh etrâf-ı şey' -i muzlimde müteferrika ve mikdârı mütenâsibe olan ecrâm-ı münîre-i müstatîlenin sukût u nüzûlünden hâsıla olan hey'et olup işbu vech-i teşbîh meşhûd olduğu üzere mürekkeb olduğu misillü tarafeyn dahi mürekkebirdir. Nitekim Şeyh *Esrâr-ı Belâgat*'de bu vechile mürvârîd-i nefâyis-i beyânı ta'lik-ı gerden-i tahkîk buyurmuşdur ki: Bu beytde maksûd-i şâir süyûfa mukârin olduğu hâlde nak'-ı müsârî kevâkibi mütehâvî vü mütesâkıt olan leyle teşbîh olup yoksa bir taraftan nak'ı leyle ve bir taraftan süyûfu kevâkibe teşbîh değildir. Ve bundan için (أَسْيَافًا) lafzı her ne kadar mef'ûlün maah olarak âmili (كَأَنَّ) lafzından müstefâd olan ma'nâ-yı teşbîh ise de lafz-ı (مُتَّار) 'a kayd ü mukârin olduğundan zımn-ı (مُتَّار) 'da olan (إِثَارَةٌ) masdariyçün sıla hükmünde olmasıyla hükmetmek vâcib olmuştur. Tâ ki teşbîh teferrukda vâki‘ olup da كَأَنَّ الْمُتَّارَ النَّفْعَ لَيْلٌ وَكَأَنَّ (كَأَنَّ) kavli hükmündedir deyü tevehhüm olunmaya ya'nî nak' u süyûfdan her birerlerini leyl ü kevâkibden her birisine ayrı ayrı teşbîhe haml edilmeye. Ve lafz-ı (أَسْيَاف) 'ın mansûb olması takdîr-i ittisâle ya'nî masdar için hükm-i silada olmasına mâni' değildir. Zîrâ (أَسْيَاف) 'da olan “vâv” (مَعَ) ma'nâsına olup (لَوْ تَرَكْتَ النَّاقَةَ وَفَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا) Ya'nî “Eğer nâka fasîliyle berâber terk olursa elbette nâkayı emer,” kavillerinin nazîridir. Görmez misin ki bu kelâmı cümleteyne haml ile (لَوْ تَرَكْتَ النَّاقَةَ وَفَصِيلَهَا) (لَوْ تَرَكْتَ النَّاقَةَ) denilmek sahîh olmaz.² el-Hâsıl, lafz-ı (أَسْيَاف) 'ın nasbı (كَأَنَّ) 'nin ismi üzere ma'tûf olmak i'tibâriyle değildir ki tâ ki hattâ teşbîh müstakill olsun. Belki nasbı mef'ûle maah olması i'tibâriyledir. Zîrâ süyûf nak'ın musâhibidir.³

1 Burada vech-i şebeh karanlık bir şeyin etrafında dağınmık, ölçüleri birbirine uygun, uzun, parlak cisimlerin kaymasından hâsıl olan tablodur.

2 Cürçânî, *Esrârul-Belâga*, s. 145.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 307.

(وَأَسْيَافَنَا) lafzının masdar için hüküm-i sılada olduğuna (تَهَاوَى كَوَاكِبَهُ) kavli cümle olup (لَيْلٌ)'e sıfat vâki' olması tenbîh eder. Şöyle ki kevâkib ley-le tebeyyet tarîkiyle mezkûr olup eğer şânında müstebidd ü münferid olarak müstakillen teşbîh-i süyûf için îrâd olunmuş olsaydı şâirin (لَيْلٌ تَهَاوَى) (لَيْلٌ كَوَاكِبَهُ) mahallinde (لَيْلٌ وَكَوَاكِبٌ) demesi ya'nî îcâb-ı vasfiyyet olan tarîk-ı tebeyyetle îrâd etmemesi lâzım gelirdi.¹

İmdi, şâir Beşşâr esnâ-yı acâce vü gubârda olan süyûfun lemeânı leyl-i muzlimde olan kevâkib gibi olduğunu irâe vü ibrâz ile kasr etmeyip belki ağmâd ü ağlâfından sell ü teşhîr olundukları hâlde süyûfun i'tilâ vü irtisâb ve meci' vü zehâbı hey'etinden ta'bîr eylemiştir. Ve bu i'tibârât-ı zâide fazl-ı teşbîhi artırmıştır. Ve bu ziyâdenin nefsd e vukûu ancak cihet-i vâhideden eksere ya'nî cihât-ı adîdeye nazar ile olur. Şöyle ki harbin hâl-i şiddet ü ihtidâmında ve darb-ı a'nâk-ı muhâlifin için ihtilâf-ı eyâdî-i mübârîzîn ile her şahs-ı muhâribin bir san'at ve bir sûretle şemşîrbâzlığında süyûf için ızdırâbât-ı şedîde ve harekât-ı serîa olup ve bu harekât için dahi cihât-ı muhtelif ve i'vicâc ü istikâmet ve irtifâ' u inhıfâd beyninde münkasime olan ahvâl-i acîbe vardır. Ya'nî kâh muavvec ve kâh müstakîm ve kâh mürtefi' ve kâh mütenezzil olarak hareket edip bu miyânda kesb-i inkisâm eder. Zîrâ bu umûrun ihtilâfı sebebiyle süyûf-i ashâb-ı rezm birbirine telâkî ve ba'zısı ba'zısına tedâhul ü tesâdüm eyley. Ve bundan sonra eşkâl-i süyûfun müstatîle olduğu dahi ma'lûmdur. İşte şâir bu dakâyika (تَهَاوَى) lafz-ı vâhidiyle tenbîh eylemiştir. Zîrâ kevâkib tehâvî vü tesâkut eylediği hinde cihât-ı harekâtı muhtelif olup ve kevâkib için tehâvîlerinde tedâfu' u tedâhul bulunur. Ve tehâvî sebebiyle eşkâlleri müstatîle olur. Ve ammâ kevâkib mekânlarından zâil olmadıkları hâlde sûret-i istidârede buldukları meşhûddur.²

İşte kelâm-ı Şeyh bundan ibâretidir. Ve mürûr ettiği üzere Şeyh'in " (وَأَسْيَافَنَا) lafzı masdar için [32] hüküm-i sıladadır,"³ kavlinin ma'nâsı; lafz-ı mezkûr (مُتَارَ النَّعْمِ) üzere ma'tûf olmayıp belki "vâv" (مَعَ) ma'nâsına olduğu cihetle ma'nâ-yı isâre kendiy e müte'allık olan şey'dendir demek olarak ta-

1 Cürcânî, *Esrârü'l-Belâğa*, s. 147.

2 Cürcânî, *Esrârü'l-Belâğa*, s. 130-131.

3 Cürcânî, *Esrârü'l-Belâğa*, s. 145.

allukdan murâd mukârenet ü musâhabet sûretiyle olan taalluktur. Ve bu kelâm “ (زَيْدٌ صَارَتْ عَمْرًا وَبَكْرًا)¹” kavlinde (بَكْرًا) darb için hükm-i siladadır,” dedikleri gibidir ki murâd, darbın Zeyd ve Bekr’e müte’allık u münsahib olduğunu ifâdeden ibâret olup yoksa Şârih-i Allâme’nin tevehhümü gibi (مُتَأَرِّ) masdar ma’nâsında demek değildir. Ya’nî (مُتَأَرِّ) lafzı masdar-ı mîmî ve ism-i mef’ûl olmaklığa muhtemel ise de masdarın leyle teşbîhinde olan vuzûh-i fesâddan nâsî ism-i mef’ûl olduğu meczûmdur. el-Hâsıl, şâir-i merkûm senâbik-i huyûlden kesb-i irtifâ‘ ile mefârik-ı cüyûşu ihâta eden gubâra ve bu miyânda süyûf-i mütelâmianın hâl ü eşkâl ü harekât ü ızdırâbâtına nazar ederek bundan bir hey’et intizâyıyla kezâlik esnâ-yı zulümât-ı leylde tesâkut eden kevâkibin eşkâl ü harekâtından diğeri bir hey’et istinbât edip hey’et-i ûlâyî sâniyeye teşbîh eylemiş olmasıyla iki taraf dahi mürekkebirdir. Ve zikrolunan vech-i şebeh işbu hey’eteyni câmi’dir. Zîrâ kevâkib-i mütesâkita mikdârları birbirine karîb ü mütenâsib ve ecrâmları müstatîle ve zâten mütelâmia olarak cevânib-i leyl-i muzlimde vâki’ oldukları misillü esnâ-yı ma’rekede süyûf-i mübârizîn ağmâd ü ağılâfdan sell ü teşhîr olunarak ruûs-i cünûdda mânend-i zulümât kesb-i irtifâ‘ u ihâta eden gubâr cevânibinde mekâdiri mütenâsibe vü mütekâribe ve lâmia ve müstatîle olarak vukûu ma’lûmdur.² (هَذَا مَا تَيَسَّرَ لِي فِي إِضْاحِ الْمَقَامِ)²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفِيْمَا طَرَفَاهُ مُحْتَلِفَانِ كَمَا مَرَّ فِي تَشْبِيهِ الشَّقِيْقِ)³

Ve tarafeyni muhtelif olup ya’nî ehad-i tarafeyn müfred ve âharı mürekkebirden teşbîhde mürekkebi-i hissî, mürûr eden:

قِ إِذَا تَصَوَّبَ أَوْ تَصَعَّدَ	وَكَأَنَّ مُحَمَّرَ الشَّقِيْقِ
نَ عَلَى رِمَاحٍ مِنْ زَبْزَجْدٍ ⁴	أَعْلَامٍ يَأْفُوتِ نُبُشْرَ

beytinde şakâikın rimâh-ı zeberced üzere neşr olunan a’lâm-ı yâkûtiyyeye teşbîhinde olan vech-i şebeh gibidir ki ecrâm-ı hudr-i müstatîle vü mahrûta üzere ecrâm-ı humr-i mebsûtanın neşrinden hâsıla olan hey’etden ibâretidir. İmdi, müşebbeh ya’nî şakîk müfred ve müşebbeh bih mürekkebirdir.

1 Zeyd, Bekr’in yanındayken Amr’a vurdu.

2 Bu makâmda yapabileceğim izah budur.

3 İki tarafı muhtelif (yani biri müfred diğeri mürekkebi) olan mürekkebi-i hissînin örneği, daha önce kırmızı lüle (şakîk) teşbîhinde geçmişti.

4 (Rüzgârla birlikte) bir aşağı bir yukarı salınan dağ lâlesi, zebercetten mamul mızraklar üzerine serilmiş yakuttan bayrakları andırıyor sanki. (Kâmil) Beyit için bkz. Saneverî, *Divân*, s. 416.

Ve bi'l-aks müşebbeh mürekkeb ve müşebbeh bih müfred olması karîben teşbîhü'l-mürekkeb bi'l-müfred bahsinde îrâd edeceği:

زَهْرُ الرَّبِيِّ فَكَأَنَّمَا هُوَ مُقَمَّرٌ¹ تَرِيًّا نَهَارًا مُشْمَسًا قَدْ شَابَهُ

beytinde mahall-i mürtefiada olan şükûfeler kendiye kesb-i ihtilât eden nehâr-ı zî şemsi leyl-i zî kamere ya'nî şeb-i mehtâba teşbîhinde gelir. Ve bunun için bi'tibârî't-arafeyn taksîm-i teşbîhde tahkîkât-ı mezîde vardır.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْ بَدِيعِ الْمُرَكَّبِ الْجَسَبِيِّ مَا يَجِيءُ فِي الْهَيَاتِ الَّتِي يَقَعُ عَلَيْهَا الْحَرَكَةُ، وَيَكُونُ عَلَى وَجْهَيْنِ: أَحَدُهُمَا أَنْ يُقْرَنَ بِالْحَرَكَةِ غَيْرِهَا مِنْ أَوْصَافِ الْجِسْمِ كَالشَّكْلِ وَاللُّزْنِ كَمَا فِي قَوْلِهِ: «وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَيْفِ الْأَثْلِ»²)

Ve mürekkeb-i hissînin bedî' u garîbinden bir nev'i, vech-i teşbîhin bir hey'etlerde mecîidir ki üzerine hırâke vâki' ola. Ya'nî vech-i şebih istidâre vü istikâmet ve sür'at ü butû' ve ittisâl ü inkitâ'dan harekenin vâki' olduğu hey'et olup ve hey'et-i mezkûrede terkîb i'tibâr oluna. el-Hâsil, vech-i şebih nefsi hey'et olup (في الْهَيَاتِ) kavlından müstefâd olan zarfiyyet cüz'ün küllîye zarfiyyeti kabîlendendir. Hey'etle murâd sıfat olup ve harekenin hey'et-i mezkûre üzere vukûundan maksûd harekenin o hey'et-i mahsûsa üzerine olmaklığıdır. Nitekim Şârih'in hey'eti istidâre vü istikâmet ve gayrısıyla beyânı bu ma'nâyı ifsâh eder ki murâd harekenin istidâre vü istikâmet ve sür'at ü butû' ve ittisâl ü inkitâ'dır. Yoksa harekenin hey'et-i mezkûre üzere vukûundan murâd cüz'ün küll ile vukûu gibi harekenin hey'etle vücûdu ve kezâlik istidâre vü istikâmetle maksûd cismin istidâre vü istikâmeti değildir. Zîrâ bu sûrete haml olunsa işbu bedî'-i mürekkeb-i hissî için olan vech-i sâniye ya'nî harekenin evsâfdan tecerrüdüne şâmil olmayıp ve hey'et-i mezkûrede terkîb i'tibâr olunmasıyla kavli dahi müsterek olur. İ'tibâr-ı terkîbden murâd hey'et-i mezkûrenin hareke ile harekenin gayrı evsâf-ı cismden [33] veyâhûd harekât-ı muhtelifeden mürekkeb olmasıdır ki hattâ vech-i şebih mürekkeb ola.³

1 Tepelerin çiçeklerinin karıştığı o güneşli gündüzün mehtaplı bir geceyi andırdığını görürsünüz. (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 157.

2 Mürekkeb-i hissînin güzel yanlarından biri de vech-i şebihin, birtakım hareketler içeren tablolar hâlinde gelişidir. Bu da iki şekilde olur; birincisi, şekil ve renk gibi cisme ait ama hareket içermeyen niteliklerden birinin bu hareketlere eşlik etmesidir. Şâirin şu mısraında olduğu gibi: "Güneş, elleri titreyen kişinin avucundaki ayna gibidir." (Recez)

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 308.

İşte Musannif'in (وَيَكُونُ عَلَى وَجْهَيْنِ) kavli bunu mübeyyin olup ya'nî hey'et-i mezkûre üzere gelen vech-i teşbîh iki üslûb üzere olarak evvel harekeye evsâf-ı cisimden şekl ü levn gibi harekenin gayrı bir vasf mukârin olmaktadır ki bununla terkîb tahakkuk eyler. Ve bu makâmda Musannif, Şeyh'in *Esrâr-ı Belâgat*'de olan kelâmını tefsîr etmiştir ki ibâre-i Şeyh (عَلِمَ أَنَّهُ مِمَّا يَزْدَادُ بِهِ التَّشْبِيهِ دَقَّةً وَسِحْرًا أَنْ يَجِيءَ فِي الْهَيَّاتِ الَّتِي تَقَعُ عَلَيْهَا الْحَرَكَاتُ، وَالْهَيْئَةُ الْمَقْصُودَةُ فِي التَّشْبِيهِ عَلَى وَجْهَيْنِ: أَحَدُهُمَا أَنْ تُقَرَّنَ بِغَيْرِهَا مِنَ الْأَوْصَافِ، وَالثَّانِي أَنْ تُجَرَّدَ هَيْئَةُ الْحَرَكَةِ لِإِيْرَادِ غَيْرِهَا)¹ kavlinden ibâret olup ya'nî "Hafî olmasın ki teşbîhin tezâyüd-i dikkat ve kalbde te'sîr u mekânetini mûcib olan ahvâlden birisi, teşbîhin bir hey'etde mecîidir ki o hey'etler üzerine harekât ü ihtizâz vâki' ola. Ve bu vechile teşbîhde maksûd olan hey'et iki vech üzere olup evvel; hey'etin diğere evsâfa mukâreneti ve sâni; hey'et, harekenin evsâf-ı sâire îrâdından tecerrüd ü ignâsıdır."

İşbu kelâm-ı Şeyh ifâde-i maksûdda kelâm-ı Musannif'den vâzih ve kelâm-ı Musannif'de emârât-ı ızdırâb lâyihdir.

Ve üslûb-i evvelde vech-i teşbîh İbnü'l-Mu'tezz veyâhûd Ebü'n-Necm'in (وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَيْفِ الْأَثَلِ) kavlinde² olan vech-i şebeh gibidir. (أَثَلِ) sıfat-ı müşebbehe olup za'f-ı kuvâdan yed-i insâna âriz olan ra'şedir. Meffhûm-i mısra şemsi, yed-i mürteşi'de olan âyineye teşbîhdir. Musannif rahimehullâhu teâlâ bunda olan vech-i teşbîhi beyân ile buyururlar ki:

(مِنَ الْهَيْئَةِ الْحَاصِلَةِ مِنَ الْإِسْتِدَارَةِ مَعَ الْإِشْرَاقِ وَالْحَرَكَةِ السَّرِيعَةِ الْمُتَّصِلَةِ مَعَ تَمَوُّجِ الْإِشْرَاقِ حَتَّى يُرَى الشُّعَاعُ كَأَنَّهُ يَهُمُّ بِأَنْ يَنْبَسِطَ حَتَّى يَفِيضَ مِنْ جَوَانِبِ الدَّائِرَةِ ثُمَّ يَبْدُو لَهُ فَيَرْجِعُ إِلَى الْإِنْتِبَاضِ)³

Ya'nî mısra-ı mezkûrde vech-i şebeh, cismin maa'l-işrâk istidâresinden ve ke-enne şua' etrâf u cevânib-i dâireden feyezân edecek derecede inbişât u küşâyîş hemm ü kasedip ba'dehû bu re'yden nedâmetle cihet-i inkibâ-

1 Son kısım (حَتَّى لَا يُرَادَ غَيْرَهَا) olarak da geçmektedir. Krş: Cürçânî, *Esrârü'l-Belâga*, s. 134.

2 İbnü'l-Mu'tezz'in *Divân*'ında mevcut olmayan bu mısraın Ebü'n-Necm'in *Divân*'ında yer aldığı tespit edilmiştir. bkz. Ebü'n-Necm el-İclî, *Divân*, s. 293. Ca'ferî, mısraın muhadram şâirlerden Şemmâh b. Dırâr ez-Zübyânî'ye ait olduğunu belirtmektedir. bkz. *el-Mutavvel*, III, 154 (3 no.lu dipnot). Mısra, mezkûr şâirin divânında da mevcuttur. bkz. Şemmâh, *Divân*, s. 394.

3 Bu mısra vech-i şebeh, güneşin parlaklığıyla birlikte yuvarlak olan şekllenden ve ışığın güneşin dâiresi etrafından taşacakmışçasına yayılmaya yüz tutup sonra bundan vazgeçerek büzülmeğe dönmesi intibâhını verecek şekilde parlaklığının dalgalanışı ile beraber sürekli hızlı hareketinden hâsıl olan tablodur.

za ric'at etmesi müşâhede olunur sûretde işrâkın ızdırâb u temevvüciyle berâber cismin hareke-i serîa-i muttasilasından hâsıl olan hey'etdir. el-Hâsil işbu hey'et cismin istidâre ve bilâ fâsıla hareke-i serîasından ve işbu hareke-i serîa sebebiyle şuâin ızdırâb u heyecân ve kabz u feyzânına mukârin olan işrâk u lemeânından kesb-i tereküb ü ictimâ' eder. Zîrâ insân cirm-i şemsi idrâk için hiddetle nazar eylese şemsi zikrolunan hey'eti edâ edecek sûretde bulacağı misillü mir'ât dahi yed-i mürteşi'de olduğu hâlde bu hey'eti irâe eder. Hâsılı, kurs-ı şemse dikkatle bakılsa şekli müdevver olup kendisinde bir hareke-i serîa ve muttasıla ve şuâında inkıbâz ve inbisât-ı mütevâliye müşâhede olunacağı ve yed-i mürteşi'de olan mir'ât-ı mücellâda dahi bu hey'etin vücûdu inkâr olunamayacağı cihetle hey'et-i mezkûre tarafeynde hâsıladır. İmdi, bu vech-i şebehde harekeye evsâf-ı şems ve mir'âtdan istidâre ve işrâk-ı mütemevvic dahi munzamm olmuştur.

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى: (وَالثَّانِي أَنْ تُجَرَّدَ عَنْ غَيْرِهَا، فَهُنَاكَ أَيْضًا لَا بُدَّ مِنْ اخْتِلَاطِ حَرَكَاتٍ إِلَى جِهَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ لَهُ؛ فَحَرَكَهُ «الرَّحَى» وَ «السَّهْم» لَا تَرْكِيبَ فِيهَا بِخِلَافِ حَرَكَةِ الْمُضْحَفِ فِي قَوْلِهِ:

وَكَأَنَّ الْبُرُقَ مُضْحَفٌ قَارٍ فَانْطَبَاقًا مَرَّةً وَانْفِتَاحًا¹

Ve bedî'-i mürekkeb-i hissîden vech-i sâni, hareketin evsâf-ı sâireden tecerrüd ü infirâdıdır. Ya'nî evsâf-ı cisimden bir şey' munzamm olmayarak vech-i şebeh yalnız harekeden hâsıla olan hey'et olmasıdır. Ve vech-i evvelde husûl-i terkîb için hareketin evsâf-ı sâireye mukâreneti mu'teber olduğu gibi işbu üslûb-i sâni'de dahi cismin cihât-ı muhtelifesine harekât-ı kesîresinin ihtilât eylemesi ya'nî meselâ ba'zı eczâsı yemîne ve ba'zısı şimâle ve ba'zısı cânib-i ulüvve ve ba'zısı taraf-ı süfle müteharrik olması lâzımdır. Tâ ki bu ihtilât-ı harekât sebebiyle tereküb hâsıl ola. Ve illâ vech-i şebeh yalnız harekeden ibâret olarak müfred olup mürekkeb olmaz. Bu cihetden nâşî âsiyâb ve sihâmda olan harekede terkîb gayr-ı mevcûddur. Zîrâ bu misillülerde olan hareket cihet-i vâhideye [34] olarak müttahiddir. Lâkin İbn-i Mu'tezz'in (... وَكَأَنَّ الْبُرُقَ ...) beytinde olan hareke-i mushaf bunun

1 İkincisi, hareketin cisme ait diğer vasıflardan soyutlanmasıdır. Gerçi, (ilk maddede olduğu gibi,) burada da hareketin cismin muhtelif yönleriyle iç içeliği kaçınılmazdır. Meselâ değirmenin ve okun hareketinde hiçbir terkîp yoktur. Fakat şu beyitte yer alan mushafın hareketinde bir terkîp vardır: "Şimşek, bir kârinin mushafı gibi bir kapanıp bir açılıyor." (Medîd) Beyit için bkz. İbnü'l-Mu'tezz, *Divân*, s. 141.

hilâfında olarak efrâd-ı mümessel lehdendir. (قَارٍ) aslı (قَارِيٌّ) olup hemzesi “yâ” ya kalb olunduktan sonra hazf olunmuştur. (اُنْطَبَاقًا وَاِنْفَاتَاخًا) kavilleri izmâr-ı fi’l ile mansûb olup (فَيَنْطَبِئُ اُنْطَبَاقًا مَرَّةً وَيَنْفَتِيحُ اِنْفَاتَاخًا اٰخَرَى) takdîrindedir.

Mefhûm-i Beyt: “Ke-enne berk-ı sehâb mushaf-ı tâlî gibi ba’zı kerre kapanıp ve ba’zı kerre açılır,” demekdir.

Vech-i şebeh harekât-ı muhtelitadan hâsıla olan hey’etdir. Zîrâ mushaf hâleteyn-i infitâh u intibâkda ciheteyne hareket edip her bir hâletde bir cihete hareket eyler. Şöyle ki meselâ hareke-i infitâh vasatdan tarafa ve hareke-i intibâk taraftan vasata i’tibâr olunsa her bir hâletde bir cihete hareke mevcûd olur. Ve eğer hâlet-i infitâh u inkubâzda yemîn ü şimâle harekesi i’tibâr olunursa her bir hâletde ciheteyne hareke tahakkuk eder. Ve eğer bu i’tibâr ile berâber ulüvvden süfle ve süfliden ulüvve harekesi i’tibâr olunsa her bir hâletde cihât-ı selâseye hareket etmiş olur.¹ Kezâlik hılâl-i sehâbdan berk zâhir ve etrâfa münteşir olup ve müteâkibin inzımâm-ı eczâsıyla ebsârdan zâil ü muzmahill olması sûret-i infitâh u intibâkda olarak bunda dahi harekât-ı mezkûre bulunur.²

Şeyh demiştir ki: Cismin hey’et ü harekâtından her bir hey’et ki harekesi cihet-i vâhideye olmaya azîz ü nâdir olmak şânındandır. Ve eb’âz u eczâ-yı cismin kendisine taharruk ü teveccüh eylediği cihâtda tefâvüt her ne mikdâr eşedd olursa hey’et-i müteharrikte terkîb ekser ve teşbîh aslah u eltaf u eazz ü ender olur.³ Ve şâirin:

حُفَّتْ بِسَرِّو كَالْقِيَانِ تَلَحَّفَتْ خُضِرَ الْحَرِيرِ عَلَى قَوَامٍ مُعْتَدَلٍ
فَكَانَتْهَا وَالرَّيْحُ جَاءَ تُمِيلُهَا تَبْغِي التَّعَانُقِ ثُمَّ يَمْنَعُهَا الْحَجَلُ⁴

kavli dahi yalnız harekeden ibâret olan işbu vech-i sâninin latîf u dakîkindendir. (حُفَّتْ), (أُحِيطَتْ) ma’nâsına olup zamîr riyâza râcî’dir. (سَرِّو), servi denilen şecer-i ma’rûf olarak vâhidesinde (سَرْوَةٌ) denilir. (قِيَانٌ), (قَيْنَةٌ)’ün cem’i olup *cevârî* ma’nâsındadır ki muganniye olup olmamaktan

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 309.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 497.

3 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 137.

4 (Bu bahçe), mutedil endâmları üzerine ipekten yeşil elbiseler kuşanmış güzel câriyelere benzeyen servilerle çevrelenmiş; rüzgâr kendilerini sağa sola salladığında (birbirlerine yaklaşan) servi ağaçları, arka-daşına önce sarılmak isteyip de sonra mahcûbiyetten derhâl geri çekilip eski hâllerine dönüyor gibiler. (Kâmil)

eammdır. (تَلَحَّفَتْ), (تَلَبَّسَتْ) ve (تَغَطَّتْ) ma'nâsınadır. (خُضِرَ الْحَرِيرِ) nez'-i hâfıdla mansûb olup hazf ü îsâl tarikiyle (تَلَحَّفَتْ) fi'line müte'allık olarak (تَلَحَّفَتْ بِخُضِرٍ مِنَ الْحَرِيرِ) sebkindedir. (عَلَى قَوَامٍ), (تَلَحَّفَتْ) zamîrinden mevzi-i hâlde olup (قَوَامِ رَجُلٍ) feth-i "kâf" ile kâmet ve hüsn-i tûlûdür. (مُعَدَّلٌ) feth-i "dâl" ile masdar-ı mîmî olup mübâlağaten (قَوَامٍ) içün vasf olmuşdur. Kesr-i "dâl" ile de mazbûtdur. (رِيحٍ) her ne kadar müennes-i semâî ise de (هَوَاءٌ هَابٌ) emsâli müzekker ile müevvel olmak üzere (جَاءَ) zamîrine merci'dir. (فَا) ta'kîb ü tertîb içün olup servin kıyâna husûl-i teşbîhini ta'kîb eden teşbîh-i sâniiden teyakkuz u tenebbühü müfiddir. Ve (جَاءَ) zamîrinden hâl veyâhûd tazmîn-i ma'nâ-yı sayrûretle (جَاءَ) içün haberdır. (تَبَغِي), (تَطْلُبُ) ma'nâsınadır. (حَجَلٌ) feth-i "cîm" ile masdar olup ammâ kesr ile sıfat-ı müşebbehe olarak makâma gayr-ı münâsib ve murâd istihyâdan ârız olan dehşettir.¹

Mefhûm-i Beyt: "Saded-i medhinde olduğu riyâz kâmet-i bâ-i'tidâl üzere harîrden libâs-ı hadrâ telebbüs eden cevârî-i hasnâya şebîhe eşcâr-ı serv ile muhât olarak hubûb-i riyâh ile ba'zısı ba'zısına meyl ü tekârub eyledikleri hâlde ke-enne sâhibiyle muânakaya tâlib olarak ba'dehû idrâk-i hacâletle yine serîan hâl-i i'tidâl ü istikâmetine rücû' eder," demekdir.

Ve bu nazmda olan vücûh-i letâifden birisi; tafsil-i dakîk üzere hareketeyne riâyet eylemişdir ki evvel, takarrub u muânakaya hareke-i teheyvüü ve sâni, asl-ı iftirâka hareke-i rücûudur. Ve işbu hareke-i sâniyede olan sūr'at-i zâideyi edâ-yı latîf ile te'diye eylemişdir. Zîrâ şecere-i mu'tedilenin i'tidâline hâl-i rücûunda olan harekesi elbette mekânını terk ile i'tidâlin-den hurûcu hâlde olan hareketinden esra' olduğu misillü idrâk-i hacâletle irtidâ' eden kimesnenin harekesi kasd-ı dünüvvde olan hareketinden esra' olur. Zîra iz'âc-ı [35] havf dâimâ iz'âc-ı recâdan akvâdır.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يَقَعُ التَّرْكِيْبُ فِي هَيْئَةِ السُّكُونِ كَمَا فِي قَوْلِهِ فِي صِفَةِ كَلْبٍ: «يُقْعِي جُلُوسَ الْبَدْوِيِّ الْمُضْطَلِّي»)³

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 497.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 497.

3 Terkip bazen, bir köpeğin nitelendiği şu mısradaki olduğu gibi, durgun formatta olabilir: "(O köpek), ateş karşısında (dizlerini karnına doğru çekmiş) ısınmaya çalışan bedevî gibi oturuyor." (Recez)

Ve ba'zı kerre terkîb hey'et-i sükûnda vâki' olur. Ya'nî bir cismin sûret-i mahsûsada sükûnundan nâşi efrâd-ı a'zânın her birerlerine mahsûs olan mevâki' ve sûreti itibâriyle tereküb eden hey'et olur. Nitekim Ebü't-Tayyib'in bir kelbin sıfatını beyânda îrâd eylediği:

يُشْعِي جُلُوسَ الْبَدْوِيِّ الْمُضْطَلِّي بِأَزْبَعِ مَجْدُولَةٍ لَمْ تُجَدَلِ¹

beytinde olan vech-i şebeh bu kabîldendir. İk'â-i kelb, kelbin bast-ı zirâayn ile ilyeteyni ya'nî mak'adi üzere câlis olmasıdır. (بَدْوِيٌّ) ehl-i bâdiye ya'nî Arabândır. (اضْطَلَاءٌ) ateşde ısınmaktır. (بِأَزْبَعِ قَوَائِمٍ) takdîrinde olup (قَوَائِمٍ), (فَائِمَةٌ) ün cem'i olarak hayvân-ı zevi'l-erban ön ve arka ayaklarıdır. (مَجْدُولَةٌ) kavli muhkemetü'l-halk ya'nî kavâim-i erbaı kavî demek olup Cenâb-ı Bârî'ye müsned olan (جَدَلٌ) fi'linden me'hûzdur ki (أَحْكَمٌ) ma'nâsındadır. Ve insâna isnâd olunan (جَدَلٌ), (فَتَلٌ) ya'nî *bükemek* ma'nâsına olarak bundan me'hûz olan mecdûl, *mefûl* ma'nâsındadır. (لَمْ تُجَدَلِ) işbu ma'nâ-yı sâniye işâret olup murâd kavâiminde olan kuvvet halkî olarak ârizî olmadığını beyândır. Ve asl-ı lügatde ma'nâ-yı mecdûl, *mefûl* olup *ihkâm-ı halk* ma'nâsında isti'mâlî ya ekser-i fetle ihkâm lâzım gelmesiyle mecâz veyâhûd lügat-i târiyedir.²

Mefhûm-i Beyt: İşâret ettiği hayvânın kavâim-i kaviyye-i erbayla ilyeteyni üzere hey'et-i kuûdunu ateşe karşı oturup ısınan bedevînin hey'et-i cülûsuna teşbîhidir.

Ve Musannif (r.h.) beyt-i mezkûrde hey'et-i sükûnda vâki' olan terkîbe işâretle buyurur ki:

(مِنَ الْهَيْئَةِ الْحَاصِلَةِ مِنْ مَوْقِعِ كُلِّ عُضْوٍ مِنْهُ فِي إِفْعَائِهِ)³

Beyt-i mezkûrde olan terkîb, kelbin vech-i meşrûh üzere oturuşunda her bir uzvunun mevkiinden hâsıla olan hey'etdir. Zîrâ hâl-i ik'âda kelbin her bir uzvu için bir mevki-i hâss olup ve mecmû'-i a'zâ için bu mevki'lerden müellefe olarak bir sûret-i mahsûsa vardır. Ve bedevînin vech-i arzda îkâd olunan nâr ile ıstılası indinde sûret-i cülûsu dahi böyledir. Ve hey'et-i

1 (O köpek), sağlam dört ayağıyla, ateş karşısında (dizlerini karnına doğru çekmiş) ısınmaya çalışan bedevî gibi oturuyor. (Recez) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 131.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 310.

3 Mezkûr beyitte terkîp, köpeğin tavsif edilen oturuşunda, her bir organının yerli yerine konmasından hâsıl olan tablodur.

sükûnda vâki' terki'be mübtenî olan teşbîhden bir misâl-i latîf, şâirin sıfat-ı maslûbda olan:

كَأَنَّهُ عَاشِقٌ قَدْ مَدَّ صَفْحَتَهُ يَوْمَ الْوَدَاعِ إِلَى تَوَدِّيعِ مُرْتَجِلِ
أَوْ قَائِمٌ مِنْ نَعَاسٍ فِيهِ لَوْتُهُ مُوَاصِلٌ لَتَمَطِّيهِ مِنَ الْكَسَلِ¹

kavlidir. (كَأَنَّهُ) zamîri maslûba râci'dir. (صَفْحَةً) taraf u cânib olup murâd medd-i rakabe ya'nî boynunu uzatmasıdır. (مُرْتَجِلٌ)'den maksûd habîb-i mürtehildir. (نَعَاسٌ) mukaddime-i nevm olan fütûrdur. Zirâ nevm dimâğın gışâlarından kâim olan bir rîhdir ki ayna vusûlünde ba'is-i fütûr olarak ba'dehû kalbe vâsıl olmasıyla berâber nâim olur. (لَوْتُهُ) damm ile *istirhâ* ve *batâet*dir. (مُوَاصِلٌ) *muttasıl* demektir. (لَوْتُهُ) kavli mahall-i ref'de (قَائِمٌ) için sıfat ve (مُوَاصِلٌ) sıfat ba'de sıfatdır. (الْتَمَطِّي) temeddüd ya'nî *gerinmek* ma'nâsınadır.

Mefhûm-i beyteyn olduğu üzere kendisinde eser-i hayât olmayan maslûbu, habîbi seferber-i râh-ı firâk u hicrân olup ser-merhale-i tevdî'-i cânânda vâlih ü hayrân ve târ-ı zülfi-yâr ile mansûr-vâr bir dâr-ı şâh-sâr-ı hümûm ü ahzân olan âşık-ı mekrûbe teşbîhde olan letâfet-i belîğâne müselleme-i ashâb-ı iz'ândandır ki âşık-ı sâdıkın bu hâlet-i kıyâmet-nişân-ı tevdî'-i rûh-ı revân ile kâlib-i mehcûru'l-hayât olacağı müstağnî-i beyândır.²

İşte bu beytde şâir Ahtal³ şahs-ı maslûbun her bir a'zâsı kendiye hâss olan mevkiinde sâkin ü müstakırr olmasından husûle gelen hey'eti diğer mahalle müteheyi-i nakl ü irtihâl olan habîb-i lebîbinin yevm-i vedâında gerden-dirâz-i mühimme-i tevdî' u teşyî' olan âşık-ı teşbîhden sonra nevm-i hafifden kıyâm ile muttasıl gerinen mütemattînin mevâkiinde sükûn-i a'zâsından hâsıla olan hey'ete teşbîh ederek sebep-i tematî olan kesel ü lûseye dahi taarruz eylemiştir. Hâsılı, maksûd, hey'et-i maslûbu hey'et-i kâim-i mütemattîye teşbîh olup bu iki hey'et ise maslûb ve kâim-i müte-

1 (İdam sehпасına çıkarılan bu kişi), veda zamanı sevdiğini uğurlamak için (çaresizce) elini uzatmış bir âşığa ya da şekerlemesinden uyanıp da üzerindeki gevşeklik hâli henüz geçmeyen ve üşengeçliğinden gerinip duran kişiye benziyor. (Basît)

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 497-498.

3 Mütercim, Hasan Çelebi'den nakille kâilin Ahtal olduğunu belirtmiş ise de beyitler bu şâirin divânında tespit edilememiştir. Bazı kaynaklarda kâil olarak Uhaytül el-Ahvâzî kaydedilir. bkz. Abbâsî, *Me'âhibü'r-Tensîs*, I, 352; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 256.

mattînin a'zâlarından her birerlerinin mevki'lerinde [36] sükûnlarından mürekkebe olmalarıyla teşbîh-i hissîdir. Ve nüâs ile lûse vü keसे taarruz mücerred hey'et-i mezkûreyi tafsîl ve sebebini beyândan ibâret olmasıyla lûse vü keसे aklî olup aklî ile hissîden mürekkebe ise aklî olmasına nazaran hey'et-i mezkûrenin aklî olması hakkında olan makâle mündefî'dir.¹

Ve bu teşbîhde şâir-i merkûm temattî vü lûse vü keसेden ibâret olan cihât-ı selâseye nazar ederek bi-hasebi't-terkîb ve't-tafsîl teşbîh kesb-i dikkat ü letâfet eylemiştir. Lâkin maslûbun yalnız mütemattîye teşbîhi bunun hilâfında ve garâbetden âzâde olarak karîbü't-tenâvüldür. Zirâ bu sûret emr-i cümlî ve tafsîlden hâlî olmasıyla maslûbu rü'yet eden kimsenin hîn-i rü'yetinde bu mikdâr müşâbehet lâiyih u zâhir olabilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَالْمُرَكَّبُ الْعَقْلِيُّ كَحِرْمَانَ الْإِنْتِفَاعِ بِأَبْلَغِ نَافِعٍ مَعَ تَحْمُلِ التَّعَبِ فِي اسْتِصْحَابِهِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَثْقَارًا﴾)²

Ve mürekkebe-i aklî nazm-ı celilde ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ...﴾ kavlı-i şerîfinde olan vech-i şebeh emsâli olup bu da eblağ-ı nâfi' ya'nî mûcib-i mezîd-i nef olan bir şey'in mukârenet ü istîshâbında tahammül-i meşâkk u et'âb ile berâber intifâ' u istifâdesinden mahrûm olmakdan ibâretdir. (سَفَرٌ) olup *kitâb* ma'nâsınadır. Mefhûm-i latîfi, ârâyîş-bahş-ı sahâyif-i tefâsîr olduğu üzere ﴿حُمِلُوا التَّوْرَةَ﴾ (غَلِمُوهَا وَكُلِفُوا: ﴿حُمِلُوا التَّوْرَةَ﴾) Ya'nî "Tevrât-ı şerîfin ta'lîmiyle merzûk ve amel-i ahkâm-ı menfiyyesiyle mükellef oldukdan sonra anınla âmil ü muntefi' olmayanlar mütehammil-i bâr-ı kütüb olarak mevdû'-i sahâyif bulunan menâfi' u fevâidini idrâk ü şuûrdan bî-behre vü nasîb olan himâr gibidirler," demek olur.

İmdi, bu nazm-ı celilde vech-i şebeh umûr-i adîdeden müntezea olan emr-i aklîdir ki himârdan fi'l-i mahsûs olan hamline ve mahmûlün şey'-i mahsûs ya'nî ev'îye ve zurûf-i ilm olan esfâr olmasına ve himârın derûn-i

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 310.

2 Vech-i şebehin mürekkebe-i aklî olmasına, binbir güçlkle elde edilen son derece faydalı bir şeyin hemen yanı başında olup da ondan faydalanamama hâlî misâldir. Örnek: "Tevrât'ı omuzlarına yüklen-diği hâlde onun sorumluluğunu yerine getirmeyenlerin durumu, tıpkı (citlerce) kitap taşıyan eşeğin hâline benzer." (el-Cum'a 62/5)

3 Krş: Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, II, 492.

esfârda olan şey'lere cehline nazar u riâyet olunmuştur. Kezâlik cânib-i müşebbehde dahi böyle olup fakat cânib-i müşebbehde olan adem-i ilm adem-i amellerine mebnî tenzîldir. Ya'nî adem-i amelleri cihetle gayr-ı âlim menzilesine tenzîl olunmuşlardır.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَاعْلَمَ أَنَّهُ قَدْ يُتَنَزَّعُ مِنْ مُتَعَدِّدٍ فَيَقَعُ الْخَطَأَ لُجُوبِ انْتِزَاعِهِ مِنْ أَكْثَرٍ، كَمَا إِذَا انْتَزَعَ مِنَ الشُّطْرِ الْأَوَّلِ مِنْ قَوْلِهِ:

كَمَا أَبْرَقْتَ قَوْمًا عَطَاشًا غَمَامَةً فَلَمَّا رَأَوْهَا أَفْشَعَتْ وَتَجَلَّتِ

لُجُوبِ انْتِزَاعِهِ مِنَ الْجَمِيعِ، فَإِنَّ الْمُرَادَ التَّشْبِيهَ بِاتِّصَالِ ائْتِدَاءِ مُطْمَعٍ بِانْتِهَاءِ مُؤَيِّسٍ)²

Vâcibü't-tenbîh mesâil-i beyâniyyededir ki ba'zı kerre vech-i şebeh müteaddidden intizâ' olunarak daha ziyâdeden lüzûm-i ahz-i intizâi cihetle hatâ vâki' olur. Ya'nî vech-i şebeh intizâ' olunan müteaddid vâcibü'l-intizâ' olan müteaddidden ekall ü noksân olarak intizâ' vech-i şebehde vukû'-i hatâyı mücib olur. Meselâ şâirin (... كَمَا أَبْرَقْتَ قَوْمًا...) kavlinde vech-i şebeh yalnız şatr-ı evvelinden intizâ' olursa kâfi olmayarak hatâ edilmiş olur. (بَرَقَ) (بَرَقَ) vezninde *şimşek* ma'nâsınadır ki hakikat-i şer'iiyesi sevk-ı sehâba müekkel olan melekin sehâbı şiddetle darb u tahrikinden tekevün edip lemeân eyleyen ateşlerdir. Hikemiyyesi, ebhire ya'nî gamâmenin şiddetle tesâdümünden hâsıl olan şu'le-i nârdır. Ve (بَرَقَ) masdar olup *şimşek çakmak* ma'nâsınadır. Yukâlu: «(بَرَقَ الْبَرَقُ بَرَقًا) مِنَ الْبَابِ الْأَوَّلِ إِذَا» «(أَبْرَقَ)» kesr-i hemze ile *berka isâbet* ma'nâsına olup yukâlu: «(أَبْرَقَ الرَّجُلُ)» «إِذَا أَصَابَهُمْ بَرَقٌ» ve *kılıç parlatmak* ma'nâsına gelip yukâlu: «(أَبْرَقَتِ السَّمَاءُ)» «إِذَا أَلْمَعَ بِهِ» Bu ma'nâya dahi mervî olarak yukâlu: «(أَبْرَقَتِ السَّمَاءُ)» «إِذَا صَارَتْ ذَاتَ بَرَقٍ وَأَتَتْ بِهِ» Bu ma'nâya dahi makâm gayr-ı mülâyimdir. Ve *Esâs'da* zikrolunduğu üzere *mer'e nefsinî bir kimse için tezyîn ile arz etmek* ma'nâsına dahi gelip tekülû: «(أَبْرَقْتُ لِي فُلَانَةً)» «إِذَا تَحَسَّنْتَ لَكَ وَتَعَرَّضْتَ»³ Ve bu

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 310.

2 Bilesin ki bazen vech-i şebeh birden fazla durumdan çıkarılmakta fakat çok daha fazlasından çıkarılması gerektiği için hataya düşülmektedir. Nitekim şu beyitte vech-i şebeh sadece ilk mısradan çıkarılacak olsa, eksik kalacaktır: «(Bize ümit verip sonra yüz çeviren sevgilinin durumu), suya hasret bir halka şimşek çaktırarak ümit veren, halk kendisini görüp ümitlenince de yağmur bırakmadan dağılıp açılan bulutun durumuna benziyor.» (Tavil) Burada vech-i şebehin beytin tamamından süzülüp çıkarılması gerekir. Zira şâirin amacı, heves uyandıran bir başlangıcın ümitsizliğe düşüren bir sonla birlikteliği üzerinden teşbih yapmaktır.

3 Zemaşşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 57.

makâmda işbu ma'nâ-yı ahîre mahmûl olup ma'nâ (كَمَا أُبْرِقَتِ الْعِمَامَةُ لِلْقَوْمِ) Ya'nî "Şehâb kendiyi [37] kavme arz u ibrâz etdiği gibi" demek olarak (لِلْقَوْمِ) lafzından cârr hazf ve (أُبْرِقَتِ) fi'li kavme îsâl olunmuştur. (أَفْشَعَتْ); (تَفَرَّقَتْ) ve (تَجَلَّتْ); (انْكَشَفَتْ) ma'nâlarıdır.

Mefhûm-i Beyt: "Hâlet-i mezkûrenin nazîri, sehâb nefsini kavm-i itâşa arz u ibrâz ile insicâm-ı miyâh-ı matara irâe-i vech-i isti'dâd ederek dil-teşnegân-ı mahrûru itmâ' etmesini müteâkib eczâsı müteferrik u munfasıl ve safha-i âsumândan münkeşif ü zâil olup suhtegân-ı tennûre-i harâreti dûçâr-ı ye's ü nâ-ümîdi eylemesidir."

İmdi, bu beytde vech-i şebahi mefhûm-i mısrâ-ı evvel olan gamâmenin kavm-i itâşa taarruzundan ahz ü intizâ ile iktifâ etmek hatâ olup mec-mû'-i beytten intizâi vâcibdir. Zîrâ murâd-ı şâir bu beytin mâkablinde olan ebyâtda zikretmiş olduğu hâleti gamâmenin kavm-i itâşa zuhûruyla ba'dehû müteferrika vü münkeşife olmasına teşbîhtir. Ve i'tibâr etdiği vech-i şebah ibtidâen mutmiin intihâ-i mûyise ve bi-ibâretin uhrâ mukaddime-i mutmiinin netîce-i mûyiseye ittisâlidir. Ya'nî husûlü ârzû olunan bir şey'in ibtidâ-yı hâlde husûlüne dâll olan emârât-ı kaviyye zâhir olmuş iken zevâl-i emârât ile ye's ü hırmânın teâkub eylemesidir. Zîrâ beyt-i mezkûr bir şey'e ziyâdesiyle muhtâc u muzdarr olan kimse için o şey'in emâre-i husûl ü vücûdu zâhir olduktan sonra kendisini ifâte edip kemâl-i hasret ve ziyâde terah u melâletde kalmasında darb-ı meseldir. Bu tahkîk ile ma'lûm olur ki Musannif'in (بِإِتِّصَالِ) kavli (بِوَأَسْطَةِ إِتِّصَالِ) takdîrinde olup murâd-ı şâir vech-i teşbîh ve maksûd-i müsterekün fih intihâ-yı mûyise ibtidâ-yı mutmiin ittisâli olduğunu mübeyyindir. İmdi, (بِإِتِّصَالِ) kavlinde "bâ" müşebbeh bihe dâhil olan "bâ" değildir. Zîrâ bu ma'nâ ya'nî intihâ-yı mûyise ibtidâ-yı mutmiin ittisâli beyne't-arafeyn müsterek olup müşebbeh bih gamâmenin zuhûruyla ba'dehû inkişâf u zevâlidir. Belki "bâ"-i mezkûr (التَّشْبِيهِ بِالْوَجْهِ الْعَقْلِيِّ أَعْمُ مِنَ التَّشْبِيهِ بِالْوَجْهِ الْحِسِّيِّ) kavillerinde olan "bâ"nın nazîridir. Hâsılı "bâ" sebebiye olup sıla değildir.

Eğer suâl olunursa ki: Bu kelâm (زَيْدٌ يَضْفُو وَيَكْدُرُ)¹ emsâli müteaddid kabîlinden olup kendisiyle garaz beyân-ı ictimâ' olan ba'zı teşbîhât-ı

1 Zeyd (su gibi) hem saf hem bulanıktır.

müctemianın teşbîh-i vâhid olmasını ya'nî menzile-i vâhidde olan teşbîh-i mürekkebden olmaklığını iktizâ eder. Şöyle ki bu misalde dahi ehad-i cüz'eyn üzere iktisâr olunsa kelâmdan garazı ifâte vü ibtâl eyler. Zîrâ garaz muhberun anı olan Zeyd'in safvet ü küdüret sıfateynini cem' edip ve bunlardan birinin dâim olmamasıyla tavsîf olarak *يُضْفُو* (زَيْدٌ كَالْمَاءِ يُضْفُو) (تَكْدِيرُهُ) takdîrindedir. Hâsılı, garaz, mütekellimin vech-i teşbîh için intizânını iktizâ eylediği şey'lerden ba'zısının terkiyle noksân-ı intizânın hatâ olması işbu müteaddid kabîlinden olan ba'zı teşbîhât-ı müctemida dahi aynıyla cârî olarak bu gibi teşbîhât-ı müctemianın dahi teşbîh-i mürekkeb olması lâzım gelir. Zîrâ misâl-i mezkûrde Zeyd'in hâl-i safvetini başka ve hâl-i küdüretini başka i'tibâr ederek ale'l-infirâd mâya teşbîhimizde sıfateyni cem' ile ehadühümânın adem-i devâm ü istikrârı ma'nâ-yı maksûdunu müfîd olamayacağından vasfeynin mecmûunu i'tibâr ederek ol hâlde mürekkeb olmaklığını iktizâ eder. Hâlbuki mürekkeb olmayıp teşbîh-i müteaddiddir.

Cevâbında deriz ki: Lüzûm-i mezkûr memnû' olup teşbîhât-ı müctemia ile teşbîh-i mürekkeb beyninde fark vardır. Şöyle ki beyt-i mezkûrde garaz-ı şâir intihâ-yı mûyise muttasıl olarak ibtidâ-i mutmü isbât olup ve bir şey'in âhar için ibtidâ olmaklığı o şey' ile âharın beynini cem' üzere bir emr-i zâiddir. Ve zikrolunan (*يُضْفُو وَيَكْدُرُ*) kavlinde sıfateynden ehadühümânın âhar ile imtizâcı kasdolunmayarak yalnız sıfateyn beynini cem'den ibârettedir. Zîrâ (*هُوَ يُضْفُو*) denilip de zikr-i kedere taarruz olunmasa Zeyd'in safâda mâya teşbîhi bi-hâlihî ve alâ hakîkatihî teşbîh-i tâmm olup şey'-i âhara muhtâc olmaz. Ve beytin nazîri, (*زَيْدٌ يَكْدُرُ ثُمَّ يُضْفُو*) gibidir ki (*ثُمَّ*) ile iktizâ eden tertîb ifâde olunduktan sonra ehad-i vasfeynin âhara rabtı ifâde olunur. Hâsıl-ı cevâb, beytde vech-i teşbîh ehad-i eczâsının hazfi takdîrde teşbîh alâ hâlihî bâkî kalmayacak sûrette mürekkeb olarak teşbîh vâhid-i gayr-ı müteaddiddir. Ve (*زَيْدٌ يُضْفُو وَيَكْدُرُ*) [38] kavli böyle olmayıp eğer ehad-i eczâsı hazf olunsa teşbîh tegayyür etmez. Bu sûrette teşbîh müteaddid olur. Musannif *Îzâh*'da bu vechile zikredip ve *Esrâr-ı Belâgat*'den naklelemiştir.¹ Ve hafî değıldir ki (*زَيْدٌ يُضْفُو*) kavli, inşâallâh karîben zikrolunacağı üzere, teşbîh-i mustalahdan olmayıp belki Zeyd vakt-i inbisâtında

1 Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 229; krş: Cürcânî, *Esrârü'l-Belâga*, s. 83.

mâyâ teşbîh olunarak anınçün mânın ba‘zı levâzımı isbât olunmasıyla istiâ-re-i bi'l-kinâye kabûlindedir.

Ve Musannif zikrolunan farkı beyândan sonra demişdir ki: İşbu zikrolunan makâlden ma‘lûm olmuştur ki sıfat-ı mezkûre emsâlinde teşbîhât-ı müctemia teşbîh-i mürekkebdan iki emr ile kesb-i iftirâk eder. Bundan birisi, teşbîhât-ı müctemiada tertîb vâcib olmaması ve sâni, teşbîhât-ı müctemiadan ba‘zısı hafz olunsa bâkinin hâli tegayyür etmeyerek kable'l-hazf ifade ettiği şey'i yine ifade eylesidir. Ya'nî yine teşbîh müstakill olup her ne kadar murâd "vâv"-ı atfın ifade eylediği ictimâ'-ı sıfât fevt olur ise de bu hâl ifade-i teşbîhde mûcib-i tegayyür ü ihlâl olmaz. İmdi كَالْأَسَدِ (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) denilip Zeyd be'sde esede ve sehâda bahra ve hiddetde seyfe teşbîh olunsa bu teşbîhât için nesak-ı mahsûs olmak vâcib olmayıp belki bahra veyâhûd seyfe teşbîhi takdîm olunsa câizdir. Ve eğer bu üçden birisi iskât edilse ifade-i ma'nâsında hâl-i bâkî tegayyür etmez. Vallâhu a'lem.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْمُتَعَدُّ الْحِسِّي كَاللُّونِ وَالطَّعْمِ وَالرَّائِحَةِ فِي تَشْبِيهِه فَكَيْهَ بِأُخْرَى)²

Vech-i teşbîh aksâm-ı selâseye münkasim olarak evvel *vâhid* ve sâni *mürekkeb* ve sâlis *müteaddid* olduğunun zikri mürûr etmiş idi. Bunlardan ûlânın îrâd-ı tafsîl ü temsîlinden fâriğ olmasıyla Musannif rahimehullâhu teâlâ kısm-ı sâlis olan vech-i şebeh-i müteaddide şurû' edip kısm-ı mezkûr ise *hissî* ve *aklî* ile *muhtelif* münkasim olduğundan başka başka emsile ile buyururlar ki: Müteaddid-i hissî olan vech-i şebeh bir fâkiheyi fâkihe-i uhrâya teşbîhde kâsd ü itibâr olunan levn ü ta'm ü râyiha gibidir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْمُتَعَدُّ الْعُقْلِي كَحِدَّةِ النَّظَرِ وَكَمَالِ الْحَذَرِ وَإِخْفَاءِ السَّفَادِ فِي تَشْبِيهِه طَائِرٍ بِالْغُرَابِ)³

Ve müteaddid-i aklî olan vech-i şebeh meselâ tuyûrdan bir tâiri gurâba teşbîhde hiddet-i nazar ve kemâl-i hazer ve ihfâ-i sıfâd gibidir. (سَفَادًا) müzekkerin ünsâya vesb ü nezvi ya'nî aşması olup⁴ (أَخْفَى سَفَادًا مِنَ الْغُرَابِ)

1 Zeyd aslan, deniz ve kılıç gibidir.

2 Vech-i şebehin müteaddid-i hissî olanı, meselâ bir meyveyi başka bir meyveye teşbîh ederken dikkate alınan renk, tat ve koku gibi vasıflardır.

3 Vech-i şebehin müteaddid-i aklî olanı, meselâ, herhangi bir kuşu kargaya teşbîh ederken dikkate alınan keskin bakış, pürdikkatlilik ve gizlice çiftleşme gibi özelliklerdir.

4 Kargadan daha gizli çiftleşir.

darb-ı emsâlden olarak gurûbın ihfâ-i mücâmeati ve kemâl-i hazer ve hid-det-i nazarı mesel-i sâirdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ: (وَالْمُحْتَلِفُ كَحُسْنِ الطَّلَعَةِ وَنَبَاهَةِ الشَّانِ فِي تَشْبِيهِ الْإِنْسَانِ بِالشَّمْسِ)¹

Ve müteaddid-i muhtelif ya'nî ba'zısı hissî ve ba'zısı aklî olan vech-i şebeh-i müteaddid, insânî şemse teşbîhde hüsn-i tal'at ve nebâhet-i şân gibidir. (حَبَا اللهُ طَلَعَتْهُ أَيُّ رُؤْيَتْهُ أَوْ: Yukâlu: *rü'yet* ü *vech* ma'nâlarıdır. Kezâ fi'l-Kāmûs.² Hüsn-i tal'at hüsn-i vech olarak hissîdir. Ve nebâhet-i şân, şânın şeref ü iştihârı olup aklîdir.

(وَاعْلَمْ أَنَّهُ قَدْ يُتَنَزَعُ الشَّبَهُ مِنْ نَفْسِ النَّصَادِ لِاشْتِرَاكِ الصَّدْرَيْنِ فِيهِ، ثُمَّ يُتَزَلُّ مَثْرَلَةَ النَّاسِبِ بِوَاسِطَةِ تَمْلِيحٍ أَوْ تَهَكُّمٍ، فَيُقَالُ لِلْجَبَانِ: «مَا أَشْبَهَهُ بِالْأَسَدِ»، وَلِلْبَخِيلِ: «هُوَ حَاتِمٌ»)³

Ve ma'lûm olsun ki vech-i şebehde tarafeyn beyninde mümâselet-i hakikiyye şart olmayıp bi-vechinmâ tenâsüb kâfi olmasıyla ba'zı kerre şebeh min gayr-i inzımâm-ı şey'-i âhar nefs-i tezâddan intizâ' olunur. Tahrîk ile (بَيْنَهُمَا شَبَهُ) temâsül ya'nî bir sıfatda iştirâk ma'nâsındadır. Yukâlu: «يَتَنَزَعُ الشَّبَهُ مِنْ نَفْسِ النَّصَادِ لِاشْتِرَاكِ الصَّدْرَيْنِ فِيهِ، ثُمَّ يُتَزَلُّ مَثْرَلَةَ النَّاسِبِ بِوَاسِطَةِ تَمْلِيحٍ أَوْ تَهَكُّمٍ، فَيُقَالُ لِلْجَبَانِ: «مَا أَشْبَهَهُ بِالْأَسَدِ»، وَلِلْبَخِيلِ: «هُوَ حَاتِمٌ»)³ Ve ba'zı kerre sükûn ile (شَبَهُ) ya'nî (مِثْلُ) ma'nâsına olur. Ve inde't-tahkîk bu makâmda murâd mâ bihi't-teşâbüh ya'nî vech-i teşbîhdir. Ve tezâddan murâd mutlak tenâfidir. Ve vech-i şebehin nefs-i tezâddan intizâ' zıddeynin tezâdda iştirâkından içündür. Zîrâ zıddeynen her birisi âhara muzâdd ü mütenâfidir. Ve bu tezâd inde't-teşbîh temlîh u tehakküm vâsıtasıyla tenâsüb menzilesine tenzîl olunur. Ve işbu tenzîl nez'-i şebehden mukaddem olması iktizâ edeceğinden (ثُمَّ) kelimesi tertîb için olmayıp iştirâk ile tenzîl beyninde olan tebâuddan içündür. Zîrâ iştirâk hakîkî ve tenzîl iddiâidir. Bu sûret Muhaşşî Abdülhakîm'in muhtârı [39] olup⁴ fakat intizâ'-ı şebehde ibtidâen iştirâke nazar olunarak sâniyen menzile-i tenâsübe tenzîl kılınacağı bî-iştibâh olduğuna binâen tertîb kavlı-i mezkûrden aslah olması lâyih-i hâtırdır.

1 Vech-i şebehin müteaddid-i muhtelif olanı ise meselâ, insanı güneşe teşbîh ederken dikkate alınan yüz güzelliği ve şân-şeref yüceliği gibi vasıflardır.

2 Firûzâbâdi, *el-Kāmûsül-Muhît*, s. 744.

3 Bilesin ki vech-i şebeh bazen de birbirine zıt iki şeyin, bir ortak payda olarak zıtlıkta birleşmiş olmaları nedeniyle, bizâtihi aralarındaki bu tezâdın kendisinden çıkarılır. Sonra da temlîh (nükte yapmak) veya tehakküm (alay) yoluyla bu zıtlık bir uyum gibi değerlendirilir. Bu çerçevede meselâ korkak biri için "Aslana nasıl da benziyor!" ve cimri biri için de "O bir Hâtim'dir!" denir.

4 Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 311.

(تَمْلِيح) kendisinde melâhat ü zarâfet olan şey'i ityândır. Yukâlu: («مَلِّحَ الشَّاعِرِ» إِذَا أَتَى بِشَيْءٍ مَلِيحٍ) Ve (تَهَكُّمٌ) *subriyye* ve *istihzâ* ma'nâsındır. Ve bu vechile şey'eyn-i mütezâddeyn beyninde olan tezâddın a'mâl-i zarâfet veyâ istihzâ tarikiyle yekdiğere tenâsüb ü müşâbehet menzilesine tenzîl olunarak beynlerinde vech-i teşbîh intizâ' u i'tibâriyle ehadühümânın âhara teşbîh olunması, meselâ şahs-ı cebân hakkında sîga-i taaccüble (مَا أَشْبَهَهُ) (هُوَ حَاتِمٌ) ve bahîle (بِالْأَسَدِ) denildiği gibidir. Şöyle ki şahs-ı cebân ile esed ve kezâ merd-i bahîl ile Hâtim beyninde tenâfi vü zıddiyyet olmasıyla temlîh veyâ tehekküm kasdıyla bu zıddiyyet münâsebet menzilesinde ittihâz olunarak şahs-ı cebân zıddı olan hayvân-ı müfteris-i cerîye ve merd-i bahîl sehâvetle meşhûr-i âfâk olan Hâtim-i Tâî'ye teşbîh olunmuştur. Ve bu misâleynden her birisi temlîh u tehekküm için misâl olmağa muhtemel olup beynleri bi-hasebi'l-makâm fark olunur. Şöyle ki eğer garaz istihzâ vü suhriyye kasdolunmayarak mücerred melâhat ü zarâfet olursa temlîh ve illâ tehekkümdür.

Ve *Şerh-i Miftâh*'da “Temlîh fehvâ-yı kelâmda bir kıssa veyâhûd mesel veyâ şî'r-i nâdire işâret olunmaktır. Ve (هُوَ حَاتِمٌ) kavlimiz temlîh olup tehekküm için değildir,”¹ deyü vâki' olan kelâm galatdır. Zîrâ fehvâ-yı kelâmda kıssa ve emsâline işâret temlîh olmayıp belki “mîm” üzere takdîm-i “lâm” ile telmîhdür. Nitekim ilm-i bedî'de gelse gerekdir. Ve (هُوَ حَاتِمٌ) kavlinde kıssa-i Hâtim-i meşhûrdan bir şey'e işâret yoktur. Ve bu kelâmı müeyyiddir ki İmâm Merzûkî rahimehullâh [Şakîk bin Süleyk el-Esedî nâm] hamâsinin:

أَتَانِي مِنْ أَبِي أَنَسٍ وَعَيْدٌ فَسَلِّ لِغَيْظَةِ الضَّحَّاكِ جِسْمِي²

beytinde, “Bunun kâili hüv' ü temlîh kasetmişdir,”³ deyü beyân edip bunda ise kıssa ve mesel ve şî'rden bir şey'e işâret yoktur. (سَلِّ) sîga-i ma'lûm ile (أَذَابٌ)⁴ ma'nâsına olup burada mechûl olarak (ذَابٌ)⁵ ma'nâsına olup fâili (جِسْمِي) lafzıdır. (غَيْظٌ) *gazab-ı kâmin ü hafî* ma'nâsındır. (ضَحَّاكٌ) Ebî

1 Şîrâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, vr. 165a.

2 Ebû Enes ed-Dahhâk sözümona beni tehdit etmiş; (bakın hele) öfkesinin şerrinden vücudum nasıl da eriyip gitti! (Vâfir) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 140.

3 Merzûkî, *Şerhu Divâni'l-Hamâse*, II, 552.

4 Eritti.

5 Eridi.

Enes'in ismi olup veyâhûd küşte-i tîg-i Ferîdûn olan melik-i meşhûr Dahhâk-ı Mârî'nin ismi Ebû Enes'e bi-tarîki'l-istihzâ ıtlâk olunmuştur.¹

Mefhûm-i Beyt: Ebû Enes'in şâir-i merkûm hakkında vaîd ü tehdîde dâir kelimâtı mesmûu olarak ve bu vaîd sebebiyle Dahhâk'ın ya'nî Ebû Enes'in gayz u gazabından tehâşî ederek cismi müzâb olduğunu ifade-den ibâret olup murâd Ebû Enes'in havf u cebânetinden nâşî istihzâ vü temlîhidir. Ve İmâm Merzûkî'nin bu kelâmından hü'z ü temlîhin ictimâi dahi münfehîm olarak bu sûretde kelâm-ı Musannif'de olan (أُو) kelimesi men'-i hulüvve mahmûl olur.

Eğer suâl olunursa ki: Musannif'in (لَا شُرَكَاءَ الصِّدِّيقِينَ فِيهِ) kavlinin zâhiri cebân ile esed beyninde vech-i teşbîh cübni ü cür'et vasfeyni i'tibâriyle tezâdd olmasını îhâm eder. Kezâlik bahîl ile Hâtim beyninde dahi vech-i teşbîh buhl ü cûd i'tibâriyle tezâdd olmak iktizâ eyler. Ve bu sûretde ise temlîh u tehekküm bulunmaz. Zîrâ (الْحَبَّانُ كَالشُّجَاعِ فِي التَّضَادِّ) denilse ya'nî her biri âhar için muzâdd olmakda cebân şücâa teşbîh kılınsa bu kelâm melâhat ü tehekkümün birisinden olmaz. Bu sûretde (ثُمَّ يُنَزَّلُ مَنزِلَةَ النَّاسِبِ) kavline hâcet olmayıp belki bu kavî için aslâ bir ma'nâ bulunamaz.

Cevâbında deriz ki: Hafî değildir ki meselâ cebân için (هُوَ أَسَدٌ)² ve bahîl için (هُوَ حَاتِمٌ)³ deyip vech-i teşbîhi izhâr murâd etsek bizim için fî't-tezâdd veyâhûd fî münâsebeti'z-zıddiyye demek câiz olamaz. Belki sahîh olan ancak (هُوَ أَسَدٌ فِي الْجُزْأَةِ)⁴ ve (حَاتِمٌ فِي الْجَوَادِ)⁵ demekliğimizdir. Ve ma'lûmdur ki müşebbehde hâsıl olan cür'et ü cûdun zıddı olan cübni ü buhl olup lâkin biz bunları zıddiyyetde iştirâklerinden için temlîh veyâhûd tehekküm vâsıtasıyla ekâzîb-i mudhikedeki kılındığı gibi cür'et ü cûd menzilesine tenzîl etmiş olduk. İmdi, cebân için (هُوَ أَسَدٌ) kavlimizde vech-i şebeh ancak cür'et ve kezâlik bahîl için (هُوَ حَاتِمٌ) kavlimizde vech-i şebeh cûd olup lâkin bi-tarîki't-temlîh ve't-tehekkümdür. [40]

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 499.

2 O, aslandır.

3 O, Hâtim'dir.

4 O, cesaretle bir aslandır.

5 O, cömertlikte bir Hâtim'dir.

Edevât-ı Teşbîh

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَدَاتُهُ: «الْكَافُ» وَ «كَأَنَّ» وَ «مِثْلُ» وَ مَا فِي مَعْنَاهُ)¹

Ve edât-ı teşbîh “kâf” ve (كَأَنَّ) ve (مِثْلُ) ve (مِثْلُ) ma'nâsında olan el-fâzdır ki bunların vesâtatiyle vasf-ı câmi'de müşebbehin müşebbeh bihe müşâreketine tevassul olunur. Zeccâc demişdir ki: “(كَأَنَّ) kelimesi, ²(كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدٌ) kavlinde olduğu gibi, eğer haber câmid olursa teşbîh içündür. Ve eğer, ³(كَأَنَّكَ قَائِمٌ) kavlinde olduğu gibi müştakk olursa şekk içündür. Zîrâ teşbîhe hamli takdîrde mevki-i müşebbeh bihde olan haber mevki-i müşebbehde olan ism ile vâki'de müttahid ya'nî ma'nâda şey'-i vâhid olup ve bir şey'in nefesine teşbîhinde bir ma'nâ olmadığı vâzıhdır.”

Ve ba'zılar “(كَأَنَّ) mutlakan teşbîh için olduğuna kâil olup (كَأَنَّكَ قَائِمٌ) emsâlini hazf-i mevsûfa binâ ederek (كَأَنَّكَ شَحْصٌ قَائِمٌ) takdîrindedir. Lâkin mevsûf hazf olunup ve bi-sebebi't-teşbîh ism olan “kâf”-ı hitâb ayn-ı haber hükmünde kılınmasıyla haberde olan zamîrin mevsûf-i mukadderden sarf-ı nazarla isme avd ü rücûu iltizâm olunmuşdur ki meselâ (كَأَنَّكَ قُلْتُ) ve (كَأَنَّي قُلْتُ) denilip (قَالَ) denilmez,” dediler.

Ve hakk olan, (كَأَنَّ) kelimesi ba'zen haber gerek câmid ve gerekse müştakk olsun min gayr-i kâsî ile't-teşbîh sübût-i habere ya'nî müsnedün ileyhe müsnedin sübûtuna zann u şekk indinde isti'mâl olunup meselâ ⁴(كَأَنَّ زَيْدًا أَحْرَكَ) ve ⁵(كَأَنَّهُ فَعَلَ كَذَا) denilir. Ve bu isti'mâl kelâm-ı müvelledinde kesîrül-vürûddur.

Ve (مِثْلُ) ma'nâsında olanlardan murâd, (مِمَّا تَلَّهُ) ve (مِثْلَيْهِ) ve (مِثْلَاهَا) den müştakk olan ve bunların ma'nâsını edâ eden sâir elfâzdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالْأَصْلُ فِي نَحْوِ الْكَافِ أَنْ يَلِيَهُ الْمُسَبَّبُ بِهِ)⁶

1 Teşbîh edatları (ك), (كَأَنَّ), (مِثْلُ) ve (مِثْلُ) anlamı taşıyan diğer kelimelerdir.

2 Zeyd aslan gibidir.

3 Sanki ayakta gibisin.

4 Zeyd sanki senin kardeşin gibi.

5 Bunu sanki o yaptı.

6 “Kâf” ve (müfred yapıların önüne gelme açısından) onun benzeri teşbîh edatlarında asıl olan, müşebbeh bihin edatın hemen peşinden gelmesidir.

Ve “kâf” ile müfred üzerine duhûlde “kâf” a nazîr olan (نَحْو) ve (مِثْل) ve (مِثْل) emsâli edâtta asl olan, müşebbeh bihin edâtı vely ü teâkub etmesidir. Lâkin (كَأَنَّ) ve (تَمَثَّلَ) ve (تَشَابَهَ) emsâli bunun hilâfındadır. Ammâ lafzen vely, ﴿مِثْلُهُمْ كَمِثْلِ الَّذِي﴾ ve nazm-ı celîlde ﴿كَزَيْدِ الْأَسَدِ﴾ veyâhûd (زَيْدٌ كَأَلْأَسَدِ) emsâlidir. Zîrâ evvelde müşebbeh bih (أَسَد) olup ve sâni'de teşbîh-i maklûb tarîkiyle (زَيْد) olarak müşebbeh üzerine takdîm olunmuşdur. Ve sâlisde müşebbeh bih mesel-i müstevkiddir ki müstevkidin hâl ve kıssa-i acîbetü-ş-şânıdır. Ya'nî münâfikînin mâ-sebakda zikrolunan hâl ve kıssa-i acîbelerini nâr-ı azîm ikâdiyla alevin sûtû' u irtifâını taleb ve tehyie-i esbâbiyla husûlüne bezl-i sa'y ü teab ederek kesb-i iştiâl ile etrâf u havlinde olan emâkin ü eşyâyı izâe eylediği hinde min cânibillâhi teâlâ zâhib ü muntafi olarak zulümâtta kalmış olanların hâline teşbîhdür.²

Ve ammâ takdîren vely etmesi, ﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ﴾ kavli-i şerîfnde olduğu gibidir. Zîrâ takdîr-i nazm (أَوْ كَمِثْلِ ذَوِي صَيْبٍ) olup ﴿يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ﴾ kavli-i şerîfinin delâletinden içün (ذَوِي) hazf olunmuşdur. Zîrâ ﴿أَصَابِعَهُمْ﴾ ve ﴿آذَانِهِمْ﴾ zamîrleriçün bir merci'den lâzımdır. Ve (ذَوِي)-i mahzûfdan lafz-ı (مِثْل) in hazfi ﴿كَمِثْلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا﴾ kavli-i şerîfine ma'tûf olmasıyla karînenin kıyâmından içündür. İmdi, nazm-ı mezkûrde müşebbeh bih olan lafz-ı (مِثْل) “kâf” ı vely eylemişdir. Zîrâ mukadder, melfûz gibidir. (صَيْبٍ), (نَزَلَ) ma'nâsına olan (صَابَ) fi'linden (فِيْعَلُ) olup matar u sehâba itlâk olunur. Murâd -el-ilmü indallâhi teâlâ- münâfikînin hâl ü şânını, kendisinde zulümât ü berk u ra'd olan matar veyâ sehâb-ı âsumânîyi idrâk ederek isâbet-i sâika ile mevt ü helâkden havf u hazerlerinden nâşî enâmillerini sâikayı adem-i semâ' içün kulaklarına idhâl eden kimesnelerin hâline teşbîhdür.

Şârih-i merhûm buyururlar ki: Bu nazm-ı celîli müşebbeh bihin “kâf” ı vely eylediği kabîlinden kılmamız *Keşşâf* ve *İzâh* da ﴿إِنَّمَا مِثْلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا﴾

1 “Onların durumu, ateş yakmaya çalışan adamın hâline benzer. Ateş etrafını aydınlatmaya başlayınca Allah gözlerinin nûrunu alarak onları karanlıklar içinde bırakır da artık görmezler.” (el-Bakara 2/17)

2 Krş: Stiyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 312.

3 “Yâhut onlar; göğün gürlendiği, şimşeklerin çıktığı zifiri karanlık bir gecede; bardaktan boşanırcasına yağın yağmura yakalanmış kimselere benzerler: Ölüm korkusunun verdiği dehşetle, yıldırımlara karşı parmaklarını kulaklarına tıklarlar.” (el-Bakara 2/19)

¹﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾³ kavli-i şerîfi müşebbeh bihin “kâf”ı vely etmediği kabilden olduğunu beyânda “Zîrâ murâd hâl-i dünyâyı mâya ve takdîrine temahhul ü tekellûf olunacak müfred-i âhara teşbîh olmayıp belki murâd irâe-i nadâret ü behcetle ba‘dehû teâkub-i helâk ü fenâda hâl-i dünyâyı ibtidâen kesb-i ihdîrâr u revnak ederek ba‘dehû isâbet-i hazân ile tayerân eden nebâtın hâline teşbîhidir,² deyü zikrettikleri cihetle bu beyândan müşebbeh bih müfred-i [41] mukadder olduğu sûretde müşebbeh bihin harf-i teşbîhi vely eylediği kabilden olacağı ma‘lûmumuz olduğuna mebnîdir.

Ve Musannif rahimehullâhu teâlâ *İzâh*’da tasrîh eylemiştir ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾³ kavli-i şerîfi müşebbeh bihin “kâf”ı vely etmediği kabilden değildir. Zîrâ takdîr-i kelâm (كَكُونِ الْحَوَارِيِّينَ أَنْصَارَ اللَّهِ وَقَتَ قَوْلِ عِيسَى «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»)⁴ olup (آتِيكَ خُفُوقٌ) (مَا) masdariyye ve (زَمَان) mukadderdir. Nitekim (خُفُوقٌ) (تِيكَ خُفُوقٌ) (مَا) gurûb u gaybûbetdir. Bu sûretde nazm-ı mezkûrde müşebbeh bih olan (كُونِ الْحَوَارِيِّينَ أَنْصَارًا) lafzı (كَمَثَلِ صَيْبٍ) lafz-ı şerîfinde olduğu gibi ba‘de’l-“kâf” mukadderdir. Ve bunun hazfi, makâmına ikâme kılınan ﴿كَمَا قَالَ عِيسَى﴾ lafzının mahzûf üzerine delâletinden içündür. Zîrâ nazm-ı mezkûr ile murâd mü’minînin ensâr olmağını Hazret-i İsâ aleyhisselâmın Havâriyyîn’e hitâb eylediği ﴿مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ kavline teşbîh olmadığı gayr-ı hafîdir.

Sâhib-i *Miftâh* nazm-ı mezkûrde ﴿أَوْقَعَ الشَّبَهُ بَيْنَ كَوْنِ الْحَوَارِيِّينَ أَنْصَارَ اللَّهِ وَبَيْنَ قَوْلِ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلْحَوَارِيِّينَ «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»﴾، وَإِنَّمَا الْمُرَادُ «كُونُوا أَنْصَارًا»⁵ Ya’nî teşbîh Havâriyyûn’un ensârullah olmağıyla Hazret-i İsâ aleyhisselâmın Havâriyyîn’e hitâben (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) kavli beyninde ikâ’ olunup hâlbuki murâd “Havâriyyîn’in ensârullah oldukları gibi ensâr olunuz,” deyü emr u teklîf olduğunu beyân edip ve ba‘zılar Sâhib-i *Miftâh*’ın işbu (أَوْقَعَ الشَّبَهُ بَيْنَ كَذَا وَكَذَا) kavlinin zâhirinden; evvel, müşebbeh ve sâni müşebbeh bih olmak murâd olmasını zann u tevehhüm

1 “Bu dünya hayatının misâli gökten indirdiğimiz bir suya benzer...” (Yûnus 10/24)

2 Zemahşeri ile Kazvîni bu bilgiye, aynı içerikten söz eden ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ...﴾ (el-Kehf 18/45) âyeti üzerinden yer vermektedirler. Krş: *el-Keşşâf*, II, 697; *el-İzâh*, s. 230.

3 “Ey imân edenler! Allah’ın yardımcıları olun; tpkı Meryem oğlu İsâ havârilere ‘Allah’a (giden yolda) kim benim yardımcılarım olacak?’ diye sorduğunda...” (es-Saff 61/14)

4 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 230.

5 Sekkâki, *el-Miftâh*, s. 456.

ederek âyetle hitâb ise mü'minîne ya'nî ümmet-i merhûme-i Muhammediyeye aleyhi ekmelüs-salât ve't-tahiyyeye olduğundan ibâre-i *Miftâh*'da savâb olan, "Havâriyyîn" bedelinde "mü'minîn" ityânıyla أَنْصَارَ اللَّهِ (بَيْنَ كَوْنِ الْمُؤْمِنِينَ) "Havâriyyîn" denmesi idi. Zîrâ müşebbeh Havâriyyîn'in ensâr olması olmayıp mü'minînin ensâr olmasıdır, deyü cezm eylemiştir.

Ve *Miftâh* şârihi Allâme-i [Şî]Râzî bu ba'zın kelâmını redd ile "Bu takdîrde nazm-ı mezkûrde müşebbeh bih mezkûr olarak ﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ﴾ kavline nazîr olmuş olmaz. Hâlbuki kavli-i mezkûrun nazîri olduğu kelâm-ı Sâhib-i *Miftâh*'da sarîhdir. Ve bir de kevnî ya'nî mü'minînin ensâr olma-lığını kavli-i Îsâ'ya teşbîh için bir vech bulunmaz,"¹ deyü beyân eylemiştir.

Lâkin Şârih-i Allâme'den bu kelâm galatdır. Zîrâ kâil-i mezkûrun murâdî zâhîren teşbîh mü'minînin ensârullâh olma-lığıyla kavli-i Îsâ bey-ninde ikâ' olunup hâlbuki *Miftâh*'da sarîh olduğu vechile murâd teşbîhin mü'minînin ensâr olma-lığıyla Îsâ aleyhisselâmın kavli-i mezkûr ile tekel-lümleri hinde Havâriyyîn'in ensârullâh olmaları beyninde ikâidır, demek olup bu sûretde müşebbeh bih mahzûf olan muzâf ya'nî kevn ile muzâfun ileyh olan Havâriyyîn olarak bi-aynihî ﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ﴾ kavli-i şerîfinin nazîri olur.

Vâkıan, Şârih-i Allâme'nin lafz-ı *Miftâh*'ın tevcîhinde zikrettiği kelâm kâil-i mezkûrun kavlini redde kâfidir. Zîrâ kelâm-ı Şârih-i Allâme'nin ma'nâsı Sâhib-i *Miftâh*'ın (أَوْ قَعِ الشَّيْبَةِ) kavlinde "lâm" ahde mahmûl olarak teşbîhden murâd mü'minînin ensâr olma-lığını teşbîh olup takdîr-i kelâm (أَوْ قَعِ تَشْبِيهِ كَوْنِ الْمُؤْمِنِينَ أَنْصَارَ اللَّهِ دَائِرًا بَيْنَ كَوْنِ الْحَوَارِيِّينَ أَنْصَارَ اللَّهِ بَيْنَ قَوْلِ عَيْسَى) olur. Ya'nî müşebbeh mü'minînin ensâr olma-lığı olup müşebbeh bih Havâriyyûn'un ﴿نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ﴾ kavillerinden intikâl ile zımmen mefhûm olduğu üzere Havâriyyîn'in ensârullâh olma-lığıyla kelâmda sarîh olan kavli-i Îsâ olmasına muhtemeldir. Hâsılı, Sâhib-i *Miftâh*'ın murâdî zâhir-i teşbîhe nazaran müşebbeh (كَوْنِ الْمُؤْمِنِينَ أَنْصَارَ اللَّهِ) olup ve müşebbeh bih (كَوْنِ الْحَوَارِيِّينَ أَنْصَارَ اللَّهِ) ile kavli-i Îsâ beyninde dâir ve bu iki sûrete muhtemeldir. Lâkin murâd evvel olup sâni değildir. Zîrâ mü'minînin ensârullâh olmasını kavli-i Îsâ'ya teşbîhde bir ma'nâ yokdur, demek olur.

1 Şîrâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, vr. 160a/b.

Ve ba‘zılar kâil-i mezbûra cevâb sadedinde “Sâhib-i *Miftâh*’ın أَوْقَعَ الشَّبَهُ (أَوْقَعَ الشَّبَهُ بَيْنَ كَوْنِ الْحَوَارِيِّينَ) kavlinde olan “Havâriyyîn”den [42] murâd mü’minîn olup zîrâ havârî-i racül safiyy ü hulsânı olmasıyla mü’minîn dahi Peygamberimiz sallallâhu teâlâ aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin Havâriyyûn’udur,” deyü beyân etmişlerdir.

Beydâvî rahimehullâhu teâlâ nazm-ı mezkûr (قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) takdîrinde olarak teşbihin beyne’l-kavleyn i’tibârını dahi zikrolunan sûrete takdîm ile îrâd eylemiştir.¹ Vallâhu a‘lem bi-murâdihî.

قَالَ رَحِمَهُ تَعَالَى: ﴿وَقَدْ يَلِيهِ غَيْرُهُ نَحْوُ: ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ﴾²

Ve ba‘zen vâkî’ olur ki “kâf” ve emsâli edât-ı teşbihî müşebbeh bihin gayrısı vely ü ta‘kîb eder. Bu da müşebbeh bih kendisinden müfred ile ta‘bîr olunmayan mürekkebe olduğu vaktde olur. Ve mürekkebin lafz-ı müfred ile muabber olmamasıyla takyîdi مَثَلِ الَّذِينَ خَبِلُوا الثَّورَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ muabber olmamasıyla takyîdi مَثَلِ الَّذِينَ خَبِلُوا الثَّورَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ kavli-i şerîfi emsâlinde ihtirâz içündür. Zîrâ nazm-ı mezkûrde müşebbeh bih her ne kadar mürekkebe ise de lâkin kendisinden “kâf”ı vely eden bir müfred ile ta‘bîr olunmuşdur ki (مَثَلِ) ya‘nî hâl ve kıssa-i acîbetü’ş-şândan ibâretidir. Ve edât-ı mezkûreyi gayrın velyine misâl مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنْ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنْ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾ kavli-i şerîfidir. Zîrâ murâd karîben dahi zikri mürûr etdiği vechile hâl-i dünyâyı mâya ve takdîrine temahhul ü tekellûf olunan meselü’l-mâ’ ve nebâtü’l-mâ’ gibi müfred-i âhara teşbih olmayıp belki murâd dünyânın nadrat ü behcetinde ve bunu vely ü ta‘kîb eden helâk ü fenâda hâl-i dünyâyı hudret-i şedîde ile ahdar u nâdir ya‘nî kemâl-i hudret ü nadâretle zâhir olarak feyz-yâb-ı reşehât-ı emtâr olduktan sonra kesb-i yübûset ederek sademât-ı rûzgâr ile keen lem yekûn zâhib ü tâir olan hâl-i nebâta teşbihdir. ﴿هَشِيمٌ﴾³ müfâdında ve ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ﴾⁴

1 Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, II, 491.

2 Fakat bazen “kâf” ve benzeri teşbih edatlarını müşebbeh bihten başka bir unsurun takip ettiği de görülmür. Örnek: “Dünya hayatının (gerçek yüzünü ortaya koymak için) şu örneği anlat onlara: Gökten yağmur yağdırırız da...” (el-Kehf 18/45)

3 “Tevrât’ı omuzlarına yüklediği hâlde sorumluluğunu yerine getirmeyenlerin durumu, tıpkı (ciltler dolusu) kitap taşıyan eşiğin hâline benzer.” (el-Cum‘a 62/5)

4 “... Gökten yağmur yağdırırız da yeryüzünün bitki örtüsü onun sayesinde rengârenk olarak birbirine karşılar fakat sonunda, rûzgârların önünde savrulup giden çöp kırıntılarına dönüştür.” (el-Kehf 18/45)

5 Onlara beyân et.

yâbis ma'nâsındadır. ¹ ﴿تَذْرُوهُ﴾ (ذَرَوْتُ الشَّيْءَ) kavillerinden olup ² ﴿تَطْيِزُهُ وَتُدْهِبُهُ﴾ müeddâsındadır.

Eğer suâl olunursa ki: Bu nazm-ı kerîmde dahi bir muzâf-ı mahzûf i'tibârıyla (كَمَثَلِ مَاءٍ) takdîrinde olup ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ﴾ kavli-i şerîfi gibi müşebbeh bihin "kâf"ı vely eylediği kabîlden olması niçün câiz değildir?

Cevâbında deriz ki: Bu takdîre hâcet mess etdirecek bir şey' olmamasıyla bilâ ihtiyâc takdîre kıyâm u taarruc lâyük olmaz. Ve ammâ ﴿يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ﴾ kavli-i şerîfi ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ﴾ zamâirinin merci' iktizâsı cihetle takdîre muhtâcdır. Sâhib-i *Keşşâf* bu makâli müeyyid olarak demişdir ki: "Eğer zamâir-i mezkûrenin merci' talebi olmasaydı (كَمَثَلِ ذَوِي صَيِّبٍ) takdîrinden müstağnî olurudum. Zîrâ ben gerekse kendisiyle teşbîh hâsıl olan müfred harf-i teşbîhi vely etsin gerekse etmesin müşebbeh bihin keyfiyyet-i müntezeza olmasına riâyet ederim. Görmez misin ki ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ﴾ nazm-ı celîlinde (مَا) lafz-ı müfredi "kâf"ı vely edip hâlbuki garaz dünyâyı mâya veyâhûd takdîri için temahhul olunacak bir müfrede teşbîh olmayıp belki garaz keyfiyyet-i müntezeza teşbîh olarak mürekkebdir. Ve "kâf"ı vely eden müşebbeh bih olmadığına misâlde Lebîd'in:

وَمَا النَّاسُ إِلَّا كَالدِّيَارِ وَأَهْلِهَا بِهَا يَوْمَ حُلُومِهَا وَعَدُّوا بِلَاقِعِهَا³

kavli zâhir u beyyindir. Zîrâ murâdî nâsı diyâra teşbîh olmayıp belki nâsın dünyâda vücûdlarını müteâkıb zevâl ü fenâsı ehl-i diyârın diyâr u menâzile hulûl ü nüzûl ile serîan ve müterâdifen nahdat ü irtihâl ederek belka' u hâlî bırakmalarına teşbîhdür."⁴ Zîrâ nâsın diyâra teşbîhi bi'l-bedâhe hilye-i sıhhatden âtıldır. (وَأَهْلِهَا) kavlinde "vâv" hâliyye olup (أَهْلُهَا) mübtedâ, (بِهَا) haber ve (يَوْمَ حُلُومِهَا) haberin zarfıdır. (بِلَاقِعِهَا) mübtedâ-yı mahzûfun haberi olarak (هِيَ بِلَاقِعِهَا) takdîrindedir. (بِلَاقِعِهَا) veyâhûd (بِلَاقِعِهَا)'ün cem'i olup kendisinde bir şey' mevcûd olmayan arz-ı kafr u hâlidir. (عَدُّوا), (بِلَاقِعِهَا)'nun zarfı olup işbu cümle-i sâniye dahi yine diyârdan hâldir. Mâba'd-i beyt:

1 (Buğday vb.) şeyi eledim.

2 Onu uçuruyor, gideriyor.

3 İnsanların (bu dünyadaki varlığı ve hızla göçüp gidişleri,) bir göçebe kabilenin yerleştiği yurdun durumu gibidir ki onların bugün konup yerleştikleri bu yurda yarın bir bakarsın ki yerinde yeller esiyor. (Tavil) Beyit için bkz. Lebîd, *Divân*, s. 88.

4 Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, I, 87-88.

وَمَا الْمَالُ وَالْأَهْلُونَ إِلَّا وَدِيعَةٌ وَلَا بُدُّ يَوْمًا أَنْ تُرَدَّ الْوَدَائِعُ
وَمَا الْقَوْمُ إِلَّا كَالشَّهَابِ وَضَوْؤِهِ يَحُولُ رَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ¹

olup mefhûm-i ibret-nümûnu ma'lûmdur.²

Ve eğer suâl olunursa ki: Nazm-ı mezkûrde zamâirin merci' iktizâsı ci-
hetle (ذَوِي) takdîrine hâcet mess eylediğini teslîm edelim. Lâkin buna ilâ-
veten [43] bir de (مَثَل) takdîr edilmesinde vech-i ihtiyâc nedir?

Cevâbında; takdîr-i mezkûre ihtiyâc müşebbeh bih zevât-ı zevî sayyib
olmayıp onların hâl ü şânı olmasına mebnîdir, denilemez. Zîrâ (مَثَل) ilâ-
ve olunmayarak yalnız (ذَوِي) takdîriyle iktisârdan müşebbeh bihin zevât-ı
zevî sayyib olması lâzım gelmeyip müşebbeh bih ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ﴾
kavl-i şerîfnde olduğu gibi kıssa-i mezkûrenin mecmûudur. Belki cevâb-ı
savâb; (مَثَلِ ذَوِي) takdîriyle bâb-ı hazf ü takdîrin infitâhından nâşi (ذَوِي)
(مَثَلِ ذَوِي) takdîri yalnız (ذَوِي) takdîriyle iktifâ vü iktisârdan evlâ görünmesidir.
Zîrâ (مَثَلِ ذَوِي صَيِّبِ) takdîri maksûda edell ve ma'tûfun aleyh olan ﴿كَمَثَلِ
الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ kavline enseb ü emyeldir.

Ve işbu suâl ü cevâbdan zâhir olur ki ba'zıların ﴿كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ﴾
kavl-i şerîfi hazf-i muzâf üzere (كَمَثَلِ مَاءٍ) takdîrinde olup müşebbeh bih
“kâf”ı vely etmemişdir zîrâ mahzûfdur, demesinde sehv-i beyyin zâhirdir.
Zîrâ bu takdîre ilcâ edecek hâcet olmadığı misillü farz-ı takdîrde mahzûf
melfûz gibi olduğu mürûr etmesiyle müşebbeh bih mahzûf-i mukadder
olmasından adem-i velyi lâzım gelmez.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يُذَكَّرُ فِعْلٌ يُبْنَى عَنْهُ كَمَا فِي: «عَلِمْتُ زَيْدًا أَسَدًا» إِنَّ قُرْبَ
التَّشْبِيهِ، وَفِي: «حَسِبْتُ» إِنَّ بَعْدَ)³

1 Mal-mülk, aileler, dostlar hepsi birer emanetten ibarettir ve elbet bir gün bu emanetler sahibine iade
edilecek. İnsanoğlu da bir yıldıza ve ışığına benzer; ışıl ışıl parladıktan sonra nihayet sönüp gidecek.
(Tavîl) Beyitler için bkz. Lebid, *Divân*, s. 88-89.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 501-502.

3 Bazen (teşbih edatı yerine) teşbihi haber veren bir fiil zikredilir. Meselâ teşbih güçlü olduğunda
“Zeyd’in aslan olduğunu anladım” ve teşbih zayıf olduğunda “Zeyd’i bir aslan sandım,” demek buna
örnek teşkil eder.

Ve ba'zı kerre teşbîhden inbâ vü ihbâr edecek bir fi'l zikrolunur. Meselâ teşbîh takrîb olunarak “Zeyd esede müşâbehet-i kaviyye ile müşâbihdir,” denilmek ve kemâl-i müşâbehetini bildirmek murâd olunduğu vaktde (عَلِمْتُ زَيْدًا أَسَدًا) denilir. Zîrâ (عَلِمْتُ) lafzında teşbîhin tahakkuk u teyak-kununa delâlet-i vâziha mevcûddur. Ve meselâ teşbîh ednâ teb'ûd ile teb'ûd olunacağı ya'nî ba'zı mertebe müşâbeheti vardır denilmek murâd olunduğu hinde (حَسِبْتُ) veyâhûd (جَلْتُ زَيْدًا أَسَدًا) denilir. Zîrâ (حَسِبْتُ) da zann üzere delâlet olup tahkîke dâll olmamasıyla bu lafzın zikrinde Zeyd'in esede teşbîhi “Zeyd ayn-ı esedir,” deyü teyakkun haysiyyetiyle olmayıp belki zann u tahayyül haysiyyetiyle olduğuna işâret hâsıldır.

Şârih-i merhûm der ki: İşbu ef'âlin teşbîhi inbâ etmeleri mahall-i nazar olup zîrâ ilm ü hisbân için teşbîhe delâlet olmayıp teşbîhe dâll olan ancak bizim, esedin hakîkaten Zeyd üzerine hamli mümkün olmadığına ilmimizdir. Ve hem de teşbîh gerek fi'l zikrolunsun ve gerek (زَيْدٌ أَسَدٌ) emsâli zikrolunmasın ancak edât-ı teşbîh takdîriyle hâsıl olur. Binâen aleyh eğer Musannif (يُنْبِئُ عَنْ حَالِ التَّشْبِيهِ مِنَ الْقُرْبِ (فَعَلَّ يُنْبِئُ عَنِ التَّشْبِيهِ) mevkiinde مَنْ الْقُرْبِ (فَعَلَّ يُنْبِئُ عَنِ التَّشْبِيهِ) ibâresini ityân ile fi'l teşbîhin kurb ü bu'd ya'nî kuvvet ü za'fını inbâ için olduğunu sûret-i sarîhada beyân eylese muhtâc-ı te'vîl olan ibâre-i mezkûreden asveb olurdu.

Agrâz-ı Teşbîh

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْعَرَضُ مِنْهُ فِي الْأَعْلَبِ يَعُودُ إِلَى الْمُشَبَّهِ)¹

Ve teşbîhâtдан ağleb ü ekserde teşbîhden garaz ya'nî îrâd-ı teşbîhden mak-sûd-i mütekellim müşebbehe âid olur. Çünkü teşbîh bir şey'i şey'-i âhar üzerine ibtinâ etmekde menzile-i kıyâsda ve bu cihetle müşebbeh hükmi-i makîsde olmasıyla vech olan, garazın hükmi-i makîsde olan şey'e âid olmasıdır.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهُوَ بَيَانٌ إِفْكَانِهِ كَمَا فِي قَوْلِهِ:

فَإِنَّ تَفْقُّ الْأَنَامِ وَأَنْتَ مِنْهُمْ فَإِنَّ الْمَسْكَ بَعْضُ دَمِ الْغَزَالِ)³

1 Teşbîhe yönelik gayeler çoğunlukla müşebbehle ilgili olur.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 315-316.

3 a) Teşbîhle, müşebbehin var olmasının imkân dâhilinde olduğu anlatılabilir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “(Seyfûddevlê!) Sen de beşer olduğun hâlde bütün insanlardan üstünsen (bunun neresi garip! Ona bakarsan) misk de ceylan kanından bir parçadır.” (Vâfir) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 268.

Ve müşebbehe âid olan garaz ba'zen müşebbehin imkân-ı vukûisini ya'nî emr-i mümkinü'l-vücûd olduğunu beyân olur. Ve bu da imtinâ'-ı vukûunu iddiâ ve vücûduna muhâlefet mümkün olan umûr-i garîbede olur. Nitekim Ebî't-Tayyib'in (... فَإِنَّ تَفْقِ الْأَنْثَامِ) kavlinde vâki' olmuştur ki Seyfüddevle hakkında nazmetmiş olduğu kasîdenin makta'-ı garrâsıdır. (تَفْقِ) (فَاقُ-يُفَوِّقُ), (تَغْلُو) ma'nâsına olup (مِنَ الْأَنْثَامِ), (الْأَنْثَامِ) takdîrinde-dir. Cevâb-ı şart mahzûf olarak sebebi makâmına ikâme olunmuştur ki ¹(فَإِنَّ تَفْقِ الْأَنْثَامِ فَلَا اسْتِبْعَادَ وَلَا اسْتِنْكَارَ، فَإِنَّ الْمِسْكَ أَيْضًا بِهَذِهِ الْمَثَابَةِ)

Ve bunda teşbîhden garaz müşebbehin beyân-ı imkânı olması şu vec-hiledir ki murâd-ı şâir memdûhu nâsa bir haysiyyetde fâikdir ki anınla nâs beyninde müşâbehet bâkî kalmayıp belki bi-re'sihî asl ve bi-nefsihî cins olmuştur, demek ister. Bu ise zâhiren mümteni'dir. Zîrâ ba'zı âhâd-ı nev'in o nev'e hâss olan fezâilde âhâd-ı nev'den addolunmayacak dereceye mün-tehî olması müsteb'addir. Ve bu imtinâ'-ı [44] zâhirîden nâşi isbât-ı müd-deâ için hâl-i memdûhu hâl-i miske teşbîh ile ikâme-i hüccet ve beyân-ı imkân eder ki misk dem-i gazâl iken sâir dimâda mevcûd olmayan evsâf-ı şerîfenin miskde vücûdundan için dimâdan gayr-ı ma'düddur.

Eğer teşbîh bu beytin hangi mahallinde olduğu istifsâr olunursa deriz ki: Beytin her ne kadar sarâhaten teşbîhe delâleti yok ise de zımnem delâlet eder. Şöyle ki ma'nâ-yı beyt: "Sen efrâd-ı enâmdan iken âhâd-ı mevcû-de-i benî nev'ine fâik olmaklığın emr-i müsteb'ad değildir. Zîrâ misk dahi ba'z-ı dem-i gazâl olup hâlbuki dimâya fâik olarak hattâ ki dimâdan gayr-ı ma'düddur," demek olup bu ise "Senin hâlin hâl-i miske şebîhdur," mefhû-mundan ibâretidir. el-Hâsıl, teşbîh hâl-i memdûh ile hâl-i misk beyninde olup Şârih-i merhûm bu teşbîhe *teşbîh-i zımnî* veyâhûd *teşbîh-i meknî anh* tesmiyesini re'y eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ حَالِهِ كَمَا فِي تَشْبِيهِ تُوْبٍ بِأَخْرَ فِي السَّوَادِ)²

(إِنْكَانِهِ) üzerine ma'tûfdur. Ya'nî yâhûd garaz-ı teşbîh müşebbehin hâlini ya'nî evsâfdan hangi vasf üzere olduğunu beyân olur. Meselâ sevâdda bir sevb sevb-i âhara teşbîh olunur. Bu da muhâtab müşebbeh bihin levni-

1 Sen insanlardan üstünsen bunda yadırganacak bir durum yoktur. Zira misk de bu konumdadır.

2 b) Müşebbehin durumu anlatılabilir. Bir elbisenin siyahlıkta bir başka elbiseye teşbîhi gibi.

ni bilip müşebbehin levni ma'lûmu olmadığı sûretde olur. Ve illâ hâl-i müşebbeh mübeyyen olarak teşbîhden garaz hâl-i müşebbehi beyân için olmuş olmaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (أَوْ مَقْدَارِهَا كَمَا فِي تَشْبِيهِهِ بِالْغُرَابِ فِي شِدَّتِهِ)¹

Veyâhûd teşbîhden garaz, hâl-i müşebbehin kuvvet ü za'f ve ziyâde vü noksânda mikdârını beyân olur. Nitekim meselâ bir sevbin rengi siyâh olduğu ma'lûm-i sâmi' ise de siyâhlığının ne derecede olduğu ma'lûmu olmamasıyla şiddet-i sevâdda gurâba teşbîh olunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (أَوْ تَقْرِيرُهَا كَمَا فِي تَشْبِيهِ مَنْ لَا يَحْضُلُ مِنْ سَعْيِهِ عَلَى طَائِلٍ بِمَنْ يَزُقُّمُ عَلَى الْمَاءِ)²

Merfû' olarak (بَيَانُ إِمْكَانِهِ) kavline ma'tûf olup mecrûr olarak (إِمْكَانِهِ) üzerine ma'tûf değıldir. Zîrâ beyân-ı takrîr-i müşebbehde bir ma'nâ yoktur.³ *Kâmûs*'da⁴ (الْحَاصِلُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ: مَا بَقِيَ وَتَبَّتْ وَذَهَبَ مَا سِوَاهُ)⁴ olup *Esâs*'dan rivâyet-i muhaşşî üzere (بَقِيَ مِنْهُ) kavillerinin ma'nâsı demektir.⁵ Ya'nî ba'zen garaz-ı teşbîh hâl-i müşebbehi nefis-i sâmi'de takrîr ve şânını takviye olur. Meselâ sa'y ü ikdâmından bir tâil ü fâide üzere bâkî kalmayan ya'nî sa'yinden bir fâide vü semere hâsıl olmayan kimse safha-i miyâh üzere nakş-ı erkâm eyleyen şahsa teşbîh olunur. Zîrâ işbu tarîk-ı teşbîh ile hâsıl olan, adem-i fâidenin takrîr u takviye-i şânı gayrısında mevcûd olmayıp meselâ (فُلَانٌ لَا يَحْضُلُ مِنْ سَعْيِهِ فَائِدَةً)⁶ denilse sa'yinden adem-i husûl-i fâideyi mübeyyin olarak sûret-i teşbîhde olan takrîr u takviye hâsıl olamaz. Çünkü takrîr için olan teşbîhde asl olan mahsûsâta teşbîh olup ma'kulâta teşbîh olunması dahi menzile-i mahsûsâta tenzîl tarîkasındadır. Fikrin hissiyyât ile ülfeti ise akliyyât ile ülfet ü muânesetinden etemmdir. Zîrâ hissiyyâtın husûlü mukaddem ve nefsin hissiyyât ile fart-ı ülfeti gayr-ı mübhemdir. Görmez misin ki yevmin tûl ile vasfını murâd ettiğinde

1 c) Müşebbehin durumunun miktarı anlatılabilir. Bir elbisenin aşırı siyahlıkta kargaya teşbîhi gibi.

2 d) Teşbîhle, müşebbehin durumunun muhatabın zihninde iyice yerleşmesi amaçlanabilir. Çabası netice vermeyen bir kimsenin, su üstüne yazı yazan kimseye teşbîhi gibi.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 502.

4 Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhîb*, s. 984.

5 Zemaşşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 194; Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 316.

6 Falancanın çabası bir netice vermez.

¹(يَوْمَ كَأَنَّهَ لَا آخِرَ لَهُ) ²veyâhûd (يَوْمَ كَأَطُولَ مَا يَتَوَهَّم) ¹ şâirin:

وَيَوْمَ كَظَلَّ الرُّمَحُ قَصَرَ طَوْلُهُ دَمَ الرِّقِّ عَنَّا وَاضْطِكَكَ الْمَزَاهِرِ³

kavli derecede kesb-i üns edemez. Zîrâ evveleynden müstefâd olan ma'kûl ve beytde îrâd olunan zıll-i rumh mahsûsdur. Ve vakt-i tulû' ve gurûb-i şemsde rimâhın zılâli zâtında olan tûlün ez'âf-ı muzââfı derecede mümtedd olmasıyla kesîrû't-tûl olan eşyâ zıll-i mezkûre teşbîh olunur. (رُبَّ يَوْمٍ), (وَيَوْمٍ) takdirinde (زَقٌّ) *tulum* ma'nâsına olarak dem-i zıkkdan murâd bâdedir. (مَزَاهِرٍ), (مَزْهَرٍ)'un cem'i olup Fârisî'de *çâr-pâre* ve Türkî'de *zil* dedikleri, rakkâsların âlet-i lehvidir.⁴

Mefhûm-i Beyt: “Vakt-i tulû' u gurûbda olan zıll-i rumh gibi tûl ü dirâz nice günleri bizden sudûr eden tenâvül-i bâde-i ferah-fezâ ve âvâze-i tedârub-i çâr-pâre-i çengî-i dil-küşâ kasr ederek sür'atle imrâr eylemiştir. Zîrâ sürûr u neşât mûcib-i kasr-ı evkâtdır,” demek olur.

Ve kezâlik yevmi kasr ile vasf murâd ederek ⁵(يَوْمَ كَأَقْصَرَ مَا يَتَوَهَّم) ⁵veyâhûd (كَلَمَحَ الْبَصْرِ) ⁶veyâhûd (كَأَنَّهَ سَاعَةٌ) denilse, bu teşbîhleri, [45] ⁶(أَيَّامَ كَأَبَاهِيمَ) kavillerinde [ve] şâirin:

ظَلَّلْنَا عِنْدَ بَابِ أَبِي نُعَيْمٍ بِيَوْمٍ مِثْلَ سَالِفَةِ الذُّبَابِ⁷

beytinde olan istînâs-ı sâmi' derecede ünsiyet bulamazsın. (أَبَاهِيمَ قَطًّا) *katâ* denmekle ma'rûf olan mürgün esâbii ma'nâsına olup kasr-ı ibhâm-da mesel-i sâirdir. (ظَلَّلْنَا) (دَخَلْنَا فِي النَّهَارِ) demektir. (سَالِفَةً) makdem-i unukdur.⁸

Mefhûm-i Beyt: Ebû Nu'aym'ın bâbında güzerân eden vaktini kemâl-i kasrda makdem-i unuk-ı zübâba teşbîhdır ki garazı bâb-ı Nu'aym'da olan

1 Akla hayale gelebilecek en uzun gün

2 Sanki hiç bitmeyecek!

3 Mızrak gölgesi gibi nice (uzun) günleri tulum içindeki kan (yani şarap) ve çalgıların nâmesi bize kısaltırmıştır. (Tâvil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 240.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 502.

5 Tasavvur edilebilecek en kısa gün

6 Kayakuşu parmakları gibi günler

7 Ebû Nuaym'ın hanesine, (tadına doyamadığımız ve bu yüzden bize) bir sineğin boynu kadar kısa gelen bir müddet zarfında misafir olduk. (Vâfir)

8 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 503.

şebbeh bihe âid olup (وَجْهَ التَّشْبِيهِ) üzerine ve (أَشْهَرَ), (أَتَمَّ) üzere ma'tûfdur. Zîrâ maksûd agrâz-ı mezkûrenin emreyni muktazî olduğunu ifâde olmasıyla mevki-i hâlde cümle değildir. Ve etemmiyyet ü eşheriyyetle murâd teşbîh ile kendisine tevcîh-i hitâb olunan şahıs indinde etemmiyyet ü eşheriyyetdir. Ve eşheriyyet a' refiyyetden kinâye olup ma'nâ-yı a' ref (أَشَدُّ مَعْرِفَةً) demek olmasıyla müfâdı eğer müşebbeh vech-i şebbeh ile ma'rûf olur ise müşebbeh bihin daha ziyâde ma'rûf olmasının lüzûmundan ibâretidir.¹

Ve işbu ibâre-i Musannif'in zâhiri agrâz-ı erbaadan her birerlerinin etemmiyyet ü a' refiyyeti iktizâsı olup hâlbuki hakikat-i emr böyle değildir. Zîrâ agrâz-ı mezkûreden imkân-ı müşebbehi beyân yalnız müşebbeh bihin eşheriyyetini muktazî ve bu da müşebbehin müşebbeh bih üzerine kıyâs-la imkânına delîl ittihâzı sahîh olması mütâlaasına mübtenî olup vech-i şebbehin müşebbeh bihde etemmiyyetini iktizâ etmez. Ve kezâlik agrâz-ı mezkûreden beyân-ı hâl-i müşebbeh yalnız müşebbeh bihin vech-i şebbehle eşheriyyetini iktizâ edip etemmiyyetini gayr-ı muktazîdir. Şöyle ki meselâ sevâdda mütesâvî olan sevbeynen ehadühümâ müşebbeh ve âhar müşebbeh bih kılınmak sahîh olur. Zîrâ garaz, mücerred teşbîh olunan sevbin levni siyâh olduğunu iş'âr olup ziyâde ve noksân olması mültefet değildir. Ve kezâlik agrâz-ı mezkûreden hâl-i müşebbehin beyân-ı mikdârı müşebbeh bihin etemm olmasını iktizâ etmeyip belki müşebbeh bihin vech-i teşbîhde hakîkaten veyâ iddiâen hudûd derecesi ne mikdâr ise müşebbeh dahi o derecede olarak ziyâde ve noksân olmamasını iktizâ eder. Tâ ki müşebbeh za'f u kuvvetde müşebbeh bihin bulunduğu mikdâr üzere taayyün ede. Anınçün "Beyân-ı mikdâr-ı hâl-i müşebbehde vech-i teşbîh her ne mikdâr ziyâde ve noksândan sâlim olursa teşbîh dahi o kadar sâha-i kabûlde dâhil olur," denilmiştir. Ve ammâ agrâz-ı mezkûreden takrîr-i hâl-i [46] müşebbeh etemmiyyet ü eşheriyyetden ikisini dahi iktizâ eder. Zîrâ nefsin şey'-i etemm ü eşhere meyli ziyâde olmasıyla etemm ü eşhere teşbîh mezîd-i takrîr ve takviye için ecder u elyaktır. el-Hâsıl, zâhir-i kelâm-ı Musannif gayr-ı müstakîm olmasıyla kelâmını mecmû'-i agrâzın mecmû'-i emreyni iktizâsına haml etmek lâzım gelir. Ve bu sûretde emreynden ba'zısının ba'zı agrâza ihtisâsı halel vermez.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 317.

Ve Musannif'in etemmiyyet ü eşheriyyeti agrâz-ı erbaa-i mezkûre-ye tahsîs etmesinin sebab ü illeti istifsâr olunur ise beyânında deriz ki: Bu tahsîsin sebebi, teşbîh müşebbehin tezyîn veyâhûd takbîh u teşvîhi veyâhûd istitrâf u istiğrâbı agrâzına mübtenî olursa bu sûretler müşebbeh bihin vech-i şebehde etemm ü a'ref olmasını iktizâ etmemesidir. Zîrâ meselâ şedîdü's-sevâd olan vech-i hindînin garaz-ı tezyîn için mukle-i zabye ya'nî ayn-ı âhûya teşbîhi sahîh olup hâlbuki ne mukle-i zabye olan sevâd vech-i hindîde olan sevâddan etemm ve ne mukle-i zabye sevâd cihetinden vech-i hindîden eşher u a'refdir. Ve meselâ sûret-i teşvîhde mecdûr ile selha-i câmide-i menkûra beyninde müşterek olan hey'et selhada etemm ve selha bu hey'etle eşher değildir. İstitrâfda dahi böyledir. Belki müşebbeh bih vech-i şebehde her ne kadar ender u ahfâ olursa teşbîh dahi işbu agrâz-ı selâsenin te'diyesine o mikdâr evfâ olur. Zîrâ sûret-i neder u hafâ muvâfık-ı istitrâf olduğu müstağnî-i îzâh olup tezyîn ü teşvîhde dahi müştahir olmayan şey'in hüsn veyâ kubhu garâbetlerinden nâşî me'lûfdan ziyâde mûcib-i te'sîr olur.¹

Ve bu makâmda kelâm-ı Sâhib-i *Miftâh* hâl-i ızdırâbda bulunmuştur. Zîrâ demiştir ki: "Müşebbeh bihin hakkı, cihet-i teşbîhde müşebbehden ma'rûf ve cihet-i teşbîhe muhtass ve müşebbehden ziyâde cihet-i teşbîh ile hâli akvâ olmasıdır. Ve bu vech ile a'ref ü ehass u akvâ olmasa müşebbehin ne mikdâr ve ne imkânının beyânı ve ne ziyâde-i takrîri ve ne de ma'riz-i tezyîn ü teşvîhde ibrâz için müşebbeh bihin zikri sahîh olmaz. Zîrâ mec-hûlün mechûl ile ta'rîfi ve bir şey'in müsâvî olduğu şey' ile takrîr-i belîğ ile takrîri karîn-i sıhhat olamaz. Ve kezâlik müşebbeh bih vech-i mezkûr üzere olmadığı sûretde müşebbehin ma'riz-i istitrâfda ibrâzı için zikrolunması dahi sahîh olamaz. Meselâ kendide cemr-i mûkad olan fahmı, miskden ve emvâcı zehebden olan bahra teşbîh, müşebbeh bih olan bahr-ı mevsûfun imtinâ'-ı vukûunu li-ecli'l-istitrâf vâki'de mevcûd olan fahm-ı mezkûre nakil içündür. Ve bunda olan istitrâf u garâbet müşebbeh olan fahmın şey'-i mümtenia müşâbehetinden nâşî mümteni' hükmünde ve o mesâkda kılınmasıdır. Veyâhûd fahm-ı mezkûrun bahr-ı mezbûre teşbîhi vech-i âhardan içündür. Şöyle ki müşebbeh bihin mutlakan veyâhûd inde

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşije*, II, 317.

huzûri'l-müşebbeh zihnde nedret-i huzûrunu li-misl-i mâ-zükira müşebbehe nakil içündür.”¹

İşte Sâhib-i *Miftâh*'ın mahsûl-i kelâmı bundan ibâret olup Şârih-i Allâme (لِمِثْلِ مَا ذُكِرَ) kavlini (أَيُّ لَيْسَتْطَرَفَ اسْتِطْرَافِ التَّوَادِرِ) kavliyle² ya'nî zikrolunan müşebbeh bihin zihnde nedret-i huzûrunu müşebbehe nakl-i istitrâf-ı nevâdirle istitrâf için olmasıyla tefsîr eylemiştir. Ve bu tefsîr üzere sûret-i ûlâda istitrâf imtinâ'-ı vukû'-i müşebbeh bihi nakil için ta'lîl olduğu mi-sillü işbu (لِمِثْلِ مَا ذُكِرَ) kavli dahi müşebbeh bihin nedret-i huzûrunu nakil için ta'lîl olarak bu hâlde a'ref ü ehass u akvâ olmayan müşebbeh bihin sûret-i istitrâfda zikri sahîh olmadığı ta'lîlden hâlî olmuş olur.³

Ve ba'zılar işbu (لِمِثْلِ مَا ذُكِرَ) kavlini, zikrolunan ta'rîfü'l-mechûl bi'l-mechûle haml etmişlerdir. Bu takdîrde müşebbeh bih-i mezkûrun adem-i sıhhat-i zikri ta'lîlden hâlî olmayıp ve siyâk-ı kelâm-ı Sekkâkî'ye muvâfık olan da budur. Hâsıl-ı kelâm, delîl-i Sekkâkî da'vâsı olan adem-i sıhhat-i zikre gayr-ı mutâbıkdır. Zîrâ delîli, müşebbeh bihin hâl cihetinden vech-i teşbîh ile akvâ olmasının vücûbuna yalnız ziyâde-i takrîr için olan teşbîhden mâadâ sûretlerde delâlet etmez. Vâkıan teşbîh, tezyîn veyâhûd teşvîh veyâhûd istitrâf için olduğu sûrette işbu agrâzın husûliyyüçün [47] müşebbeh bihin istihsân veyâhûd istikbâh veyâhûd garâbet veyâ nedretde etemm olması lâzımdır. Ve ammâ hey'et-i müştereke olan vech-i teşbîhde müşebbeh bihin etemm olması gayr-ı meşrûtdur. Bu takdîrde cihet-i teşbîh ile murâd-ı Sekkâkî vech-i şebeh olmayıp belki teşbîh kendiye teveccüh eden maksad ya'nî teşbîh kendisiyyüçün zikrolunan emr olması gayr-ı baiddir ki teşbîhden garaz emr-i mezkûrdur. Zîrâ Sâhib-i *Miftâh* demiştir ki: Teşbîhden garaz müşebbehin hâl veyâ mikdârını beyân olduğu sûrette müşebbeh bihin vech-i şebehde a'refiyyeti vâcib olup lâkin beyân-ı mikdârında işbu a'refiyyetle berâber vech-i teşbîhde müşebbehin mikdârı haddinde olarak ezyed ü enkas olmaması dahi iktizâ eder. Ve eğer garaz nâkısı kâmile ilhâk veyâhûd inde's-sâmî' ziyâde-i takrîr olursa vech-i teşbîhde etemm olması ve garaz müşebbehin beyân-ı imkânı veyâhûd tezyîn veyâ teşvîhi olursa

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 447-449.

2 Şîrâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, vr. 157b.

3 Krş: Cürcânî, *Hâşiye*, s. 344.

müşebbeh bihin vech-i teşbîhden kasdolunan şey'de hükmü müsellemler ya'nî vech-i şebelin kendisiyçün sübûtu ma'rûf olması ve müşebbehin istitrâfı kasdolunduğu hinde müşebbeh bihin zihinde nâdiru'l-huzûr olması vâcib olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ تَرْيُّنُهُ كَمَا فِي تَشْبِيهِ وَجْهِ أَسْوَدَ بِمُقْلَةِ الظُّبِّيِّ)¹

Ref ile (بَيَانُ إِمْكَانِهِ) kavline ma'tûfdur. Ya'nî ba'zen müşebbehe âid olan garaz-ı teşbîh sâmiin ayn u hayâlinde müşebbehin tezyîni olur. Bu da vech-i şebelde müsellemlü'l-hüsn olan bir emre teşbîh olunması tarikiyle olur. Meselâ vech-i esvedin mukle-i gazâle teşbîhi bu kabildendir. Ya'nî bu teşbîhden garaz çeşm-i siyâh-ı gazâl gâyet-i melâhatle ma'rûf olduğundan vech-i esvedî nazar-ı sâmi'de müzeyyen kılarak meyl ü rağbetini celb etmektedir. (مُقْلَةٌ), ayndan mahall-i beyâz u sevâd olan şahmedir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ تَشْوِيْبُهُ كَمَا فِي تَشْبِيهِ وَجْهِ مَجْدُورٍ بِسَلْحَةِ جَامِدَةٍ قَدْ نَعَرْتَهَا الدِّيْكَةَ)²

Veyâhûd teşbîhden garaz, hayâl-i sâmi'de müşebbehi teşvîh ü takbîh olur. Nitekim mecdûr ya'nî çiçek bozuğu olan yüzü horûsun minkârıyla nakr u nakb eylediği necis-i yâbise teşbîh bu kabilden olarak garaz vech-i mecdûru teşvîh ü takbîh ile tenfir-i sâmi'dir. Hazret-i Fârûk bir şahâdet husûsunda Ziyâd'ı³ (يَا سَلْحَ العُرَابِ) ta'bîriyle ta'yîr buyurmuşlardır ki teşvîh *takbîh* ma'nâsına olup (امْرَأَةٌ شَوْهَاءُ), *kabîhatü'l-vech* demektir. (دِيْكَةٌ) kesr-i "dâl" ve feth-i "yâ" ile cem'-i (دِيْكٌ)'dür ki Türkî'de *horûs* denilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ اسْتِطْرَافُهُ كَمَا فِي تَشْبِيهِ فَحْمٍ فِيهِ جَمْرٌ مُوقَدٌ بِبَحْرِ مِنَ الْمِسْكِ مَوْجُهُ الدَّهَبُ لِإِبْرَازِهِ فِي صُورَةِ الْمُتَمَتِّعِ عَادَةً)⁴

Veyâhûd garaz-ı teşbîh müşebbehi ta'rîf ve acîb ü hadîs ü cedîd ya'nî bedî' u garîb addeylemektir. Meselâ bir taraftan yanmakda olan fahm ya'nî kömürü zeheb-i âteşîn ile temevvüc eden bahr-ı miske teşbîhde olan istitrâf

1 e) Müşebbehi muhataba süslü ve güzel göstermek amaçlanabilir. Siyah bir yüzün, ceylanın gözbebeğine teşbîhi gibi.

2 f) Müşebbehi muhataba kötölemek ve çirkin göstermek amaçlanabilir. Çiçek hastalığına yakalanmış bir yüzün, horozların didiklediği kuru bir dışkıya teşbîhi gibi.

3 Hey karga dışkısı!

4 g) Müşebbehi ilginç göstermek (istitrâf) da amaçlanabilir. Kor hâlindeki kömürün, dalgaları altından bir misk denizine teşbîhi gibi. Bu teşbîhi ilginç kılan, normalde imkânsız olan bir şeyin mümkün gösterilmesidir.

gibidir ki bu teşbîhde müşebbehin istitrâf u istibdâ‘ olunması, müşebbehi âdeten mümteni‘ sûretinde ibrâzdan içündür. Şöyle ki miskden deryâ olup mevcleri altından olmak egerçi kudret-i Bârî‘ye nisbetle mümkün ise de âdeten mümteni‘ olmasıyla fahm-ı zî cemr-i mûkadî buna teşbîh müşebbehi mümteni‘ sûretinde ibrâz olarak inde’s-sâmi‘ bedî‘ u garîb addolunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَلَا اسْتَطْرَافَ وَجْهَهُ آخَرَ؛ وَهُوَ أَنْ يَكُونَ الْمُشَبَّهَ بِهِ نَادِرَ الْحُضُورِ فِي الدَّهْنِ، إِمَّا مُطْلَقًا كَمَا مَرَّ، وَإِمَّا عِنْدَ حُضُورِ الْمُشَبَّهِ كَمَا فِي قَوْلِهِ:

وَلَا زَوْرَدِيَّةٌ تَزْهُو بِزُرْقِيَّتِهَا بَيْنَ الرِّيَاضِ عَلَى حُمْرِ اليَوَاقِيَتِ
كَأَنَّهَا فَوْقَ قَامَاتِ صَعْفُنَ بِهَا وَأَوَائِلِ النَّارِ فِي أَطْرَافِ كَبِيرَتِ¹

Ve istitrâf için zikrolunan sûret-i mümteni‘de ibrâz-ı müşebbehin gayrı bir vech olup bu da müşebbeh bihin zihnde nâdiru’l-huzûr olmasıdır. Zîrâ zihne hutûru nevâdirâtından olan şey’ ile müşebbeh ictimâ‘ eylediği gibi emr-i müstetraf u müstağreb olur. Bu da ya mutlakan zihnde huzûru nevâdirden olmasıyla olur. Misâl-i mezkûr ya’nî kendisinde cemr-i mûkad olan fahmı mevcî zeheb olan bahr-ı miske teşbîh gibi. Zîrâ kendisi misk ve emvâcî zeheb olan bir bahrın hâtıra gelmesi pek nâdir bir şey’dir. Bu sûretde işbu misâlde istitrâfın iki vechi mevcûd olmuş olur.

Veyâhûd müşebbeh bihin zihnde nedret-i huzûru, müşebbehin zihnde huzûru hinde olur. Nitekim Ebi’l-Atâhiye’nin² benefsec ya’nî menekşe denilen şükûfeyî tavsîfde nazmetmiş olduğu [48] (وَلَا زَوْرَدِيَّةٌ تَزْهُو...) kavlinde vâki‘ olmuşdur. “Vâv” (زُبُّ) ma’nâsına olup (لَا زَوْرَدُ) “zâ”-yı hâlîsa ile Fâris’de “zâ”-yı galîza ile (لَا زَوْرَدُ)’den muarrebdir. Türkî’de *laciverd* denilir gök bir taşdır. Burada benefsec için vasf olup (زُبُّ بِنَفْسِجَ لَا زَوْرَدِيَّةٌ) takdîrinde (زُهْيِ الرَّجُلِ، فَهُوَ مَزْهُوٌّ) ma’nâsınadır. Cevherî’de (تَتَكَبَّرُ)، (تَزْهُوُّ) denilip

1 Müşebbehi ilginç göstermenin bir başka yolu daha vardır. O da müşebbeh bihin zihinde nâdir bulunan bir şey olmasıdır. Müşebbeh bihin zihinde nâdir olarak bulunması ise ya yukarıdaki (kor hâlindeki kömür) örneğinde geçtiği üzere mutlak olur ya da şâirin şu dizelerinde olduğu gibi, teşbîh esnasında müşebbehin zihinde canlandırılmasıyla olur: “Mavilikleriyle bahçelerdeki (gül ve lâle gibi) kırmızı çiçeklere çalın satan lacivert taşı misâli o menekşeler, kendilerini zar zor taşıyabilen ince sapları üzerinde, sanki, kibritin etrafında parlayan ateşin o ilk mavimsi hâlini andırıyolar.” (Basit)

2 Beyitler Ebü’l-Atâhiye’nin divânında tespit edilememiştir. Krş: Ebü’l-Atâhiye, *Divân*, s. 70-106. Ab-bâsî, bu beyitlerin İbnü’r-Rûmî’ye ait olduğunu belirtir. bkz. *Me’âhidü’l-Tensîs*, I, 356. Nitekim şâirin divânında üç beyitlik bir şiir olarak mevcuttur. bkz. İbnü’r-Rûmî, *Divân*, I, 276. Beyitler ayrıca İbnü’l-Mu’tezz, Ebü’l-Kâsım Ali b. İshâk ez-Zâhî gibi isimlere de nispet edilmiştir. krş: Vahdî Efendi, *et-Tensîs*, vr. 49b; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü’l-Ceyyid*, s. 266. İbnü’l-Mu’tezz divânında da beyitlere tesâdüf edilememiştir. Krş: *Divân*, s. 95-122.

isti'mâli binâ-i mef'ûl ile olduğu tasrîh olunup¹ İbn Zeydûn, binâ-i fâil üzere (زَهَا-يَزْهُو-زَهْوًا) lügatini dahi rivâyet etmiştir ki işbu beyt bu lügat-dendir.² (زُرْقَةٌ) damm ile *göklük* ma'nâsınadır. Mâ'-i sâfiye "mâ'-i ezrak" denilir ki zurku beyyin ya'nî şedîdü's-safâ demektir. (عَلَى حُمْرِ الْيَوَاقِيتِ), (تَزْهُو) için sıla olarak murâd yevâkîte şebîh gül ve şakâyık emsâli kırmızı şükûfe olup istiâre veyâhûd yâkût denilen nefsi-hacer-i meşhûredir. Ve benefsecin bunlar üzerine zehv ü tefâhuru benefsec göklüğünde bunlardan humretlerinde ahsen olduğunu ifâdeden ibâretidir. Ve (كَأَنَّهَا) ve (بِهَا)'da olan zamîrler (لَا زَوْدِيَّةً) ile mevsûf olan benefsece râci' olup cins ile efrâd irâdesine mahmûl ve ezhâra rücûu muhtemeldir.³ (صُعْفُنَ), (قَامَاتِ)'in vasfî olup (صُعْفُنَ تِلْكَ الْقَامَاتِ بِحَمَلِهَا) demektir. (قَامَاتِ) ile murâd benefsecin sâkları olup za'fları inhinâlarından kinâyedir. Evâil-i nârdan murâd kibrîte muttasıl olan nârdır ki şu'le-i mürtefiyasından ihtirâzdir.

Mefhûm-i Beyt: "Çemenzâr u besâtîn içre lâciverd renkli menekşeler reng-i ezrak ile kırmızı yâkûtlar üzerine veyâhûd hemreng-i yâkût olan ez-hâra ibrâz-ı hüsn-i fâikle izhâr-ı zehv ü mefâhir ederler. Gûyâ ki sâk-ı zaîf-i münhanîleri üzere etrâf-ı kibrîtde reng-i zürkatle tâb-dâr olan evâil-i nâra müşâbeh gösterirler," demek olur.

Hakîkaten kibrîtin rişte-i ma'mûlü iş'âl olunup da şu'lesinin kibrîte muttasıl olan mahalli, dikkat olunsa, gâyet latîf bir reng-i ezrak müşâhede olunacağı gayr-ı münkerdir. Ancak bu vechile etrâf-ı kibrîte sûret-i ittisâl-i nârin zihnde huzûru mevci zeheb olan bahr-ı miskin nedret-i hutûru derecede değilse de lâkin benefsecin zihnde huzûru hinde tahatturu nâdir olmasıyla bu vechile bi-hasebi'l-huzûr beynlerinde gâyet-i tebâudle bu'diyet olan sûreteynin inâk u ictimâını müşâhede bâ'is-i istitrâf u istibdâ' olur. Şöyle ki tarafeyn beyninde inde'l-hâtır ülfet ü muâneset-i dâimiyye olmamasıyla bi-tarîki't-teşbîh ictimâ' u muânakaları görüldüğü gibi garîb ü acîb addedilir. Ve işbu beytde olan istitrâf için Şeyh diğeri bir vech dahi

1 Cevherî, *Şihâb*, VI, 2370.

2 Birkaç neden, bu bilginin şâir İbn Zeydûn'a değil lügatçi İbn Düreyd'e ait olduğunu göstermektedir. Birincisi, *Mutavvel* nüshalarında bu isim İbn Düreyd olarak geçmektedir. İkincisi, Cevherî de bu bilgiyi İbn Düreyd'den nakletmektedir. Üçüncüsü, bilgi, İbn Düreyd'in *Cemheretü'l-Lüga*, II, 831.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, 323-324.

beyân etmiştir. Şöyle ki: “Şâir tâze vü tarî ve mütelâmi‘ u mütele’li olan ezhâr ve evrâk-ı ratb u âbdâr için kibrît gibi üzerine yübûset istîlâ eden bir cismdeki nâra müşâbehet irâe edip mebnâ-yı tabâyi‘ u nüfûs ise bir şey’in mevzi-i gayr-ı ma‘hûddan zuhûru hînde o şey’e meyli ekser ve şagaf u hırsı elyak u ecder olmak üzeredir.”¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يَعُودُ إِلَى الْمَشَبِّهِ بِهِ، وَهُوَ ضَرْبَانِ: أَحَدُهُمَا إِيهَامٌ أَنَّهُ أَنْتُمْ مِنْ الْمَشَبِّهِ وَذَلِكَ فِي التَّشْبِيهِ الْمَقْلُوبِ كَقَوْلِهِ:

وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ غُرَّتَهُ وَجْهَ الْحَلِيفَةِ حِينَ يُمْتَدِّحُ²

Ve ba‘zen garaz-ı teşbîh müşebbeh bihe âid olarak bu da iki darb olup evvel, vech-i teşbîhde müşebbeh bih müşebbehden etemm olduğunu îhâmıdır. Ve bu îhâm teşbîh-i maktûbda olur. Teşbîh-i maktûb, vech-i şebehde nâkis olan şey’i müşebbeh bih kılmaktır ki maksûd o şey’in ekmel ü zâid olmasını i‘tibâr u iddiâdır. Nitekim Muhammed bin Vüheyb’in (...وَبَدَا الصَّبَاحُ...) beytinde vâki‘ olmuştur. (بَدَا), (ظَهَرَ) ma‘nâsındadır. (غُرَّة) vech-i feresde dirhemden zâid olan beyâz ma‘nâsına olup ba‘dehü her şey’in eazz ü ekreminde isti‘mâl olunmuştur. Ve sabâhın gurresi, beyâzıdır.

Mefhûm-i Beyt: İnkişâf-ı sitâre-i zulmet-i leyl ile ruhsâre-i nehâr zâhir u be-dîdâr olmasıyla müşâhede olunan sabâhat-i ufk-ı sepîdi hîn-i inşâd-ı medâyihde revnak-ı beşâşetle tâb-dâr olan vech-i halîfeye teşbîh olup bu ise teşbîh-i maktûbdur. Şöyle ki vuzûh-i ziyâda beyâz-ı sabâh vech-i halîfeden etemm ü ezyed olmasıyla vech-i halîfeyi beyâz-ı subha teşbîh edecek mahalde vech-i halîfe beyâz-ı subhdan etemm ü ezyed olmak iddiâsına mebnî kalb ederek bi’l-aks beyâz-ı subhu vech-i halîfeye teşbîh eylemiştir. Bu cihetle işbu [49] teşbîhde garaz müşebbeh bihe âid olup vech-i halîfenin vuzûh u ziyâda îhâm-ı etemmiyyeti kasdolunmuştur. Ve (حِينَ يُمْتَدِّحُ) kavlinde memdûh-i müşârun ileyh hakk-ı mâdihi ma‘rifet ve mâdihe isgâ vü iltifât ve izhâr-ı irtiyâh u behecât ederek nezd-i

1 Krş: Cürcânî, *Esrâru’l-Belâga*, s. 99-100.

2 Teşbihin gayesi bazen de müşebbeh bihle ilgili olur ve iki şekilde karşımıza çıkar. Birincisi, müşebbeh bihin vech-i şebeh açısından müşebbehten daha mükemmel olduğu izlenimini vermektir. Bu üslup, şâirin şu beytinde görüldüğü üzere, teşbîh-i maktûbda rastlanan bir durumdur: “Sabah oldu. Sabahın bu aydınlığı, halifenin methedildiği zamanki simasını andırıyor.” (Kâmil)

huzzârda şânına riâyetle muttasıf olup istimâ'-ı medhde ibrâz-ı bişr u talâkatle mütekeyyif olarak keremde kâmil, hâsılı kadirdân-ı bî-muâdil olduğuna işâret vardır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّانِي بَيَانُ الْأَهْتِمَامِ بِهِ كَتَشْبِيهِ الْجَائِعِ وَجْهًا كَالْبَدْرِ فِي الْإِشْرَاقِ
وَالِاسْتِدَارَةِ بِالرَّغِيفِ وَوُسْمَى هَذَا «إِظْهَارَ الْمَطْلُوبِ»¹)

Ve garaz-ı teşbîh müşebbeh bihe âid olan teşbîhden darb-ı sâni, müşebbeh bihe beyân-ı ihtimâmıdır. Meselâ câyi' u gürisne olan şahsın işrâk u istidârede bedr-i münîre nazîr olan vechi rağîfe teşbîh etmesi bu nev'dendir. (رَغِيفٌ) yufka etimekdir. Zîrâ taâma müştêhî olan kimse indinde şâyân-ı i'tinâ' vü ihtimâm olan rağîfdir ki izhâr-ı taleb-i nân u taâma vesîle olur. Hattâ edebiyâtta murakkam olduğu vechile Sâhib bin Abbâd hakkında hem-celis-i bezm-i münâdemetleri olan erbâb-ı sühandan her birerleri bir üslûbda âgâz-ı medh u sitâyîş ederek bu miyânda bir şerîf-i zarîf² (أَشْهَى إِلَى التَّمَسِّ مِنَ الْخُبْزِ)² kelâmıyla Cenâb-ı Sâhib'in nüfûs-i halâika hubzden iştihâ olduğunu îrâd etmesiyle izhâr-ı mâideye emr u işâret eylemiştir.³ Ve garazdan bu nev' üzere müştemil olan işbu teşbîhe *izhârul-matlûb* tesmiye olunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (هَذَا إِذَا أُرِيدَ إِحْقَاقُ النَّاقِصِ حَقِيقَةً أَوْ إِدْعَاءُ بِالزَّائِدِ، فَإِنْ أُرِيدَ الْجَمْعُ
بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ فِي أَمْرٍ فَلَا أَحْسَنَ تَرْكُ التَّشْبِيهِ إِلَى الْحُكْمِ بِالتَّشَابُهِ اخْتِرَازًا مِنْ تَرْجِيحِ أَحَدِ
الْمُتَسَاوِيَيْنِ)⁴

Ve işbu ehad-i şey'eyni müşebbeh ve âharı müşebbeh bih kılmak ancak teşbîhden garaz müşebbehe âid olduğu sûretde hakîkaten ve müşebbeh bihe âid olduğu takdîrde iddiâen vech-i şebehde nâkıs olan şey'i zâid olan şey'e ilhâk etmek murâd olunduğu vaktde olur. Lâkin Şârih-i merhûm der ki: Bu kelâm mahall-i nazardır. Zîrâ mâ-tekaddemenin cümlesi, kendisinde vech-i şebehde nâkısı zâide ilhâk kasdolunan kabîl-

1 İlkinci, müşebbeh bihe önem verildiğini göstermektedir. Aç kimsenin, parlaklık ve yuvarlaklıkta dolunaya benzeyen bir simayı ekmeğe teşbîhi gibi. Buna *izhârul-matlûb* (içinden geçeni dışa vurma) denir.

2 Gönüle ekmekten daha tatlı gelen

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 504.

4 Bu üslûba, gerçekten veya iddia yoluyla vech-i şebeh açısından daha alt seviyede olanı daha üst seviyede olana katmak istendiğinde müracaat edilir. Şâyet iki şey yani müşebbeh ve müşebbeh bih vech-i şebeh açısından eşit görülürse, bu durumda daha doğru olan, iki unsur arasında teşbihin değil teşabühün (benzeşmenin) olduğuna hükmetmektir. Bunun gerekçesi ise, iki eşitten birini diğerine (müreccih olmadan) tercih etmiş olma kusurundan sakınmaktır.

den değildir. Nitekim (وهذه الأربعة تَقْتَضِي) kavlini şerhde tafsîlen beyânı mürûr etmiştir.

Siyâlkûtî merhûm saded-i cevâbda Şârih'in bu suâli (إِلْحَاقُ النَّاقِصِ بِالزَّائِدِ) kavillerinde (فِي وَجْهِ الشَّبَهِ) kaydını ziyâde etmesinden ya'nî nâkıs u zâid olmaklığı vech-i şebehde i'tibâr eylemesinden neş'et edip murâd-ı Musannif ise zikri mürûr eden agrâzdan bir garazda nâkısı zâide ilhâk demek olmasıyla bu ma'nâca kelâm mahall-i i'tirâz olmadığını beyân etmiş¹ ve ke-enne bu cevâbı Şârih'in kelâm-ı Sâhib-i *Miftâh*'ı te'vilde mesbûk olan tahkikâ-tından istinbât eylemiş ise de lâkin makâl hükm bi't-teşâbühe redd üzerine olup bu ise vech-i teşbîhde tesâvî-i tarafeyn olduğu sûretde cereyân edeceği ma'lûm bulunmasıyla Şârih'in i'tibâr eylediği kayd-ı mezkûre makâm karine-i vâzıha olarak Muhaşşî'nin tevcîhi gâyet-i za'fiyyetde olduğu lâyih-i hâtırdır.

İmdi, eğer zikrolunduğu üzere vech-i şebehde nâkısı zâide ilhâk maksûd olmayarak şey'eyn beynini umûrdan bir emrde cem' murâd olunursa ya'nî fi nefsihî gerekse ehadühümâda ziyâde ve noksânlık mevcûd olsun ve gerekse olmasın emr-i mezkûrde ehad-i tarafeyn nâkıs ve âhar zâid olduğu kasdolunmayarak mücerred beynlerinin cem'i maksûd olursa bu sûretde tercih-i ehad-i mütesâviyeynden ihtirâz için ahsen olan, teşbîhi, hükm bi't-teşâbühe terk etmektir. Ya'nî ehadühümânın âhara teşbîhinden kat'-ı i'tibâr ile müşâbehet ü mümâseleti tarafeynde i'tibâr eylemektir. Tâ ki şey'eynden her birisi hem müşebbeh ve hem müşebbeh bih olarak vech-i şebehde mütesâviyeynden ehadühümânın âhara tercihinden ihtirâz hâsıl ola.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (كَقَوْلِهِ:

تَشَابَهَ دَمْعِي إِذْ جَرَى وَمُدَامَتِي
فَوَاللَّهِ مَا أَدْرِي أَبِالْحَمْرِ أَشَبَلْتُ
فَمِنْ مِثْلِ مَا فِي الْكَأْسِ عَيْنِي تَسْكُبُ
جُفُونِي أَمْ مِنْ عَبْرَتِي كُنْتُ أَشْرَبُ)²

Nitekim işbu hükm bi't-teşâbühe terk ile ehad-i emreynin âhara teşbîhini adem-i i'tibâr Ebî İshâk-ı Sâbî'nin (... تَشَابَهَ دَمْعِي) kavlinde vâki' olmuşdur. (دَمْعٌ) gözyaşı ve (مُدَامَةٌ) hamr ve (جُفُونٌ) cem'-i (جَفْنٌ) olarak göz

1 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 324.

2 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Gözlerimden akan yaşlar ile yudumladığım şarap birbirine benzedi. Zira gözlerim kadehteki şarap misâli (kanlı yaşlar) akıtıyor. Vallâhi bilmiyorum; göz kapaklarım mı akıtıyor kadehteki şarabı yoksa ben şarap diye gözyaşlarımı mı içiyorum?" (Tavil)

kapağıdır. (إِذْ جَرَى), (تَشَابَهَ) için zarf, (فَمِنْ مِثْلِ) kavli, teşâbühü [50] ta'lildir. (أَسْبَلَتِ الدَّفْعُ وَالْمَطَرُ، وَأَسْبَلَتِ السَّمَاءُ) kavilleri (أَسْبَلَتِ), (سَأَلَتْ) ma'nâsına olup (هَطَلَّ وَنَزَلَ وَتَتَابَعَ وَسَالَ) müfâdındadır. Bu sûretde (أَبَاحُفَرٍ)'de olan "bâ" ta'diye için olup ba'zıların vehmi gibi zâide değildir.

Mefhûm-i Beyt: "Vakt-i cereyânda sirişk-i hûnumla sahbâ-yı gülgûn yekdiğere müşâbih oldu. Zîrâ gözlerim câm-ı musaffâda olan şerâb-ı nâbın nazîrini sekb ü isâle etmektedir. Nâm-ı Hüdâ'ya kase ederim ki cûfûn-i aynım mı kâsede olan şerâbı isbâl eylemiştir yoksa hamr deyü nûş eylediğim aberât-ı aynım mıdır? Bunları fark u temyîze muktedir değilim," demek olur.

Şâir-i merkûm hamr ile dem' beyninde tesâvî i'tikâd edip ve ehadühümâ humretde zâid ve âhar nâkıs olarak zâide ilhâkını kasdetmediyse beynlerinde teşâbühle hükmedip ehadühümânın âhara teşbîhini nazar-ı i'tibârdan terk ü iskât eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَيَجُوزُ التَّشْبِيهُ أَيْضًا كَتَشْبِيهِ غُرَّةِ الْفَرَسِ بِالضُّبْحِ، وَعَكْسِيهِ مَتَى أُرِيدَ ظُهُورُ مُنِيرٍ فِي مُظْلِمٍ أَكْثَرَ مِنْهُ)¹

Ve işbu şey'eyn beyninin bir emrde cem'ini irâde indinde teşâbüh ahsen olduğu misillü teşbîh dahi câiz olur. Meselâ gurre-i cebîn-i feres subha ve bi'l-aks subh gurre-i ferese teşbîh olunur. Bu da teşbîh ile şey'-i münîrin kendisinden ekser olan muzlimde vukû' u zuhûrunu ifâde kasdolunduğu hinde cereyân eder. Ve bu sûretde gurre-i feresin zıyâ vü inbisât ve fart-ı tele'lü' ve emsâliyle vasfında mübâlağa kasdolunmaması iktizâ eyler. Zîrâ bunlardan birisi vech-i şebeh olarak mübâlağa kasdolunup da alâ sebîli'l-hakîka teşbîh murâd olunduğu vaktde gurreyi müşebbeh ve subhu müşebbeh bih kılmak vâcib olur. Zîrâ zıyâ vü tele'lü'de subh gurreden ezyed olmasıyla müşebbeh bih olması taayyün eder.

el-Hâsıl, vasfda mübâlağa kasdolunmayıp mücerred şey'-i münîrin şey'-i kesîr-i muzlimde vukû' u zuhûrunu ifâde kasd ü irâde olunursa teşâbüh ü teşbîhden ikisi dahi câiz olup ve bu teşbîhde târeten gurreyi müşebbeh

1 Fakat aydınlığın, kendisinden daha yoğun bir karanlık içerisindeki görünüşü anlatılmak istenirse teşâbüh gibi teşbîh de sahih olur. Atın alnındaki beyazlığın sabaha veya tam tersine sabahın, atın alnındaki beyazlığa teşbîhi buna örnektir.

ve subhu müşebbeh bih ve târeten bi'l-aks subhu müşebbeh ve gurreyi müşebbeh bih kılmak cârî olur. Ve ammâ vasfda mübâlağa kasdolunduğu gibi teşâbüh cârî olmayarak teşbîh taayyün ve müşebbeh bih subh olduğu tahakkuk u tebeyyün eder.

Şeyh *Esrâr-ı Belâgat*'de bu vechile ref'-i burku'-i hülâsa-i makâl eylemiştir ki: "Bir sıfatın bir şey'e isbâtında bir nev'-i mübâlağa ve nâkısın zâid gibi olmasını îhâm kasdolunmayarak mutlakan sûrette ve şekilde ve levnde şey'eyn beynini veyâhûd asl olan müşebbeh bihin ziyâde vü noksân ve za'f u şiddeti mikdâr-ı haddinde veyâhûd o mikdâra karîb sûrette miyân-ı vasfeyni cem' üzere iktisâr olunduğu hinde teşbîhde aks müstakîm olur. Ya'nî teşbîh-i maktûb i'tibâr olunmayarak müşebbeh müşebbeh bih ve müşebbeh bih müşebbeh kılınmak câiz olur. Ve her ne vakt mübâlağa ve îhâmdan bir şey' kasdolunursa aks müstakîm olmaz."¹

Eğer suâl olunursa ki: Ehad-i mütesâviyeynin imtinâ'-ı tercihi, teşbîh aslâ câiz olmayıp hükm bi't-teşâbühün vücûbunu iktizâ eder.

Cevâbında deriz ki: Tarafeyn beyninde olan tesâvî ancak vech-i şebhe- de olmasıyla bu sûrette mütekellimin ziyâde vü noksân kasdetmeyerek li-garazin mine'l-agrâz ve li-sebebin mine'l-esbâb ehadühümâyı müşebbeh ve âharı müşebbeh bih kılması câiz olur. Lâkin iştirâkleri kasdolunan emr ya'nî vech-i şebhe- de müsâvî olmaları cihetle hükm bi't-teşâbühe ibtinâsıyla gâliben ehadühümânın nâkıs ve âharın ziyâde olmasını inbâ eden teşbîhin terki ahsen addolunmuştur.

İşte teşbîhin erkânıyla teşbîhden garazda olan kelâmın tamâmı bu mezkûrâtдан ibâret olup ve teşbîh için bi'tibârî't-arafeyn bir taksîm ve bi'tibârî vechi's-şebhe- diğerk taksîm ve bi'tibârî'l-edât taksîm-i âhar ve bi'tibârî'l-garaz taksîm-i diğerk olmasıyla Musannif rahimehullâh tertîb-i sâbık üzere bunların îrâdına şurû' ederek taksîm-i evvele işâretle buyurur ki:

1 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 164.

Aksâm-ı Teşbîh

Tarafeyn İ'tibâriyle

Teşbîh-i Müfred bi-Müfred

(وَهُوَ بِاعْتِبَارِ الطَّرْفَيْنِ إِمَّا تَشْبِيهُ مُفْرَدٍ بِمُفْرَدٍ وَهُمَا غَيْرُ مُقَيَّدَيْنِ كَتَشْبِيهِ الْخَدِّ بِالْوَرْدِ)¹

Ve teşbîh, tarafeyni olan müşebbeh ve müşebbeh bih i'tibâriyle dört kısımdır. Zîrâ ya müfredi müfrede teşbîh olup tarafeyn müfred olur. Ve işbu müfredeynde ya bir kayd ile mukayyed olmazlar. Nitekim haddin verde teşbîhi bu kabilden olarak ikisi dahi müfred ve bir kayd ile gayr-ı mukayyedir. Ve kezâlik ﴿هُنَّ لِيَأْسَ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَأْسَ لَهُنَّ﴾² kavli-i şerîfinde racül ile mer'eden [51] her birerlerinin âhar için olan libâsa teşbîhi dahi işbu tarafeyni müfred olan teşbîh kısmındandır. Ve bunda vech-i teşbîh zîrâ racül ile mer'eden her birisi i'tinâk u ictimâ' indinde ya'nî birbiriyle sînesâf olup yekdiğeri der-âgûş eyledikleri hinde libâs gibi sâhibi üzere müştemil olur. Veyâhûd racül ile mer'eden her birisi uzv-i avreti sâtir olan libâs gibi sâhibini fazîha-i fevâhişden savn u vikâye eder. Vech-i evvele göre vech-i şebeh hissî ve sâniye göre aklî olur. Ve ﴿لَكُمْ﴾ ve ﴿لَهُنَّ﴾ kavlinin teşbîhde medhali olmadığı cihetle müşebbeh bih için kayd değildir. Zîrâ ale'l-i'tibâreyn vech-i şebeh olan iştimâl ü sıyânet bu kavle tevakkuf etmez.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ: (أَوْ مُقَيَّدَانِ كَقَوْلِهِمْ لِمَنْ لَا يَحْضُلُ مِنْ سَعْيِهِ عَلَى طَائِلٍ: «هُوَ كَالرَّاقِمِ عَلَى الْمَاءِ»)³

Veyâhûd tarafeyn müfred-i mukayyed olurlar. Meselâ sa'yinden için bir tâil ü fâide üzere hâsıl u bâkî olmayan ya'nî sa'y ü verzişine bir semere terettüb etmeyen kimse hakkında (هُوَ كَالرَّاقِمِ عَلَى الْمَاءِ) kavilleri bu kısımdandır ki müfâdı iktitâf-ı semere-i mesâ'î etmeyen zâtı safha-i âb üzere nakş-ı erkâm ile izâa-i vakt eden şahs-ı bî-şuûra teşbîhdır. Zîrâ müşebbeh sâî olarak müfred olup lâkin sa'yinden bir sût üzere hâsıl u bâkî olmakla mukayyedir. Ve müşebbeh bih râkım olarak yine müfred ve rakmı mâ' üzerine olmakla mukayyedir. Çünkü bu teşbîhde vech-i şebeh fi'l ve

1 Teşbîh tarafeyni itibarıyla (dört kısımdır.) a) Müfredin müfrede teşbîhi: Teşbîhe konu olan bu iki müfred, yanağın güle teşbîhinde olduğu gibi, bir şeyle *gayr-ı mukayyed* olabilir.

2 “Onlar sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtüsünüz.” (el-Bakara 2/187)

3 Ya da müşebbeh ve müşebbeh bihten her biri *mukayyed* olur. Gayreti bir netice vermeyen kimse için “O, suya yazı yazan gibidir,” denilmesi buna örnektir.

adem-i fi'l beynini fâideden ârî olmakda tesviyedir. Ve işbu vech-i şebeh tarafeynde zikrolunan kaydeyni i'tibâra mevkûddur. Ve işbu teşbîh-i müfred-i mukayyedde takyîd ba'zen vasf ile ve ba'zen izâfe ile ve ba'zen mef'ûl ile ve ba'zen hâl ile ve ba'zen cârr u mecrûr ve temyîz gibi bunların gayrıyla olur. Meselâ izâfe ile mukayyed olarak ¹(لَوْنُ هَذَا التُّوْبِ مِثْلُ لَوْنِ ذَلِكَ التُّوْبِ) ve mef'ûl ile ²(ضَرَبَ زَيْدٌ أبا مِثْلَ ضَرْبِ بَكْرٍ) ve temyîz ile ³(طَابَ زَيْدٌ أبا مِثْلَ طَيْبِ عَمْرٍو) denilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ: (أَوْ مُخْتَلِفَانِ كَقَوْلِهِ: «وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَيْفِ الْأَثَلِ»، وَعَكْسِهِ)⁴

Veyâhûd muhtelifeyn olarak ehad-i tarafeyn gayr-ı mukayyed ve âhar mukayyed olur. (... وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ...) kavlinde olduğu gibi. Zîrâ müşebbeh hiç bir kayd ile mukayyed olmayan şems ve müşebbeh bih keff-i eşelde olmaklığıyla mukayyed olan mir'âtıdır. Ve bu kavlin aksi ya'nî keff-i eşelde olan mir'âtın şemse teşbîhi sûretinde müşebbeh mukayyed ve müşebbeh bih gayr-ı mukayyed olur.

Teşbîh-i Mürekkebi bi-Mürekkebi

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ: (وَإِذَا تَشَبَّهَ مُرَكَّبٌ بِمُرَكَّبٍ كَمَا فِي بَيْتِ بَشَّارٍ)⁵

Veyâhûd tarafeyn mürekkebi olarak mürekkebi mürekkebe teşbîh olur. Nitekim Beşşâr nâm şâirin:

كَأَنَّ مَثَارَ النَّعْجِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافَنَا لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاجِبِهِ⁶

kavlinde vâki' olmuştur ki tahkiki vech-i şebeh bahsinde mürûr etmiştir. Ve mürekkebi mürekkebe teşbîhde müşebbeh ile müşebbeh bihin her birisi umûr-i adideden hâsıla bir hey'et olması vâcibdir. Nitekim Sâhib-i *Miftâh* bunu tasrîh eylemiştir. Ve Sâhib-i *Keşşâf* işâret edip demiştir ki: “Arab, ba'zısı ba'zısından ma'zûl ü müteferrik olan eşyâ-i müfredeyi ahz

1 Bu elbisenin rengi şu elbisenin rengi gibidir.

2 Zeyd Amr'a, Bekr'e vurduğu gibi vurdu.

3 Amr gibi Zeyd de hoş bir baba oldu.

4 Tarafeynin durumu birbirinden farklı da olabilir. Meselâ, (şâirin) “Güneş, elleri titreyen kişinin avucundaki ayna gibidir,” (Recez) mısraında olduğu gibi müşebbeh gayr-ı mukayyed ve müşebbeh bih mukayyed ya da tam tersi, (yani müşebbeh mukayyed müşebbeh bih gayr-ı mukayyed olabilir.)

5 b) Mürekkebin mürekkebe teşbîhi: Beşşâr'ın (daha önce geçen) şu beytinde görüldüğü gibi...

6 Başlarımızın üzerindeki toz bulutları ve kılıçlarımızın oluşturduğu manzara yıldızların ardı ardına kaydırgı bir geceyi andırıyor. (Tavil) Beyit için bkz. Beşşâr b. Bürd, *Divân*, I, 335.

ederek bu eşyâyı ale'l-infirâd nezâirine teşbîh ederler. Ve bu eşyânın mec-mûundan birbirine tezâmm u telâsukla hattâ ki şey'-i vâhid olarak hâsıla olan hey'eti bunun misli olan hey'et-i uhrâya teşbîh ederler.”¹

İşte Sâhib-i *Keşşâf*'ın kelâmı bundan ibâret olup îrâd eylediği sûret-i sâniye teşbîh-i mürekkebe işâretidir. Ve setîr olmaya ki mürekkebi mürekkebe teşbîh ba'zen bir haysiyette vâki' olur ki eczâ-yı ehad-i tarafeynden her bir cüz'ün taraf-ı âhardan mukâbilleri olan cüzlere teşbîhi hasen olur. Meselâ [Ebû Tâlib er-Rakkî nâm] şâirin:

وَكَاَنَّ أَجْرَامَ النُّجُومِ لَوَامِعًا دُرَّرَ نُشُونٌ عَلَى بَسَاطٍ أَزْرَقٍ²

kavli bu kabîldendir. (أَجْرَامَ), kesr ile (جِرْمٌ)'ün cem'idir. (لَوَامِعًا), (أَجْرَامَ)'den hâliyyet üzere mansûbdur. (نُشُونٌ) ba'zı nüshada “şîn” ve diğesinde “sâ” ile muharrer olup (نَشْرٌ) *dağıtmak ve saçmak* ve (نَشْرٌ) hilâf-ı tayy olarak *yaymak ve açmak* ma'nâlarıdır.

Mefhûm-i Beyt: “Ecrâm-ı nücûm berîk u mütelâmi' oldukları hâlde gök renkli bisât üzere mebsût olan inciler gibidir,” demek olur.

İmdi, nücûmun dürere ve semânın bisât-ı ezraka teşbîhleri teşbîh-i hasen olup lâkin işbu teşbîh efrâd ile edîm-i sâf-ı ezrak-fâm-ı semâda müteferrika ve lâmia ve müteellika olan nücûmun tulûundan ibâret olup kulûbu sürûr u neşât [52] ve taaccüb ü inbisât ile imlâ' eden hey'eti dîde-i letâif-bîn-i muhâtaba irâe vü ibrâz eyleyen teşbîh-i mürekkeb beyninde fark-ı azîm vardır. Edîm-i semâ vech-i âsumân olup (زُرُقَاءُ) te'nîs-i (أَزْرُقُ)'dur. İşbu hey'et müşebbeh olup müşebbeh bih, bisât-ı ezrak-ı kevn üzere leâlî-i mütelâmianın intişârı hey'etidir.

Ve ba'zen teşbîh-i mürekkeb bu haysiyette olmayıp eczâ-yı ehad-i tarafeynden her birisi eczâ-yı âhardan mukâbillerine teşbîh olunmak hasen olamaz. Şâirin:

فَكَأَنَّما الْمَرِيخُ وَالْمُشْتَرِي قُدَّامَهُ فِي شَامِخِ الرَّفْعَةِ
مُنْصَرِفٌ بِاللَّيْلِ عَن دَعْوَةِ قَدْ أَشْرَجَتْ قُدَّامَهُ شَمْعُهُ³

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 87.

2 Gökte parlayan yıldızlar, mavi bir sergi üzerine saçılmış inci taneleri gibi duruyorlar. (Kâmil)

3 Kendisinden daha yüksekte ve önünde Jüpiter görünüyorken Mars, önünde mumuyla misafirlikten dönen bir adamı andırıyor. (Serî) Beyitler için bkz. Kâdî et-Tenûhî, *Divân*, s. 64.

kavli bu kabıldendir. (وَالْمُشْتَرِي) mübtedâ, (قُدَامَةٌ) haberi olup zamîr (مَرِيخ) 'a âiddir. (فِي شَامِخِ الرَّفْعَةِ) hazf-i mevsûf ile (فِي مَكَانِ شَامِخِ الرَّفْعَةِ) takdîrinde ve ¹(جَدَّ جِدُّهُ) sebkinde olarak haber ba'de haberdîr. Ve cümle hâl olmak üzere mahall-i nasbdadır. (مُنْصَرِفٌ), (شَخْصٌ مُنْصَرِفٌ) makâmında mübtedâ-i evvel olan (الْمَرِيخُ) için haber ve müşebbeh bihdîr.

Mefhûm-i Şî'r: Min ciheti'r-rü'ye necm-i münîr-i Müşterî mekân-ı âlîde ve kuddâmında olduğu hâlde kevkeb-i tâbân-ı Mirrîh'i, geceleyn emâmında şem'a îkâd olarak meclis-i da'vetten avdet ü insirâf eden insâna teşbîhdîr.²

Ve bu teşbîh hey'et-i ûlâyı hey'et-i sâniyeye teşbîh ile teşbîh-i mürekkeb olup ve eczâ-i tarafeynden Müşterî'nin şem'a-i müsreceye teşbîhiyle ahmeru'l-levn olan bir şey'in sefid-reng olan şey'-i âharın halfinde beyneri mesâfe-i karîbe ve her birerleri mütelâmia olarak husûlü hey'etinin vech-i teşbîh i'tibârı sahîh olsa da diğer cüzleri olan Mirrîh'in da'vetten munsarife teşbîhi teşbîh-i sahîh olamamasıyla, eczâsı beynerinde i'tibâr-ı teşbîh istihsân olunmayan kısım-ı mürekkebden addedilmiştir.

Müşterî'nin ulüvv-i mekânını cihet-i rü'yetle kayd etmemiz zîrâ Mirrîh felek-i sâdisde ve Müşterî felek-i hâmisde olarak hakîkaten mekân-ı Mirrîh mekân-ı Müşterî'den âlî olmasına mebnîdir. Lâkin tulû'ları i'tibâriyle meselâ nısf-ı şarkîde buldukları hînde Mirrîh cihet-i şarka mütekarîb olarak menzil-i Müşterî âlî müşâhede olunur.³

Ve ba'zı kerre teşbîh-i mürekkeb bir haysiyetde olur ki eczâ-yı ehad-i tarafeynden her bir cüz' için taraf-ı âhardan mukâbili olacak şey'i ta'yîn mümkün olmayıp ancak tekellüf ü taassüfden sonra olabilir. Meselâ ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ ve ﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ﴾ nazm-ı celîlinde olan teşbîheyn, âhâd-ı eczâsiyçün mukâbilinde teşbîh olunacak birer şey' ihtirâ' u ta'yînine tekellüf olunmayan teşbîhât-ı mürekkebedendir. Ve kavli fahl ü kavîm ve mezheb-i cezl ü müstakîm budur. Ve eğer bu iki âyet-i şerîfede olan teşbîhin teşbîhât-ı müteferrika ve müfrededen kılınması ya'nî âhâd-ı eczâsında dahi teşbîh icrâsı murâd olunursa ihtiyâr-ı tekellüfe muhtâcdır.

1 Gayreti çok çabaladı (yani çok çalıştı.)

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 325-326.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 506.

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾¹ kavlı-i şerîfinde münâfik müstevkid-i nâra ve münâfikın izhâr-ı îmânî idâeye ve inkıtâ'-ı intifâ' ve hırmânı intifâ'-i nâra teşbîh olunmuşdur denilmekliğe ve sâni'de ya'nî السَّمَاءِ مِنْ كَصَيْبٍ فِيهَا ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ﴾² kavlı-i şerîfinde münâfikîn zevî sayyibe teşbîh olunduktan sonra dîn-i İslâm sayyibe ve dîne müte'allık olan şübühât-ı küffâr zulümâta ve dînde olan va'd ü va'id ra'd u berka ve cihet-i İslâm'dan küffâra isâbet eden efzâ' u mesâib u fiten savâika teşbîh olunmuşdur deyü i'tibâr etmekliğe mütevakıfıdır. Bu i'tibârât ise başka başka ihtirâ'-ı vech-i şebhele tekellüfden gayr-ı sâlim olarak ber-vech-i meşrûh mezheb-i sahîhde müşebbeh ile müşebbeh bihin âhâd-ı eczâları beyninde teşbîh mu'teber olmayarak teşbîh-i mürekkebidir.

Ve münâfikînin müstevkidine teşbîhinde vech-i şebhe, mübâşeret-i esbâb-ı kaviyye sebebiyle teyessür-i matlûba atf-ı nazar-ı tama'la berâber inkılâb-ı esbâbdan nâsî teâkub-i hırmân u haybetdir. Ve işbu vech-i şebhe umûr-i adîdeden intizâ' olunmuş bir emr-i vehmî olup müşebbeh bihde bu vechile tahakkuku ve esbâb-ı karîbesi ve esbâbın inkılâbı zâhirdir. Ve ammâ müşebbehde tahakkuku zîrâ matlûb-i münâfikîn ehl-i İslâm'ın anlara taarruz u kadhlerinden halâs u selâmet ve huzûz u menâfi'de mü'minîne müşâreketdir. Ve bu matlûbun husûlüne esbâb-ı karîbe îmân bi'l-lisân ve zavâhir-i hâllerinde ittibâ'-ı [53] ehl-i îmândır. Ve bu esbâbın inkılâbı Cenâb-ı Bârî teâlânın ehl-i îmânı anların esrârına muttali' kılarak beyne'l-mü'minîn müftezah u methûm ve sime-i münâfikîn ile mevsûm olmalarıdır.³

Ve kezâlik münâfikîn ile zevî sayyib beyninde olan vech-i şebhe, münâfikîn ile zevî sayyibden her birerlerinin matma'-i husûl-i metâlib olan mahalde hilâf-ı matmûun fihleri olan mukâsât ü ehvâl ü şedâid ü efzâ' u nekâle dûçâr olmalarıdır. Ve bunun müşebbeh bihde tahakkuku zâhir olup müşebbehde dahi mütehakkıkdır. Zîrâ münâfikîn için olan makâm-ı mat-

1 “Onların durumu, ateş yakmaya çalışan adamın hâline benzer. Ateş etrafını aydınlatmaya başlayınca Allah gözlerinin nûrunu alarak onları karanlıklar için de bırakır da artık görmezler.” (el-Bakara 2/17)

2 “Yâhut onlar; göğün gürlediği, şimşeklerin çaktığı zifiri karanlık bir gecede; bardaktan boşanırcasına yağın yağmura yakanmış kimselere benzerler: Ölüm korkusunun verdiği dehşetle, yıldırımlara karşı parmaklarını kulaklarına tıkırlar.” (el-Bakara 2/19)

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 326.

ma‘ anların zâhiren î mân ve sûretâ mü‘minîne ittibâ‘larıdır. Ve mukâsât-ı ehvâl kâşif-i setîre-i serâirleri olan vahyin nüzülüyle mazhar-ı iftizâh olarak bu sebeble mehâvif-i hâilede vukû‘larıdır.¹

Teşbih-i Müfred bi-Mürekkebe

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِمَّا تَشْبِيهِ مُفْرَدٍ بِمُرَكَّبٍ، كَمَا مَرَّ، فِي تَشْبِيهِ الشَّقِيقِ بِأَعْلَامِ يَأْقُوتِ)²

Ve teşbihin bir kısmı dahi müfredi mürekkebe teşbihdir. Ya‘nî müşebbeh müfred ve müşebbeh bih mürekkebe olmasıdır. Nitekim mürûr eden:

وَكَأَنَّ مُحَمَّرَ الشَّقِيقِ
أَعْلَامُ يَأْقُوتِ نُشْرُ
قِي إِذَا تَصَوَّبَ أَوْ تَصَعَّدُ
نَ عَلَى رِمَاحٍ مِنْ زَبَرَجَدٍ³

beytinde şakâyıkın rimâh-ı zeberced üzere neşr olunmuş a‘lâm-ı yâkûta teşbihî bu kabîlden olarak müşebbeh “şakîk” müfred ve müşebbeh bih umûr-i adîdeden mürekkebidir.

Ve kezâlik şât-ı cebelîyi şefe vü havâfiri meşkûka ve re’sinde iki şecere-i gadâ nâbite olan hımâr-ı ebtere teşbih dahi bu kabîlendendir. Şât-ı cebelî dağ keçisidir. Ebter maktûu’z-zeneb olup (شَفَّةٌ) *dudak*, (حَافِرٌ) *tırnak*dir. (عَضَا) cem‘-i (عَضَاةٌ) olup müddet-i medîde ateşi muntafî olmayan *seksâk* dedikleri şecerin ismidir. Fârisî’de *tâğ* denilir. (أَرْضٌ غَضِيَّةٌ) kavilleri *kesîru’l-gadâ* ma‘nâsınadır ve re’s-i hımârda bu şecerinin nâbit olmasını i‘tibâr şâtın karneyine müşâbehet içündür.

Ve karîne ile şât-ı cebelîden murâd şât-ı cebelî-i mezkûr olduğu ma‘lûm olur. Anınçün Şârih “şât-ı cebelî” ta‘bîr edip “cebeliyye” dememiştir. Zîrâ lafz-ı mezkûr (حَمَامٌ) ile (حَمَامَةٌ) ve (تَمْرٌ) ile (تَمْرَةٌ) gibi müfredâtıyla cümûu beynini “tâ” fârik olan esmâ kabîlinden olarak te’nîs ü tezkîrleri (حَمَامَةٌ مُذَكَّرٌ) gibi sîfatıyla zâhir olur.⁴

Ve setîr olmaya ki mürekkebe ile müfred-i mukayyed beynini fark u temyîz etmek ziyâdesiyle muhtâc-ı teemmül ü tedebbür olup ikisinde dahi

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 326.

2 c) Müfredin mürekkebe teşbihî: Daha önce bahsi geçen, dağ lâlesinin yakuttan bayraklara teşbihî gibi.

3 (Rüzgârla birlikte) bir aşağı bir yukarı salınan dağ lâlesi, zebercetten mamul mızraklar üzerine serilmiş yakuttan bayrakları andırıyor sanki. (Kâmil) Beyitler için bkz. Saneverî, *Divân*, s. 416.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 506.

vech-i şebeh kılınan hey'etde kuyûd-i mu'teber ve ehadühümâyı âhardan temyîz edecek selâmet-i tab' ve safâ-yı karîhadan başka hâkim olmadığı mukarrerdir. *Şerb-i Miftâh*'da Seyyid Şerîf kuddise sirruh: "Bir kelâmda müfred-i mukayyed veyâ mürekkebe olması beyninde iltibâs vukûu hinde eğer kelâm-ı mezkûrde müşebbeh ve müşebbeh bihden kasdolunan şey'de asl olarak bir emr bulunup da mâadası ana tâbî' ve i'tibârda anın tetimmesinden olursa müfred-i mukayyed ve illâ mürekkebe olur,"¹ deyü feth-i bâb-ı temyîz eylemiştir.

İmdi, müfred-i mukayyed kısmından olan teşbîhâtdan meselâ zikr u tahkîki mürûr eden ²(كَالرَّاقِمِ عَلَى الْمَاءِ) kavlinde müşebbeh bih yalnız râkım olup lâkin rakmı mâ' üzere olmakla meşrûtdur. Ve mürekkebeden şakîk ve şât-ı cebelîde müşebbeh bih umûr-i müteaddideden mecmû' mürekkebe ve belki bu umûrdan hâsıla olan hey'etdir ki evvel mezheb-i Şeyh ve sâni muhtâr-ı Sekkâkî'dir. Ve Sâhib-i *Miftâh* teşbîh-i şât-ı cebelîyi müfredi müfrede teşbîh kabîlinden kılıp sıkı ayn-ı dîke ya'nî çakmak taşından inde'l-kadh zuhûr eden şerâreyi horûsun aynına ve Süreyyâ'yı unkûd-i münevvere ve şemsi keff-i eşelde olan mir'âta teşbîh nezâirinden olmasını ihtiyâr etmiştir. Ve [Mühellebî nâm şâirin]

وَالشَّمْسُ مِنْ مُشْرِقِهَا قَدْ بَدَتْ
كَأَنَّهَا بُوتَقَةٌ أَحْمِيَّتْ
مُشْرِقَةً لَيْسَ لَهَا حَاجِبٌ
يَجُولُ فِيهَا ذَهَبٌ ذَائِبٌ³

şi'rinde ve mürûr eden (... كَأَنَّ مَثَارَ النَّعْمِ ...) ve kezâlik mürûr eden (وَكَأَنَّ أَجْرَامَ) (وَكَأَنَّ مُحَمَّرَ الشَّقِيقِ ...) kavilleriyle işbu (... التُّجُومِ ve kezâlik (... وَكَأَنَّهَا الْمَرِيخُ ...) beytinde müşebbeh ile müşebbeh bihden her birerlerinin umûr-i adideden husûlüne zâhib olarak bunlarda olan teşbîhâtı mürekkebi mürekkebe teşbîh kısmından kılmışdır.⁴ Ve müfredin mürekkebe ve mürekkebin müfrede teşbîhine taarruz etmemiştir. el-Hâsıl tarafeyni hey'ât-ı müntezea olan mahallerde teşbîhü'l-mürekkebe bi'l-mürekkebi i'tibâr edip ehad-i tarafeyni müfred olan mevâki'de taraf-ı âharın terkîbini i'tibâr etmemiştir.

1 Cürcânî, *el-Misbâh*, s. 519-520.

2 Suya yazı yazan gibi.

3 Güneş doğduğu yerden önünde perde olmaksızın parlak bir şekilde görünmekte. Bu hâliyle sanki o, içerisinde eriyik altının fokurdadığı bir kızgın potaya benziyor. (Serî) Beyitler için bkz. Hâkânî, *Şi'ru'l-Vezîr el-Mühellebî*, s. 149.

4 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 443-445.

Ve Musannif'in kitâb-ı *İzâh*'ında izâh etmiş olduğu vechile, gerek teşbîh-i şakîk ve gerekse teşbîh-i şât-ı cebelînin müfredi mürekkebe teşbîh kabîlinden i'tibâr eylemesi¹ savâba akrebdir. Zîrâ Sâhib-i [54] *Miftâh*'ın beyân-ı vechile işbu teşbîh-i şakîk ile teşbîh-i şât-ı cebelîden evvelde mürekkebi mürekkebe teşbîh kısmından olmak üzere kendisinde umûr-i müteaddide-i muhtelifedâhil olan hey'eti kasd ve sâni'de adem-i kasd ile beynlerini fark ederek müfredi müfrede teşbîh kabîlinden addetmek i'tibâr-ı zaîfdir.

Zikrolunan (وَالشَّمْسُ مِنْ مَشْرِقِهَا) kavlinde (بُوتَقَّةً) kuyumcu potasıdır ki gümüş ve altın izâbe ederler. (أَحْمِيَّتُ), (بُوتَقَّةً) için sıfat ve (يَجُولُ فِيهَا) sıfat ba'de sıfatdır.

Mefhûm-i Beyt: Şemsin işrâk u lemeân ederek üzerinde sehâb hâil olmadığı hâlde tulû' u bürûzu hey'etini ateş üzere mevzû' olarak derûnunda zeheb-i müzâb cevelân eden potanın hey'et-i müctemiasına teşbîhdır.

Teşbîh-i Mürekkeb bi-Müfred

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا تَشْبِيهُ مُرَكَّبٍ بِمُفْرَدٍ كَقَوْلِهِ:

تَرَيَا وَجُوهَ الْأَرْضِ كَيْفَ تَصَوَّرُ	يَا صَاحِبِي تَقْصِيًا نَظْرِيكَمَا
زَهْرُ الرَّبِيِّ فَكَأَنَّمَا هُوَ مُفْمِرٌ ²	تَرَيَا نَهَارًا مُشْمِسًا قَدْ شَابَهُ

Ve teşbîhin bir kısmı mürekkebi müfrede teşbîh olup müşebbeh mürekkeb ve müşebbeh bih müfred olur. Nitekim Ebî Temmâm'ın (... يَا صَاحِبِي) kavlinde vâki' olmuştur. (تَقْصِيًا), (تَقْصِي) den istiksâ ile emr olup tedkîk-i nazardan kinâye olarak "Aksâ-yı nazarınıza bâliğ olun," ya'nî "Ziyâdesiyle dikkat ü nazarınızda ictihâd edin," demektir; yukâlu: أَيْ «تَقْصِيَّتُهُ»، أَيُّ (تَقْصِيَّتُهُ)، (تَقْصِيَّتُهُ) Kezâ fi'l-*Esâs*.³ (تَصَوَّرُ), (تَصَوَّرُ) takdîrinde olarak "tâ" hazf olunmuştur. (كَيْفَ تَصَوَّرَ صُورَةَ حَسَنَةً فَتَصَوَّرَ) denilir. Murâd (صُورَةَ حَسَنَةً فَتَصَوَّرَ) (نَهَارًا دَا شَمْسٍ), (نَهَارًا مُشْمِسًا) müfâdında olup murâd nehâr-ı mezkûrde şemsin gaym ü sehâb ile mestûr olmamasıdır. (شَابَهُ), (خَالَطَهُ) ma'nâsınadır. (زَهْرٌ) çiçek ma'nâsına olup murâd nebâtıdır.

1 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 241.

2 d) Mürekkebin müfrede teşbîhi: (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Arkadaşlarım! Dikkatlice bakın! Yeryüzünün nasıl da (rengârenk) şekil aldığı ve tepelerin çiçeklerinin karıştığı o güneşli gündüzün mehtaplı bir geceyi andırığını görürsünüz." (Kâmil) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 157.

3 Zemaşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 84.

(رُبِّي), (رَبْوَةٌ)'ün cem'î olarak mekân-ı mürtefi'dir. Ve zehr-i rubâya tahsîsi, mekân-ı mürtefi'de olan nebât endar u tâze ve hudreti şedîde olduğundandır. (فَكَأَنَّهَا هُوَ) zamîri nehâr-ı müşmise râcî'dir. (مُثْمِرٌ), leyl-i zî kamer ya'nî mâh-tâb demektir. (تَرَيَا وَجْوهَ الْأَرْضِ) cevâb-ı emr olarak meczûm olup (تَرَيَا نَهَارًا) bundan bedeldir.

Mefhûm-i Beyt: “Refik u musâhiblerine hitâb edip der ki: Takassî-i nazar ve tedkîk-i im'ân ediniz ki sâha-i zemîni iktisâ-yı hulel-i ezhâr u nebâtât ile ne keyfiyyetde iktisâb-ı suver-i acîbe vü garîbe etmiş ve feyz-i rebî'den ne revnak u zîbâyış peydâ eylemiş olduğunu müşâhede edersiniz. Bir hâlde temâşâ eylersiniz ki âfitâbı perde-i gaym ü sehâbdan ârî olan rûz-i firûz telâl ü rebevâtta kesb-i nadâret eden ezhâr u nebâtâtın in'ikâs-ı hudretiyle leyle-i kamrâya ya'nî şeb-i şu'le-efrûza şebîh olmuşdur,” demek olur.

İmdi, şâir kendisine nebâtât-ı rebevât ihtilât ederek bunların ihdırârı sebebiyle şuâ-ı şemse nakîsa ârız olup hattâ ki meyl-i sevâd eden nehâr-ı müşmisi leyl-i mukmire teşbîh eylemiştir. Ve bu teşbîhde müşebbeh mürekkeb ve müşebbeh bih müfredidir. Lâkin Şârih-i merhûm, bu kelâm tesâmühden hâlî olmadığını beyân ile (كَأَنَّ مُثْمِرَ لَيْلٍ مُثْمِرٌ) takdîrinde olarak şâibe-i terkîbden hâlî olmadığına işâret eylemiştir. Lâkin müşebbehde i'tibâr-ı hey'et zâhir ve müşebbeh bih zû kamer olmakla mukayyed bulunan leyl olarak müfred-i mukayyed idüğü Seyyid Şerîf'den rivâyetle beyân-ı fark u temyîzde mürûr eden zâbitaya im'ân-ı nazarla gayr-ı müstetirdir.

Teşbîh-i Melfûf

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَأَيْضًا إِنَّ تَعَدَّدَ طَرْفَاهُ: فَإِنَّمَا مَلْفُوفٌ كَقَوْلِهِ:

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَى وَكْرَهَا الْعُنَابُ وَالْحَشْفُ الْبَالِي)¹

Bî'tibârî't-arafeyn teşbîh için taksîm-i âhardır. Ya'nî ve yine teşbîhin eğer tarafeyni müteaddid olursa bu da ya melfûfdur; *melfûf*, evvelâ müşebbehleri atf veyâ sâir tarîk ile ityân edip ba'dehû müşebbeh bihleri îrâd

1 (Teşbîh bir başka açıdan da tarafeyni itibariyle çeşitli kısımlara ayrılır.) Buna göre tarafeyni birden fazla olursa a) teşbîh-i melfûf olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Bu yırıktı kuşun yuvasındaki kimi taze kimi bayat kuş yürekleri, hünnâp ile çürük hurmayı andırmaktadır.” (Tavil) Beyit için bkz. İmrûül-kays, *Divân*, s. 38.

etmektedir. Nitekim İmruülkays'ın (عُقَابٌ) denilen lisânımızda *tavşancıl* ve *karakuş* ta'bir etdiğimiz mürg-i sayyâdı kesret-i ıstıyâd-ı tuyûrdan için vasf ile nazmetmiş olduğu (كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ...) kavlinde cârîdir. (حَشْفٌ) temr-i redî vü yâbisdir.

Mefhûm-i Beyt: “Lâne-i ukâbda olan kulûb-i tuyûr ba'zısı unnâb gibi tâze vü tarî ve ba'zısı çürümüş redî hurmalar gibi yâbis ü bâlî olarak ictimâ' etmiştir,” demek olur.

İmdi, şâir-i merkûm vokr-i ukâbda olan kulûb-i tuyûrdan tâze vü tarî olanları [55] unnâba ve bunlardan yâbis ü atik olanları temr-i redîye teşbîh edip ibtidâ müşebbehleri ityân ile ba'dehû müşebbeh bihleri îrâd eylemiştir. Ve bunun teşbîh-i müfred-i müteaddid kısmından addiyle teşbîh-i mürekkebe haml olunmaması, bunların ictimâyıçün i'tidâd ü i'timâd ve teşbîhi kâsd ü murâd olunacak bir hey'et olmamasından içündür. Binâberîn, Şeyh *Esrâr-ı Belâgat*'de İmruülkays'ın bu beyti ancak ihtisâr-ı lafz ve hüsn-i tertîb cihetinden müstehakk-ı fazîlet olup yoksa bu cem'in ayn-ı teşbîhde bir fâidesinden için müstahakk-ı fazl ü meziyyet olmadığını tasrîh eylemiştir.¹

Teşbîh-i Mefrûk

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ مَفْرُوقٌ، كَقَوْلِهِ:

النَّشْرُ مِسْكٌ وَالْوُجُوهُ دَنَا نَيْرٌ وَأَطْرَافُ الْأَكْفِ عَنَمٌ)²

Veyâhûd tarafeyn-i teşbîh müteaddid-i mefrûk olur. Teşbîh-i mefrûk, evvelen bir müşebbeh ve müşebbeh bihi ve sâniyen diğer müşebbeh ve müşebbeh bihi ityândır. Meselâ, Murakkış-ı Ekber ya'nî Benî Sedûs'dan Avf bin Sa'd'ın mediha-i nisâda nazm eylediği (النَّشْرُ مِسْكٌ...) kavli bu üslûbdadır. (نَشْرٌ), (نَضْرٌ) vezninde tîb ü râyiha ve husûsiyle rîh-ı fem-i mer'eye ıtlâk olunup tîbe hamli takdîrde isti'mâl eyledikleri revgân-ı sandal ü verd gibi tîbleri nefâset-i râyihada miske teşbîh olarak sülâle-i eşrâfdan olduğuna îmâ olmuş olur. (أَكْفٌ) cem'-i (كَفٌّ) olup ba'zı rivâyetde (أَطْرَافُ الْبَنَانِ) vâki' olmuşdur. (عَنَمٌ) bir nev'-i şecerdir ki kızıl ve yumuşak budakları olur. Şâir-i

1 Cürcânî, *Esrâr-ı Belâga*, s. 142-143.

2 b) Teşbîh-i mefrûk olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “(Bu kadınların) kokuları misk, yüzleri dinar ve kınalı parmakları da anem ağacı gibidir.” (Serî) Beyit için bkz. Murakkış el-Ekber, *Divân*, s. 68.

merkûm mer'e-i memdûhanın evvelâ isti'mâl eylediği tîb veyâhûd zâtında olan ravâyih-ı tayyibeyi misk-i anbere ve sâniyen izâr-ı tâb-dârını denânîre ve sâlisen esâbiini anem ta'bîr olunur şecer-i leyyin-i ahmere teşbîh eylemiştir. Ve şâir-i diğerin:

حَكِي خَدُّهُ وَرَدًا وَعَيْنَاهُ نَرْجِسًا
وَصُدْعَاهُ رَيْحَانًا وَقَامَتُهُ سَرْوًا¹

kavli dahi işbu teşbîh-i mefrûkdan olup mahbûbun izârını gül-i hamrâya ve dîdelerini nergis-i şehlâya ve gîsûvânını reyhâna ve kaddini serv-i ra'nâya teşbîh eylemiştir.

Teşbîh-i Tesviye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ تَعَدَّدَ طَرَفُهُ الْأَوَّلُ فَتَشْبِيهُهُ التَّسْوِيَةِ كَقَوْلِهِ:
صُدْعُ الْحَبِيبِ وَحَالِي
كِلَاهُمَا كَالْيَالِي)²

Ve eğer müşebbehden taraf-ı evvel ya'nî müşebbeh müteaddid olup müşebbeh bihde taaddüd olmazsa *teşbîh-i tesviye* tesmiye olunur. Nitekim şâirin:

صُدْعُ الْحَبِيبِ وَحَالِي
وَتَغْرُهُ فِي صَفَاءٍ
كِلَاهُمَا كَالْيَالِي
وَأَذْمُعِي كَاللَّالِي³

kavli bu vetîrededir. (صُدْعُ) damm ile *zülf* ma'nâsındadır. (تَغْرُ) feth ile dendân ya'nî ön dişi ve (دَمْعُ) gözyaşdır. Şâir zülf-i habîb ile kendi hâlini leyâle ve dendân-ı safâ-resân-ı habîb ile eşk-i çeşmini leâle teşbîh etmiştir. İki-sinde dahi müşebbeh müteaddid ve müşebbeh bih gayr-ı müteaddiddir.

Teşbîh-i Cem'

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ تَعَدَّدَ طَرَفُهُ الثَّانِي فَتَشْبِيهُهُ الْجَمْعِ كَقَوْلِهِ:
كَأَنَّمَا يَبْسُمُ عَنْ لَوْلُوٍ
مُنْضِدٍ أَوْ بَرِدٍ أَوْ أَقَاخِ)⁴

- 1 Yanağı güle, gözleri nergise, zülûfleri reyhâna ve boyu selviye benzemektedir. (Tavîl)
- 2 Tarafeynin ilki yani müşebbeh birden fazla olursa *teşbîh-i tesviye* olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Sevgilinin zülûfû ve benim hâlim ikisi de (karalıkta) gece gibidir." (Müctess)
- 3 ...Onun dişleriyle benim gözyaşlarım da saflık ve durulukta inci gibidir. (Müctess) Beyitler için bkz. Reşîdüddîn el-Vatvât, *Hadâiku's-Sibr*, s. 144.
- 4 Tarafeynin ikincisi yani müşebbeh bih birden fazla olursa *teşbîh-i cem'* olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Sıra sıra inciye, bir dolu tanesini ya da papatyayı andıran (dişleriyle) gülümsüyor." (Serî)

Ve eğer yalnız taraf-ı sâni'ye 'nî müşebbeh bih müteaddid olup taraf-ı evvelde müteaddid olmaz ise *teşbih-i cem* ıtlâk olunur. Nitekim Buhtürî'nin:

بَاتَ نَدِيمًا لِي حَتَّى الصَّبَاحِ
كَأَنَّمَا يَتَّبِعُنِي عَنْ لَوْلِيٍّ
أَعْيَدُ مَجْدُولُ مَكَانِ الْوِشَاحِ
مُنْضَدٌ أَوْ بَرْدٌ أَوْ أَقَاحٌ¹

kavlinde vâki' olmuşdur. (بَاتَ), (أَعْيَدُ) için ism olup *bedeni nâ'im ü yumuşak* demektir. Ve (مَجْدُولُ) *muhkem* ma'nâsınadır. (وِشَاحُ) nisvânın bend-i hamâyil gibi kılâde-i gerden ittihâz eyledikleri lisânımızda *gerdanlık* ta'bîr olunan hılâ ve mekân-ı vişâh sadırır. (كَأَنَّمَا يَتَّبِعُنِي عَنْ لَوْلِيٍّ) kesri- "sîn" ile (يَضْحَكُ كَاشِفًا عَنْ لَوْلِيٍّ) takdîrinde olarak (عَنْ لَوْلِيٍّ) karînesiyle ma'nâ-yı keşfi mutazammın ve zamîr (أَعْيَدُ)'e râci'dir. (مُنْضَدٌ) *munzamm* ma'nâsınadır. (بَرْدٌ) feth u tahrîk ile habb-i gamâm'dır ki Türkî'de *dolu* ta'bîr olunur. (أَقَاحُ), (أَفْحَوَانُ)'ün cem'i olup Türkî'de *pâpadya* denilen nebâtdır ki etrafı beyâz ve ortası sarı, râyihası güzel bir çiçekdir.

Mefhûm-i Beyteyn: "Mer'e-i² nâzik ü tenûmend münâdemet-i leyl ile tâ be-sabâh sîne-sâf bezm-i ayş ü visâli olup kemâl-i beşâset ve hüsn-i mülâtafetinden nâî izhâr-ı tebessümle istivâ vü iltimâ'da lü'lü-i munzamm u muntazama veyâhûd habb-i gamâm veyâ verd-i ukhuvâna şebîh olan dendân-ı safâ-resânı nümâyân olurdu," demektir.

İmdi, Buhtürî dendân-ı mahbûbunu üç şey'e teşbih eylemişdir ki evvel lü'lü-i munzamm ve sâni' habb-i gamâm ve sâlis verd-i ukhuvândır.

Ve Harîrî'nin, *Makâmât*'da olan:

يَفْتُرُ عَنْ لَوْلِيٍّ رَطْبٌ وَعَنْ بَرْدٍ
وَعَنْ أَقَاحٍ وَعَنْ طَلْعٍ وَعَنْ حَبِّبٍ³

beytinde beş şey'e teşbih olunmuşdur. [56] Evvel-i beyt:

نَفْسِي الْفِدَاءَ لِتَغْرِ زَاقٍ مَبْسُومُهُ
وَرَأْنَهُ شَبَّ نَاهِيكَ مِنْ شَبِّ⁴

- 1 Yumuşak tenli, gerdanı parlak dilber bana sabaha kadar yârenlik etti... (Serî) Beyitler için bkz. Buhtürî, *Divân*, I, 435.
- 2 Beyitlerin bir kadınla ilgili oluşu akışa uygun görünüyor ise de şâirin divânında, toplam üç beyitlik bu şiirin Ebû Nûh İsâ b. İbrâhîm'in medhinde söylendiği belirtilmektedir. bkz. Buhtürî, *Divân*, I, 435.
- 3 Gülüşü esnasında bu dişler parlak bir inciye, dolu tanesine, papatyaya, hurma tomurcuğuna ya da su kabarcıklarına benziyorlar. (Basît) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 28.
- 4 Sevgilimin ağzına ayrı bir güzellik katan o dişlere canım kurban olsun! O ağzı süsleyen bu zarafet timsali dişler seni başka dişlere baktırmayacak kadar güzeldir. (Basît)

olarak (مُنْسِمٌ) kesr-i "sîn" ile mevzi-i tebessüm ya'nî femdir. (شَنَبٌ) rikkat-i esnân veyâhûd berd-i ríkıdır. (نَاهِيكَ), (حَسْبُكَ) ma'nâsına olup murâd "Anın hüsnü seni mâadâsını talebden men' eder," demektir. Ve bir kimse esnânı zâhir olacak haysiyyetde tebessüm etse (اِفْتَرَّ عَنْ أَسْنَانِهِ) derler. (طَلَعٌ), henüz açılmadık hurma çiçeğidir. (حَبَبٌ), su üzerinde olan ufak kabarcıklardır ki¹ ekser kâseye su ve şarâb doldur[ul]duğu vaktde zuhûr eder.

Mefhûm-i Beyteyn: "Nefsim fedâ olsun o mebsimi acîb ü latîf olup ârâyiş-i rikkat ü letâfeti uyûn-i temâşâgerânı dehân-ı mehâbîb-i sâireye meyl ü nazardan münhî vü müstağnî eden dendân-ı safâ-resâna ki hîn-i tebessümde lü'lü'-i âbdâr-ı bedû'l-intizâm ve habb-i gamâm ve verd-i ukhuvân ve tal'-i nahlistân ve habâb-ı mâdan eser-nümâ olur," demektir.

Şârih-i merhûm der ki: "İşbu Buhtürî ve Harîrî'nin kelâmları bâb-ı teşbîhden olması mahall-i nazardır. Zirâ müşebbeh olan (تُعْرَى) ne lafzen ve ne takdîren mezkûr olmamasıyla bu sûretde teşbîh olmayıp belki istiâre olması iktizâ eder. Şu kadar var ki Buhtürî'nin beytinde olan (كَأَنَّما) lafzı teşbîh olup istiâre olmadığına delâlet eder."

Kelâm-ı Şârih bundan ibâret olup Harîrî'nin beyt-i evvelinde lafz-ı (تُعْرَى) musarrah olmasıyla Şârih-i merhûmun bu kelâmı beyt-i evvelden kat'-ı nazarla beyt-i sâninin hâl-i infirâdda îrâd olunmaktığına haml edilmek lâzım gelir.

Ve Sâhib bin Abbâd'ın kendisine ihdâ olunan ebyâtın vasfında olan:

تُعَلِّلُ رُوحِي بِرُوحِ الْجِنَانِ	أَتْتَنِي بِالْأَمْسِ أَيْبَاتُهُ
وَوَظِلُّ الْأَمَانَ وَيَنْبِلُ الْأَمَانِي	كَبُرْدِ الشَّبَابِ وَبَزْدِ الشَّرَابِ
وَصَفْوِ الدِّانِ وَرَجْعِ الْقِيَانِ ²	وَعَهْدِ الصَّبَا وَنَسِيمِ الصَّبَا

nazmı dahi teşbîh-i cem'dendir. (تُعَلِّلُ), (تُعَلِّيلٌ)'den ilhâ ya'nî bir şey' ile eğlendirmekdir. Meselâ sabîyi taâmdan bir şey' ile ilhâ edip meşgûl etmek gibi. (رَوْحٌ) feth ile *nesîm* ma'nâsınadır. (بُرْدُ الشَّبَابِ) evvel-i şebâbdır ki gençlik

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 507.

2 (Dostum Abdurrahman b. Fazl eş-Şirâzî'nin) cennet kokusuyla gönlüme safâ veren beyitleri elime dün geçti. Bu beyitler, sanki gençliğin ilk yıllarını, içeceğin serinliğini, emniyetin gölgesini, arzuya kavuşmayı, çocukluk çağını, sabâ rüzgârını, saf şarabı ve câriyelerin güzel nâmelerini andırıyor. (Mütekârib) Beyitler için bkz. Sâhib b. Abbâd, *Divân*, s. 291.

vakt-i nadâret ü tarâvetidir. Zîrâ (بُرْدٌ) damm ile bir nev'-i sevb olup şebâba izâfesi (لُجَيْنُ الْمَاءِ) kabîlindedir ki (شَبَابٌ كَالْبُرْدِ) takdîrindedir. Ve ba'zılar feth ile tasarruf ederek murâd nevm-i şebâb olmasına zehâb ile nevm-i şebâb nevm-i şeyhûhatden elezz ü atyeb olmasıyla ta'lîl etmişlerdir. (دِنَانٌ) cem'-i (دَنْ) olup dennin safvı, hâlisidir. (رَجْعُ قِيَانِ) cevârî-i muganniyeinin inde't-tegannî terdîd-i savt eylemeleridir. Zîrâ (قِيَانٌ) cem'-i (قَيْنَةٌ) olup (قَيْنَةٌ) eme ma'nâsına olarak (رَجْعُ) karînesiyle eme-i muganniye murâd olunur.¹ el-Hâsıl, Vezîr-i Sâhib ebyât-ı mütekaddimeyi evâil-i ömr-i civânı ve bürûdet-i şerâb ve sâye-i emn u huzûr ve neyl-i makâsîd ü âmâl ve zamân-ı sabâvet-i etfâl ve nesîm-i sabâ ile safvet-i ekvâb ü dinân ve tegannî-i kıyâna teşbîh ile nesîm-i hayât-efrûz-i cân gibi rûh-ı revânını ilhâ ederek safâ-resân olduğunu tavsîf eylemiştir.

Vech-i Teşbîh İ'tibâriyle

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَبِاعْتِبَارِ وَجْهِهِ)²

Vech-i şebeh i'tibâriyle teşbîhin taksîmâtına şurû' olup (بِاعْتِبَارِ الطَّرْفَيْنِ) kavline ma'tûfdur. Ya'nî vech-i şebeh i'tibâriyle teşbîh taksîmât-ı selâse ile münkasim olur ki evvel temsîl ile gayr-ı temsîle ve sâni mücmel ile mu-fassale ve sâlis karîb ile ba'ide inkisâmıdır. Musannif rahimehullâhu teâlâ taksîm-i evvele işâretle buyurur ki:

Teşbîh-i Temsîl

(إِمَّا تَثْبِيلٌ: وَهُوَ مَا وَجْهُهُ مُتَّزِعٌ مِنْ مُتَعَدِّدٍ كَمَا مَرَّ)³

Ya'nî vech-i şebeh i'tibâriyle teşbîh ya temsîldir; temsîl bir teşbîhdir ki kendisinde vech-i şebeh müteaddidden ya'nî emreyn veyâhûd umûr-i adîdeden münteza' olan vasf olur. Nitekim mürûr ettiği üzere Süreyyâ'nın unkûda teşbîhi ve Beşşâr'ın (... كَأَنَّ مَنَارَ النَّعْمِ...) kavlinde olan teşbîh ve şemsin keff-i eşelde olan mir'âta teşbîhi ve kelbin bedevî-i mustâlîye teşbîhi ve ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَثْقَالَ﴾⁴ kavli-şerîfin-

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 507.

2 Vech-i şebeh açısından da teşbîh (çeşitli kısımlara ayrılır.)

3 a) Teşbîh-i temsîl: Örnekleri geçtiği üzere, vech-i şebehi birden fazla unsurdan çıkarılan teşbîhtir.

4 "Tevrât'ı omuzlarına yüklediği hâlde onun sorumluluğunu yerine getirmeyenlerin durumu, tıpkı (ciltler dolusu) kitap taşıyan eşeğin hâline benzer." (el-Cum'a 62/5)

de ve (كَمَا أُبْرِقَتْ قَوْمًا عَطَاشًا غَمَامَةً) kavlinde olan teşbihler ile emsâli bu kısımdandır. Zîrâ bunların cümlesinde vech-i şebeh ba'zısında hissî ve ba'zısında akli olan umûr-i müteaddideden münteza' olup tarafeyn ba'zılarında mürekkebe ve ba'zılarında ehadühümâ müfred ve âhar mürekkebedir. Ve tafsîli mürûr etmesiyle tekrâra hâcet görülememiştir.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَيْدَهُ السَّكَّاكِيُّ بِكُونِهِ غَيْرِ حَقِيقَتِي كَمَا مَرَّ فِي تَشْبِيهِهِ مَثَلُ الْيَهُودِ بِمَثَلِ الْحَمَارِ)²

[57] Ve Sekkâkî, müteaddiden münteza' olan vech-i şebehi gayr-ı hakîkî olmasıyla ya'nî hissî ve aklen mütehakkık olmamasıyla takyîd eylemiştir. Zîrâ “Teşbihde her ne vakt vech-i şebeh gayr-ı hakîkî olup ve umûr-i adideden münteza' olursa ism-i “temsîl” ile kesb-i ihtisâs eder. Ya'nî o teşbihe *temsîl* tesmiye olunur,”³ demiştir. Nitekim mesel-i yehûdun mesel-i humâra teşbihinde mürûr eylemiştir. Zîrâ bunda vech-i şebeh eblağ-ı nâfi' ya'nî mûcib-i mezîd-i nef' olan bir şey'in mukârenet ü istîshâbında kedd ü teabla berâber hırmân-ı intifâ' u istifâde olup bu ise müteaddiden intizâ' olunmuş bir vasf-ı mürekkebedir. Ve hakîkî olmayıp belki tevehüme âiddir. Zîrâ vasf-ı hakîkî zâtta mütekarrire vü mütemekkiye olan hey'etden ibâret olup vasf-ı mezkûrun ise zât-ı mevsûfda takarrürü yoktur ve ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِينَ اسْتَوْفَدُوا نَارًا﴾⁴ kavli-i şerîfi ve nezâiri dahi böyledir.

İmdi, Sekkâkî'nin tefsîri üzere temsîl, tefsîr-i cumhûr ile olan temsîlden ehassdır. Şöyle ki umûr-i adideden münteza' olup ve hakîkî olmazsa inde'l-cumhûr temsîl ve inde's-Sekkâkî gayr-ı temsîldir. Ve ammâ Sâhib-i *Keşşâf* temsili teşbihe mürâdif olarak icrâ edip⁵ vech-i şebeh hey'et-i müntezea olsun veyâhûd olmasın her bir şey'e ki teşbih itlâk olunur indinde bilâ-fark temsîl dahi itlâk olunur. Bu sûretde tefsîr-i cumhûr üzere olan temsîlden eamm olmuş olur. Ve Şeyh *Esrâr-ı Belâgat*'de demiştir ki: “Temsîl, vech-i şebehi umûrdan münteza' olan teşbihdir. Ve vech-i şebehi umûrdan münteza' olduktan sonra akli olmadığı hinde işbu ken-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 328.

2 Sekkâkî, temsilde vech-i şebehin hakiki olmamasını şart koşmuştur. Yahûdilerin eşeğe teşbih edilmesi örneğinde olduğu gibi.

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 455.

4 “Onların durumu, ateş yakmaya çalışan bir adamın hâline benzer.” (el-Bakara 2/17)

5 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 79.

disinde vech-i şebeh umûr-i adîdeden münteza' olup lâkin aklî olmayan teşbîhin bulunduğu kelâma 'Şu kelâm teşbîhi mutazammındır,' denilip bunda temsîl ve darb-ı mesel var denilmez. Ve vech-i şebeh aklî olduğu sûretde kelâm-ı mezkûr üzerine temsîl itlâk olunmak ve *ضَرْبِ الْأِسْمِ مَثَلًا* (يَكْدًا) ya'nî 'İsm-i müşebbeh müşebbeh bih için mesel darb olundu,' denilmek câiz olur. Meselâ 'Nûr Kur'ân için ve hayât ilm için darb-ı mesel kılındı,' denilir."¹

İşte kelâm-ı Şeyh bundan ibâret olup hâsılı, Şeyh meseli kendide vech-i şebeh olan vasf-ı münteza'nın yalnız mütehakkık-ı hissî olmamasıyla takyîd eylemiştir. Bu sûretde temsilde mezâhib-i erbaa olup birisi mutlakan teşbîhe temsîl itlâkıdır ki mezheb-i Sâhib-i *Keşşâf* budur. Ve ekser-i kütüb-i tefsîr bu itlâk ile meşhûnedir. Sâni, vech-i şebeh hissen mütehakkık olmayan vasf-ı mürekkebe olmasıdır ki mezheb-i Şeyh'dir. Ve sâlis, vech-i şebeh ne hissen ve ne aklen mütehakkık olmayan vasf-ı mürekkebe olmasıdır ki mezheb-i Sekkâkî budur. Ve râbi', vech-i şebeh gerek mütehakkık ve gerek gayr-ı mütehakkık mutlakan mürekkebe olmasıdır ki mezheb-i cumhûr budur.

Teşbîh-i Gayr-ı Temsîl

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا غَيْرُ تَمَثِيلٍ، وَهُوَ بِخِلَافِهِ)²

Veyâhûd vech-i şebeh i'tibârîyle teşbîh-i temsîlin gayrıdır. Ve işbu gayr-ı temsîl, temsîlin hilâfıdır ki inde'l-cumhûr vechi müteaddidden münteza' olmayıp veyâhûd münteza' ise de vasf-ı hakîkî olandır. İmdi, Süreyyâ'nın unkûd-i münevver teşbîhi inde'l-cumhûr umûr-i müteaddideden münteza' olduğu cihetle temsîl ve inde's-Sekkâkî gayr-ı temsîldir. Zîrâ bunda vech-i şebeh-i hissî ile idrâk olunan vasf hakîkîdir. Hâsılı, tefsîr-i cumhûr üzere gayr-ı temsîl tefsîr-i Sekkâkî üzere gayr-ı temsîlden ehassdır. Zîrâ eamm-ı mutlakın nakîzi ehass-ı mutlakın nakîzinden ehassdır. Mezâhib-i sâire dahi bunlara makîsdir.

1 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 175.

2 b) Teşbîh-i gayr-ı temsîl: Bu da teşbîh-i temsîlin zıddıdır.

Teşbîh-i Mücmel

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَيْضًا: إِذَا مُجْمَلٌ، وَهُوَ: مَا لَمْ يُذَكَّرْ وَجْهَهُ، فَمِنْهُ مَا هُوَ ظَاهِرٌ يَفْهَمُ كُلُّ أَحَدٍ، نَحْوُ: «زَيْدٌ كَالْأَسَدِ»)¹

Teşbîh için bi'tibâr-i vechi'ş-şebeh taksîm-i âhardır. (فَمِنْهُ) zamîri eğer (مُجْمَلٌ)'e râci' olursa (ظَاهِرٌ) lafzının (مُجْمَلٌ)'e isnâdında tesâmüh olup teşbîh-i mücmelin zâhir olmasından murâd vech-i şebehinin zuhûrudur. Ve eğer (وَجْهَهُ)'e râci' olursa tesâmüh olmayıp fakat sevk-i kelâmdan hurûcdur.² Ya'nî teşbîh ya mücmeldir; *mücmel*, bir teşbîhdir ki vech-i şebehi zikrolunmaya. Ve işbu teşbîh-i mücmelden ba'zısında vech-i şebeh-i gayr-ı mezkûr herkesin fehmedeceği bir emr-i zâhir olur. (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) gibi. Zîrâ murâd şecâatde olup necer ve devâm-ı hamy ve sâirede teşbîh olmadığını herkes fehmeder.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ خَفِيٌّ لَا يُذَكَّرُهُ إِلَّا الْخَاصَّةُ، كَقَوْلِ بَعْضِهِمْ: «هُمْ كَالْحَلَقَةِ الْمُفْرَغَةِ»، أَيْ، هُمْ مُتَنَاسِبُونَ فِي الشَّرَفِ، كَمَا أَنَّهَا مُتَنَاسِبَةُ الْأَجْزَاءِ فِي الصُّورَةِ)³

[58] Ve teşbîh-i mücmelden ba'zısında vech-i şebeh-i gayr-ı mezkûr hafî olup havâssdan gayrısı idrâk edemez. Meselâ ba'zılarının (هُمْ كَالْحَلَقَةِ الْمُفْرَغَةِ) kavli bu kabildendir. Halka-i müfraga, etrâfî ta'yîn olunamayan halkadır. Ya'nî zevât-ı memdûha fazl ü şerefde mütenâsibe olarak bunlardan ba'zılarını fâzıl ve ba'zı âharlarını efdal ta'yîn etmek mümteni'dir. Nitekim halka-i müfraga, müferraga ve cevânibi musmete ve gayr-ı münferice olduğuyçün mütenâsibetü'l-eczâ' olarak ba'zısı taraf ve ba'zısı vasat olmak üzere ta'yîni mümteni' olur. Ve ammâ musmete olmayanlar bunun hilâfında olup zîrâ mevzi-i infirâc taraf ve mukâbili vasat olur.

Cârullâh'ın rivâyeti üzere işbu (هُمْ كَالْحَلَقَةِ الْمُفْرَغَةِ) kelâmı, Enmâriyye ta'bîriyle mülakkabe olan Fâtîma bint Hurşub'un kavli olup ashâb-ı kemâlden bulunan dört nefer oğulları ki Rabîu'l-Kâmil ve Umâretü'l-Veh-

1 (Teşbîh, vech-i şebehin cümlede zikredilip zikredilmemesi açısından mücmel ve mufassal olmak üzere iki kısımda incelenir.) a) Teşbîh-i Mücmel: Vech-i şebehi zikredilmeyen teşbîhtir. Bu türden teşbîhlerde vech-i şebeh, bazen, herkes tarafından anlaşılabilir kadar açık olur. Örnek: "Zeyd aslan gibidir."

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 329.

3 Teşbîh-i mücmelin bazı örneklerinde ise vech-i şebeh, ancak ehlinin anlayabileceği kadar kapalı olur. Örnek: "Onlar, (yuvarlak olduğu için) uçları tespit edilemeyen halka gibidirler." Yani, "Halkanın bütün köşeleri şeklen birbirlerine nasıl denk iseler, sözü edilen kimseler de şeref ve itibar açısından öyle denktir," demektir.

hâb ve Kays el-Hifâz ve Enes el-Fevâris lakabları ile mülakkab olup Ziyâd-ı Absî'nin evlâdlarıdır. Kelâm-ı mezkûru, bunları medh esnâsında îrâd etmişdir ki Enmâriyye-i merkümeden, zikrolunan ebnâsından hangisi efdal idüğü suâl olundukda “Umâre'dir,” deyü cevâb vermesine müteâkiben cevâbından rücû' ile ¹(لَا بَلَّ فُلَانٌ) deyü diğeri ve andan dahi rücû' ile âharını zikrederek ba'dehû bunlardan hiç birini âharları üzere tafdilden izhâr-ı acz makâmında:

أَفْضَلُ هُمْ كَالْحَلَقَةِ الْمُمْرَعَةِ² تُكَلِّتُهُمْ إِنْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَيُّهُمْ

demişdir. (تُكَلِّتُ) sîga-i hikâye üzere mebnî li'l-mef'ûl olup (تُكَلِّتُ), mer'enin, veledini fıkdanıdır. Veledini gâib eden mer'eye (امْرَأَةٌ تُكَلِّتُ) derler.

Mefhûm-i Beyt: “Eğer ben onların hangisi efdal olduğunu bilmiş olursam anları zâyî' u mehcûr etmiş olayım. Zîrâ anlar şekl-i dâirede olup taraf u vasatı kâbil-i ta'yîn olmayan halka-i müfraga gibidir,” demek olur.

el-Hâsıl, vech-i şebeh mâni'-i temâyüz olan tenâsüb olup fakat evvelde olan tenâsüb fazl ü şerefde ve sâni'de olan tenâsüb sûret ü şekildedir. Ve bu vech-i tenâsübü tarafeynden bulup fehmetmek ancak itibârât-ı bülegâya âşinâ olan havâssa mahsûsdur. Ve ihtiyâr-ı Şeyh üzere kavli-i mezkûrun kâilî, benî Mühelleb'i Haccâc'a vasf eden kimse olup bunlardan hangisi eşca' olduğunu Haccâc suâl etmesiyle kavli-i mezkûr ile cevâb vermişdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَيْضًا مِنْهُ مَا لَمْ يُذَكَّرْ فِيهِ وَصُفِّ أَحَدُ الطَّرْفَيْنِ)³

(مِنْهُ) zamîri (مُجْمَلٌ)'e râci' olup ve (أَيْضًا إِمَّا كَذَا وَإِمَّا كَذَا) ta'biriyle îrâd etmemesi, bu taksîm taksîmât-ı mücmelden olarak mutlakan teşbihin taksîmâtından olmadığını iş'âr içündür. Ve bu kelâm (مِنْهُ ظَاهِرٌ وَمِنْهُ خَفِيٌّ) kavline ma'tûf olarak kendisinde ehad-i tarafeynin vasfı zikrolunmayan teşbihin dahi aksâm-ı mücmelden olduğunu ifâde eder. Vasfdan murâd kendisinde vech-i teşbihe îmâ olan vasfdır. İmdi (زَيْدٌ الْفَاضِلُ أَسَدٌ)⁴ kavlimiz

1 Hayır, falancadır.

2 Ben onların hangisinin en üstün olduğunu biliyorsam onların ölüsünü göreyim. (Benim nazarımda onlar, yuvarlak olduğu için) uçları tespit edilemeyen halka gibidirler. Mütercimim bir beyit olarak aktardığı bu ifade kaynaklarda düz cümle olarak geçmektedir. Şâhid beyitleri ele alan kaynakların incelememiş olmaları onu düz bir cümle olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını göstermektedir. Fakat burada mütercime itibâen ifade şiir olarak ele alınmıştır.

3 Tarafeynden herhangi birinin vech-i şebehi hissettiren vasfının zikredilmediği teşbih de teşbih-i mücmel kapsamında değerlendirilir.

4 Erdemli Zeyd bir aslandır.

dahi kendisinde vasc-ı ehad-i tarafeyn zikrolunmayan teşbih-i mücmel kısmından olur. Zirâ her ne kadar vasc-ı müşebbeh olan fâzıl zikrolunmuş ise de lâkin bu vasc vech-i şebeh olan şecâati iş'âr eder şey' degildir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنَهُ مَا ذُكِرَ فِيهِ وَضُفَّ الْمُسَبَّبُ بِهِ وَخَدَهُ)¹

Ve kendisinde yalnız müşebbeh bihin vech-i teşbîhi iş'âr eden vasci zikrolunan teşbih dahi yine aksâm-ı mücmeldendir. Mürûr eden كَالْحَلَقَةِ (هُم كَالْحَلَقَةِ) kavli bu kabîlden olup zirâ halka-i müfragaya tarafeyni gayr-ı ma'lûme olmakla vasc vech-i teşbîhi müş'irdir. Zirâ zikri mürûr ettiği üzere vech-i teşbih mûcib-i imtinâ'-ı temâyüz olan tenâsübden ibâret olup halka-i müfraganın vasc-ı mezkûr ile tavsîfi bu ma'nâyî iş'âr eder. Ve Nâbigatü'z-Zübyânî'nin:

فَإِنَّكَ شَمْسٌ وَالْمَلُوكُ كَوَاكِبٌ إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبٌ²

kavli dahi bu kabîldendir. Zirâ memdûh ile şems beyninde vech-i şebeh kemâl-i zuhûr ve mülûk ile kevâkib beyninde vech-i şebeh noksân-ı zuhûr olup ve (إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبٌ) kavli vech-i şebehi iş'âr eden vasc-ı müşebbeh bihdır.³ (لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبٌ) kavlinde olan kevkebden murâd nûr u ziyâdır.

Mefhûm-i Beyt: “Sen kemâl-i zuhûrda şemse ve mülûk-i sâire noksân-ı zuhûrda kevâkibe şebîh olarak tulû'-i şems-i münîrde kevâkibden nûr u ziyâ zâhir [59] olmadığı gibi senin zuhûr u iştihârınla mülûk-i sâireden dahi tâb u revnak muzmahill olur. Ya'nî zamân-ı saltanatında mülûk-i sâire savlet ü iştihârdan sâkıt u ma'zûllerdir,” demek olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنَهُ مَا ذُكِرَ فِيهِ وَضَفُّهُمَا كَقَوْلِهِ:

صَدَقْتُ عَنْهُ وَلَمْ تَصْدُقْ مَوَاهِبُهُ عَيِّي وَعَاوَدَهُ طَيِّبِي فَلَمْ يَخِبْ
كَالْعَيْثِ إِنْ جِئْتَهُ وَافَاكَ رَيْفُهُ وَإِنْ تَرَحَّلْتَ عَنْهُ لِحَجِّ فِي الطَّلَبِ)⁴

1 Yalnız müşebbeh bihin vascının zikredildiği teşbih de teşbih-i mücmel kapsamındadır.

2 Sen bir güneşsin, diğer melikler ise yıldız; güneş doğunca etrafta hiçbir yıldız görünmez. (Tavil) Beyit için bkz. Nâbiga ez-Zübyânî, *Divân*, s. 28.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 329-330.

4 Tarafeynin her ikisinin vascının zikredildiği teşbih de teşbih-i mücmel kapsamındadır. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “(Bana aşırı ihسانından utanıp) yanına gitmeyecek oldum ama onun hediyeleri yine de benimle alâkayı kesmedi. Lütûfuna dâir beklenti içerisine girdiğimde de beklentim hiç boş çıkmamıştır. O, bereketli yağmur gibidir. Yanına gidersen, o bereketin âlâsıyla karşılaşırın. Yok uzaklaşayım desen bile ihسانی seni takibi sürdürür.” (Basît) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 16.

Ve kendisinde müşebbeh ve müşebbeh bihden her birisinin vasfları zikrolunan teşbih dahi teşbih-i mücmel aksâmındandır. Nitekim Ebî Temmâm'ın Hasen bin Sehl hakkında inşâd etmiş olduğu:

كَثِيرِ ذِكْرِ الرِّضَى فِي سَاعَةِ الْعُصْبِ
 سَتُضْبِحُ الْعَيْسُ بِي وَاللَّيْلُ عِنْدَ فَتَى
 صَدَفْتُ عَنْهُ وَلَمْ تَصْدِفْ مَوَاهِبُهُ

kavli bu nev'dendir. (الْعَيْسُ) kesr-i "ayn" ve sükûn-i "yâ" ile beyâz devedir ki bir mikdâr sufretle muhtelit ola. (سَتُضْبِحُ) için fâil olup (وَاللَّيْلُ) dahi işbu (الْعَيْسُ) üzere ma'tûfdur. (فَتَى)'den murâd memdûhudur. (كَثِيرِ ذِكْرِ الرِّضَى), (فَتَى) için sifetün cerat alâ gayr-i men hiye leh'dir. (رِضَى) *hoşnûdlik* ma'nâsına olup rızâyı kesret-i tahatturu galebe-i afvından kinâyedir. (صَدَفْتُ),² (أَغْرَضْتُ) ma'nâsındadır. Haybet, taleb olunan şey'e nâil olmamaktır. (جَعَلَهُ فِي رَوْقِ شَبَابِهِ وَرَيْقِ شَبَابِهِ),³ (رَيْقُ) demektir. (أَتَاكَ), (وَأَفَاكَ) *evvel-i şebâb* ma'nâsındadır. Ve (أَصَابَهُ رَيْقُ الْمَطْرِ)⁴ denilir. Ve her bir şey'in rayyıkı, efdalidir. el-Hâsıl, (رَيْقُ) feth ile her nesnenin evveli ve efdalidir.

Mefhûm-i Nazm: "Râkib olduğum ibil-i îs benimle bu gece kat'-ı râh ederek ale's-sabâh bir zâta vâsıl olur ki bir kimseye gazâb etse o sâat kemâl-i hilm ü kereminden afv ile muâmele eder. Ben o zâtdan mukaddemen i'râz u müfâratat etmişken anın mevâhib ü atâyâsı benden i'râz u müfâratat etmedi. Ya'nî benim i'râz u müfâratatım anın inkitâ'-ı kerem ü inâyetini mûcib olmadı. Ve benim için cûd ü sehâvetiyle zann u gümânım muâvede vü tekerrür edip matlûbumdan beni hâib ü mahrûm etmedi. Ya'nî her ne zamân bir şey' ümîd ü talebinde oldum ise muhâlefet eylemedi. O zât gays ü bârâna şebîhdır ki gayse hîn-i ikbâl ü teveccühünde ziyâdesiyle reşha-dâr edip kasd-ı terahhul ü firârda dahi seni taleb ü ta'kîbde lecc ü ısrâr ile feyz-bâr olur. Ya'nî memdûh-i merkûm dahi hâletey-i ikbâl ü i'râzda ifâza-i reşehât-ı atâyâ eyleyler," demektir.

İmdi, şâir bu ebyât ile memdûhunu vakt-i ikbâl ü i'râzda atâyâ vü mevâhibi kendi mefârikında fâika olmakla vâf edip kezâlik gaysi vakt-i ikbâl ü

1 Boz renkli develer ve gece yolculukları sabah beni öyle bir zâta ulaştırırlar ki o, hasbelkader birine kızacak olsa bile kereminden muhatabını bağışlamayı hatırlaması sık görülen bir durumdur... (Basit)

2 Yüz çevirdim.

3 Onu gençliğinin ilk döneminde yaptı.

4 Ona yağmurun evveli isabet etti.

irihâlde isâbetle vasf eylemiştir. Ve bu vasflar vech-i şebehi müş'irlerdir. Zîrâ vech-i şebeh taleb ve adem-i taleb ve i'râz ve adem-i i'râz hâleteyninde ifâzadan ibâretdir.

Ve kendisinde yalnız vasf-ı müşebbeh zikrolunan teşbîh dahi mücmelden ba'zıdır. ¹ (فُلَانٌ كَثُرَ أَيَادِيهِ لَدَيْيَ وَوَصَلَ مَوَاهِيهِ إِلَيَّ - طَلَبْتُ عَنْهُ أَوْ لَمْ أَطْلُبْ - كَالْعَيْثِ) kavli bu kısımdan olup müşebbeh olan memdûhun kesret-i eyâdî ve tevâsul-i mevâhib vasfları zikrolunarak müşebbeh bih olan gays için vasf îrâd olunmamıştır. (طَلَبْتُ عَنْهُ أَوْ لَمْ أَطْلُبْ) kavli, vech-i teşbîh olan taleb ve adem-i taleb hâleteyninde ifâzayı müş'ir dir ve Musannif'in bu kısmı zikretmemesi gâlibâ kelâm-ı sikâtda misâlîne zaferyâb olamamasına mebnîdir.

Teşbîh-i Mufassal

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا مُفَضَّلٌ، وَهُوَ مَا ذُكِرَ فِيهِ وَجْهَهُ كَقَوْلِهِ:

وَتَعْرُهُ فِي صَفَاءٍ وَأَذْمَعِي كَاللَّالِي)²

Mürûr eden (إِنَّمَا مُجْمَلٌ) kavline ma'tûfdur. Ya'nî veyâhûd teşbîh, mufassal olur. *Teşbîh-i mufassal*, kendisinde vech-i şebeh zikrolunan teşbîhtir. Nitekim şâirin:

وَتَعْرُهُ فِي صَفَاءٍ وَأَذْمَعِي كَاللَّالِي

kavlinde vech-i şebeh olan (صَفَاءٌ) zikrolunmuştur. (صَفَاءٌ) medd ile evsâh u küdürütden hâlî vü hâlis ma'nâsındır. Ve işbu teşbîh-i mufassal iki kısım olup evvel, zikrolunan şey'in hakîkaten vech-i şebeh olması ve sâni mezkûr vech-i şebeh lâzım gelen bir emr olmasıdır. Ve Musannif rahimehullâhu teâlâ işbu kısım-ı sâniye işâretle buyurur ki:

(وَقَدْ بَسَّامَحُ بِذِكْرِ مَا يَسْتَبِيحُهُ مَكَانَهُ، كَقَوْلِهِمْ لِلْكَلامِ الْفَصِيحِ: «هُوَ كَالْعَسَلِ فِي الْحَلَاوَةِ»، فَإِنَّ الْجَامِعَ فِيهِ لَوَازِمُهَا وَهُوَ مَيْلُ الطَّبْعِ)³

1 Falancanın yardım eli bana çok uzanmıştır. Onun ihsanı, -talep etsem de etmesem de- bereketli yağmur gibi gelip beni bulmuştur.

2 b) Teşbîh-i Mufassal: Vech-i şebehi zikredilen teşbihe denir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Onun dişleriyle benim gözyaşlarım saflık ve durulukta inci gibidir.” (Müctess) Beyit için bkz. Reşidüddin el-Vatvât, *Hadâikü's-Sıbr*, s. 144.

3 Bazen vech-i şebehin yerine onu gerektiren bir unsur zikredilerek vech-i şebeh yer verilmeyebilir. Fasîh kelâmı ifade etmek üzere söylenen “O, tatlılıkta bal gibidir,” sözü buna örnektir. Zira fasîh söz ile bal arasındaki ortak nokta (tatlılık değil) belki onun lâzımı olan fitrâtın kendisine doğal eğilimidir.

Ve ba‘zen vech-i şebelin mekânında vech-i şebehi müstetbi‘ u müstelzim olan şey’in zikriyle tesâmüh olunur. Ya‘nî vech-i şebeh zikrolunan şey’e lâzım gelir. (مَا يَسْتَبِيحُهُ) kavlinde zamîr-i müstetir (مَا)-i mevsûle ve zamîr-i sâni vech-i şebehe râci‘dir. Meselâ kelâm-ı [60] fasîhi asele teşbîhde (هُوَ كَالْعَسَلِ فِي الْحَلَاوَةِ) denilir. Zîrâ asel ile kelâm-ı fasîh beyninde câmi‘ ya‘nî vech-i şebeh halâvet olmayıp belki halâvetin lâzımı olan meyl-i tab‘dır. Çünkü asel ile kelâm-ı fasîh beyninde vasf-ı müsterek meyl-i tab‘ olup yoksa havâss-ı mat‘ûmâtdan olan halâvet değildir.

Sâhib-i *Miftâh* bu tesâmüh, teşbihin meyl-i tab‘ ve izâle-i hicâb emsâli vasf-ı i‘tibârîde olduğu sûrete mahsûs olduğunu beyân ile vech-i şebeh hakikat-i hâl ve nefsi‘l-emrde aklî olmaklığa münhasır bulunduğu hâlde ehl-i beyânın vech-i teşbîhi hissî ve aklîye taksîm ederek tahkîkini terk etmeleri fusahânın bu vechile tesâmühlerinden neş‘et etmiş olması melhûz idüğünü îrâd ederek¹ Şârih-i *Miftâh*, Sekkâkî’nin bu kelâmını îzâhda “Ya‘nî ehl-i beyânın vech-i teşbîhi aklî ve hissîye taksîmlerinde olan tesâmühleri fusahânın bu vechile tesâmühlerinden neş‘et edip tesâmüh-i fusahâyâ müteferri‘dir. Zîrâ ne zamân ki fusahâ tesâmüh ederek meselâ misâl-i mezkûrde vech-i şebehi halâvet kılıp halâvet ise zevk ile idrâk olunur emr-i hissî olduysa bu müsâmaha ehl-i beyânı tesâmüh ederek vech-i teşbîhi hissî ve aklîye münkasım kılmaklığa mecbûr eylemiştir. Tâ ki misâl-i mezkûrde kat‘iyyen umûr-i mahsûseden olan halâvet vech-i şebehdir deyü kavilleri rehîn-i sıhhat ola,”² deyü beyân etmiştir.

Lâkin bu kelâmın fesâdı zâhir u beyyindir. Zîrâ kavmin bu tesâmühde vech-i şebehi halâvet kılmaları meselâ³ (الْحَدُّ كَالْوَرْدِ فِي الْحُمْرَةِ) kavlinde ale‘t-tahkîk vech-i şebehi halâvet gibi umûr-i mahsûseden olan humret kılmaları üzere zâid bir şey’ olmayıp bu sûrette ehl-i beyânın vech-i şebehi aklî ve hissîye taksîm ile müsâmaha ve terk-i tahkîk etmelerine evvel hâmil ü bâ‘is olup sâni olmaması ne keyfiyyetde vâki‘ olabilir. Vârid-i hâtır olan, kelâm-ı Sekkâkî’nin ma‘nâsı; kavmin vech-i şebehi hissî ve aklîye taksîm ile vech-i şebehden ba‘zısını hissî tesmiyelerinde olan tesâmüh vech-i şebehi

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 447.

2 Şîrâzî, *Miftâhu’l-Miftâh*, vr. 154b.

3 Yanak kırmızılıktaki gül gibidir.

müstelzim olan şey'e vech-i şebeh tesmiyelerinde olan müsâmahaya şebîhdir. Bu da zîrâ haddin verde teşbîhinden vech-i şebeh humret-i cüz'iyeye mahsûseye lâzım gelen humret müştereke-i külliyye olduğu hâlde humret-i cüz'iyeyi vech-i teşbîh add ederek müsâmahâ etdikleri cihetle bu misillü mahallerde vech-i teşbîhe *bissî* tesmiye etmişlerdir, demek olur.

Teşbîh-i Karîb-i Mübtezel

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإَيْضًا: إِمَّا قَرِيبٌ مُبْتَدَلٌ؛ وَهُوَ مَا يُنْتَقَلُ فِيهِ مِنَ الْمُسَبَّهِ إِلَى الْمُسَبَّهِ بِهِ مِنْ غَيْرِ تَدْقِيقِ نَظَرٍ لِظُهُورِ وَجْهِهِ فِي بَادِي الرَّأْيِ)¹

Teşbîh için bi'tibârî vech-i şebeh taksîm-i sâlisdir. Ya'nî teşbîh ya karîb-i mübtezel; *karîb-i mübtezel*, bir teşbîhtir ki kendisinde vech-i şebehin tedkîk-i nazar etmeksizin bâdî-i re'ye zuhûrundan için müşebbehen müşebbeh bihe intikâl olunur. (تَدَايٍ) (ظَهَرَ) ma'nâsına olan (تَدَا الْأُمُرَ-يَبْدُو) den kılınırsa *zâhir-i re'ye* demektir. Ve eğer (بَدَأَ) den denilip mehmûz kılınırsa *evvel-i re'y* ma'nâsına olur. el-Hâsıl, teşbîh hâl-i müşebbehi beyân ile müşebbehi müşebbeh bih gibi kılmaklığa mesûk olmasıyla eğer müşebbeh müşebbeh ve müşebbeh bih müşebbeh bih oldukları haysiyetden müşebbehen müşebbeh bihe intikâl vech-i şebehin müşebbeh ve müşebbeh bihden ikisinde dahi zuhûrundan için bilâ tedkîk-i nazar hâsıl olursa, ya'nî vech-i şebehin tarafeynde zuhûrundan için ehadühümânın müşebbeh ve âharın müşebbeh bih olduğu zâhir olursa teşbîh, teşbîh-i karîb olur.² Ve vech-i teşbîhin bâdî-i re'ye zuhûru iki kısım olarak Musannif rahimehullâh buna işâretle buyurur ki:

(إِمَّا لِكَوْنِهِ أَمْرًا جُمْلِيًّا، فَإِنَّ الْجُمْلَةَ أَسْبَقُ إِلَى النَّفْسِ)³

Ve zuhûr-i vech-i şebeh ya vech-i şebeh mücmel olup kendisinde tafsîl olmayan bir emr olduğundan için olur. Ya'nî (أَمْرًا جُمْلِيًّا) kavlinde olan "cüml" den murâd, ma'nâsı muttazih olmayan veyâhûd mürekkebi olan şey' olmayıp belki kendisinde tafsîl verdirir eczâya nazaran olmayan şey'dir. Ve

1 (Teşbîh, bir başka tasnife göre vech-i şebeh açısından iki kısma ayrılır.) a) Teşbîh-i Karîb-i Mübtezel: Vech-i şebehin ilk bakışta ve dikkatlice düşünmeye ihtiyaç duymadan tespit edilebilmesi nedeniyle müşebbehten müşebbeh bihe (kolayca) intikal edilebilen teşbîhtir.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 332.

3 (Vech-i şebehin kolay tespiti.) 1) Tafsilâtı bulunmayan mücmel bir şey olmasından kaynaklanır. Zira zihnin mücmel hususları tafsilâtlı olanlara nazaran daha çabuk kavrar.

bu da kendisinde terkîb olmayan emr-i vâhid veyâhûd eczâsına nazar olunmayan mürekkeb olmakdan eammdır.¹ Ve vech-i şebih-i cümlin zuhûru zîrâ cümle ya'nî mücmel-i gayr-ı mufassal nefse tafsilden akrebdir. Görmez misin ki insânı şey' veyâhûd cism veyâhûd hayvân olduğu haysiyyetden idrâk etmek cism-i hassâs-ı nâtık ve müteharrîk bi'l-irâde olmaklığı haysiyyetden idrâkinden eshel ü akdemdir. Zîrâ mufassal; mücmel ile i'tibârât-dan şey'-i âhar üzere müştemildir. Çünkü müteaddidde vâhidten lâzımdır. Ve mufassal, mücmel ile şey'-i [61] âharı müştemil olduğundan nâşî âmm hâssdan a' ref olup ve ta' rîfât-ı kâmile ya'nî hudûd-i tâmmde âmmın takdîmi vâcib olmuştur. Ve idrâk-i havâss de böyledir. Zîrâ rü'yet evvelen cümle ve sâniyen tafsîle vâsıl olur. Meselâ insân bir bağçaya nazar eylese ibtidâen müctemî' birtakım eşcâr müşâhede ederek tekrîr-i nazar etdikçe eşcârın birer birer tafsîlâtına ve nihâl ü ağsân ü berg ü bârâna kesbi ittlâ' eder. Ve bundan için ² (الَّتَطَّرَةُ الْأُولَى حَمَقَاءُ) ve ³ (فُلَانٌ لَمْ يُمَعِنِ التَّطَّرَ وَلَمْ يُنْعَمَهُ) ⁴ denilir. (حَمَقَاءُ), (حَمَاقَةٌ)'dendir. Ve nazra-i ûlânın humku zîrâ çok kerre nazra-i ûlâ kabîhi istihsân ve haseni istikbâh etmesinin vukûudur. İm'ân-ı feres, feresin advde tebâudü olup nazar-ı dakîkde mecâzdir. Ve in'âm-ı nazar, tedkîk ve tezyîd-i nazardır.⁴ Ve kezâlik esvât ü tuûm ü ravâyih ve emsâlinin merre-i ûlâda idrâk olunamayan tefâsîli merre-i sâniyede idrâk olunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ قَلِيلَ التَّفْصِيلِ مَعَ غَلْبَةِ حُضُورِ الْمُشَبَّهِ بِهِ فِي الذِّهْنِ، إِذَا عِنْدَ حُضُورِ الْمُشَبَّهِ لِقُرْبِ الْمُنَاسَبَةِ كَتَشْبِيهِ الْجَرَّةِ الصَّغِيرَةِ بِالْكُوزِ فِي الْمِقْدَارِ وَالشَّكْلِ)⁵

Veyâhûd vech-i teşbihin bâdî-i re'ye zuhûru müşebbeh bihin zihnde galebe-i huzûruyla berâber vech-i şebih kalîlüt-tafsîl olduğundan için olur. Ve müşebbeh bihin zihnde galebe-i huzûru ya müşebbeh ile müşebbeh bih beyinde olan kurb-i münâsebetden nâşî müşebbehin zihnde huzûru indinde olur. Zîrâ bir şey'in münâsib olduğu şey' ile zihnde huzûru, kendisine münâsib olmayan şey' ile huzûrundan eshel olduğu gayr-ı

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 332.

2 İlk bakış yanıltıcıdır.

3 Falanca dikkatli bakmadı ve mevzuuyu iyi tetkik de etmedi.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 509.

5 2) Müşebbeh bih zihinde baskın bir şekilde canlandığı için sözde vech-i şebihle ilgili fazla ayrıntıya yer verilmemesinden kaynaklanır. Bu da ölçü ve şekilce küçük testinin bardağa teşbihinde olduğu gibi, ya müşebbeh ile müşebbeh bih arasındaki yakın ilgiden dolayı müşebbehin zihinde canlanması anında olur;...

hafidir. Meselâ cerre-i sagîreyi ya'nî küçük destiyi mikdâr u şekilde kûza teşbîh gibi. (كَوْزٌ) *bardak* ma'nâsınadır. Zîrâ bu teşbîhde olan vech-i şebhe mikdâr u şekil i'tibâr olunduğu cihetle nev'un mâ tafsîl olup lâkin zihnde huzûr-i cerre indinde kûz gâlibü'l-hutûrdur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ مُطْلَقًا لِتَكَرُّرِهِ عَلَى الْحِسِّ كَالشَّمْسِ بِالْمِزَاةِ الْمَجْلُوءَةِ فِي
الِاسْتِدَارَةِ وَالِاسْتِنَارَةِ)¹

(عِنْدَ خُضُورِ الْمُسَبِّهِ) kavline ma'tûfdur. Ya'nî yâhûd müşebbeh bihin zihnde galebe-i huzûru müşebbeh bihin her bâr mahsûs olmasıyla vakt-i huzûr-i müşebbehe hâss olmayarak gerek hâzır olsun ve gerekse olmasın ale'l-ıtlâk olur. Zîrâ hiss üzere tekerrür eden şey'in zihnde huzûru, tekerrür etmeyen şey'in huzûrundan ya'nî meselâ münhasif olmadığı hâlde sûret-i kamerin zihnde huzûru hiss üzere tekerrür etmeyen kamerin hâl-i inhisâfda olan sûretinin zihnde huzûrundan eshel idüğü gayr-ı hafidir. Ve bu vechile müşebbeh bihin mutlakan hiss üzere tekerrürü meselâ şemsi istidâre vü istinârede mir'ât-ı mücellâya teşbîh sûretinde hâsıldır. Zîrâ vech-i şebhe ba'zı mertebe tafsîl olup lâkin mir'âtın ale'l-ıtlâk ya'nî her ne vakt olursa olsun zihnde huzûru gâlib ü ekserdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (لِمُعَارَضَةِ كُلِّ مِنَ الْقُرْبِ وَالتَّكْرُرِ، التَّفْصِيلِ)²

Ya'nî tafsîl esbâb-ı garâbetden iken ber-vech-i meşrûh kurb-i münâsebet veyâhûd hiss üzere tekerrürden nâşî galebe-i huzûr-i müşebbehle killet-i tafsîlin ibtizâl-i teşbîhe müeddî olacak zuhûra sebep olması zîrâ sûret-i ûlâda müşebbeh ile müşebbeh bihin yekdiğere kurb-i münâsebetleri ve sûret-i sâniyede hiss üzere müşebbeh bihin tekerrürü tafsîl-i kalîle muâraza etmesinden içündür. Zîrâ kurb ü tekerrürden her birerleri müşebbehden müşebbeh bihe sür'at-i intikâli muktazî olarak bu cihetle vech-i şebhe kendisinde tafsîl olmayan emr-i cümlî hükmünde kalıp kısm-ı evvelde beyânı sebkat etdiği gibi ibtizâle mufzî olur.

1 Ya da müşebbeh bihin sürekli tecrübe edilebilen bir şey olmasından dolayı hiçbir kayda bağlı olmaksızın anlaşılabilmesinden kaynaklanır. Güneşin yuvarlak olma ve ışık saçma bakımından parlak aynaya teşbîhi gibi.

2 Zîrâ müşebbeh ile müşebbeh bih arasındaki yakın ilgi ve müşebbeh bihin sürekli tecrübe edilebilen bir şey olması olarak ifade edilen bu iki gerekçe, vech-i şebhe ayrıntılı şekilde sunmamayı gerektiren noktalardır.

Teşbîh-i Baîd-i Garîb

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا بَعِيدٌ غَرِيبٌ، وَهُوَ بِخِلَافِهِ لِعَدَمِ ظُهُورِهِ، إِنَّمَا لِكثْرَةِ التَّفْصِيلِ كَقَوْلِهِ: «وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَيْفِ الْأَسْلِ»¹)

(وَإِنَّمَا بَعِيدٌ غَرِيبٌ مُبْتَدَلٌ) kavline ma'tûf olup ya'nî teşbîhden bir kısmı dahi teşbîh-i baîd-i garîbdir. Ve bu teşbîh, teşbîh-i karîb-i mübtezelin hilâfında olup ya'nî bir teşbîhtir ki kendisinde müşebbehden müşebbeh bihe intikâl ancak ta'mîk-ı fikir ve tedkîk-i nazardan sonra hâsıl olur. Ve bu da vech-i şebihin bâdî-i re'ye hafâ vü adem-i zuhûrundan neş'et eder. Ve vech-i şebihin adem-i zuhûru ya kesret-i tafsîlden içün olur. Meselâ كَالْمِرْآةِ (وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ) (kavli bu kısımdandır. Şems ile keff-i eşelde olan mir'ât bey-ninde vech-i şebeh, zikri mürûr etdiği üzere, maa'l-işrâk istidâre ve maa temevvüci-i işrâk hareket-i [62] serîa-i muttasıladan hâsıla olan hey'et olup bunda olan tafsîl mâ-sebakda ma'lûm olmuştur. Anınçün işbu vech-i şebeh mir'ât-ı dâimetü'l-ızdırâbı rü'yet eden kimsenin nefsinde ancak istînâf ve iâde-i teemmülden sonra vâki' olup ve nazarı mütemehhil ü batî' olur.

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ نُدُورِ حُضُورِ الْمَشْبَهِ بِهِ إِنَّمَا عِنْدَ حُضُورِ الْمَشْبَهِ لِغَيْدِ الْمُنَاسَبَةِ كَمَا مَرَّ، وَإِنَّمَا مُطْلَقًا لِكُونِهِ وَهَيْئًا أَوْ مُرَكَّبًا خَيَالِيًّا أَوْ عَقْلِيًّا كَمَا مَرَّ، أَوْ لِقِلَّةِ تَكَرُّرِهِ عَلَى الْحِسِّ كَقَوْلِهِ: «وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَيْفِ الْأَسْلِ»²)

Veyâhûd vech-i şebihin adem-i zuhûru, müşebbeh bihin zihnde nedret-i huzûrundan içün olur ve müşebbeh bihin nedret-i huzûru da ya be-nefsecin nâr-ı kibrîte teşbîhinde mürûr etdiği gibi müşebbehin huzûru in-dinde olur veyâhûd mutlakan olur. Ve müşebbeh bihin mutlakan nedret-i huzûru ya enyâb-ı ağvâl gibi vehmî olmasından veyâhûd rimâh-ı zeberced üzere menşûre olan a'lâm-ı yâkût gibi mürekkeb-i hayâlî olduğundan veyâhûd ﴿كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمَلُ أَشْفَارًا﴾³ gibi mürekkeb-i aklî idüğünden veyâhûd (وَالشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَيْفِ الْأَسْلِ) gibi hiss üzere killet-i tekerrüründen

1 b) Teşbîh-i Baîd-i Garîb: Vech-i şebeh ilk bakışta anlaşılmadığı için, teşbîh-i garîb-i mübtezelin tam tersidir. (Bu tür teşbihlerde vech-i şebihin hemen anlaşılabilmesi) ya fazla detaya inmekten kaynaklanır; (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Güneş, elleri titreyen kişinin avucundaki ayna gibidir.” (Recez)

2 Ya da müşebbeh bihin zihinde nâdirenen canlanabilecek bir şey olmasından kaynaklanır. Bu da yukarıda geçtiği üzere müşebbeh ile müşebbeh bih arasındaki ilginin uzaklığı nedeniyle müşebbehin zihinde canlanması anında olur veya yine geçtiği üzere, müşebbeh bihin vehmî, hayâlî, aklî olması yahut az tecrübe edilebilmesi nedeniyle mutlak olmasından kaynaklanır. Az tecrübe edilen bir şey oluşunun örneği şudur: “Güneş, elleri titreyen kişinin avucundaki ayna gibidir.” (Recez)

3 “(Ciltler dolusu) kitap taşıyan eşeğin hâline benzer.” (el-Cum ‘a 62/5)

neş'et eyler. Zîrâ keff-i eşelde olduğu hâlde mir'ât hiss üzere tekerrür eder ve ekser-i ahyânda müşâhede olunur bir şey' değildir. Zîrâ nice eşhâs yed-i eşelde rü'yet-i mir'âta müsâdif olmayarak imrâr-ı eyyâm-ı hayât eder. Ve müşebbeh bihin nedret-i huzûru vech-i şebihin adem-i zuhûruna sebep olması zîrâ vech-i şebeh tarafeynin fer'î olup tarafeynden intikâl olunur. Çünkü vech-i şebeh tarafeyn beyninde vasf-ı müşterek-i câmi' olup ancak tarafeynin huzûrundan sonra taleb olunacağı cihetle huzûr-i tarafeyn nâdir olduğu gibi câmi'-i tarafeyn olup beyinlerinde teşbîhe sebep olmaklığı sâlih olan şey'e iltifât-ı zihn dahi nâdir olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَالْعَرَابَةُ فِيهِ مِنْ وَجْهَيْنِ)¹

İmdi, şemsin keff-i eşelde olan mir'âta teşbîhinde garâbet iki cihetden olup evvel vech-i şebihin kesret-i tafsîli ve sâni müşebbeh bihin hiss üzere killet-i tekerrürüdür.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمُرَادُ بِالتَّفْصِيلِ أَنْ يَنْظُرَ فِي أَكْثَرِ مِنْ وَصْفٍ، وَيَقَعُ عَلَى وَجْهٍ؛ أَعْرَفَهَا: أَنْ تَأْخُذَ بَعْضًا وَتَدَعُ بَعْضًا كَمَا فِي قَوْلِهِ:

حَمَلْتُ رُدَيْيًّا كَأَنَّ سَنَاةَ سَنَا لَهَبٍ لَمْ يَتَّصِلْ بِدُخَانٍ)²

Ve tafsîl ile murâd, şey'-i vâhid veyâhûd ekser için olan mâ-fevk-i vasf-ı vâhîde nazar olunmasıdır. Ya'nî emr-i vâhid veyâhûd emreyn veyâhûd umûr-i selâse veyâ ekserde olan evsâfin vücûd veyâ ademini veyâhûd ba'zısının vücûd ve ba'zısının ademini i'tibârdır. Ve bundan için tafsîl vücûh-i kesîre üzere vâki' olup bu vücûhun e'raf u eşeri, evsâfdan ba'zısı ahz ve ba'zısı terk olunmasıdır. Ya'nî ba'zısının vücûdunu ve ba'zısının ademini i'tibârdır. Nitekim İmrûülkays'ın³ (حَمَلْتُ رُدَيْيًّا...) beytinde vâki' olmuşdur. (رُدَيْيِّي), Rudeyne nâmında olan âmile-i rimâh bir mer'e ameliyyâtından olan rumhdur. (سَنَاة) hadîd-i rumhdur. (سَنَا) kasr ile ateş ve kamerin dav'ıdır.

- 1 O hâlde (güneşin elleri titreyen kişinin avucundaki aynaya teşbîhinde) iki açıdan garâbet vardır.
- 2 (Yukarıda sıkça sözü edilen) detaya inmekten (tafsîl) kasıt, birden çok niteliği nazar-ı itibara almaktır. Bu da muhtelif şekillerde olur ve en yaygın olanı, şâirin şu beytinde olduğu gibi, ilgili niteliklerden bazısını alıp diğer kısmını bırakmandır: "Öyle bir Rudeynî mızrağı yükledim ki ucu, dumansız bir kor ateşin parılısına benziyordu." (Tavîl)
- 3 Beyit İmrûülkays'ın mevcut divânında tespit edilememiştir. Başka şâirlere nispet edildiği de vâkidir. bkz. *el-Mutavvel*, III, 288 (1 no.lu dipnot).

Mefhûm-i Beyt: Sinânı lehîb-i bî-duhânın ziyâsına şebîh olan rumh-ı rüdeynîyi haml ü istishâb eylediğini müfid olup sinân-ı rumhunu duhâna muttasıl olmayan nârın ziyâsına teşbîh ile evsâf-ı nârdan şekl ü levn ü le-meânı ahz ederek ittisâl-i duhân vasfını terk ü nefy eylemiştir.

قَالَ رَحْمَهُ اللهُ تَعَالَى: (أَوْ أَنْ تَعْتَبِرَ الْجَمِيعَ - كَمَا مَرَّ - مِنْ تَشْبِيهِ الثُّرَيَّا)¹

Veyâhûd vasf-ı vâhidden eksere nazar, vech-i şebeh olan cemî‘-i evsâfın vücûdunu i‘tibâr ile olur. Nitekim Süreyyâ’yı unkûd-i müllâhiyyeye teşbîhde mürûr etmiştir. Şöyle ki müşebbeh tarafında nefis-i encümle şekl ü mikdâr u levnine ve mesâfe-i mahsûsa üzere ictimâına nazar u i‘tibâr edip kezâlik unkûd-i müllâhiyyede dahi bu evsâfın emsâline nazar u i‘tibâr olunur. Şeyh *Esrâr-ı Belâga*’de bu vechile tahkîk-i makâl etmiştir ki: “(التَّفْصِيل) kavlimiz iki şey’ beynini câmi‘ olan bir ibâre olup ma’nâsı seninle berâber iki veya ekser evsâf olarak bunlara ale’l-infirâd nazar edip ve ba’zısını ba’zı âharından teemmül ve tedkîk-i nazarla tafsîl edersin. Ve senin için şey’-i vâhidden eksere ve şey’-i vâhidde cihet-i vâhideden eksere nazar etmeğe fi’l-cümle hâcet vardır. Ve bu dahi vücûd-i adîde ile vâki‘ olup vech-i evvel evsâfdan ba’zısını ahz ve ba’zısını terk ile olur. Nitekim [63] İmruülkays duhânı senâdan azl ü tecrîd etdiği hinde lehebde i‘tibâr eylemiştir. Vech-i sâni, evsâf-ı müşebbehden umûr-i adîdeye cümlesini taleb ü i‘tibâr için nazar edersin. Nitekim Süreyyâ’nın unkûda teşbîhinde nefis-i encüm ile şekli ve levni ve mikdârı ve kurbde mesâfe-i mahsûsa üzere ictimâi i‘tibâr olunarak unkûd-i müllâhiyyede dahi bunların misli i‘tibâr olunur. Vech-i sâlis, cinsde olan hâssaya nazar eylesin. Meselâ ayn-ı dîkde nefis-i humret kasdolunmayıp belki kasd ü nazar her bir humretde mevcûd olmayıp belki ayn-ı dîke hâss olan sıfat olur. İmdi, bu teşbîhde olan terkîb, humret-i mahsûsa ile şeklgîrî ve mikdâr-ı mahsûsdan olmuş olur. Ve bununla vech-i sâni ve evvelden kesb-i temeyyüz eder. Zîrâ vecheynde nazar min gayr-i i‘tibâr husûsiyyet-i vücûd-i vafadır.”² Ve Şeyh bu kelâmı îrâddan sonra demiştir ki: “Bu aksâm ağleb ü a’ref üzere mevzûa olup ve illâ dakâyık-ı tafsîl hayta-i zabt u hasra güncîde olamaz.”³

1 Ya da Ülker yıldızı teşbîhinde geçtiği üzere, bütün nitelikleri nazar-ı itibara almandır.

2 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 124-126.

3 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 126.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَكُلَّمَا كَانَ التَّرْكِيْبُ مِنْ أُمُوْرٍ أَكْثَرَ كَانَ التَّشْبِيْهِ أَبْعَدَ)¹

Müşebbeh bihin mürekkebi hayâlî veyâ aklî olması zihnde mutlakan nedret-i huzûrunu müciib olup ve müşebbeh bihin nüdüri huzûru vech-i şebihin hafâ vü adem-i zuhûrunu müeddî olarak teşbîh-i garîb olacağını beyân etmesiyle bu kelâmın tetimmesi olmak üzere der ki: Eczâ-yı terkîb olan umûr her ne mikdâr ekser u ezyed olursa gerek hayâlî olsun ve gerekse aklî olsun teşbîh dahi o kıyâs üzere zihnde eb'ad olur. Zîrâ tefâsîli ekser olmasıyla teşbîh dahi kesret-i eczâ-yı terkîbe göre kesb-i bu'diyyet eder. Ve mürekkebin hayâlî olması terekkeb etdiği eczâ hissiyyâtdan olmasıyla ve aklî olması hissiyyâtdan olmamasıyla olup nefsi terkîb hissî olmaz. Ve terkîbin umûri kesîreden terekkebi nazm-ı celilde *الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ﴾² kavli-i şerîfi gibidir. Zîrâ bu nazm-ı celilde müşebbeh bih on cümleden mürekkebidir ki birbirine tedâhul edip hattâ ki cümle-i vâhide gibi olmuştur. ﴿اِخْتَلَطَ بِهِ﴾ kavli-i şerîfinde “bâ” sebebiyye olup ma'nâ-yı münîfi “Nebât-ı arz nüzûl eden mâ' sebebiyle iştibâk ü ihtilât etdi,” demektir. ﴿وَمِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ﴾ da olan (مَا) zürû' u bukûl ü haşâyîşden ibâretdir. Ve zuhur-i arz ile murâd, safâyih-ı arzı tezyîn eden nebâtâtdır. ﴿وَازَّيَّنَتْ﴾ (تَزَيَّنَتْ) ma'nâsınadır. Ve ﴿أَهْلُهَا﴾ zamîri nebâta râci' olup muzâfun ileyhden kesb-i te'nîs eylemiştir. ﴿قَادِرُونَ عَلَيْهَا﴾ (عَلَىٰ حُضْدِهَا) zamîri nebâta râci' olup muzâfun ileyhden kesb-i te'nîs eylemiştir. ﴿فَجَعَلْنَاهَا﴾ (عَلَيْهَا) zamîri nebâta râci' olup muzâfun ileyhden kesb-i te'nîs eylemiştir. ﴿وَرَفَعَ عَلَيْهَا﴾ (رَفَعَهَا) zamîri nebâta râci' olup muzâfun ileyhden kesb-i te'nîs eylemiştir. ﴿كَأَن لَّمْ تَعْنِ﴾ (كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ) ma'nâsınadır. ﴿بِالْأَمْسِ﴾ (كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ) ma'nâsınadır. ﴿عَنِ الْمَكَانِ﴾ (عَنِ الْمَكَانِ) derler; (أَقَامَ بِهِ) ma'nâsınadır.

İmdi, bu nazm-ı celilde hayât-ı dünyânın ibtidâen kuvveti zâhir olup nâs anınla kesb-i gurûr ve üzerine i'timâd-ı mevfûr eyledikten sonra sür'atle münkazî vü zâil ve ni'metleri bi'l-küllîyye bağteten munkariz u muzma-

1 Terkip ne kadar fazla unsurdan oluşursa teşbîhin anlaşılması da o derece güçleşir.

2 “Bu dünya hayatının misâli aynen şuna benzer: Gökten (berekat yüklü) bir yağmur indiririz de insanların ve hayvanların beslendikleri yeryüzü bitkileri onun sayesinde (dal budak salıp) birbirine girer. Nihâyet yeryüzü süslenip bezenerek tüm görkem ve güzelliğiyle arz-ı endâm ettiği ve sahiplerinin, orada egemenlik sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz vakti oraya emrimiz gelir ve o güzelim bağı bahçeyi, sanki daha dün orada değilmiş gibi kökünden biçip yok ederiz.” (Yûnus 10/24)

hill olmasından ibâret olan hâl-i acîbetü’ş-şânı nebât-ı arzın evvelen tâze vü tarî olarak ba’zısı ba’zısına mülteff ü muhtelat olup ve elvân ü tarâvetiyle arzı tezyîn eyleyip ve hîn-i zuhûrunda zaîf iken nâsı kendisinden itmâ‘ ve selâmetini zannetdirecek haysiyyetde kesb-i kuvvet eyledikten sonra fec’-ten zevâl-i hudret ü nadâretiyle aslâ eseri bâkî kalmamacı kuruyup mahv u hebâ olmasına teşbîh olunmuştur.¹

Teşbîh-i Belîğ

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْبَلِيغُ مَا كَانَ مِنْ هَذَا الضَّرْبِ لِعَرَابَتِهِ، وَلَآنَ نَيْلَ الشَّيْءِ بَعْدَ طَلْبِهِ أَلَدٌ)²

Ve teşbîh-i belîğ işbu baîd-i garîb darbından olan teşbîhât olup karîb-i mübtezelden olan teşbîhât, teşbîh-i belîğ değildir. Ve bu darb-ı garîbin teşbîh-i belîğ olması esmâ‘ için mübtezel olmayarak garîb olduğundan ve üzerine büyût-i anâkib mensûce olan eşyâ gibi mehcûre vü metrûke olmadığından içündür. Ve meânî-i garîbe ve meânî-i mübtezeleden eblağ u ahsen olduğu gayr-ı hafîdir. Şârih-i merhûmun işbu mefhûmu beyânda “eblağ” üzerine “ahsen”i [64] atf etmesi metinde olan lafz-ı “belîğ” ma’nâyı müteâref üzere olmayıp hüsnden mecâz olduğuna işâretidir. Zîrâ “belîğ” müteâref kelâm veyâhûd mütekellimin sıfatı olup teşbîhin sıfatı değildir.³

Ve bir de darb-ı mezkûrun teşbîh-i belîğ olması, bir şey’e ba’de’t-taleb neyl ü vüsûlde olan vüfûr-i lezzet cihetindedir. Çünkü teab u meşakkatden sonra hâsıl olan şey’ eazz olup her bir şey’-i eazz eazziyeti haysiyyetinden elezz⁴ ve nefsdan mevkii eltafdır. Ya’nî nefse mûris-i letâfet ve mûcib-i neşât u meserret olur. Anınçün her bir mevkii latîf olan ya’nî mûris-i letâfet-i nefis olan şey’ için atş u harâret üzere içilen mâ’-i bâridle darb-ı mesel olunur.

Ve bu makâm garâbet-i hafâ-i murâdı mûcibe olup hafâ-i murâd ise muhill-i belâgat olan ta’kîdi îcâb etmesiyle bu sûretde garâbet ne vechile teşbîhin belîğ u hasen olmasını mûcib olur, deyü tevehhüme mahall olup ve

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 334.

2 c) Teşbîh-i Belîğ: Bu teşbîh türü de garâbetinden ve bir şeyi peşinden koştuktan sonra elde etmenin daha fazla haz verdiği gerçeğinden ötürü teşbîh-i baîd-i garîb kapsamına dâhildir.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 335.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 335.

bu tevehhümün menşei Musannif'in (وَهُوَ بِخِلَافِهِ لِعَدَمِ الظُّهُورِ) kavli ve mevridi (وَالْتَشْبِيهِ الْبَلِيغُ مَا كَانَ مِنْ هَذَا الضَّرْبِ) kelâmı olmasıyla¹ Şârih-i merhûm tefsîr-i adem-i zuhûru bu makâma te'hîr ile tevehhüm-i mezkûrun def'inde der ki: Bâdî-i re'ye adem-i zuhûr ile murâdımız, sebebi ma'nânın lütf u dikkati veyâhûd ba'zı meânînin ba'zısı üzere tertîbi olan adem-i zuhûrdur. Ve ba'zı meânînin ba'zısı üzere tertîbinin adem-i zuhûra sebebiyeti zîrâ az kerre vâki' olur ki meânî-i şerîfeden sâni evvel üzere binâ vü terettübden ve sâninin sâbika reddinden münfekk olarak ol hâlde keyfiyyet-i irtibât u tenâsüblerini vicdânda nazar u teemmüle ihtiyâc mess eder. Ve bu esbâbdan neş'et eden adem-i zuhûrun ba'de't-teemmül inkişâf u zuhûru elbette mûcib-i lezzet olur. Zîrâ matlûba îsâl ve maksûda muzaffer eden nehc-i kavîm ve tarîk-ı müstakîme müsâdif olan fikirden ahlâ vü elezz bir şey' olmaz. Ve ta'kîdde ma'dûd olan hafâ-i merdûd, sebebi ta'kîd-i lafzîde elfâzın sû-i tertîbi ve ta'kîd-i ma'nevîde ma'nâ-yı mezkûrdan ma'nâ-yı maksûda intikâlin ihtilâlî olan hafâdır. Ve beyne'l-hafâeyn fark-ı azîm olup işbu hafâ muhill-i belâgat ve evvel mûris-i hüsn ü letâfetdir.

Teşbîh-i Meşrût

قَالَ رَح: (وَقَدْ يُتَصَرَّفُ فِي الْقَرِيبِ بِمَا يَجْعَلُهُ غَرِيبًا كَقَوْلِهِ:

لَمْ تَلَقْ هَذَا الْوَجْهَ شَمْسٌ نَهَارِنَا إِلَّا بِوَجْهِ لَيْسَ فِيهِ حَيَاءٌ)²

Ve ba'zı kerre teşbîh-i karîb-i mübtezelde ibtizâlden ihrâc edip garîb kılacak şey' ile tasarruf olunur. Nitekim Ebi't-Tayyib'in (... تَلَقَّ هَذَا الْوَجْهَ) beytinde vâki' olmuşdur. Zîrâ vech-i haseni şemse teşbîh karîb-i mübtezal olup lâkin hadîs-i hayâ ziyâde-i dikkat ü hafâ üzere iştimalinden içün sûret-i ibtizâlden garâbete ihrâc eylemişdir. Ve (لَمْ تَلَقْ) kavli (أَبْصُرْتُهُ) ma'nâsına olan (لَقَيْتُ) den olup da mefhûm-i beyt "Vech-i mahbûbu şems-i nehâr ancak vech-i bî-hayâsıyla rü'yet eyledi," demek olursa edât-ı teşbîh ve teşbîhden inbâ edecek fi'lîn ademi cihetle beytde olan teşbîh meknâ-i gayr-ı musarraff olur. Zîrâ adem-i hayâya mültebis olarak şemsin vech-i habîbi

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 335.

2 Bazen teşbîh-i karîb-i mübtezelde birtakım tasarruflarda bulunulur ve teşbîh (bu tasarruflarla,) teşbîh-i baîd-i garîb kapsamına dâhil edilir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Gündüzümüzün güneşi, (Ebû Ali Hârûn b. Abdilazîz'in) karşısına ancak utanmaz bir yüzle çıkabilir." (Kâmil) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Dîvân*, s. 129.

rü'yeti vech-i habîbe da'vâ-yı müşâbehetinde hadd-i edebi tecâvüzünden kinâyedir.¹ Ve bunda teşbîhin vücûdu zîrâ şems için adem-i hayâya iltibâs vaktinde rü'yeti isbât ve bu vaktin gayrıda selb etmek vechi şems üzere tercîhine delâlet eder. Ve tercîh fi'l-cümle müşârekete dâll olmasıyla teşbîhi müstelzim olur. Ve kelâmda edât-ı teşbîh ve teşbîhden inbâ edecek fi'l olmamasıyla teşbîh, teşbîh-i gayr-ı musarrah olarak ma'nâ-yı mezkûrden kinâye olmuş olur. Ve eğer kavlı-i mezkûr (فَابْلُتُّ) ve (عَارِضْتُ) ma'nâsına olan (لَقَيْتُ) lafzındandır, denilirse bu sûretde teşbîhden inbâ ederek mefhûm-i beyt “Şemsin vech-i mahbûb ile hüsn ü bahâda mukâbele vü muârazası ancak vech-i bî-hayâ ile oldu,” demek olup teşbîh lafz-ı fi'l ile musarrahun bih olur. Ve şâir-i âharın:

إِنَّ السَّحَابَ لَتَشْتَجِي إِذَا نَظَرْتُ إِلَى نَدَاكَ فَقَاسْتَهُ بِمَا فِيهَا²

kavli dahi bunun mislidir. (نَدَى) *atâ* ma'nâsına olup (مَا فِيهَا)'dan murâd matardır.

Mefhûm-i Beyt: “Sehâb atâyâ-yı memdûha nazar ederek kendide olan katarât-ı emtâra kıyâs eylese, katarâtından ekser olduğuna vâkıf olup bu cihetle istihyâ ve izhâr-ı hacâlet eder,” demekdir.

Ve kavlı-i Ebi't-Tayyib'le bu beyt beyninde fark, evvelde mu'teber olan adem-i hayâ ve bunda mu'teber olan [65] hayâdır.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَقَوْلِهِ:

عَزَمَاتُهُ مِثْلُ النُّجُومِ تَوَاقِبًا لَوْ لَمْ يَكُنْ لِلتَّاقِبَاتِ أَقْوَلُ⁴)

Şâir Vatvât'ın (...عَزَمَاتُهُ مِثْلُ النُّجُومِ) kavli dahi bu üslûbdadır. Zîrâ azmi necme teşbîh mübtezel olup lâkin adem-i üfûlü iştirâtı garâbete ihrâc eylemiştir.

Mefhûm-i Beyt: “Memdûhun makâsîd u azemâtı eğer ayb-ı üfûl ile ma'yûb u ma'lûl olmasa nücûm-i zâhireye şebîhedir,” demek olur.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 335.

2 Bulut senin ihsanına bir baksa (ey Abbâs!) İnan onu kendi ihsanıyla mukayese etmekten utanır. (Basît) Beyit için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 464.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 510; Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 335.

4 Şâirin şu beyti de konuya örnek teşkil eder: “Onun sağlam iradesi parlak yıldızlar gibidir. Bir de o yıldızların parlaklığı gelip geçici olmasa!” (Kâmil) Beyit için bkz. Reşidüddîn el-Vatvât, *Hadâiku's-Sibr*, s. 142.

(أَفُولٌ) *gurûb* ma'nâsındır. (ثَوَاقِبُ), (ثَائِقِيَّةٌ)'ün cem'i olup *zıyâ vü tele'lüü* *şedid* ma'nâsına olarak "nücûm"dan hâldir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَيُسَمَّى هَذَا «التَّشْبِيهَ الْمَشْرُوطَ»)¹

Ve bu teşbîh, *teşbih-i meşrût* unvânıyla mevsûmdur. Teşbîh-i meşrût, müşebbeh ve müşebbeh bihinden her birerleri veyâhûd bunlardan birisi bir şart vücûdu veyâ ademi ile kayd olunan teşbîhdur. Ve bu kayd lafz-ı sarîh ile veyâhûd siyâk-ı kelâmın delâletiyle olmakdan eammdır. ²(هِيَ بَدْرٌ تَسْكُنُ الْأَرْضَ) ve ³(هَذِهِ الْقُبَّةُ فَلَيْكَ سَاكِنٌ) kavilleri işbu şart-ı lafzda mezkûr olmayıp üzerine siyâk-ı kelâm ile delâlet olunan kısımdan olarak evvel ⁴(هَذِهِ الْقُبَّةُ فَلَيْكَ لَوْ كَانَ الْفَلَكَ سَاكِنٌ) ve sâni ⁵(هِيَ بَدْرٌ لَوْ كَانَ الْبَدْرُ تَسْكُنُ الْأَرْضَ) takdîrindedir. (هِيَ) zamîri mahbûbeye râci'dir. Ve (لَوْ) lafzıyla ityânı tavsîf-i farazî olup muhakkak olmadığına işâretidir.⁶

Musannif (r.h.) teşbîhin tarafeyn ve vech-i şebeh i'tibârlarıyla olan tak-sîminden fâriğ olarak bi'tibâri'l-edât taksîmine şurû' u işâretle buyurur ki:

Edât İ'tibâriyle

Teşbîh-i Müekked

(وَبَاعْتَبَارِ أَدَاتِهِ: إِمَّا مُؤَكَّدٌ، وَهُوَ مَا حُدِفَتْ أَدَاتُهُ، مِثْلُ: ﴿وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ﴾، وَمِنْهُ نَحْوُ:

وَالرِّيحُ تَعَبَّتْ بِالْعُضُونِ وَقَدْ جَرَى ذَهَبُ الْأَصِيلِ عَلَى لُجَيْنِ الْمَاءِ⁷

Ve edâtı i'tibâriyle teşbîhin bir kısmı müekked olup *teşbih-i müekked*, edâtı nesyen mensiyyâ hazf olunan teşbîhdur. Nitekim ﴿وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ﴾ kavli-şerîfinde vâki' olup zîrâ hâsıl-ı ma'nâ (تَمْرٌ مِثْلُ مَرَّ السَّحَابِ) demektir. Ve ba'de hazf'l-edât müşebbeh bih müşebbehe izâfe olunan teşbîh dahi iş-

1 Bu tür teşbîhlere *teşbih-i meşrût* adı verilir.

2 O, yeryüzünde ikâmet eden bir dolunaydır.

3 Bu kubbe, hareket emeyen / sâkin bir felektir.

4 Dolunayın yeryüzünde ikâmeti mümkün olsaydı, işte o bir dolunaydı.

5 Feleğin hareketsizliği / sâkinliği mümkün olsaydı, bu kubbe bir felekti.

6 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 335.

7 Edatı itibarıyla da teşbîh (ikiye ayrılır.) a) Teşbîh-i Müekked: Edatı hazf edilen teşbîhtir. Örnek: "Oysa onlar, tıpkı bulutların yürüyüp gittiği gibi yürümektedirler." (en-Neml 27/88) Şu beyit de konuya misâldir: "Akşam güneşinin altın sarısı ışığı suyun gümüş rengi üzerine düşerken rüzgâr dalları sallıyor-du." (Kâmil) Beyit için bkz. İbn Hafâce, *Divân*, s. 13.

bu kısım-ı müekkeddendir. Nitekim şâirin (... وَالرِّيحُ تَغْبُثُ بِالْعُضُونِ...) kavlinde zâhirdir. (لُجَيْنُ الْمَاءِ) sıfatın mevsûfa ve müşebbeh bihin müşebbehe izâfesi kabîlinden olup aslı (عَلَى مَاءٍ كَاللُّجَيْنِ)'dir. Edât-ı teşbîh olan “kâf” nesyen mensiyyâ hazf olunarak müşebbeh bih olan “lüceyn” müşebbeh olan “mâ”-ya izâfe olunup teşbîh-i müekkeddir. (لُجَيْنُ), (فِضَّةُ) ma'nâsına olup vech-i şebeh beyâz u safâdır. İzâfesi beyânîyye olup ke-enne âb-ı nâb fizzano aslı ve ma'deni olmak üzere lüceyniyetinde ifâde-i mübâlağa kasd ü irâde edilmiştir. (أَصِيلٌ) mâba'd-i asrdan sonra gurûba kadar olan vakt olup sufretle tavsîf olunur. Nitekim [Bâharzî nâm] şâir:

وَرُبَّ نَهَارٍ لِلْفِرَاقِ أَصِيلُهُ وَوَجْهِي كِلَا لَوْئِيهِمَا مُتَنَاسِبٌ¹

kavlinde asîl-i nehâr ile kendi vechinin li-ecli'l-firâk levnde mütenâsib ve ikisi de sufretle mütelevvin olduklarını beyân eylemiştir. Zeheb-i asîl şemsin vakt-i mezkûrde sufreti olup murâd sufret-i asîl demektir. Bu sûretde (ذَهَبُ الْأَصِيلِ) kavli istiâre-i musarraha olarak sufret-i asîl levnde zehebe teşbîh ve lafz-ı müşebbeh bih olan zeheb, müşebbeh olan sufretde isti'mâl olunmuş olur. Veyâhûd zehebü'l-asîlden murâd (شَمْسٌ كَالذَّهَبِ الْأَصِيلِ) ma'nâsı olarak bu takdîrde (ذَهَبُ الْمَاءِ), (لُجَيْنُ الْمَاءِ) terkîbine karîb olur. Zîrâ bu sûretde (ذَهَبُ الْأَصِيلِ) dahi müşebbeh bihin müşebbehe izâfesi kabîlinden olup lâkin bunda müşebbeh olan şems mahzûfdur.

Şârih-i merhûm der ki: Beyt-i mezkûrde olan zeheb ü lüceynin sebîke-i tahkîkinde izâbe vü inkâda şâyân olan vech vech-i mezkûr olup yoksa Halhâlî ve Zevzenî emsâli basâir-i nâkîdelerini fâkıde olan bazı evhâma sebk etdiği gibi lüceyni feth-i “lâm” ve kesr-i “cîm” ile *dökülmüş olan evrâk-ı eşcâr* ma'nâsına haml ile evrâk-ı mezkûrenin vech-i mâya teşbîh kılındığını² veyâhûd asîl kendisiyçün asl ü ırk olan şecer olup bunun zehebinden murâd berd-i harîf ile sararıp vech-i mâ' üzere sâkıt olan varakı olmağlığını³ i'tibârâ mahal olmayarak vecheynin ikisi dahi yekdiğerinden ebreddir.

1 Bazı ayrılık günleri vardır ki o günlerde yüzümün rengi akşam güneşinin altın sarısı rengiyle uyum arz eder. (Yani ayrılık ateşi nedeniyle benim de benzim akşam güneşi gibi sarıdır.) (Tavîl)

2 Halhâlî, *Miftâhu Telhis'l-Miftâh*, s. 548.

3 Zevzenî, *Şerhu'l-Telhis*, vr. 74a.

(عَبْتُ), *la'ib* ma'nâsına olup rîhin gusûn ile abes ü la'ibi, gusûnu imâle vü tahrîkinden ibâretidir. [66] Ve abesin vakt-i asîle tahsîsi, vakt-i seher gibi atyeb-i evkâtdan olmasıyla bu vaktde rîhin gusûn ile abes ü telâubu havanın gâyet-i letâfetini müfîddir. Ve bu tahsîse (وَقَدْ جَرَى) kavlinin (تَعَبْتُ) fi'linde olan zamîrden hâl olması delâlet eder.¹

Mahsûl-i Beyt: Vakt-i rebî'de şâir-i merkûmun dîde-i ibret-bîninden imrâr etmiş olduğu letâfet-i hevâ-yı hengâm-ı asîli medh ile hübüb eden nesîm-i hayât-efzânın nihâl-i şahsârı tahrîk ile izhâr-ı şîve-i la'ib ü mülâtafât ederek mehr-i münîrin vakt-i takarrub-i tağarrubu olmasıyla şebîh-i zernâb olan reng-i sufret-i havânın nazîr-i fizza-i beyzâ olan âb-ı enhâra in'ikâs ü cereyân ve gûyâ ki gümüş suyundan altın ma'deni fevâren etdiğini beyândan ibâretidir.

Ve vakt-i asîlin atyeb-i evkâtdan olduğu, Ebîverdi'nin:

كَمَا خَضَلْتُ وَالشَّمْسُ تَنْعُسُ آصَالُ² لِيَالِيهِ أَشْحَارٌ وَفِيهِ هَوَاجِرٌ

kavlından dahi müstefâd olur. Beyt-i mezkûr vâsf-ı rebî'de inşâd olunup (لِيَالِيهِ) ve (فِيهِ) zamîrleri rebîa râci'dir. (هَوَاجِرٌ), (هَوَاجِرَةٌ)'ün cem'i olup mâ-beyni'z-zevâl ve'l-asrdır. (الْخَضَلُ) ıslanıp hattâ ki yaş olmakdır; yukâlu: (مَا) (خَضَلْتُ), (آصَالُ); («خَضَلُ الشَّيْءِ» أَي نَدَى حَتَّى تَرَشَّشَ) kâffe veyâhûd masdariyye ve cümle (هَوَاجِرٌ)'a sıfat olarak (كَأَصَالٍ خَضَلْتُ) takdîrindedir ki hevâciri, sevret-i şua-ı şemsin zevâli hînde olan âsâl-i ratba ve bârideye teşbîhdir. (وَالشَّمْسُ تَنْعُسُ), (تَغِيْبُ) ma'nâsına olup (آصَالُ)'den hâldir.

Hâsıl-ı Ma'nâ: “Leyâlî-i rebî' tîb-i havasında şebîh-i eshâr olup ve anda olan hevâcir ya'nî mâ-beyn-i zevâl ve asr sevret-i şua-ı şemsin vakt-i zevâli olarak kesb-i bürûdet ü rutûbet eden vakt-i âsâle mümâsildir,” demek olur.³

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 336.

2 O baharın geceleri, seher vakitleri gibi latiftir. Öğle ve ikinci arasında bile hava güneşin altın sarısı renginin ortaya çıktığı akşam vakti gibi serin ve hoştur. (Tavîl) Beyit için bkz. Ebîverdi, *Dîvân*, s. 275.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 336.

Teşbîh-i Mürsel

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ مُرْسَلٌ، وَهُوَ بِخِلَافِهِ كَمَا مَرَّ)¹

(إِذَا مَا مُؤَكَّدٌ) kavline ma‘tûf olup ya‘nî bi‘tibârî’l-edât teşbîhin bir kısmı müekked olduğu misillü bir kısmı dahi mürsel olup ve işbu kısım-ı mürsel müekkedin mülâbis-i hilâfıdır. Ya‘nî bir teşbîhdir ki edâtı zikrolunarak müşebbeh müşebbeh bihin bi-hasebi’z-zâhir aynı olmasını iş‘âr eden hazf-i edâtın müfid olduğu te‘kîdden ârî vü mürseldir. Nitekim edât-ı teşbîhin zikrini hâvî olan emsile mürûr etmiştir.

Garaz İ‘tibâriyle

Teşbîh-i Makbûl ve Teşbîh-i Merdûd

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَبِاعْتِبَارِ الْعَرِضِ إِمَّا مَقْبُولٌ، وَهُوَ الْوَافِي بِإِفَادَتِهِ كَأَن يَكُونَ الْمُسَبَّبُ بِهِ أَعْرَفَ شَيْءٍ بِوَجْهِ الشَّبَهِ فِي بَيَانِ الْحَالِ أَوْ أَنْتَمَ شَيْءٌ فِيهِ فِي الْحَقِ التَّاقِصِ بِالْكَامِلِ، أَوْ مُسَلَّمِ الْحُكْمِ فِيهِ مَعْرُوفَةٌ عِنْدَ الْمُخَاطَبِ فِي بَيَانِ الْإِمْكَانِ، أَوْ مَزْدُودٌ، وَهُوَ بِخِلَافِهِ)²

Ve teşbîh, bi‘tibârî’l-garaz iki kısma münkasım olup ya makbûl veyâhûd merdûddur. Teşbîh-i makbûl, garaz-ı teşbîhi ifâdeye vâfi olandır. Meselâ garaz hâl-i müşebbehi beyân olduğu sûrette müşebbeh bihin vech-i şebhele ziyâde ma‘rûf olan şey’ olmasıdır. Veyâhûd garaz nâkısı kâmile ilhâk olduğu hinde müşebbeh bihin vech-i teşbîhde etemm olmasıdır. Veyâhûd garaz müşebbehin imkânını ya‘nî emr-i mümkinü’l-vukû’ olduğunu beyân olduğu sûrette müşebbeh bihin inde’l-muhâtab vech-i teşbîhde hükmü müsellemler-i ma‘rûf olmağıdır. Ve teşbîh-i merdûd, bunun hilâfında olarak ifâde-i garaz-ı teşbîhde kâsır olan teşbîhtir. Ve bu mevzii tahkîk edecek nefâyis-i meânî garaz-ı teşbîh bahsinde mürûr etmiştir.

1 b) Teşbîh-i Mürsel: Teşbîh-i müekkedin tam tersi olup (edatın zikredildiği teşbîhtir.) Nitekim örnekleri yukarıda geçmiştir.

2 Amacı itibarıyla teşbîh (ikiye ayrılır.) a) Teşbîh-i Makbûl: Maksadını yeterli düzeyde ifade edebilmiş olan teşbîhtir. Bu da bir durumun izahında, müşebbeh bihin vech-i şebhe açısından müşebbehten daha meşhur olması, nâkıs bir müşebbeh kâmil olarak gösterilmek istendiğinde müşebbeh bihin daha mükemmel olması veya müşebbehin var olmasının mümkün bir şey olduğunu izah sadedinde vech-i şebhin bu hususta muhataf nazarında doğruluğu kabul edilmiş hüküm olması gibi şekillerde cereyan eder. b) Teşbîh-i Merdûd: Teşbîh-i makbûlün tam tersidir.

Hâtîme

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (خَاتِمَةٌ)

Ve bu hâtîme, erkân-ı teşbîhden küllisini veyâhûd ba'zısını zıkr i'tibâ-riyle mübâlağada olan za'f u kuvvet hasebiyle teşbîhi taksîmdir. Ve erkân-ı teşbîh dört olduğu mâ-sebakda zikrolunmasıyla imdi bu i'tibâr ile hâsıl olan aksâm-ı teşbîh sekizdir. Zirâ müşebbeh bih kat'an mezkûr olup ve bu takdîrde müşebbeh ya mezkûr veyâ mahzûf olur. Ve ale't-takdîreyin vech-i şebeh ya mezkûr veyâhûd metrûkdur. Ve ale't-tekâdîri'l-erbaa edât ya mezkûre veyâ mahzûfe olup sekize bâliğ olur. Evvel, erkân-ı erbaanın kâ-milen zikrolunmasıdır ki ¹ (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) kavli bu kabîlden olarak tarafeyn ve câmi' ve edât-ı teşbîhin zikrini şâmilidir. Sâni, terk-i müşebbeh-dir. Meselâ Zeyd'den ihbâr indinde (كَالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) kavli, "Zeyd" takdî-rinde olup erkân-ı erbaadan yalnız müşebbeh olan Zeyd gayr-ı mezkûrdur. Sâlis, kelime-i teşbîhin terki olup nitekim ² (زَيْدٌ أَسَدٌ فِي الشَّجَاعَةِ) kavlinde yalnız edât-ı teşbîh hazf olunarak (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) takdîrindedir. [67] Râbi', müşebbeh ile kelime-i teşbîhi terkdir. Meselâ ³ (أَسَدٌ فِي الشَّجَاعَةِ) kavlinde müşebbeh ve edât-ı teşbîh hazf olunarak (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) takdîrindedir. Hâmis, vech-i teşbîhi terkdir. Nitekim (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) terkîbinde vech-i teşbîh mezkûr olmayıp (فِي الشَّجَاعَةِ) takdîrindedir. Sâdis, müşebbeh ve vech-i şebehi terkdir. Meselâ (كَالْأَسَدِ) kavlinde müşebbeh ve vech-i şebeh hazf olunup (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) takdîrindedir. Sâbi', kelime-i teşbîhi ve vechi terkdir. ⁴ (زَيْدٌ أَسَدٌ) bu üslûbda olup (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) takdîrindedir. Sâmin, erkân-ı sâirenin terkiyle müşebbeh bihin ifrâdıdır. Meselâ müşeb-beh ve edât ve vech-i teşbîh terk olunarak ⁵ (أَسَدٌ) denilir. (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) takdîrinde olur.

Ve bundan sonra setîr olmaya ki merâtib-i teşbîhin ihtilâfı ba'zen ih-tilâf-ı müşebbeh bih i'tibâriyle olur. (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) veyâhûd (كَالْبَسْرَحَانِ فِي الشَّجَاعَةِ) gibi. (بَسْرَحَانٌ) kesr ile zi'b ma'nâsına olup cem'i (سَرَاحِينُ) gelir.

-
- 1 Zeyd cesaretle aslan gibidir.
 - 2 Zeyd cesaretle bir aslandır.
 - 3 Cesaretle bir aslandır.
 - 4 Zeyd aslandır.
 - 5 Aslandır.
 - 6 Cesaretle kurt gibidir.

İmdi, şecâat-i esed cür'et-i sirhândan eblağ olmak takrîbiyle işbu kavleyn-den evvel ya'nî (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) kavlimiz (زَيْدٌ كَالسِّرْحَانِ) kavlinden eblağdır.

Veyâhûd ihtilâf-ı merâtib-i teşbîh ihtilâf-ı edât i'tibâriyle olur. Nitekim (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) ve (كَأَنَّ زَيْدًا أَلْسَدٌ)¹ kavilleri beyinde bu ihtilâf meşhûddur. Zîrâ (كَأَنَّ زَيْدًا أَلْسَدٌ) kavlinde îhâm-ı ittihâd olduğundan (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) kavlinden eblağdır.²

Ve ba'zen ihtilâf-ı merâtib-i teşbîh erkân-ı teşbîhden küllisinin veyâhûd ba'zısının zikri i'tibâriyle olur. Şöyle ki eğer cemî'-i erkân-ı teşbîh zikrolunursa merâtib-i teşbîhin ednâsıdır. Ve eğer vech-i teşbîh ile edât hazf olunursa merâtibin a'lâsıdır. Ve illâ mutavassıttadır. Ve bu makâmda maksûd olan işbu erkân-ı teşbîhden küllisinin veyâ ba'zısının zikri i'tibâriyle olan ihtilâfdır. Anınçün Musannif rahimehullâhu teâlâ buyurur ki:

(وَأَعْلَى مَرَاتِبِ التَّشْبِيهِ فِي قُوَّةِ الْمُبَالَغَةِ بِاعْتِبَارِ ذِكْرِ أَزْكَانِهِ كُلِّهَا أَوْ بَعْضِهَا حَذْفٌ وَجْهٍ
وَأَدَاتِهِ فَقَطْ أَوْ مَعَ حَذْفِ الْمُشَبَّهِ)³

(بِاعْتِبَارِ) kavli sevk-i kelâmın medlûlü ya'nî (أَعْلَى مَرَاتِبِ) kavlinin mefhûmu olan “ihtilâf”a müte'allıktır. Zîrâ a'lâ-yı merâtib ancak merâtib-i adide-i muhtelifeye nazar ile olabilir. Ve zarfdâ râyiha-i fi'l kâfi olarak lafz-ı ihtilâf nazm-ı kelâmda mukadder demek değildir. İmdi, (بِاعْتِبَارِ) kavli zarf-ı lağv olup (فِي قُوَّةِ الْمُبَالَغَةِ) kavli dahi lağviyyet üzere (أَعْلَى)'ya müte'allıktır.⁴ (وَأَعْلَى) kavli mübtedâ ve (حَذْفٌ وَجْهٍ) haberidir. Hâsıl-ı ma'nâ, erkânın küllisini veyâ ba'zısını zikr i'tibâriyle ihtilâf-ı merâtib-i teşbîh i'tibâr olunduğu vaktde kuvve-i mübâlağada a'lâ-yı merâtib, yalnız vech ve edât-ı teşbîhin iddiâ-yı ittihâd ile husûl-i mübâlağa için lafzen ve takdîren hazf olunmasıdır. Zîrâ (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ فِي الْجَرَاءِ) gibi. Aslı (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ فِي الْجَرَاءِ) olup “kâf” ve (فِي الْجَرَاءِ) lafzen mahzûf ve gayr-ı mukadder ve fakat istiâre olmayıp teşbîh olmaklığıyçün menvî vü muzmerdir. Veyâhûd bunların müşebbehle berâber hazfidir. Bu da ya lafzen mahzûf olmasıyla olur; meselâ Zeyd'den ihbâr makâmında (أَسَدٌ) denilip (زَيْدٌ أَسَدٌ) takdîrindedir. Veyâhûd menvî

1 Zeyd sanki aslandır.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 337.

3 Teşbîhin bütün rûkûnlerinin veya bir kısmının zikri itibarıyla mübâlağanın kuvveti noktasında en üstün teşbîh, sadece vech-i şebihin ve edatın veya bunlarla birlikte müşebbehin hazf edildiği teşbîhtir.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 337.

olarak lafzen ve takdîren hazfîyle olur. Nazm-ı celilde **﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ﴾** kavlı-i şerîfi bahs-i istiârede ityân olunacağı vechile bu kabildendir.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (ثُمَّ حَذَفُ أَحَدِهِمَا كَذَلِكَ)²

Burada (ثُمَّ) kelimesi rütbede terâhî içündür. (كَذَلِكَ) kavli فَحْطٌ أَوْ مَعَ (كَذَلِكَ) müfâdındadır. Ya'nî zikrolunan mertebeden sonra a'lâ-yı merâtib-i teşbîh yalnız veyâhûd ma'a hazfî'l-müşebbeh vech ve edâtdan birinin hazfidir. Meselâ yalnız vech-i teşbîhin hazfîyle (زَيْدٌ كَأَلْأَسَدِ) ve maal-müşebbeh vechi hazf ile Zeyd'den ihbâr makâmında (كَأَلْأَسَدِ) ve yalnız edâtı hazf ile (زَيْدٌ أَسَدٌ فِي الشَّجَاعَةِ) ve maa hazfî'l-müşebbeh edâtı hazf ile Zeyd'den makâm-ı ihbârda (أَسَدٌ فِي الشَّجَاعَةِ) denilir.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلَا قُوَّةَ لغيره)³

Ve bu mezkûrun gayrısı kuvvet-i mübâlağadan mehcûrdur. Gayr-dan murâd mütebâkî teşbîheyndir ki evvel mecmû'-i erkânın zikridir, (زَيْدٌ كَأَلْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) gibi [68] ve sâni yalnız müşebbehin hazfidir, meselâ Zeyd'den ihbâr indinde (كَأَلْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) gibi. İmdi, evvelki iki meretebe ya'nî yalnız veyâhûd maa hazfî'l-müşebbeh vech ü edâtı hazf kuvvetde ve mertebeteyn-i ahîreteyn ya'nî mecmû'-i erkânın zikri veyâhûd yalnız müşebbehin hazfî adem-i kuvvetde mütesâviye ve erbaa-i bâkiye ya'nî yalnız veyâhûd maa hazfî'l-müşebbeh edât ve vechden birini hazf, mutavassıttır. Zîra kuvvet-i mübâlağa ya min haysü'z-zâhir vech-i şebihin umûm ve her bir şey'-i sâlihe şümûlüyle veyâhûd zâhire nazaran müşebbeh bihi ayn-ı müşebbehdir deyü müşebbeh üzere icrâ tarîkiyle olur. Ve meretebe-i üleyân gibi vech-i teşbîhe adem-i taarruzla evveli ve hazf-i edâtıyla sâniyi müşte-mil olanlar elbette gâyet-i kuvvetde olup ve ahîreteyn gibi bu i'tibâreynden hâlî olanlar kuvvet-i mübâlağadan sâkita ve erbaa-i bâkiye gibi i'tibâreynden yalnız birisini müşte-mil olanlar kuvvet ü za'fda mutavassıttır. Ve işbu erbaa-i mutavassıta beynini dahi hazf-i edât-ı müşebbehi ayn-ı müşebbeh

1 "Bu iki su kütlesi aynı değildir. Biri tatlı, susuzluğu giderici ve içimi güzeldir; diğeriye tuzlu ve acı." (Fâtır 35/12)

2 Bunlardan sonra üstünlük açısından, vech-i şebih ile teşbîh edatının ikisinden birinin (müstakil olarak ya da müşebbehle birlikte) hazf edildiği teşbîh gelir.

3 Bu sayıların dışında kalan teşbîh türlerinde hiçbir şekilde mübâlağa kuvveti yoktur.

bih kılmak tarîkiyle vech-i şebahi hazfden akvâ olması i'tibâriyle fark etmek baîd olmaz.

Şârih-i merhûm buyururlar ki: Bu makâmda ebhâs-ı teşbîhe müte'alîk bir bahs-i şerîf bâkî kalmışdır ki ¹(لَقَيْتُ فِي الْحَمَامِ أَسَدٌ يَزْمِي) ve ²(لَقَيْتُ فِي الْحَمَامِ أَسَدًا) kavlimiz ile ³(زَيْدٌ أَسَدٌ) ve Zeyd'den ihbâr misillüde ⁴(أَسَدٌ) kavlimiz beyni fark olunup evvel istiâre ve sâni teşbîh addolunmuşdur. Ve bunun tahkîki şu vechiledir ki kelâmında bir lafz zikrolunarak o lafzın ma'nâsına bir şey'i teşbîhe delâlet edecek karîne bulunsa bu sûret iki vechile olup evvel müşebbeh ne lafzen ve ne takdîren zikrolunmamasıdır. Meselâ (لَقَيْتُ فِي الْحَمَامِ أَسَدًا) denilip "Hamâmda racül-i şücâa mülâkî oldum," demek ma'nâsı murâd olunduğu gibi bu vechin istiâre olup teşbîh olmadığında ihtilâf yokdur. Vech-i sâni, müşebbeh mezkûr veyâhûd mukadder olmasıdır. Ve bu takdîrde ism-i müşebbeh bih eğer müşebbehden (زَيْدٌ أَسَدٌ) gibi haber veyâhûd ⁵(كَانَ زَيْدٌ أَسَدًا) ve ⁶(إِنَّ زَيْدًا أَسَدٌ) emsâli bâb-ı (كَانَ) ve (إِنَّ) için haber ve ⁷(عَلِمْتُ زَيْدًا أَسَدًا) gibi bâbı için mef'ûl-i sâni ve ⁸(جَاءَنِي زَيْدٌ أَسَدًا) ve ⁹(جَاءَنِي رَجُلٌ أَسَدٌ) gibi hâl ve sîfat olarak hükme-i haberde olursa esahh olan, teşbîh tesmiye olunup istiâre ıtlâk olunmamasıdır. Zîrâ ism-i müşebbeh bih zikrolunan mevâki'den birinde bulunduğu ya'nî haber u hâl ve emsâli vâki' olduğu sûretde vaz'-ı kelâm işbu müşebbeh bihin ma'nâsını mücrâ aleyhi olduğu mübtedâ ve mevsûf ve zi'l-hâl emsâli olan şey'e isbât veyâ o şey'den nefy için olur. Bu sûretde (زَيْدٌ أَسَدٌ) denilse bu kelâmın zâhîren savğ u vaz'ı ma'nâ-yı esedi Zeyd için isbât olup hâl-buki esed nefsü'l-emrde Zeyd'e mübâyin olarak alâ vechi'l-hakîka ma'nâ-yı esediyyetin Zeyd'e isbâtı mümteni' olmasıyla kelâm-ı mezkûr esedden Zeyd için isbât-ı şebah olmak üzere haml olunur. Ve bu hâlde lafz-ı (أَسَدٌ)'i ityân isbât-ı teşbîh için olup teşbîh ile tesmiye olunmaktığına halîk u lâyık olur. Zîrâ ber-vech-i meşrûh müşebbeh bih ancak ifâde-i teşbîh için ityân

1 Beni (ok) atan bir aslan karşıladı.

2 Hamamda bir aslanla karşılaştım.

3 Zeyd aslandır.

4 Aslandır.

5 Zeyd bir aslandı.

6 Zeyd kesinlikle bir aslandır.

7 Zeyd'i bir aslan olarak tanıdım.

8 Zeyd bana bir aslan olarak geldi.

9 Bana aslan bir adam geldi.

olunmuştur. Ammâ (أَقْيَيْتُ أَسَدًا) emsâli bunun hilâfında olarak zîrâ bunda müşebbeh bihi ityân ma'nâsını bir şey'e isbât için olmayıp belki savğ-ı kelâm fi'l-i mülâkâtı mütekellimden esed üzerine vâki' olduğu hâlde isbât içündür. Bu sûretde ityân-ı müşebbeh bih isbât-ı teşbîh için olmayıp kasd-ı teşbîh zamîr-i mütekellimde meknûn u müstetir ve mefrûğun anı olarak lafzda bunu iş'âr edecek bir şey' olmayıp ancak hükmi-Zeyd'i esed üzerine icrâ etmek mücerred Zeyd'i esed kılarak esede teşbîh olunması ve esed cinsinde duhûlünün iddiâ edilmesi i'tibâriyle olduğunu nazar u teem-mülден sonra bilinir.

el-Hâsıl, (زَيْدٌ أَسَدٌ) ve (أَقْيَيْتُ أَسَدًا) kavilleri beyninde olan fark-ı ma'nevî, evvelden maksûd müşebbeh olan Zeyd'in müşebbeh bih olan esed cinsinden olarak efrâd-ı esedden bir ferd olduğunu iddiâdır. Ve sâniiden maksûd, müşebbehin cins-i müşebbeh bihde dâhil ve efrâdından bir ferd olduğu da'vâsi müsellemin ü ma'lûm bir keyfiyyet olmasıyla müşebbehden müşebbeh bihin ismiyle ta'bîr olunarak fi'l-i [69] mülâkâtı lafz-ı (أَسَدٌ)'e isbâtdır. Ve iki sûret bu vechile yekdiğlerinden müfterik olmasından nâşî istilâh u ibârede dahi birbirinden fark olunarak ehadühümâ teşbîh ve âharı istiâre tesmiye olunması münâsib olmuştur.¹

Şeyh'in *Esrâr-ı Belâgat*'de olan kelâmının hülâsası bundan ibâret olup² cemî'-i muhakkikîn dahi bu kavil üzere müttetiklerdir.

Ve nâsdan ba'zısı sâni ya'nî (زَيْدٌ أَسَدٌ) emsâli dahi kelime-i teşbîhin hazfiyle müşebbeh bih müşebbeh üzerine icrâ olunduğu cihetle istiâre olmasına zâhib olmuştur. Ve bu ihtilâf tarafeynin teşbîh ve istiârede mustalahları olan tefsîre râci' bir ihtilâf-ı lafzîdir. Ya'nî her ne kadar ma'nâda ihtilâf ise de tefsîr lafzına râci'dir. el-Hâsıl, eğer teşbîh (أَلَدَّلَاةٌ عَلَى مُشَارَكَةِ أَمْرٍ لِأَخَرَ فِي) (إِجْرَاءِ اسْمِ الْمُشَبَّهِ بِهِ عَلَى شَيْءٍ سِوَاءِ كَانَتْ مَعْنَى بِالْكَافِ وَنَحْوِهِ) (زَيْدٌ أَسَدٌ) emsâli teşbîhden hâric olup istiârede dâhil olur. Nitekim kavil-i ba'z budur. Ve eğer tefsîr-i teşbîhde (بِالْكَافِ وَنَحْوِهِ) kaydını i'tibâr olunmayıp ve istiârede icrâ-yı müşebbeh bih yalnız ma'nâda isti'mâle tahsîs olunarak hamlden ta'mîm olun-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 337.

2 Krş: Cürcânî, *Esrâr-ı Belâgat*, s. 229-230. Mütercimim, Cürcânî'den yapılan alıntının sonuna Siyâlkûtî'den aktardığı bir nakli sıkıştırdığına dikkat edilmelidir.

mazsa kavî-i mezkûr emsâli teşbîhde dâhil olup istiâre olmaz.¹ Nitekim mezheb-i Şeyh ve kavî-i muhakkikîn budur.

Ve bu ihtilâf müşebbeh bih ism-i müşebbehden haber veyâ hükm-i haberde olduğu sûrette olup ve eğer haber veyâ hükm-i haberde olmazsa, (رَأَيْتُ بَرِيدَ أَسَدًا) ve (لَقَيْتَنِي مِنْهُ أَسَدًا) gibi, ol hînde bi'l-ittifâk istiâre tesmiye olunmaz. Zîrâ bu sûrette ism-i müşebbeh bih kendisiyçün istiâresi iddiâ olunan şey' üzerine alâ ihtilâfî'l-mezhebeyn ne (لَقَيْتُ أَسَدًا) kavlinde olduğu gibi lafz-ı müşebbeh bihi şey'-i mezkûrde isti'mâl ve ne (زَيْدٌ أَسَدٌ) kavlinde olduğu gibi ma'nâ-yı müşebbeh bihi şey'-i mezkûr için isbât tarîkiyle icrâ olunmuştur. Ve istiâre tesmiye olunmadığı misillü teşbîh dahi tesmiye olunmaz. Zîrâ müşârekete delâlet kasdolunmadığı cihetle ism-i müşebbeh bihi ityân isbât-ı teşbîh için olmayıp teşbîh ancak zamîrde meknûn u mestûr olarak ba'de'n-nazar ve't-teemmül zâhir olur.

el-Hâsıl, ne istiâre ve ne teşbîh olup belki tecrîddir. Zîrâ مِنْ زَيْدٍ (لَقَيْتُ مِنْ زَيْدٍ) kavlinde Zeyd'i kendisinden esed-i âhar intizâ' olunacak haysiyyetde cins-i esedin gâyetine bâliğ bir esed kılıp andan bir esed-i âhar tecrîd edersin. Ya'nî ke-enne Zeyd kemâl-i şecâatde cins-i esedin ferd-i kâmilî i'tibâr olunup andan bi-tarîki'l-iddiâ bir esed dahi intizâ' ederek (لَقَيْتُ مِنْ) dersin. Nitekim tafsîl ü izâhı ilm-i bed'îde bi-tevfikihî teâlâ gel-se gerekdir. İşte bu tecrîd zamîrde meknûn u mestûr olup bi'l-küllîyye mefrûğun anı olan teşbîhe mebnîdir. Ve bu teşbîh (مِنْ) veyâhûd "bâ"-i tecrîdiyyelerin medlûlün aleyhi olan tecrîdden ba'de't-teemmül zâhir olur.²

Lâkin kavî-i Sekkâkî bunun hilâfında olup zîrâ bu misillülere teşbîh tesmiye eder. Ve Sekkâkî'nin bu muhâlefeti dahi ihtilâf-ı lafzîdir. Zîrâ eğer teşbîhde alâ vechî't-tecrîd olmaması i'tibâr olunursa işbu (رَأَيْتُ بَرِيدَ أَسَدًا) ve (لَقَيْتُ مِنْ زَيْدٍ أَسَدًا) emsâli teşbîh olmaz. Nitekim mezheb-i Şeyh ve sâire budur. Ve eğer teşbîhde bir emrin emr-i âhara bir şey'de mutlakan müşâreketi üzere delâlet i'tibâr olunursa teşbîhtir.³ Nitekim kavî-i Sekkâkî budur.

Ve Şeyh kelâm-ı mezkûru îrâddan sonra *Esrâr-ı Belâgat*'de demiştir ki: "Eğer sen her bir şey'den ibâ ederek bu kısım üzere ya'nî (زَيْدٌ أَسَدٌ) gibi mü-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 339.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 340.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 340.

şebbeh mezkûr veyâ mukadder olan kısım-ı teşbîhe istiâre itlâkını emel etdiğin sûrette setîr olmaya ki eğer bir kelâmda müşebbeh bih üzere duhûl-i edât-ı teşbîh hasen olursa istiâre itlâkı sahîh olmaz. Zîrâ mebnâ-yı istiâre bi'l-külliyeye tenâsî-i teşbîh üzere olup edevât-ı teşbîhin hüsn-i duhûlü ise teşbîhi müş'irdir. Ve edevât-ı teşbîhin duhûlü hasen olması, (زَيْدٌ الْأَسَدُ) ve (هُوَ شَمْسُ النَّهَارِ) gibi ism-i müşebbeh bih ma'rife olmasıyla olur. Zîrâ (زَيْدٌ كَالْأَسَدِ) ve (هُوَ كَشَمْسِ النَّهَارِ) denilmek hasen olur. Ve eğer edevâtdan bir şey'in duhûlü hasen olmayıp sûret-i kelâmı tağyîre muhtâc olursa ol hinde kendisinde takrîr-i edât-ı teşbîh gāmız u müşkil olması cihetle istiâre itlâkı kavle akreb olur. Ve duhûl-i edevât hasen olmaması, ism-i müşebbeh bih müşebbeh bihe mülâyim olmayan bir sıfatla [70] mevsûfe olan nekira olmasıyla olur. Ve ammâ müşebbeh bihe mülâyim olmayan sıfatla mevsûfe olarak vukû'-i ma'rife gayr-ı mutasavverdir. Zîrâ ta'rîf-i mevsûf ile murâd medlûl-i ma'rûf u meşhûru idüğüne delâlet edip sıfat ise bundan ibâ eder. Lâkin nekira bunun hilâfında olup sıfat-ı mezkûre ile ictimâ' edebilir. ¹(شَمْسٌ لَا تَغِيْبُ)² ve ³(فَلَانَ بَدْرٌ يَسْكُنُ الْأَرْضَ)

شَمْسٌ تَأَلَّقُ وَالْفِرَاقُ غُرُوبُهَا عَنَا وَبَدْرٌ وَالصُّدُودُ كُسُوفُهُ³

kavli bu kıyâs üzeredir. Zîrâ bu emsileden hiç birinde “kâf” ve emsâlinin duhûlü hasen olmayıp ancak ⁴(هُوَ كَالْبَدْرِ إِلَّا أَنَّهُ يَسْكُنُ الْأَرْضَ) ve ⁵(هُوَ كَالشَّمْسِ إِلَّا أَنَّهُ لَا يَغِيْبُ) emsâli tağyîr-i sûret-i kelâm ederek nekira ma'rife kılınmasıyla olur. Tâ ki mechûl üzere kıyâs lâzım gelmeye. Ve bedr-i ma'rûfun bu vasf ile muttasîf olmadığı ma'lûm olmasıyla istisnâ olunmaktığı lâzım gelir. İmdi, bu gibi emsile takdîr-i edâtda mezîd-i dikkat ü gumûza muhtâc olarak itlâk-ı ism-i istiâreye kendisinde takdîr-i edât hasen olandan akreb olur.”⁶

Beyt-i mezkûrde (تَأَلَّقُ) lafzı ehad-i “tâ”eynin hazfiyle muzâri‘ olarak aslı (تَتَأَلَّقُ) olup *tele'lü' ü telemmu'* ma'nâsındadır. (وَالْفِرَاقُ) kavlinde “vâv”-ı tekîd lüsûka mahmûl olarak şems için sıfat ba'de sıfatdır. (عَنَا) firâka müte'al-

1 Falanca yeryüzünde ikâmet eden bir dolunaydır.

2 Batmayan bir güneştir.

3 (Feth b. Hâkân) parlayan bir güneştir. Yanımızdan ayrılışı o güneşin batışıdır. O, bir dolunaydır ayrıca. Bizden yüz çevirmesi de bu dolunayın tutulma hâlidir. (Kâmil) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, III, 1423.

4 O dolunay gibidir; şu farkla ki yeryüzünde ikâmet eder.

5 O güneş gibidir; şu farkla ki batmaz.

6 Krş: Cürcânî, *Esrârü'l-Belâga*, s. 234-235.

lıkdır. (صُدُوْدٌ) *i'râz* ma'nâsınadır. (كُسُوْفٌ) şems ü kamerde müsta'mel olup lâkin meşhûr olan, kamerde (خُسُوْفٌ)'dur.¹

Mefhûm-i Beyt: Mahbûbesini mehr-i münîre ve müfâratini gurûb-i şemse ve tekrâr mahbûbesini bedr-i envere ve kendisinden *i'râz* ile adem-i iltifâtını kûsûfa teşbîhdır.

“Ve ba'zı kerre nekira-i mevsûfede müşebbeh bihe mülâyim olmayan sıfât ü sılât ya'nî müte'allikâtda takdîr-i edâtı müstahîl eden şey' bulunur. Ya'nî müşebbeh bih vasf-ı gayr-ı mülâyimle mevsûfe olan nekira olduğu sûretde ba'zen vâki' olur ki îrâd olunan vasf takdîr-i edât-ı teşbîhin istihâlesini icâb eder. Ve ol hâlde sûret-i evvelden ziyâde ıtlâk-ı ism-i istiâre kabûle karîb olur. Nitekim şâirin:

أَسَدٌ دَمُ الْأَسَدِ الْهَزْبِ خَضَابُهُ مَوْتُ فَرِيضِ الْمَوْتِ مِنْهُ يُرْعَدُ²

kavlinde takdîr-i edât ile (إِنَّهُ كَالْأَسَدِ وَكَالْمَوْتِ) denilmekliğe tarîk yoktur. Zirâ sûret-i takdîrde tenâkuz hâsıldır. Şöyle ki takdîr-i edât sûretinde memdûhu sebu'-i ma'rûf cinsine teşbîh memdûhun cins-i sebu'dan dûn veyâhûd sebuun misli olmasına dâll olup ve ba'dehû akvâ-yı cins olan hizebrin demini hidâb-ı memdûh kılmak memdûhun cins-i sebu' fevkinde olmasına delîl olarak kavleyn beyninde tenâkuz tahakkuk eder. Mevtdahi böyledir. (دَمُ الْأَسَدِ) sıfat-ı eseddir.”³

(هَزْبِ) kesr-i “hâ” ve feth-i “zâ” ve sükûn-i “bâ” ile *esed-i akvâ* ma'nâsınadır. (خَضَابٌ) her neden olursa olsun *boya* ma'nâsınadır. (الْفَرِيضُ) taht-ı ketifde vâki' bir lahmedir ki inde'l-havf mürte'id olup titrer⁴ ve mevt için isbât-ı ferîs mecâzdır.

Mefhûm-i Beyt: “Memdûh bir arslandır ki en kuvvet ü cür'etli arslanın demiyile ihtidâb etmiş ya'nî akvâ-yı sebua batş u uftirâs ederek kanıyla boyanmışdır. Ve kesret-i ihlâkı sebebiyle bir mevtdir ki mevt andan havf u hirâs edip titrer,” demekdir.

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 513.

2 O öyle bir aslandır ki (aslan avcısı olduğundan sakalının) kınası güçlü bir aslanın kanıdır. O öyle bir ölümdür ki (düşmanlarına hiç aman vermediği için) ölümün kendisi bile onu görünce titrer. (Kâmil) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Dîvân*, s. 48.

3 Krş: Cürcânî, *Esrârul-Belâğa*, s. 235.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 514.

Ve duhûl-i edât-ı teşbîh câiz olmamasında Buhtürî'nin:

وَيَذُرُّ أَصَاءَ الْأَرْضِ شَرْقًا وَمَغْرِبًا وَمَوْضِعَ رَحْلِي مِنْهُ أَسْوَدُ مُظْلِمٌ¹

kavli dahi beyt-i sâbıkın nazîridir. Fakat evvelde teşbîhe hamli mûcib-i tenâkuz olup bunda bir şey'i kendide olmayan vasf ile tavsîfi müstelzim olur. Zîrâ bu beytde teşbîh-i sâzice mürâcaat olunup ya'nî kendisinde istiâre olmayan teşbîh-i hâlisdir denilerek ma'nâ (هُوَ كَالْبَدْرِ) olmak lâzım gelse bedr-i ma'rûfun kendide olmayan sıfatla mevsûf kılınmış olması lâzım gelir. Ve bu sıfat bedrin isvidâd-ı mevzi-i rahl-i şâir ile berâber şark u garbı tenvîr etmesidir. Zîrâ kamer-i ma'rûfun tenvîrde ba'zı mahallî ba'zı mahalden fark etmediği ma'lûmdur. İmdi bundan zâhir olur ki şâirin murâdı, memdûhdan bedr-i hakîkî için ma'rûfe olmayan sıfat-ı acîbe ile ya'nî tenvîrde ba'zı mevki'le ba'zı mevkiin beynini fark etmekle mevsûf bir bedr isbâtıdır ki bu isbât cins-i bedrde sıfat-ı mezkûre ile mevsûf bir ferd-i zâid-i gayr-ı müteâref olmasını ya'nî cins-i bedrin sıfat-ı mezkûre ile mevsûf bir ferdi bulunmasını tahayyüle mebnîdir. Ve bununla ma'lûm [71] olur ki kelâm-ı mezkûr memdûh ile bedr beyninde isbât-ı şebih için mevzû' olmayıp belki sıfat-ı mezkûreyi isbât için mevzû'dur.²

İmdi, bu kelâm³ (زَيْدٌ رَجُلٌ كَيْتٌ وَكَيْتٌ) kavlin gibidir. Bu kavil ile Zeyd'in racül olmağını isbât maksûdun olmayıp lâkin maksûd (كَيْتٌ وَكَيْتٌ) lafzının medlûlü olan evsâf ile muttasıf olduğunu isbâtıdır. (كَيْتٌ وَكَيْتٌ) lafzı Zeyd'in fâzıl u zâhid veyâhûd fâcir u fâsık olması gibi evsâf üzere dâll olan haddeynden kinâyedir. Türkî'de *şöyle şöyle* ve *şu cihetle şu cihetle* denilir. Ve bundan murâd ihtisâr-ı kelâmdır.

Ve ne zamân ki beytde olan ism-i müşebbeh bih ya'nî lafz-ı bedr isbât-ı teşbîh için celb olunmadığı ma'lûm olduysa tekaddüm eden asldan ya'nî müşebbeh bihin isbât-ı teşbîh için müctelib olması aslından hurûcu tebeyyün eyledi. Öyle olunca, beyt-i mezkûrde kelâm-ı memdûhun bedr olması bir emr-i sâbit ü müstakırr olup ve şâirin amel ü i'tibârı sıfat-ı garî-

1 (Feth b. Hâkân) doğusuyla batısıyla yeryüzünü aydınlatan bir dolunaydır. Ne var ki (bana yönelik ihsanında pek ağır davranmış ve şimdiye kadar) heybemin içini kapkaranlık bırakmıştır. (Tavîl) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, III, 1980.

2 Krş: Cürçânî, *Esrârul-Belâga*, s. 235-236.

3 Zeyd şöyle şöyle bir adamdır.

benin isbâtında olmaklığına mebnî olmuş oldu. Zîrâ kelâm-ı müsbet ve menfide maksûd kayd olduğu, ilm-i meânîde Şeyh'den naklolunmuş idi.¹

Mefhûm-i Beyt: “Memdûh bir bedrdir ki şarkan ve garben arzı idâe edip ve andan benim mevzi-i rahl ü menzirim sevâd u muzlimdir,” demek olur.

Siyâk-ı kelâma nazaran murâd-ı şâir, alâ tarîki'l-mübâlağa memdûhun envâr-ı mekârim ü ihsânî âleme şâmil olup fakat kendisi bu mevâhib-i umûmiyyeden hissedâr olamamasını veyâhûd kendisinin bi'l-aks mazhar-ı gadr ü 'tisâfî olmasını beyândır. Ve bu vechile, bir mevzii münevver ve mevzi-i âharı muzlim kılıp tenvîrde mevziayn beynini fark etmek sıfat-ı bedr-i hakîkiden değildir.

Ve bu beytde duhûl-i “kâf” ve emsâli mümteni‘ olduğu gibi (كَأَنَّ) ve (حَسِبْتُ) lafzlarının duhûlü dahi mümteni‘dir. Zîrâ bu lafzlar medhûlleri olan haber ve mefûl-i sâni fi'l-cümle ya'nî tahkîkan veyâ tahyîlen sâbit olup fakat bunların ism ve mefûl-i evvele müte'allık olması meşkûk veyâhûd hilâf-ı zâhir olmaklığını iktizâ eder. Evvel (كَأَنَّ زَيْدًا الْأَسَدُ) ve sâni (كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدًا) emsâlidir. Zîrâ sûret-i muarrefde zâhir olan da'vâ-yı teşbîh olup ittihâd ü haml değildir. Nitekim bahs-i istiârede Fâzıl-ı Muhaşşî tasrîh etmiştir. Binâen aleyh bahsi mürûr ettiği vechile muarrefde takdîr-i edât-ı teşbîh hasen olmuşdur. Ve Zeyd'in şecâatde esede teşbîhi cidden zâhire muhâlif olmayıp gâyeti bu müşâbehetin meşkûkün fihâ olmasıdır. Ve ammâ sûret-i nekirada zâhir olan, esedin Zeyd üzere hamliyle mübâlağaten efrâd-ı esedde munderic bir ferd olduğunu iddiâdır. Anınçün takdîr-i edât-ı teşbîh hasen değildir.²

Ve mâ-nahnu fihimizde olan nekira ya'nî zikrolunan sıfat-ı garîbe-i gayr-ı müteârefe ile mevzûfe olan bedr ne hakîkaten ve ne de مُحَمَّدٌ (كَأَنَّ مُحَمَّدٌ) (...الشَّقِيقِ) beytinde olduğu gibi tahyîlen sâbite değildir. Zîrâ bu beytde rimâh-ı zebercediyye üzere menşûre olan a'lâm-ı yâkûte hayâlde sâbite olup mâ-nahnu fihimiz bunun hilâfında olarak bedr-i hakîkî-i ma'rûfun

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 341.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 516. Mütercim bu alıntıyı Hasan Çelebi'den naklettiği için “Fâzıl-ı Muhaşşî” ile kastedilen Seyyid Şerîf el-Cürçânî olmalıdır. Zira Hasan Çelebi'nin bu ibareyle çoğunlukla onu kastettiği bilinmektedir. bkz. Dönmez, *Hasan Çelebi*, s. 222.

tenvîrde mevziayn beynini fârik olmağla mevsûf olmasını tahayyül etmek mümteni' ve farz-ı muhâldir.¹ Bu sûretde (كَأَنَّ) ve (حَسِبْتُ) lafzlarının duhûlü müşebbehi mechûl üzere kıyâs gibi olacağından mümteni'dir.

Ve hem de bu fenn lâyıkıyla teemmül ve sırrıyla tahakkuk olunsa kendisinde takdîr-i edât-ı teşbîh muhâl olan nekira-i mevsûfenin mahsûlünü mezkûr olan cins-i uhâdından olup lâkin cevâzı tevehhüm olunmayan bir sıfat-ı acîbeye muhtass olan bir şey'in hudûsünü iddiâdan ibâret görürsün. Şöyle ki meselâ (أَسَدٌ دَمُ الْأَسَدِ الْهَزِيرِ حِضَابُهُ) kavlinde mütekellim cins-i esedde dâhil olup lâkin hidâbı dem-i esed-i hizebr olmak gibi cevâzı tevehhüm olunmayan sıfat-ı acîbeye muhtass olan bir esedin hudûsünü iddiâ eylediği inde't-teemmül ma'lûm olur. Bu sûretde takdîr-i teşbîhde bir ma'nâ olmaz. Meselâ zikrolunan (أَسَدٌ دَمُ الْأَسَدِ الْهَزِيرِ حِضَابُهُ) kavlinde dem-i esed-i hizebr hidâbı olmak bir sıfat-ı acîbedir ki esed-i memdûh bu sifata muhtass olmuştur. Hâlbuki bu sıfatın cins ya'nî esed-i hakîkî üzere cevâz-ı icrâsı mutasavver değildir. Bu cihetle takdîr-i teşbîh için bir ma'nâ yoktur.

İşte Şeyh'in mahsûl-i kelâmı bundan ibâret olup² ve Sâhib-i *Miftâh* indinde müşebbeh mezkûr veyâ mukadder olduğu vaktde teşbîh olarak istiâre değildir. Ve Şârih-i merhûm bu makâmda [72] kendisiyçün nefâ-yis-i kelâm olup inşaallâhu teâlâ evvel-i bahs-i istiârede zikredeceğini va'd buyurmuştur.

Hakikat ve Mecâz

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (الْحَقِيقَةُ وَالْمَجَازُ)

Hazf-i mübtedâ ve muzâf ile makâmında muzâfun ileyh ikâme edilmiştir ki (هَذَا بَحْثُ الْحَقِيقَةِ وَالْمَجَازِ)³ takdîrinde olup işbu kelâm makâsıd-ı ilm-i beyândan maksad-ı sânidir. Ve ma'nâ-yı vâhidi turuk-ı muhtelif fi'l-vuzûhdâ îrâd ancak mecâz ile hâsıl olacağı cihetle fenn-i beyânda maksûd-i aslî bahs-i mecâz olup lâkin mecâz gibi hakikatden dahi bahs olunmakla âdet cârî olmuştur. Zîrâ hakikatle mecâz beyninde şibh-i tekâbül-i adem ve meleke vardır. Şöyle ki hakikat, lafzın mâ vuzia lehinde ve mecâz

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 341.

2 Krş: Cürçânî, *Esrârul-Belâga*, s. 136.

3 Bu, hakikat ve mecâz bahsidir.

mâ vuzia lehinin gayrıda isti'mâl üzere müstemildir. Ve şekk yokdur ki taakkul-i adem taakkul-i melekeye mütevakki' olduğu gibi gayr-ı mevzûun lehi taakkul mevzûun lehi taakkule tevakkuf eder.¹

Setîr olmaya ki iki şey' beyninde ba'zen tekâbü'l olarak zamân-ı vâhidde cihet-i vâhideden mahall-i vâhidde ictimâ'ları mümkün olmaz. Ve bu da aksâm-ı erbaaya münkasimdir ki evvel tekâbü'l-i tezâdd ve sâni tekâbü'l-i tezâyüf ve sâlis tekâbü'l-i-adem ve'l-meleke ve râbi' tekâbü'l-i-îcâb ve's-selbdir. Tekâbü'l-i tezâdd, emreyn-i vücûdiyyeynin sûret-i meşrûhada tekâbü'leri olup fakat ehadühümânın taakkülü âharın taakkulüne tevakkuf etmeyecek haysiyyetde olmasıdır. Sevâd ile beyâz gibi. Ve tekâbü'l-i tezâyüf, emreyn-i vücûdiyyeynin kezâlik sûret-i meşrûhada tekâbü'leri olup fakat ehadühümânın taakkülü âhara nisbetle olmasıdır. Übüvvetle bünüvvet gibi. Tekâbü'lün cihet-i vâhide ile takyâdi, bir şahsın şahs-ı vâhide nisbetle eb ve âharına nisbetle ibn olması ciheteyninde übüvvet ü bünüvvetin ictimâından ihtirâz içündür. Ve tekâbü'l-i adem ve meleke, biri vücûdî ve âharı işbu vücûdînin ademi olan şey'in bir mevzû'-i kâbilde sûret-i meşrûhada tekâbü'leridir. Basar ile amâ ve ilm ile cehl ve iltihâ ile köseciyyet gibi. Zîrâ basar vücûdî olup amâ ²(عَدَمُ الْبَصْرِ عَمَّا مِنْ شَأْنِهِ أَنْ يَكُونَ بَصِيرًا) mefhûmunda olarak selb mefhûmundan cüz' olmasıyla ademi ve mutlakan ademi olmayıp zikrolunan vücûdînin ya'nî basarın ademidir. Ve işbu basar ile amânın tekâbü'lü basar şânından olan insâna nisbetledir. Ve tekâbü'l-i îcâb ve selb, biri vücûdî ve âharı işbu vücûdînin ademi olan şey'eynin mutlakan mahall-i vâhidde ictimâ'ları mümkün olmayacak haysiyyetde olmasıdır. Feresiyyet ve lâ feresiyyet gibi. Hâsılı, tekâbü'l-i îcâb ve selbde tekâbü'l-i adem ve melekede olduğu gibi ademde vücûdîyi kâbiliyyet mu'teber olmayıp zîrâ lâ feres olan şey' feresiyyeti kâbil olamaz. Lâkin tekâbü'l-i adem ve meleke böyle olmayıp kabûl-i vücûdî mu'teberdir. Meselâ ilm ile cehl beyninde bu i'tibâr zâhirdir ki şahs-ı câhil iktisâb-ı maârif ederek câhil bulunduğu vaktde âlim olmaklığa kâbiliyyeti der-kârdır.

Ve hakikat ile mecâz beyninde olan şibh-i tekâbü'l-i mezkûrden için ta'rîf-i hakikat takdîm olunmuşdur. Ve beynlerinde tekâbü'l-i mezkûrun

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 342.

2 Görmek şânından olan bir şeyin görememesi durumu

hakîkaten tahakkuku mecâz mâ vuzia lehinde isti'mâli şânından olan lafzın mâ vuzia lehinde adem-i isti'mâli ma'nâsına olmaklığıyla olup mecâz ise bu ma'nâya olmayıp belki lafzın mâ vuzia lehinin gayrıda isti'mâli olarak ma'nâ-yı mezkûr lâzım-ı mecâzdır. Ve bir de mecâz her ne kadar mezheb-i sahîh üzere kendisiyçün hakîkat olmaklığa tevakkuf etmezse de lâkin mâ vuzia lehine gayrıya dâll olan şey' mâ vuzia leh üzere dâll olanın fi'l-cümle ya'nî min haysü'l-fehm ve'l-intikâl fer'i olmasıyla evvelen asla taarruz münâsibdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يُتَيَّدَانِ بِاللُّغَوِيِّينَ)¹

Ve bazı kerre hakîkatle mecâz isnâdda olan hakîkat ve mecâz-ı aklîlerden temyîz içün “lügavî” ile takyîd olunurlar. Ve fakat şer'î ve örfiye mukâbil zannolunmamak üzere terk-i takyîd ekserdir. İmdi aklî ile mukayyed olanlar isnâdda olana munsarif olup ve takyîdden ârî olarak mutlak îrâd olunursa isnâdın gayrıya ya'nî lügavî ve şer'î ve örfiye munsarif olur.

Hakîkat

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (الْحَقِيقَةُ)

Fi'l-asl *hakikat*, bir şey'in sübûtunu ihbârda (حَقَّ الشَّيْءُ) kavlinden (فَعِيلٌ) bi-ma'nâ (فَاعِلٌ) veyâhûd bir şey'in isbâtını beyânda denilen (حَقَّقْتُ الشَّيْءَ) kavlinden (فَعِيلٌ) bi-ma'nâ (مَفْعُولٌ) olup mekân-ı aslîsinde sâbite veyâ müsbete olan kelimeye naklolunmuşdur. [73] Ve ale'l-vecheyn lafz-ı (حَقِيقَةُ)'de olan “tâ” vasfıyetden ismiyyete nakil içündür.

Ve Sâhib-i *Miftâh* indinde ale'l-vecheyn “tâ” te'nîs içündür.² Ammâ (فَعِيلٌ) bi-ma'nâ (فَاعِلٌ) olarak kelime-i sâbiteye nakli üzere te'nîs içün olması zâhirdir. Zîrâ (فَعِيلٌ) bi-ma'nâ (فَاعِلٌ) gerek mevsûfu üzere icrâ olunsun ve gerekse olunmasın ya'nî mevsûfu mezkûr olsun veyâ olmasın tezkîr u te'nîs olunur.³ (رَجُلٌ ظَرِيفٌ)³ ve (امْرَأَةٌ ظَرِيفَةٌ)⁴ gibi. Ve ammâ (فَعِيلٌ) bi-ma'nâ (مَفْعُولٌ) olarak kelime-i müsbeteye nakli üzere zîrâ lafz-ı “hakîkat”ın ismiyyete naklinden mukaddem mevsûfu üzere icrâ ya'nî mevsûfu zikrolunma-

1 Hakîkat ve mecâz bazen “lügavî” sıfatı ile kayıtlanırlar.

2 Sekkâki, *el-Miftâh*, s. 469.

3 Zarif bir adam

4 Zarif bir kadın

arak meselâ lafz-ı “kelime” gibi bir müennesin sıfatı farz u takdîr olunur ve (فَعِيلٌ) bi-ma'nâ (مَفْعُولٌ) de tesâvî-i müzekker ve müennes i'tibârı ancak mevsûfu üzere icrâ olunduğu vaktde farz u takdîr olunan mevsûf müennes olmasıyla def'an li'l-iltibâs te'nîs vâcib olur. Zîrâ mevsûf mezkûr olmamasıyla alâmet-i te'nîs dahi bulunmadığı sûretde mevsûf müzekker veyâ müennes olmasında iltibâs tahakkuk eder. Meselâ maktûl racül olduğu hinde ¹(مَرَزْتُ بِقَتِيلَةٍ بَنِي فُلَانٍ) ve mer'e olduğu sûretde (مَرَزْتُ بِقَتِيلَةٍ بَنِي فُلَانٍ) denilir. Ve Sekkâkî'nin “tâ”yı te'nîse haml için ihtiyâr eylediği işbu kelâmda olan tekellûf gayr-ı hafî ve “tâ”yı nakle haml bu tekellûfden muğnîdir. Ve fakat bu tekellûf ihtiyâr etmesine sebep, “tâ”nın te'nîsde asâletidir.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ فِي اضْطِرَاحٍ بِهِ التَّحَاطُّبُ)²

Ve hakikat bir kelimedir ki tehâtub u mükâleme kendisiyle olan ıstılâh-da mevzûun lehi olan ma'nâda isti'mâl olunur. (فِي اضْطِرَاحٍ) kavli (وُضِعَتْ) lafzına müte'allık olup (الْمُسْتَعْمَلَةُ) kavline müte'allık değildir. Zîrâ inde't-te-emmul (الْمُسْتَعْمَلَةُ) kavline taallukunda bir ma'nâ olmadığı ma'lûmdur. Çünkü “isti'mâl” kelimesi (فِي) ile zikrolunduğu vaktde lafzıyla mürâdifinin medhûlün aleyhi olur. Meselâ ³(أَسْتَعْمَلَ الْأَسَدُ فِي زَيْدٍ) kavliyle, esed ile Zeyd murâd olduğu ifâde olunur. Bu sûretde (فِي اضْطِرَاحٍ) kavli (الْمُسْتَعْمَلَةُ) lafzına müte'allık olsa kelime ile murâd ıstılâhdır demek lâzım gelip bu ise fâsiddir.⁴ (الْمُسْتَعْمَلَةُ) kavli, ma'nâda isti'mâl olunmayan kelimedenden ihtirâzdır. Zîrâ kable'l-isti'mâl kelimeye mecâz tesmiye olunmadığı gibi hakikat dahi tesmiye olunmaz.

Ve (فِي مَا وُضِعَتْ لَهُ) kavliyle iki şey'den ihtirâz eylemiştir ki evvel, galat olarak mâ vuzia lehin gayrıda müsta'mel olan kelimedir. Meselâ kitâba işâret ederek ⁵(خُذْ هَذَا الْفَرَسَ) denilse bu kelâmda lafz-ı “feres” mecâz olmadığı gibi mâ vuzia lehinin gayrıda müsta'mel olmasıyla hakikat dahi değildir. Sâni, ne ıstılâh-ı tehâtub ve ne gayrısında ma'nâ-yı mâ vuzia lehinde isti'mâl olunan mecâzdır. Meselâ racül-i şücâ' ma'nâsında isti'mâl olunan (أَسَدٌ) lafzı gibi. Zîrâ istiâre her ne kadar te'vîl ile mevzûa ise de ya'nî is-

1 Falan oğullarının maktûlünün yanından geçtim.

2 Hakikat, konuşmanın gerçekleştiği ıstılahta vaz edildiği anlamda kullanılan kelimedir.

3 Aslan kelimesi Zeyd için kullanıldı.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 343.

5 Al şu atı.

tiârede meselâ racül-i şücâ'ı cins-i esedden iddiâ tarîk-ı te'vîliyle vaz' bulsa da lâkin inde'l-ıtlâk vaz'dan fehmolunan vaz'-ı hakîkî olup te'vîl ile olan değildir. İmdi, ma'nâ-yı mecâzî ma'nâ-yı mâ vuzia leh olmayıp (فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ) kavliyle hurûc eder.

Ve (فِي اضْطِلَاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ) kavli, ıstılâh-ı tehâtubun gayrı ıstılâhda mevzûun lehi olan ma'nâda isti'mâl olunan mecâzdan ihtirâzdır. Meselâ örf-i şer' ile hitâb eden kimsenin lafz-ı "salât"ı *duâ* ma'nâsında isti'mâl etmesi bu kabildendir. Zîrâ duâ ıstılâh-ı şer'de lafz-ı "salât"ın mâ vuzia lehi olmadığı cihetle tehâtub örf-i şer' ile olduğu hinde mecâz olur. Çünkü ıstılâh-ı şer'de "salât" yalnız erkân u ezkâr-ı mahsûsaya ya'nî namaza ve lügatde duâya mevzûadır.

Eğer suâl olunursa ki: Ta'rîf-i hakikat müfred ü mürekkebe şâmil olmak üzere (الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ) mevziinde (الَلْفُظُّ الْمُسْتَعْمَلُ) denilmek iktizâ ederdi. Zîrâ kelime mürekkebe gayr-ı şâmidir.

Cevâbında deriz ki: Mecmû'-i mürekkeb üzere ıtlâk-ı hakîkati teslîm etmeyiz. Ya'nî mürekkeb her ne kadar hey'et-i terkîbiyye i'tibâriyle ale't-tahkîk mevzû' ise de lâkin mürekkebe hakikat ıtlâkı gayr-ı meczûmdur.¹ Velez süllim çünkü bu fende ta'rîf-i hakikat maksûd olmadığı cihetle Musannif (r.h.) fakat asl olan hakikat fi'l-müfrede taarruz edip mâadâsına taarruz etmemişdir, deriz.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ: (وَالْوَضْعُ: تَغْيِينُ اللَّفْظِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَعْنَى بِنَفْسِهِ، فَخَرَجَ الْمَجَازُ لِأَنَّ دَلَالَتَهُ بِقَرِينَةٍ)²

[74] Vaz' ıstılâhda iki ma'nâya ıtlâk olunarak biri vaz'-ı mutlakdır. Bu da bir şey'i bir haysiyetde şey'-i âharın izâsında kılmaktır ki şey'-i evvel fehmolunduğu gibi şey'-i sâni fehmoluna. Ve diğeri vaz'-ı lafz olup Musannif'in saded-i ta'rîfinde bulunduğu vaz'dan murâd işbu vaz'-ı lafzdır. Zîrâ ta'rîf-i hakikatde me'hûz olan (فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ) kavlinden maksûd budur. Ya'nî lafzın vaz'ı, lafzı bi-nefsihî bir ma'nâya delâlet için ta'yindir. Ve bi-nefsihî lafzın delâletinden murâd ma'nâ nefsi-i lafzdan fehmolunmak-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 343.

2 Vaz, lafzın bir mânâyâ doğrudan delâlet etmek üzere tayinidir. Bu tanıma göre mecâz dışarıda bırakılmış olur. Zira mecâzın mânâyâ delâleti (doğrudan değil) karfne ileidir.

dan ibâret olmasıyla lafza munzamm olan karîne ile delâletden ihtirâzdır. Ve bu kayd ile mecâz ma'nâ-yı mecâzîsine nisbetle mevzû' olmakdan hurûc eder. Ya'nî mecâz olan lafzın ma'nâ-yı mecâzîye delâlet için ta'yîni vaz' olmaz. Zîrâ lafz-ı mecâzın ma'nâ-yı mecâzîye delâleti bi-nefsihî olmayıp belki karîne iledir.

Eğer denilirse ki: Vaz'-ı lafzın bu vechile bi-nefsihî delâletle kayd olunmasına nazaran aksâm-ı kelimededen olan harf dahi elfâz-ı mevzûadan olmamak iktizâ eder. Zîrâ harfin ma'nâyâ delâleti bi-gayrihî olup bi-nefsihî değildir. Şöyle ki (الْحَرْفُ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ) kavillerinin ma'nâsı "Harfin zarf u ilsâk u istifhâm u ta'rîf gibi ma'nâ-yı ifrâdîsi üzere delâletinde müte'allıklığın zikri meşrû't" demektir.

Cevâbında deriz ki: Ta'rîf-i harfde, gayrısında olan ma'nâ üzere delâletden murâd, zikrolunduğu vechile "Harfin delâletinde müte'allıklığın zikri meşrû't" demek olduğu gayr-ı müsellemdir. Belki murâd, muhakkikîn-i nuhâtдан Necmüddîn-i Radî'nin beyânı vechile (الْحَرْفُ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى ثَابِتٍ) kavilinin ma'nâsı "Harfin zarf u ilsâk u istifhâm u ta'rîf gibi ma'nâ-yı ifrâdîsi üzere delâletinde müte'allıklığın zikri meşrû't" demektir. Şeyh Radî ma'nâ-yı harfin lafz-ı âharda sübûtuyla murâd harfin kendi ma'nâsını diğer bir lafzda mûcid ve o lafz ma'nâ-yı aslîsi üzere delâlet etmesiyle berâber kendisinde harfin ihdâs eylediği ma'nâyı dahi mutazammın olması idüğünü tasrîh eylemiştir.² Bu sûretde meselâ (الرَّجُلُ) kavlimizde "lâm" lafz-ı racülde olan ta'rîfe ve meselâ (هَلْ قَامَ زَيْدٌ؟)³ kavlinde (هَلْ) bi-nefsihî⁴ (قَامَ زَيْدٌ) cümlesinde olan istifhâma delâlet eder. Hâsılı, lafz-ı "racül" kendiye mukterin olan "lâm"ın kendide ihdâs eylediği ma'nâ-yı ta'rîfi ve kezâlik (قَامَ زَيْدٌ), (هَلْ) lafzının ihdâs eylediği ma'nâ-yı istifhâmı mutazammın olarak ve bu harfler zikrolunan lafzlarda ihdâs eyledikleri ma'nâ-yı ta'rîf ve istifhâm üzere bi-nefsihî dâll olmasıyla suâl mündefi' olur. Velev süllim ki (مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ) ile murâd harfin ma'nâsı üzere delâletinde zikr-i müte'allıklığın iştirâtı olsun, lâkin bu iştirât bi-nefsihî delâletine münâfi değildir. Zîrâ bi-nefsihî delâletden murâd ilm bi't-ta'yîn inde itlâki'l-lafz fehmi ma'nâda kâfi olmaktadır.

1 Esterâbâzî, *Şerhu'l-Kâfiye*, I, 34.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 343.

3 Zeyd kalktı mı?

4 Zeyd kalktı.

Bu ma'nâca harfe dahi şâmil olur. Zîrâ biz hurûfun evzâi ma'lûmumuz olduktan sonra hîn-i itlâkında meânî-i hurûfdan bir ma'nâyı fehmeyleyiz. Fakat meânî-i hurûf fi nefsihâ ism ü fi'l gibi tâmmem olmayıp belki gayırısına muhtâc olur.¹ Hâsılı, harfin delâletinde zikr-i müte'allıkın iştirâtından murâd nefsi-i delâletde meşrût demek olmayıp belki ma'nâ-yı medlûlün aleyhinde meşrût demektir. Teemmel.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (دُونَ الْمُشْتَرَكِ)²

Ya'nî (بِنَفْسِهِ) kaydıyla mecâz hurûc edip müşterek hurûc etmez. Müşterek vaz'-ı müteaddidle ma'neyeyn veyâhûd eksere vaz' olunan lafzdır. Vaz'-ı müteaddidden murâd, meselâ lafzın ma'neyeynden her birine müstakillen ve münferiden ayrı ayrı vaz' olunmasıdır. Ve bunun adem-i hurûcu zîrâ lafz-ı "müşterek" ma'neyeynden her birisine bi-nefsihî delâlet için ta'yîn olunmuştur. Ve iştirâk-i ârızasından için ale't-ta'yîn ehad-i ma'neyeyne adem-i delâleti bi-nefsihî ma'neyeyne delâlet için ta'yînine münâfi değildir.

Şârih'in bu kelâmı, vârid olan suâli defdir. Ve hâsıl-ı îrâd, eğer müşterek bi-nefsihî ma'neyeynden her birine âharından kat'-ı nazarla muayyen olsa elfâz-ı mütebâyinede olduğu gibi ma'neyeynden her birine bi-dûni'l-âhar ale't-ta'yîn delâlet ederdi. Hâlbuki böyle değildir. Zîrâ ehad-i ma'neyeyni ta'yîn edecek karînenin ademi indinde ma'neyeynin ikisine dahi delâlet eder. Ve hâsıl-ı def, lafz-ı "müşterek" in iştirâk ve adem-i tercih-i ehad-i vaz'ayn ârızasıyla inde ademi'l-karîne ma'neyeynden vâhid-i muayyen üzere adem-i delâleti ma'neyeynden her birerlerine bi-nefsihî delâlet için ta'yînine [75] münâfi değildir. Ya'nî ma'nâ-yı vâhid-i muayyen üzere delâleti muktazî olan ta'yîn mütehakkık olup lâkin li-eclî'l-mâni' vâhid-i muayyene delâlet müntefi olmuştur. Ve bu mâni' ber-vech-i meşrûh iştirâk-i vâhid-i vaz'aynı âhar üzerine adem-i tercihtir.³

Bu makâmın tahkikinde Sâhib-i *Miftâh* zu'm etmiştir ki (إِنَّ الْمُشْتَرَكِ) Ya'nî müştere-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 344.

2 (Mecâz dışarıda kalır ama) müşterek lafız dışarıda kalmaz.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 344.

4 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 468.

kin meselâ (فُرءٌ) lafzı gibi medlûlü tuhr ile hayz beyni müctema‘ olmadı-
 ğı hâlde bunları gayr-ı mütecâviz olmasıdır. Ya‘nî medlûlü ma‘neyeynden
 vâhid-i gayr-ı muayyendir. Hâsılı, medlûlü tuhr u hayz ma‘neyeyninden
 lâ ale’t-ta‘yîn birisi olup bunların gayrısı ve bunların maan ikisi olmamak-
 dan ibâretedir. ¹ (فَهَذَا مَفْهُومُهُ مَاذَا مُمْتَسِبًا إِلَى الْوَضْعَيْنِ) Ya‘nî, mâdâm ki lafz-ı
 “müşterek” vaz‘ayna müttesib oldukça mefhûmu ma‘nâ-yı mezkûrdur.
 Zîrâ fehme mütebâdir olan bu mefhûm olup ve fehme tebâdür, delâil-i
 hakikatdendir. (أَمَّا إِذَا خَصَّصْتَهُ بِأَحَدِ الْوَضْعَيْنِ كَمَا إِذَا قُلْتَ: الْفُرءُ بِمَعْنَى الطُّهْرِ أَوْ لَا
 2) (فَإِنَّهُ يَنْتَصِبُ دَلِيلًا عَلَى الطُّهْرِ بِالتَّعْيِينِ، وَالْقَرِينَةُ لِذَفْعِ مَرَاخِمَةِ الْغَيْرِ) Ya‘nî
 eğer lafz-ı mezkûr ma‘neyeyne olan vaz‘ayndan birine ya‘nî meselâ (فُرءٌ)
tuhr ma‘nâsınadır deyü sarîhan veyâhûd (لَا بِمَعْنَى الْحَيْضِ) ya‘nî *hayz ma‘nâ-*
sına değildir deyü istilzâmen *tuhr* ma‘nâsına tahsîs kılındığı sûrette bi-se-
 bebi’t-ta‘yîn tuhr üzere delâlet için muntasıb olup ve karîne def‘-i müzâha-
 me-i gayr için olur. Ve bunun tahsîsi vâzı‘ lafz-ı (فُرءٌ)’u bi-nefsihî ma‘nâ-yı
 “tuhr” a delâlet için ta‘yîn edip kezâlik lafz-ı mezkûru bi-nefsihî ma‘nâ-yı
 “hayz” üzere delâlet için ta‘yîn etmiş olduğu cihetle işbu vaz‘ayndan birine
 tahsîs ederek (بِمَعْنَى الطُّهْرِ) yâhûd (لَا بِمَعْنَى الْحَيْضِ) kavlimiz ehad-i vaz‘ayna
 tahsîsden nâşî diğer ma‘nânın müzâhamesini def‘ için karîne olup yok-
 sa bu karîne vâsıtasıyla ma‘nâ-yı mezkûre delâlet için değildir. Zîrâ lafz-ı
 mezkûru vâzıın bu ma‘nâya vaz‘ı bi-nefsihî delâlete olup karîne ile delâlete
 değildir. Ve bu vaz‘ayndan ya‘nî mecmû‘-i vaz‘ayna intisâbından bir vaz‘-ı
 âhar-ı zımnî hâsıl olmuşdur ki bu vaz‘ lafz-ı mezkûrun ehad-i ma‘neyeyne
 tahsîs olunmayarak ıtlâkı indinde ma‘neyeynin beynini mecmû‘ olmadığı
 hâlde ehad-i ma‘neyeyn üzere delâlet için ta‘yînidir. Ke-enne vâzı‘ bir kerre
 bi-nefsihî ma‘nâ-yı “tuhr” a delâlet için ve diğer def‘a bi-nefsihî ma‘nâ-yı
 “hayz” a delâlet için vaz‘ edip ba‘dehû lafz-ı mezkûr ıtlâk olunduğu hînde
 mefhûmu beynleri mecmû‘ olmayarak ehad-i ma‘neyeyndir, demiş olur.
 Vaz‘-ı zımnîden murâd budur.

İşte Sâhib-i *Miftâh*’ın tahkîk-i kelâmı bu merkezde olup bu tahkîk üzere
 Musannif’in *Îzâh*’da olan “Lafz-ı (فُرءٌ)’un ma‘nâ-yı hakîkisi tuhr ile hayzı
 tecâvüz etmemek olduğu müselleme değildir. Ve inde’l-ıtlâk lafz-ı (فُرءٌ)’un

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 468.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 468.

işbu adem-i tecâvüze delâletine delil nedir? Ve الْقُرْءُ بِمَعْنَى الطُّهْرِ أَوْ لَا بِمَعْنَى («بِمَعْنَى الطُّهْرِ») Zîrâ «بِمَعْنَى الطُّهْرِ»¹ («بِمَعْنَى الطُّهْرِ») kavli sehv-i beyyindir. Zîrâ «بِمَعْنَى الطُّهْرِ» و «لَا بِمَعْنَى الطُّهْرِ» kavillerinden her birisi karîne-i lafziyye olup ve karîne-i ma'neviyye olduğu misillü lafziyye dahi olur,² deyü i'tirâzı sâkit olmuştur.

Ve hâsıl-ı def'-i evvel, ma'nâ-yı mezkûrun fehme tebâdürü ve fehme tebâdür delâil-i hakikatden olmasıdır. Ve vech-i indifâ'-ı sâni, karîne def'-i müzâheme için olarak delâlet için olmamasıdır.³ Ve metnin ekser nüshalarında (دُونَ الْمُسْتَرَكَ) mahallinde (دُونَ الْكِنَايَةِ) lafzı vâki' olup bu ise sehv-i nâsihdir. Zîrâ eğer kinâye müsemmâsı olan ma'nâya nisbetle mevzû' olarak bu cihetle hurûc etmemiştir demek ma'nâsı murâd olunsa mecâz dahi ma'nâ-yı müsemmâsına nisbetle mevzû' olarak anın dahi hurûc etmemesi iktizâ ederdi. Zîrâ meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي)⁴ kavlimizde “esed” lafzı hayvân-ı müfterise nisbetle mevzû'dur. Ve eğer kinâye lâzım-ı müsemmâ olan ma'nâ-yı kinâyeye nisbetle mevzû'dur demek murâd olunursa fesâdı vâzıhdır. Zîrâ kinâyenin ma'nâ-yı lâzım üzere delâleti bi-nefsihî olmayıp belki karîne vâsıtasıyla olduğu zâhirdir.

Ve saded-i te'vilde denilemez ki: (مِنْ غَيْرِ قَرِينَةٍ بِنَفْسِهِ) kavlinin ma'nâsı (مِنْ غَيْرِ قَرِينَةٍ لَفْظِيَّةٍ)⁶ veyâhûd (مِنْ غَيْرِ قَرِينَةٍ لَفْظِيَّةٍ) demek olup kinâyede ise bunlar mevcûd değildir. [76]

Zîrâ cevâbında deriz ki: Ma'nâ-yı evvele hamli takdîrde ta'rîf-i vaz'da mevzû' ahz olunmasıyla devri müstelzim olur. Ve sâni, karîne-i mecâzın lafziyye inhisârını müstelzim olarak hattâ ki eğer karîne ma'neviyye olsa mecâzın hakikatde dâhil olması iktizâ eder.

Ve eğer denilirse ki: Nüsha-i mezkûre üzere kelâm-ı Musannif'in ma'nâsı “Ta'rîf-i hakikatden mecâz hurûc edip kinâye hurûc etmemiştir. Zîrâ kinâye hakikatdir,” demek olup ve kinâyenin hakikat olduğunu Sekkâkî tasrîh ederek “Hakikat-i müfrede ile kinâye hakikiyyeyn olmakda müş-

1 Temizlik mânâsındaki (فُرءٌ) kelimesi ya da hayız mânâsında olmayan (فُرءٌ) kelimesi, bizâtihi muayyen bir şekilde temizlik mânâsına delâlet eder.

2 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 262.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 346.

4 (Ok) atan bir aslan gördüm.

5 Vaz edildiği mânânın kastedilmesine engel bir karîne olmaksızın.

6 Lafzî bir karîne olmaksızın.

terek olup iftirâkları evvelde tasrîh ve sâni'de adem-i tasrîh iledir,"¹ deyü beyân eylemiştir.

Cevâbında deriz ki: Sekkâkî'nin bu kavli dahi gayr-ı sahîhdir. Zîrâ kinâye mevzûun lehinde müstâ'mel olmayıp belki melzûmun cevâz-ı irâdesiyle berâber lâzım-ı mevzûun lehde isti'mâl olunmuştur. Ve mücerred melzûmun cevâz-ı irâdesi lafzın melzûmda müstâ'mel olmuş olmasını mûcib olmaz. Ve bunun için inşâallâhu teâlâ bâb-ı kinâyede tahkikât-ı mezîde gelse gerekir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْقَوْلُ بِدَلَالَةِ اللَّفْظِ لِذَاتِهِ ظَاهِرُهُ فَاسِدٌ)²

Ve lafzın ma'nâya delâleti li-zâtihi olmasıyla kavlin zâhiri fâsiddir. Bu makâmda ba'zı meşâhîr-i eimme ve hüzzâk-ı asr ya'nî Şârih-i Allâme'den³ vâki' olan şey'-i acâyibdendir ki lafz-ı *Îzâb*'a nazar ederek Musannif'in bu kavlini Sekkâkî'ye olan itirâzı tetimmesinden olmak zannıyla demişlerdir ki: "Sekkâkî'nin bi-nefsihâ delâletle murâdı fehm-i ma'nâda ilm bi'l-vaz' kâfi demektir. Ve çünkü Musannif lafzın delâleti li-zâtihi olmasının fesâdına kâil olmasıyla Sekkâkî'nin delâlet bi-nefsihâ ile murâdı ba'zıların delâlet-i elfâz zâtiyyedir dedikleri ma'nâdır deyü tevehhüm eylemiştir. Hâlbuki murâd-ı Sekkâkî, Musannif'in tevehhüm etdiği gibi bu ma'nâ olmayıp belki zikrolunan ilm bi'l-vaz'ın delâletde kifâyeti ma'nâsıdır. Bu sûretde hiç bir ferd için gayrın kelâmını kâilinin berî olduğu bir ma'nâya haml ile ibtâl etmek helâl olmaz."

İşte kelâm-ı ba'zı hüzzâk bundan ibâret olup cevâbında denilir ki: Acabâ kâil-i mezkûr için kelâm-ı Musannif'i berî olduğu ma'nâya haml ile ibtâl etmek nasıl helâl olur? Emr-i müstağrebdir ki Musannif'in dahi Sekkâkî gibi vaz'ı (تَغْيِينُ اللَّفْظِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَعْنَى بِنَفْسِهِ) kavliyle tefsirinden ve Sekkâkî dahi zikrolunan mezhebi îrâd u ibtâl ile ba'dehû tevîl eylediğinden mütenebbih olmamıştır. Bu zât hakkında⁴ (حَفِظْتَ شَيْئًا وَعَابَتْ عَنْكَ أَشْيَاءُ) kavlinin îrâdı elyak u ahrâdır ki Sekkâkî'nin bi-nefsihâ delâletden murâdı ilm bi'l-vaz' fehmde kâfi demek olduğu ma'lûmu olarak fakat bu kelâm

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 524-525.

2 Lafzın mânâya bizâtihi delâlet ettiğini söylemek zâhiri anlamıyla fâsiddir.

3 Hasan Çelebi bu kişinin Sadruşşerîa olduğunu ifade etmektedir. bkz. *Hâşîye*, s. 522.

4 Bir şeyi belledin güya ama çok şeyi de kaçırdın! (Basît) Mısra için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 7.

Musannif'in Sekkâkî üzerine olan i'tirâzı tetimmesinden olmadığına delâlet edecek umûrdan gâfil olmuştur.¹

İmdi deriz ki: Musannif'in bu kelâmı ibtidâ-yı bahs olup şöyle ki her bir lafzın cemî'-i meânîye nisbetinde tesâvî olmasıyla bir lafzın bir ma'nâya delâlet edip meânî-i sâireden diğerine delâlet etmemesi için bir muhassısdan lâzım olduğu cihetden nâşî muhakkikün "Muhassıs vaz'dır" deyü zâhib oldular. Ve vaz'da muhassıs ya'nî lafzı ma'nâ-yı âhardan tecâvüzle bir ma'nâya vaz'ı tahsîs eden, irâde-i vâzı'dır. Ya'nî meselâ (لَا) lafzının *su* ve *nân* ve *hacer* ve meânî-i sâireden her birine delâlete salâhiyeti olmasıyla *su* ma'nâsına delâlet edip sâir ma'nâya delâlet etmemesi elbette bu ma'nâya tahsîs edecek bir şey'e muhtâc olduğundan muhakkikün bu muhassıs vâzın lafz-ı mezkûru *su* ma'nâsına vaz'ı olmasında ittifâk eylediler. Ve beyne'l-meânî bu ma'nâya vaz'a tahsîs eden vâzın kendi irâdesidir.

Ve zâhir olan, Şeyh Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin zâhib olduğu üzere vâzı Cenâb-ı Bârî olup elfâzı meânîye vaz' ile işbu elfâz üzerine ibâdını vâkıf u muttali' buyurmuştur. Ve ibâdî vâkıf kılmak ya vahiy tarîkiyle ya'nî elfâzı kendisinden meânîsi üzere delâleti fehmolunacak haysiyetde vahy olunmasıyla bir veyâhûd bir cismde esvât ü hurûfu halk ile o cismin nâsdan gerek vâhiduhû ve gerekse cemâatühû ma'nâsını fehmedecek haysiyetde ismâyladır. Veyâhûd nâsdan bir kimsede veyâhûd bir cemâatde ma'nâsını fehmedecek haysiyetde elfâz üzere ilm-i zarûrî halk etmesiyledir.

Ve ba'zılar ya'nî Abbâd bin Selmân-ı Damîrî² [77] muhassıs vaz' ve sâir emr-i hâric olmayıp belki zât-ı kelime olduğuna zâhib olmuştur. Ya'nî "Lafz ile ma'nâ beyninde münâsebet-i tabîyye olup lafzın o ma'nâya ihtisâs-ı delâletini iktizâ eder," demiştir. el-Hâsıl, meselâ (لَا) ile *su* beyninde münâsebet-i tabîyye olup (لَا) lafzı bi-tab'ihî ve bi-zâtihi *su* ma'nâsına delâlet eder. Ve (لَا) lafzının bu vechile *su* ma'nâsına delâleti (لَا) lafzının muktezâ-yı tab' u zâtı olup yoksa muktezâ-yı vaz' ve sâire değildir, demekden ibâretidir.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 348.

2 *Mutavvel* metninde yer almayan bu ismi mütercim, Siyâlkûtî'den nakletmiş görünmektedir. Krş: *Hâşîye* II, 348. Hasan Çelebi, Süleymân b. Abbâd ed-Damîrî olarak kaydetmiştir. bkz. *Hâşîye*, s. 522. *Mutavvel* nâşiri Ca'ferî'ye göre ise bu isim, Mutezili âlim Abbâd b. Süleymân es-Saymerî'dir. bkz. *el-Mutavvel*, III, 363.

İşte Musannif'in (وَالْقَوْلُ بِدَلَالَةِ اللَّفْظِ لِدَاتِهِ ظَاهِرُهُ فَاسِدٌ) kavli işbu mezheb-i Abbâd'ı redd olup cumhûr bu kavlin fesâdı üzere ittifâk eylemişlerdir. Zîrâ lafzın ma'nâ üzere delâleti eğer lafzın lâfıza delâleti gibi li-zâtihî ve min gayri vâsıtati'l-vaz' olmak lâzım gelse evvelen ihtilâf-ı ümemle lügâtın muhtelif olmasının vâcib olurdu. Zîrâ bizzât olan şey' ihtilâf u tahallûf etmez. Hâlbuki elfâzdan ekserîsi bir ümmet ve bir kabîle indinde bir meânî ve ümmet-i uhrâ indinde meânî-i uhrâ için olur. Meselâ (شوء) lafzı her ne kadar lisânımızda "sâd" ile müsta'mel ise de asl-ı lisân-ı Türk ya'nî Çağatay'da "sîn" ile olarak *ma'* ma'nâsına ve inde'l-Furs *cârib* ve inde'l-Arab *kabîh* ma'nâsındır.¹

Ve sâniyen; her bir şahıs her bir lafzın ma'nâsını fehmetmek vâcib olurdu. Zîrâ delîlin medlûlden infikâki mümteni'dir. Meselâ lafz lâfıza delîl olduğuyçün her bir şahıs her bir lafzdan o lafzın bir lâfızı olduğunu fehmeder.

Ve sâlisin; lafzın bi-vâsıtati'l-karîne ma'nâ-yı hakîkiden tecâvüzle ma'nâ-yı mecâziye delâlet edecek haysiyyetde kılınması mümteni' olurdu. Zîrâ bizzât olan şey' gayr ile zâil olmaz.

Ve râbian; bir lafzın inde'l-ıtlâk ma'nâ-yı sâniyen gayrısı fehmlunmayacak haysiyyetde bir ma'nâdan ma'nâ-yı âhara nakli mümteni' olurdu. Hâlbuki a'lâm-ı menkûle ve sâir menkûlât-ı şer'iyye ve örfiyye bunun hilâfındadır.

Ve hâmisin; mütenâfiyeyn veyâhûd mütezâddeyn beyninde (ناهِلٌ) lafzı gibi bir lafzın müştereken vaz'ı mümteni' olurdu. Zîrâ lafz-ı (ناهِلٌ) birbirine mütenâfi olan atşân ve reyyâna ıtlâk olunur lafz-ı müşterekdir. Ve meselâ lafz-ı (جَوْنٌ) ezdâddan olan sevâd ü beyâz beyninde müşterekdir. Ve bu imtinâ' zîrâ delâlet-i lafz li-zâtihî olmak lâzım gelse meselâ bir şey'e (هُوَ نَاهِلٌ) veyâhûd (هُوَ جَوْنٌ) denildiği gibi bu kelâmın mefhûmu o şey'in mütenâfiyeyn veyâhûd mütezâddeyn ile ittisâfi olmağını müstelzim olurdu. Hâlbuki biz kat'iyyen biliriz ki kelâm-ı mezkûrun ma'nâsı şey'-i mezkûrun ehad-i mütenâfiyeyn veyâhûd ehad-i mütezâddeyn ile ittisâfidir. Ve bu ta'lîl ba'zıların "Zîrâ ism-i vâhid zât-ı nakîzayn veyâhûd zât-ı

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 348.

mütezáddeyne münâsib olmaz,” deyü ta'lîlinden evlâdır. Zîrâ ism-i vâhidin zât-ı nakîzayn için münâsib olmadığı müselleme değildir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ تَأَوَّلَهُ السَّكَاكِيُّ)¹

Ve Sekkâkî, Abbâd'ın zikrolunduğu üzere “Delâlet-i lafz li-zâtihîdir,” deyü kavlini te'vîl ve zâhirinden sarf u tahvîl ile demişdir ki: “Bu kavlimime-i ilm-i iştikâk ve ilm-i harfin² kâil oldukları şey'e tenbîhdır. Zîrâ eimme demişlerdir ki: Hurûf için fî enfüsihâ havâss olup bu hâssalar sebebiyle muhtelif olarak cehr u hems ü şiddet ü rehâvet ve tavassut beynehümâ ve isti'lâ vü inhifâd u itbâk u infitâh emsâli aksâma münkasim olmuşdur. Ve bu havâss iktizâ eder ki havâss-ı mezkûreye âlim olan kimse hurûfdan mürekkebe olan bir lafzı bir ma'nâ için vaz'a şurû' ettiği vaktde lafz-ı mezkûrun mürekkebe olduğu hurûf ile vaz' edeceği ma'nâ beyninde tenâsübü ihmâl etmeye. Tâ ki riâyet-i tenâsüb şânından olan hikmetin hakkını gözetmiş ola. Meselâ harf-i rihveden “fâ” ile (فَضْمٌ) lafzının bir şey'in zâhir olmayacak mertebe kesriyçün ve harf-i şedîdden olan “kâf” ile (كُفْمٌ) lafzının bir şey'in mübeyyen ü zâhir olacak mertebe kesriyçün vaz' olunmasında bu riâyet zâhirdir. Ve hey'et-i terkîb-i hurûf için dahi havâss olup meselâ tahrik-i ayn ile (فَعْلَانٌ) ve (فَعْلَى) evzânında olan (نَزْوَانٌ) ve (حَيْدَى) lafzlarında manzûrdur. Şöyle ki (نَزْوَانٌ), bir hayvânın, dışısı üzerine isti'lâ edip cimâ' etmesi ma'nâsına ve (حَيْدَى), neşâtından için kendi zillinden ürken hımâr-ı [78] kavîye mevzû' olup ve bu isimlerin hurûfu müteharrik olduğu gibi müsemmalarında dahi hareket vardır.³ Ve damm-ı ayn ile (فَعْل) bâbının (شَرْفٌ) ve (كَرْمٌ) gibi ef'âl-i tabîyye-i lâzime için olmasında dahi bu riâyet mütehakkıkdır. Zîrâ damme akvâ-yı harekâtdan olmasıyla mevzû olan ma'nânın dahi akvâ-yı ef'âlden olması münâsibdir. Sâirleri de bunlara makîsdir.”⁴

1 Sekkâkî bu yorumu tevîl etmiştir.

2 Doğrusu *ilm-i sarf* olacaktır. Krş: Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 466; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, III, 365.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 525; Siyâlkütî, *Hâşîye*, II, 349.

4 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 466-467.

Mecâz

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمَجَازُ)

Mecâz-ı lafzî fi'l-asl bir kimse bir mekânı teaddî vü tecâvüz eylediği vaktde (يَجُوزُهُ - جَازَ الْمَكَانَ) kavillerinden (مَفْعَلٌ) ya'nî masdar-ı mîmî olup ba'dehû *fâil* ma'nâsına olarak kelime-i câizeye ya'nî mekân-ı aslîsini müteaddiye olan veyâhûd ma'nâ-yı *mef'ûl*de olmak üzere mecûzun bihâ olan ya'nî mekân-ı aslîsinden tecâvüz etdirilen kelimeye naklolunmuşdur. Şeyh *Esrâr-ı Belâgat*'de bu vechile zikrelemiştir.¹ el-Hâsıl, tafsîli mürûr etdiği üzere lafz-ı "hakikat", mekânında sâbite veyâhûd müsbete olan kelimeye naklolunmuş olduğu gibi lafz-ı "mecâz" dahi câize veyâhûd mecûzun bihâ olan kelimeye naklolunmuşdur.

Ve Musannif *Îzâh*'da, lafz-ı "mecâz"ın bu vechile *fâil* veyâ *mef'ûl* ma'nâsına masdar-ı mîmîye haml olunmasında olan tekellüfden nâşî (جَعَلْتُ كَذَا مَجَازًا) kavillerinden olmasının zuhûrunu zu'm eylemiştir ki "Fülân şey'i hâcetim için tarîk u vesîle kıldım," ma'nâsındadır. Şu asla mebnî ki (جَازَ الْمَكَانَ) kavillerinin ma'nâsı (سَلَكَ الْمَكَانَ) demektir. Bu sûretde mecâz zarf olmuş olur. Ve bu kavlden me'hûz olmasının zuhûru, mecâz ma'nâ-yı mecâzinin tasavvuruna tarîk olduğu cihetle tesmiyede tahakkuk-ı münâsebetdir.²

Lâkin ma'nâ-yı evvele hamlinde hakikatın ma'nâ-yı mâ vuzia lehinde müsta'mele olan kelimeye ıtlâkı mahallinde sâbite veyâ müsbete olmasına ibtinâ olunmasıyla tekâbüle riâyet hâsıl olduğundan Şârih-i merhûm kelâm-ı Musannif'i bu dakıkaya işâret için *zu'm* ile ta'bîr eylemiştir. Ve eğer tevehhüm olunursa ki bu vech ya'nî Musannif'in zikrelediği münâsebet hakikatın dahi mecâz tesmiyesini müstelzim olur; zîrâ hakikat ma'nâ-yı hakikati tasavvura vesîledir.

Cevâbında deriz ki: Bir şey'in bir ism ile tesmiyesinde olan i'tibâr-ı tenâsüb bir şey'in bir şey' ile vafında olan i'tibâr-ı ma'nâya mugâyirdir. Meselâ kendisiyçün humret olan insâna *ahmer* tesmiyesiyle şahs-ı merkûmun ahmerle tavsîfi beyninde i'tibâr-ı tenâsübde fark olup zîrâ tesmi-

1 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 227.

2 Krş: Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 264.

yede i'tibâr-ı tenâsüb ismin ma'nâ-yı müsemmâya vaz'ı hâlinde tesmiye olunacak ismi esmâ-i sâire üzerine tercîh ve bu ism müsemmâya esmâ-i sâireden evlâ olduğunu beyân içündür. Ve bir şey'in bir vasf ile tavsîfinde olan i'tibâr-ı tenâsüb, vasfın sıhhat-i itlâkiyçündür. Ve bundan için bekâ-i ma'nâ vasfda şart olup tesmiyede şart değildir. Meselâ insân-ı mezkûrden humretin zevâli indinde hakîkaten ahmer ile vasfı sahîh olmayıp tesmiyesi sahîh olur. İmdi hakikatde sübût ve mecâzda tarîk-ı ma'neyenin i'tibârı bunların hakikat ve mecâz ile tesmiyelerinin sıhhatiyçün olmayıp belki bu ismin evleviyeti ve esmâdan bunların gayrisıyla tesmiyeleri üzere tercîhi içündür. Bu cihetle tesmiyenin i'tibâr-ı tenâsübünde o ma'nânın müsem-mânın gayrıda vücûduyla îrâd-ı nakz sahîh olmaz. Ya'nî mâ-nahnu fihimizde olduğu gibi tasavvur-i ma'nâya tarîk olmak ma'nâsı hakikatde dahi mevcûd olmasıyla mecâza mecâz tesmiyesinde i'tibâr olunan işbu vech-i tenâsüb müntakız olur, denilemez.

Mecâz-ı Müfred

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى: (مُفْرَدٌ وَمُرَكَّبٌ، أَمَّا الْمُفْرَدُ فَهُوَ الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَتْ لَهُ فِي اضْطِلَاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ عَلَيَّ وَجِهٍ يَصْحُ مَعَ قَرِينَةٍ عَدَمِ إِزَادَتِهِ)¹

İmdi mutlakan mecâz, müfred ile mürekkebe münkasim olup ve bunlardan her birerlerinin hakikati, hakikat-i âhara muhâlif olmasıyla ta'rîf-i vâhidde cem'leri mümkün olamaz. Mecâz-ı müfred, tehâtub kendisiyle olan istilâhda vaz' olunduğu ma'nânın gayrıda ma'nâ-yı mevzûunu irâdeye mânia olan karînenin vücûduyla berâber vech-i sahîh üzere isti'mâl olunan kelimedir. Vech-i sahîhden murâd, ma'nâ-yı aslî ile ma'nâ-yı müsta'meli beyninde ma'nâ-yı müsta'melin irâdesini tashîh edecek alâka-i mu'teberinin vücûdudur. (الْمُسْتَعْمَلَةُ) kavli, isti'mâl olunmayan kelimedenden ihtirâz-dır. Zirâ ânifen zikrolunduğu [79] üzere kelime kable'l-isti'mâl hakikat tesmiye olunmadığı misillü mecâz dahi tesmiye olunmaz. Ve (فِي غَيْرِ مَا وُضِعَتْ لَهُ) kavliyle hakikatden ihtirâz olunmuşdur. Hakikat de mürtecel veyâhûd menkûl veyâhûd bunların gayrisı olmakdan eammdır.

1 Mecâz, müfred ve mürekkebe olur. Müfred mecâz, konuşmanın gerçekleştiği istilâhda, vaz edildiği anlamın dışında bir anlamda, vaz edildiği anlamın kastedilmediğini gösteren bir karîneyle sahîh bir şekilde kullanılan kelimedir.

Hafî olmaya ki lafzın mefhûmu taaddüd etdiği sûrette eğer mefhûmeyn beyninde nakil hulûl etmezse müsterekdir. Ve eğer nakil tahallül ederse bu sûrette nakil li-münâsebetin olmadığı takdîrde mürtecel ve li-münâsebetin olduğu takdîrde eğer ma'nâ-yı evvel metrûk ü mehcûr olursa menkûl ve mehcûr olmazsa ma'nâ-yı evvelde hakikat ve sâni'de mecâzdır.¹

Ve (فِي اضْطِرَاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ) zarfî (وُضِعَتْ) kavline müte'allık olup ıstılâh-ı âharda mâ vuzia lehi olan ma'nâda isti'mâl olunan mecâzı idhâl içündür. Meselâ örf-i şer'î ile hitâb eden kimsenin mecâzen *duâ* ma'nâsında isti'mâl eylediği lafz-ı "salât" her ne kadar fi'l-cümle ya'nî bi-hasebi'l-lüga mâ vuzia lehinde müsta'mel ise de tehâtub kendiyile vâki' olan ıstılâh-ı şer'de mâ vuzia lehi olan ma'nâda müsta'mel değildir. Ve lafz-ı "salât"ı, örf-i lügatle hitâb eden kimse mecâzen erkân-ı mahsûsada isti'mâl eylese yine ıstılâh-ı tehâtubda olan mâ vuzia lehinde müsta'mel olmamasıyla mecâzdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَلَا بُدَّ مِنَ الْعَلَاقَةِ لِيُخْرَجَ الْغَلَطُ وَالْكِتَابَةُ)²

İmdi, mecâzda nev'i mu'teber olan bir alâka bulunması lâzımdır. Zîrâ ta'rîfde olan (الْمُسْتَعْمَلَةُ) kavlinde maksûd bu ma'nâ olup (عَلَى وَجْهِ يَصِحُّ) kavline müte'allıktır. el-Hâsıl, ma'nâ-yı mecâz ile vaz'-ı evvel beyninde bir münâsebet-i mu'tebere muktazî olarak ve bu münâsebet ehl-i lügatin beyân eylediği münâsebet olup münâsebet-i mutlaka değildir. Ve ta'rîfde (عَلَى وَجْهِ يَصِحُّ) kaydını ityân ile mecâzı lüzûm-i alâka ile takyîd ta'rîf-i mecâzdan galatı ihrâc içündür. Meselâ kitâba işâret ederek (حُدِّ هَذَا الْقَرْسِ)³ denilse bu isti'mâl adem-i alâkadan nâşî vech-i sahîh üzere değildir. Ve (مَعَ قَرِينَةٍ عَدَمِ إِرَادَتِهِ) kavliyle kinâye hurûc eder. Zîrâ kinâye mâ vuziat lehinin cevâz-ı irâdesiyle berâber mâ vuziat lehinin gayrıda müsta'melidir. İmdi, mâ vuzia lehinin gayrıda müsta'mel olan lafz ba'zı kerre mecâz ve ba'zı kerre kinâye ve ba'zı kerre galat ve ba'zen mürtecel ve ba'zen menkûl olur. Şöyle ki mâ vuzia lehinin gayrıda mâ vuzia lehinin gayrı olduğu haysiyyetden müsta'mel olan lafz ma'neyyn beyninde alâkadan nâşî isti'mâl olunursa; bu hâlde eğer ma'nâ-yı mevzûun lehinin cevâz-ı irâdesiyle berâber müsta'mel olursa "kinâye"dir. Ve eğer ma'nâ-yı mevzûun lehinin

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 349-350.

2 O hâlde, "galat" ve "kinâye"nin tanımın dışında kalabilmesi için mecâza bir alâka gerekmektedir.

3 Al şu atı.

irâdesinden mânia olan karîne ile olursa ma'nâ-yı mevzûun leh mehcûr olmadığı sûretde “mecâz” ve mehcûr olursa “menkûl”dür. Ve eğer isti'mâli ma'neyeyn beyninde alâkadan için olmazsa; bu da lâ an kasdin isti'mâl olunursa “galat” ve eğer bi-kasdin olursa “mürtecel”dir.¹

Ve menkûlden bir nev'i, mevzûun leh-i evvel için olan ma'nâ-yı mecâzide tağlîb olunarak hattâ ki mevzûun leh-i evvel hecr u terk olunandır. Ve bu nev'-i menkûlât lügatde ma'nâ-yı evvelde hakikat ve sâni'de mecâzdır. Ve menkûlün fi'h olan ıstîlâhda bi'l-akstdir. Ya'nî evvelde mecâz ve sâni'de hakikatdir. Meselâ *duâ* ma'nâsından duâyı müşt Emil olan erkân-ı mahsûsaya menkûl salât, lügatde duâda hakikat ve erkân-ı mahsûsada mecâz ve şer'de bi'l-aks erkân-ı mahsûsada hakikat ve duâda mecâzdır.

Ve menkûlden nev'-i âhar, mevzûun leh-i evvelin ba'zı efrâdında tağlîb olunandır. Meselâ *dâbbe* lafzı ferese husûsiyyet-i feres mülâhaza olunmayarak mücerred arz üzere debb ü seyr etmesi i'tibâriyle ıtlâk olunduğu vaktde hakikat ve mecmû'-i husûsiyyet-i feres ve debîb i'tibâriyle olduğu hinde mecâz olur. Ve bu i'tibâr min haysü'l-lüga olup ammâ min haysü'l-örf dâbbe feres için ibtidâen mevzû'dur. Ve ma'nâ-yı debîbe riâyet mücerred tesmiyede münâsebet için olup nakilden âriye olan hakikat-i lügaviyye bunun hilâfındadır. Zîrâ işbu hakikatde ma'nâ-yı debîbe riâyet sıhhat-i ıtlâk için olarak hattâ ki dâbbe lafzının her bir kendisinde debîb ü seyr bulunanların cümlesine [80] ıtlâkı sahîh olur. Ve mâ vuzia lehinin gayrıda müstâ'mel olan mecâz-ı mutlak ya'nî mecâz-ı lügavî dahi bunun hilâfındadır. Zîrâ mecâzda ma'nâ-yı hakîkiyi i'tibâr ancak mecâz olan lafzın lâzım-ı ma'nâ-yı hakîkî kendisinde mevcûd olan her bir şey' üzerine ıtlâkı sahîh olmak için olup hattâ ki esed lafzının kendisinde şecâat bulunan her bir şey'e ıtlâkı sahîh olur. Hâlbuki menkûlde riâyet-i ma'nâ mücerred tesmiyede münâsebetden nâşi olmasıyla örfde kendisinde debîb olan her şey' üzerine *dâbbe* ıtlâkı ve şer'de her bir duâ üzere *salât* ıtlâkı sahîh olmaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَكُلُّ مِنْهُمَا لَعَوِيٌّ وَشَرَعِيٌّ وَعَرْفِيٌّ خَاصٌّ أَوْ عَامٌّ)²

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 350-351.

2 Hakikat ve mecâzdan her biri, *lügavî*, *şer'î*, *örfî bâss* ve *örfî âmm* (olmak üzere dört kısma ayrılır.)

Ve hakikat ve mecâzdan her birerleri lügavî ve şer‘î ve örfî hâss ve örfî âmm aksâm-ı erbaasına münkasım olur. Örfî hâssdan murâd, ma‘nâ-yı lügavîden nâkili taayyün eden lafzdır. Meselâ ehl-i nahv ve ehl-i sarf ve ehl-i kelâmın meânî-i lügaviyyeden nakleyledikleri elfâz işbu örf-i hâssdandır. Ve örfî âmm, nâkili müteayyin olmayandır. Ve bundan murâd “Nâkili cem‘-i nâsıdır,” demek olmayıp belki ta‘yîn ile nâkili ma‘lûm olmamasıdır.¹ Hâsılı, tâife-i mahsûsaya müstenid olursa örf-i hâss ve illâ örf-i âmmdır.

Ammâ hakikatın bunlara inkisâmı zîrâ eğer bir hakikatın vâzı vâzı‘-ı lügat olursa hakikat-i şer‘iyyedir. Ve illâ örfiyye-i âmme veyâ hâssadır. Hâsılı, vâzıa nisbet olunur. Ve ammâ mecâzın inkisâmı zîrâ tehâtub kendisiyle vâki‘ olup ve lafzın mâ vuzia lehinin gayrıda isti‘mâli kendisinde olan ıstılâh-ı lügat ise mecâz-ı lügavî ve eğer ıstılâh-ı şer‘î ise şer‘îdir. Ve illâ örfî âmm veyâhûd hâssdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَ «أَسَدٍ» لِلسَّيِّعِ وَالرَّجُلِ الشُّجَاعِ وَ «صَلَاةٍ» لِلْعِبَادَةِ وَالذُّعَاءِ وَ «فِعْلٍ» لِلْفِعْلِ وَالْحَدِيثِ وَ «دَابَّةٍ» لِذِي الْأَرْبَعِ وَالْإِنْسَانِ)²

Hakikat ve mecâzın lügavî ve şer‘î ve örfî hâss ve âmmına misâl olup ya‘nî meselâ (أَسَدٌ) bir lafzdır ki örf-i lügatle hitâb eden kimse bu lafzı sebû‘-i mahsûsda isti‘mâl ettiği vaktde hakikat-i lügaviyye ve racül-i şücâda isti‘mâl ederse mecâz-ı lügavî olur. Ve kezâlik lafz-ı (صَلَاةٌ)‘ü örf-i şer‘ ile hitâb eden kimse ibâdet-i mahsûsada isti‘mâl ettiği sûretde hakikat ve duâda isti‘mâl ederse mecâz olur. Ve kezâlik örf-i nahv ile muhâtab olan kimse kesr-i “fâ” ile lafz-ı (فَعْلٌ)‘ü (ضَرَبَ) ve (نَصَرَ) gibi lafz-ı mahsûsda isti‘mâl ederse hakikat ve mef‘ûlün bih ve mef‘ûlün fih ve mef‘ûlün lehin ta‘riflerinde olduğu gibi *hades* ma‘nâsında isti‘mâl ederse mecâzdır. Ve kezâlik lafz-ı (دَابَّةٌ) zevî‘l-erba‘da isti‘mâl olunursa hakikat ve insânda mecâzdır. Zîrâ dâbbe örf-i âmmda kavâim-i erbaası olan hayvânâtda hakikat ve sâni‘de mecâzdır. *Tefsîr-i Kebîr*’de (دَابَّةٌ) lafzı örfde hâssaten feres için olduğunu ve *Telvîh*’de zevât-ı kavâim-i erba‘ için idüğünü ve *Kâmûs*’da mâ-yurkebu için tağlîb olduğunu beyân eylemiştir.³

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 351.

2 Malum yırtıcı hayvan ile cesur kişiye *aslan*, malum ibâdet türü ile dua için *salât*, lafız ile hadese *fil* ve dört ayaklı hayvan ile insana *dâbbe* denmesi gibi.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 351.

Musannif'in işbu emsilede lafz-ı nekira ile zikreylediği (أَسَدٌ) ve (صَلَاةٌ) ile nezâiri hakikat ve mecâzı temsîl ve bunların mâba'dinde îrâd eylediği (السَّبْعُ) ve (الرَّجُلُ) lafzlarıyla emsâli, ma'nâ-yı hakikî ve mecâziye işâretidir. Ve setîr olmaya ki re'y-i Şârih üzere elfâz vaz'-ı zımnî ile kendi nefslerine mevzû' olmasıyla zikrolunan (كَأَسَدٍ وَصَلَاةٍ) kavilleriyle nezâirinde murâd nefs-i lafz-ı (أَسَدٌ) ve nezâiri olarak bunlar hakikat, muarrefe dâhil olan tenvînler tenvîn-i temekkün olup fakat Şârih'in "nekira" ıtlâk etmesi "sûret-i nekirada" demektir.¹

Aksâm-ı Mecâz-ı Müfred

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمَجَازُ مُرْسَلٌ إِنْ كَانَتْ الْعَلَاقَةُ غَيْرَ الْمُسَابَهَةِ، وَإِلَّا فَاسْتِعَارَةٌ)²

Ve mecâz kısmeyne münkasim olarak eğer alâka-i musahhiha ma'nâ-yı mecâzî ile ma'nâ-yı hakikî beyninde müşâbehetin gayrı olursa mürsel ve illâ istiâredir. Ve bu takdîr üzere istiâre ma'nâ-yı aslîsine teşbîh olunan ma'nâda müsta'mel lafz olmuş olur. Meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي)³ kavlimizde olan "esed" gibi.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَكَثِيرًا مَا تُطَلَّقُ الْأَسْتِعَارَةُ عَلَى اسْتِعْمَالِ اسْمِ الْمُسَبَّهِ بِهِ فِي الْمُسَبَّهِ، فَهَمَّا مُسْتَعَارٌ مِنْهُ وَمُسْتَعَارٌ لَهُ وَاللَّفْظُ مُسْتَعَارٌ)⁴

Ve çok kerre istiâre mütekellimin fi'li olan (اسْتِعْمَالِ اسْمِ الْمُسَبَّهِ بِهِ فِي الْمُسَبَّهِ) mefhûmuna ıtlâk olunur. Ve işbu müşebbeh bihi müşebbehde isti'mâl [81] ma'nâsına ıtlâk olunduğu sûrette lafz-ı "istiâre" masdar ma'nâsına olup lafz-ı mezkûrden iştikâk-ı sahîh olarak mütekellim *müsta'ir* ve ma'nâ-yı müşebbeh bih *müsteâr minh* ve ma'nâ-yı müşebbeh *müsteâr leh* ve lafz-ı müşebbeh bih *müsteâr* olur. Zîrâ lafz ya'nî meselâ (أَسَدٌ) lafzı âriyyet olarak müşebbeh bihden müşebbeh için taleb olunmuş libâs menzilesindedir.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 351.

2 (Mecâz iki kısma ayrılır); alâka benzerlik dışında bir şey olursa *mecâz-ı mürsel*, değilse *istiâre* olur.

3 (Ok) atan bir aslan gördüm.

4 Çoğu kere istiâre, müşebbeh bihin ismini müşebbehte kullanmaya denir. Bu durumda, (müşebbeh bih) *müsteâr minh*, (müşebbeh) *müsteâr leh* ve (müşebbeh bihin) lafzı *müsteâr* adını alır.

Mecâz-ı Mürsel

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمُرْسَلُ كَ «الْيَدِ» فِي النَّعْمَةِ)¹

Ve mecâz-ı mürsel, zikrolunduğu üzere, kendisinde alâka müşâbehe-tin gayrı olan mecâz olup bu da *ni'met* ma'nâsında isti'mâl olunan (يَدٌ) gibidir. (يَدٌ) lafzı câriha-i mahsûsaya mevzûa olup lâkin yedden sudûr edip maksûd bi'n-ni'me olan kimseye ya'nî mün'amün aleyhe vâsıl olmak ni'metin şânından olmasıyla câriha-i mahsûsa ni'met için illet-i fâiliyye menzilesindedir. Ve fi'l-vâki' illet-i fâiliyye sâhib-i yed olan şahs-ı mün'imdir. Kezâlik ni'met yed ile zâhir olduğu cihetle yed ni'met için illet-i sûriyye menzilesindedir. Hâsılı, câriha-i mahsûsa ma'nâsına olan yed lafzının ni'metde isti'mâli illet-i fâiliyye ve sûriyye menzilesinde olan şey'in ismini ma'lûl üzere ıtlâk kabîlinden mecâz-ı mürseldir. Ve bunun-la berâber mün'ime işâret olunmak dahi lâzım gelir. Meselâ كَثُرَتْ أَيَادِي (كَثُرَتْ أَيَادِي فِي الْبَلَدِ)⁴ denilir. Ve ammâ (جَلَّتْ يَدُهُ عِنْدِي)³ ve (فُلَانٍ عِنْدِي)² kavli (كَثُرَ ظُهُورُ سُلْطَانِهَا)⁵ ma'nâsına bunun hilâfı olarak mün'ime işâret gayr-ı mevcûddur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْقُدْرَةُ)⁶

Dahi mecâz-ı mürsel, *kudret* ma'nâsında isti'mâl olunan (يَدٌ) gibidir. Zîrâ kudretin ekser-i zuhûr-i sultân ü hükmü yedde olup ve kudret üzere delâlet eden batş u darb u kat' u ahz emsâli ef'âl-i yed ile olarak alâka mevcûddur. Ve ammâ (الْمُؤْمِنُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ وَيَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَذْنَاهُمْ وَهُمْ يَدٌ عَلَى (الْمُؤْمِنُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ وَيَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَذْنَاهُمْ وَهُمْ يَدٌ عَلَى) hadîs-i şerîfde vâki' olan lafz-ı (يَدٌ) bâb-ı teşbîhdendir. Bu sûretde (يَدٌ) lafzının hadîs-i şerîfde ni'met ve kudret ma'nâlarından hiç birine mahmûl olmayıp cemâat-i müslimîne ıtlâk olunmasıyla ehl-i beyânın kavli mankûz olmaz. Zîrâ lafz-ı (يَدٌ) burada mecâz-ı mürsel olmayıp murâd cemâat-i mü'minîni yed-i vâhideye teşbîhdendir. Ya'nî ehl-i îmân kesîru'l-efrâd

1 *Yed / el* kelimesinin *ni'met* anlamında kullanılması mecâz-ı mürsele örnektir.

2 Falancanın bana çok ihsanı vardır.

3 Onun ihsanı nazarımda çok kıymetlidir.

4 Memlekette ihsan genişledi.

5 Sultanın memlekete (ekonomik) etkisi arttı.

6 (*Yed / el* kelimesinin) *kudret* anlamında (kullanılması da mecâz-ı mürsele örnektir.)

7 "Müminlerin kanları ve canları birbirine eşittir. Kamu adına ötekilere verilecek güvenceyi (zimmet akdini) sıradan bir mümin de verebilir. Onlar başkalarına karşı tek el gibi yekvücutturlar." (Nesâî, Kasâme 12)

olmalarıyla berâber beynlerinde vücûb-i kemâl-i ittifâk u ittihâdda yed-i vâhîde gibi olup ba'zı eczâ-yı yed iâne vü teâzudda ba'zı âharîni terk etmek ve eczâ-yı yed tasarrufda muhtelif olmak mutasavver olmadığı gibi tarîk-ı mü'minîn dahi müşrikîn üzere yekdiğere teâzud u teâvünde yed emsâlidir. Zîrâ kelime-i tevhîd anları câmia ve yekdiğerini terk ü hizlândan mâniadır.

(تَكَافَى) *tesâvî* ma'nâsınadır. Çünkü ehl-i Câhiliyye beynlerinde dem-i vadî' ile dem-i şerîfi müsâvâtda tutmayıp bir vadî' bir şerîfi katleylediği hinde maktûl-i vâhîde bedel ekârib-i kâtilden eşhâs-ı adîdeyi ta'me-i şemşîr-i gadr ederler idi. Bu âdet-i kabîhanın izâlesi zeylinde Hazret-i sâhib-i saâdet sallallâhu teâlâ aleyhi vesellem efendimiz bi-tarîki'l-ihbâr buyururlar ki: Cenâb-ı Bârî meşrû'iyet-i kısâs ile mübeccel buyurduğu millet-i İslâmiyye'nin dimâsı nesak-ı müsâvâtda olup ve anlardan nisâ vü zuafâ gibi ednâ olanlar bile ahd ü zimmelerine sa'y ederler. Ve anlar mâsivâları olan şirzime-i küffâr üzerine yek diğere teâvün ü tezâhür etmekte yed-i vâhid menzilesinde ittifâk u ittihâd-ı tâmm üzeredirler.

Ve Şeyh'in *Esrâr-ı Belâgat*'de "İşbu hadîs-i nebevîde yed istiâredir,"¹ demesi kelâm, müşebbeh bih üzere duhûl-i edât-ı teşbîh hasen olmayan kabilden olursa itlâk-ı istiâre mahall-i kabûlde olduğuna dâir mürûr eden kelâmına mebnîdir. Ve bu makâmda (عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ) vasfî mülâyim-i müşebbeh bih olmayıp belki müşebbehe mülâyim olmasıyla duhûl-i edât ile (هُمْ كَيْدِ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ) denilmek gayr-ı müstahsendir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالرَّأْيِيَّةُ فِي الْمَزَادَةِ)²

Dahi mecâz-ı mürsel *mezâde* ma'nâsına isti'mâl olunan (رَأْيِيَّةٌ) gibidir. (مَزَادَةٌ) mizvededir ki dağarcık emsâli kendisine zâd ya'nî sefer için ittihâz olunan taâm vaz' olunur. (رَأْيِيَّةٌ) fi'l-asl mezâde tahmîl olunan bâirin ismidir. Ve mezâde ile râviye beyninde alâka, râviyenin ya'nî bâirin mezâdeyi hâmil olmasıdır. Ve işbu râviye ile mezâde beyninde olan alâka-i mezkûre mücâveret nev'indedir. Mücâveretle murâd, cüz'ün küllde ve hâlin mahalde ve mazrûfun zarfda [82] olması gibi ehadühümâ âharda olmakdan ve mahall-i vâhidde ve mahalleyn veyâ hayyizeyn-i mütekâribeynde bulun-

1 Krş: Cürçânî, *Esrârul-Belâga*, s. 252.

2 *Râviye* (azık taşıyan deve) kelimesinin *mezâde* (azık torbası) anlamında kullanımı da mecâz-ı mürseldir.

malarından ve sebep ve müsebbeb gibi vücûdda ve zıddeyn gibi hayâlde veyâhûd aklda mütelâzimeyn olmalarından eammdır.

Lâkin Seyyid Şerîf, mezâdenin beyân-ı Şârih üzere *mizvede* ma'nâsına hamli sahih olmayıp mezâde *hayvâna tahmil olunan su kırbaşı* ma'nâsına olarak râviye bu ma'nâca mezâde ma'nâsına haml olunduğunu beyân etmiştir.¹ Ve hakk olan da kelâm-ı Seyyid'dir ki isti'mâlden dahi ma'lûm olarak lisânımızda bile *râviye* itlâk etdikleri su kırbaşı olup yoksa ebnâ-yı seferin derûnuna taâm vaz' etdikleri mizvedeye ya'nî dağarcığa râviye itlâkı gayr-ı manzûr ve itibâr-ı alâkadan mehcûrdur.

Ve Musannif mecâz-ı mürsel için işbu emsile-i adîdeyi zikr ile berâber bundan sonra envâ'-ı alâkadan birkaçına dahi vech-i küllî üzere işâret etmekteği murâd etmiştir. Tâ ki cüz'ıyyâtı envâ'-ı mezkûreye kıyâs oluna. Ve bu da zîrâ alâka inde'l-Arab nev'i mu'teber olan alâkadan olması vâcib olup ve cüz'ıyyâtından her bir cüzde Arab'dan nakil şart değildir. Zîrâ eimme-i edeb itlâk-ı mecâzîde Arab'dan nev'-i alâkanın nakli üzere tevakkuf edip âhâd ü cüz'ıyyât-ı alâkanın mesmû' olması üzere tevakkuf etmediler. Meselâ Arab'ın müsebbeb üzere ism-i sebebi itlâkları sâbit olmak vâcib olup lâkin efrâdından olarak meselâ gaysin nebât üzere itlâkı Arab'dan mesmû' olmak vâcib değildir. Ve (الْمَجَازُ مَوْضُوعٌ بِالْوَضْعِ النَّوعِيِّ لَا بِالْوَضْعِ الشَّخْصِيِّ)² kavillerinin ma'nâsı budur.

Ve envâ'-ı alâka-i mu'tebera kesîre olup zikreyledikleri üzere yirmi beşe kadar terakkî eder. Ve Musannif rahimehullâhu teâlâ evvelâ sebebiyyet-i sûriyye alâkasıyla (يَدٌ) lafzının ni'met ve kudret üzere ve alâka-i mücâveretle râviyenin mezâde üzere itlâkında sebkâd edenden mâadâ mizmâr-ı belâgatde kesret-i deverânına mebnî envâ'-ı alâkadan dokuzunu îrâd ile buyurur ki:

(وَمِنْهُ تَسْمِيَةُ الشَّيْءِ بِاسْمِ جُزْئِهِ كَ«الْعَيْنِ» فِي الرَّبِيئَةِ)³

Ve bir şey'i cüz'ünün ismiyle tesmiye dahi mecâz-ı mürseldendir. Ve Musannif'in bu kelâmında müsâmaha olup murâd bu tesmiyede mecâz-ı

1 Cürçânî, *Hâşiyeye*, s. 358.

2 Mecâz vaz'-ı şahsî ile değil vaz'-ı nev'î ile mevzû'dur.

3 Bir şeyin, kendine ait cüzün ismiyle adlandırılması da mecâz-ı mürseldir. Bir organ olan gözün, düşün kuvvetlerini gözetleyen *gözcü* anlamında kullanımı gibi.

mürsel olduğunu ifâdedir. Zîrâ mecâz-ı mürsel olan nefs-i tesmiye olmayıp belki bir şey'in cüz'üne mevzû' olarak o şey'e ıtlâk olunan lafzdır. Ve bu da câriha-i mahsûsa ma'nâsına mevzû' olan (عَيْنٌ) lafzının rebîede isti'mâli gibidir. (رَبِيَّةٌ) şahs-ı rakîbdır ki Türkî'de dahi lafz-ı *rakîb* müsta'mel olup gözcülük ve nıgehbanlık eden kimsedir. Ve ayn-ı şahs rebîeden cüzdür. Ve bu ıtlâkın sebebi çünkü racülün rebîe vü gözedici olmasında asl-ı maksûd ayn olup zîrâ bi-dûni'l-ayn a'zâ-i sâire şu hâlde fâide vermeyeceği der-kâr olmasıyla ke-enne ayn-ı şahs rakîbin küllisi i'tibâr olunmuştur. İşte bu beyândan ma'lûm olur ki küll üzere ıtlâk olunan cüz' için küll ile kasdolunan ma'nâya mezîd-i ihtisâs olmak lâzımedendir. Meselâ rebîe üzere yed veyâhûd isba' ıtlâkı câiz değildir. Zîrâ her ne kadar yed ü isba'dan her birisi dahi ayn gibi şahs-ı rebîeden cüz' ise de maksûd olan ma'nâ-yı rakâbetde bunlar için mezîd-i ihtisâs mevcûd değildir.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَعَكْسُهُ كَ «الْأَصَابِعِ» فِي الْأَتَامِلِ)¹

Ve zikrolunan (تَسْمِيَةُ الشَّيْءِ بِاسْمِ كَلِمَةٍ) nin aksi olarak (تَسْمِيَةُ الشَّيْءِ بِجُزْئِهِ) dahi mecâz-ı mürseldendir. el-Hâsıl, ol bir şey'in ism-i cüz'üyle tesmiye olunması olup bunun aksi, cüz'ü küllün ismiyle tesmiyedir ki (أَصَابِعِ) lafzının (أَتَامِلِ) de isti'mâli bu kabildendir. Nitekim ﴿يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ﴾² kavli-i şerîfde vâki' olmuştur. (أَتَمَلَّةٌ) *parmak ucu* ve (إِضْبَعٌ) *parmak* ma'nâsına olarak enmüle esâbi'den cüz'dür. Ve bu ıtlâktan garaz mübâlağa olup ke-enne “Kemâl-i havf u dehşetlerinden nâşi âvâz-ı sâikayı kat'an işitmek üzere esâbi'lerinin cümlesini kulaklarına tıkırlar,” demek ma'nâsını ifâde eder.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَتَسْمِيَتُهُ بِاسْمِ سَبَبِهِ، نَحْوُ: «رَعَيْنَا الْعَيْثَ» أَوْ مُسَبِّبِهِ، نَحْوُ: «أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ نَبَاتًا»)³

Dahi bir şey'i, sebebinin ismiyle tesmiye dahi mürseldendir. Meselâ (رَعَيْنَا الْعَيْثَ) terkîbi bu kabilden olarak ra'y olunan gays ü matar olmayıp murâd, sebebi olan nebâtdır. Veyâhûd bir şey' müsebbebinin ismiyle tesmi-

1 Bunun tam aksi de mecâz-ı mürseldir. *Parmaklar* demek olan (أَصَابِعِ) kelimesinin *parmak uçları* (أَتَامِلِ) anlamında kullanımı gibi.

2 “Yıldırımlara karşı parmaklarını kulaklarına tıkırlar.” (el-Bakara 2/19)

3 Bir şeyin, “Yağmuru otlattık” örneğinde olduğu gibi sebebinin ve “Göküzü ekin yağdırdı,” cümlesinde görüldüğü üzere sonucunun (müsebbeb) ismiyle adlandırılması da mecâz-ı mürseldir.

ye olunur. Meselâ (أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ نَبَاتًا) kavli [83] bu nev'den olarak semânın imtâr eylediği nebât olmayıp murâd, nebât gaysden müsebbeb olmasıyla (أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ غَيْثًا) demektir. el-Hâsıl, evvelde nebâta, sebebi olan gaysin ismi ve sâni'de gayse, müsebbebi olan nebâtın ismi itlâk olunmuştur.

Ve Musannif *İzâh*'da (تَسْمِيَةُ السَّبَبِ بِاسْمِ الْمُسَبَّبِ) için îrâd eylediği emsile miyânında ¹ (فَلَانَ أَكِلُ الدَّمِ) kavlini îrâd eylemiştir.² Ve zâhir olan, bu temsil sehv olup kavli-i mezkûr tesmiyetü'l-müsebbeb bi'smi's-sebeb kabîlindedir. Zirâ murâd ekl-i diyet olup dem ise sebep-i diyetdir. Ve müstağrebdir ki kavli-i mezkûru tefsîrde (أَيُّ الدِّيَةِ الْمُسَبَّبَةِ عَنِ الدَّمِ) ta'bîriyle diyetin müsebbeb olduğunu beyân eylemiştir.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ مَا كَانَ عَلَيْهِ، نَحْوُ: ﴿وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ﴾)⁴

Ve bir şey'i vasf ve hâl-i sâbıkı emsâli zamân-ı mâzide olduğu şey'in ismiyle tesmiye dahi mecâz-ı mürseldendir. ﴿وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ﴾ nazm-ı şerîfi bu üslûbda olarak îtâ-i emvâl derece-i rüşd ü bülûğu idrâkden sonra olup ve ba'de'l-bülûğ yetimlik bâkî olmayacağından murâd “vakt-i i'tâdan mukaddem yetim olanlar” demektir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ مَا يُوُولُ إِلَيْهِ، نَحْوُ: ﴿إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾، أَوْ مَحَلِّهِ، نَحْوُ: ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾، أَوْ حَالِهِ، نَحْوُ: ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ﴾، أَيُّ: فِي الْجَنَّةِ)⁵

Veyâhûd bir şey'i zamân-ı müstakbelde evl ü rücû' edeceği şey'in ismiyle tesmiye dahi mürseldendir. Meselâ ﴿إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾ kavli-i şerîfinde murâd müstakbelde hamr olacak asîr olup istikbâlde hamr olacağı münâsebetle *hamr* itlâk olunmuştur. Veyâhûd bir şey'i mahallinin ismiyle tesmiye dahi mürseldendir. ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾ kavli-i şerîfi bu nev'den olup nâdî *meclis* ma'nâsına olarak murâd meclise hulûl eden ehl-i meclisdir. Veyâhûd bir şey'i ism-i hâlliyle ya'nî o şey'de hulûl etmiş olan şey'in ismiyle tesmiye

1 Falanca kan (parası yani diyet) yiyor.

2 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 270.

3 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 270.

4 Bir şeyi eskiden bulunduğu hâl ile adlandırmak da mecâz-ı mürseldir. Örnek: “Yetimlere mallarını geri verin.” (en-Nisâ 4/2)

5 Bir şeyi gelecekte alacağı durum, bulunduğu yer veya içindeki şey ile adlandırmak da mecâz-ı mürseldir. Örnekler: a) “Rüyada kendimi şarap (yapmak için üzüm) sıkarken gördüm.” (en-Nisâ 4/2) b) “Çağırın o zaman (hadî) meclisini!” (el-Alak 96/17) c) Yüzleri ışıl parlayanlara gelince; onlar da Allah'ın rahmetinin (tecelli ettiği cennet bahçeleri) içerisinde olacaklardır.” (Âl-i İmrân 3/107)

dahi mürseldendir. Nitekim ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ﴾ kavli-şerîfinde rahmetden murâd, mahall-i rahmet olan cennettir. Ma'lûm ola ki (حُلُولُ الشَّيْءِ فِي الشَّيْءِ) ya'nî bir şey'in bir şey'de hulûlünde inde'l-hükemâ müteâref olan şey' evvel nâ'it ve sâni men'ût olacak haysiyetde evvelin sâniye ihtisâsıdır. Arazın cevherde ve sûretin mâddede hulûlü gibi. Binâen aleyh Sâhib-i *Tenkîh* hâll ü mahall ile murâd işbu mezheb-i hükemâ olan ma'nâ olmayıp belki maksûd olan, bir şey'in bir şey'de husûlûdür ki arazın cevherde ve sûretin mâddede ve cismin mekânda husûlûnden ve meselâ rahmetin cennetde hulûlü gibi bunların gayrısından eamm olduğunu tasrîh eylemiştir.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ بِاسْمِ آتِهِ، نَحْوُ: ﴿وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ﴾، أَي: ذِكْرًا حَسَنًا)²

Veyâhûd bir şey'i ism-i âletiyle tesmiye dahi mürseldendir. Meselâ ﴿وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ﴾ kavli-şerîfinde "lisân-ı sıdk"dan murâd zikr-i hasendir. Ve lisân, âlet-i zikrdir. Ve işbu misâleyn-i ahîreynde ma'nâ-yı mecâzî emsile-i sâbıkada zuhûru derecede zâhir olmayıp nev'-i hafâ olduğundan Musannif (أَيُّ فِي الْجَنَّةِ) ve (أَيُّ ذِكْرًا حَسَنًا) kavilleriyle tasrîh eylemiştir.

Eğer suâl olunursa ki: Bu fennin mukaddimesinde, mebnâ-yı mecâz melzûmdan lâzıma intikâl üzere olduğu zikrolunmuş idi. Hâlbuki envâ'-ı alâkadan ba'zısı ve belki ekserisi lüzûmu müfîd değildir. Zîrâ mukaddimedede mürûr etdiği üzere ma'nâ-yı lüzûm ma'nâ-yı mevzûun lehînde zihnde husûlûnden ya fevren veyâhûd ba'de't-teemmül fi'l-karâin ma'nâ-yı hâricînin zihnde husûlü lâzım gelecek haysiyetde olmasıdır.³ Bu ma'nâca lüzûm ise ekser-i envâ'-ı alâkada gayr-ı mütehakkıkdır.

Cevâbında deriz ki: Envâ'-ı alâkanın cemûisinde bi-vechinmâ lüzûm i'tibârî sedîd ya'nî her birerleri fi'l-cümle lüzûmu mukayyiddir. Ammâ istiârede i'tibâr-ı lüzûm zâhirdir. Zîrâ vech-i şebeh behemehâl müşebbeh bihin ehass-ı evsâfî ya'nî ihtisâsı cihetinden evsâfının azhar u eşheri

1 Tefâtzânî, *et-Telvîb*, I, 142-143.

2 Bir şeyi, meydana gelmesine vesile olan âlet / vasıta ile adlandırmak da mecâz-ı mürseldir. Örnek: "Ve sonraki nesiller arasında hayırla anılmamı sağla." (Şuarâ 26/84) (Lisân-ı sıdktan) murâd hayırla anılmadır.

3 Krş: Stiyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 353.

olacağı cihetle lâ mahâle müşebbeh bihden vech-i şebehe intikâl olunur. Ve ba'dehû vech-i şebekten bi-me'neti'l-karîne müşebbeh bihin gayrısı olarak ma'rûz-i vech-i şebek olan şey'e ya'nî müşebbehe intikâl olunarak lüzûm tahakkuk eder. Şöyle ki meselâ esed lafzı bi-husûsihî Zeyd ve Amr için istiâre olunmayıp belki esedin gayrı olarak mefhûm-i şücân sâdık olduğu bir şey' için istiâre olunup bi-husûsihî Zeyd ve Amr'a vukûu [84] hâricdedir. Ve inde'l-ıtlâk lafzdan kasdolunan şey' ile bi-hasebi'l-hâric lafzın vâki' olduğu şey' beyninde fark vardır. Ve eseden şecâate ve şecâatden şücâa ya'nî bi-me'neti'l-karîne esedin gayrı olarak şecâatle mevsûfe olan zât-ı mâya zihnin intikâlinde ise kat'an şekk yokdur. Ve ammâ istiârenin gayrıda i'tibâr-ı lüzûm ba'zı müteahhirînin zikrelediği kelâmın îrâdıyla zâhir u müteayyin ve cemî'-i envâ'-ı alâkâtda fi'l-cümle lüzûm olduğu mütebeyyin olur. Zîrâ demişdir ki: "Bir lafz mâ vuzia lehinin gayrıya ıtlâk olduğu vaktde o gayr ya'nî ma'nâ-yı mecâzî eğer ma'nâ-yı mevzûun leh ile zamân-ı sâbık veyâ lâhikden birinde bi'l-fi'l muttasıf olan şey'den olursa lafz-ı mezkûr bi'tibâr-i mâ-kâne veyâhûd bi'tibâr-i mâ-ye'ülû mecâzdır. Veyâhûd bi'l-fi'l muttasıf olmamış ise de bi'l-kuvve muttasıf olan şey'den ise bi'l-kuvve mecâzdır. Ve kuvveden murâd isti'dâddır. Meselâ irâka vü sabb olunmuş olan hamr için (مُسْكِرٌ) lafzını ıtlâk gibi."¹ Zîrâ hamr tenâvül olunmayarak dökülmüş olması cihetle bi'l-fi'l müskir olamayıp fakat bi'l-kuvve müskirdir. Ve bu vechile ma'nâ-yı mecâzî fi'l-cümle ya'nî bi'tibâr-i mâ-kâne veyâhûd bi'tibâr-i mâ-ye'ülû bi'l-fi'l veyâ bi'l-kuvve ma'nâ-yı hakîkî ile muttasıf olduğu gibi elbette zihn fi'l-cümle velev fi ba'zi'l-ahyân ma'nâ-yı hakîkîden o ma'nâya intikâl eder.

el-Hâsıl, ma'nâ-yı mecâzînin bi'l-fi'l veyâ bi'l-kuvve ma'nâ-yı hakîkî ile bir vaktde ittisâfî hâsıl olursa bu ittisâf fi'l-cümle intikâl için medâr-ı kâfi olup matlûb olan lüzûm dahi bundan ibâretedir. Ve eğer ne bi'l-kuvve ve ne bi'l-fi'l ma'nâ-yı hakîkî ile aslâ muttasıf olmazsa vech-i âharla beynlerinde lüzûm bulunmak ya'nî ol hinde lafz ile zihnen ma'nâ-yı hakîkiye lâzım gelecek bir ma'nâ murâd olunmak iktizâ eder. Şu vechile ki ma'nâ-yı murâd fi'l-cümle zihn ma'nâ-yı hakîkîden kendisine intikâl edecek bir ma'nâ olması lâzımeden olup fakat ma'nâ-yı hakîkînin tasavvurundan o ma'nânın tasav-

1 Kırs: Tefâtzânî, *et-Telvihi*, I, 133-134.

vuru lâzım gelmesi şart değildir. Ve işbu lüzûm-i zihnîde ya zihnî-i mahz olarak bilâ inzımâmî'l-hâric yalnız lüzûm-i aklî olur. Meselâ a'mâ üzere itlâk-ı basîrde olan lüzûm-i zihnî bu kabîldendir. Zîrâ tasavvur-i basîrden tasavvur-i a'mâ lâzım gelmeyerek lâkin basîrden zihn bi'tibârî'l-mukâbele a'mâyâ intikâl eder. Bu sûretde alâka mukâbele olmuş olur. Lâkin tahkîk olan, ehad-i mütekâbiliyyeti âhar üzerine itlâk telmîh veyâhûd tahakküm¹ veyâ müşâkele vâsıtasıyla tekâbülü tenâsüb menzilesine tenzîl ederek istiâre kabîlinden olduğu *Telvîh*'de tasrîh u beyân edilmiştir.²

Veyâhûd lüzûm-i zihnî, bi-hasebi'l-âde veyâ bi-hasebi'l-vâki' lüzûm-i hâricîye munzamm olur. Ve munzamm olduğu takdîrde ya ma'neyeynden ehadühümâ âhar için cüz' olur. Kur'an-ı Kerîm'den ba'zı eczâya *Kur'an* itlâkı bu kabîlden olup fakat bu misâl "Kur'an mâ-beyne deffeteyi'l-mesâhife mevzû'dur," denildiği vaktde olur. Ve abd için *rakabe* itlâkı dahi bu vechile olarak rakabe zât-ı abdden cüz'dür. Veyâhûd ehadühümâ âhardan hâric olup ve hâriceyn beyninde lüzûm ba'zen ehadühümânın âharda husûliyle olur. Hâll ü mahall ve zarf u mazrûf bu nev'dendir. Ve ba'zen ³(رَعَيْنَا الْغَيْثَ) gibi ehadühümânın âhara sebebiyyetiyle veyâhûd yekdiğere mücâveretleriyle veyâhûd ehadühümâ âhar için şart olmasıyla olur. Meselâ ⁴﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ kavli-i şerîfnde îmandan murâd, şatr-ı Beyt-i Makdis'e olan salât-ı mü'minîn olup îmân şart-ı salâtdır.⁵

İmdi, bu mezkûrâtdan cümlesi lüzûm üzere müştemillerdir. Ve bu vechile bi-vechinmâ lüzûm mu'teber olmasına mebnî cüz'ün küll üzere itlâkında cüz'ün küllü istilzâmî şart kılınmıştır. Meselâ rakabe ve re's gibi, zîrâ insân bunlarsız olamaz. Lâkin yed bunun hilâfında olarak insân üzerine itlâk olunamaz. Ve ammâ rebîe ya nî şahs-ı rakîbe *ayn* itlâkı insân olduğu haysiyyetden olmayıp belki rakîb olduğu haysiyyetden olarak ma'nâ-yı rakâbet ise bidûni'l-ayn tahakkuk etmez. Ve hâsıl-ı kelâm, şey'eyn beyninde alâka olduğu vaktde lâ mahâle ehadühümâdan âhara fi'l-cümle intikâl-i zihn bulunup bu makâmda mu'teber olan lüzûmun ma'nâsı ise bundan ibâretidir.

1 Hem *Telvîh* metninde hem de mütercimnin bilgiyi aldığı Siyâlkûtî hâşiyesinde bu iki ifade *temlîh* ve *tebekküm* şeklinde geçmektedir.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 354. Ayrıca bkz. Tefâtazânî, *et-Telvîh*, I, 140-141.

3 Yağmuru otlattık.

4 "Allah sizin îmânınızı asla boşa çıkarmayacaktır." (el-Bakara 2/143)

5 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 354-355.

İstiâre

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالِإِسْتِعَارَةَ)

İstiâre, alâkası müşâbeheth olan ya'nî ma'nâ-yı mecâziye itlâkı ma'nâ-yı mecâzînin ma'nâ-yı hakîkiye [85] teşbîhi sebebiyle olması kasdolunan mecâzdır. İmdi, meselâ şefe-i ibil ma'nâsına olan lafz-ı (مُشْفَرٌ) şefe-i insân üzere itlâk olunduğu sûretde eğer şefe-i insânı gılgatde (مُشْفَرٌ) ile teşbîh ma'nâsı murâd olunursa istiâre olur. Ve teşbîh kasdolunmayıp da mukayyedi mutlak üzere itlâk olarak şefe-i ibil olmakla mukayyed bulunduğu hâlde mutlakan şefe ma'nâsı murâd olunursa mersini enf üzere itlâk tarîkinde mecâz-ı mürsel olur. Hâsılı (مُشْفَرٌ) ile mutlak şefe murâd olup şefe-i insân üzere vürûdu mutlak şefeden bir ferd olması i'tibâriyle olur. (مُرْسِنٌ) enf-i ibilden mevzi-i resen olup mutlakan enf ma'nâsında isti'mâl olunur. İmdi, lafz-ı vâhidin ma'nâ-yı vâhîde nisbetle bi-sebebi'l-i'tibâreyn istiâre ve mecâz-ı mürsel olması câizdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَدُ تُقَيِّدُ بِالتَّحْقِيقِيَّةِ لِتَحَقُّقِ مَعْنَاهَا حِسًّا أَوْ عَقْلًا كَقَوْلِهِ: «لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدِّفٌ»، أَيُّ: رَجُلٍ شُجَاعٍ، وَقَوْلِهِ: «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»، أَيُّ: الدِّينِ الْحَقِّ)¹

Ve istiâre ba'zen tahkikiyye ile kayd olunarak istiâre-i tahkikiyye denilir. Ve bu takyîd ile tahyîliyye ve meknî anhâdan temeyyüz eder. Ve tahkikiyye ile tesmiyesi ma'nâsının ya'nî istiâre ile kasdolunup istiâre kendisinde isti'mâl olunan şey'in ve hâsılı ma'nâ-yı mecâzînin hissen veyâhûd aklen tahakkukundan içündür. Ve ma'nâ-yı mezkûrun hissen veyâ aklen müte-hakkık olması ma'nâ-yı mezkûr emr-i ma'lûm olup üzerine işâret-i hissiyye veyâhûd akliyye ile nass u işâret olunarak “Lafz müsemmâ-yı aslîsinden alâ sebîli'l-iâre şu ma'nâya, ma'nâ-yı mevzûun lehe teşbîhde mübâlağa için naklolunmuşdur,” denilmek mümkün olmasıyla olur. İmdi hissî, Züheyr bin [Ebî] Sülmâ'nın:

لَهُ لَبْدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُقَلِّمْ²

لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدِّفٍ

1 İstiâre bazen, anlamı hissen veya aklen ortaya çıktığı için *tahkikiyye* olarak takyîd edilir. (Şâirin) şu sözü gibî: “(Bir çok savaşa katılarak) tehlikelere atılmış, (iri yarı,) tam tekml silahlı bir aslanın huzurunda bulundum.” (Tavîl) Bu mîsrada cesur bir adam; “Bizi dosdoğru yola ilet,” (el-Fâtîha 1/6) âyetinde de hak dîn kastedilmektedir.

2 (Bir çok savaşa katılarak) tehlikelere atılmış, (iri yarı,) tam tekml silahlı bir aslanın huzurunda bulun-

kavlinde olduğu gibidir. (لَدَى), (عِنْدَ) ma'nâsına olup (شَاكِي السِّلَاحِ), (تَامَ), (شَاكُ السِّلَاحِ) mefhûmundadır. Ve (شَاكُ السِّلَاحِ) ve kalb ü hazf ile (شَاكُ السِّلَاحِ) dahi böyledir. Şârih *Şerh-i Miftâh*'da “(شَاكِي السِّلَاحِ), bir kimsenin şevketi zâhir olsa denilen (شَاكُ الرَّجُلِ - شَاكُ) kavillerindendir. Şevket, şiddet-i be's ve hiddet-i silâh ma'nâsınadır. Aslı (شَاكُ) olup ba'zen kalb olunarak (شَاكِي السِّلَاحِ) ve ba'zen hazf-i “yâ” ve damm-ı “kâf” ile (هُوَ شَاكُ السِّلَاحِ) denilir,” deyü tasrîh eylemiştir. Ve *Şerh-i Keşşâf*'da vâki' olan, aslı (شَاكُ) olup ba'zen damm-ı “ayn” ile bi-dammî'l-“kâf” (شَاكُ السِّلَاحِ) ve mevzi-i “lâm” a nakl ü i'lâl olunarak (شَاكِي السِّلَاحِ) denildiğini mübeyyindir. Kavli evvel üzere hazf ü kalb (شَاك) de ve kavli-i sâniye göre kalb (شَاكِي) de ve hazf (شَاك) de olmuş olur.¹ (فَدَفَّ), *remy* ma'nâsına olup (فَدَفَّ) “Çok kerre vekâyî' u hurûba kazf ü remy olunmuş” müfâdında olup ba'zılar “Lahm ile kazf ü remy olunarak kesb-i cesâmet ü nebâlet etmiştir,” demekliğe haml eylediler. “Libde-i esed”, menkibeyni üzere telebbüd ü ictimâ' eden şârıdır. (قَلَمٌ) mübâlağa-i (قَلَمٌ) olup (قَلَمٌ), *kat* ma'nâsınadır. Ve taklîm-i ezfâr za'fdan kinâye olarak (فُلَانٌ مَقْلُومٌ الْأَطَافِيرِ) kavillerinden murâd zaif demek olup ve mübâlağa menfiye kayddır. İmdi, bu beytde esed racül-i şücâ' içün müsteâr olup ve racül-i şücâ' hissên emr-i mütehakkıkdır.

Ve tahakkuk-ı akli ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ kavli-i şerîfinde olduğu gibidir. Zîrâ sırat-ı müstakîmden murâd dîn-i hakk olarak dîn-i hakk, millet-i İslâm'dır. Ve dîn-i hakk aklen mütehakkık olup lâkin dîn ve millet mahsûsâtından değildir.

Ve Sâhib-i *Miftâh* ² ﴿فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ﴾ kavli-i şerîfinde, ashâb-ı ilm-i beyân indinde libâsdan zâhir olan tahyîle haml olunması olup indinde tahkîke haml olunmaklığa muhtemel bulunduğunu zikrelemiştir. Ve tahkîke hamli lafz-ı “libâs”ın inde'l-cû' insâna mülâbis olan intikâ' ve tegayyür-i levn ve resâset-i hey'etiçün istiâre olunmasıdır.³

Lâkin Sekkâkî'nin bu kelâmı mahall-i bahs olup kelâm-ı Sâhib-i *Keşşâf* nazm-ı mezkûr istiâre-i tahkîkiyye olup akliyye ve hissiyye olmaklığa

dum. Bir yelesi vardır onun ve turnakları da kesilmemiştir, (yani zayıf değildir.) (Tavil) Beyit için bkz. Zühêr b. Ebî Sülmâ, *Divân*, s. 108.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 355.

2 “Bunun üzerine Allah açlık ve korkuyu onlara tattırdı.” (en-Nahl 16/112)

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 486-487.

muhtemel olduğunu müş'ir olarak bu kavle Sekkâkî'nin iddiâ-yı infirâdî gayr-ı sedîddir. Zîrâ demişdir ki: "İnsanı gaşy ü ihâta edip mülâbisi olan ba'zı havâdis, lâbisi üzere iştimalinden için libâsa teşbîh olunmuşdur."¹ Ve insânı gaşy ü ihâta eden emr-i hâdis ile [86] cû'dan hâsıl olan zarar murâd olunmak muhtemel olup bu sûretde akliyye olur. Ve kezâlik hâdis-i mezkûr ile Sekkâkî'nin zikrelediği gibi intikâ' ve teğayyür-i levn ve resâset-i hey'et murâd olunmaktığı dahi muhtemel olarak bu sûretde hissiyye olur.

Hâsıl-ı kelâm, müşebbeh nefs-i cû' olmayıp belki inde'l-cû' hâdis olan emr olmasıyla bunun (لَجَيْنُ الْمَاءِ) gibi teşbîh olup istiâre olmamasını teveh-hüm etmek galatdır. Ve libâsı tahyîle haml şu vechile olur ki cû' ile havf için lâbise şâmil olan libâs gibi bir emr-i şâmil-i vehmî tahayyül edersin. Ve cû' u havfin zî libâsa teşbîh ve adem-i teşbîhi müsâvâtada olup maksûd bu teşbîhe mütevakıf değildir. Ve işbu emr-i vehmîyi tahayyülden sonra lafz-ı libâsı emr-i mezkûr için istiâre edip ba'dehû işbu lafz-ı müsteâr olan libâsı ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً﴾ kavlinde olan karye için isbât eylesin. Tâ ki ke-enne karye sertâ be-kadem nefs-i cû' u havf olduğuna delâlet eyleye. Ve hâsılı, ehl-i karyeden küfrân-ı niam-ı ilâhiyyeye cesâretleri sebebiyle emn ve rızk-ı vâsiin izâlesinde mübâlağa-i tâmmeyi ifâdeden ibâret olarak istiâ-re-i tahkikiyyeye hamlinde mübâlağa-i mezkûre gayr-ı mevcûddur. Zîrâ sûret-i tahyîl âsâr-ı cû' u havfin ihâta-i tâmmesini ifâde ederek siyâk-ı âyete münâsib olan da budur. Kâlallâhu teâlâ: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾² Ve işbu zikrolunan ma'nâ-yı tahyîl mezheb-i Sekkâkî rahimehul-lâhu teâlâ üzere olup zîrâ inde's-Sekkâkî istiâre-i tahyîliyyede müsteâr leh sûret-i vehmiyyedir. Ve zu'm-i Sekkâkî üzere mezheb-i ashâb dahi budur. Ve mezheb-i tahkîk-i ehl-i beyân, tahyîl, (جَعَلَ الشَّيْءَ لِلشَّيْءِ) mefhûmundan ya'nî bir şey'i bir şey' için kılmaktan ibâretdir. Bu kavil üzere libâsda olan ma'nâ-yı tahyîl cû' u havf için libâs ihtirâıyla ba'dehû karînenin nefs-i cû' u havf olduğunu ifâde için libâs-ı mezkûru karyeye isbâtdır. Ve bu isbâtdan maksûd, karyenin nefs-i cû' u havf olduğunu ifâde ve alâ vechi'l-mü-

1 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, II, 614.

2 "Allah bir örnek veriyor: Bir memleket vardı, güven ve huzur içinde yaşıyordu. Rızıkları da dört bir yandan bol bol geliyordu. Derken bunlar, Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler. Bunun üzerine Allah, işledikleri (günahlar) yüzünden tüm ülkeyi kasıp kavuran açlık ve korkuyu onlara tattırdı." (en-Nahl 16/112)

bâlağa ma'nâ-yı maksûdu ibânedir. Ve bunda cû' u havfî zarara mücidd olan bir şey'-i zârta teşbîh mevcûd değıldir. Ve bu tahyilde maksûdu vech-i eblağ üzere ifâdesiyle berâber tasarrufât-ı zâideye ihtiyâc yokdur. Ve zâhir olan ﴿فَأَذَاقَهَا اللَّهُ﴾ mahallinde (فَكَسَّاهَا اللَّهُ لِنَاسِ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ) olup lâkin izâka isâbet için istiâre olunarak (أَذَاقَهَا) lafzıyla vârid olmuştur. Zîrâ izâkada olan şiddet-i ittisâli ifâde kisvede mevcûd değıldir. Zîrâ zevk ile idrâk lems ile idrâki müstelzimdir. Ve libâs istiâre-i tahkikiyyeye haml olunduğı sûretde terceme-i kelâm-ı Şârih'de mürûr etdiği üzere iki sûrete muhtemel olup evvel inde'l-cû' insân için hâsıl olan zararı libâsa teşbîh ve lafz-ı libâsı zarar-ı hâsıl için istiâredir. Ve sâni inde'l-cû' hâsıl olan tegayyür-i levn ve resâset-i hey'eti libâsa teşbîh ve libâsı tegayyür ve resâset-i mezkûre için istiâredir. Ve eğer cû' ile havfin zî-libâsa teşbîhi i'tibâr olunursa istiâre-i mekniyye olur. Bu sûretde âyetde üç istiâre olup evvel istiâre-i tahkikiyyedir ki izâkanın isâbet için istiâresidir. Sâni, tahyiliyye ve tahkikiyyeye muhtemel olan istiâre-i libâs ve sâlis, cû' u havfî zî-libâsa teşbîh i'tibâriyle istiâre-i mekniyyedir.¹

Şârih-i merhûm âhir-i bahs-i teşbîhde îrâdını va'd etmiş olduğı kelâmı bir bahs-i şerîf-i tavilü'z-zeyl olarak bu makâmda îrâd ederek buyururlar ki: Musannif *İzâh*'da demiştir ki: “İstiâre (مَا تَضَمَّنَ تَشْبِيهًا مَعْنَاهُ بِمَا وَضِعَ لَهُ) kavliyle muarref olup mefhûmu ‘İstiâre bir şey'dir ki ma'nâsının ma'nâ-yı mevzûun lehine teşbîhini mutazammın ola,' demektir. Ve bunda olan *ma'nâ*-dan murâd lafz ile kasdolunup ve lafz kendisinde isti'mâl olunan ma'nâ-yı mecâzî olmasıyla işbu (مَا تَضَمَّنَ تَشْبِيهًا مَعْنَاهُ بِمَا وَضِعَ لَهُ) kavlimiz, kendiye bir şey'in teşbîhi kasdolunan ma'nâ-yı mevzûun lehde müsta'mel olan lafza şâmil olmaz. Ya'nî bu misillüler efrâd-ı istiâreden olamaz. (زَيْدٌ أَسَدٌ) ve (مَرَزْتُ بِهِ أَسَدًا) [87] gibi. Zîrâ lafzdan maksûd olan ma'nâ ma'nâ-yı mevzûun lehinin aynı olduğı hinde ma'nâsını ma'nâ-yı mevzûun lehine teşbîh sahîh olamaz. Zîrâ bir şey'in nefesine teşbîhi müstahîldir. Ve hem de (مَا تَضَمَّنَ) kavlimizde olan (مَا) lafzı mecâzdan ibâret olup (الْإِسْتِعَارَةُ مَجَازٌ تَضَمَّنَ) mefhûmunda olduğı sevk-i kelâm mecâzî istiâre ve gayrisına taksîm için olması karînesiyle ma'lûmdur. Ve emsile-i mezkûrede lafz-ı “esed” mecâz olmayıp mâ vuzia lehinde müsta'meldir.”²

1 Krş: Sıyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 356.

2 Krş: Kazvîni, *el-İzâh*, s. 275.

Şârih-i merhûm der ki: Bu kelâm mahall-i nazardır. Zîrâ (زَيْدٌ أَسَدٌ) kavlinde lafz-ı “esed” mâ vuzia lehinde müsta‘mel olduğu müsellemler olmayıp belki ma‘nâ-yı şücâ‘da olmasıyla ya‘nî esedden mâadâ olarak üzerine ma‘nâ-yı şücâ‘ sâdık olan zât-ı mâda müsta‘mel olmasıyla (رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي) kavlinde olduğu gibi Zeyd’e hamli karînesiyle mecâz ve istiâre olur. Ve bu misâlde edât-ı teşbîh mahzûf olarak (زَيْدٌ كَأَلْأَسَدِ) takdîrinde olup edât-ı teşbîhin hazfîne ibtinâ ile mâ vuzia lehinde müsta‘mel olmasıyla istiâre değildir denilmekliğe bir delîl yoktur.

Eğer denilirse ki: Misâl-i mezkûrde edât-ı teşbîh mahzûf olup (زَيْدٌ كَأَلْأَسَدِ) takdîrinde olduğunu isbât için Sâhib-i *Miftâh* (زَيْدٌ أَسَدٌ) kavlinin mefhûmu esedi Zeyd üzerine ikâ‘ olup hâlbuki insân esed olmadığı ma‘lûm olmasıyla kasd-ı mübâlağa için hazf-i edât ile teşbîhe rücûun vücûbuyla istidlâl eylemiştir.¹

Cevâbında deriz ki: Teşbîhe rücû‘ vâcib olduğu gayr-ı müsellemler olup bu vücûb ancak ma‘nâ-yı hakîkisinde isti‘mâli sûretinde tahakkuk eder. Ve ammâ racûl-i şücâ‘dan mecâz olduğu hinde Zeyd üzere sıhhat-i hamli zâhirdir. Ve bunun ya‘nî (زَيْدٌ أَسَدٌ) kavlinde “esed” lafzının (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinde olduğu gibi istiâre olmasının tahkîki şu vechiledir ki (رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي) kavlinde “Esed istiâredir,” kavlimizle “Esed Zeyd’den ya‘nî Zeyd ve Amr ve racûl ve imrae gibi zât-ı mahsûsadan istiâredir,” demek murâd etmeyiz. Zîrâ Zeyd ile esed beyninde mülâzeme ve Zeyd üzere delâlet mevcûd değildir. Ya‘nî her ne kadar kendisinde vasf-ı şecâat i‘tibâr olunsa da esed ile zât-ı mahsûsa beyninde mülâzeme mevcûd olmayıp zîrâ alâka ancak esed ile şecâatle mevsûfe olan zât-ı mâ beyninde olarak zât-ı mahsûsa beyninde değildir. Zîrâ esed için zât-ı mahsûsa üzere delâlet gayr-ı mütehakkıktır. Zîrâ intikâl ancak esedden ehass-ı evsâfi olan şecâate olup ve bundan ma‘rûz-i şecâat olan zât-ı mâya olarak husûsiyyet-i zâta intikâl gayr-ı mevcûddur.² Bu cihetle kelâm-ı mezkûrden ancak lafz-ı “esed” şecâatle mevsûf olan ale’l-ıtlâk esedin gayrı bir şahısdan istiâre olduğunu kastederiz. Bu sûretde (زَيْدٌ أَسَدٌ) kavlimizin aslı (زَيْدٌ رَجُلٌ شَجَاعٌ كَأَلْأَسَدِ) olup müşebbeh olan racûl-i şücân hazfiyle

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 463.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 358.

müşebbeh bih ma'nâ-yı müşebbehde isti'mâl olunmuştur. Bu takdîrde misâl-i mezkûr istiâre olur. Zîrâ lafz-ı müşebbeh bih racül-i şücâ' olan müşebbehde müsta'mel olup teşbîhi mefrûğun anh ve müsellemler olarak maksûd, hüküm bi'l-ittihâddır. Nitekim (رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي) kavlinde racül-i şücânın esede teşbîhi mefrûğun anh olup murâd, üzerine rü'yetin îkâdır. Ve bu misillü makâmda ekser-i cârr u mecrûrun müşebbeh bihe taalluku, zikrolunduğu üzere esedin zikrolunan ma'nâ-yı vasfda müsta'mel olduğuna delâlet eder. Nitekim [İmrân bin Hittân es-Sedûsî'nin]

أَسَدٌ عَلَيَّ وَفِي الْخُرُوبِ نَعَامَةٌ فَتَحَاءُ تَنْفِرُ مِنْ صَفِيرِ الصَّافِرِ¹

kavlinde (مُجْتَرِيٌّ عَلَيَّ صَائِلٌ) cârrını esede müte'allık olup murâd (عَلَيَّ) demektir. Ya'nî şahs-ı merkûm benim aleyhimde arslan gibi savlet ü cür'et izhâr edip hâlbuki neâme ya'nî deve kuşu bir sadâ işitse hereb ü firâr ederek dâimâ cenâhını meksûf u müsterhî tuttuğu gibi meydân-ı hurûbda cebân u hâribdir.

Ve kezâlik² (وَالطَّيْرُ أَعْرَبَةٌ عَلَيْهِ) kavlinde (عَلَيْهِ), (أَعْرَبَةٌ)'e müte'allık olup (الطَّيْرُ بَاكِيَةٌ عَلَيْهِ مِثْلَ الْغُرَبَانَ) mef'hûmunda olarak şahs-ı müressâ üzere tuyûr dahi gurâbların bükâsı gibi bükâ ettiklerini müfiddir. Ve kezâlik zikri mürûr eden hadîs-i şerîfde vâki' (هُمْ يَدُّ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ) kavli dahi (هُمْ مُتَّفِقُونَ) mef'hûmunda (هُمْ يَدُّ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ) mef'hûmunda (هُمْ يَدُّ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ) mef'hûmunda.

Ve çok kerre vâki' olur ki bu misillü terkîbde üzerine edât-ı teşbîhi idhâl hasen olmayacak haysiyyetde bulunur. Nitekim Şeyh Abdülkâhîr'den [88] nakli mürûr etmiş idi. Ve kezâlik³ (لَقَيْتُ أَسَدًا) misillüde dahi kelâm zikrolunduğu vechile olup (لَقَيْتُ شُجَاعًا كَالْأَسَدِ)⁴ mef'hûmunda.

1 (Talebime karşılık vermemekte ısrar eden bu Haccâc var ya:) bana karşı aslan ama savaşta tam bir deve kuşu; ıslık sesinden bile ödü patlayan, çökmüş kanatlı. (Kâmil) Beyit için bkz. İhsân Abbâs, *Şi'ru'l-Havâric*, s. 25.

2 (Şerîf Ebû Ahmed'in vefatı öyle bir hüznü yol açtı ki gökte) kuşlar bile karga (gibi ağlamaktan kapkara kesildi.) (Kâmil) Mısra için bkz. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Sıktu'z-Zend*, s. 33.

3 Bir aslanla karşılaştım.

4 Aslan gibi cesur bir kişiyle karşılaştım.

Ve ammâ müşebbeh bi'l-küllîyye terk olunup da meselâ في أسدا في الشجاعة¹ ve

وَلَا حَتْ مِنْ بُرُوجِ الْبَدْرِ بُعْدًا بُدُورٌ مَهَا تَبَرُّجُهَا أَكْتِنَانُ²

kavillerinde olduğu gibi vech-i şebhele ityân olunduğu sûretde işkâl tahakkuk eder. Zirâ lafzen ve takdîren müşebbeh terk olunup da müşebbeh üzerine ism-i müşebbeh bihin icrâ olunması istiâre olmasını ve vech-i şebhin zikri teşbîh olarak (رَأَيْتُ رَجُلًا كَالْأَسَدِ) ve (وَلَا حَتْ مِنْ قُصُورٍ مِثْلِ بُرُوجِ) (رَأَيْتُ رَجُلًا كَالْأَسَدِ) ve (وَلَا حَتْ مِنْ قُصُورٍ مِثْلِ بُرُوجِ) takdîrinde olmağını iktizâ ederek iktizâeyn beyninde tedâfü' vâki'dir. Bu vechile Sadru'l-Efâdîl, *Dîvân-ı Ma'arrî* şerhi olan *Dîvânu's-Sıkt*'da zikrelemiştir.³

Ve zâhir olan, bu misillüler bâb-ı teşbîhden olmaktır. Zirâ müşebbehin mukadder olması ﴿ضَمَّ بِكُمْ عُمِّي﴾⁴ kavli-i şerîfinde olduğu gibi kelâmdan cüz' olarak mahzûf olmasıyla (رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الشَّجَاعَةِ) kavlinde olduğu gibi kelâmda takdîrini muktazî olacak bir şey' bulunmasından eammdır. Ve buna delîl-i kavm ﴿حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾⁵ kavli-i şerîfinde hayt-ı esvedî teşbîhe haml ederek demişlerdir ki: Hayt-ı ebyazı fecr ile beyân hayt-ı esvedin dahi sevâd-ı âhir-i leyl ile mübeyyen olmasını mübeyyindir. Hâsılı ufukda mu'teriz olan fecrden ibtidâen zuhûr eden şua ile bununla berâber mümtedd olan gasak-ı leyl iki hayt-ı ebyaz u esvede teşbîh olunarak ba'dehû hayt-ı ebyaz ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ kavliyle beyân olunup hayt-ı esvedin beyânından beyân-ı mezkûrun delâletine i'timâden iktifâ olunmuştur.

Ve Sâhib-i *Keşşâf*'ın ﴿صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا﴾⁶ kavli-i şerîfiyle ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٍ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ لِرَجُلٍ﴾⁷ nazm-ı celîllerini müşebbeh bi'l-küllîyye metrûk olup vech-i şebhele dahi mezkûr olmadığı hâlde teşbîhe haml etmesi işkâl-i mezkûreden eb'ad

1 Cesarete bir aslan gördüm.

2 Süslenmeleri bile kendilerini saklamaktan ibaret ceylan gözlü bu dolunaylar, ayın menzilleri gibi uzak (hânelerinden) çıktılar. (Yani bu kadınlara yaklaşabilmek bir türlü mümkün olmadı.) (Vâfir) Beyit için bkz. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Sıktu'z-Zend*, s. 64.

3 Hârizmî, *Dîvânu's-Sıkt*, I, 175.

4 "Onlar, sağdırlar, dilsizdirler, kördürler." (el-Bakara 2/18)

5 "Şafağın siyah ipliği beyaz ipliğinden sizce ayrılıp belirginleşinceye kadar..." (el-Bakara 2/187)

6 "Allah, birbirleriyle sürekli çekişen efendilerin emri altındaki bir adam ile, tek kişinin emrindeki bir adamı size örnek veriyor." (ez-Zümer 39/29)

7 "Bu iki su kütesi aynı değildir. Biri tatlı, susuzluğu giderici ve içimi güzeldir; diğeriyse, tuzlu ve acı." (Fâtır 35/12)

ü akvâdır. Zîrâ işbu nazm-ı celilleri, istiârede olduğu gibi, kendisinde zikr-i müşebbeh tayy olunan teşbîh bâbından olduğunu beyân etmiştir. Ve bu işkâlden tafassî vü tahallus ancak şu vechile rehîn-i teyessür olabilir ki istiâre lafzın mevzûun lehi olan ma'nânın gayrıda müsta'mel olması vâcib olup ve alâmeti işbu müşebbeh-i hakîkînin mevki-i müsteâr minhde ikâmesi sahîh olarak lafz-ı müşebbehin hîn-i ikâmesinde sûret-i teşbîhde hâsıl olacak mübâlağadan başka bir şey' fevt olmamasıdır. Bu sûretde (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinde (رَأَيْتُ رَجُلًا شَجَاعًا) denilmek sahîh olup lâkin zikrolunan nazm-ı celiller bu kabîlden değildir. Zîrâ ﴿ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا﴾ kavli-i şerîfnde mahall-i istiârede vukû'-i müşebbehle (ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا الْمُؤْمِنِ وَالْكَافِرِ) denilmekte bir ma'nâ olmayarak vücûd-i mâni'-i manevîden nâşî gayr-ı sahîhdir. ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ...﴾ kavli-i şerîfnde dahi bahreyn-i mevsûfeyn ile mü'min ve kâfir irâdesi sahîh olamaz. Zîrâ mâba'di olan ﴿وَمِنْ كُلِّ تَاكُلُونَ لَحْمًا طَرِبًا وَتَسْتَخْرِجُونَ حَبِيَّةً تَلْبَسُونَهَا﴾¹ kavli-i şerîfi, maksûd istiâre olmayıp teşbîh olduğunu ve murâd bahr-ü ücâc menâfi'de bahr-i azbe müşârik olup kâfir ise menfaatten hâlî olmasıyla bahr-i ücâc-ı kâfir üzerine tafdil idüğünü inbâ ederek bu sûretde nazm-ı mezkûr kulûb-i küffâr u münâfikini beyânda كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ لَهَا مِنْ الْغَدَارَةِ كَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ...﴾² kavli-i şerîfi tarîkasında olup mâni'-i lafzî mevcûddur. Ve bu ma'nânın hafâsından nâşî ekser-i nâs âyeteyn istiâre kabîlinden olup ve Sâhib-i Keşşâf bunları istiâre için misâl îrâd etmiş olduğuna zâhib olmuşlardır.

Ve kelâm-ı Sâhib-i Keşşâf'ı teemmül eden zevât indinde kavli-i mezkûrun za'fi gayr-ı hafîdir. Ve Sâhib-i Keşşâf bu mebhâsi³ ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ﴾ kavli-i şerîfnde îrâd eylemiştir. Lafz-ı Keşşâf بأشياءٍ تشبيهه أشياءً كالحجارة أو أشد قسوة وإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ لَهَا مِنْ الْغَدَارَةِ كَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ...﴾⁴ كَقَوْلِهِ: ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٍ سَائِعٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أجاجٌ﴾، ﴿ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ﴾⁴ den

- 1 “Fakat her ikisinden de taptaze et yer, takı olarak kullanacağınız süs eşyaları çıkarırsınız.” (Fâtır 35/12)
- 2 “Sonra kalplerinin kaskatı kesilip taş gibi oldu; hattâ daha da sert! Çünkü öyle kayalar vardır ki içerisinden ırmaklar kaynar...” (el-Bakara 2/74)
- 3 “Yâhut onlar, gökten boşanan şiddetli yağmura tutulmuş kimselere benzerler.” (el-Bakara 2/19)
- 4 Krş: Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 86-87. **Türkçesi:** “Burada bir şeylerin başka şeylere teşbîhi söz konusu; peki o zaman müşebbehler nerede? diyecek olursan şöyle cevap veririm: Müşebbeh bazen sarîh olduğu gibi istiâre gelenekleri çerçevesinde, şu âyetlerde görüldüğü üzere, bazen açık bir şekilde zikredilmeyebilir. Örnekler: a) ‘Bu iki su kütlesi aynı değildir. Biri tatlı, susuzluğu giderici ve içimi güzeldir. Diğeriyse tuzlu ve acıdır.’ (Fâtır 35/12) b) ‘Allah birbirleriyle sürekli çekişen efendilerin emri altındaki bir adam ile tek kişinin emri altındaki bir adamı size örnek veriyor.’ (ez-Zümer 39/29)”

murâdı kendisinde alâ süneni'l-istiâre zikr-i müşebbeh hazf olunan teşbîh-i matvîyi temsîl olarak Tîbî ve Sâhib-i *Keşşâf*'ın tevehhümleri gibi nefsi-istiâreyi temsîl olmadığı zâhirdir.¹

Zikrolunan (...وَلَا حَتَّ مِنْ بُرُوجِ الْبَدْرِ...) beytinde (لَا حَتَّ), (ظَهَرَتْ) ma'nâsına olup (تَبْرُجُ), (تَبْرُجُ), nisânın Bürûz ve izhâr-ı mehâsini ve (مَهَّأ) bakar-ı vahş olup müfredi (مَهَّأ) olarak nisvânı bakar-ı vahşîye teşbîhtir.

Mefhûm-i Beyt: Nisvânın mevzi-i ma'hûdda Bürûc-i kamere şebîh olan menâzilden zuhûr etdiklerini ifâde olup hüsnüde bedre nazîr olarak visâlleri mümkün olamayacak mertebede hâl-i ittikâ vü imtinâ'da bulduklarından için menzillerini menâzil-i kamere teşbîh ile işbu vech-i şebbehe (بُعْدًا) kavliyle işâret eylemiştir. Ve bu vechile memdûhu olan nisvânın menâzilini Bürûc-i kamere teşbîhden sonra kendilerini bûdûr-i mehâ olmalarıyla tavsîf ederek bunlar her ne kadar hüsn cihetinden bûdûr iseler de hüsn-i meşy ve uyûn cihetinden cins-i mehâdan olduklarını ilâve ve ba'dehû istidrâk ederek bunlar muhadderâtdan bulunmalarıyla mehâ gibi sâha-i zuhûrda olmayıp Bürûz ü zuhûrları taht-ı estâr-ı hıdrda istitâr ile olarak bu cihetle mehâdan müfâratlarını ifâde etmiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَدَلِيلٌ أَنَّهَا مَجَازٌ لِعَوِيٍّ كَوْنُهَا مَوْضُوعَةٌ لِلْمُشَبَّهِ بِهِ لَا لِلْمُشَبَّهِ وَلَا لِأَعْمٍ مِنْهُمَا)²

Ve istiâre mecâz-ı lügavî olduğuna delîl, istiâre müşebbeh bihe mevzûa olup müşebbehe ve müşebbeh ile müşebbeh bihden eamma mevzûa olmamasıdır. Hafî olmaya ki istiâre mecâz-ı lügavî veyâhûd aklî olmasında ihtilâf olunup cumhûr (...أَنَّهَا لَفْظٌ أُسْتُعْمِلَ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَ لَهُ لِعَلَّاقَةِ الْمُشَابَهَةِ) Ya'nî "İstiâre bir lafzdır ki alâka-i müşâbeheden nâşî mâ vuzia lehinin gayrıda müsta'mel ola," ma'nâsına haml ile mecâz-ı lügavî olduğuna zâhib olmuşlardır. Ve buna delîl zîrâ istiâre ya'nî meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا يَرْمِي) kavlinde olan lafz-ı "esed" müşebbeh bih olan sebu'-i mahsûsa mevzûa olup ne müşebbeh olan racül-i şücâa ve ne de müşebbeh ile müşebbeh bihe eamm ma'nâ-yı şücâ' gibi bir emre mevzûa değildir ki hattâ "esed" lafzı-

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 533-534. Tîbî'nin yorumu için bkz. Tîbî, *Fütûhul-Gayb*, II, 257-258.

2 İstiârenin bir mecâz-ı lügavî olduğuna delîl, onun müşebbeh ya da tarafeynden daha kapsamlı bir şey için değil de yalnızca müşebbeh bih için vaz edilmiş olmasıdır.

nın sebu'-i mahsûs ve racül-i şücâ'dan her birerlerine itlâkı *hayvân* lafzının bunlara itlâkı gibi hakikat ola. Ve vaz'-ı istiâre vech-i meşrûh üzere olduğu eimme-i lügatden nakil ile kat'iyen ve cezmen ma'lûmdur. Bu takdîrde lafz-ı "esed" in müşebbehde ya'nî racül-i şücâ'da isti'mâlî mevzûun leh olan müşebbeh bihi irâdeden mânia olan karîne ile berâber mâ vuzia lehinin gayrıda isti'mâl olur. Ve karîne (يَزْمِي) lafzıdır. Ve bu delîl ile mecâz-ı lügavî olduğu sâbit olur.

Ve setîr olmaya ki bu kelâm sarîhdir ki bir lafz-ı âmm bir hâss üzerine husûsu i'tibâriyle olmayıp belki umûmu i'tibâriyle ya'nî efrâd-ı âmm dan olduğu i'tibâriyle itlâk olursa bu itlâk mecâz değildir. Meselâ Zeyd'i rü'y et ederek i'tibâriyle itlâk olursa bu itlâk mecâz değildir. Meselâ Zeyd'i rü'y et ederek (رَجُلًا) veyâhûd (رَأَيْتُ إِنْسَانًا) ancak mâ vuzia lehinde isti'mâl olunmuş olup lâkin hâricde efrâdından Zeyd üzerine vâki' olmuştur.

Ve fi'ilde vâki' olan umûm da böyle olup meselâ bir kimse (أَكْرَمْتُ زَيْدًا) dese cevâbında îrâd olunan (نَعِمَ مَا فَعَلْتَ!)² kavlinde (فَعَلْتَ) lafzı mecâz olmaz. Zîrâ (فَعَلْتَ) lafzı ma'nâ-yı mevzûun lehi olan fi'l-i mutlakda isti'mâl olunup fakat hâricde zikrolunan ikrâm u it'âm u iksâ ef'âl-i mahsûsası üzere vâki' olmuştur.

Ve (حَيَوَانٌ) kavlimizde olan (الْإِنْسَانُ حَيَوَانٌ نَاطِقٌ)³ lafzı da böyledir. Fakat misâleyn-i evveleynden efrâd-ı âmm eşhâs ve bunda envâ' kabîlindedir. İşte bu kelâma sarf-ı fikret ve zabt u dikkat lâzımedendir ki bu bahs muhassilinden nice zevâta mûcib-i iştibâh olup hattâ ki "Zikru'l-âmm ve irâdetü'l-hâss mecâzdır," deyü tevehhüm ve "Âmm için hâssa kat'an delâlet yoktur," deyü i'tirâz eylediler. Ve bu iştibâhın menşei, itlâk u isti'mâlden lafz ile kasdolunan şey' beyniyle bi'tibâri'l-hâric üzerine lafz vâki' olan şey' beynini fark etmemeleridir. Hâlbuki sûret-i ûlâ bi-hasebi'l-irâde mecâz ve hakikat olmağı muhtemel olup sûret-i sâniye hakikate mahsûsdur. Ve mâ-nahnu fihimiz sûret-i sâniyedendir. [90] el-Hâsıl, kelimenin ma'nâda isti'mâlinin ma'nâsı, garaz-ı aslı kelimenin o ma'nâya delâleti ve kelimededen ma'nânın kasd-ı irâdesi olmaktadır. Hâlbuki sen meselâ lafz-ı âmmı hâss

1 Zeyd'e ikramda bulundum; onu yedirdim, giydirdim.

2 Ne güzel yapmışsın!

3 İnsan konuşan bir canlıdır.

üzere itlâkında ancak hakikat-i âmmi murâd edersin. Ve bundan hâricde vücûdu i'tibâriyle ve karînenin inzîmâmıyla taaddüd lâzım gelir. Bu sûretde lafz-ı âmm mâ vuzia lehinde müsta'mel olmuş olur. Ve bunun tahkîkine müsnedün ileyhin "lâm" ile ta'rîfi bahsinde işâret sebkât eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقِيلَ: عَقْلِي بِمَعْنَى أَنْ التَّصَرُّفَ فِي أَمْرِ عَقْلِي لَا لِعُيُوبِي، لِأَنَّهَا لَمَّا لَمْ تَطَّلُقْ عَلَى الْمُشَبَّهِ إِلَّا بَعْدَ ادِّعَاءِ دُخُولِهِ فِي جِنْسِ الْمُشَبَّهِ بِهِ كَانَ اسْتِعْمَالُهَا فِيمَا وَضَعَتْ لَهُ)¹

Ve ba'zılar istiâre mecâz-ı aklî olup mecâz-ı lügavî olmadığına kâil oldular. Ve bundan murâdları "İstiârede tasarruf emr-i aklîdir," demek olup yoksa maksûd mecâz-ı hükmi demek değildir. Zîrâ mecâz-ı hükmi nisbetde olup istiâre meselâ lafz-ı "esed" dedir. Ve istiârede tasarruf emr-i aklîde olup mecâz-ı lügavî olmaması zîrâ ne zamân ki müşebbeh üzerine itlâk-ı istiâre ancak meselâ racül-i şücâi efrâd-ı esedden bir ferd kılmak tarîkiyle müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlünü iddiâdan sonra olduysa istiârenin müşebbehde isti'mâlî ya'nî meselâ lafz-ı "esed" in racül-i şücâ'da isti'mâl olunması mâ vuziat lehinde isti'mâl olmuş olur.

Ve istiârenin ber beyân-ı muharrer ancak iddiâ-yı mezkûrden sonra müşebbeh üzere itlâkiyla kavî, zîrâ bu vechile olmasa, müşebbeh üzere itlâk olunan kelime istiâre olmaz. Çünkü mücerred nakl-i ism eğer istiâre olmak lâzım gelse (يَزِيدُ) ve (يَشْكُرُ) emsâli a'lâm-ı menkûle dahi istiâre olup ve istiâre hakikatden eblağ olmazdı. Zîrâ ma'nâsından mücerred olan bir ismi âhara itlâk etmekden mübâlağa tahassul etmez. Ve (رَأَيْتُ أَسَدًا) deyip Zeyd'i murâd eden kimseye (إِنَّهُ جَعَلَهُ أَسَدًا) ya'nî "Zeyd'i esediyyetle muttasıf kıldı," denilmek sahîh olmaz. Nitekim veledini Esed tesmiye eden kimseye (جَعَلَهُ أَسَدًا) kavli mahmûl-i sıhhat olamaz. Zîrâ (جَعَلَ) lafzı mef'ûleyne teaddî eylediği hinde (صَيَّرَ) ma'nâsına olup bir sıfatı bir şey için isbâtı ifâde eder. Hattâ ki bir şahsa sıfat-ı imâret isbât olunmadıkça (جَعَلْتُهُ أَمِيرًا) denilmez. Ve ne vakt ki müşebbeh için iddiâen ma'nâ-yı esed-i hakîkî isbât olunup ba'dehû müşebbeh üzere ism-i esed itlâk olunması ma'nâsınca ism-i müşebbeh bihin müşebbehe nakli ma'nâ-yı müşebbeh bihin müşebbehe nakline tâbî' olduysa imdi esed mâ vuzia lehinde müsta'mel olarak

1 İstiârenin, tasarrufun lügavî değil aklî bir hususla ilgili olması anlamında bir tür mecâz-ı aklî olduğu da söylenmiştir. Zira müşebbehe ancak müşebbeh bihin cinsine dâhil olduğu iddiasından sonra *istiâre* adı verildiği ortaya konunca, istiârenin müşebbehte kullanımının, vaz edildiği anlamda olmuş olduğu anlaşılır.

mecâz-ı lügavî olmayıp belki hakikat-i lügaviyye ve mecâz-ı aklî olur. Şu ma'nâca ki akl bunda tasarruf edip racül-i şücâi cins-i esedden kılmıştır. Ve vâki'de olmayan şey'i vâki' kılmak mecâz-ı aklîdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَلِهَذَا صَحَّ التَّعَجُّبُ فِي قَوْلِهِ:

فَأَمَّتْ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ نَفْسٌ أَعَزُّ عَلَيَّ مِنْ نَفْسِي
فَأَمَّتْ تُظَلِّلُنِي وَمِنْ عَجَبٍ شَمْسٌ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ)¹

Ve ism-i müşebbeh bihin müşebbeh üzere ıtlâkı ancak müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlünü iddiâdan sonra olmasıyla Ebi'l-Fazl bin Amîd'in mânend-i nihâl-i mevzûn farkında sâye-nümûn olan bir gulâm hakkında nazmetmiş olduğu (... فَأَمَّتْ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ ...) nazmında vâki' kavlinde olan taaccüb sahîh olmuştur. (وَمِنْ عَجَبٍ شَمْسٌ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ) (فَأَمَّتْ) fi'li (نَفْسٌ أَعَزُّ عَلَيَّ)'de olan "nefs" e müsned olmasıyla te'nîs olunmuştur. (تُظَلِّلُنِي) üç mahalde mezkûr olup evvel ve sâni mevki-i hâlde ve sâlis sıfat-ı (شَمْسٌ) olarak (تَوْقِعُ الظِّلَّ عَلَيَّ)² ma'nâsındadır. Çünkü (تُظَلِّلُ) gölgelendirmek ve gölgelik etmek ma'nâlarına gelip burada murâd evveldir. Beyt-i sâninin mısra-ı evveli olan (فَأَمَّتْ تُظَلِّلُنِي وَمِنْ عَجَبٍ) mahallinde عَجَبًا (فَأَقُولُ يَا عَجَبًا) dahi rivâyet olunur. (شَمْسٌ تُظَلِّلُنِي) kavlinde olan şemsden murâdı, hüsn ü bahâda şems gibi olan insân ya'nî gulâm-ı memdûhdur.

Mefhûm-i Beyt: Nefs-i nefis-i mahbûb fark-ı şâirde sâyebân olarak kâim olup muktezâ-yı alâka ve mahabbetle indinde nefisinden eazz ü muhterem idüğünü ve hüsn ü bahâda mesîl-i şems-i tâbân ve belki ayn-ı âfâtâb-ı dırahşân iken farkında kâim olarak sâye-bahş olması bir emr-i müstağreb ü müsta'ceb olduğunu beyandır.

İmdi, şâir-i merkûm eğer gulâm-ı memdûh için ma'nâ-yı şems-i hakîki-yi iddiâ ile ale'l-hakîka şems kılmış olmasa, îrâd eylediği taaccüb için bir ma'nâ [91] olmaz idi. Zîrâ hasenü'l-vech olan bir insânın insân-ı âharı tazlîli umûr-i acîbe vü müstağrebden ma'dûd olmayıp belki cây-ı istiğrâb ayn-ı şemsin şemsden tazlîlidir.

1 Bu nedenle şâirin şu mısralarında taaccüb uygun düşmüştür: "Canımdan daha aziz bildiğim zât beni, gölge yaparak (güneşten muhafaza etmek için) ayağa kalktı. Evet, gölge yapmak üzere ayağa kalktı. Bir güneşin bir başka güneşten muhafaza etmek üzere bana gölge yapmaya çalışması ne kadar ilginç değil mi?" (Kâmil) Beyit için bkz. Mehdâvi-Beyzânî, *Edebü Ebi'l-Fazl İbni'l-Amîd*, s. 27.

2 Üzerime gölge düşüren...

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَالْتَهَى عَنْهُ فِي قَوْلِهِ:

لَا تَعَجَّبُوا مِنْ بَلَى غَلَّالِيهِ قَدْ زُرُّ أَرْزَاؤُهُ عَلَى الْقَمْرِ)¹

Ve müşebbeh üzere ism-i müşebbeh bihin itlâkı müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlünü iddiâdan sonra olduğuyçün şâirin (...تَعَجَّبُوا...) kavlinde taaccübden nehy sahîh olmuştur. (بَلَى) eskiyip fersûde olmasıdır. (غَلَّالِيهِ) taht-ı sevî ü dir‘da ilbâs olunan şîâr ya‘nî bedene mülâsık olan kamîsdir ki Türkî’de *gömlek* denilir. (زُرُّ) kesr ile gömlek ve haftan düğmesi olup cem‘i (أَرْزَاؤُ) gelir. (قَدْ زُرُّ) alâ sebîli‘t-tecrîd (قَدْ سُدُّ) ma‘nâsınadır. Bir kimse, üzerinde olan kamîsin düğmelerini şedd eylediğinde زُرَّتِ الْقَمِيصُ (عَلَيْهِ) dersin.

Mefhûm-i Beyt: “Şîâr-ı mahbûbun fersûde vü bâlî olması mahall-i taaccüb ü istiğrâb olmayıp zîrâ anın ezrâr-ı şîârı ya‘nî pîrâheninin düğmeleri kamer üzere şedd olunmuştur. Ve kamerin kettânda olan te‘şîrâtı ma‘lûmdur,” demek olur.

İmdi, şâir-i merkûm eğer mahbûbu bi-tarîki‘l-iddiâ kamer-i hakîkî kıl mamış olsaydı taaccübden nehy için bir ma‘nâ olmaz idi. Zîrâ kettâna sür‘at-i isâbet-i bilâ ancak kamer-i hakîkîye mülâbeseti sebebiyle olup yoksa hüsnde kamer gibi olan insâna mülâbeseti sebebiyle bu te‘şîrâtın adem-i vukûu ma‘lûm ve nice sîne-i sîmîn-i kamer-peykerânda olan pîrâhen-i kettânın her târ-ı sahtı değil bilâ, hezârân-ı uşşâka resen-gerden-i ibtilâ olduğu bi‘l-müşâhede müteyakkin u meczûmdur.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَرُدُّ بَأْسَ الْإِدْعَاءِ لَا يَقْتَضِي كَوْنَهَا مُسْتَعْمَلَةً فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ)²

Ve kâil-i mezkûrun bu delîli reddolunarak denilmiştir ki: Müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlünü iddiâ, istiârenin mâ vuziat lehinde müsta‘mele olmasını iktizâ etmez. Zîrâ meselâ “esed” lafzının racül-i şücâ‘da müsta‘mele olduğu bi‘l-bedâhe ma‘lûm olup hâlbuki mevzûun leh sebu‘-i mahsûsdur.

1 Şu beyitte ise taaccüb etmemeyi istemek uygun düşmüştür: “Siz onun gömleğinin eskimiş olmasına hiç hayret etmeyin; zira o gömleğin düğmeleri ayın üzerine iliklenmiştir.” (Münserih) Beyit için bkz. Şerîf Alâvine, *Şi‘ru İbni Tabâtabâ el-Alevî*, s. 79.

2 Mezkûr görüşün bu delili, (müşebbehin müşebbeh bihe dâhil olduğu) iddiasının, istiârenin vaz edildiği anlamda kullanılmış olmasını gerektirmeyeceği öne sürülerek reddedilmiştir.

Ve bu reddin tahkiki şu vechiledir ki müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlü bi-tarîki't-te'vîl efrâd-ı esedi iki kısım kılmaklığa mebnîdir. Şöyle ki kısmeynden birisi kısım-ı müteâref olup bu kısım ma'lûm olan cüsse vü sûret ü hey'et ü enyâb u mehâlib emsâliyle muttasıf bulunan ya'nî bu misillü hey'et-i dahme vü müfterisede olarak kendisiyçün gâyet-i cür'et ve nihâyet-i kuvvet olan bildiğimiz âdetâ arslandır. Ve kısım-ı sâni gayr-ı müteârefdir ki bu kısım için dahi kısım-ı evvelde olan cür'et ü kuvvet olup lâkin o cüsse ve hey'et-i mahsûsda değildir. Belki âdeten bildiğimiz cesûr bir âdemdir. Ve lafz-ı “esed” ancak kısım-ı müteârefe mevzû' olup gayr-ı müteârefde isti'mâli mâ vuzia lehinin gayrıda isti'mâldir. Ve karîne ma'nâ-yı gayr-ı müteârefi ta'yîn etdiği cihetle ma'nâ-yı müteârefi irâdeden mâni'adır. Ve bu kavlimizle ba'zıların “Racül-i şücâ' için da'vâ-yı esediyyet üzere ısrâr, sebu'-i mahsûsu irâdeden mânia olan karînenin nasbına münâfidir,” demeleri mündefi' olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَمَّا التَّعَجُّبُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ فَلِإِنِّبَاءٍ عَلَى تَنَاسِي التَّشْبِيهِ قَضَاءٍ لِحَقِّ الْمُبَالَغَةِ)¹

Ve ammâ zikrolunan beytler ile gayrılarında olan taaccüb ve taaccübden nehy, hakk-ı mübâlağayı edâ için tenâsi-i teşbihe ya'nî teşbîhi nisyân etmek sûretinde bulunmaklığa binâ ve müşebbeh müşebbeh bihden aslâ temeyyüz etmeyip hattâ ki taaccüb ve taaccübden nehy gibi müşebbeh bih üzere terettüb eden her bir şey' müşebbeh üzere de terettüb edecek haysiyetde olduğuna delâlet içündür.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْأَشْتِعَارَةُ تُفَارِقُ الْكُذْبَ بِإِلْبَاءٍ عَلَى التَّأْوِيلِ وَنَضْبِ الْقَرِينَةِ عَلَى إِزَادَةِ خِلَافِ الظَّاهِرِ)²

Ve istiâre kizbden iki vechile müfârik olur ki evvel istiârenin te'vîl üzere binâsı ve sâni hilâf-ı zâhiri irâde üzere nasb-ı karînedir. Ya'nî istiârede müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlünü iddiâ te'vîle mebnî olup ve bu te'vîl zikrolunduğu üzere efrâd-ı müşebbeh bihi kısmeyn kılmaktan ibâretidir. Kizbde ise te'vîl yoktur. Ve istiârede ma'nâ-yı hakîkî-i mevzûun

-
- 1 Mezkûr beytlerde taaccüb ve taaccübü nehy durumlarının sahih olması ise mübâlağanın hakkını vermek için teşbîhi unutmuş gibi görünmek esasına dayanmaktadır.
 - 2 İstiâre, tevile dayanması ve gerçek anlama aykırı bir anlamın kastedildiğine dair karîne ortaya konması nedeniyle “yalan”dan ayrılır.

lehi irâdeden mânia ve murâd hilâf-ı zâhir olduğuna dâlle olan karîneden lâzım olup kizb ise bunun hilâfidır. Zîrâ kizbde hilâf-ı zâhir irâde olduğuna karîne nasb olunmayıp belki tervîc-i zâhirinde bezl-i cehd ü tâkat olunur.

Ve Sâhib-i *Miftâh*, istiârede olan da'vâ [92] te'vîle mübtenî olması cihetle da'vâ-yı bâtiladan ve istiârede irâde-i zâhirden mânia olmak üzere karîne nasb olunmasından nâşî kizbden iftirâk eylediğini beyân edip¹ ve Şârih-i *Miftâh* “bâtil”ı, hilâf-ı vâki' olan kelâm ile ve “kizb”i, kelâmın hilâf-ı mâ fi'z-zamîr üzere olmasıyla tefsîr eylemiştir.² Ve kizbi Şârih-i *Miftâh*'ın bu mefhûm ile tefsîri, cumhûrun müttefekun aleyhi olup ve Sekkâkî'nin muhtârı olan tefsîre muhâlif olduğu, mukaddimede mürûr eden tafsîlât-dan ma'lûmdur. Ve maa hâzâ Sekkâkî'nin te'vîli müfârakat-i bâtila ve karîneyi müfârakat-i kizbe tahsîsi için bir cihet olmayıp belki işbu te'vîl ü karîneden her birisiyçün bâtil ve kizbin mecmûundan müfârakat-i istiâre hâsıl olur. Vâkıan bâtil ile kizb beyninde şu kadar fark vardır ki bâtil hakka ve kizb sıdka mukâbilidir. Ve hakk ile sıdk bizzât müttahid olarak haberin vâkıa mutâbık olmasından ibâretidir. Lâkin bi-hasebi'l-i'tibâr müteğâyir olarak hakkda vâkıin habere kıyâsı ve sıdkda haberin vâkıa kıyâsı mu'teberdir. Ve bu fark ile berâber Sâhib-i *Miftâh*'ın vech-i tahsîsi gayr-ı zâhirdir.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلَا تَكُونُ عَلَمًا لِمُنَافَاتِهِ الْجَنَسِيَّةِ إِلَّا إِذَا تَضَمَّنَ نَوْعَ وَضْفِيَّةٍ كَدَحَاتِيمِ)³

Ve istiâre alem olmaz. Zîrâ zikrolunduğu üzere istiâre müşebbehin efrâd-ı müşebbeh bihi müteâref ve gayr-ı müteâref olarak iki kısım kılmak tarîkiyle cins-i müşebbeh bihde idhâlini iktizâ edip bu ise alemde mümkün olmaz. Zîrâ alem teşahhus ve men'-i iştirâki muktazî olup cins ise umûm ve tenâvül-i efrâdı muktazî olmasıyla alem ile cinsiyet beyninde münâfât vardır. Fakat alem meselâ “Hâtim” gibi evsâfdan bir vasf ile iştihârı sebebiyle nev'-i vasfiyeti mutazammın olduğu vaktde istiâreye kesb-i kâbiliyyet eder. Zîrâ “Hâtim” lafzı, Hâtim-i Tâî bin Abdullâh bin Sa'd bin Haşrec'in alemi ise de cûd ile ittisâfî mutazammındır ki kendisiyle cûdda

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 481.

2 Şîrâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, vr. 174b.

3 İstiâre, normal şartlarda alem yani özel isim olmaz. Zira alem isimle cinsiyet arasında bir zıtlık vardır. Fakat “Hâtim” gibi bir tür vasfiyyet içeren alem isimlerin istiâreye konu edilebilmesi mümkündür.

darb-ı mesel olunur. Ve kezâlik buhlde, kesr-i “dâl” ile Mâdir dahi bu kabîlden olup buhl ile meşhûr olan bir racülün ismi olarak kendisiyle buhlde darb-ı mesel olunur. Fesâhatde Sehbân dahi bu vechile olup Sehbân, Vâyil kabîlesinden olarak fesâhat ü beyânda darb-ı mesel olunur. Derece-i fesâhati o meblağa resîde imiş ki bir gün fecrden dahve-i kübrâya değin miyân-ı elfâzında harf-i “elif” olmayarak bir hutbe kırâat eylediği mervîdir. Ve fehâhetde ya'nî kelâmdan ıyy ü aczde Bâkır dahi bu kabîlendendir. İmdi bu vechile, nev'-i vasfıyyeti mutazammın olduğu takdîrde bir şahsı cûd ü sehâda Hâtim'e teşbih edip Hâtim'de te'vîl olunmak câiz olur. Şöyle ki meselâ lafz-ı “esed” gerek müteâref ve gerek gayr-ı müteâref mutlakan şücâ' için vaz' olunmuş hükmünde i'tibâr u tevîl kılındığı misillü lafz-ı “Hâtim” dahi ke-enne gerek Tayy kabîlesinden olan racül-i ma'hûd ü meşhûr olsun ve gerekse racül-i mezkûrun gayrı âhar bir kimse olsun mutlakan cevâd için vaz' olunmuş bir lafz olmak üzere i'tibâr u tevîl olunarak bu te'vîl ile Hâtim ferd-i müteâref-i ma'hûd olan Hâtim-i Tâi ile ferd-i gayr-ı müteâref olan men yettesifu bi'l-cûda mütenâvil olup lâkin gayr-ı müteârefde isti'mâlî mevzûun lehî gayrıda isti'mâl olarak istiâre olur. Ve رَأَيْتُ الْيَوْمَ (رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي)¹ denilip bir şahs-ı sahî murâd olunur. Ve hâsılı, alemiyyet, te'vîl-i mezkûrdan nâşî sıfat-ı mezkûre ile muttasıf olan her ferd için ism olarak kesîrîn üzere sâdik olup ism-i cins menzilesine tenezzül eder.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَرَّبْتِنَهَا إِمَّا أَمْرٌ وَاحِدٌ كَمَا فِي قَوْلِكَ: «رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي» أَوْ أَكْثَرُ، كَقَوْلِهِ:

فَإِنَّ فِي أَيْمَانِنَا نِيرَانًا)²

وَإِنْ تَعَاَفُوا الْعَدْلَ وَالْأَيْمَانَ

Ve istiâre mecâz olup ve her bir mecâz için ma'nâ-yı mevzûun lehi irâdeden mânia olan bir karîneden lâbüdd olmasıyla karîne-i istiâre ya emr-i vâhid olur, (رَأَيْتُ أَسَدًا يَزْمِي) kavlinde olan remy evsâf-ı esedden olmamasıyla esedden murâd esed-i hakîkî olmadığına karînedir, veyâhûd karîne mâfevk-i vâhid olarak emrân veyâhûd umûrdan her biri olur. Meselâ şâirin

1 Bugün bir Hâtim gördüm.

2 İstiârenin karînesi “(Ok) atan bir aslan gördüm,” örneğindeki gibi tek bir durum olabileceği gibi şâirin şu beytinde görüldüğü üzere, karînenin birden fazla durumdan teşekkül etmesi de mümkündür: “Eğer siz adâletten ve yeminlerden yüz çevirecek olursanız, (iyi bilirsiniz ki) bizim sağ ellerimizde ateş (alevi gibi parlak kılıçlarımız) vardır.” (Serî) Beyit için bkz. Kays b. Amr en-Necâşî el-Hârisî, *Divân*, (thk. Komisyon), s. 62; *Divân*, (thk. Adnân Muhammed Ahmed), s. 117.

(...تَعَاَفُوا) kavlinde taaddüd-i karâin mevcûddur. (تَعَاَفُوا), (تَكَرَّهُوا) ma'nâsındır. (أَيْمَانٌ), (يَمِينٌ)'ün cem'i olup evvel *kasem* ve sâni *yed* ma'nâsındır.¹ (يِرَانٌ)'den murâd şu'le-i nîrân gibi lemeân eden [93] sü-yûfdur. İmdi, (تَعَاَفُوا) kavlinin adl ü eymândan her birine taalluku nîrân ile murâd sü-yûf olduğuna karînedir. Zîrâ cevâb-ı şart إِلَى تُلَجُّوْنَ وَتُلَجُّوْنَ إِلَى (تَحَارِبُونَ وَتُلَجُّوْنَ إِلَى) olduğuna delâlet eyler.²

Mefhûm-i Beyt: “Eğer sizler adl ü insâf murâd etmeyip ve ahd ü eymâna râzı olmayıp cevri u udvâna meyl ederseniz bizler adl ü eymâna nusret ederiz. Şöyle ki sizinle muhârebe ederek dâire-i inkıyâd ü tâate duhûle mecbûr etmekteyiz muktediriz. Zîrâ hiddet ü lemeânda şebîh-i nîrân olan sü-yûf-i kâtia ârâyîş-i dest-i savlet-i peyvestimizdir,” demek olur ve bu takrîrden (فِي أَيْمَانِنَا) kavli illet-i cezâ için illet olup makâm-ı cezâda ikâme olunduğu ma'lûm olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ مَعَانٍ، كَقَوْلِهِ:

وَصَاعِقَةٍ مِنْ نَضْلِهِ تَنَكَّفِي بِهَا عَلَى أَرْوُسِ الْأَقْرَانِ خَمْسُ سَحَابٍ)³

Veyâhûd karîne-i istiâre ale'l-infirâd olmayıp belki ba'zısı ba'zısına merbût u mülteim olan ma'nâların cem'isi min haysü'l-mecmû' karîne olur. Ve bu takdîrde (أَوْ مَعَانٍ) lafzının (أَوْ أَكْثَرُ) kavline kasım olmasının sıhhati gayr-ı hafî ve ba'zıların kavli-i mezkûrun meânîye iddiâ-yı şümûlüyle bunun (أَوْ أَكْثَرُ) kavline kasım olarak îrâdının adem-i sıhhatine zehâbında olan fesâd bedîhîdir. Ve karînenin meânî-i mülteime olması Buhtürî'nin (...وَصَاعِقَةٍ مِنْ نَضْلِهِ...) beytinde vâki' olmuştur. (رُبُّ صَاعِقَةٍ) kavli (رُبُّ صَاعِقَةٍ مِنْ نَضْلِهِ) kavliyle mevsûf olarak mübtedâ olmak üzere ref ile rivâyet olunmuştur. (مِنْ نَضْلِهِ) zamîri seyfi-i memdûha âiddir. Ve (تَنَكَّفِي بِهَا)'den *inkılâb* ma'nâsına haberdir. (بِهَا)'da “bâ” ta'diye için olup ma'nâ (...أَرْوُسِ) demektir. (رُبُّ صَاعِقَةٍ مِنْ حَدِّ سَيْفِهِ يُقَلِّبُهَا عَلَى رُؤُوسِ...), (رَأْسِ)'ün cem'idir. Ve (سَحَابٍ), (سَحَابٌ) ve (سُحُبٌ) gibi (سَحَابَةٌ)'ün cem'i

1 Mütercimin beyitteki her iki kelimeyi de (الأَيْمَانِ) olarak düşündüğü anlaşıldığı için metni buna uygun olarak verdik. Ancak ilkinin, yaygın olarak (وَالْأَيْمَانِ) şeklinde nakledildiği de ifade edilmelidir.

2 Sizinle harp edilir ve kılıç zoruyla yola getirilirsiniz.

3 İstiârenin karinesi, şâirin şu beytinde olduğu gibi, iç içe geçmiş anlamlardan müteşekkil de olabilir: “(Ebû Saîd'in) kılıcının ucundan öyle şimşekler çakıyor ki (cömertlikte) buluta benzeyen o beş (parmağı), bu şimşekleri düşmanların başları üzerinde döndürüp duruyor.” (Tavil) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, I, 179.

olup (حَمْسُ سَحَائِبٍ), (تَنَكْفِي) için fâildir. “Hams-i sehâib”den murâd cûd ve umûm-i atâda şebîh-i sehâib olan enâmîl ya'nî ruûs-i esâbî-i hams olarak bu vâsîta ile işbu nazm-ı rengîn ibdâ'-ı hâmil-i san'at-ı istitbâ' olup memdûhun şecâatle medhi sehâvetle dahi tavsîfî mutazammın olmuştur. Şârih'in tefsîr-i (سَحَائِبٍ) de ma'nâ-yı “enâmîl”i ihtiyâr ile “esâbî” ile adem-i tefsîri, isâbet-i sâika bilâ ihtiyâc-ı tekellûf ü 'itînâ' sühûletle olduğuna işâret için olup şecâatinde mübâlağa ifâde eder.¹ “Er'us-i akrân” ile murâd, bi-karîneti'l-medh cem'-i kesretidir. Zîrâ cem'-i killet ve kesretten her birerleri âhar için istiâre olunur. Bu sûret muhtâr-ı Şârih olup killet-i akrânına işâret olmak üzere cem'-i killete hamli dahi hamli-i latîfdir.²

el-Hâsıl, şâir-i merkûm sehâibin enâmîl-i memdûha istiâresini murâd etmesiyle enâmîlinde sâika olup bu dahi nasl-i seyfinden olduğunu zikr u beyân ve ba'dehû (أَرْوُسُ الْأَقْرَانِ) deyip ruûs-i akrânını ve ba'dehû (حَمْسُ) lafzıyla aded-i enâmîl olan aded-i hamisi ityân eylemiştir. Ve bunların cemûsinden, sehâible enâmîli murâd eylediği tahakkuk ederek karîne meânî-i mülteime olmuştur.

Mefhûm-i Beyt: “Seyf-i memdûhun hadd ü naslinden bî-hisâb sâikalar inbî'âsiyle bezl-i mekârim ü atâyâda nazîr-i sehâib-i semâ olan enâmîl-i hamisi o sevâikı meydân-ı harb u sitizde mefârik-ı akrân u emsâline kalb ü sabb ederek hırmen-i hayâtlarına şerâre-pâş-ı helâk ü demâr olur,” demektir.

Aksâm-ı İstiâre

Tarafeyn İ'tibâriyle: Vifâkıyye, İnâdiyye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهِيَ بِاعْتِبَارِ الطَّرْفَيْنِ قِسْمَانِ؛ لِأَنَّ اجْتِمَاعَهُمَا فِي شَيْءٍ إِمَّا مُمَكِّنٌ، نَحْوُ: ﴿أَخِيْنَاهُ﴾ فِي ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَخِيْنَاهُ﴾، أَيْ ضَالًّا فَهَدَيْنَاهُ، وَتُسَمَّى «وِفَاقِيَّةً»³)

Ve istiâre, tarafeyn ü câmi' ve bunlardan her üçü i'tibâriyle ve i'tibâr-ı lafz ve i'tibârât-ı sâire ile aksâm-ı adîdeye münkasim olarak tarafeyni olan

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 364.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 537.

3 İstiâre tarafeyn itibarıyla iki kısımdır. Zira tarafeynin bir hususta bir araya gelmeleri ya mümkündür; “(İnanç bakımından) bir ölü iken kendisine hayat bahsettığımız kişi (inkârcıyla) bir olur mu?” (el-En'âm 6/122) âyetindeki ﴿أَخِيْنَاهُ﴾ “Ona hayat bahsettik.” ifadesi gibi. “O kişi dalâlet üzereydi, onu hidâyete erdirdik,” anlamını taşır. Bu tür istiâreye *vifâkıyye* adı verilebilir.

istiâresinden evlâdır. Zîrâ ilm ve idrâk hâssa-i hayvân olmakda fi'lden akdemdir. Çünkü hayvâna muhtass olan ef'âl ya'nî harekât-ı irâdiyye idrâk ile mesbûkudur. Ve idrâkin hayvâna ihtisâsı akdem ü eşedd olduğu gibi idrâkde olan noksân, sâhibini hayâtdan teb'îd ile zıddı olan mevte takrîb cihetinden eşedd olur. Ve kezâlik cânib-i eşedde dahi hâl bu merkezde olarak ilmi ekser u eşref olan her bir kimse için mevtden bu'du ekser olmasından nâşî hayydır denilmek evlâdır.”¹

İşte Musannif'in kelâmı bundan ibâret olup lâkin ihtilâlden gayr-ı hâlîdir. Zîrâ şiddet ü za'fî kâbil olan zıddeyn ilm ile cehl ve kudret ile acz olup hâlbuki bunlardan ehadühümânın ismi âhar için istiâre olunmamışdır. Belki Musannif'in işbu ityân eylediği kelâmdan maksûd “Ehad-i zıddeynin ismi şiddet ü za'fî kâbil olan ma'nâ-yı câmî' i'tibâriyle âharı üzerine ıtlâk olunduğu takdîrde zıddeynden hangisinde bu ma'nâ eşedd ise ism-i mezkûrun işbu ma'nâ-yı eşeddi hâvî olan zıdd üzerine ıtlâkı evlâdır,” demek olup ibâre-i Musannif ise işbu ma'nâ-yı maksûdu ifâdeden kâsırdır.

Abdülhakîm Siyâlkûtî'nin tevcîh-i kelâm-ı Musannif'de îrâd eylediği makâl, hall-i makâmda mühimmü'l-îrâd görünmesiyle ilâvesi tensîb kılınmıştır. Şöyle ki: “Eğer zıddeyn şiddet ü za'fî kabûl edecek ezdâddan olup da ilm ü cehl ve acz ü kudret gibi her birerleri şiddet ü za'fî kabûl ederler ise meselâ lafz-ı “câhil”in zıdd-ı eşedd için ya'nî ilmi veyâhûd kudreti ekall olan kimse için istiâresi ilmi ve kudreti kalîl olan kimse için istiâreden evlâdır. Ve aksi dahi böyle olup zîrâ lafz-ı “âlim”in cehli ekall olan kimse için istiâresi cehli kalîl olan kimseye istiâresinden evlâdır. İşte Şârih'in taarruz eylediği bu kısım olup Musannif rahimehullâhu teâlâ zuhûrundan için bu kısma taarruz etmemişdir. Ve kısım-ı diğeri meselâ meyyit ile hayy câhil veyâ âciz beyninde olduğu gibi ehad-i zıddeyn eşedd ve âhar şiddet ü za'fî muhtelif olduğu sûretde eşedd olan ism-i meyyitin ilmi ekall ve kudreti ez'af olan hayy için istiâresi ilmi kalîl ve kudreti za'if olan hayya istiâresinden evlâdır. Ve lafz-ı mezkûrun ilmi ekall olan hayy için istiâresi kudreti ez'af olan hayy için istiâresinden evlâdır. Ve kezâlik cânib-i eşedde dahi âsâr-ı bâkiyesine nazaran hayy istiâre olunduğu sûretde ilm cihetinden ekser veyâ eşref olan meyyit için lafz-ı “hayy”ı istiâre ilm ve kudreti

1 Kazvîni, *el-İzâb*, s. 283-284.

kalîl olan meyyitden ve ilmi ekser olan meyyit, kudreti [95] ekser olandan evlâdır.”¹ Hâsılı, murâd-ı Musannif işbu kısım-ı sâniyi beyân olup ve bunu ifâdede lafz-ı *Îzâh* vâfi olduğu hâlde Şârih kısım-ı evvele hamlini murâd ederek ibâre-i *Îzâh*'da bu ma'nâyı ifâdede kusûr müşâhede eylemiştir.

Ve setîr olmaya ki zıddân ictimâ'ları mümkün olmayıp lâkin ba'zen her ikisinin irtifâ' vâki' olan şey'lerdir ki sevâd ü beyâz zıddân olup mahall-i vâhidde ictimâ' edemezlerse de mahallin bunlardan hulüvvüyle diğeri bir levn olması mümkündür. Ve nakîzân ne ictimâ' ve ne irtifâ' etmeyen şey'lerdir ki leyl ile nehâr gibi ehadühümânın intifâsı hinde behemehâl âharı mevcûd olur. Ve işbu tarafeynin bir şey'de ictimâ' mümkün olmayan istiâre, teânüd-i tarafeynden için *istiâre-i inâdiyye* tesmiye olunması tensîb-gerde-i Cenâb-ı Müellif'dir.

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى: (وَمِنْهَا التَّهَكُّمِيَّةُ وَالتَّمْلِيحِيَّةُ، وَهِيَ مَا اسْتُعْمِلَ فِي ضِدِّهِ أَوْ نَقِيضِهِ لِمَا مَرَّ، نَحْوُ: ﴿فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾)²

Ve istiâre-i tehekkümiyye ve temlîhiyye, zikrolunan istiâre-i inâdiyye kısmındandır. Ve istiâre-i tehekkümiyye ve temlîhiyye bir istiâredir ki bâb-ı teşbihde tahkîki mürûr eylediği üzere, temlîh veyâhûd tehekküm vâsıtasıyla tezâdd veyâhûd tenâkuzun tenâsüb menzilesine tenzîlinden için ma'nâ-yı hakîkîsinin zıddında veyâhûd nakîzinde isti'mâl olunur. Musannif âhir-i mebâhis-i teşbihde tezâdda müteşârikeyn olan zıddeynin zikriyle iktifâ ederek zıddeyn ile mutlakan tenâfide müteşârikeyn olan mütenâfiyeyni murâd etmiş olduğu misillü bu makâmda zıddeyn üzere nakîzaynı atf edip zıddeyn ile mütekâbileynenden mâverâ-i nakîzaynı murâd eylemiştir. Ve ma'nâ-yı hakîkîsinin zıddında isti'mâl olunan istiâreye misâl ﴿فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ kavli-i şerîfi olup ﴿بَشِّرْهُمْ﴾, (أَنْذَرَهُمْ) ma'nâsında olarak inzârî alâ sebîlî-t-tehekküm ve'l-istihzâ beşâret cinsinde idhâl ile muhberun lehî sürûrunu izhâr edecek şey' ile ihbârdan ibâret olan beşâret zıddı olan inzâr için istiâre kılınmıştır. Ve kezâlik bir şahs-ı cebânı murâd ederek temlîh u zarâfet ü istihzâ tarîki üzere ³(رَأَيْتُ أَسَدًا) kavli dahi böyledir.

1 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 365.

2 İstiâre-i tehekkümiyye ve istiâre-i temlîhiyye de istiâre-i inâdiyye kapsamına dâhildir. Bu tür istiâreler, (teşbih bahsinde) geçtiği üzere, gerçek anlamlarının zıddında kullanılırlar. Örnek: “Sen de onlara can yakıcı bir azabı müjdele!” (Âl-i İmrân 3/21)

3 Bir aslan gördüm.

Câmi' İ'tibâriyle: İstiâre-i Âmmiyye, Hâssıyye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَبِاعْتِبَارِ الْجَامِعِ قِسْمَانِ، لِأَنَّهُ إِذَا دَاخَلَ فِي مَفْهُومِ الطَّرْفَيْنِ، نَحْوُ: «كُلَّمَا سَمِعَ هَيْعَةً طَارَ إِلَيْهَا»)¹

Ve câmi' i'tibâriyle istiâre iki kısımdır. Câmi'den murâd, kendisinde iş-tirâk-i tarafeyn kasdolunan şey'dir ki bâb-ı teşbîhde *vech-i şebeh* ve bun-da *câmi'* tesmiye olunur. Ve câmi' i'tibâriyle iki kısım olması zirâ câmi' ya mefhûm-i tarafeynde ya'nî müsteâr leh ve müsteâr minhin mefhûmunda dâhildir. Nitekim hadîs-i nebevîde vârid olan بَعَانِ رَجُلٌ مُمَسِّكٌ بَعَانِ (خَيْرُ النَّاسِ رَجُلٌ مُمَسِّكٌ بَعَانِ فِي شَعْفَةٍ أَوْ رَجُلٌ فِي شَعْفَةٍ فِي غُنَيْمَةٍ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمَوْتُ)² kavl-i şerîfinde vâki' olmuştur. (هَيْعَةً), kendisinden feza' u havf olunan sayhadır. Aslı (شَعْفَةً), re's-i cebeldir. (هَاع-يَهِيْعُ) kavillerindedir. (جَبْنِ) ma'nâsına olan (هَاع-يَهِيْعُ) kavillerindedir.

Ma'nâ-yı Hadîs: “Nâsın hayırlısı bir kimsedir ki inân-ı feresine temes-sükle her ne zamân bir sayha-i müfzia vü muhavvife işitse o tarafa seyr-i serî ile teveccüh ü tayerân ede. Ya'nî fi sebîlillâh cihâd ve ehl-i îmâna intisâr için müstaid ü âmâde ola. Veyâhûd bir kimsedir ki nâsdan i'tizâl ü inzivâ ederek ba'zı ruûs-i cibâlde mâlik olduğu ganem-i kalîlü'l-mikdâr derûnunda îvâ ve anları ra'y ü çerâ ve umûr-i meâşında bununla iktifâ edip Cenâb-ı Hâlik-ı bî-çûn ü çerâyâ ibâdet ederek imrâr-ı müddet-i hayât kıla,” demekdir.

İmdi, bu hadîsde tayerân adv için istiâre olunmuştur. Adv, pertâb ederek seyr-i serî'dir ki *koşmak* ve *seğirtmek* ta'bir olunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِنَّ الْجَامِعَ بَيْنَ «الْعُدْوِ» وَ «الطَّيْرَانِ» قَطْعُ الْمَسَافَةِ بِسُرْعَةٍ وَهُوَ دَاخِلٌ فِيهِمَا)³

Zirâ adv ile tayerân beyninde câmi' sür'atle kat'-ı mesâfe olup ve bu ma'nâ adv ü tayerândan her birerlerinin mefhûmlarında dâhil ve fakat tayerânda olan kat'-ı mesâfe advde olandan akvâdır. Musannif'in sibâk-ı kelâmından adv ile tayr cinseyn olması fehmolunur. Lâkin bu kelâm Şeyh'in *Esrâr-ı Belâgat*'de olan tahkîkâtına mübâyindir. Zirâ demişdir ki:

1 İstiâre câmi (ortak yön) itibariyle da iki kısımdır. Zira câmi, tarafeynin mefhûmuna ya dâhildir; Örnek: “Ne zaman bir feryat işitse anında oraya uçar.”

2 Müslim, İmâre 125; İbn Mâce, Fiten 13.

3 Zira koşmak ile uçmak arasında ortak yön (câmi), bir mesâfeyi hızlı bir şekilde kat etmektir. Bu ise her iki tarafın mefhûmuna dâhildir.

“Tayerânın adv için istiâresiyle (رَأَيْتُ أَسَدًا) emsâli beyninde fark şu vechiledir ki (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinde iştirâk, esed ve insân gibi cinseyn-i muhtelifeynde mevcûd olan sıfat-ı şecâatde olup tayerân ve adv bunun hilâfındadır. Zirâ tayerân ve adv cins-i vâhiddir ki [96] mürûr ve kat‘-ı mesâfeden ibâretdir. Ve beynlerinde olan ihtilâf ancak sür‘atle olup ve hakikat-i sür‘at kılllet-i tehallül-i sekenâtdan ibâret olarak cinsde ihtilâfı mûcib olmaz.”¹

Ve bu kelâmdan sonra îrâd eylediği makâl dahi işbu adv ü tayerân cinseyn olmadığını te’yîd eder. Zirâ demişdir ki: “Mersin ile tayerândan her birinde enf ve advde olmayan husûsî vasf bulunduğu ya’nî mersinde mersûniyyet ve tayerânda sür‘at vasfları mevcûd olduğu hâlde adv için istiâre-i tayerân bâb-ı istiâreden ve enf-i insân için istiâre-i mersin mecâz-ı mürsel kısmından olmasını ta’yîn edecek sûretde işbu istiâreteyn beyninde fark şu vechiledir ki (طَارَ) lafzında olan husûs-i vasf ya’nî sür‘at lafz-ı mezkûrun adv için istiâresinde mer‘îdir. Ve mersinde olan husûs-i vasf ya’nî mersûniyyet bunun hilâfı olup lafz-ı “mersin”in enf-i insân için istiâresinde mer‘î değildir.”²

el-Hâsıl, tayerânın adve istiâresinde advin tayerâna sür‘atde teşbîhi manzûr olup lâkin mersinin enf için istiâresinde mersûniyyet gayr-ı manzûrdur. Ve bu cihetden nâşî mişferin galîzuş-şefe üzere itlâkında mülâhaza olunduğu gibi eğer işbu enf için istiâre-i mersinde dahi teşbîh mülâhaza olursa istiâre-i hakikiyye addolunurdu. Ve teşbîh manzûr olmadığına mebnî isti‘mâlü’l-mutlak fi’l-mukayyed olarak mecâz-ı mürsel addolunmuşdur.³

Ve bu kelâmdan sonra mersinin enfde isti‘mâline istiâre itlâk olunup da fark-ı mezkûru beyâna ihtiyâc mess etmesinin vechini îzâhda demişdir ki: “Mersinin mevzi-i enfde vaz‘ı emsâli mukayyedin mutlakda isti‘mâline ism-i “istiâre”yi itlâk etmemekliğimiz iktizâ ederdi. Lâkin selef bunları istiârâtda addedip ve istiârâta halt etmiş olduklarından muhâlefet-i selefî kerîh görerek fi’l-cümle kelâm-ı selefte itidâd ü itibâr (واستِعَارَةُ) (كَلِمَاتُ الْمَرْسِينِ لِلْأَنْفِ) kavlim emsâlinde itlâk-ı lafz-ı “istiâre”ye ibtidâr eyledim. Ve

1 Cürçânî, *Esnâru’l-Belâga*, s. 52-53.

2 Cürçânî, *Esnâru’l-Belâga*, s. 53.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 367.

bunun üzerine istiâre itlâk olunmamasının vücûbuna bu istiâreye *istiâre-i gayr-ı müfîde* tesmiye etmekliğimle tenbîh etdim. Ve mersini mevzi-i enf-de vaz' ile istiâre-i hakîkiyye beyninde itlâk-ı istiâreyi tashîh edecek vech-i şebeh budur ki sen lafz-ı “mersin”i mevzi-i enf-de vaz'da ve belki mukayyedi mutlakda isti'mâlinde ismi mukayyeden mücânisine nakledersin ki bu mücânis hâricde üzerine mutlak enf lafzı vâki' olan ferddir. el-Hâsıl, lafz-ı “mersin”i enf-i mersûnden mücânisi olan enf-i insâna nakledersin. Ve mücânesetle müşâbehât vâdî-i vâhiddendir. Zîrâ ikisi dahi bir emrde iştirâkdir ki mücânesetde, cinsde iştirâk ve müşâbehâtde, vasfda iştirâkdir. İmdi, mebnâsı müşâbehât olan ism-i istiâre kendisinde mücâneset olan şey' üzerine mecâzen itlâk olunmuş olur.¹ Lâkin yed ü ni'met emsâli bunun hilâfında olmasıyla ne hakîkaten ve ne de mecâzen istiâre itlâkı sahîh olmaz.”²

Eğer suâl edersen ki: İstiâre matlûb olan mübâlağayı müfîd olmak üzere müsteâr minhde câmi' eşedd ü akvâ olması vâcibdir. Hâlbuki zâtıyyâtda imtinâ'-ı teşkîkden nâsî cüz'-i mâhiyyetin şiddet ü za'f ile adem-i ihtilâfı bunun gayrıda takrîr olunmuşdur. Bu sûretde câmi' mefhûm-i tarafeynde ne vechile dâhil olabilir?

Cevâbında deriz ki: İmtinâ'-ı ihtilâf ancak mâhiyyet-i hakîkiyyededir. Görmez misin ki sevâd şiddet ü za'f cihetinden ihtilâfıyla berâber sevâd ile mahalden mürekkeb olan mefhûm-i esvedden cüzdür. Ve vech-i şebeh ancak mefhûm-i tarafeynde dâhil kılınıp yoksa tarafeynin mâhiyyet-i hakîkiyyesinde dâhil kılınmamışdır. Ve mefhûm ba'zen mâhiyyet-i hakîkiyye ve ba'zen ba'zısı şiddet ü za'fı kâbil olan umûrdan mürekkeb bir emr olarak bu sûretde câmiin ehad-i mefhûmeynde ya'nî müsteâr minhde eşedd ü akvâ olmasıyla berâber mefhûmda dâhil olması sahîh olur.

Ve adv için istiâre-i tayerân mümessel leh olan câmiin mefhûm-i tarafeynde dâhil olduğu kabîlden olmasında nazar vardır. Zîrâ tayerân, cenâh ile kat'-ı mesâfeden ibâret olup bu mefhûmda sür'at dâhil olmayıp belki esed için ekser lüzûm-i cür'et gibi sür'at dahi tayerân için ekser-i ahyânda lâzımdır. Çünkü eğer sür'at mefhûm-i tayerânda dâhil olsa ahyânen müfâ-rakat etmemesi lâzım gelirdi.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 368.

2 Cürcânî, *Esnârü'l-Belâga*, s. 284-285.

Bu cihetle [97] Musannif için evlâ olan ﴿وَوَطَّغْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا﴾¹ kavli-şerîfinde olan istiâre-i taktî ile temsil olunmasıydı. Zîrâ ba'zısı ba'zısına mültezika vü muttasıla olan ecsâm beynindeki ittisâli izâleye mevzû olan lafz-ı “taktî” cemâatin tefrîki ve ba'zısının ba'zısından ib'âdı için istiâre olunmuşdur. Ve beynlerinde olan câmi' mefhûmlarında dâhil olan izâle-i ictimâ' olup ve izâle-i ictimâ' kat'da eşeddir. Zîrâ kat'da ittisâl âdeten adı-mül'imkân olup tefrîkde mümkündür.

Ve kezâlik şâirin² (مَا كَانَ خَاطَ عَلَيْهِمْ كُلُّ زَرَادٍ) kavlinde olan istiâre-i hıyâtat da böyledir. Zîrâ hıyâtat sevbin hark u kat'ını damm için mevzûa olup mısra-ı mezkûrde serd için istiâre olunmuşdur. (سَرْدٌ), dir'in ya'nî ehl-i harbin telebbüs eylediği zırhın halkalarını birbirine damm u ilsâkdır. Ve bu ma'neyeyn beyninde câmi' mefhûm-i tarafeynde dâhil olan dammdır. Ve hıyâtatde şiddet-i ittisâl olmasıyla hıyâtatde olan damm serdde olan dammdan eşeddir. (زَرَادٌ), zırh i'mâl eden kimsedir. Bu mısraın mâkabliyle îzâhâtı hakkında olan kelâm karîben ityân olunacağı cihetle bu makâmda ihtiyâr-ı tayy edilmişdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا غَيْرُ دَاخِلٍ، كَمَا مَرَّ)³

(إِنَّمَا دَاخِلٌ) kavline ma'tûfdur. Ya'nî veyâhûd câmi' mefhûm-i tarafeynde dâhil olmaz. Nitekim zikri mürûr eden esedin racül-i şücâ için ve şemsin vech-i mütehelli ü mütele'li için istiâresi emsilesi mürûr etmişdir.

Eğer suâl olunursa ki: Şeyh *Esrâr-ı Belâgat*'de lafz-ı “esed” şecâat ya'nî şücâ için mevzû idüğine ve fakat yalnız şücâ olmayarak belki hey'et-i mahsûsada olan şücâa mevzû olduğuna nass u hükmeylemişdir.⁴ Ve ma'lûmdur ki müsteâr leh racül-i şücâ olup yalnız racül değildir. Bu sûretde racül-i şücâ için lafz-ı “esed”i istiârede dahi câmi' tarafeynde dâhil olup sâirleri de buna makîsdir.

Cevâbında deriz ki: Evvelen; Şeyh'in “Esed şecâat için mevzû'dur,” demesinde tecevvüz ü tesâmüh vardır. Zîrâ lafz-ı “esed”, ma'lûm olan hayvân-ı mahsûs için mevzû olup şecâat hayvân-ı mezkûr için vasfdır. Ve

1 “Onları topluluklar hâlinde yeryüzüne dağıttık.” (el-A'râf 7/168)

2 Zırh ustalarının kendileri için yaptığı zırhları... (Basît) Mısra için bkz. Kutâmî, *Divân*, s. 89-90.

3 Ya da (câmi), yukarıdaki örneklerde geçtiği üzere, (tarafeynin mefhûmuna) dâhil değildir.

4 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 289-290.

ammâ müsteâr leh şecâatle mevşûf olan racül olup yoksa racül ve şecâatden mecmû'-i mürekkeb değildir. Ve mukayyed ile mecmû' beyninde fark-ı kesir vardır. Şununla berâber ki "Eğer müsteâr leh mecmû'-i mürekkeb olsa bile mefhûm-i müsteâr minhde ya'nî mefhûm-i esedde dâhil olmadığı i'tibârıyla yine câmi' mefhûm-i tarafeynde dâhil değildir," denilmek sahîhdir. Zirâ mefhûm-i *ehad-i tarafeynde duhûl* mefhûm-i *tarafeynde adem-i duhûle* mübâyin değildir.

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى: (وَأَيْضًا إِذَا عَابَيْتَهُ، وَهِيَ الْمُتَبَدَّلَةُ، نَحْوُ: «رَأَيْتُ أَسَدًا يَزِمِي»، أَوْ حَاضِيَّةً، وَهِيَ الْعَرَبِيَّةُ)¹

İstiâre için bi'tibârî'l-câmi' taksîm-i âhar olup ya'nî dahi istiâre ya âmmiyyedir ki istiâre-i mübtezeledir. Meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinde esedle racül-i şücâ' beyninde olan câmi' cür'et olduğu herkesin bileceği şey' olmasıyla bunda olan istiâre, istiâre-i âmmiyyedir. Veyâhûd hâssıyyedir ki istiâre-i garîbe olup bunun üzerine ıtılâ', tabaka-i âmmeden sebep-i irtifâ' olan zihn ü fetânetle mükerrer bulunun havâssa mahsûsdur.

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى: (وَالْعَرَابَةُ قَدْ تَكُونُ فِي نَفْسِ الشَّيْءِ كَمَا فِي قَوْلِهِ: «وَإِذَا أَحْبَبْتَنِي قَرُبُوسُهُ بِعَنَانِهِ»)²

Ve garâbet ba'zı kerre nefsi-şebehde olarak kendisinde nev'-i garâbet ve kelâm-ı Arab'da vukûunda nedret olan teşbih olur. Nitekim Yezîd bin Mesleme ibn Abdilmelik'in:

عَلَّكَ الشَّكِيمَ إِلَى أَنْصِرَافِ الرَّائِرِ
وَإِذَا أَحْبَبْتَنِي قَرُبُوسُهُ بِعَنَانِهِ
إِهْمَالَهُ وَكَذَلِكَ كُلُّ مُخَاطِرٍ³
عَوْدَتُهُ فِيمَا أُرُورُ حَبَائِبِي

kavlinde vâki' olmuşdur. Yezîd bin Mesleme bu beyteyn ile feresini müeddeb ve terbiyeli olmasıyla ve hîn-i nüzûlünde inânını karabûs serci üzere

1 İstiâre ayrıca câmi itibarıyla ya âmmiyye olur -ki "(Ok) atan bir aslan gördüm," örneğinde olduğu üzere câmi açık olduğu için herkesçe bilinen demektir- ya da hâssıyye olur; bu da (seçkin kimselerin anlayabileceği düzeyde) özgün, anlamına gelir.

2 Burada sözü edilen garâbet / özgünlük bazen, şâirin şu dizesinde olduğu gibi, benzerliğin kendisinde olur: "Dizgini eyer kaşına geçirilip bırakıldığında..." (Kâmil)

3 Dizgini eyer kaşına geçirilip kendi hâline bırakıldığında o, sahibi ziyaretinden dönene dek gemini geveleyerek bekler. Ben sevdiklerimi ziyaretim esnasında onu, böyle kendi hâline bırakmaya alıştırmışumdur. Zor işlerin adamına yakışan da zaten budur. (Kâmil)

Kaynaklarda mütercimim zikrettiği birinci beyit ikinci, ikinci beyit ise birinci beyit olarak aktarılmaktadır. bkz. Vahdi Efendi, *et-Tensîs*, vr. 57b; Mustafa İşâmuddîn, *Şerbu Ebyâti't-Telhis*, s. 152; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü'l-Ceyyid*, s. 299.

ilkâ eylediği ya'nî dizginini eğer kaşına geçirdiği vaktde avdetine değin mahallinde tevakkufuyla vasf eylemiştir. (قَرُبُوسٌ) fethateyn ile mukaddem-i serc ya'nî eğerin ön kaşdır. *Sıhâb*'da (قَرُبُوسٌ) sercle tefsîr olunmuştur.¹ Sükûn-i "râ" ile galat olup kelâm-ı Arab'da bi-sükûni'l-ayn (صَغْفُوقٌ)'dan başka vezn-i (فَعْلُولٌ) olmadığını ve vatan-ı Mütercim-i hakîr olan Adana eyâletine merbût Tarasûs şehri-i şehîrine bi-sükûni'r-"râ" Tarsûs ıtlâkı galat olup feth ile olduğunu ve (حَزْنُوبٌ) isti'mâli zaîf olup fasîh olan damm ile [98] idüğünü ba'zı havâşş beyân eylemiştir.² Ve (شَكِيمٌ) ve (شَكِيمَةٌ), fem-i feresde mu'taraza olan hadîd ya'nî gemdir. (زَائِرٌ) ile murâd-ı şâir, delâlet-i mâkabliyle, kendi nefsidir. (عَوْدُتُهُ), (صَيِّرْتُهُ) vezninde (عِلْمَتُهُ وَجَعَلْتُهُ مُعْتَادًا) müfâdındadır. (فِيَمَا أَزُورُ) kavlinde (مَا) masdariyye olup (فِي وَقْتِ الزِّيَارَةِ) mefhûmundadır. (حَبَائِبٌ) *ehibbâ* demektir. (مُحَاطِرٌ)'dan murâd, nefsini umûr-i sâiba ilkâ eden kimse olup rüesâyâ ıtlâk olunur. Müfâdı, feres-i mezkûrde olan sebât ü mekânât şîâr-ı üli'l-hâtır olduğunu beyândır.

Şâir-i merkûm inânın tarafeyn-i fem-i ferese mümtedd olarak eğer kaşında olan mevkiinde vukûu hey'etini, muhtebî olan şahsın kemend ittihâz eylediği sevbin zahr-ı muhtebînin cânibeynine mümtedd olarak rukbeteyni mevkiinde vukûu hey'etine teşbîh edip bir şahsın zahr u sâkaynını sevb veyâ gayrısıyla cem' etmesi ma'nâsına olan lafz-ı "ihtibâ"yı inânın karabûs-i sercde vukûu için istiâre eylemiştir. (اِحْتِبَاءٌ), meselâ dizlerini dikip iki ellerini menkibeyni tahtından kavuşdurup oturmak ve ikâme-i leyâlde urûz-ı sine vü gâfletinden ihtirâz ü ittikâ ile zühhâd-ı müteabbidde vukûu mesmû' olduğu üzere dizlerine bez veyâ kayışdan kemend urup tortop câlis olmak gibidir. İmdi, bu şebehde garâbet ya'nî isti'mâlinde nedret olduğundan teşbîh-i mezkûr garîb addolunmuştur.

Eğer bi-tarîki'l-istifsâr suâl olunursa ki: Beyt-i mezkûrde olan işbu teşbîhi takrîrde sûret-i diğlerle tasarruf olunarak şâir, inânın cânibeyn-i feme mümtedd olduğu hâlde karabûsda vukûu hey'etini, habvenin cânibeyn-i sâkayna mümtedd olarak zahr-ı muhtebîde vukûu hey'etine teşbîh ederek zahr karabûs menzilesinde ve rukbetân ü sâkân re's-i feres menzilesinde olması câiz olabilir mi?

1 Cevherî, *Sıhâb*, III, 926.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 538.

Cevâbında deriz ki: Ahsen olan, takrîr-i sâbıkdır. Zîrâ yekdiğere mütezâmme olan rukbeteyn karabûsa zahrardan ziyâde müşâbih olup ve ihtibâ olunan sevb cihet-i rukbeteynde ulüvve mâil olarak ba'dehû cihet-i zahra müteseffilen imtidâdı mânın karabûsu vely eden tarafı fem-i feresi vely eden tarafından a'lâ olmasına şebîh ü nazîrdir. el-Hâsıl, bu hey'etde i'ti-bâr-ı teşbîh ecmeldir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يَحْضُلُ بِتَصْرُفٍ فِي الْعَائِيَةِ كَمَا فِي قَوْلِهِ: «وَسَأَلْتُ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحِ»)¹

Ve ba'zen istiâre-i âmmiyyede bir nev'-i tasarruf sebebiyle garâbet hâsıl olur. Nitekim şâirin:

وَمَسَّحَ بِالْأَرْكَانِ مَنْ هُوَ مَاسِحٌ	وَلَمَّا قَضَيْنَا مِنْ مَنَى كُلِّ حَاجَةٍ
وَلَمْ يَنْظُرِ الْعَادِي الَّذِي هُوَ رَائِحٌ	وَشَدَّتْ عَلَى ذُهُمِ الْمَهَارَى رِحَالُنَا
وَسَأَلْتُ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحِ ²	أَخَذْنَا بِأَطْرَافِ الْأَحَادِيثِ بَيْنَنَا

nazmında mütebeyyindir. (أَدَيْنَا), (قَضَيْنَا), ma'nâsındır. Minâ, Mekke-i Mükkerrem'e'de mevzi-i meşhûrdur. (مَسَّحَ) teşdîd ile meshde mübâlağadır. (أَرْكَانٌ)'den murâd, erkân-ı Kâ'be-i muazzamadır. (ذُهُمٌ) damm ile bi-fethi'd-“dâl” (دَهْمَى) nın cem'i olup nâka-i dehmâ, nâka-i sevdâdır. (مَهَارَى) Mehre bin Haydân'a mensûb olan nâkadır. Ve bu kabîle Kuzaa'dan bir batn ya'nî bir firakadır. Firak-ı kabâil merâtib-i sitte olup bu'd-i karâbetleri olanlara (شَعْبٌ) ve bu dereceden dûn olana (قَبِيلَةٌ) ve andan (فَصِيلَةٌ) ve ba'dehû (عِمَارَةٌ) ve andan (بَطْنٌ) ve gâyet yakın olanlara (فَحْدٌ) derler. Ve (أَبَاطِحٌ), (أَبَاطِحٌ)'nun cem'i olup kendisinde dükâk-ı hasâ ya'nî ahcâr-ı sîgâr olan müseyyel mâdır. (لَمْ يَنْظُرِ)'da nazar, *intizâr* ma'nâsındır. Zîrâ nazar bilâ sîlatin zikrolunursa *intizâr* ma'nâsına olur.³ (غَادِي) sabahdan vakt-i zuhra değîn ve (رَائِحٌ) zuhrdan mağribe değîn seyr eden kimsedir. (لَمْ يَنْظُرِ), (الَّذِي هُوَ رَائِحٌ) içün mef'ûldür. (أَخَذْنَا), (أَخَذْنَا), (أَطْرَافٌ) un cem'i

- 1 Garâbet bazen de şâirin şu mısraında olduğu üzere, istiâre-i âmmiyyede yapılacak bir tasarrufla sağlanır: “Çakıl taşlarıyla dolu dereler deve boynu akıtıyordu (âdetâl)” (Tavîl)
- 2 Haccı eda edip dileyen (veda tavafında) Kâbe'nin rükünlerine doyasıya dokunup istilâm ettikten sonra siyah renkli mehriyye cinsi develere göçü yükleyip kimseyi beklemezsizin herkes aceleyle yola koyulunca aramızda koyu bir sohbe daldık. Çakıl taşlarıyla dolu derelerden deve boynu akıtıyordu (âdetâl) (Tavîl) Beyitler için bkz. Ka'b b. Zühre, *Divân*, s. 15.
- 3 Mehmed Zihni Efendi “nazar” kelimesiyle ilgili bu bilgiyi tek seçenek olarak kabul etmenin lügat ehlinden aktarılan nakillere uymayacağını ve bu bilginin ancak ihtimallerden biri olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. bkz. *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 301.

olup etrâf-ı ehâdîs, kerâim-i ehâdîs demektir. Meselâ “Fülân kes kerâim-i Arab'dandır,” diyecek mahalde (هُوَ مِنْ أَطْرَافِ الْعَرَبِ) derler. Veyâhûd tahrîk ile *nâhiye* ma'nâsına olan (طَرَفٌ)'un cem'i olup *fünûn-i ehâdîs* demektir.¹

Mefhûm-i Beyt: “Ne zamân ki menâsik-i haccı edâ vü itmâm ve inde tavâfi'l-vedâ' erkân-ı beyti mesh u istilâm edip metâyâ-yı asîl ü dehmâ üzere şedd-i rihâl ü ahmâl ve li-ecli'l-isti'câl sâirîn-i gadât seyr-i ravâha müteheyi' olanlara adem-i intizâr ile semt-i vatana irtihâl eyledikse kerâim-i ehâdîs ü musâhebât ve envâ'-ı kısas u fikarât ile mükâlemâta şurû' eyledik. Ve dereler a'nâk-ı metâyâ vü merâkibe mülâbis olarak seylân eyledi. Ya'nî metâyâ dahi sür'at-i muziyy ü seyre [99] şurû' etdi,” demektir.

İmdi şâir, vâdîlerin seylân-ı süyûlünü ibilin seyr-i hasîs ü serî ile seyr-i riçün istiâre eylemiştir. Ve vech-i şebeh lîn ü selâset üzere müştemile olan gâyet-i sür'atdır. Ve işbu şebeh zâhir u âmmî olup lâkin bunda şâir kelâmın ifâde eylediği lütf u garâbetle tasarruf eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (إِذْ أَشْنَدَ الْفِعْلَ إِلَى «الْأَبَاطِحُ» دُونَ «الْمَطِيِّ» وَأَدْخَلَ «الْأَعْنَاقَ» فِي السَّيْرِ)²

Şâir-i merkûmun tasarruf eylediği lütf u garâbetden birisi zîrâ şâir (سَأَلَتْ) fi'lini “ebâtih”a isnâd ile “metâyâ” veyâhûd “a'nâk-ı metâyâ”ya isnâd etmeyip hattâ ki bu isnâd ebâtihın ibilden imtilâsını ya'nî develerle memlû olduğunu ifâde etmiştir. Zîrâ sıfat-ı hâl olan fi'lin mahalle nisbeti hâlin mahalde şüyû' ve mecmû'-i mahalli ihâtasını ifâde eder.³ Nitekim ﴿وَأَشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾⁴ kavli-i şerîfinde şeybin re'si istiâbını iş'âr için sıfat-ı şeyb olan iştiâl mahall-i şeyb olan re'se müsned vâki' olmuştur.

Ve şebeh-i mezkûrde olan lütf u garâbetden diğeri, a'nâkı seyrde idhâl eylesidir. Zîrâ seyr-i ibilde sür'at ü butû' gâliben a'nâkda zâhir ve sür'at ü butûun emr ü şânı hevâdî ya'nî a'nâkda mütebeyyin olup ve sâir eczâ-yı cism harekede hevâdiye istinâd ve sikal ü hiffetde ana ittibâ' eyles.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 369.

2 Zira şâir fiili “develer”e değil “taşlı dereler”e isnâd etmiş ve “boyunlar”ı yürüyüşe dâhil etmiştir.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 369.

4 “Saçlarıma aklar düştü.” (Meryem 19/4)

Ve ba'zı kerre garâbet, bir şekli bir şekle ilhâk için istiârât-ı adide bey-nini cem' ile olur. Nitekim İmruülkays'ın:

وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْحَى سُدُولَهُ عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي
فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِضَلْبِهِ وَأَزْدَفَ أَعْجَازًا وَنَاءً بِكَلْكَلِ
أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا أَنْجَلِي بِضُحِّهِ وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْثَلِ¹

nazmında olan beyt-i sâni'de vâki' olmuştur. (... وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ), zalâm-ı leyli hevl ü suûbetinde ve nekâret-i emrinde emvâc-ı bahra teşbîh olup (رُبُّ) (أَرْحَى) fi'lidir. (سُدُولٌ), (سُدُولٌ)'ün cem'i olup sûtûr ya'nî mahfe üzerine keşide olunan perdedir. (إِرْحَاءٌ) *irsâl* ma'nâsınadır.

Mefhûm-i Beyt: Şâir-i merkûm bulunduğu leyl-i firâkın tevahhuş ve nekâret-i emrinde emvâc-ı bahri muhâkî ve envâ'-ı hüzn ü hümûm ile üzerine sûtûr-i zalâmını murhî olup bununla durûb-i şedâid ve fûnûn-i nevâibe sabrını ihtibâr u imtihân kasdeylediğini beyândır.

(... تَمَطَّى): (فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى...): *temeddî* ma'nâsına olup *zahr* ma'nâsına olan (مَطَا)'dan ise medd-i zahr müfâdında ve (تَمَطَّطٌ)'dan olup da ehad-i "tâ" eyn "bâ" ya kalb olunmuş ise *mutlakan temeddî* ma'nâsına olur.² (ضَلْبٌ) zahrın fekâr olan mahallidir ki bel kemiklerinin mümtedd olduğu mevki'dir. (أَعْجَازٌ) *muahhar* ma'nâsına olup müfredi (عَجَزٌ)'dür. (نَاءٌ), (نَاءِي) lafzından maktûb olarak (بَعْدٌ) ma'nâsınadır. (كَلْكَلٌ) *sadr* ma'nâsına olup cem'i (كَلَاكِلٌ)'dür.³

Mefhûm-i Beyt: Leyl tûlünü ifrât ve meâhîrini temdîd ü itâle ile müz-dâd ve sadrını ya'nî vakt-i evveline ahdini ib'âd eylediği hinde beyt-i sâni müfâdiyla muhâtabasını beyândır. Tûl-i leyl müfrit olup evâili kesb-i bu'd ve imtidâd-ı evâhiri tezâyüd ederek uzadığı vaktlerde tevlîd-i seher ile mukâsât-ı ahzân ü şedâidden inbâ edeceği emr-i ma'lûmdur. (أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا أَنْجَلِي... leyl-i tavîle ziyâ-i subh ile inkişâf ve zevâl-i zalâmını teklîf ü hitâb ile berâber subh dahi indinde zalâm ve kasvet-i hümûmdan nâşî leylden

1 Denizin dalgaları misâli karanlığını her tarafa yaymış ve sınamak için beni türlü kederlere dâçar eylemiş olan gece bir de gerinip belini yayarcasına uzamaya başlayıp bitmeyecek gibi olunca (dayanamayıp) ona hitaben dedim ki: "Sabahın aydınlığıyla açılсын uzun gece; gerçi sabah da senden farklı olmayacak ya (neysel!)" (Tavil) Beyitler için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 18.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 370.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 538.

efdal olmadığını îrâd eylemiştir. Bu vehile leyle tevcîh-i hitâbı fart-ı veleh ve şiddet-i tahayyürünü hâkîdir:

فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَأَنَّ نُجُومَهُ بِأَمْزَايسَ كَتَّانٍ إِلَى صَمِّ جَنْدَلٍ¹

(أَمْزَايسَ), cem'-i (مَرَسٌ) olup *habl* ma'nâsınadır. İzâfe ba'zın külle izâfesi kabîlden olarak (بِأَمْزَايسَ مِنَ الْكَتَّانِ) takdîrindedir. Kezâlik leyle sûret-i müteaccibânede hitâb ile ke-enne nücûmu hıbâl-i kettân ile suhûr-i salbeye şedd ü bend olunmuş mesâbede olduğunu ityân ile leyl-i mezkûrde muânât-ı hümûm ve mukâsât-ı ahzândan nâşî istitâle-i leyli beyândır.

Şâir-i merkûm zikrolunan (... فَفُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى...) beytinde leyli tûl ile vasfetmek murâd ederek leyl için mâ-bihî't-temattî olan sulbü ve sulbe mülâyim olmak üzere tûl için lafz-ı “temattî”yi istiâre eylemiştir. Zîrâ zî sulb olan her bir şey'in tûlünde inde't-temattî ba'zı mertebe ziyâdelik olur. Ve bu istiâreden sonra mübâlağa edip meâhîr-i leyl için ba'zısı ba'zısını irdâf u vely eden a'câzı tahyîl eylemiştir. Ve leyli kalb-i sâhire mûris-i sikal ü şiddet olmasıyla tavsîfi murâd [100] ederek evâil-i leyl için mâ-bihî's-sikal olan kelkeli istiâre etmiştir. Hâslı, devâ-i hümûm u ahzân ile istitâle eylediği leylin şekli ü sûret-i muhayyelesini şahs-ı mütemattî-i mürdif ü mûskile ilhâk etmek üzere leyl için sulbü ve sulbe mülâyim olmak üzere tûl-i leyl için lafz-ı “temattî”yi ve evâil-i leyl için lafz-ı “kelkel”i ve meâhîri için lafz-ı “a'câz”ı istiâre ederek istiârât-ı adîdeyi cem' eylemiştir. Lâkin zâhir olan, yedin rîh-i şemâle istiâresi gibi istiâre-i bi'l-kinâye olarak leyl şahs-ı mütemattîye teşbîh olunup ve müşebbeh olan leyl için levâzım-ı müşebbeh bih olan sulb ve temattîyi ve a'câz ü kelkeli isbât etmiş olmasıdır. Vech-i şebih tûldür. Ve Şârih'in kayd-ı “zuhûr” ile takyîdi, mecmûnunun istiâre-i temsiliyye olmasına dâir *Şerh-i Tibyân*'da olan zehâba işâretidir. Ve yedin rîh-i şemâl için istiâresi karîben zikrolunacağı vehile Lebîd'in:

وَعَدَاةَ رِيحٍ قَدْ كَشَفْتُ وَ قَرَّةَ إِذْ أَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمَالِ زِمَامُهَا²

kavlinde vâki' olmuştur.³

1 Öyle bitmek bilmez bir gece ki sanki yıldızları keten iplerle yalçın kayalara bağlanmış da (çözülüp yoluna gitmek bilmiyor.) (Tâvil) Beyit için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 19.

2 Kuzey rüzgârının dizginleri eline aldığı nice rüzgârlı, ayazlı sabahı keremimle ısıttım. (Kâmil) Beyit için bkz. Lebîd, *Divân*, s. 176.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 538-539.

Müsteâr Minh-Leh ve Câmi' İtibâriyle

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَبِاعْتِبَارِ الثَّلَاثَةِ سِنَّهُ أَقْسَامٌ)¹

Ve istiâre, müsteâr minh ve müsteâr leh ve câmi' i'tibâriyle altı kısımdır. Zîrâ müsteâr minh ve müsteâr lehden her ikisi hissî veyâhûd aklî veyâhûd müsteâr minh hissî ve müsteâr leh aklî olmakdan hâlî olmayıp ve bahs-i teşbîhde ma'lûm olduğu üzere tarafeyn veyâhûd ehad-i tarafeyn aklî olduğu sûretde câmi' ancak aklî olarak bu cihetle yalnız üç kısım hâsıl olacağı misillü tarafeyn hissî olması vech-i evvelinde câmi' ya hissî veyâhûd aklî veyâhûd ba'zısı hissî ve ba'zısı aklî olarak muhtelif olmasıyla aksâm-ı sitte-ye bâliğ olur. Musannif rahimehullâhu teâlâ bu taksîme işâretle buyurur ki:

(لِأَنَّ الطَّرْفَيْنِ إِنْ كَانَا حِسِّيَيْنِ، فَالْجَامِعُ إِمَّا حِسِّيًّا، نَحْوُ: ﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا﴾، فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ وَلَدَ الْبَقْرِ، وَالْمُسْتَعَارُ لَهُ الْحَيَوَانُ الَّذِي خَلَقَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ حُلِيِّ الْقَبِيطِ، وَالْجَامِعُ الشَّكْلُ، وَالْجَمِيعُ حِسِّيٌّ)²

Zîrâ tarafeyn hissî olduğu sûretde câmi' dahi ya hissî olur; meselâ ﴿فَأَخْرَجَ﴾ müsteâr minh ya'nî ﴿عَجَلًا﴾ kavli-i şerîfi bu kısımdandır. Müsteâr minh ya'nî (عَجَلٌ) veled-i bakar ve müsteâr leh Vâcib teâlâ hazretlerinin tâife-i Kıbt'ın zeheb ü fizza gibi huliyyisinden halk buyurduğu hayvandır ki Sâmîrî nâm haddâd huliyy-i mezkûreyi ateşde sebk ü izâbe edip derûnuna Hazret-i Cibrîl aleyhi's-selâmın mevtı'-i feresinden ahz eylediği türâbı ilkâsı indinde Cenâb-ı Bârî şekl-i bakarda hayvân-ı mezkûru halk buyurmuşdur. ﴿جَسَدًا﴾ kavli ﴿عَجَلًا﴾'den bedel olup murâd zâ lahm u dem olan beden veyâhûd zehebden masnû' olarak cesed-i hâlî ani'r-rûhdur. ﴿لَهُ صَوْتُ الْبَقْرِ﴾, ﴿لَهُ حَوَائِجُ﴾ ma'nâsınadır. Ve (جَسَدٌ لَهُ حَوَائِجُ) kavli, iclden murâd icl-i hakîkî olmayıp icl-i iddiâi olduğuna delâlet etmesiyle karîne-i istiâredir. Zîrâ bakar içün (لَهُ صَوْتُ الْبَقْرِ) denilmez. Şöyle ki "Anınçün savt-ı bakar vardır," denilmek hakîkaten bakar olmayıp sâir bir şey' olarak fakat kendisiyçün savt-ı bakar olduğu sûretde olur.³ (حُلِيِّ) damm-ı "hâ" ve teşdîd-i "yâ" ile

1 İstiâre, üç unsuru (yani müsteâr minh, müsteâr leh ve câmi) itibarıyla altı kısımdır.

2 Zîra tarafeyn hissî olursa, câmi de ya hissî olur; Örnek: "Derken Sâmîrî (böğürür gibi ses çıkaran) bir buzağı heykeli yaptı." (Tâhâ 20/88) Burada müsteâr minh buzağı, müsteâr leh Allah Teâlâ'nın Kıptilerin zinet eşyalarından yarattığı hayvan, ve câmi (o hayvanın sahip olduğu buzağı) şekli olup bunların hepsi hissîdir.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 370-371.

bi-fethi'l-“hâ” ve sükûni'l-“lâm” (حَلِي)‘ün cem‘idir.¹ Ve veled-i bakarla hayvân-ı mezkûr beyninde câmi‘ ya‘nî vech-i şebeh şekildir. Zîrâ hayvân-ı mezkûr şekl-i veled-i bakarda olup icl tesmiyesi safha-i cidârda mürtesim olan sûret-i ferese câmi‘-i şekl vâsıtasıyla feres itlâkına nazîrdir. Ve bu istiârede müsteâr minh ve müsteâr ve câmi‘den cümlesi müdreki basar olan hissîdir.

Ve nazm-ı celîlde ²﴿وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ kavli şerîfi dahi Sekkâkî‘nin bu kısımdan addelediği istiâredendir ki müsteâr minh nâr ve müsteâr leh şeyb ve câmi‘ nârda şeybden akvâ olan inbisâtdır.³ Ve bunların cemîisi hissî olup ve karîne havâss-ı nârdan olan iştiâldir. Lâkin istiâre-i bi’l-kinâye olup ve kelâm-ı Sekkâkî istiâre-i musarraha ve kinâyeden eamm olan istiârede olmasıyla bununla temsîl-i Sekkâkî sahîh olmuştur. Ve Musannif’in kelâmı istiâre-i musarrahada olduğundan Musannif için temsîle sâlih değıldir. Ve Musannif, hilâf-ı mezhebi olarak bunda iki teşbîh olduğunu *Îzâh*‘da beyân eylemiştir. Şöyle ki: “Teşbîh-i evvel şeybi beyâz u inârede nârın şuvâz u alevine teşbîh olup bu istiâre, istiâre-i mekniyyedir. Ve sâni şa‘rda şeybin intişârını taazzür-i telâfi ve idrâkiyle berâber sür‘at-i inbisâtda iştiâl-i nâra teşbîhdir. [101] Ve bu istiâre istiâre-i tasrîhiyye olup lâkin câmi‘ aklî olarak yine mâ-nahnu fihimizde misâl olamaz.”⁴ Ve câmiin aklî olması câmi‘den ba‘z olan taazzür-i telâfi aklî olduğundandır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا عَقَلِي: ﴿وَأَيَّةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسَلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ﴾، فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ كَشَطُ الْجِلْدِ عَنْ نَحْوِ الشَّاةِ، وَالْمُسْتَعَارَ لَهُ كَشَفُ الضُّوءِ عَنْ مَكَانِ اللَّيْلِ، وَهُمَا حِسِّيَانِ، وَالْجَامِعُ مَا يُعْقَلُ مِنْ تَرْتَبِ أَمْرِ عَلَى آخِرٍ)⁵

(إِنَّمَا حِسِّي) kavline ma‘tûfdur. Ya‘nî, veyâhûd tarafeyni hissî olan istiârede câmi‘ aklî olur. ﴿نَسَلَخُ﴾ kavli şerîfi bu kabilden olarak ﴿نَسَلَخُ﴾ kavlinde müsteâr minh şât emsâlinde cildin keşt u nüzûu ve müsteâr leh

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 539.

2 “Saçlarıma aklar düştü.” (Meryem 19/4)

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 498.

4 Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 289.

5 Ya da (müsteâr minh ile müsteâr leh hissî iken câmi) aklî olur; Örnek: “Gece de onlara (kudretimizi gösteren) bir delildir. Gündüzün (ışığını) ondan çeker alırız.” (Yâsin 36/37) Burada müsteâr minh koyun vb. canlıların derisini yüzmek ve müsteâr leh gecedeki gündüzün ışığının çekip alınması olup her ikisi de hissîdir. Câmi ise bir şeyin meydana gelmesiyle diğer bir şeyin doğal olarak ortaya çıkması gibi aklen idrâk edilebilen bir durumdur.

mazleme-i leylden ziyânın keşf ü ref'idir. Ve keşf u imtiyâz indinde hâsil olan hey'et mahsûse olarak bu cihetle tarafeynden ikisi de hissî olup câmi' bir emrin emr-i âhar üzerine terettübünden taakkul olunan şey'dir. Ve bir emrin emr-i âhar üzerine terettübünden murâd, meselâ zuhûr-i lahmın nez'-i cild üzere terettübü ve zuhûr-i zulmetin mekân-ı leylden keşf ü izâle-i dav' üzere terettübü gibi bir emrin dâimâ veyâhûd gâlib-i evkâtda emr-i âharı müteâkiben husûlüdür. Ve bu ma'nâca terettüb ise emr-i aklîdir. Ve zuhûr-i zulmetin beyân u izâhı şu vechiledir ki *إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ خَلْقَهُ فِي ظُلْمَةٍ* ¹ hadîs-i şerîfinde mübeyyen olduğu vechile ² zulmet asl ve nûr zulmet üzere târî vü müştemil olup ziyâsıyla zulmeti setr etmesiyle hîn-i gurûb-i şemsde nehâr leylden meslûh olur. Ya'nî bir şey'den üzerine târî ve anı sâtir olan şey' keşf ü nez' olunduğu gibi nehâr dahi leylden keşf u izâle olunmuş olur. Bu cihetle dav'-ı nehârın zehâbından sonra zulmetin zuhûru meslûhun ihâb ve cildinden insilâhıyla zuhûruna şebîh kılınmıştır. Ya'nî müşâbeh-i zuhûruna tebeyyetle izhâr-ı zulmet izhâr-ı meslûha teşbîh olunarak ﴿نَسَلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ﴾ buyurulup (نَكْشِفُ مِنْهُ النَّهَارَ) ma'nâsı murâd olunmuştur.

Şeyh Abdülkâhir ile Sâhib-i *Miftâh*'ın ibâresinde *إِنَّ الْمُسْتَعَارَ لَهُ ظُهُورُ النَّهَارِ* (إِنَّ الْمُسْتَعَارَ لَهُ ظُهُورُ النَّهَارِ) ³ olarak müsteâr leh nehârın zulmet-i leylden zuhûru olduğunu tasrîh etmiş olduklarından bu kelâm üzerine i'tirâz ile denilmiştir ki: Eğer müsteâr leh zuhûr-i nehâr olmak lâzım gelse nazm-ı mezkûrde ﴿فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ﴾ (وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسَلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ) ya'nî (ذَاحِلُونَ فِي الظُّلُمَاتِ) lafzıyla vâki' olmaması iktizâ ederdi. Zirâ nehârın zulmet-i leylden zuhûru akîbinde vâki' olan ibsâr olup izlâm değildir.

Ve bu i'tirâzdan, ibâre-i Şeyhayn'ı kalbe haml ederek *ظُهُورُ ظُلْمَةِ اللَّيْلِ* (ظُهُورُ ظُلْمَةِ اللَّيْلِ) mefhûmunda olmasıyla veyâhûd zuhûr-i nehâr ile zulmet-i leylden temeyyüz murâd olunmasıyla veyâhûd (مِنْ ظُلْمَةٍ) kavlinde (عَنْ), (مِنْ) ma'nâsına olarak zuhûr *zevâl* ma'nâsına mahmûl olmasıyla cevâb verilmiş-

1 "Allah Teâlâ mahlûkatını karanlıklar içerisinde yaratmış ardından onların üzerine nûrundan ışık saçmıştır." (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/219)

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 372.

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 99. Ca'ferî, *Delâilü'l-İ'câz* ile *Esrâru'l-Belâgâ*'da bu ibareyi bulamadığını ve Şârih'in Cürçânî'yi şehven zikretmiş olabileceğini ifade eder. bkz. Tefâtânî, *el-Mutavvel*, III, 481 (2 no.lu dipnot).

dir. Ve zuhûrun *zevâl* ma'nâsına hamli ebyât-ı hamâseden [Sebra bin Amr el-Fak'asî nâm şâirin]:

وَأَعْيَرْتَنَا أَلْبَانَهَا وَلُحُومَهَا وَذَلِكَ عَارٍ يَا بْنَ رَيْطَةَ ظَاهِرًا¹

kavlinde vâki' olarak İmâm Merzûkî² (ذَلِكَ عَارٍ ظَاهِرٌ، زَائِلٌ) kavliyle tefsîr eylemiştir. İstifhâm inkâra mahmûl olup murâd ibilin elbân u lühûmuyla adem-i ta'yîridir. Ve kezâlik Ebû Züeyb'in:

وَعَيَّرَهَا الْوَأَشُونَ أَبِي أُحْبِبَهَا وَتِلْكَ شِكَاةٌ ظَاهِرٌ عَنْكَ عَارُهَا³

kavlinde dahi *zevâl* ma'nâsına olup (تِلْكَ شِكَاةٌ زَائِلٌ عَنْكَ عَارُهَا) mefhûmun- da ve merci'-i zamâir mahbûbedir. Bu sûretde ma'nâ-yı kelâm-ı Şeyhayn (إِنَّ الْمُسْتَعَارَ لَهُ زَوَالٌ صَوِّءَ النَّهَارِ عَنِ ظُلْمَةِ اللَّيْلِ) mefhûmunda olarak müsteâr leh zulmet-i leylden dav'-ı nehârın zevâli olmuş ve (عَنْ) makâmında (مِنْ) ikâme kılınmış olur. Ve (عَنْ), (مِنْ) ma'nâsına haml olunması, (زَالَ) ma'nâsına (ظَهَرَ) lafzının sılası (عَنْ) olup (مِنْ) olmadığına mebnîdir. Ve bu sûretde kelâm-ı Şeyhayn akvâl-i sâire vefkinde bulunur.

Ve Şârih-i *Miftâh* zikretmiştir ki: “سَلَحْتُ الْإِهَابَ عَنِ الشَّاةِ (سَلَخٌ) ba'zen (سَلَخْتُ الشَّاةَ مِنَ الْإِهَابِ وَالشَّاةُ) nez' ma'nâsına ve ba'zen (سَلَخْتُ الشَّاةَ مِنَ الْإِهَابِ وَالشَّاةُ) kavlinde vukûu vechile *ihrac* ma'nâsına olur. Ya'nî “İhâbı şâtdan selh etdim,” denilip “Şâtdan deriyi nez' etdim, soydum,” ma'nâsında isti'mâl olduğu gibi “Şâtı ihâbından selh etdim,” ya'nî “Deriden ihrâc eyledim,” ma'nâsında dahi müsta'mel olarak Abdülkâhir ve Sekkâkî sâniye ve gayrılarını ma'nâ-yı evvele zâhib olmuşlardır. Bu sûretde ﴿فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ﴾ kavli-i şerîfnde [102] olan (فَا) gayrılarının kavli üzere zâhir olup ammâ alâ kavli'-Şeyhayn sıhhati ancak şu cihetden olur ki (فَا) kelimesinin vaz'ı âdetde müretteb-i gayr-ı müterâhî addolunan şey' içündür. Bu ise ihtilâf-ı umûr u âdât ile muhtelif olarak ba'zen zamân-ı tavîl olup bu misillü mahalde âdet mühletin adem-i i'tibârını iktizâ eyler. Nitekim ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ﴾

1 (Develerimiz çok diye bizi kınıyormuşsun.) Onların sütünden, etinden yararlanıyoruz diye mi bizi ayıplıyorsun? (Bunlar helâldir ve) ayıplanacak hiçbir tarafı da yoktur ey İbn Rayta! (Tavîl) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 43.

2 Merzûkî, *Şerhu Divâni'l-Hamâse*, I, 174.

3 Onu seviyorum diye dedikoducular onu kınıyorlarmış, (üzülmeyesin ey sevgili!) Bu, lekesi senden uzak bir şikâyetidir. (Tavîl) Beyit için bkz. Merzûkî, *Şerhu Divâni'l-Hamâse*, I, 174.

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ كَوَالِي شَرِيفِي﴾ kavlı-i şerîfiyle ¹﴿الْعَلَقَةَ فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً﴾² nazm-ı celîli bu kabîldendir. Ve ba'zen bi'l-aks zamân kasîr olarak âdet bu misillüde i'tibâr-ı mühleti iktizâ eyler. İşbu saded-i beyânında olduğumuz âyet bu kabîldendir. Zîrâ zamân-ı nehâr her ne kadar nehârın leylden ihrâcî beyniyle duhûl-i zalâm miyânına ya'nî şemsin tulû' u gurûbu miyânında tavassut etmiş ise de lâkin ba'de idâeti'n-nehâr duhûl-i zalâmın ızamından ve ba'de'l-idâe duhûl-i zalâm zamân-ı nehârın ez'âfi müddetde hâsıl olabilmesi lâzım gelir şey' olmasından nâşî zamân karîb addolunup ke-enne nehârın leyden akîb-i ihrâcında leyl anları müfâcee vü ta'kîb etmiş olması menzilesinde kılınmıştır. Bu sûretde vaz'-ı "fâ"ya muhâlif olmaz. Ve bu kelâmdan sonra hafî olmaya ki müfâcee müterakkab u muntazar olmayıp belki bağıteten hâsıl olan şey'de mutasavver olmasıyla ³﴿فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ﴾ kavlinde (إِذَا)-yı müfâceenin sıhhati ancak selhin *ihrâc* ma'nâsına hamli takdîrinde cârî olup (أَخْرَجَ النَّهَارَ مِنَ اللَّيْلِ فَفَاجَأَهُ دُخُولُ اللَّيْلِ) kavilleri müstakîm olur. Lâkin selhin *nez'* ma'nâsına hamli takdîrde (إِذَا)-yı müfâcee sahîh olmayarak (نَزَعَ ضَوْءَ الشَّمْسِ عَنِ الْهَوَاءِ فَفَاجَأَهُ الظُّلَامَ) denilmek (كَسَرَتْ الْكُوزَ فَفَاجَأَهُ الْإِنْكَسَارَ) kavli tarîkasında olup müstakîm olamaz. Zîrâ zalâmda duhûlleri husûl-i zalâmın aynı olarak bu sûretde zalâmda duhûllerinin dav'-ı nehârın nez'ine nisbeti, inkisârın kesre nisbetine mesîl olur. Bu sebebden nâşî Şeyhayn selhi *ihrâc* ma'nâsına haml ile nez'e haml etmemişlerdir."³

Şârih-i Allâme'nin kelâmı bunda münthâ olup Şârih-i merhûm bu kelâmı takviye için ilâve-i makâl etmiştir ki: Cenâb-ı Bârî selhi-i mezkûr hakkında ﴿وَآيَةٌ لَهُمْ...﴾ buyurup ve bir şey'in âyet ü alâmet olması ancak nev'-i iktidâra müftakir olacak haysiyyetde istiğrâb u isti'câbdan bir nev' üzere iştimâliyle olabilir. Burada olan nev'-i istiğrâb u isti'câb ise zalâmın akîb-i zuhûr-i nehârda müfâceesi olup yoksa akîb-i zevâl-i dav'-ı nehârda müfâceesi istimrâr-ı âdî olarak emr-i müstağreb değildir.

1 "Sonra o nutfeyi döllemiş bir yumurtaya dönüştürdük; bu yumurtayı da bir çiğnem et parçasına (benzeyen cenine)..." (el-Mü'minûn 23/14)

2 "Görmüyor musun, Allah gökten (nasıl) yağmur yağdırıyor da yeryüzü (baştan başa) yemyeşil hâle geliyor?" (el-Hacc 22/63)

3 Şîrâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, vr. 184a/b.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِمَّا مُخْتَلِفٌ كَقَوْلِكَ: «رَأَيْتُ شَمْسًا»، وَأَنْتَ تُرِيدُ إِنْسَانًا كَالشَّمْسِ فِي حُسْنِ الطَّلَعَةِ وَنِبَاهَةِ الشَّانِ)¹

Veyâhûd tarafeyni hissî olan istiârede câmi‘ muhtelif olarak ba‘zısı hissî ve ba‘zısı aklî olur. Meselâ (رَأَيْتُ شَمْسًا) denilip hüsn-i tal‘at ü nebâhet ve rifat-i şânda şems gibi olan bir insân murâd olduğu sûretde işbu vech-i şebehden ba‘z olan hüsn-i tal‘at hissî ve ba‘zı âharı olan nebâhat-i şân aklîdir.

Sâhib-i *Miftâh*, nedret-i vukûundan ve bu kısım hakikat-i hâl ve nef-sü'l-emrde iki istiâre olarak câmi‘ birinde aklî ve diğesinde hissî olmasıyla mâ-tekaddemde dâhil olarak nev‘-i âhar olmadığından bu kısmı ihmâl edip mebnâ-yı istiâre teşbîh üzerine olduğu cihetle teşbîhin aksâm-ı hamseye tennevüü gibi istiâre dahi beş kısma mütenevvi‘ olduğunu beyân eylemiştir.² Lâkin Sâhib-i *Miftâh* bâb-ı teşbîhde bunu kısım alâ hide addiyle teşbîh için aksâm-ı sitte îrâd edip mebnâ-yı istiâre ise teşbîh olmasıyla istiârede kısım-ı mezkûru aksâmdan ıskât etmesinde bir vech yokdur. Ve nedret-i vukûu ve hakikatde istiâreteyn olmasıyla uzrde teşbîh ve istiâre müsterekdir.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْأَفْهَمَا إِمَّا عَقْلِيَّانِ، نَحْوُ: ﴿مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقِدِنَا﴾، فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ «الرُّقَادُ» وَالْمُسْتَعَارَ لَهُ «الْمَوْتُ»، وَالْجَامِعُ عَدَمُ ظُهُورِ الْفِعْلِ، وَالْجَمِيعُ عَقْلِيٌّ)⁴

(إِنْ كَانَا حِسِّيَيْنِ) üzerine ma‘tûfdur. Ya‘nî, tarafeyn hissî olmadıkları sûretde ya aklî olur; nitekim ﴿وَتُنْفَخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ﴾ kavli-i şerîfinde müsteâr minh (رُقَادٌ) ya‘nî *nevm* ve müsteâr leh *mevt* ve câmi‘ meyyit ve nâimden her birerlerinde fi‘lin adem-i zuhûru olarak cümlesi aklîdir.

1 Ya da tarafeyni hissî olan istiârede câmi muhtelif (yani bazısı hissî bazısı aklî) olur. Çehresinin güzelliği ve şânının yüceliği konusunda güneş gibi olan bir insandan söz ederek “Bir güneş gördüm,” demen gibi.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 498.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 373.

4 Aksi takdirde (yani tarafeyn hissî olmazsa) ya her ikisi de aklî olur; Örnek: “(Ölüm) uykumuzdan bizi kim uyandırdı?” (Yâsîn 36/52) Burada müsteâr minh “uyku”, müsteâr leh “ölüm” ve câmi ise (ölüden ve uyuyan kimseden) bir fiilin sâdir olmaması durumu olup (bu üç unsurun) tamamı aklîdir.

5 “Sûra üflenecek; işte o anda (insanlar) mezarlarından kalkıp Rablerine doğru koşacaklar. ‘Vay başımıza gelenler!’ diye bağrışacaklar. ‘(Ölüm) uykumuzdan bizi kim uyandırdı? Rahmân’ın vaat ettiği şey buymuş; (meğer) elçiler doğru söylemiş.” (Yâsîn 36/51-52)

Eğer suâl olunursa ki: [103] ﴿مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا﴾ kavlı-i şerîfinin ma'nâsı (مَنْ أَيَقْظَنَا مِنْ مَكَانِنَا؟) olduğu hâlde teşbîh ism-i mekân olan merkadde i'tibâr olunmayıp masdarı olan (رُقَادٌ)'da i'tibâr olunması ve istiâre tebeiyye kılınması niçündür?

Cevâbında deriz ki: Karîben zikrolunacağı üzere lafz-ı müsteâr fi'l veyâhûd fi'lden müştakk olursa, istiâre, masdarında olan teşbîhe tebeiyyetle olur. Ve müştakk, ism-i fâil ve mef'ûl gibi sıfat olmaktan ve ism-i zamân ve mekân ve âlet gibi sıfatın gayrı olmasından eammdır. Ya'nî hangisi olursa olsun bunlarda olan istiâre masdarları beyinde olan teşbîhe tâbi'dir. Ve bir de bu teşbîhde manzûr olan ancak mevt ile rukâd olup mücerred kabir ile mahall-i nevm değildir. Ve (مَرْقَدٌ) masdar ma'nâsına olmak da muhtemel olarak bu sûrette Musannif'in (الْمُسْتَعَارُ مِنْهُ الرُّقَادُ) kavli, kelâmı tefsîr u tahkîk olup bu takdîrde istiâre asliyye olur.

Lâkin bu makâm mevki-i bahsdir. Zîrâ câmiin müsteâr minhde akvâ vü eşher olması vâcib olup hâlbuki müsteâr leh olan mevtde adem-i zuhûr-i fi'lî müsteâr minh olan rukâddan akvâ olduğunda şekk olmayarak bu sûrette adem-i zuhûr-i fi'l câmi' ittihâzına sâlih olamaz. Ve bu kelâmdan için ba'zılar câmi' nevmde eşher u akvâ olan ba's olmasına kâil olmuşlardır. Zîrâ nevmde olan ba'sde bir ferdin şübhesi olmayıp lâkin ba's-i mevte ba'zı nâs inkâr eylemişlerdir. Ve bu istiârenin karînesi, kelâm-ı mezkûrun ﴿هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ﴾ kavliyle berâber kelâm-ı mevtâ olmasındır. Ve "Câmi, adem-i zuhûr-i ef'âldir," diyenlerden ba'zısı, karîne zikri ba's olmasına zâhib olup bu ise mahall-i nazardır. Zîrâ ba's için mevte ihtisâs olmayıp nevmde bir kimseyi ikâzda (بَعَثَهُ مِنْ نَوْمِهِ) ve mevtâyı neşr u ihyâda (بَعَثَ الْمَوْتَى) denilir. el-Hâsıl, lafz-ı ba's nevm ü mevtde cârî olup ve karînenin müsteâr lehe ihtisâsı vâcibdir.

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا مُخْتَلِفَانِ، وَالْحَبِيبِيُّ هُوَ الْمُسْتَعَارُ مِنْهُ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾، فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ كَسْرُ الرَّجَاحَةِ وَهُوَ حَبِيبِي، وَالْمُسْتَعَارُ لَهُ التَّبْلِيغُ، وَالْجَامِعُ التَّائِيْرُ، وَهُمَا عَقْلِيَانِ)¹

(إِنَّمَا عَقْلِيَانِ) üzerine ma'tûfdur. Ya'nî veyâhûd tarafeyn muhtelif olarak

1 Ya da tarafeyn muhtelif olur. Bu durumda hissî olan, müsteâr minhdir. Örnek: "Sana emredilen (hakikatî korkusuzca ve onların kafalarını çatlatırcasına) haykır!" (el-Hicr 15/94) Bu âyette müsteâr minh "camı kırmak" eylemi olup hissîdir. Müsteâr leh "tebliğ" ve câmi ise "tesîr" olup her ikisi de akıldır.

taraf-ı hissî müsteâr minh olur. Meselâ ﴿فَاَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ kavlı-i şerîfinde müsteâr minh kesr-i zücâce olup hissî ve müsteâr leh tebliğ ve câmi' te'sîr olup ikisi de aklî olarak ma'nâ (أَبْنِ الْأُمْرِ إِبَانَةً لَا تَتَمَحِّي كَمَا لَا يَلْتَثِمُ صَدْعُ الرُّجَاجَةِ) Ya'nî, zücâcenin sad' u kesri kâbil-i iltiyâm u iltisâk olmadığı gibi taraf-ı Bârî'den me'mûr buyruldukları emr-i dînin kendisinde aslâ hafâ vü iltibâs bâkî kalmayacak ibâne ile ibâne vü izhâr ve keşf ü ichâr buyrulmasıyla Cenâb-ı risâlete emrdir.

Ve ﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةُ﴾¹ kavlı-i şerîfi dahi böyle olup hıyâm u kıbâb em-sâli mazallesinde bulunanlar üzere darb u rezk bulunduğu gibi zillet dahi tâife-i Yehûd'u muhîta olarak üzerlerine darb u rezk olduğunu müfîd-dir. Veyâhûd hâit üzere tîn darb olunarak hâita lâzım u lâsık olduğu gi-bi zillet dahi tâife-i merkûmeye ilsâk olunarak hattâ ki darbe-i lâzım u sâbitle anlara lâzım u lâsık olduğunu mübeyyindir. İmdi, müsteâr minh (ضُرِبَ الطَّيْنُ عَلَى الْحَائِطِ) veyâhûd olarak hissî ve müsteâr leh zilleti tesbît ve anlara ilsâk ve câmi' ihâta veyâhûd lüzûm ola-rak aklî olup istiâre-i tebeyye-i tasrîhiyyedir. Ve zilletin kubbe veyâhûd tîne teşbîh olunması dahi muhtemel olup karîne (عَلَى) ile muaddâ olması cihetinden kubbe ve tîne hâss olan darbın zillete isnâdıdır. Bu sûretde is-tiâre-i mekniyye olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنَّمَا عَكَّسُ ذَلِكَ، نَحْوُ: ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾، فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ لَهُ كَثْرَةُ الْمَاءِ وَهُوَ حَسِيٌّ، وَالْمُسْتَعَارُ مِنْهُ التَّكْبُرُ، وَالْجَامِعُ الْأَسْتِعْلَاءُ الْمُفْرَطُ وَهُمَا عَقْلِيَّانِ)²

Ya'nî, veyâhûd tarafân muhtelif olup ve hissî müsteâr leh olur. Nitekim ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾ kavlı-i şerîfinde müsteâr leh kesret-i mâ' olup hissî ve müsteâr minh tekebbür ve câmi' isti'lâ'-i müfrit olarak ikisi de aklîdir.

1 "Alınlarına perişanlık damgası vuruldu." (el-Bakara 2/61)

2 Ya da bunun tam tersi, (yani müsteâr leh hissî) olur. Örnek: "Sular taşıp (dağları tepeleri kapladığında,) sizi (dalgalar üzerinde) akıp giden bir gemide taşımıştık." (el-Hâkka 69/11) Burada müsteâr leh "suyun çokluğu" olup hissî bir durumdur. Müsteâr minh "kibirlenme", câmi ise haddinden fazla yükselme isteğidir ve her ikisi de aklîdir.

Lafz İ'tibâriyle: Asliyye-Tebeyye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَبِاعْتِبَارِ اللَّفْظِ قِسْمَانِ، لِأَنَّهُ إِنْ كَانَ اسْمٌ جَنَسٌ فَأَصْلِيَّةٌ كَ «أَسَدٍ» وَ «قَتْلٍ»)¹

Ve istiâre, lafz-ı müsteâr i'tibâriyle iki kısımdır. Zîrâ lafz-ı müsteâr eğer ism-i cins olursa [104] istiâre, asliyyedir. İsm-i cins, min gayr-i i'tibâr-i vasf mine'l-evsâf kesîrîn üzere sıdka sâliha olan nefis-i zât üzere delâlet eden ismdir. Zât ile murâd hakikat ve mefhûm olup Muhaşşî Hasan Çelebi² (مَا يَسْتَقْبَلُ بِالْمَفْهُومِيَّةِ)² kavliyle tefsîr eylemiştir. Ve zâtın kesîrîn üzere sıdka sâliha olması kaydıyla, a'lâm ü muzmerât ü esmâ-i işârât ü hurûf u ef'âl hurûc eder. Zîrâ bunların cümlesi cüz'iyât olup istiâre câri olmaz. Ve “min gayr-i i'tibâr-i vasf” kaydıyla müştakkât hurûc etmiştir.³

Ve ism-i cins olan lafz-ı müsteâr racül-i şücâ' için istiâre olunan (أَسَدٌ) ve darb-ı şedîd için istiâre olunan (قَتْلٌ) emsâlidir ki evvel ism-i ayn ve sâni ism-i ma'nâdır. Ve (رَأَيْتُ الْيَوْمَ حَاتِمًا)⁴ emsâli nev'-i vasf ile meşhûr olan alem gibi ism-i cins ile müteevvil olanlar dahi ism-i cins hükmündedir.

Hâsılı, ism-i cins, mevsûfiyyete sâliha ve vech-i şebeh olmaklığa salâhiyyeti olan bir ma'nâ ile müştehire olan zât üzere delâlet ederek kendisinde istiâre asliyye olduğu gibi alem dahi bir ma'nâ ile müştehir olduğu takdîrde bunda olan istiâre dahi asliyye olur. Ve ef'âl ü hurûf ve kezâ sıfât-ı müştakkât mevsûfiyyete sâliha olmadıkları cihetle bunlarda olan istiâre tebeyyedir.⁵

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْإِلَّا فِتْبَعِيَّةٌ كَالْفِعْلِ وَمَا يُسْتَقْبَلُ مِنْهُ وَالْحَرْفِ)⁶

Ve eğer lafz-ı müsteâr ism-i cins olmayarak fi'l ve fi'lden müştakk olan ism-i fâil ve ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe ve ef'al-i tafdîl ve ism-i zamân ve mekân ve âlet ile harf olursa istiâre, tebeyye olur. Ve bunlarda cereyân eden istiârenin tebeyye olması zîrâ i'timâd-ı istiâre teşbîh üzere olup teşbîh

1 İstiâre, müsteârın lafzı itibarıyla iki kısımdır. Zira müsteâr cins isim olursa istiâre, asliyye olur. (Cesur adam için istiâre edilen) “aslan” lafzı ile (şiddetli vuruş için istiâre edilen) “öldürme” kelimesi gibi.

2 Mefhûmiyyette müstakil olan. İbare için bkz. Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 541.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 374.

4 Bugün bir Hâtım gördüm.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 541-542.

6 Aksî takdîrde (yani müsteârın lafzı cins isim değilse) istiâre, tebeyye olur. Fiil, (ism-i fâil, ism-i mef'ûl vb.) fiilden türetilenler ve harf gibi.

ise müşebbehin vech-i şebehle mevsûf veyâhûd vech-i şebehde müşebbeh bihe müşârik olmasını iktizâ eyler. Ve mevsûfiyyete ancak (جِسْمٌ أَيْضٌ) ve (بَيَاضٌ صَافٍ) emsâli hakâyık ya'nî umûr-i mütekarrire-i sâbite sâlih olur. “Cism” ism-i ayn ve “beyâz” ism-i ma'nâdır. Meânî-i ef'âl ve sıfât-ı müştakka ise mevsûfiyyete sâlih değildir. Zîrâ mefhûm-i ef'âlde zamân dâhil olup ve mefhûm-i müştakkāta zamân ârız olması vâsıtasıyla ef'âl ve sıfât-ı müştakka müteceddide ve gayr-ı mütekarriredir. Kezâlik hurûf dahi gayrda olan ma'nâya dâll olarak fi nefsihî ma'nâya delâleti olmamasıyla mevsûfiyyete gayr-ı sâlihtir. Ve ammâ ¹(شَجَاعٌ بَاسِلٌ) ve ²(جَوَادٌ فَيَاضٌ) ve ³(عَالِمٌ نَحْرِيٌّ) emsâlinde mevsûf mahzûf olup (رَجُلٌ شَجَاعٌ بَاسِلٌ) takdîrindedir.

İşte kavmin zikrelediği delil bundan ibâret olup lâkin mahall-i nazardır. Zîrâ bu delilin sıhhati teslîm olursa esmâ-i zamân ve mekân ve âlete mütenâvil değildir. Ammâ adem-i sıhhatinin vechi Şârih'den naklo-
lunduğu üzere iki emr olup evvel hareke ve zamândan her birerleri umûr-i mütekarrire-i sâbiteden olmadıkları hâlde mevsûf vâki' olarak meselâ ⁴(زَمَانٌ طَوِيلٌ وَقَصِيرٌ) ve ⁵(حَرَكَةٌ سَرِيعَةٌ وَبَطِيئَةٌ) denilir. Ve sâni, muktezâ-yı müddeâ ef'âl ve sıfât ve hurûfun müşebbeh bih vâki' olmadığı ve muktezâ-yı delil bunların müşebbeh vukûununun imtinâ olup bu sûretde delil müddeâya mutâbık olmamasıdır. Ve bu suâllerin cevâbı mufassalen havâşda murakkamdır.⁶

Ve ammâ esmâ-i zamân ve mekân ve âlete adem-i tenâvülü zîrâ bunlar mevsûfiyyete sâlih olup meselâ ⁷(مَقَامٌ وَاسِعٌ) ve ⁸(مَعْجَلِسٌ فَسِيحٌ) ve ⁹(مَنْبِتٌ طَيِّبٌ) denilir ve kat'an vasf vâki' olmazlar. Ve bir de kavim mâ-yeştakku min'e'l-fi'li sıfât-ı müştakkaya tahsîs eylediler. Esmâ-i zamân ve mekân ve âlet ise bi'l-ittifâk sıfât değildir. Ve bundan için sıfatın مَعْنَى ذَاتِ بِاِغْتِيَابٍ مَعْنَى ¹⁰(مَا دَلَّ عَلَى ذَاتِ بِاِغْتِيَابٍ مَعْنَى) kavliyle ta'rîfi, ism-i zamân ve mekân ve âletle intikâzından

1 Cesur yiğit

2 Coşkun cömert

3 Müttehassıs âlim

4 Uzun / kısa zaman

5 Seri / yavaş hareket

6 Krş: Cürcânî, *Hâşiye*, s. 371.

7 Geniş makâm

8 Büyük meclis

9 İyi arazi

10 Maksûd olan mânâ itibarıyla zâta delâlet eden şey

nâşî, sahîh değildir. Ya'nî ağyârını gayr-ı mâni'dir. Zîrâ meselâ (مُقْتَلٌ) katlin kendisinde vukûu i'tibâriyle mekân için ism olmasıyla maksûd olan ma'nâ i'tibâriyle zât üzere dâll olarak üzerine ta'rîf-i sıfat sâdık olur, deyü tasrîh eylediler.

el-Hâsıl, istiâre-i tebeyye için zikrolunan delîl işbu ism-i zamân ve mekân ve âlete gayr-ı şâmil ve mâ-yeştakku minhi sıfât-ı müştakkaya tahsîs edip bunlar ise sıfât-ı müştakkadan olmadıkları müttefak olmasıyla tebeyyeyi beyânda zikreyledikleri (كَالْفِعْلِ وَمَا يَشْتَقُّ مِنْهُ وَالْحَرْفِ) kavillerinde dahi gayr-ı dâhil olarak bu sûrette bunlarda olan [105] istiâre tebeyye olmayıp asliyye olması ve teşbîh masdarlarında takdîr olunmayıp belki nefis-i ism-i mekân veyâ zamân veyâ âletde takdîr olunması vâcib olur. Hâlbuki biz meselâ ¹(بَلَعْنَا مَقْتَلٌ فَلَانَ) deyip darb-ı şedîd ile darb olunduğu mevzii murâd etdiğimiz vaktde ma'nâ darb-ı fülânın katle teşbîhi üzerine mebnî olduğunda ve kezâlik meselâ bir kimsenin kabrine işâretle ²(هَذَا مَرْقَدٌ فَلَانَ) dediğimizde ma'nâ mevte rukâda teşbîh üzere binâ olduğunda şekk yokdur.

Hülâsa-i kelâm, kavmin da'vâsı meânî-i ef'âl ü sıfâta istiârenin adem-i cereyânı olup ve zikrolunan delîlleri bunu isbâta kâfi ise de vâki'de olan şey'in ya'nî ism-i zamân ve mekân ve âletde dahi vâkia nazaran istiâre-i tebeyye olduğunun ifâdesinden kâsır ve belki bunlarda istiâre-i asliyyenin cereyânını mühim olmasıyla³ imdi evlâ olan, vâki'de olan şey'i ya'nî bunlarda olan istiâre dahi tebeyye olduğunu müsbit ve hilâf-ı vâkii gayr-ı mühim olmak üzere (وَلِأَنَّ الْمَقْصُودَ الْأَهَمَّ فِي الصِّفَاتِ وَأَسْمِ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ وَالْأَلَةِ هُوَ الْمَعْنَى الْقَائِمُ بِالذَّاتِ لَا نَفْسِ الذَّاتِ) kavlini dahi delîl-i mezkûre damm etmektedir. Ya'nî "Sıfât ve ism-i zamân ve mekân ve âletde maksûd-i ehemmiyât ile kâim olan ma'nâ olup nefis-i zât değildir." Ve maksûd-i ehemmiyât ma'nâyı kâim bi'z-zât olup nefis-i zât olmadığı zâhirdir. Meselâ (بَلَعْنَا مَقْتَلٌ فَلَانَ) kavlimizde asl-ı maksûd bi'l-beyân zât-ı mekân olmayıp belki anınla kâim olan ma'nâyı katlıdır. İmdi, müsteâr meselâ sıfat veyâhûd ism-i mekân olduğu hinde lâyük olan, istiârenin maksûd-i ehemmiyât olan şey'de i'tibâr olunmasıdır. Ve maksûd-i ehemmiyât ma'nâyı kâim bi'z-zât olduğu zâhirdir.

1 Falancanın öldüresiye (dövüldüğü) yere vardık.

2 Burası, falancanın (ebedi istirahatgâh edinip) yattığı yerdir.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 379-380.

Zirâ eğer maksûd ma'nâ-yı kâim bi'z-zât olmayıp nefs-i zât olsa nefs-i zât üzere delâlet edecek bir lafz ile zikrolunmak lâzım gelirdi.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَالْتَشْبِيهُ فِي الْأَوَّلَيْنِ لِمَعْنَى الْمَصْدَرِ، وَفِي الثَّلَاثِ لِمُتَعَلِّقٍ مَعْنَاةً)¹

İmdi, fi'l ve fi'lden müştakk olan ism-i fâil ve mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe ve ef'al-i tafdil ve ism-i zamân ve mekân ve ism-i âletde teşbîh ma'nâ-yı masdar ve harfde müte'allık-ı ma'nâ-yı harf içündür. Sâhib-i *Miftâh* demiştir ki: “Müteallikât-ı meânî-i hurûf ile murâd bir şey'dir ki meânî-i hurûfu tefsîr indinde o şey' ile ta'bîr olunur. Meselâ (مِنْ) lafzının ma'nâsı ibtidâ-i gâyet ve (فِي) lafzının ma'nâsı zarfiyyet ve (كَيْ) lafzının ma'nâsı garazdır. Ve bunlar ya'nî ibtidâ-i gâyet ve zarfiyyet ve garaz, meânî-i hurûf değillerdir. Ve illâ hurûf olmayıp ism olmaları lâzım gelir. Zirâ ismiyyet ve harfiyyet ancak ma'nâ i'tibâriyledir. Şöyle ki eğer ma'nâ-yı kelime mefhûmiyyetde müstakill olmazsa harfdir. Ve illâ eğer ehad-i ezmine-i selâseye mukterin olursa fi'l ve olmazsa ismdir. Ve ancak zikrolunan meânî meânî-i hurûf için müteallikâtdır. Ya'nî hurûf-i mezkûrenin meânîyi ifâdesi hinde ifâde edecekleri meânî nev'-i istilzâm ile meânî-i mezkûreye rücû' eder. Ve işbu rücû'da mu'teber olan nev'-i istilzâm mukayyedin mutlaka ta'lîkidir.”² Meselâ³ (سَرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ) kavlimizde (مِنْ) ibtidâ-yı seyr Basra'dan olduğunu ifâde edip ve işbu ibtidâ-yı hâss ile mutlakan ibtidâ beyninde nev'-i istilzâm zâhirdir ki mukayyedin mutlaka taalluku ma'lûmdur.

İşte bu tahkîk ile ma'lûm olur ki Musannif rahimehullâhu teâlânın müte'allık-ı ma'nâ-yı harfi temsilde⁴ (كَالْمَجْرُورِ فِي «زَيْدٌ فِي نِعْمَةٍ وَرَفَاهِيَّةٍ»)⁴ kavli, gayr-ı sahîhdir. Nitekim karîben işâret olursa gerekdir. Ya'nî müte'allık-ı ma'nâ-yı hurûf (زَيْدٌ فِي نِعْمَةٍ) kavlinde olan “ni'met” gibidir. Çünkü ni'met Zeyd için⁵ (زَيْدٌ فِي الدَّارِ) gibi zarf-ı mekân ve⁶ (سَرْتُ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ) gibi zarf-ı zamân olmaklığa sâlih olmayıp belki ma'nâ ni'metin Zeyd'e teleb-büsünden ibâret olmasıyla istiâreye mahmûl olarak alâ kavli'l-Musannif

1 İlk ikisinde (yani fiil ve türevlerinde) teşbîh masdarın mânâsı, üçüncüsünde (yani harfte) ise mânâsının müteallakı içindir.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 489.

3 Basra'dan itibaren yürüdüm.

4 “Zeyd nimet ve refah içindedir,” cümlesindeki mecrûr gibi.

5 Zeyd evde.

6 Cuma günü yürüdüm.

ibtidâ-yı emrde ni'metle dâr emsâli zarfiyyete sâlih bir şey' beyninde teşbîh icrâ olunup ba'dehû buna tebeiyyetle zarfda isti'mâli hakkı olan (في), mecâzen "ni'met"de isti'mâl olunmuş olur. Ve alâ tahkîkiş-Şârih ibtidâen zarfiyyet-i mutlaka ile telebbüs beyninde teşbîh icrâ olunarak ba'dehû teşbîh ma'nâ-yı (في) olan zarfiyyet-i mahsûsaya sirâyetle zarfiyyet-i mahsûsaya mevzûa olan (في), ni'metin Zeyd'e telebbüsünde isti'mâl olunmuş olur.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: «فَيَقْدَرُ فِي «نَطَقَتِ الْحَالُ» وَ «الْحَالُ نَاطِقَةٌ بِكَذَا» لِلدَّلَالَةِ بِالنُّطْقِ»²

[106] İmdi, (نَطَقَتِ الْحَالُ) ve (الْحَالُ نَاطِقَةٌ بِكَذَا) kavillerinde hâl zî nutk olmadığı cihetle delâlet ma'nâ-yı mecâzisine mahmûl olarak delâlet için nutka teşbîh takdîr olunur. Ya'nî ma'nâyı îzâh ve zihne îsâlde delâlet-i hâlin nutk-ı nâtika teşbîhi takdîr olunup ba'dehû delâlet, teşbîhde mübâlağa kasdiyçün, cins-i nutk efrâdından bir ferd kılınmak te'viliyle nutk-ı nâtık cinsinde idhâl olunarak delâlet için lafz-ı "nutk" istiâre olunur. Ve ba'dehû nutkdan misâl-i evvelde (نَطَقْتُ) fi'li ve sâni'de (نَاطِقَةٌ) sıfatı iştikâk olunarak istiâre masdarda asliyye ve fi'l ve sıfatda tebeiyye olur.

İşbu fi'l ve sıfatda olan istiâre-i tebeiyyede zebânzed-i esâtîz olan takrîr şu vechiledir ki delâlet nutk-ı nâtika teşbîh olundu. Ma'nâyı îzâh ve zihne îsâl etmede delâlet nutk-ı nâtık cinsinden iddiâ olundu. Lafz-ı "nutk" delâlet için istiâre kılındı. Ve bu istiâre zihnde tayy u terk olunup bu teşbîh ve bu istiâre-i asliyyeye tebean (نَطَقْتُ) lafzı (دَلَّتْ) mefhûmiyçün istiâre olunarak (نَطَقْتُ) denilip (دَلَّتْ) ma'nâsı murâd olundu ve bu istiâre tebeiyye oldu. Sâiri de buna makîsdir.

Şârih-i merhûm der ki: "Delâlet nutk için lâzım olmasıyla nutkun delâlet üzere itlâkı zikru'l-melzûm ve irâdetü'l-lâzım i'tibâriyle mecâz-ı mürsel olup istiâre olmak için teşbîh kasdolunmaması niçün câiz olmaz?" deyü ba'zı efâdılın ya'nî Bahâuddîn-i Hulvânî'nin suâlini işitdiğimde "Lafz-ı vâhid ma'nâ-yı vâhide nisbetle bi-sebebi'l-i'tibâreyn mecâz-ı mürsel ve istiâre olmak câizdir. Ve bu da ma'nâ-yı mecâzî ile ma'nâ-yı hakîki beyninde birisi müşâbehet ve âharı gayr-ı müşâbehet olarak iki nev'-i alâkanın vücûdu indinde olur. Meselâ (مُشْفَرٌ) lafzının şefe-i insânda isti'mâli gibi. Zîrâ gılatde

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 545.

2 Bu bakımdan "Durum konuştu" ve "Durum bunu anlatıyor," cümlelerinde delâletin konuşmaya teşbîhi takdîr olunur.

müşâbehet kasdı i'tibâriyle istiâre ve mukayyedi ya'nî mişfer-i bâri mutlak şefede isti'mâli i'tibâriyle mecâz-ı mürseldir. Nitekim Şeyh Abdülkâhir tasrîh eylemiştir. Ve nutkun delâlet üzere ıtlâkı da böyledir. Ve bu takdîrde ehad-i i'tibâreyn üzere temsîl sahîh olur," deyü beyânımı fâzıl-ı müşârun ileyh tahsîn eyledi.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفِي لَامِ التَّغْلِيلِ، نَحْوُ: ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ لِلْعَدَاوَةِ وَالْحُزْنِ بَعْدَ الْإِلْتِقَاطِ بِعِلَّةِ الْعَائِيَةِ)¹

Ve ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ kavlı-i şerîfinde "lâm"-ı ta'lîlde ba'de'l-iltikât hâsıl olan adâvet ü hüznün için illet-i gâiyye-i iltikât olan mahabbet ü tebennî emsâline teşbîh takdîr olunur. Ya'nî Âl-i Fir'avn'un Hazret-i Mûsâ'yı ahz ü iltikâtı tebennî ve husûl-i nef' için olduğu hâlde adâvet ü hüznün ile ta'lîl hakikate mahmûl olamayıp "lâm"-ı ta'lîlin ma'nâ-yı mecâziye lüzûm-i hamline mebnî istiâre-i musarraha-i tebeiyye icrâsıyla ba'de'l-iltikât hâsıl olan adâvetin iltikât üzere tertîb ve ba'de'l-iltikât husûlünde iltikâtın mahabbet ü tebennî gibi illet-i gâiyyesine teşbîhi takdîr olunup ba'dehû illet-i gâiyyenin terettübünde isti'mâl hakkı olan "lâm"-ı terettüb adâvet ü hüznünde isti'mâl olunmuşdur. Bu sûretde "lâm"da olan istiâre, mecrûrda ya'nî adâvet ü hüznünde olan istiâreye tebeiyyetle olmuş olur.

İşte Musannif'in zikrelediği bu sûret ya'nî harfde olan istiârenin mecrûrda olan istiâreye tebeiyyeti, kelâm-ı Sâhib-i *Keşşâf*dan me'hûzudur. Zîrâ demiştir ki: "Lâmda olan ma'nâ-yı ta'lîl alâ tarîki'l-mecâz vardır. Zîrâ Âl-i Fir'avn'ı Hazret-i Mûsâ aleyhisselâmı ahz ü iltikâtlarına dâî vü sebab-i hâmil olan, Cenâb-ı Kelîm'in anlara adüvv ü hazen olması değildir. Ya'nî Âl-i Fir'avn'un Hazret-i Kelîm'i sâha-i Nîl'den ahz ü iltikâtdan kasd ü garazları kendilerine düşmen peydâ etmek olmayıp belki dâî-i iltikât, mahabbet ü tebennîdir. Lâkin ne zamân ki iltikâtlarının netîce vü semeresi adâvet ü hazen olduysa Hazret-i Mûsâ'nın anlara adüvv ü hazen olması fi'l-i fâil kendi ecliyçün olan dâiye ya'nî mahabbet ü tebennîye teşbîh olunmuşdur."²

1 Sebep bildiren "lâm"da da teşbîh takdîr edilir. Örnek: "Firavun'un adamları onu buldu. Zira (ilâhî plana göre bu çocuk ileride onlara başkaldırıp) düşmanlık edecek ve (zalimler için) üzüntü kaynağı olacaktı." (el-Kasas 28/8) Burada Hz. Mûsâ'yı almalarından sonra meydana gelecek düşmanlık ve üzüntü illet-i gâiyyeye teşbîh edildi.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 381.

İşte kelâm-ı Sâhib-i *Keşşâf* bundan ibâret olup bu ise istiâre-i musarraha-hada mezheb-i Musannif üzere gayr-ı müstakîmdir. Zîrâ mezheb-i Musannif üzere istiâre-i musarraha-hada gerek asliyye olsun ve gerekse tebeyye olsun müşebbehin metrûk olması vâcibdir. Hâlbuki bu sûretde müşebbeh adâvet ü hazen olup bu ise [107] mezkûrdur. Bu hâlde ne “lâm” da tebean ve ne mecrûrda asâleten istiâre tahakkuk etmez. Gâyetü mâ fi'l-bâb, tebeyyede teşbîh nefsi-i mefhûm-i lafzda olmaz.

Vâkıan Musannif'in zikrelediği vechile adâvet ü hazeni iltikât için olan illet-i gâiyyeye teşbîh nefsi-i mecrûrda istiâre-i bi'l-kinâye olduğu sûretde müveccedir. Zîrâ meselâ adâvetin illet-i gâiyyeye teşbîhi nefside izmâr olunarak müşebbehden gayrısı tasrîh olunmayıp ve işbu teşbîh-i muzmer üzerine müşebbeh bihe hâss olan “lâm”-ı ta'lîlin zikriyle delâlet olunmuştur. Bu sûretde istiâre-i tebeyye olmaz. Zîrâ inde'l-Musannif istiâre-i tahyîliyye hakikat olup ve istiâre-i bi'l-kinâye teşbîh-i muzmerdir.¹ Ya'nî nefside müşebbeh bihe teşbîh ile müşebbehi zikredip müşebbeh bihe dâll olan karîne vâsıtasıyla müşebbeh bihi irâdeden ibâretidir.

Kezâlik mecrûrda istiâre-i bi'l-kinâye icrâsı istiâre-i bi'l-kinâyede olan mezheb-i Sekkâkî üzere de sahîh u müvecceh olur. Zîrâ müşebbeh olan adâvet zikrolunup “lâm”-ı ta'lîl karînesiyle müşebbeh bih olan illet-i gâiyyeye murâd olunmuştur. el-Hâsıl, istiârenin istiâre-i bi'l-kinâye olarak mecrûrda icrâsı gerek istiâre-i mekniyyede olan mezheb-i Musannif ve gerek mezheb-i Sekkâkî üzere sedîd ü müstakîm olup fakat bu sûretde istiâre-i tebeyye olamaz. Hâlbuki beyân-ı Musannif istiâre-i musarraha-i tebeyye olmak üzere olduğu cihetle kelâmının bu sûrete salâhiyyet-i hamli yokdur.

İmdi, nazm-ı mezkûrde olan istiâre-i tebeyyenin tahkîki şu vechiledir ki adâvet ü hazenin iltikât üzere terettübü illet-i gâiyyenin iltikât üzere terettübüne teşbîh olunarak ba'dehû illet-i gâiyye olan müşebbeh bihin terettübü üzere delâlet için mevzûa olan “lâm” müşebbehde isti'mâl edilmiştir. Bu takdîrde istiâre evvelen illiyyet ü garaziyette cereyân edip ve buna tebeyyetle “lâm” da icrâ olunmuştur. Nitekim (نَطَقَتِ الْحَالُ) kavlinde mürûr eylemiştir. Bu sûretde “lâm”-ı mezkûrun hükmü racül-i şücâ' için

1 Krş: Sıyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 381.

istiâre olunan esedin hükmü olarak zîrâ esed racül-i şücâ'da isti'mâl olunduğu gibi "lâm" dahi illiyete müşâbih olan terettüb-i adâvet ü hazen için istiâre olunmuştur.

Muhaşşî Abdülhakîm bunu îzâhda buyururlar ki: "Ya'nî illet-i gâiyenin gayrısının terettübü illet-i gâiyenin terettübüne teşbîh olunarak ba'dehû buna tebeyyetle terettüb-i mahsûs terettüb-i mahsûsa ya'nî adâvet ü hazenin iltikât üzere terettübü nef' u tebennînin terettübüne teşbîh olunmuştur. Bu sûretde teşbîh kasden terettübeyn-i külliyyeynde vâkî' olarak ba'dehû cüz'iyâtına sirâyet eylemiştir."¹

Ve'l-hâsıl, nazm-ı mezkûr emsâlinde eğer teşbîh harfin dâhil olduğu lafzda icrâ olunursa istiâre-i mekniyye olup harf karîne olur ve ihtiyâr-ı Sekkâkî budur. Zîrâ zikrolunacağı üzere Sekkâkî istiâre-i tebeyyeyi inkâr edip kavmin istiâre-i tebeyye icrâ etdikleri mahalleri istiâre-i mekniyyeye haml eylemiştir. Nitekim (نَطَقْتُ الْحَالُ) kavlinde eğer hâlin insân-ı mütellime teşbîhi takdîr olunarak ve (نَطَقْتُ) karînedir denilirse, istiâre-i mekniyye olur. Ve eğer teşbîh illiyet ve zarfiyyet gibi müt'e'allık-ı ma'nâ-yı harfde takdîr u i'tibâr olunursa bu sûretde istiâre, tebeyye olur.

Hülâsa-i kelâm-ı Şârih, nazm-ı mezkûr emsâlinde ale'l-i'tibâreyne istiâre-i mekniyye ve tebeyye icrâsı sahîh olarak evvel mezheb-i Sekkâkî ve sâni kavli Sekkâkî ve ihtiyâr-ı Şârih üzere mezheb-i selefdir. Ve beyân-ı Musannif istiâre-i tebeyye olması sûretinde olup hâlbuki Sâhib-i *Keşşâf*'a tebeyyetle mecrûrda olan istiâreye tebeyyetine kâil olduğu ve müşebbeh mezkûr olmasıyla mecrûrda mezhebine tatbîkan istiâre-i musarraha icrâsı sahîh olmayacağı cihetle fesâd-ı kelâmı tahakkuk eylemiştir.

Lâkin Allâme-i Siyâlkûtî, kelâm-ı Musannif'i fesâddan tahlîs ile tebyîn-i murâdında demiştir ki: "Musannif'in gerek bu kitâbda ve gerek *Îzâh*'da olan kelâmının müfâdı "lâm"da olan istiârenin adâvet ü hazenin illet-i gâiyeye teşbîhine tâbî' olmasından ibâret olup kelâmında "lâm"-da olan istiâre mecrûrda olan istiâreye tâbî' olduğu mevcûd değildir. Ve ancak bu kelâm Şârih-i merhûmun kelâm-ı Musannif üzere ilâvesidir. Ve hâsıl-ı kelâm-ı Musannif, evvelen adâvet ü hazen için illet-i gâiyeye teş-

1 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 381.

bîh takdîr olunup ba'dehû bu teşbîhin terettüb-i adâvet ü hazeni terettüb-i illet-i gâiyyeye teşbîhe sirâyetiyle terettüb-i illet-i gâiyyeye [108] mevzû' olan "lâm"ın terettüb-i adâvet ü hazen için istiâresi olarak mecrûrda istiâre mu'teber değildir. Ve bu teşbîh, ¹ (أُنْبَتَ الرَّيْبُ الْعَبْلُ) kavlinde rebîin Kâdir-i Muhtâr'a teşbîhiyle ba'dehû inbâtın rebîa isnâdı gibidir. Ve *Keşşâf*dan feh-molunan da budur."² Bu sûrette, mecrûrda istiâre i'tibâr ederek müşebbeh mezkûr olmasıyla mezheb-i Musannif üzere istiâre-i musarraha cereyân etmez, deyü i'tirâz-ı Şârih sâkıt olur. Zîrâ Musannif'in ve Sâhib-i *Keşşâf*ın mecrûrda i'tibâr eyledikleri, ber-vech-i meşrûh yalnız teşbîh olup istiâre değildir ki hattâ musarraha veyâhûd mekniyye olmaklığında tasarruf olunsun.

Ve Muhaşşî-i mûmâ ileyh bu tahkîki icrâdan sonra der ki: "Benim indimde hakk olan, işbu mezheb-i Musannif'dir. Çünkü "lâm"ın ma'nâsı zıkr-i mecrûra muhtâc olduğundan lâyıık olan, "lâm" ve sâir hurûfda olan teşbîh ve istiârenin teşbîh-i mecrûra tâbî' olması olup yoksa muhtâr-ı Şârih üzere ma'nâ-yı harf cüz'îyyâtından olan bir ma'nâ-yı küllînin ma'nâ-yı küllî-i âhara teşbîhine tâbî' olmamasıdır."³

İmdi, kavî-i Sekkâkî'ye tebeiiyetle muhtâr-ı Şârih olduğu üzere nazm-ı mezkûrde olan istiâre-i tebeiiyenin takrîri, illet-i gâiyyenin gayrı olan şey'in terettübü mutlakan illet-i gâiyyenin terettübüne teşbîh ve evvel sâni cinsinden iddiâ olundu. İlet-i gâiyyenin terettübü illet-i gâiyyenin gayrısının terettübü için istiâre olundu. Ve bu istiâre istiâre-i musarraha-i tahkîkiyye olup zihnde tayy u terk olunarak bu istiâreye tebeiiyetle adâvet ü hazenin iltikât üzere terettübü illet-i gâiyyenin iltikât üzere terettübüne teşbîh ve cinsinden iddiâ olundu. İlet-i gâiyyenin iltikât üzere terettübüne mevzûa olan "lâm" adâvet ü hazenin iltikât üzere terettübü için istiâre kılınarak (فَالْتَقَطَهُ آلُ مُوسَى لِيَكُونَ عَدُوًّا وَحَرًّا) denilip adâvet ü hazenin iltikât üzere terettübü ya'nî iltikâtın netîce vü semeresi olması ma'nâsı murâd olundu. Ve bu istiâre, istiâre-i musarraha-i tebeiiyye oldu.

1 İlkbahar ekini yeşertti.

2 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 381.

3 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 381.

Ve Siyâlkûtî merhûmun beyânına tatbîkan mezheb-i Sâhib-i *Keşşâf*'a tebeyyetle zehâb-ı Musannif üzere nazm-ı mezkûrde olan takrîr-i istiâre-i tebeyye şu vechiledir ki adâvet ü hazen mahabbet ü tebennî gibi illet-i gâiyyeye teşbîh olundu. Ve bu teşbîhe tebean adâvet ü hazenin iltikât üzere terettübü illet-i gâiyyenin iltikât üzere terettübüne teşbîh ve cinsinden id-diâ ve illet-i gâiyyenin iltikât üzere terettübüne mevzûa olan “lâm” adâvet ü hazenin terettübiyçün istiâre olunarak terettüb-i illet-i gâiyyeye mevzû‘ olan “lâm”ın zikriyle terettüb-i adâvet ü hazen ma'nâsı murâd olundu. Ve mezheb-i Sekkâkî üzere istiâre-i mekniyyenin takrîri inşâallâhu teâlâ mahallinde îrâd olunsa gerekdir.

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمَدَارُ قَرِيَّتَيْهَا فِي الْأَوْلَيْنِ عَلَى الْفَاعِلِ، نَحْوُ: «نَطَقَتِ الْحَالُ بِكَذَا»، أَوْ الْمَفْعُولِ، نَحْوُ: «قَتَلَ الْبُخْلُ وَأَخِيَا السَّمَاخَا»، وَنَحْوُ: «نَقَرِيهِمْ لَهْدَمِيَّاتٍ نَقْدُ بِهَا»¹)

Ve istiâre-i tebeyyenin fi'l ve fi'lden müştakk olan ism-i fâil ve nezâirinde medâr-ı karînesi fâil üzerine olarak isnâd olunduğu fâil isnâda gayr-ı sâlih olduğu cihetle istiâreye karîne olur. Meselâ (نَطَقَتِ الْحَالُ) kavlinde nutk-ı hakîkiyi hâle isnâd için salâhiyyet olmamasıyla ma'nâ-yı mecâzî murâd olduğuna karîne olur.

Veyâhûd medâr-ı karîne mef'ûl olur. Nitekim şâirin:

جُمِعَ الْحَقُّ لَنَا فِي إِمَامٍ قَتَلَ الْبُخْلُ وَأَخِيَا السَّمَاخَا²

kavlinde hakk ile murâd adl ü insâf ve imâmdan murâd halîfedir. Ve buhl ü semâhat katl ü ihyâya sâlih şey'ler olmamasıyla “katl”den murâd izâle ve “ihyâ”dan murâd izhâr u iksâr ma'nâ-yı mecâzîleri olduğuna buhl ü semâhatin mef'ûl vâki' olmaları karîne olur. Ve Kutâmî'nin:

لَمْ تَلُقْ قَوْمًا هُمْ شَرٌّ لِأَخْوَتِهِمْ مِمَّا عَشِيَّةَ تَجْرِي بِالْدَّمِ الْوَادِي
نَقَرِيهِمْ لَهْدَمِيَّاتٍ نَقْدُ بِهَا مَا كَانَ خَاطَ عَلَيْهِمْ كُلُّ زَرَادٍ³

1 İlk ikisinde, (yani fiil ve türevlerinde) istiâre-i tebeyyenin karînesi ya fâil olur; Örnek: “Durum bunu dile getirdi,” ya da mef'ûl olur. Örnek: “O, cimriliği öldürdü, cömertliği ihya etti.” (Medîd) Örnek: “Onlara, zırhları delip geçen mızraklar ikram ediyorduk.” (Basît)

2 Bizce adâlet, cimriliği öldürmüş ve cömertliği ihya etmiş bir halifede toplanmıştır. (Medîd) Beyit için bkz. İbnü'l-Mu'tezz, *Divân*, s. 141.

3 Vadinin oluk oluk kan aktığı akşam kardeşlerine bizden daha zalim davranan bir başka kavim asla görmemişsindir. Onlara, zırh ustalarının kendileri için yaptığı o zırhları delip geçen mızraklar ikram ediyorduk. (Basît) Şâirin mevcut divânına göre bu iki beyit arasında başka beyitler bulunmaktadır. bkz. Kutâmî, *Divân*, s. 89-90.

kavlinde olan (نَقْرِيهِمْ لَهْدَمِيَّاتٍ) lafzı dahi bu vechiledir. (عَشِيَّةً) mâ-beyne'l-mağrib ve'l-işâ olan vakt olup murâd mutlakan vaktidir.¹ (نَقْرِيهِمْ), (نَضِيْفُهُمْ وَنُحْسِنُهُمْ بِالْهَدَمِيَّاتِ) ma'nâsına olup ya'nî "Anlara lehzemiyyât ile ziyâfet ü ihsân ederiz," demektir. (أَلَلَّهُذَمٌ), esinlidir. *Ahterî*'de "(لَهْدَمٌ) keskin kılıç ve süngüdür. Cem'i (لَهْدَمٌ) gelir. Ammâ *Düstûru'l-Lüga't*'de mutlakan keskin nesneye derler,"² deyü beyân eylemiştir. İmdi, (لَهْدَمِيَّاتٍ) ile murâdı esinne-i kâtiya mensûbe olan ta'nâtı olup veyâhûd nisbet mübâlağa için olarak nefsi-esinneyi murâd eylemiştir. Ve nisbet [109] mübâlağa için olması meselâ *şedidül-humret* ma'nâsını ifâdede (أَحْمَرِيٌّ) denildiği gibidir. Ve (قَدٌّ), *kat'* ma'nâsınadır. Ve hıyâtat serd için istiâre olunduğu karîben zikrolunmuş idi. Ve dir'in ya'nî zırhın zerd ü serdi, nesci ya'nî halkalarını birbirine geçirip nesc olunmasıdır. İmdi, mef'ûl-i sâni olan (لَهْدَمِيَّاتٍ) lafzı, esinne it'âm u ziyâfete sâlih şey' olmamasıyla (نَقْرِيهِمْ) kavli istiâre olup murâd (نَطَعْنُهُمْ) demek olduğuna karînedir.

Mefhûm-i Beyt: "Sahrâlar mecrâ-yı dem-i küştegân olduğu vakt mübâreze vü iktihâmda ihvân u aşiretiyçün ikâ'-ı şerr u hasâr eder bizim gibi bir kavme mülâkî vü müsâdif olmuş değilsin ki biz işbu vakt-i harb u mübârezedede ihvân u aşâirimiz olan mukâbilân saff-ı cidâle pûşîde oldukları dürûu kat' u çâk eylediğimiz âlât-ı tîz ta'neleriyle ziyâfet ü ihsân ederek ta'n u ihlâk ederiz," demek olur.

Ve ba'zı kerre mef'ûlândan her birisi karîne olmaklığa sâlih olurlar. Niketim Harîrî'nin:

وَأَقْرِي الْمَسَامِعَ إِذَا نَطَقْتُ بَيَانًا يَقُودُ الْحَرُونَ الشَّمُوسًا³

kavlinde (أَقْرِي) lafzının mesâmi' ve beyândan her birine taalluku ve bunların kary u ziyâfete adem-i salâhiyyeti (أَقْرِي) lafzı ilkâ-i kelâm için istiâre olduğuna karîne olmuşdur. Beyt-i mezkûr, *Makâmât*'ın *Taybiyye* ile mevsûme olan otuz ikinci makâmesinde vâki' kasidesindedir. (أَلْقَرِي), bi'l-kesr, *ziyâfet etmek* ve *ihsân eylemek* ma'nâsınadır. (إِذَا نَطَقْتُ), (أَقْرِي) demek olup (مَا) zâidedir. Cevâb-ı şart (أَقْرِي) lafzı olup (الْمَسَامِعَ), (أَقْرِي)

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 546.

2 Muslihuddîn Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, s. 914.

3 Ben konuşursam şâyet, kulaklara, hırçın ve katı kalpli kimseleri bile hizaya getirecek fasih beyân ziyâfeti sunarım. (Mütেকârib) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 349.

içün mef'ûl-i evvel ve (نَبَأًا) mef'ûl-i sânidir. (حَزُونٌ), ziyâde koşdurulduğu vaktde inkıyâd etmeyerek tevakkuf eden ve (شَمُوسٌ), bindirmekden imtinâ' eyleyen esbdir ki¹ murâd bir kimsenin kelâmına münkâd ü teslîm olmayan şahısdır.

Mefhûm-i Beyt: “Hîn-i nutk u tekellümde cedel-kârân-ı meydân-ı sühanı münkâd-resen-i ilzâm edecek beyân ile mesâmie ziyâfet ü ihsân ya'nî fesâhat ü belâgatini inkâra mecâl olmayacak sühan-ı bedîu'l-berâa ityân eylerim,” demekdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوِ الْمَجْزُورِ، نَحْوُ: ﴿فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾)²

Veyâhûd fi'l ve müştakkâtında medâr-ı karîne, bunlara taalluk edecek cârrın medhûlün aleyhi olan mecrûr üzerine olur. Meselâ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ kavli-i şerîfnde بِبَشِّرْهُمْ lafzına taalluk eden “bâ” ile mecrûr عَذَابٍ lafzının zikri أَنذِرْ kelimesi (أَنْذِرْ) ma'nâsiyçün istiâre olunduğuna karînedir. Zîrâ azâb emr-i müstebşer olmayıp belki azâba sâlih olan, ihâfe vü inzârdır.

Veyâhûd medâr-ı karîne, fâil ü mef'ûl ü mecrûrun cemîisi üzerine olur. Meselâ قَرَى حَزْبُ بَنِي فُلَانٍ أَعْنَاقَ الْأَعْمَادِ بِالسُّيُوفِ طَعْنَاتٍ³ kelâmında fâil (حَزْبُ) ve mef'ûl-i evvel (أَعْنَاقُ) ve sâni (طَعْنَاتُ) ve mecrûr (سُيُوفُ) olup bu vechile dâî harb ve med'uvv a'nâk ve mâ-bihî'd-da'vet süyûf ve şey'-i med'uvvün ileyh ta'nât olması (قَرَى) lafzı ta'n için istiâre olunduğuna karâindir. Ve işbu fâil ü mef'ûl ü mecrûrun cemîisi karâin olmasını Sâhib-i *Miftâh*'ın, [nâ-ma'lûm bir şâirin]:

تَقْرِى الرِّيَاحُ رِيَاضَ الْحَزْنِ مُرْهَرَةً إِذَا سَرَى التَّوَمُ فِي الْأَجْفَانِ إِيقَاطًا⁴

şî'riyle temsîli⁵ gayr-ı sahîh olup mecrûr olan (فِي الْأَجْفَانِ) lafzı (تَقْرِى) ye müte'allık olmayıp (سَرَى) ya müte'allıktır. Ve Şârih-i *Miftâh*'ın “Mecrûr-i mezkûr lafz-ı (سَرَى) istiâre olduğuna karîne olup zîrâ hakîkaten (سَرَى) seyr

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 546-547.

2 Ya da (istiâre-i tebeyyenin karînesi) mecrûr olur. Örnek: “Sen de onlara can yakıcı bir azabı müjdele!” (Âl-i İmrân 3/21)

3 Falan oğullarının harbi, düşmanların boyunlarına kılıç darbeleri ikram etti.

4 Rüzgârlar, uyku göz kapaklarına çöktüğünde, (Necd-Irak arasında yer alan) Hazn diyarının çiçekli bahçelerine uyanıklığı ikram eder. (Basîit)

5 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 492.

bi'l-leyldir,”¹ demesi te'vile gayr-ı sâlih olarak maksûd, cemîisinin istiâre-i vâhideye karîne olmasıdır.

Mefhûm-i Beyt: “Şebîh-i ecfân olan ezhâra nevm mesâbede zübûl ârız olduğu hinde riyâh-ı latife riyâz-ı müzhire-i Hazn'i ikâza da'vet ü ziyâfet ya'nî ekmâm-ı ezhârını feth ü küşâdıyla bahş-ı tarâvet eder,” demektir. Hazn, bilâd-ı Arab'dır.

Ve Musannif'in “Medâr-ı karîne, fâil veyâ mef'ûl veyâ mecrûr üzerindedir,” deyü “medâr” lafzıyla îrâd etmesi, karîne karâin-i ahvâl gibi bunların gayrı olmağının dahi cevâzına mübtenîdir. Meselâ, bir kimseyi darb-ı şedîd ile hîn-i darbda ² (فَتَلْتُ زَيْدًا) kavlinde Zeyd'in ber hayât olması, katlden murâd darb-ı şedîd olduğuna karîne-i hâliyyedir. Ve ammâ hurûf-da olan karâin-i istiâre adîmü'l-inzibâtdır.

İ'tibâr-ı Âhar İle

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَبِإِعْتِبَارٍ آخَرَ ثَلَاثَةَ أَفْسَامٍ: «مُطْلَقَةً»، وَهِيَ مَا لَمْ يَقْرُنْ بِصِفَةٍ وَلَا تَفْرِيعٍ، وَالْمُرَادُ الْمُعْتَوِيَّةُ لَا التَّعْتُ)³

Ve istiâre, tarafeyn ve câmi' ve lafzın gayrı olarak diğer i'tibâr ile [110] aksâm-ı selâseye münkasim olur. Zîrâ istiâre ya müsteâr leh ve müsteâr minhin mülâyim ü münâsiblerinden bir şey'e mukârin olmaz veyâhûd mülâyim müsteâr leh ve müsteâr minhden birine mukârin olur.

İstiâre-i Mutlaka

Evvel ya'nî mülâyim tarafeyne mukârin olmayan, istiâre-i mutlakadır. İmdi, *istiâre-i mutlaka*, müsteâr minh ve müsteâr lehe mülâyim olan sîfata ve bunların mülâyiminden olan bir kelâmın tefrîine karîn olmayan istiâredir. ⁴ (عِنْدِي أَسَدٌ) gibi. Zîrâ bu kelâmda istiâre esed ile racül-i şücâa mülâyim olan bir şey'e mukârin değildir. Ve sıfatla murâd, bahs-i kasrda mürûr ettiği üzere sıfat-ı ma'nevîye olup na't-ı nahvî değildir. Ve setîr olmaya ki eğer mülâyim kendisinde istiâre olan kelâmın tetimmesinden olursa sıfatdır. Ve

1 Şîrâzî, *Mifîâhu'l-Mifîâh*, vr. 180b.

2 Zeyd'i (dövmekten) öldürdüm.

3 Bir başka açıdan istiâre üç kısma ayrılır. a) İstiâre-i Mutlaka: Bir sıfatla veya bir tefrî'le ilgili olmayan istiâredir. Burada kastedilen nahivdeki sıfat değil, mane'î sıfattır.

4 Yanımda bir aslan var.

eğer kelâm-ı mezkûrden sonra ityân olunmuş bir kelâm-ı müstakill olduğu hinde evvelinde harf-i tefrî' olsun veyâhûd olmasın tefrî'dir.

İstiâre-i Mücerrede

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (و «مُجَرَّدَةٌ»)، وَهِيَ مَا قُرِنَ بِمَا يَلَانِمُ الْمُسْتَعَارَ لَهُ كَقَوْلِهِ: «عَمْرُ الرِّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا»¹

Ve sâni, istiâre-i mücerrededir. Ve *istiâre-i mücerrede*, müsteâr lehî mülâyim ü münâsibine mukârin olan istiâredir. Meselâ Küseyyir nâm şâirin:

عَمْرُ الرِّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا عَلِقَتْ لِضَحْكَتِهِ رِقَابَ الْمَالِ²

kavlinde vâki' olmuştur. (عَمْرُ الرِّدَاءِ), (هُوَ عَمْرُ الرِّدَاءِ) takdîrindedir. "Gamru'r-ridâ" dan murâd *kesîrül-atâ* ma'nâsı olup (رِدَاءٌ) *kaftan* ma'nâsına olarak şâir atâ için istiâre eylemiştir. Ve beynlerinde câmi', ridâ şahs-ı lâbisin vücûdunu ve atâ ırz sâhibini savn u himâye etmesidir. Ve atâ için lafz-ı "ridâ"yı istiâreden sonra bu istiâre için tecrîd olmak üzere atâya mülâyim ve ridâya gayr-ı mülâyim olan gamr ile ridâyı tavsîf eylemiştir. Çünkü ridâya vasf olan vüs'at olup ma'nâ-yı gamr olan kesret değildir. Lâkin bu sûret (عَمْرُ الْمَاءِ عَمَارَةٌ وَعُمُورَةٌ) denilip (كَثُرَ) ma'nâsına olduğuna hamli takdîrde olarak eğer (تَوَبَّ عَامِرٌ يَغْنِي وَاسِعٌ) kavillerinden olmak lâzım gelse terşîh olmuş olur. Ve işbu istiâre-i musarrahaya karîne (فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا) kavlinin siyâkıdır. Karîne lafz-ı (عَمْرُ) değildir. Zîrâ ma'nâ-yı mecâzîyi ta'yîne gayr-ı sâlih olup siyâk-ı kelâm bunun hilâfındadır. Ve bu kelâmdan zâhir olduğu üzere kelâmda iki mülâyim bulunsa her birisinin karîne ve tecrîd olması câizdir. Şu kadar ki evvelin hakk-ı tekaddümü olup ve karîne tetimme-i istiâreden olmasıyla mülâyim-i evvelin karîne i'tibâr edilmesi evlâdır. Ve (مَأْدُونٌ) mâ-dûn-i dahikden ibâret olup dahik ile mücâmi' olduğu cihetle (ضَاحِكًا) kavli (شَارِعًا فِي الضَّحِكِ آخِذًا فِيهِ) ma'nâsına mahmûldür ki "dahike

1 b) İstiâre-i Mücerrede: Müsteâr lehî mülâyiminden bir şeylerin zikredildiği istiâredir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Onun ihsanı boldur. Gülmeye (varacak şekilde) bir tebessüm edecek olsa..." (Kâmil)

2 Onun ihsanı boldur. Gülmeye (varacak şekilde) bir tebessüm edecek olsa, malının bırakın (eti, sütü vb. yan ürünlerini) bizzat (hayvanların) kendisi bile kapanın elinde kalır. (Kâmil) Beyit için bkz. Küseyyir *Azze, Divân*, s. 288.

bed' ü şurû' ederek tebessüm eylediği hînde" demektir.¹ (عَلَيْتَ) kavli, bir kimse deyni mukâbilinde rehîn eylediği şey'in istihlâs u infikâkine kâdir olmadığı vaktde denilen² (عَلَيْكَ الرَّهْنُ فِي يَدِ الْمُزْتَهِنِ) kavillerindendir.

Mefhûm-i Beyt: "Eyyâm-ı câhiliyyede, bir kimse müddet-i muayyene ile istikrâz edip bilâ edâ-i deyn vakt-i muayyeni hulûl eylese mukâbilinde olan eşyâ-i merhûne taht-ı temellük-i merhûnda mağlûk olarak ba'dehû istirdâd ü istihlâsa mesâğ kalmamak kâide-i mer'iyeden olduğu misillü memdûh dahi sâhib-i atâ vü ihsânât-ı kesîre olarak hîn-i tebessümünde rikâb-ı emvâli dahikden nâşi eyâdî-i sâilinde mağlûk olur. Ya'nî ashâb-ı suâl ü isti'tâ derdest eyledikleri mâl-i memdûh ile huzûruna geldikleri hînde iz-hâr-ı tebessüm ü beşâşet etmesiyle istirdâd olunmayarak temellük ederler," demektir ki ke-enne sâilinin kendi üzerinde hakkı olduğu ma'lûmu olup bu vâsıta ile emvâli indlerinde merhûn olarak bu hakkın edâsından âciz olmasıyla sâilinden infikâk-i emvâline kâdir olamaz.

Ve nazm-ı celilde³ ﴿فَادَّاقَهَا اللَّهُ لِبَاسِ الْجُوعِ﴾ kavli-i şerîfi dahi istiâre-i mücerredeye mahmûldür ki libâsa münâsib olarak ﴿فَادَّاقَهَا اللَّهُ﴾ mahallinde (فَكَسَاءً) buyrulmamışdır. Zîrâ terşih her ne kadar tecrîdden eblağ ise de lâkin zevk ile idrâk lems ile idrâki müstelzim olup aksi böyle olmadığı cihetle lafz-ı "izâka"da elem-i cûun esnâna varınca ka'r-ı bedene sirâyet ve şiddet-i isâbetini iş'âr olup kisvede ise bu iş'âr gayr-ı mevcûddur. Ve ammâ ﴿لِبَاسِ الْجُوعِ﴾ makâmında ﴿فَادَّاقَهَا اللَّهُ طَعَمَ الْجُوعِ﴾ ile ta'bîr olunmaması zîrâ ta'm her ne kadar izâkaya muvâfık u münâsib ise de lafz-ı "libâs" eser-i cû' u havfın melbûsât gibi cemî'-i bedene umûmunu müfid olup lafz-ı "ta'm" ise bu ma'nâyı [111] gayr-ı müfid ve müfevvidir.

Eğer suâl olunursa ki: Nazm-ı mezkûrde müsteâr leh, zikri mürûr ettiği üzere, inde'l-cû' idrâk olunan durr u resâset-i hey'etle levnde intikâ' u tegayyür olup izâka ise bu ma'nâlara gayr-ı mülâyim olarak ﴿فَادَّاقَهَا﴾ kavli ne vechile tecrîd olabilir?

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 382.

2 Rehine alacaklının elinde kaldı.

3 "Allah onlara (ülkeyi kasıp kavuran) açlığı tattırdı." (en-Nahl 16/112)

İstiâre-i Mürâşşaha

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَ «مُرَّشَحَةً»، وَهِيَ مَا قُرِنَ بِمَا يَلَائِمُ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ، نَحْوُ: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾)¹

Ve üçüncüsü istiâre-i mürâşşahadır. Ve *istiâre-i mürâşşaha*, müsteâr minhin mülâyim ü münâsibi olan şey'e mukârin olan istiâredir. Nitekim ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ﴾ kavlı-i şerîfinde dalâletin hüdaya istibdâl ve hüda üzere ihtiyârı için redd ü kabûl câmiyasıyla lafz-ı (اشْتَرَى) istiâre olunup ba'dehû iştirâyâ mülâyim olan ribh u ticâret tefrî' u isbât olunarak ﴿فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾ buyurulmuştur. Ve sıfatla terşih'in nazîri (حَاوَرْتُ الْيَوْمَ بَحْرًا زَاجِحًا مُتَلَاظِمَ الْأَمْوَاجِ) kavlidir. "hâ"-i mühmele ile (مُجَاوَرَةٌ) den *mükâleme* ma'nâsına veyâhûd "cîm" ile (يَحْرُ) den *mukârin olmak* ma'nâsına olup ale't-takdîreyn karîne-i lafziyye olarak (زَاجِحٌ) lafzı âlim için istiâre olunup (مُتَلَاظِمَ الْأَمْوَاجِ) vasfeyni müsteâr minh olan bahrin vasf u mülâyimi olmasıyla terşihdir.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يَجْتَمِعَانِ، كَقَوْلِهِ:

لَدَىٰ أَسَدٍ شَاكِي السَّلَاحِ مُقَدِّفٍ لَهُ لِبَدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُثَقِّمِ)⁴

Ve ba'zen istiâre-i vâhidede terşih ve tecrîdden ikisi dahi ictimâ' eder. Nitekim şâirin (... لَدَىٰ أَسَدٍ شَاكِي السَّلَاحِ) kavlinde (تَامَ السَّلَاحِ) ma'nâsına (شَاكِي السَّلَاحِ) tecrîd ve (لَهُ لِبَدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُثَقِّمِ) terşihdir. Zîrâ (لِبَدَةٌ), ketifeyn-i esed üzere terâküm eden şa'r olduğu gibi ezfârı gayr-ı mukallem olmak yine mülâyim-i esedir. Ve ammâ (مُقَدِّفٌ), gerekse *çok kerre vekâyî' u hurûba kazf ü remy olunmuş* ma'nâsına mahmûl olsun ve gerekse *lahm ile kazf ü remy olunarak anınçün cesâmet ü nebâlet hâsıl olmuş* ma'nâsına haml edilsin müsteâr leh ve müsteâr minhden ikisinin dahi bu ma'nâlarla ittisâfî câiz olmasıyla ne terşih ve ne tecrîddir.⁵

1 c) İstiâre-i Mürâşşaha: Müsteâr minhin mülâyiminden bir şeylerin zikredildiği istiâredir. Örnek: "İşte bunlar doğru yolu bırakıp dalâleti satın alan kimselerdir. Fakat bu alışverişten bir kazanç da elde edememişlerdir." (el-Bakara 2/16)

2 Bugün, dalgaları birbiriyile vuruşan coşkun bir denizle görüştüm.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 383-384.

4 Bazen istiâre-i mücerrede ve istiâre-i mürâşşaha aynı ifadede bir araya gelebilir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "(Bir çok savaşa katılarak) tehlikelere atılmış, (iri yarı), tam tekmil silahlı bir aslanın huzurunda bulundum. Bir yelisi vardır onun ve tırnakları da kesilmemiştir, (yani zayıf değildir.)" (Tavil) Beyit için bkz. Zühreir b. Ebî Sülmâ, *Divân*, s. 108.

5 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 384.

Mefhûm-i Beyt: “İndimde esede şebîh bir racül-i şücâ‘ olup tâm-müs-silâhdır ve kirâren vekâyi‘ u hurûbda bulunup cür’et ü şecâati mücer-rebdir. Ve farkında libde-i esed gibi siperi vardır. Zîrâ ¹(أَمْنَعُ مِنْ لَيْدَةِ الْأَسَدِ) kavilleri mesel olup (لَيْدَةً) siper ü kalkandan kinâye olması karîbü’l-ihimâldir. Ve ezfârı kalm olunmayıp ya’nî kavıyyü’l-bünye olarak zaîf değildir,” [112] demek olup zaîf için (مَقْلُومُ الْأَطْفَارِ) denilir. Bu beyte dâir olan izâhât, evvel-i bahs-i istiârede mürûr etmiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْتَرَشِيحُ أَبْلَغُ لِاشْتِمَالِهِ عَلَى تَحْقِيقِ الْمُبَالَغَةِ)²

Ve terşih, ıtlâk ve tecrîdden ve terşih ile tecrîdi cem‘den eblağdır. Zîrâ terşih, teşbîhde olan mübâlağanın tahkîki üzere müstemildir. Şöyle ki istiârede mübâlağa fi’t-teşbîh olmasıyla istiârenin mülâyim-i müsteâr minh olan şey’ ile terşih u tezyîni mübâlağa-i mezkûreyi tahkîk u takviyedir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمَبْنَاهُ عَلَى تَنَاسِيِ التَّشْبِيهِ حَتَّى أَنَّهُ يُبْنَى عَلَى عُلُوِّ الْقَدْرِ مَا يُبْنَى عَلَى عُلُوِّ الْمَكَانِ كَقَوْلِهِ:

وَيَضَعْدُ حَتَّى يَظُنُّ الْجَهْلُ
بِأَنَّ لَهُ حَاجَةً فِي السَّمَاءِ)³

Ve mebnâ-yı terşih, tenâsî-i teşbîh ile “Müsteâr leh ayn-ı müsteâr minh olup müsteâr minhe teşbîh olunmuş şey’-i âhar değildir,” deyü iddiâ üzerine müessesdir. el-Hâsıl, terşih müsteâr lehini müsteâr minhe teşbîhinden iğmâz-ı ayn ve ibrâz-ı sûret-i nisyân ile müsteâr leh ayn-ı müsteâr minhdır deyü iddiâyâ mebnî olup hattâ ki bu tenâsî vü iddiâyâ mebnî kendisiyçün ulüvv-i mekân istiâre olunan ulüvv-i kadr üzere ulüvv-i mekân üzere binâ olunacak şey’ binâ olunur. Nitekim Ebî Temmâm’ın, Hâlid bin Yezîd-i Şeybânî’nin mersiyesinde olan (وَيَضَعْدُ حَتَّى يَظُنُّ...) kavlinde vâki‘ olmuştur. Bu beyti, Hâlid’in vâlidini medh ve ulüvv-i kadrini zikr için îrâd eyleyip lafz-ı “suûd”u ulüvv-i kadr ve medâric-i kemâlde irtikâ için istiâre ederek ba‘dehû ulüvv-i mekân ve irtikâ-i âsumân için binâ olunacak

1 Aslanın yelesinden bile daha koruyucu.

2 Terşih, teşbîhteki mübâlağayı gerçekmiş gibi ve (daha güçlü) gösteren yönüyle diğerlerinden daha belîğ bir kullanımdır.

3 Terşihin daha belîğ oluşu, teşbîh yokmuş gibi davranılarak (müsteâr lehini müsteâr minhin aynısı olduğu iddiası) üzerine kuruludur. Hattâ şu beyitte görüleceği üzere, kişinin şânının yüceliği mekânın yüceliği üzerine bina edilir: “(Merhum Hâlid’in babası kemâlde) o derece yükseliyordu ki onu tanımayan gökte bir işi (ya da bir ihtiyacı) var sanırdı.” (Mütekârib) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 351.

(حَتَّى يَظُنُّ الْجَهْرُ بِأَنَّ لَهُ حَاجَةً فِي السَّمَاءِ) kelâmını ulüvv-i kadr ve medâric-i kemâle irtikâ üzere binâ eylemiştir. İmdi, eğer şâir tenâsî-i teşbîhi kasd ile inkâr-ı teşbîh üzere ısrâr ederek memdûhu min haysü'l-mesâfetü'l-mekânîyye semâya sâ'id kılmış olmasaydı bu kelâm için bir vech olmaz idi. Zîrâ şahs-ı cehûl kadr-i memdûhun kemâl-i ulüvvünü müşâhede edip de binâen aleyh ilcâ-yı hâcetden nâsî semâya urûc etmesini zanneylemesi mahall-i ihtimâl olamaz.

Mefhûm-i Beyt: “Memdûh, o mertebede âric-i merâtib-i kemâldir ki anın hâli ma'lûmu olmayan kimse anın için semâda bir hâcet ü emeli vardır, ya'nî kazâ-yı matlab için semâya urûc ediyor zanneder,” demektir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَنَحْوُهُ مَا مَرَّ مِنَ التَّعَجُّبِ وَالنَّهْيِ عَنْهُ)¹

Ve zikri mürûr eylediği üzere [İbnü'l-Amîd nâm] şâirin:

فَأَمْتُ تُظَلِّلُنِي وَمِنْ عَجَبٍ شَمْسٌ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ²

kavlinde olan taaccüb ile [İbn-i Tabâtabâ nâm] diğer şâirin:

لَا تَعْجَبُوا مِنْ بَلَى غَلَّاتِهِ قَدْ رُؤُ أَرْزَاهُ عَلَى الْقَمَرِ³

kavlinde olan taaccübden nehy dahi işbu tenâsî-i teşbîhden için ulüvv-i mekân üzere binâ olunan şey'in ulüvv-i kadr üzere binâ olunması nazîridir. Zîrâ teşbîhin tenâsîsi ve inkârı kasdolunmamış olsa taaccüb ve taaccübden nehy için bir vech tahakkuk etmezdi. Lâkin mezheb-i taaccüb mezheb-i nehyinin aksidir. Zîrâ mezheb-i taaccüb müsteâr minh olan şems için isbâtı mümteni' olan vasf-ı tazlîli isbât ve mezheb-i nehy-i taaccüb müsteâr minh olan kamerin havâssından bulunan bilâyı mahbûba isbâtdır. el-Hâsıl, evvelde mahbûbu şemse teşbîh ve şemsi mahbûb için istiâre ve fi'l-hakîka şemsdir deyü tasavvur ve teşbîhi nisyân edip ba'dehû şemsin kendisini tazlîlinden taaccübünü isbâtdır. Ve sânde mahbûbu kamere teşbîh ve bu teşbîhi nisyân ile kamer-i hakîkî tasavvur ederek kamere mülâkâtı sebebiyle bilâ-yı kamîsinden taaccübünü nehydir.

1 Daha önce geçen taaccübü ve taaccüp etmemeyi isteme örnekleri de bu çerçevede ele alınabilir.

2 Bir güneşin bir başka güneşten muhafaza etmek üzere bana gölge yapmaya çalışması ne kadar da ilginç değil mi? (Kâmil) Beyit için bkz. Mehdâvî-Beyzânî, *Edebü Ebi'l-Fazl İbni'l-Amîd*, s. 27.

3 Siz onun gömleğinin eskimiş olmasına hiç hayret etmeyin; zira o gömleğin düğmeleri ayın üzerine iliklenmiştir. (Münserih) Beyit için bkz. Şerîf Alâvîne, *Şi'ru İbni Tabâtabâ el-Alevî*, s. 79.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِذَا جَازَ الْبِنَاءُ عَلَى الْفَرْعِ مَعَ الْأَعْتِرَافِ بِالْأَصْلِ كَمَا فِي قَوْلِهِ:

هِيَ الشَّمْسُ مَسْكُونُهَا فِي السَّمَاءِ
فَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْهَا الضُّعُودُ
فَمَعَ جَحْدِهِ أَوْلَى بِالْجَوَازِ²
فَعَزَّ الْفُؤَادَ عَزَاءً جَمِيلًا
وَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْكَ التُّزُولًا¹

Musannif'in bu kelâmı, istiâre-i mürâşşahada mülâyim-i müsteâr minhin îrâdı hakkında maznûn olan suâle cevâbdır ki hülâsa-i suâl, istiârede hakîkaten maksûd müsteâr leh olduğu hâlde bi-tarîkî't-terşîh mülâyim-i müsteâr minhin îrâdıyla kelâmın müsteâr minh üzerine binâsı hilye-i istikâmetden âtil olmasıdır. Ve mahsûl-i cevâb, bâb-ı teşbîhde bülegâ asl olan müşebbehi i'tirâf u tasrîh ile berâber fer' olan müşebbeh bih üzerine kelâmı binâ ederek mülâyim-i müşebbeh bihin îrâdını tecrîdleri kelâmlarında şâyî' u zâyî' olup bâb-ı istiârede ise müsteâr leh hâl-i tenâsîde bulunarak müsteâr minh asl mecrâsında olmasıyla müsteâr minhin zikr-i mülâyimiyle kelâmın müsteâr minh üzerine cevâz-ı binâsı tarîk-ı evleviyette olmasıdır. [113]

Hâsılı, bülegâ teşbîhde müşebbehin müşebbeh bihe mugâyeretini mu'terif buldukları hâlde müşebbeh üzerine müşebbeh bihin ahkâmını icrâ etmekliği tecvîz edip istiârede ise müşebbehin müşebbeh bihe mugâyeretini inkâr ve tenâsî-i teşbîh ile şey'-i vâhid hükmünde i'tibâr etmeleriy-le ahkâm-ı müşebbeh bihin müşebbeh üzerine icrâsı evlâ olur. Ve bâb-ı teşbîhde bülegânın asl olan müşebbehi i'tirâf ile berâber fer' olan müşebbeh bih üzerine binâ-yı kelâmları Abbâs [bin] el-Ahnef'in (هِيَ الشَّمْسُ مَسْكُونُهَا فِي السَّمَاءِ) (... kelâmında zâhirdir. Zîrâ müşebbeh olan memdûhasını (هِيَ) âidiyle tasrîh ederek şemse teşbîh edip bu vechile şemsden murâdı memdûhası olan Leylâ nâm mer'e idüğünü i'tirâf ile berâber üzerine müşebbeh bih olan şemsin mülâyiminden (... مَسْكُونُهَا فِي السَّمَاءِ) evsâfını icrâ ve kelâmı şems-i hakîkî üzerine binâ eylemiştir.

Ve Musannif'in müşebbehe asl ve müşebbeh bihe fer' itlâkı şu cihettedir ki her ne kadar müşebbeh bih vech-i şebehde akvâ vü a'ref olduğu

1 Abbâs b. el-Ahnef, *Divân*, s. 221.

2 Şâirin şu mısralarında olduğu gibi, aslı (yani müşebbehi) kabul etmekle beraber (sözü) fer' üzere bina etmek mümkün olabiliyorsa, aslı inkâr ederek sözü fer' üzere bina etmek evleviyette mümkündür: "O, güneştir, meskeni ise semadır. Bu nedenle gönlüne sabır temennisinde bulun. Zira ne sen ona erişebilirsin ne de o inip sana gelme imkânına sahiptir." (Mütekârib)

cihetden teşbîhde asl ise de lâkin müşebbeh dahi garaz-ı teşbîh kendiyeye âid olduğu ve isbât ü nefy ile kelâmdan maksûd bulunduğu cihetden asldır.

Ve ba'zıların müşebbehe asl ve müşebbeh bihe fer' tesmiyesini istib'âd ederek "Asl ile murâd teşbîh ve fer' ile istiâredir," deyü zu'mları galat olup zîrâ bu sûretde mefhûm-i kelâm-ı Musannif olmak lâzım gelen teşbîhi i'tirâf ile berâber istiâre üzere binâ için bir ma'nâ yoktur. Ve zikrolunduğu üzere Musannif'in fer'den murâdı müşebbeh bih ve asldan müşebbeh olduğu sarâhat-i ibâre-i *İzâh*'ın medlûlü olup *وَإِذَا جَارَ الْبِنَاءُ عَلَى الْمُشَبَّهِ بِهِ مَعَ* (وَإِذَا جَارَ الْبِنَاءُ عَلَى الْمُشَبَّهِ بِهِ مَعَ) kavliyle burada olan fer' makâmında müşebbeh bih ve asl mevziinde müşebbeh lafzlarını tasrîh eylemiştir. Sâhib-i *Miftâh*'ın (وَإِذَا جَارَ الْبِنَاءُ عَلَى الْمُشَبَّهِ بِهِ مَعَ) kelâmı dahi bu ma'nâya dâll olup zîrâ kâil-i mezkûrun zehâbı vechile eğer asl ile murâd teşbîh ve fer' ile istiâre olmak lâzım gelse takdîr-i kelâm *مِنَ الْبَلْعَاءِ* (وَإِذَا كَانَ الْبَلْعَاءُ مِنَ الْبَلْعَاءِ) demek olup bu ma'nâda olan rekâket ise müstağnî-i tavzîhdır.

Şâir Ahnef, Leylâ'sını şemse teşbîh eylemiştir. (مَسْكَنُهَا) haber ba'de haber veyâhûd "şems" için sıfatdır. (فَعَزَّ) kavli (حَمَلَهُ عَلَى الْعَزَاءِ) ma'nâsına (عَزَاءُ) kavillerinden emr olup (عَزَاءُ) *sabır* ma'nâsındadır. (فَلَنْ تَسْتَطِيعَ) kavillerinden; evvel, hitâb ve sâni, te'nîs olup zamîr "şems"e râci'dir. (إِلَيْهَا) lafzında âmil (ضَعُودٌ) ve (إِلَيْكَ) kavlinde (نُزُولٌ) olup ve zarfın masdar üzere takdîmi bahsi, dîbâcede (وَأَكْثَرَهَا لِلْأَصُولِ جَمْعًا) kavlinde mürûr eylemiştir.³

Mefhûm-i Beyt: "Leylâ meskeni semâda olan şemse şebîh veyâhûd Leylâ şems, meskeni semâdır. Ey nefis! Bu halde kalbini şedâid-i hicrân üzere sabr-ı cemîl ile sabra haml ü tahrîz eyle! Zîrâ sen şemse suûda kudret-yâb olamazsın. Ve şems için nüzûl mutasavver olamaz. Ya'nî habîbe-i merkûmenin ulüvv-i cenâb ve sümüvv-i kadri bâlâ-ter ve senin makâmın ahkar olup visâle mecâl olmamasıyla zeyl-i sabra temessükden başka çâre yoktur," demek olur.

1 Müşebbehi itirâf etmekle beraber teşbîhi müşebbeh bih üzerine bina etmek câiz olunca... bkz. Kazvîni, *el-İzâh*, s. 295.

2 Belâgatçılar teşbîh üslûbunda müşebbeh varken bile teşbîhi fer' (yani müşebbeh bih üzerine bina etmeyi câiz görüyorlarsa) fer' üzerine binayı evleviyetle câiz görürler. bkz. Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 496.

3 bkz. Tefâtânî, *el-Mutavvel*, I, 92; Abdünnâfi' Efendi, *en-Nefu'l-Mu'avel*, I, 29.

İmdi, (هي الشمس) kavli teşbîh olarak istiâre değildir. Musannif'in (فَالْبِنَاءُ عَلَى الْقَرْعِ مَعَ جَحْدٍ وَوَإِذَا جَازَ) (فَمَعَ جَحْدِهِ أَوْلَى) kavli (وَإِذَا جَازَ) şartına cevâb olup جَحْدٍ مَعَ جَحْدٍ (فَمَعَ جَحْدِهِ أَوْلَى) mefhûmundadır. Ya'nî, bâb-ı teşbîhde aslın i'tirâfıyla berâber kelâmın fer' üzerine binâsı indlerinde câiz olduysa, istiârede olduğu vechile aslın cahd ü inkârıyla berâber fer' üzerine binâ olunmasının cevâzı tarîk-ı evleviyetde olur. Zîrâ istiârede asl olan müşebbehin zikri tayy ve kelâm andan hâlî kılınıp hadîs müşebbeh bih ile olduğu cihetle müşebbeh bih üzere binâ-i kelâmın cevâzı mahall-i iştibâh olamaz.

Setîr olmaya ki zikrolunan mecâzât-ı mütenevvia mecâz-ı müfred olup Musannif rahimehullâhu teâlâ mecâz-ı mürekkebi beyâna şurû' ile buyurur ki:

Mecâz-ı Mürekkeb: Temsîl

(وَأَمَّا الْمُرَكَّبُ فَهُوَ اللَّفْظُ الْمُسْتَعْمَلُ فِيمَا شَبَّهَ بِمَعْنَاهُ الْأَصْلِيَّ تَشْبِيهَ التَّمْثِيلِ لِلْمُبَالَغَةِ كَمَا يُقَالُ لِلْمُتَرَدِّدِ فِي أَمْرٍ: «أَرَأَيْكَ تَقَدَّمُ رَجُلًا وَتُؤَخَّرُ أُخْرَى»)¹

Ya'nî, mecâz-ı mürekkeb bir lafza ıtlâk olunur ki li-eclî'l-mübâlağa teşbîh-i temsîl ile ma'nâ-yı aslîsine teşbîh olunan ma'nâda müsta'mel ola. Ma'nâ-yı aslîden murâd, o lafzın [114] bi'l-mutâbaka delâlet eylediği ma'nâdır. Teşbîh-i temsîlden murâd, vech-i şebahi müteaddidden münteza' olan teşbîhtir. Ve işbu (تَشْبِيهَ التَّمْثِيلِ) kaydıyla müfredde olan istiâreden ihtirâz eylemiştir. Ve (لِلْمُبَالَغَةِ) kavli ta'rîfde dâhil olmayıp müfred ü mürekkebe olan istiârede itihâd-ı gâyete işâretidir. Ya'nî ikisinde dahi illet-i gâiyye teşbîhde mübâlağa olup mürekkebe istiâreden garaz şey'-i âhar olmadığını beyândır.

Ve'l-hâsıl, mecâz-ı mürekkeb, müteaddidden müntezea olan sûreteyn-den birini âharına teşbîh ile ba'dehû sûret-i müşebbeheyi sûret-i müşebbeh bihâ cinsinden iddiâ ederek bi'l-mutâbaka sûret-i müşebbeh bihâ üzere dâll olan lafzı sûret-i müşebbehe üzere ıtlâk etmeklikdir. Nitekim bir emrde mütereddid olan kimseye tevcih olunan (إِنِّي أَرَأَيْكَ تَقَدَّمُ رَجُلًا وَتُؤَخَّرُ أُخْرَى) kavli, işbu mecâz-ı mürekkebedendir.

1 Mürekkeb mecâz ise lafzın, mübâlağa maksadıyla, teşbîh-i temsîl ile asıl mânâsına benzetilen mânâda kullanılmasıdır. Bir konuda tereddüt gösteren kimseye "Görüyorum ki bir ileri bir geri gidiyorsun," demek gibi.

Bu ibârenin mefhûm-i zâhirîsi, mütereddidin ehad-i ricleynini kud-dâmına takdîm ile ricl-i âharını halfine te'hîr etmesi olup bu ma'nâ ise hey'et-i vâkıa-i mütereddide muvâfık olmayarak hey'et-i mütereddid ricl-i vâhidini kâh takdîm ve kâh te'hîr hâleteyni beyninde tahrîkden ibâret olmasıyla ibâre-i mezkûreden işbu ma'nâya tevassul için Şârih-i merhûm riclden murâd hutve olmasını ihtiyâr etmiştir.¹ Bu sûretde ma'nâ “Ben seni bir hâl-i tereddüde görürüm ki bir hutve cihet-i kuddâma tahattî ve diğer hutve cihet-i halfe te'hîr edersin,” demek olur.

Ve Seyyid Şerîf kuddise sirruh (أُخْرَى) lafzının mukadder (تَارَةً) için sıfat olup takdîr-i kelâm (تَقَدَّمَ رَجُلًا تَارَةً وَتَوَخَّرَ تِلْكَ الرَّجُلُ تَارَةً أُخْرَى) olmasını ihtiyâr² ve İsam dahi Şerh-i Ferâ'id'de bu tevcîhi tasrîh u i'tibâr eylemiştir.³ Bu sûretde ma'nâ “Ben seni görürüm ki riclini bir kerre takdîm edip ve defa-i uhrâda te'hîr edersin,” demek olur.

Mülûk-i Emeviyye'den Velîd bin Yezîd'e bey'at olundukda, Mervân bin Muhammed'in bey'atde tereddüdü mesmûu olarak tastîr eylediği mektûbda mesel-i mezkûru derc ile demiştir ki: (أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَرَاكَ تَقَدَّمُ رَجُلًا وَتَوَخَّرَ: هَذَا فَاعْتَمِدْ عَلَيَّ أَيَّتَهُمَا شِئْتَ، وَالسَّلَامُ) Ya'nî “Tasdîk-i imâretimle bey'at için seni hâl-i tereddüde müşâhede etmekdeyim. Vüsûl-i mektûbumda bey'at ve adem-i bey'atden hangisini dilerse o sûrete cezm ü i'timâd eyle,” demektir ki murâd bey'ate tahrîz u tehdîd olup ya'nî “Ya bey'at ü inkıyâd et veyâhûd kuvve-i mücbireye mürâcaat olunmak üzere tasrîh-i terk-i mutâvaat kıl,” demek olur.

İmdi Velîd, Mervân'ın mübâyaada sûret-i tereddüdünü ya'nî Mervân'ın târeten bey'at üzere ikdâm ve târeten ihcâmından müntezea olup mübâyaada tereddüd ü teşekkükiyçün melzûme olan hey'eti bir emre zehâb için kâim olup târeten zehâbı murâd ederek bir hutve ilerisine tahattî ve târeten bu zehâbdan udûl ile iâde-i hutveye tasaddî eden kim-senin tereddüdü için melzûme olan sûrete teşbîh ile sûret-i sâniye üzere dâll olan kelâmı sûret-i ûlâda isti'mâl eylemiştir. Ve sûret-i sâniye târeten takdîm-i ricl ve târeten uhrâ te'hîrinden müntezeadır. Ve vech-i şebeh,

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 549; Siyâlkütî, *Hâşiye*, II, 385.

2 Krş: Cürçânî, *el-Misbâh*, s. 619.

3 Krş: 'İsâm 'ale'l-İsti'âre, vr. 13b.

umûr-i adîde-i mezkûreden intizâ‘ olunan târeten ikdâm ve târeten uhrâ men‘ u ihcâmdır.

Ve bu istiâre-i temsîliyyenin işbu tahkîkâta tatbîkan sûret-i takrîri şahıslardan bir şahsın emrlerden bir emre târeten ikdâm ve târeten uhrâ udûl ü ihcâmından müntezea olup tereddüdiçün melzûme olan hey‘eti şahıslardan bir şahsın bir emre zehâb için kâim olarak târeten zehâbı murâd edip riclini takdîm ve târeten uhrâ adem-i zehâbı murâd ederek riclini te‘hîrin-den müntezea olup tereddüd için melzûme olan hey‘ete teşbîh eyledin ne de ehad-i emreyni tercîh edemeyip târeten ikdâm ve târeten uhrâ ihcâmda hey‘et-i ûlâyı hey‘et-i sâniye cinsinden iddiâ ve hey‘et-i sâniyeye dâll olan (تَقَدَّمَ رَجُلًا وَتَوَخَّرَ أُخْرَى) lafz-ı mürekkebinin hey‘et-i ûlâ mefhûmiçün istiâre eyledin. Hey‘et-i sâniyeye dâll olan lafz-ı mezkûru zikredip hey‘et-i ûlâyı murâd eyledin.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: «وَهَذَا يُسَمَّى «التَّمَثِيلَ عَلَى سَبِيلِ الْإِسْتِعَارَةِ»، وَقَدْ يُسَمَّى «التَّمَثِيلَ مُطْلَقًا»¹

Ve işbu mecâz-ı mürekkebe *temsîl alâ sebîli’l-istiâre* tesmiye olunur. Ammâ temsîl itlâkı, vech-i şebhi müteaddidden münteza‘ olduğıçündür. Ve ammâ alâ sebîli’l-istiâre olması zîrâ işbu mecâz-ı mürekkebe müşebbeh bih zikrolunup müşebbehin külliyyen terkiyle berâber müşebbeh murâd olunur. Nitekim tarîk-ı [115] istiâre-i tasrîhiyye de budur. Ve ba‘zen (عَلَى) (سَبِيلِ الْإِسْتِعَارَةِ) lafzıyla kayd olunmayarak yalnız *temsîl* tesmiye olunur. Ve teşbîhden imtiyâzı *teşbîh-i temsîl* veyâhûd *teşbîh-i temsîlî* denilmekle olur.

Ve bu makâmda bir bahs vardır ki mecâz-ı mürekkebe istiâre olduğı gibi ba‘zen istiârenin gayrı dahi olur. Ve bunun tahkîki çünki vâzı‘ müfredâtı bi-hasebi’ş-şahs meânîsine vaz‘ eylediğı gibi mürekkebâtı dahi bi-hasebi’n-nev‘ meânî-i terkîbiyyesine vaz‘ eylemişdir. Anınçün meânî-i terkîbiyyeyi ifâdede vâzıın i‘tibâr eylediğı kavânîne riâyete muhtâc olunur. Meselâ (زَيْدٌ قَائِمٌ) misillüde olan hey‘et-i terkîb ihbâr-ı isbâta ya’nî kıyâmın Zeyd için sübûtunu ihbâra mevzûadır. Ve isbâtı ihbâr için mevzûa demekden murâd, muhberun bih olan isbâta mevzûa demektir. Zîrâ hey‘et-i terkîbiyyenin mâ vuziat lehi nefsi isbât olup isbâtı ihbâr değildir.²

1 Mürekkebe mecâza *istiâre yoluyla temsîl* veya mutlak olarak *temsîl* de denir.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 386.

İmdi, bu mürekkebe mâ vuzia lehinin gayrıda isti'mâl olunduğu hinde elbette ma'neyyn beyninde bir alâkadan nâşî olması lâzımeden olarak bu alâka müşâbehet olursa istiâre ve illâ istiârenin gayrısı olur. Meselâ [Ca'fer bin Ulbe el-Hârisî nâm] şâirin ¹ (هَوَايَ مَعَ الرَّكْبِ الْيَمَانِينَ مُضْعِدًا) kavli ihbâra mevzû olup hâlbuki garaz izhâr-ı tahazzün ü tahassürdür. Ya'nî ma'nâ-yı hakîkisi mübtelâ-yı hevâ-yı ışk u mahabbeti olduğu habîbesinin refâkat-i kâfile-i Yemâniyyede azîmetini ihbâr etmek kasdıyla habîbe için is'âd ü zehâbı isbât olup ve maksûd-i şâir olan ma'nâ-yı mecâzîsi hecr ü firâk-ı yârdan izhâr-ı hüzn ü tahassür kasdıyla isbât-ı is'âddır. Ve ihbâr-ı müfârakat-i mahbûba müfârakat-i mahbûb üzere izhâr-ı tahassür ü tahazzün lâzım gelmesiyle alâka, lâzımı melzûmda isti'mâldir.² Bu sûretde Musannif'in mecâz-ı mürekkebi istiârede hasr edip ve zikrolunan ta'rîf ile ta'rîf etmesi savâbdan udûldür. Ve istiâreye hasrı ta'rîf muarrefe müsâvî olmak vâcib olmasından müstefâddır.

Lâkin Allâme-i Siyâlkûtî cevâbında demişdir ki: "Hasr ve ta'rîf-i mezkûrun savâbdan udûl olması mecâz-ı mürekkebe için istiârenin gayrı olarak kelâm-ı bülegâdan bir şâhid bulunduğ vaktde olur. Ve Şârih'in zikrelediği misâl ve nezâiri hilâf-ı muktezâ-yı zâhirden olup bu ise mukaddimedede tafsili mürûr eylediği üzere ba'zen kinâye ve ba'zen mecâz olmasıyla misâl-i mezkûr ve nezâirinin levâzımına intikâl için mâ vuziat lehinde isti'mâl olunan kinâyâtdan olması niçün câiz değildir ve mücerred cevâz mâni'-i istihâddır."³ Lâkin bu misillü terâkîbin sûret-i teşbîhde mecâz-ı mürekkebe hamliyle gayrısının adem-i hamli bir müreccihe müstenid olmamasıyla, hakk taraf-ı Şârih'de olduğu lâyah-i hâtırdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمَتَى فَشَا اسْتِعْمَالُهُ كَذَلِكَ سُؤْيِي (مَثَلًا))، وَلِهَذَا لَا يُغَيَّرُ الْأَمَثَالُ⁴

Mecâz-ı mürekkebe veyâhûd temsîlin alâ sebîli'l-istiâre isti'mâli fâş u müştehir olduğu hinde ya'nî alâ sebîli'l-istiâre isti'mâli hakîkat veyâhûd teşbîh olarak isti'mâline nisbetle müsâvî veyâhûd kalîl olmayan mevâki'de *mesel* tesmiye olunur.⁵

1 Sevdiğim, Yemen kervaniyla uzaklara götürülmekte! (Tavîl) Mısra için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 14.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 386.

3 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 386.

4 Temsîlin kullanımı yaygınlık kazanırsa *mesel* adını alır. Bu nedenle mesellerde değişiklik yapılamaz.

5 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 387.

Mesel, fi'l-asl, *misl* ya'nî *nazîr* ma'nâsına olup ba'dehû kavlı-i sâire naklolunmuşdur. Kavlı-i sâirden murâd, madribi mevridine mümessil olarak fâş olan kavldir. Ve mevridinden murâd, kelâm kendisinde vârid olan hâlet-i asliyye olup ve madribinden murâd, hâlet-i asliyyeye teşbîh olunup kelâm ile murâd olunan hâletdir. Ve mesel alâ sebîli'l-istiâre isti'mâli fâş u müştehir olan temsîl olduğundan için emsâl, hey'et-i asliyyesinden tağyîr olunmaz. Zîrâ istiâre müşebbehde isti'mâl olunan lafz-ı müşebbeh bih olmak vâcib olmasıyla eğer temsile tegayyür ârız olmak lâzım gelse bi-aynihî lafz-ı müşebbeh bih olmayarak istiâre olmaz. Ve istiâre olmadığı gibi mesel olamaz. Ve bunun tahkîki çünkü müsteâr müşebbeh bihin hakkı olup müşebbeh için âriyyet olarak müşebbeh bihden ahz olunmuş bir lafz olması vâcib olmasıyla eğer meselde tağyîr vâki' olsa lafz-ı müsteâr müşebbeh bihe hâss olan lafz olmayıp müşebbehde âriyyet olmuş olmaz. Ve bundan için meselde tezkîr u te'nîs ve ifrâd ü tesniye vü cem' cihetlerinden madribine iltifât olunmayıp ancak mevrîd-i misline nazar olunur. Meselâ bir racûl kable't-taleb zâyî' eylediği bir şey'e tâlib olsa anıncün kesr-i "tâ"-i hitâb ile ¹(بِالصَّيْفِ ضَيَّعْتَ اللَّبْنَ) dersin. Zîrâ mesel-i mezkûr bir mer'e hakkında vârid olmasıyla mesel olarak racûl hakkında [116] darb olunduğu cihetle hey'et-i asliyyesinden tağyîr olunup "tâ"-i hitâbın fethiyle (ضَيَّعْتَ) denilmez. Ve ammâ kelâm-ı bülegâda lafz-ı mütakellim üzere vârid olan ²(بِالصَّيْفِ ضَيَّعْتُ اللَّبْنَ) kavli mesel olmayıp belki meselden me'hûz ve mesel-i mezkûre işâretidir.

Mesel-i mezkûrun aslı kîssa-i meşhûredir ki Dahtenûs bint Lakît bin Zürâre, Amr bin Ades'in taht-ı nikâhında olup ve Amr bin Ades şeyh-i kebîr olmasıyla talâka rağbet ve âkıbet Amr bin Ades'den müfârakat ederek Amr bin Ma'd bin Zürâre'yi nikâh u tezevvüc eylemiştir. Ve Amr bin Ma'd şâbb-ı fakîr olarak vakt-i şitâ duhûliyle emr-i taayyüşde vukû'-i zarûretlerinden nâşi mer'e-i mezkûre mutallakası olduğu Amr bin Ades'den bir mikdâr leben taleb etmesiyle Amr mer'e-i merkûmeye hitâben (بِالصَّيْفِ ضَيَّعْتَ اللَّبْنَ) ya'nî "Lebeni sayfda zâyî' etdin," demiştir ki murâd taleb-i talâk kendisini vüs'at-i nîmetden mahrûm eylediğini îmâ ve suâlini redd

1 Sen sütün yazın kaybettin / Geçti Bor'un pazarı!

2 Sütün yazın kaybettim.

ile adem-i isgâdır. Ve kelâm-ı mezkûr mer'e-i merkûmenin sâmia-güzârı olucak, yediyle zevc-i sâni olan Amr bin Ma'd'ın zânûsu üzere darb ederek (هَذَا وَمَذْقُهُ خَيْرٌ) ya'nî “Bu şâbb-ı cemîl ile anın kudret-yâb olabildiği âb ile memzûc ü memzûk olan leben-i kalil senden ve senin leben-i kesîrinden hayırlıdır,” deyü kelâm-ı Amr'a mukâbele etmiştir. Ve tazyî'-i lebeni sayfa tahsîsi, suâl-i talâk sayfda vâki' olmasına mebnîdir.¹ Ve işte Amr'ın (بِالصَّيْفِ) (صَيَّغَتِ اللَّبَنِ) kavli, her bir yedinde bulunan ni'metini zâyî' edip ba'dehû tâlib olan kimse haklarında darb olunur meselden addolunmuştur.

Ve mesel kendisinde garâbet olan şey'den olduğu cihetle lafz-ı mesel şân-ı acîbi olan hâl veyâhûd kıssa veyâhûd sıfat için istiâre olunur. Nitekim ﴿كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾² kavli-i şerîfenden murâd, küffârın hâl-i acîbü's-şânlarıdır. Ve kezâlik ﴿وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى﴾³ nazm-ı celîlinde mesel-i a'lâdan murâd, sıfat-ı acîbedir. Ve ﴿مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ﴾⁴ kavli-i şerîfende olan meselden murâd kıssa olup ma'nâ “Ehl-i ittikâya mev'ûd olan dâr-ı cennetin kıssa-i acîbetü's-şânı âyât-ı beyyînâtda îrâd ü beyân olunan acâyib-i kısas miyânındadır,” demekdir.

Fasl: İstiâre-i bi'l-Kinâye ve İstiâre-i Tahyîliyye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَضَّلَ فِي الْأِسْتِعَارَةِ بِالْكِنَايَةِ وَالْإِسْتِعَارَةَ التَّحْيِيلِيَّةَ)⁵

Bu fasl istiâre-i bi'l-kinâye ve istiâre-i tahyîliyyenin tahkîkinde olup setîr olmaya ki ârâ-i ulemâ-i beyân⁶ (أَطْفَارُ الْمَمِيَّةِ نَشِبَتْ بِمُلَانٍ) kavlinde istiâre-i bi'l-kinâye ve istiâre-i tahyîliyye olmasında ittifâk ederek lâkin işbu istiâre-i bi'l-kinâye ve tahyîliyye lafzları itlâk olunan ma'neyenin teşhîsinde re'yleri muzdarib ve mezhepleri münşâib olmuştur. Ve bu ihtilâfın muhassalı akvâl-i selâseye râci' olup evvel mefhûm-i kelâm-ı kudemâ ve sâni mezheb-i Sekkâki olup bunların beyânı karîben vürûd etse gerekdir. Ve sâlis Musannif'in ihtiyâr u îrâd eylediği ma'nâdır ki inde'l-Musannif istiâre-i bi'l-kinâye ve tahyîliyye emr-i ma'nevî olup ta'rîf-i mecâzda dâhil olmadıklarından

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 549-550.

2 “...ateş yakan adamın örneğine benzer.” (el-Bakara 2/17)

3 “En yüce sıfatlar O'na aittir.” (er-Rûm 30/27)

4 “Müttakilere söz verilen cennetin misâli...” (er-Ra'd 13/35)

5 Bu fasl istiâre-i bi'l-kinâye ve istiâre-i tahyîliyye hakkındadır.

6 Ölümün pençeleri falana geçti.

nâşî aksâm-ı istiâreyi tetmîm ve istiâre itlâk olunan meânîyi tekmîl için zeyl-i bahs-i istiârede bunlar için bir fasl alâ hide îrâd eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يُضَمَّرُ التَّشْبِيهُ فِي النَّفْسِ فَلَا يُصْرَحُ بِشَيْءٍ مِنْ أَرْكَانِهِ سِوَى الْمُشَبَّهِ)¹

Ve ba'zı kerre teşbîh nefs-i mütekellimde izmâr olunup erkân-ı teşbîh-den müşebbehin gayrı bir şey' izhâr olunmaz.

Eğer suâl olunursa ki: Bahs-i teşbîhde zikr-i müşebbeh bih elbette vâcib olup ve aksâmı, erkânının zikr u terki i'tibâriyle, aksâm-ı semâniyeyi tecâvüz etmediği mürûr etmiş idi. Hâlbuki işbu istiâre-i bi'l-kinâyede olan teşbîhde müşebbeh bih mezkûr olmamasıyla aksâm-ı mezkûre aksâm-ı semâniyede münhasır olmaz.

Cevâbında deriz ki: Müşebbeh bihin vücûb-i zikri ve aksâm-ı teşbîhin sekizde inhisârı ancak teşbîh-i mustalahda olup ve teşbîh-i mustalahla murâd istiâre-i bi'l-kinâyenin gayrısı olduğu mâ-sebakda zikrolunmuş idi.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيُذَلُّ عَلَيْهِ بِأَنْ يُثَبَّتَ لِلْمُشَبَّهِ أَمْرٌ مُخْتَصٌّ بِالْمُشَبَّهِ بِهِ)²

Ve işbu nefste izmâr olunan teşbîh üzerine müşebbeh için müşebbeh bihe muhtass olan bir emrin isbâtıyla delâlet olunarak bu isbât teşbîh-i muzmere karîne olur. Ve müşebbehde, üzerine emr-i müsbetin ismi icrâ olunacak hissên veyâhûd aklen bir emr-i mütehakkık mevcûd olmaması îcâb eder. [117]

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَيَسْمَى التَّشْبِيهُ «اِسْتِعَارَةً بِالْكِنَايَةِ» أَوْ «مَكْنِيًّا عَنْهَا»، وَإِثْبَاتُ ذَلِكَ الْأَمْرِ لِلْمُشَبَّهِ «اِسْتِعَارَةً تَحْيِيلِيَّةً»)³

İmdi, nefste muzmer olan teşbîh *istiâre-i bi'l-kinâye* veyâhûd *meknî an-hâ* ya'nî *istiâre-i mekniyye* tesmiye olunur. Ammâ *kinâye* tesmiyesi, teşbîh tasrîh olunmayarak belki üzerine müşebbeh bihin zikr-i havâss u levâzımıyla delâlet olunmasından ve *istiâre* itlâkı, münâsebetden hâliye olarak mücerred tesmiyeden ibâretidir. Ve müşebbeh bihe muhtass olan emrin

1 Teşbîh bazen, (mütekellimin) iç dünyasında saklı tutulur ve müşebbehten başka hiçbir unsur açıkça ifade edilmez.

2 Bu saklı teşbîhe, müşebbeh bihe özgü bir durum müşebbehe mâl edilerek işarette bulunulur.

3 İşte bu teşbîhe *istiâre-i bi'l-kinâye* ya da *istiâre-i mekniyye* adı verilir. (Müşebbeh bihe özgü durumun) müşebbehe mâl edilmesine ise *istiâre-i tahyiliyye* denir.

müşebbehe isbâtı *istiâre-i tahyîliyye* tesmiye olunmuştur. Zirâ müşebbeh bihe hâss olup müşebbeh bihin vech-i şebehde kemâl veyâhûd kıvâmı kendisiyle olan emr-i mezkûr müşebbeh cins-i müşebbeh bihden olduğu tahayyül olunmak üzere müşebbeh için istiâre olunmuştur. Ve işbu müşebbeh bihe hâss olup müşebbeh için isbât olunan emr iki nev' olarak evvel emr-i mezkûrsuz vech-i şebeh müşebbeh bihde kâmil olmayan ve sâni müşebbeh bihde vech-i şebehin kıvâm u husûlü anınla olandır. Musannif rahimehullâhu teâlâ darb-ı evvele işâretle buyurur ki:

كَمَا فِي قَوْلِ الْهُذَلِيِّ: «وَإِذَا الْمَيِّتَةُ أَنْشَبَتْ أَظْفَارَهَا»¹

Nitekim Ebû Züeyb el-Hüzelî'nin:

وَإِذَا الْمَيِّتَةُ أَنْشَبَتْ أَظْفَارَهَا أَلْفَيْتَ كُلَّ تَمِيمَةٍ لَا تَنْفَعُ²

kavlinde vâki' olmuştur. (مَيِّتَةٍ) fi'l-asl bir kimse bir şey'i takdîr eylediği hînde denilen (مَنْى الشَّيْءِ) kavillerinden olup ve mevt mukadder olduğu münâsebetle örfde *mevt* ma'nâsına naklolunmuştur. (إِذَا) şartıyye olup (أَلْفَيْتَ) cezâsıdır. (أَنْشَبَتْ), takdîren medhûl-i (إِذَا) olan fi'l-i muzmeri müfessir olup (عَلَفْتُ) ma'nâsınadır. (إِلْفَاءٌ), (وَجَدَانٌ) gibi *bulmak* ma'nâsınadır. (تَمِيمَةٍ) sû'-i uyûn ve isâbet-i gezend-i rûhâniyyûndan istiâze içünden a'nâk-ı sibâyâna ta'lik olunan boncuklardır ki *ta'vîz* itlâk olunur.³

Mefhûm-i Beyt: “Mevtin ezfâr u mehâlibi li-ecli'l-izhâb bir şey'e talluk etdiği hînde istihzâr-ı cemî'-i ta'vîzât ile esbâb-ı indifâiyyesine sarf-ı kûşîş u mesâit olunsa fâide-bahş olmayıp hulûl-i ecel-i mev'ûdda hileler bâtil ve sa'y ü verzişler netîce-i mukâvemetten âciz ü âtıl olur.”

Mervîdir ki Ebû Züeyb'in sene-i vâhidede beş ferzend-i dil-pesendi li-ecli't-ticâre muhâcirîn-i kabîle-i Mudar cümlesinden oldukları hâlde ta'me-i şîr-i ecel olmalarıyla mersiye olarak haklarında bir kasîde nazm edip beyt-i mezkûr ile:

أُودَى بَيْتِي وَأَعْقَبُونِي حَسْرَةً عِنْدَ الرُّقَادِ وَعَبْرَةٌ لَا تُفْلِحُ⁴

1 Hüzelî'nin şu mısraında olduğu gibi: “Ölüm pençelerini geçirince...” (Kâmil)

2 Ölüm pençelerini geçirince, hiçbir muskanın kâr etmediğini görürsün. (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Saîd es-Sükkerî, *Divânül-Hüzelîyyîn*, I, 3.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 550.

4 Oğullarım ölüp gittiler. Bana da hasreti ve dinmek bilmeyen gözyaşını miras bıraktılar. (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Saîd es-Sükkerî, *Divânül-Hüzelîyyîn*, I, 2.

beyti dahi kasîde-i mezkûredendir. (هَلَكَ) (أُودِيَ) ve (تَرَكُونِي), (أَعْقَبُونِي), (لَا تَقْلَعُ) (لَا تَسْكُنُ) (لَا تَزُولُ) mefhûmudur.

Mefhûm-i Beyt: Evlâdının bâdiye-i bekāya irtihâliyle kendisini inde'l-irtihâl mübtelâ-yı elem-i hicrân ve dümû'-i gayr-ı zâile ile giryân u nâlân bıraktıklarını müfiddir.

Mahkîdir ki Cenâb-ı Hasen bin Ali radiyallâhu teâlâ anhumâ li-ecli'l-ibâde meclis-i Muâviye'yi teşrîf buyurmalarıyla hîn-i mülâkâtta kıyâma müsâraat ve izhâr-ı tecellüd ü şecâatle kasîde-i mezkûre cümle-i ebyâtından bulunan:

بَتَجَلُّدِي¹ لِلشَّامِيِّينَ أَرِيهِمْ أَيُّ لِرِبِّ الدَّهْرِ لَا أَتَضَعُّعُ²

kavlini inşâd etmeleri üzerine Cenâb-ı İmâm-ı âlî-makâm dahi ale'l-fevr ve't-ta'kîb yine kasîde-i mezkûreden:

وَإِذَا الْمَيِّتَةُ أَنْشَبَتْ أَظْفَارَهَا أَلْفَيْتُ كُلَّ تَمِيمَةٍ لَا تَنْفَعُ

beytiyle cevâb-dâd olmuşlardır, radiyallâhu teâlâ anhum. (تَجَلُّدُ), izhâr-ı celâdet ü cür'et ma'nâsınadır. (شَامِيِّينَ), ehl-i şemâtet olarak şemâtet, mesâib-i düşmanla izhâr-ı ferah u meserretir. Rayb-i dehr havâdis-i zamân olup (تَضَعُّعُ) ızdırâbdır.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (سَبَّهَ الْمَيِّتَةَ بِالسَّبْعِ فِي اغْتِيَابِ التُّمُوسِ بِالْفَهْرِ وَالْعَلْبَةِ مِنْ غَيْرِ تَفْرِقَةٍ بَيْنَ نَفَاعٍ وَضَرَارٍ، فَأَثَبَتْ لَهَا الْأَظْفَارَ الَّتِي لَا يَكْمُلُ ذَلِكَ فِيهِ بِدُونِهَا)³

Şâir-i merkûm nefsinde meniyyeyi miyân-ı ashâb-ı nef u ziyânı tefrîk u temyîz etmeyerek ve ferd-i âferîde hakkında meyl-i rikkat ve ashâb-ı fezâil ü kemâlâta bukyâ vü şefkat eylemeyerek kahr u galebe ile nüfûsu iğtiyâl ve fec'eten ihlâk etmede sebua teşbîh edip ba'dehû teşbîhde tahkîk-i mübâlağa kasdıyla sebu'da ihlâk ü iğtiyâlin kemâline mevkûfun aleyh olan ezfârı meniyye

1 Mehmed Zihni Efendi bunu (وَتَجَلُّدِي) olarak kaydetmiş ve bazı *Mutavvel* nüshalarında geçen (تَجَلُّدِي) ifadesinin galat olduğunu belirtmiştir. bkz. *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 314.

2 (Yanlış anlamayın!) Benim heybetli görünmeye çalışan bu duruşum, başıma gelecek musibetlere sevinecek düşmanlara karşıdır. Onlara, zamanın felâketleri karşısında sarsılmadığımı göstermeye çalışıyorum. (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Saîd es-Sükkerî, *Divânül-Hüzelîyyîn*, 1, 3.

3 Şâir ölümü, faydalı-zararlı diye ayırmaksızın zor ve baskı yoluyla bütün canlara kasteden yırtıcı hayvana benzetmiş; sonra, yırtıcı hayvanın ilgili eylemi kendisi olmadan tam anlamıyla yerine getiremeyeceği araç olan tırnakları ona / ölüme mâl etmiştir.

içün isbât eylemişdir. Zîrâ esedde bi-dûni'l-ezfâr enyâb ile iğtiyâl mütehakkık ise de lâkin kemâli ezfâr ile bi-dûnihâ nâkıs olur. İmdi, meniyyenin sebua teşbihî istiâre-i bi'l-kinâye ve ezfârın meniyye için [118] isbâtı tahyîliyyedir.

Ve Musannif rahimehullâhu teâlâ müşebbeh için isbât olunan emrin mâ-bihî'l-kıvâm olan darb-ı sânisine işâretle buyurur ki:

(وَكَمَا فِي قَوْلِ الْأَخَرِ:

وَلَيْتَ نَطَقْتُ بِشُكْرِ بَرِّكَ مُفْصِحًا فَلِسَانَ حَالِي بِالشَّكَايَةِ أَنْطَقُ)¹

beyt-i dil-peziîri işbu istiâre-i bi'l-kinâyeden olup mefhûmu: “Kasem edirim ki eğer ben senin şükr-i birr u ihsânını ifsâh u izhâr ederek nutk u tekellüm eylesem, lisân-ı hâlim bunun hilâfında olarak senin şikâyet-i isâetini daha ziyâde izhâr u ifsâh eyler,” demekdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (شَبَّهَ الْحَالَ بِإِنْسَانٍ مُتَكَلِّمٍ فِي الدَّلَالَةِ عَلَى الْمَقْصُودِ، فَأَتَبَّتْ لَهَا اللِّسَانَ الَّذِي بِهِ قَوَائِمُهَا فِيهِ)²

Şâir-i merkûm, hâli, maksûd üzere delâletde insân-ı mütekellime teşbîh eyledi. Ve bu teşbîh istiâre-i bi'l-kinâyedir. Ve bu teşbîhden için insân-ı mütekellimde delâletin kıvâm u husûlü kendisiyle olan lisânı hâl için isbât etdi ve bu isbât istiâre-i tahyîliyyedir.

İmdi, Musannif'in beyân-ı istiâre-i mekniyye ve tahyîliyyede zikreylediği ta'rif u tekârîr üzere ezfâr u meniyye lafzlarından her birisi ma'nâyı mâ vuzia lehlerinde müsta'mele olan hakikat olarak kelâmda mecâz-ı lügavî olmayıp yalnız ve ancak mecâz olan, bir şey' için kendi evsâf u mülâyiminden olmayan emri ya'nî meselâ meniyye için ezfârı isbâtdan ibâretidir. Ve bu ise mâ-sebakda zikrolunduğu üzere rebî' için isbât-ı inbât gibi mecâz-ı aklîdir. Ve istiâre-i bi'l-kinâye ve tahyîliyyeden her birisi emr-i ma'nevî olup mütekellimin iki fi'li ya'nî ibdâ'-ı tasarruf-i aklî olarak kelâmda yekdiğere mütelâzım ve bunlardan birisinin bi-dûni'l-uhrâ tahakkuku mün'adimidir. Zîrâ tahyîliyye elbette mekniyye için karîne olması ve karîne-i mekniyye elbette tahyîliyye olması vâcibdir.

1 Bir başka şâirin şu beytinde olduğu gibi: “(Gülen yüzüme aldanmayasın!) Vallâhi zâhiren iyiliğine teşekkür ediyor görüsem de lisân-ı hâlim daha çok şikâyetimi anlatmaktadır.” (Kâmil)

2 Şâir hâli, maksadını ifade etmek için konuşan bir insana benzetmiş; sonra da maksadı dile getirme aracı olan lisânı hâle mâl etmiştir.

Eğer suâl olunursa ki: ¹(أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ الشَّيْبَةِ بِالسَّبْعِ أَهْلَكَتْ فَلَانَا) kavlimizde Musannif ne der ki istiâre-i bi'l-kinâye olmadığı hâlde ezfârda tahyîliyye ye tahakkuk etmiştir. Zîrâ teşbîh ve müşebbeh bih zâhir olmasıyla istiâre mevcûd değildir. Hâlbuki alâ kavli'l-Musannif istiâreteyn birbirine mütelâzimidir.

Cevâbında deriz ki: Evvelâ bu kelâmın bülegâdan adem-i sudûru cihetle sıhhati gayr-ı müselleme² ve teslim-i sıhhati takdîrde ezfâr tahyîliyye olmayıp belki teşbîh için terşîh idüğü gayr-ı mübhemdir. Ve terşîh-i teşbîh müşebbeh bihe mülâyim olan vasfı ityân ve terşîh-i mecâz ma'nâ-yı hakîkiyye mülâyim olan vasfını zikirdir. Nitekim ³(أَسْرَعُكُنَّ لِحُوقًا بِي أَطُولُكُنَّ يَدًا) hadîs-i şerîfinde (أَطُولُكُنَّ) lafzı mecâzen ni'metde isti'mâl olunan yed için terşîh tesmiye olunur. el-Hâsıl, terşîh istiâreye mahsûs olmayıp teşbîh ve mecâzda dahi cârîdir.

Şârih-i merhûm istiâre-i bi'l-kinâye ve tahyîliyyede mezâhib-i selâse olup mezheb-i selef ve Sekkâkî âtîde zikrolunacağını va'd etmesiyle beyân-ı mezheb-i selef şurû' ederek buyururlar ki:

Eğer istifsâr olunursa ki: Musannif'in istiâre-i bi'l-kinâye için zikrelediği tefsîr kelâm-ı selefde müstened-i sarîhi olmayıp ve münâsebet-i lügaviyye üzere binâ olunmayan bir kelâm olarak ke-enne kendi muhtera'-ı zâtisi olmasıyla bunun sahîh olan tefsîri nedir?

Cevâbında deriz ki: İstiâre-i bi'l-kinâyenin kelâm-ı selefde mezkûr olan ma'nâ-yı sahîhi, müsteâr olan lafz-ı müşebbeh bihin zikriyle tasrîh olunmayıp belki müsteâr üzere dâll olan redîf ü lâzımının zikrolunmasıdır. Şöyle ki meselâ (أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ) kavliyle maksûd (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinde lafz-ı "esed" in racül-i şücâa istiâresi gibi lafz-ı "sebu" un meniyye için istiâresi olup lâkin müsteâr olan sebuun zikrini tasrîh etmeyerek lâzım-ı sebu'dan maksûda intikâl için lâzım-ı sebu' olan ezfârın zikri ile iktisâr olunmuştur. Nitekim şân-ı kinâye de budur. Zîrâ kinâye alâ ihtilâfi'l-kavleyn lâzımdan melzûma veyâhûd melzûmdan lâzıma intikâldir. İmdi müsteâr, zikri tasrîh olunma-

1 Ölümün yırtıcı hayvana benzeyen pençeleri falancayı helâk etti.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 550.

3 "İçinizden bana en çabuk kavuşacak olanınız, eli en uzun olanınızdır." (Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 4617)

yan lafz-ı “sebu” ve müsteâr minh, hayvân-ı müfteris ve müsteâr leh, meniyyedir. İşbu mezheb-i selef üzere istiâre-i mekniyyenin takrîri; meniyyeyi sebua teşbîh eyledik, ihlâkde meniyyeyi sebu‘ cinsinden iddiâ etdik, lafz-ı “sebu” u meniyye mefhûmiyçün istiâre eyledik. Ve bu istiâreyi zihnde tayy u terk ederek sebuun mülâyimi olan ezfârın zikriyle iktifâ ve meniyyeyi zikredip yine meniyye ma'nâsını murâd eyledik.

Ve mekniyyenin bu ma'nâya hamlini Sâhib-i *Keşşâf* ın ﴿الَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾¹ kavli-i şerîfinde [119] olan kelâmı iş'âr eder. Zîrâ demişdir ki: “Bülegânın ahd-i müteâhidinde olan sebât-ı vuslatdan nâşi alâ sebîl-i istiâre ahdî habl ile tesmiyelerinden için nakzın ibtâl-i ahdde isti'mâli şâyi' olmuşdur. Ve bülegânın şey'-i müsteârı zikretmeyerek sükût edip ba'dehû revâdif-i müsteârdan bir şey'in zikriyle müsteâra remz ederek bu remz ile mekân-ı müsteâr üzere tenbîh etmeleri belâgatin esrâr u letâifinden olup şöyle ki meselâ² (شَجَاعٌ يَفْتَرُسُ أَقْرَانَهُ)³ kavillerinde şücâ' esed olduğuna tenbîh olarak karîne isbât-ı iftirâsdir.”³

İşte kelâm-ı Sâhib-i *Keşşâf* bundan ibâret olup ve bu kelâm müsteâr sarîhan metrûk olup zikr-i levâzımıyla mermûzün ileyh olan ism müşebbeh bihin ismi olduğundan sarîhdir. Zîrâ kelâm-ı mezkûr ﴿الَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ kavlinde habl ahd için istiâre olunup müsteâr tasrîh olunmayarak lafz-ı “nakz” ile remz olduğundan ibârettdir. Lâkin bu kelâmdan istiâre-i bi'l-kinâyenin karînesi sûret-i vehmiyye için istiâre olunan istiâre-i tahyîliyye olması vâcib olmayıp belki ba'zen nakzın ibtâl-i ahd için istiâresi gibi istiâre-i tahkîkiyye dahi olduğu müstefâd olur. Şöyle ki ibtâl-i ahd emr-i mütehakkık olup nakzın bu emr-i mütehakkık için istiâresi istiâre-i tahkîkiyye olduğu halde istiâre-i habl için karîne olduğu siyâk-ı kelâmdan münfehîm olmuşdur. Ve mezheb-i Sekkâkî üzere kelâm fasl-ı sâni'de gelse gerekdir.

Ve ammâ Şeyh Abdülkâhir'in kelâmı istiâre-i bi'l-kinâyenin zikrini iş'âr etmeyip fakat (أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ) kavli istiâre olduğuna delâlet eder. Şu ma'nâca ki meniyye zî ezfâr olan sebua teşbîh olunmasına mebnî meniyye için ken-

1 “Onlar, Allah ile yaptıkları anlaşmayı bozarlar.” (el-Bakara 2/27)
 2 Düşmanlarını avlayan bir cesurdur.
 3 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 124.

disinde mevcûd olmayan şey' ya'nî ezfâr isbât olunmuştur. Ve Şeyh'in bu kelâmı Musannif'in tahyîliyede olan kavline karîbdir.

Ve kelâm-ı Şeyh'in buna delâleti zîrâ *Esrâr-ı Belâgat*'de demiştir ki: “İstiâre iki kısım üzere olup birisi ismin müsemmâsından kendisi üzere nass u işâret olunmak ya'nî ‘Şu şey’e naklolunmuştur,’ denilmek mümkün olan bir emr-i mütehakkıka naklolunmasıdır. Meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinde murâd racül-i şücâ‘ olup lafz-ı “esed” müsemmâsı olan hayvân-ı müfterisden emr-i muhakkak olan racül-i şücâa naklolunmuştur. Ve kısım-ı sâni, ismi hakikatinden ya'nî isti'mâl olunduğu mevzi-i muhakkakından ahz ile kendisinde müşârun ileyh olup ‘İsim ile murâd şudur,’ deyü işârete sâlih bir şey' tebeyyün etmeyen mevzie vaz' olunmaktadır.”¹ Meselâ *Lebîd*'in:

وَعَدَاةَ رِيحٍ قَدْ كَشَفْتُ وَقَوَّةَ إِذْ أَضْبَحْتَ بَيْنَ الشَّمَالِ زَمَامَهَا²

kavli bu kısımdan olup ekser-i nüsahtır *Divân*'da (قَدْ كَشَفْتُ) mahallinde (قَدْ وَرَعْتُ) lafzı murakkam olarak (كَفَفْتُ) ma'nâsınadır. (قَوَّة) kesr-i “kâf” ve teşdîd-i “râ” ile *berd* ma'nâsına olup ³(يَوْمٌ قَوٌّ) ve ⁴(لَيْلَةٌ قَوَّةٌ) denilir.⁵

Mefhûm-i Beyt: “Nice günler ki anda ebred-i riyâh olan rîh-i şemâl hübûb ederdi. Ve nice bürûdetler ki zimâm-ı yed-i âsîf-ı şemâle müsellemler idi. Böyle eyyâm-ı mehâlikde it'âm-ı nâs ile sevretiler âdiyye-i berdi keff ü vez' ve keşf ü def eyledim,” demektir.

Şâir-i merkûm “Yedden murâd fülân şey'dir,” deyü ta'yîn ile üzerine ism-i yed icrâ olunacak bir ma'nâya işâret etmeksizin şemâl için yed isbât eylemiştir. Anınçün ⁶(رَأَيْتُ رَجُلًا مِثْلَ الْأَسَدِ) denildiği gibi (إِذْ أَضْبَحْتَ بِشَيْءٍ) (إِذْ أَضْبَحْتَ مِثْلَ الْيَدِ لِلشَّمَالِ) denilmek sahîh olmaz. Ve bu kelâmda i'tibâr-ı teşbîh ancak bu tarîkati tağyîr ederek (إِذْ أَضْبَحْتَ الشَّمَالُ وَلَهَا فِي قُوَّةٍ تَأْثِيرَهَا فِي الْعَدَاةِ شَبَهُ الْمَالِكِ تَضْرِيْفُ الشَّيْءِ بِيَدِهِ) (فِي قُوَّةٍ) zarfı (شَبَهُ) ye müte'allık olup (تَضْرِيْفُ الشَّيْءِ) (مَالِكِ) için mef'ûldür. Müfâdî, şemâl için gadâtda kuvvet-i te'sîri cihetle yediyle bir şey'de tasarrufa mâlik olan zî rûha şebeh olmasını

1 Cürcânî, *Esrârul-Belâga*, s. 40-41.

2 Kuzey rüzgârının dizginleri eline aldığı nice rüzgârlı, ayazlı sabahı keremimle ısıttım. (Kâmil) Beyit için bkz. *Lebîd*, *Divân*, s. 176.

3 Soğuk gün

4 Soğuk gece

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 551.

6 Aslan gibi bir adam gördüm.

i'tibâr ma'nâsına hamlden ibâret olup vech-i şebih te'sîr olmuş olur. Bu sûretde intizâ' olunan müşâbehî nefis-i müsteârdan müteveccih ü mütelak-kî olmayıp belki müsteâr olan lafz-ı “yed”in muzâf olduğu şemâlden hâsıl olduğunu bulursun. Zîrâ sen şemâli zî rûhdan zi'l-yed gibi kılıp ya'nî şemâli bir şahs-ı zi'l-yede teşbîh edip müsteâr leh olan şemâli zâ şey' kılar ya'nî şemâl için yed-i muhayyel isbât eylesin. Ve bu isbâtdan garaz, şemâl için yediyle mutasarrıf olan kimsenin hükmünü isbât olmuş olur. [120]

Ve kezâlik Şeyh demişdir ki: “Lafz-ı “yed”in istiâre olmasında hilâf olmayıp hâlbuki bir şey'den şey'-i âhara menkûl değildir. Zîrâ ma'nâ şâirin bir şey'i yede teşbîh etmesi üzerine olmayıp belki şemâl için yed isbât etmeğini murâd etmesi üzerinedir.”¹

İmdi, Şeyh'in “Murâd-ı şâir şemâl için isbât-ı yeddir,” demesinden zâhir u mütebâdir olan, Musannif'in kavli gibi isbât-ı mezkûr istiâre-i tahyîliyye olmasıdır. Lâkin “İstiâre isbât olunan yeddir,” demek ma'nâsı dahi ihtimâl ve “Lafz-ı yed istiâre olmasında hilâf yokdur,” demesi bu sûrete dâll olduğundan Şârih-i merhûmun “Kavl-i Şeyh Musannif'in zikreylediği şey'e karîbdir,” ta'biriyle “İstiâre-i tahyîliyyede kavl-i Musannif'in aynıdır,” deyü cezm etmemesi bundan neş'et eylemiştir. Ve Şeyh'in kelâmında istiâre-i bi'l-kinâyenin zikri olmayıp belki “Şemâli zi'l-yed gibi kılarısın,” kavlinden isbât-ı yed, şemâli zi'l-yede teşbîhe mebnî olduğu fehmolunur. Ve ammâ istiâre-i bi'l-kinâye olup olmadığı ve istiâre-i bi'l-kinâyenin vücûdu takdîrde istiâre olan teşbîh mezkûr mudur veyâhûd müşebbeh olan şemâl midir veyâhûd müşebbeh bih metrûk olan zi'l-yed midir buraları kelâmından ma'lûm değildir.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَكَذَا قَوْلُ زُهَيْرٍ:

صَحَا الْقَلْبُ عَنْ سَلْمَى وَأَقْصَرَ بَاطِلَةٌ وَعُرِّيَ أَفْرَاسُ الصَّبَا وَرَوَّاحِلُهُ)³

Ve Zühayr'in (... صَحَا الْقَلْبُ...) kavli dahi işbu istiâre-i bi'l-kinâye ve tahyîliyyedendir. (صَحَا) hilâf-ı sekr olan (صَحْوٌ)'dan müştakk olup istiâre-i

1 Cürcânî, *Esrârü'l-Belâga*, s. 40-41.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 391.

3 Zühayr'in şu beyti de konuya örnek teşkil eder: “Kalp Selmâ'ya olan aşkından doğan sarhoşluktan ayıldı ve ona meyletme hezeyanı azaldı. Çocukluğun (yani cehâletin) atları ve develeri (yüklerinden) sıyrıldı.” (Tavîl) Beyit için bkz. Zühayr b. Ebî Sülmâ, *Divân*, s. 88.

tebeyye olarak (سَلَا) ma'nâsınadır. *Tâc*'da (سَلُوْ), *zâil şuden-i endûh u ışk* ile tefsîr olunmuştur. Ya'nî *hüzn ü ışk zâil olmak* ma'nâsına olup (عَنْ) ile teaddî eder. Ma'nâ: "Kalbim hevâ-yı Selmâ sekrinden ifâkat buldu," demektir. (أَقْصَرَ) kavli (إِفْلَاحٌ) ya'nî *terk ü imtinâ* ma'nâsına (عَنِ الشَّيْءِ) kavillerinden olup ma'nâ (امْتَنَعَ بِاطْلُهُ عَنْ حُبِّ سَلْمَى) olur. Ba'zılar, "Kelâm kalbe mahmûl olup (أَقْصَرَ الْقَلْبُ عَنْ بَاطِلِهِ) demektir," dediler. Lâkin buna hâcet olmayıp (امْتَنَعَ بِاطْلُهُ عَنْهُ وَتَرَكَهُ بِحَالِهِ) demek sahîh olur. Zîrâ ma'nâ "Selmâ'ya olan meyl-i kalb kalbden zâil olarak kalbi hâliyle terk eyledi," demek olup bu ma'nâ ise sahîhdir. Ve kelâmın kalbe hamli *Tâc*'da zikrolunduğu üzere (إِقْصَارٌ) *bir kârdan, kudretle berâber geri durmak*¹ ma'nâsına olup bâtil ise zî kudret ve idrâk olmayarak bu ma'nâca bâtila isnâd-ı iksâr sahîh olmayacağı cihettedir.² Bâtil-ı kalbden murâd, Selmâ'ya kalbin meylidir. (عَرِيٌّ) sîga-i mechûl üzere, (عَرَيْتُ) kavillerinden olup "Mücerred ü üryân kıldım," demektir.

Bu beyt istiâre-i bi'l-kinâye ve tahyîliyye için misâl-i sâlis olup Musannif'in bu misâli îrâd etmesi istiâre-i tahyîliyyeden ba'zısı tahkikiyyeye muhtemel olduğuna tenbîh içündür. Ve bu nev' tahyîliyyeye Sekkâkî (الْإِسْتِعَارَةُ الْمُحْتَمَلَةُ لِلتَّحْقِيقِ وَالتَّحْيِيلِ)³ tesmiye eylemiştir. Ve bu istiâre tahkikiyyeye haml olunduğu gibi inde'l-Musannif bi'z-zarûr istiâre-i bi'l-kinâye müntefî olur. Zîrâ inde'l-Musannif, ânifen zikrolunduğu üzere, istiâre-i tahyîliyye ve mekniyye beyninde telâzüm vardır.

İmdi, Musannif rahimehullâhu teâlâ tahyîliyyenin beyânına işâretle buyurur ki:

(أَرَادَ أَنْ يُبَيِّنَ أَنَّهُ تَرَكَ مَا كَانَ يَزْكِبُهُ زَمَنَ الْمَحَبَّةِ مِنَ الْجَهْلِ وَالْعَيْيِ وَأَعْرَضَ عَنْ مُعَاوَدَتِهِ فَطَلَّتْ آلَاتُهُ، فَشَبَّهَ الصَّبَا بِجَهَةِ مِنْ جِهَاتِ الْمَسِيرِ كَالْحَجِّ وَالتَّجَارَةِ فَضَى مِنْهَا الْوَطْرَ فَأَهْمَلَتْ آلَاتُهَا)⁴

1 Cevherî, *Sihâb*, II, 795.

2 Krş: Siyâlkütî, *Hâşiye*, II, 392.

3 Tahkik ve tahyîle muhtemel istiâre. bkz. Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 486.

4 Şâir, Selmâ'ya âşık olduğu zamanlarda gösterdiği cehâlet ve haddi aşma gibi taşkınlıklarını terk ettiğini, eski durumuna geri dönmekten uzak durduğunu, zira kendisini oraya götüren araçların artık işe yaramaz hâle geldiğini anlatmaya çalışarak çocukluğu hac ve ticaret gibi (amaçlarla yapılan) bir tür yolculuğa benzetmiştir. Nitekim mezkûr seyahatlerde yolculuk sona erip maksat hâsıl olunca tüm araçlar anlamını yitirmektedir.

(أَزَادًا) ve nezâirinde olan zamâir Züheyr'e ve (يَزُتْكِيهٖ) ve (مُعَاوَدَتِهٖ) ve (آلَاتُهٗ) zamîrleri (مَا كَانَ يَزُتْكِيهٗ) kavlinde olan (مَا) 'ya râci' olup (مِنَ الْجَهْلِ), (مَا)'yı beyândır. (بَطَلَتْ) feth ile (بَطَلَّ الْأَجِيرُ بِطَالَةً) kavillerinden *ta'tîl* ma'nâsına olup (بَطَلَّ الشَّيْءُ بَطْلَانًا) kavlinde değildir ki hattâ ta'riye butlâna delâlet etmez denile. (بَعْرَضٍ مِّنْ أَعْرَاضِ الْمَسِيرِ), (بِجَهَّةٍ مِّنْ جِهَاتِ الْمَسِيرِ).¹ (مِنْهَا) cihete râci'dir. (وَطَرٌ) *hâcet* ma'nâsınadır. Ya'nî beyt-i mezkûrde Züheyr zamân-ı mahabbetde irtikâb eylediği cehl ü dalâli terk ve rücû' u muâvedetden î'râz ederek âlât-ı cehl ü dalâl bâtıl u muattal olduğunu beyân murâd etmesiyle sîbâyı hacc u ticâret gibi kendisinden kazâ-yı vatar u hâcetle âlâtı ihmâl olunan cihât-ı mesîr u seferden bir cihete teşbîh eylemiştir. Vech-i şebeh iştigâl-i tâmm ve mehleke vü meârikden ihtirâz ü mübâlât etmeyerek mesâlik-i sa'be-i iştigâle rükûb u iktihâmıdır. Ve bu teşbîh-i muzmer [121] fi'n-nefs, istiâre-i bi'l-kinâyedir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَأَتَيْتَ لَهُ الْأَفْرَاسَ وَالرَّوَّاحِلَ)²

Sîbâyı cihet-i mezkûreye teşbîhden sonra sîbâ için cihet-i mezkûreye hâss olan şey'in ba'zısını ya'nî cihet-i mesîr u seferin kıvâmı kendisiyle olan efrâs ü ravâhili isbât eylemiştir. İmdi, isbât-ı efrâs ü ravâhil istiâre-i tahyîliyedir. Zîrâ sîbâ için üzerine efrâs ü ravâhil ismini icrâ edecek bir şey' mütehakkık-ı mutasavver olmayıp meniyye için isbât-ı ezfâr gibidir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَ «الصَّبَا» مِنْ «الصَّبْوَةِ» بِمَعْنَى الْمَيْلِ إِلَى الْجَهْلِ وَالْفُتُوَّةِ)³

İmdi, (صِبَا), bu ma'nâ üzere *cehl ü fütüvvete meyl* ma'nâsına olan (صَبَا يَصْبُو صَبْوَةً أَيْ مَالَ إِلَى الْجَهْلِ) den müştakkıdır. *Sîbâh*'da yukâlu: (صَبَا يَصْبُو صَبْوَةً أَيْ مَالَ إِلَى الْجَهْلِ) den müştakkıdır. *Fütüvvet*, *mürüvvet ü kerem* ma'nâsına olup ve istîfâ-yı lezzetde müsta'mel olmasıyla burada murâd istîfâ-yı lezzetdir. Ve feth-i "sâd" ile (صَبَاءٌ) den olmayıp (صَبِيٌّ - صَبَاءٌ), (سَمِعَ - سَمَاعًا), (لَعِبَ) ma'nâsına (صَبِيَّانٌ) dendir.⁵ Ve Musannif rahimehullâhu teâlâ beyt-i mezkûrun muhtemel olduğu istiâre-i tahkîkiyyeye işâretle buyurur ki:

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 393.

2 Bu teşbîhten sonra şâir çocukluğa birtakım atlar ve develer mâl etmiştir.

3 Buna göre (الصَّبَا), cehâlete ve gençliğin peşinden sürüklenmeye meyil anlamında (صَبْوَةٌ) den türemiştir.

4 Cevherî, *Sîbâh*, VI, 2398.

5 *Sîbâh* ve *Mutavvel* metninde ibarenin son kısmı (أَيْ لَعِبَ مَعَ الصَّبِيَّانِ) [Çocuklarla oynadı] şeklinde geçmektedir. bkz. Cevherî, *Sîbâh*, VI, 2398; Tefâtânî, *el-Mutavvel*, III, 587.

(وَيَحْتَمِلُ أَنَّهُ أَرَادَ دَوَاعِيَ النَّفْسِ وَشَهَوَاتِهَا وَالْقَوَى الْحَاصِلَةَ لَهَا فِي اسْتِيفَاءِ اللَّذَاتِ أَوْ الْأَسْبَابِ الَّتِي قَلَمَّا تَتَّخِذُ فِي اتِّبَاعِ الْعَيْ إِلَّا أَوَانَ الصَّبَا، فَيَكُونُ تَحْقِيقِيَّةً)¹

Dahi muhtemeldir ki Züheyr “efrâs ü ravâhil” ile nüfûsun devâi vü şehevâtını ve nüfûs için istîfâ-yı lezzâtta hâsıla olan kuvâyı murâd eylemiştir. (دَوَاعٍ), (دَاعِيَّةً), (دَوَاعٍ) ‘ün cem’i olup nefis fi’l veyâhûd terk üzerine haml eden sıfattır. (شَهَوَاتٍ), (شَهْوَةٌ) ‘ün cem’i olup eşyâ-i mülâyimeyi irâdeden ibâretidir. (قَوَى), (قُوَّةً) ‘ün cem’i olup ef’âlin mebdai ya’nî illet-i karîbesidir. Veyâhûd Züheyr “efrâs ü ravâhil” ile ittibâ’-ı gayy ü dalâlde âvân-ı sıbânın gayrıda kalîlen teâhuz ya’nî ittibâ’-ı gayy u dalâlet ve cerr-i ezyâl-i batâletde ekser-i âvân-ı sabâvet ü unfuvân-ı şebâbda ictimâ‘ u teâzud eden mâl ü menâl ve a’vân ü ihvânı murâd eyledi. Ve işbu vecheyn üzere “efrâs ü ravâhil”i istiâre, istiâre-i tahkîkiyye olmuş olur. Zîrâ “efrâs ü ravâhil” ile vech-i evvel üzere devâi murâd olduğu gibi ma’nâsı aklen mütehakkuk olur. Zîrâ devâi-i nüfûs umûr-i aklıyyedendir. Ve vech-i sâni üzere esbâb-ı ittibâ’-ı gayy murâd olduğu gibi ma’nâsı hissî tahakkuk eder. Zîrâ emvâl ü a’vân umûr-i mahsûsedendir.

Ve Sekkâkî rahimehullâhu teâlânın bahs-i hakikat ve mecâz ve bahs-i istiâre-i bi’l-kinâye ve tahyîliyyede olan kelâmı Musannif-i merhûmun zikreylediği şey’e mevâzi’-i adîdede muhâlif olmasıyla mevâzi’-i mezkûreye ve anda olan fevâide ve üzerine vârid olan es’ileye işâret etmek murâd ederek bununçün fasl-ı müstakill vaz‘la buyurur ki:

Fasl: Hakikat-i Lügaviyye inde’s-Sekkâkî

(فَصْلٌ: عَرَّفَ السَّكَّاكِيَّ الْحَقِيقَةَ اللُّغَوِيَّةَ بِ «الْكَلِمَةِ الْمُسْتَعْمَلَةِ فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلٍ فِي الْوَضْعِ»² وَاحْتَرَزَ بِالْقَبْدِ الْأَخِيرِ عَنِ الْأِسْتِعَارَةِ عَلَى أَصَحِّ الْقَوْلَيْنِ)³

Sekkâkî aleyhi’r-rahme hakikat-i lügaviyyeyi “Min gayri tevîl fi’l-vaz‘ mâ vuziat lehinde müsta‘mele olan kelimedir,” deyü ta’rif edip ve (مِنْ غَيْرِ)

1 Şâir (atlar-develer derken) bir ihtimal, nefsin isteklerini, arzularını ve bazı lezzetlere ulaşma konusundaki potansiyeli kastetmiş olabilir. Günahların peşinden gitmeye yol açan ve genellikle gençlik çağında görülüp diğer zamanlarda pek rastlanmayan (mal, arkadaş vb.) birtakım araçları murâd etmiş olması da imkân dâhilindedir. Bu durumda (atlar-develer) istiâre-i tahkîkiyye olmaktadır.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 467.

3 Sekkâkî hakikat-i lügaviyyeyi “Vazda bir tevile gidilmeksizin vaz edildiği anlamda kullanılan kelime” olarak tanımlamıştır. Tanımın sonunda yer alan (مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلٍ فِي الْوَضْعِ) kaydıyla Sekkâkî, iki yorumdan daha doğru olanını -istiârenin mecâz-ı lügâvî olduğu görüşünü- dikkate almak suretiyle istiâyeyi tanımın dışında bırakmıştır.

(كَيْدِ تَأْوِيلِ فِي الْوَضْعِ) kayd-ı ahîriyle alâ esahhi'l-kavleyn istiâreden ihtirâz eylemişdir. Kavlı-i esahhdan murâd, istiâre mevzûun leh-i hakîkîsinin gayrıda müsta'mel olarak mecâz-ı lügavî olmasıdır. Bu kavle göre istiâre efrâd-ı hakikatden olmayıp ta'rîf-i hakikatde ihtirâzı muktazîdir. Ve ammâ istiâre mecâz-ı aklîdir. Şöyle ki tasarruf emr-i aklîde olup esedin gayrını esed kılmaktan ibâret ve “Kelime mâ vuzia lehinde müsta'meledir,” deyü zâhib olanların kavline göre istiâre hakîkat-i lügaviyye olmasıyla efrâd-ı hakikatden olup bundan ta'rîfde ihtirâz sahîh olmaz. Binâen aleyh *esahh-ı kavleyn* ile kayd eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِنَّهَا مُسْتَعْمَلَةٌ فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ بِتَأْوِيلِ)¹

Ve ta'rîf-i mezkûrde zikrolunan kayd-ı ahîr ile kayd-ı esahh üzere istiâreden ihtirâz vâki' olması zîrâ kavlı-i mezkûr üzere istiâre bi-tarîki't-te'vîl mâ vuziat lehinde müsta'meledir. Ve bu te'vîl efrâd-ı müşebbeh bihi müteâref ve gayr-ı müteâref olarak iki kısım kılmak tarîkiyle müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlünü iddiâdır. İmdi, mücerred (الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيمَا) (مِنْ وُضِعَتْ لَهُ) kayd-ı ta'rîf-i hakikatden istiâreyi ihrâc edemeyip belki (مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلِ) kavliyle takyîd olunmak lâzım gelir. Bu makâmda Sekkâkî'nin maksûdu olması vâcib olan [122] ma'nâ-yı sahîh işbu takdîr olunan ma'nâ olup lâkin ibâresi bu ma'nâyı ifâdeden kâsırdır. Zîrâ demiştir ki: (وَإِنَّمَا ذَكَرْتُ هَذَا الْقَيْدَ أَعْنِي «مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلِ فِي الْوَضْعِ» لِيَحْتَرَزَ بِهِ عَنِ الْأِسْتِعَارَةِ، فَفِي الْأِسْتِعَارَةِ تُعَدُّ الْكَلِمَةُ مُسْتَعْمَلَةً فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ عَلَى أَصْحَ الْقَوْلَيْنِ، وَلَا نُسَبِّهَهَا حَقِيقَةً بَلْ مَجَازًا لِعَوْيًا لِبِنَاءِ دَعْوَى اللَّفْظِ الْمُسْتَعَارِ مَوْضُوعًا لِلْمُسْتَعَارِ لَهُ عَلَى ضَرْبٍ مِنَ التَّأْوِيلِ)² İmdi, Sekkâkî'nin siyâk-ı ibâresinden zâhir olan, (عَلَى أَصْحَ الْقَوْلَيْنِ) kavli (لِيَحْتَرَزَ بِهِ عَنِ الْأِسْتِعَارَةِ) kavline müte'allık olup (مُسْتَعْمَلَةً فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ) kavline müte'allık olmamasıdır. Hâlbuki kavlı-i mezkûre taalluku sahîh olmaz. Zîrâ (مُسْتَعْمَلَةً) kavline taalluku takdîrde istiârenin mâ vuziat lehinde müsta'mele olmaklığı ancak esahh-ı kavleyn üzere olup ammâ kavlı-i gayr-ı esahh üzere istiâre mâ vuziat lehinde gayr-ı müsta'mele olmaklığını müfîd

- 1 Zira (daha doğru kabul edilen yoruma göre) istiâre, bir tevile başvurmak suretiyle vaz edildiği anlamda kullanılmış olmaktadır.
- 2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 467-468. **Türkçesi:** “Tanıma (مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلِ فِي الْوَضْعِ) kaydını, istiâreyi dışarıda bırakmak maksadıyla ekledim. Şöyle ki iki görüşten daha doğru olanına göre istiârede de kelime vaz edildiği anlamda kullanılmış sayılmasına rağmen biz istiâreyi hakikat değil mecâz-ı lügavî olarak değerlendiriyoruz. Zira istiârede müsteâr lafzın müsteâr leh için vaz edildiği iddiâsı bir tür tevîl üzerine bina edilmektedir.”

olur. Hâlbuki hakikat-i hâl bu vechile olmayıp kavleyn istiârenin mâ vuziat lehinde müsta‘mele olduğunda müttefiklerdir. Ve beynlerinde olan fark vaz‘ın kavli esahh üzere iddiâî ve kavli âhar üzere tahkîkî olmasındadır. Çünkü sebkât ettiği üzere ihtilâf-ı kavleyn istiâre mecâz-ı lügavî veyâhûd aklî olmasında olup yoksa istiârenin mâ vuziat lehinde müsta‘mele olmasında olmayarak fi‘l-cümle mâ vuziat lehinde müsta‘mele olduğunda kavleyn müttefikdir. Ve eğer vaz‘dan vaz‘-ı hakîkî murâd olursa bu sûretde esahh-ı kavleyn üzere olmaz. Zîrâ ber-vech-i meşrûh kavli esahh üzere vaz‘ iddiâîdir. Ve bi‘l-farz kavli esahh üzere vaz‘-ı istiâre tahkîkîdir denilmek lâzım gelse bu hâlde (مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلٍ) kavliyle ne keyfiyyetde hurûc eder ki mefrûzumuz kavli esahh üzere istiâre vaz‘-ı tahkîkî ile mâ vuziat lehinde müsta‘mele olmasıdır. Bu sûretde tevcîh-i ibâre-i Sekkâkî’de vech-i sahîh (عَلَى أَصْحَ الْقَوْلَيْنِ) kavlinin (لِيُحْتَرَزَ بِهِ عَنِ الْإِسْتِعَارَةِ) kavline müte‘allık olmasını ihtiyâr ile kelâmın kalak u ızdırâbını irtikâb eylemekdir. Vech-i ızdırâb, (عَلَى أَصْحَ الْقَوْلَيْنِ) kavliyle müte‘allık olan (لِيُحْتَرَزَ بِهِ عَنِ الْإِسْتِعَارَةِ) beynini (لَا نَسْوِيهَا حَقِيقَةً) kavliyle ve (فَفِي الْإِسْتِعَارَةِ تُعَدُّ الْكَلِمَةُ مُسْتَعْمَلَةً فِيمَا وُضِعَتْ لَهُ) kavli beynini (عَلَى أَصْحَ الْقَوْلَيْنِ) kelâmıyla fasl edip nazm-ı kelâm muhtell olarak mûcib-i ta‘kîd olmasıdır.¹

Mecâz-ı Lügavî inde’s-Sekkâkî

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَعَرَّفَ الْمَجَازَ اللَّغَوِيَّ بِ«الْكَلِمَةِ الْمُسْتَعْمَلَةِ فِي غَيْرِ مَا وَضِعَتْ لَهُ بِالتَّحْقِيقِ فِي اضْطِلَاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ عَنِ إِزَادَتِهِ»)²

Ve Sekkâkî mecâz-ı lügavîyi “Tehâtub kendisiyle olan ıstılâhda mâ vuziat leh-i hakîkîsi olan ma‘nâyî irâdeden mânia olan karîne mevcûd olarak ıstılâh-ı mezkûrde mâ vuziat leh-i hakîkîsi olan ma‘nânın gayrıda isti‘mâl olunan kelimedir,” deyü ta‘rîf eyledi. Sekkâkî’nin ibâresi (الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا هِيَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ بِالتَّحْقِيقِ اسْتِعْمَالًا فِي الْغَيْرِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ حَقِيقَتِهَا مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ عَنِ إِزَادَتِهِ) kavlinde (بِالنِّسْبَةِ) kavlinde “bâ” (غَيْرِ)’a müte‘al-³

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 394.

2 Sekkâkî mecâz-ı lügavîyi “Konuşmanın gerçekleştiği ıstılahta vaz edildiği hakîkî mânânın dışında bir mânâda kullanılan ve hakîkî mânânın kastedilmesine engel bir karîne bulunan kelime” olarak tanımlamıştır.

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 468. **Türkçesi:** “Hakikatinin çeşidine nispetle vaz edildiği hakîkî anlamın dışında bir anlamda kullanılan ve bu hakikat çeşidindeki mânâsının anlaşılmasına engel bir karîne bulunan kelimedir.”

lıkdır ve (فِي الْغَيْرِ) kavlinde “lâm” ahd içündür. Ya'nî mecâz-ı lügavî lügat veyâhûd şer' veyâ örfde kelime kendisiyçün vaz' olunan ma'nânın gayrıda müsta'mele olan kelimedir. Ve gayriyeti o kelimenin nev'-i hakîkatine nisbetle olup hattâ ki eğer kelimenin nev'-i hakîkati lügavî olursa ma'nâ-yı lügavîsinin gayrıda isti'mâl olunmuş olmasıyla mecâz-ı lügavî olur. Ve eğer şer'î olursa kelime ma'nâ-yı şer'îsinin gayrıda ve eğer örfî olursa ma'nâ-yı örfîsinin gayrıda müsta'mel olur. Ve o nev'de olan ma'nâsını irâdeden mânia olan karînenin vücûdu dahi lâzımdır. el-Hâsıl, (بِالتَّسْبِيهِ إِلَى نَوْعٍ حَقِيقَتِهَا) kavli istilâh-ı âharda mâ vuzia lehi olan ma'nâda isti'mâl olunan mecâzı idhâl içündür. Nitekim tafsîli ta'rîf-i mecâzda mürûr etmişdir. İmdi, bu kayd ne zamân ki (فِي اضْطِرَّاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ) kavlimiz menzilesinde olup ve (فِي اضْطِرَّاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ) ta'bîri evzah ve maksûda edell olduysa Musannif kayd-ı mezkûr makâmında (فِي اضْطِرَّاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ) ile ta'bîr ve ibâre-i Sekkâkî'yi bu vech-i hasenle tağyîr eylemişdir. Ve lillâhi derruhû!

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَتَى بِقَيْدِ «التَّحْقِيقِ» لِيَدْخُلَ فِيهِ الْإِسْتِعَارَةُ عَلَى مَا مَرَّ)¹

Ve Sekkâkî ta'rîf-i mecâzda mecâz-ı lügavî olan istiârenin duhûliyçün (فِي غَيْرِ مَا وُضِعَتْ لَهُ) kavlinde olan vaz'ı (بِالتَّحْقِيقِ) kavliyle takyîd eyledi. Ve bu kaydın istiâreyi ta'rîf-i mecâzda [123] idhâle medâr olması, mürûr etdiği üzere istiârenin mâ vuziat lehinde isti'mâlî bi-tarîki't-te'vîl olup hakîkaten mevzûun lehinde müsta'mel olmadığına mebnîdir. Ya'nî mâ-sebakda îzâh olunduğu vechile istiâre her ne kadar ma'nâ-yı mevzûun lehinde müsta'mele ise de lâkin müsta'mel olduğu ma'nâ hakîkaten mevzûun lehi olmayıp belki efrâd-ı hakîkatden add ü iddiâ etmek te'vîliyle ma'nâ-yı mevzûun lehidir. İmdi, eğer (مَا وُضِعَتْ لَهُ) kavli (بِالتَّحْقِيقِ) kaydıyla takyîd olunmasa, ta'rîf-i mecâzda istiâre dâhil olmayıp efrâdını câmi' olamaz idi. Zîrâ bi-tarîki't-te'vîl mâ vuziat lehinde müsta'mele olduğundan istiâre için ale'l-ıtlâk (إِنَّهَا مُسْتَعْمَلَةٌ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَتْ لَهُ) denilmek sâdık olmaz.

Ve bu kelâm vâzıh olup lâkin Sekkâkî'nin bu makâmında olan ibâresi muzdaribdir. Şöyle ki Sekkâkî (بِالتَّحْقِيقِ) اِحْتِرَازُ أَنْ لَا يَخْرُجَ الْإِسْتِعَارَةُ² وَقَوْلِي «التَّحْقِيقِ» deyip bu ise fâsiddir. Zîrâ mefhûm-i ibâre (بِالتَّحْقِيقِ) lafzı istiârenin hurûc

1 Sekkâkî (التَّحْقِيقِ) kaydına, istiâre de tanımın içine girsin diye yer vermiştir. Nitekim (istiârenin mecâz-ı lügavî olduğu hususuna) yukarıda işâret edilmiştir.

2 Sekkâkî, *el-Mifhâh*, s. 468.

etmemesinden ihtirâz içündür,” demek olup hâlbuki murâd hurûc-i istiâreden ihtirâz olup adem-i hurûcundan ihtirâz değildir. Bu hâlde lafz-ı (لَا) ¹ ﴿لَيْلًا يَغْلَمُ﴾ kavli-i şerîfde vukûu vechile zâide olması icâb eder.

Şârih-i merhûmun bu suâli (اِخْتِرَازًا) kelimesinin lafzen veyâ takdîren (أَنْ لَا يَخْرُجَ) ile adem-i isti'mâli hilâf-ı zâhir olmasıyla Sekkâkî'nin (عَنْ أَنْ لَا يَخْرُجَ) takdîrine mübtenî olup eğer “lâm” takdîriyle (لَيْلًا يَخْرُجَ) mefhûmunda olsa bu suâlden vâreste olur.²

Ve yine Sekkâkî (وَقَوْلِي «اسْتَعْمَلًا فِي الْغَيْرِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ حَقِيقَتِهَا» اِخْتِرَازًا عَمَّا سَأَلَ إِذَا اتَّفَقَ كَوْنُ الْكَلِمَةِ مُسْتَعْمَلَةً فِيمَا وَضِعَتْ لَهُ لَا بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ حَقِيقَتِهَا كَمَا إِذَا اسْتَعْمَلَ صَاحِبُ اللَّغَةِ لَفْظَ «الْعَائِطِ» فِي فَضَلَاتِ الْإِنْسَانِ مَجَازًا أَوْ صَاحِبُ الشَّرْعِ لَفْظَ «الصَّلَاةِ» اِسْتَعْمَالًا فِي الدُّعَاءِ مَجَازًا أَوْ صَاحِبُ الْعُرْفِ لَفْظَ «الدَّائِبَةِ» فِي الْجَمَارِ مَجَازًا)³ deyip bu kavli dahi fâsiddir. Zîrâ mefhûm-i kelâmı, ta'rifde ityân eylediği الْعَيْرِ فِي الدُّعَاءِ مَجَازًا) (اِسْتَعْمَالًا فِي النَّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ حَقِيقَتِهَا) kavli meselâ sâhib-i lügatin lafz-ı “gâit”ı mecâzen necisde veyâhûd sâhib-i şer'ın “salât”ı kezâlik mecâzen duâda veyâhûd sâhib-i örfün lafz-ı “dâbbe”yi yine mecâzen hımârda isti'mâl etmeleri gibi kelimenin nev'-i hakîkatine nisbetle olmayarak nev'-i hakîkatinin gayrıya nisbetle müsta'mel olması sûretinden ihtirâz için olmasından ibâret olup hâlbuki bu misillüler efrâd-ı mecâzdan olmasıyla bunlardan ihtirâz için mesâğ-ı sıhhat olamaz. Bu hâlde kelâm hazf-i muzâfa haml ile إِذَا عَنْ خُرُوجِ مَا إِذَا (اِخْتِرَازًا عَنْ خُرُوجِ مَا إِذَا) takdîrinde olması lâzım gelir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَرُدَّ بِأَنَّ الْوُضْعَ إِذَا أُطْلِقَ لَا يَتَنَاوَلُ الْوُضْعَ بِالتَّأْوِيلِ)⁴

Ve Sekkâkî'nin kelâmı “Vaz’ ve vaz’dan müştakk olan şey’ mutlak olarak îrâd olunduğu vaktde te’vîl ile olan vaz’a şâmil olmaz ki hattâ bu kayda ihtiyâc mess etmiş olsun,” deyü reddolundu. Zîrâ Sekkâkî kendisi vaz’ı (تَغْيِيرِ اللَّفْظِ بِإِزَاءِ الْمَعْنَى بِنَفْسِهِ) kavliyle tefsîr edip (بِنَفْسِهِ) kavlimle, karîne ile ma'nâ-yı mecâzîsi izâsına muayyen olan mecâzdan ihtirâz eyledim,⁵ demişdir. Ve mahall-i iştibâh değildir ki esedin racül-i şücâ‘ üzere delâleti ve racül-i şücâ‘ izâsına ta'yîni ancak bi-vâsıtatı'l-karînedir. Bu takdîrde vaz’ı

1 “(Böylece Ehl-i Kitap) anlasın diye...” (el-Hadîd 57/29)

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 552; Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 394.

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 468-469.

4 Sekkâkî'nin (hakikat-mecâz) tanımları “Vaz mutlak olarak kullanıldığında vaz-ı te’vîliyi içine almaz,” gerekçesiyle reddedilmiştir.

5 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 467.

ta'rîf-i hakikatde "adem-i te'vîl" ile ve ta'rîf-i mecâzda "hakîkî" olmasıyla takyîde hâcet yokdur. Meğerki bu kaydlardan ziyâde-i îzâh murâd olunup tetmîm-i hadd kasdolunmaya. Ve murâdı işbu ziyâde-i îzâh olduğu sûretde (لِيَحْتَرَزَ عَنْ كَذَا وَكَذَا) kavli tecevvüz ü tesâmühe mebnî olup (لِيَحْتَرَزَ) kavlin-den murâd (لِيَتَّضَعَ الْإِحْتِرَازُ) olmuş olur.

Ve Musannif'in bu îrâdına cevâb verilmişdir ki: İnde'l-ıtlâk vaz'ın vaz' bi't-tevîle adem-i tenâvülü müsellemler olmayıp ve tefsîr-i vaz'da me'hûz olan (بِنَفْسِهِ) kaydı mecâz-ı mürselden ihtirâza sâlih olarak istiâreden ihtirâza gayr-ı sâlihidir. Zîrâ istiârede ta'yîn-i lafz bi-hasebi'l-iddiâ bi-nefsihî izâ-i ma'nâyâ olup nasb-ı karîne yalnız ta'yîn-i delâlet için olmasıyla müşterekde olduğu gibi vaz'a münâfi değildir. Çünkü istiârede müstâir olan kimse efrâd-ı esed biri müteâref ve diğeri gayr-ı müteâref olarak iki kısım olduğunu iddiâ eder. Ve nasb-ı karîne, murâd olan gayr-ı müteârefi ta'yîn etmek üzere müteârefi nefy için [124] olup yoksa müteâref ve gayr-ı müteârefden eamm olarak mutlakan nefy-i esed için değildir. Ve illâ iddiâyı mezkûr müstakîm olmayarak istiâre olamaz.

Lâkin bu cevâbın za'fı gayr-ı hafî olup evvelen; (بِنَفْسِهِ) kaydı mutlak mecâzı ihrâc için olduğu *Miftâh*'in (قَوْلِي «بِنَفْسِهَا» اِحْتِرَازٌ عَنِ الْمَجَازِ إِذَا عَيَّنْتَهُ بِإِزَاءِ) ¹ ibâresinin sarâhatiyle ma'lûmdur. Ve sâniyen; karîne-i mecâz mutlakan delâlet için olup müşterek bunun hilâfında olarak müşterekde karîne ta'yîn-i murâd içündür. Ve sâlisen; istiârede lafzın izâ-i ma'nâ-yı mecâziye ta'yîni bi-sebebi'l-karîne olmasıyla ta'yîn-i lafz bi-nefsihî olmasını iddiâyâ mahal yokdur. Râbi'an; vaz'dan mütebâdir olan vaz'-ı tahkîkî olup iddiâyı değildir.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَرُدُّ بَأْسٍ التَّقْيِيدِ بِاضْطِلَاحِ التَّخَاطُبِ لَا بُدَّ مِنْهُ فِي تَعْرِيفِ الْحَقِيقَةِ)³

Ve yine kelâm-ı Sekkâkî reddolunmuşdur ki meselâ örf-i şer' ile muhâtab olan kimsenin mecâzen duâda isti'mâl eylediği lafz-ı "salât"ı ihrâc için ta'rîf-i hakikatde ve kezâlik lafz-ı mezkûru idhâl için ta'rîf-i mecâzda

1 (بِنَفْسِهَا) demem, mecâzı tanımın dışında bırakmak içindir. Zira mecâzı kastettiğin şeye bir karîne vasıtasıyla tayin ettiğinde bu işleme *vaz* denilemez. bkz. Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 467.

2 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 395.

3 Sekkâkî'nin tanımları, "Konuşmanın gerçekleştiği istilâh' kaydının hakikatin tanımında da dikkate alınmasını gerektirir," düşüncesi öne sürülerek de reddedilmiştir.

(بِاضْطِلَاحِ التَّخَاطُبِ) kavliyle veyâhûd bu ma'nâyı ifâde edecek bir lafz ile takyîd lâzım gelir. Zîrâ her ne kadar ıstılâh-ı mezkûrde mâ vuzia lehi değılse de lâkin fi'l-cümle ya'nî ıstılâh-ı âharda mâ vuzia lehi olan ma'nâda müsta'meldir. Ve bu vaz'da te'vîl yokdur ki hattâ (مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلٍ) kaydıyla hurûc etsin. Zîrâ te'vîlin ma'nâsı, zikri mürûr eylediğı üzere, tasarruf-i aklî ile mâ vuzia lehin gayrını mâ vuzia lehinden kısm-ı âhar kılarak mâ vuzia lehde idhâlini iddiâdan ibâret olup işbu sûret-i nakzda olan vaz' ise te'vîlden ârî olarak vaz'-ı hakîkîdir. Ve (مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلٍ) kaydı, ihrâc-ı istiâreye muhtassdır.

İmdi, ta'rîf-i hakîkatde bu kaydın ihmâli muhill-i ta'rîf olup hâsılı ağıyarını mâni' olmaz. Lâkin gayr-ı hafîdir ki işbu kaydın ta'rîf-i hakîkatde ahzi, zikrolunan (بِاضْطِلَاحِ بِهِ التَّخَاطُبِ) ibâresiyle mümkün olup yoksa Sâhib-i *Miftâh*'ın, zikrolunduğı üzere, ta'rîf-i mecâzda îrâd eylediğı (بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ هِيَ الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيهَا) (بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ حَقِيقَتِهَا) (إِلَى نَوْعِ مَجَازِهَا) veyâhûd (فِيمَا وَضَعْتَ لَهُ اسْتِعْمَالًا فِيهِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ حَقِيقَتِهَا) denilse (تَوَقَّفُ الشَّيْءِ عَلَى مَا يَتَوَقَّفُ عَلَيْهِ)¹ ma'nâsınca evvelde bilâ vâsita ve sânde bi-vâsîtatın devr lâzım gelir.² Zîrâ (بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ حَقِيقَتِهَا) takdîrinde lüzûm-i devr zâhirdir ki hakîkati hakîkatle ta'rîf olur. Ve (بِالنِّسْبَةِ إِلَى نَوْعِ مَجَازِهَا) denildiğı sûretde lüzûm-i devr hakîkatin ta'rîf-i mecâzda me'hûz olması cihetindedir. Zîrâ mecâz-ı lügavîyi (فِي غَيْرِ مَا هِيَ الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا هِيَ) kavliyle ta'rîf etmesiyle ilm bi'l-mecâz ilm bi'l-hakîkate tevakkuf eder. Zîrâ hakîkat ta'rîf-i mecâzdan cüzdür. Bu sûretde mecâz dahi ta'rîf-i hakîkatde ahz olunarak (أَلِكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيهَا) denilse ilm bi'l-hakîkat ilm bi'l-mecâza tevakkuf eder. Bu ise devr-i bâtuldir.

Ve ba'zıların işbu îrâd-ı Musannif'den cevâbda “Kayd-ı mezkûr ta'rîf-i hakîkatde murâd olup lâkin bu kaydın ta'rîf-i mecâzda zikriyle iktifâ eylemişdir. Zîrâ hakîkatden bahs maksûd bi'z-zât değıldir,” demeleri kat'an mültefet olmayıp zîrâ beynlerinde şâyi' olan mütekaddim ile müteahhirde iktifâ olunarak aks değıldir. Husûsiyle ta'rîfâtda beyâna kemâl-i inâyeden nâşi iktifâ aslâ câiz olamaz.³

1 Bir şeyin, kendisine bağı olan şeye bağı olması.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 553; Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 395-396.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 396.

Ve kezâlik ba'zı âharın “(الْوَضْع) lafzının “lâm”-ı ahd ile ta'rîfi bu kayddan ignâ eylemiştir,” demeleri dahi gayr-ı mülteftedir. Zîrâ deriz ki: Kelime hangi vaz' ile mevzûun lehi olan ma'nâda müsta'mel ise vaz'-ı ma'hûddan murâd o vaz' olup muhâtaba kendide vâki' olan vaz' değildir. Zîrâ vaz'-ı ma'hûddan murâd işbu mâ-bihî't-tehâtub olduğuna bir delil yoktur. Ve teslîm olunsa ki beynlerinde olan şüyûa mebnî vaz' ile mâ-bihî't-tehâtub vaz' murâd olsun, yine def'-i intikâzda fâide vermeyip mâdâm ki Sekkâkî'nin (فِيمَا هُوَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ) kavlinde olan “mevzû” mâ-bihî't-tehâtub olan vaz' ile takyîd olunmadıkça ta'rîf tamâm olmaz. Zîrâ duâda müsta'mele olan “salât” üzerine (فِيمَا هُوَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ) (إِنَّهَا كَلِمَةٌ مُسْتَعْمَلَةٌ فِيمَا هِيَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ) denilmek sâdık olur. Zîrâ lafz-ı mezkûr her ne kadar duâda kendisiyle tehâtub olan vaz'-ı şer'ide müsta'mel değilse de vaz'-ı mezkûrde min gayr-i te'vîl vaz'-ı lügavî ile mevzûa olduğu ma'nâda isti'mâl olunmuştur. Zîrâ vaz'-ı mezkûr tahkîkî olup vaz'-ı te'vîlî değildir. İmdi, ta'rîf-i “hakîkat” den bunun emsâlini ihrâc için, (فِيمَا هِيَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ) kavlinde müstefâd olan vaz'ın kendisiyle tehâtub olan vaz' olmasıyla takyîd edilmesi iktizâ eyleyler.¹ Fesâd-ı ta'rîfdan murâd ise bundan ibâretedir.

Belki îrâd-ı mezkûrden cevâb-ı sâlih budur ki ihtilâf-ı izâfât ile muhtelif olan şey'lerin ta'rîfâtında (مِنْ حَيْثُ هُوَ كَذَلِكَ) kaydıyla takyîd edilmesi lâbüdd olup ve muarrefin izâfî olduğu ma'lûm olması vâsıtasıyla bu kayd çok kerre lafzdan hazf olunur. Nitekim mantıkiyyûn külliyyât-ı hamsin ta'rîfâtından ıskât ile meselâ “cins”i ta'rîfde (كُلِّيٌّ مَقُولٌ عَلَى كَثِيرِينَ مُخْتَلِفِينَ) “cins”i ta'rîfde (فِي جَوَابِ «مَا هُوَ؟»)² (فِي جَوَابِ «مَا هُوَ؟» بِالْحَقِيقَةِ فِي جَوَابِ «مَا هُوَ؟»)² (فِي جَوَابِ «مَا هُوَ؟» مِنْ حَيْثُ هُوَ كَذَلِكَ) (فِي جَوَابِ «مَا هُوَ؟» مِنْ حَيْثُ هُوَ كَذَلِكَ) selâsenin ta'rîflerinde kayd-ı mezkûru lafzen hazf eyledikleri, evâil-i fenn-i beyânda mürûr eylemiştir.

Ve ma'lûmdur ki bir kelime bir ma'nâya nisbetle ba'zen hakîkat ve ba'zen mecâz olup lâkin vaz'ayn hasebiyle olur. Ya'nî bir lafz bir ma'nâya nisbetle meselâ vaz'-ı lügatde hakîkat ve örfde mecâz olur. Nitekim mürûr etmiştir. Husûsiyle hükmün vasfa ta'lîkı haysiyetini müş'ir olup meselâ

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 396.

2 “O nedir?” sorusunun cevabında hakikatleri birbirinden farklı çokluk için kullanılan küllîdir.

(مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ جَوَادٌ) kavli (الْجَوَادُ لَا يُخَيَّبُ سَائِلَهُ) ya'nî “Cevâd olan kimsenin suâl ü isti'tâ eden şahsı tahyîb ü nevmîd etmemesi, cevâd olduğu haysiyyetden” demektir. İmdi bu mahalde ma'nâ *هِيَ الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيمَا نَأْتِيهَا مِنْ حَيْثُ إِنَّهَا مَوْضُوعَةٌ لَهُ* (إِنَّ الْحَقِيقَةَ هِيَ الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيمَا نَأْتِيهَا مِنْ حَيْثُ إِنَّهَا مَوْضُوعَةٌ لَهُ) olmuş olur.

Ve (حَيْثُ) kelimesi itlâk u takyîd ü ta'lilde müsta'mel olarak evvel meselâ mâhiyyet için (مِنْ حَيْثُ هِيَ) ve sâni meselâ ta'rîf-i ilm-i tıbda (مَا يُبْحَثُ عَنْ بَدَنِ الْإِنْسَانِ مِنَ الصَّحَّةِ وَالْمَرَضِ لَا مُطْلَقًا بَلْ مِنْ هَذِهِ الْحَيْثِيَّةِ)¹ ve sâlis meselâ (الْمَاءُ يَبْرُدُ وَجُودَ الْإِنْسَانِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ بَارِدٌ)² kavilleri gibidir. Ve bu makâmda itlâk için olarak maa kat'î'n-nazar an emrin âhar müfâdında olup “Kendisiyle şey'-i âhar mu'teber değildir,” demek olur. Bu sûretde ma'nâ-yı ta'rîf (يَا نِي الْحَقِيقَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيمَا نَأْتِيهَا مِنْ حَيْثُ هِيَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ مِنْ غَيْرِ اِغْتِبَارِ أَمْرِ آخَرَ) ya'nî “Hakikat, kendisiyle emr-i âhar i'tibâr etmeksizin ma'nâ-yı mâ vuzia lehinde isti'mâl olunan kelimedir,” demek olur.

İmdi, bu mefhûm üzere Şâri'in *duâ* ma'nâsında isti'mâl eylediği lafz-ı “salât” ta'rîfdan hurûc eder. Zîrâ Şâriin lafz-ı mezkûru duâda isti'mâli duâ için mevzûa olduğu haysiyyetden olmayıp ve illâ karîneye muhtâc olmazdı. Belki duâ lafz-ı “salât”ın vaz'-ı şer' de olan ma'nâ-yı mevzûun lehi için lâzım olduğu haysiyyetden mecâzen isti'mâl eylemesiyle isti'mâli bu i'tibâr ile mukayyedir.

Eğer suâl olunursa ki: Bu sûretde ta'rîf-i mecâzda dahi bu kayd terk olunmak lâyük olurdu.

Cevâbında deriz ki: Evvelen; asl olan kayd-ı mezkûrun zikri olup ve bizim zikrelediğimiz i'tibâr-ı kayd-ı haysiyyet ancak makâm-ı i'tizârdadır. Ve sâniyen; eğer ta'rîf-i mecâzda kayd-ı mezkûr terk olursa ma'nâ (إِنَّ الْكَلِمَةَ الْمُسْتَعْمَلَةَ فِي غَيْرِ مَا هِيَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ غَيْرُ مَا هِيَ مَوْضُوعَةٌ لَهُ) ya'nî “Mevzûun lehinin gayrı olduğu haysiyyetden mevzûun lehinin gayrıda müsta'mele olan kelimedir,” demek olur. Hâlbuki mecâzın mevzûun lehin gayrıda isti'mâli mevzûun lehin gayrı olduğu haysiyyetden olmayıp belki mevzûun lehi irâdeden mânia olan karîne ile berâber mevzûun lehe nev'-i alâka ile müte'allık olduğu haysiyyetden olarak bu i'tibâr ile mukay-

1 İnsan vücudunu mutlak olarak değil de sağlık ve hastalık bakımından inceleyen bilim dalıdır.

2 Su, soğuk olması itibarıyla insan vücudunu soğutur / serinletir.

yedir. Bu cihetden nâşî kayd-ı mezkûrun ta'rif-i hakikatde terki câiz olup mecâzda câiz olmamıştır.

Ve yine Sekkâkî üzere ta'rif-i “mecâz”da galat dâhil olmasıyla itirâz olunup (عَلَىٰ وَجْهِ يَصِحُّ) kavliyle takyîde lüzûm gösterilmiştir. Ve hafî olmasın ki bu galatla murâd sebk-ı lisân ile sehv olmayıp belki an kasdin sâdır olan lügatde hatâdır. Ve bu suâlden cevâbda, galat (مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ عَنِ إِزَادَةِ مَعْنَاهَا) kaydıyla hurûc eder. Zîrâ “Galatda [126] mevzûun lehin adem-i irâdesi üzere karîne nasb olunmaz,” denilmiştir. Lâkin bu cevâb galatdır. Zîrâ bir kimse, indinde olan kitâba işâret ederek ¹(حُدُّ هَذَا الْفَرَسِ) kavliyle hitâb eylese kitâba işâreti feres ile ma'nâ-yı mevzûun lehini murâd etmediğine karîne-i kâtiadır. Ve ²(أَكْتُبْ هَذَا الْفَرَسِ) kavli de böyledir. Zîrâ lafz-ı mezkûru lügatde hatâ olarak isti'mâli ancak bir karîne-i hâliyye veyâ makâliyyenin vücûduyla ma'lûm olur.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَسَمَ الْمَجَازَ إِلَى الْإِسْتِعَارَةِ وَغَيْرِهَا)⁴

Ve Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ mecâzı, istiâre ve gayrısına taksîm eylemiştir. Bu ibârede Şârih-i merhûm (وَقَسَمَ الْمَجَازَ) kavlini (أَيُّ: الْمَجَازَ اللَّغَوِيِّ) kavliyle takyîd eyleyip “lügavî” kaydıyla mecâz-ı aklîyi ve (الرَّاجِعَ إِلَى مَعْنَى الْكَلِمَةِ) kavliyle, kelimenin hükmünde ya'nî karîben zikrolunacağı üzere ﴿وَأَسْئَلُ الْقَرِيْبَةَ﴾ kavli-i şerifinde vâki' olduğu gibi, i'râbda olan mecâzı ve (الْمُتَضَمِّنَ لِلْفَائِدَةِ) kavliyle isti'mâl-ı mukayyed fi'l-mutlak tarîkiyle olan mecâzı ihrâc etmiştir. Zîrâ meselâ (مُسْفَرٌ)'ü şefe-i insân üzere itlâk gibi. Itlâku'l-mukayyed ale'l-mutlak tarîkiyle olan mecâzda tevsia-i lügatden mâadâ bir fâide yoktur.⁷ Ve mecâzın istiâre ve gayrısına sûret-i taksîmi eğer mecâz teşbîhde mübâlağayı mutazammın olursa istiâre ve illâ istiârenin gayrısı olduğu tarîkiyledir.

1 Al bu atı.

2 Bu atı yaz.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 396.

4 Sekkâkî mecâz-ı lügavîyi istiâre olan ve olmayan şeklinde taksim etmiştir.

5 Kelimenin mânâsına râci ve bir fayda içeren mecâz-ı lügavî

6 “Şehir (halkına) sor.” (Yûsuf 12/82)

7 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 397.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَعَرَفَ الْأَسْتِعَارَةَ بِـ «أَنَّ تَذَكُّرَ أَحَدٍ طَرَفِي التَّشْبِيهِ وَتُرِيدَ بِهِ الْآخَرَ مُدَّعِيًا دُخُولَ الْمُشَبَّهِ»)¹

Ve Sekkâkî rahimehullâhu tealâ istiâreyi müşebbehin müşebbeh bih cinsinde duhûlünü iddiâ etdiğin hâlde tarafeyn-i teşbîhden birini zikredip işbu taraf-ı mezkûr ile metrûk olan taraf-ı âhar murâd olunmasıyla ta'rif etmişdir. Meselâ racül-i şücâi esed cinsindedir deyü iddiâ ederek bu iddiâyâ mebnî müşebbeh bihe hâss olan ism-i cinsini ya'nî lafz-ı “esed”i racül-i şücâi için isbât edip racül-i şücâi murâd etdiğin hâlde² (فِي الْحَمَامِ أَسَدٌ) dersin. Ve meselâ meniyye için sebuyyet iddiâsıyla meniyye ile sebu' murâd ederek meniyye için müşebbeh bih olan sebu' havâssından ezfârı isbât edip³ (أَنْشَبَتِ الْمَيْيَّةُ أَظْفَارَهَا)³ dersin. Bu sûrette ism-i “esed”i hayvân-ı müfteris müktesî olduğu gibi şahs-ı şücâ' dahi iktisâ eylemiş olur. Ve misâl-i sâni'de maa'l-ezfâr meniyye maa'l-ezfâr sebu' mevziinde bürûz ü zuhûr etmiş olur. Ve meniyyenin ma'riz-i mezkûrde bulunması meniyye dârr u nâfi' beynini fark etmeyerek nüfûsu iğtiyâl ü ihlâk etmesinde sebua müşârik olmasıyla meniyye esede mümâsil olup beynlerinde fark olmayarak zî nâb u mihleb olması cedîr u lâyık olduğunu ibrâz u beyân ma'rizindedir. Nitekim şân-ı âriyyet de böyledir. Zîrâ müstâir olan kimse şey'-i müsteâr ile berâber müsteâr minh ma'rizinde ibrâz olunup fakat müsteâr minh mâlik ve müstâir gayr-ı mâlik olmaktan mâadâ beynlerinde tefâvüt olmaz. Ve müşebbeh bih gerekse mezkûr olsun ve gerekse metrûk olsun *müsteâr minh* tesmiye olunup ve ism-i müşebbeh bih *müsteâr* ve müşebbeh bihe teşbîh olunan şey' ya'nî müşebbeh *müsteâr leh* tesmiye olunur.⁴

İşte bu mezkûr, kelâm-ı Sekkâkî olup bu kelâmı istiâre-i bi'l-kinâyede müsteâr minh sebu'-i metrûk ve müsteâr lafz-ı “sebu'” ve müsteâr leh meniyye olduğuna delâlet eder. Ve münâsebet-i tesmiyede olan kelâmı müsteâr lafz-ı “sebu'” olmayıp belki meniyyeye isbât olunan meselâ lafz-ı “ezfâr” olduğunu iş'âr eder. Ve kelâm-ı Sekkâkî'den bunların cemîisi-ne münâfi olan tahkîkât karîben îrâd olunur. el-Hâsıl, kavmin zu'mu

1 İstiâreyi, “Müşebbehin müşebbeh bihin cinsine dâhil olduğunu iddia ederek teşbîhin tarafeyninden birini zikredip diğerini kastetmemdir,” şeklinde tanımlamıştır.

2 Hamamda bir aslan var.

3 Ölüm, pençelerini geçirdi.

4 Krş: Sekkâkî, *el-Mifhâh*, s. 477-478.

üzere tahkîk-i istiâre-i bi'l-kinâyede Sekkâkî'den habt u hâlel vâkî' olmuşdur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَسَمَهَا إِلَى الْمُضْرَحِ بِهَا وَالْمَكْنِيِّ عَنْهَا، وَعَنْى بِالْمُضْرَحِ بِهَا أَنْ يَكُونَ الْمَذْكُورُ هُوَ الْمُسَبَّبُ بِهِ وَجَعَلَ مِنْهَا تَحْقِيقِيَّةً وَتَحْيِيلِيَّةً، وَفَسَّرَ التَّحْقِيقِيَّةَ بِمَا مَرَّ)¹

Ve Sekkâkî merhûm istiâreyi, musarraha ve mekniyyeye taksîm edip musarraha ile kendisinde yalnız müşebbeh bih mezkûr olan istiâreyi murâd eyledi. Ve istiâre-i musarrahadan ba'zısını tahyîliyye ve tahkikiyye murâd eyledi. Ve beyt-i Züheyr'de zikri sebkât eylediği üzere bir kısım-ı âhar zikreterek (الْإِسْتِعَارَةُ الْمُحْتَمَلَةُ لِلتَّحْقِيقِي وَالْتَحْيِيلِي)² tesmiye eylediği cihetle Musannif [127] ta'bîr etmeyip (وَجَعَلَ مِنْهَا) ta'bîr eyledi. Zîrâ tahkikiyye ve tahyîliyyeden fehme mütebâdir olan kat'iyen bunlardan birisi olup tahkîk u temsile muhtemel olan kısma adem-i şümûlüdür. Ve tahkikiyyeyi, mürûr etdiği vechile, müşebbeh-i metrûkûn hissen veyâhûd aklen mütehakkîk olmasıyla tefsîr eyledi.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَعَدَّ التَّمثِيلَ مِنْهَا، وَرُدَّ بِأَنَّهُ مُسْتَلْزِمٌ لِلتَّوَكُّبِ الْمُنَافِي لِلِإِفْرَادِ)⁴

Ve Sekkâkî (أَرَاكَ تَقَدَّمَ رَجُلًا وَتَوَخَّرَ أُخْرَى)⁵ kavlinde olduğu gibi alâ sebîli'l-istiâre olan temsîli tahkikiyyeden addeyledi. Zîrâ istiâre-i musarraha-i tahkikiyye kısmında (وَمِنْ الْأَفْئِلَةِ اسْتِعَارَةٌ وَصِفٌ إِحْدَى صُورَتَيْنِ مُتَنَزِعَتَيْنِ مِنْ أُمُورٍ) deyişü kat'iyen beyân ya'nî umûr-i adîdeden intizâ' olunan sûreteynden birini sûret-i uhrâya istiâre dahi emsile-i tahkikiyyeden olduğunu ityân eyledi.

Ve Sekkâkî'nin, temsîli istiâre-i musarraha-i tahkikiyyeden addeylemesi reddolunup “Temsîl ifrâda münâfi olan terkîbi müstelzim olmasıyla mecâz-ı müfred aksâmından bir kısım olan istiâreden addi sahîh değildir,” denildi. Zîrâ tenâfi-i levâzım tenâfi-i melzûmâta delâlet eder. Ve illâ inde vücûdi'l-lâzım vücûd-i melzûm zarûrî olmasıyla ictimâ'-ı mütenâfiyeyn lâ-

1 Sekkâkî istiâreyi *musarraha* ve *mekniyye* olarak taksim etmiştir. İstiâre-i musarraha ile teşbihin mezkûr tarafının müşebbeh bih olduğu istiâreyi kastetmiş, tahkikiyye ve tahyîliyyeyi de istiâre-i musarrahadan saymıştır. İstiâre-i tahkikiyyeyi ise yukarıda geçtiği şekilde izah etmiştir.

2 Tahkîk ve tahyile muhtemel istiâre. bkz. Sekkâkî, *el-Mifîâh*, s. 486.

3 İstiâre-i musarrahayı tahkikiyye ve tahyîliyye olarak taksim etti.

4 Sekkâkî temsîli istiâreyi istiâre-i tahkikiyyeden saymış ise de onun bu görüşü “Temsîl müfredliğe aykırı terkîbi gerektirir,” denilerek reddedilmiştir.

5 Görüyorum ki bir ileri bir geri gidiyorsun.

6 Sekkâkî, *el-Mifîâh*, s. 484.

zım gelir. el-Hâsıl, temsile terkîb ve hakîkate ifrâd lâzım olup ve lüzûmeyn beyninde ya'nî terkîb ile ifrâd miyânında münâfât olmasıyla melzûmeyn olan temsil ve hakîkat beyenlerinde dahi münâfât tahakkuk eder. Ve illâ ictimâ'-ı mütênâfiyeyn lâzım gelir.

Ve bu suâlden cevâb-ı savâb budur ki Sekkâkî temsili mutlak istiâreden bir kısım kılıp yoksa mecâz-ı müfred olan istiâre aksâmından addeylememiştir. Ve mecâz-ı müfredin istiâre ve gayrısına kısmetinden her bir istiâre mecâz-ı müfred olmak lâzım gelmez. Nitekim ¹(الْأَبْيَضُ إِمَّا حَيَوَانٌ أَوْ غَيْرُهُ) denilir. Hâlbuki hayvân ba'zen ebyaz olup ve ba'zen olmaz. Ve husûsiyle Sekkâkî'nin mutlak istiâreyi (الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا وَضِعَتْ لَهُ) kavliyle muarref olan mecâz-ı müfred aksâmından kılmadığına ta'rîf-i mecâzdan sonra "Mecâz inde's-selef iki kısım olup biri lügavî ve diğeri aklîdir. Ve lügavî iki kısım olup birisi ma'nâ-yı kelimeye ve diğeri hükm-i kelimeye râcî'dir. Ve ma'nâya râcî' olan iki kısım olup birisi fâideden hâlî ve diğeri fâideyi mutazammındır. Ve fâideyi mutazammın olan iki kısım olup bir kısmı istiâre ve diğeri gayr-ı istiâredir,"² deyü tahkîkâtı kat'iyen delâlet eder. Zirâ mecâz-ı aklî ve hükm-i kelimeye râcî' olan mecâz (الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا وَضِعَتْ لَهُ) ta'rîfiyle muarref olan mecâzda dâhil olmadıkları zâhir u ma'lûm olmasıyla (الْكَلِمَةُ (... الْمُسْتَعْمَلَةُ) kavliyle muarref olan mecâz mevrîd-i kısmet olmadığı müstefâd olur. Ve bu suâle vücûh-i sâire ile dahi cevâb verilmiştir:

Cevâb-ı evvel; kelime ba'zen mürekkebe âmm olarak lafza dahi ıtlâk olunarak meselâ kelime-i tevhi'de *kelimetullâh* denilmesiyle ta'rîf-i mecâzda olan kelimenin müfred ve mürekkebe şümûliyçün lafz ma'nâsına hamli gayr-ı mümteni' ve bu hâlde temsil dahi aksâm-ı muarrefde dâhil olur.

Lâkin bu cevâb mahall-i nazardır. Zirâ ıstılâh-ı Arabiyye'de kelimenin lafzda isti'mâli mecâz olup min gayri karîne ta'rîfde i'tibârı gayr-ı sahîh ve maa hâzâ istiâreye münkasim olan mecâz fi'l-müfred olduğu kelâm-ı Sekkâkî'de sarîhdir. Ve teslim edelim ki kelime mürekkebe âmm olsun lâkin deriz ki: Kelime ile müfred ve mürekkebe âmm olan ma'nâ murâd olunduktan sonra eğer vaz' ile vaz'-ı şahsî murâd olunursa mürekkebe vaz'-ı şahsî olmadığı cihetle ta'rîfde dâhil olmaz. Eğer şahsî ve nev'iden âmm

1 Beyaz ya canlıdır ya da başka bir şeydir.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 471.

olan vaz' murâd olunursa ilm-i usûlde mütebeyyin olduğu üzere mecâzât vaz'-ı nev'î ile ma'nâ-yı mecâzî izâsına mevzû' olarak bu sûretde ta'rîf-i hakikatde mecâz dâhil olur.

Cevâb-ı sâni; temsîl terkîbi müstelzim olduğu müsellemler olmayıp belki temsîl teşbîh-i temsîlî üzerine mübtenî olan istiâredir. Ve teşbîh-i temsîlî ba'zen tarafeyni müfreddeyn olur. Nitekim ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا﴾¹ nazm-ı celîlinde vâki' olmuştur.

Bu cevâb dahi mahall-i nazardır. Zîrâ bu misillü müşebbeh bihin istiâre-i temsîliyye vâki' olması sâbit olmak lâzım gelse bu cevâb Musannif'in temsîl terkîbi müstelzim olduğunu iddiâ etmesine binâen kelâm-ı Musannif'i redde sâlih olup tevcîh-i kelâm-ı Sekkâkî'ye sâlih olmaz. Zîrâ Sekkâkî (أَرَاكَ تُقَدِّمُ رَجُلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى)² kavlini hakikiyyeden addelemiştir. Bu kelâm ise [128] müşebbeh bihden müfredle ta'bîr olunan temsilden olmadığı ve müfredâtından bir müfredde mecâz olmayıp belki mecâz ma'nâ-yı aslîsinde isti'mâl olunmadığı cihetle nefis-i kelâmda olduğu gayr-ı meşkûkdur. Ve'l-hâsıl eğer temsîl terkîbi müstelzim olmazsa ifrâdı dahi müstelzim olmayıp bu ciheti i'tirâzda kâfidir.

Cevâb-ı sâlis; kelimenin bir şey'e izâfesi veyâhûd hezâr eşyâya iktirân u takyîdi kelimeyi kelime olmaktan ihrâc edemeyeceği cihetle işbu (أَرَاكَ تُقَدِّمُ رَجُلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى) kavlinde istiâre târeten âharı te'hîre mukterin olan ricle izâfe kılınan *takdîm* olup müsteâr leh *tereddüd* olarak bu sûretde tereddüd mevzûun lehinin gayrıda müsta'mele olan kelime olur.

Bu cevâb dahi kendisiyçün gâyet-i iştihâr u hazâkat olan Sadruşşerîa gibi bir zâtın kelâmı ise de gâyet-i sukûtdadır. Zîrâ meczûmdur ki (تُقَدِّمُ رَجُلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى) kavlinde olan (تُقَدِّمُ) lafzı ma'nâ-yı aslîsinde müsta'mel olarak mecâz ancak bu kelâmın ma'nâ-yı aslîsinin gayrıda isti'mâlinde olup ve ma'nâ-yı aslîsi li-ecli'z-zehâb kâim u istâde olarak târeten irâde-i zehâb ile riclini takdîm ve târeten adem-i irâde-i zehâb ile te'hîr eden şahsın sûret-i tereddüdüdür. Ve hakikat-i hâl bu vechile olduğu ilm-i beyânda hazz u müsketi olan zevât için emr-i zâhirdir.

1 "Onların durumu, ateş yakmaya çalışan bir adamın hâline benzer." (el-Bakara 2/17)

2 Görüyorum ki bir ileri bir geri gidiyorsun.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفَسَّرَ التَّخْيِيلِيَّةَ بِـ «مَا لَا تَحَقَّقُ لِمَعْنَاهُ حِسًّا وَلَا عَقْلًا، بَلْ هُوَ صُورَةٌ وَهَمِيَّةٌ مَخْضَةٌ كَلْفُظِ «الْأَطْفَارِ» فِي قَوْلِ الْهَذَلِيِّ: «وَإِذَا الْمَيْتَةُ أَنْشَبَتْ أَطْفَارَهَا»،¹ فَإِنَّهُ لَمَّا شَبَّهَ الْمَيْتَةَ بِالسَّبْعِ فِي الْإِعْتِيَالِ أَخَذَ الْوَهْمُ فِي تَصْوِيرِهَا بِصُورَتِهِ وَاخْتِرَاعِ لَوَازِمِهِ لَهَا، فَاخْتَرَعَ لَهَا مِثْلَ صُورَةِ الْأَطْفَارِ ثُمَّ أَطْلَقَ عَلَيْهَا لَفْظَ «الْأَطْفَارِ»²)

Ve Sekkâkî tahyîliyyeyi³ (مَا لَا تَحَقَّقُ لِمَعْنَاهُ حِسًّا...) kavliyle tefsîr eyledi. Ya'nî istiâre-i tahyîliyye bir şey'dir ki ne hissen ve ne aklen ma'nâsiyçün tahakkuk ya'nî anınçün bir ma'nâ-yı mütehakkık-ı aklî ve hissî olmayıp belki tahkîk-ı aklî ve hissîden kendisine bir şey' muhtelat u meşûb olmayan mahz-ı sûret-i vehmiyyedir. Meselâ Hüzeli'nin (وَإِذَا الْمَيْتَةُ أَنْشَبَتْ أَطْفَارَهَا) kavlinde olan lafz-ı (أَطْفَار) gibi. Zîrâ Hüzeli ne zamân ki meniyyeyi iğtiyâl ü ihlâkde sebua teşbîh eylediyse ve hem meniyyeyi sûret-i sebu'da tasvîre ve levâzım-ı sebuu ve husûsiyle nüfûsu iğtiyâl-i sebuun kıvâmı kendisiyle olan şey'i meniyye için ihtirâa ahz ü şurû' ederek meniyye için ezfâr-ı muhakkaka sûretine mümâsil bir sûret ihtirâ' edip ba'dehû sûret-i ezfâr-ı muhakkakanın misl-i muhterai olan işbu sûret-i vehmiyye üzere lafz-ı (أَطْفَار)'ı itlâk eyledi. Bu sûretde istiâre-i tasrihiyye olur. Zîrâ müşebbeh bih olan ezfâr-ı muhakkaka ismini müşebbeh olup sûret-i ezfâr-ı muhakkakaya şebîhe olan sûret-i vehmiyye üzere itlâk eyledi. Karîne, ezfârın meniyyeye izâfesidir.

İmdi, inde's-Sekkâkî istiâre-i tahyîliyye istiâre-i bi'l-kinâyeye tâbi' olmak vâcib olmayıp ve işbu adem-i vücûbdan için *Miftâh*'da istiâre-i tahyîliyyeyi⁴ (أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ الشَّبِيهَةِ بِالسَّبْعِ)⁴ ve (لِسَانُ الْحَالِ الشَّبِيهَةِ بِالْمُنْكَلِمِ)⁵ ve (رِمَامُ الْحُكْمِ الشَّبِيهَةِ بِالنَّاقَةِ)⁶ kavilleriyle temsîl ederek⁷ istiâre-i tahyîliyye istiâre-i bi'l-kinâyesiz yalnız ezfâr u lisân ü zimâmnda olmasıçün emsile-i mezkûrede teşbîhi tasrîh eyledi.

1 Ebû Saîd es-Sükkerî, *Divânül-Hüzeliyyin*, I, 3.

2 Sekkâkî istiâre-i tahyîliyyeyi "Mânâsi için hissen ve aklen bir gerçeklik söz konusu olmayan bilakis salt vehmî / hayâlî bir suretten ibaret bulunan şey" diyerek izah etmiştir. (Ebû Züeyb) el-Hüzeli'nin (وَإِذَا الْمَيْتَةُ أَنْشَبَتْ أَطْفَارَهَا) "Ölüm pençelerini geçirince..." (Kâmil) mısraındaki (أَطْفَار) gibi. Şâir ölümü can alma açısından yırtıcı hayvana teşbîh edince, hayal gücü, ölümü yırtıcı bir hayvan suretinde tasvir etmeye ve yırtıcı hayvana has özellikleri (levâzım) ölüm için tasarlamaya başlar. Ardından ölüme pençelerin şekli gibi bir şekil yakıştırarak gerçek pençelere benzeyen bu şekil için de *pençeler* kelimesini kullanır.

3 Krş: Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 485.

4 Yırtıcı hayvana benzeyen ölümün pençeleri

5 Konuşan kişiye benzeyen hâlin lisânı

6 Deveye benzeyen hükümün yuları

7 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 485.

Ve Musannif *İzâh*'da tahyîliyyenin istiâre-i bi'l-kinâyeye tâbî' olmayarak vücûdunu kat'îyyen istib'âd ve kelâm-ı bülegâda bunun için misâl olmadığını îrâd edip¹ Ebî Temmâm'ın:

لَا تَسْقِي مَاءَ الْمَلَامِ فَإِنِّي صَبُّ قَدِ اسْتَعْدَبْتُ مَاءَ بُكَاءٍ²

kavlinde Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ lafz-ı (ماء) istiâre-i tahyîliyye olup istiâre-i meknî anhâya tâbî' olmadığını ve bu da Ebî Temmâm melâm için melâmın nefste kıvâm-ı sereyânı ve melâmdan nefsin te'sîri kendisiyle olan mâya şebîh bir şey³ tevehhüm edip mânın melâma izâfesi karînesiyle işbu emr-i vehmî için ism-i mâyı istiâre etmiş olduğunu beyân ve bilâ istiâre-i bi'l-kinâyeye istiâre-i tahyîliyye iktisâ-yı hüsn-i belîğ edemeyeceğine binâen bu sûreti istihcân etmesiyle³ Musannif rahimehullâhu teâlâ "Sekkâkî'nin işbu kelâm-ı Ebî Temmâm'ı bu sûrete haml etmesi bir delîle müstenid olmayıp zîrâ câiz ki melâmı zarf-ı şerâba teşbîh etmiş olsun; bu sûretde istiâre-i bi'l-kinâyeye olup ba'dehû mâyı melâma izâfesi istiâre-i tahyîliyye olur. Veyâhûd melâmı mâya teşbîh edip (لُجَيْنُ الْمَاءِ) kavlinde olduğu gibi müşebbeh bihi müşebbehe izâfe etmiş olsun; [129] bu sûretde istiâreden bir şey' olmaz. Lâkin bu takdîreyne üzere dahi yine teşbîh-i mezkûr müstehcendir. Zîrâ bu sûretlerde lâyük ve teşbîh-i melâma münâsib olan, melâmı zarf-ı şarâb-ı mekrûha veyâhûd nefsi şerâb-ı kerîhe teşbîh olup hâlbuki lafz-ı beyt buna delâletden âri olarak medlûl-i lafz mutlak zarf veyâhûd mutlak mâya teşbîhdır,"⁴ deyü zu'm eylemiştir.

Mefhûm-i Beyt: Te'sîr-i âteş-i ışk u mahabbetle fart-ı hüzn ü bükâsından dolayı hakkında mütesaddî-i levme ü ta'yîb olan şahsa hitâb olup mâ'-i bükâyı isti'zâb u istitâbesinden nâşî mâ'-i melâm ile iskâ olunmamasını ya'nî âb-ı bükâ ile reyyân ve medâr-ı teskîn-i harâret-i ışk olmak üzere giryân olarak bu bâbda levme ü ta'yîr mûcib-i te'sîr olmayıp âb-ı melâm nazar-ı iltifâtından sâkıt olmasıyla kendi hâline terk edilmesini iltimâs eylemiştir.⁵

1 Krş: Kazvîni, *el-İzâh*, s. 307.

2 (Rica ederim, boşuna) bana kınama suyu içirme (ve beni kendi hâlime bırak!) Zira ben gözyaşının suyunu tatlı bulan yanık bir aşığı. (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 2.

3 Krş: Sekkâkî, *el-Mifhâh*, s. 498.

4 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 308.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 556.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفِيهِ تَعَسُّفٌ)¹

Ve tahyîliyyenin ma'nâ-yı mezkûr ile tefsîrinde i'tisâf ve bâb-ı belâgatde marzî olan tarîk-ı vâzihdan meyl ü inhirâf olup bilâ-delîl bir takım i'tibârât-ı adîmü'l-ihyîyâcî iltizâmından ibâretdir. Ba'zuların beyân-ı taassüfde "Eğer emr zu'm-i Sekkâkî üzere olmak lâzım gelse bu istiârenin *tahyîliyye* tesmiye olunmayıp *tevehhümiyye* ta'bîr olunması îcâb ederdi," deyü kelâm-ları gâyet-i sukûtdadır. Zirâ hükemâ hükm-i vehme *tahyîl* tesmiye ederek Şeyh Ali bin Sînâ *Şifâ*'da vehm ile mevsûm olan kuvve hayvânda reîs-i sâhib-i hüküm olup lâkin hükmü hükm-i aklînin gayrı olarak hükm-i tahyîlî olduğunu zikretmiştir.² Ve kezâlik vehmin hayâlde meknûz olan suver ve meânî-i cüz'iyeye beynini terkîb ü tafsîlde hizmet eder bir kuvvesi olup kuvve-i mezkûre aklın istihdâmı hînde *müfekkire* ve vehmin istihdâmında *mütehayyile* tesmiye kıldığını beyân eylemişlerdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيُحَالِفُ تَفْسِيرَ غَيْرِهِ لَهَا بِ «جَعَلَ الشَّيْءِ لِلشَّيْءِ»)³

Ve tefsîr-i mezkûr, Sekkâkî'den gayrularının tahyîliyyeyi (جَعَلَ الشَّيْءِ) kavilleriyle tefsîrine muhâlif olur. Bir şey'i bir şey' için kılmak, meselâ şâir Lebîd'in şemâl için yed kılması ve Hüzeli'nin meniyye için ezfâr isbât eylemesi gibidir. İmdi, tefsîr-i Sekkâkî üzere şemâl için yede şebîhe olan bir sûret-i mütevehhime ihtirâ vâcib olarak sûret-i mezkûre üzere ıtlâk-ı yed istiâre-i tasrîhiyye-i tahyîliyye ve lafz-ı "yed"i mâ vuzia lehinin gayrıda isti'mâl olur. Ve Sekkâkî'nin gayrısı indinde istiâre şemâl için isbât-ı yedden ibâret olup lafz-ı "yed" ma'nâ-yı mâ vuzia lehinde müsta'mele olan hakikat-i lügaviyye olur.⁴

1 (Sekkâkî'nin istiâre-i tahyîliyyeye dâir bu açıklamasında) bir zorlama söz konusudur.

2 İbn Sînâ, *İlmü'n-Nefs min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 161.

3 (Sekkâkî'nin bu izahı), onun dışındakilerin istiâre-i tahyîliyyeye dâir "Bir şeyi bir şey için var kılmak," şeklindeki izahlarıyla çelişmektedir.

4 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu metnin tercümede karşılığı yoktur: إِنَّهُ (ولهذا قَالَ السُّبُعِيُّ عَبْدُ الْقَاهِرِ: إِنَّهُ: فَذُنُقِلَ عَنْ شَيْءٍ إِلَى شَيْءٍ؛ إِذْ لَيْسَ الْمَعْنَى عَلَى لَا جَلَّافٍ فِي أَنْ «الْيَدُ» اسْتِعَارَةً، ثُمَّ إِنَّكَ لَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تَزْعُمَ أَنْ لَفْظَ «الْيَدِ» فَذُنُقِلَ عَنْ شَيْءٍ إِلَى شَيْءٍ؛ إِذْ لَيْسَ الْمَعْنَى عَلَى أَنَّهُ شَبْهَةٌ شَيْئًا بِأَلَيْدٍ، بَلِ الْمَعْنَى عَلَى أَنَّهُ أَرَادَ أَنْ يُثَبِّتَ لِلشَّمَالِ يَدًا) bkz. Teftâzânî, *el-Mutavvel*, III, 646. **Türkçesi:** "Bu nedenledir ki Şeyh Abdülkâhîr şöyle demiştir: 'Burada *el* lafzının istiâre olduğunda ihtilâf yoktur. Ayrıca *el* lafzının bir şeyden (yani aslı anlamından) bir başka şeye (anlama) transfer edildiğini de iddia edemezsin. Zira burada anlam şâirin bir şeyi ele benzetmesi üzerine değil kuzey rüzgârı için bir el var kılma amacı üzerine kurulmuştur.'"

Suâl olunursa ki: Tahyîliyede ma'nâ-yı istiâre ancak tefsîr-i Sekkâkî üzere tahakkuk edip tefsîr-i Musannif üzere tahakkuk etmez. Zîrâ bir şey'de istiâre olması o şey'in hakîkaten lafz-ı müsteârın mâ vuzia lehi olan ma'nâyâ teşbîhini iktizâ eder. Bu ma'nâ ise ma'nâ-yı hakîkîsine teşbîh tevehhüm olunmayarak mücerred bir şey'i bir şey' için kılmakla tahakkuk etmez. Zîrâ sebkât eden tefsîr-i istiârenin muktezâsı budur. Ve eğer mesbûk olan tefsîr-i istiâre istiâre-i tahyîliyenin gayrıya tahsîs olunursa nizâ' nizâ'-ı lafzî ve "İstiâre-i tahyîliyye aksâm-ı mecâz-ı lügavîden bir kısımdır," deyü icmâ'-ı selevin hilâfî olur.

Cevâbında deriz ki: Zikri sebkât edip teşbîhi muktazî olan ma'nâ-yı istiâre ancak aksâm-ı mecâz-ı lügavîden olan istiâre olup bu ise istiâre-i bi'l-kinâyeye ve tahyîliyenin gayrıdır. Ve tahyîliyede ma'nâ-yı istiârenin tahakkuku meniyye için kendisinde olmayan ezfârın istiâre olunmasıdır. Ve nizâ' lafz-ı "ezfâr" hakîkat-i lügaviyye olmak üzere ma'nâ-yı hakîkîsinde veyâhûd mezheb-i Sekkâkî olduğu üzere mecâz-ı lügavî olmasıyçün ma'nâsının gayrıda ya'nî ezfâra şebîhe olan sûret-i vehmiyyede müsta'mele olmasında olup ve bu nizâ' lafzî olmadığı zâhirdir. Ve "Tahyîliyye mecâz-ı lügavîdendir," deyü icmâ'-ı selevle kavî ü hüküm galat olup belki bunun hilâfî üzere iddiâ-yı icmâ'ları gayr-ı baiddir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيَقْتَضِي أَنْ يَكُونَ التَّرْشِيحُ تَحْيِيلِيَّةً لِلزُّومِ مِثْلَ مَا ذَكَرَهُ فِيهِ)¹

Ve Sekkâkî'nin tahyîliyede olan kelâmı terşihin dahi istiâre-i tahyîliyye olmasını iktizâ eder. Zîrâ tahyîliyede zikr u i'tibâr eylediği isbât-ı sûret-i vehmiyyenin mislini terşihde dahi i'tibâr etmek lâzım gelir. Şöyle ki terşih-iyeye ve tahyîliyeden her birerlerinde havâss-ı müşebbeh bihden ba'zısını müşebbeh için [130] isbât mütehakkık olarak tahyîliyede müşebbeh bih olan seuun havâssından ezfâr müşebbeh olan meniyyede isbât olunduğu gibi terşihde dahi ²﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾ kavî-i şerîfnde müşebbeh bih olan iştirâ-i hakîkî havâssından ribh u ticâret müşebbeh olan ihtiyâr-ı dalâlet ale'l-hüdâ için isbât olunmuşdur. Bu sù-

1 (Sekkâkî'nin izahı) terşihin de istiâre-i tahyîliyye olmasını gerektirir. Zira onun tahyîliyede zikrettiği (vehmî bir sûret var kılmanın) benzeri terşihde de lâzım gelmektedir.

2 "İşte bunlar, doğru yolu terk edip dalâleti tercih eden kimselerdir. Fakat alışverişleri bir kâr getirmemiştir." (el-Bakara 2/16)

retde tahyîliyyede ezfâra şebîhe olan sûret-i vehmiyye i'tibâr olunduğu gibi ﴿فَمَا رِبِحْتُمْ بِتِجَارَتِهِمْ﴾ kavlinde dahi terşîh olan ticâret ü ribh için dahi kendilerinde ticâret ü ribhi isti'mâl istiâreteyn-i tahyîliyyeteyn olacak ribhe şebîh bir ma'nâ-yı vehmî ve ticârete şebîh diğeri bir ma'nâ-yı vehmî i'tibâr olunsun. Zirâ terşîh ile tahyîl beyninde fark olmayıp fakat müşebbeh bihe hâss olan şey kendisiyçün isbât olunan müşebbehden ya'nî tahyîliyyede meselâ mevtden mevzûun lehi olan “meniyye” lafzıyla ve terşîhde lafz-ı mevzûun lehinin gayrıyla ta'bîr olunur. Meselâ nazm-ı mezkûrde müşebbeh ihtiyâr-ı dalâl ve hüdâyî dalâle istibdâl olup bundan mevzûun lehi olmayan lafz-ı “iştirâ” ile ta'bîr olunmuştur.

İşte Musannif'in *İzâh*'da zikrelediği kelâmdan maksûd bu ma'nâdır. Zirâ demiştir ki: “Tahyîl ve terşîhden her birerlerinde müşebbeh bihe hâss olan levâzımın müşebbehe isbâtı mevcûd olup şu kadar ki tahyîliyyede müşebbehden ta'bîr mevzûun lehi olan lafz ile ve terşîhde ta'bîr lafz-ı mevzûun lehinin gayrıyladır.”¹ Musannif'in bu kelâmında olan müşebbehden murâd, müşebbeh bihin ba'zı levâzımı kendiye isbât olunan müşebbeh-i ma'hûddur. Ve bu ma'nâ ba'zılara hafî olarak bu mahalde müşebbeh ile murâd sûret-i muhakkakaya şebîhe olan sûret-i vehmiyye olmasını tevehhüm etmesiyle “İstiâre-i mürâşşahada müşebbehden lafz-ı mevzûun leh ile ta'bîr olunmadığı gibi tahyîliyyede dahi müşebbeh lafz-ı mevzûun lehiyle muabber olmayıp belki lafz-ı müşebbeh bihle ta'bîr olunmuştur. Meselâ meniyye için olan sûret-i vehmiyye sûret-i muhakkaka olan müşebbeh bihe mevzû' ezfâr ile muabberdir,” deyü i'tirâza tasaddî etmiştir. Bu ise sehv-i zâhirdir.

Hülâsa, tahyîliyyede müşebbeh kendi lafzıyla ve terşîhde lafzının gayrıyla muabberdir. Ve bu fark tahyîliyyede ma'nâ-yı mütevehhemîn vücûb-ı i'tibârını ve terşîhde adem-i i'tibârını muktazî olmamasıyla ehadühümâda i'tibâr ve âharında adem-i i'tibâr tahakkümdür.

Ve terşîhin aksâm-ı mecâz ve istiâreden olmadığına Sâhib-i *Keşşâf*'ın ²﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾ kavli-i şerîfinde habl ahdullâh için ve i'tisâm vüsûk bi'l-ahd için istiâre veyâhûd lafz-ı “i'tisâm” istiâre-i habl için hable

1 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 307.

2 “Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız sarılın.” (Âl-i İmrân 3/103)

münâsib ü mülâyim olan şey' ile terşih olduğunu beyânı¹ dahi delâlet eder. Zîrâ terşihî istiâreye mukâbil kılmıştır.

Ve hâsıl-ı i'tirâz-ı Musannif, tahyîliyye ile terşih beyninde ehadühümâda sûret-i vehmiyyeyi i'tibâr ve âharda adem-i i'tibârı mûcib olacak sûretde fark ile mutâlebe olup taraf-ı Sekkâkî'den bu i'tirâza cevâb² budur ki: Tahyîliyyede havâss-ı müşebbeh bihden olup müşebbehe taalluk u münâsebeti olmayan emr ya'nî meselâ ezfâr müşebbeh olan meselâ meniyyeye mukârin olduğu cihetle emr-i mezkûru mecâza haml ederek müşebbeh için isbâtı mümkün olan emr-i mütevehhemden ibâret kılarak lâkin terşihde lafz-ı müşebbeh bihe mukârin olduğundan mecâzen emr-i mütevehhemden ibâret kılmaklığa muhtâc olmamıştır. Zîrâ müşebbeh bihi maa levâzimihî o ma'nâ kılmıştır. Bu sûretde müşebbeh bih ile murâd ma'nâ-yı mecâzîdir denilmekliğe mahal olamaz. Meselâ³ (رَأَيْتُ أَسَدًا يُفْتَرِسُ أَقْرَانَهُ) ve (رَأَيْتُ) kavillerimizde müşebbeh bih evvelde iftirâs-ı hakîkî ile mevsûf olan esed ve sâni'de telâtum-i emvâc-ı hakîkî ile mevsûf olan bahrdır. Ammâ⁵ (أَطْفَارُ الْمَيْبَةِ) bunun hilâfı olup zîrâ meniyyeye izâfesi sahîh olmasıçün ezfâr sûret-i mütevehhemeden mecâzdır.

Eğer suâl olunursa ki: Müşebbeh bih ma'nen maa levâzimihî olduğu ya'nî meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا يُفْتَرِسُ أَقْرَانَهُ) kavlinde iftirâs-ı akrân ile mevsûf u mukayyed olan hayvân-ı mezkûr olması i'tibâr kılındığı sûretde terşih istiâreden hâric ve istiâre üzere zâid olmaz. Hâlbuki terşih ba'de tamâmî'l-istiâre mübâlağa için ityân olunur.

Cevâbında deriz ki: Mukayyed ile mecmû' beyninde fark olup ve terşihîyyede müşebbeh bih terşih ile mukayyed olan şey' olarak mecmû'-i mürekkeb değildir. Zîrâ müşebbeh bih yalnız mevsûf olup sıfat hâric [131] olarak mevsûf ile sıfatın mecmûundan mürekkeb değildir. Ve hem de terşihîn istiâre üzere ziyâde olmasının ma'nâsı bi-dûni't-terşih istiâre tâmmе olmasındır.

1 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 386.

2 Teftâzânî'nin ibaresi (... وَجَوَابُهُ أَنَّ الْأَمْرَ...) (bkz. *el-Mutavvel*, III, 657) şeklinde olup mütercim zamiri Sekkâkî'ye göndermiştir. *Mutavvel* nâşiri Ca'ferî ise zamirin Kazvîni'ye döndüğünü ifade etmektedir. Krş: *el-Mutavvel*, III, 657 (1 no.lu dipnot).

3 Düşmanlarını parçalayan bir aslan gördüm.

4 Dalgaları birbiriyle çarpışan bir deniz gördüm.

5 Ölümün pençeleri

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَعَنَى بِالْمَكْنِيِّ عَنْهَا أَنْ يَكُونَ الْمَذْكُورُ هُوَ الْمُشَبَّهَ عَلَى أَنَّ الْمُرَادَ بِ«الْمَيْتَةِ» هُوَ السَّبُعُ بِادِّعَاءِ السَّبْعِيَّةِ لَهَا بِقَرِينَةٍ إِضَافَةِ الْأَطْفَارِ إِلَيْهَا)¹

Ve Sekkâkî istiâre-i meknî anhâ ile tarafeyn-i teşbîhden taraf-ı mezkûr müşebbeh olup ve bununla iddiâen müşebbeh bih murâd olunmasını kasdeyledi. Şu vechile ki ² (وَإِذَا الْمَيْتَةُ أَنْشَبَتْ أَطْفَارَهَا) kavlinde havâss-ı sebu'dan olan ezfârın meniyyeye izâfesi karînesiyle ve meniyye için sebuîyyet iddiâsı ve sebuun gayrı bir şey' olmasının inkârı tarîkiyle meniyye ile murâd sebu' olup müşebbeh olan meniyye zikrolunarak müşebbeh bih olan sebu' murâd olunmuşdur. İmdi, istiâre-i bi'l-kinâyeye tahyîliyeden münfekk olmaz. Şu ma'nâca ki istiâre-i tahyîliyyesiz istiâre-i bi'l-kinâyeye mevcûd olamaz. Zîrâ havâss-ı müşebbeh bihin müşebbehe izâfesi istiâre-i tahyîliyedir.

Ve alâ mezhebi's-Sekkâkî kavli-i mezkûrde meşhûr olan takrîr-i istiâre-i bi'l-kinâyeye ve tahyîliyye şu vechiledir ki mefhûm-i "meniyye" mefhûm-i "sebu" a teşbîh olundu. Nidde kahr u galebe ile nüfûsu iğtiyâl u ihlâkde meniyye sebu' cinsinden iddiâ olunarak sebuun kısım-ı gayr-ı müteârefi kılındı. Lafz-ı "meniyye" sebu' mefhûmiyçün istiâre olundu. "Meniyye" lafzı zikrolunup hakîkaten mevt ve iddiâen sebu' ma'nâsı kasd ü irâde olundu. Bu istiâre, istiâre-i mekniyye oldu. Ve tahyîliyede ezfâr-ı muhayyele ezfâr-ı muhakkakaya teşbîh olundu. Nidde, hey'etde ve şekilde ezfâr-ı muhayyele ezfâr-ı muhakkaka cinsinden iddiâ olundu. Ezfâr-ı muhakkakaya mevzû olan "ezfâr" lafzı ezfâr-ı muhayyele için istiâre olundu. Ezfâr zikrolunup ezfâr-ı muhayyele ma'nâsı kasd u irâde olundu. Ve bu istiâre istiâre-i tasrîhiyye-i tahyîliyye ve istiâre-i bi'l-kinâyeye karîne oldu.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَرُدُّ بَيِّنًا لَفْظَ الْمُشَبَّهِ فِيهَا مُسْتَعْمَلٌ فِيمَا وَضِعَ لَهُ تَحْقِيقًا، وَالْإِسْتِعَارَةُ لَيْسَتْ كَذَلِكَ وَإِضَافَةُ نَحْوِ الْأَطْفَارِ إِنَّمَا هِيَ قَرِينَةُ التَّشْبِيهِ)³

Ve Sekkâkî'nin istiâre-i meknî anhâ için ihtiyâr eylediği tefsîr-i mezkûr reddolunmuşdur ki istiâre-i bi'l-kinâyede lafz-ı müşebbeh ya'nî meselâ

1 Sekkâkî istiâre-i mekniyye ile mezkûr olan tarafın müşebbeh olduğu istiâreyi kastetmektedir. Buna göre, *ölüm* ile murâd edilen şey, ölüm için yırtıcılık iddiasında bulunmak suretiyle *yırtıcı hayvan* olmaktadır. Karînesi ise yırtıcı hayvana ait bir özellik olan *pençeleri* ölüme nispet etmektir.

2 Ölüm pençelerini geçirinçe...

3 Sekkâkî'nin istiâre-i mekniyye hakkındaki bu görüşü, "Burada müşebbehe ait olan lafız vaz edildiği aslı anlamında kullanılmış olmaktadır. Hâlbuki istiâre böyle değildir. *Pençeler* gibi unsurların müşebbehe nispeti ise ancak teşbîhin karînesi olabilir," denilerek reddedilmiştir.

“meniyye” hakikaten mâ vuzia lehinde müsta'meldir. Zîrâ “meniyye” ile murâd *mevt* olup gayrısı olmadığı kat'iyyen ma'lûmdur. Hâlbuki istiâre böyle olmayıp mâ vuzia lehinin gayrıda müsta'meldir. Zîrâ Sekkâkî istiâreyi ehad-i tarafeyn-i teşbîh zikrolunup taraf-ı âhar murâd olunmasıyla tefsîr edip ve ¹(الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَتْ لَهُ بِالتَّحْقِيقِ) kavliyle müfesser olan mecâz-ı lügavîden bir kısım kılmışdır. Ve istiâreye karîne kıldığı ezfâr emsâlinin izâfesi nefsd e muzmer olan teşbîhin ya'nî meniyyenin sebua teşbîhinin karînesidir. Ve Musannif'in işbu (...وَإِضَافَةٌ نَحْوِ الْأَطْفَارِ...) kavli ke-enne “Eğer meniyye ile ma'nâ-yı hakikîsi murâd olursa ezfârın meniyyeye izâfesinin ma'nâsı nedir?” deyü vârid olan suâl-i mukaddere cevâb olup ve illâ bu kavil için i'tirâzda medhal yokdur.

Eğer îrâd olunursa ki: Sekkâkî kitabında kendisiyle bu i'tirâzdan tefassî vü halâs hâsıl olacak kelâm îrâd eylemiştir. Zîrâ evvelen; îrâd-ı suâl ile demiştir ki: “İstiâre, müsteâr lehin müsteâr minh cinsinden olduğunu iddiâ ve müsteâr minhin gayrı bir şey' olmasını inkâr iktizâ eder. Hâlbuki istiâre-i bi'l-kinâyenin mebnâsı müşebbehi ism-i cinsiyle zikr üzerine olup ve bir şey'in hakikatini ism-i cinsiyle tasrîhden ekmele i'tirâf olamaz.”²

Ve sâniyen; bu suâlden cevâbda demiştir ki: “Biz istiâre-i musarrahada müsemmâ-yı müşebbehe icrâ etdiğimiz şey'i istiâre-i bi'l-kinâyede ism-i müşebbehe icrâ ederiz. Şöyle ki istiâre-i musarrahada zikri mürûr eden te'vîl ile ya'nî müşebbeh bihin cinsinde idhâl te'vîlini irtikâb ile ma'nâ-yı şücâ' lafz-ı “esed” için müsemmâ olduğunu iddiâ edip hattâ ki şücâ' için bir taraftan iddiâ-yı esediyyet ve bir taraftan heykel-i mahsûs ya'nî esed-i hakikîyi irâdeden mânia olan karîneyi nasb u ikâmet beyninde olan tenâkuzdan bizim için tefassî teheyvü' eylediği gibi istiâre-i bi'l-kinâyede dahi irtikâb-ı te'vîl ile ya'nî efrâd-ı sebuu müteâref ve gayr-ı müteâref olmak üzere iki kısım addedip teşbîhde mübâlağa için meniyyeyi cins-i sebu'da idhâl ve ism-i meniyyeyi sebua mürâdif kılarak sebu' için ism olduğunu iddiâ ederiz. Ve ba'dehü 'Vâzı' meniyye ve sebu' lafzları gibi iki [132] ismi hakikat-i vâhideye vaz' edip de bu lafzların lafzeyn-i müterâdifeyn olmasın ne vechile sahîh olabilir?’ deyü tahyîl ve tevehhüm tarikiyle bunların

1 Vaz edildiği hakikî / aslı anlamın dışında bir anlamda kullanılan kelime.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 487.

lafzeyn-i müterâdifeyn olmasına zâhib oluruz. Ve bu tarîk ile bizim için lafz-ı “meniyye”yi tasrîh ile berâber meniyye için sebuiyyet da‘vâsı tehey-yü’ eder.”¹

İşte Sekkâkî’nin bu kavliyle i’tirâz-ı mezkûrden tefassî hâsıl olur. Zîrâ lafz-ı “meniyye” lafz-ı “sebu” için mürâdif kılındığı gibi meniyyenin mevtde isti‘mâli sarîh lafz-ı “sebu”u mevtde isti‘mâl gibi bi-tarîki’l-mecâz olmuş olur.

Cevâbında deriz ki: Bu kelâmın kâffesini teslîm edelim. Lâkin bu tevcîh lafz-ı “meniyye”nin ale’t-tahkîk min gayr-i te‘vîl mâ vuzia lehinin gayrıda müsta‘mel olmaklığını iktizâ etmez ki hattâ ta‘rîf-i mecâzda idhâl ve ta‘rîf-i hakikatden ihrâc olunsun. İmdi, müsemmâ-yı racül-i şücâi bi-tarîki’t-te‘vîl müsemmâ-yı esed cinsinden kıldığımız sûretde lafz-ı “esed”in racül-i şücâ‘da isti‘mâli bi-tarîki’l-hakîka olmayıp belki mecâz olduğu gibi ism-i meniyyeyi bi-tarîki’t-te‘vîl ism-i sebua mürâdif kıldığımız sûretde dahi meniyyenin mevtde isti‘mâli bi-tarîki’l-mecâz olmaz ki hattâ istiâre olsun; belki hakikatdir, fe’l-yüteemmel.

Ve hâsıl-ı kelâm, bu mevzi’de meniyye ile murâd mevt olup ve lafz-ı “meniyye” mevt için mevzû’ olduğu her bir şahsın ma‘lûmu olarak elbette mecâz olamaz. Ve bu cevâb üzerine ba‘zıların lafz-ı “sebu” için meniyye mürâdif kılındıktan sonra meniyyenin mevtde isti‘mâli iddiâen mâ vuzia lehinde isti‘mâl olup hakîkî olmadığını ve kezâlik ba‘zı âharın meniyye ile murâd müşebbeh bih olan sebua olduğunun adem-i imkân-ı inkârını iddiâları mündefi‘ olur. Ammâ kavli evvelin indifâi zîrâ iddiâ-yı terâdüf terâdüfü mücib olmaz. Ve iddiâ-yı sebuiyyet mevt hakikaten mevtin lafz-ı “meniyye” için mevzûun leh olmamasını îcâb eylemez.² Ve ammâ kavli-sânînin indifâi zîrâ deriz ki: Müşebbeh bih sebua’-i hakîkî-i müteâref olup sebua’-i iddiâ-i gayr-ı müteâref değildir. Zîrâ sebua’-i iddiâ ancak müşebbeh olan meniyyenin aynıdır ve bu da zâhirdir.

Belki redd-i Musannif’den cevâb budur ki: Ta‘rîf-i hakikatde kayd-ı “haysiyyet” murâd olduğunu zikretmiş idik. İmdi hakikat, hakikaten mevzûun lehi olan şey’de hakikaten mevzûun lehi olduğu haysiyyetden isti‘mâl

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 487-488.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 410.

olunan kelimedir. Ve biz ¹ (أَنْشَبَتِ الْمَيِّتَةُ أَظْفَارَهَا) kavlimizde lafz-ı “meniyye”-nin mevtde isti‘mâli mevzûun leh-i hakîkisinde mevzûun leh-i hakîkisi olduğu haysiyyetden isti‘mâl olduğunu teslîm etmeyiz. Belki burada meniyyenin mevtde isti‘mâli, zikri mürûr eden te’vîl ile lafz-ı “meniyye” kendisiy-çün mevzûa olan efrâd-ı sebu‘dan mevt bir ferd kılındığı haysiyyetdendir. Ve bunun beyânı, çünkü lafz-ı “meniyye”nin mevtde isti‘mâli meselâ takarrub-i mevt-i fülânı beyân sadedinde îrâd olunan ² (ذَنَّتْ مَيِّتَةٌ فُلَانًا) kavlinde olduğu gibi ba’zen mevt mevzûun lehi olduğu i’tibârıyla olur. Ve ba’zen ³ (أَظْفَارُ الْمَيِّتَةِ) kavlinde olduğu gibi lafz-ı “meniyye” sebu‘ için mevzû‘ ve sebua mürâdif olup ve mevt efrâd-ı sebu‘dan ferd-i gayr-ı müteâref olduğu i’tibârıyla olur. Bu sûretde bi’tibârî’l-evvel meniyyenin mevtde isti‘mâli alâ sebîli’l-hakîka olup bi’tibârî’s-sânî isti‘mâli bunun hilâfında olur. Zîrâ bi’tibârî’s-sânî meniyyenin mevtde isti‘mâli mevzûun leh-i hakîkisi olduğu haysiyyetden olmayıp belki lafz-ı “meniyye” sebua mürâdif ve mevt efrâd-ı sebu‘dan bir ferd olduğu haysiyyetdendir. Fe’l-yüfhem.

İşte bu cevâb, kavmin fehmetdiği üzere tevcîh-i kelâm-ı Sekkâkî’de mümkün olan şey’in gâyeti olup lâkin bu dahi işkâlden hâlî değildir. Zîrâ farz-ı teslîmde hâsıl-ı müfâdı kayd-ı “haysiyyet”in intifâsına ya’nî isti‘mâli mevzûun lehi olduğu haysiyyetden olmamasına mebnî lafz-ı “meniyye”nin mevtde isti‘mâli hakikat olmamasından ibâret olup bu ise mâ vuzia lehinin gayrıda müstâmel olduğunu îcâb etmez. Ve mâ vuzia lehinin gayrıda müstâmel olmadığı gibi mecâz olamaz.⁴

Şârih-i merhûm buyurur ki: Taraf-ı Sekkâkî’den cevâbda hakk olan, istiâre-i bi’l-kinâye bi-tarîki’l-iddiâ mevkiinde mürâdifi olan lafz-ı “meniyye” vâki‘ olup redîf ü lâzımının zikriyle kendisinden kinâye olunan lafz-ı “sebu”dur. el-Hâsıl (أَنْشَبَتِ الْمَيِّتَةُ أَظْفَارَهَا) kavlinde lafz-ı müsteâr sebu‘ olup fakat bundan redîf ü lâzımı olan ezfâr lafzının zikriyle kinâye olarak mevkiinde iddiâen mürâdifi olan lafz-ı “meniyye” [133] vâki‘ olmuştur. Ve meniyye ya’nî mevt müsteâr leh ve hayvân-ı müfteris müsteâr minhdir. Nitekim beyânı sebkât eylemiştir. Ve Sekkâkî istiâre-i bi’l-kinâyeyi zik-

1 Ölüm pençelerini geçirdi.

2 Falanın eceli yaklaştı.

3 Ölümün pençeleri

4 Krş: Cürcânî, *Hâşiye*, s. 393-394.

izâfe-i ezfârî karîne kıldığı vechile karîne-i tebeyyeyi dahi istiâre-i meknî anhô ve istiâre-i tebeyyeyi istiâre-i meknî anhôya karîne kıldı. İmdi, ¹(نَطَقَتِ الْحَالُ بِكَذَا) kavlimizde kavm (نَطَقَتْ) lafzını istiâre-i tebeyye olarak (دَلَّتْ)'den istiâre ve lafz-ı “hâl”i nutkun delâlet için istiâresine karîne kıldılar. Ya'nî hâl ma'nâ-yı hakîkisinde olup mütekellimden istiâre-i bi'l-kinâyeye etmediler. Ve Sekkâkî hâli mütekellimden istiâre-i bi'l-kinâyeye kılıp ve nutkun hâle nisbetini bu istiâyeye karîne kıldı. Ve ânifü'l-beyân ²(...نَقَرِيهِمْ لَهْدَمِيَّاتٍ) kavillerinde dahi (لَهْدَمِيَّاتٍ)'i alâ sebîlî't-tehekküm mat'ûmât-ı şehiyyeden istiâre-i bi'l-kinâyeye ve lafz-ı “kırâ”nın (لَهْدَمِيَّاتٍ)'e nisbeti bu istiâyeye karîne olmasını ihtiyâr eyledi. Sâir emsile dahi bunlara makîsdir. Meselâ ³﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ kavli-i şerîfinde adâvet ü hazeni iltikât için olan illet-i gâiyyeden istiâre-i bi'l-kinâyeye kılıp “lâm”-ı ta'lîlin adâvet ü hazene nisbetini bu istiâyeye karîne eylemişdir. Ve kezâlik ⁴﴿وَلَأَصْلِبَنَّكُمْ فِي جُدُوعِ النَّحْلِ﴾ kavlinde cüzûu zurûf u emkineden istiâre-i bi'l-kinâyeye kılıp ﴿فِي﴾ lafzının bunda isti'âmîni karîne kılmışdır. el-Hâsıl, kavmin istiâre-i tebeyyeye karîne kıldıklarını Sekkâkî istiâre-i bi'l-kinâyeye ve tebeyye kıldıklarını işbu istiâyeye bi'l-kinâyeye karîne itibâr eylemişdir. Ve Sekkâkî'nin bu sûreti ihtiyârdan garazı zabta akreb olmak üzere aksâm-ı istiâyeyi taklîldir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَرُدُّ بِأَنَّهُ إِنْ قَدَّرَ التَّبَعِيَّةَ حَقِيقَةً لَمْ تَكُنْ تَحْيِيلِيَّةً وَذَلِكَ بَاطِلٌ بِالْإِتِّفَاقِ)⁵

Ve Sekkâkî'nin işbu ihtiyâr eylediği kelâm reddolunmuşdur ki Sekkâkî meselâ (نَطَقَتِ الْحَالُ بِكَذَا) kavlinde olan (نَطَقَتْ) lafzını ma'nâ-yı hakîkisine haml edip işbu tebeyyeyi hakikat addederse istiâre-i tahyîliyye olmaz. Zîrâ inde's-Sekkâkî tahyîliyye mecâzdır. Çünkü tahyîliyyeyi zikru'l-müşebbeh bih ve irâdetü'l-müşebbeh kavliyle müfesser olan mecâz aksâmından bir kısım olan istiâre-i musarrahun bihâ aksâmından kılmışdır. Fakat [134] tahyîliyyede müşebbeh kendisiyçün ne hissene ve ne aklen tahakkuk olma-

1 Durum bunu anlatıyor.

2 Onlara mızraklar ikram ediyorduk. (Basît) Beyit için bkz. Kutâmî, *Divân*, s. 90.

3 “Çünkü onlara düşmanlık edecek ve kendileri için üzüntü kaynağı olacaktı.” (el-Kasas 28/8)

4 “Sizi hurma kütüklerinde sallandıracağım.” (Tâhâ 20/71)

5 Sekkâkî'nin tercihi, “Tebeyyeyi hakikat sayıyorsa, tebeyye istiâre-i tahyîliyye olamaz. (Zira istiâre-i tahyîliyye Sekkâkî'ye göre bir mecâzdır. O hâlde istiâre-i meknîyye istiâre-i tahyîliyyeyi gerektirmemiş olur ki) bu da ittifakla bâtildir,” denilerek reddedilmiştir.

yıp belki sûret-i vehmiyye-i mahzâdan olan şey' olmasının vücûbunu i'ti-bâr eylemiştir. el-Hâsıl, inde's-Sekkâkî istiâre-i musarraha-i tahkikiyye ile musarraha-i tahyiliyye beyninde fark yalnız tahyiliyyede müşebbeh sûret-i vehmiyye olmasından ibâret olup musarraha kısmındandır. Ve tebeiyye tahyiliyye olmadığı gibi (نَطَقَتِ الْحَالُ) misillüde bi-dûni't-tahyiliyye meknî anhâ mevcûd olmasıyla istiâre-i meknî anhâ tahyiliyyeyi müstelzim olmuş olmaz. Zîrâ bi-dûni'l-lâzım vücûd-i melzûm muhâldir. Hâlbuki meknî anhânın tahyiliyyeyi adem-i istilzâmı bi'l-ittifâk bâtıldır. Ve ancak hilâf tahyiliyyenin meknî anhâya istilzâmında olup inde's-Sekkâkî الشَّيْبَةُ الشَّيْبَةُ (أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ الشَّيْبَةُ) kavlinde olduğu gibi gayr-ı müstelzimdir.¹

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْأَلْفَاكُونَ اسْتِعَارَةً، فَلَمْ يَكُنْ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ مُغْنِيًا عَمَّا ذَكَرَهُ غَيْرُهُ)²

Ve eğer Sekkâkî meknî anhâya karîne kıldığı tebeiyyeyi hakikat takdîr etmeyip de belki mecâz add ü takdîr ederse bu sûretde (نَطَقَتِ الْحَالُ) emsâli tebeiyye istiâre olup mecâz-ı mürsel olmaz. Zîrâ ma'neyeyn beyninde olan alâka ancak müşâbehettir. Ve biz istiâre ile bundan gayrısını murâd etmeyiz. Bu sûretde Sekkâkî'nin zâhib olduğu şey' ya'nî tebeiyyeyi meknî anhâya reddi, gayrılarının zikreyledikleri şey'den ya'nî istiâre-i tebeiyye ve gayrısına taksîmden muğnî olmaz. Zîrâ Sekkâkî (نَطَقَتِ الْحَالُ) kavlinde (نَطَقَتِ) lafzını hakikat kılmak mümkün olamayıp belki istiâre takdîr etmesi lâzım geldiği ve fi'ilde olan istiâre ise ancak tebeiyye olduğu cihetle âhiru'l-emr istiâre-i tebeiyyeye kâil olmaklığa muzdarr u mecbûr olmuş olur. Ve ba'zıların saded-i cevâbda “Mücerred alâkanın müşâbehettir olması istiârenin sübûtunda kifâyet etmeyip belki teşbîhde kasd-ı mübâlağa ile berâber müşâbehettir celiyye olduğu sûretde istiâre olur. Ve (نَطَقَتِ الْحَالُ) misillüde bu emreynin tahakkuku memnû'dur,”³ demesi şâyân-ı iltifât değildir.

1 Yırtıcı hayvana benzeyen ölümün pençeleri.

2 “Değilse yani Sekkâkî tebeiyyeyi hakikat saymayıp (mecâz sayıyorsa,) tebeiyye (mecâz-ı mürsel değil) istiâre olur. Buna göre Sekkâkî'nin benimsediği (istiâre-i tebeiyyeyi istiâre-i mekniyyeye dâhil etme) fikri, diğer âlimlerin zikrettiği şeye (yani istiâreyi tebeiyye ve diğerlerine taksim etmeye) olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz.”

3 Siyâlkütü, bu yorumun Halhâlî'ye ait olduğunu belirtmektedir. bkz. *Hâşiye*, II, 414. Krş: Halhâlî, *Miftâhu Telhisi'l-Miftâh*, s. 620-621.

Ve kezâlik, bu fennin gayrıda hazâkati olan ba'zı zât,¹ i'tirâz-ı Musannif'den cevâb olmak üzere îrâd etmişlerdir ki: “(نَطَقْتُ) lafzı hakikat olduğu sûretde istiâre-i tahyîliyye mevcûd olmayacağını teslîm etmeyiz. Zîrâ istiâre-i tahyîliyye (نَطَقْتُ)'da olmayıp belki hâl için lisân kılmak tarîkiyle “hâl” dedir. Ve hem de Sekkâkî'nin (لَا يَنْفَكُ الْمَكْنِيُّ عَنْهَا عَنِ التَّحْيِيلِيَّةِ) kavlinin ma'nâsı ‘Tahyîliyye meknî anhôy müstelzim’ demek olup Musannif'in fehmeylediği gibi ‘Mekniyye tahyîliyyeyi müstelzimdir,’ ma'nâsına değildir. Bu sûretde (نَطَقَ لِسَانَ الْإِنْسَانِ) denilip lisân ile hâl için lisân-ı insân menzilesinde sûret-i tahyîliyye murâd olunsa ol hâlde mütekellimin hâl için istiâresi lâzım gelerek istiâre-i mekniyye ve tahyîliyye mevcûd olur. Ve ammâ (نَطَقَتِ الْحَالُ بِكَذَا) denilse bu sûretde istiâre-i mekniyye mevcûd olup tahyîliyye bulunmaz. Zîrâ tahyîliyye istiâre-i musarraha aksâmından olup (نَطَقَتِ الْحَالُ)'de ise müşebbeh bih gayr-ı musarrahdır.”

Ba'zı mezkûrun cevâbı bundan ibâret olarak bunun kelâm-ı Sekkâkî'ye kat'an misâs ü taalluku olmayıp zikrettiği şey'lerin cümlesi tasrîhât-ı Sekkâkî'ye muhâlifdir.² Ve buna dâir *Hâşiye*'de³ îzâhât var ise de asl-ı kelâm fâide-i zâideden ârî olduğu cihetle tafsiline hâcet görülemedi.

Eğer îrâd olunursa ki: Musannif'in “İstiâre-i meknî anhônın tahyîliyyeyi istilzâmı bi'l-ittifâkıdır,” kavlinen murâdı Sekkâkî'den gayrılarının ittifâkı demekse bu kelâm ibtâl-i kelâm-ı Sekkâkî üzere delîl olamaz. Zîrâ Sekkâkî gayrılarıyla saded-i hilâfda ya'nî sâir ehl-i fenne muhâlefetle kasd-ı ihtirâ'-ı mezhebdedir. Maa zâlik Sekkâkî'den mâadâsının dahi istilzâm-ı mezkûrde ittifâkı gayr-ı müsellemler olup zîrâ Sâhib-i *Keşşâf* عَهْدَ كَيْفَ يُتَقَضُونَ⁴ kavli-i şerîfde ahdde istiâre-i bi'l-kinâye ve hable teşbîh olup ve nakz ibtâl-i ahd için istiâre olduğunu tasrîh etmiştir. İbtâl-i ahd ise aklen emri mütehakkık olup vehmî olmamasıyla işbu nazm-ı celilde olan istiâre-i bi'l-kinâyenin karînesi istiâre-i tahkikiyye olup tahyîliyye olmaz. Ve eğer ittifâk-ı mezkûrden murâd Sekkâkî ve gayrısının ittifâkı ise butlânı zâhirdir.

1 Bu zâtın Sadruşşerîa olduğu söylenmektedir. bkz. *el-Mutavvel*, III, 679 (2 no.lu dipnot).

2 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu ifadenin tercümede karşılığı yoktur: (وَالْعَجَبُ مِمَّنْ يَقُومُ بِالذَّبِّ عَنْ كَلَامِ أَحَدٍ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْظُرَ فِيهِ أَذَى نَظَرَةٍ) bkz. *el-Mutavvel*, III, 682. **Türkçesi:** “Bir kişinin görüşünü üzerinde azıcık bile kafa yormadan savunmaya kalkışanların düştüğü durum ne tuhaf!”

3 Krş: Cürcânî, *Hâşiye*, s. 396.

4 “Onlar, Allah ile yaptıkları anlaşmayı bozarlar.” (el-Bakara 2/27)

Zîrâ Sekkâkî meknî anhânın tahyîliyeden adem-i infikâki ancak mezheb-i selef olduğunu tasrîh eylemiştir. Ve inde's-Sekkâkî mekniyye ve tahyîliyye beyninde aslâ lüzûm olmayıp [135] belki (أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ الشَّيْخَةِ بِالسَّمْعِ) kavlinde zikrelediği gibi bi-dûni'l-mekniyye tahyîliyye bulunur. Ve mecâz-ı aklî-de tasrîh eylediği gibi bi-dûni't-tahyîliyye mekniyye tahakkuk eder. Zîrâ demiştir ki: “Meknî anhânın karînesi ya emr-i mukadder-i vehmî olur; (أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ) kavlinde olan (أَطْفَارُ) ve (نَطَقَتِ الْحَالُ) kavlinde olan (نَطَقَتْ) gibi, veyâhûd emr-i mütehakkik olur; ¹(أَبْتَتِ الرَّيْبُ الْبُقْلُ) kavlinde olan *inbât* ve ²(هَزَمَ الْأَمِيرُ الْجُنْدَ) kavlinde olan *hezim* gibi.”³

Cevâbında deriz ki: Bu kelâm kelâm-ı Musannif'i ibtâlâ sâlih olup kelâm-ı Sekkâkî'yi tevcihe sâlih olmaz. Zîrâ Sekkâkî (نَطَقَتِ الْحَالُ) kavlinde (نَطَقَتْ) lafzı (أَطْفَارُ) gibi vehmî kabîlinden ve mevt meknî anhâ için karîne olduğunu mecâz-ı aklîde tasrîh etmesiyle ezfârda zikrelediği gibi bunda dahi nutka şebîh olan bir emr-i vehmî takdîr olunması vâcib olur. Bu ise istiâre-i tebeyyeye kâil olmaktır. Belâ, kelâm-ı Sekkâkî'den istiâre-i meknî anhâ ile tahyîliyede Musannif'in ihtiyâr eylediği tefsîr i'tibâr olunduğu takdîrde tebeyye üzere müşt Emil olan terkîbi meknî anhâ üzere müşt Emil olan terkîbe reddetmek ya'nî zikrolunduğu üzere karîne-i tebeyyeyi istiâre-i bi'l-kinâye ve tebeyyeyi karîne kılmak mümkün idüğü müstefâd olur. Meselâ (نَطَقَتِ الْحَالُ بِكَذَا) kavlinde hâlin mütekellime teşbihi istiâre-i bi'l-kinâye ve nutkun hâle isbâtı istiâre-i tahyîliyye kılınıp (نَطَقَتْ) lafzı hakikat olarak ma'nâ-yı aslîsinde müsta'mel olur. Nitekim ezfârda mezheb-i Musannif budur. Bu sûretde istiâre-i bi't-tebeyyeye kâil olmak lâzım gelmez. Ve kezâlik işbu tebeyyenin mekniyyeye reddiyle kavîl, tahyîliyede olan mezheb-i selef üzere de mümkün olabilir. Zîrâ mürûr etdiği vechile inde's-selef (يَدُ الشَّمَالِ) ve (أَطْفَارُ الْمَيْتَةِ) gibi tahyîliyye hakikat olmasıyla muhtâr-ı Sekkâkî üzere tebeyyeye karîne olduğu gibi ma'nâ-yı hakikîsinde müsta'mel olarak istiâre-i bi't-tebeyye ile kavîl lâzım gelmez. Hâsılı, Sekkâkî'nin tebeyyeyi istiâre-i mekniyyeye reddeylemesi kendi mezhebine kâbil-i tevfiq olamayıp belki Musannif veyâhûd selefîn muhtârî olan mezhebeynden birine binâ edilmesiyle müyesser olur.

1 İlkbahar ekini yeşertti.

2 Emîr orduyu yendi.

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 511.

Fasl: Şerâit-i Hüsn-i İstiâre

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فُضِّلَ)

Bu fasl şerâit-i hüsn-i istiâreyi mübeyyindir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (حُسْنُ كُلِّ مِنْ الْأَسْتِعَارَةِ التَّحْقِيقِيَّةِ وَالتَّمَثِيلِ بِرِعَايَةِ جِهَاتِ حُسْنِ التَّشْبِيهِ)¹

İstiâre-i tahkikiyye ile alâ sebîli'l-istiâre olan temsîlden her birerlerinin hüsnü, cihât-ı hüsn-i teşbîhe riâyetledir. Ve cihât-ı hüsn-i teşbîhden murâd, vech-i teşbîhin tarafeyne şümûlü ve teşbîhin kendisine ta'lik olunan garazı ifâdeye vâfi olması ve bunlar emsâli bâb-ı teşbîhde zikrolunan cihâtdır. Ve hüsn-i istiâre bu cihâta riâyetle olması zîrâ istiâre-i tahkikiyye ve temsiliyyenin mebnâsı teşbîh üzere olmasıyla hüsn ü kubhda teşbîhe tâbi' kılınırlar.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَنْ لَا يُسَمَّ رَائِحَتُهُ لَفْظًا)²

Ve kezâlik hüsn-i istiâre tahkikiyye ve temsiliyyeden her birerlerinin cihet-i lafzdan râyiha-i teşbîhi işmâm etmemesi ya'nî lafzen teşbîhden îmâ edecek şey'den tecerrüdüdür.

Hafî olmasın ki eğer şerâit-i hüsn-i istiâre ve cihât-ı hüsn-i teşbîh ile şerâit-i mezkûre sebebiyle makbûle ve intifâsıyla müntefiye veyâhûd min gayr-i hüsn bâkiye olmaları murâd olunur ise bir denilecek olmayıp emsile-i mezkûreden vech-i şebelin tarafeyne şümûlü istiâre ve teşbîhi muhasin olarak intifâsı istiâre ve teşbîhin intifâsını mûcibdir. Ve teşbîhin garaza vâfi olması mûcib-i hüsn olup noksân olması adem-i hüsnünü mûcib olarak mûcib-i intifâ-i teşbîh değildir. Ve kezâlik ibtizâlden selîm olması mûcib-i hüsn-i teşbîh olup mübtezel olması gayr-ı makbûl olmasını îcâb ederek intifâsını mûcib değildir. Ve teşbîhi adem-i işmâm istiârenin makbûle olmasını mûcib olup hâl-i işmâmda istiâre müntefi olur. Ve eğer şerâit-i mezkûre ile hüsnünü mûcib olup intifâsıyla müntefi olmamak murâd olunursa, bu sûretde, ibâre-i Şârih'i zâhirinden sarf ile şümûl ü vefâdan şümûl ü vefâ bilâ şübhe ma'nâsı kasedilmek iktizâ eyler. Zîrâ [136] şümûl-i ta-

1 İstiâre-i tahkikiyye ile istiâre-i temsiliyyenin edebî güzelliği, a) teşbîhi güzel kılan noktalara riayet etmek suretiyle ortaya çıkar.

2 b) Lafız açısından teşbîh kokusunun hissedilmemesi ile ortaya çıkar.

rafeyn ve vefâ-i garazda şübhenin tahakkuku hinde teşbîh ve kezâlik istiâre bâkî kalıp fakat hüsnleri bâkî kalmaz. Ve bu vechile adem-i işmâm-ı râyiha-i teşbîh hüsn-i istiâre için şart kılındığından için muhakkikîn-i ulemâ-i beyân ¹(رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الشَّجَاعَةِ) kavlimizde olduğu gibi müşebbehin terkiyle müşebbeh bih ile vech-i şebeh zikrolunan mahallerde ihtiyâr-ı teşbîh ederek istiâreden addetmemişlerdir. Zîrâ teşbîh-i belîğ ile kavlı istiâre-i gayr-ı hasene ile kavlden evlâdır. Müşebbeh ile müşebbeh bih sarîhan veyâ zımnî beyân olunduğu sûret dahi böyledir.²

Ve râyiha-i teşbîhi adem-i işmâm şerâit-i hüsn-i istiâreden olması zîrâ istiârenin râyiha-i teşbîhi işmâm etmesi garaz-ı istiâreyi ibtâl eder. Çünkü garaz-ı istiâre müşebbehin cins-i müşebbeh bihde duhûlü müşebbeh bihe ilhâkî olup işmâm-ı râyiha-i teşbîh ise bunu ibtâl eder. Zîrâ teşbîhde müşebbeh bihin vech-i şebehde akvâ olduğuna delâlet vardır. Nitekim (ظَلَمْنَاكَ) ³فِي تَشْبِيهِ صُدْغَيْكَ بِالْمِسْكِ kavlinde zülf-i mahbûbun miske teşbîhiyçün isbât-ı zulmün menşei, teşbîh sebebiyle miske olan râyiha-i tayyibe zülf-i mahbûbdan akvâ olduğunu i'tirâfır. İmdi, kâide-i teşbîh hikâyeye olunan şey'in noksâniyyetidir.

Ve ba'zıların “İstiâreteynin şerâit-i hüsnünden birisi mutlaka olarak bir sıfatla ta'kîb veyâhûd ehad-i tarafeyne mülâyim olan kelâm tefrî' olunmamasıdır,” deyü zu'mu hatâ olup zîrâ istiâre-i mürâşşaha ahsen-i envâ'-ı istiâredendir. Ve vâkıyan mücerredenin hüsnü, mürûr ettiği vechile, mürâşşaha nisbetle nâkisadır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلِذَلِكَ نُوصِي أَنْ يَكُونَ الشَّبَهُ بَيْنَ الطَّرْفَيْنِ جَلِيًّا لِئَلَّا يَصِيرَ
إِلْعَازًا)⁴

Ve lafzen râyiha-i teşbîhi adem-i işmâm istiâreteynin şart-ı hüsnü olduğundan, tarafeyn beyninde şebeh ya'nî mâ-bihî'l-müşâbehenin bi-nef-

1 Cesarete bir aslan gördüm.

2 Siyâlkûti, *Hâşiye*, II, 415-416.

3 Zülûflerini miske benzetmekle inan ki sana haksızlık ettik. (Tavil) Mısraın kâili hakkında farklı yorumlar vardır. Vahdî Efendi ile Mehmed Zihni Efendi, beytin meşhûr Maarî'ye değil de edib bir fakih olan Muizzî'ye ait olduğunu belirtmişlerdir. bkz. *el-Mu'avel*, s. 495; *el-Kavlü'l-Ceyyid*, s. 318. Ca'ferî ise kâilin kimliğini tespit edemediğini, beytin öncesine ve sonrasına muttali olamadığını dile getirmiştir. bkz. *el-Mutavvel*, III, 689 (1 no.lu dipnot).

4 Bu nedenle, istiârenin bir muammaya dönüşmemesi için tarafeyn arasındaki benzerliğin açık olmasını tavsiye ediyoruz.

sihî veyâhûd örf veyâhûd ıstılâh-ı hâss sebebiyle celî olmaklığını tavsiye ederiz. Tâ ki ilgâz ü ta'miye fi'l-murâd olmaya. *İlgâz*, bir kimse murâdını ihfâ eylediği hinde (أَلْعَزَ فِي كَلَامِهِ) kavillerinden ve lügaz de bundan olup cem'î (أَلْعَازُ) gelir. (رُطِبَ) ile (أُرْطِبَ) gibi. Ya nî şerâit-i hüsn-i istiâreye riâyet olunduğu vaktde vech-i şebeh celî olmazsa ilgâz olur. Ve ammâ şerâit-i hüsn-i istiâreye riâyet olunmayıp da meselâ râyiha-i teşbîhi işmâm eylediği vaktde ilgâz olmayıp lâkin hüsn-i istiâre fevt olur.

Ve vech-i şebehin celî olmasından murâd, ibtizâle müfzî olmayacak derece cilâsı olup ve illâ müfevvit-i hüsn-i istiâre olur. Ve işbu vech-i şebehin cilâsıyla tavsiye lafzen müşebbeh mezkûr olmayan istiâre-i musarrahada olup ve ammâ istiâre-i bi'l-kinâyede müşebbeh mezkûr olmasıyla karîne kâfiye olarak vech-i şebehin zuhûr u cilâsı gayr-ı meşrût idüğünü *Şerb-i Miftâh-ı Şerîfi*'den Muhaşşî Abdülhakîm nakleylemiştir.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَمَا لَوْ قِيلَ: «رَأَيْتُ أَسَدًا» وَأُرِيدُ إِنْسَانَ أَبْحَرُ، وَ «رَأَيْتُ إِيْلًا مَائَةً لَا تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَتَهُ» وَأُرِيدُ النَّاسَ)²

Ve ilgâza misâl, meselâ istiâre-i tahkikiyyede (رَأَيْتُ أَسَدًا) denilip insân-ı ebhar murâd olunması gibidir. (أَبْحَرُ), tahrik ile (بَحْرُ)'un cem'î olup *râyiha-i kerîhe-i fem* ma'nâsıdır. Fem-i esedde illet-i bahar mevcûd ise de şöhreti cür'etle olup bahar ile değildir.

Ve istiâre-i temsiliyyede (رَأَيْتُ إِيْلًا مَائَةً لَا تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَتَهُ) denilip bununla nâs murâd olunması gibidir. Bu kelâm Hazret-i sâhib-i risâlet aleyhi ekme-lüt-tahiyye efendimizin³ (النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمَائَةِ لَيْسَتْ فِيهَا رَاحِلَتُهُ)⁴ kavli-i şerîflerinden me'hûzdur. Kitâb-ı *Fâik*'de⁴ (رَاحِلَةٌ) *rükûba mahsûs bair* ma'nâsına olup cemel ü nâkadan eammdır. Murâd “Nâsdan marzî vü müntehab olan şahıs izzet ve nedret-i vücûdunda ibil-i keşîre derûnunda mevcûd olmayan ibil-i necîbe gibidir,” demek olup (كَالْإِبِلِ) kavlinde “kâf” (تَجِدُونَ) için mef'ûl-i sânidir.

1 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 417.

2 Meselâ “Bir aslan gördüm,” denilip ağız kötü kokan bir insanın ve “Yüz deve gördüm. İçlerinde bir tane bile binek devesi bulamazsın,” denilip insanların murâd edilmesi (istiârenin muammaya dönüştüğü örneklerdir.)

3 “İnsanlar, içlerinde bir tane bile binek devesi bulunmayan yüz develik bir sürü gibidir.” (Buhârî, *Rikâk* 35)

4 Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 48.

Ve (لَيْسَتْ) lafzı hayyizinde olan (فِيهَا رَاحِلَتُهُ) lafzlarıyla hâl olmak üzere mahall-i nasbda olup ke-enne (كَالِإِبِلِ الْمَاءَةِ غَيْرِ مَوْجُودَةٍ فِيهَا رَاحِلَتُهُ) denilmiştir. Veyâhûd cümle-i müste'nefe olup vech-i şebehden suâle cevâbdır.¹

el-Hâsıl, hadîs-i şerîfde, içlerinde müntehab bir merd-i sâlih-i azî-zü'l-vücûd olmayan nâsdan bir cemâati, derûnunda bir ibil-i necîb mevcûd olmayan mikdâr-ı mie ile teşbîh olup vech-i şebeh derûnunda muhtâr u müntehab mevcûd olmayarak müteaddidin [137] husûl ü vücûdu olduğunu Nîksârî izâh eylemiştir. Ve bu ma'nâ lafz-ı "ibil" in itlâkından ve adede tahsîsinden ma'rûf değildir. Bu cihetle (رَأَيْتُ إِبِلًا مَاءَةً لَا تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَتَهُ) kavlinde olduğu gibi müşebbeh hazf olunup müşebbeh bih ile müşebbeh murâd olduğu vaktde vech-i şebehin hafâsından nâşî ilgâz ü ta'miyede dâhil olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَبِهَذَا ظَهَرَ أَنَّ التَّشْبِيهَ أَعْمٌ مَحَلًّا)²

Ve bununla zâhir olur ki teşbîh mahal cihetinden bi-hasebi't-tahakkuk istiâre-i tahkikiyye ve temsîlden eammdır. Ya'nî her ne mahalde istiâre-i tahkikiyye veyâhûd temsîl cârî vü mütehakkık olsa o mahalde teşbîh dahi tahakkuk eder. Ve her ne mahalde teşbîh tahakkuk etse o mahalde istiâre-i tahkikiyye veyâhûd temsîl tahakkuk etmesi lâzım gelmeyerek ba'zen vâki' olur ki bir mahalde teşbîh icrâ olunup istiâre cereyân etmez. Zîrâ vech-i şebehin hafâsı câiz olmasıyla istiâre tarîkiyle ityân olduğu gibi ta'miye vü ilgâz ü teklîf-i mâ lâ yutâk olur. Nitekim zikrolunan misâllerden meş-hûddur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيَتَّصِلُ بِهِ أَنَّهُ إِذَا قَوِيَ الشَّبَهُ بَيْنَ الطَّرْفَيْنِ حَتَّى اتَّحَدَا كَ «الْعَلْمِ» وَ «النُّورِ» وَ «الشُّبُهَةِ» وَ «الظُّلْمَةِ» لَمْ يَحْسُنِ التَّشْبِيهَ وَتَعَيَّنَتِ الْأَمْتِعَارَةُ)³

Ve zikrolunan şey'e ya'nî beyne't-arafeyn vech-i şebeh hafî olduğu sût-retd e istiâre hasen olmayıp teşbîh taayyün edeceği kâidesine muttasıl ü mültafik olan diğ er kâide-i beyâniyyedir ki tarafeyn beyninde vech-i şebeh müttahid ve şey'-i vâhid olmak derecesinde kavî olduğu vaktde, meselâ ilm

1 Krş: Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 48-49.

2 Böylece teşbihin mahal açısından daha kapsamlı olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

3 Buna bağlı bir husus da şudur: İlim ile nur ve şüphe ile karanlık örneklerinde görüldüğü üzere tarafeyn arasındaki benzerlik iki taraf bir olacak ölçüde güçlü olursa teşbîh güzel olmaz ve istiâre taayyün eder.

ile nûr ve şübhe ile zulmet gibi, ol hâlde teşbîh de hasen olmayıp istiâre taayyün eder. Tâ ki bir şey'i nefesine teşbîh gibi olmaya. İmdi, mesâlden bir meseleyi fehmetdiğin vaktde, bi-tarîki'l-istiâre, ¹ (حَصَلَ فِي قَلْبِي نُورًا) deyip ² (كَأَنَّ فِي قَلْبِي نُورًا) demeysin. Ve kezâlik bir şübhede vâki' olduğun hinde, ³ (وَقَعْتُ فِي ظِلْمَةٍ) deyip ⁴ (كَأَنِّي وَقَعْتُ فِي ظِلْمَةٍ) demeysin.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمُكْنِي عَنْهَا كَالْحَقِيقِيَّةِ، وَالتَّحْيِيلِيَّةُ حُسْنُهَا بِحَسَبِ حُسْنِ الْمُكْنِي عَنْهَا)⁵

Ve istiâre-i meknî anhâ teşbîh-i muzmer olduğu cihetle, hüsnü, cihât-ı hüsn-i teşbîhe riâyetle olmakda istiâre-i tahkikiyye gibidir. Ve istiâre-i tahyîliyyenin hüsnü, istiâre-i meknî anhânın hüsnü hasebiyledir. Zîrâ tahyîliyye inde'l-Musannif elbette meknî anhâya tâbia olup fî nefsihâ tahyîliyye için teşbîh olmayarak zikri mürûr etdiği üzere inde'l-Musannif hakikat olmasıyla hüsnü, metbûu olan meknî anhânın hüsnüne tâbi'dir.

Ve ammâ Sâhib-i *Miftâh* meknî anhâya tâbiyyetinin vücûbuna kâil olmadığı cihetle meknî anhâya tâbi' olduğu hinde hüsnü meknî anhânın hüsnü hasebiyle olup ve meknî anhâya tâbia olmadığı vaktde hüsn-i belîğ ile hasen olması nâdir olduğuna ve binâen aleyh zikri sebkât eden mâü'l-melâmın istihcânına kâil olmuştur.⁶ Lâkin inde's-Sekkâkî istiâre-i tahyîliyye musarraha olarak teşbîhe mebniyye olmasıyla tahkikiyye ve mekniyyede olduğu gibi hüsn-i tahyîliyye dahi cihât-ı hüsn-i teşbîhe riâyetle niçün müyesser olmaması i'tirâzından vâreste olamaz.

Fasl: Mecâz-ı Hükmi' inde's-Sekkâkî

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فُضِّلَ)

Ma'lûm ola ki kelime, ma'nâ-yı aslîsinden diğer ma'nâya naklolunmasından dolayı *mecâz* tesmiye olduğu gibi i'râb-ı aslîsinden diğer i'râba naklinden için dahi *mecâz* ile tavsîf olunur. Ve zâhir-i kelâm-ı Sekkâkî'den

1 Kalbimde bir nûr hâsıl oldu.

2 Sanki kalbimde bir nur var.

3 Bir karanlığa düştüm.

4 Sanki bir karanlığa düştüm.

5 (Edebî güzelliğinin ortaya çıkması bakımından) istiâre-i mekniyye de istiâre-i tahkikiyye gibidir. İstiâre-i tahyîliyyenin edebî güzelliği ise istiâre-i mekniyyenin güzelliğine göredir.

6 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 497-498.

müstebân olan bu nev‘ mecâz ile mevsûf olan i‘râb olup ve mevsûf i‘râb olması sûret-i hazfde zâhirdir. Meselâ ¹ ﴿وَاسْتَلِّ الْقَرْيَةَ﴾ kavlı-i şerîfinde olan nasb-ı (قَرْيَةَ) ve ² ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾ kavlı-i şerîfinde olan ref-i (رَبِّ) bu siyâkda olarak her birisi mahalleri olan muzâfdan naklolunmuştur. Ya‘nî aslı (وَاسْتَلِّ) (وَاسْتَلِّ أَهْلَ الْقَرْيَةَ) (أَهْلَ) hazf olunmasıyla i‘râbı (قَرْيَةَ)’ye intikâl eylemiştir. Kezâlik ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾, (وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ), (أَمْرُ) hazf olunarak i‘râbı (رَبِّ) lafzına intikâl eylemiştir. Ve ammâ ziyâde-i lafz tarîkiyle olan mecâzda bu intikâl gayr-ı mütehakkık olup hâlbuki Sekkâkî ³ ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ﴾ kavlı-i şerîfinde olan cerr mecâz olduğunu tasrîh eylemiştir.⁴

Ve fenn-i beyânda maksûd olan, ma‘nâ-yı evvel üzere ya‘nî kelimeyi bir ma‘nâdan ma‘nâ-yı âhara [138] nakil ma‘nâsında olan mecâz olup lâkin Musannif rahimehullâhu teâlâ ma‘nâ-yı sâni ile ya‘nî bir i‘râbdan i‘râb-ı âhara nakil tarîkiyle olan mecâz üzere dahi tenbîhe muhâvele eylemiştir. Ve bu muhâveleden maksûd selefe iktidâ ve kelimenin işbu ma‘nâ-yı sâni i‘tibâriyle olan mecâz ile ittisâfı indinde sâmi zelek u sukûtdan muhâfaza için dab‘ u bâzûsunu ictizâb u imsâkdır. Zîrâ işbu nev‘-i mecâz ma‘lûmu olmayıp da bu ma‘nâca mecâz olmakla bir kelime mevsûf olduğunu müşâhadesinde tâlib-i mecâzın ma‘nâ-yı evveline haml ile hatâda vâki‘ olur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يُطَلَّقُ الْمَجَازُ عَلَى كَلِمَةٍ تَغَيَّرَ حُكْمُ إِغْرَابِهَا بِحَذْفِ لَفْظٍ أَوْ زِيَادَةِ لَفْظٍ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾، ﴿وَاسْتَلِّ الْقَرْيَةَ﴾، وَمِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾، أَيْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ، وَأَهْلُ الْقَرْيَةَ، وَمِثْلُهُ شَيْءٌ)⁵

Ve ba‘zen mecâz bir lafzın hazfî veyâhûd ziyâde edilmesiyle hükm-i i‘râbı tegayyür eden kelime üzere ıtlâk olunur. Zâhir olan, (تَغَيَّرَ حُكْمُ إِغْرَابِهَا) kavlinde hükmün i‘râba izâfesi beyân için olup lafz-ı *Miftâh* dahi bunu iş‘âr eder. Ya‘nî bir kelimeye ıtlâk olunur ki i‘râbı bir nev‘den nev‘-i digere tegayyür ede. İmdi, bir lafzın hazfîyle olan tegayyür-i i‘râb ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾ ve ﴿وَاسْتَلِّ الْقَرْيَةَ﴾ kavlı-i şerîfleri gibidir. Ve lafzın ziyâdesiyle olan tegayyür

1 “Şehir (halkına) sor.” (Yûsuf 12/82)

2 “Rabbin geldi.” (el-Fecr 89/22)

3 “Hiçbir şey O’na benzemez.” (eş-Şûrâ 42/11)

4 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 502.

5 Bazen, bir lafzın hazfî veya ziyadesi sebebiyle irâbının hükmü değişmiş kelimeye de mecâz denilebilir. Lafzın hazf edildiği türe a) “Rabbinin (emri) geldi,” (el-Fecr 89/22) b) “Şehir (halkına) sor.” (Yûsuf 12/82) âyetleri; lafzın ziyadesine ise “Hiçbir şey O’na benzemez.” (eş-Şûrâ 42/11) âyeti örnek teşkil eder. Mezkûr âyetlerin takdîri, sırasıyla, (جاءَ أَمْرُ رَبِّكَ), (أهلَ الْقَرْيَةَ) ve (...مِثْلُهُ شَيْءٌ) şeklindedir.

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ kavli-şerîfinde vâki' olmuştur. Zîrâ nazm-ı evvel, medlûl-i zâhîrîsi olan mecî-i Rabb müstahîl olmasıyla (وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ) takdîrinde olup i'râb-ı (رَبِّ) nev'-i cerrden olduğu hâlde muzâf olan lafz-ı (أَمْرُ)'in hazfiyle lafz-ı (رَبِّ) makâm-ı fâilde kâim olarak i'râbı nev'-i ref'e tegayyür etmiştir. Ve nazm-ı sâni (وَاسْتَأْذَنَ أَهْلَ الْقَرْيَةِ) takdîrindedir. Zîrâ Cenâb-ı Bârî intâk-ı cüdrân üzere kâdir ise de maksûd ehl-i karyeden suâl olduğu mak-tû' u meczûm olarak makâm hazfe karînedir.

Şeyh Abdülkâhir demiştir ki: “Bu makâmda hazf ile hükmün menşei garaz-ı mütekellime râci' olan bir emr olup hattâ eğer kelâm-ı mezkûr bu makâmın gayrıda vâki' olsa hazf ile cezm olunamaz. Zîrâ bir racülün kelâmı olmak câizdir ki harâb olup ahâlîsi mahv u helâk olan bir karyeye mürûr ile sâhibine vâiz u müzekkir veyâhûd nefsiyçün müttez u mu'tebir olarak (اسْتَأْذَنَ الْقَرْيَةَ عَنْ أَهْلِهَا وَقُلْ لَهَا مَا صَنَعُوا) demiş olsun. Mefhûmu 'Karyeye ahâlîsinden ve anlar ne işleyip ve ne olduklarından suâl eyle,' demektir ki murâd netîce-i hayât-ı müsteâr-ı dünyâ mevt ü fenâ ve âhir-i umrân-ı âlem harâb u hebâ olmasıyla ittiâz ve ahz-i ibretidir. Nitekim (سَلِ الْأَرْضَ: مَنْ سَقَّ أَنْهَارَكَ وَعَرَسَ أَشْجَارَكَ وَجَنَى أَثْمَارَكَ؟)¹ sâni' u fâilleri cümleten âğuşte-i hâk-i adem olduklarını kefe-i mîzân-ı i'tibâra alarak firifte-i hayât-ı bî-sebât olunmamasıyçün ikâz u nasîhat kasdolunur.”² el-Hâsıl, (رَبِّ) ve (قَرْيَةَ) lafzlariyçün hükm-i aslî cerr olup hazf-i muzâf sebebiyle evvelde ref'e ve sâni'de nasba tegayyür ü intikâl etmiştir.

Ve nazm-ı sâlis (لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ) olup lafz-ı (مِثْلُ) içün hükm-i aslî, haber-i (لَيْسَ) olduğu cihetle nasbdır. Hâlbuki ziyâde-i “kâf” sebebiyle cerre tegayyür eylemiştir. Ve “kâf” ziyâde addolunması zîrâ maksûd Vâcib teâlâ hazretlerinin misli bir şey' olmaklığı nefy olup yoksa mislinin misli bir şey' olmaklığı nefy değildir. Ve bu vechile “kâf”ın ziyâdeye hamli ahz bi'z-zâhir olup ahsen olan, zâide olmamasıdır. Bu sûretde bâb-ı kinâyeden olarak tarîk-ı eblağ-ı kinâyeye ile misli nefy olmuş olur.

Ve bunda iki vech olarak vech-i evvel budur ki kavli- mezkûr bir şey'i nefy-i lâzımıyla nefydir. Zîrâ lâzımı nefy, nefy-i melzûmu müstelzim olur.

1 Toprağa sor: Nehirlerini kim yapıp (onlara yatak yaptı?) Kim dikti bu ağaçlarını? Meyvelerini kim topladı? (Hani neredeler?)

2 Cürcânî, *Esnâru'l-Belâga*, s. 295.

Nitekim Zeyd'in birâderi olmadığını vech-i eblağ-ı kinâye ile ifâde için (لَيْسَ لِأَخِي زَيْدٌ أَحٌ) ya'nî "Zeyd'in birâderinin birâderi yokdur," denilir. Şöyle ki Zeyd'in birâderi olduğu gibi Zeyd de anın birâderi olarak o birâder için bir birâder olmak iktizâ edeceğinden el-hâsıl Zeyd'in karındaşı Amr olmak farz edilse elbette Amr'ın karındaşı dahi Zeyd olmak lâzım geleceğinden Zeyd'in ehi melzûm ve eh-i ehi lâzım olmuş olur. İmdi, (لَيْسَ لِأَخِي زَيْدٌ أَحٌ) denildiği hinde bu lâzımı ya'nî Zeyd'in birâderinin birâderini nefy edip nefy-i melzûmunu ya'nî Zeyd'in birâderi olmadığını murâd ederek eblağ-ı vech ile (لَيْسَ لِزَيْدٍ أَحٌ)¹ demiş olursun. Zîrâ eğer Zeyd için eh olsa bi'z-zarûr [139] işbu eh için dahi eh olurdu ki bu da Zeyd'dir. İşte bu misâlde olduğu gibi nazm-ı mezkûrde dahi misl-i Allah için misl olmaklığı nefyden murâd, misl-i Allâh'ı nefydir. Şöyle ki Cenâb-ı Bârî için misl olsa nefy olunan mislin misli olup nefy sahîh olmazdı. Zîrâ takdîr, mevcûd olmasıdır. Hâsılı, Cenâb-ı Bârî mevcûd olmasıyla misl-i misli nefy olduğu gibi mislinin nefyi lâzım gelir. Zîrâ zarûrîdir ki eğer Hüdâ-yı Müteâl'in hâşâ misli olsa Zât-ı Bârî mislinin misli olup bu sûretde misl-i mislini nefy sahîh olmaz.

Ve vech-i sâni *Keşşâf*da zikrolunan vechdir ki "Bülegâ² (مِثْلُكَ لَا يَتَّخِلُ) deyip misl-i muhâtabdan buhlü nefy ederler. Hâlbuki garaz zât-ı muhâtabdan buhlü nefy olup kasd-ı mübâlağa için tarîk-ı kinâyeye sülûk ederler. Zîrâ buhlü muhâtabın mümâsil ve ehass-ı evsâfını hâmil olan kimseden nefy etdikleri gibi muhâtabdan nefy etmiş olurlar. Meselâ قَدْ أَتَيْتُ (فُلَانٌ) deyip fülânın ifâ' u bülûğünü murâd ederler."⁴ (يَافِعٌ), şebâbı mütenâhî olup sinn-i sabâvetden terakkî eden şâbbdır. Mâzîsi (أَيْفَعٌ) olup (عُلَامٌ يَفَاعٌ وَيَفَعَةٌ وَيَافِعٌ) denilerek (مَوْفِعٌ) denilmez. (لِدَاتٌ) "dâl"-i mühmele ile cem'-i (لِدَةٌ) olup tev'em ya'nî hemzâddır ki lisânımızda *ikiz* denilir. "Hâ"-i mübdelesi, evvelinden zâhibe olan "vâv"dan ıvaz olup aslı (وَلَادَةٌ)'dendir. Tesniyesinde (لِدَانٌ) denilip ba'zen (لِدُونٌ) ile cem'lenir. Ve ekser, sinnde akrânı murâd olunur. (أَثْرَابٌ), (تَرْبٌ)'ün cem'i olup *akrân u emâ-*

1 Zeyd'in kardeşi yok.

2 Senin gibisi cimrilik etmez.

3 Falancanın yaşlıları olgunlaştı, akranları bulduğ çağına girdi.

4 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, 206-207.

sil ma'nâsınadır.¹ el-Hâsıl, fülânın hemzâd ü akrânı sinn-i şebâb-ı bülûğa müntehiye olması fülânın dahi îfâ' u bülûğunu müstelzim olur.

“İmdi, bu takdîrde (لَيْسَ كَأَلَّهِ شَيْءٌ) kavliyle (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) beyninde fakat ibâre-i sâniyede kinâyenin itâ eylediği fâide-i mübâlağadan başka fark yokdur. Ve bu ibâreler ma'nâ-yı vâhid üzere müteâkıbe vü mütevâride olan iki ibâre olup ma'nâ-yı mezkûr dahi zât-ı Bârî'den nefy-i mümâseletden ibârettdir. Ve ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾² nazm-ı şerîfi dahi bunun nazîri olup ma'nâsı yed ve yed için bast tasavvur olunmaksızın³ (هُوَ جَوَادٌ)⁴ demektir. Zîrâ bu ibâre cevâddan ibâret olarak vâkıa olup bülegâ isti'mâllerinde bununla cevâddan başka bir şey' kasetmeyip hattâ ki kendisiyçün yed olmayan kimsede dahi isti'mâl etmişlerdir. Kezâlık ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ ibâresi dahi kendisiyçün misl olmak mümkün olup ve olmayan zât hakkında isti'mâl olunur.”⁴

Sâhib-i *Miftâh* demişdir ki: “Mecâzın işbu hükmi-i i'râbı tegayyür eden kelime üzere itlâkında re'yim, mecâza mülhak ve asldan gayr-ı asla ta'dide iştirâklerinden için mecâza müşebbeh addolunup mecâz addolunmamasıdır. Ve bu sebebden nâşî hadd-i mecâzı bu nev'e şâmil olacak sûretde zikr u îrâd etmedim. Lâkin bu nev'i mecâzdan addetmekte uhde vü damân selef üzerinedir.”⁵

Kelâm-ı Sâhib-i *Miftâh* bundan ibâret olup mahall-i nazardır. Zîrâ eğer nev'-i mezkûrun mecâzdan addiyle murâdı bu nev' üzere lafz-ı “mecâz”ı itlâk ise bu itlâkda gerek alâ sebîl'l-mecâz olsun ve gerekse bi-tarîki'l-iştirâk olmuş olsun kendisiyçün nizâ' yokdur. Ve eğer murâd “Selef bu nev'i, hakîkate mukâbil olup bu nev'e ve envâ'-ı sâireye şâmil olacak tefsîr ile müfesser olan mecâz-ı lügavî aksâmından kılmışlardır,” demekse hakikat-i hâl bu merkezde değildir. Zîrâ selef, ta'rîf-i mecâzda olan ibâreleri muhtelif olmasıyla berâber kelimenin gayr-ı mâ vuzia lehinde müsta'mele olmasının vücûbunda müttetiklerdir. Nitekim ta'rîfât-ı selefden

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 564.

2 “O'nun elleri alabildiğince açıktır.” (el-Mâide 5/64)

3 O, cömerttir.

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 207.

5 Sekkâktî, *el-Miftâh*, s. 502.

alâkasıyla (أَهْلٌ)'den mecâz kılınsa işbu mecâz fi'l-i-râb nev'inden olmayıp ve takdîr-i muzâfa dahi muhtâc olmaz.

Ve mecâz-ı mezkûrden nev'-i sâni' ya'nî ziyâde-i lafz ile olan, *mecâz bi'z-ziyâde* ile tesmiye ve زِيَادَةٌ لِهٖ لِعِلَاقَةٍ بَعْدَ زِيَادَةٍ (الَّلَّفُ الْمُسْتَعْمَلُ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَ لَهُ لِعِلَاقَةٍ بَعْدَ زِيَادَةٍ) kavilleriyle ta'rîf olunmuştur ki mefhûmu "İ'râb ve ma'nâyı bi'l-külliyeye muhâlifine tağyîr edecek ziyâdeden sonra li-alâkatin mâ vuzia lehin gayrıda müsta'mel olan lafzdır," demek olur. İşbu ta'rîfden dahi lafz ve ma'nâdan bir şey'i tağyîr etmeyen ﴿فِيمَا رَحْمَةً...﴾ ve yalnız i'râbı tağyîr eden (سِرْتُ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ) ve yalnız ma'nâyı tağyîr eden "lâm"-ı ahd ile ¹(الرَّجُلُ قَائِمٌ) ve ma'nâyı tağyîr ederse de tağyîri bi'l-külliyeye muhâlifine olmayan (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) emsâli hurûc eyler.

Lâkin bu ta'rîf dahi mahall-i nazardır. Zirâ mürûr etdiği vechile tağyîr-i ma'nâ ve mâ vuzia lehinin gayrıda isti'mâl memnû'dur. Ve bu mahalde "ziyâde" ile murâd ibâre-i nuhâtın vâki' olduğu ziyâde-i hurûf olup bu sûretde (سِرْتُ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ) ve (الرَّجُلُ قَائِمٌ) ve (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) emsâli dâhil olmaz.

Ve ibâre-i nuhâtın vâki' olduğu hurûf-i zâide ile murâd, kendisinden garaz te'kîd olan hurûf olup "inne" ve "lâm" bunun hilâfında olarak bunların medlûlü te'kîddir. Ve (فِي) dahi (سِرْتُ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ) emsâlinde te'kîd için görünürse de yine medlûlü olan ma'nâ-yı zarfiyyetde olup maksûd zarfiyyeti tasrîhdir.²

el-Hâsıl, hurûf-i zâideden murâd ba'zen zâide olarak vâki' olup bi-dû-nihâ asl-ı ma'nâ muhtell olmayan hurûfdur ki fâide-i ma'neviyyesi te'kîd-i ma'nâ ve fâide-i lafziyyesi tezyîn-i lafz ve şî'rin istikâmet-i veznine teheyü' ve hüsn-i sec' emsâlidir. Bu da (إِنَّ) ve (أَنَّ)-i muhaffefe ve (مَا) ve (لَا) ve (مِنْ) ve (لَمْ) harfleridir ki ekser (إِنَّ)-i muhaffefe-i meksûre (مَا)-i nâfiye ile te'kîd-i nefy için ziyâde kılınıp (مَا إِنَّ رَأَيْتُ زَيْدًا) denilir ki aslı ³(مَا رَأَيْتُ زَيْدًا)'dir. Ve (أَنَّ)-i meftûha (لَمَّا) ile ziyâde kılınıp nazm-ı cîlilde ⁴(فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ) vâki' olmuştur. Ve kase-i mütekaddim ile (لَوْ) bey-

1 Adam ayaktadır.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 420.

3 Zeyd'i görmedim.

4 "Nihâyet müjdecî gelince..." (Yûsuf 12/96)

ninde olarak ¹ (وَاللَّهُ أَنْ لَوْ قَامَ زَيْدٌ قُمْتُ) denilir. Kusûru dahi ilm-i nahvde mestûrdur. İmdi, bu hurûfun ma'nâ-yı te'kid medlûlâtı olmayıp belki bunların ziyâde edilmesiyle ma'nâ-yı mezkûrun husûlü kasd ü irâde olunur. Lâkin (إِنَّهُ قَائِمٌ) misillüde (إِنَّ) bunun hilâfında olup ifâde eylediği ma'nâ-yı te'kid medlûl-i aslîsidir.

Kinâye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (الْكِنَايَةُ)

Kinâye lügatde, bir şey'in zikr u îrâdında terk-i tasrîh olunduğu vakte de (كَنْتُ بِكَذَا عَنْ كَذَا) veyâhûd kavillerinden masdar olup ıstılâhda iki ma'nâyâ itlâk olunur. Ma'nâ-yı evvel fi'l-i mütekellim olan ma'nâ-yı masdarîdir ki (ذَكَرَ اللَّازِمِ وَإِرَادَةُ الْمَلْزُومِ مَعَ جَوَازِ إِرَادَةِ اللَّازِمِ أَيْضًا) kavliyle müfesser olarak bu sûretde “lafz” meknî bih ve “ma'nâ” meknî anı olup mefhûmu “Lâzımı zikredip lâzımın cevâz-ı [141] irâdesiyle berâber melzûmu kasd ü irâde”dir.

Ve Musannif'in ma'nâ-yı sâniyi tefsîrde olan kelâmına enseb olan, işbu ma'nâ-yı evvelde (ذَكَرَ الْمَلْزُومِ وَإِرَادَةُ اللَّازِمِ مَعَ جَوَازِ إِرَادَةِ الْمَلْزُومِ) denilmesi ise de lâkin ma'nâ-yı masdarî Musannif'den menkûl olmadığı cihetle Şârih-i merhûm ta'rîf-i Sekkâkî'yi îrâd edip fakat (مَعَ جَوَازِ إِرَادَةِ اللَّازِمِ) kavlini ziyâde etmiştir. Ve bu da cevâz-ı irâde-i lâzımı Sekkâkî'nin i'tirâfına ve kinâye ile mecâz beynini farka mebnîdir. el-Hâsıl, Şârih'in zikrelediği ma'nâ-yı masdarî mezheb-i Sekkâkî üzeredir. Ve kinâyenin ıstılâhen olan ma'neyeninden ma'nâ-yı sâni Musannif'in işâret eylediği ma'nâdır.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (لَقَطُّ أُرِيدُ بِهِ لَازِمٌ مَعْنَاهُ مَعَ جَوَازِ إِرَادَتِهِ مَعَهُ)³

Kinâye bir lafzdır ki kendisiyle ma'nâ-yı hakîkîsinin lâzımı murâd olup ve bu ma'nâ-yı lâzımının irâdesiyle berâber ma'nâ-yı aslîsini dahi irâde câiz olur. Meselâ (طَوِيلُ النَّجَادِ)⁴ lafzı kinâye olup bu lafz ile murâd lâzım-ı ma'nâsı olan tûl-i kâmetdir ki bir kimsenin bend ü nitâk-ı seyfi tavîl ol-

1 Vallâhi Zeyd kalksaydı ben de kalkardım.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 421.

3 Kinâye, asıl mânâsının kastedilmesi olması da câiz olmakla berâber mânâsının lâzımı kastedilen lafzdır.

4 Kılıç bağı uzun

makdan tûl-i kâmeti lâzım gelir. Ve bu ma'nâ-yı lâzımî ile ma'nâ-yı hakîkîsi olan tûl-i nicâd ma'nâsını irâde etmek dahi câizdir.

Ma'lûm ola ki mecâz ü kinâyeden her birerlerinde ma'nâ-yı hakîkîden ma'nâ-yı murâda husûl-i intikâl için ma'nâ-yı hakîkînin fehm ve zihnde tasviri lâzımeden olup fakat beynlerinde fark şu i'tibâr iledir ki mecâzda ma'nâ-yı hakîkîyi irâdeden mânia olan karînenin vücûduna mebnî ma'nâ-yı hakîkîyi irâde câiz olamaz. Ve ammâ kinâyede bu karînenin fikdânı cihetle kinâye olduğu haysiyyetden ma'nâ-yı hakîkîyi irâde câizdir. Ve ammâ ¹﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾ emsâlinde adem-i cevâzi kinâye olduğu haysiyyetden olmayıp belki husûsiyyet-i mahalden içündür.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَطَهَّرَ أَنَّهَا تُخَالِفُ الْمَجَازَ مِنْ جِهَةِ إِزَادَةِ الْمَعْنَى مَعَ إِزَادَةِ لَازِمِهِ)³

İmdi bu ta'rîfden zâhirdir ki kinâye ma'nâ-yı lâzımını irâde ile berâber lafzın ma'nâ-yı hakîkîsini dahi irâde câiz olması cihetinden mecâza muhâlifdir. Ya'nî bu cihetden beynlerinde fark mütehakkıktır. Meselâ misâl-i sâlifü'l-beyânda tûl-i kâmeti irâde ile berâber tûl-i nicâdı dahi irâde câizdir. Lâkin mecâz bunun hilâfı olup mecâzda ma'nâ-yı hakîkîyi irâde câiz değildir. Meselâ ⁴(رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَمَامِ) kavlimizde esed ile hayvân-ı müfterisi irâde câiz olamaz. Zîrâ mecâzda ma'nâ-yı hakîkîyi irâdeden mânia olan karînenin vücûdu lâzım olmasıyla bu lüzûm müntefi olduğu gibi mecâz dahi müntefi olur. Çünkü lâzımın intifâsı intifâ-yı melzûmu müciptir. Ve kavmin “Mecâz irâde-i hakîkate muânid olan karînenin melzûmu olup ve bir şey'in melzûm-i muânidi o şey'e muâniddir. Ve illâ bi-düni'l-lâzım melzûmun sıdkı lâzım gelir,” deyü kavillerinin ma'nâsı zikrettiğimiz kelâmdır.

Ve bu makâmda bir bahs olup şöyle ki ta'rîf-i mezkûrden fehmlunan kinâyede ma'nâ-yı murâd melzûmun lâzımı olup ve ma'nâ-yı hakîkînin cevâz-ı irâdesi olarak yoksa vücûb-i irâdesi değildir. Ve bunu Sekkâkî'nin *Miftâh*'da olan (إِنَّ الْكِنَايَةَ لَا تُتَنَافَى إِزَادَةَ الْحَقِيقَةِ فَلَا يَمْتَنِعُ فِي قَوْلِكَ: «فُلَانٌ طَوِيلٌ»)

1 “Bilakis, elleri alabildiğince açıktır.” (el-Mâide 5/64)

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 421-422.

3 Bu tanımdan, mânâsının lâzımı kastedilmiş olmakla berâber hakiki anlamın kastedilmiş olması ihtimalini de bünyesinde barındırması itibarıyla kinâyenin mecâzdan ayrıldığı anlaşılmaktadır.

4 Hamamda bir aslan gördüm.

¹ «أَنَّ يُرَادَ طَوْلُ نِجَادِهِ» kavli dahi iş‘âr eder. Ve hakk olan da budur. Ya‘nî kinâyede irâde-i ma‘nâ-yı hakîkî câiz olup vâcib değildir. Zîrâ kinâyede her ne kadar ma‘nâ-yı hakîkîyi irâde câiz ise de çok kerre işbu irâde-i ma‘nâ-yı hakîkîden hâlî olur. Meselâ bir kimse için aslâ nicâd olmadığı hâlde tûl-i kâmetini beyân için (فَلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ) denilmek ve meselâ bir kimsenin kelbi ve fasîli ya‘nî nâkasının yavrusu olmadığı hâlde sehâvetini beyân için ² (فَلَانٌ جَبَانُ الْكَلْبِ وَمَهْزُولُ الْفَصِيلِ) denilmek câiz olduğu maktû‘ u meczûmdur.

Ve bu kavîl hakkın hilâfî olarak *Miftâh*’dan mevzi-i âharda kinâye ile murâd mecmû‘-i ma‘nâ-yı hakîkî ve lâzımî olduğuna tasrîh vardır. Zîrâ *Miftâh*’da “Kelime-i müsta‘mele ile murâd ya yalnız kendi ma‘nâsı olur veyâhûd yalnız ma‘nâsının gayrı olur veyâhûd hem ma‘nâsının gayrıyla berâber ma‘nâsı olur. Bunlardan; evvel, hakîkat ve sâni, mecâz ve sâlis, kinâyedir. Ve hakikatle kinâye hakîkateyn olmakda iştirâk ve tasrîh ve adem-i tasrîhde iftirâk ederler;”³ demişdir.

Ve Musannif’in (...أَنَّهَا تُخَالِفُ الْمَجَازَ مِنْ جِهَةِ إِزَادَةِ الْمَعْنَى مَعَ إِزَادَةِ لَازِمِهِ) kavli her ne kadar lâzımı irâde [142] asl ve ma‘nâ-yı hakîkîyi irâde bi’t-tebe‘ olduğuna işâret ederse de kinâye ile murâd mecmû‘-i ma‘nâ-yı hakîkî ve lâzımî olduğunu iş‘âr eder. Ve irâde-i lâzım asl ve irâde-i ma‘nâ bi’t-tebe‘ olduğunu kelâm-ı Musannif’in iş‘ârî (مَعَ) lafzıyla îrâdından olup nitekim bu dakika ⁴ (جَاءَ زَيْدٌ مَعَ عَمْرٍو) kavlimizden müstebân olarak maiyyet-i Zeyd’i müş‘irdir. Ve bu vechile (مَعَ) lafzının metbû‘ üzere galebe-i duhûlünden nâşi ⁵ (جَاءَ الْأَمِيرُ مَعَ فَلَانٍ) denilip ⁶ (جَاءَ الْأَمِيرُ مَعَ فَلَانٍ) denilmez. Ve Sâhib-i *Miftâh*’ın dahi her ne kadar (أَوْ مَعْنَاهَا وَعَبَّرَ مَعْنَاهَا) kavlinde “vâv” (مَعَ) ma‘nâsına mahmûl ise de kelâm-ı Musannif’de (مَعَ) lafzının sarâhatinden nâşi ma‘nâ-yı hakîkîyi irâde bi’t-tebe‘ olduğuna işâret zâhirdir.

1 Kinâye, hakiki mânânın kastedilme ihtimaline kapalı değildir. Buna göre “Falancanın kılıç bağı uzundur,” derken o kimsenin boyunun uzunluğuyla beraber gerçekten kılıcının bağının uzun oluşu da kastedilebilir. bkz. Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 513.

2 Falancanın köpeği ürkek, devesinin yavrusu cılızdır.

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 524-525.

4 Amr’la beraber Zeyd de geldi.

5 Emirle beraber falanca geldi.

6 Falancayla beraber emir geldi.

İmdi, Musannif'in ta'rifden fehmlolunan kavlı-i hakkıyla işbu (مِنْ) (مِنْ جِهَةِ إِزَادَةِ الْمَعْنَى مَعَ إِزَادَةِ لَازِمِهِ) kavli beyninde münâfât zâhir ve muhtâc-ı tevfi'k olmasıyla vech-i tevfi'k (مِنْ جِهَةِ إِزَادَةِ الْمَعْنَى) kavlini takdîr-i muzâf ile (مِنْ جِهَةِ إِزَادَةِ جَوَازِ الْمَعْنَى) mefhûmuna haml etmektir ve buna karîne, ta'rifdir. Ve ammâ Musannif'in kitâb-ı *İzâh*'da vâki' olan الْمَجَازِ وَيَبَيِّنُ الْمَجَازِ (وَالْفَرْقُ بَيْنَهُمَا وَيَبَيِّنُ الْمَجَازِ) kavli gayr-ı sahîhdir. Meğerki ma'nâ ile ma'nâ-yı mâ vuzia lehinin lâzımı olan ma'nâ-yı maksûd bi'l-lafz ve lâzım-ı ma'nâ ile ma'nâ-yı mevzûun leh murâd oluna. Lâkin bu tevcih lafz-ı *İzâh*'ın delâlet etmediği bir ma'nâdır. Zirâ ma'nâ-yı mevzûun leh üzere "lâzım" ve lâzım-ı mevzûun leh üzere "ma'nâ" ıtlâkı müsteb'ad ve ıtlâklarında gayr-ı vâriddir. Ve inde'l-Musannif lâzımdan intikâl olmadığı cihetle ma'nâ-yı mevzûun leh üzere "lâzım" ıtlâkı indinde gayr-ı sahîhdir.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفَرَّقَ بِأَنَّ الْإِنْتِقَالَ فِيهَا مِنَ الْإِزَامِ، وَفِيهِ مِنَ الْمَلْزُومِ)³

Ve Sekkâkî ile âharları kinâye ile mecâz beynini kinâyede intikâl lâzımdan melzûma ve mecâzda melzûmdan lâzıma olmasıyla tefri'k etdiler. Şöyle ki meselâ kinâye olan (فُلَانٌ طَوِيلُ التَّجَادِ) kavlimizde intikâl tûl-i kâmetin lâzımı olan tûl-i nicâddan melzûm olan tûl-i kâmetedir. Ve meselâ mecâz olan (رَعَيْنَا الْعَيْثَ)⁴ kavlinde intikâl nebtin melzûmu olan gaysden lâzım-ı gays olan nebte ve melzûm-i şecâat olan esedden lâzım-ı esed olan şecâatedir, dediler.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَرُدُّ بِأَنَّ الْإِزَامَ مَا لَمْ يَكُنْ مَلْزُومًا لَمْ يُنْتَقَلْ مِنْهُ)⁵

Ve bu fark şu tarîk ile merdûddur ki lâzım mâdâm ki bi-nefsihî veyâhûd inzimâm-ı karîne ile melzûm olmadıkça lâzımdan melzûma intikâl olunmaz. Zirâ lâzım olduğu haysiyyetden melzûmdan eamm olması câiz ve âmm için hâss üzerine delâlet olmadığı bâriz olmasıyla lâzımdan lâzım olduğu haysiyyetden melzûma intikâl sahîh olamaz. Belki intikâl ancak lâzım ve melzûmun telâzüm ü tesâvîleri takdîrde olur. Zirâ bu takdîrde her

1 Kinâye ile mecâz arasındaki fark da bu yönden yani lâzımın kastedilmesinin cevâziyla beraber hakiki anlamının da murâd edilmiş olması yönündendir. bkz. Kazvîni, *el-İzâh*, s. 313.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 423.

3 Sekkâkî kinâye ile mecâzı "Kinâyede intikal lâzımdan melzûma, mecâzda melzûmdan lâzıma doğrudur," diyerek birbirinden ayırmıştır.

4 Yağmuru otlattık.

5 Bu ayırım, "Lâzım aynı zamanda melzûm olmadıkça ondan melzûma intikal gerçekleşmez," gerekçesiyle reddedilmiştir.

iki tarafın lâzımıyyet ve melzûmiyyeti i'tibâra salâhiyyeti olup ehadühümâ âhara delâlet eyler. “Eğer lâzım-ı âmmın karîne vesâtatiyle melzûma delâleti câizdir,” denilirse cevâbında deriz ki: “Bu takdîrde eammiyyeti bâkî kalmaz. Ve bekâ-yı eammiyyeti farz olursa mecâz dahi bu tarîk ile lâzımdan melzûma intikâl olması niçün câiz olmaz?”

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَحَيْثُ يَكُونُ الْإِنْتِقَالُ مِنَ الْمَلْزُومِ)¹

Ve lâzım melzûm olduğu hinde mecâz gibi kinâyede dahi intikâl melzûmdan lâzıma olup bu sûretde mecâz ile kinâye beyninde şu cihetden fark tahakkuk etmez. Hâlbuki Sekkâkî dahi lâzım melzûm olmadıkça kendisinden intikâl mümteni' olduğunu mu'terifdir. Zîrâ Sekkâkî “Mebnâ-yı kinâye lâzımdan melzûma intikâl üzere olup bu dahi lâzımın melzûma müsâvâtı üzere tevakkuf eder,”² demiştir. Ve bu takdîrde tarafeyn mütelâzimân olarak lâzımdan melzûma intikâl melzûmdan lâzıma intikâl menzilesinde olur.

Eğer denilirse ki: “Sekkâkî'nin murâdı, tarafeyn beyninde lüzûm havâss-ı kinâyeden olup havâss-ı mecâzdan değildir veyâhüd kinâye için şart olup mecâzda şart değildir,” demektir.

Cevâbında deriz ki: Bu kelâm müselleml olmayıp ve delîli gayr-ı ma'lûmdur. Belki cevâb budur ki Sekkâkî ve gayrılarının lâzımdan murâdı mümteni'u'l-infikâk ma'nâsına olan lâzım olmayıp belki meselâ tûl-i kâmete tâbi' olan nicâd gibi vücûdu alâ sebîlî't-tebeyye olan lâzımdır. Ve bundan için insâna dâhik bi'l-fi'lîn lüzûmunda olduğu gibi lâzımın melzûmdan ehass olmasını tecvîz etdiler. İmdi, kinâye, [143] mütelâzimeyn-den tâbi' u redîf olanı zikredip anınla metbû' u merdûf olanı kasd ü irâde ve mecâz bi'l-aksdir.

Lâkin bu kelâm mahall-i nazar olup mecâz ba'zen tarafeynde olarak meselâ (رَعَيْنَا الْعَيْثَ) kavlinde gays nebtde ve ³(أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ نَبَاتًا) kavlinde nebt gaysde isti'mâl olunur.

1 (Lâzım melzûm olduğu) zaman da intikal melzûmdan lâzıma doğru olur.

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 523.

3 Gök, ekin yağdırdı.

Aksâm-ı Kinâye

Mevsûfdan Kinâye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهِيَ ثَلَاثَةٌ أَقْسَامٍ، الْأُولَى: الْمَطْلُوبُ بِهَا غَيْرُ صِفَةٍ وَلَا نِسْبَةٍ)¹

Ve kinâye üç kısım olup kısım-ı evvel;² kendisiyle matlûb sıfat ve nispet olmayıp belki matlûb nefis-i mevsûf olandır. Fakat hakîkaten mevsûf veyâhûd mevsûf menzilesinde olmakdan eammdır. Zirâ ba'zen meknî anıh melzûm-i gayr-ı mevsûf olur. Ve Musannif rahimehullâhu teâlânın (الْمَطْلُوبُ بِهَا الْمَوْضُوفُ)³ ta'bîr etmemesi mevsûf-i hakîkîyi hasrından ihtirâza mebnîdir.⁴

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَمِنْهَا مَا هِيَ مَعْنَى وَاحِدٍ كَقَوْلِهِ: «وَالطَّاعِنِينَ مَجَامِعَ الْأَضْغَانَ»)⁵

Ve kinâyenin işbu matlûb nefis-i mevsûf olan birinci kısmından bir nev'i, ma'nâ-yı vâhid olan kinâyedir. Ve bu da mevsûf-i muayyene sıfatdan bir sıfatın ihtisâs-ı ârızîsi müttetik u musâdif olarak mevsûf-i mezkûre tevassul için sıfat-ı mezkûre zikrolunmaktadır.

Şârih-i merhûm⁶ (اِخْتِصَاصٌ عَارِضٌ)⁶ ta'bîr ederek ihtisâsı urûz ile vâf etmesi zîrâ sıfat sıfat olduğu haysiyyetden gerek müştakk olsun ve gerekse gayr-ı müştakk olsun bi-hasebi aslihâ mevsûf-i muayyen üzere delâlet etmeyip belki mevsûfun mâ üzerine delâlet eder.⁷ el-Hâsıl, sıfatın mevsûfu üzere delâleti mefhûmundan hâric olan esbâbdan nâşi olup ihtisâs-ı ârızîdir. Ve kısım-ı mezkûrden bu nev'e misâl [Amr bin Ma'dikerib nâm] şâirin:

الضَّارِبِينَ بِكُلِّ أَيْضٍ مَحْدَمٍ وَالطَّاعِنِينَ مَجَامِعَ الْأَضْغَانَ⁸

1 Kinâye üç kısımdır. Birincisi, kendisiyle sıfat ve nispet dışında bir şeyin (yani mevsûfun) talep edildiği kinâyedir.

2 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu cümlenin tercümede karşılığı yoktur: (وَالثَّائِبُ بِاعْتِبَارِ كَوْنِهِ عِبَارَةً عَنْ: الْأُولَى مِنَ الْكِنَايَةِ) (الْكِنَايَةُ) (بُغْيِي: الْأُولَى مِنَ الْكِنَايَةِ, bkz. *el-Mutavvel*, III, 727. **Türkçesi:** "Müennes olan (الْأُولَى) kelimesinin tercihi, bu kelimenin (الْكِنَايَةُ) kelimesinden ibaret olması itibarıyla. Yani 'Kinâyenin birinci kısmı' demektir."

3 Talep edilen, mevsûftur.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 423-424.

5 Bir tek anlamdan ibaret olan kinâye türü bu ilk kısma dâhildir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Bizdik, kinlerin toplandığı yerlere mızrak saplayan." (Kâmil)

6 Ârızî bir ihtisâs

7 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 564; Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 424.

8 Bizdik parlak, keskin kılıçlarla vuran ve yine bizdik, kinlerin toplandığı yerlere mızrak saplayan. (Kâmil) Beyit için bkz. Tarâbişi, *Şi'ru 'Amr b. Ma'dikerib*, s. 174.

kavlidir. (الضَّارِبِينَ), (أَمْدَحُ...) takdîrindedir. (أَبْيَضُ)'dan murâd seyf olup cem'î (بَيْضُ)'dur. (مَحْدَمٌ) *kâti'* ve (ضَعْفٌ) *hıkd* ma'nâsınadır. İmdi, mecâmî'-i edgân ma'nâ-yı vâhid olup kulûbden kinâyedir. Şöyle ki hıkdın ma'nası kin ve intikâm olup bunun hakîkati fevârân-ı gazabda fi'l-hâl teşeffiden kezm ü sükût iktizâ etmesiyle bâtına rücû' ederek iğtinâm-ı fırsatla ahz-i intikâm muzmer-i derûn olmasıdır. İşte bu hâlin mecmâi olmak kalbe ârız bir sıfat-ı mahsûsa olarak bunun zikriyle mevsûfu olan kalbden kinâye olunur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا مَا هِيَ مَجْمُوعٌ مَعَانٍ كَقَوْلِنَا كِنَايَةً عَنِ الْإِنْسَانِ: «حَيٍّ، مُسْتَوِي الْقَامَةِ، عَرِيضُ الْأُظْفَارِ»)¹

Ve kinâyenin kısım-ı evvelinden nev'-i sâni'si, mecmû'-i meânî olan kinâyedir. Ve bu da bir sıfat bularak ahz olunup cümlesi mevsûf-i vâhîde muhtassa olmak için lâzım-ı âhara ve diğer lâzım-ı âhara damm olunarak bunların zikriyle mevsûfa tevassul olunmasıdır. Meselâ insândan kinâye olarak (حَيٍّ، مُسْتَوِي الْقَامَةِ، عَرِيضُ الْأُظْفَارِ) kavlinde sıfat-ı (حَيٍّ) ahz olunup (عَرِيضُ الْأُظْفَارِ) ve (مُسْتَوِي الْقَامَةِ) levâzımına damm olunarak bu mecmû'dan insâna tevassul olunmuştur. Ya'nî bu mecmû' insândan kinâyedir ve hâssaten bu nev'e *kinâye-i mürekkebe* tesmiye olunur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَشَرَطُهُمَا الْأَخْتِصَاصُ بِالْمَكْنِيِّ عَنَّهُ)²

Ve kısım-ı evvelden işbu iki nev'-i kinâyenin şartı, îrâd olunacak sıfatın meknî anha ihtisâsıdır. Tâ ki âmmdan hâssa intikâl hâsıl ola. Ya'nî kinâyeteyn-i mezkûreteyn bi-hasebi'l-mefhûm meknî anhdan âmm olmalarıyla bi-hasebi't-tahkîk vücûd-i ihtisâs lâzımdır. Tâ ki bi-hasebi'l-mefhûm âmmdan bi-hasebi't-tahakkuk hâssa intikâl hâsıl ola.

Sekkâkî işbu nev'ayndan ma'nâ-yı vâhid olan nev'-i evveli *karîbe* ve mecmû'-i meânî olan nev'-i sâniyi *baîde* kılıp Musannif *Îzâh*'da Sekkâkî'nin bu kelâmı mahall-i nazar olduğunu îrâd etmiştir.³ Vech-i nazar-ı Sekkâkî, kısım-ı sâni-i kinâyede karîbeyi, intikâl bilâ-vâsita olmasıyla ve baîdeyi, intikâl levâzım-ı müteselsile vesâtatiyle olmak üzere tefsîr edip

1 Birden fazla anlamın bir araya gelmesinden oluşan kinâye türü de birinci kısma dâhildir. "Canlı, endâmı düzgün ve geniş turnaklı" diyerek insanı kastetmemiz buna örnektir.

2 Kinâyenin birinci kısmına dâhil olan bu iki türde sıfatların meknî anha (mevsûfa) özgü olması şarttır.

3 Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 315.

hâlbuki gerek ma'nâ-yı vâhid ve gerek mecmû'-i meânî olan kinâyeteinden ikisi dahi vâsıttan hâlî olarak ma'nâ-yı mezkûrce i'tibâr-ı kurb ü bu'da mahal olmamasıdır. Zîrâ zâhirdir ki (حَيِّ، مُسْتَوِي الْقَامَةِ، عَرِيضُ الْأَطْفَارِ) kavli bir şey'e intikâl olunup da ba'dehû o şey'den insâna intikâl olmak tarîkinde olmayıp belki intikâl, bilâ-vâsıta insânadır.

Musannif'in bu suâline cevâb verilir ki: Bu makâmda kurb i'tibâr-ı âharla olup [144] murâd nev'-i evvelden olan kinâyenin besâtatı ve lâzımı âhara damm ve beynlerini telfik u terkîbden ve tesâvî vü ihtisâsda tekellüfden istiğnâsı cihetle sühûlet-i me'hazi ve bu'd bunun hilâfıdır.

Sıfatdan Kinâye

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (الثَّانِيَةُ: الْمَطْلُوبُ بِهَا صِفَةٌ)¹

Aksâm-ı kinâyeden kısım-ı sâni, kendisiyle cûd ü kerem ü şecâat ü tûl-i kâmet emsâli sıfatdan bir sıfat matlûb olan kinâyedir. Bu da iki darb olup biri *karîbe* ve diğeri *baidedir*.

عَنْ طَوِيلِ الْقَامَةِ: «طَوِيلٌ نَجَادُهُ»، وَ «طَوِيلُ النَّجَادِ»²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ الْإِنْتِقَالَ بِوَاسِطَةٍ فَ «قَرِيبَةً»: وَاضِحَةً، كَقَوْلِهِمْ كِنَايَةً

İmdi, işbu kısım-ı sâni'de eğer kinâyeden sıfat-ı matlûbeye intikâl bilâ-vâsıta olursa bu kinâye *kinâyeye-i karîbe*dir ve karîbe iki kısım olup birisi *vâzıhadır* ki bu kısımda kinâyeden matlûba intikâl sühûletle hâsıl olur. Nitekim tavilü'l-kâmeden kinâye olarak (طَوِيلٌ نَجَادُهُ) ve (طَوِيلُ النَّجَادِ) kavilleri bu kısımdandır. Musannif rahimehullâhu teâlâ işbu vâzıha kısmından olan (طَوِيلٌ) (طَوِيلُ النَّجَادِ) ve (طَوِيلُ النَّجَادِ) kinâyeteini beyninde olan farka işâretle buyurur ki:

(وَالأُولَى سَادِجَةٌ، وَفِي الثَّانِيَةِ تَضْرِيحٌ مَا لِيَتَّصُنَّ الصِّفَةَ الضَّمِيرِ)³

Ve işbu kinâyeye-i karîbe-i vâzıha için zikrolunan kinâyeteinden ûlâ ya'nî (طَوِيلٌ نَجَادُهُ) sâzice olup tasrîhden bir şey'le meşûb u muhtelit değildir. Ve ammâ sâniyede ya'nî (فُلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ) kavlinde sıfat ya'nî lafz-ı

1 Kinâyenin ikinci kısmı, kendisiyle bir sıfatın talep edildiği kinâyedir.

2 Talep edilen sığata intikal vasıta ile olmuyorsa, bu tür kinâyeye-i karîbedir (ve kinâyeye-i karîbe de iki kısımdır. Birincisi,) açık kinâyedir. Meselâ uzun boydan kinâyeye olarak “Kılıcının bağı uzundur,” veya “Kılıç bağı uzun,” demek böyledir.

3 Bu iki cümleden ilki yani (طَوِيلٌ نَجَادُهُ) kavli basit / sâde kinâyedir. İkincisinde yani (طَوِيلُ النَّجَادِ) kavlinde ise sıfat (mevsûfa dönen) zamiri içerdiği için bir tür tasrîh söz konusudur.

(طَوِيل) mevsûfa râci‘ olan zamîr-i müstetiri mutazammın olduğu cihetle ba‘zı mertebe tasrîh mevcûddur. Zîrâ sıfatın fi‘le müşâbeheden nâşî isnâd olunacak bir merfûa ihtiyâcı zarûrî olup ve tûlün mevsûf için sübûtuyla nev‘-i tasrihi müştemil olur. Ve bunun üzerine delîl zîrâ sen sûret-i ûlâda zâhire ya‘nî meselâ nicâda müsned olmasından nâşî sıfatın tezkîr u ifrâdıyla ¹ (زَيْدٌ طَوِيلٌ نِجَادُهُ) ve ² (هِنْدٌ طَوِيلٌ نِجَادُهَا) ve ³ (الزَّيْدَانِ طَوِيلٌ نِجَادَاهُمَا) ve ⁴ (الزَّيْدُونَ طَوِيلٌ أَنْجَادُهُمْ) dersin. Ve izâfe sûretinde mevsûfa râci‘ olan zamîr-i müstetire müsned olduğu cihetle mevsûfa tâbî‘ olarak sıfatın te‘nis ü tesniye ve cem‘iyle (هِنْدٌ طَوِيلَةُ النِّجَادِ) ve (الزَّيْدَانِ طَوِيلَا النِّجَادِ) ve (الزَّيْدُونَ طَوَالِ النِّجَادِ) dersin.

Ve min ciheti'l-ma‘nâ sıfat sebebdan ya‘nî muzâfun ileyh olan nicâddan ibâret olup ⁵ (النِّجَادُ الطَّوِيلُ) ma‘nâsında olduğu hâlde zamîr-i müsebbebe ya‘nî meselâ Zeyd’e râci‘ olan zamîr-i müstetire cevâz-ı isnâdî zîrâ lafzda haber veyâhûd hâl veyâhûd na‘t olarak mevsûf üzere câriye olduğundan ve ma‘nâda fî zâtihî mevsûf için olan sıfat üzere delâletinden içündür. Ve işbu mevsûf için olan sıfat gerekse ⁶ (زَيْدٌ حَسَنُ الْوَجْهِ) gibi kelâmı mezkûr olan sıfat olmakdan ve gerekse ⁷ (زَيْدٌ أَيْبُضُ اللَّحْيَةِ) gibi sıfat-ı mezkûreden gayrı olmasından eammdir. Zîrâ evvelde Zeyd hüsn-i vechinden için hasen ile muttasıf olur. Ve sâniide mevsûfun sıfatı beyâz-ı lihye olmayıp fakat medlûlü olan şeyhûhatdır ki şeyhûhat beyâz-ı lihyenin gayrıdır. Ve ⁸ (زَيْدٌ كَثِيرُ الْإِخْوَانِ) dahi bu vechile olup murâd Zeyd’in ihvân-ı kesîre ile mütekavvî olmasındır. Ve ihvân ile kesb-i kuvvet kesret-i ihvânın gayrıdır. Ve ammâ ⁹ (زَيْدٌ أَحْمَرُ فَرْسِهِ) ve ¹⁰ (...أَسْوَدُ ثَوْبِهِ) bunun hilâfında olup zîrâ bunda izâfe kabîh olur. Ve kezâlik ¹¹ (هِنْدٌ قَائِمَةٌ الْعُلَامِ) denilmek dahi kabîhdır.

1 Zeyd’in kılıcının bağı uzundur.

2 Hind’in kılıcının bağı uzundur.

3 Bu iki Zeyd’in kılıçlarının bağı uzundur.

4 Bu Zeyd’lerin kılıçlarının bağı uzundur.

5 Uzun kılıç bağı

6 Zeyd güzel yüzlüdür.

7 Zeyd aksakallıdır.

8 Zeyd’in kardeşi çoktur.

9 Zeyd, atı kırmızı olan biridir.

10 Zeyd, elbisesi siyah biridir. Bazı nüshalarda (ثَوْبِهِ) “özü” şeklinde geçmektedir (bkz. *el-Mutavvel*, III, 739) ve önceki cümlede yer alan *at* ile daha uyumlu olan da budur.

11 Hind, hizmetçisi ayakta olan biridir.

Eğer suâl olunursa ki: Nazm-ı celilde ﴿حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾¹ üzere müştemil olan kelâm teşbîh kılınıp istiâre-i meşûbe bi't-teşbîhden kılınmadığı gibi sıfat dahi zamîr-i mevsûfa isnâd olunduğu vaktde isnâd-ı mezkûr sebebiyle tasrîh olmaz mı ki kinâye-i meşûbe bi't-tasrîhdir deyü zu'm olunuyor? Ya'nî zamîr-i mezkûre isnâd olunması tasrîh olmasını iktizâ eder.

Cevâbında deriz ki: Tasrîh olmaması zîrâ sıfat-ı mezkûre ma'nâda muzâfun ileyh ya'nî meselâ nicâd için sıfat olduğu meczûm olup ve müsebbebe âid olan zamîri i'tibâr mücerred sıfatın kendisiyle merfû' olan bir ma'mûlden imtinâ'-ı hulüvvü emr-i lafzîsinden içündür. el-Hâsıl, mücerred işbu emr-i lafzîden için i'tibâr olunan zamîr-i mevsûf ancak kinâye-i mezkûrenin tasrîh ile meşûbe vü mahlûta [145] olmasını iktizâ edebilip yoksa sırf tasrîhi mûcib olamaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ خَفِيَّةً، كَقَوْلِهِمْ كِنَايَةً عَنِ الْأَبْلِهِ: «عَرِيضُ الْقَمَا»)²

(وَاضِحَةً) kavli üzere ma'tûfdur. Ya'nî veyâhûd kinâye-i karîbe hafiyeye olur ve hafâsı kinâyeden matlûba intikâl teemmül ü i'mâl-i fikr u rü'yete tevakkuf etmesiyledir. Nitekim eblehden kinâye olarak (عَرِيضُ الْقَمَا) kavlilerinde ifrât ile ıraz-ı kafâ ve ızam-i re's kendisiyle belâhet-i racül üzerine istidlâl olunan şey'dendir. Ve bi-hasebi'l-i'tikâd belâhet için melzûmedir. Lâkin bundan belâhete intikâlde nev'-i hafâ olup her kimse muttali' olamaz. Ve işbu ıraz-ı kafâdan emr-i âhara ve emr-i âhardan maksûd olan belâhate intikâl olunmayıp belki nefsi ıraz-ı kafâdan maksûd-i mezkûre intikâl olunur. Fakat bâdî-i re'ye intikâl olunamayıp teemmüle muhtâcdır. Ve bu vechile intikâl emr-i âhar vesâtatiyle olmadığından kinâye-i karîbe-i hafiyeye kinâye-i bâideden temeyyüz eder. el-Hâsıl, intikâl bilâvâsıta olmasına nazaran karîbe ve i'mâl-i fikr u rü'yete ihtiyâc sebebiyle hafiyedir.

1 “Şafağın siyah ipliği beyaz ipliğinden sizce ayrılıp belirginleşinceye kadar...” (el-Bakara 2/187)

2 Kinâye-i karîbenin ikinci kısmı ise kapalı kinâyedir. Ahmaktan kinâye olarak “kalın kafalı” demek gibi.

Ve Sâhib-i *Miftâh*¹ (عَرِيضُ الْقَفَا) kavlini bu kinâyeden ya'nî kavlimizden kinâye-i karîbe-i hafîyye kılıp² Musannif *İzâh*'da “Bunda nazır vardır, belki işbu (عَرِيضُ الْقَفَا) kavli eblehden kinâyeye-i bâidedir. Zîrâ bundan arîzu'l-kafâya ve arîzu'l-kafâdan eblehe intikâl olunur,”³ deyü i'tirâz eylemiştir.

Lâkin bu i'tirâzdan cevâb verilir ki kinâyenin matlûba nisbetle bâide ve vâsitaya nisbetle karîbe olmaklığında imtinâ' yokdur. Belki kendisinden matlûba intikâl vâsita ile olan kinâyede hakikat-i emr böyledir. Binâen aleyh Sâhib-i *Miftâh* kavli-i mezkûru îrâd ile matlûb bi'l-kinâyeye ba'zen maksûd u musarrâh olan nefsi-i mevsûf olup ve ba'zen matlûbdan kinâyeye olan şey' olduğuna tenbîh eylemiştir.

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ كَانَ بِوَاسِطَةٍ فَ«بَعِيدَةً»، كَقَوْلِهِمْ: «كَثِيرُ الرَّمَادِ» كِنَايَةٌ عَنِ الْمُضَيَّافِ فَإِنَّهُ يُنْتَقَلُ مِنْ كَثْرَةِ الرَّمَادِ إِلَى كَثْرَةِ إِخْرَاقِ الْحَطَبِ تَحْتَ الْقِدْرِ، وَمِنْهَا إِلَى كَثْرَةِ الطَّبَايِخِ، وَمِنْهَا إِلَى كَثْرَةِ الْأَكْلَةِ، وَمِنْهَا إِلَى كَثْرَةِ الضَّيْفَانِ، وَمِنْهَا إِلَى الْمَقْصُودِ)⁴

Ve mukaddemen zikrolunanların cümlesi kinâyeden matlûba intikâl bi-vâsîtatın olmadığı sûrette olup ve eğer intikâl vâsita ile olursa kinâyeye bâidedir. Meselâ mizyâfdan kinâyeye olarak (كَثِيرُ الرَّمَادِ) kavilleri bu kabîlden olarak kesret-i ramâddan tahte'l-kıdr ihrâk-ı hatabın kesretine ve kesret-i ihrâk-ı hatabdandır⁵ kesret-i tabâyıha ve kesret-i tabâyıhdan kesret-i ekeleye ve bundan kesret-i dîfâna ve ba'dehû maksûd olan mizyâfa intikâl olunur. (رَمَادٌ) kül ve (قِدْرٌ) çölmek ve tencere emsâli taâm tabh olunan zarfıdır. (طَبَايِخٌ), (طَبِيخَةٌ) 'ün cem'i olup *matbûha* ma'nâsınadır ki murâd et'ime-dir. (ضَيْفَانٌ) 'ün cem'idir. (أَكْلٌ), (أَكَلَةٌ) 'ün cem'idir ki kesr-i “dât” ile (ضَيْفٌ) 'ün cem'idir ki müsâfirîndir. (مُضَيَّافٌ), (مُضَيَّافٌ) gibi mübâlağadır. Ve vesâitin kıllet ü kesreti hasebiyle maksûd üzere delâlet vuzûh u hafâ cihetinden muhtelif olur.

1 Yastığı geniş

2 Sekkâki, *el-Miftâh*, s. 514.

3 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 315.

4 Şâyet (kinâyeden, talep edilen sığara) intikal vasıta ile olursa kinâyeye, *baide* olur. Misafirperverlikten kinâyeye olarak “Külün çok” demek gibi. Zira külün çokluğundan tencere altında yakılan odunların fazla oluşuna, odunların fazlalığından, sırasıyla, pişirilen yemeklerin, yemek yiyenlerin ve misafirlerin çokluğuna, sonuç olarak da asıl maksat olan ev sahibinin misafirperverliğine intikal edilir.

5 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu cümlenin tercümede karşılığı yoktur: «مِنْهَا» عَائِدٌ (وَكَيْدًا كُلُّ ضَمِيرٍ فِي «مِنْهَا» عَائِدٌ) bkz. *el-Mutavvel*, III, 742. **Türkçesi:** “Metindeki bütün (مِنْهَا) zamirleri, kendilerinden önceki (الْكثْرَةُ) kelimesine aittir.”

Ya'nî her ne mikdâr vesâit tekessür ederse o mikdâr hafâ-yı delâlet kesb-i kuvvet eder. Ve emsilesi ekser min en yuhsâ olmasıyla Şârih-i merhûm tettebbu' olunmasını re'y eylemiştir.

Nisbetden Kinâye

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (الثَّالِثَةُ: الْمَطْلُوبُ بِهَا نِسْبَةٌ، كَقَوْلِهِ:

إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرُوءَةَ وَالنَّدَى فِي قُبَّةٍ ضَرَبْتُ عَلَى ابْنِ الْحَشْرَجِ¹

فَإِنَّهُ أَرَادَ أَنْ يُثَبِّتَ اخْتِصَاصَ ابْنِ الْحَشْرَجِ بِهَذِهِ الصِّفَاتِ)²

Aksâm-ı kinâyeden kısm-ı sâlis, kendisiyle matlûb, nisbet olan kinâyedir. Nisbetden murâd, bir emrin bir emr için isbât veyâhûd nefyidir. Ve Sâhib-i *Miftâh*'ın³ (إِنَّ الْمَطْلُوبَ بِهَا تَخْصِصُ الصَّنَةِ بِالْمَوْصُوفِ)³ kavlinin ma'nâsı dahi işbu nefyen veyâhûd isbâten sıfatın mevsûf için nisbeti olup yoksa tahsîs ile murâdı ma'nâ-yı hasr değildir. Zîrâ bu makâmda ma'nâ-yı hasra haml için bir ma'nâ olmayıp hâsılı murâd-ı Sekkâkî isbâtda tahsîs olarak sübûtda tahsîs değildir. Hasr ise tahsîs fi's-sübûtdur. Ve bu kısma misâl Ziyâd-ı A'cem'in (... إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرُوءَةَ وَالنَّدَى...) kavlidir. (ندی) atâ ma'nâ-sınadır. Ya'nî [146] “Semâhat ü insâniyyet ü atâ sıfât-ı ber-güzîdesi bast-ı visâde-i ârâm-ı memdûh için darb olunan kubbe derûnundadır,” demek olup memdûhun bu sıfâta isbât-ı ihtisâsını ya'nî bu sıfatın hasr ve adem-i hasr manzûr olmayarak İbn-i Haşrec için beyân-ı sübûtunu murâd etmiştir.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَتَرَكَ التَّضْرِيحَ بِأَنْ يَقُولَ «إِنَّهُ مُخْتَصَّصٌ بِهَا»)، أَوْ نَحْوِهِ إِلَى الْكِنَايَةِ بِأَنْ جَعَلَهَا فِي قُبَّةٍ مَضْرُوبَةٍ عَلَيْهِ)⁴

Ber-vech-i meşrûh murâd-ı şâir memdûh için sıfât-ı mezkûrenin isbât-ı ihtisâsı olduğu hâlde sarîhan bu ma'nâyı ifâde edecek مُخْتَصَّصٌ (إِنَّهُ مُخْتَصَّصٌ بِهَا) (بِهَا) emsâli ta'bîrâtı tarîk-ı kinâyeye terk ü tahvîl ederek “sıfât-ı mezkû-

1 Beyit için bkz. Bekkâr, *Şi'ru Ziyâd el-A'cem*, s. 49.

2 Kinâyenin üçüncü kısmı, kendisiyle nisbetin talep edildiği kinâyedir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Hiç kuşku yok ki cömertlik, adamlık ve ihsan, İbnü'l-Haşrec için kurulmuş bir kubbenin içindedir.” (Kâmil) Şâir, sayılan bu vasıfların İbnü'l-Haşrec'e özgü olduğunu isbât etmek istemiştir.

3 (Bu tür kinâyede) sıfatın mevsûfa tahsisi talep edilmektedir. bkz. Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 517.

4 Bu nedenle şâir mezkûr sıfatların memdûha özgü oluşunu (إِنَّهُ مُخْتَصَّصٌ بِهِ) vb. ifadelerle açıkça söylememiş, bunun yerine, sıfatların memdûh için kurulan bir kubbenin içinde olduğunu belirtmek suretiyle kinâye üslûbunu tercih etmiştir.

renin memdûh üzere darb olunan kubbede olması” ta’bîrini ihtiyâr eylemiştir. (أَوْ نَحْوِهِ) kavli (أَنْ يَقُولَ) kavline ma’tûf olarak mecrûr olup (أَوْ بِمِثْلِ الْقَوْلِ) müfâdındadır yâhûd mansûb olarak (أَنْ يَقُولَ) fi’linin mef’ûlüne ma’tûf olup (أَوْ أَنْ يَقُولَ نَحْوَ قَوْلِنَا إِنَّهُ مُحْتَضِرٌ بِهَا) takdîrinde olur. Ve kavli-i mezkûre mûmâsil olan ta’bîrât izâfe veyâ izâfe ma’nâsında ve isnâd ve ma’nâ-yı isnâdda olması gibi ma’nâ-yı mezkûre delâlet edecek ibârât olup meselâ ¹ (سَمَاحَةُ ابْنِ الْحَشْرَجِ) veyâhûd ² (السَّمَاخَةُ لِابْنِ الْحَشْرَجِ) veyâhûd ³ (ابْنُ الْحَشْرَجِ سَمُحٌ) veyâhûd ⁴ (حَصَلَ السَّمَاخَةُ لَهُ) veyâhûd ⁵ (ابْنُ الْحَشْرَجِ سَمُحٌ) denilir. İmdi, şâir-i merkûm işbu sûret-i tasrîhi tarîk-ı mezkûr üzere kinâyeye terk eylemiştir. Nitekim emsile-i kısm-ı sâniide sıfatın mevsûfa ihtisâsı, sıfatın mevsûfa veyâhûd zamîrine isnâd veyâ izâfesi i’tibâriyle musarrahun bihdîr. Mevsûfa izâfe ve isnâd olunmasına misâl ⁶ (هَلْ طَوِيلٌ نِجَادٌ زَيْدٌ؟) ve (هَلْ طَوِيلُ النِّجَادِ زَيْدٌ؟) olup zamîre isnâd sûretinde dahi meselâ tûl-i nicâd ile meknî anı olan tûl-i kâmet (طَوِيلٌ نِجَادٌ) kavlinde zamîr-i mevsûfa muzâf ve (طَوِيلُ النِّجَادِ) kavlinde zamîr-i müstetir-i mevsûfa müsneddir. (كَثِيرُ الرَّمَادِ) ve emsâli dahi bu mecrâdadır. Bu vechile *Miftâh*’da mübeyyen olup bununla mütebeyyin olur ki bu makâmda ihtisâs ile murâd hasr olmayıp nefyen veyâhûd isbâten sıfatın mevsûfa nisbetidir. Ve şâir-i merkûmun sıfât-ı mezkûreyi İbn-i Haşrec üzere madrûbe olan kubbede kılmak tarîkiyle mevsûf olan memdûh-i merkûmun bu sıfâta tasrîh-i ihtisâsını kinâyeye terk eylemesi, mahall-i sıfât zû kubbe ya’nî memdûh olduğuna tenbîh içündür. Ve kubbe fevk-ı haymede olarak rüesâyâ mahsûsdur ve kubbenin İbn-i Haşrec üzere madrûbe olmasıyla takyîdine ihtiyâc dünyâda zevî kıbâbın kesretine mebnî ta’yîn içündür. İmdi, şâir-i merkûm bu tarîk ile sıfât-ı mezkûrenin İbn-i Haşrec içün isbâtını ifâde eyledi. Zîrâ bi-nefsihî kâim olmayan bir emr bir kimsenin mekân ü hayyizinde isbât olunduğu hînde o kimse içün isbât olunmuş olur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَنَحْوُهُ قَوْلُهُمْ: «الْمَجْدُ بَيْنَ ثَوْبَيْهِ وَالْكَرَمُ بَيْنَ بُرْدَيْهِ»)⁶

1 İbnü'l-Haşrec'in cömertliği

2 İbnü'l-Haşrec'e ait cömertlik

3 İbnü'l-Haşrec cömert oldu.

4 Onun için cömertlik hâsıl oldu.

5 Zeyd'in kılıç bağı uzun mu?

6 (Sıfatı, mevsûfu kuşatan bir şeyin içinde tanımlamak bakımından Ziyâd'ın beytine) benzer bir başka örnek de “Şeref onun iki elbisesi, cömertlik de iki hırkası arasındadır,” cümlesidir.

(الْمَجْدُ بَيْنَ تَوْبِيهِ...) kavilleri dahi sıfatı mevsûfu ihâta vü iştimâl eden şey'de kılmak tarîkiyle sıfatı mevsûfa nisbet için kinâye olmakda Ziyâd'ın kavli gibidir. Zîrâ mefhûmu “Mecd ü şeref memdûhun sevbeyni beyninde ve kerem ü sehâ cins-i sevbden olan bürdeyni beynindedir,” demek olarak mecd ü keremin memdûh için sübûtunu tasrîh etmeyip belki mecd ü kerem vasflarının sevb ü bürdeyni beyninde olmalarıyla ma'nâ-yı maksûddan kinâye eylemiştir.

Musannif'in bu misâli îrâd etmesi ba'zıların tevehhümünü def'e işâret-dir. Zîrâ demişlerdir ki: “Bülegânın (الْمَجْدُ بَيْنَ تَوْبِيهِ وَالْكَرَمُ بَيْنَ بُرْدِيهِ) kavli, kısım-ı sâni olan (طَوِيلٌ نِجَادُهُ) kabîlinden olup zîrâ bürd ü sevbin zamîr-i mevsûfa izâfesi “nicâd”ın zamîr-i mevsûfa izâfesi gibidir.” Hâlbuki böyle değildir. Zîrâ “tavîl”in “nicâd”a isnâdı nicâd için isbât-ı tûlü tasrîh olup tûl-i nicâd ise tûl-i kâmet makâmına kâim olmasıyla her ne kadar tûl-i kâmet tasrîh değilse de nicâdın zamîr-i Zeyd'e izâfesi tasrîh olduğu hinde [147] tûl-i kâmetin Zeyd için isbâtını tasrîh olmuş olur. (الْمَجْدُ بَيْنَ تَوْبِيهِ) kavlinde ise tasrîh olmamasından fazla mecdin sevbeyn için sübûtuna bile delâlet mevcûd değildir ki hattâ sevbeynin zamîre tasrîh-i izâfesi mecdin mercî-i zamîr olan kimse için isbâtını tasrîh olmuş olsun. Bu kısmın dahi kısım-ı sâni gibi emsile-i lâ yuhsâsı mevcûddur.

Eğer îrâd olunursa ki: Bu mahalde kinâye için bir kısım-ı râbi' olup aksâm-ı selâseye inhisârı kâsırdır. Zîrâ ba'zen kinâye ile matlûb, sıfatın ve nisbetin ikisi olur. Meselâ Amr'a nisbet-i mizyâfiyyetden kinâye olarak (يَكْتُرُ الرَّمَادُ فِي سَاحَةِ عَمْرٍو)¹ denilmesi bu kabîldendir.

Cevâbında deriz ki: Bu sûret kinâye-i vâhide olmayıp belki kinâyeteyndir. Ve bu kinâyeden birisi, kendisiyle nefsi-i sıfat ya'nî mizyâfiyyet matlûb olan kinâye olup bu da kesret-i ramâddır. Ve ikincisi, kendisiyle Amr'a nisbet-i mizyâfiyyet matlûb olandır ki bu da mizyâfiyyetin Amr'a isbâtını ifâde için kesret-i ramâdı Amr'ın sâha vü meydânında kılmaktır.

1 Amr'ın (evinin) meydanında kül çok olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمَوْضُوفُ فِي هَذَيْنِ الْقِسْمَيْنِ قَدْ يَكُونُ مَذْكُورًا كَمَا مَرَّ، وَقَدْ يَكُونُ غَيْرَ مَذْكُورٍ كَمَا يُقَالُ فِي غَرَضٍ مَنْ يُؤْذِي الْمُسْلِمِينَ: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»¹)

İşbu kısım-ı sâni ve sâlisde mevsûf ba'zen mezkûr olur. Nitekim zikrolunan misâller bu kabildendir. Ve ba'zen mezkûr olmaz. Nitekim müslimîne ezâ eden kimseye ta'rîz zeylinde îrâd olunan (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ) kavli bu kabildendir. Zîrâ bu kavil mü'zî-i muayyenden sıfat-ı İslâm'ı nefyden kinâye olup ve mü'zî kelâmında mezkûr değildir.

Ve nitekim şürb-i hamr edip ve hillini i'tikâd eden kimsenin tekfirini murâd ederek ta'rîz zeylinde denilen (أَنَا لَا أَعْتَقِدُ حِلَّ الْخَمْرِ)² kavli dahi bu üslûbda olup bu kavil ile mu'tekid-i hill olarak şürb-i hamr eden kimse için sıfat-ı küfrü isbâtıdan kinâye olunmasıyla berâber küfürden dahi kinâye olunmuştur.

el-Hâsıl, hem sıfat-ı küfürden ve hem sıfat-ı küfrün o kimseye isbâtından kinâye olup kinâyenin kısmeynini müstemildir. Zîrâ bu ibâre ile i'tikâd-ı hilli nefy³ (مَا أَنَا فُلْتُ)³ kavlinde olan tafsîlâtdan ma'lûm olduğu üzere işbu i'tikâd-ı hillin gayrı için sübûtuna delâlet ederek gayrisiyçün sübût-i hill-i hamrdan kinâye olur. Ve i'tikâd-ı hill-i hamr küfürden kinâye olarak bu sûretde kinâyeteyn ictimâ' eyler.⁴

Ve haft olmasın ki Musannif her ne kadar işbu kısmeynde ba'zen mevsûf mezkûr olmadığını ale'l-ıtlâk îrâd etmiş ise de nisbeti tasrîh ile berâber yalnız sıfatdan kinâye olduğu hinde mevsûfun adem-i zikri mümteni'dir. Zîrâ mevsûfun ne lafzen ve ne takdîren adem-i zikriyle berâber mevsûf için sıfatın isbât veyâhûd nefyini tasrîh muhâldir. İmdi, mevsûf mezkûr olmadığı vaktde kısım-ı sâni kısım-ı sâlisi müstelzim olup bi'l-aks kısım-ı sâlis kısım-ı sâniyi müstelzim olmaz. Hâsılı, kısım-ı sâni'de adem-i zikr kısım-ı sâni ile sâlisin beynini ictimâ' sûretinde olduğu gibi ancak nisbetin adem-i tasrîhi

1 Bu iki kısım (yani sıfattan ve nisbetten) kinâyede mevsûf, yukarıdaki örneklerde geçtiği üzere, mezkûr olabilir. Fakat yerine göre mezkûr olmaması da mümkündür. Nitekim Müslümanlara eziyet edenlere tarîz olarak söylenen "Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların selâmette olduğu kimsedir," (Buhârî, İmân 4; Müslim, İmân 64) hadisi buna örnektir.

2 Ben şarabın helâl olduğuna inanmıyorum.

3 Ben demedim.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 426.

sûretine münhasırdır. Ve ammâ nisbetin tasrîhinde zikr-i mevsûf vâcibdir.¹ Bir şey'in urzu, o şey'e ne cânibden gelirse o cihette vâki' olan nâhiye ve tarafıdır. “Râ”nın sükûnu ve dammiyle (نَظَرْتُ إِلَيْهِ مِنْ عُرْضٍ وَعُرْضٍ) denilip² (مِنْ جَانِبٍ وَنَاحِيَةٍ)² ma'nâsı murâd olunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (قَالَ السَّكَّاكِيُّ: الْكِنَايَةُ تَتَفَاوَتْ إِلَى تَعْرِيضٍ وَتَلْوِيحٍ وَرَمَزٍ وَإِيمَاءٍ وَإِشَارَةٍ)³

Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ “Kinâye, ta'rîz u telvîh u remz ü îmâ vü işârete mütefâvit olup kinâyede bunlardan her birisi bulunabilir,”⁴ demiştir. Şârih-i *Miftâh-ı* Sekkâkî, (تَتَفَاوَتْ) ta'bir edip (تَنْقَسِمُ) ta'bir etmemesinin sebebini beyânda “Zîrâ ta'rîz ve zikrolunan emsâli aksâm-ı kinâyeden olmayıp belki kinâyeden eammdır,”⁵ demiştir. Lâkin bunda nazar olup zîrâ ta'rîzden mâadâsının umûmu kelâm-ı Sekkâkî'den gayr-ı münfehimidir.⁶

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمُنَاسِبُ لِلْعُرْضِيَّةِ التَّعْرِيضِ)⁷

Ve urziyyete münâsib olan, [148] ta'rîzdir. Ya'nî kinâye mevsûf-i gayr-ı mezkûr için li-ecli't-ta'rîz sevk olunduğu vaktde münâsib olan, bu misillü kinâyeye *ta'rîz* tesmiye vü itlâk olunmasıdır. Bir kimseyi kasdederek kelâm îrâdında (عَرَضْتُ لِفُلَانٍ) ve⁸ (عَرَضْتُ بِفُلَانٍ)⁸ dersin. Ke-enne o kelâm ile bir cânibe işâret edip cânib-i âharı murâd edersin. Meârîz fi'l-kelâm dahi bundan me'hûz olup hadîsde⁹ (إِنَّ فِي الْمَعَارِضِ لَمُنْدُوحَةً)⁹ vâki' olmuştur ki (لَسِعَةً عَنِ الْكُذِبِ) demektir. Ve meârîz fi'l-kelâm, bir şey' ile bir şey'den tevriyedir. Siyâlkûtî merhûm der ki: “(مَعْرَاضٍ), (مَعْرَاضٍ)’un cem'i olup (مَعْرَاضٍ), kavilde tasrîhin hilâfıdır. Bu sûretde tevriye ile tefsîr tecevvüz olup murâd mâ-yüverrâ bih demektir. Tevriye, bir şey'i sırr edip gayrısını izhârdır.”¹⁰

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 426.

2 Ona bir kenardan, köşeden baktım.

3 Sekkâkî şöyle demiştir: Kinâye tariz, telvîh, remz, îmâ ve işâret gibi türlere ayrılır.

4 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 513.

5 Şîrâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, vr. 192a.

6 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 426-427.

7 Muhataba laf dokundurmaya uygun olan kinâye tarizdir.

8 Falancaya tarizde bulundum.

9 “Tarizli sözlerde, (insanı yalandan kurtaran) bir genişlik vardır.” (Buhârî, *Edebül-Müfred*, Hadis no: 857)

10 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 427.

Sâhib-i *Keşşâf* demiştir ki: “Kinâye bir şey’i lafz-ı mevzûun lehinin gayrıyla zikretmektir. Ve ta’rîz, mezkûr olmayan bir şey’ üzere kendisiyle delâlet olunan bir şey’i zikreylemektir. Meselâ muhtâc olan kimsenin muhtâcun ileyhe ¹ (حِثُّكَ لِأَسْلَمِ عَلَيْنِكَ) kavli ta’rîz olup ke-enne kelâmı maksûd üzere delâlet edecek urz u cânibe imâledir. Ve işbu ta’rîze *telvîh* dahi tesmiye olunur. Zîrâ mütekellim bundan murâd eylediği şey’e levh eder.”² Bu sûretde Sâhib-i *Keşşâf* indinde ta’rîz ile *telvîh* bir ma’nâya olup Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ bunun hilâfinadır.³

Ve İbn-i Esîr *Mesel-i Sâîr*’de demiştir ki: “Kinâye hakikatle mecâz beyninde olan vasf-ı câmi’ sebebiyle bunlardan iki cânibe hamli câiz olan ma’nâ üzere delâlet eden lafz olup müfred ü mürekkebe cereyân eder. Ve ta’rîz cihet-i vaz’-ı hakikî ve mecâzîden olmayıp belki cihet-i *telvîh* ve işâretten olan ma’nâ üzere delâlet eden lafzdır. Bu sûretde ta’rîz lafz-ı mürekkebe muhtass olur. Zîrâ ma’nâ-yı muarrazun bihe delâleti ma’nâ-yı hakikî ve mecâzî cihetinden olmasıyla siyâk-ı kelâmdan delâleti taayyün ederek lafz-ı mürekkebe ihtisâsı zâhir olur. Meselâ sıla ve ihsân talebinde olan kimsenin ⁴ (وَاللَّهُ إِنِّي مُحْتَاجٌ) kavli taleb-i ihsânı ta’rîz olup hâlbuki ne hakikaten ve ne mecâzen talebe mevzû’ değildir. Ve ancak bu ma’nâ lafzın urz u cânibinden fehmolunur.”⁵

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلِغَيْرِهَا - إِنْ كَثُرَتِ الْوَسَائِطُ - التَّلْوِيحُ، وَإِنْ قَلَّتْ مَعَ خَفَاءِ الزُّمْرِ، وَبِلَا خَفَاءِ الْإِيْمَاءِ وَالْإِشَارَةِ)⁶

Ve urziyenin gayrıya münâsib olan, eğer lâzım ile melzûm beyninde vesâit kesîre olursa, ⁷ (كَثِيرُ الرَّمَادِ) ve ⁸ (جَبَانُ الْكَلْبِ) ve ⁹ (مَهْزُولُ الْفَصِيلِ) gibi, *telvîh* ıtlâk olunmasıdır. Zîrâ *telvîh* baıdden gayra işâretidir. Ve melzûmda hafâ ile berâber vesâit kalîle olursa münâsib olan *remz* ıtlâkıdır. Zîrâ *remz* alâ sebîl’l-hufye karîbe işâretidir. Çünkü *remz* şefe vü hâcible işâretidir. Ve

1 Sana selâm vermek için geldim.

2 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 279.

3 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 427.

4 Vallâhi muhtacım.

5 İbnü’l-Esîr, *el-Meselî’s-Sâîr*, II, 182, 186.

6 Laf dokundurma dışındaki şeylere uygun olan kinâye -vasıtalar çoksa- *telvîhtir*. Vasıtalar az olur da bir kapalılık söz konusu olursa *remz*, hem vasıtalar az hem de kapalılık yoksa imâ ve işârettir.

7 Külü bol

8 Köpeği ürkek

9 Devesinin yavrusu cılız

eğer melzûmda hafâ olmamasıyla berâber vesâit kalîle olursa münâsib olan *îmâ* vü *işâret* itlâk olunmasıdır. Nitekim Buhtürî'nin:

أَوْ مَا رَأَيْتَ الْمَجْدَ أَلْفَى رَحْلَهُ فِي آلِ طَلْحَةَ ثُمَّ لَمْ يَسْحَوْلْ¹

kavli bu kabîldendir.

Mefhûm-i Beyt: “Sen mecd ü şerefîn Âl-i Talha'da ilkâ-yı rahl ile ba'dehû anlardan ayrılmayıp istikrâr u sebât eylediğini müşâhede etmedin mi?” demektir. Mecdin Âl-i Talha üzere ilkâ-yı rahl etmeleri onların mekânında mecdin vücûdundan ve anların mekânında mecdin vücûdu, anlara mecdi nisbetden kinâye olup kinâye bi'l-vâsıttadır. Ve bunda, mecdi insân-ı râhile teşbîh olarak istiâre-i bi'l-kinâye vardır.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْتَعْرِیضُ قَدْ يَكُونُ مَجَازًا كَقَوْلِكَ: «أَذَيْتَنِي فَسْتَعْرِفُ»، وَأَنْتَ تُرِيدُ إِنْسَانًا مَعَ الْمُحَاطَبِ دُونَهُ؛ وَإِنْ أَرَدْتَهُمَا جَمِيعًا كَانَ كِنَايَةً وَلَا بُدَّ فِيهِمَا مِنْ قَرِينَةٍ)³

Kelâm-ı mezkûrden sonra Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ demiştir ki: “Ta'rîz ba'zı kerre mecâz olur. Meselâ bir kimseye hitâb ile (أَذَيْتَنِي فَسْتَعْرِفُ) der ve bu kelâm ile muhâtabı murâd etmeyip muhâtabla berâber bulunan diğerk şahsı murâd edersin. Ve eğer bu kelâm ile muhâtab ve muhâtabla berâber olan şahsın ikisini dahi murâd edersen kinâye [149] olur.”⁴ Zirâ bu sûretde lafz ile ma'nâ-yı aslı ve gayr-ı aslısinden ikisini dahi murâd etmiş olursun. Mecâz ise ma'nâ-yı aslıyî irâdeye münâfîdir. Ve bu sûreteynin ikisinde dahi karîne lâzımdır. Şöyle ki sûret-i ûlâda murâd yalnız muhâtabla berâber olan şahıs idüğüne delâlet edecek karîneden lâzımdır tâ ki mecâz ola. Ve sûret-i sâniyede murâd muhâtab ile şahs-ı mezkûrden cemîisi olduğuna delâlet edecek karîneden lâzımdır ki tâ ki kinâye ola.

Ve bu makâmda bir bahs vardır. Şu vechile ki *Mifîâh*'da “Ta'rîz ba'zen mecâz ve ba'zen kinâye olur,” deyü mezkûr olmayıp belki mezkûr olan, ta'rîz ba'zen alâ sebîli'l-mecâz ve ba'zen alâ sebîli'l-kinâye olduğudur. Ve

1 Şeref, göçünü Âl-i Talha'ya indirmiş ve bir daha da oradan ayrılmamıştır, görmedin mi? (Kâmil) Beyit için bkz. Buhtürî, *Dîvân*, III, 1749.

2 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 427-428.

3 (Sekkâkî ayrıca şöyle demiştir): Tariz bazen mecâz olur. Muhatabını değil de muhatabın yanındaki birini kastederek “Bana ziyet ettin, göreceksin (gününü!)” demen gibi. İkisini birden kastedersen kinâye olur. Şu var ki (ister mecâz olsun ister kinâye) her iki durumda da bir karîne bulunması şarttır.

4 Sekkâkî, *el-Mifîâh*, s. 523.

Şârih-i Allâme-i *Miftâh* bu kavlin ma'nâsı: "İbâre-i ta'rîz sûret-i ûlâda olduğu gibi ba'zen mecâza müşâbih olur. Zîrâ sûret-i mezkûrede "tâ"-i hitâb mâ vuzia lehinin gayrıda müsta'mel olduğu cihetden mecâza müşâbih olup lâkin bunda melzûmdan lâzıma intikâl mutasavver olmamasıyla mecâz değildir. Ve ba'zen sûret-i sâniyede olduğu gibi kinâyeye müşâbih olur. Zîrâ bunda lafz kendisinden mâ vuzia lehinin gayrı murâd olunmasıyla berâber mâ vuzia lehinde müsta'mel olduğu cihetden kinâyeye şebîhdir. Hâlbuki kinâye değildir. Zîrâ bunda lâzım ve melzûm ve ehadühümâdan âhara intikâl tasavvur olunmaz,"¹ demiştir.

Lâkin Şârih-i Allâme'nin bu kelâmında nazar vardır. Zîrâ bir ehadin zâhib olmadığı bir mezheb ve belki bir aklın kabûl etmeyeceği bir emirdir. Çünkü bu kavle zâhib olmak bir kelâmın delâlet-i sahiha ile bir ma'nâ üzere delâlet edip ve o ma'nâda ne hakikat ve ne mecâz ve ne kinâye olmamasını müeddi olur. Belki hakk olan, Musannif rahimehullâhu teâlânın tasrîh eylediği gibi, evvel mecâz ve sâni kinâye olup ve Sekkâkî'nin matlûbu da budur. Ve bunun tahkiki şu vechiledir ki ² (أَذَيْتَنِي فَسْتَعْرِفُ) kavlimiz kendisiyle bi-sebebi'l-îzâ tehdîd-i muhâtab kasdolunan ma'nâ üzere delâlet eden bir lafz olarak bundan her bir kendisinden îzâ sâdir olan kimseye tehdîd lâzım gelir. İmdi, eğer bu lafzı isti'mâl ile muhâtab ve sâir ezâ edenleri murâd edersen kinâye olur. Ve eğer tahkikan veyâhûd farazâ ve takdîren muhâtaba iştirâki alâkasıyla bi-sebebi'l-îzâ tehdîd-i gayr-ı muhâtabı murâd edersen mecâz olur. Vallâhu a'lem.

Fasl

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَضْلٌ: أَطْبِقَ الْبُلْغَاءَ عَلَى أَنَّ الْمَجَازَ وَالْكِتَابِيَّةَ أَبْلَغُ مِنَ الْحَقِيقَةِ وَالتَّضْرِيحِ، لِأَنَّ الْأَنْتِقَالَ فِيهِمَا مِنَ الْمَلْزُومِ إِلَى اللَّازِمِ فَهُوَ كَدَعْوَى الشَّيْءِ بِبَيِّنَةٍ)³

Bülegâ mecâz-ı müfid ile kinâye, hakikat ü tasrîhden eblağ olduğuna itbâk u ittifâk eylediler. (أَبْلَغُ), (نَصْرَ) bâbından (بَلَّغَ) fi'linin masdarı olan (بَلُوغٌ) dan müştak olup *ifâde-i maksûdda hadd-i kemâle bâliğ* ma'nâsına

1 Şirâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, vr. 196a.

2 Bana eziyet ettin, göreceksin (gününlü)

3 **Fasl:** Belâgat âlimleri mecâz ve kinâyenin hakikat ve tasrîhten daha belîğ olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Zira bu iki üslupta melzûmdan lâzıma intikal söz konusu olup bu da bir şeyi açık delil sunarak iddia etmek gibidir.

dır. Yoksa (كَزَمَ) bâbından (بَلَغَ) fi'linin masdarı olan (بَلَغَةٌ)'den değildir. Zîrâ hakikat ü tasrîh muktezâ-yı hâl oldukları hinde mecâz ile kinâyede belâgat bunlardan ekser ve belki belîğ olamaz. Ve ba'zılar “Efal-i tafdil-i cem'-i sülâsî-i mezîdün fihden cevâz-ı iştikâkı Müberred ve Ahfeş'den menkûl bulunduğuna veyâhûd şâzza haml etmesine mebnî (مُبَالَغَةٌ)'dendir,” dediler. Bu sûretde ma'nâ (أَكْثَرُ مُبَالَغَةً) ya'nî “Mübâlağa cihetinden ekserdir,” demek olur.¹

Ve mecâz ve kinâyenin hakikat ü tasrîhden eblağ olması çünkü bunlarda matlûba intikâl melzûmdan lâzıma olmasıyla bir şey'i beyyinesiyle da'vâ gibidir. Zîrâ melzûmun lâzımdan infikâki mümteni' olduğu cihetle vücûd-i melzûm vücûd-i lâzımı iktizâ eder. Ve bu da zâhirdir. Fakat işkâl sâir envâ'-ı mecâzda beyân-ı lüzûmdadır. Ya'nî vücûd-i melzûmun vücûd-i lâzımı müstelzim olması ancak beynlerinde lüzûm-i hâricî olduğu sûretde olup ve cemî'-i envâ'-ı [150] mecâzda husûsiyle alâka tezâdd olduğu sûretde bunun beyânı müşkildir. Ve ammâ cemî'-i aksâm-ı mecâzda tahakkuk-ı lüzûma dâir alâkada Şârih'in mesbûk olan beyânı menât-ı intikâl olan lüzûm-i zihnîde olup burada makâl lüzûm-i hâricîde olmasıyla Şârih'in kavleyni şâibe-i münâfâtdan sâlimdir.²

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَأَيْضًا عَلَى أَنَّ الْإِسْتِعَارَةَ أَبْلَغُ مِنَ التَّشْبِيهِ، لِأَنَّهَا تَوْعُّجٌ مِنَ الْمَجَازِ)³

Ve yine bülegâ ittifâk eylediler ki istiâre ya'nî istiâre-i tahkikiyye ve temsiliyye teşbîhden eblağdır. Zîrâ istiâre mecâzdan bir nev' olup ve mecâz hakikatden eblağ olduğu ma'lûm olmuştur. Ve istiâreyi tahkikiyye ve temsiliyye ile takyîd etmemiz zîrâ istiâre-i tahyîliyye ve istiâre-i bi'l-kinâyeye envâ'-ı mecâzdan değildir.

Bu makâmda Şeyh Abdülkâhir şu vechile bast-ı kelâm etmiştir ki: “Mecâz ü istiâre vü kinâyenin eblağ olmasında sebep bu umûrdan birisi nefsi ma'nâda hilâfının ifâde etmediği ziyâde bir şey' ifâde etmesi olmayıp belki isbât-ı ma'nâ için hilâfının ifâde etmediği te'kîdi müfîd olmasıdır.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 431.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 431.

3 Belâgat âlimleri ayrıca istiârenin (yani istiâre-i tahkikiyye ve temsiliyyenin) teşbîhden daha belîğ olduğu hususunda da ittifak hâlinindedir. Zira istiâre bir tür mecâzdır (ve mecâz hakikatten daha belîğ bir üsluptur.)

İmdi, ¹ (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinin ² (رَأَيْتُ رَجُلًا هُوَ وَالْأَسَدُ سَوَاءٌ فِي الشَّجَاعَةِ) terkibi üzerine olan meziyyeti, kavl-i evvel racülün şecâatde esede müsâvâtında müfid olduğu ziyâdeliği sâni müfid olamaması cihetinden olmayıp belki fazîlet-i kavl-i evvel, racülün esede isbât-ı müsâvâtiyçün te'kîdi müfid olup sâni bu te'kîdin fikdanıdır. Ve ³ (كَثِيرُ الرَّمَادِ) kavlimizin ⁴ (كَثِيرُ الْقِرَى) lafzı üzere fazîleti, sâni'nin müfid olduğu dayf u kırâdan evvelin ifâde eylediği ziyâde olmak cihetinden olmayıp belki evvel kesret-i kırânın isbâtiyçün te'kîdi müfid olarak sâni bu te'kîdi ifâde etmemesi cihetindedir.”⁵

Ve Musannif, Şeyh'in bu kelâmı üzere “İstiârenin aslı teşbîh olup ve vech-i şebehde asl olan, müşebbeh bihde müşebbehde olandan etemm ü azhar olmasıdır. Bu sûretde (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlimizin mer' için ifâde eylediği şecâat ⁶ (رَأَيْتُ رَجُلًا كَأَلْأَسَدِ) kavlinin ifâde eylediği şecâatden ziyâde olur. Zirâ evvel mer' için şecâat-i esedi müfid olup sâni ise şecâat-i esedin mâ-dûnu olan şecâati ifâde eyler. Bu sûretde umûr-i mezkûreden birisi nefsi ma'nâda hilâfının ifâde etmediği ziyâdeyi müfid olmamasıyla kavl ne keyfiyyetde sahîh olur?” deyü i'tirâz edip ba'dehû cevâbında demişdir ki: “Murâd-ı Şeyh ‘Mecâz ü istiâre vü kinâyenin her bir sûretlerinde sebep-i fazîlet işbu nefsi ma'nâda ziyâdeliği ifâdesi değildir,’ demek olup yoksa fi sûretin mine's-suver işbu ziyâde-i nefsi ma'nâyı ifâde sebep olmaması ma'nâsına değildir. İmdi, işbu ziyâde-i nefsi ma'nâyı ifâdenin sebebiyyeti (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlimizde (رَأَيْتُ رَجُلًا كَأَلْأَسَدِ) kavlimize nisbetle tahakkuk edip (رَأَيْتُ رَجُلًا زَائِدًا عَلَى الْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ) ⁷ (رَأَيْتُ رَجُلًا مُسَاوِيًا لِلْأَسَدِ) ⁸ veyâhüd kavillerine nisbetle tahakkuk etmez. Ve kezâlik (كَثِيرُ الرَّمَادِ) kavliyle (كَثِيرُ الْقِرَى) lafzı beyninde dahi tahakkuk eylemez.”⁹

Ancak Şeyh'den bu sûretle îrâd-ı kelâm Musannif'in vehmi olup belki ma'nâ-yı kelâm-ı Şeyh “Bu ibârâtdan hiç birisi fi nefsi'l-emr racül için

1 Bir aslan gördüm.

2 Cesaret konusunda aslanla eşit düzeyde olan bir adam gördüm.

3 Küllü çok

4 Misafiri çok

5 Krş: Cürcânî, *Delâilü'l-'Câz*, s. 70.

6 Aslan gibi bir adam gördüm.

7 Aslana denk bir adam gördüm.

8 Cesaret konusunda aslanı geçen bir adam gördüm.

9 Krş: Kazvîni, *el-İzâh*, s. 322-323.

ma'nâda ziyâdelik husûlünü mûcib olmaz," demekdir. Meselâ (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlimiz vâki'de Zeyd için (رَأَيْتُ رَجُلًا كَأَلَّاسِدٍ) kavlimizin mûcib olmadığı ziyâde-i şecâati îcâb etmez. Ve bu ma'nâ Şeyh'in "Haber ma'nânın sübût ü nefyine delâlet etmez,"¹ dediği kelâmına şebîhdir. Hâlbuki kat'iyen ma'lûmdur ki haberden mefhûm olan, hükmün sübût veyâhûd menfi olmasıdır. Bu cihetle kelâm-ı mezkûr, bahs-i isnâd-ı haberîde mürûr ettiği üzere, bi'tibârî'l-vâki' sübût ü nefye adem-i delâlete mahmûldür. Ve bu mezkûr üzere delîl yine Şeyh'in kelâmı olup zîrâ demişdir ki: "Eğer (رَأَيْتُ أَسَدًا) kavlinin (رَأَيْتُ رَجُلًا مُسَاوِيًا لِأَلَّاسِدٍ فِي الشَّجَاعَةِ) kavli üzere meziyyeti; evvelde müsâvât tarîk-ı ma'nâdan ve sâni'de tarîk-ı lafzdan ma'lûm olur denilirse cevâbında deriz ki: Hâl-i ma'nâ vâki' ve nefsu'l-emrde kendisinden ma'nâ-yı [151] âharla kinâye olunmak tarîkiyle tegayyür etmez. Ve kesret-i kırâ ma'nâsı bundan kesret-i ramâd ile kinâye olunmak sebebiyle tegayyür eylemez. Ve kezâlik racûle esedin müsâvâtı racülü esed kılarak işbu ma'nâ-yı müsâvât üzere delâlet olunması sebebiyle mütegayyir olmaz."²

İşte Şeyh'in bu kelâmı, kavli-i mezkûrden murâdı, zikrolunan ma'nâ olmasında sarîhdir. Lâkin Musannif, ibârât-ı Şeyh teemmül-i vâfire müftakir olmasından nâşi istinbât-ı meânîsinde ekser galâtda vâki' olmuştur. Valâhu a'lem.

(هَذَا آخِرُ الْكَلَامِ فِي عِلْمِ الْبَيَانِ، وَاللَّهُ الْمَشْكُورُ عَلَى نَوَالِهِ، وَهُوَ الْمَسْئُولُ لِإِتْمَامِ تَرْجَمَةِ الْقِسْمِ الثَّلَاثِ بِالنَّبِيِّ وَآلِهِ، تَمَّتْ تَرْجَمَةُ الْقِسْمَيْنِ الْأَوَّلَيْنِ فِي الْعَشْرِ الثَّانِي مِنَ الرَّبِيعِ الْآخِرِ، سَنَةِ سَبْعٍ وَسَبْعِينَ بَعْدَ الْمِائَتَيْنِ وَالْأَلْفِ مِنْ هِجْرَةِ نَبِيِّهِ بَعُوْنِهِ وَتَوْفِيقِهِ)³

1 Krş: Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 529.

2 Krş: Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 71.

3 Bunlar beyân ilmine dâir son sözlerdir. Lütfundan dolayı Allah'a şükrederiz. Üçüncü kısmın tercümesini ni tamama erdirmesini de Nebî (a.s.) ve âli hürmetine O'ndan dileriz. İlk iki kısmın tercümesi, Allah'ın yardımı ve tevfiğiyle, hicri 1277 yılının Rebû'l-Âhir ayının ikinci onunda tamamlanmıştır.

vuzûhdan ârî olan bir kelâmda icrâ-yı tezyînât-ı bedîiyye, a'nâk-ı hanâzîre ta'lîk-ı leâle nazîr olur. Bu sûretde (بَعْدَ رِعَايَةِ) kavli (تَحْسِينِ الْكَلَامِ) masdarına müte'allıktır.

Ve vücûh-i tahsinden muktezâ-yı hâle mutâbakat ve ta'kîdden hulüvv ile sâir gerek belâgatde dâhil olsun ve gerek olmasın kelâma mûris-i hüsn olan garâbet ve muhâlefet-i kıyâs ve za'f-ı te'lîf ve tenâfürden hulüvve şâmil [153] olan ma'nâ-yı eammı murâd ederek (بَعْدَ رِعَايَةِ الْمُطَابَقَةِ وَوُضُوحِ) (بَعْدَ رِعَايَةِ الْمُطَابَقَةِ وَالذَّلَالَةِ) kaydı ilm-i meânîde mütebeyyin olan mutâbakat ve ilm-i beyânda beyân olunan vuzûh-i delâlet ve lügatde mebsût olan hulüvv ani'l-garâbet ve sarfda mebhûs olan hulüvv an muhâlefeti'l-kıyâs ve nahvde îrâd olunan za'f-ı te'lîf ve ta'kîd-i lafzî ve hiss ile müdrek olan tenâfürden ihtirâz için olması câiz olmaz. Zîrâ kayd-ı mezkûr ile bir şey' nefsinin mâba'dinde olmak mutasavver olmadığı cihetle ta'rîfden mutâbakat ve delâlet hurûc ederse de kusûr-i muhassinâtdan belâgat-i kelâma tâbî' olmayan hulüvvât ya'nî tenâfür ve za'f-ı te'lîf ve muhâlefetden hulüvv ta'rîfde dâhil olur. Zîrâ muhassinât-ı mezkûre mutâbakat ve vuzûh-i delâlete tâbî' değillerdir. Hâlbuki bunlar ilm-i bedî'den olmamasıyla vücûh-i tahsîn ma'nâ-yı eamm u şâmile haml olduğu sûretde ta'rîf ağyârını mânî' olamaz.¹ Hâsılı, vücûh-i tahsinden murâd, izâfenin ahde hamliyle belâgate tâbî' olan vücûh-i muhassine olup (بَعْدَ رِعَايَةِ الْمُطَابَقَةِ وَالذَّلَالَةِ) kavli, sadr-ı kitâbda mürûr eden (وَتَتَّبِعُهَا وَجُوهٌ أُخْرَى) kavlinden ma'lûm olduğu üzere ilm-i bedî'de îrâd olunan havâss-ı müzeyyinenin kelâmda muhassinâtdan addi riâyet-i mezkûreden sonra tahakkuk edeceğini tezkîr içündür.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَهِيَ صَرْبَانٍ: مَعْنَوِيٌّ وَلَفْظِيٌّ)²

Ve vücûh-i tahsîn-i kelâm iki darb olup biri ma'nevîdir. Ya'nî her ne kadar işbu darb-ı ma'nevîden ba'zısı tahsîn-i lafzdan hâlî olmazsa da bi-hasebi'l-arâka ve'l-asâle tahsîn-i ma'nâya râci'dir. Ve diğeri lafzî olup ya'nî bi-hasebi'l-arâka ve'l-asâle lafza râci'dir. Ve maksûd-i aslî ve garaz-ı evvelî ma'nâ olup ve elfâz ma'nâya tevâbî' u kavâlib olduğuyçün Musannif rahi-mehullâhu teâlâ vücûh-i tahsîn-i ma'nevîden bed' ile buyurur ki:

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 434.

2 (Kelâmî güzellestiren sanatlar) manevî ve lafzî sanatlar olmak üzere iki kısımdır.

Muhassinât-ı Ma'neviye

Mutâbakat / Tîbâk

(أَمَّا الْمَغْنَوِيُّ فَمِنْهُ «الْمُطَابَقَةُ»، وَتُسَمَّى «الطَّبَاقَ» وَ «التَّضَادَّ»، وَهِيَ: الْجُمُعُ بَيْنَ مُتَضَادِّينَ، أَيْ مَعْنَيَيْنِ مُتَقَابِلَيْنِ فِي الْجُمْلَةِ)¹

Ammâ vücûh-i ma'nevîden bu kitâbda mezkûr olan yirmi dokuz vücûh olup² imdi darb-ı ma'nevîden birisi mutâbakatdır ki *tîbâk* ve *tezâdd* ve *tatbîk* ve *tekâfü'* dahi tesmiye olunur. Ve bu da mütezâddeyn beynini ya'nî fi'l-cümle mütekâbileyn olan ma'neyeyni cem' etmektedir. Ya'nî burada mütezâddeyn ile murâd, sevâd ile beyâz gibi beynlerinde gâyet-i hilâf olan iki emr-i vücûdînin mahall-i vâhid üzere tevârüdleri olmayıp belki murâd beynlerde fi'l-cümle ve ba'zı ahvâlde tekâbü'l ve tenâfî olan ma'nâ-yı eamm olarak tekâbü'l gerekse hakîkî olsun ve gerekse i'tibârî olsun ve ister tekâbü'l-i tezâdd veyâhûd tekâbü'l-i îcâb u selb veyâhûd tekâbü'l-i adem ve meleke veyâhûd tekâbü'l-i tezâyüf veyâhûd emsilesinde vürûd edeceği üzere bunlara şebîh bir şey' olsun bunların cümlesinden eammdır. Ve işbu tekâbüle dâir îzâhât ilm-i beyânda mürûr eden (الْحَقِيقَةُ وَالْمَجَازُ) kavlinde hâme-güzâr olmasıyla tekrâra hâcet görülemez.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَيَكُونُ بِلَفْظَيْنِ مِنْ نَوْعِ اسْمَيْنِ، نَحْوُ: ﴿وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾، أَوْ فِعْلَيْنِ، نَحْوُ: ﴿يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾، أَوْ حَرْفَيْنِ، نَحْوُ: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾)³

Ve işbu cem'-i mütezâddeyn, envâ'-ı kelimenin nev'-i vâhidinden olan lafzeyn ile olarak ismeyn olur. ﴿وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾ kavli-i şerîfi bu kabilden olarak zamîr Ashâb-ı Kehf'e râci'dir. (أَيْقَاطٌ), (يَقُظُّ) un cem'i olup (يَقُظُّ) veyâhûd (كَيْتَفُّ) vezninde *yakzân* ya'nî *bîdâr* ma'nâsınadır. (رُقُودٌ) un cem'i olup *nâim* ma'nâsınadır.⁴ Birbirine mukâbil ismeyn

1 **Mânevî sanatlar: 1) Mutâbakat:** *Tîbâk* ve *tezâdd* diye de adlandırılır ve iki zıt şeyi yani birbirinin karşıtı iki anlamı cümlede bir arada zikretmek şeklinde tanımlanır.

2 Ca'ferî, nüshalarda böyle geçmesine rağmen bu bilginin doğru olmadığını zira kitapta toplam otuz sanata yer verildiğini ifade etmektedir. bkz. *el-Mutavvel*, IV, 9 (1 no.lu dipnot).

3 Bu zıt iki lafız; a) İki isim olabilir. Örnek: "Onları, uykuda olmalarına rağmen uyanık sanırdın." (el-Kehf 18/18) b) İki fiil olabilir. Örnek: "(Rabbim) hem diriltten hem de öldürenidir." (el-Bakara 2/258) c) İki harf olabilir. Örnek: "İnsanın yaptığı (iyilikler) kendi lehine, işlediği (kötülükler) de kendi aleyhinedir." (el-Bakara 2/286)

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 436.

olarak kelâm-ı mezkûrde ictimâ' etmişlerdir. Tezâddın işbu nev'i lisân-ı Türkî'de kesîru'l-vukû' olup:

Derûnî âşinâ ol taşradan bigâne sansınlar
Bu bir özge revîşdir âkıl ol dîvâne sansınlar¹

beyt-i dil-pezîrinde *âşinâ* ve *bigâne* ve *âkıl* ve *dîvâne* ictimâ' eylemişlerdir.

Veyâhûd ictimâ' eden lafzeyn-i mütezâddeyn, fi'leyn olur. Meselâ ﴿يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ kavli-i şerîfnde *mevt* ve *hayât* birbirine mukâbil olup ve ihyâ ve imâte bunları müstelzim olmasıyla bi'l-vâsita tekâbü'l olarak fi'l-i muzâ-ri' sîgasıyla kelâm-ı mezkûrde cem' olunmuşlardır.

Veyâhûd lafzeyn-i mezkûreyn, harfeyn olur. ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا﴾ ﴿اَكْتَسَبَتْ﴾ nazm-ı celîli bu kısımdan olup "lâm" da ma'nâ-yı intifâ' ve (على) harfinde ma'nâ-yı tazarrur olarak ictimâ' etmişlerdir. Mefhûm-i nazm-ı celîl "Nefs-i [154] kâsibenin kesb eylediği hayır kendiyeye âid olup ve kezâlik iktisâb eylediği şerr u ziyân dahi tarafına râci' olarak ne tâatiyle âhar müntefi' ve ne ma'siyetiyle gayrısı mutazarrır olur," demektir. Ve hayrı "kesb"e ve şerri "iktisâb"a tahsîsi, ziyâde-i lafz ziyâde-i ma'nâyâ dâll olup i'timâl ya'nî kesret-i amel ve tekellüfü müfid olduğu ve nefsi emmâre bi's-sû'un şürûr u mazârta tehâlük ü iştihâsı olarak tahsîlinde ziyâdesiyle mücidd ü sâî bulunduğu cihetle bu ma'nâyâ işâretinden nâşîdir. Ve tahsîs için bu vech, vech-i limmîdir. Ve vech-i innî, hayır üzere terettüb-i sevâb mücerred amel ve şerr üzere tertîb-i ikâb kesret-i amel ve kasd-ı tâmm ile olarak sebk-ı rahmet-i ilâhiyyeye işâretidir.² *Delîl-i innî*, duhânın nâra delâleti gibi eserden müessire ve *delîl-i limmî*, nârdan duhâna istidlâl gibi müessirden esere delâletdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (أَوْ مِنْ نَوْعَيْنِ، نَحْوُ: ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾)³

(مِنْ نَوْعِ) kavline ma'tûf olup ya'nî veyâhûd cem'-i mütezâddeyn, nev'ayn-i kelimededen iki lafz ile olur. Ve kelimenin envâ'-ı selâseye kısmeti bunun dahi aksâm-ı selâse olmasını iktizâ eder ki evvel, ism maa'l-fi'l ve

1 Beyit Taşlıcalı Yahya Bey'e aittir.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 436.

3 (Bu iki zıt kelime biri isim diğeri fiil vb.) kelimenin farklı iki türünden de oluşabilir. Örnek: "(İnanç bakımından) bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz mümin, (inkârcıyla bir olur mu?)" (el-En'âm 6/122)

sânî, ism maa'l-harf ve sâlis, fi'l maa'l-harfdir. Lâkin mevcûd olan ism ma'al-fi'ldir. Meselâ ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾ kavlı-i şerîfinde ihyâ hayâtı müstelzim olduğu cihetle mevt ile ihyâ fi'l-cümle mütekâbileyn olup evvel ism ile ve sânî fi'l ile zikr u îrâd olunmuştur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَهُوَ صَرِيحٌ: طِبَاقُ الْإِيجَابِ، كَمَا مَرَّ، وَطِبَاقُ السَّلْبِ، نَحْوُ: ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾، وَنَحْوُ: ﴿فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخَشَوْا﴾¹)

Ve tıbâk iki nev' olup evvel *tıbâk-ı îcâb* olup mürûr eden misâller bu nev'dendir. Ve sânî, tıbâk-ı selbdir. *Tıbâk-ı selb*, kelâmda biri müsbet ve âharı menfî veyâhûd biri emr ve âharı nehy olarak masdar-ı vâhidin fi'leyni beyni cem' olunmasıdır. Evvel, ya'nî biri müsbet ve âharı nefy olarak ictimâî ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ kavlı-i şerîfinde vâkî' olmuştur. Zîrâ ﴿لَا يَعْلَمُونَ﴾ ve ﴿يَعْلَمُونَ﴾ lafzları (عَلِمَ) masdar-ı vâhidinden müştakk olup evvel menfî ve sânî müsbetdir. Ve sânî, ya'nî biri emr ve âharı nehy olarak ictimâî ﴿فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخَشَوْا﴾ nazm-ı münîfinde vâkî' olarak ﴿لَا تَخْشَوُا﴾ ve ﴿وَخَشَوْا﴾ lafzları (خَشِيَ) masdar-ı vâhidinden müştakk olup evvel nehy ve sânî emrdir.

Tedbîc

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَمِنَ الطَّبَاقِ نَحْوُ قَوْلِهِ:

تَرَدَّى ثِيَابَ الْمَوْتِ حُمْرًا فَمَا أَتَى لَهَا اللَّيْلُ إِلَّا وَهِيَ مِنْ سُندُسٍ خَضِرٍ)²

Ve bazıların *tedbîc* tesmiye eyledikleri bedîa dahi san'at-ı tıbâkdandır. Tedbîc, (دَبَّحَ الْمَطَرُ الْأَرْضَ) ma'nâsına olan (زَيَّنَ الْمَطَرُ الْأَرْضَ)³ kavillerindedir. Ve tedbîc, medh veyâhûd medhin gayrı bir ma'nâda kinâyeye veyâhûd tevriye kasdıyla humret ü sufret gibi elvân zikrolunmasıyla müfesserdir. Ve levneyn beyninde tekâbül olduğu cihetle bu tefsîr üzere tedbîc tefsîr-i tıbâkda dâhil olduğundan Musannif rahimehullâhu teâlâ tedbîc aksâm-ı

- 1 Tıbâk iki çeşittir. İlki, mezkûr örneklerde olduğu gibi tıbâk-ı îcâb, ikincisi ise tıbâk-ı selbdir. Örnekler: a) "Ne var ki insanların çoğu (hakikatin) bilincinde değil. Bildikleri, bu dünya hayatının dış görünüşüdür." (er-Rûm 30/6-7) b) "Öyleyse insanlardan değil, benden korkun!" (el-Mâide 5/44)
- 2 şu beyitte örneği görülen (ve bazı belâgat âlimlerinin *tedbîc* dediği sanat da) tıbâkın kapsamına dâhildir: "O, ölümlü elbisesini kırmızı olarak giydi. (Ama gece olur olmaz şehit sıfatıyla cennete girdiği için, o kırmızı kefen) ipekten yeşil bir hulleeye dönüşüverdi." (Tavil) Beyit için bkz. Ebü Temmâm, *Divân*, s. 369.
- 3 Yağmur yeryüzünü süsledi.

tıbâktan olup vücûh-i tahsîn-i ma'nevîden bi-re'sihî bir kısım olmadığını tasrîh eylemiştir.

İmdi, kinâyeye kasdıyla olan tedbîc, Ebû Temmâm'ın Ebî Nehşel Muhammed bin Humejd hakkında hîn-i şehâdetinde nazmetmiş olduğu mersiyesindeki (... تَرَدَّى ثِيَابَ الْمَوْتِ ...) kavlinde mütehakkıktır. (تَرَدَّى), ma'nâsınadır. (لَهَا) zamîri (ثِيَاب) a râcî'dir. (سُنْدُسٍ) harîrden, gâyet-i rikkatde ma'mûl olan sevbdir. (حُضْرٌ) haber ba'de haberdir. Zîrâ kasîde merfûatü'l-kâfiyedir.² Ya'nî "Ebî Nehşel dem ile mütelattuha olan siyâbı irtidâ ya'nî kefen ittihâz edip henüz yevm-i katli münkazî vü zâil ve gecesî dâhil olmaksızın o kanlı libâs siyâb-ı cennetden dîbâc-ı hudr u sebz oldu," demektir. Murâd, levn-i humret ü hudreti zikredip evvel ile katlden ve sâni ile duhûl-i cennetden kasd-ı kinâyedir. Ve bu beytde olan işbu kinâyeye beyândan müstağnî olacak dereceye bâliğ olarak ma'nâ-yı kinâyeye vâkîf olanlar indinde müselleme ve ancak ma'rifet-i kinâyeden bî-behre olanlar nefyine mütesaddî olacağı gayr-ı mübhemdir. Hâsılı, nisbetde kinâyeye olup sıfatda kinâyeye değildir ki hattâ siyâb-ı humr u hudrda kinâyeye olmaması cây-ı tevehhüm olsun.³ Ve beynlerinde şibh-i tezâdd olan humretle hudret cem' olunmasıyla san'at-ı tıbâk olup ve zikr-i elvân ile ma'neyeyn-i mezkûreynden [155] kinâyeye olunduğu cihetle tedbîc olur.

Ve tevriye kasdıyla olan tedbîc, Harîrî'nin on üçüncü makâmesinde vâkî olan: (فَمُنْدُ اعْبَرُ الْعَيْشِ الْأَخْضَرَ، وَازْوَرَّ الْمُحِبُّوبِ الْأَضْفَرَ، إِسْوَدَّ يَوْمِي الْأَيْضُ،) kavlinde iltizâm olunmuştur. (اعْبَرُ) tekeddür ma'nâsınadır. Ays-ı ahdardan murâd, tîb-i ayş ya'nî vüs'at-i hâldir. Ve bunun tekeddürü, teşvîş ü tegayyür ü muzâyakaya tahavvülüdür. (ازْوَرَّ) inhirâf u udûldür. Mahbûb-i asfarın biri karîb ve biri baîd olarak iki ma'nâsı olup evvel zî sufret olan insân ve sâni zehebdir. Ve bu makâmda murâd zeheb olarak tevriyedir. (فَوَدَّ), re'sin cânibeyninde olan şa'rdır. Ve (رَقَّ وَرَجَمَ لِي قَلْبُ الْعَدُوِّ), (رَثَى لِي) ya'nî

1 Elbise edindi.

2 Krş: Cürcânî, *Hâşiye*, s. 411; Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 567-568.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 436.

4 Yeşil hayatın tozlandığı, sarı sevgilinin uzaklaştığı zamandan bu yana beyaz günüm kararı, şakaklarımdaki siyah saçlar ağardı. Mavi düşman bile hâlîme acıdı. Artık bana kırmızı ölüm yaraşır! bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 129.

“Benim-çün düşmanın kalbi ruhm u rikkat eyledi,” demektir. Aduvv-i ezrak *adâveti şedîd olan düşman* demektir. (فِيَا نَعْمَ الْمَوْتُ), (فِيَا حَبْدًا) demek olup hâl-i zarûretten nâşî mevî istihsân u temennîdir. Mevî-i ahmer, mevî-i şedîddir.¹ İmdi, işbu fikarât-ı *Makâmât*'da elvân-ı mütekâbile cem' olunmasıyla san'at-ı tîbâk olup ve kasd-ı tevriye için zikr-i elvân cihetiyle san'at-ı tedbîci mutazammındır.

Tîbâka Mülhak Bir Husûs

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَيَلْحَقُ بِهِ شَيْئَانِ؛ أَحَدُهُمَا نَحْوُ: ﴿أَشَدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾
فَإِنَّ الرَّحْمَةَ مُسَبَّبَةٌ عَنِ اللَّيْنِ)²

Ve san'at-ı tîbâka iki şey' mülhak olur ki birisi ma'neyeyn beynini cem' edip bunlardan ehadühümâ âhara mukâbil olan şey'e sebebiyyet ve lüzûm gibi bir nev'-i alâka ile müte'allık olmasıdır. Meselâ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ﴾ kavî-i şerîfînde vâki' olmuşdur. Zîrâ rahmet her ne kadar şiddete mukâbil değilse de lâkin zıdd-ı şiddet olan lînden müsebbeb olup bu alâkadan nâşî ke-enne şiddet ile lîn zikrolunmuş mesâbededir. ﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾³ kavî-i şerîfînde taleb ve ibtigâ-i fazl her ne kadar sükûna mukâbil değilse de lâkin sükûna muzâdde olan harekeyi müstelzimdir. Ve ﴿أَعْرِضُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا﴾⁴ kavî-i şerîfî dahi bu kabîlden olup idhâl-i nâr iğrâka muzâdd olan ihrâkı müstelzim olur.

Îhâm-ı Tezâdd

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَالثَّانِي نَحْوُ قَوْلِهِ:

ضَحِكَ الْمَشِيبُ بِرَأْسِهِ فَبَكَى)⁵

لَا تَعْجَبِي يَا سَلَمٌ مِنْ رَجُلٍ

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 568.

2 Şu iki şey de tîbâka ilhâk edilir: Birincisinin örneği “(Muhammed Allah'ın resûlüdür. Onun yanında yer alanlar da) inkârçılara karşı son derece kararlı ve çetin, birbirlerine karşı ise çok şefkatli ve merhametlidirler,” (el-Feth 48/29) âyetidir. Zira şefkat ve merhamet (sertliğin zıddı değilse de zıddı olan) yumuşak davranmanın bir sonucudur.

3 “O, rahmetinin eseri olarak sizin için gece ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, gündüz vakti de O'nun lütuf ve bereketlerini arayasınız.” (el-Kasas 28/73)

4 “Boğulup gittiler ve hemen ardından ateşe atıldılar.” (Nûh 71/25)

5 İkincisinin örneği şâirin şu beytidir: “Selmâl Başında (yaşlılık emaresi olarak) ak saçların güldüğü ve bu manzara karşısında oturup ağlayan adamın hâlini hiç garipseme!” (Kâmil) Beyit için bkz. Abdülkerîm el-Eşter, *Şi'ru Di'bil b. Ali el-Huzâ'i*, s. 204.

Ve tıbâka mülhak olan ma'neyyenden ikincisi, ma'nâ-yı hakîkîleri mütekâbil olan lafzeyn ile kendilerinden ta'bîr olunan ma'neyyeyn-i gayr-ı mütekâbileyn beynini cem'dir. Bu da Di'bil'in (... لَا تَعْجَبِي يَا سَلْمَ مِنْ رَجُلٍ ...) kavli gibidir. (يَا سَلْمَ), (يَا سَلْمَى)'dan murahham olup Selmâ bir mer'enin ismidir. (رَجُلٍ)'den murâd şâirin kendi olup (فَبِكَيِّ) zamîri (رَجُلٍ)'e râci'dir. (ظَهَرَ ظُهُورًا تَامًا), (ضَحِكَ الْمَشِيبُ) demektir ki şa'rında intişâr-ı beyâzdan ibârettdir. Bükâdan murâd hüzündür. Ve mısra-ı sâni (رَجُلٍ) için sıfattır.

Mefhûm-i Beyt: “Yâ Habîbe! Hüzn-i şedâid sebebiyle hâl-i şebâbetimin şeybûbete tahavvül ü tegayyüründen taaccüb etme ki tegayyur-i hâlim emr-i bedî' u acîb değildir. Zîrâ meşâkk-ı ışk u mahabbet ve şedâid-i mihen ü kürbete mübtelâ olan kimsenin lâ mahâle hâli tegayyür eder,” demektir. İmdi, bükâ ile zuhûr-i meşîb beyninde tekâbül olmayıp lâkin zuhûr-i meşîbden ma'nâ-yı hakîkîsi ma'nâ-yı bükâyâ muzâdd olan “dahik” ile ta'bîr eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: (وَيُسَمَّى الثَّانِي «إِيهَامَ التَّضَادِّ») ¹

Ve işbu mülhakayndan sâni, *ihâm-ı tezâdd* ile tesmiye olunur. Zîrâ zikrolunan ma'neyyeyn her ne kadar mütekâbileyn olmadıkları cihetle tezâdd-ı hakîkî değıllerse de lâkin zâhiren ve ma'nâ-yı hakîkîlerine nazaran tezâddı îhâm edecek lafzeyn ile zikrolunmalarıyla *ihâm-ı tezâdd* tesmiye olunmuştur.

Mukâbele

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَدَخَلَ فِيهِ مَا يَخْتَصُّ بِاسْمِ «الْمُقَابَلَةِ»، وَهِيَ أَنْ يُؤْتَى بِمَعْنَيْنِ مُتَوَافِقَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ، ثُمَّ يَأْتِي بِمَا يُقَابِلُ ذَلِكَ عَلَى التَّرْتِيبِ، وَالْمُرَادُ بِالتَّوَافُقِ خِلَافُ التَّقَابُلِ) ²

Ve sebkat eden tefsîr ile tıbâkda ism-i “mukâbele”ye hâss olan bedîa dahi dâhil olup lâkin Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ ve gayrısı bunu bir-esihî muhassinât-ı ma'neviyyeden bir kısım-ı mahsûs addeylemişlerdir.³ *Mukâbele*, iki ma'nâ-yı mütevâfikayn veyâhûd daha ziyâde meânî-i mü-

1 Bu ikinci türe *ihâm-ı tezat* adı verilir.

2 (Yukarıdaki izâhât çerçevesinde,) özel adıyla *mukâbele* olarak bilinen sanat da tıbâkın kapsamına girmiş olur. Mukâbele, öncelikle birbirlerine uyumlu iki veya daha fazla mânâyı zikredip ardından sırasıyla bunların mukâbili olan mânâları getirmektedir. Burada uyum (tevâfuk) ile kastedilen, tekâbüllün zıddıdır.

3 Krş: Sekkâkî, *el-Mifhâb*, s. 533.

tevâfika îtâ vü îrâd olunup ba'dehû işbu ma'neyeyn veyâhûd meânî-i mütevâfikaya mukâbil olan meânînin ale't-tertib ityân olunmasıdır. Ve bu ise fi'l-cümle mütekâbileyn olan ma'neyeyn beynini cem'den ibâret [156] olmasıyla mukâbele tıbâkda dâhil olur. Ve meânî-i mütevâfikada olan tevâfukla murâd hilâf-ı tekâbül olup yoksa mütenâsibeyn ve mütemâsileyn olmaları değildir. Zîrâ emsile-i âtiyeden dahi ma'lûm olacağı vechile tenâsüb ü temâsül şart değildir. Ve bu nev'e mukâbele tesmiye olunduktan sonra işbu ism-i "mukâbele" izâfe sebebiyle üzerine mukâbele vâki' olan adede hâss olarak meselâ mukâbeletü'l-isneyn bi'l-isneyn ve mukâbeletü's-selâse bi's-selâse ve mukâbeletü'l-erbaa bi'l-erbaa denilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: ﴿فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا﴾¹

San'at-ı mukâbeleden mukâbeletü'l-isneyn bi'l-isneyn ﴿فَلْيُضْحَكُوا...﴾ kavli-i şerîfnde vâki' olarak mütevâfikayn olan *dahik* ile *killet* ityân olunup ba'dehû bunların mukâbili olan *bükâ* ile *kesret* îrâd olunmuşdur. Ve dahik ile killet beyninde tekâbül olmamasıyla ma'nâ-yı mezkûrce tevâfuk mütehakkıktır.

Beyt-i Türkî:

Dilde safâ-yı aşkın, dîde gamınla pür-nem
Bir evde ayş ü şâdî bir evde ye's ü mâtem

Bu beytde *ayş* ile *şâdî* zikrolunup ba'dehû mukâbilleri olan *ye's* ü *mâtem* îrâd edilmiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَنَحْوُ قَوْلِهِ:

مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالْدُنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَقْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ)²

Ve mukâbeletü's-selâse bi's-selâse Ebû Dülâme'nin³ (... مَا أَحْسَنَ الدِّينَ...) kavlinde iltizâm olunmuşdur. Mefhûmu, bir şahısta İslâmiyyet'le vüs'at-i

- 1 (İki şeyin iki şeye mukâbelesine) "Artık az gülünler, çok ağlasınlar," (et-Tevbe 9/82) âyeti örnektir.
- 2 (Üç şeyin üç şeye mukâbelesine) şâirin şu beyti örnektir: "Bir kişide din ile dünyevî zenginliğin bir arada bulunması ne güzel! Fakat küfür ile fakirliğin bir arada bulunması da bir o kadar çirkindir!" (Basît)
- 3 Vahdî Efendi, Musannif'in *el-İzâh*'ta beyti Ebû Dülâme'ye nispet ettiğini, diğerlerinin de ona tâbi olduğunu belirtmiştir. (bkz. *et-Tensîs*, vr. 63b) Mehmed Zihni Efendi de "Bunun kâili *Mutavvel*'de Ebû Dülâme olmak üzere gösterilmiştir," (bkz. *el-Kavlü'l-Ceyyid*, s. 324) diyerek bilgiden duyduğu şüpheyi dile getirmiştir. Şâirin divânını tahkik ve şerh eden İmil Bedî' Ya'kûb ise Ebû Ca'fer el-Mansûr'un, Ebû Dülâme'ye, içinde mukâbele sanatı barındıran en güzel Arapça beytin hangisi olduğunu sorduğunu, şâirin de "Çocukların kendisiyle oynadığı beyit" diyerek bu beyti okuduğunu ifade eden bir rivâyete yer vermektedir. bkz. Ebû Dülâme, *Divân*, s. 107.

maîşetin ictimâında olan hüsn-i mezîd ve -Hüdâ-ne-kerde- diğesinde küfür ile fakrın ictimâında olan kubh-i şedîdi sûret-i taaccübde îrâd olup *hüsn* ü *dîn* ü *gınâyı* zikrederek ba'dehû ale't-tertîb *kubh* u *küfr* u *iflâsı* ityân ile mukâbele etmiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: ﴿وَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنِيَرُهُ لِيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنِيَرُهُ لِلْعُسْرَى﴾¹

Ve mukâbeletü'l-erbaa bi'l-erbaa ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى...﴾ nazm-ı celilinde vâki' olmuştur. İşbu nazm-ı celili tefsîrde Kādî-i Beydâvî rahimehullâhu teâlâ şu vechile nazm-ı leâlî-i beyân etmiştir ki: ² ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى﴾: Şems veyâhûd nehârî veyâhûd zalâm ile mütevârî vü mestûr olan eşyâyı vakt-i gaşyinde leyle kasemdir. ³ ﴿وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾: Tecellî-i nehârdan murâd, zulmet-i leylin zevâliyle nehârın zuhûru veyâhûd tulû'-ı şems ile tebyîn ü bûdûrudur. ⁴ ﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾: ﴿مَا﴾ (مَنْ) ma'nâsına mevzûl olup ⁵ (وَالْقَادِرِ الَّذِي خَلَقَ) takdîrindedir. Zeker ile ünsâdan murâd, kendisiyçün tevâlüd olan her bir nev'den zeker u ünsâ veyâhûd Âdem ve Havvâ'dır. Ve ba'zılar ﴿مَا﴾'yı masdariyyeye haml etmiştir. ⁶ ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَى﴾: Tahkîkan mesâiniz eştât-ı muhtelifedir. (شَتَى), (شَتِيَتْ) 'ün cem'idir. ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى﴾ (مَنْ أَعْطَى حَقَّ) Teşettüt-i mesâiyi tebyîn ü tafsîl olarak ﴿وَأَتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى﴾ (مَنْ أَعْطَى حَقَّ مَالِهِ) ile tefsîr etmişlerdir. Ya'nî “Sizlerden hangisi hakk-ı tâati veyâhûd hakk-ı mâlî i'tâ ve ma'siyetden ittikâ ve tasdik-i kelime-i hüsnâ eylese” demektir. Kelime-i hüsnâ, kelime-i tevâhüd gibi hakk üzere delâlet eden kelimeler yâhûd dîn-i İslâm'dan ibâret olan millet-i hüsnâdır. ﴿فَسَنِيَرُهُ لِيُسْرَى﴾: O kimse içün duhûl-i cennet gibi yüs ü râhata müeddî olan hallet ü hasletin tehyiesiyle tebşîrdir. (يُسْرَى) kavli, feresi serc ü licâmıyla tehyie vü ihzâr indinde (يُسْرَى) kavillerindedir. ﴿وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ﴾: Ve ammâ o şahs-ı bî-suûr ki me'mûr olduğu şey'e

1 (Dört şeyin dört şeye mukâbelesine) şu âyet grubu örnek teşkil eder: “Öyleyse her kim hayırda bulunur, (günahtan) korunur ve en güzel (yaşam tarzı olan İslâm dinine) inanırsa, ona huzur ve mutluluğa giden yolu kolaylaştıracağız. Fakat her kim de cimrilik eder, kendini Allah'a bile muhtaç görmeme gâfletinde bulunur ve en güzel (yaşam tarzı olan İslâm'ı) yalanlarsa, ona da zorluk ve sıkıntıya giden yolu kolaylaştıracağız.” (el-Leyl 92/5-10)

2 “And olsun (yeryüzünü örtüp) bürüyen geceye...” (el-Leyl 92/1)

3 “Ve (zifiri karanlığın ardından) ısl ısl aydınlanan gündüze...” (el-Leyl 92/2)

4 “And olsun, erkeği ve dişiyi yaratana...” (el-Leyl 92/3)

5 Yaratın kudret sahibine

6 “Sizin çabalarınız (ve ulaşmak istediğiniz hedefleriniz) çeşit çeşittir.” (el-Leyl 92/4)

buhl ü dınnet ve izhâr-ı rehâvet edip ﴿وَاسْتَعْنَى﴾ dahi şehvât-ı dünyâ sebebiyle naîm-i ukbâdan istiğnâ ﴿وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى﴾ ve medlûl-i kelime-i hüsnâyı tekzîbe ictirâ eyleye. ﴿فَسْتَيْسِرُ لِّلْغُشْرِى﴾: O kimse için duhûl-i nâr gibi usr ü şiddete müeddî olan halletin tehyie vü istihzârıyla inzârdır.¹ Vallâhu a'lem.

İmdi, bu nazm-ı celilde *i'tâ* vü *ittikâ* vü *tasdik-i kelime-i hüsnâ* vü *yüsrâ* zikrolunup ba'dehû ale't-tertib *buhl ü istiğnâ* vü *tezkîb-i kelime-i hüsnâ* vü *usrâ* ityân olunmuşdur. Ve bunlardan ittikâ ile istiğnâdan mâadâ cemîisinde olan tekâbü'l zâhir olup fakat ittikâ vü istiğnâda olan tekâbü'l muhtâc-ı beyân olmasıyla bunu beyânda Musannif rahimehullâhu teâlâ buyurur ki:

(أَلْمُرَادُ بِ﴿اسْتَعْنَى﴾ أَنَّهُ زَهَدَ فِيمَا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى كَأَنَّهُ مُسْتَعْنٍ عَنْهُ، فَلَمْ يَتَّقِ أَوْ اسْتَعْنَى بِشَهَوَاتِ الدُّنْيَا عَنْ نَعِيمِ الْجَنَّةِ فَلَمْ يَتَّقِ)²

Ya'nî ﴿اسْتَعْنَى﴾ kavlı-i şerîfiyle murâd, sîret-i sâniyede olan kimse Vâcib teâlâ hazretlerinin ind-i kerîminde olan [157] atâyâ-yı cezileden ke-enne hükm-i müstağnîde olarak zühd ü i'râz edip ittikâ etmedi veyâhûd şehvât-ı dünyâ sebebiyle naîm-i cennetden istiğnâ ederek ittikâ eylemedi, ma'nâsı olup bu sûretde istiğnâ ittikâyâ mukâbil olan adem-i ittikâyı müstelzim olur.

Ve bu misâlde mukâbele ba'zen tıbâkdan ve ba'zen mülhakât-ı tıbâkdan tereküb eylediğine tenbîh vardır. Zîrâ mukâbele-i *ittikâ* vü *istiğnâ* emsâli *şiddet* ü *rahmet*de olan mukâbele mülhak-ı tıbâkdan olduğunun beyânı mürûr etmiş idi.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَزَادَ السَّكَائِي: وَإِذَا شُرْطَ هَهُنَا أَمْرٌ شُرْطَ ثَمَّةَ ضِدُّهُ كَهَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ، فَإِنَّهُ لَمَّا جُعِلَ التَّيْسِيرُ مُشْتَرَكًا بَيْنَ الْإِعْطَاءِ وَالْإِتْقَاءِ وَالتَّضَدِّيقِ جُعِلَ ضِدُّهُ مُشْتَرَكًا بَيْنَ أَضْدَادِهَا)³

1 Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, II, 601.

2 ﴿اسْتَعْنَى﴾ fiilinden kasıt, "Allah nezdinde olan şeylere karşı, sanki onlara ihtiyacı yokmuş gibi davranarak veya dünyanın lezzetlerine kapılıp cennet nimetlerine karşı müstağnî davranarak Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımadı," demektir.

3 Sekkâkî şöyle diyerek mukâbelenin tanımına bir kayıt daha ilave etmiştir: "Mukâbelenin ilk kısmında yer alan mânâlarla ilgili bir şart koşulacak olursa, ikinci kısımda da bu şartın zıddı gözetilir. (Leyl sûresinde geçen) mezkûr iki âyet grubu buna örnektir. Şöyle ki âyet gruplarının ilkinde kolaylaştırma; hayırdâ bulunma, (günahtan) sakinme ve tasdik arasında müşterek kılınca zıddı olan (zorlaştırma da bu üç vasfın cimrilik, istiğnâ ve tekzîb) şeklindeki zıtları arasında müşterek kılınmıştır.

Ve Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ ta'rif-i mukâbelede bir kayd-ı âhar ziyâde ederek demiştir ki: “Mukâbele şey'eyn-i mütevâfikayn veyâhûd eş-yâ-i mütevâfika ile ezdâdı beynini cem' edip ve mütevâfikayn veyâhûd mütevâfikât bir emr ile meşrût oldukları sûretde zıddeyn veyâhûd ezdâdında dahi evâmirin zıddı şart olunmasıdır. Nitekim işbu âyeteynde mevcûddur. Zîrâ i'tâ vü ittikâ vü tasdîk beyninde *teysîr* müşterek kılındığı misillü zıdd-ı teyessür olup ﴿فَسَيِّسِرُهُ لِّلْعُسْرَى﴾ kavliyle ta'bîr olunan *ta'sîr* dahi bunların ezdâdı olan buhl ü istiğnâ vü tekzîb beyninde müşterek kılınmıştır.”¹ İştirâtdan murâd işbu iştirâktır.

Mezheb-i Sekkâkî üzere [Ebû] Dülâme'nin zikri mürûr eden beyti mukâbele kısmından olamaz. Zîrâ şâir-i merkûm dîn ü dünyâda ictimâi şart edip küfr u iflâsda zıdd-ı ictimâi şart etmeyerek belki bunlarda dahi ictimâi i'tibâr etmiştir.

Mürâât-ı Nazîr

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «مُرَاعَاةُ النَّظِيرِ»، وَتُسَمَّى «التَّنَاسُبَ»)²

Ve vücûh-i muhassinât-ı ma'neviyyeden birisi mürâât-ı nazîr olup *tenâsüb* ve *tevfik* ve *i'tilâf* ve *telfik* dahi tesmiye olunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهِيَ جَمْعُ أَمْرٍ وَمَا يُنَاسِبُهُ لَا بِالتَّضَادِّ، نَحْوُ: «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ»)³

Ve *tenâsüb*; bir emri, o emre münâsebet-i tezâdd ile olmayarak münâsib olan diğer bir emr ile cem' etmektir. Ve tezâdd ile olan münâsebet her birerlerinin âhara mukâbil olmasıdır. Ve işbu (لَا بِالتَّضَادِّ) kaydıyla ta'rif-i mürâât-ı nazîrden san'at-ı tıbâk hurûc eder. Ve işbu mürâât-ı nazîr ba'zen iki emrin beynini cem' ile olur. Nitekim «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ» kavli-i şerîfinde vâki' olmuştur. Mefhûm-i celîli: “Şems ile kamer bürûc u menâzillerinde hisâb-ı ma'lûm ile cereyân ederler ve bunda nâs içün menâfi'-i azîme olup sinîn ü hisâb dahi bundan ma'lûm olur,” demektir. Bu nazm-ı celîlde

1 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 533.

2) **Mürâât-ı Nazîr**: *Tenâsüb* de denir.

3) Mürâât-ı nazîr; bir şeyi, kendisiyle münasebeti bulunan başka bir şeyle bir arada zikretmektir. Fakat bu münasebet zıtlık ilişkisi olmamalıdır. Örnek: “Güneş ve ay bir ölçüye göre hareket ederler.” (er-Rahmân 55/5)

nîrân-ı semâviyyeden olmakda birbirine münâsib olan şems ile kamer bey-
ni cem' u ityân olunmuşdur. Lisân-ı Türkî üzere:

Siper et sîneni gel hançer-i âzâre gönül
Böyledir resm-i mahabbet buna yok çâre gönül

beytinde *hançer* ile *siperi* cem' bu kabildendir.

Ve ba'zen mürâât-ı nazîr umûr-i selâse-i mütenâsibe beynini cem' ile olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَنَحْوُ قَوْلِهِ:

كَالْقِسِيِّ الْمُعْطَفَاتِ بِلِ الْأَشْدِّ هُمْ مَبْرِيَةٌ بِلِ الْأَوْتَارِ)¹

Buhtürî'nin sıfat-ı ibil-i mehzûlede olan (... كَالْقِسِيِّ الْمُعْطَفَاتِ...) kavli bu kısımdan olarak (قِسِيّ), (قَوْسٍ) ün cem'idir. (مُعْطَفَاتٍ) *münhanîyât* ma'nâsınadır. (عَطَفَ الْعُودَ وَعَطَفَهُ) denilir. "Ûdu münhanî kıldı ya'nî eğdi," demekdir. (أَسْهَمُ) cem'-i (سَهْمٌ)'dür. (مَبْرِيَةٌ) *menhûta* ma'nâsınadır. (بَرَاةٍ) derler, (نَحْتَهُ) demekdir. Ya'nî *yonulmuş ve düzeltilmiş* demekdir. (أَوْتَارٌ), (وَتَرٌ) un cem'i olup (وَتَرٌ) fethateyn ile bâbın kirişidir. İmdi, Buhtürî, ibil-i mehzûleyi evvelen in'itâf u zübûlde kavsa teşbîh edip ba'dehû mübâlağa içün bu teşbîhden i'râz ile gâyet-i dikkatde vetere teşbîh etmişdir. Ve birbirine mütenâsib olan *kavs* ü *sehm* ü *veteri* cem' eylemişdir.

Çeken şerâb-ı neşâtı cihânda bir kerre
Humârı câm-ı felek ser-nigûn olunca çeker
Bu beytden şerâb u humâr u câm ictimâ' etmişdir.

Ve ba'zen mürâât-ı nazîr erbaa-i mütenâsibenin cem' iyle olur. Nitekim ba'zuların vezîr-i Mühellebî için (أَنْتَ أَيُّهَا الْوَزِيرُ، إِسْمَاعِيلِيُّ الْوَعْدِ، شُعَيْبِيُّ التَّوْفِيقِ،) kavli bu kabîlden olup (إِسْمَاعِيلِيُّ الْوَعْدِ) kavli (إِسْمَاعِيلِيُّ الْوَعْدِ) kavli Hazret-i Şuayb'dan (شُعَيْبِيُّ التَّوْفِيقِ) kavli-i şerîfine ve (إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ)³ hikâyeten (يُوسُفِيُّ الْعَفْوِ) kavli-i şerîfine ve (وَمَا تُوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ)⁴

1 Şâirin şu beyti buna örnektir: "(Yol gitmekten bitap düşen develer) eğilmiş yayları, hayır yontulmuş okları hattâ kapı kirişlerini andırıyorlardı." (Hafîf) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, II, 987.

2 Sen ey Vezîr! Sözüne sadakatte Hz. İsmâil, muvaffakiyette Hz. Şuayb, başışlamada Hz. Yûsuf ve güzel ahlakta Hz. Muhammed gibisin.

3 "Gerçekten o, verdiği söze son derece bağlı biriydi." (Meryem 19/54)

4 "Başarıya ulaşmam ancak Allah'ın (yardımı) sayesinde olacaktır." (Hûd 11/88)

﴿إِنَّكَ [158] (مُحَمَّدِيُّ الْخُلُقِ) kavli-i şerîfine ve كَافِلُكُمْ اللهُ يُغْفِرُ اللهُ لَكُمْ﴾¹
 ﴿لَعَلَى خُلُقِ عَظِيمٍ﴾² nazm-ı celîline işâret olarak³ esâmî-i erbaa-i izâm aleyhim
 ekmelü's-salâti ve's-selâm ictimâ' etmişdir ki tenâsüb nübüvvetde iştirâk
 iledir.

Beyt-i Türkî:

Kalem keç-dil mürekkebe rû-siyeh kâğıd dû-rû bilmem
 Kimi etsem o şûha arz-ı hâlim yazmada mahrem

Ve ba'zen mürâât daha ekserin beynini cem' ile olur. Nitekim İbn-i
 Reşîk'in:

أَصْحُ وَأَفْوَى مَا سَمِعْنَاهُ فِي النَّدَى مِنْ الْحَبْرِ الْمَأْثُورِ مُنْذُ قَدِيمٍ
 أَحَادِيثُ تَزْوِيهَا الشُّيُؤُ لُ عَنِ الْحَيَا عَنِ الْبَحْرِ عَنْ كَفِّ الْأَمِيرِ تَمِيمٍ⁴

kavlinde meşhûddur. Zîrâ şâir-i merkûm *sıhhat ü kuvvet ü semâ' u haber-i
 mesûr u ehâdis ü rivâyet* beyninde ve kezâlik *seyl ü hayâ vü bahr u keff-i
 Emîr Temîm* beyninde olan münâsebâtı icrâ etmişdir. Ve beyt-i sânde olan
 an'anede sıhhat-i tertîb olup zîrâ sened-i ehâdisde vâki' olduğu gibi ri-
 vâyeti sâğiran an kâbir tarîkiyle kılmışdır. Çünkü süyûlün aslı matar ve
 lisân-ı örf üzere matarın aslı bahr ve iddiâ-i şâir üzere bahrın aslı keff-i
 memdûhdur. Ke-enne atâyı süyûl kendinden kebîr olan matardan ve ma-
 tar dahi kendinden kebîr olan bahrdan ve bahr dahi kendinden kebîr olan
 keff-i memdûhdan rivâyet edip sâğiran an kâbir rivâyet olmuşdur. (نَدَى)
atâ ma'nâsınadır. (مَأْثُورٌ) *mervî* demekdir. (حَيَا) kasr ile matardır. (عَنْنَاهُ)
rivâyet ma'nâsına olup râvînin an fülân an fülân an Resûlillâh aleyhisselâm
 kavlinde me'hûzdur.⁵

Mefhûm-i Beyt: “Mebâhis-i cûd ü atâda ahd-i kadîmden beru me'sûr
 u menkûl olarak işitdiğimiz ahbâr u rivâyâtın esahh u akvâsı, süyûlün ma-
 tardan ve matarın bahrdan ve bahrın keff-i Emîr Temîm'den rivâyet eyle-
 dikleri ehâdis ü ahbârdır.”

1 “Bugün sizi kınamak, ayıplamak yok! Allah sizi affedecektir.” (Yûsuf 12/92)

2 “Şüphe yok ki sen yüce bir ahlâk üzeresin.” (el-Kalem 68/4)

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 569; Siyâlkûti, *Hâşiye*, II, 437.

4 Cömertlik konusunda öteden beri işittiğimiz rivâyetlerin en doğrusu ve en sağlam olanı, sellerin yağ-
 murdan, yağmurun denizden ve denizin de Emîr Temîm'in avucundan rivâyet ettiği sözlerdir. (Tavîl)
 Beyitler için bkz. İbn Reşîk, *Divân*, s. 170-171.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 569.

Teşâbühü'l-Etrâf

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا مَا يُسَمِّيهِ بَعْضُهُمْ «تَشَابُهَ الْأَطْرَافِ»، وَهُوَ أَنْ يُحْتَمَّ الْكَلَامُ بِمَا يُنَاسِبُ ابْتِدَائَهُ، نَحْوُ: ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾)¹

Bazıların *teşâbühü'l-etrâf* tesmiye eyledikleri bedîa dahi mürâât-ı nazîrdir. Teşâbühü'l-etrâf, ma'nâda ibtidâsına münâsib olan lafz ile kelâmı hatmetmekdir. Ve bunda tenâsüb ba'zı kerre zâhir olur. Nitekim ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ...﴾ kavli-i şerîfinde (لَطِيف) ma'nâ-yı dikkati müstemil olmasıyla Cenâb-ı Bârî'nin ebsâr ile müdrek olmadığına ve (خَبِير) zât-ı ecelli eşyâyı müdrik olduğuna münâsibdir. Zîrâ bir şey'i müdrik olan, o şey'den habîrdir.

Ve ba'zen tenâsüb hafî olur. Nitekim Hazret-i İsâ aleyhisselâmdan hikâyeten 2 ﴿إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عَبَادُكَ وَإِنْ تُعْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ kavli-i şerîfi bu kabîldendir. Zîrâ ﴿وَإِنْ تُعْفِرْ لَهُمْ﴾ kavli fâsıla-i âyetin (الْعَفْوُ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) olmak vâcib olduğu ma'lûm olur. Şöyle ki müstehakk-ı azâb olan kimseyi afv etmek, fevkinde hükmünü redd edecek kimse olmayan zâta mahsûs olup ve fevkinde hükmünü reddedecek kimse bulunmayan zât-ı ecell azîz ü gâlibdir. (عَزَّ-يَعَزُّهُ), (عَلْبَهُ) demektir. Ve bu cihetden nâşî izzetle tavsîfden sonra alâ sebîli'l-ihtirâs hakîm ile vasf olunması lâzım gelmiştir. Tâ ki “İşbu fi'l-i ilâhî hikmetden hâricdir,” deyü tevehhüm olunmaya. Zîrâ (حَكِيم), her bir şey'i mahallinde vaz' eden zâtdır. Ya'nî “Eğer onlar azâba istihkâklarıyla berâber mazhar-ı mağfiret-i ilâhiyye olurlar ise afv u mağfiretde sen zât-ı kerîm üzerine kimse için i'tirâza kudret ü salâhiyyet olmayıp ve bütün ef'âl-i ilâhiyye ve masnûât-ı samedâniyyen mahz-ı hikmetdir,” demek olur. (اِحْتِرَاسُ), hilâf-ı maksûdu îhâm eden kelâmıda ref-i îhâm için bir şey' ityân olunmasıdır.

- 1 Bazıların *teşâbühü'l-etrâf* olarak isimlendirdiği sanat da mürâât-ı nazîrin kapsamına dâhildir ki o da sözün, anlam açısından başlangıcına uygun şekilde bitirilmesidir. Örnek: “Hiçbir göz O'nu idrâk edemez fakat O, bütün gözleri çepeçevre kuşatır. Zira O latîftir, her şeyden haberdârdır.” (el-En'âm 6/103)
- 2 “Şâyet onlara azap edersen, şüphesiz onlar, (cezayı hak etmiş olsalar bile) senin (affına muhtaç) kullarıdır ve eğer onları bağışlarsan, şüphesiz Sen kudret ve hikmet sahibisin.” (el-Mâide 5/118)

Îhâm-ı Tenâsüb

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيَلْحَقُ بِهَا نَحْوُ: ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ وَالتَّجْمُ وَالشَّجَرُ
يَسْجُدَانِ﴾)¹

Ve mütenâsibeyn olmayan iki emrin beynini, miyânelerinde diğer ma'nâ-yı gayr-ı maksûdda münâsebet olan lafzeyn ile cem' etmek dahi mürâât-ı nazîre mülhaktır. Meselâ ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ...﴾ nazm-ı celîlinde necmden murâd bilâ-sâk arzdan zuhûr eden bukûl ü haşîş emsâli, nebât ü şecerden murâd zî sâk olarak ﴿يَسْجُدَانِ﴾, (يُنْقَادَانِ لِلَّهِ تَعَالَى فِيمَا خُلِقَا لَهُ) Ya'nî “Mâ-hulika lehlerinde Cenâb-ı Bârî'ye münkâd ü mutî' olurlar,” mefhûmunda olup necm bu ma'nâca şems ü kamere münâsib değilse de lâkin bu ma'nâyâ ıtlak olunduğu misillü *kevkeb* ma'nâsına dahi olmasıyla işbu ma'nâ-yı gayr-ı maksûdda şems ü kamere münâsibdir. [159]

Beyt-i Türkî:

Mihri yokdur o mâhımı bilirim
Meşreb-i pâdişâhımı bilirim

İşte bu beytde dahi mihirden murâd *sadâkat ü mahabbet* ma'nâsı ise de mihrin bir ma'nâsı dahi *şems* olarak mâh ile ictimâî mürâât-ı nazîrin işbu îhâm-ı tenâsüb kısmındandır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيُسَمَّى «إِيهَامَ التَّنَاسُبِ»)²

Ve bundan için işbu nev'-i mülhak *îhâm-ı tenâsüb* tesmiye olunur. Nitekim îhâm-ı tezâdda zikri mürûr etmişdir. Ve beyt-i *Sıktı'*dan:

تَجَلَّ عَنِ الرَّهْطِ الإِمَائِيِّ عَادَةً لَهَا مِنْ عَقِيلٍ فِي مَمَالِيكِهَا رَهْطٌ
وَحَزْفٍ كَتُونٍ تَحْتَ رَأْيٍ وَلَمْ يَكُنْ بَدَالٍ يَوْمُ الرَّسْمِ غَيْرَهُ التَّقْطُ³

1 (Îhâm-ı tenâsüb denilen sanat da) mürâât-ı nazîre mülhaktır. Örnek: “Güneş ve Ay, (şaşmaz) bir ölçüye göre hareket ederler. Bitkiler ve ağaçlar da (O'nun huzurunda âdetâ) secdeye kapanırlar.” (er-Rahmân 55/5-6)

2 Bu sanata *îhâm-ı tenâsüb* adı verilir.

3 Hizmetçileri arasında Ukayl kabilesinden bir grubun da yer aldığı o nâzenin kadını, câriyelere özgü elbiseler giymeyi kesinlikle zül addeder. Ayrıca, yağmurların orijinalini bozduğu kalıntılara (bir an önce) varmak için karnına vuran ve kendisine yumuşak davranmayan bir adamın altındaki “nûn” harfi gibi zayıf ve çelimsiz bir deveye binmeyi de kendisine âr kabul eder. (Tavîl) Beyitler için bkz. Ebû'l-Alâ el-Maarrî, *Sıktı'z-Zend*, s. 177.

kavli dahi işbu îhâm-ı tenâsübdendir. (تَجِلُّ) *azîm* ma'nâsına olan (جَلٌّ-جَلَالَةٌ) den olup (عَنْ) ile ta'diyesi ma'nâ-yı tenezzühü tazammunundan içündür. (رَهْطٌ) edîmden ittihâz olunur bir sevdür ki cevârî telebbüs eder. (إِمَائِيَّةً), (أُمَّةً) 'ün cem'î olan (إِمَاءٍ)'a mensûb olup (أُمَّةً) *câriye* ma'nâsınadır. (امْرَأَةٌ عَادَةٌ), (عَدِيدَةٌ) kavillerinden olup (امْرَأَةٌ عَدِيدَةٌ) ve (امْرَأَةٌ عَادَةٌ) derler, (نَاعِمَةٌ لَيِّنَةٌ بَيْنَتُ الْعَيْدِ) demekdir. (عَيْدٌ) *nü'ümet*dir. Hâsılı, *tenû-mend-i bedeni yumuşak mer'e* demektir. Ve mahbûbenin rahtdan taazzum u tenezzühü, melâbisi dakîka olduğundan kinâyedir. (عَقِيلٌ) tasgîr ile ism-i kabîledir. (مَمْلُوكٌ), (مَمْلُوكٌ) 'ün cem'idir. (حَرْفٌ) *mehzûle vü lâğir olan nâka* ma'nâsına olup mecrûr olarak beyt-i sâbıkda (تَجِلُّ عَنِ الرَّهْطِ) kavlinde olan (رَهْطٌ) üzere ma'tûfdur.¹ (نُونٌ) hurûf-i mu'cmeden olan harf-i ma'rûf olup nâkayı dikkat ü inhinâda harf-i "nûn" a teşbîh eylemiştir. Ve ba'zıların tevehhümü gibi "nûn" ile murâd *hût* değildir. Ve (رَاءٍ) kavlinde olan (رَاءٍ) lafzı rie-i hayvâna darbı hinde (رَأَيْتُهُ) kavillerinden ve kezâlik (دَالٍ) lafzı rifk u ruhm ile rekâibi sevk etdikleri vaktde denilen (دَلًّا الرَّكَائِبِ) kavillerinden ism-i fâildir. (يَوْمٌ), (يَوْمٌ) ma'nâsınadır. (رُسْمٌ) talel ya'nî harâb olan menâzilden bâkî âsâr u temeldir. (نَقْطٌ) ile murâdı, rüsûm u âsâr üzere tekâtur eden matardır. (رَاءٍ) kavli (رَاءٍ) 'in sıfatıdır. Âdet-i arbâdan imiş ki harâbe-zâr menâzili ziyârete gitdiklerinde lâğir u nâ-tüvân bir nâkaya rükûb ile nâka kemâl-i za'f u hezlden meşye bî-mecâl olduğundan ayaklarıyla batn-ı nâkayı darb ederek tahrîke mecbûr oldukları cihetle bu misillü râkibe (رَاءٍ) ta'bîri batn-ı nâkaya darbdan ârız olan veca' nâkanın ciğerine işlemesi münâsebetiyledir.

Mefhûm-i Beyteyn: "Mahbûbe-i memdûha, libâs-ı cevârîden izhâr-ı taazzum u celâletle tenezzüh ü i'râz eder bir dilber-i tenû-mend ü tarîdir ki mâlik-i memâlîk-i vefire olarak kabîle-i Ukayl anın cümle-i abidân u cevârîsinden bir kabîledir. Ve mahbûbe-i mezkûrenin i'râz u tenezzüh ettiği şey'in biri dahi rifk u mülâyemetle dâl ü sâik olmayıp katarât-ı emtâr ile kesb-i tegayyür eden resm ü talâl-i menâzile kasd ü azîmet eyleyen râînin zîr-i râneninde kemâl-i dikkat ü inhinâdan şebîh-i harf-i "nûn" olan nâka-i hezzâl ü bî-mecâldir," demek olup cevârîye mahsûs olan rahtdan mahbûbenin tenezzühü melâbis-i rakîka vü nefise telebbüs ettiğini ve

1 Krş: SİYÂLKÛTÎ, *Hâşîye*, II, 438.

nâka-i nahîfeden i' râz şütürân-ı simân ve zevât-ı senâm idüğünü ifâdeden kinâyedir.

İmdi, *harf* ve *nûn* ve *râ* ve *dâl* ve *naktın* zikrinde bunlarla murâd meânî-i mütenâsibeleri olduğuna îhâm vardır.

Ebyât-ı Türkiyye'den:

Mestâne o meh-rûyu görüp â ile yazdım

Nakş oldu elif kaddi dile bâ ile yazdım

beyt-i dil-peziîri şî'r-i mezkûr üslûbunda olarak îhâm-ı tenâsübdendir.

Tefvîf

Ve ammâ ba'zıların *tefvîf* tesmiye eyledikleri şey' ki (بُرْدٌ مُفَوِّفٌ) kavi-lerinden olarak bir nev'-i kumâşdır ki levn-i vâhid üzere olup kendinde tûlânî olarak beyâz hutût ola. Istilâhda; kelâmda birbirine mütelâime olan meânîyi ve mekâdiri müsteviye veyâ mütekâribe olan cümeli îrâddır. Nitekim vasf-ı sehâbda şâirin:

مَطَارِفُهَا طُرُزًا مِنَ الْبُرْقِ كَالْتَبِيرِ تَسْرِبَالٌ وَشِيَا مِنْ خَزُوزٍ تَطَرَّرَتْ
وَدَمَعٌ بِلَا عَيْنٍ وَضَحْكٌ بِلَا نُعْرٍ¹ فَوْشِيٌّ بِلَا رَقْمٍ وَنَقْشٌ بِلَا بَدِ

kavli bu kabildendir. (لَيْسَ السَّرِبَالُ), (تَسْرِبَالٌ) kamîs ya'nî gömlektir. (وَشِيَا) kumâş-ı münakkaş u mülevvendir. (خَزُوزٌ), (حَزُوزٌ)'ün cem'i olup *ham iplik* ma'nâsınadır. (اتَّخَذَتْ طِرَازًا), (تَطَرَّرَتْ) ma'nâsınadır. Ve (مَطَارِفٌ), (مُطَرَفٌ)'un cem'i olup mutraf, hazzden mürabba' bir ridâdır ki a'lâmı olur. Arbânın [160] kilimden masnû' olarak telebbüs etdikleri mu'lem sevb olduğunı ba'zıları beyân etmişlerdir. (طُرُزٌ), (طِرَازٌ)'un cem'i olup² *alem-i sevb* ma'nâsına muarrebdir. *Burbân*'da “(طِرَازٌ) kesr-i “tâ” ile Arabî'de *alem-i câme ve sencef* ma'nâsınadır. Evâil-i İslâm'da sencef taşradan etrâf-ı Kubâ'da olur idi,” deyü zikrelemiştir. Zamânımızda ekser *kukuleta* denilen câmenin iç tarafından etrâfına yaparlar. Türki'de dahi *sencef* deni-

1 (Bir bulut ki) hırkası, külçe altını andıran şimşekten modeller edinmiş ham iplikten mamul nakışlı bir elbise giymiş. İşleyeni olmayan süslü bir elbise, nakkâş eli değmemiş bir nakış, gözsüz bir gözyaşı ve dişsiz bir gülüştür (bu bulut). (Tavil)

2 Mehmed Zihni Efendi şöyle demiştir: “(طُرُزًا) mef'ûlün mutlakdır. Şârih anı (طِرَازٌ)'un cem'i olmak üzere göstermiştir. Ana göre nez'-i hâfid ile mansûb olmak lâzım gelir.” bkz. *el-Kavli'l-Ceyyid*, s. 328.

lir. (رَقْمٌ عَلَى) 'den murâd madrûb u meskûk olmayan zehebdir. (رَقْمٌ عَلَى) kavillerinden masdar olup (حَطَّ عَلَيْهِ) ma'nâsındadır. (دَمْعٌ) gözyaşı, (نَعْرٌ) ön dişleridir.

Şâir-i merkûm sehâb için huzûzden nesc olunmuş bir sevb-i münakkaş tahyîl ve tibre şebîhe olan berkdin turuz ile mutarraz bir libâs isbâtıyla ba'dehû bu sıfâtı tafsîl edip sevb-i mezkûrde rakm-ı râkım olmayıp ve nakş-ı el ile masnû' olmadığını anınçün dem'-i cârî ya'nî matar olup lâkin ayndan olmadığını ve sağrı olmadığı hâlde menzile-i dahikde berkı olduğunu beyân ve mütenâsibetü'l-ma'nâ olarak (... فَوْشِي بِلَا رَقْمٍ...) cümel-i erbaasını ityân eylemiştir ki evvel ve sâlis ve râbi' müsteviye ve sâni (يَدٌ) lafzının (رَقْمٌ) ve (عَيْنٌ) ve (نَعْرٌ) dan bir harfi noksan olmasıyla mütekâribedir.

Ve Dîkü'l-cinn nâm şâirin:

أُحْلُ وَافْرُزُ وَضُرٌّ وَانْفَعٌ وَلِنْ وَآخِ شُنُّ وَرِشٌ وَآبِرٌ وَانْتَدَبٌ لِلْمَعَالِي¹

kavli dahi tefvîfendir. Li eclî'l-ihisâr ef'âl-i mezkûrenin mefâilî hazf olunmuşdur. Ma'nâsı (كُنْ حُلُوا لِأَوْلِيَاءِ) "Evlîyâ vü esdikâ için hulv ol!" (وَمُرًّا عَلَى الْأَعْدَاءِ) "Ve a'dâ üzere murr ol!" Ya'nî ahbâba hüs-ni iltifât ü taltîf ve düşmanına kahr u ta'nîf ile muâmele et!" (ضَارًّا لِلْمَخَالِفِ نَافِعًا لِلْمَوَافِقِ) Ya'nî "Muhâlifî idrâr ve muvâfik u mütelif olan ahbâbı müntefî' kıl!" (حَشِينًا لِمَنْ) "Sana huşûnet gösteren kimseye sen de huşûnetle mukâbele göster!" (وَرِشٌ يَعْغِي أَضْلَحُ حَالَ مَنْ يَحْتَلُّ حَالَهُ) "Ve hâl-i yesârı muhtell olup dûcâr-ı fakr u ızdırâb olanların hâlini islâh ve hâcetini incâha sa'y eyle." Ve (إِبْرَ أَيُّ أَفْسَدُ حَالَ) (إِبْرِ) bâbından (رَمَى) (بَرَى الْقَلَمَ، نَحْتُهُ) kavillerinden olup "Kalemi naht eyledi ya'nî yondu," ma'nâsındadır. (وَانْتَدَبَ أَيُّ أَحَبَّ لِلْمَعَالِي وَاجْمَعَهَا) Ya'nî "Büyükler emrine icâbet eyle!" demektir. İntidâb emre icâbet olup (نَدَبَهُ لِأَمْرٍ، فَانْتَدَبَ) derler. "Bir emr için fülânı taleb edip o kimse dahi icâbet eyledi," ma'nâsındadır. el-Hâsıl, (أُحْلُ) ve (وَافْرُزُ) ve kusûr cümleler mütekâribetü'l-mikdâr olarak îrâd olunup ve murr, hulve ve durr, nefâ ve sâirleri yekdiğere mütekâbillerdir. Ya'nî min ciheti't-tekâbü'l-meânî-i mütenâsibedir.

1 (Dostlara) tatlı, (düşmanlara) acı ol; (muhâlifine) zararlı, (yanında yer alana) faydalı ol; (yumuşak davranana) yumuşak, (sert davranana) sert ol; (sıkıntıya düşenin durumunu) düzelt; (müfsid kimselerin ifsâdını) boz, (yüce kimselere) icâbet eyle! (Hafif) Beyit için bkz. Dîkü'l-Cinn, *Divân*, s. 120.

İmdi, ber vech-i meşrûh ba'zularının *tefvîf* ıtlâk eyledikleri işbu nev'-i muhassinâtdan olan beyt-i evvel, umûr-i mütenâsibe beynini cem' olmasıyla mürâât-ı nazîrde ve sâni, umûr-i mütekâbile beynini cem' olarak tıbâkda dâhildir.

İrsâd / Teshîm

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ الْإِرْسَادُ وَيُسَمِّيهِ بَعْضُهُمْ «الْتَّشْهِيمَ»)¹

Vech-i ma'nevîden birisi irsâd olup ba'zı ehl-i bedî' *teshîm* tesmiye etmişlerdir. İrsâd lügatde; tarîka rakîb ya'nî gözcü nasb etmektir ki (رَقَبْتَهُ) ya'nî (اِنْتَقَرَتْهُ) ma'nâsına olan (رَصَدْتَهُ) kavillerindendir. Ve (رَصِيدٌ) şol sebub'dur ki vesb için şikârına müterakkıb ola. (رَصَدٌ), hares ya'nî pâs-bân mekûlesi olup bunda vâhid ü cem' ve müzekker ü müennes müsâvîdir. Teshîm, *Ahterî*'de "Münakkaş etmek ma'nâsınadır,"² deyü beyân olunup Şârih-i merhûm (بُرُدٌ مُسَهَّمٌ) hutût-ı müsteviyesi olan sevb olduğunu zikrelemiştir. Ve ke-enne beytden mâkabl-i acüz ile acüz iki hatt-ı müstevîdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهُوَ أَنْ يُجْعَلَ قَبْلَ الْعُجْزِ مِنَ الْفِقْرَةِ أَوْ الْبَيْتِ مَا يَدُلُّ عَلَيْهِ إِذَا عُرِفَ الرَّوِيُّ)³

İrsâd, beyt veyâhûd fıkra da acüzden evvel harf-i revî ne idüğü ma'lûm olduğu vaktde acüze delâlet edecek bir şey' irâd olunmasıdır. Kütüb-i bedîyyâtda mütâlaa güzârımız olan ta'rîf-i teshîm, kelâm da âhir-i kelâma delâlet-i lafziyye veyâ ma'neviyye ile delâlet edecek bir şey'in tekaddüm etmesidir.

Ve kezâlik ba'zı resâil-i bedîyyede teshîm ile reddü'l-acüz ale's-sadr beyninde olan fark, sâni de sadr-ı beytden tekaddüm eden lafzın veyâhûd andan tasarruf olunan bir lafzın iâdesi şart olup teshîmde bu şart mevcûd olmayarak evvel-i kelâm da delâlet-i lafziyye veyâ ma'neviyye ile âhirine delâlet edecek bir şey'in isbâtı kâfi olduğu [161] tasrîh olunmuştur. Ve teshîm için Hillî'nin:

1 3) **İrsâd**: Bazıları bu sanâtı *teshîm* diye isimlendirir.

2 Muslihuddîn Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, s. 184.

3 İrsâd, bir fıkranın ya da beytin acüzünden önce, revî harfinin bilinmesi hâlinde, bu acüze delâlet edecek bir şeye yer verilmesidir.

كَذَاكَ يُؤْنَسُ نَاجِسَى رَبِّهِ فَفَنَجَا مِنْ بَطْنِ حُوتٍ لَهُ فِي الْيَمِّ مُلْتَقِمٌ¹

ve Vecih'in:

وَعَادَ بَزْدًا سَلَامًا لِلْحَلِيلِ بِهِ نَارًا تَأْجَجُ فِي حَرَّانٍ بِالضَّرْمِ²

ve Süyütî'nin:

صَيَّعْتُ فِي الْحَبِّ أَيَّامِي وَمَا ظَفِرْتُ رُوحِي بِسَهْمِهِمْ تَقْرِبُ فَوَا نَدَمٌ³

beytleri misâl îrâd olunmuşdur. Türkîde delâlet-i lafziyye ile teshîm:

Vatanın zevki mülâkât-ı ehibbâ iledir

Bî-mülâkât-ı ehibbâ vatanı neyleyelim

Ve delâlet-i ma'neviyye ile [Abdülahad] Nürî merhûmun:

Dil-hâne harâb oldu, yıkıldı türâb oldu

Her cânibi bâb oldu, virâne miyim bilmem

Nahnu race'nâ ilâ mâ fi'ş-şerh. Nesr olan kelâmda fikra, nazmdan beyt menzilesindedir. Meselâ Harîrî'nin⁴ (وَهُوَ يَطْبَعُ الْأَشْجَاعَ بِجَوَاهِرِ لَفْظِهِ) kavli bir fikra ve⁵ (يُقْرِعُ الْأَسْمَاعَ بِرَوَاجِرِ وَعَظْمِهِ) kavli fikra-i uhrâdır. Meselâ lisânımızda “Meydân-ı ömr teng ve merkeb-i emel leng ve temâsük-i dâmen-i maksûddan dest-i iktidâr şell ve temeşşî-i medârik-i münâdan pây recâdır ve halldir,” kelâmı, fikarât-ı erbaayı hâvîdir. Fakat fikranın beyt menzilesinde olması, beyt ile fikrada riâyet-i kâfiyenin vücûbunda olup mısırâda vâcib değildir. Lâkin beyt ile fikra beyninde şu vechile fark vardır ki beyt bi-re'sihî beyt olup lâkin fikra fikra-i âharı munzamm olmadıkça fikra olamaz. Ve fikra vaz'-ı aslîsinde fikra-i zahr ya'nî arka kemiği şekli üzere savğ u i mâl olunan halydır.

(عَلَيْهِ) zamîri acüze râci' olup (عَجُزٌ) damm-ı “cîm” ile beyt veyâhûd fikranın âhir kelimesidir. (إِذَا عُرِفَ) kavli (يَدُلُّ عَلَيْهِ) fi'line müte'allık olup ya'nî irsâdda fehm-i acüz vâcib olması ancak harf-i revî ne idüğünü bilen ya'nî o

1 Kezâ Yûnus da Rabbine yalvardı. Ve denizde kendisini yutmuş olan balığın karnından kurtuldu. (Basît) Beyit için bkz. Safiyüddîn el-Hillî, *Divân*, s. 699.

2 Harrân'da hiddetle yanan bir ateş, onun Halîl'ine serin ve selâmetli oldu. (Basît)

3 Aşk yolunda harcadım ömrümü, (fakat gel gör ki) rûhum mâşûka bir yakınlık elde edemedi. Âh ne kadar pişmanım (daha fazlasını yapıp maksada eremediğime!) (Basît) Beyit için bkz. Süyütî, *Nazmul-Bedi'*, s. 94.

4 (Gördüğüm o şahıs,) söz cevherlerini doğal bir şekilde secili olarak döküyordu. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 18.

5 Dokunaklı vaazı ile kendini herkese dinletiyordu. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 18.

beyt veyâhûd fıkra nasıl harf-i revî ile ityân olunacağına ârif olan kimseye nisbetledir. Revî denilen, bir harftir ki ebyât veyâhûd fikirâtın evâhiri o harf üzerine binâ olunup ve bunlardan her birerlerinde tekrârı vâcib olur. Ve harf-i revî ma'lûm olması kâfiyenin dahi bilinmesiyle meşrûtdur. Zîrâ meselâ harf-i revî “mîm” olduğu ma'lûm olmasından kâfiye “harâm” olduğu ma'lûm olamayıp farazâ “muharrem” olması dahi tevehhüm olunur. Ve delâletin harf-i revî ma'lûm olmasıyla takyîdi zîrâ ba'zı kerre irsâddan harf-i revî ma'lûm olmamasıyla acüz bilinmeyenler olur. Meselâ **﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِّي بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾**¹ kavli-i şerîfinde harf-i revî “nûn” olduğu ma'lûm olmasa acüz (فِيمَا فِيهِ اخْتَلَفُوا) veyâhûd (فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ) olması tevehhüm olunur. Ve nitekim Buhtürî'nin:

أَحَلَّتْ دَمِي مِنْ غَيْرِ جُرْمٍ وَحَرَّمَتْ
فَلَيْسَ الَّذِي حَلَّتْهُ بِمُحَلَّلٍ
بِلَا سَبَبٍ يَوْمَ الْيَقَاءِ كَلَامِي
وَلَيْسَ الَّذِي حَرَّمْتَهُ بِحَرَامٍ²

kavlinde eğer kâfiye “selâm” ve “kelâm” gibi kelimât olduğu bilinmese acüz “muharrem” olması tevehhüm olunurdu.

Mefhûm-i Beyt: “Mahbûbe cürm ü cinâyetim olmadığı hâlde benim demimi helâl addedip katlime emr eyledi. Ve bilâ sebep yevm-i mülâkât-da kelâmımı harâm addeleyip ifâdâtıma isgâ etmedi. Ve bu muâmelesi muvâfık-ı hakkâniyyet olmayıp zîrâ helâl addelediği sefk-i dem helâl ve harâm addelediği kelâm harâm değildir,” demek olur.

el-Hâsıl, harf-i revî ma'lûmu olmayan kimseye nisbetle acüze adem-i delâlet irsâdiyyete muzırr u münâfi olamaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿نَحْوُ: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾،
وَنَحْوُ قَوْلِهِ:

إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ أَمْرًا فَدَعُهُ
وَجَاوِزُهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ³

- 1 “İnsanlar tek bir toplumdun ibaretti. Fakat farklı görüşlere ayrıldılar. Eğer Rabbin tarafından ezelden ortaya konulmuş bir yasa olmasaydı, ayrılığa düşükleri bu konularda aralarında çoktan hüküm verilmiş olurdu.” (Yûnus 10/19)
- 2 Günâhsız yere kanımı helâl ve buluşma günü de sebepsiz yere benimle konuşmayı haram kıldı. (Bilesin ki) ne helâl kıldığın helâl ne de haram kıldığın haramdır. (Tavil) Şâirin mevcut divânında bu iki beyit peşpeşe gelmemektedir. Krş: Buhtürî, *Divân*, III, 2000.
- 3 (Fıkarda olan irsâda) “Allah onlara zulmediyor değildi fakat asıl onlar kendilerine zulmediyorlardı,” (el-Ankebût 29/40) âyeti örnektir. (Beyitte olan irsâda ise) şâirin şu beyti örnek teşkil eder: “Baktın ki olmuyor bir iş; bırak onu derhâl, olana giriş.” (Vâfir) Beyit için bkz. Tarâbîşi, *Şi'ru Amr b. Ma'dikerib*, s. 145.

İmdi, fikrada olan irsâda misâl ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ﴾ kavli-i şerîfi olup zîrâ harf-i revî ﴿يَعْلَمُونَ﴾ ve ﴿يَعْقِلُونَ﴾ gibi “nûn” olduğu âyet-i sâbıkadan ma'lûm olmasıyla tilâvet eden kimse ﴿وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ deyü vakfettiği gibi mesbûk olan ﴿يُظْلِمُونَ﴾ kavlinin delâletiyle, mâba'di ﴿يُظْلِمُونَ﴾ olduğu sâmiin ma'lûmu olur.

Ve beytde olan irsâd Amr bin Ma'dikerib'in (...إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ أَمْراً...) kavlinde vâki' olup zîrâ şâir (وَجَاوِزُهُ) kavline vâsıl olduğu gibi harf-i revî ayn olduğu ebyât-ı sâbıkadan ma'lûm olmasıyla (إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ) kavlinin delâletiyle, acüz (تَسْتَطِيعُ) olduğu sâmiin ma'lûmu olur. (اسْتِطَاعَةٌ) kudret ma'nâsına olup mefhûm-i beyt: “Uhde-dâr olamayıp dâire-i kudretinden hâric olan maslahatı terk eyle; kudret-yâb olabileceğin emre teşebbüs eyle,” demektir. [162]

Müşâkele

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْمُشَاكَلَةُ»)، وَهُوَ ذِكْرُ الشَّيْءِ بِلَفْظٍ غَيْرِهِ لَوْ قُوِعَ فِي صُحْبَتِهِ تَحْقِيقًا أَوْ تَقْدِيرًا، فَالْأَوَّلُ كَقَوْلِهِ:

قَالُوا: اقْتَرَحْ شَيْئًا نُجِدُ لَكَ طَبْحَهُ قُلْتُ: اطْبُخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصًا
وَنَحْوُ: ﴿تَعَلَّمْ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمْ مَا فِي نَفْسِكَ﴾¹

Müşâkele dahi ma'nevîdendir. *Müşâkele*, bir şey' vukû-i muhakkak veyâhûd mukadder ile şey'-i âharın sohbetinde vâki' olduğundan için o şey'i sohbetinde vâki' olduğu şey'-i âharın lafzıyla zikretmekdir. İmdi, tahkîkan sohbet-i gayrda vukû şâirin (...اقْتَرَحْ شَيْئًا...) kavli gibidir. (اقْتَرَحْ) kavli mes'ûlün anının ahvâlini temmül etmeyerek bir kimseden bir şey' suâl ü teklîf ve tarîk-ı tehekküm ü tahakkümle o şey'i taleb ma'nâsına olan (اقْتَرَحْتُ عَلَيْهِ شَيْئًا)² kavlinden emr olup (اِبْتَدَعْتُ) ma'nâsına olan³ (اقْتَرَحْتُ) kavlinden değildir. Ve *irticâl-i kelâm* ma'nâsına ıtlâk olunan (اِقْتِرَاحُ الْكَلَامِ)

- 1 4) **Müşâkele**: Bir şeyi, (kendi lafzıyla değil de) hakikaten veya takdiren kendisine eşlik eden başka bir şeye ait lafızla zikretmektir. İlkine (yani hakikaten eşlik edene) şâirin şu beyti örnektir: “Hadi bize bir şey (yani bir yemek adı) öner de sana onu güzelce pişirelim,” dediler. Ben de (hava çok soğuk olduğundan) “(Size zahmet) bana bir cübbe, bir de gömlek pişiriverin,” diye cevap verdim. (Kâmil) “Sen benim içimden geçenleri (dahi) bilirsin ama ben senin zâtında olanı bilemem,” (el-Mâide 5/116) âyeti de buna bir başka örnektir.
- 2 Ona bir şey teklif ettim.
- 3 Onu icat ettim.

kavli dahi işbu ma'nâ-yı sâni'dendir. Ve (اقتَرَحَ) lafzının bu ma'nâya hamli, maksûd olan suâl fevt olacağı cihetle makâma gayr-ı münâsibdir. Ve murâd-ı şâir dayf-ı mükerremi olduğu zevâtın kemâl-i lütf u sehâvetlerinden nâşi kendisi müsâfir olduğu hâlde hükm ü teklîf ile istediği taâmı emr etmesini ricâ etdiklerini beyândır. (نَجِدُ) lafzı cevâb-ı emr olmak üzere meczûm olup (إِجَادَةٌ)'den muzâri' mütekellimdir. (إِجَادَةٌ) *tahsînü's-sey'* ma'nâsınadır. Meselâ *icâde-i şî'r*, şî'ri iyi söylemek ve *icâde-i taâm*, taâmı iyi pişirmekdir. (أَطْبَحُوا لِي جَبَّةً) kavlinden murâd, (خَيْطُوا لِي جَبَّةً وَقَمِيصًا) demek olup sohbet tabh-ı taâmda vukûundan için hıyâtat-ı cübbeyi lafz-ı "tabh" ile zikrelemiştir.

Bu kelâm Ebî Nu'mân-ı Edîb'in¹ olup ayş ü münâdemelerinde bulunduğu dört zât olarak bir sabah hâdimlerini irsâl ile yevm-i mezkûrde zebâyih-i semîne zebh etmiş olduklarından ne türlü taâm isterse tabh etmek üzere kendisinden suâl etdiklerini hâdim-i merkûm tebliğ etmesiyle bi't-tesâdüf yevm-i mezkûrde berdin şiddeti ve Edîb'in lâbis olacak câme tedârükünden zarûreti olarak suâl-i mezkûre cevâben:

فَأَتَى رَسُولُهُمْ إِلَيَّ خُصُوصًا إِخْوَانُنَا عَزَمُوا الصَّبُوحَ بِسُحْرَةٍ
قُلْتُ: اطْبَحُوا لِي جَبَّةً وَقَمِيصًا² قَالُوا: اقْتَرَحَ شَيْئًا نَجِدُ لَكَ طَبْحَهُ

nazm-ı dil-pezirini terkîm ve ihvânına takdîm edip müteâkiben hâdim avdet ederek dört hula'-ı fâhira ve o mikdâr surre ityân ve Edîb dahi hulel-i mezkûreyi iktisâ ve akçaları der-ceyb ederek taraflarına azîmetle arz-ı teşekkür-i firâvân eylemiştir.

﴿وَتَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾ kavli-i şerîfi dahi bu kabîldendir. Zirâ ﴿وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾ kavlinden murâd (عِنْدِكَ) olup lâkin ﴿تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي﴾ kavlinin sohbetinde vukûundan için zât-ı Bârî üzere *nefs* ıtlâk olunmuşdur. el-Hâsıl, nefsdan mahall-i ilm olan kalb murâd olunursa Vâcib teâlâ hazretlerine ıtlâkı ancak müşâkele tarîkiyle olacağı misillü zât ve hakîkat murâd olduğu takdîrde dahi yine müşâkele tarîkiyle ıtlâk

1 Beyit pek çok kaynakta, Ebu'r-Raka'mak olarak da bilinen Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Antâki'ye nispet edilmektedir. bkz. Abbâsî, *Me'âbidü'r-Tensîs*, I, 507; Vahdî Efendi, *et-Tensîs*, vr. 64b; Mustafa İsamuddîn *Şerhu Ebyâti't-Telhis*, s. 174; Mehmed Zihni Efendi *el-Kavlül-ceyyid*, s. 332.
2 Dostlarımız sabahın ilk ışıklarıyla beraber bir şeyler yiyip içmeye niyetlenmişler. (Sağ olsunlar beni de düşünmüşler.) Hizmetçileri bana özel olarak geldi... (Kâmil)

olunabilir. Ve nefsdan murâd kalb olduğu sûretde ma'nâ وَلَا مَعْلُومِي وَلَا مَعْلُومًا (تَعْلَمُ مَعْلُومِي وَلَا مَعْلُومًا) demek olur.¹

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ: (وَالثَّانِي نَحْوُ: ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾، وَهُوَ مَصْدَرٌ مُؤَكَّدٌ لِ﴿أَمَّنَّا بِاللَّهِ﴾، أَيْ تَطْهِيرِ اللَّهِ، لِأَنَّ الْإِيمَانَ يُطَهِّرُ النَّفْسَ²)

Ve sohbet-i gayrda vukûu takdîren olan müşâkele ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ kavli-i şerîfi gibidir. Ve ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ kavli (جَلَسَ وَجَلَسَتْ) gibi (صَبَغَ) fi'linden (فِعْلَةٌ) olup masdardır. Murâd (تَطْهِيرِ اللَّهِ) demektir. Ve sıbga bir hâletdir ki sabg o hâlet üzere vâki' olur. Zîrâ kesr-i "fâ" ile (فِعْلَةٌ) vezninde olan masdar, hâlet veyâhûd nev' içündür. Ve îmân mutahhir-i nüfûs olmasıyla bu kavli-i şerîf ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ kavlini müekkiddir. İmdi, ﴿أَمَّنَّا﴾ kavli Vâcib teâlâ hazretlerinin nüfûs-i mü'minîni tathîri üzere müştemil olup ve bu ma'nâ üzere delâlet etmesiyle (تَطْهِيرِ اللَّهِ) ma'nâsına ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ lafzı ﴿أَمَّنَّا بِاللَّهِ﴾ kavlinin mazmûnunu müekkiddir. İşte bu takrîr ile ma'lûm olur ki Musannif'in (لِأَنَّ) (لِأَنَّ) (لِأَنَّ) kavli, ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ kavli ﴿أَمَّنَّا بِاللَّهِ﴾ için müekkiddir. Ve Musannif rahimehullâhu teâlâ işbu nazm-ı celilde olan müşâkeleyi ve tathîrullâhu ile ta'bîr olunan şey'in takdîren sohbetinde vukûunu beyâna işâretle buyurur ki:

(وَالْأَصْلُ فِيهِ أَنَّ النَّصَارَى يَغْمِسُونَ أَوْلَادَهُمْ فِي مَاءٍ أَضْفَرَ يُسْمُونَهُ «الْمَعْمُودِيَّةَ» وَيَقُولُونَ: إِنَّهُ تُطَهَّرُهُمْ)³

Ve tathîrin [163] lafz-ı (صَبَغَ) ile zikrinde asl ü sebep budur ki tâife-i Nasârâ veledlerini mâ-i asfarda gams ederler. (غَمَسَ), suya daldırmak ve batırmaktır. Bu suya ma'mûdiyye tesmiye ederler. Ve "Mâ-i mezkûrde gams anları tathîr eder," deyü i'tikâd edip bunlardan birisi bu âdeti icrâ ya'nî veledini mâ-i mezkûrde gams eyledikde "İşte şimdi hakkâ nasrânî oldu," derler. Vafiz ta'bîr etdikleri bundan ibâretidir. Ve bu su, mu'tekad-i Nasârâ üzere, Hazret-i İsâ aleyhisselâmın yevm-i sâlis-i milâdında gasl

1 Krş: Siyâlkûtî, Hâşiye, II, 440.

2 İkincisine (yani takdîren eşlik edene) ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ "(Hayatımız) Allah'ın verdiği renklerle (renklenir)" (el-Bakara 2/138) âyeti örnektir. Buradaki ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ ifadesi, öncesinde yer alan ﴿أَمَّنَّا بِاللَّهِ﴾ "Bizler Allah'a inanırız," (el-Bakara 2/136) âyetini tekit eden bir masdar olup "Allah'ın temizlemesi" anlamına gelir. Zira îmân nefisleri temizler.

3 Bunun (yani temizleme işinin renk / boya ile açıklanmasının) aslı şudur: Hristiyanlar, çocuklarını "vafiz" dedikleri işlem çerçevesinde sarı renkli bir suya sokup çıkarır ve bu suyun onları temizlediğini söylerler.

olunduğu su olup noksan-pezîr oldukça mâ'-i âhar ilâvesiyle ikmâl ederler. İmdi, işbu ¹﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ...﴾ ilâ kavlihî ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ kavli-i şerîfiyle küffâra tarîk-ı bâtıldan şeh-râh-ı hidâyete rüçû' edip “Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûda îmân etdik ve bizi ittihâz etdiğimiziz sıbgamız gibi olmayan îmân ile sabg eyledi. Ya'nî Cenâb-ı Hüdâ bizi mâ'-i tahûr gibi olan îmânda gams edip bizim tathîrimiz gibi olmayan tathîr ile tathîr eyledi,” demeleriyle teklîf olunmasıyçün mü'minîne emr olundu. Lâkin bu ma'nâ ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ﴾ ile hitâb küffâra olduğu takdîrde olup ammâ hitâb müslimîne olduğu sûretde ma'nâ müslimînin “Cenâb-ı Hakk bizi sıbga-i hasene-i ilâhiyesiyle sabg u tathîr buyurdu. Ey Nasârâ! Biz sizin sıbga-i bî-sûdunuzla sabg olunmadık,” demeleriçün emr olmuş olur. Muhtâr-ı Kādî de budur.³

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَعَبَّرَ عَنِ «الْإِيمَانِ بِاللَّهِ» بِـ «صِبْغَةِ اللَّهِ» لِلْمُشَاكَلَةِ بِهَذِهِ الْقَرِينَةِ الْحَالِيَّةِ)⁴

İmdi, Cenâb-ı Hâdî, îmân-ı billâhdan takdîren sıbga-i Nasârâ sohbetinde vukûundan nâşî müşâkele için ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ ile ta'bîr buyurdu ve her ne kadar lafzen sıbga-i Nasârâ sohbetinde mezkûr değil ise de takdîren sohbet-i mezkûrede olduğuna, sebab-i nüzûl-i âyet Nasârâ'nın evlâdlarını mâ'-i asfarda gamsları olması karîne-i hâliyyedir. Ve işbu karîne-i hâliyye sebebiyle îmân-ı billâhi teâlâdan ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ ile ta'bîr meselâ eşcâr gars eden kimseye “Fülân kimse kirâm-ı nâs hakkında hayr-hahlık edip kirâma ihsân eder. Sen de anın gibi hakk-ı kirâmda riâyet et,” diyecek mahalde takdîren mezkûr olan gars-ı eşcâr sohbetinde vukûundan için ⁵(اغْرِسْ كَمَا يَغْرِسُ فُلَانٌ) deyip her ne kadar makâlde mezkûr değil ise de bi-karîneti'l-hâl müşâkele için ıstınâ'dan “gars” lafzıyla ta'bîr olduğu gibidir.

1 “Deyin ki: Bizler Allah'a, bize gönderilene ve İbrâhîm'e gönderilene inanırız.” (el-Bakara 2/136)

2 “(Hayatımız) Allah'ın verdiği renklerle (renklenir.) Kim Allah'tan daha güzel renk verebilir ki?” (el-Bakara 2/138)

3 bkz. Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 89.

4 Bu nedenle “Allah'a îmân” olgusu, (vaftizle takdîren birlikteliği) karînesi vastasıyla müşâkele yapmak için “Allah'ın renkleriyle renklenme” olarak tabir edilmiştir.

5 Sen de falanca gibi ağaç dik.

Hâsılı, kütüb-i bedîyyede dahi zikrolunduğu üzere müşâkele iki kısım olup evvel; zikrolunacak şey'in li-ecli'l-müşâkele lafzıyla muabber olduğu şey'-i âharın maiyyet ü sohbetinde vukûu vukû'-i lafzıyla olmasıdır. Bu da evvel zikrolunarak ba'dehû sâni garaz-ı müşâkeletden için kendi lafzından udûl olunarak evvelin lafzıyla zikrolunmasıdır. Ve sâni; vukû'-i takdîrî ile olmasıdır. Bu da evvel sâni'nin zikrolunduğu lafz ile melfûz olmayıp lâkin medlûl-i karîne olmasıdır. ﴿تَعَلَّمْ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمْ مَا فِي نَفْسِكَ﴾ nazm-ı celîli kısım-ı evvelden ve ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ kavlı-i şerîfi sâni'dendir.

Siyâlkûtî merhûmun îrâd eylediği, zabtı mühim olan tahkîkât-ı nefise-dendir ki: “Şârih-i merhûm *Şerh-i Miftâh*'da demiştir ki: Li-ecli'l-müşâkele îrâd olunan lafzın ma'nâsıyla ma'nâ-yı maksûd beyinde ba'zen mecâzda mu'teber olan alâkâtdan bir alâka bulunur. Meselâ cezâ-i seyyie üzere “seyyie”yi itlâk gibi. Zîrâ cezâ seyyieden sebep ve seyyie üzere müterettibdir. Ve ba'zen alâka bulunmaz. Meselâ hıyâtat-ı cübbe ve kamîs üzere itlâk-ı “tabh” gibi. Ve bu nev'den dolayı müşâkelede işkâl-i kavî tahakkuk eder. Zîrâ hakîkat olmadığı zâhir olup ve alâka bulunmamasıyla mecâz dahi değildir. Ve bu işkâlden halâs ancak ya isti'mâl-i sahîhde mecâz ve hakîkatın gayrı bir kısım-ı sâlis iltizâmıyla olur veyâhûd sohbet-i gayrda vukûu nev'-i alâkadan addederek mecâzdır denilmekle olabilir.”¹

İşte kelâm-ı Şârih bundan ibâret olup Siyâlkûtî merhûm bu kelâma ilâveten der ki: “Müşâkeleye mecâzdır denilmek muhassînât-ı bedîyyeden olmasına münâfi olup ve bir de mecâzda beyne'l-ma'neyeyn fi'l-cümle lüzûm bulunması lâzimedendir. Bu cihetle nefis-i sohbeti alâkadan addederek kısım-ı mecâzda idhâl mutasavver olamayıp bu sûrette vech-i evvel ya'nî hakîkat ve mecâzın gayrı bir kısım-ı sâlis iltizâm olunması taayyün eder. Ve bunda olan sır şu vechiledir ki: [164] Çünkü müşâkelede ma'nâyı bir libâsdan libâs-ı âhara nakil vardır. Zîrâ lafz libâs menzilesinde olmasıyla müşâkelede ma'nâyı sûret-i acîbede irâe olup buna yalnız sohbetde vukû' kifâyet ederek muhassîn-i ma'nevî olur. Ve mecâz da lafzı bir ma'nâdan ma'nâ-yı âhara naklölüp bu cihetle musahhih-i intikâl olacak alâkadan lâzım gelir. Tağlîb dahi her ne kadar mâ-sebakda Şârih-i merhûm mecâzdan olduğunu tasrîh eylediyse de nefsu'l-emrde işbu ma'nâyı nakil kısmından-

1 Krş: Tefâtânî, *Şerhu'l-Miftâh*, vr. 250a; Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 439.

dır. Zirâ tağlîbde dahi li-nüktetin ma'nâyı bir libâsdan libâs-ı âhara naklo-
lup fakat li-nüktetin olmak meşrût olmasıyla vazîfe-i meânîden olmuştur.
İmdi, maksûd kelimeyi ma'nâda isti'mâl olduğu sûretde aksâm-ı kelime
hakikat ü *meçâz* ü *kinâye* olup bunlardan tecâvüz etmediği ma'lûmdur.
Ve ammâ maksûd ma'nâyı bir lafzdan lafz-ı âhara naklolduğu hâlde işbu
aksâm-ı selâseden hiç birisi olmaz.”¹

Müzâvece

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْمَزَاجَةُ»)، وَهِيَ أَنْ تُزَاجَ بَيْنَ مَعْنَيْنِ فِي الشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ
كَقَوْلِهِ:

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِي الْهَوَىٰ أَصَاحَتْ إِلَيَّ الْوَاشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرَىٰ²

Ve ma'nevîden birisi müzâvecedir. (أَنْ تُزَاجَ) kavli mebnî li'l-mef'ûl olup
kendi masdarına râci' zamîre müsned olarak (أَنْ تُوقَعَ الْمَزَاجَةُ) takdîrinde-
dir. Nitekim bu i'tibâr Sahr'ın:

أَهُمْ لِأَمْرِ الْخَيْرِ لَوْ أَسْتَطِيعَهُ وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالنَّزْوَانِ³

kavlinde vâki' olarak (وَقَدْ وَقَعَ الْحَيْلُولَةُ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالنَّزْوَانِ), (وَقَدْ حِيلَ) demektir.
(غَيْرٌ) *hımâr* ma'nâsına olup (نَزْوَانٌ) müzekkerin ünsâ üzere vesb ü cimâ'
eylemesidir. Sahr bu beyti hâl-i marazında söylemiştir.

Müzâvece, şart ve cezâda olan ma'neyeyn beynine müzâvece ikâ' olun-
masıdır. Ya'nî şart ile cezâdan her birisi üzere terettüb etdirilen ma'nâ âharı
üzere dahi terettüb etdirilmekte şart ile cezâda vâki' ma'neyeynin izdivâc
ü ictimâ' etdirilmesidir. Nitekim Buhtürî'nin (... إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي ...) kavlinde
icrâ olunmuştur. “Vâşî”, tekellüm eylediği ehâdis ü ahbârı veşy ü tezyîn
eden nemmâmıdır.

Mefhûm-i Beyt: “Mahbûbemin benimle olan hâli benim anın hakkın-
da olan hubb ü vidâdımın hilâfidır. Şöyle ki beni anın hubbünden nehy

1 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 439-440.

2 5) **Müzâvece:** Şart-ceza cümlelerindeki iki anlamın eşleştirilmesidir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi:
“Birisi (aşkıma) yasak koyup aşkı bu yasağa *direndikçe*, sevgilim de laf taşıyanlara kanıp benden uzak
durmakta *direniyor*.” (Tavîl) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, II, 844.

3 Gücüm yetse hayır işlerine koyulmak isterdim (ama gel gör ki ölüm döşeğindedim ve) eşikle cima
arasına engel girmiştir. (Yani artık hayır işleri yapmama imkân kalmamıştır.) (Tavîl) Beyit için bkz.
Asmaî, *el-Asma'iyât*, s. 146.

ü men' edenlerin hîn-i nehyinde anın hevâ vü mahabbeti benimle lecc ü inâd ve kesb-i izdiyâd ederek mülâzımım olup mahbûbe ise hakkımda gamz u nifâk eden şahs-ı vâşîye sımâh-ı i'timâd ile isgâ ederek hecr u firâkın kendiyile lecc ü ısrârına müsâade gösterip miyânemizde vukû'-i tebâud-i iftirâka bâ'is olur," demekdir.

el-Hâsıl (إِدَامَا نَهَى) kavli şart ve (أَصَاخَتْ إِلَى الْوَأَشِي) kavli cezâ olup Buhtürî işbu şart u cezâda olan ma'neyeyn beynini ya'nî nehy-i nâhî ile vâşîye mahbûbenin isâhası beynini bunların üzerine bir şey'in lecâcını ya'nî evvelde lecâc-ı hevâyı ve sâni'de lecâc-ı hecri terettüb etdirmesiyle izdivâc etdirmiştir.

Ve kezâlik Buhtürî'nin:

إِذَا احْتَرَبْتُ يَوْمًا فَمَاصَتْ دِمَاؤُهَا تَذَكَّرْتُ الْقُرْبَى فَمَاصَتْ دُمُوعُهَا¹

kavli dahi bu kabildendir. Şöyle ki şart ile cezâda vâki' olan "ihtirâb" ve "tezekkür-i kurbâ" beyni bunlardan her birisi üzere yine bir şey'in terettüb-i feyezânında ya'nî evvelde feyezân-ı dimâ ve sâni'de feyezân-ı dümû'da cem' u izdivâc olunmuşdur.²

Bu beyt Buhtürî'nin halîfe Mütevekkil Alellâh hakkında söylediği kasîdeden olup bu kasîdede ba'de vukû'l-kıtâl sulh-i Sa'leb'i beyân etmiştir. (احتَرَبْتُ) ve (دِمَاؤُهَا) zamîrleri beyt-i sâbıkda mezkûr olan fursâna râci'dir.

Ma'nâ-yı Beyt: "Fursân-ı mübârizîn meydân-ı harbe duhûl ile îkâd-ı nâire-i kıtâl edip miyân-ı harb u sitîzde sefk etdikleri demler feyezân ettiği vakte katl ü curh eyledikleri eşhâs ile beynlerinde der-kâr olan karâbeti fikr u tezekkür ederek katîa-i rahm üzere işfâk u teessürlerinden nâşî

1 Günün birinde savaşıp kanları akınca, (öldürdükleri kimselerle) aralarındaki kan bağıını hatırladılar da bir de gözyaşları aktı. (Tavil) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, II, 1299.

2 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu paragrafın tercümede karşılığı yoktur: (وَمَنْ تَبَّعَ الْأَفِيلَةَ الْمَذْكُورَةَ لَا مَا يَسْبِقُ إِلَى الْوَهْمِ مِنْ أَنْ مَعْنَاهَا أَنْ تُجْمَعَ بَيْنَ مَعْنَيَيْنِ فِي الشَّرْطِ وَمَعْنَيَيْنِ فِي الْجَزَاءِ لِلْمُزَاوَجَةِ عِلْمٌ أَنْ مَعْنَاهَا مَا ذَكَرْنَا، لَا مَا يَسْبِقُ إِلَى الْوَهْمِ مِنْ أَنْ مَعْنَاهَا أَنْ تُجْمَعَ بَيْنَ مَعْنَيَيْنِ فِي الشَّرْطِ وَمَعْنَيَيْنِ فِي الْجَزَاءِ كَمَا جُمِعَ فِي الشَّرْطِ بَيْنَ «نَهَى النَّاهِي» وَ «لَجَّاجِ الْهَوَى»، وَ فِي الْجَزَاءِ بَيْنَ «إِصَاخَتْهَا إِلَى الْوَأَشِي» وَ «لَجَّاجِ الْهَجْر»؛ إِذْ لَا يَكُونُ فِي الشَّرْطِ بَيْنَ «نَهَى النَّاهِي» وَ «لَجَّاجِ الْهَوَى» بِمِثْلِ «إِذَا جَاءَنِي زَيْدٌ فَسَلِّمْ عَلَيَّ أَجْلِسْهُ قَاتَعَمْتُ عَلَيْهِ») *el-Mutavvel*, IV, 49. **Türkçesi:** "Müzâvece sanatına dâir mezkûr örnekleri iyice inceleyen kişi, bu sanatın mânâsının bizim anlattığımız gibi olduğunu, yoksa sanıldığı gibi bu sanatın, meselâ yukarıda geçen (Buhtürî'ye ait) beyitteki şart cümlesinde 'birinin yasaklaması' ile 'direnme' mânâlarını, cevap cümlesinde de 'sevgilinin laf taşıyanlara kanması' ile 'ısrar etme' mânâlarını cem etmede olduğu gibi şart cümlesi ve cevap cümlesinin her birinde ikişer (olmak üzere toplam dört) mânâyı cem etmek olmadığını görür. Zira müzâveceden bahsedip de 'Zeyd bana *gelip selam verdi*; ben de onu (meclisime) *oturup* kendisine *ikramda bulundum*,' gibi örneklerde bu sanatın varlığından söz eden olmamıştır.

dümû'-i dîdeleri feyzân ederdi,” demek olur. Murâd-ı şâir, mübârizîn-i merkûmun mukâbilleriyle ekârib u hîşâvend oldukları hâlde ugûr-i melik-i müşârun ileyhde muhârib olduklarını beyân olmak gerekdir.¹

Aks

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْعَكْسُ» وَهُوَ أَنْ يُقَدَّمَ جُزْءٌ فِي الْكَلَامِ ثُمَّ يُؤَخَّرُ)²

Vücûh-i tahsinden olan darb-ı ma'nevîden birisi dahi aksdir. *Aks*, kelâmı bir cüz' cüz'-i âhar üzerine takdîm olunup ba'dehû işbu cüz'-i mütekaddim cüz'-i âhardan te'hîr olunmasıdır. Ve tefsîr-i aksde bu ma'nâyı müfid olan ibâre-i sarîha kavmin zikreyledikleri ta'rîfdir. [165] Zîrâ demişlerdir ki (هُوَ أَنْ تُقَدَّمَ فِي الْكَلَامِ جُزْءًا ثُمَّ تَعَكَّسَ فُتَّقَدَّمَ مَا أَخَّرْتَ وَتُؤَخَّرَ مَا قَدَّمْتَ) Ya'nî, “Aks kelâmı bir cüz'ü takdîm edip ba'dehû aks ederek te'hîr olunan cüz'ü takdîm ve cüz'-i mukaddemi te'hîr etmendir.” Ve ammâ zâhir-i ibâre-i Musannif, ³ ﴿وَتَحَشَّ النَّاسُ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَحْشَاهُ﴾ kavli-şerîfiyle şâirin:

سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطُمُ وَجْهَهُ وَلَيْسَ إِلَى دَاعِيِ النَّدَى بِسَرِيعٍ⁴

kavline sâdik olur. Zîrâ nazm-ı celilde ﴿تَحَشَّ﴾ fi'liyle beytde vâki' (سَرِيع) lafzı kelâmı ibtidâen takdîm ve ba'dehû te'hîr olunmuşdur. Hâlbuki cüz'-i muahharın takdîmi dahi mevcûd olmak muktezâ-yı aks olmasıyla efrâddan hâricdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيَقَعُ عَلَى وَجْهِهِ، مِنْهَا أَنْ يَقَعَ بَيْنَ أَحَدِ طَرَفَيْ جُمْلَةٍ وَمَا أُضِيفَ إِلَيْهِ، نَحْوُ: «عَادَاتُ السَّادَاتِ سَادَاتُ الْعَادَاتِ»)⁵

Aks vücûh-i adîde üzere vâki' olup bundan birisi, cümlelerin ehad-i tarafeyni ile taraf-ı mezkûrun muzâf olduğu şey' beyninde vâki' olmasıdır. (عَادَاتُ السَّادَاتِ سَادَاتُ الْعَادَاتِ) gibi. Zîrâ aks, kelâmın ehad-i tarafeyni olan (عَادَاتِ) ile (عَادَاتِ)-1 evvelin muzâf olduğu (سَادَاتِ) beyninde vâki' olmuş-

1 Krş: Siyâlkütî, *Hâşiye*, II, 441.

2 6) **Aks**: Kelâmın bir kısmının diğer bir kısımdan önce kullanılması, ardından da yine bu parçadan sonra getirilmesidir. (Bir başka deyişle, cümledeki tamlama veya kelime gruplarının ters çevrilerek yer değiştirmesiyle yeni bir ifadenin oluşmasıdır.)

3 “İnsanların (dedikodularından) çekiniyordun. Oysa asıl Allah'tan çekinmen gerekiyordu.” (el-Ahzâb 33/37)

4 Amcaoğluna tokat atmaya gelince (şimşek gibi) hızlı ama ihsan talep edene karşı hiç de öyle hızlı değildir. (Tavil) Beyit için bkz. Ukayşir el-Esedî, *Divân*, s. 92.

5 Aks değişik şekillerde vâki olur. a) Cümlelerin iki unsurundan biriyle ona izâfe edilen unsur arasında olur. Örnek: “Büyüklerin âdetleri, âdetlerin büyükleridir.”

dur. Ve bunların beyninde vukû'-i aksin ma'nâsı, evvelen (عَادَات), (سَادَات) üzerine takdîm olunup ba'dehû aks olunarak (سَادَات), (عَادَات) üzerine takdîm olunmasıdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا أَنْ يَقَعَ بَيْنَ مُتَعَلِّقَيْ فِعْلَيْنِ فِي جُمْلَتَيْنِ، نَحْوُ: ﴿...يُخْرَجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرَجُ الْمَيِّتُ مِنَ الْحَيِّ﴾)¹

Ve vücûh-i aksden birisi de cümleteynde olan fi'leynin müte'allikaynı beyninde vâki' olmasıdır. ﴿...يُخْرَجُ الْحَيِّ...﴾ kavlı şerîfi gibi. Zîra aks (حَيِّ) ile (مَيِّت) beyninde vâki' olmuştur. Şöyle ki ibtidâen (حَيِّ) takdîm ve (مَيِّت) te'hîr olunup ba'dehû aks olunarak (مَيِّت) takdîm ve (حَيِّ) te'hîr olunmuştur. Ve (حَيِّ) ile (مَيِّت), cümleteynde olan (يُخْرَجُ) fi'llerinin müte'allıktır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا أَنْ يَقَعَ بَيْنَ لَفْظَيْنِ فِي طَرَفِي جُمْلَتَيْنِ، نَحْوُ: ﴿لَا هُنَّ جِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ﴾)²

Ve vücûh-i mezkûreden birisi de cümleteynin tarafeyinde olan lafzeyn beyninde vâki' olmasıdır. ﴿لَا هُنَّ جِلٌّ...﴾ kavlı şerîfinde olduğu gibi. Zîrâ aks (هُنَّ) ve (هُم) beyninde vâki' olup ibtidâen (هُنَّ) üzerine takdîm olunarak ba'dehû aks ile (هُنَّ), (هُم)'den te'hîr olunmuştur. Ve bunlar cümleteynin tarafeyninde vâki' iki lafzdır.

Ve vücûh-i mezkûreden birisi de aks, cümlelerin tarafeyni beyninde vâki' olmasıdır. Nitekim Şârih-i merhûmun zâde-i tab'-ı belîğâne ve lü'lü'-terîn-i karîha-i bedîânesi olan:

رَدَاءَ سَبَابِي وَالْجُنُونُ فُتُونُ طَوَيْتُ بِإِحْرَازِ الْفُنُونِ وَنَيْلِهَا
تَبَيَّنَ لِي أَنَّ الْفُنُونَ جُنُونُ³ فَحِينَ تَعَاطَيْتُ الْفُنُونَ وَحَظَّهَا

kavlinde olduğu gibi. Zîrâ aks kelâmın ehad-i tarafeyni olan (جُنُون) ile taraf-ı âharı olan (فُنُون) beyninde vâki' olup evvelen (جُنُون), (فُنُون) üzerine ve sâniyen (فُنُون), (جُنُون) üzerine takdîm olunmuştur.

1 b) İki cümledeki iki fiilin iki müteallıklı arasında olur. Örnek: “Ölüden diriye çıkaran, diriden de ölüye çıkaran (kimdir?)” (Yûnus 10/31)

2 c) İki cümlelerin iki tarafında bulunan iki lafız arasında olur. Örnek: “(İslâm diyarına hicret etmiş olan bu hanımlar artık) kâfirlere helâl olmadığı gibi kâfirler de onlara helâl değildir.” (el-Mümtehine 60/10)

3 Gençlik elbisemi, ilimleri tahsil ve onlara nâil olma yolunda dürdüm (yani gençliğimi bu uğurda harcadım.) (Bilir misiniz) çılgnlık türlü türüdür. Bu ilimleri elde edip onlardan nasibimi aldığımında şunu çok iyi anladım ki (bu devirde) ilimler (için ömür harcamak da bir tür) çılgnlıktır. (Tavîl)

Mefhûm-i Beyt: “Fünûn-i şettâyı tahsîl ü ihrâz ile bu yolda ridâ-i şebâbı tayy eyledim. Ya'nî gençlik eyyâmımı bu ugûrda ifnâ etdim. Hâlbuki cünûn fünûndur. Ya'nî cinnetin envâ'-ı şettâsı olduğu ma'lûmdur. İmdi, ben fünûn-i kesîreyi ve anda olan hazz u nasîbi ahz ü istîfâ ettiğim hinde tahkîkan fünûn cünûn olduğu indimde zâhir olmuştur. Zîrâ muktezâ-yı akl ü kemâl ya meâd veyâhûd dünyâda neyl-i murâda vesîle olacak şey'lere sa'y ü icthâd olup fünûn-i müktesebeden ekserîsi ise ulûm-i 'âliyye-i bâtinaya nisbetle terk-i mâsivâullâha hâil olan nev'-i alâyıkdan ma'dûd olduğu ve ehl-i zamân indinde kıymet-i ilm ü kemâl nâ-yâb ü mefkûd ve ehl-i fazl ü maârif derîçe-i i'tibârdan mehcûr u matrûd olup hass ü hâşâk-ı cehl ü fuzûl zîb-i sarâ-yı âlî vü kibâr ve sınıf-ı cühelâ reh-peymâ-yı medâric-i i'tibâr u akdâr bulunduğu cihetle ke-enne fünûn ü fezâil, dünyâ ve âhirete müfid olmayan âsâr u ef'âl-i mecânînden ma'dûd olacak şey'lerdir,” demek olur.

Nezdimizde bulunan havâşşda bu nazmın hall ü keşfine dâir bir makâle zafer-yâb olunamayıp fakat hâmiş-i şerhde işbu ityân olunan ma'nâya işâret olmasıyla ol vechile îzâh u tercemeye ibtidâr olundu.

¹(لَا خَيْرَ فِي السَّرَفِ) kelâmına ²(لَا سَرَفَ فِي الْخَيْرِ) cevâbı ve Hârûnü'r-Reşîd'in:³

فَلَوْلَا دُمُوعِي كَتَمْتُ الْهَوَىٰ وَلَوْلَا الْهَوَىٰ لَمْ تَكُنْ لِي دُمُوعٌ⁴

beyti ve lisân-ı Türkî üzere:

Câh ile kesb-i şeref etmede iken âlem

Sadr-ı âlî ile kesb-i şeref eyler câhî

şi'r-i dil-peziîri dahi emsile-i [166] aksdendir.

1 İsrâfta hayır yoktur.

2 Hayırda israf olmaz.

3 Beyit Me'mûn'a da nispet edilmektedir. bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XV, 236-237.

4 Gözyaşlarım olmasaydı aşkımı belki saklayabilirdim. Gerçi aşkım olmasaydı, zaten gözlerimde de yaş olmazdı. (Mütেকârib)

Rüçû'

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الرُّجُوعُ»)، وَهُوَ الْعَوْدُ إِلَى الْكَلَامِ السَّابِقِ بِالتَّقْضِ لِتُكْتَبَةِ، كَقَوْلِهِ:

قَفْ بِالذِّيَارِ الَّتِي لَمْ يَغْفُهَا الْقَدَمُ بَلَى وَغَيْرَهَا الْأَرْوَاحُ وَالذِّيَمُ¹

Ve darb-ı ma'nevî-i muhassinatdan birisi de rüçû'dur. *Rüçû'*, bir nükteden nâsî nakz u ibtâl tarikiyle kelâm-ı sâbık avd ü mürâcaatdır. Nitekim Züheyr'in (... قَفْ بِالذِّيَارِ ...) kavlinde iltizâm olunmuştur. (قَفْ) lafzı nefse veyâhûd gayrisına tevakküfla emrdir. (قَدَمٌ), tetâvül-i zamân ve tekâdüm-i ahddir. (وَعَيْرَهَا)'da “vâv” mukaddere ma'tûf olup² demektir. Nitekim takrîr-i Şârih'den müstebân olan budur. Yâhûd (بَلَى عَفَاهَا الْقَدَمُ وَغَيْرَهَا)² demektir. Nitekim takrîr-i Şârih'den müstebân olan budur. Yâhûd (بَلَى) lafzının ifâde eylediği icâbî te'kîd için zâidedir. (رُوحٌ) olup kesr-i mâkablinden içün “vâv” “yâ” ya kalb olunmasıyla kesr zâil olduğu gibi “vâv” avdet eylemiştir.³ Ve fi'l-Kâmûs: (الرِّيحُ مَعْلُومٌ، جَمْعُهُ: أَرْوَاحٌ وَأَرْيَاحٌ وَرِيَّاحٌ وَرِيحٌ) (الرِّيحُ مَعْلُومٌ، جَمْعُهُ: أَرْوَاحٌ وَأَرْيَاحٌ وَرِيَّاحٌ وَرِيحٌ)⁴

(دَيْمٌ)'ün kendisiyle ra'd ü berk olmayan matar-ı dâim ma'nâsına (دَيْمٌ)'ün cem'idir. İmdi, kelâm-ı sâbık ya'nî (قَفْ بِالذِّيَارِ الَّتِي لَمْ يَغْفُهَا الْقَدَمُ) kavli tetâvül-i zamân ve tekâdüm-i ahd diyârı mahv u münderis etmeyip ma'mûr u âbâd olduğuna delâlet ederek ba'dehû diyâr-ı mezkûru riyâh u emtâr tağyîr etdi diyerek li-nüktedin kelâm-ı mezkûre nakz tarikiyle avd ü rüçû' etmiştir. Ve bu nükte izhâr-ı hüzn ü keâbet ve ibrâz-ı dehşet ü hayretten ibâret olup ke-enne evvelen indinde mütehakkık olmayan adem-i indirâs-ı dârı ihbâr ile ba'dehû hâl-i sekr-i dehşetden bî-dâr u müteyakkız olarak ve bâzı mertebe gaşy-i keâbet ü hayretten ifâkat bularak (بَلَى عَفَاهَا الْقَدَمُ، وَغَيْرَهَا) kavliyle kelâm-ı sâbıkı nakz eylemiştir. Ya'nî “Belâ, diyâr-ı mezkûru tekâdüm-i zamân ve mürûr-i ahyân mahv u tahrîb ve riyâh u emtâr tağyîr u ifsâd eyledi,” demektir.

1 7) **Rüçû'**: Bir nükteye binâen iptal yoluyla önceki cümleye geri dönmektir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “İzlerini zamanın (tam) silemediği bu diyarda dur! Evet onu, rüzgârlar ve dinmek bilmeyen yağmurlar değiştirmiştir.” (Basît) Beyit için bkz. Züheyr b. Ebi Sülmâ, *Divân*, s. 113.

2 Evet, zaman onun izlerini silmiş ve değiştirmiştir.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 442.

4 (رِيحٌ) olarak (رِيحٌ) vezninde (عَنْبٌ), (رِيَّاحٌ), (أَرْيَاحٌ), (أَرْوَاحٌ) Çoğulu. (الرِّيحُ) kelimesinin anlamı malumdur. (الرِّيحُ) gelir. Cem'u'l-cem'i ise (أَرْوَاحٌ) ve (أَرْيَاحٌ) şeklindedir. bkz. Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhîr*, s. 220.

Ve [nâ-ma'lûm bir şâirin] ¹ (فَأُفِّ لِهَذَا الدَّهْرِ لَا بَلَّ لِأَهْلِهِ) kavli dahi bunun nazîri olup evvelen üff ü dacrete dehr içün isbât ile ba'dehû ehl-i zamân içün isbât ederek (لَا بَلَّ لِأَهْلِهِ) kavliyle kelâm-ı sâbıkı nakz u ibtâl eylemiştir.

Tevriye

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «التَّوْرِيَّةُ» وَيُسَمَّى «الْإِيهَامَ» أَيْضًا، وَهُوَ أَنْ يُطْلَقَ لَفْظٌ لَهُ مَعْنَيَانِ قَرِيبٌ وَبَعِيدٌ وَبِرَادَ الْبَعِيدِ)²

Ve darb-ı muhassinât-ı ma'nevîden birisi de tevriye olup *ihâm* dahi tesmiye olunur. Kütüb-i bedîyyede manzûr olduğu üzere *tevcîh* ve *tahyîl* dahi ıtlâk olunup lâkin müsemâyâya kurb-i mutâbakatden nâşî *tevriye* tesmiyesi cümlesinden evlâdır. Zîrâ tevriye (وَرُيْتُ الْحَبْرَ) lafzından masdar olup “Ha-beri setr ile mekânına âharını izhâr eyledim,” demekdir. Ke-enne mütekel-lim ma'nâ-yı maksûdu, izhâr etdiği hilâf-ı maksûdun mâverâsında kılarak adem-i zuhûrunu kasdeyler.

Istılâhda tevriye, karîb ve baîd iki ma'nâsı olan bir lafz ıtlâk olunup karîne-i hafîyyeye i'timâden ma'nâ-yı baîdi murâd olunmaktadır. Ve bundan murâd, ma'nâ-yı karîb ma'nâ-yı baîdi setr ederek maksûd olan ma'nâ-yı baîd ma'nâ-yı karîbin halfinde olmasıdır. Ve bu sebeble tevriye muhas-sinât-ı ma'nevîyeden olmuştur. Zîrâ bu üslûb ma'nâ-yı baîdi sûret-i ha-sene mesâbede taht-ı setrde irâe olup ve ba'de't-taleb husûl-i ma'nâ elezz ü ahlâdır. Binâen aleyh ma'neyeyn mütesâviyeyn olsa veyâhûd karîne-i vâzî-ha bulunsa tevriye addolunmaz. Ma'neyeynin kurb ü bu'dü fehme nisbetle olup takdîr-i kelâm (قَرِيبٌ إِلَى الْفَهْمِ وَبَعِيدٌ عَنْهُ) demekdir. Ve ma'nânın fehme karîb olması lafzın o ma'nâda kesret-i isti'mâlinden ve baîd olması evvele nisbetle kesîru'l-isti'mâl olmamasındandır.³

Siyâlkûtî merhûm der ki: “İşbu ma'neyeynin ikisi de hakîkî veyâhûd mecâzî veyâhûd ehadühümâ hakîkî ve âhar mecâzî olmakdan eamm olup fakat beynlerinde lüzûm ve ehadühümâdan âhara intikâl mu'teber olma-masıyla mecâz ü kinâyeden temeyyüz eder.”⁴

1 Şu zamana hayır zamana değil zamanın (o zalim) insanına yuh olsun! (Tavil)

2 **8) Tevriye:** *İhâm* da denir. Cümlede, biri yakın ve diğeri uzak iki anlamı bulunan bir lafz kullanıp (gizli bir karîneye binâen zihne ilk anda gelen yakın anlamın değil de) uzak anlamın kastedilmesidir.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 442.

4 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 442.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهِيَ صَرْبَانٍ مُجَرَّدَةٌ، نَحْوُ: ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾)¹

Ve tevriye iki darb olup birisi mücerrededir. *Mücerrede*, ma'nâ-yı karîbe mülâyim olan bir şey' ile ictimâ' etmeyen tevriyedir. Meselâ ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ kavli-i şerîfinde ﴿اسْتَوَى﴾ ile (استَوَى) ma'nâ-yı baîdi murâd olup bu ma'nâya ma'nâ-yı karîbi olan istikrâra mülâyim bir şey' mukârin olmamıştır. el-Hâsıl ﴿اسْتَوَى﴾ için iki ma'nâ olup biri karîb ve diğeri baîddir. [167] Ma'nâ-yı karîbi *istikrâr u temekkün* ve ma'nâ-yı baîdi *istilâ vü galebe* olup hakk-ı ilâhîde ise istikrâr u temekkün muhâl olmasıyla istilâ vü galebeye mahmûldür.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمُرَشَّحَةٌ، نَحْوُ: ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾)²

(مُجَرَّدَةٌ) üzerine ma'tûf olup ya'nî darb-ı sâni-i tevriye, müraşşahadır. *Müraşşaha*, kendisiyle ma'nâ-yı baîd-i murâddan müverrâ vü meknî olunan ma'nâ-yı karîbin mülâyiminden bir şey' ile ictimâ' eden tevriyedir. Bu da ya mâkablinde olan lafz ile olur; meselâ ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾ kavli-i şerîfinde (بِأَيْدٍ) ile murâd ma'nâ-yı baîdi olan *kudret* olup ma'nâ-yı karîbi olan câriha-i mahsûsa mülâyemetden mâkablinde vâki' ﴿بَنَيْنَاهَا﴾ kavline mukârin olmuştur. Zirâ binâ her ne kadar kudreti dahi taleb ederse de lâkin yedi talebi, kudreti talebinden ekserdir. Ve kudretin kemâlini ifâde için (بِأَيْدٍ) cem' sîgasıyla îrâd olunmuştur.³ Veyâhûd mâba'dinde olan lafz ile olur; nitekim Kâdî Ebi'l-Fazl bin İyâz'ın vâf-ı rebî-i bâridde olan:

كَأَنَّ كَانُونَ أَهْدَى مِنْ مَلَابِسِهِ بِشَهْرِ آزَارٍ أَنْوَاعًا مِنَ الْخَلَلِ
أَوْ الْعَزَالَةَ مِنْ طُولِ الْمَدَى حَرَفَتْ فَمَا تُفَرِّقُ بَيْنَ الْجَدْيِ وَالْحَمَلِ⁴

kavlinde vâki' olmuştur. (كَانُونَ), şühûr-i şitâdan şehri-i meşhûrdur. (شَهْرِ آزَارٍ), Mart ayıdır. (خَلَلٌ), (حَلَّةٌ)'ün cem'i olup girân-behâ iki kat sevbdir. (عَزَالَةٌ)'ün iki ma'nâsı olup ma'nâ-yı karîbi *âhû-beççe* ya'nî *geyik yavrusu* ve ma'nâ-yı baîdi *şems*dir. (طُولِ مَدَى) tûl-i müddetdir. (حَرَفَتْ) fethateyn ile şeyhûhat ve

1 Tevriye iki kısımdır. a) **Tevriye-i Mücerrede:** (Yakın anlamını çağrıştıracak bir şeyin kendisine eşlik etmediği tevriye türüdür.) Örnek: "O Rahmân arşta bulunmaktadır." (Tâhâ 20/5)

2 b) **Tevriye-i Müraşşaha:** (Yakın anlamını çağrıştıracak bir şeyin kendisine eşlik ettiği tevriye türüdür.) Örnek: "Göğü ellerimizle kuran biziz." (ez-Zâriyât 51/47)

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 442.

4 (Bahar mevsiminde hava bu kadar soğuksa ya) Ocak ayı Mart'a kendi (soğuk) elbiselerinden türlü libâslar hediye etmiş olmalı yahut ceylan (yani güneş) yaşlılıktan sebep bunamış da artık oğlak burcu ile koç burcunu birbirinden ayıramıyor olsa gerek. (Basît)

sız kemâlât ü fezâil azv ü iddiâ ederler. Her ne kadar zann-ı halâyık veyâhûd kuvve-i muhayyile anı tezkîb ederse de veyâhûd her ne kadar andan alâmet-i mekârim müntefî olsa da” demekdir.

Hâsılı, insân esbâb-ı dünyeviyyeden kesb-i huzûz u emvâl ve ihrâz-ı ri'yâset ü ikbâl ettiği hinde halk zann-ı yakînleri müsâid olmadığı hâlde birtakım medh u sitâyîşle meşhûr-i âfâk ederler. Şu beyt zamânımızda iktirân-ı şeref-i câh ile uyûb u nekâyısları rehîn-i taht-ı istitâr ve memdûh-ı kibâr u sığâr olan cehele-i efâhim ü kibârın fehvâ-yı ahvâl-i meşhûdeleridir.

Eğer îrâd olunursa ki: Sâhib-i *Keşşâf*¹ ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ kavli-şerîfnde zikreylemiştir ki: “Nazm-ı mezkûr azamet-i ilâhiyyeyi temsîl ü tasvîrdir. Zîrâ *serîr-i mülk* ma'nâsına olan arş üzere istivâ mülk ü saltanata mürâdif olan şey'den olduğu cihetle (استَوَى عَلَى الْعَرْشِ)'i isti'mâlde mülk ü saltanattan kinâye kılmaşlardır. Şöyle ki [168] her ne kadar serîr üzere câlis olmasa da dahi (استَوَى فُلَانٌ عَلَى عَرْشِ) deyip mülkü murâd ederler. Ve bu makâmda lafz-ı mezkûrun ma'nâ-yı hakîkîsi olan *ci'lûs ale's-serîr* ma'nâsına hamli mümteni' olmasıyla mecâza haml olunmuşdur. Nitekim وَقَالَتِ الْيَهُودُ ﴿يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ...﴾² kavli-şerîfnde yed ve gull ü bast tasavvur olunmaksızın يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ kavli bahîle ve ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾ kavli (بَلْ هُوَ جَوَادٌ) ma'nâsınadır. Ve “yed”i ni'metle tefsîr ve sîga-i tesniye ya'nî ﴿يَدَاهُ﴾ kavliyiçün temahhul ü tekellûf edip ni'met-i dünyeviyye ve uhreviyye ile ta'bîr mahzâ killet-i tedebbür ü mümâreset ve ilm-i beyândan gâyet-i bu'd ü müsâferetden neş'et eylemiştir. Ve kezâlik ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾³ kavli-şerîfi (أَيْدٍ) lafzında hakîkat veyâhûd mecâz olmak cihetine zehâb olunmaksızın azamet-i ilâhiyyeyi tasvîr u temsîl ve künh-i celâli üzere ibâdî vâkîf kılmaktır. Bu cihetle nazm-ı mezkûrde müfredâtiyiçün hakîkat veyâhûd mecâzdır deyü temahhul ü tekellûf olunmaksızın kelâmdan ahz-i zübde vü hulâsaya zâhib olunur.”⁴

İşte Sâhib-i *Keşşâf* Allâme-i Zemahşerî bu tahkîki îrâd ile “yed”i ni'metle ve “eydî”yi kudretle ve “istivâ”yı istilâ ile ve “yemîn”i kudretle tefsîr edenlere teşdîd-i inkâr eylemiştir. Ve Şeyh *Delâil-i İ'câz*'da “Müfessirîn her ne ka-

1 “O Rahmân arşa bulunmaktadır.” (Tâhâ 20/5)

2 “Yahûdiler ‘Allah’ın eli sıkıdır,” dediler. (Bilakis elleri alabilmişince açıktır.)” (el-Mâide 5/64)

3 “Göğü ellerimizle kuran biziz.” (ez-Zâriyât 51/47)

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 50.

dar ‘Yemîn ile murâd kudretidir,’ derlerse de bu kelâm anlardan icmâl üzere tefsîr olup maksûdları cühhâl ve ehl-i teşbîhin vâki’ oldukları hatarâtdan sâmiî vikâye ve bu vartaya dūçâr olmasından havflarından için sūr’atle nefy-i cârihadır. Ve illâ bunların cümlesi tarîk-ı temsîldendir,¹ deyü tasrîh eylemiştir. Bu sûretde tevriyeye hamli ne vechile sıhhat-pezîr olur?

Cevâbında deriz ki: Musannif’in âyeteyn-i mezkûreteyni tevriye için misâl kılması mücerred müfessirînden ehl-i zâhir beyinde meşhûr olan kelâma mebnîdir.

İstihdâm

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْإِسْتِحْدَامُ»)، وَهُوَ أَنْ يُرَادَ بِالْفِعْلِ لَهُ مَعْنَيَانِ أَحَدُهُمَا، ثُمَّ بَضْمِيرِهِ الْآخِرُ، أَوْ يُرَادَ بِأَحَدِ ضَمِيرَيْهِ أَحَدُهُمَا، ثُمَّ بِالْآخِرِ الْآخِرُ، فَالْأَوَّلُ كَقَوْلِهِ:

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ
رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غَضَابًا²
وَالثَّانِي كَقَوْلِهِ:

فَسَقَى الْعَصَا وَالسَّكِينَةَ وَإِنْ هُمْ
شَبُّوهُ بَيْنَ جَوَانِحِي وَصُلُوعِي³

Ve tarîk-ı muhassinât-ı ma’nevîden birisi istihdâmdır ki iki ma’nâsı olan lafz ile ma’neyeyninden birisi murâd olunup ba’dehû o lafza râci’ olan zamîr ile ma’nâ-yı âharı murâd olunmak veyâhûd lafz-ı mezkûrun ehad-i zamîreyniyle ma’neyeyninden birisi murâd olunup zamîr-i âharıyla diğerk ma’nâsı irâde kılınmaktan ibârettedir. Ve bu ma’neyeynin ikisi de hakîkî veyâ mecâzî veyâhûd ehadümâ hakîkî ve âhar mecâzî olmakdan eammdır.⁴ Ve çünkü zamîr muzherden ibâret olmasıyla ma’nâ-yı âharda müsta’mel olup ve zamîr-i gâib her ne kadar bir mercie muhtâc ise de merciinin müsta’mel olduğu ma’nâda isti’mâli muktazî olmasıyla ne lafzın ma’neyeyninde isti’mâlini ve ne de zamîr ile ma’nâ-yı

1 Bu bilgi *Delâilü’l-‘Câz*’da değil *Esrârü’l-Belâğ*’da geçmektedir. Krş: *Esrârü’l-Belâğ*, s. 253.

2 Mufaddal ed-Dabbî, beytin yer aldığı kasideyi, *Muavvidü’l-hükemâ* olarak bilinen câhiliye şâiri Muâviye b. Mâlik b. Ca’fer b. Kilâb’a nispet etmiştir. bkz. *el-Mufaddaliyyât*, s. 356-360.

3 9) **İstihdâm:** İki anlamı bulunan bir lafızla önce bu anlamlardan birini, sonra bu lafzı temsil eden zamirle diğerk anlamı kastetmektedir. Yahut istihdâm, bir lafza ait iki zamirden biriyle ilk anlamı diğerkıyla de öbür anlamı kastetmek şeklinde gerçekleşir. İlk tanıma şâirin şu beyti örnek teşkil eder: “Bir kavmin yurduna yağmur yağıp (otları yeşermeye görsün,) öfkeden kudursalar da biz gider hayvanlarımızı orada otlaturız.” (Vâfir) İkinci tanıma ise şu beyit örnektir: “(Dilerim ki Allah) seksek ağacı ve yetiştiki bölge insanları üzerine bereket yağdırsın! Yüreğimdiki (seksek ağacı ateşine benzer) aşk ateşini onlar harlayıp (beni ateşe atmış) olsalar da.” (Kâmil) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, I, 246.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 572.

mecâzî murâd olunduğu vaktde hakikat ile mecâz beyinde cem'î muktazî olur.¹

İstihdâmın kısım-ı evveli meselâ şâirin (... نَزَلَ السَّمَاءِ ...) kavlinde semâdan murâd gays olup ve (رَعَيْنَا) kavlinde işbu semâya râci' olan zamîr ile *nebt* ma'nâsı kasdolunmuşdur. Ve lafz-ı "semâ"nın ma'nâ-yı hakîkîsi ma'lûm olup işbu gays ü nebât ma'nâsının ikisinde dahi mecâzdır.

Mefhûm-i Beyt: "Bir kavmin arzına bârân nüzûl ettiği vaktde her ne kadar kavm-i mezkûr izhâr-ı gazab u infiâl etseler de biz anların nebât-ı arzını ra'y ü çerâ ederiz," demek olup murâdı, kavmini akvâm-ı sâire üzere gâlib olarak rızâları olmadığı hâlde nebt ü kelâlarını ra'y ü çerâyâ muktedir olmalarıyla tavsîfidir.²

Ve kısım-ı sâni-i istihdâm, Buhtürî'nin (... فَسَقَا الْعَصَا وَالسَّكِينِيهِ ...) kavlinde vâki' olmuşdur. (جَوَانِحُ) taht-ı terâibde adlâ'-ı sıgârdır ki sadrı vely eder. Ya'nî taht-ı sadrdâ olan iki eygü kemikleridir. Ve dulû', zahrı vely eden adlâ'-ı kibârdır. (عَصَا) müddet-i tavîle ateşi muntafî olmayan bir nev'-i şecer-i bâdiyedir.³ (أَوْقَدُوهُ وَأَحْرَقُوهُ), (شَبُّوهُ) ma'nâsınadır. Şâir Buhtürî (عَصَا) ya râci' olan zamîreynden (السَّكِينِيهِ) kavlinde olan zamîr-i mecrûr ile mekân-ı şecer-i gadâyı ve (شَبُّوهُ) zamîr-i mansûbuyla nâr-ı şecer-i gadâyı murâd eylemiştir. Ve işbu ma'neyeyn, gadânın iki ma'nâ-yı mecâzîsidir. Ya'nî "Menbit-i şecere-i gadâda hayme-nişîn olan kavm ü aşîret her ne kadar miyân-ı adlâımda nâr-ı gadâyâ şebîh olan âteş-i hevâyı [169] îkâd etdilerse de Cenâb-ı Bârî aşîret-i merkûme ile şecer-i mezkûru her dem saky ü sîr-âb eylesin," demektir.

Leff ü Neşr

فَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «اللَّفُّ وَالنَّشْرُ»)، وَهُوَ ذِكْرٌ مُتَعَدِّدٌ عَلَى التَّفْصِيلِ أَوْ الإِجْمَالِ، ثُمَّ مَا لِكُلِّ مِنْ غَيْرِ تَعْيِينِ ثَقَّةً بِأَنَّ السَّامِعَ يَرُدُّهُ إِلَيْهِ⁴

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 443.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 443.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 443.

4 **10) Leff ü Neşr:** Cümlede birden fazla unsuru önce tafsîlen ya da icmâlen zikredip sonra da muhatabın yerli yerine koyabileceğine güvenerek bu unsurların her birine ait şeyleri hangisine ait olduğunu belirtmeden vermektir.

Ve darb-ı ma'nevîden birisi leff ü neşrdir. Leff ü neşr tafsîl veyâhûd icmâl üzere müteaddidi zikredip ba'dehû bu müteaddidin âhâdından her birisiyçün olan şey'i redd-i sâmia i'timâden min gayr-i ta'yîn zikretmekdir. Ya'nî müteaddid-i mezkûrun her bir âhâdı için olan şey'i mâ hüve lehlerine sâmiin reddedeceğine vüsûk u i'timâda mebnî min gayr-i ta'yîn zikrelemekdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَالأَوَّلُ ضَرْبَانِ، لِأَنَّ النَّشْرَ إِمَّا عَلَى تَرْتِيبِ اللَّفِّ، نَحْوُ: ﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾)¹

İmdi, kendisinde zikr-i müteaddid alâ sebili't-tafsîl olan leff ü neşr iki nev'dir. Zirâ bu sûretde neşr ya alâ tertîbi'l-leff olup şöyle ki neşrde evvel vâki' olan şey'in leffde îrâd olunacak vasfı dahi derece-î ûlûda ve sâni vâki' olacak şey'in mülâyimi dahi vaf-ı evvel derece-i sâniyesinde vâki' olarak bu vechile tertîb-i neşr leffin tertîbine muvâfık olmasıdır. Ve bu kısma *leff ü neşr-i müretteb* denilir. Nitekim ﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ...﴾ nazm-ı celîlinde vâki' olarak ibtidâen ale't-tafsîl leyl ü nehâr zikrolunup ba'dehû bu tertîb üzere evvelen leyl için olan sükûn fi'l-leyl ve sâniyen nehâr için olan ibtigâ min fazlillâh zikrolunmuşdur.

Şehnâme-i Tûsi'de Rüstem-i Zâl'in Efrâsiyâb ile olan muhârebesini beyânda Rüstem'in sûret-i sitîzini tecessüm etdirmiş olduğu şu iki beytde işbu leff ü neşri kalem-i sihr-âferîninden iki derece zîb-i sahîfe-i zamân etmiştir:

بشمشیر و خنجر بگرز و کمند	بروز نبرد آن یل ارجمند
یلان را سر و سینه و پا و دست ²	برید و درید شکست و به بست

(روز نبرد) *rûz-i harb* (یل) *pehlivân* ma'nâsına olup (برید) *berîdenden kat'* ma'nâsına şemşîre ve (درید) *derîdenden yırtmak* ma'nâsına hançere ve (شکست) *gürze* ve (بست) *kemende nâzır* olduğu misillü bu tertîb üzere ser u sîne ve pâ vü desti îrâd eylemiştir. Ve ebyât-ı Arabiyye'den:

1 İlki, (birden fazla unsurun tafsilen zikredildiği leff ü neşr) iki kısımdır. Zira neşr ya leffin tertibine göre olur; Örnek: "Rahmetinin eseri olarak sizin için gece ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, gündüz vakti de O'nun lütuf ve bereketlerini arayıp bulasınız." (el-Kasas 28/73)

2 Harp gününde o aslan Ercümeni; kılıcı, hançeri, gürzü ve kemendiyile; kesti, parçaladı, kırdı ve bağladı; aslanların başını, göğsünü, ayağını ve ellerini.

فِي مُقْلَتَيْهِ وَوَجَنَّتَيْهِ وَرِيقِهِ¹ فَعَلَ الْمُدَامَ وَلَوْنُهَا وَمَذَاقُهَا

beytinde vâki' olmuştur. Cenâb-ı Müellif zikr-i müteaddid alâ sebîli't-taf-sîl olan leff ü neşrin sânisini îrâd ile buyururlar ki:

(وَإِمَّا عَلَى غَيْرِ تَرْتِيبِهِ، كَقَوْلِهِ:

كَيْفَ أَسْلُو وَأَنْتِ حِقْفٌ وَعُضْنٌ وَعَزَّالٌ لِحِطًّا وَقَدًّا وَرِدْفًا)²

Veyâhûd neşr tertîb-i leffin gayrı üzere olur. Bu da iki darb olup zîrâ ya neşrden evvel leffden uhrây-çün ve neşrden sâni leffden mâkabl-i âhir için olarak bu tertîb üzere bulunur. Ve buna Şârih *ma'kûsü't-tertib* tesmiye eder. Meselâ İbn-i Hayyûs'un³ (كَيْفَ أَسْلُو وَأَنْتِ...) kavlinde (لِحِطًّا), (عَزَّالٌ) ve (قَدًّا), (رِدْفٌ) ve (عُضْنٌ) için olup "gazâl" âhir-i leffde ve buna merbût olan "lahz" evvel-i neşrde ve kusûrları dahi bu tertîb-i ma'kûsda îrâd olunmuştur. (رِدْفٌ) remlden nekâdır. (كَثِيبٌ مِنَ الرَّمْلِ) ya'nî kumdan tepedir. (رِدْفٌ) kefel ya'nî mahall-i kuûddur. Şâir-i merkûm kefeli ızam u istidârede kum tepesine teşbîh eylemiştir. (عُضْنٌ) damm ile *nihâl-i şecer* ma'nâsına olup kâmet-i mahbûbu nihâle teşbîh etmiştir.

Mefhûm-i Beyt: "Senin hubb ü meylinden nasıl hurûc edeyim ki sende devâi-i ışk u mahabbet olan mânend-i çeşm-i âhû hüsn-i ayn ve misâl-i nihâl i'tidâl-i kâmet ve hıkf-âsâ ızam-ı ridf mevcûddur," demek olur.⁴

Eğer şâir-i merkûm:

كَيْفَ أَسْلُو وَأَنْتِ حِقْفٌ وَعُضْنٌ وَعَزَّالٌ رِدْفًا وَقَدًّا وَلِحِطًّا

demiş olsaydı, leff ü neşr-i müretteb olurdu.

1 Şarabın sarhoş ediciliği, rengi, tadı; memdûhun gözbebeklerinde, yanaklarında ve ağzının suyunda mevcuttur. (Kâmil) Beyit için bkz. İbn Hayyûs, *Divân*, II, 409.

2 Ya da neşr leffin tertibine göre olmaz. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "(Sevgili!) Sen bakışın, boyun ve kalçanla (tam anlamıyla) yuvarlak bir kum yığını, bir dal ve bir ceylan iken seni nasıl unutabilirim ki?" (Haftf)

3 Şârih bunu İbn Hayyûs'a nispet etmiş ise de beyit şâirin mevcut divânında tespit edilememiştir. Ca'ferî de bu nispetin hatalı ve beytin Ebû Hilâl el-Askerî'ye ait olduğunu belirtmektedir. bkz. *el-Mutavvel*, IV, 65 (1 no.lu dipnot).

4 Krş: Sıyâlkûtî, *Hâşije*, II, 444.

Veyâhûd tertîb-i neşr, zikrolunduğu üzere, âhir-i leffde olan lafzın mukâbili evvel-i neşrde ve kusûru bu siyâkda olmaz. Ve bu nev'e Şârih *muhtelatu't-tertîb* tesmiye eyler. Meselâ **هُوَ شَمْسٌ وَأَسَدٌ وَبَحْرٌ جُودًا وَبَهَاءٌ** (هُوَ شَمْسٌ وَأَسَدٌ وَبَحْرٌ جُودًا وَبَهَاءٌ) kavlimizde cûd bahra ve bahâ şemse ve şecâat esede merdûddur. Eğer ma'kûsü't-tertîb olsa (هُوَ شَمْسٌ وَأَسَدٌ وَبَحْرٌ جُودًا وَبَهَاءٌ) denilir. Ve eğer müretteb olsa (هُوَ شَمْسٌ وَأَسَدٌ وَبَحْرٌ بَهَاءٌ وَشَجَاعَةٌ وَجُودًا) denilir. Ve bu kısma ale'l-ıtlâk meşhûr olan, *leff ü neşr-i müşevveş* ta'bîridir. Lisân-ı Türkî'de [170]

Lebinden bûse almak mahrem-i bezm-i visâl olmak

Nişîmengâh-ı cennetde şarâb-ı kevser içmekdir

beyti bu üslûb üzere olup egerçi mısırâ-ı sânide “Şarâb-ı kevser içmekdir nişîmengâh-ı cennetde” denilse, leff ü neşr-i müretteb olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّانِي نَحْوُ: ﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾)²

Ve zikr-i müteaddid alâ sebîl'icmâl olan leff ü neşr **﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾** kavli şerîfi gibidir. Zîrâ **﴿قَالُوا﴾** zamîri Yehûd ü Nasârâ'ya râci' olup ferîkân tafsîl olunmayarak icmâl üzere zikrolunup ba'dehû bunlardan her birerleriyçün olan şey' ya'nî mekülleri îrâd olunmuşdur. Bu sûretde icmâlen mezkûr olan müteaddid ferîkân olmuş olur. Ve müteaddid-i mezkûr kavli ferîkayn olmak dahi vech-i sahîhdir. Zîrâ **﴿قَالُوا﴾** lafz-ı şerîfinde kavleyn beyni leff olunup (قَالَتِ الْيَهُودُ وَقَالَتِ النَّصَارَى) takdîrindedir. Bu vech Musannif'in *Îzâh*'da olan (فَلَفَّ بَيْنَ الْقَوْلَيْنِ)³ kelâmının ma'nâsıdır. Zîrâ bâb-ı leff ü neşrde beynleri leff olunan şey' evvelâ zikrolunan müteaddiddir. Nitekim Sâhib-i *Miftâh* tasrîh ile demişdir ki: “Leff ü neşr, zikrde şey'eyn beynini leff edip ba'dehû her birerlerinin müteallikâtını müştemil olan kelâmı bilâ ta'yîn itbâ' ırdâf etmendir.”⁴

1 O, cömertlik, parlaklık ve cesaret açısından bir güneş, bir aslan ve bir denizdir.

2 İkincisine, (birden fazla unsurun icmâlen zikredildiği leff ü neşre) şu âyet örnektir: “Yahûdî ve Hristiyan olanlardan başkası cennete giremeyecektir, diyorlar.” (el-Bakara 2/111)

3 İki söz arasında leff yapılmıştır. bkz. Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 351.

4 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 534.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَيُّ وَقَالَتِ الْيَهُودُ: «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا»،
وَالنَّصَارَى: «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ نَصَارَى»، فَلَمْ يَلْعَمِ الْإِبْتِيسَ لِلْعِلْمِ بِتَضْلِيلِ
كُلِّ فَرِيقٍ صَاحِبَهُ)¹

Nazm-ı celîl-i mezkûrden murâd كَانَ مَنْ كَانَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا (وَقَالَتِ الْيَهُودُ: لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ نَصَارَى) mefhûmunu ifade olup lâkin adem-i itibâsdan ve sâmi' her bir ferîka veyâhûd her bir kavle mekûlünü reddedeceğine i'timâddan için ferîkayn veyâhûd kavleyn beyni icmâl üzere leff olunarak ﴿وَقَالُوا﴾ buyurulmuştur. Ve adem-i itibâs zîrâ ferîkayndan her birisi sâhibini tadrîl edip her birisi ancak kendileri cennete dâhil olup âharı dâhil olmayacağını mu'tekid oldukları ma'lûmdur. Nitekim nazm-ı celîlde الْيَهُودُ لَيْسَتْ النَّصَارَى لَيْسَتْ الْيَهُودُ ﴿وَقَالَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ﴾ buyurulmuştur.²

Kelâm-ı Arab'da (لي منه ثلاثة: بَدْرٌ وَعُضْنٌ وَطَبِيٌّ)³ kavli dahi işbu leff ü neşr-i icmâlden olup selâse ile leff olunan ma'nâ-yı hüsn-i mahbûb bedr u gusn ü zabye teşbîh ile neşr olunmuştur. Ve işbu darb-ı icmâlde tertîb ve adem-i tertîb tasavvur olunmaz.

Ve bu makâmda leff ü neşrden latîfü'l-meslek bir nev'-i âhar olup bu da evvelen ale't-tafsîl müteaddid zikrolunarak ba'dehû işbu müteaddide müte'allık olan şey'ler zikrolundukdan sonra müteaddid-i mezkûr tekrâr icmâl üzere melfûz veyâhûd mukadder olarak îrâd olunur. Bu sûretde neşr birisi mufassal ve diğeri mücmel olan leffeyn beyninde vâki' olur. Ve bu, sûret-i evvele nisbetle mesleki latîf olan bir ma'nâdır. Ve bi'ktizâi'l-makâmât letâfet ü rikkati tezâyüd eder. Meselâ مَنْ بَلَدٍ مِنْ بَلَدٍ وَأَعْطَيْتُ عَمْرًا، وَخَرَجْتُ مِنْ بَلَدٍ (ضَرَبْتُ زَيْدًا، وَأَعْطَيْتُ عَمْرًا، وَخَرَجْتُ مِنْ بَلَدٍ) kavlinde كَذَا، وَلِلتَّأْدِيبِ وَالْإِكْرَامِ وَمَخَافَةِ الشَّرِّ فَعَلْتُ ذَلِكَ)⁴ (ضَرَبْتُ زَيْدًا، وَأَعْطَيْتُ عَمْرًا، وَخَرَجْتُ مِنْ بَلَدٍ كَذَا) tafsîl üzere leff olup ba'dehû ale't-tertîb darba müte'allık olan "te'dîb" ve i'tâyâ müte'allık olan "ikrâm" ve hurûca müte'al-

1 Mezkûr âyette kastedilen anlam şudur: Yahûdiler "Cennete sadece Yahûdi olanlar girecek," dediler. Hristiyanlar da "Cennete sadece Hristiyan olanlar girecek," dediler. Her bir grubun (kendini hak volda) diğeri ise dalâlette gördüğü bilinen bir husus olup karışıklığa yol açma ihtimali bulunmadığından leffe gidilmiştir.

2 "Yahûdiler 'Hristiyanların hiçbir temel dayanakları yoktur,' dediler. Hristiyanlar da (cevaben) 'Yahûdilerin hiçbir temel dayanakları yoktur,' dediler." (el-Bakara 2/113)

3 Benim onda (hayran olduğum) üç şey var: Dolunay, dal ve ceylan.

4 Zeyd'e vurdum, Amr'a ihsanda bulundum ve falanca belden ayrıldım: terbiye etmek, ikramda bulunmak ve şerrinden emin olmak için yaptım.

İşte Sâhib-i *Keşşâf*'ın kelâmı bundan ibâret olup lâkin mahall-i işkâl-dir. Zirâ Sâhib-i *Keşşâf* tefâsîl-i muallelâtıdan birincisini müşâhid-i hilâle savm-ı şeh'r ile emr kılıp hâlbuki ilelden hîç birini buna râci' kılma-mışdır. Ve ﴿لِتُكَبِّرُوا﴾ lafzını ta'lîm olunan keyfiyyet-i kazâya illet kılıp hâlbuki tefâsîl-i muallelâtıda mezkûr değildir. Hâsılı, beyân-ı tatbîk-i ilede zikrelediği kelâmı, takdîr-i kelâm olmak üzere îrâd eylediği kavle gayr-ı muvâfıktır.

Ve bu işkâlden tefassî vü halâsda denilmek mümkündür ki tafsîl-i mu-allelâtıda şâhid-i şeh'r için savm-ı şeh'r ile emrin zikri ilel-i mezkûreden birisiyle bi'stiklâlîhî muallel olduğundan için olmayıp belki üzerine ter-hîs ve mürâât-ı idde ve keyfiyyet-i kazânın tefrîiçün tavtie vü temhîddir. Murâd-ı Sâhib-i *Keşşâf* bu merkezde olduğuna (شَرَعَ ذَلِكَ يَغْنِي جُمْلَةَ مَا ذُكِرَ مِنْ أَمْرِ الْمُشَاهِدِ بِصَوْمِ الشَّهْرِ وَأَمْرِ الْمُرْحَصِ لَهُ بِمُرَاعَاةِ عَدَدِ مَا أَفْطَرَ فِيهِ وَمِنَ التَّرْخِيصِ فِي (وَمِنَ التَّرْخِيصِ فِي إِبَاحَةِ الْفِطْرِ)¹) kavlinde (وَأَمْرِ الْمُرْحَصِ) ta'bîriyle ityân ederek (وَمِنَ التَّرْخِيصِ فِي إِبَاحَةِ الْفِطْرِ) ibâresinde olduğu gibi müfid-i istiklâliyyet olmak üzere harf-i cerrin îadesiyle (... وَمِنَ أَمْرِ الْمُرْحَصِ لَهُ بِمُرَاعَاةِ عَدَّةِ...) ta'bîr eylememesi şehâdet eyler. el-Hâsıl, kelâm-ı sâbıkda şâhid-i şeh're savm-ı şeh'r ile emrden sonra mezkûr olan ibâha-i fitrda terhîs ile murahhasun lehin sâir eyyâmıda sâim olmasıçün iftâr eylediği eyyâmın aded ü mikdârına riâyetle emr olup ve murahhasun lehe mürâât-ı idde ile emrde keyfiyyet-i kazâ-i mâ-fât üzere delâlet-i vâziha olarak bu sûretde savm-ı şeh'r ile emrden sonra mezkûr olan üç şey' olup evvel mürâhasun lehe mürâât-ı idde ile emr ve sâni keyfiyyet-i kazâyı ta'lîm ve sâlis terhîsdir ki bunların cümlesini savm-ı şeh'r ile emre müteferri' ve ilel-i mezkûreden her birerlerini işbu umûr-i selâseden her birisine râci' kılmışdır.

Ve Sâhib-i *Keşf* işkâl-i mezkûrden cevâb-ı âhara tasaddî ederek demişdir ki: "Sâhib-i *Keşşâf*'ın ² ﴿وَلِتُكَبِّرُوا﴾ عِلَّةُ الْأَمْرِ بِمُرَاعَاةِ الْعَدَّةِ) kavli şâhide savm-ı şeh'r ile emre dahi şâmidir. Zirâ hakk-ı şâhidde idde şehrin külli-si ve murahhasun leh hakkında idde eyyâm-ı iftârdır. Bu sûretde ma'nâ

1 Bunları yani hilâli görenin oruç tutması, (tutamayacak durumda olanlara) tutamadığı günlerin sayısını gözetmesi emrinin verilmesi ve oruç tutmamadaki ruhsat gibi meselelerin tamamına dâir hüküm verdi. bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 226.

2 "Tamamlayasınız" ifadesi oruç günlerinin sayısına riayet etme emrinin illetidir.

Ve ba'zen müteaddid isneynden ekser olur. Nitekim Ebi'l-Atâhiye'nin ¹(عَلِمْتُ يَا مُجَاشِعَ بْنَ مَسْعَدَةَ، أَنَّ السَّبَابَ وَالْفِرَاعَ...) kavlinde vâki' olmuştur. (وَجَدَ فِي (جِدَّة) istiğnâ ma'nâsına olup (فِرَاعٌ)'dan murâd irtifâ'-ı mevânî'dir. (جِدَّة) ve damm ile (وَجَدًا) ve kesr ile (وَجَدًا) ve kesr-i "cîm" ve feth-i "dâl" ile (جِدَّة) denilir, (اسْتَعْنَى) ma'nâsınadır. (أَيُّ مَفْسَدَةٍ) kavli eğer (أَيُّ) istifhâm-ı tefhîmî için olursa "kavl" te'vîliyle (مَفْسَدَةٍ) için sıfatdır. Ve mücerred ma'nâ-yı kemâle delâlet için olması dahi câiz olmasıyla bu sûretde te'vîle hâcet yokdur. Ve bir şey'in sebeb-i dâisi li-ecli'l-mübâlağa o şey' için mahal kılındığı cihetle eşyâ-yı mezkûre müfside kılınmıştır ki bunlar sâhibini fesâda da'vet eder, demektir. Zîrâ şebâb ittibâ'-ı hevâya dâi ve ferâğ irtikâb-ı fuzûlden mevânîin irtifâi olup cide ve gînâ ise esbâb-ı tevassul-i mefâsid olmasıyla cümlesi inde'l-ictimâ' sâhibini fesâd-ı azîme da'vet edeceği ma'lûmdur. İmdi, bu beytde şebâb u ferâğ u cide, sâhibini fesâda dâi olmak hükmünde cem' olunmuştur.

Ve eşyâ-i erbaanın cem' i şâir Hillî'nin:

آرَأُوهُ وَعَطَايَاهُ وَنِعْمَتُهُ وَعَفُوهُ رَحْمَةً لِلنَّاسِ كُلِّهِمْ²

beytinde vâki' olarak memdûhun ef'âl-i erbaası âleme rahmet olmakda ic-timâ' etmişlerdir.

Tefrîk

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «التَّفْرِيقُ»)، وَهُوَ إِيقَاعُ تَبَايُنٍ بَيْنَ أَمْرَيْنِ مِنْ نَوْعٍ فِي الْمَذْحِ أَوْ غَيْرِهِ كَقَوْلِهِ:

مَا نَوَالُ الْعَمَامِ وَقَتَ رَبِيعٍ كَنَوَالِ الْأَمِيرِ يَوْمَ سَحَاءِ
فَنَوَالِ الْأَمِيرِ بَدْرَةَ عَيْنِ وَنَوَالِ الْعَمَامِ قَطْرَةَ مَاءِ³

1 İlk kısım şâirin mevcut divânında tespit edilememiştir.

2 Onun fikirleri, ihşanları, nimeti (cezası) ve affi bütün insanlar için rahmettir. (Basît) Beyit için bkz. Safiyüddin el-Hillî, *Divân*, s. 693. (نِعْمَتُهُ) ifadesi divânda (نِعْمَتُهُ) "cezâsı" şeklinde kaydedilmiştir. (عَطَايَاهُ) terkibi (نِعْمَتُهُ) ile yakın anlamlı olduğu için mânâ zenginliği açısından (نِعْمَتُهُ) rivâyetinin daha uygun düşeceği söylenebilir. Ayrıca bu ifadenin devamındaki (عَفُوهُ) tabiriyle zıtlık ilişkisi oluşturması da tercih edilmesini gerektiren bir başka yöndür.

3 **12) Tefrîk:** Övgü vb. bağlamlarda, aynı türden iki şey arasında (var kabul edilen) bir farklılığı ortaya koymaktır. (Şâirin) şu dizelerinde olduğu gibi: "İlkbahar mevsiminde bulutun ihşanı (bile) emîrin cömertlik anındaki ihşanına (denk) değildir. Emîrin ihşanı (on bin dirhemlik) çıkın iken ilkbaharın ihşanı su damlasından ibarettir." (Hafîf) Beyitler için bkz. Reşidüddin el-Vatvât, *Hadâiku's-Sıbr*, s. 178.

Ve ma'nevîden birisi tefrîk olup bu da medh veyâ nezâiri nev'inden emreyn beyninde îkâ'-ı tebâyündür. Ve tebâyünden murâd, tebâyün-i mustalah olmayıp belki ma'nâ-yı lügavî olarak nev'-i vâhidde müsterek olan emreyn beyninde îkâ'-ı iftirâkdır. Hâsılı, kütüb-i bediyyede muvaz-zah olduğu üzere tefrîk, mütekellim veyâhûd şâirin medh veyâhûd zemm veyâhûd nesîb ve emsâli agrâz-ı edebiyeden saded-i ityânında olduğu garazın ziyâdeliğini ve terşihini müfid olmak üzere nev'-i vâhidten olan şey'eyn beynine münâsibi vechile tefrîk îkâ' eylemesidir. Nitekim Vatvât'ın (...مَا نَوَالُ الْعُمَامِ) kavlinde meşhûddur.

Mefhûm-i Beyt: “Vakt-i rebî'de nevâl-i gamâm ya'nî atâ-yı sehâb emîrin yevm-i sehâda olan nevâl ü atâsına nazîr olamaz. Zîrâ nevâl-i emîr bedre-i ayn ya'nî on bin dirhem ü dinar-ı nâb ve nevâl-i sehâb katre-i âbdir.”

İmdi, bu beytden nevâleyn medhde nev'-i vâhidten ya'nî atâ nev'inden olup evvel bedre-i ayn ve sâni katre-i mâ' kılınmasıyla beynleri tefrîk olunmuşdur.¹

Misâl-i Türkî:

Nice teşbîh edelim kadd-i nihâl-i yâre
Yoğ iken vech-i şebah tâze nihâl-i çemeni
O bulur kisve-i sebzîn-i varak ile revnak
Yâr eder kesb-i letâfet çıkarıp pîreheni

Ve kezâlik eş'âr-ı Arabiyye'den:

أَنْصَفَ فِي الْحُكْمِ بَيْنَ شَيْئَيْنِ	مَنْ قَاسَ جَدْوَالَكِ بِالْعُمَامِ فَمَا
وَهُوَ إِذَا جَادَ دَامِعُ الْعَيْنِ ²	أَنْتَ إِذَا جُدْتَ ضَاحِكٌ أَبَدًا

beyti dahi nev'-i medhde atâ-yı memdûh ile gamâmı memdûhun hîn-i i'tâda münbasit u mütebessim ve gamâmın vakt-i nüzûl-i bârânda bâkî ve ke-enne müteellim olmasıyla beynleri tefrîk olunmuşdur. Ve Safî'nin bediyyesinde olan:

1 Vatvât şiirle ilgili olarak “Sözün başında bulutun ihsanı ile emîrin ihsanını birbirinden ayırdım, tefrîk ettim; sonra da dönüp bu tefrîkin ne olduğunu açıkladım,” demektedir. bkz. *Hadâiku's-Sibr*, s. 178.
2 (Seyfûddevlâ! Bilesin ki) kim senin ihsanını bulutla mukâyese etmeye (kalkışırsa) iki şey arasında âdil bir hüküm vermemiş olur. Zira sen cömertlik ettiğinde hep gülersin; o ise cömertlik ettiğinde gözyaşlarına boğulur. (Hafîf) Beyitler için bkz. Vâ'vâ' ed-Dimaşkî, *Divân*, s. 222-223.

عَنِ الْعِبَادِ وَجُودِ السُّحْبِ لَمْ يَدُمْ¹ فَجُودُ كَفَّيْهِ لَمْ تُقْلِعْ سَحَائِبُهُ

beyti, bâb-ı tefrikde pek güzel îrâd olunmuştur.

Taksîm

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «التَّقْسِيمُ»)، وَهُوَ ذِكْرُ مُتَعَدِّدٍ، ثُمَّ إِضَافَةٌ مَا لِكُلِّ لِإِيَّهِ عَلَى التَّغْيِينِ)²

Ve ma'nevîden birisi taksîmdir. *Taksîm*, müteaddidi zikredip ba'dehû her birisiyçün olan şey'i ale't-ta'yîn kendisine izâfedir. (عَلَى التَّغْيِينِ) kaydıyla ta'rifden leff ü neşr hurûc eder. Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ kayd-ı mezkûru ihmâl etmesiyle indinde taksîm leff ü neşrden eamm olur. Fakat denilmek mümkündür ki zikr-i "izâfe" bu kayddan muğnîdir. Zîrâ leff ü neşrde müteaddid-i mezkûrden her birerleriyçün olan şey'i mâ hüve lehine izâfe olunmayıp belki müteaddid-i mezkûrden her birerleriyçün olan şey' zikrolunup mâ hüve lehine redd ü izâfesi sâmia havâle olunur.³ (فَلْيَتَأَمَّلْ فَإِنَّهُ دَقِيقٌ)³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

وَلَا يُقِيمُ عَلَى ضَيْمٍ يُرَادُ بِهِ إِلَّا الْأَذْلَانَ عَيْرِ الْحَيِّ وَالْوَتْدِ
هَذَا عَلَى الْحَسْفِ مَرْبُوطٌ بِرُمَّتِهِ وَذَا يُشَجُّ فَلَا يَزِيهِ لَهُ أَحَدٌ)⁴

[173] Nitekim Mütelemmis'in (... وَلَا يُقِيمُ عَلَى ضَيْمٍ ...) kavlinde vâki' olmuşdur. (ضَيْمٌ) *zulüm* ma'nâsına olup (بِهِ) zamîri mukadder-i âmm olan müstesnâ minhe râci'dir. Takdîr-i kelâm ظَلِمَ يُرَادُ ذَلِكَ الظُّلْمُ (لَا يُقِيمُ أَحَدٌ عَلَى ظَلْمٍ يُرَادُ ذَلِكَ الظُّلْمُ) demektir. Ve işbu (إِلَّا الْأَذْلَانَ) kavli istisnâ-i müferrağdır. (وَلَا يُقِيمُ) fi'li her ne kadar fi'l-hakîka âmm-ı mahzûfa müsned ise de zâhirde (إِلَّا الْأَذْلَانَ)'a isnâd olunmuşdur. (عَيْرِ) hımâr-ı vahşî vü ehlîye itlâk olunur. Lâkin "hayy" a izâfesi cihetle burada münâsib olan hımâr-ı ehlîdir. (حَيِّ) ism-i kabîledir. (وَتْدٌ) kesr-i "tâ" ile *demir mih ve kazık* ma'nâsınadır. (هَذَا) (وَتْدٌ) çü-

1 O'nun ellerinden dökülen ihsan yağmurları kullar üzerinden hiç eksilmekten, bulutların (yağmur) ihsanı süreklilik arz etmez. (Basît) Beyit için bkz. Safiyüddin el-Hillî, *Divân*, s. 693.

2 **13) Taksîm:** Önce birden fazla şeyi zikredip ardından her birine ait özelliği kime ait olduğunu belirterek söylemektir.

3 Burası iyice düşünülün. Zira ince bir meseledir.

4 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Kendisine edilen zulme şu iki zelilden başkası asla razı olmaz: Kabilenin çeşgi ve kazık. Bu (yani çeşek) eski yularıyla zillete bağlanır; ötekinin (yani kazığın da) kafası yarılır ama kimse ona üzülmaz." (Basît) Beyitler için bkz. Mütelemmis, *Divân*, s. 208-211.

rümüş kıt'a-i habldir. (إِدْ) (وَتِدْ) 'e işâretidir. (يُدُّقُ وَيُسِّقُ رَأْسَهُ) (يُسَّحُجُ) demektir. (فَلَا يَزُوثِي) "Kimse rahm u rikkat etmez," mefhûmundadır. (لَهُ) zamîri (وَتِدْ) 'e veyâhûd (عَيْرِ) ve (وَتِدْ) 'den her birisine râcî'dir.

Mefhûm-i Beyt: "Hiç bir kimse kendisine zulüm olunan mevâtında tevattun u ikâmet etmeyip fakat hımâr-ı hayy ile vetid ikâmet eder. Şöyle ki hımâr hasf ü zillet ve hor u hakâretle bir pâre habl-i fersûdeye merbût olup vetid ise havâle-i çûb-pâre-i sengîn u âhenîn ile ser-i felâketzedesi dakk u şakk olunarak hâline bir ferdibrâz-ı rahm u rikkat eylemez."

İmdi, (عَيْرِ) ve (وَتِدْ) zikrolunup ba'dehû ale't-ta'yîn evle "râb't maa'l-hasf" ve sâniye "şecc" izâfe olunmuşdur.¹

Cem' Maa't-Tefrîk

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: «وَمِنْهُ «الْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ»، وَهُوَ أَنْ يُدْخَلَ شَيْئَانِ فِي مَعْنَى وَاحِدٍ وَيُفْرَقُ بَيْنَ جِهَتَيْ الإِدْخَالِ كَقَوْلِهِ:

فَوَجْهًا كَالنَّارِ فِي ضَوْئِهَا وَقَلْبِي كَالنَّارِ فِي حَرِّهَا²

Ve ma'nevîden birisi cem' maa't-tefrîkdir. Bu da iki şey' ma'nâ-yı vâhidde idhâl olunup ve idhâlin ciheteyni beyni tefrîk olunmaktadır. Nitekim Vatvât'ın (فَوَجْهًا كَالنَّارِ ...) kavlinde kalbiyle vech-i habîbini nâr gibi olmakda idhâl edip ba'dehû vech-i habîbin nâr gibi olmakda idhâli dav' cihetinden ve kalbin idhâli harr u ihtirâk cihetindedir deyü beynlerini tefrîk eylemişdir.

1 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu paragrafın tercümede karşılığı yoktur: (فَإِنْ قُلْتَ: «هَذَا» وَ «ذَا» مُتَسَاوِيَانِ بِكُنْوَانِ إِشَارَةً إِلَى «الْعَيْرِ» وَإِلَى «الْوَتِدِ» فَلَا يَتَحَقَّقُ التَّعْيِينُ، وَجَيِّدٌ بِكُنْوَانِ الْبَيْتِ فِي إِشَارَةِ إِلَى الْقَرِيبِ وَكُلِّ مِنْهُمَا يَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ إِشَارَةً إِلَى «الْعَيْرِ» وَإِلَى «الْوَتِدِ» وَأَنَّهُ يَتَقَبَّرُ إِلَى تَبْيِيهِ مَا، فَيَكُونُ مِنْ قَبِيلِ اللَّفِّ وَالنُّشْرِ. قُلْتُ: لَا نُسَلِّمُ التَّسَاوِيَّ بَلْ فِي حَرْفِ التَّبْيِيهِ إِيمَاءٌ إِلَى أَنَّ الْقَرْبَ فِيهِ أَقْلٌ، وَأَنَّهُ يَتَقَبَّرُ إِلَى تَبْيِيهِ مَا، فَيَكُونُ إِشَارَةً إِلَى «عَيْرِ الْحَيِّ»، وَلَوْ سَلِّمَ فَمَسَاءٌ جَعَلْتُ «هَذَا» إِشَارَةً إِلَى «عَيْرِ الْحَيِّ» وَ «ذَا» إِلَى «الْوَتِدِ» أَوْ بِالْعَكْسِ يَحْضُلُ التَّعْيِينُ، إِشَارَةً إِلَى «عَيْرِ الْحَيِّ» مَا فِي الْبَابِ أَنَّ التَّعْيِينَ مُحْتَمَلٌ، وَمِثْلُ هَذَا لَيْسَ فِي اللَّفِّ وَالنُّشْرِ، فَلْيَتَأَمَّلْ) **Türkçesi:** "Eğer (هَذَا) ve (ذَا) kelimeleri yakına işaret konusunda müsâvidirler. Dolayısıyla her iki işaret isminin de eşeğe veya kazığa işaret etmesi mümkün olduğu için tayin gerçekleşmez ve beyit leff ü neş sanatına örnek olur," diyecek olursan şöyle cevap veririm: Öncelikle biz bu iki işaret isminin müsâvi olduğunu kabul etmiyoruz. Bilakis (هَذَا)'daki tenbih harfinden, vurguladığı yakınlığın daha az mesafeyi kapsadığına ve bir tenbihe ihtiyaç duyduğuna ima vardır. Bu durumda, kabilenin eşeğine işaret olur. Kaldı ki bu iki işaret isminin müsâvi olduğu kabul edilse bile, buna dayanarak (هَذَا)'yı kabilenin eşeğine, (ذَا)'yı kazığa işaret kılsan veya aksini düşünecek olsan dahi tayin gerçekleşir. En fazla, tayinin muhtemel olduğu söylenebilir ki bu da leff ü neşde söz konusu olmaz. Bu nokta iyi düşünülmelidir."

2 **14) Cem' maa't-tefrîk:** İki şeyin tek bir anlam / hüküm altında birleştirildikten sonra o hükmün altına giriş yönlerinin birbirinden tefrik edilerek (ikisinin ayrı şeyler olduğunu gösterilmesidir. Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "(Sevgilî!) Senin yüzün parlaklıkta ateş gibi, benim kalbim ise hararete ateş gibidir." (Mütেকârib) Beyit için bkz. Reşidüddin el-Vatvât, *Hadâiku's-Sıbr*, s. 179.

Cem' Maa't-Taksîm

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ جَمَعُوا بَيْنَ النَّارِ وَالْأُولَىٰ إِنَّهُم جَمِعُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَمْ يَجْعَلْ لِّلشَّيْطَانِ هَيْئًا لِلنَّفْسِ الْوَسَّاسِ) وَهُوَ جَمْعٌ مُّتَعَدِّدٌ تَحْتَ حُكْمٍ، ثُمَّ تَقْسِيمُهُ أَوْ الْعَكْسُ، فَالْأَوَّلُ كَقَوْلِهِ:

حَتَّىٰ أَقَامَ عَلَىٰ أَرْبَابِ خَزَنَةِ تَشَقَّىٰ بِهِ الرُّومُ وَالصُّلْبَانُ وَالْبَيْعُ
لِللَّيْبِيِّ مَا نَكْحُوا وَالْقَتْلُ مَا وَلَدُوا وَالنَّهْبُ مَا جَمَعُوا وَالنَّارُ مَا زَرَعُوا¹

Ve ma'nevîden birisi de cem' maa't-taksîmdir. Bu da müteaddidi bir hükümün tahtına cem' edip ba'dehû taksîm etmek veyâhûd müteaddidi taksîm edip ba'dehû taht-ı hükümünde cem' eylemektir. Bunlardan, evvel ya'nî evvelâ taht-ı hükümde cem' ve ba'dehû taksîm Ebi't-Tayyib'in (حَتَّىٰ) (حَتَّىٰ أَقَامَ عَلَىٰ أَرْبَابِ خَزَنَةِ) kavli gibidir. (أَقَامَ) zamîri, memdûhu olan Seyfüddevle'ye râcî' olup ikâmet ma'nâ-yı teslîti mutazammın olduğundan (عَلَىٰ) ile teaddî olunarak (عَلَىٰ أَرْبَابِ) denilmiştir. (أَرْبَابِ), (رَبِّضٌ)'un cem'i olup etrâf-ı beldede olan şey'dir. Ahteri'de “(الرَّبِّضُ) bi-fethateyn şehrin yârûsu ve etrâfi ve her nesnenin eğlenecek ve duracak yeri ve koyun ağılı,”² deyü beyân eylemiştir. Harşene, bilâd-ı Rûm'dan bir beldedir. Ya'nî memâlik-i Osmâniyye *sânehallâhu ani'l-mesâibi ve'l-beliyye*³ dâhilinde bulunan meşhûr Amasya belde-i muazzamasının ism-i kadîmidir. (تَشَقَّىٰ) zamîri Seyfüddevle'ye râcî'dir. (صُلْبَانِ) salîb-i Nasârâ'nın cem'idir. (بَيْعِ), kesr-i “bâ” ve sükûn-i “yâ” ile (بَيْعَةٌ)'ün cem'i olup ma'bed-i Nasârâ ya'nî kilisedir. (حَتَّىٰ), beyt-i sâbıkda ya'nî:

فَادَّ الْمَقَابِبَ أَفْصَىٰ شُرْبِهَا نَهْلٌ عَلَى الشُّكِيمِ وَأَذْنَىٰ سَبْرِهَا سِرْعٌ⁴

kavlinde olan (فَادَّ) fi'line müte'allıktır. İşbu beytde (مَقَابِبِ), (مَقْنَبِ)'ün cem'i olup murâd askerdir. (نَهْلٌ) merraten şürbdür. (شُكِيمِ) fem-i feresde olan hadîd ya'nî gemdir. (سِرْعَةٌ), (سِرْعِ)'dendir.⁵ Murâd, asâkiri sür'atle sevk

1 15) Cem' maa't-taksîm: Birden fazla şeyi önce tek bir hüküm altında toplayıp ardından taksim etmek ya da tam tersini yapmak (yani önce taksim edip sonra tek bir hüküm altında toplamaktır.) İlkinе örnek, (şâirin) şu dizeleridir: “(Seyfüddevle) nihayet Harşene (yani Amasya) civarına dayandı. Rumlar, haçlar ve manastırlar mutsuz oldu. Zira nikâhlıları esir edildi, doğurdukları öldürüldü, yığılıkları (mal) yağma edildi ve ektikleri (ekin) ateşe verildi.” (Basît) Beyitler için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 312.

2 Muslihuddîn Mustafa, *Ahteri-i Kebir*, s. 419.

3 “Allah onu belâlardan ve musibetlerden muhafaza buyursun.”

4 (Seyfüddevle), atlarının sulanması ağızlarında gemle (alelacele) bir yudum almaktan ibaret olan ve en yavaş yürüyüşleri bile sürat içeren askerlerin önüne geçerek onlara komuta etti. (Basît) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 312.

5 Krş: Cürcânî, *Hâşiye*, s. 415.

edip hattâ ki hayl-i asâkirin a‘zam-ı şürbü gemleri ağızlarında olduğu hâlde bir def‘a olarak hal‘-ı licâma meydân bulmadıklarını ve asâkirin ednâ seyri sür‘at olduğunu beyândır. (حَتَّى) kelimesinin fi‘l-i mezkûre müte‘allık olmasından murâd (أَقَامَ) fi‘linin fi‘l-i mezkûr üzerine atfı olup ve illâ fi‘l üzerine dâhil olan (حَتَّى) cârre olamaz. Şakâ ve şakâvet zıdd-ı saâdet olup bedbaht olmaktır ki harâb u helâkten kinâyedir.

Mefhûm-i Beyt: “Seyfûddeve-i Hemedânî kemâl-i sür‘at ve ednâ [174] zâd-ı sefere kanâatle cihet-i Rûm’a sevk-i sipâh edip Amasya şehri havâlisinde rezk-i hıyâm-ı istikrâr ile ehl-i Rûm’un zükûr u inâs ve usûl ü fûrû‘ ve nüfûs ü emvâl ve salîb u kenâyisi mazhar-ı şakâ vü demâr olarak menkûhaları seby ü esîr ve evlâdları katl ü tedmîr, mâ-melekleri nehb ü gârât ve mezâri‘leri ifnâ-gerde-i sümm-i semend-i sâfînât kılındı,” demekdir.

İmdi, beyt-i evvelde zükûr u inâs ve usûl ü fûrû‘ ve nüfûs u emvâl-i ehl-i Rûm’u biye‘ u salîbleriyle nehb ü katl ü sebye şâmil olan şakâ tahtında cem‘ edip ba‘dehü beyt-i sânde taksîm u tafsîl etmiştir.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّانِي كَقَوْلِهِ:

قَوْمٌ إِذَا حَارَبُوا صَرُّوا عَدُوَّهُمْ
سَجِيَّةٌ تِلْكَ مِنْهُمْ غَيْرٌ مُحَدَّثَةٌ
أَوْ حَاوَلُوا النُّفْعَ فِي أَشْيَاعِهِمْ نَفَعُوا
إِنَّ الْحَلَائِقَ فَاغْلَمَ شَرُّهَا الْبِدْعَ²

1 (فَقَالَ: «لِلشَّيْ مَا نَكَحُوا وَالْقَتْلُ وَمَنْ يَنْقُلُ «مَنْ نَكَحُوا» وَ «مَنْ وَلَدُوا» لِيُؤَافِقَ قَوْلَهُ «وَالنُّهْبُ مَا جَمَعُوا وَالنَّارُ مَا زَرَعُوا»، وَإِلَّا فِي التَّعْبِيرِ عَنْهُمْ بِالْفِعْلِ «مَا» دَلَالَةٌ عَلَى الْإِهَانَةِ وَقِلَّةِ الْعِبَالَةِ بِهِمْ، حَتَّى كَأَنَّهُمْ لَيْسُوا مِنْ جِنْسِ ذَوِي الْعُقُولِ. وَذَكَرَ صَاحِبُ الْمِفْتَاحِ قَبْلَ هَذَا الْبَيْتِ قَوْلَهُ: «الدَّهْرُ مُعْتَدِرٌ وَالسَّيْفُ مُنْتَظَرٌ» وَأَرْضُهُمْ لَكَ مُضْطَافٌ وَمُرْتَبِعٌ» وَقَالَ: قَدْ جَمَعَ فِيهِ أَرْضَ الْعَدُوِّ وَمَا فِيهَا فِي كَوْنِهَا خَالِصَةٌ لِلْمَمْلُوحِ، ثُمَّ قَسَمَ فِي هَذَا الْبَيْتِ، وَالْمَذْكُورُ فِيمَا رَأَيْنَا مِنْ نَسْخِ دِيوَانَ أَبِي الطَّيِّبِ وَمَا وَقَعَ عَلَيْهِ الشَّرْحُ مُؤَافِقٌ لِمَا لِلشَّيْ مَا نَكَحُوا وَالْقَتْلُ وَمَنْ يَنْقُلُ «مَنْ نَكَحُوا» وَ «مَنْ وَلَدُوا» وَقَوْلُهُ «الدَّهْرُ مُعْتَدِرٌ» بَعْدَ قَوْلِهِ «لِلشَّيْ مَا نَكَحُوا» بِأَيَّاتٍ كَثِيرَةٍ) (Şâir (ikinci mısradaki) (والنَّهْبُ مَا جَمَعُوا وَالنَّارُ مَا زَرَعُوا) ifadesine uyumlu olsun diye evvelde zükûr u inâs ve emvâl-i ehl-i Rûm’u biye‘ u salîbleriyle nehb ü katl ü sebye şâmil olan şakâ tahtında cem‘ edip ba‘dehü beyt-i sânde taksîm u tafsîl etmiştir. Ayrıca muhataplardan (مَا) lafızıyla söz edilmesi, onları tahkir etme amacı güdüldüğünü ve kendilerine pek önem verilmediğini gösterir. Hattâ onlar insan sınıfından bile değildirler. *Miftâh* müellifi bu beyitten önce, (az evvel zikredilen (... حَتَّى أَقَامَ عَلَى...)) beytini değil) ‘Zaman özür diliyor ve kılıç bekliyor. Onların yurdu senin yazın ve ilkbaharda ikâmetgâhındır,’ (Basît) beytini zikretmiş ve şöyle demiştir: ‘Şâir ilk beyitte düşman yurdunu ve içindekileri sadece memdûha ait olma vasfıyla cem‘ ve sonraki beyitte bunu taksim etmiştir.’ (bkz. *el-Miftâh*, s.536) Burada (Musannif’in) zikrettiği beyit ise, Ebû’t-Tayyib dîvânının nüshalarında gördüğümüz rivâyettir. Bu beyit üzerine yapılan şerh de Musannif’in söylediklerine uymaktadır. Sekkâki’nin zikrettiği beyit ise (لِلشَّيْ مَا نَكَحُوا...) beytinden çok sonra gelmektedir.”

2 İkincisine örnek, şâirin şu beytleridir: “Öyle bir kavimdir ki onlar; savaştıklarında düşmanın canını yakarlar, taraftarlarına faydalı olmak istediklerinde faydalı olurlar. Bu, onların sonradan edindikleri bir karakter de değildir. Zira bilenin ki huyların en kötüsü, sonradan elde edilenidir.” (Basît) Beyitler için bkz. Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, s. 152.

Ve sâni ya'nî cem' ba'de't-taksîm Hassân bin Sâbit radiyallâhu teâlâ an-hu hazretlerinin (... إِذَا حَارَبُوا ضَرُّوا...) kavlinde vâzihdir. (حَاوَلُوا), (طَلَبُوا) ma'nâsınadır. (أَشْيَاعٌ) etbâ' u ensârdır. (سَجِيَّةٌ) *garîze vü huluk* ma'nâsınadır. (لِمَ مَدَحْتَ أَخْلَاقَهُمْ بِكُونِهَا) kavli cümle-i müste'nefe olup ke-enne بكونها (إِنَّ الْخَلَائِقَ) (خَلِيقَةً) 'ün cem'i olup (حَلِيقَةً) 'ün cem'i olup (حَلِيقَةً) ¹ *tabîat ü huluk* demekdir. (فَاغْلَمَ) kavli hükmün azametinden nâşî zihn-i muhâtabda takrîr için i'tirâzdır. (بِدْعَةٍ), (بِدْعَةٍ) 'ün cem'i olarak bid'at fi'l-asl "Kitâb ve sünnet ü âsar ile dîni istikmâlden sonra ziyâde ve noksan ile hades" ma'nâsına olup burada murâd müstahdesât-ı ahlâkdır. Ya'nî ahlâktan garâiz gibi olmayanlardır. İmdi, beyt-i evvelde sıfat-ı memdûhunu durr-i a'dâ ve nef'-i evliyâyâ taksîm edip ba'dehû beyt-i sâni'de (سَجِيَّةٌ تِلْكَ مِنْهُمْ) deyip sıfat-ı mezkûreyi "seciyye" olmakda cem' etmişdir.

Mefhûm-i Beyt: "Cemâat-i memdûha bir kavmdir ki hîn-i muhârebede a'dâlarını mazhar-ı zarar u nekâl ve eşyâ' u etbâ'ları hakkında bezl-i nef' u nevâli kasd u irâdelerinde nâil-i nef' u âmâl ederler. Ve bu hâl kavm-i mezkûr için seciyye-i garîziyye ve âdet-i tabîiyye olup ve tabâyi' u ahlâkın şerr u kabîhi bida' u müstahdesâtdır."

Cem' Maa't-Tefrîk ve't-Taksîm

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْجُمُعُ مَعَ التَّفْرِيقِ وَالتَّقْسِيمِ»)²

Ve ma'nevîden birisi, cem' maa't-tefrîk ve't-taksîmdir. Ve Musannif'in bu kısmı ta'rîfe taarruz etmemesi, cem' u tefrîk u taksîmden her birerlerinin mesbûk olan ta'rîflerinden müstebân olacağına mebnîdir. Ve hâsılı, müteaddidi evvelâ hükm-i vâhidde cem' ve ba'dehû hükmeyn ile tefrîk ve ba'dehû taksîmdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَفَوَلِهِ تَعَالَى)

Nitekim işbu nazm-ı celilde vâki' olduğu gibi.

(﴿يَوْمَ يَأْتُ﴾)³

1 Ahlâklarını niçin "seciye" olmakla övdün?

2 16) Cem' maa't-tefrîk ve't-taksîm

3 "(O büyük) gün gelip çattığı zaman..." (Hûd 11/105)

¹(يَوْمَ يَأْتِي اللَّهُ) takdîrinde olup Cenâb-ı Bârî üzere ityân mümteni' olmasıyla murâd emrullâhdır. Veyâhûd ²(يَوْمَ يَأْتِي الْيَوْمُ) demek olup murâd yevm-i mezkûrun vürûd-i hevli olmasıyla yevmin ityân-ı yevme vakt olması ve bir şey'in kendi nefsiyle hudûsü lâzım gelmez. Ve zarf ya'nî yevm (أَذْكُرُوا) fi'l-i muzmeriyle veyâhûd ³(لَا تَكَلَّمْ نَفْسٌ) kavliyle mansûbdur. Ya'nî "Zikir u naklediniz şol bir yevmi ki anda emr-i ilâhî veyâhûd hevl-i azîm îtâ ederek ehl-i mevkıfıdan bir nefis o yevmde mûcib-i nef' olacak cevâb ve sefâatden bir şey' ile tekellüme muktedir olamaz."

(إِلَّا بِإِذْنِهِ) ⁴

Ancak Cenâb-ı Rabbül-âlemînin izn-i şerîfiyle tekellüm eder. Ve nazm-ı âharda ⁵(لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ...) kavli-i şerîfi dahi bu mefhûmda olup fakat ⁶(حَتَّى يَعْتَذِرُونَ) ya'nî (يَوْمَ لَا يَنْطَفُونَ وَلَا يُؤَدُّنَ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ) kavli-i şerîfiyle nazm-ı mezkûr beyni tekellüme izn-i ilâhî mevâkıf-ı Arasât'dan bir mevkıfda ve adem-i izn mevkıf-ı âharda olmasıyla tevfiik olunmuşdur. Ve bir de "Me'zûnün fih olan cevâb hakk ve memnûun anh olan özür bâtıldır," denildi.

(فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ) ⁷

İmdi ehl-i mevkıfıdan ba'zısı şakî olup muktezâ-yı vaîd üzere anınçün nâr-ı cahîm vâcib ya'nî sâbit ü lâzım olur.

(وَسَعِيدٌ) ⁸

Ve ba'zısı saîd olup muktezâ-yı va'd üzere mahz-ı ihsân-ı ilâhî olarak nâil-i nâim-i cennât-ı âliyât olur.

(فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَنِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) ⁹

1 Allah geldiği zaman

2 (Büyük) günün geldiği gün

3 "Hiç kimse konuşamayacak." (Hûd 11/105)

4 "Allah'ın izni olmadan..." (Hûd 11/105)

5 "(Rahmân'ın) izin verdikleri hariç hiç kimse (şefaât için) ağzını açamayacak." (en-Nebe 78/38)

6 "(İşte bu,) konuşamayacakları ve mazeretlerinin kabul edilmeyeceği gündür." (el-Mürselât 77/35-36)

7 "Kimileri bedbahttır." (Hûd 11/105)

8 "Kimileri de mutlu ve bahtiyâr." (Hûd 11/105)

9 "Bedbaht olanlar, ateşte (azap görecekler.) Orada öyle nefes alıp verecekler ki..." (Hûd 11/106)

(زَفِيرٍ), nefesini ihrâc ve (شَهِيْقٍ), nefesini reddeylemektir. Murâd şiddet-i kürab ü gamlarına delâlet ve hallerini istilâ-yı harâretle mahrûru'l-kalb olan kimseye teşbîhdır. Ya'nî bunlardan şakî olanlar nâr-ı cahîme dâhil olup anlar için nâr-ı cahîm içre şiddet ve kürbet-i azîme vardır.¹

﴿خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾²

Semâvât [175] ü arzdan murâd, semâvât ü arz-ı âhiretdir. Zîrâ bunlar dâime ve ebed için mahlûkadır. Veyâhûd murâd, beyân-ı te'bîd-i hulûd ve nefy-i inkîtâ'dır. Nitekim bir şey'in bekâsıyla duâda³ (مَا أَقَامَ تَبِيْرٌ وَمَا لَاحَ كَوَكْبٌ)³ emsâlini îrâd ederler. Sebîr, Mekke-i Mükerreme'de vâki' bir cebelin ismidir.⁴

﴿إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبُّكَ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ، وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَّجْدُوذٌ﴾⁵

Gayr-ı maktû' olup ilâ gayri'n-nihâye mümteddir. Eğer suâl olunursa ki: ﴿إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ﴾ kavli-i şerîfnde olan istisnânın ma'nâsı nedir?

Cevâbında deriz ki: ﴿إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ﴾ kavli-i evveli, azâb-ı nârda hulûdden ve sâni naîm-i cennetde hulûdden istisnâdır. Ya'nî ﴿فَفِي النَّارِ﴾ kavli-i şerîfiyle murâd azâb-ı nâr olup dâr-ı ikâb değıldir. Ve murâd bu olduğına ﴿لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ﴾ kavli delâlet eder. Zîrâ nefesin ihrâc u reddi ancak nârın harâret ü ihrâkından olur ve ﴿فَفِي الْجَنَّةِ﴾ kavliyle murâd dâr-ı naîm olmayıp belki naîm-i cennetdir. Zîrâ ﴿عَطَاءٌ غَيْرٌ مَّجْدُوذٌ﴾ kavli-i şerîfne münâsib olan, mutlakan naîm-i cennetdir. Ve azâb-ı nâr ve naîm-i cennetde hulûdden istisnâ şu ma'nâcadır ki tahkîkan ehl-i nâr yalnız azâb-ı nârda muhalled olmayıp belki zemherîr gibi azâb-ı nârın gayrı envâ'-ı azâb ile dahi muazzeb olurlar. Ve kezâlik ehl-i cennet dahi yalnız naîm-i cennetde muhalled olmayıp belki anlar için naîm-i cennetden ekber u ecell olan rıdvân-ı ilâhî ve ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾⁶ nazm-ı celîli muk-

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 449.

2 "Gökler ve yer durduğı sürece ebediyen (o ateşin) içinde kalacaklar." (Hûd 11/107)

3 Sebîr dağı yerinde durduğı ve (gökte) yıldız görüldüğü sürece...

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 573.

5 "Rabbnin dilemesi hariç! Şüphesiz Rabbin dilediğini yapar. Bahtiyâr olanlara gelince, onlar da cennette (nimetler içerisinde) yaşayacaklar.) Gökler ve yer durduğı sürece ebediyen orada kalacaklar. Bu, ancak Rabbinin dilemesiyle olacaktır. İşte bu, kesintiye uğramayacak bir lütuftur." (Hûd 11/107-108)

6 "Kendileri için (hazırlanıp cennette) gizlenmiş olan mutluluk ve sevinç kaynağı nimetlerin (neler olduğunu) hiç kimse hayal edemez." (es-Secde 32/17)

tezâsı üzere künh ü hakikatini ma'rifet zât-ı ecell-i ilâhîye mahsûs olan fazl ü ihsân-ı nâ-mütenâhî vardır.

el-Hâsıl, azâb-ı nârdan istisnânın muktezâsı “Cemî'-i evkâtta azâb-ı nâr ile muazzeb olmayıp belki ba'zı evkâtta azâb-ı zemherîr ve azâb-ı saht ve haşyet-i ilâhî emsâli azâb-ı âharla dahi muazzeb olurlar,” demektir. Ve bu ma'nâ ehl-i şakâvetin cehennemden hurûcunu iktizâ etmez. Ve kezâlik lezzât-ı cismânîyye olan naîm-i cennetde hulûdden istisnânın muktezâsı rıdvân-ı ilâhî gibi lezzât-ı ruhânîyyeden sâir naîm ile mütena“im olmalarıdır. Nitekim nazm-ı âhârda ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا أَنْهَارٌ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾¹ buyurulmuşdur. Ve bu ma'nâ ehl-i cennetin cennetden hurûcunu iktizâ etmez.²

Ve istisnâ için bu ma'nâyı Sâhib-i *Keşşâf* zikredip³ mezhebine ibtinâ eylemiştir. Zîrâ mezheb-i itizâlde nâra dâhil olan kat'an nârdan hurûc etmez. Ve indlerinde ehl-i nâr kâfir ve sâhib-i kebîre-i gayr-ı tâib olup bunların mâadâsı nâra duhûl eylemez. Ve ammâ inde Ehli's-Sünne istisnâ-i evvelin ma'nâsı “Fussâk-ı mü'minîn nârda muhalled değİllerdir,” demek olup ve bu ma'nâ sıhhat-i istisnâda kâfidir. Zîrâ hükmü vaktin mâda ya'nî vakt-i meşiyetde külden sarf etmeğe hükmün ba'zından sarfı kifâyet eder. Ve vaktin mâda hükmün külden sarfını icâb etmez ki hattâ hükm-i hulûd fi'n-nârın mecmû'-i ehl-i cahîmden vakt-i meşiyetde sarfını müfîd olarak küffârın dahi cahîmden hurûcu lâzım gele.⁴

Ve kezâlik istisnâ-i sâninin ma'nâsı “Ba'zı ehl-i cennet cennetde muhalled olmazlar,” demektir. Ve bu da mü'minîn-i fâsıkın olup müddet-i azâblarında cennetden iftirâk edenlerdir. Zîrâ bir bed'-i muayyenden itibâr olunan te'bîd bi'tibâri'l-intihâ müntakız olduğu gibi ibtidâsı itibâriyle dahi müntakız olur. Ve fussâk-ı mü'minîn üzerine “saâdet” itlâkı onların saâdet-i îmân ve tevhd ile teşerrüfleri itibâriyle olup ve “şakâvet” itlâkı bi-sebebi'l-meâsîdir. Lâkin Seyyid Şerîf istisnâ-i evvelde işbu îrâd olunan

1 “Allah, îmân eden erkeklere ve kadınlara (ağaçlarının) altından ırmaqlar çağlayan ve içinde sonsuza dek yaşayacakları cennet bahçeleri ve Adn bahçelerinde göz kamaştıran köşkler vaad etmiştir. Allah'ın rızasını kazanmak (ise bu nimetlerin en güzeli), en büyüğüdür.” (et-Tevbe 9/72)

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 450.

3 Krş: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 414.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 450.

ma'nâyı ve istisnâ-i sâni'de Zemahşeri'nin beyân eylediği ma'nâyı ihtiyâr eylemiştir.¹ 2 (أَلْحَقُ أَحَقُّ بِأَنْ يَتَّبِعَ)

İmdi, bu nazm-ı celilde olan ﴿لَا تَكَلِّمُ نَفْسٍ﴾ kavlı-i şerîfiyle enfüs adem-i tekellümde cem' olunmuştur. Zîrâ siyâk-ı nefyde vâki' olan nekira umûm ifâde eder. Ve sâniyen, ﴿فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ﴾ kavlı-i şerîfiyle “Enfüsden ba'zısı şakî ve ba'zısı saîddir,” deyü beyne'l-enfüs tebâyün îkâ' olunarak tefrîk olunmuştur. Zîrâ enfüs ve ehl-i mevkıf şey'-i vâhiddir. Ve sâlisen, bunları ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا﴾ kavlı-i şerîfiyle taksîm edip süadâya süadâ için olan na'im-i cennet ve eşkiyâya eşkiyâ için olan azâb-ı nâr izâfe olunmuştur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يُطَلَّقُ التَّقْسِيمُ عَلَى أَمْرَيْنِ آخَرَيْنِ: أَحَدُهُمَا أَنْ تُذَكَّرَ أَحْوَالُ الشَّيْءِ مُضَافًا إِلَى كُلِّ مَا يَلِيْقُ بِهِ كَقَوْلِهِ:

ثِقَالٍ إِذَا لَاقُوا خِيفًا إِذَا دُعُوا كَثِيرٍ إِذَا شَدُّوا قَلِيلٍ إِذَا عُدُّوا)³

[176] Ve ba'zen taksîm, zikrolunan ma'nânın gayrı iki emr üzere itlâk olunur. Ve bunlardan emr-i evvel, bir şey'in ahvâli her bir hâle lâyük olan şey' muzâf olarak zikrolunmasıdır. Nitekim:

سَأَطْلُبُ حَقِّي بِالْفَتَى وَمَشَايِخِ
ثِقَالٍ إِذَا لَاقُوا...⁴

kavlinde iltizâm olunmuştur. Ba'zı nüshada (بِالْفَتَى) mahallinde (بِالْقَنَا) vârid olmuşdur. (فَتَا), (فَتَاة)'ün cem'i olup *rumh* ma'nâsınadır. Lâkin (مَشَايِخ)'a münâsib olan (فَتَى)'dır. Ve (فَتَى) ile nefsin ve (مَشَايِخ) ile kavmini murâd eylemiştir. (الْبِشَامُ) vakt-i harbde âdet-i Arab'dan olduğu üzere fem ü enfi üzere vaz'-ı lisâm ya'nî nikâbdır.⁵ (ثِقَال), (هُمُ ثِقَالٌ) takdîrinde olup bu mi-sillü makâmda hazf-i mübtedâ kâide-i müstemirradandır. Veyâhûd sıfat-ı (مَشَايِخ)'dir. Ve meşâyihünün sikâl olması a'dâ üzere şiddetle kıyâm ve telâkî-i

1 Krş: Cürcâni, *Hâşiye*, s. 416.

2 Hakk, peşinden gidilmeye daha lâyıktır.

3 Mezkûr tanımının dışındaki iki duruma daha *taksîm* adı verilmektedir. Birincisi, bir şeye ait durumların, kendilerine uygun şeylere izâfe edilerek zikredilmesidir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Onlar düşmanla karşılaştıklarında sâbit kadem, yardıma çağrıldıklarında çevik, hücumla geçtiklerinde çok, sayıldıklarında ise esasen azdırlar.” (Tavil) Beyit için bkz. Mütenebbi, *Divân*, s. 198.

4 Ben hakkımı bu gençle (yani bizzat kendim) ve tecrübeli dostlarımla arayacağım. O yiğitler ki (kendilerini gizlemek ve tozdan sakınmak için) yüzlerine geçirdikleri yaşmağın uzunluğundan dolayı, (dışarıdan) sakalı bitmemiş delikanlı gibi görünürler. Düşmanla karşılaştıklarında... (Tavil)

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 573.

saffeynde sebâtlarından ibâretidir. (إِذَا حَارَبُوا), (إِذَا لَاقَوْا) demektir. إِذَا (خَفَافٍ إِذَا) kavli kifâyet-i mevâdd-ı mühimme ve müdâfaa-i umûr-i muazzamada taleb ü da'vet olundukları vaktde icâbete sür'atlerini beyândır. (شَدَّ) feth ile *hamle* ma'nâsına olup vakt-i hamlede kesîr olmaları bunlardan şahs-ı vâhidin bir cemâatle mukâvemet eylemesinden kinâyedir. İmdi, ahvâl-i meşâyihî ya'nî "sikâl" ve "hifâf" ve "kesîr" ve "kalîl" olduklarını zikredip ve bu ahvâlden her birine münâsib olan şey'i muzâf kılmıştır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّانِي: اسْتِيفَاءُ أَقْسَامِ الشَّيْءِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاءًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا﴾)¹

Ve taksîm itlâk olunan emrayndan sâni, bir şey'in aksâmını istifâdır. Nitekim vilâdetde olan hâl-i insânî istifâda ﴿يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ...﴾ kavli-i şerîfi gibi. Zîrâ insân için ya veled olup veyâhûd olmaz. Ve veledi olduğu sûretde ya müzekker olur veyâhûd müennes veyâhûd hem müzekker ve hem müennes olarak iki nev'den dahi evlâdı olur. İmdi, nazm-ı mezkûr bunların cemî'-i aksâmını ve zikrini istifâ eylemiştir. Zîrâ ﴿يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءًا﴾ kavli, evlâdı inâsdan olanlara ve ﴿يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ﴾ kavli, evlâdı zükûr olanlara ve ﴿يَجْعَلُ الشَّيْءَ زَوْجًا﴾ kavli, tezvîc (ma'nâsına ve "vâv" hâliyye olarak ﴿أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرًا مَعَ الْإِنَاثِ﴾) takdîrinde olup zükûrun zevc kılınması, anlara inâsın dammı 'itibâriyle olduğunu müfîd olmasıyla evlâdı zükûr u inâs kısmeyninden olanlara ve ﴿وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا﴾ kavli, hiç evlâdı olmayanlara nâzırdır.²

İşbu nazm-ı celilde inâsın takdîminde hikmet, zîrâ siyâk-ı âyet Cenâb-ı Bârî teâlâ ve tekaddes insânın istediğini işlemeyip belki ef'âl-i ilâhiyyesi meşîyyet-i samedâniyyesi üzere cârî olduğuna mübtenî olmasıyla insânın dilemediği eşyâ cümlesinden olan inâsın zikrine ehemmiyyet-i makâmıdır. Lâkin te'hîr-i zükûru cebr için zükûr muarref olarak îrâd buyrularak ta'rîfde olan tenvîh ü ta'zîmden nâşî ke-enne müfâd-ı nazm-ı celîl "Dilediği ebnâ-yı beşere muhâtabîne hafî olmayan veled-i fûrsânî hibe vü ihsân eder," mesâkinda olmuş olur. Ve ﴿أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاءًا﴾ buyrularak zükûr

1 İkincisi, bir şeyin tüm kısımlarını ele almaz. Örnek: "Dilediğine kız çocuğu bağışlar, dilediğine erkek çocuk verir. Yâhut (dilediğine) hem kız hem erkek çocuk verir, dilediğini de kısır yapar." (eş-Şûrâ 42/49-50)

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 452.

u inâsın takdîm ve te'hîrden olan hakları i'tâ olunarak mâkabl-i âyetde takdîm-i inâs hakîkaten ricâl üzere tekaddümlerinden neş'et etmeyip belki zikrolunan garazdan için takdîm olduğuna işâret buyrulmuştur. Ve Safiyyüddîn-i Hillî'nin:

أَفْتَى جُبُوشَ الْعِدَى غَزَوْا فَلَسَّتْ تَرَى سَوَى قَتِيلٍ وَمَأْسُورٍ وَمُنْهَزِمٍ¹

kavlinde olan taksîm dahi zâhirdir. Zîrâ mazhar-ı nekâl-i inhizâm olan cem'iyet-i a'dâ katlâ vü esrâ vü münhezimînden ibâret olarak aksâmı istîfâ olunmuştur. Ve zikrolunan cüyûş şey'-i kesîru'l-a'dâddır.

Tecrîd

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «التَّجْرِيدُ»، وَهُوَ أَنْ يُنْتَزَعَ مِنْ أَمْرِ ذِي صِفَةٍ آخَرَ مِثْلَهُ فِيهَا مُبَالَغَةً لِكَمَالِهَا فِيهِ)²

Ve darb-ı ma'nevî-i muhassinâtdan birisi tecrîddir. *Tecrîd*, meselâ şe-câat ü sehâvet emsâli bir sıfatla muttasıf olan bir emrden sıfat-ı mezkûrede emr-i zî-sıfat-ı mezbûre mümâsil bir emr-i âharın li-ecli'l-mübâlağa intizâ' olunmasıdır ki bu da sıfat-ı mezkûrenin emr-i mezbûrde kemâlinden için olup hattâ ki sıfat-ı mezkûrenin zû sıfat olan emrde kemâli emr-i mezkûrden [177] bu sıfatla mevsûf bir emr-i âharın intizâi sahîh olacak dereceye bâliğ olduğunu müfid olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهُوَ أَقْسَامٌ، مِنْهَا نَحْوُ قَوْلِهِمْ: «لِي مِنْ فُلَانٍ صَدِيقٌ حَمِيمٌ»، أَيْ بَلَغَ مِنَ الصَّدَاقَةِ حَدًّا صَحَّ مَعَهُ أَنْ يُسْتَحْلَصَ مِنْهُ آخَرَ مِثْلَهُ فِيهَا)³

Ve tecrîdin aksâm-ı adidesi olup birisi “min”-i tecrîdiyye ile olandır. Meselâ (لي مِنْ فُلَانٍ صَدِيقٌ حَمِيمٌ) denilir. (حَمِيمٌ), emr u mesâlihine ihtimâm etdiğin karîbindir.⁴ Ve bu kavlin ma'nâsı: “Fülân kimse sıdk u ihlâsda bir hadde ve bir dereceye bâliğdir ki andan bu hadd ile berâber sadâkatde

1 Savaştâ düşman ordusunu târumâr etti. (Orada olsaydın,) ölüler, esirler ve yenik askerlerden başka bir şey göremezdin. (Basît) Beyit için bkz. Safiyyüddîn el-Hillî, *Dîvân*, s. 693.

2 17) **Tecrîd**: Bir niteliğe sahip bulunan varlıktan bu nitelikte onun benzeri olan başka bir varlığın sü-zülüp çıkarılmasıdır. (Bu üslûba müracaat etmekteki gâye,) o niteliğin ilgili varlıkta kemal noktasında mevcut olduğunu mübâlağa yoluyla anlatmaktadır.

3 Tecrîdin kısımları vardır. a) (لي مِنْ) harf-i cerri ile olandır. Örnek: “Benim falanca kişiden (dolayı sanki) yakın bir dostum daha vardır.” Yani, falan kişi dostlukta öyle bir noktaya varmıştır ki bu kişiden, dostlukta kendi ayarında bir başka kişiyi süzüp çıkarmak mümkün olmuştur.

4 *Mutavvel*'de bu kelime bilgisi *Shâhîh*'tan aktarılmıştır. bkz. *el-Mutavvel*, IV, 92; krş: Cevherî, *Shâhîh*, V, 1905.

misli olan bir sadîk-ı âhar istihlâs olunmak sahîh olur,” demektir. Ve hâsılı kemâl-i sadâkatinde mübâlağadır. Eş‘âr-ı Arabiyye’den:

أَعَانِي غُضْنَ الْبَابِ مِنْ لَيْنِ قَدَّهَا وَأَجْنِي جَنِي الْوَرْدِ مِنْ وَجَنَاتِهَا¹

beyti dahi bu kabîlden olup kadd-i habîbeden gusnu ve vecenâtından verdi tecrîd eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا نَحْوُ قَوْلِهِمْ: «لَيْنٌ سَأَلْتُ فَلَانًا لَسَأَلَنَّ بِهِ الْبَحْرَ»)²

Ve tecrîdden birisi de müntezeun minh üzere dâhil olan “bâ”-i tecrîdiyye ile olur. Meselâ (... سَأَلْتُ فَلَانًا...) kavilleri “Eğer fülân zâtı suâl edersen anınla bahrden suâl etmiş olursun,” müfâdında olarak semâhatle ittisâfi andan bir bahr intizâ‘ u tecrîd olunacak hadde bâliğ u resîde olmaklığıyla mübâlağayı müfiddir. Ve ba‘zılar “min”-i tecrîdiyye ve “bâ”-i tecrîdiyye hazf-i muzâfa mebnî olup (لَقَيْتُ مِنْ زَيْدٍ أَسَدًا) kavli (لَقَيْتُ بِهِ أَسَدًا) takdîrinde olup garaz esede teşbîhi idüğünü ve kezâlik (لَقَيْتُ بِهِ أَسَدًا) kavlinin ma‘nâsı (لَقَيْتُ بِلِقَائِهِ أَسَدًا) olduğunu zu‘m eylemiştir. Ve bu takdîrin (لي مِنْ) (حَصَلَ لِي مِنْ حُضُولِهِ صَدِيقٌ) emsâlinde (فُلَانٌ صَدِيقٌ حَوِيْمٌ) takdîrinde fevât-ı mübâlağadan nâşi za‘fî gayr-ı hafîdir. Ve setîr olmaya ki “min”-i tecrîdiyye “min”-i ibtidâiyye ve “bâ”-i tecrîdiyye “bâ”-i mülâbese olup ba‘zıların tevehhümü vechile tecrîd bi-nefsihî “min” ve “bâ”nın ma‘nâları degildir.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا نَحْوُ قَوْلِهِ:

وَشَوْهَاءَ تَعْدُو بِي إِلَى صَارِخِ الْوَعَى بِمُسْتَلْتِمٍ مِثْلِ الْفَنِيْقِ الْمَرْحَلِ)⁴

Ve tecrîdden birisi de “bâ”-i maiyyet ü musâhabetin şey’-i müntezea duhûlüyle olur. Nitekim şâirin (... وَشَوْهَاءَ تَعْدُو...) kavlinde vâki‘ olmuşdur. (قَبِيْحَتِ الْوَجُوْهُ)⁵ (شَاهَتِ الْوَجُوْهُ), (شَوْهَاءَ) ma‘nâsınadır. Ve feres-i şevhâ sıfat-ı mahmûde olup murâd eşdâk-ı feres ya‘nî feresin cevânib-i femi vâ-

1 (Ona sarıldığımda,) endâmının zarafetinden ötürü sorgun ağacını kucaklıyorum sanki ve güller deriyorum yanaklarından. (Tavîl)

2 b) (“Bâ” harf-i cerri ile olandır.) Örnek: “Falanca kişiyi sorarsan, kesinlikle (bir ihsan) denizini sormuş olursun.”

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 453.

4 c) (Musâhebe bildiren “bâ” ile olandır. Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Geniş ağızlı, çirkin at; semerli ve sahibinin kıymet verdiği bir deve misâli zırhlı biriyle beraber beni son sürat harp meydanında yarıdım talep eden kimsenin yanına doğru götürüyor.” (Tavîl) Beyit için bkz. Zürrumme, *Divân*, III, 1499.

5 Yüzler çirkin oldu.

sia olmasıdır. Ve ba'zılar “Murâd-ı şâir, şedâid-i harr ile musâb olmasından nâşi kabîhu'l-vech olan feresdir,” dediler. (تَعْدُوْ) (تُسْرِعُ) ma'nâsınadır. (مُسْتَأْتِمٌ) müstağîs ya'nî tâlib-i imdâddır. (وَعَى) *harb* ma'nâsınadır. (مُسْتَأْتِمٌ) le'me ya'nî zırh lâbis olan kimsedir. (فَنِيْقٌ), ehli indinde mükerrem olan fahldır. (مُرْحَلٌ), (رَحَلَ الْبَعِيْرُ) kavillerinden olup “Baîri mekânından ihrâc olup salıverdi,” ma'nâsınadır. (بِمُسْتَأْتِمٍ) kavlinde “bâ” mülâbese vü musâhabe için olup (تَعْدُوْ بِى) kavlinde olan mecrûrdan hâldir.

Mefhûm-i Beyt: Feres-i şevhânın meydân-ı harbde tâlib-i imdâd olanlar cânibine sür'at edip ve harbe kemâl-i isti'dâdından nâşi hâl-i müsâratde maiyyet ü musâhabetinde kendisi gibi lâbis-i zırh-ı âhen bir fahl-i mükerrem ü müşahhas olduğunu îrâd olup murâd harbe kemâl-i isti'dâdı nefsinden kavmi beyninde mükerrem ü müşahhas olarak bir müstaid-i âhar nez' olunacak hadde resîde olmasıyla iltizâm-ı mübâlağadır.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ﴾)¹

Ve tecrîdden birisi müntezeun minhe (في) duhûlüyle olur. Nitekim ﴿لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ﴾ nazm-ı celîlinde vâki' olmuşdur. Mefhûm-i şerîfi “Küffâr için cahîmde dâru'l-huld vardır,” demek olup hâlbuki dâr-ı huld cahîm olarak emr-i cahîmi tehvîl ve şiddet-i azâb ile ittisâf cahîmde mübâlağayı müfid olmak üzere küffâr için cehennemde muadde bir dâr-ı uhrâ intizâ' olunmuşdur. Zîrâ ihtimâl-i inkitâ' tehvîn-i azâbı mûcib olduğu cihetle hulûdde mübâlağa şiddet-i azâbı iktizâ eder.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا نَحْوُ قَوْلِهِ:

فَلَيْسَ بَقِيْتُ لِأَرْحَلَنْ بَعْرُوَةَ تَحْوِي الْعَنَائِمَ أَوْ يَمُوتَ كَرِيْمٌ)²

Ve tecrîdden birisi de bi-dûni tavassut-i harf olandır. Nitekim Katâde bin Mesleme-i Hanefî'nin (... فَلَيْسَ بَقِيْتُ...) kavlinde vâki' olmuşdur. (تَحْوِي), (تَجْمَعُ) ma'nâsına olup (تَحْوِي الْعَنَائِمَ) cümlesi sıfat-ı (غَرْوَةٌ)'dir. Ve ba'zı rivâyetde (أَرْحَلَنْ), (نَحْوُ) (تَحْوِي الْعَنَائِمَ) vâki' olmasıyla [178] bu sûretde zarf ya'nî (إِلَّا أَنْ) ile mansûb olur. (أَوْ يَمُوتَ), (أَنْ)-i muzmere ile mansûb olup ke-enne (يَمُوتَ) (إِلَّا أَنْ) denilmiş olur.

1 d) (في) harf-i cerri ile olandır. Örnek: “Onları orada sonsuz bir yurt beklemektedir.” (Fussilet 41/28)

2 e) (Herhangi bir harf vasıtasıyla olmayan tecrîddir. Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Sağ kalırsam, vallâhi ganîmet toplanacak bir harbe gideceğim, meğerki kerem sâhibi bu zât öle!” (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 139.

Mefhûmu: “Hâl-i hayâtda bâkî olduğum takdîrde elbette cem‘-i ganâim edecek bir gazveye giderim. Meğerki kerîm fevt ola,” demektir.

Kerîmden murâd nefsidir. Ke-enne kereminde mübâlağa için nefsin-den bir kerîm intizâ‘ edip ve mübâlağa kasdından nâşî (أَوْ أُمُوتَ) ta‘bîr etmemiştir. Ve bu ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ﴾¹ kavli-i şerîfinin hilâfında olup zîrâ bu nazm-ı celilde intizâ‘ için ma‘nâ yoktur. Ya‘nî Cenâb-ı Bârif Nebî aleyhisselâm için rubûbiyyetinde mübâlağa olmak üzere zât-ı kerîminden bir rabb intizâ‘ buyurmuş olmasına haml olunamaz. Zîrâ tasavvur-i intizâ‘da emr bi’s-salât rabb-ı münteza‘ için olması lâzım gelir.

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقِيلَ: تَقْدِيرُهُ «أَوْ يَمُوتَ مِنِّي كَرِيمٌ»، وَفِيهِ نَظْرٌ)²

Ve ba‘zılar “Beyt-i mezkûr (أَوْ يَمُوتَ مِنِّي كَرِيمٌ) takdîrindedir,” dediler. Bu sûretde kısm-ı evvelden ya‘nî “min”-i tecrîdiyye ile olan tecrîd kısmından olur. Lâkin bu kelâm mahall-i nazardır. Zîrâ bi-dûni (مِنْ) tecrîd hâsıl olmasıyla bu takdîre hâcet olmadığı gibi bunu takdîre delâlet edecek karîne dahi gayr-ı mevcûddur. Ve beyân-ı nazarda bu kavlimizle ba‘zıların îrâd eylediği kelâm sâkıt olur. Zîrâ (وَفِيهِ نَظْرٌ) kavlinde murâd-ı Musannif’i “Bu beytin tecrîdden olmasında nazar olup belki tekellümden gaybete iltifât kabîlindedir. Zîrâ şâir “kerîm” ile nefsini murâd etmiştir,” deyü beyân edip ba‘dehû bunu reddeylemiştir ki tecrîd iltifâta münâfî olmayıp belki iltifât ile tecrîdin ictimâi kelâm-ı bülegâda vâki‘ olmuştur. Bu da müte-kellim li-nüktetin nefsini zâtından tecrîd edip ve muhâtab kılmasıyla olur. Meselâ (تَطَاوَلَ لَيْلُكَ بِالْأُنْمُدِ)³ kavlinde vâki‘ olan nükte-i tevbih için ve [Amr bin el-İtnâbe nâm] şâirin:

مَكَانِكَ تُحْمَدِي أَوْ تَسْتَرِيحِي⁴ أَقُولُ لَهَا إِذَا جَشَّاتُ وَجَشَّاتُ

1 “Gerçekten biz sana Kevser’i verdik. Öyleyse Rabbin için namaz kıl.” (el-Kevser 108/1-2)

2 Beyitteki (أَوْ يَمُوتَ مِنِّي كَرِيمٌ) ifadesinin (أَوْ يَمُوتَ مِنِّي كَرِيمٌ) takdîrinde olduğu (ve مِنْ ile yapılan tecrîde örnek teşkil ettiği) söylenmiş ise de bu, tartışmaya açık bir yorumdur.

3 Esmud’da uzadıkça uzadı gecen, (sabah edemedin bir türlü yüreğim.) (Mütekârib) Mısra için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 185.

4 Nefis savaşta korkacak veya heyecanlanıp telaşa kapılacak olsa onu şöyle diyerek teskin ederim: “Dur hele durduğün yerde (korkma! Sağ kalırsan, cesaretin sebebiyle) arkandan övgüler düzülür, (hasbelkader ölecek olursan da dünya telaşından kurtulur,) rahata erersin. (Vâfir)

kavlinde olan nükte-i nush u teşcî' için tecrîd ü iltifâtdan ikisi dahi ictimâ' eylemiştir.

Lâkin muhaşşî Abdülhakîm tahkîk eylediği üzere nükte-i mezkûre mücerred nefsinı muhâtab kılmasıyla hâsıl olup tecrîde tevakkuf etmeyeceğinden savâb olan denilmektir ki bunların vukû'-i ictimâi kendisine intikâl olunacak üslûbun bir sıfat üzere dâll olması sûretinde olur. Meselâ mâ-nahnu fihimizde (كَرِيمٌ) kavli tekellümden gaybete intikâl olunması haysiyetden iltifât ve kereminde mübâlağa için sîga-i sıfatla ta'bir kılınması haysiyetden tecrîddir.¹

(جَشَأْتُ); (اضْطَرَبْتُ) ve (جَأَسْتُ); (خَافْتُ) ma'nalarına olup mefhûm-i beyt: "Nefsim meydân-ı harbde muzdarib u hâif olduğu vaktde 'Ey nefis! Mahallinde sâbit ü mülâzim ol tâ ki muzaffer olarak şecâatle mazhar-ı senâ vü medh veyâhûd katlolunup âlâm-ı dünyeviye ve metâin-i halkdan müsterîh olasın' deyü nefis için nush u pend ederim," demektir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا نَحْوُ قَوْلِهِ:

يَا خَيْرٍ مَنْ يَزْكَبُ الْمَطْيِيَّ وَلَا يَشْرَبُ كَأَسَا بِكَفِّ مَنْ بَخَالَ)²

Ve tecrîdden birisi bi-tarîki'l-kinâye olandır. Nitekim şâirin مَنْ خَيْرٍ (يا خير من يزكب المطيي ولا يشرب كأسا بكف من بخال) (... kavlinde vâki' olmuştur. (مَطْيِيَّ), matiyye ve metâyâ gibi, rükûba sâlih hayvândır.

Mefhûm-i Beyt: Memdûhuna metâyâyâ râkib ve ke's-i rahîki şahs-ı bahîlin keffiyle içmeyip keff-i cevâd ile şârib olanların hayırlısı olmak unvânıyla hitâb olup keff-i cevâddan murâdı keff-i memdûhdur.

İmdi, memdûhdan kâseyi keffiyle istikâ kıldığı bir cevâd intizâ' eylemiştir. Zîrâ memdûhdan keff-i bahîl ile şürbü men' etmesiyle keff-i kerîm ile şürbünü isbât etmiştir. Hâlbuki memdûhun ke'si kendi keffiyle içdiği ma'lûm olmasıyla bi-tarîki'l-kinâye isbât eylediği kerîmden murâd nefs-i memdûh olduğu tahakkuk eylemiştir. Egerçi keff-i bahîl ile adem-i şürbünden bi-tarîki'l-kinâye keff-i cevâd ile şürbü murâd olunmasa kelâm

1 Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 454.

2 f) (Kinâye yoluyla yapılan tecrîddir. Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Ey bineğe binenlerin ve cimri kimse eliyle bir kadeh bile içmeye (tenezzül etmeyenlerin) en hayırlısı!" (Münserih) Beyit için bkz. A'şâ el-Kebîr, *Divân*, s. 235.

tecrîde müsâid olmayacağı ma'lûmdur. Ve bu kelâmın dikkatinden nâşî ba'zıları fehmedemeyerek "Eğer hitâb-ı şâir nefesine ise tecrîddir ve eğer nefesine değilse memdûhun bahîl olmadığından kinâye olarak tecrîd değildir," deyü zu'm eylemiştir. Hâlbuki kinâye olması tecrîde gayr-ı münâfi idüğü ma'lûmu olamamıştır. Ve eğer hitâb-ı şâir nefesine olsa kısım-ı müs-takill olmayıp belki zikrolunacak (لَا خَيْلَ عِنْدَكَ تُهْدِيهَا) kısmında dâhil olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا مُحَاطَبَةُ الْإِنْسَانِ نَفْسَهُ كَقَوْلِهِ: «لَا خَيْلَ عِنْدَكَ تُهْدِيهَا وَلَا مَالٌ»)¹

[179] Tecrîdden birisi de insânın nefsiyle muhâtabasıdır. Ve bunda olan tecrîdin beyânı şu vechiledir ki hîn-i muhâtabada nefsinden kelâmın mesûkun lehi olan sıfatda kendi misli olarak bir şahs-ı âhar intizâ' edip ba'dehû anınla muhâtaba vü mükâleme eder. Meselâ Ebü't-Tayyib'in:

لَا خَيْلَ عِنْدَكَ تُهْدِيهَا وَلَا مَالٌ فَلْيُسْعِدِ التُّطْقُ إِنَّ لَمْ تُسْعِدِ الْحَالُ²

kavlinde vâki' olmuştur. (حَال) ile murâd gınâdır.

Mefhûm-i Beyt: "Senin indinde halka ihdâ edecek hayl ü mâl olmamasıyla gınâ vü servetin müsâade etmezse nutkun müsâade etsin," demek olup ke-enne nefsinden hayl ü mâl ve hâli olmamakda kendi nazîri olan bir şahs-ı âharı intizâ' ederek bu kelâm ile o şahs-ı müntezea hitâb etmiştir.

Ve şâir A'şâ'nın:

وَدَعَّ هُرَيْرَةَ إِنَّ الرُّكْبَ مُرْتَجِلٌ وَهَلْ تُطِيقُ وَدَاعًا أَيُّهَا الرَّجُلُ³

kavli dahi bu kabîldendir. (وَدَعَّ) vedâ' ile emr olup (هُرَيْرَةَ) ism-i mahbûbesidir. Rakb ü kâfilenin saded-i zehâbda olmasıyla habîbesiyle vedâ' etmesini nefesine teklîf ve vedâa tâkat-yâb olamayacağını bi-tarîki'l-istifhâmî'l-inkârî ityân eylemiştir. Racûlden murâd nefsidir.

1 g) İnsanın kendi nefesine hitabı yoluyla yapılan tecrîddir. Mütenebbî'nin şu sözünde olduğu gibi: "Senin ne atların var hediye edecek ne de malın!" (Basît)

2 (Ebû Şücâ' sana bin dinarlık hediye ihsan etti. Senin ise) ne atların var hediye edecek ne de malın! Ekonomik durumun mutlu etmeye yetmiyor mâdem, bari sözlerin mutlu etsin! (Basît) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 486.

3 Hüreyre ile vedalaş. Çünkü kervan yola çıkıyor. Gerçi vedaya tâkatın mi var be adam? (Basît) Beyit için bkz. A'şâ el-Kebîr, *Divân*, s. 55.

Mübâlağa

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْمُبَالَغَةُ الْمَقْبُولَةُ»)¹

Darb-ı ma'nevî-i muhassinâtdan birisi de mübâlağa-i makbûledir. Zîrâ mübâlağa-i merdûde muhassinâtdan olmaz. Ve Musannif'in mübâlağayı “makbûle” ile takyîd edip muhassinâtdan addeylemesinde “Mübâlağa mutlakan merdûddur veyâhûd mutlakan merdûd degildir,” deyü zâhib olanların ikisini dahi redde işâret vardır. Zîrâ ba'zılar “Mübâlağa mutlakan merdûddur. Şöyle ki (خَيْرُ الْكَلَامِ مَا خَرَجَ مَخْرَجَ الْحَقِّ وَجَاءَ عَلَى مَنْهَجِ الصِّدْقِ) Ya'nî ‘Kelâmın makbûlü, mahrec-i hakk üzere zuhûr ve menhec-i sıdk üzere sudûr edendir,” dediler. Ve Hassân'ın:

وَأِنَّمَا الشَّعْرُ لُبُّ الْمَرْءِ يُعْرَضُهُ عَلَى الْمَجَالِسِ إِنْ كَيْسًا وَإِنْ حُمُومًا
فَإِنَّ أَشْعَرَ بَيْتٍ أَنْتَ قَائِلُهُ بَيْتٌ يُقَالُ إِذَا أَنْشَدْتَهُ صَدَقًا²

kavliyle istişhâd eylediler. Zîrâ mefhûmu; “Tahkîkan şî'r insânın aklı olup fetânet ü belâhetini mecâlise arz eder. el-Hâsıl, şî'r âsâr-ı akl ü dirâyet olarak anınla insânın derece-i fetânet ü belâhetine istidlâl olunur. Zîrâ kâil olduğun beytin eş'ar u ahseni, inşâd etdiğin hinde sıdk-ı meâliyle şehâdet olunan beytdir,” demek olur.

Ve ba'zılar “Mutlakan mübâlağa makbûldür. Ve belki fazl-ı şî'r mübâlağa üzere maksûrdur,” deyü zu'm edip “Zîrâ (إِنَّ أَحْسَنَ الشَّعْرِ أَكْذِبُهُ) Ya'nî ‘Şî'rin ahseni, ziyâde kezib ü dürûğ olanıdır.’ Ve (خَيْرُ الْكَلَامِ مَا بُولِغَ فِيهِ) ya'nî ‘Kelâmın hayırlısı ve makbûlü kendisinde mübâlağa olunandır.’ Ve bundan için Nâbîga terk-i mübâlağa sebebiyle Hassân üzerine:

لَنَا الْجَفَنَاتُ الْعُرُ يُلْمَعْنَ بِالضُّحَى وَأَشْيَافُنَا يَفْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمًا³

kavlinde istidrâk ü ta'yîb eylemiştir,” dediler.

Ve Nâbîga'nın işbu kavli-i Hassân üzere istidrâki vücûh ile olup (جَفَنَات) ve (أَشْيَاف)'ı cem'-i killetle îrâdı ve vakt-i tenâvül-i taâm olan vakt-i dahveyi

1 18) Makbûl Mübâlağa

2 Şiir kişinin aklıldır ki onun akıllı mı yoksa aptal mı olduğunu meclislere arz eder. Söyleyeceğin en güzel şiir de okuduğun vakit ‘Doğru söylüyor’ dedirten şiirdir. (Basît) Beyitler için bkz. Hassân b. Sâbit, *Divân*, s. 174.

3 Tencerelerimiz vardır, (içindeki yağlar nedeniyle) kuşluk vakti (bembeyaz) parlayan; kılıçlarımız da cesarettten ötürü kan damlar. (Tâvîl) Beyit için bkz. Hassân b. Sâbit, *Divân*, s. 219.

zikreylemesi ve (يَفْطُرْنَ) deyiş (يَسْلُنَ) ve (يَفْضُنَ) emsâli bir şey' ile ta'bîr etmemesidir. Zîrâ cem'-i killet mâni'-i mübâlağa ve zikr-i dahve tahsîs-i vakti mûcib olarak bu dahi münâfi-i mübâlağa ve kezâlik tekâtur dahi hilâf-ı mübâlağadır.

Mefhûm-i Beyt: “Bizim için vakt-i taâmda lemeân eden beyâz kâseler ve hûn-i şecâat damlar seyfi-i sârimler vardır,” demek olur.

Bu bâbda mezheb-i marzî, mübâlağadan ba'zısı makbûle ve ba'zısı gayr-ı makbûle olmasıyla Musannif rahimehullâhu teâlâ mutlakân mübâlağayı tefsîr ve mübâlağa-i makbûleyi merdûdeden temyîz ü ta'yîn için taksîme işâretle buyurur ki:

(وَالْمُبَالَغَةُ أَنْ يَدْعَى لَوْضِفٍ بُلُوغُهُ فِي الشَّدَّةِ أَوْ الضَّعْفِ حَدًّا مُسْتَحِيلًا أَوْ مُسْتَبْعَدًا لِئَلَّا يُظَنَّ أَنَّهُ غَيْرُ مُتَنَاهٍ فِيهِ)¹

Ve mutlakân mübâlağa, bir vasf için şiddet veyâhûd za'fda hadd-i müstahîl veyâhûd müsteb'ade bülûğu iddiâ olunmaktadır. Ve bu iddiâ “Vasf-ı mezkûr şiddet ü za'fda nihâyete bâliğ değildir,” deyü zannolunmamasıyçündür.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَتَنَحَّصِرُ فِي «التَّبْلِيغِ» وَ «الْإِعْرَاقِ» وَ «الْعُلُوقِ»، لِأَنَّ الْمُدْعَى إِنْ كَانَ مُمَكِّنًا عَقْلًا وَعَادَةً فَ «تَّبْلِيغٌ» كَقَوْلِهِ:

فَعَادَى عِدَاءَ بَيْنِ نَوْرٍ وَنَعَجَةٍ دِرَاكًا فَلَمْ يَنْصَحْ بِمَاءٍ فَيَغْسِلَ)²

Ve mübâlağa “tebliğ” ve “iğrâk” ve “gulüvv”de münhasır olup zîrâ eğer iddiâ olunan şey' aklen ve âdeten mümkün olursa tebliğdir. Nitekim İmrüülkays'ın her ne kadar adv ü sür'at eylese arak-rîz [180] olmamasıyla feresini vasfda (...فَعَادَى عِدَاءً...) kavlinde vâki' olmuştur. *Sihâh*'da beyân olduğu üzere “(عِدَاءٌ) kesr ile, saydeyn beyninde müvâlât ü tetâbu'dur ki talak-ı vâhidde birbiri isrinde sar' u sayd eylemekdir.”³ Ya'nî bir hamle ve

1 Mübâlağa, bir vasfın, güçlülükte veya zayıflıkta, gerçekleşmesi imkânsız ya da çok zor bir dereceye ulaştığını iddia etmektir. Bu iddiaya ise ilgili vasfın güçlülükte veya zayıflıkta sonsuz olduğu sanılmasını diye yer verilir.

2 Mübâlağa *tebliğ*, *iğrâk* ve *gulüvv* olmak üzere üç kısma ayrılır. Zira iddia edilen vasfa sahip olmak aklen ve âdeten mümkünse *tebliğ* olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “(O at,) erkek bir yaban sığıri ile dışısı arasına dalıp bir hamlede ikisini birden hakladı da hiç terlemedi, ıslanmadı bile.” (Tavîl) Beyit için bkz. İmrüülkays, *Divân*, s. 22.

3 Cevherî, *Sihâh*, VI, 2420.

bir koşuşda saydını şikâr etmektedir. (تَوْرُ) ile murâd bakar-ı vahşînin erkeği ve (نَعَجَةٌ) ile murâd dişisidir. (دِرَاكًا), (مُتَّابِعًا) ma'nâsına olup sıfat-ı (عِدَاءٌ)'dir. (نُضْحٌ) bir nesneye su saçmak ve teraşşuh etmek ma'nâsına olup (فَيُغْسَلُ) kavli meczûm olarak (لَمْ يَنْضَحْ وَلَمْ يَغْرُقْ بِمَاءٍ فَلَمْ يَنْضَحْ) üzere ma'tûfdur. Ya'nî (لَمْ يَنْضَحْ) takdîrindedir. İmdi, bu beytde İmruülkays feresin mizmâr-ı vâhidde sevr u bakara-i vahşiyeyni idrâk edip ya'nî bilâ-fâsıla bir koşumda ikisine dahi bâliğ u resîde olup terlemediğini iddiâ eylemiştir. Ve bu aklen ve âdeten mümkündür. Zîrâ nice idmân olunmuş Arab küheylleri bulunur ki mesâfât-ı tavile kat' ederek kulakları bile arak-rîz olmaz. Fakat seyr-i serî'leri ma'lûm olan sevr u bakara-i vahşilere yetişip sayd edinceye değin bilâ-fâsıla koşdurulan hayvânın terlememesi eksere nazaran müsteb'ad olarak mübâlağadan hâlî değildir.

Hâtır-ı Mütercim-i hakîre hutûr eden budur ki Şârih-i merhûm (يَصِفُ) kavliyle beyt-i mezkûr feresin adem-i taarrukunda mübâlağaya haml olunmuş ise de feresin şiddet-i adv ve kemâl-i sür'atinde mübâlağaya hamli vech-i mezkûrden ziyâde tab'a mülâyim olup bu sûretde ma'nâ sevr u bakara-i vahşiyeyne terleyecek mertebe vely ü ta'kîbe meydân vermeyerek seyr-i kalîl ile vüsûl ü idrâkini beyân olmuş olur. Bu vechile hîn-i tercemede hâme-güzâr olup bu kerre kasîde-i mezkûre şerhine mürâcaat olunarak beyân-ı ma'nâda (يُرِيدُ أَنَّهُ أَذْرَكَهُمَا وَقَتْلَهُمَا فِي) kavlini (طَلَّقَ وَاحِدٍ قَبْلَ أَنْ يَغْرُقَ عَرَقًا مُفْرَطًا أَيَّ أَذْرَكَهُمَا دُونَ مُعَانَاةٍ مَشَقَّةٍ وَمُقَاسَاةٍ شَدِيدَةٍ)² îrâd ile şâir esb-i memdûhun zikrolunan saydları terlemeyerek bir hücumda idrâk edip ya'nî zahmet ü meşakkat keşîde olmayarak kolaylıkla ikisinin dahi işini becerdiğini beyândan ibâret olmasını tasrîhi, mütâlaa-i sâbıkamızı te'yîd etmiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ كَانَ مُمَكِّنًا عَقْلًا لَا عَادَةَ فِ «إِعْرَاقٍ» كَقَوْلِهِ:

وَنُكْرِمُ جَارَنَا مَا دَامَ فِيْنَا وَتُنْبِعُهُ الْكِرَامَةَ حَيْثُ مَا لَمْ³

1 Atını, ne kadar koşarsa koşsun, terlememekle niteliyor. bkz. Tefâtzânî, *el-Mutavvel*, IV, 121-122.

2 Krş: Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, s. 52.

3 İddia edilen vasfa sahip olmak âdeten değil ama aklen mümkünse *ighrak* olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Aramızda oldukları sürece komşularımıza ikramda kusur etmeyiz. Kalkıp ayrıldıklarında ise ikramımızı peşlerinden yollarız." (Vâfir) Beyit için bkz. Su'ûd Mahmûd Abdülcebâr, *Şi'ru Amr b. el-Ehtem*, s. 98.

Ve eğer müddeâ aklen mümkün olup âdeten mümkün olmazsa iğrâkdır. Nitekim cîrânına ihsân ile müfâharet zeylinde [Amr bin el-Ehtem nâm] şâirin (وَنُكْرِمُ جَارَنَا...) kavlinde meşhûddur.

Mefhûmu: “Hem-sâyemiz, nezdimizde oldukça, hakkında ikrâm edip ve bir cânibe meyl ü azîmetinde kerâmet ü ihsânımızı anın isrinden kat‘ etmeyiz,” demek olup şâir-i merkûm zıll-i sahâbetinde olanlar hangi cânibe azîmet etseler elbette kerem ü atâsını mütetâbian isr u akîblerinden kat‘ u diriğ etmediğini iddiâ eylemiştir. Bu ise aklen mümkün ve âdeten mümteni‘dir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهُمَا مَقْبُولَانِ)¹

Ve mübâlağadan işbu tebliğ u iğrâk makbûllerdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْأَفَّ «عُلُوٌّ» كَقَوْلِهِ:

وَأَخَفَّتْ أَهْلَ الشَّرِكِ حَتَّى أَنَّهُ لَتَخَافُكَ التُّطْفُ الْبَتَّى لَمْ تُخْلَقِ)²

Ve eğer ne aklen ve ne âdeten mümkün olmazsa gulüvvdür. Ve ammâ âdeten mümkün olup ve aklen mümkün olmaması sûreti mümteni‘ olarak binâen aleyh aksâm-ı selâseye hasr olunmuşdur. Ve gulüvv, Ebû Nüvâs’ın (وَأَخَفَّتْ أَهْلَ الشَّرِكِ...) kavlinde vâki‘ olduğu gibi ya‘nî “Sen ehl-i şirki o dercede ihâfe vü ihrâs eyledin ki halk olunmadık nutfeler dahi senden havf eder,” demek olup nutaf-ı gayr-ı mahlûkanın havfını iddiâ eylemiştir. Bu ise aklen ve âdeten mümteni‘dir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمَقْبُولُ مِنْهُ أَصْنَافٌ، مِنْهَا: مَا أُدْجِلَ عَلَيْهِ مَا يَقْرَبُهُ إِلَى الصِّحَّةِ، نَحْوُ لَفْظَةِ «يَكَادُ» فِي «يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ»)³

Ve gulüvvden makbûl olan birkaç sınıftır ki bundan birisi, üzerine imkâna takrîb edecek şey’ idhâl olunan kelâmdır. Nitekim ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا﴾ nazm-ı celîlinde olan ﴿يَكَادُ﴾ lafzıdır. Zirâ bilâ mess-i nâr zeytin idâesi gayr-ı mümkün görünür ise de ma’nâ-yı kurbü müfid olan (يَكَادُ) laf-

1 Bu iki mübâlağa türü makbuldür.

2 Aksi takdirde (yani iddia edilen vasfa sahip olmak ne aklen ne de âdeten mümkün değilse) gulüvv olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Şirk ehlini öyle bir korkuttun ki (ey Hârûn er-Reşîd,) henüz yaratılmamış nutfeler bile senden korkuyor!” (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 401.

3 Makbul olan gulüvv birkaç çeşittir. a) Başına, kendisini doğruya (imkân sınırları içerisine) yaklaştıracak bir şey getirilmesidir. Şu âyetteki (يَكَادُ) “Neredeyse,” lafzı gibi: “Kandilin yağı (o kadar parlak ki) neredeyse hiç ateş değmese bile ışık verecek.” (en-Nûr 24/35)

kavlinde vâki‘ olmuşdur. (سَنَابِكُ) damm ile (سُنْبُكُ)’ün cem‘i olup taraf-ı makdem-i hâfir ya‘nî at tırnağının ön tarafıdır. (مَنْبِرٌ), (الْعَيْثِرُ) vezninde *gubâr* ma‘nâsınadır. (عَنْقُ), fethateyn ile devâbbın bir nev‘-i seyridir. (أَمَكْنَا)’da elif işbâ‘ içündür. (سَنَابِكُهَا) ve (عَلَيْهَا) ve (تَبْتَعِي) zamîrleri beyt-i sâbıkda olan (جِيَاد)’a ve (عَلَيْهِ) zamîri (عَيْثِرُ)’e ve (أَمَكْنَا) zamîri (عَنْقُ)’a râcî‘dir. Mütenebbî bu beytde “Senâbik-i haylden ya‘nî atların tırnakları ucundan mürtefi‘ olan gubâr ruûs-i hayl-i ciyâdda müterâkim u mütekâsif ya‘nî sakk u galîz olarak bir haysiyyetde ictimâ‘ edip toplanmışdır ki üzerinde ciyâd-ı mezkûrenin seyri mümkün olan bir arz olmuşdur,” deyü iddiâ eylemişdir. Bu ise aklen ve âdeten mümteni‘ olup lâkin tahyîl-i hasendir.

Cenâb-ı Şâh-ı velâyet kerremallâhu vecchê efendimiz hakkında zebân-ı Fârsî üzere nazm olunan:

از دم تیغ جهان سوزش هوا بگریخته
خویش را در خیمهء تنک حباب انداخته¹
beyt-i dil-pezirî dahi bu üslûbda denilmek gayr-ı baîddir. Ve Belîğ’in:

Ten-i bîmârımı gam öyle hayâl² eyledi kim
Kendimi görmek için gözlüğe muhtâc oldum

beyti dahi akl u âdetin inkâr eylediği bir mübâlağa-i belîğadır.

Ve zebân-ı Fârsî’de işbu mübâlağanın derece-i nihâyetine resîde olunup hattâ mübâlağa-i Acemân’a darb-ı emsâlden olmuşdur. Bahaeddîn-i Âmilî³ nin:

گوهر خورشید در دامان شب گم کرده ام³
میکند زلفت منادی بر در دلها که من
beytinde olan mübâlağa-i letâfet-âmez gayr-ı münkerdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ اجْتَمَعَا فِي قَوْلِهِ:

يُخَيَّلُ لِي أَنْ سَمِرَ الشُّهْبُ فِي الدُّجَى
وَسُدَّتْ بِأَهْدَابِي إِلَيْهِنَّ أَجْفَانِي)⁴

1 Cihan kılıcının nefesinden havanın yakıcılığı kaçmış, kendini fânusun dar çadırına atmıştır.

2 Şâirin divânında bu kelime “zaîf” olarak geçmektedir. bkz. Belîğ, *Divân*, s. 95.

3 Zülfün, gönüllerin kapısına dikilmiş “Ben güneş mücevherini gecenin koynunda kaybetmişim” diye haykırıyor.

4 c) Bu ikisi (şâirin) şu sözünde bir arada bulunmaktadır: “(Öyle uzadı ki gece), bana sanki yıldızlar karanlıkta yerlerine çivilenmiş ve göz kapaklarım da kirpikleriyle beraber yıldızlara sınımsı bağlanmış gibi geliyor.” (Tavîl) Beyit için bkz. Kâdî el-Errecânî, *Divân*, s. 400.

Ve ba'zen gulüvde mübâlağayı sıhate takrîb edecek şey' kelâma idhâl ile tazmîn-i nev'-i hasen-i tahyîlden her ikisi ictimâ' eder. Nitekim Kâdî-i Errecânî'nin vasf-ı tûl-i leyde olan (يُحَيِّلُ لِي أَنْ سَمِّرَ...) kavlinde ictimâ' etmişlerdir. (أَهْدَابُ) göz kipriği ve (أَجْفَانُ) göz kapığıdır.

Mefhûm-i Beyt: "Leyle-i hecr u firâkın istîlâ-yı seher ü bî-dârî ile imtidâdı bir hadde bâliğ olmuşdur ki nücûm-i semâ zalâm-ı leyde çivilenip ecfân-ı aynım ehdâbıyla şühb-i mezkûreye şedd ü pend olunmuşdur tahayyül ederim," demekdir ve ecfânın ehdâb ile kevâkibe şedd ü pend aklen ve âdeten emr-i mümteni' olup lâkin tahyîl-i hasendir. Ve (يُحَيِّلُ) lafzı bunu sıhhat ü imkâna takrîb edecek şey'dendir. Şöyle ki bunun emsâli hayâlde vâki' olmaz şey' değildir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمِنْهَا: مَا أُخْرِجَ مُخْرَجَ الْهَزْلِ وَالْخَلَاعَةِ كَقَوْلِهِ:

أَشْكُرُ بِالْأَمْسِ إِنْ عَزَمْتُ عَلَى الْـ شُرْبِ عَدَا إِنْ ذَا مِنْ الْعَجَبِ)¹

Ve gulüv-i makbûlden birisi, hezl ü halâa mevkiinde îrâd olunan şey'dir. (هَزْلٌ) kendisiyle mutâyebe vü dahik kasdolunup bir garaz-ı sahîhi şâmil olmayan kelâmdır. Ve (خَلَاعَةٌ) şatâret ü hiffettir. (فُلَانٌ خَلِيعُ الْعِدَارِ) derler. Ya'nî "Sıdk u savâbdan ârî vü berî olarak dilediğini işler ve söyler. Anınçün mâni' u müzâhim yokdur," demekdir.² Meselâ şâirin (أَشْكُرُ بِالْأَمْسِ...) kavli gibi.

Meâli: Yevm-i ferdâ tenâvül-i bâdeye azm eylese bir gün makdeminden mest olduğunu îrâd ile bu hâletden izhâr-ı taaccüb eylemişdir ki murâd hezl ü halâa ve dahik ü mutâyebedir. [182]

Mezheb-i Kelâmî

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْمَذْهَبُ الْكَلَامِيُّ»، وَهُوَ إِيزَادُ حُجَّةٍ لِلْمَطْلُوبِ عَلَى طَرِيقَةِ أَهْلِ الْكَلَامِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَا﴾)³

Ve darb-ı ma'nevîden birisi mezheb-i kelâmîdir. Bu da tarîkat-i ehl-i kelâm üzere matlûb için hüccet îrâd olunmasıdır. Ya'nî îrâd-ı hüccet asl-ı

1 d) Şaka ve eğlence niyetiyle söylenen sözde yapılan gulüvüdü. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Yarın içmeye niyetlensem dünden sarhoş oluyorum. İşte pek garip bir şeydir bu!" (Münserih)

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 574-575.

3 19) **Mezheb-i Kelâmî:** Matlûba yani söze, kelâmcıların metoduyla delil getirmektir. Örnek: "Göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı her iki âlem de yıkılıp giderdi." (el-Enbiyâ 21/22)

ma'nânın edâsına müte'allık olup muhassinât-ı ma'neviyyeden olan tarikat-i ehl-i kelâm üzere olmasıdır. Ve tarikat-i ehl-i kelâm, teslîm-i mukaddimâtından sonra hüccet-i matlûbu müstelzime olmasıdır. Nitekim ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ nazm-ı celîlinde vâki' olmuştur. Ya'nî; eğer semâvât ü arazinde Cenâb-ı Bârî'nin gayrı âlihe olsa bunlar fesâda giderdi. Lâkin lâzım ya'nî fesâd-ı semâvât ü arazîn bâtıldır. Zîrâ fesâdlarıyla murâd, buldukları nizâmdan hurûclarıdır. Ve butlân-ı lâzımdan, melzûm olan taaddüd-i âlihenin dahi butlânı tahakkuk eder.

Ve Musannif'in âyet-i mezkûre ile temsil etmesi mezheb-i Câhız'ı redd olup zîrâ Câhız mezheb-i kelâmînin Kur'ân-ı Kerîm'de vücûdunu inkâr etmiştir. Ve ke-enne Câhız mezheb-i kelâmî ile burhân olan şey' murâd etmiştir. "Burhân", bi-vechinmâ muhtemilü'n-nakîz olmayan mukaddimât-ı yakîniyye-i kat'iyyeden müellef olan kıyâsıdır. Ve taaddüd-i âlihenin fesâdı istilzâmı kat'i olmadığı cihetle nazm-ı mezkûr burhân olmayıp fakat meşhûrât-ı sâdikadandır. Ve nüfusun mukaddimât-ı meşhûreye olan mutâvaat ü teslîmiyyetinden nâşî da'vet-i âmmeye lâyük olan mukaddimât-ı meşhûre olup lâkin burhân üli'l-elbâb-ı hâlisaya muhtass olmasıyla bunun hilâfındadır.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

وَلَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ لِلْمَرْءِ مَطْلَبٌ
لَمُبْلِغِكَ الْوَأَشِي أَعْشُ وَأَكْذَبُ
مِنَ الْأَرْضِ فِيهِ مُسْتَرَادٌ وَمَذْهَبٌ
أَحْكَمُ فِي أَمْوَالِهِمْ وَأَقْرَبُ
فَلَمْ تَرَهُمْ فِي مَدْحِهِمْ لَكَ أَذُنْبُوا)²

حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرِكْ لِنَفْسِكَ رِيْبَةً
لَئِنْ كُنْتُ قَدْ بُلِّغْتُ عَنِّي جَنَائِيَةً
وَلَكِنِّي كُنْتُ امْرَأَةً لِي جَانِبُ
مُلُوكٍ وَإِخْوَانٍ إِذَا مَا مَدَحْتُهُمْ
كَفَعَلِكَ فِي قَوْمِ أَرَاكَ اضْطَعْنَتْهُمْ

1 Krş: Siyâlkütî, *Hâşiye*, II, 455.

2 (Şâirin) şu dizelerinde olduğu gibi: "Yemîn ettim, seni şüpheye düşürecek hiçbir nokta bırakmadım. Kişi için Allah'tan başka varacak kapı yoktur. (O'nun adına edilen yemîn, yemînlerin en büyüğüdür. Vallâhi) eğer benim (sözde) bir ihanetimi sana ulaştırılmışsa (bilesin ki) onu sana ulaştıran muhbir kesinlikle hainlerin en haini ve yalancıların en yalancısıdır. Ne var ki ben yeryüzünde gidip geldiği yerler olan, meclislerine uğradığı melikler ve dostlar bulunan birisiyim. Kendilerini methedecek şairler söylediğimde, mallarına (dilediğim gibi) hükmetmeye (izin verilir,) ayrıca (saygı görür,) civarlarında tutulurum. Tıpkı senin bazı kimselere yaptığın gibi ki senin onlara ihsanda bulunduğunu görüyorum ve sen onları zât-ı şâhâneni methettikleri için hiç de kabahatli saymıyorsun." (Tavîl) Beyitler için bkz. Nâbiga ez-Zübyânî, *Divân*, s. 27-28.

Ve mezheb-i kelâmî, Nâbiga'nın işbu (...حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرُكْ...) kavlinde dahi iltizâm olunmuştur. Bu beytler Nâbiga'nın Şâm'da bulunan Âl-i Cefne'yi medhinden Nu'mân bin Münzir mütekeddir ve muğberri-i hâtır olmasıyla berâ-yı itizâr takdîm eylediği kasîdesindedir. (رَبِيَّةً) insânı şühelendirip muzdarib eden nesne olup şekk ü şübheyi murâd eylemiştir. (حَانَ), (أَغَشُّ) ma'nâsına olan (عَشَّ) fi'lindedir. (لَيْسَ كُنْتُ) kavlinde "lâm" muvattie-i kase- m olup (وَاللَّهِ لَيْسَ كُنْتُ) takdîrinde olarak (لَمُبْلَغُكَ) cevâb-ı kasedir. (فِيهِ) zamîri (مُسْتَرَادًا) kavline râci' olup murâd Şâm-ı şerîfdir. Şârih'in (مُتَّجِعٌ) ta'bîri asl-ı ma'nâsına işâretidir ki (مُتَّجِعٌ) ra'y-ı hayvân için kelâ vü haşîş taleb ü taharrî olunan mevzi'dir. Zîrâ (مُسْتَرَادًا)¹, (زَادَ الْكَلَاءَ وَازْتَادَهُ) kavillerindedir. (مُلُوكٌ) kavli (فِي ذَلِكَ الْجَانِبِ مُلُوكٌ) takdîrindedir. (أَحْكَمٌ) kavli (يَجْعَلُونَ لِي) (مُقَرَّبًا عَنْهُمْ) demek olarak murâd mülûk-i müşârun ileyhim nezdinde refi'u'l-menzile ve sâhib-i kadr u itibâr olmasıdır. (اضْطَنَّاعٌ) *ihsân* ma'nâsınadır.

Mefhûm-i Ebyât: Yemîn eder ve bu yemînime senden şekk ü şüb- heyi izâle eylerim. Ya'nî yemînime itimâd ü kanâatini cezm ederim. Zîrâ Cenâb-ı Bârî a'zam-ı metâlib-i insân olmasıyla ism-i şerîfine olan kase- m a'lâ-yı ahlâfdandır. İmdi, tevsîk-i kase mine bu kelâm ile mukaddime-per- dâz olduktan sonra der ki: "Cenâb-ı Bârî'ye kase m ederim ki yâ Ebâ Mün- zir! Eğer benim hakkımda sana bir kusûr u cinâyet arz u tebliğ olunmuş ise bunu senin dergâhına tebliğ eden vâşi vü gammâz, ziyâdesiyle hâin ü kâzibdir. Lâkin ben bir kimseyim ki benim için arzdan istihsâl-i erzâk etmek üzere seyr u zehâb edecek bir cihet vardır ki anda mülûk ü ihvân olup anları medh eylediğim hinde beni emvâllerinde hakem ya'nî keyfemâ şî'tü tasarrufla niam u nevâllerinden muğtenim ve şeref ü takarrublarına mazhariyyet ve i'lâ-yı kadr u hürmetle mükerrerem buyururlar. Nitekim siz dahi muktezâ-yı şân-ı mülûk ü efâhim üzere müşâhid olduğum vechile birtakım kesân haklarında bu vechile in'âm u ihtirâm edip anları zâtını medh etmelerinde müznib görmezsin. Ya'nî zâtını medh u senâ edenleri lev- m ü itâb etmeyip belki anlara ihsân etdiğin gibi beni dahi Âl-i Cef- ne'yi medhimden için lev- m ü itâb etme. Hâsılı, sâir şuarânın seni medh

1 Otlak aradı.

u sitâyîşleri [183] zenb ü kusûr addolunmadığı gibi kezâlık benim dahi mazhar-ı mekârim ü ihsânı olduğum zevâtı medh u sitâyîşim kusûrdan ma'dûd değildir," demek olur.

İşte Nâbiga'nın îrâd eylediği bu hüccet, fukahânın *kıyâs* tesmiye etdikleri temsil sûreti üzere olup bunun kıyâs-ı istisnâî sûretine reddiyle (لَوْ كَانَ مَدْحِي لَالَ جَفَنَةً ذَنْبًا لَكَانَ مَدْحٌ ذَلِكَ الْقَوْمَ لَكَ أَيضًا ذَنْبًا لَكِنَّ اللَّازِمَ بَاطِلٌ وَكَذَا الْمَلْزُومُ)¹ denilmek mümkündür.

Ve nazm-ı celilde ² ﴿يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾ kavlı-ı şerîfi dahi kıyâs-ı iktirânî sûreti üzere vârid olup مَا الْإِعَادَةُ أَهْوَنُ وَأَسْهَلُ عَلَيْهِ مِنَ الْبَدْءِ وَكُلُّ مَا تَكْدِيرِنَدَدِيرِ هُوَ أَهْوَنُ فَهُوَ أَذْخَلُ فِي الْإِمْكَانِ، فَالْإِعَادَةُ أَذْخَلُ فِي الْإِمْكَانِ)³ yet beyne'l-mahlûk bir şahısdan bir fi'l sudûr etdiği gibi husûl-i mümârese-ti cihetle şahs-ı mezkûr üzere o fi'li iâde eshel olduğu âdet-i câriyesine nazaran olup yoksa Zât-ı Bârî'ye nazaran değildir. Zîrâ hakk-ı ilâhîde sühûlet ü esheliyyet tasavvur olunmaz. Ve imkândan murâd imkân-ı sudûr olup imkân-ı zâtî değildir. Zîrâ imkân-ı zâtîde şiddet ü za'f mutasavver olmaz ki hattâ edhal fi'l-imkân denile.⁴

Ve Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâmdan hikâyeten vârid olan ﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَأَلْفَمْرُ أَفَلٌ وَرَبِّي لَيْسَ بِأَفَلٍ، فَالْقَمْرُ لَيْسَ بِرَبِّي﴾⁵ kavlı-ı şerîfi dahi لَأَلْفَمْرُ أَفَلٌ وَرَبِّي لَيْسَ بِرَبِّي لَأَلْفَمْرُ أَفَلٌ وَرَبِّي لَيْسَ بِرَبِّي)⁶ müfâdındadır.⁷

Ve Ebû Nüvâs'ın⁸ bu bâbda olan şi'ri dahi şâyân-ı tahsîndir:

هَلْ عَانَدَ الدَّهْرُ إِلَّا مَنْ لَهُ خَطَرُ	يَا ذَا الَّذِي بَصُرُوفِ الدَّهْرِ عَيْرِنَا
وَيَسْتَقِرُّ بِأَقْصَى قَعْرِهِ الدَّرُّ	أَمَا تَرَى الْبَحْرَ تَطْفُو فَوْقَهُ جَيْفٌ

1 Â-i Cefne'yi methetmem kabahat olsaydı, bu kimselerin seni methi de kabahat sayılırdı. Fakat lâzım bâtıldır, o hâlde melzûm da bâtıl olur.

2 "Yoktan var ediyor ve ardından (bu yaratılış olgusunu) sürekli tekrarlıyor. Bu, O'nun için çok kolaydır." (er-Rûm 30/27)

3 Tekrar yaratmak O'nun için ilkinden çok daha kolaydır. Daha kolay olan daha fazla mümkündür. O hâlde tekrar yaratmak, ilk yaratıştan çok daha mümkün bir durumdur.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 455.

5 "Sonra yıldız batınca 'Ben batıp gidenleri sevmem' dedi." (el-En'âm 6/76)

6 Ay batıp gidiyor; Rabbim ise batıp giden bir şey olamaz. O hâlde ay Rabbim olamaz.

7 Metinde ay zikredilmiş ise de âyet yıldızla ilgilidir.

8 Beyitler Ebû Nüvâs'ın mevcut divânında tespit edilememiştir. Seâlibî, üçüncü beyti farklı olmak üzere şiiri, Ziyârlilerin şâir ve edib emiri Şemsü'l-meâlî Kâbus b. Veşmgîr'e nispet edilen meşhur beyitler arasında saymaktadır. bkz. *Yetîmetü'd-Debr*, IV, 69. İkinci ve dördüncü beyit İmâm Şâfi'ye de nispet edilir. bkz. *Divân*, s. 72.

وَكَمْ عَلَى الْأَرْضِ مِنْ خَضِرَاءَ مُورِقَةٍ وَلَيْسَ يُرْجَمُ إِلَّا مَنْ لَهُ ثَمَرٌ
وَفِي السَّمَاءِ نُجُومٌ مَا لَهَا عَدَدٌ وَلَيْسَ يُكْسَفُ إِلَّا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ

Müfâd-ı Ebyât: “Mübtelâ olduğumuz surûf u sademât-ı dehr ile bizi ta'yîr u ta'yîb eden kimse! Bu hâli hakkımızda âr u şîme addeyleme ki ashâb-ı vak' u kemâlât haklarında hâl ü şân-ı dehr-i dûn bu vechile rû-nümûn olup her-bâr muâneде vü muhâsamesi ashâb-ı hatar u i'tibâr olan zevâta münhasırdır. Nazar-ı ibretle temâşâ etmez misin ki mâ-fevk-i der-yâda cîfeler tavâf u cevelân edip inciler aksâ-yı ka'rında istikrâr eder. Ve vech-i arzda bî-hisâb evrâk-ı sebzi hâmil olan eşcâr mevcûd iken ancak meyve-dâr olanlar seng-i izdirâ vü ihtikâr ile hedef-i recm ve sıhâf-ı âsumânda nücûm-i bî-idâd mevcûd iken yalnız şems ü kamer hâl-i küsûf u husûf ile muzlim olur.” [Basît]

Hüsn-i Ta'lîl

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «حُسْنُ التَّغْلِيلِ»)، وَهُوَ أَنْ يُدْعَى لَوْصِفِ عِلَّةٌ مُنَاسِبَةٌ لَهُ
بِاعْتِبَارِ لَطِيفٍ غَيْرِ حَقِيقِيٍّ¹

Ve darb-ı ma'nevîden birisi hüsn-i ta'lîldir. Bu da bir vasf için bir i'tibâr-ı latîf-i gayr-ı hakîkî ile o vafsa münâsib bir illet iddiâ olunmasıdır. Ve işbu illet-i münâsibenin tarîk-ı i'tibârı lütf u dikkat üzere müştemil olan nazar ile nazar u teemmül olunmaktadır. Ve gayr-ı hakîkî olmasından maksûd, nefsü'l-emre adem-i muvâfakatidir. Ya'nî vasf-ı mezkûr için illet i'tibâr olunan şey'in vâki'de anın-çün illet olmaması vâcibdir. Zîrâ vâki'de vafsin illeti olduğu gibi tasarruf mevcûd olmayacağı cihetle muhassinât-ı kelâmdan olmaz. Meselâ ²(فَتَلَّ فُلَانٌ أَغَادِيَهُ لِدَفْعِ ضَرَرِهِمْ) kavli def-i zarar katli eâdiye illet-i hakîkiye olmasıyla muhassinât-ı kelâmdan olmayarak hüsn-i ta'lîlden ma'dûd olamaz. Ve bu beyân ile ba'zıların “İşbu gayr-ı hakîkî vasfı kayd-ı müfid değildir. Zîrâ i'tibâr elbette gayr-ı hakîkî olmasıyla lafz-ı “i'tibâr” bu kayddan muğnîdir,” deyü tevehhümünde olan fesâd zâhir olur. Ve bu tevehhümün menşei, erbâb-ı ma'kulün i'tibârîyi hakîkiye mukâbil olarak ıtlâklarıdır. Hâlbuki bu hakîkîden murâd mevcûd-i hâricî olup ba'zı mütevehhim, murâd, mevcûd fî nefsi'l-emr zanneylemiştir. Ve eğer emr

1 20) Hüsn-i Ta'lîl: Bir vasif için, gerçek olmayan ama hoş bir itibarla, uygun bir illet iddia edilmesidir.

2 Falanca, şerhlerinden kendini korumak için düşmanlarını öldürdü.

tevehhüm olunduğu gibi olmak ya'nî "İ'tibâr ancak gayr-ı hakikîdir," denilmek lâzım gelse cemî'-i i'tibârât-ı akl vâkıa mutâbık olmamak lâzım gelir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهَذَا أَرْبَعَةٌ أَضْرِبُ؛ لِأَنَّ الصِّفَةَ إِمَّا ثَابِتَةٌ فَصِدَ بَيَانُ عِلَّتِهَا، أَوْ غَيْرِ ثَابِتَةٍ أُرِيدَ إِثْبَاتُهَا، وَالْأُولَى إِمَّا أَنْ لَا يَظْهَرُ لَهَا فِي الْعَادَةِ عِلَّةٌ كَقَوْلِهِ:

لَمْ يَحِكْ نَائِلَكَ السَّحَابَ وَإِنَّمَا حُمَّتْ بِهِ فَصَبَّيْهَا الرُّحَصَاءُ¹

Ve hüsn-i ta'lîl envâ'-ı erbaaya münkasime olup zîrâ sıfat ya sâbite olarak beyân-ı illeti kasdolunur veyâhûd sâbite olmayıp isbâtı murâd olunur. Ülä ya'nî sâbite olup beyân-ı illeti kasdolunan ya o sıfat her ne kadar fi'l-vâki' [184] illetden hâlî değilse de bir illet-i âdiyesi zâhir olmaz. Nitekim Ebi't-Tayyib-i Mütenebbî'nin (... لَمْ يَحِكْ نَائِلَكَ ...) kavlinde vâki' olmuştur. (لَمْ يَحِكْ), (لَمْ يُشَابِهْ), ma'nâsınadır. (نَائِلٌ) atâdır. (صَبَّيْتُ), (مُضْبُوبٌ) ma'nâsınadır. (رُحَصَاءٌ) arak-ı hummâdır.

Mefhûm-i Beyt: "Şehâb senin atâ vü ihsânına müşâbih olmayıp ve ancak senin atâ vü ihsânın sebebiyle ya'nî senin ihsânın kendisine fâik olduğundan müteessir olmasıyla mübtelâ-yı illet-i hummâ olarak andan nüzûl eden matar arak-ı hummâdır," demek olur.

İmdi, sehâbdan nüzûl-i matar sehâb için sıfat-ı sâbite olup ve âdeten bu sıfat için illet zâhir değildir. Hâlbuki Mütenebbî bunu atâ-i memdûh sebebiyle sehâb için hâdis olan hummânın arakı olmasıyla ta'lîl eylemiştir.

(أَوْ يَظْهَرُ لَهَا عِلَّةٌ غَيْرَ الْمَذْكُورَةِ كَقَوْلِهِ:

مَا بِهِ قَتْلٌ أَعَادِيهِ وَلَكِنْ يَنْقِي إِخْلَافَ مَا تَرْجُو الدِّثَابَ²

فَإِنْ قَتَلَ الْأَعْدَاءَ إِنَّمَا يَكُونُ فِي الْعَادَةِ لِدْفَعِ مَضَرَّتِهِمْ لَا لِمَا ذَكَرَهُ³

1 Hüsn-i ta'lîl dört kısımır. Zira (kendisi için uygun bir illet iddia edilen) vasıf ya sâbit olup illetinin beyânı kastedilir ya da sâbit olmaz da isbâtı murâd edilir. İlkinde, a) ya o vasıf için genellikle bir illet söz konusu olmaz; (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Bulutun (ihsanı) senin ihsânına yaklaşamaz bile. O, olsa olsa (senin ihsânının üstünlüğü nedeniyle) hasedinden) sıtmaya yakananmıştır ve yağmur diye döktüğü damlalar da esasında sıtma terinden başka bir şey değildir." (Kâmil) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 129.

2 Mütenebbî, *Divân*, s. 143.

3 b) Ya da o vasıf için mezkûr illetten başka bir illet söz konusu olur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Onun (yani Bedr b. Ammâr'ın düşman korkusu olmadığı için) aslında düşmanlarını öldürmeye pek hevesi yoktur. (Buna rağmen öldürüyorsa da bilirsiniz ki ceset yemeye alışmış) kurtların umudunu boşa çıkarmaktan çekindiği için yapıyor." (Remel) Düşmanları öldürmek, genellikle, şerlerinden emin olmak için yapılan bir şeydir, yoksa şâirin dediği gerekçeyle düşman öldürülmez.

Veyâhûd sıfat-ı mezkûre için zikrolunan illetin gayrı bir illet zâhir olur. Zîrâ sıfatın illeti eğer zikrolunan illet olsa illet-i hakikiyye-i âdiyye olup hüsn-i ta'lilden olmaz. Nitekim Ebü't-Tayyib'in (... مَا بِهِ قَتْلُ أَعَادِيهِ) kavlinde vâki' olmuşdur. Zîrâ mülûkün a'dâyı katletmelerine illet-i âdiyye ancak memâlikin münâzaa vü tasallutdan emniyyeti zeylinde mazarrat-ı a'dâyı def u izâle olup yoksa Mütenebbî'nin zikrelediği gibi memdûh üzere tabîat-ı kerem galebe edip ve ashâb-ı recâ vü istid'ânın ricâsına tasdik u is'âfa meyl ü mahabbeti cihetle yevm-i harbde ziyâbın katlâ-yı a'dâdan tevsi'-i rızıkları istid'âsında bulunacakları ma'lûmu olması katl-i a'dâya memdûhu ba's ü teşvik etmesi değildir.

Mefhûm-i Beyt: "Memdûhun katl-i eâdî zâten marzîsi olmayıp lâkin gürgân-ı bâdiyenin recâ etdiği şey'e muhâlefetden ihtirâz eder," demekdir.

Ve bu kelâm memdûhu cûd ile vasfda mübâlağadır. Ve vech-i tahyîlî üzere şecâatle vasfında dahi mübâlağayı mutazammındır. Ya'nî memdûh şecâatde derece-i nihâyete bâliğ olup hattâ ki hayvânât-ı ucmeden olan ziyâb ve gayrılarıyçün dahi zâhir u ma'lûm olmasıyla harbe mütesaddî olduğu hinde ziyâb lühûm-i a'dâsına nâil ve andan muğtenim olmalarını recâ ederler, demek olur. Ve kezâlik memdûhun gayz u hıkkda mutâvaatle katlde isrâf edenlerden olmamasıyla dahi medhini mutazammındır. Ya'nî kuvve-i gazabiyyesi rezîle-i ifrât ile muttasıfe değildir. Ve kezâlik a'dâsı andan kâsır u âciz olup düşmanlarından fart-ı emniyyeti olarak anların katl ü istisâline muhtâc olmadığını dahi mutazammındır.

Lâyah-i hâtır-ı Mütercim-i hakîr olan budur ki: Ziyâb gâyet muzırr u menfûr bir hayvân olmasıyla lühûmu bu misillü hayvân-ı mü'zîye gıdâ olması zeylinde irâka-i dimâsı ihtiyâr olunan kesânın ziyâbdan ziyâde erbâb-ı şürûr u ezrâdan olduğu müstebân olarak memdûhun zulümden berâet-i zimmet ve muktezâ-yı adl ü kavânîn-i siyâset üzere hareketini dahi mutazammın olması kabûle evfakdır, zannederim.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّانِيَةُ إِمَّا مُمَكِّنَةٌ كَقَوْلِهِ:

يَا وَاشِيَا حَسَنْتَ فِينَا إِسَاءَتُهُ نَجَّى حِذَارُكَ إِنْسَانِي مِنَ الْعَرَقِ¹
فَإِنَّ اشْتِحْسَانَ إِسَاءَةِ الْوَاشِي مُمَكِّنٌ، لَكِنْ لَمَّا خَالَفَ النَّاسَ فِيهِ عَقَّبَهُ بِأَنَّ حِذَارَهُ مِنْهُ
نَجَّى إِنْسَانَهُ مِنَ الْعَرَقِ فِي الدُّمُوعِ)²

Ve ikincisi, ya'nî isbâtı murâd olunan sıfat-ı gayr-ı sâbite ya mümkinedir; nitekim [Sarî'u'l-gavânî nâmıyla meşhûr] Müslim bin Velîd'in (يَا وَاشِيَا) (... حَسَنْتَ kavlinde vâki' olmuştur. Vâşi *gammâz* ma'nâsına olduğu kirâren mürûr eyledi. (حِذَارُكَ) kavli masdarın mef'ûle izâfesi kabilinden olup (حِذَارِي إِيَّاكَ) takdîrindedir. (حِذَارٌ) *ihtirâz* ma'nâsındadır. (إِنْسَانٌ)'dan murâd, insânü'l-ayn ya'nî göz bebeğidir. (إِسَاءَتُهُ) zamîri (وَاشِي) 'ye râci'dir.

Mefhûm-i Beyt: “Ey *gammâz*! Senin bizim hakkımızda isâetin hüsn ve ayn-ı ihsân olup zîrâ senden *ihtirâz*ımız göz bebeğimizin dümû'da istiğrâkından necâta sebep oldu,” demekdir.

Ve bu beytin mâ-nahnu fihimizden olması, zîrâ isâet-i *gammâzi* istihsân emr-i mümkin ise de lâkin beyne'n-nâs müstahsen olmadığı cihetle Müslim bin Velîd istihsân etmesinde nâsa muhâlefet ederek işbu istihsân-ı isâet-i vâşîyi kendisinin vâşîden *ihtirâzi* insânü'l-aynını dümû' içre gark olmaktan âzâde eylemesiyle ta'lîl eylemiştir.

Şârih-i merhûm insânü'l-ayn-ı şâirin garakdan necâtını حَيْثُ تَرَكَ الْبُكَاءَ (حيثُ تَرَكَ الْبُكَاءَ kavliyle ta'lîl edip gâliben vâşîden setr-i hâlini irâdeye haml etmiştir. Sânih-i hâtır-ı âcizânem olan; isâet-i vâşîye [185] muttalî' olmak vâşîden *ihtirâz* ü teyakkuzu mûcib olup ve bu *ihtirâz* hâl-i vâşîye adem-i ıtlîl'dan nâşî sebep-i hüzn ü mesâib olacak keşf-i esrâr emsâli hâlâtdan ihtimâ-yı nefsi müstelzim olacağından vâşîden *ihtirâz* bu misillü mesâibden necâtına sebep olduğunu insânü'l-aynının garakdan necâtıyla ta'bîr etmiş olması dahi melhûzdur.

1 Tabîhi, *Şerhu Dîvânî'l-Sarî'i'l-Gavânî*, s. 328.

2 İkinci si a) ya mümkin olur; (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Kötülüğü bize iyilik olarak geri dönen *gammâz*! (Bilesin ki) senden sakınmak göz bebeğimi yaşlara boğulmaktan kurtardı.” (Basîr) *Gammâz*ın kötülüğünü güzel görmek mümkin bir şeydir. Fakat şâir bu konuda insanların genel anlayışına aykırı hareket ettiği için sözünün devamında *gammâz*dan sakınmasının göz bebeğini yaşlara boğulmaktan kurtardığını ifade etmiştir.

3 Onun şerrinden korkusuna ağlamayı terk ettiği için.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ غَيْرُ مُمَكِّنَةٍ كَقَوْلِهِ:

لَوْ لَمْ يَكُنْ نِيَّةَ الْجَوَازِءِ خِدْمَتَهُ لَمَا رَأَيْتَ عَلَيْهَا عَقْدَ مُنْتَطِقٍ)¹

Veyâhûd isbâtı murâd olunan sıfat-ı gayr-ı sâbite mümkinine olmaz. Nitekim Musannif'in (... لَوْ لَمْ يَكُنْ نِيَّةً...) manzûmesinde icrâ olunmuşdur. (مُنْتَطِقٌ),² (شَدَّ الْبِطَاقِ)², ma'nâsına (اُنْتُطِقُ) fi'lindedir. (نِطَاقٌ) kemer ü kuşaktır. Ve burc-i Cevzâ etrâfında birkaç kevâkib olup *nitâk-ı Cevzâ* ta'bîr olunur. İmdi, Cevzâ'nın hizmet-i memdûha niyyeti sıfat-ı gayr-ı mümkinine olup Cevzâ'nın üzerinde olan akd-i nitâkıyla sıfat-ı mezkûrenin isbâtı kasdolunmuşdur. Musannif bu beyti şuarâ-yı Furs'dan birinin:

گر نبودی عزم جوزاء خدمتش کس ندیدی بر میان او کمر

kavlından tercüme etmiştir.³

Mefhûmu: “Eğer Cevzâ'nın hizmet-i memdûha azm ü niyyeti olmaydı, kimse miyân-ı Cevzâ'da kemer müşâhede etmezdi,” demekdir.

el-Hâsıl, âdet-i câriye üzere kemerbend olmak azîmet-i hizmet emârâtından olmasıyla ma'riz-i ta'lîlde ityân eylemiştir.

Bu kelâm, Musannif'in *İzâh*'da ityân eylediği şey' olup⁴ lâkin mahall-i nazardır. Zîrâ (لَوْ) kelimesinde asl olan, imtinâ'-ı şartdan nâşî imtinâ'-ı cezâ içündür. Bu sûretde beytden fehmolunan, hizmet-i memdûha niyyet-i Cevzâ Cevzâ üzerinde akd-i nitâkın rü'yetiçün illet olmasıdır. Ve üzerinde rü'yet olunan akd-i nitâk ya'nî muntatıkın intitâkına şebîh olan hâlet sıfat-ı sâbite olup Cevzâ'nın hizmet-i memdûha niyyetiyle ta'lîl kasdolunmuşdur. Bu sûretde⁵ (لَمْ يَحِكْ نَائِلُكَ السَّحَابِ...) beytinde mürûr ettiği üzere darb-ı evvelden olur. İmdi, ba'zıların “Murâd-ı Musannif Cevzâ için intitâk sıfat-ı mümteniâtü's-sübût olarak şâir bunu isbât ile hizmet-i memdûha niyyetiyle ta'lîl etmiştir,” demeleri hatâdır. Zîrâ hadîs-i nitâk-ı Cevzâ inkârı mümkün olacak dereceden eşher ve belki mahsûsdur. Zîrâ bunun-

1 b) Ya da mümkün olmaz; (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “İkizler burcunun niyyeti ona hizmet etmek olmasaydı, onun belinde bir kuşak göremezdin.” (Basit)

2 Kuşağı bağladı.

3 Krş: Cürcânî, *Hâşiye*, s. 421; Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 575.

4 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 364.

5 Bulutun (ihsânî) senin ihsanına yaklaşamaz bile... (Kâmil) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 129.

la maksûd intitâk-ı müntatıka şebîhe olan hâletdir. Ve hem de Musannif *İzâh*'da bunun hilâfını tasrih eylemiştir.

Eğer denilirse ki: ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾¹ kelimesinin, nazm-ı celîlinde olduğu gibi, cezânın intifâsıyla şartın intifâsı üzere istidlâle hamli niçün câiz olmaz ki bu sûrette intifâ-i fesâd intifâ-i taaddüd-i âliheye delîl olduğu gibi Cevzâ üzerinde rü'yet olunan hey'et-i intitâk dahi Cevzâ'nın niyyeti memdûh için hizmet olduğuna illet ya'nî delil olmuş olur. Ve hâsılı, illet-i mezkûre iki sûrete muhtemel olarak ba'zen darbeyn-i evveleynde olduğu misillü vasfda sübûtu ma'lûm olmasına binâen vasfın sübût ü vücûdiyçün illet olması kasdolunur. Ve ba'zen darbeyn-i ahîreynde olduğu gibi sübûtu ma'lûm olmayarak isbâtı maksûd olmasına mebnî vasfın sübûtuna ilm için illet olması maksûd olur. Bu hâlde eğer niyyet-i hizmet-i memdûh intitâk için illet kılınırsa darb-ı evvelden olur. Ve eğer intitâk hizmet-i memdûha niyyet için delil kılınırsa darb-ı râbî'den olarak temsil sahîh olur.

Cevâbında deriz ki: Bu tevcih tekellüfden gayr-ı hâlîdir. Zirâ Musannif'in (أَنَّ يُدْعَى لَوْضِفِ عِلَّةٍ مُنَاسِبَةً) kavlinden zâhir olan nefis-i vasfa illet olması olup yoksa ilm bi'l-vasfa illiyyeti değildir. Şârih-i merhûm işbu kitâb-ı *Mutavvel*'de bu vechi ber-vech-i meşrûh tekellüfden gayr-ı hâlî olmak üzere nazar-ı i'tibârdan matrûh kılmışlar ise de kitâb-ı *Muhtasar*'da (وَالْأَقْرَبُ أَنَّ) 2(...يُجْعَلُ kavilleriyle sûret-i ihtiyârda bulunmuşlardır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْحَقُّ بِهِ مَا بُيِّنَ عَلَى الشَّكِّ كَقَوْلِهِ:

كَأَنَّ السَّحَابَ الْغُرَّ عَيَّنَ تَحْتَهَا حَبِيبًا فَمَا تَوَقَّأ لَهْنًا مَدَامِعُ)³

Şekk üzerine binâ olunan kelâm dahi hüsn-i ta'lîle ilhâk olunmuştur. Şu kadar ki hüsn-i ta'lîlde iddiâ vü isrâr olup şekk ise buna münâfî olduğundan hüsn-i ta'lîlden addolunmamıştır. Nitekim Ebî Temmâm'ın:

1 "Göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı her iki âlem de yıkılıp giderdi." (el-Enbiyâ 21/22)

2 Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'ânî*, II, 253-254.

3 Şüphe üzerine bina edilen ifadeler de hüsn-i ta'lîle dâhil edilmiştir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Sanki bol yağmurlu bulutlar bu tepelerin altında Habîb'i (Ebû Temmâm'ı) kaybetmişler de gözyaşları dinmek bilmiyor." (Tavil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 478.

رُبِّي شَفَعَتْ رِيحَ الصَّبَا بِنَسِيمِهَا
إِلَى الْمُرْنِ حَتَّى جَادَهَا وَهُوَ هَامِعٌ
كَأَنَّ السَّحَابَ الْعُرْوَةَ...¹

kavlinde vâki' olmuştur. (رُبِّي) damm-ı "râ" ile (رُبِّيَّة) 'ün cem'i olup arzdan mürtefi' olan tell ya'nî *tepe* ma'nâsındadır. (شَفَعَتْ) eğer rivâyet-i [186] sîga-i mechûl üzere ise *damm* ma'nâsına (شَفَعْتُ) dan (ضَمَّتْ) veyâhûd مَقْبُولَةٌ (جَعَلْتُ مَقْبُولَةً) demektir. Ve eğer sîga-i ma'lûm üzere ise ma'nâ-yı müteâref üzere (شَفَاعَةٌ) dendir. Rîh-i sabânın müzne damm olunup veyâhûd müzne şefâati makbûl olmasından murâd, rîhin müznü rubâyâ sevk etmesidir. (نَسِيمٌ) nefsi-rîhe ve rîhin hübübuna itlâk olunur. Burada murâd hübüb-i rîhdır. (مُرْنٌ), (مُرْنَةٌ) 'ün cem'i olup sehâb-ı ebyazdır. (جَادَهَا) zamîri (رُبِّي) 'ya râci'dir. (سَحَابٌ) vâhide ve cem'ê itlâk olunarak murâd sânidir.² (جَادَ) (جَوَّدَ) 'den olup cevd matar-ı azîmül-katr olmasıyla (أَمْطَرَ مَطَرًا جَوْدًا) demek olur. Zamîr (رُبِّي) 'ya râci' olup (أَمْطَرَ الْمُرْنَ لِلرَّبِّي) demektir. (هَامِعٌ) *sâil* ma'nâsındadır. (هُمُوعٌ) feth ile seylân etmektedir. (عُرْوَةٌ), (عُرْوَةٌ) 'ın cem'i olup *ebyaz* ma'nâsındadır. Murâd, kesîretül-mâ' olan sehâb-ı mâtıradır. (تَحْتَهَا) zamîri (رُبِّي) 'ya râci'dir. (تَوَقَّأَ) hemze ile (تَوَقَّأَ) olup tahfif olunarak (فَمَا تَشْكُرُنَّ) ma'nâsındadır. (مَدَامِعٌ), (دُمُوعٌ) 'un cem'idir.

Mefhûm-i Beyteyn: "Kasdetdiği telâle kesret-i nüzûl-i matarî hikâyeye olup ya'nî rîh-i sabâ nesîmiyle iktirân ve hübüb u vezân ederek sehâbı sevk edip hattâ ki sehâb mevâzi'-i mezkûreye matar-ı azîm inzâliyle her cânibinden seyl-i bârân feyezân edip ke-enne sehâb-ı mâtırâ o tepelerin tahtında bir habîb izâasıyla dümû'-i uyûnu sâkin olmaz," demektir.

İmdi, Ebû Temmâm sehâbdan nüzûl-i matarî alâ sebîli's-şekk sehâbın taht-ı rubâda bir habîb-i dil-rubâ gâib ederek anınçün üzerine bükâ etmesiyle ta'lîl eylemiştir. Ve Ebû Temmâm'ın bu beyti, Muhammed bin Vühayb'in:

1 Tepeler ki sabâ rüzgârı, esintileriyle, oraların bahçeleri adına yağmur yüklü bulutlara aracılıkta bulunur; onlar da bardaktan boşanırcasına yağın yağmurlarını bırakırlar. Sanki bol yağmurlu bulutlar... (Tavil)
2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 575.

طَلَّلَانَ طَالَ عَلَيْهِمَا الْأَمْدُ دَرَسَا فَلَا عَلَمَ وَلَا نَصْدُ
لَيْسَا الْبَلَى فَكَأَنَّمَا وَجَدَا بُعِدَ الْأَحْبَةَ مِثْلَ مَا أَجْدُ¹

kavline işâret eder. (طَلَّلَ), resm-i dâr ya'nî temeldir ki yerden mürtefi' olur. (أَمْدٌ) *zamân* ma'nâsınadır. (دَرَسَا), (مَحَا) demektir. (عَلَمٌ) *alâmet* ma'nâsınadır. (نَصْدٌ) ba'zısı ba'zısının fevkinde vaz' olunan emtia ve ahcârdır.² İmdi, İbn-i Vühayb mevkiyında olan harâbe-zâr diyârın tekâdüm-i zamân ile alâimi mürtefi' u zâil ve eczâsı müteferrik u muzmahil olarak mahv u münderis olmasını ke-enne müfârakat-i ehîbbâdan sonra kendisinin ser-i felâketzedesinden güzerân eden şedâid ü ahzân emsâline atlâl-i mezkûrenin dahi müsâdif olmuş olmasıyla ta'lîl eylemiştir.

Ve nukkâd-ı ehl-i beyândan ba'zıları, zikrolunan (... كَأَنَّ السَّحَابَ الْغُرُ...) beytini tefsîrde ba'zı nâs sehâbın taht-ı rubâda gâib eylediği habîbden murâd-ı şâir kendi olmak üzere beyân edip bunun vecihi, indinde ma'lûm olamadığını îrâd etmesiyle Şârih-i merhûm buyururlar ki: Bu tefsîrin vecihi, matla'-ı kasîde olan:

أَلَا إِنَّ صَدْرِي مِنْ عَزَائِي بَلَّاقِعٌ عَشِيَّةً شَاقِئِي الدِّيَارِ الْبَلَّاقِعُ³

beytine mülâemet ü münâsebet kaskına mübtenîdir. Ve *Divân-ı Ebî Temmâm*'dan ba'zı nüshada bu beyt, zikrolunan (... كَأَنَّ السَّحَابَ الْغُرُ...) beytinin mâkablinde vâki' olmasıyla bu sûretde (تَحْتَهَا) zamîri diyâr-ı belâkıa âid olarak ke-enne sehâbın diyâr-ı mezkûrede fakd ü izâa eylediği habîb nefsi Ebû Temmâm olmuş olur. Bu hâlde Ebû Temmâm'ın ismi Habîb [bin Evs] olması dahi cümle-i letâifden addolunur. (عَزَاءٌ) musîbete sabırdır. (بَلَّاقِعٌ) cem'-i (بَلَقَعَةٌ) olup kendinde nebât ü kelâdan bir şey' olmayan arzdir. (عَشِيَّةً) vaktidir. (شَاقِئِي), (شَرُوقٌ)'dandır. Murâd, diyâr-ı belâki' ve hâliye-i yârdan heyecân-ı şevk u tahassürü hînde dil ü sînesi mehcûr-i sabr u tahammül olduğunu ifâdedir.

1 Üzerinden hayli zaman geçmiş iki harabe silinip yok oldu. Ne bir izleri kaldı geride ne de dizili taşları. Eskimişliği giyindiler ve sanki benim dostlardan uzak kaldıktan sonra içine düştüğüm duruma düştüler. (Kâmil)

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 575-576.

3 Âh! İssiz kalmış diyârın özlemi beni yakıp kavurduğu gece gönlümde zerre kadar sabır kalmadı. (Tavil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 478.

Tefrî'

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «التَّفْرِيعُ»، وَهُوَ أَنْ يُثْبِتَ لِمُتَعَلِّقِ أَمْرِ حُكْمٍ بَعْدَ إِثْبَاتِهِ لِمُتَعَلِّقِ لَهُ آخَرَ كَقَوْلِهِ:

أَخْلَامُكُمْ لِسَقَامِ الْجَهْلِ شَافِيَةٌ كَمَا دِمَاؤُكُمْ تَشْفِي مِنَ الْكَلْبِ¹

Ve ma'nevîden birisi tefrî'dir. Bu da bir emrin müte'allakaynından birisi için bir hüküm isbât olunduktan sonra yine o hüküm, tefrî' u ta'kibi iş'âr edecek vech üzere, müte'allak-ı uhrâ için isbât olunmaktadır. Ve bu vechile Şâirih'in² (عَلَى وَجْهِ يُشْعِرُ بِالتَّفْرِيعِ وَالتَّعْقِيبِ) kaydıyla takyîdi, (عَلَامٌ زَيْدٍ رَاكِبٌ وَأَبُوهُ رَاكِبٌ)³ emsâlinden ihtirâzdır. Nitekim Kümeyt nâm şâirin Ehl-i Beyt-i Resûl'ü medh eylediği kasîdesinde olan (أَخْلَامُكُمْ لِسَقَامِ الْجَهْلِ) (... الْجَهْلِ kavlinde vâki' olmuştur. (كَلْبٌ) feth-i "lâm" ile, kelib kelbin azzetmesinden insâna ârız olan cünûna şebîh bir marazdır. (كَلْبٌ كَلْبٌ), lühûm-i nâsı ekl etmesi sebebiyle dâ'-i kelebe mübtelâ olup cünûn gibi [187] bir hâle dûçâr olan kelbdir ki her kimi azzeylese, *ne'üzü billâhi teâlâ*, o kimse dahi o hâle giriftâr olur. Türkîde *kudurmuş* ta'bîr ederler. Ve "Bu illete, şürb-i dem-i mülûkden enca' u enfa' devâ olmaz," demişler. Ba'zılar melikin isbâ'-ı ricl-i yüsrâsından bir katre demlenip bir hurma üzerine vaz' ile şahs-ı ma'zûza tenâvül etdirilmesi meşrût idüğünü beyân etmişlerdir.⁴ ("أَخْلَامٌ"), "lâm"ın dammı ve sükûnuyla (حُلْمٌ)'ün cem'i olup menâmda görülen rüyâdır. Ba'dehû bu ma'nâdan tevsî' olunarak akl üzerine ıtlâk olunmuştur. Sekâm-ı cehlde izâfe (لُجَيْنُ الْمَاءِ) kabîlinden olup cehl-i sakîm demektir. Dimâ-ı Ehl-i Beyt'in dâ'-i kelebe şifâ olması, mülûk olmalarından ve aklları sekâm-ı cehle şâfiye olması, erbâb-ı ukûl olmalarından kinâye olup ya'nî "Ey Âl-i Beyt-i Nebevî! Sizler erbâb-ı ukûl-i râciha ve mülûk ü eşrâfdansınız," demektir. Ve [Ebü'l-Burc el-Kâsım bin Hanbel el-Murrî nâm] hamâsinin:

1 21) **Tefrî'**: Bir şeye ait bir sıfat için hüküm ortaya konulduktan sonra aynı hükmün ona ait başka bir sıfat için de söz konusu edilmesidir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "(Ey Ehl-i Beyt!) Sizler aklınız nasıl ki cehâlet hastalığına şifadır; kanınız da (melik düzeyinde kimseler olduğunuz için) kuduz hastalığına iyi gelir." (Basit) Beyit için bkz. Kümeyt el-Esedî, *Divân*, s. 19.

2 Teftâzânî, *el-Mutavvel*, IV, 148.

3 Zeyd'in hizmetçisi binekli, babası yayadır.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 576.

بُنَاةٌ مَكَارِمٌ وَأَسَاءَةٌ كَلِمٌ دِمَاؤُكُمْ مِّنَ الْكَلْبِ الشِّفَاءُ¹

kavli dahi bu tarikadadır. (أَنْتُمْ بُنَاةٌ مَكَارِمٌ) takdîrinde olup (بُنَاةٌ) damm ile cem'-i (بَانٍ)'dir. (فُضَاءَةٌ) ile (فَاضٍ) gibi. Mekârim, hasâil-i hamîde ve ahlâk-ı marziyyedir. (أَسَاءَةٌ), (آسٍ)'in cem'i olup *tabîb ü muâlic* ma'nâsınadır. (كَلِمٌ) cirâhatdır.

İmdi, şâir Âl-i Beyt'i aklları sekâm-ı cehl için şifâ olmasıyla tavsîfi üzerine dimâlarının dâ'-i kelebe şifâ olmasıyla vasflarını tefrî' u ta'kîb eylemiştir.

Te'kîdü'l-Medh bi-mâ Yüşbihü'z-Zemm

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «تَأْكِيدُ الْمَدْحِ بِمَا يُشْبِهُ الدَّمَّ»)²

Ve ma'nevîden birisi, te'kîdü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemmdir. Ve bununla tesmiyesi eamm u ağlebe mebnî olup ve illâ medh ve zemmin gayrıda dahi bulunup ve muhassinât-ı kelâmdan olur. Nitekim ﴿وَلَا تَنْكِحُوا﴾³ kavli-i şerîfinde vâki' olmuştur. ﴿مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾³ mefhûmundadır. Mefhûm-i celîli: “Âbânızın nikâh ettikleri nisâ sizin için helâl olmayıp fakat bunlardan fevt ü sebkat edenler helâldir. Eğer sizin için anları nikâh mümkün olursa nikâh edin. Ya'nî fevt ü sebkat edenlerden gayrısı sizin için helâl olmayıp fevt olanlarının dahi nikâhı mümkün değildir,” demek olup garaz muhâle ta'lîk ile tahrîmde mübâlağadır. Ve bu cihetden nâşî bunların cümlesine şâmil olan kadr-i müşterekin⁴ ﴿تَأْكِيدُ الشَّيْءِ بِمَا يُشْبِهُ نَقِيضَهُ﴾ ile tesmiye olunmasını Şârih-i merhûm re'y eylemiştir.

1 Güzelliklerin mimarı, yaraların tabibidirler. Kanları da kuduz hastalığına şifadır. (Vâfir) Beyit için bkz. Merzûkî, *Şerhu Divâni'l-Hamâse*, IV, 1162.

2) **Te'kîdü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemm**

3 “Geçmişte olanlar bir yana, babanızla (veya dedenizle) evlilik yapmış olan kadınlarla evlenmeyin.” (en-Nisâ 4/22)

4 Bir şeyi zıddına benzeyen şeyle tekit etmek.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهُوَ صَرَبَانٍ، أَفْضَلُهُمَا أَنْ يُسْتَنْتَى مِنْ صَفَةِ دَمٍ مُنْفِيَةٍ صَفَةِ مَدْحٍ
لِذَلِكَ بِتَقْدِيرِ دُخُولِهَا فِيهَا كَقَوْلِهِ:

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكُتَائِبِ¹

أَيُّ: إِنْ كَانَ فُلُولُ السَّيْفِ عَيْبًا فَأُثْبِتَ شَيْئًا مِنْهُ عَلَى تَقْدِيرِ كَوْنِهِ مِنْهُ وَهُوَ مُحَالٌ فَهُوَ فِي
الْمَعْنَى تَغْلِيْقٌ بِالْمُحَالِ²)

Ve bunda meşhûr olan iki darb olup ve bu darbeynin efdali, bir şey'den nefy olunan sıfat-ı zemmden o şey' için olan bir sıfat-ı medhin sıfat-ı zemmden duhûlünü farz ile istisnâ olunmasıdır. Ya'nî bir şey'den, evvelâ sıfat-ı zemm nefy olunarak ba'dehû sıfat-ı medhden bir sıfat sıfat-ı zemmden dâhildir deyü farz u takdîr olunup nefy olunan sıfat-ı zemmden istisnâ edilmesidir. Nitekim Nâbîga-i Zübyânî'nin (... وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ ...) kavlinde vâki' olmuşdur. (فُلُولٌ) seyfin haddinde olan küsûr u selmedir. Müfredi (فُلٌ)'dür. (قِرَاعِ الْكُتَائِبِ) mudârebe-i cüyûşdur.

Mefhûm-i Beyt: “Kavm-i memdûhda meâyibden bir şey' olmayıp fakat seyflerinde mudârebe-i cüyûş-i a'dâdan rahne vü inkisârlar vardır,” demek olur.

İmdi, kavm-i memdûhdan nefy olunan sıfat-ı zemm ü meâyib olup bundan sıfat-ı medh ya'nî seyflerinin fülûl olduğu istisnâ olunmuşdur. Murâd “Eğer fülûl-i seyf ayb ise fakat bu ayb anlarda mevcûddur,” demek olarak fülûl-i seyf aybdan olduğu takdîr üzere aybdan bir şey'i isbât etmiş olurdu. Fülûl-i seyf ise şecâatden kinâye olarak meâyibden farz u takdîri muhâl olmasıyla bu cihetle aybdan bir şey' isbâtı³ (حَتَّى يَبْيَضَّ الْقَارُ) ve

1 Nâbîga ez-Zübyânî, *Divân*, s. 32.

2 Bu sanat iki çeşittir. İlki ve daha makbul olanı, (yergi ifade eden lafzın başına olumsuzluk edatı getirmek suretiyle) bir şeyde veya kişide bulunmadığı ifade edilen bir yergi sıfatından sonra istisnâ üslûbuyla (yergiymiş) izlenimi vererek o şeyi veya kişiyi bir kez daha övmektir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Onlarda hiçbir kusur yoktur ama (bir kusurları varsa o da) düşmanla vuruşa vuruşa kılıçlarında çentikler oluşmuş olmasıdır.” (Tavîl) Şâir, “Kılıçlarda çentik bulunması bir kusur ise (evet onlarda bu kusur vardır)” demek istemiş ve çentiklerin kusur olduğunu farz ederek bir şeyi (yani muhataplarda kusurun varlığını) isbât etmiştir. Fakat (kılıçlardaki çentik cesur savaşçılar olmaktan kinâye olduğu için çentikleri kusur saymak) mümkün değildir. O hâlde (kusur üzerinden bir şey isbât etmek *deve iğne deliğinden geçene kadar* örneğinde olduğu gibi) anlam açısından muhale ilişkilendirmektedir.

3 Zift beyaz olana kadar

﴿حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾¹ gibi ma'nâda muhâle ta'likdir. (قَارَ) kîr ya'nî ziftidir. Semm-i hıyât sekab-ı ibre ya'nî iğne deliğidir.

O mâhî eyledim sencîde-i mîzân-ı dikkat kim
Dehân-ı tengine söz sığsa yok hüsnünde noksânı

beytinde dahi sıfat-ı zemm-i menfiyye olan noksân-ı hüsnünden kemâl-i tengî-i dehânını nekâyıysda dâhil olmak farz u takdîriyle sûret-i istisnâda memdûhuna isbât olup bu ise mehâbîbde sıfat-ı memdûhanın en güzîdesidir. Şu kadar ki müstesnâ minhin takdîmiyle [188] sûret-i istisnâ zâhir olmadığından, temsilde:

Etdim imrâr-ı nazar esbâb-ı hüsn-i dilbere
Bir kusursuzdur fakat kaddi müşâbih ar'are

beyti daha azhar ve kâide-i Arabiyye'ye evfakdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَالْتَأَكِيدُ فِيهِ مِنْ جِهَةٍ أَنَّهُ كَدَعَوَى الشَّيْءِ بَيِّنَةٍ، وَأَنَّ الْأَضْلَ فِي
الْإِسْتِثْنَاءِ هُوَ الْإِتِّصَالُ، فَذَكَرُ أَدَاتِهِ قَبْلَ ذِكْرِ مَا بَعْدَهَا يُؤْهِمُ إِحْرَاجَ شَيْءٍ مِمَّا قَبْلَهَا، فَإِذَا وَلِيَهَا
صِفَةً مَدْحٍ جَاءَ التَّأَكِيدُ)²

İmdi, bu darbda medhi ve nefy-i sıfat-ı zemmi te'kîd, bir şey'i beyyine ile da'vâ gibi olduğu cihetdendir. Zîrâ matlûbun nakîzi olan (إثباتُ شَيْءٍ) (إثباتُ شَيْءٍ) muhâle ta'lik olunup muhâle ta'lik olunan şey' ise muhâl olmasıyla adem-i ayb sâbit olur. Ve bir de te'kîd şu cihetden mütehakkıktır ki mutlak istisnâda asl olan ittisâldir. Ya'nî müstesnâ minhin istisnâdan sükût olunduğu takdîrde müstesnâ müstesnâ minhde dâhil olacak haysiyyetde olmasıdır. Tâ ki müstesnânın zikri müstesnâyı müstesnâ minh için sâbit olan hükümden ihrâc için ola. Ve istisnâda asâlet-i ittisâl zîrâ usûl-i fıkıhda takrîr olunduğu üzere istisnâ-i munkatı' mecâzdır. Ve istisnâda ittisâl asl olduyrsa imdi edât-ı istisnânın mâba'dinde olan müstesnâ zikrolunmazdan mukaddem zikri, mâba'dinde îrâd olunacak şey'in mâkablinde mezkûr olan şey'den ihrâcını îhâm eder. Ve mâkabl-i edâtta olan şey'den murâd

1 "Deve / halat iğne deliğinden geçmedikçe..." (el- A'râf 7/40)

2 (Bu sanatın mezkûr ilk kısmında) tekit, a) bir şeyi deliliyle birlikte iddia etmek cihetindedir. b) İstisnâda asıl olanın muttasıl istisnâ olması cihetindedir. Şöyle ki istisnâ edatından sonra gelen (müstesnâyı) zikretmeden istisnâ edâtını zikretmek bir şeyin (müstesnânın) edattan önceki unsur (olan müstesnâ minhden) hariç tutulacağı intibâhını verir. Bu nedenle istisnâ edatının peşinden övgü içerikli bir sıfat gelince tekit hâsıl olmuş olur.

müstesnâ minh ve mâba'dinde olan müstesnâdır. Ya'nî garaz-ı mütekellim, kavimde aybdan bir şey' hâsıl olmak üzere nefy etdiği efrâd-ı aybdan bir şey'i nefyden ihrâc ile kavm-i mezkûr için isbât etmektedir deyü sâmiin vehm ü zannına îkâ' u ilkâ eder. (تَوَهَّمْتُ الشَّيْءَ) denilir. (طَنَنْتُهُ وَأَوْهَمْتُهُ غَيْرِي) demektir. Ve bu îhâm üzerine edâtı sıfat-ı medh vely edip ve istisnâ itisâlden inkitâa tahavvül etdiği gibi te'kîd hâsıl olur. Zîrâ bu sûretde medh ale'l-medh olup ve memdûhda isbât edecek sıfat-ı zemm bulamadığı cihetle sıfat-ı medhi istisnâya muzdarr olmuş olduğunu iş'âr eder. Şununla berâber ki bu sûretde kulûb için te'hîz ü hılâbet dahi mevcûddur. Hılâbet, lisân ile hadîadır. Ve (تَأْخِذٌ), damm ile (أُخْذَةٌ)'den olup (أُخْذَةٌ) sihir gibi rukyedir.¹

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّانِي: أَنْ يُبَيَّنَ لِشَيْءٍ صِفَةً مَدْحٍ، وَيَعْتَبَرُ بِأَدَاةِ اسْتِثْنَاءٍ تَلِيهَا صِفَةً مَدْحٍ أُخْرَى لَهُ، نَحْوُ: «أَنَا أَفْضَحُ الْعَرَبِ بَيْدَ أَبِي مِنْ قُرَيْشٍ»²)

Ve te'kîd-i medh bi-mâ yüşbihü'z-zemmden darb-ı sâni; bir şey' için bir sıfat-ı medh zikrolunup ve işbu sıfat-ı medhin şey'-i mezkûr için isbâtına müteâkiben o şey' için sıfat-ı medh-i uhrâyı vely eden edât-ı istisnâ zikrolunmasıdır. Nitekim seyyid-i bedû'l-beyân Kureyşiyü'l-lisân sallallâhu teâlâ aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin hukka-i la'l-i tıraz-güher-i bârânlarından sudûr eden (أَنَا أَفْضَحُ الْعَرَبِ بَيْدَ أَبِي مِنْ قُرَيْشٍ) hadîs-i şerîfnde vâki' olmuşdur. (بَيْدَ), (غَيْرِ), ma'nâsına olup edât-ı istisnâdır. Lâkin merfû' ve mecrûr olmayıp dâimâ mansûb vâki' olur. Ve istisnâ-i muttasilda müsta'mel olmayıp belki ancak bununla inkitâ'da istisnâ olunur.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَضْلُ الْأَسْتِثْنَاءِ فِيهِ أَيْضًا أَنْ يَكُونَ مُنْقَطِعًا لِكِنَّةٍ لَمْ يَقْدَرْ مُتَّصِلًا فَلَا يُفِيدُ التَّأَكِيدَ إِلَّا مِنَ الْوَجْهِ الثَّانِي، وَلِهَذَا كَانَ الْأَوَّلُ أَفْضَلَ)⁴

Ve bu darbda dahi darb-ı evvelde olduğu gibi istisnâda asl ü râcih ve kesîru'l-isti'mâl olan munkatı' olmasıdır. Zîrâ müstesnâ müstesnâ minhde

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 576.

2 İkincisi, bir şey ya da kişi için övgü içerikli bir vasıf zikredilir, ardından istisnâ edatı getirilir. (Muhatap şimdi bir yergi gelecek diye düşünürken) o şeyi ya da kişiyi öven bir sıfat daha getirilir. Örnek: "Ben Arapların en faşihiyim. Üstelik Kureyştenim." Hadis için bkz. Zemahşerî, *el-Fâik fî Garibi'l-Hadis*, I, 141.

3 Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 576-577.

4 Bu kısımda asıl olan da istisnânın munkatı' olmasıdır. Fakat (ilk kısımdaki durumun aksine burada istisnâ başta) muttasıl takdîr edilmemekte ve sonuç olarak istisnâ sadece ikinci cihetten tekit ifade etmektedir. Bu nedenle ilk kısım daha üstün tutulmuştur.

dâhil değildir. Ve bu vechile darbeynde olan istisnâda munkatı' olmağın asâletiyle kelâm-ı Musannif, mutlak istisnâda asâlet-i ittisâle dâir mürûr eden kavline münâfi değildir. Zîrâ mutlak istisnâda hakikat olmasına nazaran ittisâlin kesir u râcih olması istisnâdan bir nev'de inkıtân kesret ü rüchânına gayr-ı muhillidir. Lâkin darb-ı evvel ile beynlerinde şu cihetle bir fark vardır ki bu darbda olan istisnâ-i munkatı' darb-ı evvelde olduğu gibi muttasıl takdîr olunmayıp belki hâli üzere inkıtâ'da bakıdır. Zîrâ bu darbda menfiyye-i âmme olarak sıfat-ı medhin farz-ı duhûlü mümkün olacak sıfat-ı zemm gayr-ı mevcûddur. Ve bu darbda istisnâ muttasıl takdîr olunmadığı cihetle te'kîdi ifâdesi darb-ı evvelde zikrolunan vecheynden yalnız vech-i sâni cihetinden olup vech-i evvel cihetinden ifâde etmez. Zîrâ vech-i evvel istisnânın muttasıl takdîri üzere mebnî olan ta'lik bi'l-muhâle mübtenîdir. Ve bu darbda te'kîd yalnız vech-i sâni cihetinden ve evvelde vecheynden olmasından nâşî darb-ı evvel bundan [189] efdaldır.

Ve ammâ ¹ ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا﴾ kavli-i şerîfi darb-ı evvele muhtemel olarak selâmın lağvde takdîr-i duhûlüyle iki vechden müfid-i te'kîd olur. Ve darb-ı sâni den olması dahi muhtemeldir ki selâmın lağvde duhûlü takdîr olunmayarak istisnâ aslından munkatı' olur. Ve bir vech-i âhara dahi muhtemel olup şöyle ki istisnâ hakikaten muttasıl olmasıdır. Zîrâ selâmın ma'nâsı selâmetle duâ olup ehl-i cennet ise va'd-i ilâhî ile kendileri için husûl-i selâmet maktûun bih olarak işbu duâdan müstağnî olmasıyla eğer bunda olan fâide-i ikrâm mevcûd olmasa zâhiri lağv u fuzûl-i kelâm kabîlinden olur. Bu hâlde kelâm ke-enne ² ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا هَذَا النَّوْعَ مِنْ لُغْوِ الْعَرَبِ﴾ takdîrinde olmuş olur.

Ve ³ ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهَا إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا سَلَامًا﴾ kavli-i şerîfinin te'kîd-ü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemmden zikri mürûr eden darbeynden her birerlerine hamli mümkün olup lâkin işbu vech-i sâlise ya'nî hakikaten istisnâ-i muttasıla hamli mümkün olamaz. Zîrâ (سَلَامًا) kavillerinin her ne kadar lağv kabîlinden kılınması mümkün olursa da lâkin te'sim kabîlinden kılınması mümkün olamaz. Ma'nâ-yı (تَأْتِي) isme nisbetdir. Ve bir kelâmda

1 "Orada asla boş söz işitmeyecekler; yalnızca sağlık ve esenlik sözleri (duyacaklar)." (Meryem 19/62)

2 Orada ancak bu türden boş söz işitirler.

3 "Orada ne boş konuşmalar duyacaklar ne de günâha götüren bir söz. Sadece 'Selâm (size ey cennet halkı) selâm!' sözlerini (işitecekler)." (el-Vâkıa 56/25-26)

müteaddid zikrolunup da ba'dehû evvelden meselâ وَلَا امْرَأَةٌ وَلَا رَجُلٌ (مَا جَاءَنِي رَجُلٌ وَلَا امْرَأَةٌ وَلَا رَجُلٌ إِلَّا زَيْدًا) gibi istisnâ-i muttasıl ityânı câiz olmayıp fakat zikrolunan müteaddidin birinden ya'nî meselâ racülünden muttasıl irâde olunduğu hinde racülü te'hîr ederek (مَا جَاءَنِي امْرَأَةٌ وَلَا رَجُلٌ إِلَّا زَيْدًا)¹ denilmek vâcib olur. Nazm-ı mezkûrde ise lağv te'sîmden mukaddem olarak ﴿إِلَّا قِيَلًا سَلَامًا﴾ kavlinin hakikaten istisnâ-i muttasıla hamli câiz olamaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ ضَرَبْتُ آخِرُ، نَحْوُ: ﴿وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا﴾)²

Ve te'kîdül-medh bimâ yüşbihü'z-zemmden bir darb-ı âhar olup bu da istisnâ-i müferrağ olarak ityân olunup ve âmil, kendisinde ma'nâ-yı zemm olan şey'den ve müstesnâ, kendisinde ma'nâ-yı medh olan şey'den olmasıdır. Nitekim ﴿وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا﴾ nazm-ı celilinde vâki' olmuştur. Mefhûm-i celîli: "Bizden bir şey'i ta'yîb etmezsin illâ menâkıb u mefâhirin küllisine asl ü esâs olan î mân bi-âyâtihî teâlâyı ta'yîb edersin," demek olur. Yukâlu: ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ لَكُمْ مِنْهُ نَفْسٌ مِنْهُ وَانْتَقَمَ، إِذَا عَايَبَهُ وَكَرِهَهُ﴾³ ve ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ لَكُمْ مِنْهُ نَفْسٌ مِنْهُ وَانْتَقَمَ، إِذَا عَايَبَهُ وَكَرِهَهُ﴾⁴ kavli-i şerîfi dahi bunun üzerinedir. Zîrâ bu nazm-ı celilde istifhâm inkâr için olup nefy ma'nâsına olur. Ve bu darb, vecheynden ifâde-i te'kîdde darb-ı evvel gibidir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْأَسْتِدْرَاكُ فِي هَذَا الْبَابِ كَالْأَسْتِثْنَاءِ كَمَا فِي قَوْلِهِ:

هُوَ الْبُدْرُ إِلَّا أَنَّهُ الْبَحْرُ زَاخِرًا سِوَى أَنَّهُ الصِّرَعَامُ لِكَيْتَهُ الْوَبْلُ)⁵

Ve işbu te'kîdül-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemm bâbında istidrâk dahi ifâde-i murâdda istisnâ gibidir. Ve istidrâke dâll olan (لِكِنَّ) lafzıdır. Nitekim Ebü'l-Fazl Bediüzzamân-ı Hemedânî'nin Halef bin Ahmed-i Sicistânî'yi medhde nazmetmiş olduğu (... هُوَ الْبُدْرُ إِلَّا أَنَّهُ...) kavlinde vâki' olmuştur. Bahr-i zâhir, bahr-i mümteli' ü mürtefi'dir. (صِرَعَامٌ) eseddir. (وَبْلُ), (يَبْدُ) 'ün cem'i olup matar-ı şediddir.⁶ (إِلَّا أَنَّهُ) ve (سِوَى أَنَّهُ) kavilleri (يَبْدُ)

1 Bana Zeyd dışında bir erkek veya bir kadın gelmedi.

2 Bu sanatın bir kısmı daha vardır. Örnek: "Sen ancak Rabbimizin âyetlerine inandık diye bizden böylesine nefret ediyorsun." (el-A'râf 7/126)

3 Birini ayıplayıp kerih gördüğünde (تَنْقَمُ مِنْهُ) ve (تَنْقَمُ) denilir.

4 "De ki: Ey Ehl-i Kitâb! Siz bizden, Allah'a î mân ettiğimiz ve bize indirilene inandığımız için mi böylesine nefret ediyorsunuz?" (el-Maide 5/59)

5 İstidrâk de bu sanat bağlamında istisnâ gibidir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "O, (güzellikte) dolunaydır. Fakat (ilimde) taşkın bir deryadır. Şu da var ki (cesarette) aslandır. Lâkin (cömertlikte) sağanak yağmurdur." (Tavil) Beyit için bkz. Bediüzzamân el-Hemedânî, *Divân*, s. 120.

6 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 577.

(وَلَكِنَّهُ الْوَيْلُ) kavli istidrâk olup istisnâdan darb-ı mezkûrun ifâde ettiği şey'i ya'nî te'kîd-i medhi ifâde eder. Zîrâ darb-ı mezkûrde istisnâ munkatı' olup ve bunda olan (إِلَّا), (لَكِنَّ) ma'nâsınadır.

Te'kîdü'z-Zemm bi-mâ Yüşbihü'l-Medh

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «تَأْكِيدُ الدَّمِّ بِمَا يُشْبِهُ الْمَدْحَ» وَهُوَ صَرِيحٌ: أَخَذَهُمَا أَنْ يُسْتَشْتَى مِنْ صِفَةِ مَدْحٍ مَنفِيَّةٍ عَنِ الشَّيْءِ صِفَةً دَمٌّ لَهُ بِتَقْدِيرِ دُخُولِهَا فِيهَا كَقَوْلِكَ: «فُلَانٌ لَا خَيْرَ فِيهِ إِلَّا أَنَّهُ يُسِيءُ إِلَى مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهِ»)¹

Ve ma'nevîden birisi te'kîdü'z-zemm bi-mâ yüşbihü'l-medh olup bu da iki darbdır. Darb-ı evvel, bir şey'den menfî olan sıfat-ı medhden sıfat-ı medhde duhûlünü takdîr ile o şey' için olan bir sıfat-ı zemmi istisnâdır. Meselâ (فُلَانٌ لَا خَيْرَ فِيهِ) deyip fülândan sıfat-ı medh olan hayrı nefy ile ba'dehû muhsine isâet sıfat-ı zemmiyesinin sıfat-ı medhde duhûlünü farz u takdîr ile sıfat-ı medh-i menfiden istisnâ ederek (إِلَّا أَنَّهُ يُسِيءُ إِلَى مَنْ أَحْسَنَ إِلَى مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهِ) dersin.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَتَأْنِيهِمَا أَنْ يُبَيَّنَ لِلشَّيْءِ صِفَةً دَمٌّ، وَيُعَقَّبُ بِأَدَاةِ اسْتِثْنَاءٍ تَلِيهَا صِفَةً دَمٌّ أُخْرَى كَقَوْلِكَ: «فُلَانٌ فَاسِقٌ إِلَّا أَنَّهُ جَاهِلٌ»، وَتَحْقِيقُهَا عَلَى قِيَاسِ مَا مَرَّ)²

Ve ikincisi; bir şey' için bir sıfat-ı zemm isbât olunup sıfat-ı zemmi-âharın vely eylediği edât-ı istisnâ ile ta'kîb [190] olunmasıdır. Meselâ (فُلَانٌ) (فُلَانٌ) denilip fülân için sıfat-ı zemîme-i fisk isbât olunduktan sonra sıfat-ı zemîme-i cehlin vely eylediği edât-ı istisnâ ile ta'kîb olunarak (إِلَّا أَنَّهُ جَاهِلٌ) dersin. Ve bunun tahkîki, te'kîdü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemm bâbında mürûr eden tahkîkâtdan müstebân olur.

Ve işbu te'kîdü'z-zemm bi-mâ yüşbihü'l-medh bâbından darb-ı âhar ya'nî istisnâ-i müferrağ dahi gelir. (لَا يُسْتَحْسَنُ مِنْهُ إِلَّا جَهْلُهُ)³ gibi. Ve bunda istidrâk bâb-ı mezkûr gibi istisnâ menzilesindedir. (هُوَ جَاهِلٌ لَكِنَّهُ فَاسِقٌ) gibi.

1 23) **Te'kîdü'z-zemm bi-mâ yüşbihü'l-medh:** Bu sanat da iki kısımdır. Birincisi, (övgü ifade eden lafzın başına olumsuzluk edatı getirmek suretiyle) bir şeyde veya kişide bulunmadığı ifade edilen bir övgü sıfatından sonra istisnâ üslûbuyla (övgüyümü) izlenimi vererek o şeyi veya kişiyi bir kez daha yermektir. Örnek: "Falanca kişide hiçbir hayır yoktur. Fakat kendisine iyilik edene kötülük eder."

2 İkincisi, bir şey ya da kişi için yergi içerikli bir vasf zikredilir, ardından istisnâ edatı getirilir. (Muhatap şimdi bir övgü gelecek diye düşünürken) o şeyi ya da kişiyi yeren bir sıfat daha getirilir. Örnek: "Falanca kişi fâsıktır. Ancak bir de câhildir." Bu anlatılanların tahkîki bir önceki sanata kıyas edilerek anlaşılabilir.

3 Onun ancak cehâleti güzel görülür.

İstibâ'

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْإِسْتِبَاءُ» وَهُوَ الْمَدْحُ بِشَيْءٍ عَلَى وَجْهِ يَسْتَبِيعُ الْمَدْحَ بِشَيْءٍ آخَرَ كَقَوْلِهِ:

نَهَبْتُ مِنَ الْأَعْمَارِ مَا لَوْ حَوَيْتُهُ لَهَيْتَتِ الدُّنْيَا بِأَنَّكَ خَالِدٌ¹

مَدْحُهُ بِالنَّهْيَةِ فِي الشَّجَاعَةِ عَلَى وَجْهِ يَسْتَبِيعُ مَدْحَهُ بِكَوْنِهِ سَبَبًا لِصَلَاحِ الدُّنْيَا وَنِظَامِهَا، وَفِيهِ أَنَّهُ نَهَبَ الْأَعْمَارَ دُونَ الْأَمْوَالِ، وَأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ ظَالِمًا فِي قَتْلِهِمْ²

Ma'nevîden birisi de beyne't-tâeyn "bâ"-i muvahhade ile istitbâ'dır. Bu da bir şey' ile bir vech üzere medhdir ki şey'-i âhar ile medhi istitbâ' u istizhâr eder. Nitekim Ebû't-Tayyib-i Mütenebbî'nin (...نَهَبْتُ مِنَ الْأَعْمَارِ...) kavlinde vâki' olmuşdur. (نَهَبْتُ), (عَارَةً) ve (حَوَيْتُهُ), (جَمَعْتُهُ) ma'nâsınadır. Mefhûmu: "Ömrlerden o mikdâr nehb ü gâret etdin ki eğer anı cem' u ihtivâ etmiş olsa idin dünyâ muhalled olmaklığınla tehnie olunurdu," demekdir. Bu beyt ile memdûhu şecâatde derece-i nihâyetde olmasıyla medh eylemişdir. Zîrâ maktûlleri, eğer memdûh ömrlere vâris olsa dünyâda hulûdünü mûcib olacağı haysiyette kesîr olması fart-ı şecâati müstelzimdir. Ve bu medh bir vech üzere vâki' olmuşdur ki dünyânın salâh u nizâmına sebep olmasıyla medhini istitbâ' eylemişdir. Şöyle ki hulûd-i memdûh ile dünyâyı mühennee kılmışdır. Zîrâ bir kimseyi fâidesiz şey' ile tehniye bir ma'nâ yokdur.

Ve eimme-i nahvden Ali bin İsâ er-Rebeî demişdir ki: "Bu beytde medhden iki vech-i âhar dahi olup birisi, memdûhun nehb-i a'mâr edip emvâli nehb etmemesidir. Bu ise ulüv-i himmetden inbâ eder. Ve ikincisi, maktûllerinin katlinde zâlim olmamasıdır. Zîrâ onların katliyle ancak dünyâ ve ehlinin salâhını kasetmesidir. Zîrâ dünyâyı tehniye, ehlini tehniyedir. Ve eğer maktûlînin katlinde zulüm olmak lâzım gelse memdûhun hulûdüyle ehl-i dünyâ için sürûr olmazdı."

1 Mütenebbî, *Divân*, s. 321.

2 **24) İstibâ'**: Bir kişiyi, kendisini bir diğer şeyle övmeyi netice verecek şekilde övmektir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "O kadar çok can aldın ki (ey Seyfûddeve), o ömürleri kendi ömrüne katabilseydin, ebediyet kazanman sebebiyle dünya kesinlikle tebrik edilirdi." (Tavil) Şâir memdûhunu son derece cesur olmakla övmüştür. Bu övgüyü de dünyanın salâh ve nizâmına vesile olmakla övmeyi netice verecek şekilde yapmıştır. Beyitte (ayrıca şu iki açıdan övgü de) söz konusudur. a) (Seyfûddeve) malları değil canları almaktadır (bu da yüksek karakterli biri olduğunu gösterir.) b) Onları öldürmekle zalim olmamıştır (zira dünyanın ve insanların iyiliği için yapmıştır.)

İdmâc

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْإِدْمَاحُ»، وَهُوَ أَنْ يُضْمَنَّ كَلَامٌ سَبَقَ لِمَعْنَى مَعْنَى آخَرَ)¹

(أَدْمَجَ الشَّيْءَ فِي) kavli, mef'ûl-i evvele isnâd olunan (يُضْمَنَّ) için mef'ûl-i sâni olarak mansûbdur. Ya'nî ma'nevîden birisi de idmâcdır. فِي (أَدْمَجَ الشَّيْءَ فِي) (الثُّوبِ) derler. “O şey’i sevde leff eyledi,” demektir. “İdmâc”, medh veya gayrısından bir ma'nâ için sevk olunan kelâm ma'nâ-yı âharı mutazammın kılınmasıdır. Ve bu ma'nâ-yı sâni musarrahun bih olmayıp ve kelâmda, kelâm bu ma'nâ için sevk olunduğunu iş'âr edecek bir şey' olmaması vâ-cibdir. İmdi, ba'zıların [Ubeydullâh bin Abdullâh bin Tâhir nâm şâirin]:

أَبِي دَهْرُنَا إِسْعَافَنَا فِي نُفُوسِنَا وَأَسْعَفَنَا فِيمَنْ نُحِبُّ وَنُكْرِمُ
فَقُلْتُ لَهُ: نُعْمَاكَ فِيهِمْ أَتَمَّهَا وَدَعَّ أَمْرَنَا إِنَّ الْمُهَيْمَ الْمُقَدَّمُ²

kavlinde “Şâir şekvâ-yı zamânı idmâc eyledi,” deyü kavilleri sehvdır. Zîrâ bunda şikâyet (أَبِي دَهْرُنَا إِسْعَافَنَا فِي نُفُوسِنَا) kavliyle musarraha olup ne keyfiyyetde müdmece olur ve eğer tehniye müdmededir denilse kabûle akrebdır. Zîrâ (فَقُلْتُ لَهُ: نُعْمَاكَ فِيهِمْ أَتَمَّهَا) kavli memdûh için duâ olup tehniyeyi mutazammındır. (نُعْمَا) damm-ı “nûn” ve kasr ile *ni'met* ma'nâsına olup fethi takdîrde memdûd olur.

Mefhûm-i Beyt: “Zamânımız bizim hâcetimizi kazâdan nefsimizde ibâ vü imtinâ' edip mahabbet ü i'zâz etdiğimiziz zât hakkında bize is'âf eyledi. Ya'nî bizi kendi hâcetimizi kazâ ile mesrûr etmeyip fakat sevdiğimiziz ve ehillâsında bulunduğumuz zâtın mesrûriyetiyle mesrûr eyledi. Bu cihetden nâşî ben de zamâna dedim ki: Anların hakkında ni'metini itmâm edip bizim emrimizi terk eyle. Zîrâ onların husûl-i emeli indimizde bizim makâsıdımızın husûlünden ziyâde mültezem ü mühim olup ve emr-i mühim mukaddemdir. Ya'nî hakk-ı tekaddümü vardır,” demek olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَهُوَ أَعْمٌ مِنَ الْأَشْتِيَاعِ لِشُمُولِهِ الْمَدْحِ وَعَبِيرُهُ)³

- 1 **25) İdmâc:** (Övgü ya da başka) bir mânâ için sevk edilmiş kelâma bir diğer mânâ daha katmaktadır.
- 2 Zamanımız bize bizzat yardım etmekten geri durdu (ama) sevdiğimiziz ve ikramda bulunduğumuz kimselerin yüzüne güldü. Ben de ona hitaben dedim ki: Sen (yeter ki) dostlarımıza olan nimetlerini tamamlamla (ey zaman!) Bizi kendi hâlimize bıraksan da (hiç mahzuru yok.) Zira (daha) mühim olan şeyin öncelik hakkı vardır. (Tavil) Beyitler için bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, VII, 136.
- 3 Hem övgüyü hem de başka mânâları içerdiği için idmâc (övgüye has olan) istitbâ'dan daha kapsamlıdır.

İmdi, idmâc istitbâ'dan eammdır. Zîrâ idmâc medh ve gayrisına şâmil olup istitbâ' medhe hâssdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

أَقْلَبُ فِيهِ أَجْفَانِي كَأَنِّي
أَعْدُ بِهَا عَلَى الدَّهْرِ الدُّنُوبًا¹
فِيَّئُهُ ضَمَنَّ وَصَفَ اللَّيْلِ بِالطُّوْلِ الشِّكَايَةَ مِنَ الدَّهْرِ)²

Nitekim Ebü't-Tayyib-i Mütenebbî'nin işbu (...أَقْلَبُ فِيهِ...) beytinde vâki' olmuşdur. (فِيهِ), (فِي ذَلِكَ اللَّيْلِ), demekdir. [191] (أَعْدُ بِهَا) zamîri (أَجْفَانُ)'a râci' olup (أَجْفَانُ), (جَفْنُ)'ün cem'i olup aynın a'lâ ve esfelden gitâsı ya'nî göz *kapacağı* ma'nâsındır. Ya'nî "Leyl-i mezkûrde ecfânımı kesret-i taklîb ü tahrîkimden için ke-enne dehr üzere zünûbunu ta'dâd ederdim," demek olur. İmdi, bu beytde Mütenebbî, tûl ile leylin vasfına dehrden şikâyeti mutazammın kılmışdır.

Ve Musannif, ta'rîfde olan (مَعْنَى آخَرَ) kavliyle cins-i ma'nâ murâd edip vâhid ve ekserden eammdır. Vâhîde misâl beyt-i mezkûr olup eksere misâl İbn-i Nübâte'nin:

وَلَا بُدَّ لِي مِنْ جَهْلَةٍ فِي وَصَالِهِ
فَمَنْ لِي بِخَلِّ أَوْدِعَ الْجَلْمَ عِنْدَهُ³

kavlidir. Cehli hilm ile mukâbelesi zîrâ cehl tîş ü hiffet ve terk-i vakârı müstelzim olur.⁴ (خَلُّ) kesr u damm-ı "hâ" ile *dost ve sadik* ma'nâsındır. Ya'nî "Benim-çün tahsîl-i visâl-i mahbûbda muktezâ-yı akldan ferâgat ve mûcib-i cehl üzere hareketle terk-i vakâr ve müdârât-ı rukabâ ve şedâid-i mukâsât ü ihânâta rızâ emsâli ef'âl-i ceheleden olan şey'lere⁵ tahammülden lâzım olmasıyla bana sadîk-ı hâlis olacak kim vardır ki anın indinde hilm ü aklımı vedâa edeyim," demekdir.

1 Mütenebbî, *Divân*, s. 193-194.

2 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Ben bu gece (uykusuzluktan) göz kapaklarımı açıp açıp kapıyorum; sanki (göz kapaklarımı açma kapayma) zamana günahlarını (bir bir) sayıyorum." (Vâfir) Şâir gecenin uzunluğunu anlatırken içine zamana dâir şikâyetini de katmıştır.

3 Ona kavuşmak için bana bir tür kabalık lâzım. Var mıdır (emaneti koruyacak sadîk) bir dost, ona (üzerine titrediğim bu) yumuşak huyluluğumu emanet bırakayım? (Tavîl) Beyit için bkz. İbn Nübâte es-Sa'dî, *Divân*, I, 338.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 459.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 578.

İmdi, şâir-i merkûm zikr-i vasf-ı mahbûbda kendisinin halîm olmaklığıyla fahrını idmâc eylemiştir. Zîrâ hilmini îdâ'a sâlih bir halîlin vücûdundan istifhâmı, hilmiyle fahrından kinâyedir. Ve hilmiyle fahrına, tegayyür-i ihvân cihetiyle şekvâ-yı zamânı mutazammın kılmıştır. Zîrâ ihvândan îdâ'-ı hilme şâyân ü sâlih bir kimse kalmadığına tenbîh için istifhâmı mahrec-i inkârda ihrâc eylemiştir. Ve bununla kendisinin müfârakat-i hilme ebeden azîmet etmeyip lâkin visâl-i mahbûbu murâd ederek bu ise hilme münâfi olan cehle mevkûf olduğundan eğer hilmini îdâ' etmekliğe sâlih bir kimse bulursa çünkü vedâyi' âhiru'l-emr yine sâhibine iâde kılınacağı cihetle şu sırada hilmden müfârakat-i muvakkateye azmetmiş olduğu na tenbîh etmiştir.

Tevcîh / Muhtemilü'z-Zıddeyn

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «التَّوَجِيهُ»، وَهُوَ إِيرَادُ الْكَلَامِ مُحْتَمَلًا لَوْجَهَيْنِ مُخْتَلِفَيْنِ كَقَوْلِ مَنْ قَالَ لِأَعْوَزَ: «لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءً»)¹

Ma'nevîden birisi de tevcîhdir. *Muhtemilü'z-zıddeyn* dahi tesmiye olunur. Bu da kelâmı vecheyn-i muhtelifeyne muhtemel olarak îrâd eylemektedir. Nitekim Amr isminde olan bir hayyât-ı a'ver hakkında Beşşâr'ın:

حَاطَ لِي عَمْرُو قَبَاءً لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءً²

kavlinde vâki' olmuştur. Zîrâ bu kelâm, Amr-ı a'ver-i hayyâtın Beşşâr için dikdiği kabâdan Beşşâr memnûn olup ayn-ı a'verinin sıhhatini temennî olmaklığı muhtemel olup bu sûrette medh ve temennî-i hayr olur. Ve hıyâtar-i kabâdan memnûn olmayıp öbür gözü dahi darîr olarak bütün bütüne körlüğünü temennî olmasına dahi muhtemel olup bu sûrette zemm ve temennî-i zarar olur. Âhir-i beyt:

فُلْتُ شِعْرًا لَيْسَ يُدْرَى أَمْدِيحُ أَمْ هَجَاءُ

olup mefhûmu “Medh u hicve muhtemel bir beyt söyledim. Murâd hangisi olduğu bilinemez,” demektir.

- 1 **26) Tevcîh:** Kelâmı (hem olumlu hem olumsuz) iki farklı anlama gelebilecek şekilde kurgulamaktır. Bir gözü görmeyen birine söylenen şu mısra buna örnektir: “...Keşke onun iki gözü de aynı olsaydı!” (Meczû Remel)
- 2 Amr bana bir elbise dikti. Keşke onun iki gözü de aynı olsaydı! (Meczû Remel) Krş: Beşşâr b. Bürd, *Divân*, IV, 9.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (قَالَ السَّكَّاكِيُّ: وَمِنْهُ مُتَشَابِهَاتُ الْقُرْآنِ بِإِعْتِبَارٍ)¹

Sekkâkî merhûm müteşâbihât-ı Kur'ân-ı Mübîn'in dahi bir i'tibâr ile tevcihden olmasına kâil olmuştur. Ve bu i'tibâr müteşâbihâtın vecheyn-i muhtelifeyne ihtimâlidir. Meselâ ² ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾ kavli şerîfi, mecî-i Rabb ve mecî-i emre muhtemel olup ehadühümâyâ delâlet edecek karîne yokdur. Ve bu cihetle tevriyede dâhil değildir. Ve tevcihin müteşâbihâtdan tefâruku i'tibâr-ı âhar iledir ki bu da tevcihde istivâ-i ihtimâleyn vâcib olup ve müteşâbihâtda ehad-i ma'neyeyn karîb ve âhar baîd olmasıdır. Meselâ nazm-ı mezkûrde mecî-i Rabb ma'nâ-yı karîb ve mecî-i emr baîd olup lâkin hakk-ı ilâhîde mecî' mümteni' olmasıyla sâni müteayyindir. Ve bundan için Sekkâkî kendisi ekser-i müteşâbihât-ı Kur'ân tevriye ve ihâm kabîlinden idüğe kâil olmuştur.³ Ve bir de müteşâbihâtda ma'neyeynin, ehadühümâ medh ve âhar zemm olmak gibi mütezâddeyn olmaları vâcib olmayıp tevcihde ise bunun vücûbu vech-i müfârakat olması câizdir.⁴

Hezl

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْهَزْلُ» الَّذِي يُرَادُ بِهِ الْجِدُّ كَقَوْلِهِ:

إِذَا مَا تَمِيمِي أَتَاكَ مُفَاجِرًا فَقُلْ عَدِّ عَنِّ ذَا كَيْفِ أَخْلُكَ لِلضَّبِّ)⁵

Ve ma'nevîden birisi, kendisiyle cidd murâd olunan hezldir. Ya'nî kelâm alâ sebîl'l-mutâyêbe zikrolunup ve bundan fi'l-hakîka sahîh olan ma'nâ kasdolunur.⁶ Nitekim şâirin (... إِذَا مَا تَمِيمِي) kavlinde vâki' olmuştur. Bu beyt Ebû Nüvâs'ın Temîmî'yi hicvelediği kasidesinden olup Temîmî'den ekl-i dabbî suâlde ma'nâ-yı istihzâ olup ve hakîkati teemmül olursa ciddir. Zîrâ kabîle-i Temîm dabbî çok yiyip ve bununla ta'yîr u mezemmet olunurlar. (عَدِّ), (تَجَاوَزُ) ya'nî "İftihârdan vazgeç," [192] demektir. (ضَبِّ) *keler* dedikleri hayvândır.

1 Sekkâkî şöyle demiştir: Kur'ân'ın müteşâbihâtı da bir açıdan bu sanatın kapsamına dâhildir.

2 "Rabbin geldi." (el-Fecr 89/22)

3 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 537.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 578.

5 **27) Hezl:** Manevî sanatardan bir diğeri, maksadı ciddi olan şakadır. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Temîmli biri sana övünerek gelirse de ki ona: Geç bunu (kardeş.) keleri / kertenkeleyi nasıl yiyorsun (sen onu anlat!)" (Tavîl) Beyit için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 510.

6 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 459.

Ve işbu kendisiyle cidd murâd olunan hezl ile tehekküm beyninde ba'zı kütüb-i bediyyede beyân olunan fark-ı latîf, zâhir-i tehekküm cidd ve bâtını hezl olup bu nev' bi'l-aks olmasıyladır.

Tecâhül-i Ârif

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «تَجَاهُلُ الْعَارِفِ»، وَهُوَ كَمَا سَمَّاهُ السَّكَّاكِيَّ «سَوَاقُ الْمَعْلُومِ مَسَاقٍ غَيْرِهِ لِنُكْتَةِ» كَالْتَوْبِيخِ فِي قَوْلِ الْخَارِجِيَّةِ:

أَيَا شَجَرَ الْخَابُورِ مَا لَكَ مُورِقًا كَأَنَّكَ لَمْ تَجْزَعْ عَلَى ابْنِ طَرِيفٍ¹

Ma'nevîden birisi de tecâhül-i ârifdir. Ve bu da ma'lûmu li-nüktetin gayr-ı ma'lûm mesâkına sevk etmektir. Sekkâkî rahimehullâhu teâlâ bu kısma *sevku'l-ma'lûm mesâka gayrihî li-nüktetin* tesmiye etmişdir ki ma'nâsına muvâfıktır. Ve “Kelâmullâhda vürûdünden için tecâhül ile tesmiyesini sevmem,”² demişdir. Ve bunda olan nükte tevbîh emsâlidir. Nitekim Leylâ bint Tarîf-i Şeybânî'nin, Yezîd karındaşını katlettiğinde nazmeylediği kasîde-i mersiyesinden olan (...أَيَا شَجَرَ الْخَابُورِ...) kavlinde vâki' olmuştur. Hâbûr, Diyarbekir nevâhisindedir. (أَوْزَقَ الشَّجَرِ)³, (مُورِقٌ) kavillerinden olup (صَارَ ذَا وَرَقٍ) demektir. (مَا لَكَ) kavlinde olan “kâf”dan hâl olup (مَا وَقَعَ لَكَ حَالَ كَوْنِكَ ذَا وَرَقٍ) mefhûmundadır. İmdi, Leylâ bint Tarîf, şecerin İbn-i Tarîf üzere adem-i hüzn ü cezânı bilirse de lâkin tecâhül edip şekk üzere dâll olan (كَأَنَّ) lafzını isti'mâl etmişdir.⁴ Murâd li-ecli'l-mübâlağa şeceri tevbîhidir. Ya'nî İbn-i Tarîf'in eser-i hüznü cemâdâtta zâhir olmasını iddiâ tarikiyle şecerde adem-i zuhûrundan için tevbîh kasdeylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْمُبَالَغَةُ فِي الْمَدْحِ:

أَلْمُعْ بَزِقِ سَرَى أَمْ صَوءٌ مُصْبَاح أَمْ ائْتِسَامَتُهَا بِالْمُنْظَرِ الصَّاحِي)⁵

1 28) **Tecâhül-i Ârif:** Sekkâkî'nin *sevku'l-ma'lûm mesâka gayrihî li-nüktetin* şeklinde isimlendirdiği gibi, bilinen bir şeyi kınama vb. bir nükteye binâen bilinmeyen konumunda göstermek (yani bilmezden gelmektir.) Bir Hâricî kadının şu beytinde olduğu gibi: “Ey Hâbûr beldesinin ağacı! Ne oluyor sana da İbn Tarîf'e hiç üzülmemişsin gibi yaprakların öylece duruyor?” (Tavil) Beyit için bkz. Beşîr Yemût, *Şâ'irâtü'l-Arab*, s. 160.

2 Sekkâkî, *el-Mifhâh*, s. 537.

3 Ağaç yaprağa durdu.

4 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu ibarenin tercümede karşılığı yoktur: (وَبِهَذَا يَغْلَمُ أَنْ لَيْسَ يَجِبُ فِي: «كَأَنَّ» أَنْ يَكُونَ لِلشَّيْءِ، بَلْ قَدْ يُسْتَعْمَلُ فِي مَقَامِ الشَّكِّ فِي الْحُكْمِ) bkz. *el-Mutavvel*, IV, 179-180. **Türkçesi:** “Buradan anlaşılıyor ki (كَأَنَّ) harfinin teşbih için kullanılması zorunlu olmayıp hükümde şiphe makâmında da kullanılabilir.”

5 Tecâhül-i ârifin nüktelerinden biri de övgüde mübâlağadır: “(Şu gördüğüm şey, acaba) gece çakan şimşek parıltısı mı, lamba ışığı mı yoksa onun görünen yüzünün tebsümü mü?” (Basîf) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, I, 442.

Ve tecâhül-i ârifde mu'teber olan nikâtdan biri dahi medhde mübâ-lağadır. Nitekim Buhtürî'nin (أَلْمُعُ بَزِقِ سَرَى...) kavlinde vâki' olmuştur. Mahbûbenin tebessümünde mübâlağa edip ibtisâme-i mahbûbe ile lem'-i berk ve dav'-i misbâh beynini fark etmemiştir. (سَرَى), (ظَهَرَ) ma'nâsınadır. Ve bu bâbda lisân-ı Türki'den:

Aceb aks-i ruhun mu eylemiş rûşen bu şeb çarhu
Şerâr-ı sîneden yanmış mı yoksa hırmen-i encüm

beyt-i latîfi dahi şâyân-ı îrâd görünmüştür.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْ فِي الدَّمِّ فِي قَوْلِهِ:

وَمَا أَذْرِي وَسَوْفَ إِخَالُ أَذْرِي أَقْوَمُ آلَ حِصْنِ أُمَّ نِسَاءً¹

Veyâhûd nükte zemmde mübâlağa gibidir. Nitekim Züheyr'in (وَمَا أَذْرِي) (إِخَالُ) harf-i muzâraati kesr eden kavme göre kesr-i hemze ile (أَطْنُ) ma'nâsınadır. Cevherî'de “Kesri, fethden efsahdır. Ve feth, yalnız lûgat-i Benî Esed'dir,”² deyü beyân etmiştir.³ Âl-i Hısn'ın ricâl olduğu ma'lûmu olup lâkin zemmde mübâlağa için tecâhül etmiştir. Ve bunda “kavm” ricâle hâss olduğuna delâlet vardır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْتَدَلُّهُ فِي الْحَبِّ فِي قَوْلِهِ:

تَاللَّهِ يَا ظَنِّيَاتِ الْقَاعِ قُلْنَا لِيَلَايَ مِنْكُنَّ أُمَّ لَيْلَى مِنَ الْبَشَرِ⁴

Dahi nükte, Hüseyin bin Abdullâh'ın veyâhûd Mecnûn'un⁵ (تَاللَّهِ يَا ظَنِّيَاتِ) kavlinde tedellüh gibidir. “Tedellüh”, *tahayyür ü tedehbüş* demektir. (قَاعُ) *arz-ı müstevî* ma'nâsınadır.⁶ Mahabbetde kemâl-i dehş ü tahayyüründen için Leylâ'sı beşer olduğu ma'lûmu iken tecâhül ederek âhûlara “Leylâ anlardan mıdır veyâhûd beşer midir?” deyü suâl eylemiştir.

1 Ya da yergide mübâlağadır. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Hısn âilesi (adam gibi) bir kavim midir yoksa kadınlardan (oluşan bir topluluk mudur) hiç bilemiyorum -kimbilir belki ileride öğrenme imkânım olur!” (Vâfir) Beyit için bkz. Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Divân*, s. 17.

2 Cevherî, *Şihâb*, IV, 1692.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 578.

4 Nükte, aşktan deliye dönmek (tedellüh) de olabilir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Ey ovanın ceylanları! Allah aşkına söyley misiniz bize: Benim Leylâ'm sizden biri mi yoksa Leylâ insan mı?” (Basit)

5 Beyit başka şâirlere de nispet edilmektedir. bkz. Vahdî Efendi, *et-Tensîs*, vr. 80b.

6 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu ibarenin tercümede karşılığı yoktur: «إلى نفسه أُولَا» (في إِضَافَةِ «أَيْلَى» إِلَى نَفْسِهِ أُولَا) bkz. *el-Mutavvel*, IV, 184. **Türkçesi:** “Şâirin *Leylâ* kelimesini ilkin kendine izâfe edip sonrasında açık ismini tasrîh etmesinde, bu ismi anmaktan haz duyduğunu (gösteren psikolojik bir arka plan vardır.)”

Ve etlâl ü rüsûm u menâzile hitâb ve bunlardan istifhâm dahi bu kabîl-
dendir. Nitekim şâirin:

هَلْ الْأَزْمُنُ اللَّاتِي مَضَيْنَ رَوَاجِعَ أَمَنْزَلْتِي مَيِّ سَلَامٍ عَلَيَكُمَا
ثَلَاثُ الْأَثَافِي وَالذِّيَارُ الْبَلَاغِعُ¹ وَهَلْ يَزْجِعُ التَّسْلِيمَ أَوْ يَدْفَعُ الْبِكَا

[kavli] habîbenin şitâ ve sayfa mahsûs olan iki menziline hitâbdır. Hem-
ze nidâ için olup istifhâm inkârîdir. Meyy, ism-i habîbedir. (رَوَاجِعُ),
(رَاجِعَةٌ)ün cem'idir. (يَزْجِعُ), (فَتَحَ) bâbından olarak (رَجَعَ)'dan ma'nâ-
sına olup (التَّسْلِيمِ) nasb ile mef'ûlüdür. Ba'zı nüсахda (أَوْ يَدْفَعُ الْبِكَا) ma-
hallinde (أَوْ يَكْشِفُ الْعَمَى) vâki' olup murâd aşkın ameh ü tahayyürüdür.
(أَثَافِي), (يَكْشِفُ) fi'linin fâilidir. (يَدْفَعُ) ve (يَزْجِعُ), (ثَلَاثُ الْأَثَافِي),
(أَثَافِي)ün cem'i olup taht-ı kıdra vaz' olunarak ateş yakılan taşlardır.
(بَلَاغِعُ), kendisinde bir şey' olmayan arz-ı kafr u hâlîdir.² Ezmine-i mâzi-
yenin adem-i rücûu ve esâfi ve harâbe-zâr redd-i selâm ve def-i bükâya
ve keşf-i hayret-i aşka sâlih olmadığı ma'lûmu olup fakat tahayyüründen
nâşi mahbûbenin menzillerinden suâl ile ma'lûmu olan şey'den tecâhül
etmiştir.

Ve nitekim küffârdan hikâye olarak vârid olan ﴿هَلْ نَدَلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُبَيِّنُكُمْ﴾
﴿هَلْ نَدَلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُبَيِّنُكُمْ﴾ nazm-ı celîlinde olan tahkîr dahi bu
vchile olup küffârdan [193] ba'zısı ba'zısına hitâb ile "racül" ile Cenâb-ı
Nebî aleyhisselâmı kasederek ke-enne racülün mâ olduklarından başka
sûretle Hazret-i Peygamber-i zî şân ma'lûmları olmadığı sûretinde sevk-i
kelâm ile zu'm-i fâsidlerince kasd-ı tahkîr etmişlerdir. Zîrâ Hazret-i nûr-ı
Hüdâ sallallâhu teâlâ aleyhi vesellem, indlerinde şems-i tâbândan azhardır.
Ve nazm-ı celîlde ﴿وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾⁴ kavli-i şerîfnde
olan ta'rîz dahi bu üslûbda olup akvâl-i bülegâda i'tibârât-ı sâire dahi mev-
cûddur.

1 Ey Meyy'in (yazlık ve kışlık) iki evil! İkinize de selâm olsun! Geçip giden zamanlar geri döner mi bir gün? Üç ocak taşı ya da metruk hâneler selâm alırlar mı veya gözyaşlarını dindirebilirler mi? (Tavil) Beyitler için bkz. Zürrümme, *Divân*, II, 1273-1274.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 578; Siyâlkûti, *Hâşîye*, II, 459-460.

3 "Sizler (öldükten ve vücutlarınız) didik didik edilip dağıldıktan sonra yeni bir yaratılışla hayata döneceğinizi iddia eden bir adamı size gösterelim mi?" (Sebe 34/7)

4 "Ya biz (müminler) ya da siz (inkârcılar); ikimizden biri doğru yolda, diğeri ise apaçık bir dalâlet içindedir." (Sebe 34/24)

Kavl-i Bi'l-Mûceb

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْقَوْلُ بِالْمُوجِبِ»، وَهُوَ ضَرْبَانِ: أَحَدُهُمَا أَنْ يَقَعَ صِفَةٌ فِي كَلَامِ الْغَيْرِ كِنَايَةً عَنْ شَيْءٍ أُثْبِتَ لَهُ حُكْمٌ فَتَشَبَّهَتْهُ لِغَيْرِهِ مِنْ غَيْرِ تَعَرُّضٍ لِثُبُوتِهِ لَهُ أَوْ نَفْيِهِ عَنْهُ، نَحْوُ: ﴿يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾¹)

Ma'nevîden birisi de kavl-i bi'l-mûcebdir. Şöyle ki mütekellim, muhâtabın nefy-i maksûduyla berâber mûceb-i kelâmı olan şey'i i'tirâf eder. Bu da ya darb-ı evvelde olduğu vechile muhâtabın menât-ı maksûdunu şey'-i âhârda isbât etmesiyle veyâhûd darb-ı sânde olduğu üzere kelâmında olan lafzını o lafzdan kasdeylediği şey'in gayrısı üzere hamliyle olur.² Bu da iki darb olup evveli şu tarîk üzere olur ki bir kimsenin kelâmında bir şey'den kinâye olarak bir sıfat vâki' olup o şey' için bir hüküm dahi isbât olunmasıyla sen bu kelâma mukâbil îrâd edeceğin kelâmda sıfat-ı mezkûreyi o şey'in gayrısı için isbât eder ve fakat hüküm-i mezkûr o gayra sübût veyâhûd andan intifâsına taarruz etmezsin. Nitekim ﴿يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى (أَعَزُّ) نَازِمِ الْمَدِينَةِ...﴾³ kendi feriklerinden ve (أَذَلُّ) mü'minînden kinâye olarak vâki' olup ve sıfat-ı "eazz" ile meknî anı olan ferikleriyçün Medîne'den ihrâc-ı mü'minîni isbât etmeleriyle Cenâb-ı Bârî teâlâ kelâm-ı münâfikîni redd ile sıfat-ı "izzet"i ferik-ı münâfikînin gayrısı olan Allah ve Resûl ve mü'minîn için isbât edip hüküm-i "ihrâc"ın izzetle mevzûfın olan Allah ve Resûl ve mü'minîn için sübût veyâhûd nefyine taarruz buyrulmamıştır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّانِي حَمْلُ لَفْظٍ وَقَعَ فِي كَلَامِ الْغَيْرِ عَلَى خِلَافِ مَرَادِهِ مِمَّا يَحْتَمِلُهُ بِذِكْرِ مُتَعَلِّقِهِ، كَقَوْلِهِ:

قَالَ: تَقَلَّتْ كَاهِلِي بِالْأَيْدِي³)

قُلْتُ: تَقَلَّتْ إِذْ أُثْبِتُ مَرَارًا

1 29) **Kavl-i bi'l-Mûceb:** Bu sanat iki kısımdır. Birincisi, bir kimsenin kelâmında üzerine bir hüküm bina edilen şeyden kinâye olarak bir sıfatın bulunması, senin de bunu (reddederek), ilgili hükme dair olumlu veya olumsuz bir yorum yapmaksızın- mezkûr sıfatla o kimseden başkasını nitelemendir. Örnek: "Medîne'ye döndüğümüz zaman, üstün (ve şerefli) olan, alçak (ve aşağılık) olanı oradan mutlaka sürüp çıkaracaktır, diyorlar. Oysa asıl üstünlük Allah'a, elçisine ve müminlere aittir." (el-Münâfikûn 63/8)

2 Krş: SİYÂLKÛTÎ, *Hâşîye*, II, 460.

3 İkincisi, başkasının sözünde geçen bir lafzı, müteallıkını zikretmek suretiyle, muhatabın kastının dışındaki muhtemel anlamlarından birine yormaktır. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Dedim: Defalarca gelerek size yük oldum. Dedi: (O nasıl laf! Yük olduysan) ihsanlarınla omzuma yük oldun." (Hafif)

Ve kavli bi'l-mûcebden darb-ı sâni, gayrın kelâmında vâki' olan lafzı zikr-i müte'allıkıyla muhtemel olduğu meâniden hilâf-ı murâdı olan bir ma'nâyâ haml etmektedir. (مِمَّا يَحْتَمِلُ) kavli (خِلَافٌ مُرَادِهِ) den hâldir. (مِمَّا) da (مَا) meâniden ibâret olup (يَحْتَمِلُهُ) zamîr-i müstetiri lafza ve zamîr-i bâriz (مَا)'ya râci'dir. (بِذِكْرِ مُتَعَلِّقِهِ) kavlinde "bâ" "haml"e müte'allık olup zamîr "lafz"a âid-dir. Müte'allıktan murâd, hâl ü mef'ûl ü zarf ve gayrılarıdır. Nitekim İbn-i Haccâc'ın (... نُقِلْتُ: نُقِلْتُ) kavlinde (نُقِلْتُ) lafzı kelâm-ı gayrda vâki' olarak "Sizze bi'd-defeât vürûdumla sıklet ü tahmîl-i zahmet ü mü'net etdim," ma'nâsına olup bu lafzı muhâtab eyâdî ve minen ü niam ile âtıkını teskile haml eylemiştir. (كَاهِلٌ) ve (عَاتِقٌ) ketifeyn beyninde olan mahaldir. Mâba'd-i beyt:

قُلْتُ: طَوَّلْتُ قَالَ: لَا بَلْ تَطَوَّلُ سَتَ وَأَبْرَمْتُ قَالَ: حَبْلٌ وَدَادِي¹

olup (طَوَّلْتُ) kavlinden murâd "İkâmet ü ityânı tatvîl etdim ya'nî meclisi uzattım," demektir. (تَطَوَّلُ) *tefaddul ü in'âm* ma'nâsındır. Ya'nî "Tatvîl-i meclis etmeyip tatavvül ü ihsân etdiniz," demek olur. (وَأَبْرَمْتُ), (وَقُلْتُ): (وَأَبْرَمْتُ) takdîrinde olarak (أَمَلْتُ) ma'nâsındır. Ve (أَبْرَمُ)², (أَحْكَمُ)² ma'nâsına dahi gelir. Murâd-ı kâil "Tûl-i ikâmet ve tekerrür-i mülâzemetle imlâl eyledim," demek olup muhâtab (أَحْكَمْتُ) ma'nâsına haml ile "Habl-i vidâd ü mahabbetimi muhkem kıldın," mefhûmuna sarf-ı kelâm eylemiştir. (قُلْتُ): (قُلْتُ) kavli mâ-nahnu fihimizden olmayıp fakat (أَبْرَمْتُ) kavli yine kavli-bi'l-mûcebdir. Ve ammâ şâirin:

وَإِخْوَانٍ حَسِبْتُهُمْ دُرُوعًا فَكَانُواهَا وَلَكِنْ لِأَعْيَادِي
وَخَلَّتْهُمْ سَهَامًا صَائِبَاتٍ فَكَانُواهَا وَلَكِنْ فِي فُؤَادِي
وَقَالُوا قَدْ صَفَّتْ مِنَّا قُلُوبٌ فَقَدْ صَدَّقُوا وَلَكِنْ عَنِّي وَدَادِي³

kavlinde beyt-i sâlis bu kabîlden olup evvelki beytler buna karîbdir. Zîrâ beyteyn-i evveleynde ma'nâ-yı âhar üzere haml olunan lafzlar kelâm-ı gayrda vâki' olmayıp belki kendi zannında bir ma'nâyâ vâki' olarak bu ma'nânın hilâfına haml eylemiştir. (دُرُوعٌ), (دِرْعٌ)'un cem'i olup *zırh* ma'nâsındır. (صَفَّتْ), (مَالَتْ) müeddâsındadır.

1 Dedim: Çok uzattım. Dedi: Çok uzattın ama ihsanını! Dedim: Bıktırdım. Dedi: Ama sevgi bağma güç verdin. (Hafif)

2 Sağlamlaştırdı.

3 Nice dostlarım vardı ki ben onları kendime zırh bilmiştim. Evet zırh idiler ama düşmanlarıma. Ben onları hedeften şaşmaz birer ok sanmıştım. Evet öyleydiler ama benim kalbimi vurdular on ikiden. Dediler ki: Kalplerimiz arınmış kalplerdir. Haklıydılar ama bana muhabbetten arınmıştı kalpleri. (Vâfir)

Mefhûm-i [194] Beyt: “Anlar bir ihvândır ki ben anları dürû‘ gibi as-hâb-ı hıfz u himâyedendirler kıyâs etdim. Vâkıan anlar da hâmî oldular fakat benim hakkımda olmayıp a‘dâ için hâmî oldular ve ben anları sihâm-ı musîbe kıyâs eyledim. Ve fi‘l-vâki‘ anlar sihâm oldular ise de benim fuâd-ıma sihâm olup kalbimi mecrûh etdiler. Ve anlar kulûbumuz meyl etdi deyü iddiâ ve bu da‘vâlarında sâdık olup lâkin benim vüdd ü mahabbetimden meyl ü i‘râz eylediler,” demekdir.

İttirâd

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْإِطْرَادُ»)، وَهُوَ أَنْ يَأْتِيَ بِأَسْمَاءِ الْمَمْدُوحِ أَوْ غَيْرِهِ أَوْ أَسْمَاءِ آبَائِهِ عَلَى تَرْتِيبِ الْوِلَادَةِ مِنْ غَيْرِ تَكْلُفٍ كَقَوْلِهِ:

إِنْ يَقْتُلُوكَ فَقَدْ ثَلَّتْ عُرُوشُهُمْ بِعُتْبَيَّةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ¹

Ve ma‘nevîden birisi ittirâddır. Bu da memdûh veyâhûd gayrisinin esâmîsini ve esmâ-i âbâsını, sebkinde tekellûf olmayarak tertîb-i vilâdet üzere ityân eylemektir. Ve sebkinde tekellûfden murâd, miyân-ı esmâda ne-sebe dâll olmayan bir lafz ile fasl-ı vukûundan ibârettdir.² Ve buna *ittirâd* tesmiyesi, zîrâ esmâ-i mezkûrenin lisân üzere tahaddür ü cereyânı ittirâd u sühûlet-i insicâm u seylânında mâ-i cârî gibi olduğundan içündür. Nitekim Rebîa'nın (إِنْ يَقْتُلُوكَ فَقَدْ ثَلَّتْ...) kavlinde vâki‘ olmuşdur. (ثَلَّ) *hedm* ma‘nâsına olup (ثَلَّ اللَّهُ عُرُوشَهُمْ) derler.³ (هَدَمَ اللَّهُ مُلْكَهُمْ) ma‘nâsınadır. Ve bir kavmin izz ü şerefi zâhib ve hâlleri müteza‘zî‘ u mütegayyir olsa (قَدْ ثَلَّ) (عُرُوشَهُمْ) derler.

Mefhûm-i Beyt: “Eğer anlar senin katlinle tebeccuh u teferruh ederek bununla mesrûr olurlar ise sen de reîsleri bulunan Uteybe bin Hâris’i katl ile onların izzetinde te‘şîr ve esâs-ı mecd ü ikbâllerini hedm ü tedmîr etdin,” demekdir.

1 **30) İttirâd:** Memdûhun veya bir başkasının ismi ile atalarının isimlerini, araya yabancı bir şey sokmadan kronolojik sıraya göre aktarmaktır. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Onlar sana kıydılarsa (oğlum, üzülme) sen de (onların en kıymetlileri olan) Uteybe b. Hâris b. Hişâm’ı (öldürmeme vesile olarak) ocaklarına ateş düşürdün.” (Kâmil) Ebû Temmâm beytin son kelimesini (شَهَابٍ) olarak kaydetmiştir. bkz. *Divânü'l-Hamâse*, s. 150.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 579.

3 Allah mülklerini yıktı.

Ve mefhar-i enbiyâ aleyhi ekmelüt-tehâyâ efendimiz hazretlerinden mervî olan (الْكَرِيمُ بْنُ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ، يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ) hadîs-i şerîfi dahi işbu ittirâddandır.¹

Ve lehül-hamd; bu makâmda darb-ı ma'nevîde olan kelâm resîde-i hadd-i hitâm olmuştur.

Muhassinât-ı Lafziye

Cinâs

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَمَّا اللَّفْظِيُّ: فَمِنْهُ «الْجِنَاسُ بَيْنَ اللَّفْظَيْنِ»، وَهُوَ تَشَابُهُمَا فِي اللَّفْظِ)²

Ve ammâ kelâmı muhassine olan vücûhdan darb-ı lafzî, bu kitâbda zikrolunan yedidir. İmdi bundan birisi, lafzeyn beyninde cinâsıdır. Bu da lafzeynin birbirine müşâbih olmasıdır. Lafzda teşâbülden murâd, telaffuzda teşâbüh-i lafzîdir. Zîrâ nefsi lafzda teşâbüh-i lafzeyn için bir ma'nâ olmayıp lafzeynin ittihâdını müstelzim olarak cinâs-ı gayr-ı tâmmın hurûcu lâzım gelir.³ İmdi, “telaffuzda müşâbehet” kaydıyla (أَسَدٌ) ile (سَمِعٌ) gibi ma'nâda olan teşâbüh⁴ ve (ضَرَبَ) ve (قَتَلَ) gibi mücerred vezinde olan teşâbüh hurûc eylemiştir. Ve lafzda olan vücûh-i teşâbüh kesîr olup tafsilî gelse gerekir.

Aksâm-ı Cinâs

Ve cinâs iki darb olup birisi cinâs-ı tâmm ve âharı gayr-ı tâmmdır.

Cinâs-ı Tâmm

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالثَّامُّ مِنْهُ أَنْ يَتَّفِقَا فِي أَنْوَاعِ الْحُرُوفِ وَأَعْدَادِهَا وَهَيَأْتِيهَا وَتَرْتِيبِهَا)⁵

Ve cinâs-ı tâmm, lafzeynin envâ' u a'dâd-ı hurûfda ve hurûfun hey'et ü tertibinde müttefik olmalarıdır. İmdi, “elif” ve “bâ” ve “tâ” ve hurûf-i sâire-

1 “Kerîm oğlu kerîm oğlu kerîm oğlu kerîm; Yûsuf b. Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm.” (Buhârî, Enbiyâ 19)

2 **Lafzî Sanatlar: 1) Cinâs:** İki lafzın ses olarak benzeşmesidir.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 460.

4 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu ibarenin tercümede karşılığı yoktur: (أَوْ فِي مُجَرَّدِ عَدَدِ الْحُرُوفِ نَحْوُ: «عَلِمَ» وَ «ضَرَبَ» وَ «عَلِمَ») bcz. *el-Mutavvel*, IV, 193. **Türkçesi:** “(ضَرَبَ) ve (عَلِمَ) gibi sadece harf sayısı açısından benzeşenler...”

5 **Tam Cinâs:** İki lafzın, harflerin türü, sayısı, hey'eti (hareke-sükûn) ve sırası açısından uyumudur.

den her birisi envâ'-ı hurûfdan bir nev'-i âhardır. (فِي أَنْوَاعِ الْحُرُوفِ) kaydıyla (يَمْرُحُ) ve (يَمْرُحُ) emsâli hurûc eder. Zîrâ envâ'-ı hurûf müttefik olmayıp evvelde harf-i sâni "fâ" ve sâni "mîm"dir. Ve "a'dâd-ı hurûfda ittifâkları" kaydıyla (سَاقٌ) ve (مَسَاقٌ) emsâli hurûc eder. Zîrâ sâni "mîm" evvelden zâid olup evvel sülâsi ve sâni rubâidir. Ve "hey'et-i hurûfda ittifâkları" kaydıyla feth ile (بُرْدٌ) ve damm ile (بُرْدٌ) emsâli hurûc eyler. Zîrâ kelimenin hey'eti, hurûfun harekât ü sekenâtı i'tibâriyle hâsıl olan bir keyfiyettir. İmdi, (ضَرْبٌ) ve (قَتْلٌ) kelimeleri harflerinin mugâyeretiyle berâber hey'et-i vâhidede olup mebnî li'l-fâil olan (ضَرْبٌ) ile mebnî li'l-mef'ûl olan (ضَرْبٌ) ittihâd-ı hurûf ile berâber hey'et-i vâhidede değildir. Ve tertîb-i hurûfdan murâd, ba'zı hurûfun ba'zı hurûf üzere takdîm ve ba'zısının ba'zısından te'hîridir. Ve işbu "tertîb-i hurûfda lafzeynin ittifâkı" kaydıyla (فَتْحٌ) ve (حَتْفٌ) emsâli hurûc eder. Zîrâ evvelde "fâ" sadr-ı kelimedede ve sâni "acüzde" ve evvelde "hâ" âhir-i kelimedede ve sâni "sadrda" olup tertîbde müttefik değildirler. Ve işbu kısım-ı tâmmın hüsnü, sûret-i kelime sûret-i îadede iken hüsn-i ifâdesidir.

Cinâs-ı Basît

Cinâs-ı Mümâsil

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِنْ كَانَا مِنْ نَوْعِ كَاسِمَيْنِ، سُمِّيَ «مُمَاثِلًا»، نَحْوُ: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ﴾¹

İmdi, zikrolunan şey'lerin cemûisinde müttefik olan lafzeyn eğer envâ'-ı kelimedden ismeyn veyâhûd fi'leyn veyâhûd harfeyn olmak gibi nev'-i vâhiden olurlar ise [195] *cinâs-ı tâmm-ı mümâsil* tesmiye olunur. Zîrâ temâsül nev'de ittihâddan ibâretdir. Ve bir nev'den olduktan sonra ya müfredeyn olarak efrâdda müttefik olurlar. Nitekim ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ...﴾ kavli-i şerîfide vâki' olmuşdur. Sâat-i ûlâdan murâd kıyâmet ve sâni "den saât-i eyyâmıdan bir saât olup envâ' u a'dâd ü tertîb ü hey'ât-ı hurûfları müttahid olarak ikisi dahi ism ve müfreddir.

1 (Mezkûr dört maddenin tümünde uyumlu olan) iki lafız, meselâ ikisi de isim olacak şekilde, aynı kelime türünden ise buna *cinâs-ı mümâsil* adı verilir. Örnek: "(Diriliş) saati gelip çatdığı gün, günahkârlar (yeryüzünde) çok kısa bir süre kaldıklarına yemin edecekler." (er-Rûm 30/55)

Veyâhûd cem‘ayn olarak cem‘iyyetde müttahid olurlar. Nitekim [Ebû Sa‘d el-Mahzûmî nâm] şâirin:

حَدَقُ الْأَجَالِ آجَالُ وَالْهَوَى لِلْمَرْءِ قَتَالُ¹

kavlinde vâki‘ olmuşdur. (حَدَقُ) sevâd-ı ayndır. (آجَالُ)’den, evvel; kesr ile (إِجْلُ)’ün cem‘i olup (إِجْلُ) bakar-ı vahşîden katî‘ ya‘nî bir bölükdür. Ve sâni, (أَجْلُ)’ün cem‘idir. Ve (أَجْلُ) ile murâd ömrlerin müntehâsıdır.

Mefhûmu: “Katî‘-i bakar-ı vahşîye şebîh olan nisânın uyûnu mevti câlibe olup ve ışk insânı katledici şeydir,” demek olur.²

Veyâhûd lafzeyn ifrâd ve cem‘de muhtelif olurlar. (فُلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ وَطَلَّاعٌ) (فُلَانٌ) gibi. (نَجَادِ)-i evvel müfred ve sâni (نَجْدٌ)’ün cem‘idir ki (نَجْدٌ) arz-ı mürtefi‘dir. Ve Harîrî’nin kırk dördüncü makâme-i *Şiteviyye*’sinde olan:

وَدَا ذِمَامٌ وَقَتٌ بِالْعَهْدِ ذِمَّةٌ وَلَا ذِمَامٌ لَهُ فِي مَذْهَبِ الْعَرَبِ³

kavlinde vâki‘ olmuşdur. (ذِمَامٌ)-ı evvelden murâd hurmetdir. Şârih-i *Makâmât*⁴ (أَيُّ صَاحِبِ عَهْدٍ وَذِمَّةٍ) ile tefsîr etmişdir. Ve sâni *bi’r-i kalîletü’l-mâ’* ma‘nâsına olan (ذِمَّةٌ)’ün cem‘idir. *Zeyl-i Makâmât*’da “mezheb”i “meslek”le beyân edip ve beyân-ı ma‘nâda⁵ (أَيُّ مَا لَهُ آثَارٌ قَلِيلَةٌ الْمَاءِ فِي الْبَدْوِ) demişdir.

Şârih-i merhûm (ذِي ذِمَامٍ) lafzıyla rivâyet edip ve ba‘zı erbâb-ı havâş “Vâv (رُبُّ) ma‘nâsına olarak (وَرُبُّ ذِي ذِمَامٍ) takdîrindedir,”⁶ deyü beyân etmişler ise de galat olup *Makâmât*’da (وَدَا ذِمَامٌ وَقَتٌ) olmak üzere mazbûtdur. Bu beyt, Harîrî’nin bir kasîde-i garîbe-i tavîlü’z-zeylinde vâki‘ olarak evvel-i kasîde:

عُنْدِي أَعَاجِيبُ أَرْوِيهَا بِلَا كَذِبٍ عَنِ الْعِيَانِ فَكُنْتُ نِي أَبَا الْعَجَبِ
رَأَيْتُ يَا قَوْمَ أَقْوَامًا غَدَاؤُهُمْ بَوْلُ الْعَجُوزِ وَمَا أُعْنِي ابْنَةُ الْعَنْبِ⁷

1 Ceylanlara (benzeyen hoş kadınların) o kara gözleri eceldir ve aşk insanı (defalarca) öldüren bir şeydir. (Medîd) Beyit için bkz. Razûk, *Şi‘ru Ebî Sa‘d el-Mahzûmî*, s. 48.

2 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 460.

3 Bir ahd ü zimmet sahibi (gördüm ki) zimmeti (yani zâtı) ahdine vefa gösterirdi. (Gel gör ki çok hayır sahibi olduğundan) çölde bir zimmeti (yani suyu az bir kuyusu) bile yoktu. (Basît) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 475.

4 Ahd ü zimmet sahibi

5 Çölde suyu az kuyuları bile yoktur.

6 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 579.

7 Bende çok ilginç haberler var. Size onları hiçbir yalan katmadan aynen gördüğüm gibi anlatayım. (Duyduklarınız karşısında artık bana) Ebû’l-Aceb (ilginçliklerin adamı) diye künye verebilirsiniz. Ey halkım! Öyle insanlar gördüm ki gıdaları kocakarı sidiği idi, üzümün kızını (yani şarabı kastetmiyolar ha!) (Basît) Beyitler için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 472-473.

kavli olup beyt-i mezkûr (أَفْوَامًا) üzerine ma'tûf olarak (رَأَيْتُ ذَا ذِمَامٍ) takdîrindedir. Bevl-i acûzden murâd leben-i bakaradır. Ve (عَجُوزٌ) esmâ-i hamr-dandır. Anınçün (وَمَا أَغْنِي ابْنَةَ الْعَنْبِ) demiştir ki (ابْنَةُ الْعَنْبِ) hamrdır.

Mefhûm-i Beyt: “Bir sâhib-i ahd ü zimmet gördüm ki zimmeti ya'nî zâtı ahdine vefâ edip hâlbuki mezheb-i Arab'da anınçün zimâm yokdur,” demek olup zâhiri yekdiğere muhâlif kelâm ise de zimâm-ı sânîden murâd ahd olmayıp suyu kalîl olan bî'rdir. Ve meslek-i Arab'da bî'r-i kalîlül'l-mâ'sı olmamak, kesret-i hayrâtından kinâyedir.¹

Cinâs-ı Müstevfâ

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ كَانَا مِنْ نَوْعَيْنِ، سُبِّي «مُسْتَوْفَى» كَقَوْلِهِ:

مَا مَاتَ مِنْ كَرَمِ الزَّمَانِ فَإِنَّهُ يَحْيَا لَدَى يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ²

Ve eğer zikrolunan şey'lerde müttefikayn olan lafzeyn nev'ayndan olup biri ism ve diğeri fi'l veyâhûd biri ism ve diğeri harf veyâhûd biri fi'l ve diğeri harf olursa *müstevfâ* tesmiye olunur. Nitekim Ebî Temmâm'ın (مَا مَاتَ مِنْ كَرَمِ ...) kavlinde vâki' olmuşdur.

Mefhûm-i Beyt: “Münderis ü zâyî' olan her bir kerem zamân-ı Yahyâ bin Abdullâh indinde hayât bulup teceddüd eder. Zîrâ Yahyâ sâhib-i kerem ü cevâd olup keremi ihyâ vü tecdîd eder,” demektir.

(مَا) nâfiyye haml olunup (مِنْ) zâide olması dahi câizdir.³ İbtidâki (يَحْيَى) fi'l ve sânî ismidir.

1 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 460.

2 (Mezkûr dört maddenin tümünde uyumlu olan) iki lafız farklı kelime türünden ise buna *cinâs-ı müstevfâ* adı verilir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Kereme ve cömertliğe dâir her ne ölmüşse Yahyâ b. Abdullâh ile beraber hepsi hayat buluyor.” (Kâmil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 341. Şâirin mevcut divânında (مِنْ حَدَثِ الزَّمَانِ) ibaresi yer almaktadır. Beytin, bu ifade dikkate alındığında kazandığı anlam için bkz. Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 460-461.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 460-461.

Cinâs-ı Terkîb

Cinâs-ı Müteşâbih

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَ أَيْضًا إِنْ كَانَ أَحَدُ لَفْظَيْهِ مُرَكَّبًا سُمِّيَ «جِنَاسَ التَّرْكِيبِ»، فَإِنْ اتَّفَقَا فِي الْحَطِّ خُصَّ بِاسْمِ «الْمُتَشَابِهِ» كَقَوْلِهِ:

إِذَا مَلِكٌ لَمْ يَكُنْ ذَا هَيْبَةٍ فَدَعَا فِدْوَلْتَهُ ذَاهِبَةً¹

Ve kezâlik eğer tecnîs-i tâmmın ehad-i lafzeyni mürekkebe ve âharı müfred olursa *cinâs-ı terkîb* tesmiye olunur. Ve cinâs-ı terkîbde eğer lafzeyn hatda müttefik olurlarsa cinâs-ı terkîbden bu nev' hatda ittifâk-ı lafzeynin için ism-i *müteşâbihe* tahsîs olunur. Nitekim Ebü'l-Feth-i Büstî'nin (... إِذَا مَلِكٌ لَمْ يَكُنْ ذَا هَيْبَةٍ) kavlinde vâki' olmuşdur. Evvelki (ذَا هَيْبَةٍ) ile (ذَا هَيْبَةٍ) den mürekkebe olup *sâhib-i hibe* ve sâni müfred olarak *gayr-ı bâkiye* ma'nâsındadır. Ve ikisinin dahi sûret-i imlâları müttefikdir. Ve Ebî Alâ'nın:

مَطَا يَا مَطَايَا وَجَدْتُكَ مَنَازِلَ مَنَى زَلَّ عَنْهَا لَيْسَ عَنِّي بِمُتْلَعٍ²

kavlinde dahi iltizâm olunmuşdur. (مَطَا) fi'l-i mâzî olarak (مَطَا) den (مَدَّ) ma'nâsına olup (يَا) harf-i nidâdır. (مَطَايَا), "yâ"-i müşeddede ile (مَطِيئَةً) ün cem'idir ki rükûba sâlih olan mevâşîdir.

Mefhûm-i Beyt: Metâyâ-yı mezkûre, kasdeyledikleri menâzil-i [196] ehîbbâya vüsûlleri hinde menâzil-i mezkûrede ikâmetlerinden nâşi i'yâ vü kelâlleri zâil ü zâhib olup kendi ise vüsûl-i menâzilden bir şey' istifâde etmeyerek tezekkür ü şecve bâ'is olduğunu ifâdedir.

Bu sûretde ma'nâ-yı (مَطَا) olan (مَدَّ), (إِمْدَادٌ) den olup (وَجَدْتُ) *kuvvat* ma'nâsına olur. Yukâlu: (آجِدُنِي بَعْدَ ضَعْفِ أَيِّ قَوَائِي)³ ve (عَنْهَا) zamîri bi-tarîki'l-iltifât metâyâya âid ve (زَلَّ), (ذَهَبَ) ma'nâsına (مَنَى) ya sîfat olarak (مَنَى) dan murâd metâyâ için mukadder olan i'yâ vü kelâl olmuş olur. el-Hâsıl,

1 (Aralarında tam cinâs bulunan) iki lafızdan biri mürekkebe (diğeri müfred olursa) buna *cinâs-ı terkîb* adı verilir. (Aralarında cinâs-ı terkîb bulunan bu iki lafız da) hatta uyumlu olur ise bu tür cinâsa daha özel olarak *cinâs-ı müteşâbih* denir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Bir melik bağış sahibi değilse bırak onu, zira devleti gidicidir." (Mütekârib) Beyit için bkz. Ebü'l-Feth el-Büstî, *Divân*, s. 94, (el-Mevrid, 3/2005).

2 Ey binek hayvanları! O meskenler sizin şevkinizi artırdı ve benim bir türlü kurtulamadığım vatan hasreti o (binek hayvanlarına) hiç dokunmadı. (Tavil) Beyit için bkz. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Sıktu'z-Zend*, s. 165.

3 Zayıf duruma düştükten sonra bana kuvvet verdi.

metâyâya hitâb ile “Menâzil-i ahbâba ba‘de’l-vüsûl anda ikâmet ü ârâm etmeniz sebebiyle menâzil-i mezkûre sizin kuvvetinize imdâd eyledi. Sizden zâhib ü zâil olan emr-i mukadder benden munkatı‘ u mündefi‘ olmadı. Zîrâ rü’yet-i menâzil tezekkür-i ahbâb ile ahbâbın menâzil-i mezkûrede fikdânına hüzn ü teessürden ziyâde benim-çün bir şey’ hâsıl etmedi,” demekdir.¹

(مَنْى)‘yı (مَنْىة)‘den *mevt* ma‘nâsına haml ile (زَلَّ عَنْهَا)‘dan (لَمْ تُصِبْهَا) ma‘nâsını irâde ederek murâd meşâkk-ı seferiyye ile metâyâda mevte mehâil ü şedâidi zâhir olmuş iken menâzil-i ehibbâya teyessür-i vüsûl ve anda ikâmetle isâbet-i helâkden berî olup fakat kendi vâreste olamadığını ifâde olması dahi muhtemeldir. Yâhûd murâd-ı şâir, menâzil-i tarîkin kendine olan te’sîri metâyâya te’sîrinden eblağ u ezyed olduğunu ifâde olarak bu garazı beyân için muhâtaba-i metâyâya ikbâl ile demek ister ki: “Ey metâyâ! Vecd ü hüznünüz mümtedd olduysa da huşâşet-i ermâk ya’nî bakiyye-i kalîle-i rûh ile andan necât bularak emr-i mukadder üzerinize nâzil olmayıp halâs oldunuz. Bu vechile sizi hatâ edip isâbet etmeyen kader u havâdis benden munkatı‘ degildir.” Bu sûretde (وَجْدٌ) *hüzün* ma‘nâsına olup (حُشَاشَةٌ) damm ile bakiyye-i rûhdur. (أُزْمَقٌ), tahrîk ile (زَمَقٌ)‘un cem‘i olup yine bakiyye-i rûh olarak huşâşetin izâfesi mübâlağa içündür.²

İşte bu ma‘nâlar Fâzıl-ı Muhaşşî ile Abdülhakîm’in kelâmılarından müstefâd olup zâhir-i beytten müstebân olan bir ma‘nâ da (وَجْدٌ)‘i *şevk u iştiyâk* ve (مَنْى)‘yı *emel ü ârzû* ma‘nâlarına haml ile metâyânın vecd ü şevklerine menâzil-i ahbâb imdâd ile meşâkk u a‘bâya bakmayıp tayy-ı mesâfât ederek teyessür-i vüsûlleriyle berâber medâr-ı şevk ve mahall-i iştiyâkları olan diyâra muvâsaletlerinden nâşî anlarda olan emel ü ârzû munkatı‘ u zâil olup fakat kendi ârzûsu visâl-i ahbâb olduğundan menâzili anlardan hâlî bularak bu emel ü tahassürde bâkî kaldığını metâyâya hitâb sûretiyle ifâde etmiş olmasıdır. el-Hâsıl, metâyâ ile kendisi diyâr-ı yâra iştiyâkda müşterek olup lâkin bu iştiyâktan maksûd olan semere vü fâidede yekdiğere mübâyin olarak garaz-ı metâyâ ikmâl-i mesâfât-ı tarîk ile menzil-i maksûda vüsûl bularak husûl-i istirâhat ü ikâmet olmasıyla mücerred vüsûl-i menâ-

1 Krş: Cürçânî, *Hâşiye*, s. 423; Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 579-580.

2 Krş: Sıyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 461.

zil-i ehibbâ ile emelleri hâsıl ve iştiyâk-ı derûnları zâil olmuştur. Lâkin şâirin ârzû-yi menâzilden maksûdu ashâb-ı menâzil olup hîn-i vüsûllerinde vesîle-i neyl-i menâ zanneylediği menâzili ehibbâdan hâlî bulmasıyla husûl-i emelden hâib ü mehcûr olarak şevk u ârzûsuna fâide-bahş-ı zevâl ü inkitâ' olamamıştır. (وَالْحَقُّ أَحَقُّ أَنْ يُبَيَّعَ)¹

İmdi, bu beytde (مَطَايَا) fi'liyle harf-i nidâdan mürekkebi olan (مَطَايَا) ile cem'-i (مَطِيئَةً) olan (مَطَايَا) lafz-ı müfred ya'nî gayr-ı mürekkebi beyninde dahî cinâs-ı terkîb-i müteşâbih olup misâl-i sâbık ile farkı, bunda mukâbil-i mürekkebi sîga-i cem' olan (مَطَايَا) ve sâbıkda sîga-i müfrede olan (ذَاهِبَةً) olmasıdır.

Cinâs-ı Mefrûk

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْأَخْصُ خُصُّ بِاسْمِ «الْمَفْرُوقِ» كَقَوْلِهِ:

مَ وَلَا جَامَ لَنَا	كُلُّكُمْ قَدْ أَخَذَ الْجَا
جَامَ لَوْ جَامَلْنَا ²	مَا الَّذِي ضَرَّ مُدِيرَ الْ

Ve eğer birisi müfred ve âharı mürekkebi olan lafzeyn hatda müttetik olmazlar ise cinâs-ı terkîbden bu nev' hatda iftirâk-ı lafzeynden için ism-i mefrûk ile tahsîs ya'nî cinâs-ı terkîb-i mefrûk tesmiye olunur. Nitekim Ebü'l-Feth'in (...كُلُّكُمْ قَدْ أَخَذَ...) kavlinde (جَامَ لَنَا) ile (جَامَلْنَا) lafzeyni sûret-i hatda müttetik olmayarak yalnız lafzen müttetiklerdir. Şâir-i merkûm bu beyt-i dil-pezîrde hem-sohbetân-ı meclise hitâb ve belki sâkî-i bezme ta'rîz u itâb ederek cümlesi yed-i sâkî-i tannâzdan münâvele-i akdâh edip de kendisinin nehy-i dest-i câm-ı i'tibâr ve mehcûr-i piyâle-i mey-i hoş-gûvâr bırakılması revâ olmadığını ve egerçi kendisi dahi umûmun mazhar u müntedâr olduğu lütf-i mebzûlden hissedâr edilse idâre-i akdâh ile kulûb-i huzzârı [197] ihyâ vü irvâh eden sâkînin deryâ-yı mekârimine nakîsa îrâsını mûcib olmayacağını beyân ile istikâ-yı şerâb-ı nâba feth-i bâb eylemiştir. (جَامَلْنَا) ile (لَوْ جَامَلْنَا), (لَوْ جَامَلْنَا بِالْجَمِيلِ), (لَوْ جَامَلْنَا) ile (لَا جَامَ لَنَا)'da olan (جَامَ لَنَا) beyninde cinâs-ı terkîb var ise de evvelde "mîm"

1 Hakk, peşinden gidilmeye daha lâyıktır.

2 Aksi takdirde (yani aralarında cinâs-ı terkîb bulunan bu iki lafız hatta uyumlu olmazlar ise) bu tür cinâsa *cinâs-ı mefrûk* adı tahsîs edilir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Her biriniz almışsınız kadehleri, bizde yok kadeh falan; bize de bir güzellik yapaydı, ne kaybederdi sâkî olan?" (Mezû Remel) Beyit için bkz. Ebü'l-Feth el-Büstî, *Divân*, s. 109, (el-Mevrid, 4/2007).

“lâm” a muttasıl ve sâniide “lâm” dan munfasıl olarak hattan adem-i ittifâk-ları cihetiyle cinâs-ı terkîb-i mefrûkdur.

Eğer suâl olunursa ki: Musannif'in (وَالْأَخْصَ بِاسْمِ الْمَفْرُوقِ) kavlinde bir kelime ile kelime-i uhranın ba'zısından mürekkebe olan cinâs dâhil olur. Nitekim Harîrî'nin yirmi birinci makâme-i *Râziyye*'sinde olan:

وَلَا تَلُهُ عَنْ تَذْكَارِ ذَنْبِكَ وَابْنِهِ
وَمِثْلَ لَعِينَتِكَ الْحِمَامِ وَوَفْعُهُ
بَدْمَعِ يُضَاهِي الْوَيْلَ حَالَ مَصَابِيهِ
وَرُوعَةَ مَلَقَاةٍ وَمَطْعَمَ صَابِيهِ¹

kavlinde vâki' olmuştur. (لَا تَلُهُ) (لَا تَعْفُلُ وَتُعْرِضُ), ma'nâsınadır. (مِثْلُ) (صَوْرٌ) ve (مَثَلٌ) demektir. (حِمَامٌ) kesr ile *mevt* ma'nâsınadır. (وَفْعٌ) hücûmdur. (مَصَابِيهِ) (فَرَعٌ لِقَائِهِ), (رُوعَةَ مَلَقَاةٍ) [Beyt-i] evvelin âhirinde (مَصَاب) feth ile, (نَزَلَ) ma'nâsına (صَابُ الْمَطْرِ) kavlinde (مَفْعَلٌ) olup ya'nî *nüzûl-i matar* ma'nâsınadır. Beyt-i sâniide olan (صَاب) *Şerh-i Makâmât*'da bir şecer-i murr yâhûd hanzal olmasıyla tefsîr olunmuştur. Murâd merâret-i ta'm-ı mevtdir.

Mefhûm-i Beyt: “İşlediğin meâsî vü zünûbu zıkr u tefekkürden gâfil olmayıp ve nefsin üzere iktisâb-ı zünûb sebebiyle katarât-ı emtâra şebîh olan dümû'-i ayn ile bükâ eyle. Ve ayn-ı basîretine mevte ve anın âhiru'l-emr üzerine ne vechile hücûm edeceğini ve likâsında olan feze' u elemi ve mevte merâretini temessül etdirip mütâlaadan hâlî olma,” demektir.

İmdi, beyt-i evvelin âhirinde olan (مَصَابِيهِ) ile beyt-i sâniinin âhirinde “mîm”-i ahîr-i (مَطْعَمِ) ile (صَابِيهِ) lafzından terkîbi i'tibâr olunan (مِصَابِيهِ) beyninde maznûn olan cinâsa hatda müttefikayn olmamasıyla cinâs-ı mefrûk tesmiye olunur mu?

Cevâbında deriz ki: Bu misillülere *mefrûk* tesmiye olunmaz. Zîrâ mefrûkda mürekkebe bir kelime ile kelime-i uhranın ba'zısından mürekkebe olmayıp belki kelimeteynden mürekkebe olmak vâcibdir. Ve bu misillülere *tecnîs-i merfuuv* tesmiye olunur.²

1 Günâhlarını hatırlamazlık etme! Sağanak yağmuru andırırçasına gözyaşı dök onlar için. Ölümü, deşetini, onunla karşılaşma anındaki korkuyu, yaşattığı elem ve ızdırabı sürekli gözünün önüne getir! (Tavil) Beyitler için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 209.

2 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu ibarenin tercümede karşılığı yoktur: (وَالْأَخْصَ إِذَا مُتَّشَابَهُ أَوْ مَفْرُوقٌ، فَنِي عِبَارَةِ الْكِتَابِ تَسَابُحٌ) (صَرَخَ بِذَلِكَ فِي الْإِبْطَاحِ، فَنِي عِبَارَةِ الْكِتَابِ تَسَابُحٌ) bkz. *el-Mutavvel*, IV, 211. **Türkçesi:** “Aksi takdirde cinâs ya *mütesâbih* ya da *mefrûk* olur. Musannif bunu *el-İzâb*'ta açıkça ifade etmiştir. (bkz. *el-İzâb*, s. 376) *Telhis*'in ibaresinde ise bir tesâmüh vardır.”

Cinâs-ı Gayr-ı Tâmm

Setir olmaya ki bu zikrolunanlar, lafzeyn envâ' u a'dâd ü hey'et ü tertîb-i hurûfda müttefikayn oldukları vaktde olup ve eğer bu mecmû'da müttefik olmazlarsa bu da dört kısımdır. Zîrâ adem-i ittîfâk ya envâ'-ı hurûfda veyâhûd a'dâdında veyâhûd hey'etinde veyâhûd tertîbinde ihtilâf ile olmakdan hâlî olmaz. Zîrâ bunlardan iki veyâhûd ekserde muhtelif olarak meselâ yalnız nev' ile adedde veyâhûd yalnız hey'etde veyâhûd yalnız adedde ittîfâkları bâkî kalsa bu'd-i müşâbehethlerinden için tecnîsden ad-dolunmaz. Bundan için Musannif rahimehullâhu teâlâ aksâm-ı erbaada hasr ile buyurur ki:

Cinâs-ı Muharref

(وَإِنْ اِخْتَلَفَا فِي هَيْئَةِ الْحُرُوفِ فَقَطَّ، سَمِيَّ «مُحَرَّفًا» كَقَوْلِهِمْ: «جُبَّةُ الْبُرْدِ جُنَّةُ الْبُرْدِ»¹)

Cümle-i ismiyye üzerine ya'nî (فَالثَّامُ مِنْهُ أَنْ يَتَّفَعَا) kavline ma'tûfdur. Veyâhûd mukaddere ma'tûf olup (هَذَا إِنْ اتَّفَعَا فِيمَا ذُكِرَ، وَإِنْ اِخْتَلَفَا) takdîrin-dedir. Ya'nî eğer lafzeyn-i mütecâniseyn yalnız hey'et-i hurûfda muhtelif olup nev' u aded ü tertîbinde müttefik olurlar ise ehad-i lafzeynin hey'eti âharın hey'etinden münharif olduğı için *tecnîs-i muharref* tesmiye olunur. Ve ihtilâf ba'zen harekede olur. Nitekim (جُبَّةُ الْبُرْدِ جُنَّةُ الْبُرْدِ) kavillerinde vâki' olmuşdur. (بُرْدِ)-i evvel damm-ı “bâ” ile beyne'l-Arab meşhûr bir sevb-dir. Ve (بُرْدِ)-i sâni feth ile (بُرْدِ)² dendir.

Ve mâ-nahnu fihimizde olan bunlar olup ammâ lafz-ı (جُبَّة) ile (جُنَّة) tecnîs-i lâhikdendir. Zîrâ bunlarda olan ihtilâf hey'etde olmayıp nev'-i hurûfda olarak gayr-ı mütekâribeyn olan “nûn” ile “bâ” harfeyninde ihtilâf etmişlerdir. (جُبَّة) *sûtre* ma'nâsınadır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَنَحْوُهُ قَوْلُهُمْ: «الْبَاجِلُ إِمَّا مُفْرَطٌ أَوْ مُفْرِطٌ»²)

Ve (الْبَاجِلُ إِمَّا مُفْرَطٌ...) kavilleri dahi tecnîs-i muharrefden olup ve ihtilâf yalnız hey'etde olmakda (جُبَّةُ الْبُرْدِ جُنَّةُ الْبُرْدِ) gibidir. Zîrâ işbu (مُفْرِطٌ) ve (إِفْرَاطٌ) dan ve sâni, (جَاوَزَ حَدَّهُ)³, evvel, (مُفْرِطٌ) lafzlarından;

1 (Cinâs içeren) iki lafız yalnızca harflerin hey'eti (hareke-sükûn) açısından farklı olursa *cinâs-ı muharref* adını alır. Örnek: Yün elbise soğuşa kalkandır.

2 “Câhil kişi ya ifrâta ya da tefrite düşen kişidir,” cümlesi de bir başka örnektir.

3 Haddini aştı.

¹ (قَصَرَ فِي أَمْرِهِ وَتَقَصَّ) ma'nâsına (تَفْرِيطُ)'dan olmasıyla her ne kadar sâni'de "râ" müşedded olarak yekdiğere idgâm olunmuş iki harf olmasına nazaran lafzeyn-i mezkûreynin aded-i hurûfda muhtelifeyn olmalarını iktizâ ederse de hurûf-i müşeddededen harf-i vâhid gibi lisân def'a-i vâhidede mürtefi' olduğundan harf-i vâhid addolunmuştur. Ve gûyâ harf-i müşedded sûretde harf-i vâhid [198] olup kendisine bir keyfiyyet ziyâde kılınmıştır. Ve Musannif rahimehullâhu teâla buna işâretle buyurur ki:

(وَالْحَرْفُ الْمُسَدَّدُ فِي حُكْمِ الْمُحَقِّفِ)²

Ve bu bâbda harf-i müşedded hükm-i muhaffededir. Bu cihetden nâşi teşdîd ile (مَفْرَطٌ)'da olan "râ" (مُفْرَطٌ)'da olan "râ" gibi meksûr olup beynlerinde olan ihtilâf yalnız hey'etdedir. Şöyle ki evvelde "fâ" sâkin ve sâni'de müteharrikdir. Ve bunda olan ihtilâf hareke ve sükûn i'tibâriyle olduğundan (جَبَّةُ الْبُرْدِ جَبَّةُ الْبُرْدِ) misâlinde olan ihtilâfın gayrıdır. Zîrâ bunda ihtilâf zikrolunduğu üzere harekededir.

Ve (الْبِدْعَةُ شَرِكُ الشَّرِكِ)³ kavillerinde olan ihtilâfın dahi gayrıdır. Zîrâ bunda ihtilâfeyn ictimâ' etmiştir. Hâsılı, evvel, ya'nî (بُرْدٌ) ile (بُرْدٌ) beyninde ihtilâf hareketeynde; sâni, ya'nî (مَفْرَطٌ) ile (مُفْرَطٌ)'da ehadühümâda "fâ" sâkin ve âharda müteharrik olmasında ve sâlis, ya'nî (شَرِكٌ) ile (شَرِكٌ)'de hem "şîn"ların tehâlûf-i harekelerinde ve hem de birinde "râ" müteharrik ve âharında sâkin olmaktadır.⁴ Musannif rahimehullâhu teâlâ bu kısmı beyân ile buyurur ki:

(وَقَدْ يَكُونُ الْأَخْتِلَافُ بِالْحَرَكَةِ وَالسُّكُونِ كَقَوْلِهِمْ: «الْبِدْعَةُ شَرِكُ الشَّرِكِ»)⁵

Ve ba'zen ihtilâf hareke ve sükûn ile olur. (الْبِدْعَةُ شَرِكُ الشَّرِكِ) kavilleri gibi. Zîrâ evvelden "şîn" meftûh ve sâni'den meksûr ve evvelde "râ" meftûh ve sâni'de sâkindir. (شَرِكٌ) fethateyn ile hibâle-i sayyâddır.⁶

1 Görevinde kusur etti ve noksanlık gösterdi.

2 Şeddeli harf şeddesiz hükmündedir.

3 Bidat şirkin kapanıdır.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 461.

5 Hey'eteki farklılık bazen hem sükûnda olur. Örnek: Bidat şirkin kapanıdır.

6 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 580.

Veyâhûd ihtilâf âhîrinde bir harf ziyâdesi bulunmasıyla olur. Nitekim Ebî Temmâm'ın:

يُمْدُونُ مِنْ أَيْدِ عَوَاصِ عَوَاصِمِ تَصُولُ بِأَشْيَافِ قَوَاضِ قَوَاضِبِ¹

kavlinde vâki' olmuştur. (مِنْ أَيْدِ) kavlinde (مِنْ) bir mahzûfun sıfatı olup (يُمْدُونُ سَوَاعِدَ مِنْ أَيْدِ) demektir. Veyâhûd alâ mezhebi'l-Ahfeş zâidedir. Zîrâ Ahfeş isbâtda (مِنْ) ziyâdesini tecvîz eylemiştir.² Veyâhûd (هَزَّ مِنْ عِطْفِهِ)³ kavillerinde olduğu gibi teb'üz içündür. Ve setîr olmaya ki vech-i evvelde (مِنْ) ya ibtidâiyye olup (يُمْدُونُ سَوَاعِدَ كَائِنَةً مِنْ أَيْدِ) takdîrindedir. Veyâhûd (سَوَاعِدَ) (مِنْ) (أَيْدِ) den ba'z olması cihetle teb'üziyyedir. Ve bunu teb'üze mukâbil kılması zîrâ bu takdîrde harf olup lâkin teb'üz için olduğu sûretde ba'z ma'nâsına ism olarak (يُمْدُونُ) için mef'ûl olur.⁴ el-Hâsıl (يُمْدُونُ) için mef'ûl mevkiinde vâki' olmuştur. (عَوَاصِ), (عَوَاصِمِ) ün cem'i olup (عَوَاصِيَةً), (عَوَاصِمَةً) ma'nâsına (عَوَاصِ) kavillerindendir. Ve (عَوَاصِمِ), (عَوَاصِمِ) ma'nâsına (عَوَاصِ) kavillerindendir. Ve (عَوَاصِمِ) ma'nâsına (عَوَاصِمِ) kavillerindendir. Ve (عَوَاصِمِ) ma'nâsına (عَوَاصِمِ) kavillerindendir.

Ma'nâ: “Anlar yevm-i harbde dâribât-ı a'dâ ve hâmiyât-ı evliyâ olup akrân üzere savle eden ellerini darb için katl ile hâkime ve kâtıa olan süyûfa medd ederler,” demektir.

(عَوَاصِبِ) ve (قَوَاضِ) için ve (أَيْدِ) [199], (تَصُولُ) ve (عَوَاصِمِ) ve (عَوَاصِ), (قَوَاضِبِ) için sıfatdır. İmdi, (عَوَاصِمِ) ile (عَوَاصِ) beyninde ihtilâf âhîr-i sâni'de “mîm” zâid olmasıyla. Kezâlik (قَوَاضِ) ve (قَوَاضِبِ) dahi ziyâde-i “bâ” ile böyledir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَرُبَّمَا يُسَمَّى هَذَا الْقِسْمُ «مُطْرَفًا»)⁹

1 (Düşmanı) kıran, (dostu) koruyan ve öldürücü, keskin kılıçlarla çarpışan eller uzatırlar. (Tavil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 42.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 580.

3 Gayretinden bir kısmını harekete geçirdi.

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşîye*, II, 461.

5 Ona kılıçla vurdu.

6 Onu korudu.

7 Onu öldürdü, hüküm verdi.

8 Onu kesti.

9 (Fazla harfin sonda olduğu) bu tür cinâsa *cinâs-ı mutarref* de denir.

Ve ekser “İşbu âhirinde ziyâde-i harf ile olan cinâs-ı nâkıs *cinâs-ı mutarref* tesmiye olunur ve bunun vech-i hüsnü zîrâ âhir-i kelime ya'nî meselâ (عَوَاصِم)‘de olan “mîm” vürûd etmezden mukaddem işbu kelime-i sâniye muziyy eden kelimenin aynı olup ûlâyı te'kîd için îrâd olunmuştur,” deyü îhâm ederek hattâ ki kelimenin âhiri nefsi-i muhâtabda temekkün ve sem‘-i muhâtab bunu hıfz etdiği hinde muhâtabdan bu tevehhüm munsarif olarak ba‘de'l-ye’s anınçün bir fâide hâsıl olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِمَّا بِأَكْثَرِ كَقَوْلِهَا:

ءٌ مِّنَ الْجَوَى بَيْنَ الْجَوَانِحِ¹

إِنَّ الْبِكَاءَ هُوَ الشِّفَاءُ

وَرُبَّمَا يُسَمَّى مُدَيِّلاً²)

(إِمَّا بِحَرْفِ) üzerine ma'tûfdur. Ya'nî veyâhûd ihtilâf-ı lafzeyn harf-i vâhidden ekser ile olur. Ve Musannif bundan yalnız ziyâde âhirde olan kısmı îrâd ile Hansâ'nın (... إِنَّ الْبِكَاءَ هُوَ الشِّفَاءُ...) kavliyle temsil eylemiştir. (جَوَى) hurkat-i kalb ma'nâsınadır. (جَوَانِحِ), *adllâ'* ma'nâsına olduğu mürûr etmiştir. (جَوَانِحِ)'in âhirinde (جَوَى)'dan ziyâde olarak “nûn” ve “hâ” olup harfeyn ziyâdesiyle ihtilâf vardır. Ve işbu harf-i vâhidden ekser olana *cinâs-ı müzeyyel* tesmiyesi kesîrdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ اِخْتَلَفَا فِي أَنْوَاعِهَا فَيُشْتَرَطُ أَنْ لَا يَقَعَ الْاِخْتِلَافُ بِأَكْثَرِ مِنْ حَرْفٍ)³

Ve eğer lafzeyn-i mütecâniseyn envâ‘-ı hurûfda muhtelif olurlar ise ihtilâf harf-i vâhidden ekser vâki‘ olmamasıyla iştirât olunur. Ve illâ (نَصْرَ) ve (نَكْلَ) ve kezâlik (فَرْقَ) ve (ضَرْبَ) ve kezâ (ضَرْبَ) ve (سَلْبَ) emsâli; evvelde, harf-i ittifâk ibtidâda ve sâniide, vasatda ve sâlisde, âhirde vâki‘ olup beynlerinde teşâbüh var ise de baîd olarak envâ‘-ı hurûfda tecânüsden hurûc eder.

1 Krş: Hansâ, *Dîvân*, s. 25.

2 Ya da (iki lafız arasındaki farklılık) birden fazla harf ile olur. (Hansâ'nın) şu sözünde olduğu gibi: “Hiçkura hiçkura ağlamaktır bir tek, içimdeki bu yangına şifa.” (Meczû Kâmil) Buna *cinâs-ı müzeyyel* de denir.

3 (Aralarında cinâs bulunan iki lafız) harflerinin türü açısından farklılık arz ederse, farklılığın bir harften fazla olmaması şart koşulur.

Cinâs-ı Muzârî‘

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (ثُمَّ الْحَرْفَانِ إِنْ كَانَا مُتَقَارِبَيْنِ يُسَمَّى «مُضَارِعًا»، وَهُوَ إِمَّا فِي الْأَوَّلِ، نَحْوُ: «بَيْنِي وَبَيْنَ كَيْتِي لَيْلٌ دَامِسٌ وَطَرِيقٌ طَامِسٌ»،¹ أَوْ فِي الْوَسْطِ، نَحْوُ: «وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ»، أَوْ فِي الْآخِرِ، نَحْوُ: «الْحَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْحَيْرُ»)²

İmdi, kendilerinde ihtilâf vâki‘ olan harfeyn eğer mahrecde mütekâribeyn olurlar ise *cinâs-ı muzârî‘* tesmiye olunur. Bu da üç darb olup ya harf-i ecnebî evvelde olur. Nitekim (...بَيْنِي وَبَيْنَ...) kavlinde zâhirdir. (كَيْتٌ) kesr ile *beyt* ma'nâsınadır. (دَامِسٌ) *şedîdü'z-zulmet* ma'nâsınadır. (طَامِسٌ) *mahv u nâ-pedîd olmuş* demektir ki murâd, yol belirsiz olmaktır.³ İhtilâf (طَامِسٌ)'le (دَامِسٌ) beyninde olup “tâ” ve “dâl” karîbü'l-mahrecdir.

Veyâhûd harf-i ecnebî vasatda olur. «وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ» kavlinde vâki‘ «يَنْهَوْنَ» ve «يَنْأَوْنَ» lafzlarında olduğu gibi. “Hâ” ve hemze mütekâriblerdir.

Veyâhûd âhirde olur. (الْحَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْحَيْرُ) kavlinde vâki‘ (حَيْرٌ) ve (حَيْرٌ) lafzlarında olduğu gibi. “Lâm” ile “râ” beyninde tekârub-i mahrec vardır.

Cinâs-ı Lâhik

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَإِلَّا يُسَمَّى «لَاحِقًا»، وَهُوَ أَيْضًا إِمَّا فِي الْأَوَّلِ، نَحْوُ: «وَيْلٌ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لَمْزَةٍ»، أَوْ فِي الْوَسْطِ، نَحْوُ: «ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ»، أَوْ فِي الْآخِرِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: «وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْحَرْفِ...»)⁴

Ve eğer harfeyn mütekâribeyn olmazsa *cinâs-ı lâhik* tesmiye olunur. Bu da cinâs-ı muzârî‘de olduğu gibi ya evvelde olur; nitekim «وَيْلٌ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لَمْزَةٍ» kavli-i şerîfinde vâki‘ olmuştur. (هَمْزٌ) feth ile *kesr* ve (لَمْزٌ) *ta'n* ma'nâsına

1 Harîrî, *el-Makâmât*, s. 163.

2 Sonra, (aralarında farklılık bulunan iki harf, mahreçleri açısından birbirlerine yakın ise bu tür cinâs *cinâs-ı muzârî‘* adı verilir. Bu da (üç kısım olup) yabancı harf ya lafzın başındadır; Örnek: “Benle evim arasında zifiri bir karanlık ve izleri kaybolmuş bir yol vardır.” Ya ortasındadır; Örnek: “(Kur’ân’dan) yüz çevirdikleri yetmiyormuş gibi başkalarını da vazgeçirmeye çalışırlar.” (el-En’âm 6/26) Ya da sondadır; Örnek: “Atın altına hayır yazılmıştır.” (Buhârî, Cihâd 43, 44; Müslim, İmâret 98)

3 Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 580.

4 Aksi takdirde (yani mahreçleri birbirine yakın değilse) *cinâs-ı lâhik* adı verilir. Bu da ya lafzın başında olur; Örnek: “Çekiştiren, alaya alan her küstahın vay hâline!” (el-Hümeze 104/1) Ya ortasında olur; Örnek: “Çünkü siz, yeryüzünde haksız yere şımarıp azgınlıyorsunuz, böbürlenip duruyordunuz.” (el-Mü’min 40/75) Ya da sonundadır; Örnek: “Onlara, güvenliği ilgilendiren veya paniğe yol açabilecek bir haber ulaşınca...” (en-Nisâ 4/83)

olup isti‘mâli nâsın ırzlarını kesrde ve ırzına ta‘n etmekde şâyi‘ olmuşdur. Ve (فَعْلَةٌ) vezni üzere binâları i‘tiyâda delâlet edip “Veyl, bunları âdet edenler içündür,” demek olur. Zîrâ damm-ı “dât” ve feth-i “hâ” ile (ضَحَكَةٌ) ve kezâlik (لَعْنَةٌ) denilmez illâ bunları müksir u müteavvid olanlar için ıtlâk olunur.

İmdi, ﴿هُمَزَةٌ﴾’den harf-i evvel “hâ” ve ﴿لَمْرَةٌ﴾’de “lâm” olup ve “hâ” ile “lâm” hurûf-i mütekâribeden değillerdir. Veyâhûd vasatda olur. ﴿ذَلِكُمْ بِمَا﴾ ﴿تَمْرَحُونَ﴾ nazm-ı celîlinde ﴿تَمْرَحُونَ﴾ lafzının vasatında “fâ” ve ﴿تَمْرَحُونَ﴾’de “mîm” olup bu cihetle mütehâliflerdir. Lâkin evlâ olan ﴿وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾¹ nazm-ı celîliyle temsil olunmaktadır. Zîrâ “fâ” ile “mîm” hurûf-i şefeviyyeden olmalarıyla adem-i tekârublari mahall-i nazardır. Veyâhûd âhirde olur. ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ...﴾ [200] nazm-ı celîlinde ﴿أَمْرٌ﴾’un harf-i âhiri “râ” ve ﴿أَمْنٌ﴾’in “nûn” olup hurûf-i gayr-ı mütekâribedendir.

Cinâs-ı Kalb

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ اِخْتَلَفَا فِي تَرْتِيبِهَا سَمِّيَ «تَجَنِّسَ الْقَلْبِ»، نَحْوُ: «حَسَامَةٌ فَتُحْ لَأَوْلِيَّائِهِ حَتَّىٰ لِأَعْدَائِهِ»، وَيُسَمَّى «قَلْبَ كُلِّ»، وَنَحْوُ: «اللَّهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِنَا وَآمِنْ رُوعَاتِنَا»، وَيُسَمَّى «قَلْبَ بَعْضٍ»²)

Ve eğer lafzeyn-i mütecâniseyn tertîb-i hurûfda muhtelif olurlar ise *tecnîs-i kalb* tesmiye olunur. Ve tertîb-i hurûfda olan ihtilâf lafzeyn-i mütecâniseyn nev‘ u aded ü hey’etde müttahid olup fakat ba‘zı hurûf ehad-i lafzeynde takdîm olunarak âharında te’hîr edilmesiyle olur. Ve tecnîs-i kalb iki darb olup zîrâ eğer kelime-i ûlâdan harf-i ahîr, sâniyeden evvel ve ûlâdan mâkabl-i harf-i ahîr sâniyeden mâba‘d-i evvel ve ûlâdan harf-i evvel sâniyeden ahîr vâki‘ olursa *kalb-i küll* tesmiye olunur. Nitekim Ahnef’in:³

1 “Ve bizzat kendisi de buna şâhittir. O, mala ve servete aşırı bir tutkuyla bağlanmıştı.” (el-Âdiyât 100/7-8)

2 (Mütecânîs iki lafız arasında) harflerin tertibi açısından bir farklılık olursa bu cinâsa *tecnîs-i kalb* adı verilir. Örnek: “Onun kılıcı dostları için zafer, düşmanları için eceldir.” (Tecnîs-i kalb iki kısımdır.) a) Kalb-i Küll. Örnek: “Allahum! Ayıplarımızı ört ve bizi korktuklarımızdan emin kıl!” b) Kalb-i ba‘z.

3 Mehmed Zihni Efendi bu beytin kâilinin Abbâs b. el-Ahnef olduğunu ve Şârih’in (قَالَ الْأَخْنَفُ) demesinde -muhtemelen İbnü’l-Ahnef demediği için- nazar bulunduğunu ifade etmiştir. bkz. *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 391-392. Ca’feri ise beytin, mezkûr şâirin divânında yer almadığını, öncesinin ve sonrasının tespit edilemediğini belirtmiştir. bkz. *el-Mutavvel*, IV, 225 (1 no.lu dipnot).

حُسَامُكَ فِيهِ لِلْأَحْبَابِ فَتَحَّحْ وَرُمُحُكَ مِنْهُ لِلْأَعْدَاءِ حَتَّفُ¹

kavlinde vâki' olmuştur. (حُسَامُ) *seyf* ma'nâsına olup (فِيهِ) zamîri harbe râ-cî'dir. (حَتَّفُ) mevtdir. Ya'nî "Rûz-i mesâfda senin seyf-i meslûlün ehîbbâ için medâr-ı feth u intisâr ve hakk-ı a'dâda sebep-i hatf ü demârdır," demek olup işte bu beytde (فَتَحَّحْ) ve (حَتَّفُ) lafzları beyninde cinâs-ı kalb-i küll olarak evvelde harf-i "fâ"nın takdîmiyle ba'de't-"tâ" harf-i "hâ" te'hîr ve sânde bi'l-aks harf-i "hâ" takdîm olunarak ba'de't-"tâ" harf-i "fâ" te'hîr edilmiştir. Ve eğer bu vechile olmazsa *kalb-i ba'z* tesmiye olunur. (اللَّهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِنَا وَآمِنْ رُوعَاتِنَا) duâ-yı me'sûrunda vâki' olan (عَوْرَاتٍ) ile (رُوعَاتٍ) lafzları bu kabildendir ki yalnız evvelde "ayn"ın takdîmiyle ba'de'l-"vâv" "râ" vâki' olarak sânde bi'l-aks "râ"nın takdîmiyle ba'de'l-"vâv" "ayn" ityân edilerek kusûru mahallerinde îrâd olunmuştur. Setr-i meâyib ve emn-i mehâvifle duâdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِذَا وَقَعَ أَحَدُهُمَا فِي أَوَّلِ الْبَيْتِ وَالْآخَرَ فِي آخِرِهِ يُسَمَّى «مَقْلُوبًا مُجَنَّنًا»، وَإِذَا وَلِيَ أَحَدُ الْمَجَانِسَيْنِ الْآخَرَ يُسَمَّى «مُرْدُوجًا»، وَ «مُكْرَّرًا»، وَ «مُرْدَدًّا»، نَحْوُ: ﴿وَجِثَّتْكَ مِنْ سِبَاً بِنْبَأً يَتَقِينِ﴾²

Tecânüs-i kalbden ehad-i lafzeyn-i mütecâniseyn evvel-i beytde ve lafz-ı mücânis-i âhar âhir-i beytde vâki' olduğu vaktde bu takdîrde tecnîs-i kalb *maklûb-i mücennah* tesmiye olunur. Zîrâ lafzeyn, eczâsından bulunduğu beyt için ke-enne iki cenah olmuş olur. Meselâ:

لَا حَ أَنْوَارُ الْهُدَى مِنْ كَفَّهِ فِي كُلِّ حَالٍ³

kavlinde olan (لَا حَ) ve (حَالٍ) lafzları beyninde kalb-i küll vâki' olarak evvel-i beytde ve (حَالٍ) âhirde vâki' olmuştur. Ve cinâs-ı kalb ve gayrısında ehad-i mütecâniseyn âharı vely eylediği vaktde *cinâs-ı müzdevic* ve *cinâs-ı mükerrer* ve *cinâs-ı müredded* tesmiye olunur. ﴿وَجِثَّتْكَ مِنْ سِبَاً بِنْبَأً يَتَقِينِ﴾ kavli şerîfinde olan ﴿سِبَاً﴾ ve ﴿نِبَاً﴾ gibi. Ve kezâlik ⁴(مَنْ طَلَبَ شَيْئًا وَجَدَ وَجَدَ) ve (عَوَاصٍ وَعَوَاصِمِ) ve (عَوَاصٍ وَقَوَاصِبِ) ve ⁵(كَفَّهِ فِي كُلِّ حَالٍ) kavilleri gibi.

- 1 Senin kılıcın harpte dostlara zafer; mızrağın düşmanlara eceldir. (Vâfir)
- 2 İki lafızdan biri beytin evvelinde diğeri sonunda gelirse buna *maklûb-i mücennah* denir. Cinâsı oluşturan lafızlardan biri diğerinin hemen peşinden gelirse *cinâs-ı müzdevic* / *mükerrer* / *müredded* adını alır. Örnek: "Sana Sebe hakkında kesin bir haber getirdim." (en-Neml 27/22)
- 3 Her durumda onun avucundan (yani fiillerinden) hidâyet nurları parlayıverdi. (Meczû Remel)
- 4 Kim bir şeyi arzu eder ve gereğini yaparsa onu elde eder.
- 5 Şarkı olmadan nebîz içmek gam, yağ olmadan içmek ise zehirdir.

Cinâs-ı Hattî

Ve ba'zı kerre tecnîs lafzeynin kitâbetde tevâfukları üzere itlâk olunarak işbu kitâbetde tevâfuk-i lafzeyn ile olan cinâsa *tecnîs-i hattî* tesmiye olunur. Meselâ ﴿وَالَّذِي يُطْعَمُنِي وَيَسْقِينِ وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ﴾¹ kavli-i şerîfinde olan ﴿يَسْقِينِ﴾ ve ﴿يَشْفِينِ﴾ lafzları fark-ı nikâtdan sarf-ı nazar hattan yekdiğere mütevâfıktır. Ve lisân-ı efsahu'l-beyân-ı Hazret-i Nebevîden sudûru mervî olan (حُبًّا) hadîs-i şerîfinde olan (حُبًّا) ve (حُبًّا) lafzları dahi bu kabildendir. (حُبًّا) kesr ile *hıdâ'* ma'nâsındadır. Ve (عَرَّكَ عَرَّكَ، فَصَارَ فَصَارَ ذَلِكَ ذَلِكَ، فَاحْشَ فَاحْشَ فَعَلَّكَ تَهْدَى بِهِذَا)³ kavilleri dahi bu üslûbdadır. Bu kelâm, Emîrul-mü'minîn, saff-der-i gâlib Ali bin Ebî Tâlib kerremallâhu vechehû efendimiz hazretlerinin Muâviye cânibine iş'âr buyurdıkları fermân-ı pend-âmezleri olup Muâviye tarafından dahi (عَلَى قَدْرِي عَلَى قَدْرِي)⁴ ile ityân-ı cevâb olduğu mervîdir. (عَرَّكَ), (عُرْوَرُ)'dan olup ya'nî "Seni izz-i imâretin mağrûr eyledi," demektir. (فُصَارَ ذَلِكَ), (فُحْشُ), (فَاحْشُ), (فَاحْشُ)'den emrdir. (فَاحْشُ), (فَاحْشُ)'dan olup (عَلَّكَ), (عَلَّكَ)'de lügatdir.⁵ (بِهِذَا) haşyete işâretidir. Ve kelâm-ı Muâviye'de (عَلَى), (عَلَيَانِ)'dendir. (قَدْرُ) kesr ile *çömlek* [201] ve (قَدْرُ) feth ile *mikdârdır*.

Ve işbu tecnîs-i hattî nev'inden addolunan bir şey' de kendisinde hurûfa ve hurûfun infisâline nazar olunmayandır. Meselâ (مَسْعُودٌ) lafzında (مَتَى يَعُودُ)⁶ denilir. Ve (الْمُسْتَنْصِرِيَّةُ جَنَّةُ)⁷ kavlinde (الْمُسَيءُ يَضْرِبُهُ حَيَّةُ)⁸ denilir. Meselâ bir fâzıla (اسْتَنْصَحْ ثِقَّةً)⁹ lafzının suâl-i tashîfinde (أَيْشِ تَضْحِيْفُهُ؟)¹⁰

1 "Beni yediren de O'dur, içiren de ve hastalandığım zaman beni iyileştiren O." (eş-Şuarâ 26/79-80)

2 "Daha önce hiç evlenmemiş kimselerle evlenin! Zira onların sevgisi daha güçlü ve aldatma (ihtimalleri) daha az olur." (İbn Mâce, Nikâh 7)

3 İzzetin seni mağrûr eyledi. Bu işin sonucu zilletin oldu. Kötü fiilin için Allah'tan kork! Belki böylece doğruya eriştirilirsin.

4 Tencerem, ölçüsünde kaynaklı.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 581.

6 Ne zaman dönüyor?

7 Mustansırıyye cennettir.

8 Kötülük edeni yılan sokar.

9 Güvenilir birinden öğüt iste!

10 Bu cümlemin tashifi nedir?

denilip fâzıl-ı merkûm cevâbında ¹(أَتَيْتَ بِتَضْحِيْفِهِ) ile (اسْتَنْصَحَ ثَقَّةً) lafzının (أَيْشٍ تَضْحِيْفُهُ؟) kavli tashîfi olduğunu yine tashîf-i sâlis olan lafz-ı mezkûr ile îrâd eylemiştir. Hâsılı, bu bedîada i'tibâr sûret-i hatta göre sinn ya'nî dişlerine ve mevkiine olup meselâ (مَسْعُوْدٌ)'da "mîm"den sonra "sîn"de üç diş olup (مَتَى يَعُوْدُ؟)'da dahi biri "tâ" ve biri "yâ" ve üçüncüsü diğer "yâ"da olarak selâs-i sinnât bulunarak ve "ayn" ve "vâv" ve "dâl" her ikisinde mevcûd olarak beynlerinde san'at-ı mezkûre tahakkuk eder. Diğerleri de böyle olup Mustansırıyye, Bağdâd'da hulefâdan Mustansır Billâh'ın ihyâ-gerdesi olan medrese-i meşhûre olup el-hâletü hâzihî harâbezâr denilecek bir hâlde mevcûddur.²

Bu san'atın medâr-ı fehmi ü îzâhı olan misâl bir hikâye-i latîfedir ki ehl-i edebden bir zâtın birkaç telâmizi olup ağleb-i eyyâmda kendisiyle münâde-me ve indinde beytütet ederler imiş. İttifâkî bir gün bunlar ba'zı ehibbâları tarafından med'uvven orada beytütet edip ale's-sabâh huzûr-i şeyhe geldiklerinde şeyh anlara (سُئِمْتُ) lafzıyla hitâb ve anlar dahi (نَبْتُ عَلَى سَاقِيهِ) lafzıyla cevâb eder. İmdi, şeyh (سُئِمْتُ) lafzıyla kasd-ı tashîf ederek (يَبْتُ مَنْ بَيْتُمْ؟) ya'nî "Kimin hânesinde beytütet edtiniz?" demek ister. Çünkü (سُئِمْتُ)'de "sîn"lerin altı diş ile iki "mîm" olup (يَبْتُ مَنْ بَيْتُمْ؟) lafzında dahi mevziinde olarak iki "mîm" ile altı diş mevcûddur. Kezâlik şâkirdân (نَبْتُ عَلَى سَاقِيهِ) lafz-ı tashîfiyle (يَبْتُ عَلَيَّ بَيْتَنَا فِيهِ) ya'nî "Beyt-i Ali'de beytütet eyledik," demek istemişlerdir ki (نَبْتُ) ve (يَبْتُ) ve (عَلَى) ve (عَلَيَّ) ve (فِيهِ) ve (بَيْتَنَا فِيهِ) lafzları mevzi'lerinde olarak yekdiğerin hattan nazîri olduğu gibi (سَا) lafz-ı evvelinde üç "sîn" dişleriyle ba'dehû "elif" ve sânde ya'nî (بَيْتَنَا)'da kezâlik "bâ" ve "tâ" ve "nûn"dan ibâret üç diş ile ba'dehû "elif" mevcûddur. Resâil-i bediyyede sâir emsile ve fıkrası zabt edilmiştir. Ve cinâs-ı hattîden bu nev'e *cinâs-ı tashîf* dahi itlâk olunur.

Levâhik-ı Cinâs

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَتَلَحَّقْتُ بِالْجِنَاسِ شَيْئَانِ: أَحَدُهُمَا أَنْ يَجْمَعَ اللَّفْظَيْنِ الْأَشْتِقَاقَ، نَحْوُ: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ﴾، وَالثَّانِي أَنْ يَجْمَعَهُمَا الْمُشَابَهَةَ، وَهِيَ مَا يَشْبَهُ الْأَشْتِقَاقَ، نَحْوُ: ﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾³

1 Tashifini zikrettin zaten.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 581.

3 Şu iki şey de cinâsa dâhil edilir: Birincisi, aynı kökten gelen iki lafzın bir arada bulunmasıdır. Örnek: "Yüzünü kararlı bir şekilde bu sahil dîne çevir." (er-Rûm 30/43) İkincisi, iştikâk cihetinden kısmen benzer iki lafzın bir arada bulunmasıdır. Örnek: "Ben sizin yaptıklarınızı kınıyorum, dedi." (eş-Şuarâ 26/168)

Ve cinâsa iki şey' lâhik olup birisi lafzeyni iştikâk cem' etmesidir ki müştakkun minhleri müttahid olmakdan ibâretdir. Ve bu da kelimeteynin hurûf-i usûlde mürettebe olarak tevâfuk ve asl-ı ma'nâda ittifâklarıdır. Nitekim ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ﴾ nazm-ı celîlinde vâki' olan (أَقِمْ) ve (قَيِّمِ) lafzları (قَامَ-يُقِيمُ)'dan müştakkıdır.

Ve sâni; lafzeyni, müşâbehet cem' etmesidir. Ve müşâbehet iştikâka şebîh olup hâlbuki iştikâk olmayandır. Ya'nî lafzeynden her birisinde âharda bulunan hurûfun cemîisi veyâhûd ekserisi bulunup lâkin iştikâkda asl-ı vâhîde rüçû' etmemeleridir. ﴿قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْفَالِغِينَ﴾ kavli-i şerîfinde olan (قَالَ) ve (فَالِغِينَ) lafzları gibi. Zîrâ (قَالَ) (قَوْلٌ)'den ve (فَالِغِينَ) *buğz* ma'nâsına (قَلَى)'dendir. ¹ ﴿...إِنَّا قَلْنَاهُ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ kavlinde olan (أَرْضِ) ve (أَرْضَيْتُمْ) dahi bu nev'dendir. Bununla ma'lûm olur ki (مَا يَشْبَهُ الْإِسْتِقَاقَ)'dan murâd iştikâk-ı kebîr değildir. Zîrâ iştikâk-ı kebîr min gayr-i riâyeti't-tertib hurûf-i usûlde ittifâktır. (فَمَرَّ) ve (رَقَمَ) ve (مَرَّقَ) emsâli gibi. Hâlbuki işbu şibh-i iştikâk için misâl îrâd eyledikleri kavli-i mezkûrde olan (أَرْضِ) ile (أَرْضَيْتُمْ) bu kabilden olmayıp hemze istifhâm için olarak kelime-i müstakilledir.

Cinâs-ı İşâret

Tecnîs-i işâret dahi envâ'-ı tecnîsdendir. Bu da cinâs lafzda zâhir olmayıp belki işâretle olandır. Nitekim:

وَيَهْرُونَ إِذَا مَا قَلْبًا² حُلِقَتْ لِحْيَةُ مُوسَى بِاسْمِهِ

kavlinde vâki' olmuştur. Âhiri:

يَجْعَلُ اللَّحْيَةَ سَيْنًا عَجَبًا³ إِنَّ هُرُونَ إِذَا مَا قَلْبًا

olup⁴ ism-i (مُوسَى)'dan murâd *ustura* ma'nâsına olan (مُوسَى)'dır. Ve (هُرُونَ)'un kalbi (نُورَه) olup kireç ve alçıdan i'mâl olunur *hırızma* ta'bîr etdikleri şey'dir ki şa'rı iskât eder.

1 “(Size ne oldu ki Allah yolunda savaşa çıkın denildiğinde) yerinize çakılıp kaldınız. Yoksa (âhireti bırakıp) dünya hayatını mı tercih ettiniz?” (et-Tevbe 9/38)

2 Mûsâ'nın sakalı kendi ismiyle ve *Hârûn* kelimesinin tersiyle traş edilsin. (Remel)

3 Zira *Hârûn* kelimesinin tersi sakalı ilginç bir hâle sokar. (Remel)

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 581; Siyâlkûtî, *Hâşiyeye*, II, 462.

Reddül-Acüz ale's-Sadr

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «رَدُّ الْعَجْزِ عَلَى الصَّدْرِ»، وَهُوَ فِي التَّثَرُّ أَنْ يُجْعَلَ أَحَدُ اللَّفْظَيْنِ الْمُكْرَرَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِسَيْنِ أَوْ الْمُلْحَقَيْنِ بِيَمَا فِي أَوَّلِ الْفَقْرَةِ، وَالْآخَرُ فِي آخِرِهَا، نَحْوُ: ﴿وَتَخَشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ﴾، وَنَحْوُ: «سَائِلُ اللَّيْمِ يَرْجِعُ وَدَمْعُهُ سَائِلٌ»، وَنَحْوُ: ﴿اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾، وَنَحْوُ: ﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾¹

[202] Ve darb-ı lafzîden birisi reddül-acüz ale's-sadr'dır. Bu da nesirde, lafz ve ma'nâda müttefikayn olan lafzeyn-i mükerrereynin veyâhûd mütecâniseyn ya'nî ma'nâda olmayarak yalnız lafzda müteşâbiheyn olan lafzeynin veyâhûd mütecâniseyne mülhakayn olan ya'nî iştikâk veyâhûd şibh-i iştikâk anları cem' eden lafzeynin birini evvel-i fikrada ve âharını âhirinde îrâd eylemektir. Bu da dört kısım olup birisi lafzân mütekerri-rayn olmasıdır. Nitekim ﴿... وَتَخَشَى النَّاسَ...﴾ nazm-ı celilinde ﴿تَخَشَى﴾ lafzı, evvel ve âhir-i fikrada tekerrür eylemiştir.² (الْحِيلَةُ تَزُكُّ الْحِيلَةَ)² kavli dahi bu nev'dendir. Sâni, lafzeyn mütecâniseyn olmasıdır. Meselâ سَائِلُ اللَّيْمِ (سَائِلٌ) kavlinde evvel-i fikrada vâki' olan (سَائِلٌ) lafzı (سَوَالٌ) den ve âhir-i fikrada bulunan, (سَيْلَانٌ)'den olup mütecâniseyindir. Ve sâlis, lafzeyni iştikâk cem' etmesidir. ﴿اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾ kavli-i şerîfide ﴿اسْتَغْفِرُوا﴾ ve ﴿غَفَّارًا﴾ lafzları (مَغْفِرَةٌ)'dendir. Ve râbi', lafzeyni şibh-i iştikâk cem' eylesidir. ﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾ kavli-i şerîfide (قَوْلٌ) den (قَالَ) ile buğz ma'nâsına (قَالِي)'den (قَالِينَ) evvel ve âhir-i fikrada ahz olunmuştur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفِي النَّظْمِ أَنْ يَكُونَ أَحَدُهُمَا فِي آخِرِ الْبَيْتِ وَالْآخَرُ فِي صَدْرِ الْمِضْرَاعِ الْأَوَّلِ أَوْ حَشْوِهِ أَوْ آخِرِهِ أَوْ صَدْرِ الْمِضْرَاعِ الثَّانِي)³

Ve nazmda reddül-acüz ale's-sadr lafzeyn-i mükerrereyn veyâhûd mütecâniseyn veyâhûd mülhakayndan birisi âhir-i beytde ve âharı mısra-ı evvelin sadr veyâhûd haşv veyâhûd âhirinde veyâhûd mısra-ı sâni'nin sadrında vâki' olmasıdır. Ve Sâhib-i *Miftâh* bir kısım-ı diğeri i'tibâr eylemiştir. Bu da lafz-ı âharın mısra-ı sâni'nin haşvinde olmasıdır. Meselâ:

- 1) **2) Reddül-acüz ale's-sadr:** Nesirde mükerrer, mütecânîs veya bunlara dâhil lafızlardan birinin fikra başında diğeri'nin ise fikra sonunda bulunmasıdır. Örnekler: a) “İnsanlardan çekiniyordun. Oysa asıl Allah'tan çekinmen gerekiyordu.” (el-Ahzâb 33/37) b) “Cimriden bir şey isteyen, gözyaşlarıyla geri döner.” c) Rabbimizden başışlanma dileyin; gerçekten O, çok başışlayıcıdır.” (Nûh 71/10) d) “Ben sizin yaptıklarınızı kınıyorum, dedi.” (eş-Şuarâ 26/168)
- 2) Asıl hile hileden uzak durmaktır.
- 3) Nazımda bu sanat, iki lafızdan birini beytin sonuna diğeri lafzı ise ilk mısraın başına, ortasına, sonuna ya da ikinci mısraın başına koymak suretiyle gerçekleşir.

وَعَهْدَهُ مُشْتَهَرٌ مُشْتَهَرٌ¹

فِي عِلْمِهِ وَحِلْمِهِ وَزُهْدِهِ

gibi.² Ve Musannif bunun terkinin evlâ görmüştür. Zirâ bu sûretde reddü'l-acüz ale's-sadr için bir ma'nâ olmayıp mısra-ı sâninin haşvinde sadâret olmadığı ma'lûmdur. Lâkin mısra-ı evvelin haşvi bunun hilâfında olarak sadâreti meczûmdur. İmdi, Musannif indinde mu'teber olan ak-sâm-ı erbaa olup bu da ber-vech-i meşrûh lafz-ı âharın mısra-ı evvelin sadrında veyâhûd haşv veyâhûd âhirinde veyâhûd mısra-ı sâninin sadrında olmasıdır. Ve alâ külli takdîr lafzeyn-i mükerrereyn veyâhûd mütecâniseyn veyâhûd mütecâniseyne mülhakayn olmakdan hâlî olmayıp ve dördü evcüh-i darb ile on iki kısım hâsıl olur. Ve mülhakayn, iştikâk veyâhûd şibh-i iştikâk cem' etmesi i'tibâriyle iki kısım olup bu sûretde dördü dörde taksîm ile on altı kısma bâliğ olur. Lâkin Musannif şibh-i iştikâk için yalnız bir misâl îrâd etmiştir. Bu da ya emsile-i selâse-i bâkiyeye adem-i zaferden veyâhûd emsile-i iştikâk ile iktifâdan içündür. Binâen aleyh on üç misâl îrâd eylemiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

وَلَيْسَ إِلَى دَاعِي النَّدَى بِسَرِيعٍ³

سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطُمُ وَجْهَهُ

İmdi, birisi âhir-i beytde ve âharı sadr-ı mısra-ı evvelde vâki' olan lafzeyn-i mükerrereyne misâl, şâirin (...سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ...) kavlinde olan (سَرِيع) lafzlarıdır. (لَطْمٌ) veche darb etmektir. Ve (نَدَى) atâ ma'nâsıdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

فَمَا بَعْدَ الْعَشِيَّةِ مِنْ عَرَا⁴

تَمَّتْ مِنْ شَمِيمِ عَرَارِ نَجْدِ

Ve lafz-ı âhar-ı mükerrerin mısra-ı evvelin haşvinde vukûuna misâl Sımme bin Abdullâh-ı Kuşeyrî'nin:⁵

1 İlmünde, hilminde, zühdünde ve ahde vefasında meşhurdur, meşhur. (Recez)

2 Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 541.

3 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Amcaoğluna tokat atmaya gelince (şimşek gibi) hızlı ama ihsan talep edene karşı hiç de öyle hızlı değildir." (Tavil) Beyit için bkz. Ukayşir el-Esedî, *Divân*, s. 92.

4 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Necd'in sarı papatyalarını koklamanın tadını çıkar. Zira akşamdan sonra (Necd bölgesini geride bırakacağımız için istesen de) sarı papatya bulamazsın." (Vâfir)

5 Merzûkî, Ebû Temmâm'ın kâilini belirtmeden zikrettiği bu beyitleri Sımme'ye ait göstermiştir. bkz. *Şerhu Divâni'l-Hamâse*, III, 869. Beyitler, başka şâirlere de nispet edilmektedir. bkz. *el-Mutavvel*, IV, 238 (1 no.lu dipnot).

أَقُولُ لِصَاحِبِي وَالْعَيْسُ تَهْوِي
بِنَا بَيْنَ الْمُئِنَّةِ وَالضَّمَارِ
تَمَّتْ مِنْ شَمِيمِ عَرَارٍ نَجْدٍ
فَمَا بَعْدَ الْعَشِيَّةِ مِنْ عَرَارٍ¹

kavlinde olan (عَرَارٍ) lafzları gibidir. (عَرَارٍ), tayyibetür-râyiha ve nâ'ime bir sarı çiçekdir. (مِنْ عَرَارٍ) kavli ism-i (مَا) olmak üzere mahallen merfû' olup (مِنْ) zâidedir. Ve (تَمَّتْ) kavli beyt-i evvelde olan (أَقُولُ) için mefûldür. (عَيْسُ)'den murâd râhiledir. Ve (تَهْوِي), (تُسْرَعُ) ma'nâsınadır. (مُئِنَّةٌ) damm ile ve (ضَمَارٌ) kesr ile iki mevziin isimleridir. (تَمَّتْ) intifâ'dır. (نَجْدٌ) Irak ile Hicâz miyânında olan mevzi-i meşhûrdur ki Hicâz'a nisbetle mürtefi' olduğundan *Necd* ile mevsûm u meşhûrdur. (فَمَا بَعْدَ) (مَا), (أَيْسُ) ma'nâsınadır.

Mefhûm-i Beyt: “Ravâhil, Münife ve Mizmâr² nâm mevziayn bey-ninde [203] sûr'at etdikleri hâlde ben refıkamla birbirimize yakın olarak hikâyâtımızı yekdiğerimize bess ü bast edip bu esnâda izhâr-ı telehhûf ü tessüfle der idim ki: Ey Refıkam! Necd'in râyiha-i verd-i arârından istimtâ' u intifâ' et. Ya'nî güzelce istişmâm eyle. Zirâ ba'de'l-aşiyeye biz bunu gâib ederiz. Çünkü ol vakte kadar tayy-ı merâhil edip Necd ve menâbitinden hurûc eyleriz,” demekdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

وَمَنْ كَانَ بِالْبَيْضِ الْكَوَاعِبِ مُعْرَمًا
فَمَا زِلْتُ بِالْبَيْضِ الْقَوَاضِبِ مُعْرَمًا)³

Ve lafz-ı âhar-ı mükerrerin âhir-i mısra-ı evvelde vukûuna misâl, Ebû Temmâm'ın (... وَمَنْ كَانَ بِالْبَيْضِ) kavlinde olan (مُعْرَمٌ) lafzlarıdır. (بَيْضٌ) “bâ” ile cem'-i (بَيْضَاءُ)'dur ki sefid-rû mer'e olup müzekkeri (أَبْيَضٌ)'dur. (كَوَاعِبٌ), (كَاعِبَةٌ)'ün cem'i olup (كَاعِبَةٌ) bir câriyedir ki sedyi kesb-i irtifâ' ede. (مُعْرَمٌ) mûla'ya'nî *harîs* ma'nâsınadır. (بَيْضِ)-i sâni'den murâd süyûf olup (قَوَاضِبِ) *kavâtî* ma'nâsınadır.

Mefhûm-i Beyt: “Câriye-i bîz u hasnâya mûla' u harîs olan kimseden benim şânım erfa' u a'lâdır. Zirâ ben süyûf-i kâtıaya harîs u mûlaım,” demek olur.

1 Develer bizi Münife ile Dımâr arasında hızla götürürken dönüp arkadaşıma diyordum ki: Necd'in sarı papatyalarını... (Vâfir) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 234.

2 Şiirde *Dimâr* şeklinde geçtiği için burada bir sehiv veya baskı hatası olmalıdır.

3 (Şâirin) şözüünde olduğu gibi: “Kim beyaz tenli genç kızlara tutkun ise varşın olsun; ben (kendimi bildim bileli) parlak ve keskin kılıçlara tutkunum. (Bu nedenle daha üstünüm.)” (Tavîl) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 295.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

وَأِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا مُعْرَجَ سَاعَةٍ
قَلِيلًا فَإِنِّي نَافِعٌ لِي قَلِيلُهَا)¹

Lafz-1 âhar-1 mükerrerin sadr-1 mısırâ-1 sâni'de olduğuna misâl, şâirin:

أَلَمَّا عَلَى الدَّارِ الَّتِي لَوْ وَجَدْتُهَا
بِهَا أَهْلُهَا مَا كَانَ وَحْشًا مَقِيلُهَا²
وَأِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا...³

kavlinde lafz-1 (قَلِيل) mısırâ-1 âhirin evvel ve âhirinde tekerrür eylemiştir. (الْمَام) *nüzûl-i kalil* ma'nâsındır. Bir mahalle cüz'î müddet nâzil olmaktır. Ve bir şey' üzere ta'ric o şey' üzerinde ikâmedir. Ve (لَمْ يَكُنْ), (مُعْرَج) için haber olarak mansûb olup ve ismi (أَلَمَّا)'ya râci' zamîrdir. Ve (قَلِيلًا) sıfat-1 müekkedidir. Zîrâ killet ta'ricin (سَاعَةٍ)'e izâfesinden müstefâddir. Hâsılı, (مُعْرَج)'in (سَاعَةٍ)'e izâfesi mef'ûlün fihi mef'ûlün bih kılmak tarikiyle ittisâa mahmûl olup ta'ricin sâati istîâbını müfid olarak zikrolunduğu üzere sâat-i vâhideden ibâret ve bu cihetle (قَلِيلًا) mücerred te'kid olmak üzere sıfat olur. Ve izâfede (فِي) takdîriyle (وَأِلَّا تَعْرِيجًا قَلِيلًا فِي سَاعَةٍ) ma'nâsı murâd olunmak dahi câiz olup bu sûrette istîâb-ı sâati müfid olmamasıyla sıfat-1 mukayyide olur. Zîrâ ta'ric fi's-sâa sâatden kalil olmaklığa ve sâati istîâba muhtemeldir.⁴ (قَلِيلُهَا), (نَافِعٌ) için fâil veyâhûd (قَلِيلٌ) mübtedâ ve (نَافِعٌ) haberdir. Ve (قَلِيلُهَا)'da zamîr sâate râci' olup hazf-i muzâf veyâhûd istihdâm ile (قَلِيلُ التَّعْرِيجِ فِي السَّاعَةِ) demek olur. Lâkin evceh olan, zamîrin (مُعْرَج) e ir-câıyla te'nâsin muzâfun ileyh i'tibâriyle olmasıdır. (مَقِيل) mevzi-i kaylûledir.

Mefhûm-i Beyt: “Tevakkuf edin! Şol bir diyârda ki biz o diyârı me'hûle buluruz. Şöyle ki kesret-i ahâlî ve ni'metleri cihetle mevzi-i mûhiş ü hâlî değildir. Her ne kadar diyâr-ı mezkûre nüzûlünüz bir sâat tevakkuf u ikâmetden ibâret olursa da zîrâ killet-i ârâm u tevakkufunuz dahi bana fâide olup galîl-i vecdime ya'nî harâret-i iştîyâk u mahabbetime şifâ verir,” demekdir.

1 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Az bir mola bile olsa yeter. Zira (öyle severim ki oranın sâkinlerini) kısa süreliğine görsem de bana (özlemimi gidermek için) çok faydası olur.” (Tavîl) Beyit için bkz. Zürrumme, *Divân*, II, 913.

2 Bu beyit Zürrumme'nin mevcut divânında (... أَلَمَّا بِمَيِّ قَبِيلٍ أَنْ تَطْرَحَ...) şeklinde geçmektedir. Ebû Temmâm ise bir kâil belirtmeksizin bu iki beyte *Mutavvel* metninde olduğu gibi yer vermiştir. bkz. *Divânü'l-Hamâse*, s. 282.

3 Sâkinleri içindeyken (her uğradığımda) misafir odalarını hiç boş görmediğim şu hânedede hele biraz konaklayın! Az bir mola bile olsa yeter... (Tavîl)

4 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 462.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

فَدَاعِي الشُّوقِ قَبْلَكُمْ دَعَانِي)¹

دَعَانِي مِنْ مَلَامِكُمْ سَفَاهًا

Ve ammâ lafzeyn mütecâniseyn oldukları sûretde ehad-i lafzeyn âhir-i beytde ve âharı mısra-ı evvelin sadrında vâki' olması Kādî-i Errecânî'nin (... دَعَانِي مِنْ مَلَامِكُمْ ...) beytinde olan (دَعَانِي) lafzları gibidir. Evvelki (دَعَانِي), (وَدَع-يَدَع)'dan (دَع) lafzının te'nîsi olarak (أَتْرُكَانِي) ma'nâsınadır. "sîn"-i mühmelenin fethiyle hiffet ü kıllet-i akl olup min ciheti'l-i'râb temyîzdir. İkinci (دَعَانِي), (دَعَاء)'dandır.

Mefhûm-i Beyt: "Beni hiffet-i akl cihetinden levm ü ta'yîrden terk ü ferâgat ediniz. Zîrâ dâi-i şevk u garâm sizden mukaddem beni dâi vü tâlib olmuşdur. Ya'nî bu hâle da'vet eden ışk u şevk olup sizin tesfîh ü melâmetiniz bu tarîkden beni îade edemez," demekdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

فَأَنْفِ الْبَلَابِلَ بِاخْتِسَاءِ بَلَابِل)²

وَإِذَا الْبَلَابِلُ أَفْصَحَتْ بِلِغَاتِهَا

Ve mütecânis-i âharın haşv-i mısra-ı evvelde olduğu, Seâlibî'nin (وَإِذَا الْبَلَابِلُ ...) kavli gibidir. (بَلَابِل)-i evvel (بَلْبَل)'ün cem'i olup tâir-i ma'rûf-dur. (أَنْفِ)'den murâd nagamâtdır. (أَنْفِ)'den emrdir. (بَلَابِل)-i sâni (بَلَابِل)'ün cem'i olup hüzn ma'nâsınadır. (بَلَابِل)-i sâlis damm ile (بَلْبَل)'ün cem'i olup derûnunda bâde olan ibrikdir. (اخْتِسَاءِ) şûrb ma'nâsınadır.

Mefhûm-i Beyt: "Bülbüller icrâ-yı âheng-i nagamât eyledikleri [204] eyyâm-ı bahârda sen de tenâvül-i mey-i hoş-güvâr ile hüzn-i derûnu nefy ü izâle et," demekdir.

Ve temsîl ile maksûd (بَلَابِل)-i evvele nisbetle (بَلَابِل)-i sâlisdedir. Ve ammâ (بَلَابِل)-i sâniye nisbetle (بَلَابِل)-i sâlis beyninde inde'l-Musannif redd-i acüz ale's-sadr olmayıp lâkin Sekkâkî lafz-ı âharın haşv-i mısra-ı sâni'de olmasını dahi bir kısım addeylemesiyle indinde bu dahi bâb-ı mezkûrdendir. Nitekim zikri karîben güzerân etmiştir.

1 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Beni akılsızlıkla suçlayıp durmaktan vazgeçin. (Ne deseniz boş!) Zira aşk meleği beni sizden çok önce davet etti (ve ben de ona çoktan icâbet ettim.)" (Vâfir) Beyit için bkz. Kâdî el-Errecânî, *Divân*, s. 403.

2 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Bülbüllerin nağmeler icrâ ettiği (o bahar günlerinde) sen de testilerden bâde içerek kederini dağıt." (Kâmil) Beyit için bkz. Seâlibî, *Divân*, s. 163.

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

فَمَشْغُوفٌ بِآيَاتِ الْمَثَانِي وَمَقْتُونٌ بِرِنَاتِ الْمَثَانِي)¹

Ve müteccânîs-i âhar mısırâ-ı evvelin âhîrinde olması, Harîrî'nin kırk sekizinci makâmesinde mahallât-ı Basra'dan kabîle-i Benî Harâm'a mensûb bir mahalleyi medh u senâda îrâd eylediği kasîdenin beyt-i sânisî olan (... فَمَشْغُوفٌ بِآيَاتِ...) kavlindeki (مَثَانِي) lafzları gibidir. (مَشْغُوفٌ) *mefrûn* ma'nâsındadır. "Âyât-ı mesânî"den murâd Kur'ân-ı Mübîn'dir. Cevherî demiştir ki: "Kur'ân-ı Kerîm'den mesânî, ikiyüz âyetden noksan olmandır. Ve Fâtîha-ı şerîfeye mesânî tesmiyesi, her bir rek'at-ı salâtda tekrâr olunduğundandır. Ve cemî'-i Kur'ân dahi âyet-i rahmetin âyet-i azâba iktirânından için *mesânî* tesmiye olunur."² "Rennât-ı mesânî", bir tâkı bir tâkına damm olunan evtâr-ı mezâmîrin nagamâtıdır. Vâhidi (مَثْنِي) olup (مُثْعَلٌ)'dür. (رِنَاتٌ), cem'-i (رِنَةٌ)'dür. Şârih-i *Makâmât* (رِنَاتٌ), cem'-i (رِنَةٌ) olup aslı meâdinden haly ve gayrısının savtı olarak ba'dehû tevessu'la mesânî ile muaber olan evtâr-ı ûdun esvâtına itlâk olduğunu îrâd eylemiştir. (فَا) tafsil için olup ehl-i Basra'dan ba'zıları sâlih ve ba'zıları bunun mâ-dûnunda olarak mısır-ı câmi' olduğunu beyândır.³

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

أَمَلْتُهُمْ ثُمَّ تَأَمَّلْتُهُمْ فَلَاخَ لِي أَنْ لَيْسَ فِيهِمْ فَلَاخٌ)⁴

Müteccânîs-i âhar mısırâ-ı sâninin sadrında olması Kâdî-i Errecânî'nin (... أَمَلْتُهُمْ...) kavlinde olan (فَلَاخَ) lafzları gibidir. İbtidâki (فَلَاخَ لِي), (ظَهَرَ لِي) ma'nâsına ve ikinci (فَلَاخَ) *fevz ü necât* ma'nâsındadır.

1 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "(Gördüm ki Basra'da bulunan İhtirâm adlı bu mahallenin sâkinlerinden) kimi Kur'ân âyetlerini okumaya dalmış, kimi ud nağmeleriyle kendinden geçmiş." (Vâfir) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 526.

2 Cevherî, *Sihâb*, VI, 2296.

3 Krş: Siyâlkûtî, *Hâşiye*, II, 463.

4 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Onlara çok ümit beslemiştim. Sonra onları (bir kez daha) düşündüm ve nihâyet kurtuluşun onlarda olmadığını anladım." (Serî) Beyit için bkz. Kâdî el-Errecânî, *Divân*, s. 83.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

ضَرَائِبُ أَبَدَعَتْهَا فِي السَّمَاحِ فَلَسْنَا نَرَى لَكَ فِيهَا ضَرْبًا)¹

Ve ammâ lafzân, mütecâniseyne mülhak oldukları vaktde ehad-i lafzeynin âhir-i beytde ve âharının mısırâ-ı evvelin sadrında olduğu, Buhtürî'nin² (... ضَرَائِبُ أَبَدَعَتْهَا...) kavlinde olan (ضَرَائِبُ) ve (ضَرْبًا) lafzları gibidir. (ضَرَائِبُ), (ضَرْبًا)'ün cem'î olup *daribe* bir seciyye ve tabîatdır ki bir kimse için bi-tarîki'l-mesel darb olunup anın üzerine matbû' u mecbûl ola. Ve (ضَرْبًا) *misl* ma'nâsınadır. Aslı, darb-ı kîdâhda misldir. (قِدَاحُ) sehm-i kumârdır. İmdi, bunlardan ikisi dahi iştikâkda asl-ı vâhîde râci'dir.

Mefhûm-i Beyt: “O seciyyeler ki sen anı cûd ü semâhatde ibdâ' u izhâr eyledin. Biz anlarda senin-çün bir misl ü nazîr görenlerden olmadık,” demek olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَحْزُنْ عَلَيْهِ لِسَانَهُ فَلَيْسَ عَلَى شَيْءٍ سِوَاهُ بِحَزَانٍ)³

Ve mülhak-ı âhar mısırâ-ı evvelin haşvinde olduğu, İmruülkays'ın (إِذَا) kavlinde olan (لَمْ يَحْزُنْ عَلَيْهِ لِسَانَهُ) ve (بِحَزَانٍ) lafzları gibidir.

Mefhûm-i Beyt: “Bir insân, lisânını kendi nefsi üzere hazn ü ketm etmeyip zararı kendiye âid olan şey'den lisânını hıfz etmezse, elbette lisânını sâir kimse üzerine dahi hazn ü ketm etmeyip kendiye ziyânı olmayan şey'de âharını hıfz u himâye etmeyeceği, cihet-i evleviyyetdedir,” demek olur.

İmdi, (بِحَزَانٍ) ve (يَحْزُنْ) lafzları iştikâkın cem' eylediği elfâzdan olup me'haz-i iştikâkları (حَزْنٌ)'dür.

1 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “O hasletler ki onların izlerini cömertlikte ilk sen ortaya koydun, biz bu hasletlerde sana denk birini de görmüş değiliz.” (Mütekârib) Beyit için bkz. Serî er-Reffâ, *Divân*, s. 81.

2 Beyit Buhtürî'ye değil Serî er-Reffâ'ya aittir. Kaynaklarda, Serî er-Reffâ'nın, Buhtürî'ye ait ضَرَائِبُ (بَلُونَا ضَرَائِبُ) değil Serî er-Reffâ'ya aittir. Kaynaklarda, Serî er-Reffâ'nın, Buhtürî'ye ait sanıldığına dikkat çekilmiştir. bkz. Vahdî Efendi, *et-Tensîs*, vr. 86b/87a; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü'l-Cevyid*, s. 406; *el-Mutavvel*, IV, 252 (1 no.lu dipnot).

3 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Kişi kendi aleyhine olacak durumlarda dilini tutamıyorsa başkasıyla ilgili konularda hiç tutamaz.” (Tavîl) Beyit için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 90.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

لَوْ اِخْتَصَرْتُمْ مِنْ الْاِحْسَانِ زُرْتُكُمْ وَالْعَذْبُ يُهَجَّرُ لِلْاِفْرَاطِ فِي الْخَصْرِ)¹

Ve yine mülhakayndan birisi âhir-i beytde ve âharı haşv-i mısırâda olması, Ebü'l-Alâ'nın (... اِخْتَصَرْتُمْ مِنْ الْاِحْسَانِ...) kavlinde olan (لَوْ اِخْتَصَرْتُمْ) ve (فِي الْخَصْرِ) lafzları gibidir. (اِخْتَصَرَ) ma'lûm olup (خَصَرَ) fethateyn ile *bürüdet* ma'nâsıdır. Ya'nî "Sizlerden mübâadet ve adem-i ziyâretim kesret-i in'âmınızdan neş'et edip eğer ihsânınıza ihtisâr etseniz ziyâretinize devâm ederdim. Zîrâ mâ-i azb ü fûrât nefsin a'zam-ı müştehiyâtından iken ifrât-ı bürüdetinden için terk olunur," demektir. İmdi, bu misâl dahi ehad-i mülhakayn âhir-i beytde ve âharı mısırâ-ı evvelin haşvinde olmakda misâl-i sâbıkın nazîri olup fakat bu misâl kısm-ı sâni-i ilhâkdan ya'nî şibh-i iştikâkın lafzeyni cem' eylediği kabîlden ve misâl-i sâbık, iştikâkın cem' eylediği [205] ilhâkdandır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

فَدَعَ الْوَعِيدَ فَمَا وَعِيدُكَ ضَائِرِي أَطْبِئِ أَجْنِحَةَ الدَّبَابِ يَضِيرِ)²

Ve mülhak-ı âhar mısırâ-ı evvelin âhirinde olduğuna misâl, [İbn-i Ebî Uyeyne nâm] şâirin (فَدَعَ الْوَعِيدَ...) kavlinde olan (ضَائِرِ) ve (يَضِيرِ) lafzları gibidir. (ضَائِرِ) ve (يَضِيرِ) ma'nâsına olup iştikâkın cem' etdiği elfâzdandır.

Mefhûmu: "Vaîd ü tahvîfini terk et. Zîrâ senin vaîdin bana muzırr değildir. Ecniha-i zübâbın tanîn ü âvâzı kimseye zarâr eder mi?" demek olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَوْلِهِ:

وَقَدْ كَانَتْ الْبَيْضُ الْقَوَاضِبُ فِي الْوَعَى بَوَاتِرَ فَهِيَ الْآنَ مِنْ بَعْدِهِ بُتْرِ)³

Ve mülhak-ı âhar mısırâ-ı sâninin sadrında olması Ebû Temmâm'ın hîn-i istişhâdında Muhammed bin Nehşel hakkında nazmetdiği mersiyesinde olan:

1 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "İkramınızı azaltsaydınız sizi ziyarete devam ederdim. (Siz de bilirsiniz ki) çok soğuk olunca tatlı suyun bile (fazlası) içilmiyor." (Basit) Beyit için bkz. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Sıktu'z-Zend*, s. 56.

2 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Bırak tehdidi! Tehdidin bana vız gelir. Sivrisineğin kanat vızılıtı mı zarar verecek?" (Kâmil)

3 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Onun sağlığında parlak kılıçlar harpte keskindi. (Şehâdetinden) sonra ise, (onun gibi savaşı kalmadığı için) kılıçlar bile körelip kesmez oldu." (Tavil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 369.

تَوَى فِي الثَّرَى مَنْ كَانَ يَحْيَا بِهِ الْوَرَى
وَيَعْمُرُ صَرْفَ الدَّهْرِ نَائِلُهُ الْعُمُرُ
وَقَدْ كَانَتْ الْبَيْضُ...¹

kavlindeki (أَفَامَ), (تَوَى), (بُؤَى) ve (بَوَاتِرَ) ve (عَمُرَ) ve (يَعْمُرُ) kavlindeki ma'nâsına olup (يَحْيَا), (حَيَاةً)'dendir. (وَرَى) *mahlûk* ma'nâsınadır. (يَعْمُرُ), (بَوَاتِرَ) *kavâtî* ma'nâsınadır. (وَعَى) harbdir. (بَوَاتِرَ) *atâ* ve (نَائِلُ) (يَسْتُرُ) ma'nâsınadır. (بُؤَى), (أَبْتَرُ)'in cem'idir.

Mefhûm-i Beyt: “Bir zât me'vâ-yı türâbda ittihâz-ı mesken etmiş ya'nî türâb-ı kabr ile mütevârî olmuşdur ki mahlûk anınla hayât bulurdu. Ve anın atâ vü ihsân-ı mevfüru nevâyib-i dehri gamr u setr ederdi ve meydân-ı harbde süyûf-i kâtia anın hüsn-i isti'mâliyle kat' ederdi. Anın şehâdetiyle süyûf-i mezkûreyi anın gibi isti'mâl edecek kalmadı,” demekdir.

İmdi, (يَعْمُرُ) ve (عَمُرَ) lafzları iştikâkın cem' etdiği elfâzdandır. Ve kezâlik (بَوَاتِرَ) ile (بُؤَى) dahi böyledir.

Ve ammâ sibh-i iştikâkın cem' eylediği mülhakayn-ı mütecânisden Musannif'in ihmâl eylediği emsile-i selâseden ehad-i mülhakayn âhir-i beytde ve âharı mısra-ı evvel sadrında vukûuna misâl, Harîrî'nin *Katî'yye* nâm yirmi dördüncü makâmesinde olan:

وَلَاخٌ يَلْجِي عَلَى جَزِي الْعِنَانِ إِلَى
مَلْهُى فَسُخِّقًا لَهُ مِنْ لَآئِحِ لَآخٍ²

kavlinde vâki' (لَآخِ) ve (لَآخِ) lafzları olup sadr-ı beytde olan, (يَلْجِي) fi'linden mâzî ve âhir-i mısra-ı sânde olan, (لَحَاهُ) ya'nî (لَاْمَةٌ) kavlinde ism-i fâildir. (مَلْهُى) ma'nâsına olup zamîr-i müstetir mâkabl-i beytde olan (مَشِيْبِ)'e âiddir. (يَلْجِي), (يَلْجِي) ma'nâsınadır. (جَزِي الْعِنَانِ) *melâhîde sa'y ü taammukum* demekdir. (سُخِّقًا), (بُعْدًا) ma'nâsına olup (لَآئِحِ لَآخِ) zâhir-i lâim demekdir.

Ve mülhak-ı âharın âhir-i mısra-ı evvelde vukûuna misâl, yine Harîrî'nin karîben güzerân eden (فَمَشْعُوفٌ بِآيَاتِ الْمَثَانِي...) beyti mâba'dinde vâki':

- 1 İnsanların kendisiyle hayat bulduğu ve geniş ihsanı zamanın musibetlerini örten zât artık toprağın altında ikâmet ediyor. Onun sağlığında parlak kılıçlar... (Tavil) Şâirin mevcut divânında bu iki beyit peşpeşe gelmeyip aralarında dokuz beyit vardır. Krş: Ebû Temmâm, *Divân*, s. 369-370.
- 2 (Ak saçlar,) rotayı eğlence mekânına doğru kırmamı kınayarak kendini gösterdi. Yuh olsun, ortaya çıkıp da beni kınayan bu şey! (Basit) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 244.

وَمُضْطَلِعٌ بِتَلْخِيصِ الْمَعَانِي وَمُطَّلِعٌ إِلَى تَحْلِيصِ عَانِي¹

kavlidir ki evvel (عَنَا-يَعْنِي)'den ve sâni had' u züll ma'nâsına (بِتَلْخِيصِ) (أَضْطَلَعَ بِهِ؛ قَوِيَّ عَلَى حَنْبِلِهِ)², (مُضْطَلِعٌ) ma'nâsınadır. (تَحْلِيصِ عَانِي) fekk-i esîrdir. (الْمَعَانِي, kelâm u kitâbı telhîs, ihtisârıdır.

Ve müllhak-ı âharın sadr-ı mısra-ı sâni'de vukûu, [nâ-ma'lûm bir] şâir-i âharın:

لَعَمْرِي لَقَدْ كَانَ الثَّرِيًّا مَكَانَهُ ثَرَاءً فَأَضْحَى الْآنَ مَثْوَاهُ فِي الثَّرَى³

kavli olup (أَضْحَى) (ثَرَى) *türâb* ma'nâsına yâidir. (ثَرَاءً), (مَثْوَاهُ) ve (صَارَ) ma'nâsınadır. (مَسْكَنُهُ), (مَثْوَاهُ) ve (صَارَ)

Sec'

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «السَّجْعُ»)، قِيلَ: هُوَ تَوَاطُؤُ الْفَاصِلَتَيْنِ مِنَ الثَّرِّ عَلَى حَرْفِ وَاحِدٍ، وَهُوَ مَعْنَى قَوْلِ السَّكَّاكِيِّ: «هُوَ فِي الثَّرِّ كَالْقَافِيَةِ فِي الشَّعْرِ»⁴

Ve darb-ı lafzîden birisi sec'dir. Sec' ba'zen, bir fıkradan kelime-i ahîre fikra-i uhrâdan kelime-i ahîreye muvâfika olması i'tibâriyle fikranın nefsi kelime-i ahîresine itlâk olunur. Ve ba'zen kelimeteynin harf-i vâhid üzere tevâfukları üzerine itlâk olunur. Musannif'in işâret etdiği işbu ma'nâ-yı sâni'dir. Ya'nî ba'zılar sec' kelâm-ı nesrden fâsilateynin harf-i vâhid üzere tevâtu' u tevâfukları olduğunu ihtiyâr etdiler. Ve Sekkâkî'nin "Nesrde sec' şîrde kâfiyenin nazîridir," deyü kavlinin ma'nâsı dahi budur.

Lâkin Musannif'in bu kelâmı mevrîd-i bahsdir. Zîrâ kâfiye itlâk olunan şey' ya bi-re'sihâ âhir-i beyde vâki' olan kelime veyâhûd o kelimenin harf-i ahîri veyâhûd elsine-i selâse üzere mîzân-ı arûzu câmi' olarak zebân-ı Türkî üzere te'lîf etdiğimiz risâlede ve kütüb-i sâirede beyân olunan tafsîl-i mezâhib üzere bunların gayrı olup evâhir-i ebyâtdan kelimeteynin harf-i vâ-

1 (Gördüm ki Basra'da bulunan İhtirâm adlı bu mahallenin sâkinlerinden) kimi tetkikat ile meşgul ilim adamı kimi de köle azat etmeye tutkun servet sahibi kimselerdir. (Vâfir) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 526.

2 Bir şeyi hakkıyla yapmaya muktedir oldu.

3 Ömrüme yemin olsun ki onun yeri Süreyyâ yıldızı idi ama (gel gör ki) şimdi meskeni kara toprak oldu. (Tavîl)

4 **3) Seci:** Bir tanıma göre, nesirdeki iki fâsılânın sonunun aynı harf üzere uyumlu gelmesidir. Sekkâkî'nin "Nesirde seci, şîrdeki kâfiye gibidir," (bkz. *el-Mifîhâh*, s. 542) şeklindeki sözünün anlamı da budur.

hidde tevâtularına *kâfiye* ıtlâk olunmaz. Ve Sekkâkî'nin “Nesrde sec‘ şî‘rde kavâfi gibidir,” demesinden murâdı evâhir-i fikarâtda üzerine tevâtu‘ vâkî‘ olan elfâzdır ki *fevâsıl* [206] ta‘bîr olunur. Bundan için Sekkâkî kitâbında (وَهِيَ فِي النَّثْرِ كَالْقَوَافِي فِي الشِّعْرِ) lafz-ı cem‘iyle zikretmiştir. el-Hâsıl Sekkâkî, Musannif gibi lafz-ı escâ‘ ile ma‘nâ-yı masdarı murâd etmemiştir. Bu sûretde Musannif’in (وَهُوَ مَعْنَى قَوْلِ السَّكَّاكِيِّ) kelâmının ma‘nâsı, kelâm-ı Sekkâkî’den maksûd olan mahsûl-i ma‘nâyı ifâde olup ya‘nî “Kavâfi evâhir-i ebyâtda olan elfâz-ı mütevâfıka olduğu misillü escâ‘ dahi evâhir-i fikrada olan elfâz-ı mütevâfikadır ve evâhir-i ebyâtda takfiye elfâzın tevâfuku olduğu gibi kezâlik evâhir-i fikrada ma‘nâ-yı masdarî üzere sec‘ dahi tevâfuk-i elfâzdır,” demek müfâdında olur.

Aksâm-ı Sec‘

Sec‘-i Mutarref

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَهُوَ ثَلَاثَةٌ أَضْرِبُ: «مُطَرَّفٌ» إِنْ اِخْتَلَفَا فِي الْوِزْنِ، نَحْوُ: ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾، وَإِلَّا فَإِنْ كَانَ مَا فِي إِحْدَى الْقَرِيْبَتَيْنِ أَوْ أَكْثَرُهُ مِثْلَ مَا يُقَابِلُهُ مِنَ الْأُخْرَى فِي الْوِزْنِ وَالتَّقْفِيَةِ فَ«تَرْصِيعٌ»، نَحْوُ: «فَهُوَ يَطْبَعُ الْأَسْجَاعَ بِجَوَاهِرِ لَفْظِهِ، وَيَقْرَعُ الْأَسْمَاعَ بِرَوَاجِرِ وَعَظْمِهِ»¹

Sec‘ üç nev‘ üzere olup eğer fâsilateyn vezinde muhtelif olurlar ise *sec‘-i mutarref* tesmiye olunur. ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ...﴾ kavlı-i şerîfi bu nev‘den olarak (وَقَارًا) ve (أَطْوَارًا) lafzları evâhir-i fikrateynde vâkî‘ olarak veznen muhteliflerdir. Mefhûm-i şerîfi طَوْرًا مُخْتَلِفِينَ طَوْرًا (مَا لَكُمْ لَا تَخَافُونَ لِلَّهِ عَظْمَةً وَقَدْ خَلَقَكُمْ مُخْتَلِفِينَ طَوْرًا) demektir.

Sec‘-i Murassa‘

Ve eğer fâsılalarda veznen ihtilâf olmazsa bu da eğer fikrateynde olan elfâzın cümlesi veyâhûd ekserîsi vezinde ve takfiyede ya‘nî harf-i âhir üzere tevâfukda mukâbilinde olan elfâzın misli olursa *tarsî‘* tesmiye olunur.

1 Seci üç kısımdır. a) İki fâsılının vezinde farklılık varsa *mutarref seci* olur. Örnek: “Size ne oluyor ki Allah’a saygı göstermek istemiyorsunuz? Oysa sizi peşpeşe aşamalardan geçirerek yaratan O’dur.” (Nüh 71/13-14) b) Aksi takdirde (yani iki fâsıla vezinde farklı değilse,) karinelerin birinde olan lafızların tamamının ya da çoğunun diğer fikrada vezin ve kâfiye açısından mukâbili var ise bu seciye *tarsî‘ / murassa seci* denir. Örnek: “(Gördüğüm şahıs,) söz cevherlerini doğal bir şekilde seçili olarak döküyor, dokunaklı vaazı ile kendini herkese dinletiyordu.” (Örnek için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 18.)

Nitekim Harîrî'nin, *San'âniyye* nâm birinci makâmesinde olan ﴿فَهُوَ يَطْبَعُ﴾ (...الأشجاع... kavlinde vâki' olmuştur. Zirâ karîne-i sâniyede olan ﴿يَقْرَعُ﴾ evvelde olan ﴿يَطْبَعُ﴾ lafzına ve (أَسْمَاعُ), (أَشْجَاعُ)'a ve (زَوَاجِرُ), (جَوَاهِرُ)'e ve (لُفْظُ), (وَعُظُ)'a vezn ü kâfiye cihetlerinden bi-ecmaihim muvâfıklardır. Ammâ evvelde olan ﴿هُوَ﴾ lafzının sâniide mukâbili gayr-ı mevcûddur. Ve eğer fikra-i sâniyede lafz-ı (أَسْمَاعُ) mahallinde (آذَانُ) ityân olunup ﴿وَيَقْرَعُ الْآذَانَ﴾ denilse yalnız bu lafzlarda ihtilâf vukûyuyla ekser-i elfâzda tevâfuka misâl olur.

Sec'-i Mütevâzî

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: «وَالْأَلْفُ مُتَوَازٍ»، نَحْوُ: ﴿فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾¹

Ve eğer ehad-i karîneteynde olan elfâzın ne cümlesi ve ne ekserîsi karîne-i uhrâdan mukâbilinde olan elfâzın misli olmazsa *sec'-i mütevâzî* tesmiye olunur. Bu da karîneteynde olan elfâzın cemîisi veyâhûd ekserîsi karîne-i uhrâda olan mukâbillerine mecmû'-i vezn ü kâfiyede muhâlif olmalarıyla olur. Meselâ, ﴿فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾ kavli-i şerîfinde ﴿سُرُرٌ﴾ ve ﴿أَكْوَابٌ﴾ vezn ü takfiyede muhteliflerdir. (سُرُرٌ), (سُرِيرٌ)'un ve (أَكْوَابٌ) Türkî'de dahi müsta'mel olan (كُوبٌ)'un cem'idir. Harîrî'nin ²﴿الْجَائِي حُكْمٌ دَهْرٍ قَاسِطٌ، إِلَى أَنْ أَنْتَجِعَ أَرْضَ وَاسِطٍ﴾ kavli dahi bu nev'den olup yalnız lafza-i ahîreleri olan (قَاسِطٌ) ve (وَاسِطٌ)'da ittifâk edip kusûru muhtelifdir.

Veyâhûd yalnız vezinde muhtelif olurlar. Meselâ ﴿وَالْمُزْسَلَاتِ عُرْفًا﴾³ kavli-i şerîfinde (مُزْسَلَاتِ) ve (عَاصِفَاتِ) "tâ" kâfiyesinde olup takfiyede müttetik ve veznen muhteliflerdir.

Veyâhûd yalnız takfiyede muhtelif olurlar. Meselâ ﴿حَصَلَ النَّاطِقُ وَالصَّامِتُ﴾⁴ kavlinde (حَصَلَ) ile (هَلَكَ) ve (النَّاطِقُ) ile (الْحَاسِدُ وَالشَّامِتُ)⁴ veznen müttetik olup fakat kâfiyeleri muhtelifdir.

1 c) Aksî takdirde, (iki karînedeki lafızların ne tamamının ne de çoğunun diğeri karînedeki mukâbili yok ise) *mütevâzî seci* olur. Örnek: "Orada yüksek tahtlar, (önerilerine) konulmuş (dolu dolu) kadehler vardır." (el-Gâşiye 88/13-14)

2 Gaddâr zamanın icâbi benî Vâsî'ta kazanç temin etmeye sevk etmişti. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 293.

3 "And olsun birbiri ardınca gönderilen ve (firtına gibi) eserek (zulüm karanlıklarını) darmadağın edenlere." (el-Mürselât 77/1-2)

4 Konuşan ve susan umduğunu elde etti. Haset eden ve alay eden ise helâk oldu.

Veyâhûd karîneteynden birinde olan elfâzın karîne-i uhrâda mukâbili olmaz. Nitekim ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤْتُرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ﴾¹ kavli-i şerîfinde vâki' olmuştur. Zîrâ mukâbele ile murâd karîneteynde olan kelimâtın adedde ve mevsûf u sıfat ve fi'l ü fâil ve ma'tûf olmak gibi nemat-ı vâhidde ittihâdları olup imdi, ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤْتُرَ﴾ kavli-i şerîfi sâhibeyni ile bu minvâl üzere değildir.

Şerâit-i Sec'

İbn-i Esîr demiştir ki: "Sec' dört şarta muhtâc olup birisi, müfredât-ı elfâzı ihtiyâr ya'nî husûl-i sec' için kelimât-ı sakîle îrâdından ihtirâzdır ki tenâfûr lâzım gelmeye. Ve sâni, ihtiyâr-ı te'lîfdır ki tertîb-i elfâz tertîb-i meânî üzere olup hattâ ki ihlâl-i nazm ile ta'kid lâzım gelmeye. Ve sâlis, lafz ma'nâya tâbi' olup ma'nâ lafza tâbi' olmamasıdır. Ya'nî zihnde meânî vech-i hasen üzere tertîb olunup ba'dehû bundan hasenetü't-tertîb olan elfâz ile ta'bîr olunmasıdır. Yoksa elfâz tertîb-i hasen ile tertîb olunarak ma'nâya [207] i'tibâr olunması câiz değildir. Ve râbi', fikrateynden her birisi fikra-i uhrâda olan ma'nânın gayrı bir ma'nâya delâlet etmesidir. Ve illâ tatvîl olur. Nitekim [Ebû İshâk-ı] Sâbi'nin: (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا تُدْرِكُهُ الْأَعْيُنُ بِبِلْحَاطِهَا، وَلَا تَحُدُّهُ الْأَلْسُنُ بِالْفَاظِهَا، وَلَا تُخْلِقُهُ الْعُضُورُ بِمُرُورِهَا، وَلَا تَهْرُمُهُ الدُّهُورُ بِكُرُورِهَا، وَالصَّلَاةُ عَلَى مَنْ لَمْ يَرَ لِلْكَفْرِ أَثْرًا إِلَّا طَمَسَهُ وَمَحَاهُ، وَلَا رَسْمًا إِلَّا أَرَأَاهُ وَعَفَاهُ)² kavlinde vâki' olmuştur. Zîrâ "mürûr-i usûr" ve "kürûr-i dühûr" beyninde ve "mahv-ı eser" ve "îfâ-i resm" miyânında fark olmayıp bilâ-meânî zâide tatvîl-i kelâmdan ibâretidir."³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (قِيلَ: وَأَحْسَنُ السَّجْعِ مَا تَسَاوَتْ قَرَائِنُهُ، نَحْوُ: ﴿فِي سِدْرٍ مَحْضُودٍ وَطَلْحٍ مَنضُودٍ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ﴾، ثُمَّ مَا طَالَتْ قَرِينَتُهُ الثَّانِيَةَ، نَحْوُ: ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ﴾، أَوْ الثَّالِثَةَ، نَحْوُ: ﴿حُدُوهُ فَعَلُوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلْوُهُ﴾، وَلَا يَحْسُنُ أَنْ تُؤْتَىٰ قَرِينَةً أَقْصَرُ مِنْهَا كَثِيرًا)⁴

- 1 "Gerçekten biz sana Kevser'i verdik. Öyleyse Rabbin için namaz kıl ve kurban kes." (el-Kevser 108/1-2)
- 2 Gözlerin idrâk edemediği, dillerin kendisini tanımlayamadığı, asırların eskitemediği, zamanın ihtiyarlatamadığı Allah'a hamd; küfrün bütün emarelerini silip kökünü kazıyan, izlerini silen zâta salât ü selâm olsun!
- 3 Krş: İbnü'l-Esir, *el-Meseli's-Sâir*, I, 199-202.
- 4 En güzel seci, karîneleri eşit secidir, denilmiştir. Örnek: "(Onlara) dalbastı kirazlar, salkım salkım muz ağaçları ve uzatılıp yayılmış gölgeler vardır." (el-Vâkıa 56/28-30) Sonra, (karîneler eşit değilse) ikinci karînesi uzun olan gelir. Örnek: "İnmekte olan yıldız yemin olsun ki akadaşınız ne yoldan sapmış ne de aldanmıştır." (en-Necm 53/1-2) Ya da üçüncü karînesi uzun olan seci gelir. Örnek: "Yakalayın onu ve bağlayın! Sonra (alev alev yanan) cehennem ateşine atın!" (el-Hâkka 69/30-31) Bir karîneyi ondan aşırı kısa bir karînenin izlemesi pek hoş görülmemiştir.

Denilmiştir ki ahsen-i sec', karâini mütesâviye olandır. Nitekim ﴿فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ﴾ kavli şerîfnde her fıkra iki karîne üzere mebnîdir. Ve eğer karâini mütesâviye olmazsa derece-i sâniyede ahsen olan, karîne-i sâniyesi tavîle olandır. Meselâ, ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا خُدُّوهُ فَعَلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ﴾ nazm-ı celilinde fıkra-i ûlâ iki ve fıkra-i sâniye üç lafz üzerine binâ olunmuşdur. Veyâhûd karîne-i sâlise tavîle olmasıdır. ﴿خُدُّوهُ فَعَلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ﴾ kavli şerîfnde karîne-i sâlise olan ﴿ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ﴾ karînelerinden tavîledir. Ve bir karîne ityân olunduktan sonra andan kasr-ı kesîr ile aksar olan bir karîne ityânı gayr-ı müstahsendir.

Musannif'in mefhûm-i kelâmı bundan ibâret olup bu bahsin ma'riz-i tafsilinde Şârih-i merhûm İbn-i Esîr'den rivâyet etmişdir ki: "Sec' aksâm-ı selâseye münkasim olup evvel; iki faslın mütesâviyeyn olmasıdır. Nitekim nazm-ı celilde ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ kavli şerîfnde vâki' olmuşdur. Ta'bîr-i Türkî üzere "Gadûb u acûl ü anûd ü cehûl bir kimse-dir," denilse bu kabîlden olur.

Kısm-ı sâni; fasleynden sâni, evvelden atvel olmasıdır. Lâkin itidâlden ihrâca bâ'is olacak mertebede tûl-i kesîr ile atvel olmaması meşrûtdur. Nazm-ı celilde ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِذَا تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَنَطَّرُونَ﴾ kavli şerîfi bu kabîlden olup Kur'an-ı Mübîn'de nazîri gayr-ı mevcûddur. Lisânımızda çekîde-i yerâa-i kitâb olan "Kerem-nâme-i sâmileri râhe-pîrâ-yı tefhîm ve mâl-i münîf-i mutazammî-nü't-taltîfi rehîn-i iz'ân-i çâker-i sed kûsiyem oldu," ibâresi dahi bu vetîrede cârîdir. Ve üç fıkra üzerine binâ olunanlar bu kısımdan müstesnâ olup ba'zıları birinci ve ikinci fıkraların elfâzı mütesâviye olarak gelip ba'dehû fıkra-i sâlise bunlardan bir mikdâr tavîl olarak ityân olunur. Ve fıkra-i sâlisenin evvelkiler ile teşâvîsi dahi câiz olup mürûr eden ﴿وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا سُدْرٍ مَّخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ وَظِلِّ مَمْدُودٍ﴾ nazm-ı mübîni bu üslûbdadır. Ve eğer bunda fıkra-i sâlise beş veyâhûd altı lafz olmak lâzım

1 "Öyleyse sakın incitme yetimi ve asla azarlama isteyen!" (ed-Duhâ 93/9-10)

2 "Rahmân kendisine oğul edindi, dediler. Doğrusu, çirkin bir iddia ortaya attınız. Bu iddianın dehşetinden, neredeyse gökler paramparça olacak, yeryüzü çatlayacak ve dağlar gürlütleyle yıkılıp gidecekti." (Meryem 19/88-90)

3 "İyi insanlara gelince, ne mutlu o iyi insanlara! Çünkü onlara (cennette) dalbastı kirazlar, salkım salkım muz ağaçları ve uzatılıp yayılmış gölgeler vardır." (el-Vâkıa 56/27-30)

gelse hasendir. Münşeât-ı Türki'de "Daavâtı, hulûs-i fuâd-ı sıdk-ı i'tiyâd ile merfû'-i icâbet-hâne-i Hüdâ-yı bî-endâd kılındı," denilse bu kabîlden olur.

Kısm-ı sâlis; fasl-ı âhir evvelden aksar olmasıdır. Lâkin bu kısmı İbn-i Esîr ayb-ı fâhiş addeyleyip "Fasl-ı evvelde sem'-i fıkranın tûlü sebebiyle emed ü gâyeti istîfâ ve inân-ı isgâyı irhâ etmesiyle sâni kasîra geldiği gibi bu menzili bulamayıp intihâ-i gâyeti murâd eden şahsın fûshat-i meydân bulamamasıyla ind-i gâyetde sûr-i çûb-i lügazîde olmasına şebîh olur,"¹ demiştir.

İşbu aksâm-ı selâse-i sec'i beyândan sonra demiştir ki: "Sec' tûl ü kasr cihetiyle dahi ikiye münkasim olup ahsen-i sec' kasîrdir. Zîrâ sem'-i sâmia fevâsıl-ı mescûanın kurbüyle berâber meslekçe dahi ev'ar u aslebirdir. Şöyle ki ma'nâ elfâz-ı kalîle ile isâga olunduğu sûretde sec'in tevâfuk u muvâtaesi sa'b u asîr olur. Ve ahsen-i kasîr, iki lafz üzere olandır. Ve üçden ona kadar olanlar dahi işbu kısm-ı kasîrden olup bundan ziyâdesi kısm-ı tavîldendir. Ve işbu kısm-ı tavîlden on birden on ikiye kadar olanları, kasîre karîb i'tibâr olunmuşdur. Ve ekser-i tavîl, on beş lafzdan müellef olandır. Nitekim ﴿وَلَيْنَ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَكْفُرُ وَلَئِن أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ ۚ وَلَئِن أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَكْفُرُ وَلَئِن أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ﴾² kavli-i şerîfinde karîne-i ûlâ on bir ve sâniye on üç [208] vâki' olmuşdur."³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالْأَشْجَاعُ مُبَيَّتَةٌ عَلَى سُكُونِ الْأَعْجَازِ كَقَوْلِهِمْ: «مَا أَبْعَدَ مَا فَاتَ، وَمَا أَقْرَبَ مَا هُوَ آتٌ»)⁴

Ve escâ', sükûn-i a'câz üzerine ya'nî fevâsıl-ı karînenin sükûn-i evâhiri üzere mebniyyedir. Zîrâ sec'den garaz, fevâsılın beynini müzâvededir. Ve bu da her bir sûretde tamâm olmayıp ancak vakf u sükûn üzere binâ ile olur. Nitekim (... مَا أَبْعَدَ مَا فَاتَ...) kavillerinde vâki' olmuşdur. Zîrâ hareke i'tibâr olursa (فَاتَ)'de "tâ" meftûh ve (آتٍ) lafzında meksûr-i münevven olmasıyla sec' fevt olur. Bu ise kavâfide câiz olmayıp ve tezâvüc-i fevâsıl garazına

1 Krş: İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir*, I, 233-235.

2 "Eğer insanogluna katımızdan bir rahmet tattırdıktan sonra onu elinden çekip geri alsak, hemen ümitsizliğe düşer, nankörlük etmeye başlar. Yine, eğer kendisine dokunan bir sıkıntının ardından ona bir nimet tattıracak olsak, o zaman da 'Belâlardan kurtuldum,' der ve hemen şırmamaya ve büyüklük taslamaya başlar." (Hûd 11/9-10)

3 Krş: İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir*, I, 236.

4 Seciler, son harfin sâkin oluşu üzerine bina edilirler. Örnek: Elden giden şey ne kadar uzak, gelmesi (kesin olan şey) ne kadar yakındır!

vâfi olamaz. Ve fusahâ izdivâc için kelimeleri evzâından ihrâc ederek آتَيْكَ (هَاتَيْبِي الطَّعَامَ وَمَرَانِي)² derler. Hâlbuki vaz'ı (بِالْعَدَوَاتِ)'dir. Ve هَاتَيْبِي الطَّعَامَ وَمَرَانِي¹ derler. Hâlbuki vaz'ı (أَمْرَانِي)'dir. Ve (أَخَذَ مَا قَدَّمَ وَحَدَّثَ)³ derler. Hâlbuki vaz'ı damm-ı “dâl” ile olmayıp feth ile (حَدَّثَ)'dir. İmdi, bunlar münâfi-i lügat olan şey'ler olmasıyla berâber mücerred izdivâc için irtikâb olunduğunu müşâhede etdiğin gibi escâ'da sükûn-i evâhir hilâf-ı vaz' olmadığı hâlde bunu i'tibâr için hakk-ı fusahâda zannolunacak bir mahal kalmaz.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (قِيلَ: وَلَا يُقَالُ: «فِي الْقُرْآنِ أُسْجَاعٌ»، بَلْ يُقَالُ: «فَوَاصِلٌ»)⁴

Denilmiştir ki Kur'an'da edebe riâyeten *escâ'* ta'bîr olunmaz. Zîrâ sec' hamâm ve emsâlinin hedîridir. Belki *fevâsıl* denilir. Ve bu kelâm, sec' fikradan kelime-i ahîre olduğunu iş'âr eder. Zîrâ fevâsıl ancak fikranın âhir-i kelimesine denilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَقِيلَ: أَلَسَّجُعٌ غَيْرٌ مُخْتَصِّصٌ بِاللَّثْرِ، وَمِثَالُهُ مِنَ النَّظْمِ قَوْلُ أَبِي تَمَّامٍ:

تَجَلَّى بِهِ رُشْدِي وَأَثَرْتُ بِهِ يَدِي وَفَاصَ بِهِ ثُمْدِي وَأَوْرَى بِهِ زُنْدِي)⁵

Ve ba'zılar demiştir ki: Sec' nesre muhtass olmayıp belki nazmda dahi cereyân eder. Ve nazmdan misâli Ebî Temmâm'ın (... تَجَلَّى بِهِ رُشْدِي) kavlidir. (صَارَتْ يَدِي ذَا ثُرْوَةٍ وَعَنَاءٍ), (أَثَرْتُ بِهِ يَدِي) ma'nâsınadır. (كَشَفَ وَظَهَرَ), (تَجَلَّى) demektir. (صَارَ ذَا نَارٍ) kesir-i “sâ” ile mâ'-i kalîl olup⁶ aslı nefis-i mâ' olarak murâd tezâyüd-i mâl-i kalîldir. (زُنْدٌ) çakmaktır. Taşına (زُنْدَةٌ) denir. (صَارَ ذَا نَارٍ) (نَصْرٌ) a râcî'dir. Ve zengin zü nâr olması matlûba zaferden ibâretidir. Ve (به) zamâiri beyt-i sâbıkda zikrolunan (نَصْرٌ)'a râcî'dir. Ve beyt-i sâbık:

لَأَعْلَمُ أَنَّ قَدْ جَلَّ نَصْرٌ مِنَ الْحَمْدِ سَأَحْمَدُ نَصْرًا مَا حَيَّيْتُ وَإِنِّي

1 Sabah akşam sana geleceğim.

2 Yemek iyi geldi bana.

3 Eski yeni ne varsa aldı.

4 (Edeben) “Kur'an'da seci mevcuttur,” denilemeyeceği fakat “Kur'an'da fâsılalar vardır,” demektedir sakınca olmadığı söylenmiştir.

5 Secinin nesre özgü bir sanat olmadığı söylenmiştir. Secinin nazımdan örneği Ebû Temmâm'a ait şu beyittir: “Onun sayesinde fikrim aydınlandı, ellerim bereket gördü, az olan suyum dolup taşı, çakmağım çaktı.” (Tavil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 116.

6 Mehmed Zihni Efendi kelimedeki “sâ”nın meftûh olduğunu ve Şârih'in *Muhtasar'da -Mutavvel'de* mevcut değildir- kesir ile takyîd ederek sehve düştüğünü ifade etmektedir. bkz. *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 417.

7 Yaşadığım sürece Nasr'a minnettar kalacağım. Fakat şunu iyi biliyorum ki Nasr'ın övgüye falan ihtiyacı da yoktur. (Tavil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 116.

kavlidir. Mefhûmu, memdûhu olan Nasr'ın edâ-yı farîza-yı hamd ü şükra- niyyeti kâbil olacak dereceden âlî bulunduğu ma'lûmu olduğu hâlde vakt-i hayâtını vezâif-i hamd ü senâya hasr eylediğini ve anın feyz-i ihsânâtıyla reşâdî zâhir ve emvâlî vâfir ve killet ü fakr u zarûreti gınâ vü servete mütebeddil ve zendi ba'de's-sulûh vâri olarak metâlîbi hayyiz-i husûle mevsûl olduğunu beyândır.

Teştîr

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمِنَ السَّجْعِ عَلَى هَذَا الْقَوْلِ مَا يُسَمَّى «الشُّشْطِيرِ»، وَهُوَ جَعْلُ كُلِّ مِنْ شَطْرِي الْبَيْتِ سَجْعَةً مُخَالَفَةً لِأُخْتِهَا)¹

Ve sec' nesre muhtass olmadığı kavle göre *teştîr* tesmiye olunan şey' dahi sec'dendir. *Teştîr*, beytin şatraynından her birisini şatr-ı âharda olan sec'aya muhâlife olarak bir sec'a kılmaktır. Ya'nî her bir mısırâda başka başka sec' îrâd etmektir. (سَجْعَةً) kavli, lâyık olan masdariyyet üzere nasb olunmaktadır. Bu sûretde ma'nâ beytin şatraynından her birisi şatr-ı âharda olan sec'aya muhâlif sec'a ile mescû' kılınması demek olur. Yoksa (جَعْل) için mef'ûl-i sâni olamaz. Zîrâ şatr sec' değildir.

Ve tesmiyetü'l-küll bi'smi cüz'ihî kabîlinden olarak fikrateyn-i sec'ateyn-den küllisine sec' tesmiye olunması dahi câiz olur. İmdi, Harîrî'nin birinci makâme-i *San'âniyye*'sinde olan (لَمَّا افْتَعَدْتُ غَارِبَ الْإِعْتِرَابِ، وَأَنَا تَنِي الْمَثْرَبَةُ وَأَنَا تَنِي الْمَثْرَبَةُ) kavli bir sec'a ve (طَوَّحْتُ بِي طَوَائِحُ الزَّمَنِ إِلَى صَنْعَاءِ الْيَمَنِ)³ kavli sec'a-i uhrâdır. Her bir şey'in gâribi, a'lâsıdır. Ve (افْتَعَدْتُ), (اتَّخَذْتُ قَعْدَةً), demektir. Ve (غَارِبْتُ) *kâbil* ma'nâsındadır ki zahr-ı dâbbenin mukaddemidir. Bu kelâmı iğtirâb için istiâre etmiştir. (اغْتِرَابُ), vatandan tegarrubdur. (أَنَا تَنِي), (أَبْعَدْتُنِي) ma'nâsındadır. (مَثْرَبَةٌ) fakrdır. Zîrâ fakr, sâhibini türâba ilsâk eder. (أَتْرَابُ), kesr ile (تَرْبُ)'ün cem'i olup (تَرْبُ) racül birlikte neş'et eylediği lidesidir. (رَمَتْ بِي), (طَوَّحْتُ بِي) demektir. Tavâiyih-i zemen, zamânın havâdis ü hutûbu olup (طَوَائِحُ) alâ gayri'l-kiyâs cem'-i (مَطِيحَةٌ)'dür. San'â-i Yemen, Yemen'de meşhûr bir beldedir.⁴ [209]

1 (Secinin nesre özgü olmadığını savunan) anlayışa göre *teştîr* olarak adlandırılan sanat da seciye dâhildir. Teştîr, beytin her bir şatrını diğer şatrından farklı bir seci üzere kurmaktır.

2 Yoksulluk, beni gurbet devesinin sırtına bindirip yurdumdan uzaklaştırınca... bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 17.

3 Zamanın musibetleri beni Yemen'in Sana'sına attı. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 17.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 582.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

تَدْبِيرُ مُغْتَصِمٍ بِاللَّهِ مُتَّقِمٍ اللَّهُ مُرْتَعِبٌ فِي اللَّهِ مُرْتَقِبٌ¹

Nitekim teştîr, Ebû Temmâm'ın Mu'tasım Billâh hakkında hîn-i feth-i Ammûriyye'de nazmeylediği medîhasında olan (... تَدْبِيرُ مُغْتَصِمٍ...) kavlinde vâki' olmuştur. (اللَّهُ مُرْتَعِبٌ فِي اللَّهِ) *rıdvân-ı ilâhîye vesîle-i takarrub olan şey'e râğıb* demektir. (مُرْتَقِبٌ) *muntazır-ı sevâb veyâhûd hâif-i ikâb* demektir. İmdi, şatr-ı evvel bir sec'a olup "mîm" üzere mebniyyedir. Ve sâni, "bâ" üzere binâ olunmuş sec'a-i uhrâdır. (تَدْبِيرُ) kavli mübtedâ olup haberi beyt-i sâlisdedir. Ve beyt-i sâlis:

لَمْ يَزْمِ قَوْمًا وَلَمْ يَنْهَدْ إِلَى بَلَدٍ إِلَّا تَقَدَّمَهُ جَيْشٌ مِنَ الرُّعْبِ²

kavlidir. (لَمْ يَزْمِ), (لَمْ يَفْصِدْ), ma'nâsınadır. Ve (لَمْ يَنْهَدْ), (لَمْ يَنْهَضْ) demektir. (رُعْبٌ) havfdır.

Mefhûm-i Beyteyn: "Rızâ-i Bârî için gazv ü cihâd ederek düşmen-i dînden müntakim ve rıdvân-ı ilâhîye mukarrib olan mesâî-i memdûha-ya râğıb ve ecr ü sevâba müterakkıb olan Mu'tasım Billâh'ın eser-i tedbîridir ki bir kavmi kasdetmedi ve bir cânibe nahdat ü azîmet eylemedi illâ anı ru'bdan bir ceş tekaddüm eyledi. Ya'nî hangi cânibe teveccüh eylese henüz varmaksızın kulûb-i ahâlîyi havf u haşyet istîlâ ederdi," demek olur.

Tasrî'

Ve sec' nazmda cereyân etdiği kavle göre tasrî' dahi sec'dendir. Tasrî', beytin arûzu kâfiye-i darba muvâfık olmasıdır. Arûz, beytten mısra-ı evvelin ve darb, mısra-ı sâninin âhiridir. İbn-i Esîr demiştir ki:³ "Tasrî' yedi mertebeye münkasım olup mertebe-i ûlâ; her bir mısra bi-nefsihî müstakill olup kendisinden ma'nâ fehmlunur. Ve buna *tasrî'-i kâmil* tesmiye olunur. İmruülkays'ın:

1 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "(Adı üzerinde,) Allah'ın dinine sınıksız sarılan, (yalnızca) Allah için intikam alan, Allah'ın rızasını arayan ve O'nun lütfunu gözetleyen (Mu'tasım Billâh'ın) tedbiri..." (Basît) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 9.

2 Onun tedbiri, istisnâsız, hangi kavme ya da beldeye yönelmişse, kendisinden önce oraya muhakkak bir korku ordusu uğramış olur. (Basît) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 9.

3 Krş: İbnü'l-Esîr, *el-Meslü's-Sâir*, I, 237-240.

أَفَاطِمُ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدَلُّلِ وَإِنْ كُنْتَ قَدْ أَرْمَعْتَ هَجْرِي فَأَجْبِلِي¹

kavli bu kabildendir. Hemze harf-i nidâ ve (فَاطِمِ), (فَاطِمَةَ)'dan murahham ve (مَهْلًا) masdariyyet üzere mansûb olup (يَا فَاطِمَةُ! أَفْهَلِي مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدَلُّلِ) demektir. (تَدَلُّلٌ) *gunc* ya'nî *nâz* ma'nâsındır. (إِزْمَاعٌ) kasd ve bir şey' üzerine nefsi tavrîndir.² (أَجْبِلِي), (أَجْبِلِيًا), (أَفْعَلُ فِعْلًا جَمِيلًا) demektir. Hâsılı, mısra-ı evvelden murâd, nâz ü delâlden bir mikdâr ferâgatini temennî ve mısra-ı sâniiden maksûd, kendisinden hecr u müfârakate tavrîn-i nefis ile kasd ü azîmeti takdîrde hecrde muâmele-i cemîle vü müşfika istid'âsı olup mısraâyndan her biri kendilerinden maksûd olan ma'nâyı müfid olarak yekdiğerine tevakkufdan müstağnîdir. Ebyât-ı Türkiyye'den Nedîm merhûmun:

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana

beyti dahi bu üslûbdadır.

Mertebe-i sâniye; mısra-ı evvel sâniye muhtâc olmayıp lâkin sâni evvele murtabıt olarak ityân olunmasıdır. Nitekim şâir-i merkûmun:

فَعَا نَبَكِ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلِ³

kavlinde vâki' olmuşdur. Zîrâ mısra-ı evvelden murâd mehcûr-i cemâl ü visâli olduğu yâr ve dûr olduğu menzil ü diyârı zikri hinde tevakkufla bükâda kendisine is'âd ü iânelerini sâhibeyninden taleb olup bu ma'nâyı ifâdede mısra-ı sâniye ihtiyâc u tevakkufdan müstağnîdir. Ve ma'nâ-yı sâni mısra-ı evvel-i mezkûrde olan menzil veyâhûd habîb veyâhûd bükânın mahalli Dehûl ve Havmel nâm iki mahal miyânında vâki' munkata'-ı remel-i muavvec olduğunu ta'yîn olmasıyla mısra-ı evvele murtabıttır. Eş'âr-ı Türkiyye'de:

Hem yakar pervânesin hem sûz-i dil izhâr eder
Muktezâ-yı meşreb-i şem'-i şeb-ârâ böyledir

beyti dahi yalnız sûret-i irtibâtda bu üslûbdadır.

1 Fâtıma! Bu nazları biraz kenara bırak. Beni terk etmeye kesin kararlıysan da bunu güzellikle yap. (Tavil) Beyit için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 12.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 582.

3 (Arkadaşlar!) Durun biraz da sevgiliyi ve onun Dehûl ile Havmel arasında kalan Sıktu'l-livâdaki diyarını yâd edip ağlayalım. (Tavil) Beyit için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 8.

Mertebe-i sâlise; mısraâyın bir haysiyyetde olmaktır ki her birerlerinin mevzi-i âhârda vaz'ı sahîh ola. Nitekim İbn-i Haccâc-ı Bağdâdî'nin:

مِنْ شُرُوطِ الصُّبُوحِ فِي الْمَهْرَجَانِ خِفَّةُ الشُّرْبِ مَعَ خُلُوقِ الْمَكَانِ¹

kavlinde vâki' olmuştur. (مَهْرَجَانُ) nevrûzun mukâbili olup güz faslının ibtidâsı ve neyyir-i a'zâmın mîzâna tahvîli zamândır. Fars-ı câhiliyyetde iki îd-i azîm olup biri rûz-i nevrûz ve diğeri rûz-i mezbûrdur. (صُبُوحُ) vakt-i sabâhda içilen bâde-i ferah-fezâdır. Eş'âr-ı Türkiyye'de:

Takrîr edemem derd-i derûnum elemim var
Allah'ı seversen beni söyletme gamım var

beyti dahi bu tarîkde olup mısraâyından hangisi takdîm olursa vaz'-ı sahîhini tağyîr etmez. Lâkin meselâ;

Cemâl-i yâri gördükçe kaçan âşık dese yâ hû
Sakın ta'n eyleme sûfî zamîr Allah'a râci'dir

beytinde mısraların tağyîr-i mahalli vaz'-ı sahîhinden ihrâc edeceği müstağnî-i beyândır.

Mertebe-i râbia; evvelin fehmi ma'nâsı ancak mısra-ı sâni ile [210] hâsıl olandır. Ve buna *tasri'-i nâkıs* tesmiye ederler. Ebüt-Tayyib'in:

مَعَانِي الشَّعْبِ طَيِّبًا فِي الْمَعَانِي بِمَنْزِلَةِ الرَّبِيعِ مِنَ الزَّمَانِ²

kavli gibi. (مَعَانِي) menâzil ve (شُعْب) miyâh u şeceri kesîr olan bir mevzi'dir.³ Ya'nî "Menâzil-i Şi'b menâzil-i sâireye nisbet tîb ü fazl cihetinden ezmine-i sâireye nisbetle zamân-ı rebî' gibidir," demek olur. Şi'b-i Bevvân, cinân-ı dünyâdan addolunan memalik-i erbaanın birisidir. Eş'âr-ı Türkî'de:

Çeken şarâb-ı neşâtı cihânda bir kerre
Humârı câm-ı felek ser-nigûn olunca çeker

beyti bu nev'dendir.

1 Şenlikte sabah içkisi içmenin gereklerinden biri de mekânın boş, içki içenlerin de canlı olmasıdır. (Hafîf)

2 Güzellik açısından hâneler arasında Şi'b hânelerinin konumu, mevsimler arasında baharın konumu gibidir. (Vâfir) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 541.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 582-583.

Ve mertebe-i hâmis; mısraâynda tasrî' lafz-ı vâhid ile olandır. Ve buna *tasrî'-i mükerrer* tesmiye ederler. Bu da iki darb olup zîrâ lafz ya mısraâynda müttahidetü'l-ma'nâ olur. Ve bunun derecesi enzeldir. Nitekim Ubeyd bin el-Ebras'ın:

فَكُلُّ ذِي عَيْنَةٍ يُؤُوبٌ وَعَائِبُ الْمُؤْتِ لَا يُؤُوبٌ¹

kavlinde vâki' olmuştur. (أُوتِ) *rücu'* ma'nâsınadır. Veyâhûd mısraâynda müttahidetü'l-ma'nâ olmaz. Ve bu da mecâz olmasıyla olur. Nitekim Ebû Temmâm'ın:

فَتَى كَانَ شَرِبًا لِلْغَمَاءِ وَمَرْتَعًا فَأَصْبَحَ لِلْمَهْدِيَّةِ الْبَيْضِ مَرْتَعًا²

kavlinde vâki' olmuştur. (هُوَ فَتَى), (شَرِبٌ) kesir ile sudan hazz u nasıbdır. (عَمَاءٌ) cem'-i (عَافٍ) olup tâlib-i ma'rûf ya'nî fukarâ-i sâilûndur. (مَرْتَعٌ) *mer'â* ma'nâsınadır. (رَتَعَتِ الْمَاشِيَةَ) derler. "İstedigini ra'y etdi," demekdir. "Hindiyeye-i bîz" süyûf-i hindiyeye olup mevtden kinâyedir. (مَرْتَعٌ)-i sâni mahall-i mevt olmakdan mecâzdır. Ya'nî "Memdûh mesâkîn ü fukarânın mer'â-yı atâ vü mekârimi iken nasîb-i mevt oldu," demekdir.³

Sâdis; mısra-ı evvel mısra-ı sâninin evvelinde zikrolunan bir sıfat üzerine muallak olmasıdır. Ve buna *ta'lik* tesmiye ederler. Nitekim İmruülkays'ın:

أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا أَنْجَلِي بِضُحٍّ وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْتَلٍ⁴

kavlinde vâki' olmuştur. Zîrâ mısra-ı evvel (ضُحٍّ)'a ta'lik olunmuştur. Ve bu sûret cidden ve kat'an muayyebdir. Türkî olarak:

Elemde olma o hûrşîd eder seni îsâl

Visâle âkibet ey şebnem-i sirişk-i lâl

beyti dahi bu nev'dendir.

Sâbi'; beytde olan tasrî' kâfiyeye muhâlif olmasıdır. Ve buna *tasrî'-i meş-tûr* tesmiye ederler. Nitekim Ebû Nüvâs'ın:

- 1 Her kaybolan geri döner de ölümün alıp götürdükleri geri dönmez. (Muhalla' Basit) Beyit için bkz. Ubeyd b. el-Ebras, *Divân*, s. 22.
- 2 (Ebû Nasr.) ihtiyaç sahiplerinin yiyecek-içecek kaynağı bir yiğitti. (Şimdi maalesef) kendisi parlak Hint kılıçlarına yem oldu. (Tavîl) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 374.
- 3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 583.
- 4 Sabahın aydınlığıyla açılсын artık ey uzun gece! Gerçi gündüz de (çektğim sıkıntılar açısından) senden farklı değil (ya neysel) (Tavîl) Beyit için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 18.

أَقْلِبْنِي قَدْ نَدِمْتُ مِنَ الذُّنُوبِ وَبِالْإِقْرَارِ عُذْتُ مِنَ الْجُحُودِ¹

kavlinde vâki‘ olmuşdur. (أَقْلِبْنِي) “Beni afv et,” demektir. (عُذْتُ), (رَجَعْتُ) ma‘nâsınadır. (جُحُودٌ), inkârdır.

Mefhûm-i Beyt: “Zünûbuma nedâmet ü i‘tirâf-ı kusûr u isâetle sûret-i inkârdan ric‘at etdim. Ve nedâmet-i isâet ve i‘tirâf-ı kusûr vesîle-i afv olmaşyla afv u safh ile muâmele buyur,” demektir.

İmdi, şâir “bâ” ile tasrî‘ edip ba‘dehû “dâl” ile takfiye etmişdir. Lâkin işbu tasrî‘-i sâbi‘ mâ-nahnu fihimizden hâricdir.

Müvâzene

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِثْلُ «الْمُؤَاذِنَةِ»، وَهِيَ تَسَاوِي الْفَاعِلَتَيْنِ فِي الْوُزْنِ دُونَ التَّقْفِيَةِ، نَحْوُ: ﴿وَنَمَارِقُ مَضْفُوفَةٌ وَرَزَابِي مَبْثُوثَةٌ﴾)²

Ve darb-ı lafzîden birisi müvâzenedir. Bu da fâsilateynin ya‘nî fikrateyn veyâhûd mısırâyndan kelimeteyn-i ahîreteynin vezinde mütesâvî olup takfiyede mütesâvî olmamasıdır. ﴿مَضْفُوفَةٌ﴾ kavli-şerîfinde ﴿وَنَمَارِقُ مَضْفُوفَةٌ...﴾ ve ﴿مَبْثُوثَةٌ﴾ kavilleri vezinde mütesâvî olup kâfiyeleri gayr-ı mütevâfıktır. Zirâ evvelde kâfiye “fâ” ve sânde “sâ” olup ilm-i kavâfide beyân olunduğu üzere “tâ”-i te‘nîs mu‘teber değildir. (نَمَارِقُ) damm u feth ile (نُْمْرَقَةٌ)’ün cem‘i olup visâde-i sagîredir. (رَزَابِيَّةُ), (رَزَابِي)’ün cem‘i olup *bisât-ı arîz u fâhir* ma‘nâsınadır. (مَبْثُوثَةٌ), *mepsût*dur.³ Ve [nâ-ma‘lûm bir] şâirin:

هُوَ الشَّمْسُ قَدْرًا وَالْمُلُوكُ كَوَاكِبُ هُوَ الْبَحْرُ جُودًا وَالْكَرَامُ جَدَاوِلُ⁴

beyti dahi bu kabildendir. Musannif’in (دُونَ التَّقْفِيَةِ) kavlinden zâhir olan, müvâzenede elbette fâsilatânın takfiyede adem-i tesâvîlerinin vücûbudur. Bu takdîrde müvâzene ile sec‘ beyninde tebâyün olur. Ve murâd-ı Musannif vezinde tesâvî şart olup fakat takfiyede tesâvî şart olmadığını ifâdeye dahi muhtemel olarak bu sûretde müvâzene ile sec‘ beyninde umûm ve

1 Beni affet! Günâhlarıma pişmanım. Onları artık itiraf ediyor, inkâr etmeyi bırakıyorum. (Vâfir) Beyit için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 453.

2 4) **Müvâzene:** İki fâsılanın kâfiye değil de vezin açısından eşit olmasıdır. Örnek: “(Sıra sıra) dizilmiş yastıklar ve (ayaklarının altına) serilmiş halılar var.” (el-Gâşîye 88/15-16)

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 583.

4 O, değeri açınsından güneştir, diğer melikler ise (ancak birer) yıldız; o cömertlikte denizdir, diğer cömertler ise (ancak birer) dere. (Tavîl)

husûs min vech olur. Zîrâ ﴿سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾¹ kavlinde tesâdüf edip ﴿وَنَمَارِقٌ مَصْفُوفَةٌ وَرَزَابِيٌّ مَبْنُوثَةٌ﴾² emsâlinde müvâzenenin sıdkı ve sec'in adem-i sıdkıyla ve ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾² emsâlinde sec'in sıdkı ve müvâzenenin adem-i sıdkıyla tefâruk ederler.

Ve ammâ İbn-i Esîr'in *Mesel-i Sâir*'de “Müvâzene nesrde fevâsılın ve şî'rde sadr ve acüz-i beytin yalnız vezinde tesâvîsi olup sec'de [211] olduğu gibi harfde dahi tesâvîsi şart değildir. Bu sûretde her bir sec' müvâzene olup her bir müvâzene sec' değildir,”³ demesi, sec'de fâsılateynin tesâvîlerini şart edip müvâzenede fâsılateynin (شَدِيدٌ) ve (قَرِيبٌ) lafzları gibi harf-i ahîrde tesâvîlerinin adem-i iştirâtına mebnîdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِنْ كَانَ مَا فِي إِحْدَى الْقَرِيبَتَيْنِ مِثْلَ مَا يُقَابَلُهُ مِنَ الْأُخْرَى فِي الْوَزْنِ حُصَّ بِاسْمِ «الْمُمَاسَلَةِ»)⁴

İmdi, fâsılateyn yalnız vezinde mütesâvî olarak kâfiyede müsâvî olmadığı sûretde eğer ehad-i karîneteynde olan elfâzın küllisi veyâhûd ekserîsi vezinde karîne-i uhrâda mukâbili olan elfâzın misli olursa müvâzeneden bu nev' ism-i “mümâsele”ye hâss olur. Bu sûretde müvâzeneden mümâsele, sec'den tersi' menzilesindedir. Ve çünkü ba'zı ehl-i bedi'in kelâmı, zikrolunan tefsîr-i mümâsele ile müfesser olan müvâzene şî're hâss olduğunu müş'ir olmasıyla Musannif mümâselenin nazm u nesrden cümlesinde câri olup nazma hâss olmadığına tenbîh için başka başka iki misâl îrâd eylemiştir. Ve bundan, ba'zıların, Musannif'in (وَهِيَ تَسَاوِي الْقَاصِلَتَيْنِ) kavline nazaran vehmetdikleri vechile nesre dahi adem-i ihtisâs ma'lûm olmuştur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (نَحْوُ: ﴿وَأَتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾، وَقَوْلِهِ:

مَهَا الْوُحْشِ إِلَّا أَنْ هَاتَا أَوَانِشِ قَتَا الْحَطِّ إِلَّا أَنْ تَلَّكَ دَوَابِلُ⁵

- 1 “Orada yüksek tahtlar, (önerilerine) konulmuş (dolu dolu) kadehler var.” (el-Gâşiyê 88/13-14)
- 2 “Size ne oluyor ki Allah'a saygı göstermek istemiyorsunuz? Oysa sizi peşpeşe aşamalardan geçirerek yaratan O'dur.” (Nûh 71/13-14)
- 3 İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 272.
- 4 İki karînenin birindeki lafızların tamamı veya büyük kısmı diğer fıkrada karşılıkları olan lafızlarla vezin açısından benzer olursa bu tür müvâzeneye *mümâsele* ismi verilir.
- 5 Örnek: “Bu iki peygambere (doğruyu eğriyi) apaçık ortaya koyan (Tevrat adlı kutsal) kitabı vermiş ve böylece her ikisini de dosdoğru yola ilettiğimiz.” (es-Sâffât 37/117-118) (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “(Bu kadınların gözleri) ceylan gözü gibidir. Şu farkla ki onlar (ceylan gibi yabanî değil) cana yakındırlar. (Endâmları da) Hatt denilen yerin meşhur mızrakları gibi dümdüzdür. Şu farkla ki (mız-

Mümâsele için nesrden misâl ﴿وَأَتَيْنَاهُمَا...﴾ nazm-ı celilidir. (هُمَا) zamîri Hazret-i Mûsâ ve Hârûn aleyhimeselâma râcî'dir. Ve nazmdan misâl Ebû Temmâm'ın (...مَهَا الْوَحْشِ) kavlidir. (مَهَا الْوَحْشِ) *bakar-ı vahşî* ma'nâsındadır. (فَنَا) rumhdur. (حَطَّ) Yemâme'de bir mevziin ismi olup rimâh mevzi-i mezkûre nisbet olunur. Ya'nî nisâ-i memdûha bakar-ı vahşîdir. Ya'nî hüsn-i uyûnda âhûya şebîhdir. Lâkin anlar seninle ve senin hadîsinle muânese ederler. Bakar-ı vahşî ise nevâfirdir. Ve anlar istivâ-i ikâmetde rimâh-ı Hatt gibidirler. Lâkin rimâh zevâbil ü yevâbis olup nisâ-i memdûha ise nevâdir u tarî olup anlarda zübûl ü yübûset yoktur.

Ve zâhir olan, işbu nazm-ı celil ve beyt-i Ebû Temmâm ehad-i karîneteynde olan ekser-i elfâzın karîne-i uhrâdan olan mukâbillerinin misli olduğuna misâl olup elfâzdan cemîisinin mümâseletine misâl değillerdir. Zîrâ ﴿وَأَتَيْنَاهُمَا﴾ ve ﴿هَدَيْنَاهُمَا﴾ lafzlarında ve kezâlik (هَاتَا) ve (تَلُكْ) kelimelerinde temâsül-i vezin mütehakkık değildir. Ve fâsilateyn olan (مُسْتَقِيم) ve (مُسْتَبِين) ve (ذَوَائِل) ve (أَوَائِس) vezinde mütesâvî olup kâfiyede muhâlif oldukları müstağnî-i beyândır.

Ve elfâz-ı karîneteynden cemîisinin temâsülüne misâl, Buhtürî'nin:

فَأَحْجَمَ لَمَّا لَمْ يَجِدْ فِيكَ مَطْعَمًا وَأَقْدَمَ لَمَّا لَمْ يَجِدْ عِنَّا مَهْرَبًا¹

kavlidir. Bu beyt Buhtürî'nin, Feth bin Hâkân hakkında esed ile olan mübârezesini medh için nazmettiği kasîdesindedir. (أَحْجَمَ) ve (أَقْدَمَ) zamîrleri esede râcî' olup² (إِحْجَامٌ) *i'râz* ma'nâsındadır. Ya'nî "Esed sende mat'am bulmayıp ya'nî iftirâs ü ekle zafer-yâb olamayacağını fehmemesiyle i'râz u taahhur etdi ve firâra meydân bulamayıp yedinden halâsa çâre-yâb olmasısıyla hıfz u himâyeni derk ile savb-ı himâyetine ikdâm u dehâlet eyledi," demektir. Beyt-i mezkûrde (مَطْعَمًا) ve (مَهْرَبًا) fâsılları veznen mütesâvî ve kâfiyeleri muhâlif olduğu hâlde mısra-ı evvelde olan elfâzın cümlesi mısra-ı sâniide olan mukâbillerinin cümlesine mümâsildir.

raklar) soluk yapıda iken (bunlar taptazedirler.)" (Tavil) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 256.

1 (Aslan) seni yiyebileceğine dâir ümit göremeyince geri durdu. (Fakat bu kez de) senden kaçacak yer bulamayınca tekrar ileri atıldı. (Tavil) Beyit için bkz. Buhtürî, *Divân*, I, 200.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 583.

Kalb

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْقَلْبُ»)¹

Darb-ı tahsîn-i lafzîden birisi “kalb”dir. Bu da kelâm bir haysiyetde olmakdır ki kalb ederek harf-i ahîrden bed’ ile evveline değin kırâat olursa bi-aynihî o kelâm hâsıl olur. Bu da ba’zen nazmda ve ba’zen nesrde vâki’ olur. Ammâ nazmda ba’zen bir haysiyetde olur ki mısırâyndan her birisi âhar için kalb olur. Şâirin:

هَلَّا أَتَانَا² أَرَانَا الْإِلَهَ

kavli bu kabîlden olup mısırâ-ı sâninin harf-i ahîrinden bed’ ile kırâat olunsa mısırâ-ı evvelin ve mısırâ-ı evvel, sâninin aynı zuhûr eder. (أَرَانَا)’da zamîr-i mütekellim mef’ûl-i evvel ve (الْإِلَهَ) fâil ve (هَلَّا) mef’ûl-i sâni ve (أَتَانَا) sıfat-ı (هَلَّا)’dir. Ve ba’zen böyle olmayıp belki mecmû’-i beyt mecmûu için kalb olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

مَوَدَّتُهُ تَدُومُ لِكُلِّ هَوًى
وَهَلْ كُلُّ مَوَدَّتُهُ تَدُومُ³
وَفِي التَّنْزِيلِ: ﴿كُلُّ فِي فَلَكٍ﴾، ﴿رَبِّكَ فَكَبِيرٌ﴾⁴

Nitekim Kâdî-i Errecânî’nin (... مَوَدَّتُهُ تَدُومُ) kavlinde vâki’ olmuştur. Ve (هَلْ مَوَدَّتُهُ) istifhâm-ı inkârî olup [212] (لَا تَدُومُ مَوَدَّةُ كُلِّ أَحَدٍ)⁵ demektir. İmdi, mısırâ-ı sâninin harf-i ahîri olan “mîm”den bed’ ile kırâat olursa mısırâ-ı evvelin âhirinde olan “lâm”ın izâfesiyle berâber mısırâ-ı evvelin aynı ve mısırâ-ı evvelin mâkabl-i âhirinde olan “vâv”dan bed’ ile kırâat olursa mısırâ-ı sâninin tıbkı hâsıl olur. Ve ammâ nesrde, nazm-ı celîlde ﴿كُلُّ فِي فَلَكٍ﴾ ve ﴿رَبِّكَ فَكَبِيرٌ﴾ kavli-i şerîfleri bu vechiledir. Ve bu bâbda harf-i müşedded hükme muhaffefde olup mu’teber olan hurûf-i mektûbedir.

1 5) Kalb

2 İlah bize (etrafı) aydınlatan bir hilal gösterdi. (Mütেকârib) Bu cümlemin, bir beytin ikinci mısraı olduğu ve Şârih’in bunu müstakil beyit olarak değerdendirme suretiyle sehve düştüğü söylenmektedir. bkz. Vahdî Efendi, *el-Mu’avel*, s. 601; Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-Ceyyid*, s. 430. Ca’ferî, mısraın Ebü'l-Feth Nasrullâh b. el-Hüseyn el-Hâiri’nin tahmîsinde yer aldığını ve Semâvî’nin *et-Tali’atü min Şu’arâi’-Şi’â*’da bunu bir beytin ikinci şatırı olarak zikrettiğini ifade etmektedir. bkz. Teftâzânî, *el-Mutavel*, IV, 301 (2 no.lu dipnot)

3 Kâdî el-Errecânî, *Divân*, s. 371.

4 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Onun sevgisi her türlü sıkıntı hâlinde devam eder. Herkesin sevgisi böyle devamlı mıdır?” (Vâfir) Kur’ân’dan örnek olarak da “Her biri belirli bir yürüngede...” (el-Enbiyâ 21/33) ve “Rabbînin yüceliğini ilân et” (el-Müddessir 74/3) âyetleri zikredilebilir.

5 Kimsenin sevgisi daimî değildir.

Teşrî‘

قَالَ رَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: «وَمِنْهُ «التَّشْرِيعُ»، وَهُوَ بِنَاءُ النَّبِيِّ عَلَى قَافِيَتَيْنِ يَصْحُحُ الْمَعْنَى عِنْدَ الْوُقُوفِ عَلَى كُلِّ مِنْهُمَا كَقَوْلِهِ:

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدُّنْيَا الدُّنْيَا إِنَّهَا شَرُّكَ الرَّدَى وَقَرَارَةُ الْأَكْدَارِ¹

Ve darb-ı tahsîn-i lafzîden birisi teşrî‘dir. *Teuşiş* ve *zü'l-kâfiyeteyn* dahi tesmiye olunur. Beyti iki kâfiye üzerine bir sûretde binâ etmektedir ki kâfiyeteyn den hangisi üzere vakf olursa ma'nâ sahîh ola. Lâkin Musannif için, veznin sıhhati üzere dahi taarruz olunarak عِنْدَ الْوُقُوفِ وَ الْمَعْنَى عِنْدَ الْوُقُوفِ (يَصْحُحُ الْوُقُوفُ وَالْمَعْنَى عِنْدَ الْوُقُوفِ) 2 denilmek lâzım idi. Zirâ teşrî‘de kâfiyeteyn den hangisi üzere vakf edilse şî‘r müstakîm olmak vâcibdir. Çünkü teşrî‘; şâir, ze‘l-kâfiyeteyn olan kasîdenin ebyâtını bahreyn veyâhûd bahr-i vâhiddin darbeyn üzere binâ edip kâfiyeteyn den hangisi üzere vakf olursa şî‘r müstakîm olmasıyla tefsîr etmişlerdir.³ Meselâ, Harîrî'nin yirmi üçüncü makâmesinde olan kasîdesindeki (... يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا...) kavlinde vâki‘ olmuşdur. Mâba‘d-i beyt:

دَارٌ مَتَى مَا أَصْحَكْتُ فِي يَوْمِهَا أَبْكْتُ غَدًا بُغْدًا لَهَا مِنْ دَارِ
وَإِذَا أَظَلَّ سَحَابُهَا لَمْ يَنْتَقِعْ مِنْهُ صَدَى لِحْجَاهِمِ الْعَرَّارِ
عَارَاتُهَا مَا تَنْقِضِي وَأَسِيرُهَا لَا يُفْتَدَى بِجَلَائِلِ الْأَخْطَارِ⁴

kavli olup bu vechile serâpâ zül-kâfiyeteyn olarak on beyti câmi‘ bir kasîdedir. (خَاطِبَ), (خَطَبَ الْمَرْأَةَ), ya'nî *mer'eyi taleb ü istinkâh* ma'nâsına olan (دَارِ) dandır. Ma'nâ (يَا طَالِبَ الدُّنْيَا) demektir. (دُنْيَا) *habîse* ma'nâsındadır. (قَرَارَةُ) (جِبَالَةُ الْهَلَاكِ), ma'nâsındadır ki dâm-ı helâk demektir. (شَرُّكَ الرَّدَى) (بُغْدًا لَهَا) dünyâ aleyhinde duâdır. (ازتواء) (لَمْ يَزُتُو), ma'nâsına. (لَمْ يَنْتَقِعْ) (لَهَا) kavli (مِنْ دَارِ) kanmaktadır. (عَرَّارِ) *ataş* ma'nâsındadır. (جَهَامٌ) yağmursuz sehâbdır.

1 6) **Teşrî‘:** Beyti her ikisinde de durulduğunda mânâ sahîh olacak şekilde iki kâfiye üzerine bina etmektedir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Ey bu alçak dünyaya talip kişi! (Bilesin ki) o, ölüm tuzağı ve dert yuvasıdır.” (Kâmil) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 225.

2 Her birinde durulduğunda vezin ve mânâ sahîh olur.

3 *Mutavvel* in bu kısmında yer alan şu ibarenin tercümede karşılığı yoktur: مُشْعَرُ «الْقَافِيَتَيْنِ» (والجَوَابُ أَنْ لُفْظَ «الْقَافِيَتَيْنِ» مُشْعَرُ) “Tanımdaki *iki kâfiye* tabiri bunu zaten hissettiriyor, denilerek bu itiraza cevap verilmiştir. Burası iyice düşünülün.”

4 Öyle bir yurt ki bir gün güldürecek olsa ertesi gün durmaz hemen ağlatır. Olmaz olsun böyle yurt! Seması hasbelkader bir yağmur bulutu gösterse, yalancı bir bulut olduğundan, susuzlar ondan istifade edemez. Belâları bitmek bilmez. Ona esir olan, en kıymetli mallar karşılığında bile salıverilmez. (Kâmil) Beyitler için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 225.

teşdîd ile kendide olmayan şey' ile halkı mağrûr eden nesnedir. (غَارَاتُهَا), (مَصَابِيئُهَا) demektir. (أَسِيرُهَا), (مَمْلُوكُهَا) ma'nâsına olup murâd dünyâyâ teşebbüs ü tama' eden kimsedir. (لَا يَنْفَكُ مِنْ جِبَالِهَا), (لَا يُفْتَدَى) ma'nâsınadır ki "Şebekesinden halâs olunmaz," demektir. (جَلَائِلُ) *azâim* ma'nâsınadır. (أَخْطَرُ) cem'-i (حَطَرُ) olup *kadr ü şeref* ma'nâsınadır. Ve (حَطَرُ) *işrâf ale'l-helâk* ma'nâsına da gelir.

Mefhûm-i Ebyât: "Ey zehârif-i dünyâ-yı deniyyeye dil-rubûde olan gâfil! Böyle bir acûze-i mekkâreye firîfte olma ki bu âlem nazar-ı ibretle temâşâ olunsa bir dâm-ı helâk ü memât ve gadîr-i ahzân u küdürât olan dâr-ı nâ-be-hemvârdır ki arz-ı şâhid-i âmâl ile mazhar-ı ibtisâm-ı hâl eylediği ebnâsını ale'l-fevr ta'kîb-i nevâible müstağrak-ı eşk-i ahzân eyler. Ve zîr-i sehâb-ı ikbâlde istızlâl ile mazhar-ı mâl ü nevâli olanlar sehâb-ı bî-âb-ı iğtirâr olduğu cihetle izâle-i atâş edemeyerek teâkub-i zevâl ile idrâk-i haybet ü hüsrân eder. Ve bir dâr-ı ekdârdır ki nevâib ü şedâidi munkazî vü munkatı' olmayıp dâimâ sehâib-i mesâibi midrâr olmakda ve ser-pençe-i meyl ü tam'ında esîr olan erbâb-ı şerre vü gaflet bezl-i nefâis-i emvâl veyâhûd mukâsât ü mesâib-i şedîdeyi ihtimâl ile sâha-i istihlâs u iftidâya zafer-yâb olması rütbe-i istihâlededir," demek olur.

Bu nazm-ı bedî' bahr-i kâminden olup ve bahr-i kâmilin eczâsı altı defa (مُتَفَاعِلُنْ)'dür. Lâkin meczû' olarak dört defa (مُتَفَاعِلُنْ) vezninde dahi müsta'meldir. Ve işbu (مُتَفَاعِلُنْ) cüz'leri illet-i izmâr ile (مُسْتَفْعِلُنْ) ve kat' u izmâr ile bi-sükûni'l-ayn (فَعْلَاثُنْ) olur. İbtidâen hafî olmasın ki iki mısra bir beyt olup her mısraa *şatr* dahi denilir. Mısra-ı evvelin birinci cüz'ü *sadr* ve cüz'-i ahîri *darb* ve her mısraın cüz'-i evvel ve ahîri beyninde olanlar *haşv*dir. Ve ba'zen arûz ve darbın hazfiyle haşvler bu makâma kâim olarak *mezcû'* ta'bîr olunur. *İzmâr* harf-i sâni-i müteharrikin iskânıdır ki meselâ hareke-i "tâ" ile (مُتَفَاعِلُنْ), iskân-ı "tâ" ile (مُتَفَاعِلُنْ) olup (مُسْتَفْعِلُنْ) veznine intikâl eyler. *Kat'* müteharriki iskât olup meselâ (فَاعِلُنْ) [213] vezninde hazf-i "lâm" ile (فَاعِلُنْ) olup (فَعْلُنْ) veznine nakleyler. Tafsîlini murâd edenler, ilm-i arûz ve kâfiyede eser-i matbûamız olan *Mahzen-i Esrâr-ı Şuarâ* nâm risâlemize mürâcaat buyursun.¹ İmdi:

1 bkz. Abdünnâfi' Efendi, *Mahzen-i Esrâr-ı Şuarâ*, s. 6, 11, 14.

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدِّينِيَّةِ إِنَّهَا شَرَكُ الرَّدَى وَقَرَارَةُ الأَكْثَادِرِ

beytinin vezni *müstef'ilün müstef'ilün mütefâ'ilün / mütefâ'ilün mütefâ'ilün fa'lâtün* olarak bahr-i kâmiliden tâmmu'l-arûz ve maktû'd-darb ve müsed-sü'l-eczâdır. Ve bu sûretde kasîdede harf-i revî "râ" dır. Ve bu kasîdede her beytin âhirinden iki cüz'ü iskât olunduğu gibi yine ma'nâ ve vezin sahîh olarak bâkî kalıp:

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا إِنَّهَا شَرَكُ الرَّدَى
 دَارٌ مَتَى مَا أَصْحَكْتُ فِي يَوْمِهَا أَبْكْتُ غَدَى
 وَإِذْ أَظَلَّ سَحَابُهَا لَمْ يَنْتَقِعْ مِنْهُ صَدَى
 غَارَاتُهَا مَا تَنْقِضِي وَأَسِيرُهَا لَا يُفْتَدَى

denilir. Ve bunun vezni yine bahr-i kâmiliden mürabbau'l-eczâ ve tâmmu'd-darb olarak *müstef'ilün müstef'ilün / mütefâ'ilün mütefâ'ilün* olup vezn ü ma'nâsı sahîhdir.

Ve setîr olmaya ki kâfiye inde'l-Halîl beytin âhir harfiyle bu harfin mâ-kablinde bulunan sâkin ve sâkinin mâkablinde olan harekedir. Ve sâkin ile harf-i ahîr beyninde hurûf-i müteharrike bulunursa bu dahi dâhildir. Ve İmâm Halîl'den kâfiyenin ibtidâsı sâkin-i mezkûrun mâkablinde olan müteharrik olduğu dahi mervîdir. İmdi, (يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا...) beytinde kâfiye-i ûlâ rivâyet-i evvel üzere (شَرَكُ الرَّدَى)'da olan "kâf" in harekesinden âhirine kadardır. Ve rivâyet-i sâniye üzere (...كُ الرَّدَى)'nın mecmûudur. Ve kâfiye-i sâniye (مِنْ دَارٍ) lafzındaki "dâl" in fethasından âhirine kadardır. Veyâhûd mecmû'-i (دَارٍ)'dır. Ve işbu kâfiyede akvâl-i sâire dahi olup ilm-i kavâfide mezkûredir.¹ Risâle-i mezkûremizde işbu kavleyn ihtiyâr olunup ve bütün

1 *Mutavvel*' in bu kısmında yer alan şu paragrafin tercümede karşılığı yoktur: «هُوَ بِنَاءُ الْبَيْتِ عَلَيَّ / لَوْ قَالَ: «هُوَ بِنَاءُ الْبَيْتِ عَلَيَّ / وَتَعْطِفِي بِوَضَائِهِ وَتَرْحَمِي / قَافِيَتَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ»، لَكَانَ أَحْسَنَ لِشِعْرِ نَحْوِ قَوْلِ الْخَرِيرِيِّ: «جُرُودِي عَلَى الْمُسْتَهْتَرِ الضَّبِّ الْجَوِيِّ / وَتَعْطِفِي بِوَضَائِهِ وَتَرْحَمِي / ذَا الْمُبْتَلَى الْمُتَفَكِّرِ الْقَلْبِ الْمُسْحَجِي / ثُمَّ اكْتَسَفِي عَنْ حَالِهِ لَا تَطْلُبِي»، فَإِنَّ قِيلَ: إِذَا وَجِدَ الْبِنَاءَ عَلَى أَكْثَرِ مِنْ قَافِيَتَيْنِ فَقَدْ وَجِدَ الْبِنَاءَ عَلَى قَافِيَتَيْنِ، فَلُنَّا: الظَّاهِرُ مِنْ قَوْلِهِ «هُوَ بِنَاءُ الْبَيْتِ عَلَيَّ قَافِيَتَيْنِ» أَنَّهُ يَكُونُ مَبْنِيًّا عَلَيْهِمَا فَقَطْ) *el-Mutavvel*, IV, 309-313. **Türkçesi:** “Musannif, tanımın Harîrî'ye ait şu beyitler ve benzerlerini de içine alması için ‘Beyti iki ya da daha fazla kâfiye üzerine bina etmektedir,’ deseydi daha güzel olurdu. “Bu sırlısklam aşığı keremde bulun. Kendisiyle visâli sağlayarak ona şefkat göster. Mahzun ve düşünceli bu kalbin sahibine merhamet et. Sonra da hâl-i pür melâlini hele bir araştırdı da artık ona daha fazla zulmetme!” (Kâmil) Şâyet ‘Beyti iki kâfiyeden fazla bir sayı üzerinde bulunursa doğal olarak iki kâfiye üzerine bulunma da var olacaktır,’ denilecek olursa şöyle cevap veririz: Musannif’in “Teşrî” beyti iki kâfiye üzere bina etmektedir,’ şeklindeki tanımından zâhir olan, teşrîin sadece iki kâfiye üzerine bina edildiğidir.” Beyitlerin Harîrî'ye ait olmadığı hususunda yorumlar için bkz. Vahdî Efendi, *el-Mutavvel*, s. 603; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 434; *el-Mutavvel*, IV, 309 (2 no.lu dipnot); IV, 310 (1 no.lu dipnot).

hurûf ve hareke-i kâfiyenin esâmîsi ve teferruât-ı sâiresi ale't-tafsîl terceme vü îrâd olunmuştur.

Lüzûm-i Mâ Lâ Yelzem

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الزُّومُ مَا لَا يَلْزَمُ»، وَهُوَ أَنْ يَجِيءَ قَبْلَ حَرْفِ الرَّوِيِّ أَوْ مَا فِي مَعْنَاهُ مِنَ الْفَاصِلَةِ مَا لَيْسَ بِإِلْزَامٍ فِي السَّجْعِ)¹

Ve darb-ı lafzîden birisi, lüzûm-i mâ lâ yelzemdir. *İltizâm* ve *tazmîn* ve *teşdid* ve *i'nât* dahi tesmiye olunur. Bu da ebyâtda harf-i revîden ve nesrde fevâsıl-ı fıkrada vâki' harfdan mukaddem sec'de lâzım olmayan bir şey'in ityânıdır. Harf-i revî mebnâ-yı kasîde olan harfdır ki kasîde o harfe nisbet olunup meselâ *kasîde-i lâmiyye* veyâhûd *nûniyye* denilir.² Ve sec'de lâzım olmayan şey'i iltizâm bi-dûnihî sec' hâsıl olan hareke veyâhûd harfin iltizâmı gibidir. İmdi (مِنَ الْفَاصِلَةِ) kavli (مَا فِي مَعْنَاهُ) kavlinden hâl olup ve مَا لَيْسَ (مَا لَيْسَ) kavli (يَجِيءُ) için fâildir. Ve sec'de lâzım olmayan şey'in meciinden murâd, beyteyn veyâhûd daha ekserde ve fıkrateyn veyâhûd ekserde meci'dir. Ve illâ her bir beytde harf-i revîden evvel sec'de lâzım olmayan şey' ityân olunur. Meselâ:

قَفَا نَبِكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسَقَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدُّخُولِ فَحَوْمَلٍ³

kavlinde “lâm”dan evvel “mîm”-i meftûh ityân olunup ve bunu iltizâm sec'de gayr-ı lâzımdır. Hâlbuki kasîdenin diğer beytlerinde iltizâm olunmadığı cihetle lüzûm-i mâ lâ yelzem değildir. Lüzûm-i mâ lâ yelzem ancak eğer beyt-i sâni'de dahi “mîm” ityân olunursa ol vakt tahakkuk eder. Ve مَا) (مَا لَيْسَ) kavlinin ma'nâsı, kâfiye-i beytten olan harf-i revîden mukaddem veyâhûd fâsıla-i fıkradan harf-i revî ma'nâsında olan harfdan

1 7) **Lüzûm-i mâ lâ yelzem:** (Nazımda) revî harfinden ya da (nesirde) fâsılalarda revî yerine geçen harften önce secide lâzım olmayan bir şeyin gelmesidir.

2 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu paragrafın tercümede karşılığı yoktur: (سَمِي بِذَلِكَ لِأَنَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَ الأُنْيَاتِ مِنْ «رَوَيْتُ الْخَيْلِ» إِذَا قَتَلْتَهُ، وَهَذَا لِأَنَّ الْقَتْلَ يَجْمَعُ بَيْنَ قَوَى الْخَيْلِ، أَوْ مِنْ «رَوَيْتُ عَلَى الْبَعِيرِ» إِذَا شَدَدْتَ عَلَيْهِ الرِّوَاءَ - وَهُوَ الْخَيْلُ الَّذِي يُجْمَعُ بِهِ الْأَحْمَالُ - أَوْ مِنْ «الرَّوَيْ» لِأَنَّ الْبَيْتَ يَرْتَوِي عِنْدَهُ فَيَنْقَطِعُ كَمَا أَنَّ عِنْدَ الْأَرْتَوَاءِ يَنْقَطِعُ (الشُّرْبُ) bkz. *el-Mutavvel*, IV, 314. **Türkçesi:** “Bu harfe, beyitleri bir araya getirmesi nedeniyle *revî* denmiş olup ya ipi büktüğünde söylenen (رَوَيْتُ الْخَيْلِ)'den gelmektedir; zira bükme, sarmak da bir nevi ipin uzantılarını bir araya getirmektir. Ya da *rivâ* adı verilen ve yükleri bir araya getirmeye yarayan ipi deveye bağladığında söylenen (رَوَيْتُ عَلَى الْبَعِيرِ)'den türemiştir. Yâhut *suya kanmak* anlamına gelen (الرَّوَيْ) kelimesindedir. Zira suya kanmak (nasil ki canlıyı) sudan kesiyorsa beyit de bu harfe vardığında kemâl noktasına ulaşip bitmekte ve kesilmektedir.”

3 (Arkadaşlar!) Durun biraz da sevgiliyi ve onun Dehûl ile Havmel arasında kalan Sıktu'l-livâ'daki diyarını yâd edip ağlayalım. (Tavil) Beyit için bkz. İmrüülkays, *Divân*, s. 8.

Ve sec'de lâzım olmayan şey'in harf-i revîden evvel mecii, Abdullâh bin ez-Zübeyr el-Esedî'nin¹ (... سَأَشْكُرُ عَمْرًا إِنْ تَرَاحَتْ) kavlinde iltizâm olunmuşdur. *Me'âhid-i Tensîs*'de zikrolunduğu üzere Abdullâh bin ez-Zübeyr el-Esedî meşâhîr-i şuarâdan olup bir gün Amr bin Osmân bin Affân radiyallâhu teâlâ anhumâ huzûruna gelerek Amr, Abdullâh bin ez-Zübeyr'i bir köhne câme iktisâ eylemiş müşâhede etmesiyle arak-ı hamîyyet-i sehâveti teheyyc edip on iki bin dirhem mukâbilinde sekiz bin dirhem istikrâz ederek Abdullâh-ı müşârun ileyhe ihdâ etmesiyle Abdullâh bin ez-Zübeyr bu ebyâtı nazmetmiştir.²

(إِنْ تَرَاحَتْ), (إِنْ تَأَحَّرَتْ), ma'nâsına olup "Ecel müsâade ederse," demektir. (لَمْ تُقَطِّعْ), (لَمْ تُنْمَنْ), (أَيَّادِي) *niam* ma'nâsınadır. (مَيْتَةٌ) *mevt* ve (أَيَّادِي) *niam* ma'nâsınadır. (لَمْ تُحَلِّطْ بِمَيْتَةٍ وَإِنْ عَظُمَتْ) ma'nâsına olup ya'nî "Her ne kadar nefsül-emrde *niam*-ı azîmeden ise de minnetle meşûbe değildir," demek olur. *Esâs*'da demiştir ki: "شَكَرْتُ لِلَّهِ نِعْمَتَهُ"³ ve (سَأَشْكُرُ لِي) ⁴ denildiği gibi (شَكَرْتُ فَلَانًا)⁵ dahi denilip şükri-ni'meti murâd ederler."⁶ Bu sûretde (سَأَشْكُرُ لِعَمْرٍو) kavli (سَأَشْكُرُ عَمْرًا) takdîrinde olup cârr hazf olunmuşdur. Veyâhûd (أَيَّادِي), (عَمْرًا)'dan bedel-i iştimâldir. Bu sûretde bedel-i ba'z ve bedel-i iştimâlde vücûb-i râbitadan nâşi (أَيَّادِي لَهُ) takdîr olunması iktizâ eder. Fâzıl-ı Muhaşşî *Şerh-i Miftâh*'da (أَشْكُرُ), (أَيَّادِي) için mef'ûl-i sâni olmasını tecvîz etmiş ise de⁷ lafz-ı mezkûrun mef'ûleyne adem-i ta'diyesi hakkında olan tasrîh-i eimme-i lügate münâfîdir.⁸ (هُوَ فَتَى) kavli (هُوَ فَتَى) takdîrinde olup Amr'a râci'dir. Ve sadıkından mahcûbül'gînâ olmaması, sadıkına dirîğ-i ihsân u îâne etmemesinden kinâyedir. (زَلَّتِ الْقَدَمُ بِفُلَانٍ) ve (زَلَّتِ النَّعْلُ بِهِ) kavilleri, fülân üzere nüzûl-i şerden ve anı imtihândan kinâyedir. Murâd "Amr üzere nüzûl-i mesâibde ve şiddetle ibtilâsı hinde izhâr-ı şikâyet etmeyip belki havâdis-i zamâna sabreder," de-

1 Kâil hakkında farklı görüşler için bkz. Vahdî Efendi, *et-Tensîs*, vr. 91a; Mustafa İşâmuddîn, *Şerhu Ebyâti'r-Telhis*, s. 230; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 436; *el-Mutavvel*, IV, 315-316 (3 no.lu dipnot).

2 Abbâsi, *Me'âhidü't-Tensîs*, II, 242.

3 Allah'ın nimetlerine şükrettim.

4 "Bana şükredin..." (el-Bakara 2/152)

5 Falancaya teşekkür ettim.

6 Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâga*, I, 516.

7 Cürcânî, *el-Misbâh*, s. 95.

8 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 584.

mekdir.¹ (خَلَّةٌ) feth ile hâcet ü fakr u hasâsa olup (فَقْرِي), (خَلَّتِي) demektir. Meselde (مِنْ حَيْثُ) (أَلْخَلَّةُ تَدْعُو إِلَى السَّلَّةِ)² vârid olmuştur. (سَلَّةٌ) serikatdır. (مِنْ حَيْثُ) (يَخْفَى مَكَائِهَا) kavlinden murâd, hâl-i fakr u ihtiyâcını setrini beyândır.

Mefhûm-i Beyt: “Sâha-i ecel vâsi‘ oldukça Amr’ın niam-ı celîle-i bî-ımtinânını şükr ü tahdîsden vâreste olalım. Zîrâ bir zât-ı celîlül’-kadrdir ki esdikâsı hakkında ihsânâtı bî-dirîğ olup ve ahvâline urûz-ı tahvülât-ı eyyâm ve idrâk-i mezâlik-ı akdâmdan izhâr-ı ızdırâb etmez. Ve bu mertebede olan fitrat-ı memdûhasından münba‘is olarak zîr-i cilbâb-ı hafâ vü istitârda olan hâl-i fakr u ihtiyâcımı müşâhede ederek misâl-i kazâ vü remed mûcib-i teveccu‘-i aynı olmasıyla ıslâh-ı eyâdîsiyle münkeşif ü zâil ya‘nî hakkımda medâr-ı def‘-i zarûret olacak ihsân-ı azîmi vâsıl olmuştur,” demek olur.

İmdi, bu nazmda harf-i revî “tâ” olup mecmû‘-i ebyâtta mâkabl-i “tâ”-da “lâm”-ı müşeddede-i meftûha ityân olunmuştur. Bu ise mezheb-i sec‘de lâzım değildir. Zîrâ (جَلَّتْ) ve (مَدَّتْ) ve (مَمَّتْ) ve (اِنشَقَّتْ) emsâlinde bi-dû-nihâ sec‘ mütehakkıktır. İmdi, âyet ve ebyâtta lüzûm-i mâ lâ yelzemden iki nev‘ olup birisi, zikrolunan “hâ” ve “lâm” ile bunların fethi gibi harf ve harekeyi iltizâmıdır. Sâni, (قَمَرٌ) ile (مُسْتَمِرٌّ) lafzları beyinde olduğu gibi yalnız iltizâm-ı harfdır. Ve ba‘zen yalnız hareke iltizâm olunur.³ Nitekim İbn-i Rûmî’nin:

لِمَا تُؤْذِنُ الدُّنْيَا بِهِ مِنْ ضُرُوفِهَا
وَأَلَّا فَمَا يَبْكِيهِ مِنْهَا وَإِنَّهَا
يَكُونُ بَكَاءُ الطِّفْلِ سَاعَةً يُوَلِّدُ
لَأَوْسَعُ مِمَّا كَانَ فِيهِ وَأَزْعَدُ⁴

şi‘rinde vâki‘ olarak mâkabl-i “dâl”in fethi iltizâm olunmuştur.

1 *Mutavvel* in bu kısmında yer alan şu ibarenin tercümede karşılığı yoktur: إِذَا افْتَقَرَ: (وفي طريقه قَوْلُ الْآخِرِ: إِذَا افْتَقَرَ: el-*Mutavvel*, IV, 317. **Türkçesi:** “Şu beyit de benzer bir anlam taşımaktadır: ‘Merrâr fakirleştiğinde fakirliğinin hiç farkına varılmaz. Ama aynı Merrâr bolluğa erişecek olsa dostları da bolluğa erişir.’” (Tavil) Beyit için bkz. Merzûkî, *Şerhu Divâni’l-Hamâse*, II, 473.

2 Yoksulluk hırsızlığa götürür.

3 Mütercimim bu iki maddeyi birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır. *Mutavvel*’de ilgili kısım şöyledir: (أَخَذَهُمَا اِلْتِزَامُ الْحَرْفِ كَ «الْهَاءِ» وَ «الْلامِ» وَالتَّائِي اِلْتِزَامَ فَتْحِهِمَا، وَقَدْ يَكُونُ الْاَوَّلُ بِدُونِ التَّائِي كَ «الْقَمَرِ» وَ «مُسْتَمِرٍّ» (... وَبِالْعَكْسِ...)) bkz. el-*Mutavvel*, IV, 318. **Türkçesi:** “Birincisi, *lâm* ve *hâ* harfi gibi, bir harfin iltizâm edildiği türdür. İkincisi, her ikisinde de fetha harekesinin iltizâm edildiği türdür. İlki, (قَمَرٌ) ve (مُسْتَمِرٌّ) örneklerinde olduğu gibi ikincisi olmadan da olabilir. Aksi de doğrudur (yani ikincisi de birincisinden bağımsız olarak var olabilir.)”

4 Dünya, (başına gelecek) musibetleri (peşinen) kendisine haber verdiği içindir, bebeğin doğarken ağlaması; yoksa içinde bulunduğu (ana karnından) daha geniş, nimetleri daha bol bir yere çıkıyorken onu başka ne ağlatabilir ki? (Tavil) Beyitler için bkz. İbnü’r-Rûmî, *Divân*, I, 374.

Mefhûm-i Şî'r: “Etfâlin hîn-i vilâdetinde bükâsı mahzâ dünyânın îzân u iş'âr eylediği surûf u havâdisden neş'et edip ve illâ hîn-i vilâdetde sebeb-i bükâ olacak bir mâdde olmayıp husûsiyle bu âlem, bulunduğu rahm-i mâderden evsa' ve niamî firâvândır,” demek olur.

Eğer denilirse ki: Musannif Kitâb-ı *Îzâh*'da *غَيْرِ* قَدْ يَكُونُ فِي غَيْرِ (إِنَّ ذَلِكَ قَدْ يَكُونُ فِي غَيْرِ) Ya'nî işbu iltizâm-ı mâ lâ yelzem ba'zen [215] fâsilateynin gayrıda dahi cârî olduğunu zikredip Harîrî'nin *غَيْرِ* قَدْ يَكُونُ فِي غَيْرِ (وَمَا اشْتَارَ الْعَسَلُ مِنْ اخْتَارَ الْكَسَلُ) kavlinde fâsıla olan (عَسَل) ve (كَسَل) lafzlarında bi-dûnihâ sec' hâsıl olan “sîn”i iltizâm eylediği misillü (اشْتَارَ) ve (اخْتَارَ) lafzlarında dahi bi-dûnihâ sec' hâsıl olan “tâ”yı iltizâm etmesiyle temsîl eylemiştir. Bu sûretde lüzûm-i mâ lâ yelzem için işbu *Kitâb-ı Telhîs*'de îrâd eylediği tefsîr-i mezkûr bunlar emsâline şâmil olur mu?

Cevâbında deriz ki: İşbu tefsîrde olan *قَبْلَ حَرْفِ الرَّوِيِّ أَوْ فِي مَعْنَاهُ*³ kavliyle iltizâm-ı mezkûrun harf-i kâfiye veyâ fâsıla veyâhûd bunların gayrıda olması ma'nâsını îrâde etmek muhtemeldir. Zîrâ harf-i revîye mütehî olarak beytin cemî'-i hurûfuna harf-i revînin mâkablidir denilmek rehîn-i sıhhat olup harf-i revî ma'nâsında olan fâsıla dahi böyledir. Bu sûretde, zikrolunan (اشْتَارَ) ve (اخْتَارَ) lafzlarında olan “tâ”ya *...أَنَّهُ قَبْلَ اللَّامِ الَّتِي هِيَ* (تَا) ya *بِمَنْزِلَةِ حَرْفِ الرَّوِيِّ*⁴ denilmek sâdık olur. Lâkin bu ma'nâ ba'iddir.

Ve zâhir olan, lüzûm-i mâ lâ yelzem ancak kâfiye ve fâsılada olan şey' üzere ıtlâk olunmasıdır. Zîrâ bedîyyûn lüzûm-i mâ lâ yelzemi mütekellimin sec' veyâ takfiyede kable harfî'r-revî lüzûmu olmayan hareke-i mahsûsa veyâhûd bi-aynihî bir ve daha ziyâde harf iltizâm etmesiyle tefsîr etmişlerdir. Ve zikrolunan *قَبْلَ حَرْفِ الرَّوِيِّ أَوْ فِي مَعْنَاهُ* lafzı *مِنْ حُرُوفِ الْقَافِيَةِ* (مِنْ حُرُوفِ الْقَافِيَةِ أَوْ التَّائِيَةِ) takdîrinde olması dahi muhtemeldir. Ve illâ ta'mîme münâsib olan işbu *قَبْلَ حَرْفِ الرَّوِيِّ...* makâmında *فِي النَّبْتِ أَوْ فِي الْفُقْرَةِ* (فِي النَّبْتِ أَوْ فِي الْفُقْرَةِ) denilmek idi. İşbu tefsîr-i sâni üzere lüzûm-i mâ lâ yelzem hurûf-i kâfiye veyâ fâsılada olmaklağa hâss olarak kavli-i Harîrî'de olan (اشْتَارَ) ve (اخْتَارَ) emsâline

1 Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 389.

2 Tembelliği seçen bal sağamaz. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 542.

3 Revî harfinden veya (nesîrde) onun yerini alan harften önce.

4 Revînin yerini alan “lâm” harfinden önce olması uygundur.

şâmil olmaz. Bu sûretde Musannif'in tevfiğ-ı kelâmeyni için *Îzâh*'da olan ¹(وَقَدْ يَكُونُ ذَلِكَ فِي غَيْرِ الْقَاصِلَيْنِ) kavliyle, işbu *lüzûm-i mâ lâ yelzem* tesmiye olunan itibârın misli ba'zen fikarât ü ebyâtın fevâsıl u kavâfinin gayrısı olan kelimâtında dahi cârî olmak ma'nâsı murâd olunur.

Muhassinât-ı Lafziyyede Hüsn

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَضْلُ الْحُسْنِ فِي ذَلِكَ كُلِّهِ أَنْ يَكُونَ الْأَلْفَاظُ تَابِعَةً لِلْمَعَانِي دُونَ الْعَكْسِ)²

Ve darb-ı muhassinât-ı lafziyyenin cümlesinde asl olan, elfâz meânîye tâbî' olup meânî tevâbî'-i elfâz olmamasıdır. Zîrâ meânî tabîat ü seciyyesi üzere tertîb olunduğu vaktde li-enfûsihâ kendisine lâıyk u münâsib olan elfâzı taleb ederek ol hinde lafz ile ma'nâdan ikisi dahi hasen olur. Ve ammâ elfâz-ı mütekellife ve masnûa ile ityân olunup da meânî elfâza tâbia kılındığı sûretde bâtın-ı kabîh u müşevveh üzere olan zâhir-i mümevveh ü müzeyyene ve manzar-ı kabîh u kerîh üzere bulunan libâs-ı nefis ü hasene ve nasl-ı haşeb üzere olan gımd-i müzehhebe şebîh olur. İmdi, lâıyk u ahrâ olan, ba'zı müteahhirînin sâlik oldukları mesâlikden ictinâb olunmaktadır. Şöyle ki muhassinât-ı lafziyyeden bir şey' îrâdında hırs u şegaflarından nâsî îtinâ vü ihtimâmlarını muhassinâtdan birkaç şey' cem'ine sarf ederek îrâd etdikleri kelâmı ke-enne ifâde-i ma'nâ için sevk olunmamış hükmünde kırlarlar. Ve hafâ-i delâlet-i lafz ve rekâket-i meânîden mübâlât etmezler.

İlâve San'atlar

Musannif rahimehullâhu teâlâ şerhinde demişdir ki: "Usûl-i fenn-i sâlisden bi-iznihî teâlâ cem' u tahrîrine muvaffak olduğum mesâil bu mezkûrden ibâret olup fakat ilm-i bedî'de ba'zı musannifinin zikrettikleri şey'ler bâkî kalmıştır ki bu da iki kısım olup evvel ihmâli müteayyin ve terk-i taarruzu vâcib olan şey'lerdir. Ve taayyün-i terk ve adem-i taarruzunun vücûbu ya fenn-i belâgatde adem-i duhûlünden veyâhûd tahsîn-i kelâm-ı belîğe râcî' olmadığından içündür. Bu da iki darb olup birisi kendisinde olan tekellüfle berâber muhassinât-ı lafziyyeden olmayarak yalnız tahsîn-i hatta

1 Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 389.

2 Bütün bu lafzî sanatların (kullanıldıkları ortamda edebî açıdan) güzel düşmelerini sağlayan esas nokta, mânâların lafızlara değil, lafızların mânâlara tâbî olmasıdır.

râci' olandır ki meselâ mâ-sebakda zikrolunduğu üzere kelimeteynin hatda mütemâsileyn olması gibidir.”¹

Muvassal dahi bu kabîlden olarak kelimâtından her birisi muttasîle-tül'-hurûf olarak bir kelâm ityân olunmaktan ibâretidir. Nitekim Harîrî'nin kırk altıncı makâme-i *Halebiyye*'sinde olan:

فَتَشْتَبِي فَجَنَّتِي تَجَنِّي بَتَجَنِّ يَفْتُنُّ غَبَّ تَجَنِّي²

kavlinde vâki' olmuştur.

Ma'nâsı: (فَتَشْتَبِي) “Beni meftûn etdi.” (فَجَنَّتِي): “Beni mecnûn kıldı.” (غَبَّ تَجَنِّي): Bu ismde olan mer'ue. (بَتَجَنِّ): (بِتَيْهِ وَدَلَالٍ): (يَفْتُنُّ): (يَتَنَوَّعُ). (تَجَنِّي): Eser-i cinâye demektir ki hâsılı; Tecennî nâm mer'enin envâ'-ı nâz u delâliyle meftûn u mecnûn olduğunu müfiddir.

Ve bir nev'i *mukatta'* ile mevsûm olarak muvassalın zıddıdır. Nitekim Vatvât nâm [216] şâirin:

وَأُذِرْكَ إِنْ رُزْتُ دَارَ وَدُودٍ دُرًّا وَدُرًّا وَوَرْدًا وَوَرْدًا³

kavlinde vâki' olmuştur. (دُرِّ)-i evvel damm ve sâni feth ile ve (وَرْدِ)-i evvel feth ve sâni kesr iledir.

Ve bir nev'i *hayfâ'* olarak bu da bir risâle veyâhûd bir kasîdedir ki kelimeteynden birisinin mecmû'-i hurûfu mankûta ve kelime-i uhrâsının mecmû'-i hurûfu gayr-ı mankûta olur. Nitekim Harîrî'nin altıncı makâme-i *Merâğiyye*'sinde olan ⁴(...يَزِينُ) risâlesinde vâki' olmuştur. (أَلْكَرْمُ) mübtedâ, (يَزِينُ) haberi olup (يَزِينُ صَاحِبَهُ) demektir. (تَبَّتَ اللَّهُ جَيْشَ سُغُودِكَ) cümle-i mu'taraza-i duâiyyedir.

Ve bir kısmı *raktâ'* olup bu da bir kelâmdır ki her bir kelimesinin bir harfi mankûta ve âharı gayr-ı mankûta olur. Nitekim Harîrî'nin yirmi altıncı makâme-i *Raktâiyye*'sinde olan ⁵(أَخْلَاقُ سَيِّدِنَا تُحِبُّ وَبِعَقْوَتِهِ يَلْبُ) risâle-

1 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 390.

2 Tecennî Hanım bana yönelttiği suçlamaların ardından, sergilediği türlü türlü (cilveleri ve nazıyla) beni yakıtı ve deli etti. (Haşif) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 497.

3 Ben Vedûd Hanım'ın evini ziyaret edersem bir çok inciye, hayra, güle ve doru atlara nâil olurum. (Mütekârib) Beyit için bkz. Reşidüddin el-Varvât, *Hadâiku's-Sibr*, s. 165.

4 Cömertlik -Allah mutluluğunu dâim eylesin- sahibini süsleyen bir meziyettir. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 62.

5 Efendimizin ahlâkı herkesçe sevilir ve onun kapısına sığınılır. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 263.

sinde vâki' olmuştur. (بِعَقْوَتِهِ), (بِفَنَائِهِ) demektir. (يَلْبُ) (أَلْبُ بِالْمَكَانِ) derler, (أَقَامَ بِهِ) ma'nâsınadır. (فَنَاءٌ) kesr ile *cevânib-i dâr* ma'nâsınadır. Bu risâle nazm u nesri câmi'dir.

Ve bir nev'i *hazf* olup bu da kâtib veyâhûd şâir tekellûf ederek aslâ hurûf-i mu'cem bulunmayan bir risâle veyâhûd kasîde itâ etmesidir. Nitekim Harîrî'nin yirmi sekizinci makâme-i *Semerkandiyye*'sinde olan (الْحَمْدُ لِلَّهِ) ¹ hutbesinde vâki' olmuştur. (آلَاءٌ) *niam* ma'nâsınadır.

“Ve ihmâli taayyün eden kısım-ı evvelden darb-ı sâni, kat'an tahsîn-de eser ü medhali olmayan i'tibârâtdır. Meselâ *terdid* gibi.”² Bu da mısra veyâhûd fıkrada olan bir kelimeyi bir ma'nâya ta'lik edip ba'dehû yine o kelimeyi bi-aynihâ ma'nâ-yı âhara ta'lik etmektir. Meselâ nazm-ı celilde ﴿حَتَّىٰ نُوتِي مِثْلَ مَا أُوتِي رَسُولُ اللَّهِ اللَّهُ أَغْلَمَ...﴾³ kavli-i şerîfinde olan lafza-i celâle bu kabildendir. Ve Zühre'in:

مَنْ يَلْقَىٰ يَوْمًا عَلَىٰ عِلَاتِهِ هَرَمًا يَلْقَىٰ السَّمَاخَةَ فِيهِ وَالنَّدَىٰ خُلْفًا⁴

kavlinde olan (يَلْقَى) ve (يَلْقَى) lafzları bu üslûbda olup ibtidâen memdûha ve sâniyen semâhate ta'lik etmiştir. (عَلَىٰ كَلِّ حَالِ الْهَرِيمِ), (عَلَىٰ عِلَاتِهِ) demektir. Zamîr Herim'e âiddir. Herim'den murâd Herim bin Sinân'dır. Ve Ebû Nüvâs'ın:

صَفْرَاءُ لَا تَنْزِلُ الْأَحْزَانُ سَاحَتَهَا لَوْ مَسَّهَا حَجَرٌ مَسَّتْهُ سَرَاءُ⁵

kavlinde vâki' olmuştur. (صَفْرَاءُ)'dan murâd kasîde hamr hakkında olması delâletiyle hamrdır. (سُرُورٌ), (سَرَاءُ)'dandır.

1 Hamd, isimleri övülen, nimetlerine hamd edilen yüce Allah'a mahsustur. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 285.

2 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 390.

3 “(Diyolar ki:) Allah'ın elçilerine verilenlerin aynısı bize verilmedikçe (asla imân etmeyeceğiz.) Oysa Allah iyi biliyor ki...” (el-En'âm 6/124)

4 Bir gün Herim'le karşılaşma şerefine nâil olan kişi, onun hangi (psikolojik durumuna) rast gelirse gelsin, cömertlik ve ihşanın onun karakteri olduğunu görür. (Basît) Beyit için bkz. Zühre b. Ebî Sülmâ, *Divân*, s. 77.

5 O (içki), kederin, semtine dahi uğramadığı bir sarı (içecektir.) Taş bile ona biraz dokunacak olsa mutluluğa erişir. (Basît) Beyit için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 6.

Ve meselâ *ta'dîl*¹ dahi i'tibârât-ı mezkûreden olarak *siyâkatü'l-a'dâd* dahi tesmiye olunur. Bu da siyâk-ı vâhid üzere esmâ-i müfrediye ikâ'dır. Şöyle ki küllisi muzâf veyâhûd mübtedâ veyâhûd sıfât emsâli bir şey' olmasıyla olur. Meselâ² (وَضَعْنَا فِي يَدِهِ زِمَامَ الْحَلِّ وَالْعَقْدِ وَالْقَبُولِ وَالرَّدِّ وَالْأَمْرِ وَالنَّهْيِ)³ dersin.

Ve i'tibârât-ı mezkûreden birisi *tensîku's-sıfât* olup bu da mevsûfu sıfât-ı mütevâliye ile ta'kîbdır ki nazm-ı celîlde *هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ* kavli-i şerîfinde vâki' olmuştur.⁴

Veyâhûd kısım-ı mezkûrun terk ve vücûb-i adem-i taarruzu mâ-sebakda zikrolunan şey'lerde duhûlü cihetle zikrinde fâide olmadığındandır. Meselâ ba'zı müteahhirînin *îzâh* tesmiye etdikleri şey' ki delâlet-i kelâmda hafâ görerek murâdî beyân u îzâh edecek bir kelâm ityân olunmasıdır. Bu ise itnâbda dâhildir.⁶

Ve biri dahi bâb-ı itnâbda zikrolunan ma'nâca *tevşî'* olup ba'zı müteahhirîn bâb-ı muhassinâtda îrâd etmiştir.

Veyâhûd kısım-ı mezkûrun terk ve vücûb-i adem-i taarruzu tahlît üzere müştemil olduğundandır. Meselâ ba'zı müteahhirînin *hüsn-i beyân* tesmiye ettiği şey' ki ma'nâyı keşf ve nefse îsâlden ibâretidir. Bu ise ba'zen icâz ile ve ba'zen itnâb ile ve ba'zen müsâvât ile hâsıl olur. Ve zikrolunan kısmeynden kısım-ı sâni fâideyi müştemil olup ve mâ-sebakda dâhil olmadığı cihetle zikrinde be's olmayanlardır ki serikât-ı şî'riyyede kelâm ve buna muttasıl olan *kavlün fi'l-ibtidâ ve tehallus ve intihâ* emsâli bu kısımdan olmasıyla Musannif rahimehullâhu teâlâ fenn-i sâlisi bunların zikriyle hatmedip⁷ ve bunun için bir hâtîme ve fasl vaz' u akd eylemiştir. Ve bu beyân ile hâtîme ancak fenn-i beyânın hâtîmesi olup hâtîme-i kitâb olmadığı ve ba'zıların tevâhüm etdikleri üzere hâtîme-i kitâb olarak mukaddime gibi fûnûn-i selâseden hâric olmadığı ma'lûm olmuştur. *Vallâhu teâlâ nâsırın ve muîn.*

1 Doğrusu *ta'dîd* olup sehven böyle yazılmış olmalıdır.

2 Çözme, bağlama, kabul, red, emir ve nehiy her şeyin ipini onun eline verdik.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 585.

4 "O Allah ki kendisinden başka ilâh yoktur. O Melik'tir, Kudûs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Aziz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir." (el-Haşr 59/23)

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 585.

6 Krş: Kazvîni, *el-İzâh*, s. 390.

7 Krş: Kazvîni, *el-İzâh*, s. 390-391.

HÂTİME: SERİKÂT-I Şİ'RIYYE

قَالَ الْمُصَنِّفُ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى رَحْمَةً وَاسِعَةً: (خَاتِمَةٌ: فِي السَّرِقَاتِ الشَّعْرِيَّةِ وَمَا يَتَّصِلُ بِهَا وَغَيْرِ ذَلِكَ)¹

[217] Bu hâtimedede serikât-ı şî'riyye ve iktibâs ve tazmîn ve akd ve hall ve telmîh gibi serikât-ı şî'riyyeye mülhak olanlar ve kavlün fi'l-ibtidâ ve tehallus ve intihâ gibi bunların gayrı şey'ler zikrolunur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (اتِّفَاقُ الْقَائِلِينَ إِنْ كَانَ فِي الْعَرَضِ عَلَى الْعُمُومِ كَالْوَصْفِ بِالشَّجَاعَةِ وَالسَّخَاءِ فَلَا يُعَدُّ سَرِقَةً لِتَقَرُّرِهِ فِي الْعُقُولِ وَالْعَادَاتِ)²

İki kâilin ittifâkı, eğer şecâat ü sehâ vü hüsn-i vech ü behâ emsâli ale'l-umûm garazda olursa bu ittifâk serikat ve ma'nâ-yı serikati îhâm edecek istiâne ve ahz gibi şey'lerden addolunmaz. Zirâ bu garaz, âmmin ukûl ü âdâtda takarrürü olup fasîh u a'cem ve şâir u müfham bunda müsâvilerdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ كَانَ فِي وَجْهِ الدَّلَالَةِ عَلَى الْعَرَضِ كَالشَّيْبَةِ وَالْمَجَازِ وَالْكِنَايَةِ وَكَذِكْرِ هَيَاتٍ تَدُلُّ عَلَى الصِّفَةِ لِاخْتِصَاصِهَا بِمَنْ هِيَ لَهُ كَوَصْفِ الْجَوَادِ بِالتَّهْلُلِ عِنْدَ وُرُودِ الْعَفَاةِ وَالبَحِيلِ بِالعُبُوسِ مَعَ سَعَةِ ذَاتِ اليَدِ، فَإِنْ اشْتَرَكَ النَّاسُ فِي مَعْرِفَتِهِ لِاسْتِقْرَارِهِ فِيهِمَا كَتَشْبِيهِ الشَّجَاعِ بِالأسدِ وَالجَوَادِ بِالبَحْرِ فَهُوَ كَالأَوَّلِ)³

Ve ba'zen ittifâk-ı kâileyn, garaz üzere vech-i delâletde olur. Bu da şecâat ü sehâvet gibi bir vasfın isbâtı üzere istidlâl olunan şey'in zikrinde olur. Hâsılı, “garaz”dan murâd, meselâ bir kimseye şecâat sıfatının isbâtı olup ve “vech-i delâlet”den maksûd bu vasfı isbât için zikrolunan teşbîh ü mecâz ü kinâye emsâlidir. Ve meselâ bir kimseye bir sıfatı isbâta delâlet etmek üzere o sıfatla mevşûf olduğu hâlde kendisine ihtisâsı olan hey'et zikrolunur.

1 **Hâtîme:** Serikât-ı şî'riyye, (iktibâs, tazmîn, akd vb.) serikât-ı şî'riyye ile ilgili konular ve diğer bazı konular hakkındadır.

2 İki şâirin (ilgili memdûhu) cesaretle, cömertlikle nitelemek gibi genel ve yaygın bir hedefçe benzeşmesi serikat sayılmaz. Zira bu tür genel anlamlar (insanların) zihinlerinde ve örflerinde yerleşik olup (herkesçe tercih edilebilir.)

3 Şâyet iki şâir; teşbîh, mecâz, kinâye ya da cömerdi dilenciler geldiğinde güler yüzlü, cimriyi hâli vakti yerinde olmasına rağmen asık suratlı olmakla nitelemek gibi ilgili kişiye övgü olmaları sebebiyle bir sığata delâlet eden durumlar çerçevesinde maksada delâlet yönünden benzeşmişse ve cesur kişiyi aslana, cömert kişiyi denize teşbîh etmekte görüldüğü üzere zihinlerde, örfte yerleşik olmaları sebebiyle herkes tarafından bilinebilecek şeyler söz konusu ise bu tür benzeşmeler de ilk kısma dâhil olup (serikat sayılmazlar.)

Şöyle ki meselâ cevâd olan kimse sehâvetine delâlet için rufât¹ ü sâilînin vürûdu hinde tehellül ü beşâsetiyle tavsîf olunur. Ve bahîl olan kimse sia-i zâtü'l-yed ü gınâsıyla berâber inde vürûdi'r-rufât ta'abbüs-i vech ile tavsîf olunur. İmdi, ittifâk işbu garaza vech-i delâletde olduğu sûretde eğer işbu garaz üzere vech-i delâleti ma'rifetde meselâ şucâi esede ve cevâdı bahra teşbîh gibi ukûl ü âdetde istikrârından için nâsdan fasîh ve gayr-ı fasîh müşterek olurlar ise bu sûretde garaz üzere vech-i delâletden bu nev'de ittifâk serikat ü ahz ıtlâk olunmamakda garaz-ı âmmda olan ittifâkın nazîri olarak serikatden ma'dûd değildir. Musannif'in (فَهُوَ كَالأُول) kavli (فَإِنْ اشْتَرَكَ النَّاسُ) kavliyiçün cezâ olup ve bu cümle-i şartıyye (وَإِنْ كَانَ فِي وَجْهِ الدَّلَالَةِ) kavlinin cezâsıdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَإِلَّا جَازَ أَنْ يُدْعَى السَّبْقُ وَالزِّيَادَةُ)²

Ve eğer garaz üzere vech-i delâleti ma'rifetde nâs müşterek olmayıp ve neyl ü visâli tefekküre muhtâc olarak her bir şahsın vâsıl u muttalî' olabileceği şey' olmazsa vech-i delâletden bu nev'de sebk u ziyâde iddiâ olunmak câizdir. Ya'nî kâiley'n beyninde vech-i delâletde tefâdul ile ve vech-i mezkûrde ehadühümâ âhardan ekmele olmasıyla ve sâninin evvelden ziyâde ve noksân etmesiyle bu nev'de hükmolunabilir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَهُوَ صَرَبَانٍ: حَاصِصِي فِي نَفْسِهِ غَرِيبٌ، وَعَامِي تَصْرِفَ فِيهِ بِمَا أَخْرَجَهُ مِنَ الْإِتِّدَالِ إِلَى الْغَرَابَةِ كَمَا مَرَّ)³

Ve garaz üzere vech-i delâletden nâsın ma'rifetinde müşterek olmadığı şey' iki darb olup birisi hâssîdir ki fi nefsihî garîb olarak neyl ü visâli tefekküre tevakkuf edendir ve diğeri âmmî olup bâb-ı teşbîh ve istiârede zikri mürûr ettiği üzere ibtizâlden garâbete nakl ü ihrâc edecek şey' ile anda tasarruf olunur.

-
- 1 *Telhîs* metninde bu kelime (عَفَاً) olarak geçmektedir ki *yardım istemek üzere birine gelmek* anlamı da taşıyan (عَفَا) fiilinin ism-i fâili (عَافِي) in çoğuludur. Tercümede zikredilen (زَفَاتُ) kelimesinde ise -velev ki (زَفَاةً) kastedilmiş olsun- bu anlam tespit edilememiştir. Baskı hatası veya sehiv söz konusu olmalıdır.
 - 2 Aksi takdirde öncelik ve ziyade iddiasında bulunmak mümkündür.
 - 3 (Maksada delâletin herkesçe bilinmemesi) iki şekilde olur: a) Özgün olup bünyesinde garâbet / özgünlük barındırdığı (için tefekküre ihtiyaç duyan kısım.) b) Sıradan (olsa bile, teşbîh ve istiâre) bahsinde geçtiği üzere, kendisini sıradanlıktan özgünlüğe yükseltecek bir tasarrufta bulunulan kısım.

Envâ'-ı Serika

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَالأَخْذُ وَالسَّرِيقَةُ نَوْعَانِ: ظَاهِرٌ وَغَيْبٌ ظَاهِرٌ، أَمَّا الظَّاهِرُ فَهُوَ أَنْ يُؤْخَذَ الْمَعْنَى كُلُّهُ إِمَّا مَعَ اللَّفْظِ كُلِّهِ أَوْ بَعْضِهِ أَوْ وَحْدَهُ)¹

İmdi, ahz ü serikatle tesmiye olunan şey' iki nev' olup biri zâhir ve diğeri gayr-ı zâhirdir. Ammâ zâhir olan nev'i, ma'nânın küllisi lafzın küllisiyle veyâ ba'zısıyla veyâhûd yalnız ma'nâ ahz olunmaktadır. (أَوْ وَحْدَهُ) kavli (إِذَا مَعَ اللَّفْظِ) üzerine ma'tûf olup ya'nî "Veyâhûd lafzın ne küllisi ve ne ba'zısı ahz olunarak yalnız ma'nâ ahz olunur," demektir. Bu i'tibâr ile serikatden nev'-i zâhir iki darb olup birisi ma'nâ lafzın küllisiyle veyâhûd ba'zısıyla ahz olunmaktadır. Ve sâni yalnız ma'nâ ahz olunmasıdır. Ve darb-ı evvel iki kısım olup zîrâ ma'nâ ile berâber ahz olunan ya lafzın küllisi veyâhûd ba'zısıdır. Bu da ya kelâm-ı evvelin tağyîr-i nazmıyla yâhûd bi-dûni't-tağyîr [218] olur. Bu cihetlerle nev'-i zâhir aksâm-ı adide olarak Musannif rahimehullâhu teâlâ bu aksâma işâretle buyurur ki:

Zâhir Serika ve Aksâmı

Nesh ve İntihâl

(فَإِنْ أُخِذَ اللَّفْظُ كُلُّهُ مِنْ غَيْرِ تَعْيِيرٍ لِنَظْمِهِ فَهُوَ مَذْمُومٌ، لِأَنَّهُ سَرِيقَةٌ مَحْضَةٌ وَيُسَمَّى «نَسْحًا» وَ «اِئْتِحَالًا» كَمَا حُكِيَ عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الرَّبِيعِ أَنَّهُ فَعَلَ ذَلِكَ بِقَوْلِ مَعْنِ بْنِ أَوْسٍ:

إِذَا أَنْتَ لَمْ تُنْصِفْ أَحَاكَ وَجَدْتَهُ عَلَى طَرْفِ الْهَجْرَانِ إِنْ كَانَ يَغْفِلُ
وَيَزَكُّ حَدْ السَّيْفِ مِنْ أَنْ تَضْيِمَهُ إِذَا لَمْ يَكُنْ عَنْ شَفْرَةِ السَّيْفِ مَرْحُلًا)²

İmdi, eğer kâil lafz-ı şî'rînin küllisini, nazmını tağyîr etmeyerek ya'nî müfredâtı beyninde vâki' olan keyfiyyet-i tertîb ü te'lîfi tebdîl eylemeyerek ahzeder ise bu sûret mezmûmdur. Zîra serikat-i mahzâdır. Ve buna *nesh* u *intihâl* tesmiye ederler. Nitekim Abdullâh bin Zübeyr'den Ma'n bin Evs'in

1 (Bu anlatılanlar çerçevesinde bileşin ki) ahz ve serikat, açık olan ve olmayan şeklinde iki kısımdır. a) Açık serikat: Lafzın tamamı veya bir kısmıyla birlikte mânânın tamamen alınması ya da sadece mânânın alınmasıdır.

2 Lafzın tamamı nazım bozulmaksızın aynen alınmışa edebî açıdan mezmûm bir ahz olur. Zira bu yapılan düpedüz serikatıdır. Bu tür ahz *nesh* ve *intihâl* olarak adlandırılır. Nitekim Abdullâh b. Zübeyr'den nakledildiğine göre kendisi Ma'n b. Evs'e ait şu beyitleri aynen ahz etmiştir: "Kardeşine insaflı davranmazsan, göreceksin ki akılı varsa senden kaçacak; kılıcın keskin ucundan başka kaçacağı bir yer kalmasa bile, senin zulmüne boyun eğmekten o kılıca binmeyi göze alacaktır." (Tavîl) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 206.

(إِذَا أَنْتَ لَمْ تُنْصِفْ...) kavlini vech-i meşrûh üzere ma'nâsıyla ve bilâ-tağyîr mecmû'-i lafzıyla ahz ü serikat etmiş olduğu mervîdir.

Ma'nâ-yı nazm: (إِذَا أَنْتَ لَمْ تُنْصِفْ أَحَاكَ وَجَدْتَهُ): Ya'nî “Sen sâhibine adl ü insâf etmeyip ve adl ile muâmeleyi taleb ü tevahhî ederek hukûkuna vefâ vü tekayyüd ve nefsin içün anın üzerine lâzım gördüğün muâmeleyi anınçün kendi nefsin üzere vâcib addeylemediğin vaktde,” (عَلَى طَرْفٍ) (أَلْهَجْرَانِ إِنْ كَانَ يَعْقِلُ): “Eğer sâhibinde müsket ü metânet ve akl ü ma'rifet mevcûd olursa sen ani, seni târik ü müteneffir ve senin hakkında ve seninle olan mu'âhâtında hâlini mütebeddil ü mütegayyir bulursun.” (وَيَزَكُّبُ حَدًّا) (السَّيْفِ مِنْ أَنْ تَصِيْمَهُ): Hadd-i seyfe rükûb ile murâd, seyf gibi katî' u müessir olan umûra tahammülü veyâhûd harb ve mevt üzere sabrıdır. (ضَيْمٍ) *zulüm* ma'nâsına olup (بَدَلًا مِنْ أَنْ تَطْلِمَهُ) demektir. (إِذَا لَمْ يَكُنْ عَنْ شَفْرَةِ السَّيْفِ مَزْحَلًا): Şefra-i seyf, seyfin haddi ya'nî demiridir. (مَزْحَلًا) *meb'ad* ma'nâsındadır. (زَحَلًا) (تَنْحَى وَتَبَاعَدًا)¹ demektir. Ya'nî “Kendi üzere daym ü zulüm vâki' veyâhûd âr ve kesr-i hukûk lâhik olmakdan havfına mebnî te'sîr-i seyf ile nefsinde müessire olan umûra râkib ü mütehammil olmasından meb'ad ü ma'dil bulamadığı ya'nî kendisini şedâidden âzâde edecek bir mahall-i emn ü âsâyîşe zafer-yâb olamadığı hinde o misillü şedâidden mübâlât etmez,” demektir.

Mahkîdir ki Abdullâh bin ez-Zübeyr meclis-i Muâviye'ye dâhil olarak işbu beyteyi inşâd etmesiyle Muâviye (لَقَدْ شَعَرْتُ بِعَدِي يَا أَبَا بَكْرٍ) demişdir. Ma'nâsı² (لَقَدْ صِرْتُ بِعَدِي شَاعِرًا)² demektir. Ve Abdullâh bin ez-Zübeyr henüz meclis-i Muâviye'den müfârakat etmeksizin Ma'n bin Evs el-Müzenî dâhil olup matla:

لَعَمْرُكَ مَا أَدْرِي وَإِنِّي لَأَوْجَلُ
عَلَى أَيَّنَا تَعْدُو أَلْمِيئَةُ أَوَّلُ³

beyti olan kasidesini inşâd ve hattâ ki tamâmıyla îrâd ederek zikrolunan beytler dahi bu kasîde dâhilinde bulunmasıyla Muâviye, Abdullâh bin ez-Zübeyr'e teveccüh ve bu ebyât zâde-i tab'ı olduğunun keyfiyyet-i ihbârını suâl etdikde; (أَلْفَظُ لَهُ وَالْمَعْنَى لَهُ) ya'nî “Lafzda ve ma'nâda anındır ve

1 Uzaklaştı.

2 (Mâşallâh) ben görmeyeli şâir olmuşsun yâ Ebâbekr!

3 Hayatın hakkı için ben ölümün hangimize daha önce çatıp geleceğini bilmiyor ve doğrusu bu nedenle korkuyorum. (Tavîl) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 206.

Ma'n benim eh-i radi'im olmasıyla ben anın şî'rine ehakkım," deyü sûret-i mülâtafeye sevk-i kelâm etmiştir.

Nüşa-i *Me'âhidü'd-Tensîs*'de (أَلْفَظُ لَهُ وَالْمَعْنَى لِي) vâki' olmuştur.¹ (أَوْجَلُ), (وَجَلُ)'den *havf* ma'nâsındır. (عَلَى أَيَّنَا), (مَا أَذْرِي) için mef'uldür. (تُصْبِحُ) "gayn"-ı mu'ceme ile (وَإِنِّي لَأَوْجَلُ) cümle-i mu'tarazdır. (تَعْدُو الْمَيِّتَةَ) "gayn"-ı mu'ceme ile (وَأَيُّ لَأَوْجَلُ) (تُصْبِحُ) ma'nâsındır.²

Hâsıl-ı Ma'nâ: "Kasem ederim senin bekâ' vü hayâtına ki hangimiz gadv ü isâbet-i mevtd e âharımızdan mukaddem olacağımızı bilmem ve bundan dolayı hâif ü müterakkıbım," demek olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَفِي مَعْنَاهُ أَنْ يُبَدَّلَ بِالْكَلِمَاتِ أَوْ بَعْضِهَا مَا يُرَادُفُهَا)³

Ve kelimâtın küllisini veyâhûd ba'zısını mürâdifî olan elfâza tebdîl dahi nazmı tağyîr olunmayan ahz ma'nâsındır. Ya'nî bu dahi mezmûm ve serikat-i mahzâdır. Nitekim Hutay'e'nin:

دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَزْحَلْ لِبُعِيَّتِهَا وَأَقْعُدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي⁴

kavlinde, ba'zı elfâzının mürâdiflerine tebdîliyle:

دَرِ الْمَائِزِ لَا تَذْهَبْ لِمَطْلَبِهَا وَاجْلِسْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْأَكْلُ اللَّابِسُ

denilir. Şöyle ki (دَعِ) lafzına bedel mürâdifî olan (دَرِ) ve (مَكَارِمِ)'e bedel (أَقْعُدْ) ve (مَطْلَبِ) mahallinde (بُعِيَّةً) ve (تَذْهَبْ) mahallinde (لَا تَزْحَلْ) ve (مَائِزِ) mahallinde (لَابِسِ) mahallinde (كَاسِي) ve (أَكْلِ) mevkîinde (طَاعِمِ) ve (اجْلِسْ) mahallinde (لَابِسِ) ityân olunmuştur. Ve İmruülkays'ın:

وُقُوفًا بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيئُهُمْ يَقُولُونَ لَا تَهْلِكْ أَسَى وَتَجَمَّلُ⁵

kavlini Tarafe nâm şâir-i meşhûr (تَجَمَّلُ) makâmında (تَجَدَّدُ) lafzını ikâme ederek *Kasîde-i dâliyye*'sinde ityân eylemiştir.⁶ (وُقُوفًا), beyt-i sâbıkda olan (فَقَا نَبِكَ) [219] kavlinden hâldir. (بِهَا) zamîri (مَنْزِلِ)'e râcî'dir.

1 Abbâsî, *Me'âhidü'd-Tensîs*, II, 255.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 586.

3 Kelimelerin tamamını veya bir kısmını eşanlamlılarıyla değiştirmek suretiyle anlamı birebir almak da nazmı bozmadan yapılan ahz gibidir.

4 Unut gitsin güzel hasletleri! Onlara ulaşacağım diye çırpınıp durma! Otur oturduğun yerde. Çünkü sen işi yemek yemek ve giyinmekten ibaret birisin. (Basit) Beyit için bkz. Hutay'e, *Divân*, s. 119.

5 Arkadaşlarım orada develerini durdurup bana "Kendini üzüntüden bu kadar helâk etme, sabırlı ol," diyorlardı. (Tavil) Beyit için bkz. İmruülkays, *Divân*, s. 9.

6 Tarafe, *Divân*, s. 19.

Mefhûm: “Menzil-i mezkûrde ashâbım benim için matiyelerini vak-fetdirip sabr-ı cemîl ile emr ve mûcib-i helâk olan fart-ı hüzünden men‘ u zecr ederlerdi,” demektir.

Ve Hazret-i Abbâs bin Abdülmuttalib radiyallâhu teâlâ anının:¹

وَمَا النَّاسُ بِالنَّاسِ الَّذِينَ عَاهَدْتَهُمْ وَلَا الدَّارُ بِالْأَرْضِ الَّتِي كُنْتَ تَعْلَمُ²

kavlini (تَعْلَمُ) makâmına (تَعْرِفُ) ikâme ederek Ferazdak şî‘rinde îrâd etmişdir. (مَا) ma‘nâsına olup (نَاس) ismi ve (بِالنَّاسِ) haberidir. (عَاهَدْتَهُمْ), (عَرَفْتَهُمْ) ma‘nâsındadır.

Mefhûm-i Beyt: “El-ân müşâhid olduğun kavim sâbıkan meşhûdun olan kavim olmayıp anlar zehâb u rihlet etdiler ve gördüğün dâr mukadde-men bildiğin dâr olmayıp tağyîr u indirâs eylemişdir,” demek olup her ne kadar sûret-i haberde ise de ma‘nâda inşâ-i teessûf ü tahassürdür.

Ve nazm u tertîbe riâyetle berâber elfâzı ma‘nâda muzâddı olan elfâza tebdîl dahi mezmûm olmakda zikrolunan tebdîl-i mürâdife karîbdir. Nitekim Hazret-i Hassân bin Sâbit radiyallâhu teâlâ anının Cebele bin Eyhem el-Gassânî hakkında olan:

بِيضُ الْوُجُوهِ كَرِيمَةً أَحْسَابُهُمْ شُمُّ الْأَنْوْفِ مِنَ الطَّرَازِ الْأَوَّلِ³

kavlini İbn-i Ebî Fenen tebdîl ile:

شُودُ الْوُجُوهِ لَيْمَةً أَحْسَابُهُمْ فُطْسُ الْأَنْوْفِ مِنَ الطَّرَازِ الْآخِرِ⁴

tarîkasında îrâd eylemişdir. (بِيضُ) kesr-i “bâ” ile cem‘-i (أَبْيَضُ) olup ebnâ-i Cefne için sıfatdır. (وُجُوهِ)’a muzâf olarak umûrda isâbet ve hakk üzere sebât ve tebeyyet ve mekârihden ittikâ vü mücânebetden kinâye veyâhûd⁵ (أَطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حَسَنِ الْوُجُوهِ)⁶ hadîs-i şerîfiyle müeyyed olduğu üzere zâhiri üzere mahmûldür. (كَرِيمَةً), (أَحْسَابُهُمْ) üzere sıfat-ı câriye olarak mevsûf-i sûriye i‘timâdından nâşi ref eylemişdir. (شُمُّ) damm ile cem‘-i (أَشْمُ)’dür.

1 Beytin kâili hakkında farklı bir görüş için bkz. *el-Mutavvel*, IV, 345 (1 no.lu dipnot).

2 (İnan değışti her şey); ne insanlar tanıdığın insanlar, ne de memleket bildiğin memleket! (Tavil)

3 Onlar parlak yüzlü, asil soylu, vakar sahibi ve (atalarından beri) birinci sınıf insanlardır. (Kâmil) Beyit için bkz. Hassân b. Sâbit, *Divân*, s. 184.

4 Onlar kara yüzlü, rezil soylu, zelil ve en alt tabakada yer alan insanlardır. (Kâmil)

5 Hayrı güzel yüzlülerde arayınız.

6 İbnü'l-Cevzî bu rivâyeti, farklı tarikleri çerçevesinde uzunca tartışmaktadır. bkz. *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, II, 159-164.

(شَمَمٌ) 'den olup (شَمَمٌ) kasaba-i enf mürtefi' ve a'lâsî müstevî olmaktadır ki inde'l-Arab sıfat-ı medh olarak ulüvv-i himmetden kinâye olunur. (طِرَانٌ) *alem* ma'nâsına olup murâd mecd ü şereftir.¹

Mefhûm-i Beyt: Memdûhu olan Âl-i Cefne'nin ahlâk u âdât-ı memdûhaları ahlâk u âdât-ı müstahdeseye şebîhe olmayan eşrâf-ı âbâ vü eslâfları tarz u hey'etinde olduğunu tavsîftir.

(فُطْسٌ) kasaba-i enf yassî ve münteşir olmaktadır ki inde'l-Arab mezmûm-dur.

İmdi, kavî-i evvelden (بَيْضُ الْوُجُوهِ) mahallinde kavî-i sâni'de (سُودُ الْوُجُوهِ) ve (شُمُّ الْأَنْوْفِ) mevkiinde (فُطْسُ الْأَنْوْفِ) ikâme olunmuştur ki işbu kelimeler birbirlerine muzâdd ve kavî-i evvelden maksûd medh u sitâyîş olduğu misillü, kavî-i sâni ile hezl ü zemm murâddır.

İğâre ve Mesh

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ كَانَ مَعَ تَغْيِيرٍ لِنُظْمِهِ أَوْ أَخَذَ بَعْضُ اللَّفْظِ سُؤْيِي هَذَا «إِعَارَةً» وَ «مَسْحًا»)²

Ve eğer lafzın küllîsini ahz nazmın tağyîriyle olursa veyâhûd lafzdan ba'zısı ahz olunup küllîsi alınmazsa *igâre* ve *mesh* tesmiye olunur. Bu da ak-sâm-ı selâesidir. Zîra sâni ya evvelden eblağ veyâhûd evvelden dûn veyâhûd evvelin misli olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِنْ كَانَ الثَّانِي أَبْلَغَ لِاخْتِصَاصِهِ بِفَضِيلَةٍ فَمَمْدُوحٌ كَقَوْلِ بَشَّارٍ:

مَنْ رَاقَبَ النَّاسَ لَمْ يَظْفَرْ بِحَاجَتِهِ وَفَازَ بِالطَّيِّبَاتِ الْفَاتِكِ اللَّهْجِ³

وَقَوْلِ سَلَمِ الْحَاسِرِ:

مَنْ رَاقَبَ النَّاسَ مَاتَ هَمًّا وَفَازَ بِاللَّذَّةِ الْجَسُورِ⁴

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 586.

2 Nazımda değışiklik yaparak lafzın tamamı veya bir kısmı alınırsa buna *igâre* ve *mesh* adı verilir.

3 Beşşâr b. Bürd, *Divân*, II, 75.

4 İkinci beyit ilkinden bir tür üstünlük taşıdığı için daha edebî ise bu durumda ahz makbul olur. Beşşâr'ın; "İnsanlardan çekinip duran, isteğine ulaşamaz. Güzel şeyleri ancak atılğan ve cesur kimseler elde edebilir, (Basît) beyti ile Selm el-Hâsir'in; İnsanlardan çekinip duran kimse kahrından ölüür. Cesür kişi ise arzusuna kavuşur." (Muhalla' Basît) beyitleri buna örnektir. İkinci beyit için bkz. Abbâsî, *Me'â-hidü'r-Tensîs*, II, 271.

İmdi, igâre olan kelâm-ı sâni, evvelde mevcûd olmayan hüsn-i sebke ve ihtisâr u îzâh ve ziyâde-i ma'nâ gibi bir fazilete ihtisâsından için evvelden eblağ olursa, sâni memdûh u makbûldür. Nitekim Beşşâr'ın (... مَنْ رَأَى النَّاسَ ...) kavliyle Selm-i Hâsir'in kavli gibi. (... مَنْ رَأَى النَّاسَ ...), (مَنْ حَادَرَ النَّاسَ وَخَافَهُمْ) ma'nâsınadır. (رَقَبَهُ، رَأَىهُ) derler. (حَادَرَهُ) demektir. Zîrâ hâif olan kimse ikâba rakîb u mütevakkı'dır. (فَاتِكَ) lafzı cerî' u cesûr ma'nâsına. (لَهَجٍ) harîs u mûla' demektir ki murâd harîs u cesûr olan kimsedir.

Hâsıl-ı Ma'nâ: "Nâsdan hazer eden kimse hâcetine nâil ü zafer-yâb olmaz. Ve bi'l-aks harîs u cesûr olanlar fâiz-i makâsıd-ı âliye olur," demektir. Ve Selm-i Hâsir nâm şâir (... مَنْ رَأَى النَّاسَ مَاتَ هَمًّا ...) kavlini bu beytten ahzetmişdir. (خَاسِرٌ) "hâ"-i mu'ceme ile olup şâir-i merkûmun bu ism ile tesmiyesi, ticâretinde hüsrânından içündür. *Esâs*'da sebep-i tesmiyeyi beyânda demişdir ki: "Selm'in bir mushaf-ı mevrûsu olup bey' ederek semeniyle bir üd ya'nî asâ iştirâ edip mecâlisde bununla kendisini darb ederler imiş."¹

(هَمٌّ) *hüzün* ma'nâsına olup (هَمًّا) mef'ûlün leh veyâhûd temyîz olmak üzere mansûbdur.

Mefhûm-i Beyt: "Nâsdan hazer eden kimse [220] hüzün ile imrâr-ı vakt-i hayât edip lezâiz-i dünyeviyyeden bî-behre kalır. Ve şahs-ı cesûr fâiz-i lezzât olur," demektir.

İmdi, Selm'in beyti sebke cihetinden ecved ve lafzı muhtasar olmasıyla her ne kadar kavli Beşşâr'dan me'hûz ise de makbûl ü memdûhdur. Beşşâr'dan kesîrur-rivâye olan Ebî Muâz'dan rivâyet olunmuşdur ki: Beşşâr'a kavli Selm'i inşâd ü kırâat etdiğimde, Beşşâr: "Kasem ederim ki beyt-i Selm benim beytimi geçmiştir. Ve andan ehaff u a'zebdir. Ve bundan için bugün ekl ü şürb etmedim," demişdir.

Ve şâir-i âharın:

بِسْمِ الْقَتْنَا وَالْبَيْضِ عَيْنًا وَحَاجِبًا خَلَقْنَا لَهُمْ فِي كُلِّ عَيْنٍ وَحَاجِبٍ

beytiyle şâir-i merkûmdan sonra İbn-i Nübâte'nin nazmetmiş olduğu:

1 Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâga*, I, 246.

2 Her gözde ve kaşta, siyah mızraklar ve parlak kılıçlarla onlar için birer göz ve kaş daha var ettik. (Tavîl)

خَلَقْنَا بِأَطْرَافِ الْقَنَا فِي ظُهُورِهِمْ
عُيُونًا لَهَا وَقَعُ السُّيُوفِ حَوَاجِبُ¹

kavli dahi bu kabîlden olup İbn-i Nübâte'nin beyti eblağdır. Zirâ ziyâde-i ma'nâ ile kesb-i ihtisâs u temyîz etmiştir ki ta'n u darbın zuhûr-i a'dâ üzere vukûunu ityânda firâr u hezîmetlerine işâret vardır.

Mefhûm-i beyt-i evvel; düşmanlariyçün uyûn u hâciblerinde ya'nî en ziyâde sakındıkları mahallerde rimâh-ı sümr ile misâl-i uyûn âsâr-ı müstedîre ve cerîha-i seyyâle ve süyûf-i kâtua ile şebîh-i hâcib âsâr-ı müstatîle îcâd eylediklerini beyân ve mefhûm-i beyt-i sâni; sufûf-i a'dâyı ducâr-ı hezîmet ederek arkalarında esinne-i rimâh ile gözler peydâ edip bu uyûn için vak' u isâbet-i süyûfdan hâsıl olan âsâr-ı müstatîle makâm-ı hâcibde olduğunu ityândır.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ كَانَ دُونَهُ فَهُوَ مَذْمُومٌ كَقَوْلِ أَبِي تَمَّامٍ:
هَيْهَاتَ لَا يَأْتِي الزَّمَانَ بِمِثْلِهِ
وَقَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ:
أَعَدَى الزَّمَانَ سَحَاؤُهُ فَسَحَا بِهِ
إِنَّ الزَّمَانَ بِمِثْلِهِ لَبَخِيلُ²
وَلَقَدْ يَكُونُ بِهِ الزَّمَانُ بِخِيَالًا³)

Ve eğer sâni, evvelde bulunan fazîletin fevti cihetiyle belâgatde evvelin dûnunda olursa sâni merdûd ü mezmûmdur. Nitekim Ebû Temmâm'ın, Muhammed bin Humeyd hakkında ba'zı gazevâtta şehâdeti hinde nazmetmiş olduğu mersiyesinde olan (... هَيْهَاتَ لَا يَأْتِي الزَّمَانُ...) kavliyle Ebû't-Tayyib'in (... أَعَدَى الزَّمَانَ سَحَاؤُهُ...) beytinde meşhûddur.

Mefhûm-i Beyt-i Ebû Temmâm: Mâba'dinin delâletine nazaran (بَعْدَ) (هَيْهَاتَ لَا يَأْتِي الزَّمَانَ بِمِثْلِهِ) ya'nî “Zamân mislini ityân etmesi baîd olup ba'd ez-în nazîri âleme gelmek müsteb'addır. Tahkîk, zamân mislini îcâd eylemekde bahildir,” demek olup ve mâkablinde olan:

1 Mızrak uçlarıyla onların sırtlarında birtakım yeni gözler var ettik ki kılıçların izleri de bu gözlerin kaşlarıdır. (Tavîl) Beyit için bkz. İbn Nübâte es-Sa'dî, *Divân*, I, 186.

2 Ebû Temmâm, *Divân*, s. 375.

3 İkinci beyit edebî açıdan ilkinden daha aşağıda olursa mezmûm olur. Ebû Temmâm'ın; “Heyhât ki zaman onun gibisini bu dünyaya artık getirmez. Zira zaman onun gibisini getirme konusunda pek bir cimridir,” (Kâmil) beyti ile Ebû't-Tayyib'in; “Onun cömertliği zamana buluştu da zaman bu sayede cömert davrandı. Şu var ki zaman onun gibisini getirmek konusunda cimri de davranabiliyor,” (Kâmil) beyitleri buna örnektir. İkinci beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 145.

أَنْسَى أَبَا نَضْرٍ نَسِيْتُ إِذْ ذُنَّ يَدِي مِنْ حَيْثُ يُنْتَصَرُ الْفَتَى وَيُنْبَلُ¹

beyti müfâdına nazaran medlûlü (بَعْدَ نِسْيَانِي لَهُ) demekdir. (أَنْسَى), (أَنْسَى) takdîrinde olarak istifhâm-ı inkârîdir. (يَدٌ) *ni'met* ma'nâsınadır. (يُنْبَلُ), (إِنْبَالَةٌ)'den *atâ* ma'nâsınadır.²

Hâsıl-ı Ma'nâ: Melhûfine nusret ve muhtâcîne iâne vü inâyet eden müteveffâyı nisyân edemeyeceğini ve nisyân etmesi emr-i müsteb'ad olup zamân anın ityân-ı mislinde bahîl olarak nazîri sâha-i âlemde zuhûr etmeyeceğini beyândır.

Şeyh Ebû Alî Fâris[i]:³ “Ebû Temmâm'ın bu beytinde taksîr vardır. Zîrâ bu makâmda garaz misli nefy ederek (إِنَّهُ يَعْزُ) ve (إِنَّهُ لَا يَكُونُ) denilmekdir. Bu sûretde Ebî Temmâm memdûhun sebab-i fakd-ı mislini buhl-i zamân kıldığı gibi garazı ihlâl ederek vücûd-i mislini tecvîz ile misli olmak haysiyetinden men' u nefy etmeyip belki cûd-i misline zamânın buhlü haysiyetinden nefy ü men' eyledi,” demiştir. Hâsılı “Eğer zamân ityân-ı misline buhl etmese idi misli bulunmak câiz ü mutasavver idi,” demek olup bu ise asl-ı garaz olan men'-i misline münâfîdir.

Bejt-i Ebi't-Tayyib-i Mütenebbî'de olan (أَعْدَى), (تَجَاوَزَ) ma'nâsınadır. (وَلَقَدْ يَكُونُ بِهِ) zamîri zamâna ve (بِهِ) zamîri memdûha râci' olup (فَسَحَا), (بِسَبَبِ فَوْتِهِ) demekdir. Ebû Tayyib'in mısırâ-ı sânisî Ebû Temmâm'ın mısırâ-ı sânisinden me'hûz olup lâkin mısırâ-ı Ebî Temmâm sebk cihetinden ecveddir. Zîrâ Mütenebbî'nin kavli lafz-ı muzârî' ile (وَلَقَدْ يَكُونُ) olup mehîr u mahallinde sabb olunmamışdır. Zîrâ ma'nâ mâzî üzerine olup murâd (لَقَدْ كَانَ) demekdir. Binâen aleyh mezmûmdur.

Eğer denilirse ki: Kelâm-ı Mütenebbî'de muzâf mahzûf olup ve fi'l-i muzârî' kendi ma'nâsı üzerine olarak (يَكُونُ الرَّمَانُ بِخِيَالٍ بِهَلَاكِهِ) takdîrindedir ki “Zamân memdûhun sebab-i salâh-ı dünyâ ve nizâm-ı âlem olduğunu ma'rifetinden nâşî ebeden helâkiyle semâhat etmez,” demekdir.

1 Hiç unuttur muyum ben onu ey Ebû Nasr? Unutursam şâyet, bu gence yardım ve ihsanda bulunan eli unutmuş olurum. (Kâmil) bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 375.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 586.

3 *Mutavvel* metninde (قَالَ الشُّنْجُ عَبْدُ الْقَاهِرِ فِي الْمَسَائِلِ الْمَشْكَلَةِ) [Şeyh Abdülkâhîr el-Cürçânî *el-Mesâilü'l-Müşkilê*'de demiştir ki...] denilerek Ebû 'Alî'nin yorumunun Cürçânî'den aktarıldığı belirtilmektedir. Krş: *el-Mutavvel*, IV, 353.

Cevâbında deriz ki: Bir şey' ile sehâ o şey'i gayr için bezl ü i'tâdır. İmdi, "Zamân memdûh ile sehâ etdiği hinde memdûhu bezl ederek tasarrufunda bâkî kalmaz ki hattâ anın helâkiyle semâh veyâhûd buhl etsin," deyü Mu-sannif *Îzâh*'da ityân edip¹ üzerine şu vechile i'tirâz olunmuşdur ki [221] zamânın, memdûhu icâd ü semâhı sebebiyle memdûhda tekrâr-ı icâd ü semâh ile tasarruf hâsılı tahsîl demek olacağı cihetle tasarrufunun adem-i bekâsını teslim ederiz. Lâkin memdûhu i'dâm ü ifnâsı zamânın yed-i tasarrufunda bâkî olarak helâkiyle semâh ve buhl taht-ı iktidârında olarak şâir helâkiyle semâhını nefy etmiştir. el-Hâsıl, icâd ü i'dâmı yed-i zamânda olup icâdıyla sehâvet etmiş ise de lâkin kendisinin sebep-i salâh olmasından nâşi i'dâmıyla kat'an sehâ vü semâhat etmez, demek olur.

Şârih-i merhûm der ki: Bu ma'nânın sıhhati farz u takdîr olunsa mısırâ-ı Ebî Temmâm sebik cihetinden ecved olur. Zîrâ delâlet edecek karînesi zâhir olmayan takdîr-i muzâfdan müstağnîdir. Şununla berâber ki zikrolunan ma'nâya beyt-i Mütenebbî'yi tefsîr eden eslâfdan bir ferd zâhib olmamıştır.

İbn-i Cinnî beyt-i mezkûru tefsîrde "Ya'nî zamân sehâ-i memdûhdan taallüm ederek binâen aleyh ademden vücûda ihrâc ile memdûhu sehâ vü semâhat etdi. Eğer zamânın memdûhdan taallüm ü ifâde etdiği sehâsı olmasaydı anı dünyâ üzere buhl ederek zamân nefsiyçün istibkâ ederdi,"² demiştir.

Lâkin bu ma'nâ nihâyet-i gulüvve vâsıldır. Ve İbn-i Fûrrece bu te'vîl fâsîd ve garaz-ı baîd olup sehâ-i gayr-ı mevcûd tecâvüz ü adv ile tavsîf olunamayacağını îrâd ile murâd-ı şâir "Zamân benim üzerime memdûh ile sehâvet edip hâlbuki anınla benim üzerime bahîl idi. Ne zamân ki sehâ-yı memdûh zamâna adv ü tecâvüz etdiyse zamân-ı memdûha damm u ittisâl ve hidâyet ü îsâlimle is'âd eyledi," ma'nâsında olduğunu îrâd etmiştir.³

İmdi, işbu meânî-i selâse üzere mısırâ-ı sâni mısırâ-ı Ebî Temmâm'dan me'hûzdur. Zîrâ mısırâ-ı sâni'nin ma'nâsı memdûhun helâkiyle veyâhûd icâdıyla veyâhûd şâire îsâliyle buhl-i zamân olup mısırâ-ı Ebî Temmâm'ın ma'nâsı dahi mersî olan Muhammed bin Humeyd'in mislini zamânın buh-

1 Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 398.

2 İbn Cinnî, *el-Fesr*, III, 173.

3 İbn Fûrrece, *el-Feth 'alâ Ebi'l-Feth*, s. 235.

lüdür. Ve eğer ahzda ba‘zıların tevehhümü vechile me’hûz ile me’hûzün minh beynlerinde kat’an tefâvüt olmayacak haysiyyetde ittihâd-ı ma’nâları iştirât olursa bu tefsîrlerden hiç birisi üzere mısra-ı sâni mısra-ı Ebî Temmâm’dan me’hûzdur, denilemez. Zîrâ Ebî Temmâm buhlü sarîhan memdûhun misline ta’lik eylemiştir. Ve bundan için İmâm Vâhidî, İbn-i Cinnî ile İbn-i Fûrrec’e nin beyân etdikleri ma’nâları zikreyedikden sonra kavli Ebî Temmâm’dan mısra-ı sâni ile mısra-ı Ebî’t-Tayyib’in miyânını istib’âd ederek (هَيْهَاتَ لَا يَأْتِي الرُّمَانُ بِمِثْلِهِ) beyt-i mezkûrunu pek güzel mahallinde îrâd eylemiştir.¹

Kelâm-ı Ebî’t-Tayyib’de “helâk” takdîr eyledikleri gibi (مِثْل) takdîriyle (وَلَقَدْ يَكُونُ بِمِثْلِهِ الرُّمَانُ بِخِيَالًا) müfâdında olarak memdûhun îcâd-ı misli zamândan muntazır olmaması ma’nâsına eslâfdan taarruz eden görüleemesi elbette bir mânia mebnî olacağı der-kâr ise de fehme zafer-yâb olunamamıştır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ كَانَ مِثْلَهُ فَأَبْعُدْ مِنَ الدَّمِّ، وَالْفَضْلُ لِلأَوَّلِ، كَقَوْلِ أَبِي تَمَّامٍ:
لَوْ حَارَ مُرْتَادُ الْمَيْتَةِ لَمْ يَجِدْ إِلَّا الْفِرَاقَ عَلَى النَّفْسِ دَلِيلًا²
وَقَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ:
لَوْلَا مُفَارَقَةُ الْأَحْبَابِ مَا وَجَدْتُ لَهَا الْمَنَابِإَ إِلَى أَرْوَاحِنَا سُبُلًا³)

Eğer sâni evvelin misli olursa, sâni zemmden eb’ad olup fazl ü meziyyet evvel içündür. Nitekim Ebî Temmâm’ın (... لَوْ حَارَ مُرْتَادُ الْمَيْتَةِ...) kavliyle Mütenebbî’nin (... لَوْلَا مُفَارَقَةُ...) beytinde vâki’ olmuşdur. *taleb* ma’nâsına olup ve mürtâdın meniyyeye izâfesi beyân içündür. Ya’nî “Nüfûsu tâlibe olan mevt eğer ihlâk-i nüfûsa yol bulamayıp ve nüfûsa vüsûlü mümkün olmasa ana bu bâbda delîl ancak firâk olur,” demektir. Ve kavli Mütenebbî’de (لَهَا) zamîri menâyâyâ râci’ olup (سُبُلًا) kavlinden hâldir. Ve ba‘zılar (لَهَا), (لَهَاةً)’ün cem’i olup (وَجَدْتُ) fi’liyün fâil ve menâyâyâ muzâfdır, de-

1 Vâhidî, *Şerhu’l-Vâhidî li-Divâni’l-Mütenebbî*, II, 675-677.

2 Ebû Temmâm, *Divân*, s. 242.

3 İkinci beyit edebî açıdan birincisine denk olursa ikinci beyit yergiden uzak tutulur ama üstünlük ilk beyte ait olur. Ebû Temmâm’ın; “Canların talibi olan ölüm, kurbanlarıma ulaşayım derken hasbelkader yolunu şaşırarak olsaydı, kendisine ayrılıktan başka rehber bulamazdı,” (Kâmil) beyti ile Ebî’t-Tayyib’in; “Âh şu dostların ayrılığı olmasaydı, ölüm canlarımıza ulaşacak hiçbir yol bulamazdı,” (Basit) beyitleri buna örnektir. İkinci beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 17.

diler. (لَهَا) boğaz ağzında olan lahme-i muallakadır ki “dilcik” ve “küçük dil” ta'bîr olunur. Cem'i (لَهَا) ve (لَهَوَات) ve (لَهَيَات) gelir.¹ Ve (لَهَا الْمَنَايَا) mahallinde (يَدُ الْمَنَايَا) dahi rivâyet olunmuştur.

Mefhûm-i Beyt: “Eğer müfâarakat-i ahbâb olmasaydı mevt veyâhûd lehât-ı mevt veyâhûd yed-i mevt bizim ervâhımıza tarîk bulamazdı,” demektir.

İmdi, Mütenebbî beyt-i evvelin mecmû'-i ma'nâsını “meniyye” ve “firâk” ve “vicdân” gibi ba'zı elfâzıyla ahzedip ve lafz-ı “nüfûs”u “ervâh”a tebdîl eylemiştir.

Ve Kâdî-i Errecânî'nin:

لَمَّا أَسْرَ بِهِ إِلَيَّ مُوَدَّعِي لَمْ يُبْكِنِي إِلَّا حَدِيثُ فِرَاقِكُمْ
فِي مَسْمَعِي أَلْقَيْتُهُ مِنْ مِذْمَعِي² هُوَ ذَلِكَ الدُّرُّ الَّذِي أَوْدَعْتُمْ

kavliyle Cârullâh Zemaşşerî'nin mersiye-i üstâdında îrâd ettiği: [222]

وَقَائِلَةٌ مَا هَذِهِ الدُّرُّ الَّتِي تُسَاقِطُهَا عَيْنَاكَ سَمِطَيْنِ سَمِطَيْنِ
فَقُلْتُ هِيَ الدُّرُّ اللَّوَاتِي حَشَا بِهَا أَبُو مُضَرِّرٍ أَذْنِي تَسَاقِطُ مِنْ عَيْنِي³

beyti dahi Ebû Temmâm ve Mütenebbî'nin kavilleri gibidir. (لَمَّا أَسْرَ), (إِسْرَآءٌ)'dan *ihfâ* ma'nâsındadır. (مُودَّعٍ), (تُودِّعُ)'dandır. (مُودَّعٍ)'dan murâd habîbedir. (هُوَ) zamîri (لَمْ يُبْكِنِي) karînesiyle (دَمَع) 'a râci'dir. (مِمْ) “mîm”-i evvelinin kesriyle (أَذْنٌ) ma'nâsındadır. (مِمْ) kezâlik kesr-i “mîm”-i evveli ile *muahhar-ı ayn* ma'nâsındadır.

Mefhûm-i Beyt: “Beni giryân eden ancak müveddiimin hafiyen işrâb eylediği hadîs-i firâkınız olup aynımın tesâkut eden dem' benim sem'ime îdâ' ettiğiniz leâlîdir ki anı taraf-ı aynımın ilkâ vü ihrâc ederim,” demektir. Hâsılı, ke-enne sem'ine ilkâ olunan hadîs-i firâk dem'a münkalib olup aynından hurûc etmiştir.

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 587.

2 Vedalaşan yârin kulağıma gizlice fısıldadığı ayrılık haberinizdir beni böyle ağlatan; (Ama olsun,) o gözyaşları (benim için) kulaklarıma döktüğünüz birer incidir ki ben onları gözyaşlarımdan pınarımdan çıkarıp almışımdır. (Kâmil) Beyitler için bkz. Kâdî el-Errecânî, *Divân*, s. 248.

3 Pek çok kişi bana “Gözlerinden sürekli dökülüp duran bu inciler de neyin nesî?” diye sorup durdu. Ben de kendilerine “(Sormayın gitsin,) Ebû Mudar'ın kulaklarıma doldurduğu ve gözlerimden düşen incilerdir,” diye cevap verdim. (Tâvil) Beyitler için bkz. Zemaşşerî, *Divân*, s. 558.

Ve Cârullâh'ın (... وَقَائِلَةٌ) kavli (رُبَّ جَمَاعَةٍ قَائِلَةٍ) takdîrindedir. (سَمَطٌ) incü muntazam bulunan haytdır. (أَبُو مُضَرِّ) (مَمْلَأٌ بِهَا), (حَشَا بِهَا), (حَشَا) demektir.¹ Cârullâh'ın üstâdı olup min ciheti'l-i'râb (حَشَا)'nın fâilidir. (أَذْنِي), (حَشَا) için mef'uldür. (تَسَاقَطُ), (تَسَاقَطُ)'dan muhaffefdir.

Mefhûm-i Beyt: Hîn-i irtihâl-i üstâdında aynından rişte rişte sukût eden sirişk-i leâlden suâl eyleyen eşhâsa üstâdı Ebû Mudar'ın üzününe imlâ vü ilkâ eylediği incüler olarak gözlerinden tesâkut u tenâsürünü ifâde eylediğini beyândan ibâretidir.

Ba'zılar “Kavl-i Zemahşerî müreccahdır. Zîrâ kavl-i Zemahşerî’de muhassinâtdan *mürâcaa* vardır,” dediler. *Mürâcaa*, beytde suâl ve cevâb îrâd olunmaktır. Lâkin bundan cevâbda denilmiştir ki: Mürâcaanın muhassinâtdan olduğu mahall-i nizâ’ olup anıncün Musannif terk etmiştir. Teslîm edelim ki muhassinâtdan olsun lâkin mu’teber olan suâl ve cevâb mükerrer olandır.²

Ve setîr olmaya ki Musannif’in (فَهُوَ أَبْعَدُ مِنَ الدَّمِّ) kavli vezin ve kâfiyede ittifâk-ı kavleyn ile kavl-i sâniide serikate delâlet edecek bir şey’ olmadığı takdîrde zemmden eb’addir, demek olup ve illâ serikate delâlet edecek ittifâk-ı vezin veyâ kâfiye bulunduğu gibi cidden ve kat’an mezmûmdur. Nitekim Ebî Temmâm’ın:

وَأَنْ قَلْبَتْ رِكَابِي فِي الْبِلَادِ وَمَنْ جَدَّوَاكِ رَاحِلَتِي وَزَادِي ³	مُقِيمِ الظَّنِّ عِنْدَكَ وَالْأَمَانِي وَلَا سَافَرْتُ فِي الْأَفَاقِ إِلَّا
---	--

kavliyle Mütenebbî’nin:

وَقَلْبِي عَنْ فَنَائِكَ غَيْرُ غَادٍ وَضَيْمُكَ حَيْثُ كُنْتُ مِنَ الْبِلَادِ ⁴	وَإِنِّي عَنْكَ بَعْدَ غَدٍ لَعَادٍ مُحِبُّكَ حَيْثُ مَا اتَّجَهْتُ رِكَابِي
--	---

1 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 587.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 587.

3 Bineklerim belde belde dolaşıyorsa da zannım ve arzularım sende mukimdir. Memleketin dört bir yanına yolculuk edebiliyorsa, bineğim ve azığım ancak senin ihsanındadır. (Vâfir) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 79.

4 Yarından sonra senden ayrı kalacağım ama kalbim senin civarından hiç ayrılmayacak. Bineğim olan hayvanlar ne tarafa giderlerse gitsinler muhabbetin hep benimledir ve hangi beldede olursam olayım hep senin misafirinin; (zira senin ihsan ettiklerini yiyor olacağım ya da oralarda göreceğim ihsanlar yine senin sayende elde edilmiş olacaktır.) (Vâfir) Beyitler için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 88.

beytinde vâki' olmuştur. (أَنَا مُقِيمُ الظَّنِّ), (مُقِيمُ الظَّنِّ), (أَمَانِي), (عَطَائِكَ), (جَدْوَالِكَ), (اضْطَرَّيْتُ), (قَلَقْتُ), (مَقَاصِدُ) ma'nâsınadır.

Mefhûm-i Beyt: “Benim rikâbım her ne kadar etrâf-ı memâlikde te-reddüd ü intikâlde olarak zâhiren sizden hâl-i müfâratatde isem de zann u kalbim ve âmâl ü makâsıdım sizden kat'an müfâratat etmez. Ve âfâk u etrâfda seyr ü seferim ahyânda benim râhile ve zâd ü nevâlem yine ihsân u atiyenizdendir,” demek olur.

Ve beyt-i Mütenebbî'de (عَادٍ) *zâhib* ma'nâsınadır. (فِنَاءٍ) cânib-i dârdır. (حَيْنُمَا تَوَجَّهْتُ), (حَيْنُمَا أَتَّجَهْتُ) ma'nâsınadır.

Mefhûm-i Beyt: “Yevm-i ferdâ müfâratatim mukarrer olup hâlbuki kalbim tarafınızdan zâhib u müfârik değildir. Rikâbım hangi cânibe teveccüh etse mahabbetin benimledir ve hangi mahalde bulunsam yine senin dayf u müsâfirin olup müşâhid olacağım niam u ihsân yine senin sâye-i lütfundadır,” demek olur.

İlmâm ve Selh

Musannif rahimehullâhu teâlâ nev'-i zâhir-i ahz ü serikatin darb-ı evvelinden ferâgatle darb-ı sâniye şurû' eylemiştir. Darb-ı sâni, yalnız ma'nâyı ahzdır.

(وَإِنْ أُحْدِ الْمَعْنَى وَحْدَهُ يُسَمَّى «الْمَامَا» وَ«سَلْحًا»، وَهُوَ ثَلَاثَةُ أَقْسَامٍ كَذَلِكَ)¹

(وَإِنْ أُحْدِ اللَّفْظُ) kavli üzere ma'tûfdur. Ya'nî eğer yalnız ma'nâyı ahzedip lafzdan bir şey' ahzetmezse işbu yalnız ahz-i ma'nâ *ilmâm* ve *selh* tesmiye olunur. İlmâm, bir kimse bir şey' kasdetdiği vaktde (الْمَمَّةُ) kavillerinden me'hûzdu. Ve aslı, bir menzile nüzûlde ²(الْمَمَّ بِالْمَنْزِلِ) kavillerindedir ve selh, şât emsâlinin cildini keşt u nez'dir. Ve lafz ma'nâ için cild menzilesinde olmasıyla ke-enne şâir yalnız ma'nâyı ahz ve diğer lafz ile ifâde etdiğinde ma'nâdan cildini nez' u keşt ile cild-i âhar ilbâs etmiş olur. Bu da igâre ve mesh tesmiye olunan ahz gibi, kavli-i sâni evvelden eblağ veyâhûd dûn veyâhûd evvele müsâvî olmak i'tibârâtiyle aksâm-ı selâseye münkasimdir.

1 Yalnızca mânâ alınırsa buna *ilmâm* ve *selh* adı verilir. Bu tür ahz da aynı şekilde üç kısımdır.

2 Bir yerde konakladı.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَوْلَاهَا كَقَوْلِ أَبِي تَمَّامٍ:

هُوَ الضُّنْعُ إِنْ يَعْجَلُ فَحَيْرٌ وَإِنْ يَرِثُ
فَلَلَرَيْثُ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ أَنْفَعُ¹

وَقَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ:

وَمِنَ الْخَيْرِ بَطْءُ سَيْبِكَ عَنِّي
أَشْرَعُ الشُّحْبِ فِي الْمَسِيرِ الْجَهَامِ²

[223] Aksâm-ı mezkûreden evvel, ya'nî kavli-i sâni evvelden eblağ olan, Ebû Temmâm'ın (... هُوَ الضُّنْعُ إِنْ يَعْجَلُ) kavliyle Mütenebbî'nin (وَمِنَ الْخَيْرِ بَطْءُ سَيْبِكَ ...) (هُوَ) zamîri şân içündür. *ihşân* ma'nâsına olup mübedâ ve mâba'dinde (إِنْ يَعْجَلُ فَحَيْرٌ) cümle-i şartıyyesi haberdır. (وَإِنْ يَرِثُ) ma'nâsındadır. (فَلَلَرَيْثُ), (فَالْإِيطَاءُ) ma'nâsındadır.

Mefhûm-i Beyt: “İhsân u kerem ta'cîl ü teennî sûreteyninde hayrdır. Zîrâ ba'zı mevâzi'de teennî enfa'dır,” demek olur.

Ve kavli-i Mütenebbî'de (تَأَخَّرَ عَطَائِكَ), (بَطْءُ سَيْبِكَ) ma'nâsındadır. (جَهَامٌ) yağmursuz olan sehâbdır.

Mefhûm-i Beyt: “Benden taahhur-i atâ vü keremin hayrdan ma'dûddur. Zîrâ âtîde ziyâde-i mekârime delâlet eder. Şöyle ki serîu's-seyr olan sehâb, adîmü'l-emtâr olan sehâb-ı cehâmdır,” demek olur.

İmdi, Mütenebbî'nin beyti, maksûd için ziyâde-i beyânı müstemildir. Zîrâ sehâb ile isbât-ı maksûda darb-ı mesel etmişdir. Bu cihetle Ebû Temmâm'ın kavlinden eblağdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَتَأْنِيهَا كَقَوْلِ الْبُحْتَرِيِّ:

وَإِذَا تَأَلَّقَ فِي النَّدِيِّ كَلَامُهُ أَلْ
مَضْمُوقُ خِلْتِ لِسَانَهُ مِنْ عَضْبِهِ³

وَقَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ:

كَأَنَّ أَلْسِنَتَهُمْ فِي النَّطْقِ قَدْ جَعَلَتْ
عَلَى رِمَاحِهِمْ فِي الطَّعْنِ خُرْصَانًا⁴

1 Ebû Temmâm, *Divân*, s. 192.

2 Birincisine (yani ikinci beytin ilkinden daha belîğ olduğu türe) Ebû Temmâm'ın; “İhsan bu, eğer acele olursa hayırdır; yok gecikirse (yine hayırdır,) zira bazı durumlarda gecikmek daha faydalıdır;” (Tavîl) beyti ile Mütenebbî'nin; “Bana olan ihsanının gecikmesi hayırdır. (Çünkü bunu ben ihsanın fazlalığına yorardım.) Zira bulutların en hızlı gelip geçeni yağmur taşımayanıdır;” (Haft) beyti örnek teşkil eder. İkinci beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 167.

3 Buhtürî, *Divân*, I, 164.

4 İkincisine (yani ikinci beytin birincisinden edebî açıdan daha aşağıda olduğu türe) örnek, Buhtürî'nin; “İleri gelenlerin bulunduğu mecliste parlak sözleri ışıldadığında onun dilini keskin kılıç sanırsın;” (Kâmil) beyti ile Mütenebbî'nin; “Konuştuklarında onların dilleri, sanki düşmana saplanan mızrağın sivri ucudur;” (Basit) beytidir. İkinci beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 183.

Ve aksâm-ı selâseden sâni, ya'nî kavli-i sâni evvelden dûn olan, Buhtürî'nin (... وَإِذَا تَأَلَّقَ ...) kavliyle Mütenebbî'nin (... كَأَنَّ أَلَيْسَتْهُمْ ...) kavli gibidir. (إِذَا تَأَلَّقَ), (إِذَا لَمَعَ), (إِذَا تَأَلَّقَ) ma'nâsınadır. (نَدِيٌّ) meclis-i eşrâfdır. (مَضْفُولٌ) *münakkah* ma'nâsınadır. (عَضْبٌ) seyf-i kâtı' olup lisân-ı memdûhu seyfine teşbîh etmiştir. Ya'nî “Meclis-i eşrâfda kelâm-ı musaykal u münakkahı lemeân ettiği hinde lisânını seyf-i kâtundandır zannedersin. Ya'nî seyfi gibi parlak ve müessirdir,” demek olur. Kavli-i Mütenebbî'de (خُرْصَانٌ), damm u kesr ile (خُرْصَانٌ) un cem'idir. (خُرْصَانٌ شَجَرٌ) şecerin kudbân ya'nî ağsânıdır. Ve (خُرْصَانٌ رَمَاحٌ) rimâhın esinne ya'nî hadîdidir.

Mefhûm-i Beyt-i Mütenebbî: “Esinne-i rimâhlarının fart-ı muziyy ü nefâzından için ke-enne inde'n-nutk lisânları inde't-ta'n rimâhları üzere esinne kılınıp binâen aleyh esinne-i rimâh nefâzda anların elsinesi gibi olmuşdur,” demek olur. Murâd, talâkat-i lisânlarında mübâlağadır.

İmdi Mütenebbî'nin beyti, beyt-i Buhtürî'nin dûnundadır. Zîra Buhtürî'nin (تَأَلَّقَ) ve (مَضْفُولٌ) lafzlarıyla ifâde ettiği istiâre-i tahyîliyyeyi fevt etmiştir. Zîrâ teelluk ve sıkâli kelâm için isbât, meniyye için isbât-ı ezfâr gibidir. Ve bu isbâtdan kelâm-ı memdûhu seyfe teşbîh lâzım gelip bu da istiâre-i bi'l-kinâyedir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَتَأَلَّفَهَا كَقَوْلِ الْأَعْرَابِيِّ:

وَلَمْ يَكْ أَكْثَرَ الْفَيْثَانِ مَالًا

وَلَكِنْ كَانَ أَرْحَبَهُمْ ذِرَاعًا¹

وَقَوْلِ أَشْجَع:

وَلَكِنْ مَغْرُوفَهُ أَوْسَعُ²

وَلَيْسَ بِأَوْسَعِهِمْ فِي الْغِنَى

Ve aksâm-ı selâseden sâlis, ya'nî kavli-i sâni evvelin misli olması, Ebî Ziyâd'ın³ (... وَلَمْ يَكْ أَكْثَرَ ...) kavliyle Eşca'ın, Ca'fer bin Yahyâ'yı medhde nazmetmiş olduğu (... وَلَيْسَ بِأَوْسَعِهِمْ فِي الْغِنَى ...) kavli gibidir. (فَيْثَانٌ), (فَيْثَانٌ) in cem'idir. *Eşâs*'dan menkûl olduğu üzere (فَلَانٌ رَحْبُ الْبَاعِ) ve (رَحْبُ الدَّرَاعِ) ve

1 Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse*, s. 326.

2 Üçüncüsüne (yani ikinci beytin birincisine edebî açıdan denk olduğu türe) örnek ise el-A'râbî'nin; “O, gençlerin malı en fazla olanı değildi belki ama eli en açık olanıydı,” (Vâfir) beyti ile Eşca'ın; “Onların en varlıklı değildir ama ihsanı hepsinden daha fazladır,” (Mütekârib) beytidir. İkinci beyit için bkz. Ebûbekr es-Sûlî, *Muhtârât min Şi'ri Eşca' es-Sülemî*, vr. 4b.

3 Beytin kâili hakkında farklı yorumlar için bkz. *el-Mutavvel*, IV, 375 (3 no.lu dipnot).

(رَحِيبُ الْبَاعِ وَالذَّرَاعِ) kavilleri *sehî mâ'nâsınadır*.¹ (رَحِيبٌ) ve (رَحِيبٌ) *vâsi* demektir. Ve (بَاعٌ) mikdâr-ı meddül-yedeindir ki Türkîde *kulaç* ta'bir ederler ki (ذِرَاعٌ يَدٌ) *bilek* ta'bir etdikleri mahaldir. Ve işbu (وَلَمْ يَكُ أَكْثَرَ الْفُتَيَانِ مَالًا) mısraî mahallinde (وَمَا إِنْ كَانَ أَكْثَرُهُمْ سَوَامًا) dahi rivâyet olunmuşdur. (إِنْ) zâide olup sâime ve sevâm ve sevâim ibil-i râidir. Ya'nî “Memdûh mâl cihetinden sâirlerinden ziyâde olmayıp lâkin onların sehâvet cihetinden fâzılıdır,” demek olur. Beyt-i Eşca'da (أَوْسَعِهِمْ) zamîri, mâkablindeki beytde mezkûr olan mülûke râci'dir. Beyt-i mezkûr:

يُرُومُ الْمَلُوكُ مَدَى جَعْفَرٍ وَلَا يَصْنَعُونَ كَمَا يَصْنَعُ²

kavlidir.

Mefhûm-i Beyteyn: “Mülûk, mecd ü şeref ve kemâl-i memdûhiyyetde Ca'fer bin Yahyâ'nın vâsil olduğu medâric-i aksâyı kâsd ü temennî edip hâlbuki Ca'fer gibi ihsân edemezler. Ca'fer servet ü gınâda anlardan ziyâde olmayıp lâkin ma'rûf u ihsânı evsâ'dır,” demek olur.

Ve [Ebû Abdîrrahmân Muhammed el-Utbî nâm] şâir-i âharın kendi oğlu hakkında olan mersiyesindeki:

وَالصَّبْرُ يُحْمَدُ فِي الْمَوَاطِنِ كُلِّهَا إِلَّا عَلَيَّكَ فَإِنَّهُ مَذْمُومٌ³

beytiyle, Ebî Temmâm'ın zikrolunan beytinden sonra îrâd eylediği:

لَقَدْ كَانَ يُدْعَى لِابْنِ الصَّبْرِ حَازِمًا فَأَصْبَحَ يُدْعَى حَازِمًا حِينَ يَجْرَعُ⁴

kavli dahi bu kısımdandır.

Müfâd-ı Beyt-i Evvel: Sabır cemî'-i mevâtında hısâl-i memdûhadan olup fakat senin üzerine [224] sabır mezmûmdur,” demek olur. Ve

Meâl-i Beyt-i Sâni: Lâbis-i sabır u tahammül olan kimse hazm ü akl ile mevsûm iken şimdi hîn-i ceza'da hâzim deyü tesmiye olunur. Ya'nî hîn-i fevt-i memdûhda ceza' mahmûd ve sabır mezmûm olmuşdur,” demek olur.

1 Zemaşeri, *Esâsül-Belâga*, I, 342.

2 Melikler Ca'fer'in seviyesine ulaşmak istiyorlar ama onun yaptığını yapamıyorlar. (Mütekârib) Beyit için bkz. Ebûbekr es-Sûlî, *Mubtârât min Şi'ri Eşca' es-Sülemi*, vr. 4b.

3 Sabır her yerde övülen bir şeydir ama (oğlum) senin durumun farklı. (Senin yokluğuna) sabretmek kesinlikle yerilecek bir şeydir. (Kâmil) Beyit için bkz. Abbâsî, *Me'âbidü'r-Tensîs*, II, 298.

4 Eskiden sabrı kuşanan kimseye *metânetli* deniyordu ama şimdi (sana ağlama konusunda) sabırsız davranana *metânetli* denir oldu. (Tavîl) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Dîvân*, s. 373.

Gayr-ı Zâhir Serika ve Envâi

İşte bu zikrolunanlar, ahz ü serikatin nev'-i zâhîrîsi olup Musannif rahî-mehullâhu teâlâ nev'-i gayr-ı zâhire şurû' ile buyurur ki:

Nev'-i Evvel

(وَأَمَّا غَيْرِ الظَّاهِرِ فَمِنْهُ أَنْ يَتَّشَابَهَ الْمَعْنَيَانِ كَقَوْلِ جَرِيرٍ:

فَلَا يَمْنَعُكَ مِنْ أَرْبٍ لِحَاهُمْ
وَقَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ:
وَمَنْ فِي كَفِّهِ مِنْهُمْ فَنَاءٌ
كَمَنْ فِي كَفِّهِ مِنْهُمْ خِصَابٌ)²

Ve ammâ zâhir olmayan ahz ü serikat; bundan bir nev'i, beyt-i evvel ve beyt-i sâninin ma'naları birbirine müşâbih olmasıdır. Nitekim Cerîr'in (فَلَا يَمْنَعُكَ مِنْ أَرْبٍ) kavliyle Mütenebbî'nin (... كَفِّهِ مِنْهُمْ...) kavlinde vâki' olmuştur. (أَرْبٍ) *hâcet* ma'nâsına olup (لِحَى), (لِحْيَةً)'ün cem'idir. (دُو الْعِمَامَةِ) ricâl ve (دُو الْخِمَارِ) nisâdan kinâyedir. (خِمَارٌ) nisvânın başlarına örttükları câr ve yaşmak gibi şey'lerdir.

Müfâd-ı Beyt: “Seni hâcetinden kavm-i mezkûrun sûret-i ricâlde olmaları men' etmesin. Zîrâ anlardan ricâl ile nisâ acz ü za'fda müsâvâtadır,” demek olur.

Ve Mütenebbî'nin beyti Seyfûddevlâ hakkında olup Benî Kîlâb ve kabâil-i Arab'ın hudûunu zikretmişdir. (فَنَاءٌ) rimâh ve (خِصَابٌ) nisvânın saç ve ellerini tahdîb etdikleri hînnâdır.

Mefhûm-i Beyt: “Kabâil-i mezkûreden keffinde rimâh olanlar ya'nî sınıf-ı ricâl, keffinde hîdâb olanlar ya'nî nisâları gibidir,” demek olur.

İmdi, Cerîr'in racûlden “zî imâme” ile ta'bîri Mütenebbî'nin (فِي كَفِّهِ) kavliyle ta'bîri gibidir. Nisâdan (دُو الْخِمَارِ) ve (دُو الْخِصَابِ) ile ta'bîrleri dahi böyledir.

1 Cerîr, *Divân*, II, 856.

2 Açık olmayan ahz ve serikate gelince; iki mânânın benzeşmesi bu kapsama girer. Cerîr'in; “Onların sakallarına aldanıp arzundan vazgeçme! Zira onların sarıklıları ile baş örtülülere birdir,” (Vâfir) beyti ile Ebû't-Tayyib'in; “Onların eli mızraklı olanları, eli kınalı olanları gibidir,” (Vâfir) beyti buna örnektir. İkinci beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 384.

Ve setîr olmaya ki teşâbüh-i ma'neyeynde ehad-i beyteyn nesîb ya'nî hakk-ı nisâda tegazzül ve uhrâ medhiyye veyâhûd hicv veyâhûd fahriyye ve sâir bunlara mûmâsîl nev'-i diğêr olması câiz olur. Zîrâ şâir-i hâzık bir ma'nâ-yı muhtelesin nazmını murâd eylediği hinde ihfâ vü setrinde hadîa edip lafzını tağyîr ile berâber nev'inden dahi sarf ederek kelâm-ı evvel nesîb ise medhiyye veyâhûd fahriyye gibi nev'-i âhara tahvîl ve vezn ü kâfiyesini tebdîl eder.

Nev'-i Sâni

قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى: (وَمِنْهُ أَنْ يُثَقَّلَ الْمَعْنَى إِلَى مَحَلِّ آخَرَ كَقَوْلِ الْبُخْتَرِيِّ:
 سُئِلُوا وَأَشْرَقَتِ الدِّمَاءُ عَلَيْهِمْ مُحَمَّدٌ فَكَأَنَّهُمْ لَمْ يُسَلَّبُوا¹
 وَقَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ:
 يَيْسَ النَّجِيعُ عَلَيْهِ وَهُوَ مُجَرَّدٌ عَنْ غَمْدِهِ فَكَأَنَّمَا هُوَ مُعَمَّدُ²)

Ve nev'-i gayr-ı zâhirin bir nev'î de ma'nâ mahall-i âhara naklolunmaktadır. Buhtürî'nin (... سُئِلُوا وَأَشْرَقَتِ الدِّمَاءُ عَلَيْهِمْ) kavliyle Ebü't-Tayyib'in (... يَيْسَ النَّجِيعُ) kavli bu üslûbdadır. Ma'nâ-yı evvel maktûl ü mecrûhların siyâbı selb olunarak üzerlerinde olan hûn-i gülgûnlar işrâk etmesiyle ke-enne dimâ cemî'-i uzvlarını ihâta etmesi cihetle sevblerinden selb ü tecrîd olunmamış müşâhede olunduğunu beyândır. Mefhûm-i sâni seyf üzere dem incimâd edip lihâfında değilken dem-i yâbisin kemâl-i istîâbından nâşî derûn-i lihâfda gibi meşhûd olduğunu ityândır. Zîrâ dem-i yâbis lihâf-ı seyf menzilesinde olmuştur. İmdi Mütenebbî, Buhtürî'nin katillerde i'tibâr eylediği ma'nâyı mecrûh u maktûlünden seyfe naklelemiştir.

1 Buhtürî, *Divân*, I, 76.

2 Mânânın başka bir yere transferi de açık olmayan ahz ve serikat türündendir. Buhtürî'nin; "(Ölü ve yaralıların) elbiseleri üzerlerinden çıkarıldı. Vücutlarında kıpkırmızı kan öyle bir parladı ki elbiseleri sanki hiç çıkarılmamış gibiydi," (Kâmil) beyti ile Ebü't-Tayyib'in; "Siyaha çalan kan, kınından çıkarılmış o keskin kılıç üzerinde öyle bir kurumuştur ki kılıç âdetâ kınında gibi görünüyordu," (Kâmil) beyti buna örnektir. İkinci beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 50.

Nev'-i Sâlis

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَى الثَّانِي أَشْمَلَ كَقَوْلِ جَرِيرٍ:
 إِذَا غَضِبْتَ عَلَيْكَ بَنُو تَمِيمٍ
 وَقَدَّتِ النَّاسَ كُلَّهُمْ غَضَابًا¹
 وَقَوْلِ أَبِي نُوَّاسٍ:
 وَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ
 أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ)²

Ve gayr-ı zâhirden bir nev'î de ma'nâ-yı sâni ma'nâ-yı evvelden eşmel olandır. Nitekim Cerîr'in (... إِذَا غَضِبْتَ...) kavliyle Ebû Nüvâs'ın (وَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ...) kavli bir siyâkda olup mefhûm-i evvel "Benû Temîm senin üzerine gazab etdikleri vaktde nâsın cemûisini sana gazab etmiş bulursun. Zîrâ anlar cemî'-i nâsın makâmına kâim olup anların gazabı cemî'-i nâsın gazabı mesâbededir," demek olur. Mefhûm-i sâni "Cenâb-ı Bârî teâlâ cemî'-i âlemin fezâilini bir kimsede cem' etmesi müstenker u müsteb'ad değildir," demek olur. İmdi, evvel, ba'z-ı âlem olan nâsa hâss olup ve sâni nâs ve gayrısına şâmildir. Mervîdir ki Fazl-ı Bermekî'nin kesret-i ifdâl ve fart-ı ihsânı halife Hârûn er-Reşîd'e bâliğ olarak arak-ı gayretini tehyîc ve zihnini tahlîc etmesiyle Fazl'dan tenekkür u tegayyürüne bâ'is olup habsiyle emr etmiş olduğundan Ebû Nüvâs işbu beytleri nazmetmiştir:

عِنْدَ احْتِفَالِ الْمَجْلِسِ الْحَاشِدِ
 قَوْلًا لِهَارُونَ إِمَامِ الْهُدَى
 فَلَسْتُ مِثْلَ الْفَضْلِ بِالْوَاحِدِ
 أَنْتَ عَلَى مَا بَكَ مِنْ قُدْرَةٍ
 وَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ...³

[225] Ba'dehû bu ebyât üzerine Hârûn er-Reşîd Fazl-ı Bermekî'yi habsden itlâk eylemiştir.

Mefhûm-i Beyteyn: "Meclis-i cem'iyetin ihtifâl ü imtilâsında İmâmü'l-Hüdâ olan Hârûn er-Reşîd'e ifâde ediniz ki: 'Sen şu kudret ü kuvvet-i vesî'-i hilâfetinle berâber Fazl-ı Bermekî'nin mislini bulamazsın. Zîrâ

1 Cerîr, *Divân*, II, 823.

2 İkinci mânânın daha kapsamlı olması da açık olmayan ahz ve serikata dâhildir. Cerîr'in; "Temîm oğulları sana bir öfkelenirse, bir de bakarsın ki bütün insanlar sana karşı bilenmiş," (Vâfir) beyti ile Ebû Nüvâs'ın; "Bütün âlemin (faziletlerini) tek bir kimsede toplamak Allah için uzak bir şey değildir," (Serî) beyti buna örnektir. İkinci beyit için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 454.

3 Kalabalık meclis toplanıp bir araya geldiğinde hidâyet rehberi Hârûn'a deyin ki: "Sahip olduğun onca kudrete rağmen sen Fazl (el-Bermekî) gibisini bulamazsın. Bütün âlemin..." (Serî) Şâirin mevcut divânında bu beyitlerin arasında başka beyitler de yer almaktadır. bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 454.

Cenâb-ı Hakk misilsiz îcâd ve fezâil-i âlemi anda i'dâd etmiştir,” demek olur.

Nev'-i Râbi': Kalb

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ «الْقَلْبُ»)، وَهُوَ أَنْ يَكُونَ مَعْنَى الثَّانِي نَقِيضَ مَعْنَى الْأَوَّلِ
كَقَوْلِ أَبِي الشَّيْصِ:

أَجِدُ الْمَلَامَةَ فِي هَوَاكَ لَدِيدَةً حُبًّا لِدِذْرِكَ فَلْيَلْمِنِي اللَّوْمُ¹
وَقَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ:
أَأُحِبُّهُ وَأُحِبُّ فِيهِ مَلَامَةً إِنَّ الْمَلَامَةَ فِيهِ مِنْ أَعْدَائِهِ²

Ve gayr-ı zâhirden birisi, kalbdır. Bu da ma'nâ-yı sâni ma'nâ-yı evvelin nakîzi olmasıdır. Nitekim Ebi'-ş-Şîs'in (... هَوَاكَ فِي هَوَاكَ) kavliyle Mütenebbî'nin (... أُحِبُّهُ وَأُحِبُّ) kavlinde vâki' olmuştur.

Mefhûm-i Beyt: “Senin zikrine mahabbetimden nâşî hevâ vü ışkında olan melâmetden telezzüz ederim. Hemân ehl-i melâmet beni lev m etsinler,” demektir.

Ve kavli Mütenebbî'de olan (أَأُحِبُّ) lafzında istifhâm inkâr için olup ve inkâr kayda ya'nî hâl olan (وَأُحِبُّ فِيهِ مَلَامَةً) kavline râci'dir. Bunun nazîri (أَنْتَ مُحَدِّثٌ؟)³ kavilleridir ki murâd muhdîs olmağını inkârdır. Ve bu ma'nâ, (وَأُحِبُّ) kavlinde “vâv” hâl için kılındığı sûretde olup bu da ya muzârî'-i müsbetin “vâv” ile tasdîri câiz olduğu kavle mübtenî veyâhûd mübtedâ takdîriyle (وَأَنَا أُحِبُّ) takdîrinde olmağığa mahmûldür. Ve “vâv” atf için kılındığı sûretde inkâr emreynin cem'ine râci' olur. Ve emreyn mahabbet-i mahbûb ile hakk-ı mahbûbda olan melâmete mahabbet olup inkâr bunların beynine râci' olduğu sûretde mahabbet-i mahbûb ve mahabbet-i melâmetden ancak birisi bulunup ikisi bir mahalde ictimâ' etmez, demek olur.

1 Ebû Temmâm, *Divânül-Hamâse*, s. 270; Cebûrî, *Eş'ârü Ebi'-ş-Şîs*, s. 93.

2 Açık olmayan ahz ve serikatin bir başka türü de kalb yani ikinci mânânın ilk mânânın karşıtı olmasıdır. Ebü'-ş-Şîs'in; “Seni sürekli anmaktan haz duyduğum için sana olan aşkı konusunda kınanmayı da tatlı buluyorum. (Hiç durmasın, haydi) kınasın beni, kınayanlar!” (Kâmil) beyti ile Ebüt-Tayyib'in; “Ben onu, kendisine olan sevgimi kınamalarına (saygı duyarak) sever miyim hiç? (Sevmem) zira ona olan sevgimi kınayanlar bizzat onun düşmanlarıdır,” (Kâmil) beyti buna örnektir. İkinci beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 350.

3 Abdestsiz olduğun hâlde namaz mı kılıyorsun?

Mefhûm-i Beyt: “Ben mahbûba muhibb olduğum hâlde anın hakkında olan melâmete mahabbet eder miyim ki hakk-ı mahbûbda olan melâmet mahbûbun düşmanlarından sâdır olur,” demek olur.

İmdi, Ebi't-Tayyib'in kelâmı, beyt-i Ebi's-Şîs'in ma'nâsına münâkızdır. Ve bu nev'de ahsen olan, mahabbet ve adem-i mahabbet gibi zikrolunan şey'in sebebi beyân olunmasıdır. Nitekim bu beytlerde Ebü's-Şîs melâmete mahabbetini zikr-i mahbûba mahabbetiyle ve Ebü't-Tayyib melâmete adem-i mahabbetini melâmet a'dâ-i mahbûbdan sâdır olmasıyla ta'lîl etmişlerdir. Meğerki sebep zâhir olduğu hinde zikr u tasrîhe hâcet görünmez. Nitekim Ebî Temmâm'ın:

وَنَعْمَةٌ مُعْتَفٍ جَدْوَاهُ أَحْلَى عَلَىٰ أُذُنَيْهِ مِنْ نَعْمِ السَّمَاعِ¹

kavliyle Ebü't-Tayyib'in:

وَالْجِرَاحَاتُ عِنْدَهُ نَعَمَاتٌ سَبَبَتْ قَبْلَ سَيِّئِهِ بِسُؤَالِ²

kavillerinde vâki' olmuşdur. (وَنَعْمَةٌ) mübtedâ ve (أَحْلَى) haber ve (جَدْوَاهُ), (عَطَاهُ) ma'nâsına mef'ûl-i (مُعْتَفٍ) olup (مُعْتَفٍ) *sâil* demektir. (نَعْمِ السَّمَاعِ) den murâd, nagam-ı meclis-i raks u gınâdır. (سَيِّئِ) *i'tâ* ma'nâsınadır. İmdi Ebü Temmâm, memdûhunun kendisinde olan gâyet-i kerem ve nihâyet-i cûdundan nâşî nagamât-ı sâilîn ile müstelizz olduğunu ve Ebü't-Tayyib, âdet-i memdûhu, bi-gayr-i suâl bezl ü i'tâ olmasıyla taleb-i ihsâniyçün bir sâilîn suâli atâsına sebkât edecek olursa işbu nağme-i isti'tâ', indinde cerîha-i mecrûh meblağında olacağını murâd eylemişlerdir ki bunun ikisi dahi zâhirdir.

Nev'-i Hâmis

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ أَنْ يُؤْخَذَ بَعْضُ الْمُعْتَفَى وَيُضَافَ إِلَيْهِ مَا يُحَسِّنُهُ كَقَوْلِ الْأَفْوَه:

وَتَرَى الطَّيْرَ عَلَىٰ آثَارِنَا رَأَى عَيْنٍ ثِقَةً أَنَّ سَمَّارًا³

وَقَوْلِ أَبِي تَمَّام:

- 1 (Mehdi b. Efram öyle cömert biridir ki) kendisinden bir şey isteyenin sesi onun kulağına mûsikî nağmelerinden daha tatlı gelir. (Vâfir) Beyit için bkz. Ebü Temmâm, *Divân*, s. 194.
- 2 (Abdurrahmân b. el-Mübârek el-Antâkî) nazarında asil yaralar, o ihsanda bulunmamışken, (ihtiyaç sahiplerinin) erken davranarak kendisinden bir şey isteyen sesleridir. (Zira o istenmeden vermeyi sevdiği için bu sesler onu ziyadesiyle yaralamaktadır.) (Hafif) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 122.
- 3 Efvah el-Evdî, *Divân*, s. 77.

وَقَدْ ظَلَّلْتُ عَقْبَانُ أَعْلَامِهِ ضُحَى
بِعَقْبَانِ طَيْرٍ فِي الدِّمَاءِ نَوَاهِلِ
أَقَامَتْ مَعَ الرَّايَاتِ حَتَّى كَانَتْهَا
مِنَ الْجَيْشِ إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلِ¹

Ve gayr-ı zâhirden bir nev'i de ma'nâdan ba'zısı ahzolunup bu ba'za tahsîn edecek bir şey' izâfe olunmasıdır. Nitekim Efveh nâm şâirin (وَتَرَى) (عَيْنًا), (رَأَى عَيْنٍ), (عَلَى أَغْقَابِنَا) demektir. (أَثَرُ), (أَثَرُ) ma'nâsınadır. (ثِقَّةً) lafzı ya makâm-ı sıfatda ikâme-i masdara mahmûl olarak (وَأَثَرَةً) ma'nâsına veyâhûd (عَلَى آثَارِنَا) kavlinin mutazammın olduğu fi'lden mef'ûlün leh olarak (كَأِنَّةً عَلَى آثَارِنَا لِيُثَوِّقَهَا وَاعْتِمَادَهَا) mefhûmundadır. (أَنْ سَتُمَازُ) lafzında (أَنْ), (أَنْ)'den muhaffefe olup nâsıbe değildir. Zîrâ nâsıbe muzârii istikbâle tahsîs için olmasıyla istikbâle muhtass olan "sîn" ile ictimâ' etmez. İsmi, zamîr-i şân-ı mukadder ve (سَتُمَازُ) cümlesi haber olarak (أَنْ) haberiyle berâber [226] (ثِقَّةً) için mef'ûldür. (سَتُعْطِمُ), (سَتُمَازُ) ma'nâsınadır. Ya'nî "Lühûm-i maktûlünden it'âm olunacaklarına vüsûk u itimâdlarından nâşi tuyûru ıyânen bizim âsârımız üzere müşâhede edersin," demektir.

Kavl-i Ebî Temmâm'da (فَدَّ ظَلَّلْتُ) binâ-i mechûl ile (أَلْقَيْتُ عَلَيْهِ الظِّلَّ) ma'nâsınadır. (عُقَابُ) dahi (عُقَابُ) olduğu gibi (عُقَابُ) un cem'i olup evvel alem-i kebîr ve sâni tavşancıl dedikleri kuşdur. Ve alem-i kebîre (عُقَابُ) ıtlâkı, tayr-ı ukâb gibi dahmından için teşbihe mahmûl veyâhûd murâd, ruûs-i a'lâmda tayr-ı mezkûr sûretinde zeheb ve emsâ- linden şekl-i masnu' u ma'mûldür.² (نَوَاهِلُ), (نَهْلُ)'den olup ataşı zâil ya'nî suya kanmış olan kimsedir. (أَقَامَتْ) zamîri ikbân-ı tayra râci'dir. (مَعَ الرَّايَاتِ), (مَعَ الْأَعْلَامِ) demektir. Ve tuyûr-i ikbânın râyât ile ikâmeti lühûm-i maktûlünden it'âm olunacaklarına itimâdlarından içündür. Ya'nî memdûhun ikbân-ı râyâtı fevkinde dimâ-i katlâ ile reyyân olan tuyûr-i ikbân vakt-i duhâda sâyebân olmuşlardır. Zîrâ memdûh hîn-i azm-i gazevâtda ekl-i

1 Mânânın bir kısmının alınıp bu kısma onu daha güzelleştirecek bir şeylerin eklenmesi de açık olmayan ahz ve serikatin kapsamına girer. Efveh (el-Evdî'nin); "Kuşların, (kıracağımız düşman etleriyle) karınlarını doyuracaklarına güvenerek peşimizden geldiklerini gözlerinle görürsün," (Remel) beyti ile Ebû Temmâm'ın; "(Mu'tasım'ın askerlerine ait) koca sancaklar, kana doymuş tavşancıl kuşlarıyla kuşluk vakti gölgelenmişti. Bu kuşlar sancakların yanına öyle bir konmuşlardı ki âdetâ ordunun bir parçası gibi görünüyordular. Tek farkları ise (asker gibi) savaşmamalarıydı," (Tâvil) şeklindeki dizeleri buna örnektir. Ebû Temmâm'ın beyitleri için bkz. *Divân*, s. 248.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiyeye*, s. 588.

lühûm-i maktûlîn için bâlâ-yı râyâtında tuyûr-i ikbân-ı bâl-efşân olarak seyr ü pervâz ile sâye-sâz-ı mefârik-ı râyât olurlar. Ve tuyûr-i merkûmenin râyâtdan adem-i infikâki cihetle ke-enne cümle-i cünûd-i memdûhdan ma'dûd olup fakat muhârebe etmezler, demektir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِنَّ أَبَا تَمَامٍ لَمْ يَلِمَ بِشَيْءٍ مِنْ مَعْنَى قَوْلِ الْأَقْوَةِ «رَأَى عَيْنِينَ» وَقَوْلِهِ «ثِقَةً أَنْ سَتَمَاؤُ») ¹

Zîrâ Ebû Temmâm, Efveh'in (رَأَى عَيْنِينَ) ve (ثِقَةً أَنْ سَتَمَاؤُ) kavillerinin ma'nâsından bir şey' ahz etmeyip ancak beytden ba'zı ma'nâsını ahz ile bâkisine taarruz eylememiştir. Şöyle ki Efveh (رَأَى عَيْنِينَ) kavliyle tuyûrun ceşşe kurbunu ifâde etmiştir. Çünkü tuyûr baîd olsa re'ye'l-ayn müşâhede olunamayip belki tahayyül olunur. Ve tuyûrun kurbü ancak cünd-i memdûhun leşker-i a'dâyı iftirâslarına tevakku' u intizârlarından olup bu ise maksûd olan ma'nâyı ya'nî anların şecâat ve katl-i eâdî üzere iktidâr ile vasflarını te'kîd eder. Ve ba'dehû Efveh (ثِقَةً أَنْ سَتَمَاؤُ) deyip lühûm-i maktûlîn-i memdûh ile i'tiyâdlarından nâşî tuyûru taâma ya'nî elbette it'âm olunacaklarına vâsika kılmıştır. Bu dahi maksûd-i mezkûru te'kîd eder. Ve ammâ Ebû Temmâm işbu (رَأَى عَيْنِينَ) ve (ثِقَةً أَنْ سَتَمَاؤُ) kavillerinin ifâde ettiği ma'nâdan bir şey' ahz etmemiştir.²

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (لَكِنْ زَادَ عَلَيْهِ بِقَوْلِهِ «إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلْ» وَبِقَوْلِهِ «فِي الدَّمَاءِ نَوَاهِلِ» وَبِإِقَامَتِهَا مَعَ الرَّايَاتِ حَتَّى كَانَتْهَا مِنَ الْجَيْشِ، وَبِهَا يَتِمُّ حُسْنُ الْأَوَّلِ) ³

Lâkin Ebû Temmâm (إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلْ) kavliyle tuyûrun mukâtele etmediklerini ve (فِي الدَّمَاءِ نَوَاهِلِ) kavliyle tuyûr-i mezkûre dimâda nevâhil ya'nî hûn-i maktûlîn ile reyyân olduklarını ve (أَقَامَتْ مَعَ الرَّايَاتِ حَتَّى كَانَتْهَا مِنَ الْجَيْشِ) kavliyle tuyûr-i mezkûre râyât ile ikâmet ederek ke-enne idâd-ı ceşşden addolunduklarını beyt-i Efveh'den ahzeyelediği ba'zı ma'nâya ya'nî

1 Ebû Temmâm, Efveh'in (رَأَى عَيْنِينَ) ve (ثِقَةً أَنْ سَتَمَاؤُ) şeklindeki ibarelerinden bir şey almamıştır.

2 *Mutavel*'in bu kısmında yer alan şu metnin tercümede karşılığı yoktur: «طَلَّلْتُ»: «لَا يُقَالُ: إِنَّ قَوْلَ أَبِي تَمَامٍ «طَلَّلْتُ»: لِمَا مَعْنَى قَوْلِهِ «رَأَى عَيْنِينَ»، لِأَنَّ وَقُوعَ الظِّلِّ عَلَى الرَّايَاتِ يُشْعِرُ بِفُرْبِهَا مِنَ الْجَيْشِ، لِأَنَّ نَقُولَ: هَذَا مَمْسُوعٌ، إِذْ قَدْ يَفْعُ ظِلُّ الْمَاءِ بِمَعْنَى قَوْلِهِ «رَأَى عَيْنِينَ»، لِأَنَّ وَقُوعَ الظِّلِّ عَلَى الرَّايَاتِ عَلَى الرَّايَةِ وَهِيَ فِي جَوْ السَّمَاءِ بِحَيْثُ لَا يَرَى أَصْلًا) bkz. *el-Mutavel*, IV, 402-403. **Türkçesi:** "Ebû Temmâm'ın (طَلَّلْتُ) şeklindeki ifadesi Efveh'in (رَأَى عَيْنِينَ) ibaresinin anlamını çağrıştırmaktadır. Zira kuş gölgelerinin sancakların üzerine düşmesi, kuşların orduya yakın olduklarını hissettirmektedir, denemez. Denecek olursa, cevaben şöyle deriz: Bu kabul edilemez. Çünkü kuş gölgeleri, onlar görülmeyecek şekilde gökyüzüdeyken de sancakların üzerine pekâlâ düşebilir."

3 Fakat Ebû Temmâm, (bir kısmını transfer ettiği bu anlamı daha da güzelleştirecek şekilde) (إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلْ) kavliyle (فِي الدَّمَاءِ نَوَاهِلِ) ibarelerini eklemiştir. Özellikle üçüncü cümleyle, ilk ibarenin yani (إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلْ) cümlesinin güzelliğine güzellik katmıştır.

tuyûrun âsâr-ı cüyûş-i memdûh üzere tesâyürüne ziyâde-i muhassine olarak ilâve vü izâfe eylemiştir. Ve Ebî Temmâm işbu (...أَقَامَتْ مَعَ الرَّيَايَاتِ) kavliyle ya'nî tuyûrun râyât ile ikâmet edip hattâ ki ceyšden zannolunmasını ifâdesiyle (إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلْ) kavlinin hüsnünü itmâm etmiştir. Zîrâ eğer (ظَلَّلْتُ عَقْبَانَ الرَّيَايَاتِ بِعَقْبَانِ الطَّيْرِ إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلْ) denilse, bunda olan istisnâ-i munkatî' (أَقَامَتْ مَعَ الرَّيَايَاتِ حَتَّى كَانَتْهَا مِنَ الْجَيْشِ إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلْ) kavlinde olan istisnâ gibi ihrâz-ı hüsn ü behâ edemez idi. Şöyle ki tuyûrun ceyš gibi olarak râyât ile ikâmeti bunların dahi abtâl-i mübârizîn gibi mukâtil olmalarına mazanne olmasıyla (إِلَّا أَنَّهُ لَمْ تُقَاتِلْ) kavli istidrâk-i hüsn olmuştur. Zîrâ istidrâk kelâm-ı sâbıktan neş'et eden tevehhümü ref'dir. Râyât üzere zill-i tuyûrun vukûu ise ceyš gibi mukâtil olmalarına mazanne değildir. İşte (وَبِهَا يَتَمُّ حُسْنُ الْأُولِ) kavlinin ma'nâsı bu olup her ne kadar evvelden murâd beyt-i evvelden me'hûz olan âsâr-ı cüyûş üzere tesâyür-i tuyûr ma'nâsı olmak üzere bu ziyâdât ile ma'nâ-yı mezkûrun hüsnü tezâyüd etmesi murâd olmaklığa dahi muhtemel ise de lâkin ma'nâ-yı evvel Musannif'in *Îzâh*'da olan kelâmına¹ muvâfakatiyle müeyyed ve zâten ma'nâ-yı mu'temeditir.

Nev'-i Sâdis

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَكْثَرُ هَذِهِ الْأَنْوَاعِ وَنَحْوَهَا مَقْبُولَةٌ، وَمِنْهَا مَا يُخْرِجُهُ حُسْنُ التَّصْرِيفِ مِنْ قَبِيلِ الْإِتْبَاعِ إِلَى حَيْزِ الْإِبْتِدَاعِ، وَكُلُّ مَا كَانَ أَشَدَّ خَفَاءً كَانَ أَقْرَبَ إِلَى الْقَبُولِ)²

Ve gayr-ı zâhir için zikrolunan envâin ekserisi ve bunların emsâli makbûledir. Ve bu envâ'dandır ki [227] şâirin hüsn-i tasarrufu kelâm-ı âhara ittibâ' kabîlinden olmakdan ibtidâ' u icâd hayyizine ihrâc eder. Ya'nî bir sûretde tasarruf eder ki me'hâzi olan kelâma takrîb olunamayarak müceddeden ihtirâ' u ibdâ' olunmuş kelâmdır zannolunur. Ve bu envâ'dan, hafâsı eşedd olup kavli-i evvelden ahzolunduğunu ma'rifet mezîd-i teemmül ve i'mâl-i rü'yete tevakkuf edenler şiddet-i hafâsı mikdârınca kabûle akrebdir. Zîrâ her ne kadar hafâsı şedîd olsa o kadar ahz ü serikatden baîd ve ibtidâ' u tasarrufda edhal olur.

1 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 405.

2 (Açık olmayan ahze dâir bahsi geçen) bu türlerin çoğu ve benzerleri makbuldür. Hattâ bunlardan bazıları vardır ki şâirin güzel tasarrufu onları öncekilere tâbi olan konumundan özgünlük mevkiine yükseltir. Bu serikat türleri ne kadar kapalı (yani alıntı olduğunu anlamak zor) olursa kabule de o kadar yakın olurlar.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (هَذَا إِذَا عَلِمَ أَنَّ الثَّانِي أَخَذَ مِنَ الْأَوَّلِ لِحَوَازٍ أَنْ يَكُونَ الْإِتِّفَاقُ مِنْ قَبِيلِ «تَوَازُدِ الْخَاطِرِ»، أَيْ مَجِيئُهُ عَلَى سَبِيلِ الْإِتِّفَاقِ مِنْ غَيْرِ قَصْدٍ إِلَى الْأَخْذِ)¹

Ve işbu ahz ü serikatın zâhir ve gayr-ı zâhir nev'lerinde ehadühümânın iddiâ-i sebki ve sâninin evvele ittibâi ve makbûl veyâhûd merdûd olması ve her birerlerinin zikrolunan esâmî ile tesmiye ve daha sâir zikri sebkat eden ittibârâtın cümlesi, kavlı-i sâni evvelden ahzolunduğu ma'lûm olduğu sû-rettedir. Ve bu da kâil-i sâninin hîn-i nazmda kavlı-i evvel mahfûzu olduğu bilinmesiyle veyâhûd nefsi-i şâir kavlı-i evvelden ahzini haber vermesiyle olur. Ve illâ ehadühümânın sebkıyla ve âhara ittibâyıyla hükmolunamayıp ve üzerine, zikrolunan makbûliyyet ve merdûdiyyet ahkâmı terettüb etmez. Ve ahz ü serikat ü selah u ilmâm gibi esâmî ile tesmiye olunamaz. Zîrâ kâilinin mecmû'-i lafz ve ma'nâda veyâhûd yalnız ma'nâda ittifâkları tevârüd-i hâtır kabîlinden olması ya'nî ahzi kasdetmeyerek alâ sebîli'l-ittifâk mecîi câizdir. Nitekim İbn-i Meyyâde'den² hikâye olunur ki:

مُفِيدٌ وَمِثْلَافٌ إِذَا مَا أَتَيْتَهُ تَهَلَّلٌ وَاهْتَرَّ اهْتِرَازَ الْمُهَيِّدِ³

beytini inşâd edip “Bu beyt Hutay'e'nindir,” denildikde “İşte şimdi şâir olduğum ma'lûmum oldu. Zîrâ Hutay'e'nin kelâmıyla muvâfakat etdim ve hâlbuki işitmemişdim,” demişdir. (هُوَ مُفِيدٌ), (مُفِيدٌ) takdîrinde olup (مُسْتَفِيدٌ لِلْمَالِ بِشَجَاعَتِهِ) ya'nî “Şecâati sâyesinde kesbi-i mâl eder,” demektir. (وَمِثْلَافٌ) “Kereminden nâşî mâli-i mezkûru tefrika ve itlâf eder,” demektir. (تَهَلَّلٌ) *talâkat-i vech* ve (اهْتِرَازٌ) *taharrük* ve (مُهَيِّدٌ) seyfi-i mühennedir. Ya'nî “Taleb-i ihsân için meclisine ityân ettiği hînde ferah-ı atâdan vech-i memdûh beşûş u münevver olup seyfi-i mühenned gibi ihtizâz eder. Ya'nî ihtizâz ü taharrükü hiffetle olmayıp mehâbetle meşûb olarak yine kulûb-i nuzzârdan havf u mehâbeti zâil olmaz,” demektir.

1 Buraya kadar anlatılanlar, ikinci beytin birinci beyitten alındığının bilinmesi durumunda geçerlidir. Zira iki şâirin benzeşmesinin tevârüd kabîlinden yani ahz ve serikat kastı olmaksızın rastlantı yoluyla gerçekleşmiş olması da pekâlâ mümkündür.

2 Beyit İbn Meyyâde'nin divânında tespit edilememiştir. Ca'ferî'nin de ifade ettiği üzere [bkz. *el-Mu'tawvel*, IV, 404 (2 no.lu dipnot)] beyit Şemmâh ez-Zübyânî'ye ait görünmekte ve şâirin divânında yer almaktadır.

3 O, cesareti sayesinde çok mala sahip olmuştur. Keremiyle de bu kazandıklarını bol bol ihsan eder. Bir şey istemek üzere huzuruna vardığında yüzü parlar ve (kendinden geçerek) kılıç gibi (bir o yana bir bu yana) salınır durur. (Tavil) Beyit için bkz. Şemmâh ez-Zübyânî, *Divân*, s. 436.

Kezâlik mervîdir ki Süleymân bin Abdülmelik'e cânib-i Rûm'dan çend nefer-i esîr gelip ve ol hinde Ferazdak meclis-i Süleymân'da hâzır bulunmasıyla bunlardan birinin katlini Ferazdak'a emreder. Ferazdak her ne kadar sûret-i istinkâfda bulunur ise de Süleymân bin Abdülmelik ısrâr ederek bir kesmez seyfe işâretle “Bununla darb eyle!” deyü irâde eder. Ferazdak dahi¹ (بَلْ أَضْرَبُ بِسَيْفِ أَبِي رَعْوَانَ سَيْفِ مُجَاشِعِ) deyip nâçâr kendi seyfiyle darbını tercîh u ihtiyâr eyles. Zîrâ Ebû Rağvân, Ferazdak'ın künyesi ve Mücâşi' ismidir. Ve ke-enne emîrin işâret etdiği seyfdan istinkâf ile kendi seyfini tercîh ederek işâret olunan seyf hâdd olmayıp darba gayr-ı sâlih olmasıyla maktûlün ziyâde îzâ vü îlâmını mûcib olacağından bu misillü seyfi ancak zâlim veyâhûd ibn-i zâlim isti'mâl eder, demek ister. Ba'dehû kendi seyfini ser-i felâketzede-i esîre havâle ederek ittifâkan kesdiremeyip seyfi nebv ü rücû' etmesiyle Süleymân ve havâlisinde bulunanlar hande-rîz olarak ol hâlde Ferazdak:

خَلِيفَةَ اللَّهِ يُسْتَشْقَى بِهِ الْمَطَرُ	أَيَعْجَبُ النَّاسُ أَنْ أَضْحَكْتُ سَيِّدَهُمْ
عَنِ الْأَسِيرِ وَلَكِنْ أَخَّرَ الْقَدْرُ	لَمْ يَنْبُ سَيْفِي مِنْ رُغْبٍ وَلَا دَهْشٍ
جُمُعَ الْيَدَيْنِ وَلَا الصَّمْصَامَةَ الذِّكْرُ ²	وَلَنْ يُقَدِّمَ نَفْسًا قَبْلَ مِيَّتِهَا

Ya'nî “Nâs, seyyidleri olup salâh-ı hâli cihetiyle kendisiyle istiskâ-yı matar olunan halîfeyi handân eylediğimi emr-i acîb mi görürler ki pesend olunacak bir keyfiyyetdir. Zîrâ halîfe-i zamânın ibtihâc ü tebessümü mûcib-i sürûr u teferruhdur. Benim seyfim esîrden havf veyâhûd dehşetinden kat' etmemelik etmeyip lâkin anı kazâ vü kader te'hîr eylemiştir. Zîrâ hiç bir nefsi hulûl-i ecel-i mev'ûdundan mukaddem ictimâ'-ı yedeyn ve seyf-i kâtı' ihlâke kudret-yâb olamaz,” [Basît] demiştir. (خَلِيفَةَ), (سَيِّدِ)'den beyân veyâhûd bedeldir. (رُغْبِ) damm-ı “râ” ile *havf* ve (دَهْشِ) feth-i “dâl” ve “hâ” ile *tahayyür* ma'nâsınadır. (مِيَّتِ), (مَاتِ) fi'linden kesr-i “mîm” ile olup (جُمُعِ) damm-ı “cîm” ile [228] (زُحْرِ) *mezhrûr* ma'nâsına olduğu gibi *mecmû'* demektir. Ba'dehû:

1 Hayır, Ebû Rağvân'ın, Mücâşiin kılıcıyla (yani kendi kılıcımla) vuracağım.

2 Ferazdak, *Divân*, s. 255-256.

مَا إِنْ يُعَابُ سَيِّدٌ إِذَا صَبَا وَلَا يُعَابُ صَارِمٌ إِذَا نَبَا
وَلَا يُعَابُ شَاعِرٌ إِذَا كَبَا¹

Ya'nî “Hiç bir seyyid cehl ü fütüvvete meyl etse ma'yûb olmaz. Ve kezâlik seyf-i sârim ü tâz rücû' edip kat' etmese yine ta'yûb olunmaz. Ve bir şâirde zelle vâki' olsa yine ayb addolunmaz. Zîrâ mevsûk u mu'temed olan emrin nedret-i vukû'-i tehallüfü ziyân vermez,” [Recez] diyerek seyfini glâfına vaz' ile câlis olup ke-enne İbn-i Merâğa ya'nî Cerîr beni hicvedip:

بِسَيْفِ أَبِي رَعْوَانَ سَيْفٌ مُجَاشِعٌ صَرَبْتُ وَلَمْ تَضْرِبْ بِسَيْفِ ابْنِ ظَالِمٍ²

demiştir, deyü gûyâ ibn-i Cerîr'in [doğrusu İbn-i Merâğa olacaktır] lisânından kendi hakkında bu beyti inşâd ile oradan kâim u munsarif olmuştur. (نَبَا ile نُبَا) takdîm-i “nûn” ile (صَبَا), (مَا لِي إِلَى الْجَهْلِ وَالْفُتُوَّةِ)³, (زَلٌّ وَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى), (كَبَا) ve (رَجَعَ وَلَمْ يَعْمَلْ فِي الضَّرْبَةِ)⁴ kavillerinden (السَّيْفِ-يَنْبُو) (الْإِنْسَادِ)⁵ ma'nâsınadır. Seyfin, seyf-i ibn-i zâlîme tahsîsi, zikrolunduğu vec-hile seyfin adem-i kat'ı hakk-ı maktûlde mûcib-i ezâ olup bu ise zâlim ve ibn-i zâlimin fi'l ü sun'u olmasına mebnîdir. Lâkin hakk olan; murâd, Hâris bin Zâlim'dir. Ve ba'dehû Cerîr hâzır olarak vak'a-i Ferazdak'dan âgâh olunup fakat Ferazdak'ın şi'ri Cerîr'e zikr ü inşâd olunmadığı hâlde Cerîr:

بِسَيْفِ أَبِي رَعْوَانَ سَيْفٌ مُجَاشِعٌ صَرَبْتُ وَلَمْ تَضْرِبْ بِسَيْفِ ابْنِ ظَالِمٍ⁶

beytini inşâd etmesiyle Cerîr'i⁷n işbu beyti Ferazdak'ın lisân-ı Cerîr'den olmak üzere mülâtafeten îrâd ettiği beytin bi-tıbkıhî aynı zuhûr etmesine Süleymân bin Abdülmelik taaccüb eylemiştir. Ba'dehû Cerîr: “Yâ Emîr-e'l-mü'minin! İbn-i Kayn ya'nî Ferazdak ke-enne benim bu hicvime:

وَلَا نَقْتُلُ الْأَسْرَى وَلَكِنْ نَفَكُهُمْ إِذَا أَثْقَلَ الْأَعْنَاقَ حِمْلُ الْمَعَارِمِ⁸

kavliyle cevâb verir, deyü Ferazdak tarafından olarak beyt-i mezkûru inşâd eder. Ba'dehû Ferazdak'a Cerîr'in (... بِسَيْفِ أَبِي رَعْوَانَ...) kavliyle kendisini

1 Şâirin divânında tespit edilememiştir.

2 Ebû Rağvân'ın, Mücâşiin (Ferazdak'ın) kılıcıyla vurdun. Bir zalim oğlunun kılıcıyla vurmadım. (Tavîl)

3 Cehalete ve çocukluğa meyletti.

4 Kılıç vurulana işlemeyip geri döndü.

5 Dili sürüttü, şiiri inşâd edemedi.

6 Cerîr, *Divân*, II, 1005.

7 Doğrusu İbn-i Merâğa olacaktır.

8 Esirleri öldürmeyiz biz, bilakis borç yükü bellerini büktüğünde kendilerini azat ederiz. (Tavîl)

hicvelediği ihbâr olunarak bundan başka bir şey’ söylenilmemiş olduğu hâlde Ferazdak, Cerîr’e cevâb olarak:

وَتَقْطَعُ أَحْيَانًا مَنَاطَ التَّمَائِمِ كَذَاكَ سُيُوفُ الْهَيْدِ تَنْبُو ظُبَائِهَا
 إِذَا أَثْقَلَ الْأَعْنَاقَ حِمْلُ الْمَعَارِمِ وَلَا نَقْتُلُ الْأَسْرَى وَلَكِنْ نَفَكُهُمْ
 أَبَا عَن كَلَيْبٍ أَوْ أَحَا مِثْلُ دَارِمِ¹ وَهَلْ صَرْبَةُ الرُّومِيِّ جَاعِلَةٌ لَكُمْ

ebyâtını inşâ etmesiyle Cerîr’in nefisine makâm-ı cevâbda Ferazdak tarafından söylediği beyti Ferazdak bu nazmında bi-tubkîhî îrâd edip iki şâir-i mâhirin gerek evvel ve gerek işbu beyteynde tevâfukları el-hakk (إِنَّ مِنَ الْبَيَانَ الْهَيْدِ) (تَرْجِعُ), (تَنْبُو), müfâdına mahmûl garâib-i tevâfukdan bulunmuşdur.² ma'nâsına *kat' etmez* demektir. (ظُبَاتٌ) cem'-i (ظُبَّةٌ)'dür ki sehm ü süyûf emsâlinin haddidir. (مَنَاطٌ) mevzi-i temâim olup murâd a'nâkdir. (فَكٌ) esîrin esâretten ıtk u âzâd olunmasıdır. (عُودَةٌ), (تَمِيمَةٌ) ya'nî hamâyildir. (أَسْرَى), (أَسِيرٌ)'un cem'idir. (مَعَارِمٌ) garâmet gibi edâsı lâzım olan deyn ü vergi emsâlidir. Fekkin vakt-i haml-i megârim tahsîsi ziyâde-i medhi müfîd olup vakt-i haml ü megârim vakt-i ihtiyâc olmasıyla bu vaktde icrâ-yı fekk-i esrâ edenlerin evkât-ı sâirede bilâ muhâbâ vü tereddüd icrâ edecekleri emr-i ma'lûmdur. (رُومِيٌّ), seyf-i rûmîdir. (كَلَيْبٌ), li-eclî't-tahkîr sîga-i tasgîr ile raht-ı Cerîr olan İbn-i Yerbû' bin Hanzale ve (دَارِمٌ) Temîm'den bir kabiledir.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (فَإِذَا لَمْ يَعْلَمْ قَيْلٌ: «قَالَ فُلَانٌ كَذَا، وَقَدْ سَبَقَهُ فُلَانٌ فَقَالَ: كَذَا»)⁴

İmdi, kavli sâni evvelden ahzolunduğu ma'lûm olmadığı vaktde (قَالَ) (Fülân şâir şöyle dedi ve fülân şâir bundan mukaddem bunu îrâd edip şöyle dedi,” denilir. Ve bu ta'bir ile fazîlet-i sîdk iğtinâm olunarak ve da'vâ-yı ilm bi'l-gaybdan ve gayrı noxsâna nisbetden sâlim olunmuş olur.

1 Hint kılıçlarının keskin tarafı bile bazen geri tepebilir böyle. Ama yeri gelir nazar boncuğu takılan yerleri (boyunları) keser atar. Esirleri öldürmeyiz biz, bilakis borç yükü bellerini büktüğünde kendilerini azat ederiz. (Gariban) bir Rûm esirin kellesini almak size Küleyb oğullarından bir baba veya Dârim gibi bir kardeş mi kazandırır? (Tavîl) Beyitler için bkz. Ferazdak, *Divân*, s. 622.

2 “Şüphesiz bazı sözlerin büyüleyici bir etkisi vardır.” (Buhârî, Nikah 47)

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 589.

4 İkinci beytin birinci beyitten alıntı olduğuna dâir bir bilgi yoksa “Falanca şâir şöyle demiştir, falanca şâir de ondan önce şöyle demiştir,” denir.

Serikate Muttasıl Diğer Mebâhis

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِمَّا يَتَّصِلُ بِهِذَا، الْقَوْلُ فِي الْأَقْتِبَاسِ وَالتَّضْمِينِ وَالْعَقْدِ وَالْحَلِّ وَالتَّمْلِيحِ)¹

Ve iktibâs ü tazmîn ü akd ü hall ü telmîhde kelâm dahi serikât-ı şî'riyyede olan mebâhise muttasıl olan şey'dendir. Telmîh, "lâm"ın "mîm" üzere takdîmiyle² (أَبْصَرَهُ) ma'nâsına (لَمَحَهُ) kavillerindendir. Ve bunlarda olacak kavlin serikât-ı şî'riyyede olan kavle vech-i ittisâli, her birerlerinde³ (أَخَذَ شَيْءٍ مِنَ الْآخِرِ) ma'nâsının vücûdudur.

İktibâs

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَمَّا الْأَقْتِبَاسُ فَهُوَ أَنْ يُضْمَنَ الْكَلَامُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ الْحَدِيثِ لَا عَلَى أَنَّهُ مِنْهُ)⁴

Ammâ iktibâs; nesr veyâhûd nazm olan kelâmın, Kur'ân-ı Kerîm veyâhûd hadis-i şerîfden [229] bir şey' "Bu şey' Kur'ân veyâhûd hadîsden-dir," denilmek tarîki üzere olmayarak mutazammın olmasıdır. Ya'nî sûret-i tazammunu "Bu şey' Kur'ân veyâhûd hadîsden-dir," deyü iş'ardan sâlim olmasıdır. Ve bu kayd (قَالَ اللَّهُ تَعَالَى كَذَا) ve (قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (قَالَ اللَّهُ تَعَالَى كَذَا) ve (قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) gibi esnâ-i kelâmda âyât ü ehâdis îrâdından ihtirâz-dır. Bu vechile esnâ-i nazm u nesrde bi-tarîki't-tasrîh îrâd-ı âyât ü ehâdis-i şerîfe, iktibâsdan gayr-ı ma'dûddur. Ve iktibâs ya Kur'ân veyâhûd hadîsden olup ve alâ kile't-takdîreyn kelâm ya nesr veyâ nazm olacağı cihetle Mu-sannif rahimehullâhu teâlâ bunlar için emsile-i erbaa îrâdıyla buyurur ki:

(كَقَوْلِ الْحَرِيرِيِّ: «فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلْمَحِ الْبَصْرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ، حَتَّى أَنْشَدَ وَأَعْرَبَ.»)⁵ وَمِثْلَ قَوْلِ الْآخِرِ:

إِنْ كُنْتَ أَزْمَعْتَ عَلَى هَجْرِنَا
مِنْ غَيْرِ مَا جُزِمَ فَصَبِّرْ جَمِيلٌ
وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرِنَا
فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنَعْمَ الْوَكِيلُ⁶

1 İktibâs, tazmîn, akd, hal ve telmîh de serikât-ı şî'riyye konusuyla ilgili başlıklardır.

2 Onu gördü.

3 Başkasından bir şey almak

4 İktibâs'a gelince; bu üslup, Kur'ân veya hadisten bir parçanın -onlardan alındığı belirtilmeksizin- kelâma yedirilmesidir.

5 Harîrî, *el-Makâmât*, s. 30.

6 Abbâsî, *Me'âhidü't-Tensîs*, II, 335.

reyi vücûh-i bâsıra-i müşrikîne remy ü havâle ve bu mu'cize-i celâlet-nümâ ile şîrzime-i küffâr-ı hâk-sârı semt-i bevâdî-i idbâr u inhizâma imâle buyurdukları, ahbâr-ı mevsûka-i an'ane-i ruvât-ı sikât-dandır. (شَاهَتْ), damm-ı “bâ” ile (فَبَحَّتْ) ma'nâsına olup nakîz-i “hüsn” olan (فُبِحْجٌ)'dandır. Ve Harîrî'nin (فُبِحَ اللَّكْعُ) kavlinin ma'nâsı (لُعِنَ اللَّيْمُ) olup ve ba'zılar (فَبِحَ), (فَبِحَهُ) ma'nâsına olarak ¹(أَبْعَدَهُ اللهُ مِنَ الْخَيْرِ) ma'nâsına feth-i “ayn” ile (فَبِحَهُ) (الله) kavillerindendir, dediler. (وَمَنْ يُزْجُوهُ) zamîri (لُكْعٌ)'a râci'dir.

Ve nazmdan iktibâs-ı hadîse misâl, İbn-i Abbâd'ın (... إِنْ رَقِيبِي...) kavlidir. (فَدَارِهِ) kavli (مُدَارَاةٌ)'den olup mücâmele vü mülâfate ma'nâsınadır. Ve zamîr-i mef'ûl (رَقِيبٌ)'e râci'dir. İmdi, (وَجْهَكَ الْجَنَّةُ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ) kavli (وَجْهَكَ الْجَنَّةُ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ) ² hadîs-i şerîfînden iktibâs olunmuşdur. (جَعَلْتُهُ مَحْضُوفًا مُحَاطًا), (حَفَفْتُهُ بِكَذَا) demektir. Ya'nî “Habîbim bana ‘Rakîbim bed-hûyudur. Anınla müdârâ vü hüsn-i muâmele et!’ deyü emr edip ben dahi ‘Beni terk et ya'nî bu bâbda endîşe etme. Zîrâ senin vechin cennettir. Tâlib-i cinân için meşâkk-ı tekâlîfe tahammül lâzımeden olduğü meczûmdur,’ deyü cevâb verdim,” demektir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَهُوَ صَرَبَانٌ: أَحَدُهُمَا مَا لَمْ يُنْقَلْ فِيهِ الْمُقْتَبَسُ عَنْ مَعْنَاهُ الْأَصْلِيِّ كَمَا تَقَدَّمَ، وَالثَّانِي خِلَافُهُ كَقَوْلِهِ:

لَيْنٌ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنْعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ³

Ve iktibâs iki darb olup birisi, iktibâs olunan kelâm ma'nâ-yı aslîsinden ma'nâ-yı âhara naklolunmayandır. Nitekim emsile-i erbaa-i mezkûre böyledir. Ve darb-ı sâni bunun hilâfı olarak iktibâs olunan kelâm ma'nâ-yı aslîsinden naklolunmasıdır. Nitekim İbn-i Rûmî'nin⁴ (... لَيْنٌ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ) kavlinde vâki' olmuşdur. İmdi, ﴿بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ﴾⁵ ile murâd, ma' u nebâtı

1 Allah onu hayırdan uzaklaştırsın!

2 “Cennet (nefse) zor gelen şeylerle cehennem de şehvî arzularla çevrenmiştir.” (Buhârî, Rikâk 28; Müslim, Cennet 1)

3 İktibâs iki kısımdır. Birincisi, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, iktibâs edilen sözün asıl anlamından başka bir anlama aktarılmadığı kısımdır. İkincisi ise, şâirin şu mısralarında olduğu üzere bunun tam tersidir: “Ben seni methetmekte hata ettiysem de sen beni ihşanından mahrum bırakmakla hata etmeyip (kendine yakışanı yaptın.) Meğer ben derdime çareyi ekin bitmez bir vadiye aramışım da haberim yokmuş.” (Hezec) Beyitler için bkz. İbnü'r-Rûmî, *Divân*, II, 394.

4 Kâil hakkında farklı bir görüş için bkz. Abbâsî, *Me'âhidü't-Tensîs*, II, 357; Vahdî Efendi, *et-Tensîs*, vr. 101a; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlî'l-Ceyyid*, s. 486.

5 “...şu verimsiz ve çorak vadiye...” (İbrâhîm 14/37)

olmayan vâdîdir. Ve İbn-i Rûmî bu kelâmı, kendisinde hayr u nef' olmayan şahsa nakleylemiştir.

Mefhûm-i Beyt: “Eğer senin medhinde ben hatâ etdim ya'nî senin gibi medh u sitâyîşe sezâ olmayan zâtı medh etmekde [230] hatâ eyledimse sen dahi recâ vü tevakku' etdiğim husûsa müsâade etmeyip beni men' etmekde kusûr etmedin. Zîrâ senin gibi leîme sezâ olan men'-i ehl-i hâcet ve buhl ü denâetdir. Tahkîk, ben hâcâtımı vâdî-i gayr-ı zî zer'a inzâl etdim ya'nî senin gibi erbâb-ı hayr u nef' olmayan leîme ifâde-i hâl eyledim,” demektir. Şu zamânda zabt u iz'ân edilecek mâ-sadak-ı aleyhi firâvân bir beyt-i latîfdir.

Ve ba'zıların bir sabîhu'l-vech mahbûb-i dilârâ kadem-nihâde-i halvet-i hammâm olarak tirâş olduğunu germî-i mahabbetle temâşâ eylediği hinde nazmetmiş olduğu:

تَجَرَّدَ لِلْحَمَّامِ عَنْ قِشْرِ لُؤْلُؤٍ وَالْبَسِ مِنْ ثَوْبِ الْمَلَاخَةِ مَلْبُوسًا
وَقَدْ جَرَّدَ الْمُوسَى لِتَرْيِبِينَ رَأْسَهُ فَقُلْتُ: لَقَدْ أُوْتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى¹

kavli bu darbın latîfindendir. (قِشْرِ لُؤْلُؤٍ)'den murâd sevb-i bedenîdir. (جَرَّدَ) mebnî li'l-mef'ûl olarak (مُوسَى) âlet-i halk u tirâşdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلَا بَأْسَ بِتَغْيِيرِ يَسِيرٍ لِلْوَزْنِ أَوْ غَيْرِهِ كَقَوْلِهِ:

قَدْ كَانَ مَا خِفْتُ أَنْ يَكُونَ إِذَا إِلَى اللَّهِ رَاجِعُونَ²)

Ve iktibâsda vezin veyâhûd kâfiye ve emsâli için tağyîr-i yesîrde be's yokdur. Nitekim ba'zı ehl-i Mağrib'in, ashâbından ba'zısının vefâtı indinde inşâd etmiş olduğu (... قَدْ كَانَ مَا خِفْتُ ...) kavlinde vâki' olmuşdur. Kur'ân-ı Kerîm'de ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾³ kavli-i şerîfinden tağyîr-i yesîr ile iktibâs eylemiştir. Ya'nî “Tahkîkan vukûundan havf u endîşe etdiğim şey' vâki' olmuşdur ve havfda bir fâide olmayıp cümlemiz Cenâb-ı Bârî'ye rücû' etsek gerekdir,” demek olur.

1 Yıkanmak için soyunarak üzeri kabuğundan dışarı çıktı. Kendisine şık elbiseler giydirildi. Ustura da saçını düzeltip süslemek üzere kabından çıkarıldı. Bunun üzerine ben de dedim ki: “İstediğin sana verildi. (hadî gözün aydın) ey mûsâ (yani ustura!) (Tavil) Şiirin kâilî hakkında farklı yorumlar için bkz. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 487; *el-Mutavvel*, IV, 416 (4 no.lu dipnot).

2 Vezne uydurmak vb. gerekçelerle, iktibâs edilen metinde küçük bazı değişiklikler yapmakta bir sakınca yoktur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Korktuğum şey sonunda vuku buldu. Şüphesiz dönüşümüz Allah'adır.” (Muhalla' Basit) Beytin kâilî hakkında farklı yorumlar için bkz. Abbâsî, *Me'âbidü't-Tensîs*, II, 359; Vahdî Efendi, *et-Tensîs*, vr. 101b; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlül-Ceyyid*, s. 488; *el-Mutavvel*, IV, 417 (1 no.lu dipnot).

3 “Bizler zaten Allah'a aitez ve sonunda hepimiz O'na döneceğiz.” (el-Bakara 2/156)

Tazmîn

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَمَّا «التَّضْمِينُ» فَهُوَ أَنْ يُضْمَنَ الشَّعْرُ شَيْئًا مِنْ شِعْرِ الْغَيْرِ مَعَ التَّنْبِيهِ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ مَشْهُورًا عِنْدَ الْبَلْغَاءِ)¹

Ve ammâ tazmîn, şî'rin şî'r-i âhardan bir şey'i mutazammîn olmasıdır. Bu da beyt veyâhûd beytten ziyâde veyâhûd mısra veyâ mısraın mâ-dûnunda olmaktan eammdır. Şununla berâber ki eğer şî'r-i âhar inde'l-bülegâ meşhûr olmazsa şî'r-i gayr olduğuna tenbîh etmek lâzımdır. Ve eğer inde'l-bülegâ meşhûr olursa tenbîhe hâcet yokdur. Ve bununla tazmîn, ahz ü serikatden temeyyüz eder. Eğer Musannif (مِنْ شِعْرِ الْغَيْرِ) mahallinde (مِنْ شِعْرِ آخَرَ) ta'bîr etse daha ahsen olup şâir şî'rine kendinin âhar kasîdesinden bir şey' tazmîn etmesi sûretine mütenâvil olurdu. Lâkin eş'âr-ı Arab'da nedretinden nâşî bu sûrete iltifât etmedi. Ammâ “Şî'r-i âhardandır,” deyü tenbîh ile berâber olan tazmîn-i beyt, Abdülkâhir bin Temîmî'nin:

إِذَا ضَاقَ صَدْرِي وَخَفْتُ الْعَدَى تَمَثَّلْتُ بَيْتًا بِحَالِي يَلِيقُ
فَبِاللَّهِ أَبْلُغُ مَا أَرْتَجِي وَبِاللَّهِ أَدْفَعُ مَا لَا أُطِيقُ²

kavlinde vâki' olup ve beyt-i sâni şî'r-i gayr olduğuna (تَمَثَّلْتُ بَيْتًا) kavliyle tenbîh eylemiştir.

Mefhûm-i Beyt: “Bir emrde dûçâr-ı muzâyaka olarak sıkılıp ve bir düşmandan havfım vukûunda hâlîme cesbân olan (فَبِاللَّهِ أَبْلُغُ...) beytine temesül ve müfâdıyla amel ederim. Ya'nî ancak Cenâb-ı Hakk'dan istiâne ile emelime nâil olup ve mütehammil ü kudret-yâb olamayacağım devâhiyi avn-i ilâhî ile def eyleyim,” demektir.

Ve bi-dûni't-tenbîh tazmîn, ba'zıların:

كَأَنْتَ بِلَهَيْتِي الشَّبِيهَةُ سَكْرَةٌ فَصَحَوْتُ وَاسْتَبَدَلْتُ سِيرَةَ مُجْمَلٍ
وَقَعَدْتُ أَنْتَظِرُ الْفَنَاءَ كَرَابِجٍ عَرَفَ الْمَحَلَّ قَبَاتِ دُونَ الْمَنْزِلِ³

- 1 Tazmîn ise bir şîre başkasının şîirinden bir pasajın yedirilmesidir. Alıntılanan kısım edebiyat dünyasında iyi bilinen bir pasaj değilse, alıntının başkasına ait olduğuna dikkat çekilmelidir.
- 2 İçim daralıp da düşmanlarımın şerrinden endişe edecek olduğumda ruh hâlîmi yansıtan şu beyte sarılır (ve gereğini yaparım): “Allah'ın yardımıyla umduğum şeylere nâil olabilirim ve ancak ona dayanarak güç yetiremediğim belâları def edebilirim.” (Mütekârib)
- 3 Gençliğin refahı tam bir sarhoşlukmuş. (Çok şükür ben) bu sarhoşluktan ayıldım ve onu güzel bir yaşama tebdil ettim. Şimdi oturdum, varılacak gerçek menzili bilen ve menzil civarında geceleyen bir yolcu gibi ölümü bekliyorum. (Kâmil)

kavlinde vâki' olmuştur ki beyt-i sâni Müslim ibn Velîd-i Ensârî'nin beytidir. (بَلَّهَيْتَهُ) damm-ı "bâ" ve feth-i "lâm" ve sükûn-i "hâ" ile *sia-i ays* ma'nâsına olup ve (شَيْبَةً), (شَبَابٌ)'dan olarak murâd "Tarâvet ü refâhiyyet-i vakt-i şebâb hâl-i sekr u gaffetdir," demek olur. (صَحْوٌ) hilâf-ı (سَكْرٌ)'dir. (سِيرَةٌ) *tarîkat* ma'nâsınadır. (مُجْمَلٌ)¹, (الْأَتِي بِشَيْءٍ جَمِيلٍ)¹, ma'nâsınadır.² (فَنَاءٌ)'dan murâd mevtdir. Müfâd-ı şî'r, *sia-i ays-i şebâb sekr u gaffetinden* sahve rü-cû' ve hâl-i cehâleti sîret-i cemîleye tahvîl ederek müteheyyi-i irticâl olan şahs-ı râkib gibi âlem-i bekâya müterakkıb-ı intikâl olduğunu beyândan ibâretidir.

Ve İbn-i Amîd'in:

وَلَمْ يَكُنْ فِي قَدِيمِ الدَّهْرِ أَنْشَدَنِي كَأَنَّهُ كَانَ مَطْوِيًّا عَلَى إِحْنٍ
مَنْ كَانَ يَأْلِفُهُمْ فِي الْمَنْزِلِ الْحَشِينِ³ إِنْ الْكِرَامَ إِذَا مَا أَسْهَلُوا ذَكَرُوا

kavli, tazmîn olunan kelâm ebyât-ı meşhûreden olduğu hâlde gayrın şî'ri olduğuna tenbîh edilmiş olan tazmîndendir. Ve beyt-i sâni, Ebî Temmâm'ın beyt-i meşhûrudur. (كَأَنَّهُ) zamîri ebyât-ı sâbıkada mezkûr olan sâhibine râcî'dir. (إِحْنٌ), (إِخْنَةٌ)'ün cem'i olup *hıkd* ma'nâsınadır. (إِذَا مَا أَسْهَلُوا), (صَارُوا إِلَى السَّهْلِ) ma'nâsına olup (سَهْلٌ) arz-ı leyyinedir. Ve arz-ı leyyineye duhûl ays-i nâ'ime vüsûlden kinâyedir.⁴

Murâd-ı İbn-i Amîd, beynlerinde ülfet ü sohbet-i kadîme olan bir zâtın kesb-i refâh etdiği [231] hinde hukûk-ı kadîmeye âid olan muâmeleden müsâmaha vü iğmâz ve belki hakkında ibrâz-ı gayz u agrâz etmesinden dolayı gûyâ ki kendisiyçün zâten hıkd u garaz muzmeri olup ve kerîmüt-tab' olan zevâtın hâiz-i *sia-i hâl* ve fâiz-i izz ü ikbâl oldukları hinde hemdem-i menzil-i şiddet ve yâr-ı vefâdâr-ı vakt-i muzâyaka vü kürbeti olduğu refîk-i siddîklarını nisyân etmeyerek mazhar-ı lütf u is'âf eyledikleri ma'nâsını müfîd olan kavli Ebî Temmâm'ı esnâ-i musâhebât-ı kadîmelerinde inşâd etmemiş gibi bir tarz-ı mütecâhilâne vü bîgânedede bulunmasından istiğrâb u isti'câbı ifâde ve bunun asrımızda ve nefsimizde el-ân müşâhede etmekde olduğumuz

1 Güzel bir şey getiren

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 589.

3 Sanki bana karşı içi kin doluydu ve (iyi olduğumuz) eski günlerde bana şu beyti okuyan o değildi sanki: Yüksek karakterli kimseler düze çıkıp refaha kavuştuklarında, zor günlerde yanlarında olanları hatırlarlar. (Basît) Krş: Ebû Temmâm, *Divân*, s. 335.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 589.

emsâl-i kesîresi tavsîfden âzâdedir. ¹ (وَإِلَى اللَّهِ الْمُشْتَكَى) Ve bu tazmîn-de beyt-i mezkûr kelâm-ı âhar olduğuna (أَنْشَدَنِي) lafzıyla tenbîh edilmiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

عَلَى أَبِي سَأْنَشِدُ عِنْدَ بَيْعِي
أَصَاعُونِي وَأَيُّ فَتَى أَصَاعُوا)²

Ve şî'r-i âhardan olduğuna tenbîh ile berâber tazmîn-i mısırâ, Ebû Zeyd-i Sürûcî'nin bey' için arz eylediği gulâmın kavli olmak üzere Harîrî'nin hikâye eylediği (... سَأْنَشِدُ... (عَلَى أَبِي سَأْنَشِدُ...)) kavlinde vâkî' olduğu gibidir ki (سَأْنَشِدُ) kavliyle kavli-i âhar olduğuna tenbîh eylemiştir. Mısırâ-ı sâni Arcî'nin olup Arcî, Abdullâh bin Amr bin Osmân bin Affân radiyallâhu teâlâ anh olarak tarîk-ı Mekke'de olan Arc nâm menzile nisbet olunmuştur. Ve ba'zılar "Bu mısırâ Ümeyye bin Ebi's-Salt'ındır," dediler. Tamâm-ı beyt:

أَصَاعُونِي وَأَيُّ فَتَى أَصَاعُوا
لِيَوْمِ كَرِيهَةٍ وَسِدَادٍ تُعْرٍ³

olup (لِيَوْمِ) de "lâm" vakt içündür. (كَرِيهَةٍ) esmâ-i harbdendir. (سِدَادٍ تُعْرٍ) ancak kesr-i "sîn" ile hayl ü ricâl ile sağrın seddidir. (تُعْرٍ) fûrûc-i büldândan mevzi-i mehâfetdir ki sugûr u hudûd-i bilâd meşhûrdur. Ya'nî "Kavmin benim vücûduma en ziyâde muhtâc oldukları vakt, muhârebe-i a'dâ ve sugûr u menâfiz-i düşmenânı abtâl-i mübârizin ile sedd ü muhâfazaya ehemmiyyet olan zamân-ı lâzîmü'l-î'tinâda îcâb-ı hazm ü hukûka riâyet etmeyerek benim gibi mümtâz-ı emâsil ü akrân olan fetâ-yı kâmil-i adîmü'n-nazîri zâyî' etdiler," demek olup murâd kuvvetü'z-zahrları olan zâtını izâalarından tendîm ya'nî mûcib-i nedâmet olduğunu ityân u tefhîmdir.

Ve ammâ bi-dûni't-tenbîh tazmîn-i mısırâ, ba'zıların:

فَدَكُنْتُ لَمَّا أَطْلَعْتُ وَجَنَاتُهُ
حَوْلَ الشَّقِيقِ الْغَضِّ رَوْضَةَ آسٍ
أَعْدَارُهُ السَّارِي الْعُجُولُ تَوْقَفَنُ
مَا فِي وَفُوفِكَ سَاعَةً مِنْ بَابٍ⁴

1 Şikâyet Allah'adır.

2 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "Yine de ben satıldığım gün şâirin şu dizesini okuyacağım: 'Beni kaybettiler; nasıl bir delikanlıyı kaybettiklerini (ah bir bilseler!)" (Vâfir) Beyit için bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 366.

3 Beni kaybettiler; savaş zamanlarının ve sınırları korumak gereken günlerin nasıl bir delikanlısını kaybettiklerini (ah bir bilseler!) (Vâfir)

4 Yanağının yumrusu, taze kırmızı lâlenin (yani yanaklarının) etrafında mersin yeşili bahçesini izhâr edince ben o hatta hitaben: "Behey (tüylerden oluşan) aceleci hat! Hele durasin! (Yârin yüzünü kaplama hemen.) Biraz beklemende bir mahzur olmasa gerektir," dedim. (Kâmil)

kavlinde vâki‘ olup mısra-ı sâni Ebû Temmâm’ındır.¹ (أَطْلَعْتُ) bâb-ı (أَطْلَعُ) den mâzî-i müennes olup nahlin hurûc-i tal’inde² (أَطْلَعُ التَّحْلُ) denilir. Ve (أَشْرَقَ) ma’nâsında lügat olduğu dahi Mutarrizî’den menkûldür. (شَقِيقٌ) ve (وَجَنَاتٌ) ‘ün cem’i olup haddeynden mürtefi‘ olan mahaldir. (شَقِيقٌ) ve (شَقَائِقُ) verd-i ma’rûfdur. (عَضُّ) *tarî vü tâze* ma’nâsına sıfat-ı (شَقِيقٌ) olup murâd hadd-i habîbdir. (رَوْضَةَ آسٍ), (أَطْلَعْتُ) için mefûldür. (آسٍ) şecer-i ma’rûfdur ki lisân-ı Türki’de *mersin* ve bizim Adana ve Tarsûs havâlisinde *murt* ta’bîr olunur. Ba’zılar, ıtriyâtta isti’mâl olunur verd-i ahdar olmak üzere zabt eylemişlerdir. Murâd, hatt-ı nevrete-i ârizîdir. (أَعْدَارُهُ) kavli killet için mekûl olup hemze harf-i nidâ olarak karîb içündür. Ve (عِدَارٌ) dan murâd, mevzi-i ızârında nâbit olan şa’rdir. (الَسَّارِي) kavli *evvel-i leyde seyr* ma’nâsına (سُرَى) dan veyâhûd (سِرَايَةٌ) den olarak sıfat-ı (عِدَارٌ) olup zarûret-i şî’r için sâkindir. (عِدَارٌ) (فَاعِلٌ) bi-ma’nâ (فَعُولٌ), (الْعَجُولُ) için sıfat ba’de sıfat veyâhûd li-eclî’t-te’kîd (الَسَّارِي) için sıfatdır. “nûn”-i hafife ile (وَقُوفٌ) dan emr olup vakf için “nûn” un “elif” e ibdâliyle ﴿نَسْفَعًا﴾³ nazm-ı şerîfi üslûbunda (تَوَقَّفًا) dahi mervî ve (رَفَّقٌ) dan (تَفَعَّلٌ) olarak (تَرَفَّقَنُ) ve kezâ “kâf” ile *rikkat-i kalb* ma’nâsına (تَرَفَّقَنُ) dahi mahkîdir. (مَا), (لَيْسَ), ma’nâsına ve zarf haberi ve (مِنْ بَاسٍ) ismi olarak (مِنْ) zâidedir.⁴

Mefhûm-i Beyt: “Ârız-ı mahbûbda lütf-i manzarda şebih-i âs olan hatt-ı sebzînin zuhûrunu müşâhede etdiğimde ‘Ey sârî vü acûl olan hatt! Bir mikdâr tevakkuf u teennî et! Ya’nî ruhsâr-ı yâri istiâba acele etme! Zîrâ bir müddet-i kalîle tevakkufunda sence bir mazarrat olmayıp hâlbuki ben müntefi‘ olurum,’ deyü arz-ı niyâz-ı tevakkuf ve adem-i isti’câl eyledim,” demekdir.

Ve setîr olmaya ki mâ-dûn-i beytde olan tazmîn iki darb olup birisi bi-dûni takdîrî’s-sânî ma’nâ tamâm [232] olmasıdır. Nitekim beyt-i mezkûr bu kabîlendendir. Ve darb-ı sâni bi-dûnihî ma’nâ tamâm olmayandır. Nitekim şâirin:

1 Krş: Ebû Temmâm, *Divân*, s. 172.

2 Hurma tomurcuklandı.

3 “... (perçeminden tutup) sürükleyeceğiz.” (el-Alak 96/15)

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 589-590; Vahdî Efendi, *el-Mu’âvvel*, 680-683.

كُنَّا مَعَا أَمْسِ فِي بُؤْسِ نُكَابِدُهُ وَالْعَيْنُ وَالْقَلْبُ مِمَّا فِي قَدَى وَأَذَى
وَالآنَ أَقْبَلْتِ الدُّنْيَا عَلَيْكَ بِمَا تَهْوَى فَلَا تَنْسِينِي إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا¹

kavlinde vâki' olmuştur. (إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا) kavli, Ebî Temmâm'ın zikri mürûr eden:

إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا مَا أَشْهَلُوا ذَكَرُوا مَنْ كَانَ يَأْلَفُهُمْ فِي الْمَنْزِلِ الْحَشِينِ²

beytine işâretidir. Ve tamâm-ı ma'nâ (إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا) kavlinin bâkisini takdîre muhtâc u mütevakkıfıdır. (أَمْسِ) ile zamân-ı karîbi murâd etmiştir ki *abd-i karîbde* demektir. (بُؤْسِ) şiddet ma'nâsındır. (مُكَابِدَةٌ) mukâsât ma'nâsındır. Ve aynın kazâda olmasından murâd, vecadır.³ (بِمَا تَهْوَى), (الَّذِي تُحِبُّ), ma'nâsındır. Ya'nî "Sizinle ahd-i karîbde şiddet ve hâl-i muzâyaka vü dacetde olarak izhâr-ı mukâsât ve tahassür-i metâlib ü terakkiyât ile gözlerimiz veca'-ı terakkubda ve kalbimiz elem-i intizâr ve sûziş-i ekdârda idi. Ve şimdi dünyâ husûl-i emelinizle size müteveccih ü müsâid oldu. İmdi, bizi nisyân etmeyiniz. Zîrâ muktezâ-yı şîâr-ı kirâm, vakt-i mukâsâtda olan ehîbbâsını hîn-i vüs'atde nisyân etmemekdir," demek olur.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَحْسَنُهُ مَا زَادَ عَلَى الْأَضَلِّ بِنُكْتَةِ كَالْتَوْرِيَةِ وَالشَّيْبَةِ فِي قَوْلِهِ:

إِذَا الْوَهُمُ أَبْدَى لِي لِمَاهَا وَتَغَرَّهَا تَذَكَّرْتُ مَا بَيْنَ الْعَذِيْبِ وَبَارِقِ
وَيُذَكِّرُنِي مِنْ قَدِّهَا وَمَدَامِعِي مَجْرَّ عَوَالِينَا وَمَجْرَى السَّوَابِقِ)⁴

Ve ahsen-i tazmîn, asl üzere bir nükte ile zâid olandır. Ya'nî şâir-i sânînin şî'rinde olan beyt veyâhûd mısra-ı mudammen şâir-i evvelin şî'rinde mevcûd olmayan bir latîfe üzere müstemil olmasıdır. Meselâ Sâhib-i *Tabbîr*'in (إِذَا الْوَهُمُ أَبْدَى لِمَاهَا...) kavlinde olan tevriye ve teşbîh gibi. Tevriye, zikri mürûr ettiği üzere biri karîb ve biri baîd olarak iki ma'nâsı olan bir

1 Daha dün, sıkıntılara göğüs geriyorduk. Gözlerimiz, kalbimiz acı ve eziyet içindeydi. Bugün ise dünya sana arzu ettiğin şekilde kollarını açtı. (Artık kadim dostun olarak) beni de unutma! Zira yüksek karakterli kimseler... (Basît)

2 Yüksek karakterli kimseler düze çıkıp refaha kavuştuklarında, zor günlerde yanlarında olanları hatırlarlar. (Basît) Beyit için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 335.

3 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 590.

4 En güzel tazmîn, alıntılanan pasaja bir nüktenin eklendiği tazmîndir. Şu beyitlerde görülen tevriye ve teşbîhte olduğu gibi: "Hayal, onun esmer dudakları ile ön dişlerini gözümün önüne getirince, bir an onun tatlı (dudakları) ile şimşek misâli parlayan (dişleri) arasındaki (ağız suyunu) anımsayıverdim. Yine hayal bana onun endâmı üzerinden mızrak atmalarımızı, gözyaşlarım üzerinden de at koşturmalarımızı hatırlatıyor." (Tavîl) Beyitler için bkz. İbn Ebi'l-İsba' el-Mısıfî, *Tabrîru't-Tabbîr*, s. 382.

lafzı zikredip ma'nâ-yı baîdini murâd etmektedir. (أَبْدَى), (أَطْهَرَ) ma'nâsınadır. (لَمَى) sümre-i şefeteyn ya'nî dudakları derûnunda olan kırmızı mahallerdir. (نَعْرَ) ön dişlerdir. (يُذَكِّرُنِي), (إِذْكَارُ)'dan olup *hâtırına getirir* demektir. (مَجْرَى) kavli (يُذَكِّرُنِي) için mef'ûl-i sâni olup fâili vehme âid zamîr-i müstetirdir. İşbu şi'rde her bir beytin mısra-ı sâni'leri olan:

تَذَكَّرْتُ مَا بَيْنَ الْعَذِيبِ وَبَارِقِ مَجْرَى عَوَالِيْنَا وَمَجْرَى السُّوَابِقِ¹

kavli, Ebi't-Tayyib'in matla'-ı kasîdesidir. (عَوَالِي), (عَالِيَّةٌ)'ün cem'i olup *res-i rumh* ma'nâsınadır. Ve (بَارِقِ) ile (عَذِيبِ) iki mevzi-i ma'rûfdur. Murâd-ı Ebi't-Tayyib mevziayn-ı mezkûreyn beynine nâzil olarak vukû' bulan mutâraa vü müdâfaa-i fursân indinde rimâhlarının ceryini ve huyûl üzere müsâbaka eden ricâlin cereyânını tezekkür eylediğini beyândır. Fi'l-hakîka mutâraa-i fursân-ı Arab hâtır-nişân olacak bir emr-i müstağrebdir. Ve Sâhib-i *Tahbîr*'in nazmında “uzeyb” ve “bârik”la murâdı bunların ma'nâ-yı baîdi olup zîrâ uzeybi taşgîr-i (عَذْبٌ) kılıp şefe-i habîbi murâd etmiştir. Ve (بَارِقِ) ile berka şebîh olan sağrını kasdeylemiştir. Ve bunların mâ-beyninde olan şey' ile murâdı, rîk-ı fem-i habîbedir. Ve habîbenin tebahtür ü temâyül-i kaddini temâyül-i rumha ve ale't-tetâbu' cereyân-ı dem'ini müsâbaka eden haylin cereyânına teşbîh edip işbu tevriye ve teşbîhi kelâm-ı Ebi't-Tayyib üzere ziyâde kılmıştır.

Mefhûm-i Beyt: “Vehm ü hayâlîm habîbenin sümre-i şefeteyniyle sağrını izhâr u tahayyül etmesiyle şefesiyle berka şebîhe olan esnânı beyninde vâki' rîkını tezekkür eyledim. Ve anın temâyül-i kâmet-i cilve-rîzi, merce-i rimâhı ve ol hâlde mütetâbian dümû'-i aynımın seyelânı, huyûl-i sevâbıkın su gibi cereyânını yâdıma getirdi,” demektir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلَا يَضُرُّ التَّغْيِيرَ الْيُسَيْرِ)²

Ve tazmîni kasdolunan şey'in ma'nâ-yı kelâmda duhûliyyüçün tağyîr-i yesîri zarar vermez. Nitekim dâ'-i sa'lebe mübtelâ olan bir Yahûdî hakkında bazı şuarânın inşâd eylediği:

1 Uzeyb ile Bârik mevkileri arasındaki hatıralarımız, mızrak atmalarımız ve at koştuğumuz bir an için yâdıma düştü. (Tavîl) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 393.

2 Ufak tefek bazı değişikliklerin bir zararı yoktur.

أَقُولُ لِمَعْشَرٍ غَلَطُوا وَغَضُّوا
مِنَ الشَّيْخِ الرَّشِيدِ وَأَنْكَرُوهُ
هُوَ ابْنُ جَلَا وَطَلَّاعُ الثَّنَائِيَا
مَتَى يَضَعُ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُونَهُ¹

kavlinde vâki' olmuştur. Zîrâ beyt Sühaym bin Vesîl'in olup aslı:

أَنَا ابْنُ جَلَا وَطَلَّاعُ الثَّنَائِيَا
مَتَى أَضَعُ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُونِي²

olarak maksûdda dâhil olmasıçün tarîk-ı tekellümden gaybete tağyîr eylemiştir. (غَلَطُوا وَغَضُّوا) kavli “Hakkında galat edip andan keff-i nazarla rütbesinden hatt u tenzîl etdiler ve mikdârını bilmediler,” demektir. Ve bunda tehekküm ü suhriyye vardır. Ve bundan için “reşîd” ile vasf edip reşîd ile alâ tarîki't-tehekküm gavî murâd eylemiştir. [233] (طَلَّاعُ ثَنَائِيَا) “Umûr-i sa'beye râkib” demektir. Zîrâ (ثَنَائِيَا) tarîk-ı akabe ma'nâsına (ثَنَائِيَّة) 'ün cem'i'dir. (ابْنُ جَلَا) “Emri vâzih u meşhûr olan racülün ibnidir,” demek olup bunların cümlesi tehekkümdür.

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَرُبَّمَا يُسَمَّى تَضْمِينُ الْبَيْتِ فَمَا زَادَ «اِسْتِعَانَةً»، وَتَضْمِينُ الْمَضْرَاعِ وَمَا دُونَهُ «إِيدَاعًا» وَ «رَفُؤًا»)³

Ve ekser, beyt ve beytden ziyâdeyi tazmîn *istiâne* ve mısra ve mâ-dû-nunu tazmîn *îdâ'* ve *refv* tesmiye olunur. Ammâ *îdâ'* tesmiyesi, zîrâ şâir-i sâni şî'rine şî'r-i evvelden bir şey' îdâ' edip ve şî'rine nisbetle o şey' kalîl-i mağlûb olmasına ve *refv* tesmiyesi, ke-ennehû hark-ı şî'rini gayrın şî'riyle refv ü îslâh etmesine mebnîdir.

Akd

قَالَ رَجَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَمَّا «الْعَقْدُ» فَهُوَ أَنْ يُنْظَمَ نَثْرٌ لَا عَلَى طَرِيقِ الْإِفْتِيَابِ)⁴

Ve ammâ *akd*, Kur'ân veyâhûd hadîs veyâ mesel veyâ gayrısından bir nesr iktibâs tarîkiyle olmayarak nazm olunmaktadır. Ve beyân-ı sâbıkdan ma'lûm olmuş idi ki tarîk-ı iktibâs Kur'ân ve hadîs olduğu iş'âr olunmaya-

1 Sözümler ona reşîd ihtiyâr hakkında hata edip onu küçük gören ve ayıplayan bir topluluğa ben de diyorum ki: (Ayıp ediyorsunuz,) o, bilinen bir adamın oğludur ve zor işlerin adamıdır. Sarığımı başından çıkardığı anda onu tanırınız. (Vâfir) Beyitler için bkz. İbn Ebi'l-İsba' el-Misri, *Tahrîru'l-Tabbîr*, s. 572-573.

2 Ben bilinen bir adamın oğluyum ve zor işlerin adamıyım. Sarığımı başından çıkardığım anda beni tanırınız. (Vâfir)

3 Çoğunlukla, bir beyit veya daha fazlasının tazmînini *istiâne* ve bir mısra veya daha az bir kısmın tazmînini ise *îdâ'* ve *refv* olarak adlandırılır.

4 Akd ise, nesir türünden bir pasajın iktibâs yoluyla olmaksızın nazma çevrilmesidir.

rak kelâmın Kur’ân veyâ hadîsden bir şey’i mutazammın olmasıdır. İmdi, nazmı kasdolunan nesr Kur’ân veyâhûd hadîsin gayrı olduğu sûretde hangi tarîk ile olursa olsun nazmı akddir. Zîrâ Kur’ân ve hadîsin gayrıda iktibâsın medhali yoktur.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

مَا بَالُ مَنْ أَوْلَهُ نُطْفَةً وَجَيْفَةً آخِرَهُ يَفْحَرُ¹

عَقَدَ قَوْلَ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ: «وَمَا لِابْنِ آدَمَ وَالْفَحْرَ، وَإِنَّمَا أَوْلَهُ نُطْفَةً وَآخِرَهُ جَيْفَةً»²)

Nitekim Ebi'l-Atâhiye'nin (... مَا بَالُ مَنْ أَوْلَهُ...) kavlinde vâki' olmuştur. (بَالٌ) *hâl* ma'nâsına olup (مَا بَالُهُ مُفْتَحِرًا) demekdir. Atâhiye bu beyti, Hazret-i Esedullâh el-Gâlib Ali bin Ebî Tâlib radiyallâhu teâlâ anh efendimiz[in] (... وَالْفَحْرَ...) kavli-i şeriflerinden akd ü nazm eylemiştir. (وَالْفَحْرَ) kavli mef'ûlün maahdır.

Ve eğer nazmı kasdolunan nesr Kur’ân veyâhûd hadîs olursa ta'kid olması ancak emsâline iktibâsda tahammül olunmayan tağyîr-i kesîr ile tağyîr olunmasıyla veyâhûd tağyîr-i kesîr ile tağyîr olunmayıp lâkin Kur’ân veyâhûd hadîsden olduğuna işâret olunarak bu cihetle alâ tarîki'l-iktibâs olmamasıyla olur. Nitekim şâirin:

أَنْبِي بِالَّذِي اسْتَفْرَضْتُ خَطًّا وَأَشْهَدُ مَعْشَرًا قَدْ شَاهَدُوهُ
فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْبَرَائِيَا عَنَّتْ بِجَلَالِ هَيْبَتِهِ الْوُجُوهُ
يَقُولُ إِذَا تَدَايَيْتُمْ بَدَيْنِ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاتَّكِبُوهُ³

kavlinde vâki' olmuştur. (أَنْبِي), (أَعْطِنِي), (أَنْبِي) ma'nâsınadır. (بِالَّذِي) kavlinde “bâ” bedel için olup (بَدَلَ الَّذِي اسْتَفْرَضْتُ) demekdir. (مَعْشَرًا) cemâatdır. (شَاهَدُوهُ) zamîri (اسْتَفْرَضْتُ) kavlinin medlûlü olan istikrâza yâhûd (الَّذِي)’ye râci'dir.

1 Ebü'l-Atâhiye, *Dîvân*, s. 178.

2 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Evveli nutfе, sonu leş olan bir varlık (neyine güvenip de) böbürleniyor!” (Serî') Şâir, Hz. Ali'nin “Evveli nutfе, sonu da ancak bir leş olan Âdemoğlunun böbürlenmek neyinel” şeklindeki sözünü akd etmiş yani nazma çevirerek nakletmiştir. Hz. Ali'nin sözü için bkz. Şerîf er-Radî, *Nebcü'l-Belâga*, s. 722.

3 Borç aldığın şeyin karşılığında bana bir senet ver ve bu borca tanıklık eden bir topluluğu da buna şahit kıl. Zira mahlûkâtın yaratıcısı olup heybetinin celâline bütün yüzlerin boyun eğdiği Allah şöyle buyuyor: Aranızda belirli bir vâde ile borçlandığımızda onu yazın. (Vâfir) Kâil hakkında farklı yorumlar için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, III, 1057; Vahdî Efendi, *el-Mu'awvel*, s. 694; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü'l-Ceyyid*, s. 502; Tefâtzânî, *el-Mutavvel*, IV, 432 (3 no.lu dipnot).

(عَنْتَ) kavli (خَضَعْتَ وَذَلَّتْ) ma'nâsına olup (إِنَّ اللَّهَ) kavlinde olan (إِنَّ)'nin ismiyle haberi olan (يَقُولُ) beyninde cümle-i mu'tarazadır.¹

Mefhûm-i Beyt: “İstikrâz etdiğin şey' için sened ver ve müşâhede eden cemâati şâhid kıl. Zîrâ Hallâk-ı berâyâ olup vücûh ü enfûs celâlet-i heybe-tiyle hudû' u zilletde olan Cenâb-ı Bârî nazm-ı celîlinde إِلَى إِذَا تَدَايَيْتُمْ بَدَيْنِ إِلَى ﴿إِذَا تَدَايَيْتُمْ بَدَيْنِ إِلَى﴾ 2 أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاتَّكِبُوهُ﴾² kavli-i şerîfiyle bir vakt-i muayyene değin istidâne olan deynin senede rabt olunmasını emr etmişdir,” demek olur.

İmdi, (يَقُولُ إِذَا تَدَايَيْتُمْ ...) kavlinde kavli-i mezkûr Kur'ân'dan olduğuna sarâhat olarak iktibâsdan olmayıp akddir.

Ve İmâm Şafîî rahimehullâhu teâlâ hazretlerinin:³

أَزْبَعُ قَالَهُنَّ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ عُنْدَهُ الْخَيْرِ عِنْدَنَا كَلِمَاتٌ
لَيْسَ يَغْنِيكَ وَأَعْمَلَنَ بَيْتَهُ⁴ اتَّقِ الْمُشَبَّهَاتِ وَأَزْهَدْ وَدَعْ مَا

kavilleri dahi ehâdis-i erbaadan akd olunmuşdur ki evvel; وَالْحَرَامُ; (الْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ) (مِنْ حُسْنٍ; (أَزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُجْبِكَ اللَّهُ)⁶ ve sâlis; (إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ)⁸ olup İmâm-ı müşâ-run ileyh (قَالَهُنَّ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ) kavliyle müfâd-ı hadîs olduğunu beyân etmesiyle iktibâs olmayıp akddir.

(مُشَبَّهَاتٍ) sükûn-i “şîn”-i mu'ceme ve kesr-i “bâ” ile helâle şebîh olup hıllı kat'î olmayan şey'lerdir.⁹

1 Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 590.

2 “Aranızda belirli bir vâde ile borçlandığınızda, onu yazın.” (el-Bakara 2/282)

3 Süyûtî bu beyitlerin Ebû'l-Hasen Tâhir b. Muavviz el-İşbîlî'ye âit ve Şafîî'ye nispetinin hatalı olduğunu belirtmektedir. bkz. Süyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cümân*, s. 170.

4 Bize göre hayrın temelini insanların en hayırlısının söylediği şu dört söz oluşturuyor: a) Şüpheli şeylerden sakın! b) Zühdü esas al! c) Seni ilgilendirmeyen şeyleri bırak! d) Niyete göre amel et! (Hafîf)

5 “Helâl bellidir, haram da. İkisinin arasında ise bazı şüpheli şeyler vardır ki...” (Buhârî, İmân 39; Müslim, Müsâkât 107)

6 “Dünyada zühdü esas al ki Allah seni sevsin.” (İbn Mâce, Zühd 1)

7 “Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, kişinin Müslümanlığının güzelliğindedir.” (İbn Mâce, Fiten 12)

8 “Ameller ancak niyetlere göredir.” (Buhârî, Bed'ü'l-vahy 1; Müslim, İmâre 155)

9 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşîye*, s. 590.

Hall

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَمَّا «الْحَلُّ» فَهُوَ أَنْ يُثْتَرَ نَظْمٌ كَقَوْلِ بَعْضِ الْمَعَارِبَةِ: «فَإِنَّهُ لَمَّا قَبِحَتْ فَعَلَاتُهُ، وَحَنَظَلَّتْ ثِمَارُ نَحْلَاتِهِ، لَمْ يَزَلْ سُوءَ الظَّنِّ يَقْتَادُهُ، وَيُصَدِّقُ تَوَهُمَهُ الَّذِي يَغْتَادُهُ» حَلَّ قَوْلَ أَبِي الطَّيِّبِ:

إِذَا سَاءَ فِعْلُ الْمَرْءِ سَاءَتْ ظُنُونُهُ وَصَدَّقَ مَا يَغْتَادُهُ مِنْ تَوَهُمٍ¹

Ve ammâ *hall*, nazmı nesr etmektir. Ve bunun şart-ı makbûliyeti, sebki muhtâr olup sebk nazmdan kâsır olmaması ve mahallinde müstakırrı ve kalak u izdirâbdan ârî olarak [234] mevkii hasen olmasıdır. Nitekim ba'zı ehl-i Mağrib'in (... فَإِنَّهُ لَمَّا قَبِحَتْ فَعَلَاتُهُ...) kavl-i mensûru, Ebî't-Tayyib'in (... إِذَا سَاءَ فِعْلُ الْمَرْءِ...) beytinden hall olunmuştur. (حَنَظَلَّتْ ثِمَارُ نَحْلَاتِهِ) kavlinin ma'nâsı "Simâr-ı nahalâtı merâretde hanzal gibi olduğu vaktde" demek olup zehâb-ı devletinden kinâyedir.

Mefhûm-i Kelâm: "Bir kimsenin ef'ali kabîh ya'nî re'y ü tedbîri muhtell ü müşevveş olup ve devleti zâil olduğu vaktde dâimâ sû'-i zan anı tahayyûlât-ı fâside ve tevehhümât-ı bâtıluya sevk edip ve kendiye avd ü rücû' eden tevehhümü tasdik ederek muktezâ-yı tevehhümü üzere amel eder," demektir. Ve Ebü't-Tayyib nazm-ı mezkûr ile Seyfûddevl'e'den ve düşmanlarının azviyyâtını isgâ etmesinden şekvâ eylemiştir. Ya'nî "Fî'l-i insân kabîh olduğu sûretde zunûnu dahi kabîh olup evliyâ vü a'vânı hakkında zannı müsî' olur. Ve taht-ı yedinde bulunan aceze vü muhtâcîn-i esâgir haklarında kalbine hutûr eden tevehhümü tasdik eder," demektir.

Telmîh

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَمَّا «التَّلْمِيحُ» فَهُوَ أَنْ يُشَارَ إِلَى قِصَّةٍ أَوْ شِعْرِ مِنْ غَيْرِ ذِكْرِهِ)²

Telmîh, "mîm" üzere takdîm-i "lâm" ile kavl-i sahîh olup bir şey'i hîn-i esbâr u nazarda³ (لَمَحَهُ) kavillerindedir. Kesîran ehl-i beyândan işidirsın ki tefsîr-i ebyâtda "Bu beytde fülânın kavline telmîh vardır," ve (لَمَحَ فُلَانٌ)

1 Hall ise, bir nazmı nesre çevirmektir. Meselâ, Mağripli birinin "Kişinin filleri kötü, hurmaları Ebü-cehil karpuzu gibi acı olunca, sû-i zan onu hep yanlış düşüncelere sevk eder ve artık bu zat, alışkanlık hâline getirdiği evhamının peşinden gider durur," sözü Ebü't-Tayyib'in şu beytinin hallidir: "Kişinin fiili kötü olunca zannı da kötü olur ve bu kişi artık alışkanlık hâline getirdiği evhamının peşinden gider." (Tavîl) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 459.

2 Telmîh ise, bir küssaya veya şiiire metinde zikretmeden işaret edilmesidir.

3 Onu gördü.

¹ هَذَا الْبَيْتَ فَقَالَ كَذَا) derler. Ve bunlara emsâl olarak lafz-ı “telmîh” ile envâ‘-ı ibârât îrâd ederler. Ve ammâ “mîm”in “lâm” üzerine takdîmiyle temlîh, (مَلَحَ الشَّاعِرُ) kavillerindendir ki “Şâir şey’-i melîh îrâd eyledi,” demektir. Ve bunun zikri bâb-ı teşbîhde mürûr ederek bu makâmda temlîh hatâ-i mahz olup Şâir-i Allâme cânibinden neş’et eylemiştir. Şöyle ki telmîh ile temlîhi şey’-i vâhid addederek bunları kıssa veyâ şî’re îşâret olunmasıyla tefsîr eylemiştir.² Ve ba‘dehû işbu galat müstemirr olarak adem-i temyîzden nâşî mezheb ittihâz edilmiştir. Hâsılı, takdîm-i “lâm” ile *telmîh*, bir kıssa veya bir şî’re veyâhûd beyne’n-nâs şâyî‘ u sâyir olan bir mesele, bunlardan birini zikretmeyerek fehvâ-yı kelâmda îşâret olunmasıdır. Ve işbu telmîh, nazm- da veyâhûd nesrde bulunmak i’tibârâtıyla aksâm-ı sitteye münkasimidir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

فَوَاللَّهِ مَا أُذْرِي أَلْحَلَامَ نَائِمٍ
أَلَمْتُ بِنَا أُمَّ كَانَ فِي الرُّكْبِ يُوشَعُ
أَشَارَ إِلَى قِصَّةِ يُوشَعَ وَاسْتَيْقَافِهِ الشَّمْسِ)³

Ammâ nazmında kıssaya telmîh, Ebû Temmâm’ın:

لِحَقْنًا بِأَخْرَاهُمْ وَقَدْ حَوَّمَ الْهَوَى
فُرِدَّتْ عَلَيْنَا الشَّمْسُ وَاللَّيْلُ رَاغِمٌ
نَضًا ضَوْءُهَا صَبِغَ الدُّجَنَةَ وَانطَوَى
فَوَاللَّهِ مَا أُذْرِي أَلْحَلَامَ نَائِمٍ
قُلُوبًا عَهْدَنَا طَيْرَهَا وَهِيَ وَقَعُ
بِشَّمْسٍ لَهُمْ مِنْ جَانِبِ الْجِدْرِ تَطْلُعُ
بِبَهْجَتِهَا ثُوبَ السَّمَاءِ الْمُجَرَّعُ
أَلَمْتُ بِنَا أُمَّ كَانَ فِي الرُّكْبِ يُوشَعُ⁴

kavlinde vâki‘ olmuşdur. (أَخْرَاهُمْ) ve (لَهُمْ) zamîrleri her ne kadar lafzen zikrleri mesbûk değilse de ehibbe-i mürtehilîne râci‘dir. (حَامَ الطَّيْرِ عَلَى الْمَاءِ), (حَوَّمَ الْهَوَى قُلُوبًا) ma’nâsına ve (أَدَارَهُ), (حَوَّمَهُ غَيْرُهُ)⁵, (دَارَ حَوْلَهُ)⁶ denilir, (جَعَلَهَا دَائِرَةً حَوْلَ الْحَبِيبِ) ma’nâsı murâd olunur. (عَهْدَنَا), (أَبْصَرْنَا)

1 Bu beyte falanca kişi telmîhte bulunmuş ve şöyle demiştir.

2 bkz. Şîrâzî, *Miftâbu'l-Miftâh*, vr. 165a.

3 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Vallâhi hiç bilemiyorum bu bir rüya mı yoksa kafilde Yûşa mı var!” (Tavil) Şâir burada, Yûşa kıssasına ve onun, güneşin durması talebine îşâret etmiştir.

4 Aşk, arzularını dinmiş bildiğimiz kalpleri dolaştırma niyâyet kâfilenin sonuna vardık. Deve üzerindeki mahmelen güneşin (yani mahbûbenin) doğmasıyla gece birden yok oldu ve sanki gündüz geri geldi. Mahmelin ışığı karanlığın rengini kaldırdı ve onun parlaklığıyla göğün renkli elbiseleri (yani yıldızları) sanki dürülüp ortadan kayboldu. Vallâhi hiç bilemiyorum... (Tavil) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Dîvân*, s. 189.

5 Kuş, suyun üzerinde dolaştı.

6 Başkası onu dolaştırdı.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وُ):

لَعَمْرُؤُ مَعَ الرَّمْضَاءِ وَالنَّارِ تَلْتَطِي
أَشَارَ إِلَى الْبَيْتِ الْمَشْهُورِ:
كَالْمُسْتَجِيرِ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ
أَرْقُ وَأَخْفَى مِنْكَ فِي سَاعَةِ الْكُرْبِ¹
كَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ²

Ve şî're telmîh, (لَعَمْرُؤُ مَعَ الرَّمْضَاءِ...) kavlinde vâki' olmuştur. (رَمْضَاءُ) arz-1 ramdâ, arz-1 hârredir ki anda kadem mermûz u muhterak olur. (أَرْقُ) kavli (رَقَّ لَهُ) kavillerinden olup (رَحِمَهُ) ma'nâsınadır. Ve (أَخْفَى) "hâ"-i mühmele ile (حَفَى عَلَيْهِ) kavillerinden olup *telattuf u teşeffuk* ma'nâsınadır. (كَأَيُّنَا فِي سَاعَةِ الْحُرْنِ) kavlinde olan "kâf" dan hâl olup (عَمْرُؤُ) mübtedâ ve (أَرْقُ) demektir. (لَعَمْرُؤُ) kavlinde "lâm" ibtidâ için olup (عَمْرُؤُ) mübtedâ ve (أَرْقُ) haberidir. (مَعَ الرَّمْضَاءِ), (أَرْقُ) kavlinde olan zamîrden hâldir. (وَالنَّارِ), (تَلْتَطِي) üzerine ma'tûfdur. (نَارِ)'dan hâldir.

Murâd-1 şâir adem-i ruhm u şefkatle hicv ü mezemmet olup "Arz-1 ramdâ ve nâr-1 lezâ ile berâber Amr bin Hâris sâat-i kerb ü şiddetde senden erakk u eşfakdır. Ya'nî hâlet-i şiddetde senden müstegîs olanlar hakkında o derece bî-ruhm u şefkatsin ki Amr bin Hâris ve arz-1 ramdâ ve nâr-1 lezâ senden erakk u eşfakdır," demek olup bu kavil ile (الْمُسْتَجِيرِ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ...) beyt-i meşhûruna işâret etmiştir. (مُسْتَجِيرِ) müstegîs ma'nâsınadır. İstigâse, istimdâddir. (كُرْبَتِهِ) gamm u şiddet mefhûmundadır. (كُرْبَتِهِ) zamîri mevzûle râci' olup (الَّذِي يَسْتَعِيثُ عِنْدَ كُرْبَتِهِ بِعَمْرٍو) takdîrindedir. Ya'nî "Ashâb-1 küreb ü şiddetden olup Amr'dan imdâd ü merhamet taleb eden kimse te'sîr-i harâretten için nârdan istigâseye şebîhdir ki nârdan mübtelâ-yı harârete imdâd mutasavver olmadığı gibi Amr'dan dahi ehl-i kürbet ü şiddet hakkında iâne vü merhamet mutasavver değildir," demektir. Amr'dan murâd Cessâs bin Mürre'dir.

Bu beyt bir kıssa-i garîbeye mebnîdir ki Bekr ve Tağlib kabîlelerinin aynü'l-ıyân ve müşârun bi'l-benânı olan Küleyb, etrâf-ı kabâile galebe edip istediği çerâ-gâh u çeşme-sârı kendi mevâşîsine hasr u tahsîs ederek o ma-

1 Ebû Temmâm, *Divân*, s. 433.

2 Kızgın kumla ve tutuşmuş ateşle beraber Amr bile sıkıntılı zamanlarda senden daha merhametli ve şefkatlidir. (Tavîl) Şâir burada şu meşhur beyte işaret etmiştir: Sıkıntılı zamanlarda Amr'dan medet uman kişi, (sıcak havalarda) kavurucu sıcakla kızgınlaşmış kumdan medet uman kimseye benzer. (Basit)

halde urbân-ı sâire hayvânâtını ra'ye adîmü'l-iktidâr oldular. Ve mezkûr Cessâs bin Mürre'nin hâheri Küleyb'in zevcesi olup kabîle-i Tağlib'den bir hayy olan Benû Cüşem ile kabîle-i Bekr'den bir hayy olan Benû Şeybân ki Küleyb ve Cessâs'ın kabîlelerinden bir mahalde hayme vü har-gâhlarını vaz' ve muhteletan sâkin olurlar idi ve Küleyb'in himâye etmiş olduğu mer'âda fakat hukûk-ı müsâherete riâyeten ibil-i Cessâs ra'y ederdi. Bir gün Cessâs'ın hâletesi olan Besûs nâm mer'e Cessâs'ın mâderi olan hâheri Heyle'yi ziyârete gelip Cerm bin Sinân'dan bir nefer komşusunu birlikte getirdi. Ve Cermî'nin bir nâkası olup ra'y için ibil-i Cessâs ile birlikte mer'â-yı Küleyb'e çıktdı. Küleyb bunu istinkâr ederek remy-i sehm ile sedy-i nâkayı mecrûh eyledi. Ve nâka firâr ederek memelerinden dem' u leben seyelân eylediği hâlde sâhibi tarafına geldi. Ve ba'zı rivâyetde nâka nefsi Besûs'un olup hattâ ismi Şerrâb olarak Besûs ile birlikte gelen ferzendi olmak üzere rivâyet olunmuşdur. Her nasılsa, Besûs nâkayı bu hâlde müşâhede etdiği gibi (وَإِذْ لَدَاهُ وَاعْرَبَتْهَا) ¹ diyerek feryâda başlar. Ve ol hâlden Cessâs müteessir u müteellim olarak hâletesine “Ey hurre! Sâkine ol! Kasem ederim ki elbette bu hâle mükâfât olarak ehli üzere bu nâkadan eazz olan bir fahli akr u katledirim,” deyip Küleyb'in katline azmeyledi. Ve ba'dehû Cessâs, Küleyb'in bir vakt-i gaffetine muntazır olup hattâ ki yevm-i ferdâ Küleyb'in kabileden hurûc u mübâadeti Cessâs'a câsûsları tarafından ihbâr olunarak Cessâs dahi esbine süvâr [236] olup yetişerek zahrından zahmdâr etdi. Ol hinde Küleyb esbinden zemîne sâkıt olup harâret-i zahm ile Cessâs'dan bir su istedikde Cessâs (هَيْهَاتَ تَجَاوَزْتَ الْأَحْصَىٰ وَشَيْبَا) Ya'nî nehr-i Ehass ve Şübeyb'i tecâvüz edip mücâzât-ı fi'lini bulduğunu ityân ile emr-i katlini ikmâl etmesiyle bundan dolayı Amr hakkında zikrolunan (الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرِو...) beyti inşâd olunmuşdur. Ve bu sebeble Benî Tağlib ve Bekr beyninde mütemâdiyen kırk sene harb u kıtâl ve ceng ü cidâl müstemirr olup bütün eşrâf u ekâbir-i kabîle geşte-i tîğ-i helâk u demâr olmuşdur. Ve bu vukûâta mebnî ² (أَشَأْمٌ مِنَ الْبُسُوسِ) darb-ı mesel kılınmıştır.

1 Vah sahiplsizliğine, vah yabancılığına!

2 Besûs'tan daha uğursuz!

Ve mesele telmîh Amr bin Kulsûm'un¹ 2 (وَمِنْ دُونَ ذَلِكَ خَرَطُ الْقَتَادِ) kavli olup mesel-i sâir u şâyî' olan (دُونَ عَلَيَانَ الْقَتَادَةَ وَالْخَرَطُ) kavliyle خَرَطُ (دُونَ عَلَيَانَ الْقَتَادَةَ) meseline işâretdir ki emr-i şâkk u sa'b için darb olunur. Ve bunun kâili, mezkûr Küleyb olup Cessâs'ın (لَا عَقْرَنَ فَحَلًّا هُوَ أَعَزُّ عَلَى أَهْلِهَا) ya'nî "El-bette zikri sebkat eden nâka-i Besûs'dan ziyâde ehli indinde eazz olan bir erkek deveyi akr u katledirim," dediği Küleyb'in mesmûu oldukda fahl-i eazzdan murâdı Küleyb'in damm-ı "ayn" ve feth-i "lâm" ve teşdîd-i "yâ" ile (دُونَ عَلَيَانَ الْقَتَادَةَ) isminde olan nâkasına ta'rîzdir deyü zannederek الْقَتَادَةَ (دُونَ عَلَيَانَ) ile (دُونَ عَلَيَانَ الْقَتَادَةَ) deyip "Uleyyân hakkında bir sût-i kasd i'mâlî hart-ı katâdden es'abdır," demek murâd eylemiştir. (خَرَطُ) katâde denilen dikenli şecer üzere a'lâsından esfeline değin dikenleri dökülecek sûretde imrâr-ı yed ma'nâsınadır ki el ile dikenlerini sıyırmaktan ibâretdir.

Ve ammâ nesrde kıssa ve şî're telmîh, Harîrî'nin وَأَحْزَانٍ نَابِغِيَّةٍ وَبَلْبَلَةٍ نَابِغِيَّةٍ) kavlinde vâki' olmuştur. Zîrâ fıkra-i ûlâda Nâbiga'nın:

فَبْتُ كَأَيِّ سَاوَرْتَنِي ضَيْبِلَةً مِنْ الرُّقْشِ فِي أَنْبَابِهَا السُّمُّ نَاقِعٌ⁴

kavline işâret etmiştir. (لَسَعْتَنِي) (سَاوَرْتَنِي), ma'nâsınadır. Zîrâ müsâvere muvâsebe ya'nî sıçramak ma'nâsına olup murâd les'idir. (ضَيْبِلَةً) hayye-i rakîka ya'nî ince ve uzun yılandır. (رُقْشٌ), (رُقْشَاءُ)'nun cem'i olup kendisinde siyâh ve beyâz nokta olan hayyedir. (سُمُّ نَاقِعٌ) kuvvetde bâliğ sümm ma'nâsına olup⁵ ya'nî "Dişlerinde ziyâdesiyle müessir sümm vardır," demek olur. Ve fıkra-i sâniyede Hazret-i Ya'kûb aleyhisselâmın firâk-ı cenâb-ı Yûsuf'la keşîde olduğu şedâide dâir olan kıssa-i meşhûreye işâret eylemiştir.

Ve mesele telmîh Utbî'nin (فِيهَا لَهَا مِنْ هِرَّةٍ تَعْقُ أَوْلَادَهَا)⁶ kavlinde vâki' olmuştur. (مِنْ هِرَّةٍ) (لَهَا) zamîrini beyândır. Ya'nî "Yâ kavm! İşbu hirra mahall-i taaccübdür ki evlâdını katleder," demektir. Bu kavle مِنْ (أَعَقُّ مِنْ) (أَعَقُّ مِنْ) الهِرَّةِ تَأْكُلُ أَوْلَادَهُ)⁷ meseline işâret vardır.

1 Kâil hakkında farklı bir yorum için bkz. *el-Mutavvel*, IV, 449 (1 no.lu dipnot).

2 Bundan sonrası geven dikenini elle sıyırmaya benzer. (Mütেকârib)

3 Nâbiga'nın gecesi gibi bir gece ve Hz. Yakub'un hüznü gibi bir hüznü yaşadım. bkz. Harîrî, *el-Makâmât*, s. 276.

4 (Ebû Kabûs'un tehditleri üzerine,) dişlerinde yoğun miktarda öldürücü zehir bulunan alaca renkli ince uzun bir yılan saldırıyormuş gibi geceledim. (Tavîl) Beyit için bkz. Nâbiga ez-Zübânî, *Divân*, s. 54.

5 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 591.

6 Kediye bak! Yavrularını yiyor!

7 Yavrularını yiyen kediden daha zalim!

Ve telmîhden bir nev'i lügaze şebîh olup nitekim bir Temîmî, Şerîk-i Nümeyrî'ye ¹ (مَا فِي الْجَوَارِحِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْبَازِي) demesiyle Nümeyrî (وَخَاصَّةً نُؤْمَيْرِي) ² cevâbıyla mukâbele etmiştir ki Temîmî, Cerîr'in:

أَنَا الْبَازِي الْمَطْلُ عَلَى نُؤْمَيْرٍ أُتِيحُ مِنَ السَّمَاءِ لَهَا أَنْصَابًا³

kavlini murâd etmiştir. (مَطْلٌ) müşrif ya'nî *ahıcı* ma'nâsına olup (نُؤْمَيْرِي) kabîle ve (أُتِيحُ), (قُدِّرَ) ma'nâsındadır. (أَنْصَابًا) temyîzdir.⁴ Ve Şerîk-i Nümeyrî îrâd elediği cevâb-ı mezkûr ile Tırimmâh'ın:

تَمِيمٌ بِطُرُقِ اللَّؤْمِ أَهْدَى مِنَ الْقَطَا وَلَوْ سَلَكَتْ طُرُقَ الْمَكَارِمِ ضَلَّتْ⁵

beytine işâret eylemiştir. (لُؤْمٌ) damm ile hısâl-i zemîme için ism-i câmi'dir. (أَهْدَى) *hâzik u kâmil* demekdir.

Müfâd-ı Beyt: Temîm'in turuk-ı hısâl-i zemîmede tâir-i katâ gibi hâzik u kâmil olup turuk-ı mekârimde kat'an hazâkati olmadığını mübeyyindir.

Ve mervîdir ki Benî Muhârib'den bir kimse Abdullâh bin Yezîd-i Hilâlî'nin meclisine dâhil olarak Abdullâh (مَاذَا لَقِينَا الْبَارِحَةَ مِنْ شَيْخِ مُحَارِبٍ), ⁶ deyip bu kavil ile Ahtal'ın:

تَكِشُ بِلَا شَيْءٍ شَيْخُ مُحَارِبٍ وَمَا خَلَّتْهَا كَانَتْ تَرِيشٌ وَلَا تَبْرِي
ضَفَادِعُ فِي ظُلْمَاءٍ لَيْلٍ تَجَاوَبَتْ فَدَلَّ عَلَيْهَا صَوْتُهَا حَيَّةَ الْبَحْرِ⁷

şî'ini murâd eylemiştir. (تَكِشُ), (تُصَوِّتُ) ma'nâsına olup (كِشٌ) efâ'nın cildinden zuhûr eden savtıdır. (بِلَا شَيْءٍ) *bilâ sebeb* müfâdında olup (تُصَلِّحُ), (تَرِيشُ) için fâildir. (وَمَا خَلَّتْهَا), (وَمَا تَرِيشُ) ve (تَكِشُ), (شَيْخُ) ma'nâlarınınadır. Ve (بَرَى الْفَلَمَ), (لَا تَبْرِي)⁸ kavillerinden naht u kat'dır. (ضَفَادِعُ), (صَوْتُهَا) ve (عَلَيْهَا) ve (تَجَاوَبَتْ) takdîrinde cem'-i (ضَفَدَعٌ)'dur. (حَيَّةَ الْبَحْرِ) zamâiri (ضَفَادِعُ)'a râci' olup (دَلَّ) için mefûldür.

1 Yırtıcı kuşlar içerisinde en hoşuma gideni, doğandır.

2 Özellikle de kaya kuşu avladığında

3 Ben, Nümeyr kabilesi üzerine gökyüzünden süzülen, gözleri tetikte bir doğanım. (Vâfir) Beyit için bkz. Cerîr, *Divân*, II, 819.

4 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiye*, s. 591.

5 Bu Temimliler var ya; rezaletin yolları ise kayakuşundan bile iyi kılavuzdurlar. Ama hasbelkader güzel ahlâk yoluna girecek olsalar, yollarını kaybederirler. (Tavîl) Beyit için bkz. Tırimmâh, *Divân*, s. 74.

6 Dün, Muhârib oğullarının ileri gelenlerinden neler çektik öyle; bir bırakmadılar ki uyuyalım.

7 Muhârib oğullarının ileri gelenleri gereksiz yere bağırıp dururlar. Bu yaptıklarının bir faydasının veya zararının olduğunu sanmıyorum. Gecenin karanlığında karşılıklı viraklayan ve böylece yılanlara yerlerini belli eden kurbâğalar gibidir onlar. (Tavîl) Beyitler için bkz. Ahtal, *Divân*, s. 113.

8 Kalemî yonttu / açtı.

(أَضْلَحَكَ اللهُ، أَضَلُّوا merkûm أَضَلُّوا اللهُ، أَضْلَحَكَ اللهُ) üzerine yine şahs-ı merkûm أَضَلُّوا اللهُ, أَضْلَحَكَ اللهُ [237] cevâbını ityân ile şâirin:¹

لِكَلِّ هَلَالِي مِنَ اللُّؤْمِ بُزْعٌ وَلَا بِنِ يَزِيدَ بُزْعٌ وَجِلَالٌ²

kavliyle tezyîfini murâd eylemiştir. (أَضَلُّوا), (فَقَدُوا) ma'nâsına olup (جِلَالٌ) cem'-i (جَلٌّ)'dür. Cell-i feres Türkî'de çuldur. (بُزْعٌ مِنَ اللُّؤْمِ وَجِلَالٌ) takdîrindedir.

Fasl Mine'l-Hâtîme

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (فُضِّلَ مِنَ الْخَاتِمَةِ)

Hâtîmeden bu faslda hüsn-i ibtidâ ve tahallus ve intihâ zikrolunmuşdur.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (يَتَّبِعِي لِلْمُتَكَلِّمِ أَنْ يَتَأَنَّ فِي ثَلَاثَةِ مَوَاضِعَ مِنْ كَلَامِهِ حَتَّى تَكُونَ أَعْدَبَ لَفْظًا وَأَحْسَنَ سَبْكًا وَأَصَحَّ مَعْنَى)³

Şâir veyâhûd kâtib olan mütekellim için lâyük u sezâvâr olan, kelâmından mevâzi'-i selâsede teennuk edip müteennik olan kimsenin riyâzda işlediği fi'li iltizâm etmektir. Zirâ riyâzda müteennik olan kimse ânek u ahsen olan şey'leri tettebbu' eder. Ya'nî sürûr u safâ verecek güzel şey'leri arar. Bir kimse ravzada i'câb edecek ve safâ verecek şey'leri tettebbu' ederek derûn-i ravzada vâki' olsa (تَأَنَّ فِي الرُّؤْيَةِ) derler. el-Hâsıl, mevâzi'-i selâsede ahsen ü mübtehic ü rûşen olan şey'e dikkat ve sevk-i im'ân etmelidir. Tâ ki bu mevzi'ler lafz cihetinden ziyâde azb ü latîf ola. Bu da tenâfür ü sikalden lafzın gâyet-i bu'dda olmasıyla olur. Ve sebk cihetinden ahsen ola. Bu da ta'kîdden ve mûcib-i iltibâs ü iştibâh olacak takdîm ü te'hîrden gâyet-i bu'dda olup ve elfâz cezâlet ya'nî adem-i rekâketde ve metânet ü rikkat ü selâsetde mütekâribe olmasıyla ve lafz-ı şerîf ma'nâ-yı sehîfe iktisâ veyâhûd ma'nâ-yı şerîfe lafz-ı sehîf iksâ olunmayıp belki sıyâgat-i tenâsüb ü telâyümle isâga olunarak meânî elfâza münâsibe olmasıyla olur. Ve ma'nâ cihetiyle dahi esahh ola. Bu da tenâkuz u imtinâ' ve muhâlefet-i örf ve şâir

1 Allah seni ıslâh etsin! Onlar dün bir peçe kaybetmişlerdi de onu arıyorlardı.

2 Hilâl kabilesinin her bir ferdinin rezalet peçesi vardır. İbn Yezîd'in ise hem peçesi hem de çulları! (Tavil)

3 Söz söyleyen birinin, sözünün üç yerinde özellikle dikkatli olması gerekir ki lafız daha tatlı, üslup daha güzel ve anlam daha düzgün olsun.

garaza münâfi olan şey'lerden sâlim olmasıyla olur. Ve mütekellimin zikr-i eşvâk ve vasf-ı eyyâm-ı sâlife-i baîde ve isticlâb-ı meveddât ve mülâyenât-ı isti'tâf ve bunların emsâlinde elfâz-ı rakîka isti'mâl etmesi, muhâfazası vâcib olan şey'dendir.

Hüsn-i İbtidâ

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (أَحَدَهَا «الْإِبْتِدَاءُ» كَقَوْلِهِ: «قِفَا نَبِكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ»)¹

Ve mevâzi'-i selâse-i mezkûreden birisi ibtidâdır. Zîrâ mebâdî-i şurû'da sem'î kar' edecek, ibtidâ-yı kelâm olup azb ü latîf ve sebki ahsen ve sahîhu'l-ma'nâ olduğu takdîrde sâmiin kelâma teveccüh ü ikbâliyle cemûsini hıfz u isgâsını mûcib olur. Ve hüsn-i ibtidâdan ârî olan kelâmın her ne kadar mâba'di gâyet-i hüsnde olsa dahi mütekellimin i'râz u terk ü rafzını müeddî olur. Ve tizkâr-ı ehibbe vü menâzilde olan ibtidâ-i hüsnde müselle-i umûm-i ehl-i belâgat olan İmruülkays'ın seb'a-i mu'allakadan bulunan kasîde-i meşhûresinin:

قِفَا نَبِكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسَقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ²

matla'-ı dil-peziridir. (سَقَطٌ), remlin munkatı' u rakîk olduğu mahallidir. (لوى), birbirine ictimâ' eden reml-i muavvecdir. Ve feth ile (دَخُول) ve (حَوْمَل) iki mevziin ismidir. Ve bunların cümlesi menâzil-i Benî Kilâb'dır. Ve ma'nâ demektir. Bu sûretde (دَخُول), (قَوْمٌ), lafzı gibi ism-i cem' olur. Ve illâ (فَحَوْمَل) de "fâ" sahîh olmaz. Zîrâ "fâ" ta'kîb için olup ma'nâ-yı beyt: "Ey sâhiblerim! Tevakkuf ediniz! Tâ ki habîbin ve Havmel nâm menzili müteâkîb olan menzil-i Dehûl'ün eczâ-yı mevâzii beyninde olan Sıkt-ı Livâda vâki' menzilin zikriyle bükâ edelim," demektir. Ve ihtimâlât-ı sâiresi mürûr etmesiyle tekrâra hâcet görülemedi.

1 (Özen gösterilmesi gereken) üç yerin ilki sözün başıdır. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: "(Arkadaşlar!) Durun biraz da sevgiliyi ve onun diyarını yâd edip ağlayalım." (Tavil)
2 (Arkadaşlar!) Durun biraz da sevgiliyi ve onun Dehûl ile Havmel arasında kalan Sıkt-ı Livâdaki diyarını yâd edip ağlayalım. (Tavil) Beyit için bkz. İmruülkays, *Dîvân*, s. 8.

Ve ba'zılar İmruülkays'ın bu beytine adem-i tenâsüble ta'n edip nısf-ı beytinde azbü'l-lafz ve sehlü's-sebk olarak kendisi tevakkuf edip sâhiblerinin vukûfunu taleb ve kendisi bükâ edip sâhiblerinden dahi istibkâ ve habîb ü menzili zikrelemek meânî-i adîdesini cem' ile şu'arâ-yı eslâf mislini îrâddan âciz oldu. Lâkin nısf-ı sâni'de bunun nazîrini icrâ müyesser olmayıp belki meânî-i kalîleyi elfâz-ı garîbede ityân edip nısf-ı evvele mübâyin düşdü. Binâen aleyh Nâbiga'nın:

كَلْبِي لِهَمْ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبٍ وَلَيْلٍ أَفَاسِيهِ بَطِيءِ الْكَوَاكِبِ¹

beyti, beyt-i mezkûrden ahsen addolundu. Ya'nî “Her ne kadar matla'-ı İmruülkays kesîru'l-ma'nâ ise de beyt-i Nâbiga'nın kısmeyni mütenâsibe ve elfâzı mütelâyime olmasıyla tenâsüb cihetinden beyt-i mezkûrden ahsendir,” denildi. (كَلْبِي), (دَعِينِي وَاتْرُكِينِي), ma'nâsınadır. (هَمْ) hüzdür. (نَاصِبٍ) sıfat-ı olup [238] (ذِي نَصَبٍ) demektir. (نَصَبٍ) teabdır. Ve kevâkibin butû'-i seyri tûl-i leylden kinâyedir.² (وَلَيْلٍ), (هَمْ) üzerine ma'tûfdur.

Mefhûm-i Beyt: (وَدَعِينِي وَاتْرُكِينِي لِهَذَا الْهَمِّ الْمُتَعَبِ وَمُقَاسَاتِ اللَّيْلِ الْبَطِيءِ الْكَوَاكِبِ بِالسَّهْرِ وَلَا تَزِيدِينِي لَوْمًا وَعَذْلًا) küdürret ve mukâsât-ı hecr-i nevm ü râhatda fart-ı lev m ü azlinden iğmâz ile kendi hâline bırakılmasını istid'â tarîkasında hemm ü telehhûf ve ez-mân-ı müsâide-i mâziyesi üzere teessüfünü îzândır.³

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَكَقَوْلِهِ:

قَضَّرَ عَلَيْهِ تَجِيَّةً وَسَلَامًا خَلَعَتْ عَلَيْهِ جَمَالَهَا الْأَيَّامُ⁴

Ve vâf-ı diyârda hüsn-i ibtidâ, Eşca' es-Sülemî'nin (...عَلَيْهِ تَجِيَّةٌ...) kavlinde vâki' olmuşdur. *Esâs*'da⁵ (خَلَعَ عَلَى فُلَانٍ) derler; “Sevbini nez' u ihrâc edip fülân üzere tarh u ilkâ etdi,” demektir. (قَضَّرَ) mevsûf (خَلَعَتْ) sıfatdır. (عَلَيْهِ تَجِيَّةً وَسَلَامًا), cümle-i mu'tarazadır. (خَلَعَتْ) ve (جَمَالَهَا) zamîri, muahhar (أَيَّامُ)'a râci'dir.

1 Ümeyye! Beni bitmek bilmeyen kederimle ve yıldızları âheste âheste kaybolan (bu uzun) gecenin sıkıntılılarıyla baş başa bırak! (Beni kinayarak dertlerime bir dert de sen katma lütfen!) (Tavil) Beyit için bkz. Nâbiga ez-Zübânî, *Divân*, s. 29.

2 Krş: Hasan Çelebi, *Hâşiy*e, s. 591.

3 Krş: Vahdî Efendi, *el-Mu'awvel*, s. 716.

4 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Bir saray ki -ona selâmlar olsun- güzelliğini ona günler giydirmiş sanki.” (Kâmil) Beyit için bkz. Sûlî, *Muhtârât min Şi'ri Eşca' es-Sülemî*, vr. 2a.

5 Zemaşşeri, *Esâsü'l-Belâga*, I, 262.

Mefhûm-i Beyt: Kasr-ı memdûha tahiyet ü selâm ile duâ ve gâyet-i hüsn ü letâfeti cihetle ke-ennehû eyyâm cemâlini nez' u selb ile kasr-ı mezkûre ilbâs ü iksâ etmiş olduğunu inbâdır.

Ve zikr-i firâkda hüsn-i ibtidâ Ebi't-Tayyib'in:

فِرَاقٌ وَمَنْ فَارَقْتُ غَيْرُ مُذَمِّمٍ وَأَمَّ وَمَنْ يَمَّمْتُ خَيْرٌ مُيَمِّمٍ¹

kavlidir. (فِرَاقٌ), (هَذَا فِرَاقٌ) takdîrindedir. (أَمَّ) *kasd* ma'nâsınadır. Bu beyt, Mütenebbî Seyfûddevlâ'den müfâratinde Kâfûr el-İhşidî nâm vâlî-i Mısır'ı medh için nazmetdiği kasîdenin matlaı olup (مَنْ)-i müfârikla murâdı Seyfûddevlâ ve (مُيَمِّمٍ) ya'nî maksûd ile murâdı Kâfûr'dur. Sebeb-i nazmı, Mısır'a vüsûlü esnâda Kâfûr-i Esved'in meclisine duhûl ile Kâfûr'un hasâset-i asl ve noksân-ı akl ve kubh-i fi'line dikkatinden kendisine ârız olan hâl-i tegayyür ü infîlî hiss ile meclisinden ba'de'l-kufûl sebeb-i inkibâzını teftîş için Kâfûr tarafından bir me'mûr gönderilip Mütenebbî dahi feresine curh ârız olmasıyla şâyed telef olacak olursa diğerini tedârûke adîmül-iktidâr olması bâ'is-i endîşe ve tegayyür olmuş idüğü te'vîlini tedârük ederek bunun üzerine cânib-i Kâfûr'dan bir mühr-i edhem ile mükrem olmasıyla bu kasîdeyi nazmeyleyerek mısırâ-ı evvelde Seyfûddevlâ'ye arz-ı müsâleme ve mısırâ-ı sâni'de Kâfûr'u medh u tahiyet ile ahsen ü evcez bir matla'-ı garrâya muvaffak olmuşdur.

Ve şikâyetde hüsn-i ibtidâ yine Ebi't-Tayyib-i Mütenebbî'nin:

فُوَادٌ مَا تُسَلِّيهِ الْمُدَامُ وَعُغْمَرٌ مِثْلُ مَا يَهَبُ اللَّئَامُ²

kavlidir. (فُوَادٌ) nâfiye (مَا) takdîrinde olup (لَنَا عُغْمَرٌ), (عُغْمَرٌ) ve (لَنَا فُوَادٌ), (فُوَادٌ) *kalb* ve (مُدَامُ) *hamr*dır. Ve (مِثْلُ مَا يَهَبُ اللَّئَامُ) kısar-ı ömrden kinâyedir. Zîrâ leim hibe ettiği şey'i serîan istirdâd veyâhûd tahmîl-i minnetle berbâd eder.

Ve gazelde yine Mütenebbî'nin:

أَرِيْقُكَ أَمْ مَاءُ الْعَمَامَةِ أَمْ حَمْرٌ بَغِيٌّ بَرُودٌ وَهُوَ فِي كَيْدِي جَمْرٌ³

1 Bu bir ayrılıktır ama ayrıldığı kişi (yani Seyfûddevlâ,) yerilen biri değildir. Bu, aynı zamanda bir başka zâta (yani Kâfûr'a) yöneliştir. Kapısına gittiğim bu zât kendisine gidilecek en hayırlı kimsedir. (Tavîl) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 459.

2 Bir gönül ki şarap bile onu teselli etmiyor; bir ömür ki onursuz kimselerin hibesi gibi (kısa süreli ve değersiz.) (Vâfir) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 101.

3 Senin tükürüğün mü, bulutun suyu mu yoksa şarap mı, ağzımda son derece serinken yüreğime bir kor gibi düşen? (Tavîl) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 62.

kavli gibidir. Ya'nî “Senin rîk-ı femin midir veyâhûd mâ'-i matar veyâhûd hamr mıdır ki benim femimde bârid olup çiğirimde ateşdir?” demek olur. İstifhâm, isti'zâm içündür. (بِرُودٍ) cem'-i (بِرُودٍ) olup habb-i gamâmdır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَيَنْبَغِي أَنْ يَجْتَنِبَ فِي الْمَدِيحِ مِمَّا يَتَطَيَّرُ بِهِ كَقَوْلِهِ: «مَوْعِدُ أَحْبَابِكَ بِالْفُرْقَةِ عَدٌ»)¹

Ve medîhde lâyük olan, teş'eüm ü tetayyur olunacak ta'birâtan ictinâb olunmaktadır. Nitekim İbn-i Mukâtil-i Darîr'in, Dâî-i Alevî hakkında inşâd eylediği kasidesinin matlaında olan ²(مَوْعِدُ أَحْبَابِكَ بِالْفُرْقَةِ عَدٌ) kavlinde vâki' olmuştur. Bu kelâmı inşâd ettiği gibi “Yâ a'mâ! Senin ahbâbının mev'idi ya'nî vakt-i mev'ti gaddir. ³(وَلَكَ الْمَثَلُ السَّوْءُ)” deyü tekdîr eylemiştir. Ve mervîdir ki İbn-i Mukâtil yevm-i mehrecânda Dâî'nin meclisine hâzır olup:

لَا تَقُلْ بُشْرَى وَلَكِنْ بُشْرِيَانُ عُرَّةُ السَّاعِي وَيَوْمُ الْمَهْرَجَانُ⁴

beytini inşâd etmesiyle Dâî bu kelâmdan tetayyur ederek “Yâ a'mâl! Yevm-i mehrecânda böyle kelâm ile niçün bed' edersin?” deyü tekdîr etmiştir. Ve hattâ elli asâ darb ederek ⁵(إِضْلَاحُ أَذِيهِ أَبْلَغُ مِنْ تَوَابِهِ) demiş olduğu dahi mervîdir. Haber-i (بُشْرَى) mahzûf olup (لَا تَقُلْ بُشْرَى لَنَا) takdîrindedir. Dâî, vâlî-i Mısır'dır.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَحْسَنُهُ مَا نَأْسَبُ الْمَقْضُودَ وَنُسَمَى «بِرَاعَةَ الْأَسْتِهْلَالِ» كَقَوْلِهِ فِي التَّهْنِئَةِ: «بُشْرَى فَقَدْ أَنْجَزَ الْإِقْبَالَ مَا وَعَدَا» وَقَوْلِهِ فِي الْمَرْثِيَةِ:

هِيَ الدُّنْيَا تَقُولُ بِجِلْءٍ فِيهَا حَذَارِ حَذَارٍ مِنْ بَطْشِي وَفَتْكِي⁶

Ve ahsen-i ibtidâ, maksûda münâsib olup ibtidâda kelâmın sevk olunduğu şey'e işâret olmasıdır. Tâ ki mübtedâ [239] maksûdu müş'ir ve intihâ ibtidâyâ nâzır ola. Ve ibtidânın maksûda münâsib olması *berâatü'l-istihlâl*

1 Söz söyleyen kişi, medih bağlamında, uğursuzluk sayılabilecek ifadeler kullanmaktan kaçınmalıdır. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Dostlarınızla ayrılık vaktin yarını!” (Recez)

2 Mısra için bkz. Abbâsi, *Me'âhidü'l-Tensis*, II, 427.

3 Ne kötü bir adamsın!

4 Bir müjde, demeyenin! Zira iki müjde birden var: ed-Dâî'nin parlayan yüzü ve panayı. (Remel) Beyit için bkz. Seâlibî, *Yetimetü'd-Debr*, I, 183.

5 Bunun edebini islâh etmek, kendisini ödüllendirmekten daha iyidir.

6 İbtidânın en güzeli maksada uygun olanıdır ve *berâat-i istihlâl* olarak adlandırılır. Şâirin tebrik içerikli bir şiire yaptığı şu giriş gibi: “Müjdeler olsun, talih vaadini yerine getirdi.” (Basît) Mersiyede berâat-i istihlâl ise şu beyit örnek teşkil eder: “Bu dünya ki ‘Benim kahrımdan ve ansızın can alışımından sakının!’ diye bas bas bağıırıyor.” (Vâfir)

tesmiye olunur. Bir kimse ashâbına ilm veyâ sâir bir fazîletde fâik olsa (بَرَغَ) (الرَّجُلُ بَرَاعَةً) derler. Ve tehniyede berâat-i istihlâl nitekim Ebî Muhammed-i Hâzin'in Sâhib ibn Abbâd'ın kerîmezâdesini tehniyede olan:

بُشْرَى فَقَدْ أَنْجَرَ الْإِبْرَائِيلَ مَا وَعَدَا وَكَوَاكِبُ الْمَجْدِ فِي أَفْقِ الْعُلَى صَعَدَا¹

kavlinde vâki' olmuştur. (بُشْرَى لَنَا), (بُشْرَى لَنَا) takdîrinde olup (أَنْجَرَ), (إِنْجَارًا)'den va'dine vefâdır.

Ve mersiyede Fahruddevle için Ebî Ferec-i Sâvî'nin mersiyesinde olan (... هِيَ الدُّنْيَا تَقُولُ...) kavlinde vâki' olmuştur. (أَحْذَرُ), (حَذَارٍ) ya'nî "Hazer et!" ma'nâsınadır. (بَطَّشَ) ahz-i şedîddir. (فَتَكُ) bağteten katlıdır. Ya'nî "Bu bir dünyâdır ki benim ahz-i şedîd ve ifnâ-yı serîümden el-hazer el-hazer deyü lisân-ı hâl ile ağzı dolusu söylemekde ve firîfte-i bâzîçe-i ihtiyâli olan gâfilân-ı bî-iz'âna mûcib-i intibâh olacak nice nakliyyât-ı kevniyye ibrâz eylemekdedir."

Ve kezâlik Mu'tasım Billâh Ammûriye'yi ehl-i tencîmin adem-i teyes-sür-i feth ile cezm eyledikleri vaktde fethetmesiyle Ebî Temmâm'ın li-ec-li't-tehniye takdîm etmiş olduğu kasîdesinin matlâı olan:

السَّيْفُ أَصْدَقُ إِنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ فِي حِدَّةِ الْحَدِّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعِبِ
بِيضُ الصَّفَائِحِ لَا سُودَ الصَّحَائِفِ فِي مُثُونِهِنَّ جَلَاءُ الشَّكِّ وَالرَّيْبِ²

beytlerinde olan hüsn-i ibtidâ müsellem-i âfâkdır.

Mefhûmu: "Kütüb-i nücûm ve emsâlinin havî olduğu ahhâr ihtimâl-i sîdk u kizb ile meşûb ve bir dereceye kadar te'mînât ü te'sîrâtı mahdûd olmasıyla seyf-i sârim andan esdak ve i'timâd ü vüsûka ehakk u evfak olup ve haddinde emr-i ma'zûm-i ciddî ile la'ib ü hezl miyânını kat' u tefrîk edecek hâsılı, şaka ve latîfeye meydân vermeyecek hadd ü hâciz mevcûd ve kütüb ü resâil gibi sahîfeleri sûd ü siyâh olmayıp safâyı bîz u mücellâ olarak mütûn ü zuhûrunda şekk ü raybden cilâ ya'nî müzîl-i şübühât-ı ârâ meşhûddur."

1 Müjdelers olsun, talih vaadini yerine getirdi ve asalet yıldızları yüce ufuklarda yükseldi. (Basit) Beyit için bkz. Abbâsî, *Me'âbidü't-Tensîs*, II, 429.

2 Kılıç, (müneccimlerin) kitaplarından çok daha doğru sözlü bir habercidir. Kılıcın o keskin yerinde, şaka ile gerçeği birbirinden ayıran bir çizgi vardır. Hem kılıçlar beyaz, parlak renkli olup kitaplar gibi kapkara değildir. Onların yüzeylerinde şüpheyi ortadan kaldırıp hakikati açığa çıkaran bir yön de vardır. (Basit) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 7.

(إِنْبَاء) takdîm-i “nûn” ile masdar-ı mansûb olup ihtiyâr-ı sîga-i cem‘de lafz-ı (أَصْدَق)‘ın i‘tibâr-ı izâfesi münâsıbdır. (لَعِبٌ) feth-i “lâm” ve kesr veyâ sükûn-i “ayn” iledir.

Ve Ebü'l-Alâ'nın evlâd-ı Ali'den bir zât-ı marîz hakkında olan:

عَظِيمٌ لَعْمَرِي أَنْ يَلِمَ عَظِيمٌ بِأَلِ عَلِيٍّ وَالْأَنَامِ سَلِيمٌ¹

matlaı dahi bu üslûbu mashûb olup müfâdı, evlâd-ı Ali radiyallâhu teâlâ anh hakkında nüzûl-i nâzile ile sâir halkın sâlim ü âzâde ya'nî Ehl-i Beyt-i nebevî musâb u rencîde ve gayrılarını âsûde olmasını isti'zâmdır.

Ve tehniye-i zevâl-i maraz için Ebü't-Tayyib'in matla'-ı kasîdesi olan:

الْمَجْدُ عُوفِي إِذْ عُوفِيَتْ وَالْكَرَمُ وَزَالَ عَنْكَ إِلَى أَعْدَائِكَ الشَّقَمُ²

beyti dahi bu bâbda sûret-i bedîada vâki' olmuştur.

Ve iftitâh-ı kütübde, tasnîf olunduğu fenne işâret dahi berâat-i istih-lâldendir. Nitekim Cârullah Allâme-i Zemahşerî ibtidâ-yı tefsîr-i *Keşşâf*da³ (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ الْقُرْآنَ كَلَامًا مُؤَلَّفًا مُنْظَمًا)³ kavliyle şurû' etmiştir. Ve *Mufasssal*de⁴ (اللَّهُ أَحْمَدُ أَنْ جَعَلَنِي مِنَ الْعُلَمَاءِ الْعَرَبِيَّةِ)⁴ demiştir.

Hüsn-i Tahallus

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَوَثَانِيهَا «التَّخَلُّصُ» مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامُ بِهِ مِنْ نَسِيبٍ أَوْ غَيْرِهِ إِلَى الْمَقْضُودِ مَعَ رِعَايَةِ الْمَلَأَمَةِ بَيْنَهُمَا)⁵

Ve tennuk u hüsnüne dikkat lâzım gelen mevâzi'-i selâseden birisi, nesib ya'nî vasf-ı cemâl veyâhûd edeb ü iftihâr u şikâyet gibi nesibin gayrı bir şey' ile olan iftitâh ve ibtidâ-yı kelâmdan, beynlerinde münâsebet gö-zederek maksûda tahallus u hurûcdur. (أَفْتِخَ وَإِنْشِدَى), (شُبِّبَ) ma'nâsına olup İmâm Vâhidî demiştir ki: “Ma'nâ-yı *teşbib*, eyyâm-ı şebâb ve lehv ü gazel

- 1 Ömrüme yemin olsun ki insanlar sağlık, afiyet içerisinde iken Hz. Ali evladının sıkıntıya uğraması çok büyük bir hâdisedir. (Tâvil) Beyit için bkz. Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Sıku'z-Zend*, s. 115.
- 2 Sen sağlığına kavuşunca asalet ve kerem de sağlığına kavuşmuş oldu. Hastalık da senden ayrılıp düş-manlarına geçti. (Basit) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 364.
- 3 Hamd, Kur'an'ı, âyetleri uyumlu ve intizamlı bir kelâm olarak indiren Allah'a mahsustur. bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 6.
- 4 Bana Arapça âlimlerinden biri olmayı nasip eden Allah'a hamd ediyorum. bkz. Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 2.
- 5 (Sözün özen gösterilmesi gereken) ikinci yeri, nesib vb. kelâmın kendisiyle başlatıldığı ilk sözlerden esas maksada, aralarındaki uyuma dikkat ederek güzel bir geçiş (tahallus) yapmaktır.

zikretmekdir. Ve bu da ibtidâ-yı kasâid-i şî‘rde olur. Ba‘dehû her bir emrin ibtidâsına zikr-i şebâbda olmasa da *teşbîb* itlâk olunmuştur.”¹ Nesîb, cemâl için olan vasfdır. Ve Musannif teşbîb olunan şey’ ile maksûd beyinde mülâyemeti kayd etmesiyle iktidâbdan ihtirâz eylemiştir. (التَّحْلُصُ) kavliyle murâd, ma‘nâ-yı lügavîsi olan *hurûc*dur. Ve illâ tahallus, kelâm kendisiyle iftitâh olunan şey’den maa riâyeti’l-münâsebe maksûda intikâldir.²

Ve tahallusun teennuku mûcib olan mevâzi‘den olması, zîrâ sâmi‘ her ne sûretle olursa olsun iftitâhdan maksûda intikâl için muntazır olmasıyla intikâl hasen ve mütelâimü’t-arafeyn olduğu gibi neşât-ı sâmiî tahrîk edip mâba‘dini isgâ etmesine iâne eder. Ve böyle olmadığı sûrette isgâsına mûris-i kesr u kesel olur. Ve tahallus kelâm-ı mütekaddiminde kalîl ü nâdir olup ekser-i intikâlâtı [240] iktidâb kabîlindedir. Ve ammâ müteah-hirûn tahallusda olan hüsn berâat-i şâire delâletden nâşi iltizâm-ı tahallusa hırs u lehc izhâr ve ziyâdesiyle i’tibâr etdiler.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

يَقُولُ فِي قَوْمِيسٍ قَوْمِي وَقَدْ أَحَدْتُ
مِمَّا السُّرَى وَخُطَى الْمَهْرِيَّةِ الْقُودِ
أَمْطَلَعَ الشَّمْسِ تَبْغِي أَنْ تَوْمَّ بِنَا
فَقُلْتُ كَلًّا وَلَكِنْ مَطَّلَعَ الْجُودِ)³

Nitekim Ebî Temmâm’ın Abdullâh bin Tâhir hakkında inşâd eylediği (يَقُولُ فِي قَوْمِيسٍ قَوْمِي...) kavlinde vâki’ olmuştur. (قَوْمِيسٍ) bir mevziin ismidir. (أَحَدْتُ) derler. (أَتَّرَ فِيهِ وَتَفَّصَهُ)⁴ ma‘nâsınadır. (سُرَى) damm ile masdar olup “Leylen seyr etdim,” ma‘nâsına (سَرَيْتُ) kavillerindedir. Ve (سَرَيْتُ)

1 Vâhidî, *Şerhu’l-Vâhidî li-Divânî’l-Mütenebbi*, IV, 1720.

2 *Mutavvel*’in bu kısmında yer alan şu paragrafın tercümede karşılığı yoktur: «قَوْلُهُ «مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامِ» كَانَ «يَبْغِي أَنْ يَقُولَ: «مِمَّا ابْتَدِئَ بِهِ الْكَلَامَ أَوْ افْتَبَحَ»، لِأَنَّ التَّشْبِيْبَ هُوَ التَّسْبِيْبُ بَعِيْنِهِ، وَهُوَ أَنْ يَصِفَ الشَّاعِرُ حَالَ الْمَرْأَةِ وَحَالَهَا مَعَهَا فِي الْعَشَقِ، يُقَالُ: «هُوَ يُشْبِبُ بِفُلَانَةٍ» أَيْ: يُنْسِبُ بِهَا، وَ «تَشْبِيْبُ الْكَلَامِ بِالتَّسْبِيْبِ أَوْ نَحْوِهِ» مِمَّا لَا يَظْهَرُ مَعْنَاهُ فِي اللُّغَةِ، اللَّهُمَّ إِلَّا أَنْ يُقَالَ: إِنَّهُ لَمَّا كَانَ أَكْثَرَ مَا يُفْتَتِحُ بِهِ الْفَصَائِدَ وَالْمَدَائِحَ تَشْبِيْبًا وَنَسْبًا، ذَكَرَ التَّشْبِيْبَ وَأَزَادَ مُجْرَدَ الْإِبْتِدَاءِ وَالْإِفْتِتَاحِ (مِمَّا ابْتَدِئَ بِهِ الْكَلَامَ أَوْ «مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامِ») yerine «مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامِ» (مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامِ) أو «مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامِ» yerine «مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامِ» (مِمَّا شُبِّبَ الْكَلَامِ) demesi daha uygun olurdu. Zira nesîb teşbîb ile aynı şey olup şâirin, kadının güzelliğini ve ona olan aşkı betimlemesi demektir. Nitekim ‘O, falanca kadına nesîb yani aşk şiiri yazıyor,’ anlamında (هُوَ يُشْبِبُ بِفُلَانَةٍ) denir. Bu açıdan bakılınca Musannif’in (تَشْبِيْبُ الْكَلَامِ بِالتَّسْبِيْبِ أَوْ نَحْوِهِ) yollu ibaresi dilde zâhiren bir anlam ifade etmeyecektir. (Musannif’i savunmak adına) belki şu söylenebilir: Kasîde ve medîh şiirlerinin çoğu teşbîb ve nesîb ile başlatıldığı için Musannif de burada *teşbîb* kelimesini zikretmiş ama salt başlangıç ve açılış anlamını kastetmiştir.”

3 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: Gece yolculuğu ve uzun boyunlu Mehrî devalerin adımları bizi takatlen düşürünce kavmim Kûmes mevkiinde bana: “Bizi güneşin doğduğu yere kadar götürmek istiyorsun herhâlde?” deyince onlara “Yok, ben sizi cömertliğin doğduğu yere götürüyorum,” diye karşılık verdim. (Basî) (Basî) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 136.

4 Onu etkiledi, eksiltti.

(سُرْيَة) ve feth ile (سُرْي) 'dir. Ve (سُرْي) ve (هُدْي) vezinleri ebniye-i cem'den olup bu vezin masâdirda kalîl olduğundan Benû Esed (سُرْي) ve (هُدْي) 'yı damm ile (سُرْيَة) ve (هُدْيَة) 'ün cem'i olmak tevehhümüyle te'nîs ederler. (خَطِي), damm ile (خَطْوَة) 'ün cem'idir. (مَهْرِيَّة), Mehre kabîlesine mensûb olan ibil olup bu kabîlenin ceddî Mehr bin Haydân'dır. (فَوْد) damm ile *zuhûr u a'nâkı tavîle* ma'nâsına olup (أَفْوَد) 'in cem'i'dir. (وَحْطَى الْمَهْرِيَّة) kavli (سُرْي) üzere ma'tûfdur. Ya'nî "Seyr-i leylin müzâvele ve metâyânın hutve hutve müsâyeresi bize te'sîr edip bizim kırân u cem'iyetimiz noksân bulduğu hâlde kavmim Kûmes nâm mahalde 'Böyle bizim seyr-i tavîlimizle matla'-ı şemsi mi kasedersiz. Ya'nî maksûdunuz matla'-ı şemse vüsûl müdür?' deyip ben de cevâbında red' u tenbîh ile 'Matlûb u buğyemiz matla'-ı şems olmayıp belki matla'-ı cûddur,' deyü mütesaddî-i cevâb oldum," demek olup maksûd, rufekâsıyla kendi beyninde cereyân eden muhâtabadan tarîk-ı medhde intikâl-i hüsnüdür.

Ve ahsen-i tahallus, beyt-i vâhidde vâki' olandır. Nitekim Ebi't-Tayyib'in:

نُودِعُهُمُ وَالْبَيْنُ فِينَا كَأَنَّهُ قَتَا ابْنِ أَبِي الْهَيْجَاءِ فِي قَلْبِ فَيْلِقِ¹

kavlinde vâki' olmuştur. (فَيْلِقِ) *firâk* ve (قَنَا) *rumh* ve (فَيْلِقِ) *asker* ma'nâsınadır ki murâd, hîn-i müfârakat-i ehîbbâda miyânedede olan hâlet-i hüzn-i firâk u beyni kalb-i siyâh-ı adüvvde rumh-ı sertiz-i memdûhun sûret-i vak' u te'sîriyle temsîl tarîkinde maksûda kelâmı nakl ü tahvîldir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَقَدْ يُنْقَلُ مِنْهُ إِلَى مَا لَا يَلَايَمُهُ وَيُسَمَّى ذَلِكَ «الْأَقْتِضَابَ» وَهُوَ مَذْهَبُ الْعَرَبِ وَمَنْ يَلِيهِمْ مِنَ الْمُحْضَرِّمِينَ)²

Ve ba'zı kerre, kelâm kendisiyle teşbîb olunan şey'den mülâyimi olmayan şey'e intikâl olunur. Ve bu intikâl *iktidâb* tesmiye olunur. İktidâb, inkıtâ' ve irtihâldir. Ve iktidâb Arab-ı Câhiliyyenin ve Arab-ı Câhiliyye'yi vely eden Muhadramîn'in mezheb ü meslekidir. Muhadramîn, "hâ" ve "dât"-ı mu'cemeteyn ile Lebîd gibi câhiliyye ve İslâm'ı idrâk edenlerdir. *Esâs*'da (نَاقَةٌ مُحْضَرَمَةٌ) denilip³ (جُدِغٌ نَضْفُ أَذْنِهَا)⁴ ma'nâsı murâd olunur.⁴ Ve

1 Ayrılgın, İbn Ebü'l-Heycâ (yani Seyfûddevl'e'nin) bir düşman askerinin kalbine sapladığı mızrak misâli yüreğimize işlediği bir vaziyette onlarla vedalaşıyorduk. (Tavîl) Beyit için bkz. Mütenebbî, *Divân*, s. 346.

2 Bazen, kelâma başlanılan ilk sözlerden ilgisiz başka bir konuya geçiş yapıldığı da görülür ki buna *iktidâb* adı verilir. İktidâb, câhiliye Araplarının ve muhadramûndan bir kesimin benimsediği bir tarzdır.

3 Kulağının yarısı kesik deve

4 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 253.

Câhiliyye ve İslâm'ı idrâk eden şuarâya Muhadramîn ıtlâkı dahi bundan olup ke-ennehû nısfı müddet-i câhiliyyede olmasıyla maktû' hükmündedir. Ve iktidâb mezheb-i Arab ve Muhadramîn ise de lâkin bunda şuarâ-yı İslâmiyye dahi anlara tebeiyyet edip her ne kadar bunlarda tahallus kesîr ise de ahyânen iktidâbı dahi icrâ ve meslek-i evvelîne iktifâ etmişlerdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (كَقَوْلِهِ:

لَوْ رَأَى اللَّهُ أَنَّ فِي الشَّيْبِ خَيْرًا
كُلَّ يَوْمٍ يُبْدِي ضُرُوفَ اللَّيَالِي

جَاوَرَتْهُ الْأَبْرَارُ فِي الْخُلْدِ شَيْبًا
خُلُقًا مِنْ أَبِي سَعِيدٍ غَرِيبًا¹

Nitekim devlet-i Abbâsiyye'de şuarâ-yı İslâmiyye'den olan Ebî Temmâm'ın (... لَوْ رَأَى اللَّهُ أَنَّ فِي الشَّيْبِ...) kavlinde vâki' olmuşdur. (شَيْبٌ) cem'-i (أَشْيِبٌ) olup (أَبْرَارٌ)'dan hâldir.

Mefhûm-i Beyt-i Evvel: “Eğer ihtiyârlıkda nâs için hayr olduğu indellâh ma'lûm olaydı, ya'nî nefsü'l-emrde ihtiyârlık hayırlı bir şey' olmuş olsa idi Cenâb-ı Hakk ebrâr-ı ibâdını cennât-ı âliyâtta hâlet-i şîb ü şey-hûhatle mükerrrem kılardı. Hâlbuki ehl-i cennet şâbb olacakları eser-i mervî ile ma'lûmdur,” demek olup bu kelâmdan, mülâyimi olmayan beyt-i sâniye intikâl etmişdir ki mefhûmu: “Leyâlin surûf u inkilâbâtı rûz-be-rûz Ebû Saîd nâm kimseden bir huluk-ı garîb izhâr u ibrâz eder,” demektir. Ve beyteynin ma'naları beyninde kat'an münâsebet olmadığı zâhirdir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَمِنْهُ مَا يَقْرُبُ مِنَ التَّحَلُّصِ كَقَوْلِكَ بَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ «أَمَّا بَعْدُ»)²

Ve iktidâbdan ba'zısı, kendide şâibe-i mülâyemet mevcûd olmasından dolayı tahallusa karîbdir. Meselâ ba'de'l-hamdi lehû [241] (أَمَّا بَعْدُ؛ فَإِنِّي قَدْ³)³ فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا) denilir. Zîrâ bu kelâm Cenâb-ı Bârî'ye hamd edip ve resûlüne senâdan sonra beynlerinde mülâyemete riâyet etmeyerek kelâm-ı âhara intikâl olduğu cihetden iktidâbdır. Lâkin kelâmeyn beyninde irtibât ve mâkabline ta'lîk kasdetmeyerek fec'eten kelâm-ı âharı ityân etmeyip belki (أَمَّا بَعْدُ) lafzını ityân ile kelâmın (أَمَّا بَعْدُ)'den mukaddem sebkât eden ham-

1 (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Allah ihtiyarlıkta bir hayır görmüş olsaydı, sâlih kimseler ebediyet yurdunda O'na yaşlı kimseler olarak komşuluk ederlerdi. Hâdiseler her gün Ebû Saîd'in hiç bilinmeyen bir huyunu ortaya çıkarıyor.” (Hafif) Beyitler için bkz. Ebû Temmâm, *Divân*, s. 26.

2 Tahallusa yakın bazı üsluplar da iktidâbdan sayılır. Allah'a hamd ettikten sonra (أَمَّا بَعْدُ) demen gibi.

3 İmdi, ben şöyle şöyle yaptım.

dele ve tasliyye rabtını kasd için كَذَّا فَعَلْتُ اللهُ فَإِنِّي فَعَلْتُ كَذَّا (مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ بَعْدَ حَمْدِ اللهِ فَإِنِّي فَعَلْتُ كَذَّا) denilmiş olması cihetden tahallusa şebîh olur.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (قِيلَ: هُوَ فَضْلُ الْخِطَابِ)²

Ve ba'zılar ba'de'l-hamdi lehû îrâd olunan (أَمَّا بَعْدُ) faslü'l-hitâb olduğuna kâil olmuştur. İbn-i Esîr "Ulemâ-i beyândan muhakkikünun icmâ'eylediği kelâm, faslü'l-hitâb (أَمَّا بَعْدُ) lafzıdır. Zîrâ mütekellim her bir emr-i zî şânda kelâmını zikrullâh ve tahmîdiyle fethedip ba'dehû bundan garaz-ı mesûkun ileyhe hurûc murâd eyledikde garaz-ı mesûkun ileyh ile zikrullâh beynini (أَمَّا بَعْدُ) ile fasl eder,"³ demiştir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمِنْ الْأَفْتِصَابِ الَّذِي يَقْرُبُ إِلَى التَّخْلِصِ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرًّا مَآبٍ﴾، أَي: الْأَمْرُ هَذَا أَوْ هَذَا كَمَا ذُكِرَ)⁴

Ve tahallusa karîb olan iktidâbdan birisi (هَذَا) lafzıyla olandır. Nitekim nazm-ı celilde ba'de zikr-i ehli'l-cenne ﴿هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرًّا مَآبٍ﴾ buyrulmuştur. İmdi, bu nazm-ı celil iktidâb olup lâkin nev'-i irtibât olmasıyla tahallusa şebîhdır. Zîrâ "vâv" hâl için olup (هَذَا) ya mübtedâ-i mahzûfun haberi olarak (الْأَمْرُ هَذَا) veyâhûd (كَذَا) takdîrinde veyâhûd mübtedâ olup haberi mahzûf olarak (هَذَا كَمَا ذُكِرَ) takdîrindedir.

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَقَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ﴾)⁵

Ve ba'zı kerre haber mezkûr olur. Nitekim ﴿هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ...﴾ kavli şerîfde vâki' olmuştur. Zîrâ eşyâdan⁶ bir cem' zikrolunup bunlar akîbinde cennet ve ehl-i cennetin zikri murâd buyrulmuştur.⁷

1 Allah'a hamdden sonra bir şey varsa işte ben şöyle şöyle yaptım.

2 Buna faslü'l-hitâb da denmiştir.

3 İbnü'l-Esîr, *el-Meslü's-Sâir*, III, 139.

4 (هَذَا) lafzıyla başlayan geçişler de iktidâbın kapsamına dâhildir. Örnek: "İşte (güzel davrananların ödülü) budur. Sınırı aşanlara gelince, onları da korkunç bir âkıbet beklemektedir." (Sâd 38/55) Bu durumda ifade, (هَذَا كَمَا ذُكِرَ) veya (الْأَمْرُ هَذَا) şeklinde takdîr edilir.

5 (هَذَا) ile başlayan bu yerlerde haber bazen mezkûr olur. Örnek: "Bu bir uyarıdır. Müttakileri muhteşem bir gelecek beklemektedir." (Sâd 38/49)

6 *Mutavvel* metninde *enbiyâ* olarak geçmektedir. bkz. *el-Mutavvel*, IV, 483.

7 *Mutavvel*'in bu kısmında yer alan şu ibarenin tercümede karşılığı yoktur: (قَالَ إِنَّ الْأَمْرَ: لَفْظُ «هَذَا» فِي هَذَا الْمَقَامِ مِنَ الْفَضْلِ الَّذِي هُوَ أَحْسَنُ مِنَ الْوَضْلِ، وَهِيَ عِلَاقَةٌ وَكَيْدَةٌ بَيْنَ الْخُرُوجِ مِنْ كَلَامٍ إِلَى كَلَامٍ آخَرَ، ثُمَّ قَالَ: وَذَلِكَ مِنْ فَضْلِ الْخِطَابِ الَّذِي هُوَ أَحْسَنُ مَوْقِعًا مِنَ التَّخْلِصِ) bkz. *el-Mutavvel*, IV, 483. **Türkçesi:** "İbnü'l-Esîr şöyle demiştir: (هَذَا) lafzı bu tür yerlerde vasıldan daha güzel düşen fasl kabîlindedir. Zira bir kelâmı noktayıp diğerine geçiş yapma arasındaki sıkı bir bağı ifade etmektedir. İbnü'l-Esîr devamla şöyle demiştir: Bu ise tahallustan daha güzel bir konumu olan faslü'l-hitâbın kapsamına girmektedir." (krş: İbnü'l-Esîr, *el-Meslü's-Sâir*, III, 139-140).

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَمَنْهُ قَوْلُ الْكَاتِبِ: «هَذَا بَابٌ»)¹

Ve kâtibin bir hadîsden hadîs-i âhara intikâl kasdeylediği hinde îrâd etdiği (هَذَا بَابٌ) kavli dahi tahallusa karîb olan iktidâbdandır. Zîrâ bunda hadîs-i âhara fec’eten bed’ etmediği cihetle nev’-i irtibât vardır. Ve küttâbdan müteahhirinin kelâmında olan (أَيْضًا) dahi bu kabîldendir.

Hüsn-i İntihâ

قَالَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى: (وَتَالِئُهَا «الْإِنْتِهَاءُ» كَقَوْلِهِ:

وَأَنْتَ بِمَا أَمَلْتُ مِنْكَ جَدِيرٌ	فَإِنِّي جَدِيرٌ إِذَا بَلَغْتُكَ بِالْمَتَى
وَالْإِنِّي عَاذِرٌ وَشَكُورٌ ²	فَإِن تُولِنِي مِنْكَ الْجَمِيلَ فَأَهْلُهُ

Ve mûcib-i teennuk olan mevâzi’-i selâseden üçüncüsü intihâdır. İmdi, belîğ için kelâmını gerek şî’r ve gerek hutbe veyâhûd risâle her ne ise ahsen-i hâtîme ile hatmeylemesi vâcib olur. Zîrâ sem’a ilkâ ve nefsi-i sâmi’de resm ü ibkâ edeceği şey’in âhiri olup eğer muhtâr-ı hasen olursa sem’ telakkî vü istilzâz ederek mâ-sebakda vukû’ bulan taksîr u ihmâl için et’ime-i tefihe ve gayr-ı lezîzeden sonra tenâvül olunan taâm-ı lezîz gibi mûcib-i cebr u ikmâl olmuş olur. Ve eğer bunun hilâfı olursa emr mün’akis olarak çok kerre vukû’ bulur ki mâ-sebakda îrâd olunan mehâsini nisyân etdirir. Ve işbu hüsn-i intihâ meselâ Ebû Nüvâs’ın Hasîb bin Abdülhamîd hakkında inşâd eylediği kasîdenin hâtimesi olan (... فَإِنِّي جَدِيرٌ إِذَا بَلَغْتُكَ...) kavlinde vâki’ olmuşdur. (جَدِيرٌ), (خَلِيْقٌ), ma’nâsınadır. (فَإِن تُولِنِي), (إِن تُعْطِنِي) demekdir.

Mefhûm-i Beyt: “Ben emel ü maksûdumu sana arz u tebliğ etdiğim vaktde neyl-i maksûda cedîr u halîkım ve sen ümidvâr olduğum şey’e sezâvâr ya’nî ehl-i iktidârsın. Eğer me’mûlüm olan cemîli i’tâ edersen sen i’tâ-yı cemîle cedîrsin. Ya’nî ihsân u atâ etmek şânındandır. Ve eğer ihsân etmezsen bu men’ ve adem-i ihsândan dolayı size uzr eder ve medîhe isgâ

1 Kâtibin (bir konudan başka bir konuya geçmek isterken söylediği) “Bu bir bâbdır,” sözü de tahallusa yakın olan iktidâb nevindendir.

2 (Sözün özen gösterilmesi gereken) üçüncü yeri ise sonudur. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Ben sana varıp (derdimi anlattığımda) arzuma ulaşmaya layığım. Sen de benim ümit ettiğimi vermeye muktedîrsin. Bana lütufta bulunursan, sen zaten bunun ehlin. Yok, bulunmazsan ben (bir engel var ki ihsanda bulunmamaı tercih ediyor diyerek) mazur görür ve yine teşekkür ederim.” (Tavil) Beyitler için bkz. Ebû Nüvâs, *Divân*, s. 483.

vü rağbet etdiğinden veyâhûd atâyâ-yı sâbıkandan için teşekkür eylerim,” demektir.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَأَحْسَنُهُ مَا آذَنَ بِانْتِهَاءِ الْكَلَامِ كَقَوْلِهِ:

بَقِيَتْ بَقَاءَ الدَّهْرِ يَا كَهْفَ أَهْلِهِ وَهَذَا دُعَاءٌ لِلْبَرِيَّةِ شَامِلٌ)¹

Ve ahsen-i intihâ, intihâ-i kelâmı izân edip hattâ ki verâsına nefis için teşevvuk bâkî kalmayıdır. Nitekim Mağribî'nin (... بَقِيَتْ بَقَاءَ الدَّهْرِ) kavlinde vâki' olmuşdur. Ya'nî “Ey merci' u melâz-i ehl-i zamân olan kerîm-i zî ihsân! Bekâ-i zamân ile bâkî ol ve benim bu duâm beriyyeye ya'nî cümle nâsa şâmil bir duâdır. Zîrâ senin [242] bekâ vü hayâtın halkın emn ü râhatda olmasına ve salâh-ı hâline sebebdir,” demek olur. Mütেকaddimînin bu nev'e itinâları kâsır olup ve müteahhirûn riâyetinde ictihâd ederek bu nev'e *hüsn-i makta'* ve *berâat-i makta'* tesmiye ederler.

قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: (وَجَمِيعُ فَوَاتِحِ السُّورِ وَخَوَاتِمِهَا وَارِدَةٌ عَلَى أَحْسَنِ الْوُجُوهِ وَأَكْمَلِهَا)²

Ve süver-i Kur'âniyyenin cemî'-i fevâtih ve havâtım-i şerîfesi belâgatden ahsen ü ekmel-i vücûh üzere vâridedir. Zîrâ fevâtih-i süverin cümel ü müfredâtına nazar edilse, tefennün ü belâgat ve envâ'-ı işâretten künh ü vâsfinı ta'bîr u beyâna ibârâtı kâsıra bulursun. Ve havâtım-i şerîfesine dikkat kılınsa, gâyet-i hüsn ve nihâyet-i kemâlde olup ed'ıye vü vesâyâ vü mevâ'iz u tahmîd ü va'd ü va'id ve sâir havâtım beyninde dâire olarak işbâ'-ı mesâmi'le nüfûs için mâba'dinde şey'-i âhara tetallu' u intizâr ve şevk u rağbet bâkî kalmayacak sûretde mülâkî olursun. Bu vechile ibtidâ ve intihâ-yı süver-i Kur'âniyye gâyet-i hüsn ü kemâlde nasıl olmaz ki Cenâb-ı Mübdi'-i Âlim ve uzûbet-dihende-i nutk-ı Benî Âdem azze ve celle hazretlerinin kelâm-ı kadîmi, belâgatden taraf-ı a'lâda ve fesâhatden gâyet-i kusvâda olup mu'ciz-i mesâkı'-ı bülegâ ve muhris-i şakâşık-ı fusahâ ve ³﴿إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾dır. Ve ne zamân ki ba'zı ezhâna nisbetle bunda

1 En güzel intihâ, kelâmın sona erdiğini gösterenidir. (Şâirin) şu sözünde olduğu gibi: “Zaman var oldukça sen de var olasan ey ehl-i zamanın sığınağı! (Bilesin ki) bu, bütün insanları içine alan bir duadır. (Zira senin varlığınla onların hepsi rahata ermiş olacaktır.” (Tâvil) Beyit için bkz. Ebû İshâk el-Gazzî, *Divân*, s. 345.

2 Kur'ândaki bütün süre başları ve sonları belâgatın en güzel ve en kâmil formlarını ihtiva edecek şekilde gelmişlerdir.

3 “Bu, kendisine gönderilen vahiyden başka bir şey değildir.” (en-Necm 53/4)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾¹ nev'-i hafâ olup zîrâ meselâ² ve ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ﴾³ kavli-i şerîfleri gibi ba'zı süver-i şerife zikr-i ehvâl ü efzâ' ve ahvâl-i küffâr emsâliyle müfetteha olup ve kezâlik ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ﴾⁴ emsâli havâtim-i ba'zı süverde dahi ehvâl ü efzâ' ve sâire îrâd buyrulmuş olmasıyla bunlar ancak ilm-i meânî ve beyânda zikrolunan ahkâmı tedebbür ü tezekkür indinde zâhir olabileceğine ve her bir makâm için bir makâl olup bir makâlin makâmında diğerini îrâd hilye-i hüsn ü sedâddan âtul idüğine işaretle Musannif *aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân ve eskenehullâhu teâlâ fi sarhi'l-cinân*⁵ buyurur ki:

(يَظْهَرُ ذَلِكَ بِالتَّأَمُّلِ مَعَ التَّدَكُّرِ لِمَا تَقَدَّمَ)⁶

Ya'nî fevâtih ve havâtim-i süver-i şerîfenin ahsen ü ekmel-i vücûh-i belâgat üzere vâride olduğu, teemmül ü tedebbür ve fûnûn-i selâsede zikri sebkât eden usûl ü zavâbıtı zabt u tezekkür ile zâhir olur. Ve bu usûlün tefâsiline evrâk u defâtir gayr-ı vâfi ve belki künhüne îsâl serrişte-i idrâk-i ilm-i mahlûka nisbetle taht-ı imkânda mütevârî olmayıp ancak ihâta-i künh ü tefâsiline Hazret-i Allâmu'l-guyûbun ilm-i ezelişi kâfidir.

(قَالَ الشَّارِحُ الْعَلَّامَةُ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى رَحْمَةً دَائِمَةً: وَهَذَا مَا أوردْنَا جَمَعَهُ مِنَ الْفَوَائِدِ وَنَظَّمَهُ مِنَ الْفَرَائِدِ مَعَ تَوْزُوعِ الْبَالِ وَتَشَشُّتِ الْأَحْوَالِ وَتَفَاقُمِ الْأَحْزَانِ وَتَكَاثُرِ الْأَفْرَاحِ وَالْفَسَنِ وَتَوَاتُرِ حَوَادِثِ أَوْرَثَتِ الطَّبَعِ مَلَأًا وَالْحَاظِرِ كَلَالًا، لَكِنَّ اللَّهَ جَلَّتْ حِكْمَتُهُ، وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ)⁷

1 “İnsanlar! Rabbinize karşı sorumluluk bilinci taşıyın! Zira kıyametin sarsıntısı gerçekten çok korkunçtur.” (el-Hacc 22/1)

2 “Ebû Leheb'in elleri kırılın!” (Tebbet 111/1)

3 “Gazaba uğramışların, sapmışların yoluna değil.” (el-Fâtiha 1/7)

4 “Sana kin besleyenler var ya; asıl onlardır, silinip gidecek olanlar.” (el-Kevser 108/3)

5 “Allah rahmet eylesin, onu bağışlasın ve kendisini cennet köşklarinde iskân buyursun!”

6 Bu (yani sûre başlarındaki ve sonlarındaki üstün belâgat) de daha önce (belâgatın üç dalında) zikredilen kâideler çerçevesinde konuya iyice kafa yorularak ortaya konabilir.

7 “Allah sonsuz rahmet eylesin, Şârih-i Allâme (Teftâzânî) son olarak şöyle demiştir: Bunlar, zihin dağınlığı, vaziyetin perişanlığı, üst üste gelen hüznler, artan korkular, fitneler, insan tabiatına bıkınlık, ruhuna yorgunluk veren ve birbirini izleyen hâdiseler (gibi pek çok olumsuzluğun gölgesi altında,) bir araya getirebildiğimiz faydalı bilgiler ve dizmek istediğimiz incilerdir. Fakat Allah'ın hikmeti yücedir ve en iyisini O bilir.” *Mutavvel* in bu kısmında yer alan şu paragrafın tercümede karşılığı yoktur: (قَدْ وَفَّقْنَا لِلْإِيمَانِ، وَرَزَقْنَا الْفُؤُزَ بِهَذَا الْمَرَامِ، وَتَهَيَّأَ الْفَرَاغُ مِنْ نَقْلِهِ إِلَى الْبَيَاضِ فِي يَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ الْحَادِي عَشَرَ مِنْ صَفَرِ سَنَةِ ثَمَانٍ وَأَرْبَعِينَ وَسَبْعِينَ بِمَخْرُوسَةِ هَوَاةٍ -صَانَهَا اللَّهُ تَعَالَى عَنِ الْأَقَاتِ- وَكَانَ الْإِنْتِخَابُ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ الثَّانِي مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ، الْوَاقِعِ فِي سَنَةِ اثْنَتَيْنِ وَأَرْبَعِينَ وَسَبْعِينَ بِخُرْجَانِيَّةِ خَوَارِزْمٍ -خَمَاهَا اللَّهُ تَعَالَى عَنِ الْبَلِيَّاتِ-، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى التَّوْفِيقِ، وَبِئْنَةِ الْهَدَايَةِ إِلَى سَوَاءِ الطَّرِيقِ، وَالصَّلَاةُ بَكز. el-Mutavvel, IV, 488. **Türkçesi:** “Kitabı tamamlamaya bizi muvaffak kıldı ve arzumuza ulaşmayı bize nasip etti. Kitabımızı temiz çekme işi, 11 Safer 748 Çarşamba günü Herât şehrinde, Allah onu âfetlerden korusun, tamam-

(وَيَقُولُ الْمَتَزَجِمُ الْحَقِيرُ مُقْتَنِيًا بِإِثْرِهِ وَمُفْتَحِرًا بِخِدْمَةِ تَرْجَمَةِ أَثْرِهِ مَعَ الْإِعْتِرَافِ بِالْعَجْزِ
وَالْتَقْصِيرِ، نَسَأَلُ اللَّهَ تَعَالَى بِتَيْسِيرِ كُلِّ عَسِيرٍ كَمَا يَسَّرَ لِي بِحُسْنِ أَنْهَاءِ هَذَا الْأَثْرِ النَّافِعِ بِالنَّفْعِ
الْعَزِيزِ الَّذِي تَرَشَّحَ مِنْ يَنْبُوعِ الْبَلَاغَةِ فَفَاضَ عَدْبًا فَرَاتًا فِي مَنْهَلِهِ وَمُنْبَعِهِ، وَتَوَضَّحَ بِرَاعَةِ
مَطْلَعِهِ بِبِدَاعَةِ مَقْطَعِهِ، فَضَارَ مَأْنُوسَ الْمُقَدَّمِ وَالتَّالِيِ، مَحْرُوسَ الْجَمَلِ عَنِ قَدْحِ الْقَالِيِ:

وَلَوْ أَنَّ لِي فِي كُلِّ مَنبِتِ شَعْرَةٍ لَسَانًا يَبِثُّ الشُّكْرَ كُنْتُ مُقَصِّرًا

قَلَائِدَ عِبَارَاتِهِ مُرْشَحَةً بِالذَّرْرِ الْمُنْضَدَةِ، وَخَرَائِدَ فِقْرَاتِهِ عَنِ النَّقَائِصِ مُجْرَدَةً:

فَكَمْ فِيهِ دُرٌّ نَفِيسٌ مُنْظَمٌ يُحَجِّلُ عَقْدَ الْعَايَاتِ نِظَامُهُ

تَرَائِكِيهِ مُوَضَّحَةً عَنِ التَّعْقِيدِ وَالتَّنَافُرِ، أَسَالِيْبُهُ مُضْرَحَةً عَنِ تَفْكِيكِ الضَّمَائِرِ، أَعْمَلْتُ
التَّفَكُّرَ بِالِاسْتِفْضَاءِ فِي مَطَارِحِ الْإِمْعَانِ، وَأَنْعَمْتُ التَّدَبُّرَ فِي مَسَارِحِ الْإِنْتِقَادِ وَالِإِفْتِنَانِ:

وَكَمَ مُشْكِلَاتِ حَكِيمِ الشُّهَا حَفَاءَ فَصْرَنْ بِكَشْفِي شُمُوسًا

لِيَكُونَ سَهْلَ الْمَأْخِذِ، عَدَبَ الْبَيَانِ حَسَبَ مَا يُسَاعِدُهُ الْإِمْكَانُ:

وَلَكِنْ تَأْخُذُ الْأَدَانَ مِنْهُ عَلَى قَدْرِ الْفَرَائِحِ وَالْفُهُومِ

فَتَلَأَلًا فِي أَفْقِ الْبَلَاغَةِ كَالْبَدْرِ، وَمَنْ ارْتَابَ فَعَلَيْهِ رَدُّ الْعَجْزِ عَلَى الصَّدْرِ:

سُطُورٌ سَوَادٌ فِي بَيَاضِ كَأَنَّهَا خُطُوطٌ غَوَالٍ فِي خُدُودِ غَوَانِي

فَالْمَسْؤُولُ مِنَ اللَّهِ الْهَادِي أَنْ يَجْعَلَهُ ذُخْرًا لِمَعَادِي، وَفَخْرًا عِنْدَ أَوْلِي الْفَضْلِ وَالْأَيَادِي،
وَوَسِيلَةً بِصَالِحِ الدُّعَاءِ وَحُسْنِ النِّسَاءِ فِي الْمَحَافِلِ وَالتَّوَادِي، وَالْمَأْمُولُ مِنْ أَصْحَابِ الرَّدِّ
وَالْقَبُولِ أَنْ يَشْتَرُوا بِذَيْلِ الصَّفْحِ وَالْعَمُوقِ عِنْدَ الْغُثُورِ (عَلَى) مَوَاضِعِ الشُّهُوِّ وَالْفُهْمِ مَعَ إِضْلَاحِ
مَا فِيهِ مِنَ الْأَوْدِ وَالْحَلَلِ، وَلَايِي نَفْسِ بَرَاءَةٍ عَنِ الرَّيْبِ وَالدَّلِيلِ؟ فَإِنِّي مُعْتَرِفٌ بِقُصُورِ الْبِنَاعِ
(243) وَقَلَّةِ الْبِضَاعَةِ وَمُعْتَرِفٌ مِنْ عِبَابِ الْفَضَائِلِ وَالِاسْتِطَاعَةِ:

وَمَنْ ذَا الَّذِي تُرْضَى سَجَايَاهُ كُلُّهَا كَفَى الْمَرْءَ نُبَالًا أَنْ تُعَدَّ مَعَايِيَهُ

وَلَا سِيَمًا أَنْ أَضْلَهُ بَحْرٌ رَائِقٌ مَنْ يَحُوضُ مِنْ مِثْلِي فِي قَعْرِ دِفَائِقِيهِ، وَبَدْرٌ بَارِقٌ مَنْ يُمَعِنُ
بِأَشْرَافِ الْأَحْدَاقِ أَنْوَارَ حَفَائِقِيهِ، مَعَ كَوْنِي مَلْهُوفًا بِهَجْرِ الْوَطَنِ وَاللِّدَّةِ، مَسْغُوفًا بِالتَّقَلُّبِ مِنْ
بَلَدَةٍ إِلَى بَلَدَةٍ:

يَوْمًا بِجُرُوزِي وَيَوْمًا بِالْعُدَيْبِ وَيَوْمًا بِالْحَلَيْصَاءِ

وَالْمُسْتَدْعَى مِنَ اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يَوْفِّقَنِي لِمِثْلِ هَذَا مِنَ الْأَثَارِ الْمُعْتَبَرَةِ وَالْمَأْتِرِ، وَيَا حَبْدًا ثِمَارُ
الْقَلَمِ مِنْ رِيَاضِ الْمَفَاحِرِ بِأَنْ يَسْمَحَ فُسْحَةً مِنَ الْأَجَلِ مَحْرُوسًا عَنِ طَوَارِقِ الْعِلَلِ وَالْمَلَلِ،

landi. Telifi ise 742 yılının Ramazan ayının ikinci Pazartesi gününde Harezm'in Cürcân şehrinde, Allah onu belâlardan korusun, başlamışım. Muvaffak kıldığı için Allah'a hamd olsun! Doğru yola ulaşmak O'ndanır. İnsanların en hayırlısı Hz. Muhammed'e, âline ve temiz ruhların şahibi olan ashabına salât olsun! (Her şeyin) doğrusunu en iyi Allah bilir. Dönülecek ve varılacak yer nihâyet O'nun huzurudur."

وَلَمَّا اسْتَرَاحَ الْقَلَمُ مِنْ نَصَبِ مَسْعَاهُ فَقُلْتُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ، وَالصَّلَاةُ عَلَى مَنْ بِهِ خْتِمَتْ رِسَالَةُ الرَّسَالَةِ وَأَضْمَحَلَّتْ بِأَنْوَارِ شُرْعِهِ الْقَوِيمِ عِيَاهِبِ الْجَهْلِ وَالصَّلَاةِ، وَعَلَى آلِهِ الْأَنْجَابِ وَصَحَابَتِهِ الَّذِينَ هُمْ تَرَاجِمُ الشَّنِّ الرَّشَادِ وَالصَّوَابِ، مُتَمِّمًا بِالِدَعَاءِ الْمَفْرُوضِ لِلْخِلَافَةِ الْعُظْمَى الْأُسْنَى مُتَمَثِّلًا بِهَذَا النَّظْمِ الْبَدِيعِ أَلْفَ أَلْفِ آمِنًا:

فَلَا زِلْتُ سُلْطَانًا عَلَى الْأَرْضِ كُلِّهَا وَمِنْكَ الْوَرَى فِي خِصْبِ عَيْشٍ وَمَأْمِنٍ¹

Bi-ihsânihi ve tevfiikihi teâlâ kemmiyyet-i hâme-i sebk-i hırâm kazâ-yı fenn-i belâgatde itlâk-ı zimâm-ı ihtimâm ile işbu eser-i mu'teber-i bî-ha-

1 Nâçiz mütercim de Şârih'in izinden giderek ve acziyetini, kusûrunu itiraf etmesine rağmen onun eserini tercüme etme şerefine nâil olmanın gururuyla şöyle der: Bize bu nâfi eseri güzel bir şekilde bitirmeyi kolaylaştırdığı gibi, her türlü zorluğu da kolaylaştırmasını Yüce Allah'tan niyaz ederiz. Bu eser ki belâgat pınarından süzülen tatlı bir su gibi kaynağında feyzan eden, sonunun özgünlüğüyle başının eşsizliği âşikâr olan, (içerdiği önermelerin) mukaddemi ile tâlisi birbirine uyumlu, cümleleri hasetçilerin ayıplamalarından korunmuş fevkalâde faydalı bir eserdir. "Vücumunda tüy biten her noktada şükreden bir dilim olsaydı, yine de şükürümü ifadeden âciz kalmış olurudum." (Tavil)

İbarelerinin gerdanlığı dizili incilerle süslenmiş, fıkralarının henüz delinmemiş taze incileri kusurlardan âzâde kılınmıştır. "Onun dizili, öyle muhteşem incileri vardır ki dizimi, güzel kadınların gerdanlığını utandırır." (Tavil)

Terkipleri açık olup ta'kid ve tenâfûr noksanlarından uzak, zamir uyumsuzluklarından beridir. Kolayca istifade edilsin ve imkân nispetinde beyânı tatlı olsun diye güzelce tetkik ederek akıl yürüttüm, meseleleri ilim ve tenkit nazarıyla dikkatli bir şekilde ele aldım. "Sühâ yıldızı gibi gizli ve kapalı nice meseleler vardır ki keşif sayesinde hepsi birer güneşe dönüşüvermiştir." (Mütekarib) "Fakat kulaklar ondan, kabiliyetleri ve anlayışları oranında istifade eder." (Vâfir)

İşte bu gayret neticesinde kitap belâgat ufuklarında dolunay gibi parladı. Şüphesi olan varsa, (kusuru kendinde arayıp) gerekli altyapıyla onu tekrar tekrar okumalı. "Beyaz sayfalarındaki siyah satırlar, güzel kadınların yanaklarındaki paha biçilemez hatları andırıyor." (Tavil)

Hidâyetin kaynağı olan Yüce Allah'tan niyazım, bu eseri benim için bir âhiret azığı, ehil kimseler nazarında bir gurur kaynağı ve ilim mahfillerinde hayır duayla anılmama bir vesile eylesidir. Bu ilim dalında mâhir kimselerden ricâm ise olası sürçmelerimize ve hatalarımıza, gerekli düzeltmeleri de esirgememek suretiyle, hoşgörülle yaklaşmalarıdır. Hangi can hatadan ve noksandan ârîdir ki? Ben şahsen bu alandaki kusurlarımı, eksiklerimi peşinen kabulleniyor, fazilet ve kudret deryasından ancak bir kaşık alabilmiş biri olduğumu itiraf ediyorum. "Huylarının tamamından hoşnut olunan kim var ki! Kişiyi asalet olarak kusurlarının sayılması yeter!" (Tavil)

Hele hele de terakki edilen eser, benim gibi birinin, derinliklerine dalmaya cür'et ettiği devâsâ bir derya, hakikat nurlarına dikkat kesilmeye çalıştığı parlak bir dolunay olunca, (ister istemez bazı aksaklıklar kaçınılmaz olacaktır.) Üstelik ben, vatan ve ehlibâ hasreti çeken, (resmî görevler nedeniyle) o beldeden bu beldeye taşınıp durmaya pek hevesli, (meşgul) biriyim. "Bir gün Cüzvâda bir gün Uzeybde; bir gün Akik'de, bir gün Huleysâdadır." (Basit)

Yüce Allah'tan dileğim, beni daha nice böyle kıymetli eserler üretmeye muvaffak kılasıdır. Ömür sermayesi sürüp hastalıklardan ve bikknlıktan âzâde olunduğu sürece iftihâr bahçelerinden devşirilen kalem meyveleri ne kadar da hoştur! Nihâyet kalem, çalışmasının zahmetlerinden istirahatâ geçince (bir hâtîme olarak) derim ki: Bizi hidâyete ulaştıran Allah'a hamd olsun! Şâyet o bize hidâyet vermeseydi, biz kendi çabalarımızla kesinlikle yolumuzu bulamazdık. Salât ü selâm da kendisiyle birlikte risâlet kapısı kapanan, getirdiği şeriatin nurlarıyla cehâlet ve dalâletin karanlıklarını aydınlanan zâta, onun necib âline ve doğruluk dilinin tercümanları olan ashâbının üzerine olsun! Son olarak da yüce hilâfet makâmına binlerce kez âmin diyerek katıldığım şu eşsiz şîrle duayı bir borç bilirim. "Sen hâlâ yeryüzünün sultânısın ve halkın refâh ve güven içerisinde yaşaması senin sayindedir." (Tavil)

lel ya'nî *Telbîs* u *Mutavvel* tercemesi *Nef'-i Mu'avel* tekellüfât-ı münşiyâne-i iğlâk u ta'kîdden âzâde ve itnâb-ı mümill ve îcâz-ı muhillden sâde bir tarz-ı nagz-ı dil-pezîr ve ahsen-i sebk-i tahrîr üzere ihtisâs-yâfte-i berâa-i insicâm ve tuhfe-i dest-i i'tibâr-ı havâss u avâm olarak fe-hamden sümme hamden bin iki yüz yetmiş sekiz sene-i hicriyyesinde Rodos cezâiresinde resîde-i ser-menzil-i hüsn-i ihtitâm olmuş idi. Ba'dehû tesâdüf-i me'mûriyyet-i Şâm ve Irâk ile sekiz sene müddet terâdüf-i mevânî'-i mütezâhime-i eşgâl ü ehvâl, muhtâc-ı islâh u tehzîb olan sahâyif-i meşhûnetül'-letâif-i mezkûrenin âgûş-i cüzdân-ı imhâlden ibrâz u ihrâcına müsâide olamadı. Bağdâd'dan ba'de'l-kufûl imrâr-ı eyyâm-ı ma'dûde-i uzlet ü humûl ile seksân altı senesi hılâlinde sâye-i mevâhib-i vâye-i Hazret-i Pâdişâhî'de sadr-ı esbak-ı firdevs-âşiyân Âlî Paşa merhûmun damîme-i mekârim u ihsânâtı ve hâlen bi'l-fi'l ve'l-istihâl ârâyış-bahş-ı mesned-i celîl-i sadâret-i uz mâ olan fehâmetlü devletlü Rüşdî Paşa hazretlerinin sunûf-i maârif-mendân ve belki bi'l-umûm dâiyân u bendegân-ı ehliyet-nişân haklarında bî-dirîğ u râygân ve sâ'id-i mesâ'id-i eyâdî-i aczgân olan sahâbet ü himemâtı Saraybosna mutasarrıflığına sâik olmasıyla terceme-i mezkûrenin bi-avnihî teâlâ mahv u isbât ü tenkîh u ilâvâtı bi'l-ikmâl vilâyet-i mezkûre matbaasında tasmîm-i tab' u temsîlini müteâkıb egerçi Hersek mutasarrıflığına tahvîl-i me'mûriyyet vukûu mûcib-i tereddüd-i tabîi olmuş ise de civâriyyet münâsebeti icrâata pek de hâciz ve böyle bir niyyet-i hayriyyeden udûl ü istinkâf câiz görülmeyerek îcâbına teşebbüs olunup şu kadar ki matbaanın noksânî-i edevâtı ve muhâberâtın bî't-tab' taahhurâtı esbâbiyla livâ-i mezkûrde bulunduğum iki buçuk sene müddetde ancak müyesser olan cild-i evvelinin hitâm-ı temsiline fâsıla-i infisâl-i haylûlet ederek sahâyif-i matbûanın Dersââdet'e celbiyle bir nüshası sadr-ı esbak übbehetlü, devletlü Mehmed Rüşdî Paşa hazretlerinin vesâat-i lütf u inâyet-i esnâ-yı maârif-perverîleriyle atıyye-i ulyâ-yı Hazret-i Pâdişâhî'ye arz u takdîm kılınarak cümle-i mevâhib-i celileden olmak üzere tebdîlen ikinci rütbeden bir kıt'a mecîdî nişân-ı hümayûnu ihsânıyla sadr-ı fahr u mübâhâtim tezyîn ve işbu nişâne-i kabûl ü i'tibâr ile kadr-i peşîz eser-i mu'teberim cevherdâr-ı tenvîh ü tahsîn buyruldu.

شاهی که در زمان ندارد نظیر خویش شکرانه واجیست در روزگار ماست¹

Egerçi tengî-i dest şu vakt-i ma'zûliyyetde rû-yi şâhid-i itmâma perdekeş-i ferâğ olmak dâiyelerinde bulunmuş ise de bunca seneler birçok emekler sarf u ifnâsıyla mücerred umûmun sûd ü nef'i maksad-ı hayr-ı mersadı zemîninde yetiştirilmiş olan böyle bir mecelle-i mergûbenin bu vechile şîrâze-pezîr-i ikmâl olamayarak noksân u ebter bırakılması cevâz-dâde-i akl-ı selîm olmamasıyla ilm-i beyân ve bedîi şâmil olan cild-i sâninin dahi Matbaa-i Âmire'de tab'ıyla intişâr u ta'mîm-i menâfîi bi't-tasmîm birkaç sahîfesi karîr-efzâ-yı ayn-ı ibtihâc olduğu sırada Girit vilâyet-i celîlesi [244] mülhakâtından Resmo Sancağı mutasarrıflığına me'mûren Dersââdet'ten vukû'-i bu'd ü tenâi ile berâber tasmîmât-ı mezkûreye hâle verilmeyerek ba'zı ehîbbâ-yı maârif-simâtın telâhuk-ı himemât-ı âliyesiyle livâ-i mezkûrde bulunduğum işbu bin iki yüz doksan sene-i hicriyyesinde bi-teshîlihî teâlâ ikmâl-i tab'ı müyesser olmuşdur.

فاتحه فکرت و ختم سخن نام خدايست برو ختم کن²
در نظر هر که رسد این کتاب خاتمتش خیر بود بالصواب³

Matbaa-i Âmire'de tab' olunmuşdur. Fî 29 Şa'bân 1290 sene.

1 Bir padişâh ki zaman içerisinde kendisinin bir benzeri yoktur; bizim çağımızda da ona şükranımızı iletmek boynumuzun borcudur.

2 Nizâmî-i Gencevî'ye ait bir beyittir. bkz. *Mahzenü'l-Esnâr*, s. 35.

3 Fikrin başı ve sözün sonu Hüdâ'nın adıdır; (o hâlde, sözü) onunla bitir. Her kimin nazarı bu kitaba ulaşırsa âkıbeti doğrulukla hayrolsun!

KAYNAKÇA

- A'şâ el-Kebîr (Meymûn b. Kays), *Dîvân*, (şrh: Muhammed Hüseyin), el-Matbaatü'n-Nemûzeciyye, y.y., tsz.
- Abbâs b. el-Ahnef, *Dîvân*, (thk. ve şrh: Âtike el-Hazrecî), Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire 1373/1954.
- Abbâsî, Abdürrahîm b. Ahmed, *Me'âhidü't-Tensîs 'alâ Şevâhidi't-Telhîs*, (thk. Abdülmecîd Âl Abdullâh), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1432/2011.
- Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, Dâru Sadüddîn, Dimaşk 2000.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *el-Eserü'l-Mu'teber fî Tercemeti Nuhbetü'l-Fiker*, Vilayet Matbaası, Ma'mûretü'l-Azîz 1301.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *en-Nef'u'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Muttavvel*, I-II, Saraybosna 1289- İstanbul 1290.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *Kâmilü'l-Âsâr Hikâye-i Cihândâr*, Girit Matbaası, Hanya 1291.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *Mahzen-i Esrâr-ı Şuarâ*, y.y. 1273.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *Müntehabât-ı Nâfia-i Risâle-i Kuşeyriyye*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1307.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *Rehber-i Seyr u Sülûk*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr: 52.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *Terceme-i Âdâb-ı Gelenbevî*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1302.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî*, (nşr. İbrahim Çapak-Mesud Ögmen-Abdullah Demir), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Abdünnâfi' İffet Efendi, *Terceme-i Nâfia-i Devr-i A'lâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd Efendi Blm., nr: 3950.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs 'ammeş-tehere mine'l-Ehâdisi 'alâ Elsineti'n-Nâs*, (thk. Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed), Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, yy, tsz.
- Adiyy b. Zeyd el-İbâdî, *Dîvân*, (thk. Muhammed Cebbâr el-Muaybid), Vezâretü's-Sekâfe, Bağdad 1965.
- Ahtal, Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. es-Salt, *Dîvân*, (thk. Mehdî Muhammed Nâsiruddîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.

- Akün, Ömer Faruk, “Alâeddin Ali Çelebi”, *DİA*, II, 315-318.
- Akün, Ömer Faruk, “İbnülemin Mahmud Kemal”, *DİA*, XXI, 252.
- Ali Nihad, *Edebî Sanatlara Dair*, Tecelli Matbaası, İstanbul 1932.
- Alkame b. Abede, *Dîvân bi-Şerhi'l-A'lem eş-Şentemerî*, (thk. Lütfi es-Sakâl-Düriyye el-Hatîb), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Halep 1389/1969.
- Arslan, Mehmet, “Mensur Sûrnâmelerin Son Örneği: Nâfi' Sûrnâmesi (Peyâm-ı Sûr), Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sivas 1993, sy. 15-16, s. 117-146).
- Arslan, Mehmet, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, Sarayburnu Kitaplığı İstanbul 2011.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Bâhilî, *el-Asma'ıyyât*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Hârûn), y.y., Beyrut tsz.
- Aynur, Hatice, “Surnâme”, *DİA*, XXXVI, 565-567.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-Arab*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1418/1997.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musan-nifîn*, (tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal-Avni Aktuç), Maarif Basım Evi, İstanbul 1951-1955.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Sîd, *Şerhu Sıktı'z-Zend*, (*Şurûhu Sıktı'z-zend* içinde), (İşrâf: Dr. Tâhâ Hüseyin), 3. Basım, Merkezü Tahkîki't-Türâs, Mısır 1364/1945.
- Bedüzzamân el-Hemedânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. el-Hüseyin b. Yahyâ, *Dîvân*, (thk. Yüsri Abdülganî Abdullâh), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- Bekkâr, Yüsuf Hüseyin, *Şi'ru Ziyâd el-A'cem*, Dâru'l-Mesîre, y.y. 1403/1983.
- Belîğ, Mehmed Emîn, *Dîvân-ı Belîğ*, y.y. İstanbul 1258.
- Beşîr Yemût, *Şâ'irâtü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, el-Mektebetü'l-Ehliyye, Beyrut 1353/1934.
- Beşşâr b. Bürd, Ebû Muâz el-Ukaylî, *Dîvân*, (thk. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr), Vezâretü's-Sekâfe, Cezâir 2007.
- Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tefsîru'l-Beydâvî el-Müsemma: Envârü't-Tenzil ve Esnârü't-Tevîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1436/2015.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *el-Babru'z-Zebhâr el-Ma'rûf bi-Müsnedi'l-Bezzâr*, (thk. Dr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh), Müessesetu Ulûmi'l-Kurân-Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikem, Beyrut-Medine 1409/1988.

Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

BOA, A.MKT, Dosya No: 158, Gömlek No: 37.

BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 447, Gömlek No: 1,

BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 475, Gömlek No: 34,

BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 756, Gömlek No: 99,

BOA, A.MKT.UM, Dosya No: 280, Gömlek No: 12,

BOA, A.MKT.UM, Dosya No: 82, Gömlek No: 51,

BOA, A.TŞF, Dosya No: 3, Gömlek No: 71,

BOA, A.TŞF, Dosya No: 5, Gömlek No: 90,

BOA, DH.SAİD.d Dosya No: 25, Gömlek No: 433,

BOA, İ.DH, Dosya No: 1295-1, Gömlek No: 101859,

BOA, İ.DH, Dosya No: 708, Gömlek No: 49546,

BOA, İ.DH, Dosya No: 836, Gömlek No: 67248,

BOA, İ.DH, Dosya No: 871, Gömlek No: 69626,

BOA, İ.DH. Dosya No: 1177, Gömlek No: 92009,

BOA, İ.MMS, Dosya No: 64, Gömlek No: 3040,

BOA, İ.MVL, Dosya No: 131, Gömlek No: 3494,

BOA, İ.MVL, Dosya No: 183, Gömlek No: 5496,

BOA, MVL, Dosya No: 29, Gömlek No: 16,

BOA, ŞD. Dosya No: 2581, Gömlek No: 31.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1375.

Buhtürî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî, *Dîvân*, (thk. Hasan Kâmil es-Sîrafî), Dâru'l-Meârif, Kâhire 1963.

Bülbül, Tuncay, "Ramazan-zâde Abdünnâfi İffet Efendi ve Kitab-ı Nâfi'u'l-Âsâr Nevbâve-i Simâru'l-Esmâr Adlı Eseri", *Turkish Studies*, Volume: 7/1, 2012, s. 447-609.

- Büstî, Ebü'l-Feth Ali b. Muhammed (Ahmed) b. Hüseyin (Hasen) b. Yü-
suf b. Muhammed b. Abdilazîz, *Dîvân*, (thk. Şâkir el-Âşûr), el-Mevrid,
2005-2007.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (thk. Abdüsselâm
Muhammed Hârun), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1418/1998.
- Câmî, Nûruddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Mesnevi-yi Heft Evreng*, (thk.
Komisyon), Merkez-i Mütâlaât-ı İrânî, Tahran 1378.
- Câmî, Nûruddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu Molla Câmî el-Fevâi-
düz-Ziyâiyye 'alâ Metni'l-Kâfiye fi'n-Nahv*, (thk. Ahmed İnâye-Ali Mu-
hammed Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1430/2009.
- Cebûrî, Abdullâh, *Eş'âru Ebi's-Şîs el-Huzâ'i ve Ahbâruhû*, Vezâretüt-Terbi-
ye, Bağdâd 1386/1967.
- Carîr, İbn Atiyye el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî, *Dîvân bi-Şerhi Muham-
med b. Habîb*, (thk: Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ), Dâru'l-Meârif,
Kâhire tsz.
- Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Ede-
bi'l-Kâtib*, (thk. Tayyibe Hamd Bûdî), Câmîatü'l-Küveyt, Küveyt
1415/1995.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*,
(thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut
1399/1979.
- Cürcânî, Ebûbekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Delâi-
lül-İ'câz*, (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire
1424/2004.
- Cürcânî, Ebûbekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Esrâru'l-Belâ-
ga fi İlmi'l-Beyân*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,
Beyrut 1422/2001.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, *el-Hâşiye
'alê'l-Mutavvel*, (thk. Reşîd A'razî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâh fi
Şerhi'l-Miftâh*, (thk. Yüksel Çelik), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi
SBE, İstanbul 2009.

- Cürçânî, Seyyid Şerîf, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, *Şerhu'l-Mevâkif ve ma'âhû Hâşiyetâ es-Siyâlkûtî ve'l-Çelebî*, (thk. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- Dâmin, Hâtim Sâlih, *Şi'ru Bekr b. en-Nattâb*, Matbaatü'l-Meârif, Bağdad 1395/1975.
- Dîkü'l-Cinn, Ebû Muhammed Abdüsselâm b. Rağbân b. Abdisselâm b. Habîb el-Hımsî el-Kelbî, *Dîvân*, (thk. Ahmed Matlûb-Abdullah el-Cebûrî), Dâru's-Sekâfe, Beyrut tsz.
- Dönmez, Mustafa İsmail, *Hasan Çelebi ve Belâgatçılara Yönelik Tenkitleri (Mutavvel Hâşiyesi Çerçevesinde)*, İdeal Kültür & Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Durmuş, İsmail, "Abdünnâfi İffet Efendi", *DİA*, I, 288.
- Durmuş, İsmail, "Hüsn-i Ta'lîl", *DİA*, XIX, 32-33.
- Durmuş, İsmail, *Arap Edebiyatında Seçilmiş Şahsiyetler*, Samet Matbaası, İstanbul 2001.
- Ebîverdi, Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Kuraşî, *Dîvân*, el-Matbaatü'l-Osmâniyye, Lübnân 1317.
- Ebü Ali, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-İzâhu'l-'Azudî*, (thk. Hasen Şâzelî Ferhûd), y.y. 1389/1969.
- Ebü Dülâme, Zend b. Cevn, *Dîvân*, (thk ve şrh: İmîl Bedî' Ya'kûb), Dâru'l-Cil, Beyrut 1414/1994.
- Ebü Firâs, el-Hâris b. Saîd b. Hamdân el-Hamdânî et-Tağlibî, *Dîvân*, (thk. Sami ed-Dehhân), el-Matbaatü'l-Kâtûlîkiyye, Beyrut 1363/1944.
- Ebü Kays Sayfî b. el-Eslet el-Evsî, *Dîvân*, (thk. Hasen Muhammed Bâcûde), Mektebetü Dâri't-Türâs, Kâhire 1973.
- Ebü Nüvâs, el-Hasen b. Hânî' b. Abdilevvel el-Hakemî, *Dîvân*, Matbaatü Mısır, Kâhire 1953.
- Ebü Temmâm, Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, *Dîvânu Ebî Temmâm et-Tâî*, (thk. Muhyiddîn el-Hayyât), y.y., tsz.
- Ebü Temmâm, Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, *Dîvânü'l-Hamâse bi-Rivâyeti Ebî Mansûr el-Cevâlîkî*, (thk. Ahmed Hasan Besec), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.
- Ebü'l-Atâhiye, Ebü İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd, *Dîvân*, Dâru Beyrut, Beyrut 1406/1986.

- Efveh el-Evdî, *Dîvân*, (Şrh. ve thk. Muhammed Altûncî), Dâru Sâdır, Beyrut 1998.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Da'îfü'l-Câmi'î's-Sağîr ve Ziyâdetuhû (el-Fethu'l-Kebîr)*, el-Mektebü'l-İslâmî, tsz.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe ve'l-Mevzû'a ve Eseruhe's-Seyyi' fi'l-Ümme*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1408/1988.
- Emecen, Feridun, "Bâlâ", *DİA*, IV, 554.
- Erzurûmî, Hasan Fehmî, *el-İktisâd: Şerhu'l-Bürde li-Ehassî'l-İbâd*, el-Matbaatü'l-Âmire, İstanbul 1328.
- Esterâbâzî, Necmü'l-Eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garavî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (thk. İmîl Bedî Ya'küb), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1436/2015.
- Eşter, Abdülkerîm, *Şi'ru Di'bil b. Ali el-Huzâ'î*, Matbûâtu Mecmail-Lüğati'l-Arabiyye, Dimaşk 1403/1983.
- Evs b. Hacer, *Dîvân*, (thk. Muhammed Yûsuf Necm), Dâru Beyrut, Beyrut 1400/1980.
- Ferazdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî, *Dîvân*, (thk. Ali Fâûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- Ferrard, Christopher, "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882 Part I The Medrese Tradition", *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (thk. Komisyon), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1426/2005.
- Gazzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Osmân b. Muhammed el-Kelbî el-Eşhebî, *Dîvân*, (thk. Abdürrezzâk Hüseyin), Merkezu Cem'ati'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-türâs, Dubai, 1429/2008.
- Gencevî, Nizâmî, *Mahzenü'l-Esrâr*, (tsh. Behrûz Serûtiyân), Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1389.
- Gölcük, Şerafettin-Yurdağür, Metin, "Gelenbevi", *DİA*, XIII, 552-555.
- Gündüz, Emrah, Abdünnâfi İffet Efendi ve Dîvânı (İnceleme-Metin), (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018.
- Hâkânî, Câbir Abdülhamîd, *Şi'ru'l-Vezîr el-Mühellebî*, Mecelletü'l-Mevrid, cilt: 3, sayı: 2, s. 145-170.

- Halhâlî, Şemsüddîn Muhammed b. Muzaffer, *Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh*, (thk. Hâşim Muhammed Hâşim Mahmûd), el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.
- Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Üdebâ İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- Hannâ Cemîl Haddâd, *Şî'ru Ibn Meyyâde*, (müracaa: Kadrî el-Hakîm), Matbûâtü Mecmail-Lügati'l-Arabiyye, Dimaşk 1402/1982.
- Hansâ, Ümmü Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd, *Dîvân*, (şrh: Hamdû Tammâs), Dâru'l-Ma' rife, Beyrut 1425/2004.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed, *Makâmâtü'l-Harîrî*, (thk: Ahmed Abdüsselâm et-Tîbî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Hâris b. Hillize el-Yeşkurî, *Dîvân*, (thk. İmîl Bedî' Ya'kûb), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1411/1991.
- Hârizmî, Kâsım b. Hüseyin, *Dirâmu's-Sıkt*, (*Şurûhu Sıktı'z-zend* içinde), (İşrâf: Dr. Tâhâ Hüseyin), 3. Basım, Merkezü Tahkîki't-Türâs, Mısır 1364/1945.
- Hasan Çelebi, Fenârî, *Hâşiye 'ale'l-Mutavel*, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1270.
- Hassân b. Sâbit, Ebü'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) el-Hazrecî el-Ensârî, *Dîvân*, (şrh. Abd Mühennâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebîbekr b. Süleymân, *Mecma'û'z-Zevâid ve Menba'û'l-Fevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- Hilâl, Ahmed Hindâvî, *İstidrâkâtü's-Sa'd 'ale'l-Hatîb fi'l-Mutavel: Dirâse Belâgiyye Tahlîliyye*, Mektebetü Vehbe, Kâhire 2001.
- Hillî, Ebü'l-Mehâsin (Ebü'l-Fazl, Ebü'l-Berekât) Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Ali et-Tâî, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.
- Hutay'e, Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî, *Dîvânü'l-Hutay'e bi-Rivâyeti ve Şerhi İbni's-Sikkî*, (thk. Müfid Muhammed Kumeyha), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993.
- Huveyyî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Tâhir, *Şerhu't-Tenvîr 'alâ Sıktı'z-Zend*, el-Matbaatü'z-Zâhiye, Mısır 1286.
- Hüseyin Atvân, *Şî'ru Amr b. Ahmer el-Bâhilî*, Matbû'âtu Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye, Dimaşk tsz.

- İbn Akîl, Bahâuddîn Abdullâh el-Hemedânî, *Şerhu İbn Akîl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1424/2003.
- İbn Uneyn, Şerefüddîn Ebi'l-Mehâsin Muhammed b. Nasr, *Dîvân*, (thk. Halîl Merdum Beg), Dâru Sâdır, Beyrut tsz.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân, *el-Fesr Şerhu İbn Cinnî el-Kebîr 'alâ Dîvânî'l-Mütenebbî*, (thk. Dr. Rıza Recep), Dâru'l-Yenâbî', Dimaşk 2004.
- İbn Düreyd, Ebûbekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheratü'l-Lüga*, (thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1988.
- İbn Ebi'l-İsba' el-Misrî, *Tahrîru't-Tabbîr fî Smâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'an*, (thk. Hıfînî Muhammed Şeref), yy. tsz.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, *Mücmelü'l-Lüga*, (thk. Züheyr Abdülmuh-sin Sultân), Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.
- İbn Fûrrece, Ebî Ali Muhammed b. Hamd el-Burûcirdî, *el-Feth 'alâ Ebi'l-Feth ev Şerhu Müşkilâti Dîvânî Şi'ri Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî Radden 'alâ Şerhi Ebi'l-Feth Osmân b. Cinnî fîmâ Vâhaze bihi'l-Mütenebbî*, (thk. Dr. Rıza Recep), Temmûz li't-Tibâa ve'n-Neşr, Dimaşk 2011.
- İbn Hafâce, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebi'l-Feth (b.) Abdillâh (Ubeydillâh) el-Hevârî eş-Şukarî, *Dîvân*, (thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ'), Dâru'l-Kalem, Beyrut tsz.
- İbn Mücâhid, Ebûbekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâât*, (thk. Şevki Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire 1972.
- İbn Nübâte es-Sa'dî, Ebû Mansûr Abdilazîz b. Ömer, *Dîvân*, (thk. Abdülemîr Mehdî Emîr et-Tâi), Dâru'l-Hürriyye, Bağdâd 1397/1977.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Ezdi el-Kayrevânî, *Dîvân*, (thk. Abdurrahman Yâğî), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1409/1989.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali, *el-Burhân*, (thk. Abdurrahmân Bedevî), Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1966.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali, *el-Fennü's-Sâdis mine't-Tabî'yyât (İlmü'n-Nefs) min Kitâbi's-Şifâ*, Editions du Patrimoine Arabe et Islamique, Paris 1988.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali, *el-İşârât ve't-Tenbîhât ma'a Şerhi Nasîriddîn et-Tûsî* (thk. Süleyman Dünyâ), Dâru'l-Meârif Kahire tsz.

- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali, *el-İşârât ve't-Tenbihât fi 'İlmi'l-Mantık ma'a's-Şerhi li'l-Muhakkik et-Tûsî ve Şerhu's-Şerhi li'l-'Allâme Kutbiddîn er-Râzî*, en-Neşru'l-Belâga, Kum 1435.
- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn Ebî'l-Bekâ, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, (thk. İmîl Bedî' Ya'kûb), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osmân), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1386/1966.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Meslü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, (thk. Ahmed el-Hûfi-Bedevî Tabâne), Dâru Nahdati Mısır, Kahire tsz.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Osmân b. Ömer, *el-İzâh fi Şerhi'l-Mufassal*, (thk. Mûsâ Binây el-Alîlî), Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Dîniyye, Bağdâd 1402/1982.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Osmân b. Ömer, *el-Kâfiye fi'n-Nahv*, (thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâir), Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 1431/2010.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Osmân b. Ömer, *Muhtasar Müntehâ es-Sü'lû ve'l-Emel fi 'İlmeyi'l-Usûli ve'l-Cedel*, (thk. Dr. Nezîr Hamârû), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1426/2006.
- İbnü'l-Mu'tezz, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.
- İbnü'n-Nebîh, Kemâlüddîn, *Dîvân*, Matbaatü Cem'iyeti'l-Fünûn, Beyrut 1299.
- İbnü'r-Rûmî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî, *Dîvân*, (şrh: Ahmed Hasen Besec), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1323/2002.
- İbnü's-Serrâc, Ebûbekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-Nahv*, (thk. Abdülhüseyn el-Fetelî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1417/1996.
- İclî, Ebü'n-Necm el-Fazl (el-Mufaddal) b. Kudâme er-Râciz, *Dîvân*, (thk. Muhammed Edîb Abdülvâhid Cümran), Dimaşk, Matbûâtu Mecma'i'l-Lügati'l-Arabiyye, 1427/2006.
- İhsân Abbâs, *Şi'ru'l-Havâric*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut tsz.

- İmamoğlu, Taha, “Anadolu’da Usûl Çalışmaları: Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi’nin Nuhbetü’l-Fiker Şerhi: El-Eserü’l-Mu‘teber Fi Tercemeti Nuhbeti’l-Fiker”, Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dâru’l-Hadisler Sempozyumu, Samsun 2011.
- İmruülkays, Ebû Vehb (Ebü’l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-mürâr, *Dîvân*, (thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim), Dâru’l-Meârif, Kahire, tsz.
- İmruülkays, Ebû Vehb (Ebü’l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-mürâr, *Dîvânu İmriilkays ve Mülhakâtuhû bi-Şerhi Ebî Sa’îd es-Sükkerî*, (nşr: Enver Alyân Ebû Süveylim-Muhammed Ali eş-Şevâbîke), el-Ayn 1421/2000.
- İnal, İbnü’l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlüş-Şuarâ)*, (haz. Hidayet Özcan), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- İsâm ‘ale’l-isti‘âre*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa Bölümü, No: 1282.
- İsfehânî, Ebü’l-Ferec Ali b. el-Hüseyn, *Kitâbu’l-Egânî*, (thk. İhsân Abbâs vdğr.), Dâru Sâdır, Beyrut 1429/2008.
- İsferâyînî, İsamuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh, *el-Atvel: Şerhu Telhîsi Miftâhi’l-Ulûm*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- Ka‘b b. Züheyr, *Dîvân*, (thk. Ali Fâ‘ûr), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- Kādî el-Errecânî, Nâsihuddîn Ebûbekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Dîvân*, (nşr: Ahmed b. Abbâs el-Ezherî), Matbaatü Cerîdeti Beyrut, Beyrut 1307.
- Kādî et-Tenûhî, Ebü’l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Ebi’l-Fehm Dâvûd b. İbrâhîm, *Dîvân* (thk. Hilâl Nâcî), (el-Mevrid, yıl: 1984, c: 13, sayı: 1, s. 31-74), Vezâretü’s-Sekâfe, Bağdâd 1984.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn ‘an Esâmi’l-Kütüb vel-Fünûn*, (tsh. Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1971.
- Kays b. Amr en-Necâşî el-Hârisî, *Dîvân*, (thk: Adnân Muhammed Ahmed), Dâru Sâdır, Beyrut 1430/2009.
- Kays b. Amr en-Necâşî el-Hârisî, *Dîvân*, (thk: Komisyon), Müessesetü’l-Mevâhib li’t-Tibâa ve’n-Neşr, Beyrut 1419/1999.

- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî, *et-Telhîs fî 'Ulûmi'l-Belâga*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- Kazvîni, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd, *'Acâ'ibu'l-Mahlûkât ve Garâ'ibu'l-Mevcûdât*, (nşr. Ferdinand Wüstenfeld), Göttingen 1848.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, (thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fâdilî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1428/2007.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî, *et-Telhîs fî 'Ulûmi'l-Belâga*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemül-Müellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- Konevî, İsmâuddîn İsmâîl b. Muhammed el-Hanefî, *Hâşiyetü'l-Konevî 'alâ Tefsîri'l-İmâm el-Beydâvî ve ma'ahû Hâşiyetü İbni't-Temcîd*, (thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.
- Kömbe, İlker, "Osmanlı-Türk Düşüncesinde Münâzara İlmi ve Abdünnâfi İffet'in Tercüme-i Adâb-ı Gelenbevî Adlı Eseri", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy: 20, s. 119-167.
- Kutâmî, Ebû Saîd Umeyr b. Şüeyym b. Amr (Âmir) b. Bekr et-Tağlibî, *Dîvân*, (thk. İbrâhîm es-Samerrâi-Ahmed Matlûb), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1960.
- Kümeyt b. Zeyd el-Esedî, *Dîvân*, (thk. Muhammed Nebîl Tarîfî), Dâru Sâdır Beyrut 2000.
- Küseyyir Azze, Ebû Sahr (Ebû Cum'a) b. Abdirrahmân (b. Ebî Cum'a) b. el-Esved el-Huzâî, *Dîvân*, (şrh. İhsân Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1391/1971.
- Lebîb Efendi, *Şerhu Lâmiyyeti'l-Acem*, Tabhâne-i Âmire, y.y., 1271.
- Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvân*, Dâru Sâdır Beyrut tsz.
- Maarrî, Ebû'l-Alâ Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân, *Siktu'z-Zend*, Dâru Beyrut-Dâru Sadır Beyrut 1376/1957.

- Mehdâvî, Muhammed Hüseyin-Beyzânî, Fehd Nuayme, *Edebü Ebi'l-Fazl İbni'l-Amîd*, Dâru'l-Furât, Irak-Bâbil 1439/2018.
- Mehmed Kâmil, Hersekli, *Terceme-i Mu'allakât-ı Seb'â*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1305.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, (haz. Seyit Ali Kahraman-Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009.
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*, (thk. Garîd eş-Şeyh) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2002.
- Mihyâr ed-Deylemî, *Dîvân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1349/1930.
- Mostârî, Muhammed b. Yûsuf b. Murâd, *Miftâhu'l-Husûl li-Mir'âti'l-Usûl fi Şerhi Mir'âti'l-Vüsûl*, Süleymaniye Ktp. Râgıp Paşa Blm. Nr: 393.
- Mufaddal ed-Dabbî, Ebü'l-Abbâs b. Muhammed b. Ya'lâ el-Kûfî, *el-Mufaddaliyyât*, (thk: Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Meârif, Kahire tsz.
- Murakkış el-Ekber, *Dîvân*, (Dîvânü'l-Murakkışeyn içinde), (thk. Kareen Sâder), Dâru Sâdir, Beyrut 1998.
- Muslihuddîn Mustafa b. Şemsüddîn el-Karahisârî, *Abterî-i Kebîr*, Sahâfiye-i Osmâniye Şeriketi Matbaası, Dersaadet 1310.
- Mustafa Sabri, "Reddî 'alâ mâ fi'l-Kavli'l-Ceyyid mine'r-redî", *Beyânülhak*, sy: 66, s. 1309-1312.
- Kevâşî, Muvaffakuddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf el-Mavsilî eş-Şâfiî, *et-Telhîs fi Tefşiri'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Muhyî Hilâl es-Serhân), Merkezü'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Irak 1428/2007.
- Mütelemmis, Cerîr b. Abdilmesîh (Abdiluzzâ) b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubâî, *Dîvânü Şi'ri'l-Mütelemmis ed-Dubâî*: Rivâyetü'l-Esrem ve Ebî Ubeyde ani'l-Asmâî, (thk. Hasan Kâmil es-Sayrafi), eş-Şeriketü'l-Mısriyye, Kahire 1390/1970.
- Mütenebbî, Ebüt-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî, *Dîvân*, Dâru Beyrut, Beyrut 1403/1983.
- Nâbiğa, Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir ez-Zübyânî, *Dîvân*, (thk. Abbâs Abdüssâtir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996.

- Nâci, Muallim, *Istulâhât-ı Edebiyye*, (Hzr. M. A. Yekta Saraç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, (thk. Müfid Kumejha-Hasen Nûruddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004.
- Pala, İskender, "Hüsni Ta'lîl", *DÎA*, XIX, 33-34.
- Radî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf el-Müsevî el-Alevî, *Nehcü'l-Belâga*, (thk. Kays Behcet el-Attâr), Müessesetü'r-Râfid, İran 1431/2010.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz*, (thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu), Dâru Sâdır, Beyrut 1424/2004.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtârû's-Sihâb*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1986.
- Razûk, R. F., *Şi'ru Ebî Sa'd el-Mahzûmî*, Matbaatü'l-Îmân, Bağdâd 1971.
- Ru'be b. el-Accâc, *Dîvân* (Mecmuu eş'ârî'l-Arab ve hüve yeştemilu alâ Dîvânî Ru'be b. el-Accâc ve alâ ebyâtin müfredâtin mensûbetin ileyhi) (thk. Velîm b. el-Verd), Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt tsz.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâil el-Abbâs et-Tâlekânî, *Dîvân*, (thk. Muhammed Hasen Al-Yâsîn), Dâru'l-Kalem-Mektebetü'n-Nahda, Beyrut 1394/1974.
- Sanevberî, Ahmed Muhammed b. el-Hasen ed-Dabbî, *Dîvân*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1998.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdilmelik en-Nisâbûrî, *Dîvân*, (thk. Mahmud Abdullah el-Câdir), Mektebetü Lisâni'l-Arab, Bağdâd 1990.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdilmelik en-Nisâbûrî, *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*, (thk. Müfid Muhammed Kumejha), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1435/2014.
- Senâî, Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem el-Gaznevî, *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerî'atü't-Tarîka*, Kitâbhâne-i Merkezî-i Âsitân-ı Kuds-i Razavî.
- Serâkîbî, Velîd Muhammed, *Şi'ru Abdillâh b. Hemmâm es-Selûlî*, Merkezu Cum'a el-Mâcid, Dubai 1417/1996.

- Serî er-Reffâ, Ebü'l-Hasen es-Serî b. Ahmed el-Kindî el-Mavsilî, *Dîvân*, (şrh. Kerem el-Bustânî), Dâru Sâdır, Beyrut 1996.
- Servet Gazetesi, 24 Zilhicce 1308 (30 Temmuz 1891 Perşembe).
- Seyyid el-Himyerî, *Dîvânu's-Seyyid el-Himyerî*, (thk. Ziyâ Hüseyin el-A'lemî), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1420/1999.
- Sîbeveyh, Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (thk. İmîl Bedî' Ya'küb), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, (thk. Ahmed Hasen Mehdilî-Ali Seyyid Ali), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- Siyâlkûtî, Abdülhakîm b. Şemsüddîn, *Hâşiyetü's-Siyâlkûtî 'alâ Kitâbi'l-Mutavvel li't-Teftâzânî*, (thk. Muhammed es-Seyyid Osmân), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1433/2012.
- Suûd Mahmûd Abdülcebbâr, *Şi'ru Zibrikân b. Bedr ve 'Amr b. el-Ehtem*, Müessesetür-Risâle, Beyrut 1404/1984.
- Sûlî, Ebûbekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed eş-Şatrancî, *Muhtârât min Şi'ri Eşca' es-Sülemî*, Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi, nr: 3096.
- Sükkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyin b. Ubeydillâh el-Atekî, *Dîvânü'l-Hüzelîyyîn*, ed-Dâru'l-Kavmiyye, Kahire 1385/1965.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *'Ukûdü'z-Zeberced fi İ'râbi'l-Hadisi'n-Nebevî*, (thk. Dr. Selmân el-Kudât), Dâru'l-Cil, Beyrut 1414/1994.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Nazmu'l-Bedî' fi Medhi Hayri Şefî'*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, Halep 1416/1995.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cümân fi 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve bi-Hâmişihî Hilvetü'l-Lübbi'l-Masûn 'ale'l-Cevheri'l-Meknûn li-Şeyh Ahmed ed-Demenhûrî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1939.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *Dîvânu'l-İmâm eş-Şâfiî el-Müsemnâ el-Cevheru'n-Nefis fi Şi'ri'l-İmâm Muhammed b. İdrîs*, (thk. Muhammed İbrâhîm Selîm), Mektebetü İbn Sînâ, Kahire tsz.

- Şemmâh b. Dırâr ez-Zübyânî, *Dívân*, (thk. Salâhuddîn el-Hâdî), Dâru'l-Meârif, Kahire 1968.
- Şerîf Alâvine, *Şi'ru İbn Tabâtabâ el-'Alevî el-'İsbahânî*, Menşûrâtü Câmia-ti'l-Betrâ, Ammân 2002.
- Şerîf Alâvine, *Şi'ru's-Saletân el-'Abdî: Min Şuarâi'l-Bahreyn fi'l-'Asri'l-Emevî*, y.y. Ammân 2007.
- Şerîşî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdü'l-Mü'min el-Kaysî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), I-V, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1413/1992.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihuddîn Mustafâ el-Kocevî el-Hanefî, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Şâhîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- Şîrâzî, Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şâfî, *Miftâhu'l-Miftâh (Şerhu'l-Miftâh)*, Millet Ktp. Feyzullah Efendi Blm. Nr: 1842.
- Tabîhî, Ebü'l-Abbâs Velîd b. Îsâ el-Endelüsî, *Şerhu Dîvânî'l-Sarî'i'l-Gavânî*, (thk. Sâmi ed-Dehân), Dâru'l-Meârif, Kâhire tsz.
- Tarâbîşî, Mutâ', *Şi'ru Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî*, Matbûātu Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye, Dimaşk 1405/1985.
- Tarafe b. el-Abd, *Dîvânü Tarafe b. el-Abd* (thk. Mehdî Muhammed Nâsiruddîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002.
- Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ali b. Muhammed el-Hatîb, *Şerhu Dîvânü Ebî Temmâm*, (thk. Râcî el-Esmer), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1414/1994.
- Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ali b. Muhammed el-Hatîb, *Şerhu Sıktî'z-Zend*, (*Şurûhu Sıktî'z-zend* içinde), (İşrâf: Dr. Tâhâ Hüseyin), Merkezü Tahkîki't-Türâs, Mısır 1364/1945.
- Teftâzânî, *el-Mutavvel Belâgat İlimleri Meânî*, (trc. Zekerîya Çelik), Litera Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Teftâzânî, *el-Mutavvel Belâgat İlimleri Beyân-Bedî'*, (trc. Zekerîya Çelik), Litera Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *el-'İsbâh fi Şerhi Telhisi'l-Miftâh el-Ma'rûf bi'l-Mutavvel ve Yelîhi Kitâbu el-İfsâh 'an Rumûzi'l-'İsbâh*, (thk. Muhammed Zekî el-Ca'ferî), Dâru'l-Hucce, Kum 1434/2013.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Muhtasaru'l-Me'ânî ma'al-Hâşiyeti li-Şeyhi'l-Hind Mahmûd Hasen*, 2. Basım, Mektebetü'l-Büşrâ, Karachi 1433/2012.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsîd*, (thk. İbrahim Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Miftâh*, Millet Ktp. Feyzullah Efendi, Nr: 1838.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu't-Telvih 'alê't-Tavdih li-Metni't-Tenkîh fî Usûli'l-Fıkıh*, (thk. eş-Şeyh Zekeriyâ Umeyrât), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

Tercümân-ı Hakikat, 2 Muharrem 1309 (7 Ağustos 1891 Cuma).

Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât, (Mütercimi meçhul), (ed. Günay Kut, haz. Bekir Sarıkaya), Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.

Tırimmâh, Ebû Nefr (Ebû Dubeybe) el-Hakem b. Hakîm b. el-Hakem b. Nefr et-Tâî, *Dîvân*, (thk. İzzet Hasan), Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut 1414/1994.

Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşfi 'an Kınâ'i'r-Rayb / Hâşiyetü't-Tîbî 'alê'l-Keşşâf*, (thk. Ömer Hasan el-Kıyyâm), Câizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dubai 1434/2013.

Tuğrâî, Ebû İsmâîl Müeyyidüddîn Hüseyin b. Ali b. Muhammed, *Dîvân*, Matbaatü'l-Cevâib, Kostantiniye 1300.

Tuğrâî, Ebû İsmâîl Müeyyidüddîn Hüseyin b. Ali b. Muhammed, *Dîvân*, (thk. Ali Cevâd Tâhir-Yahyâ el-Cebûrî, Matbaatü'd-Doha el-Hadîse, Doha 1406/1986.

Ubeyd b. el-Ebras, *Dîvân*, (şrh. Eşref Ahmed Arere), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1414/1994.

Ukayşir el-Esedî, *Dîvân*, (thk. Muhammed Ali Dakka), Dâru Sâdır, Beyrut 1997.

Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Dîvân*, (şrh. Seyfüddîn el-Kâtib-Ahmed İsâm el-Kâtib), Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1980.

Üsküdârî, Mustafa İsâmuddîn, *Şerhu Ebyâti't-Telhis ve'l-Muhtasar*, Tabhâne-i Âmire 1289.

- Va'va' ed-Dimaşkî, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ahmed el-Gassânî, *Dîvân*, (thk. Sâmî ed-Dehân), Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1993.
- Vahdî İbrâhîm Efendi, *el-Mu'avel Şerhu Ebyâti'l-Mutavvel*, (thk. Hânî Ömer Muhammed Gânim), Câmîatü'l-Ezher, Zekâzîk 2014.
- Vahdî İbrâhîm Efendi, *et-Tensîs fî Şerhi Şevâhidi't-Telhîs*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Blm. Nr: 2175.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *Şerhu'l-Vâhidî li-Dîvânî'l-Mütenebbî*, (thk. Yâsîn el-Eyyübî-Kusayy el-Hüseyn), Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1419/1999.
- Vatvât, Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdilcelîl el-Ömerî el-Fârûkî, *Hadâiku's-Şi'ru fî Dekâiki's-Şi'r*, (trc. İbrâhîm Emîn eş-Şevâribî), el-Merkezü'l-Kavmî li't-Terceme, Kahire 2009.
- Vildân Fâik, *Terşihu'l-Kalem fî Lâmiyyeti'l-Acem*, Matbaa-i Âmire, Kostantiniye 1309.
- Yahyâ el-Cebûri, *Şi'ru Hidâş b. Zühbeyr el-Âmirî*, Matbûâtu Mecmail-Lüga-ti'l-Arabiyye, Dimaşk 1406/1986.
- Yahya el-Cebûri, *Şi'ru 'Abde b. et-Tabîb*, Dâru't-Terbiye, yy. tsz.
- Zâhid, Zühbeyr Gâzî, *Şi'ru Abdissamed b. el-Mu'azzel*, Matbaatü'n-Nu'man, Neced 1390/1970.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Komisyon), Vezâratü'l-İ'lâm, Kuveyt 1396/1976.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1411/1991.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Dîvân*, (şrh: Fâtîma Yûsuf el-Haymî), Dâru Sâdır, Beyrut 1429/2008.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, (thk: Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1993.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf'an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vücûhi't-Tevîl*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1427/2006.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.

- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-Belâga*, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-sûd), Dâru'l-Cil, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fî 'İlmi'l-Arabîyye ve bi-Zeylihî Kitâbu'l-Mufaddal fî Şerhi Ebyâti'l-Mufasssal*, Dâru'l-Cil, Beyrut tsz.
- Zevzenî, Abdullâh el-Hasen b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, (thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fâdilî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1434/2013.
- Zevzenî, Şemsüddîn Muhammed b. Osmân, *Şerhu't-Telhîs*, müst: Ömer b. Ahmed, Süleymaniye Ktp: Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Blm. Nr: 1428.
- Zihni, Mehmed, *el-Kavlü'l-Ceyyid fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1327.
- Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvân*, (thk. Ali Hasen Fâûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988.
- Zürümme, Ebü'l-Hâris Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Adevî el-Kinânî el-Kahtânî, *Dîvân ma'a Şerhi Ebî Nasr el-Bâhilî bi-Rivâyeti Ebi'l-Abbâs Sa'leb*, (thk. Abdülkuddûs Ebû Sâlih), Müessesetü'l-Îmân, Kahire 1402/1982.

LÜGATÇE

A

Âbdâr: Parlak
Abkara: Parlaklık
Âb-yârî: Sulama, yardım, itimat
Adl-âyîn: Âdil, adaletli
Âferide: Yaratılmış
Âferide-gâr: Yaratın, tanrı
Âferîn: Övgü, teşekkür, güzellik, yaratan
Âfitâb: Güneş, çok güzel yüz
Âgaşte: Bulaşmış
Âgâz: Başlama
Ahbiye: Kıldan yapılmış göçebe çadırları.
Âhenîn: Demirden yapılmış
Âhenreg: Sağlam yapılı
Âhuvân: Ceylanlar, karacalar.
Âkûl: Deryanın engin yeri
Alâyîş: Bulaşıklık, tantana, gösteriş.
Âlemiyân: âleme mensup olanlar, insanlar
Âlûd: Karışmış, bulaşmış
Ar'ar: Dağ selvisi, (mecazen güzelin boyu posu).
Araç-rîz: Terleyen, ter döken.
Ârâmîş: Huzur, rahat.
Arâyis: Gelinler, güneşler
Ârâyîş: Süs, zinet
Ârende: Getiren
Arş-fersâ: Arşı yıpratın, titreten
Âsaf: Vezir, Hazret-i Süleyman'ın veziri
Âsiyâb: Su değirmeni
Asr: Sıkırmak, sıkıştırılmak, daraltılmak
Âsûde-dil: Huzurlu, gönlü rahat
Âtık: Omuz
Atiyye: Hediye, bahşîş, lütuf ve ihsan
Atlâl: Şekiller, kalıntılar
Âz: Arzu, heves
Azv: Nisbet etme

B

Bâ: İle, birlikte
Ba'd ez-in: Bundan sonra, bundan böyle
Bâdî: Sebep, illet, vesile

Bahr-i Sefîd: Akdeniz
Baht: Öz, hâlis, saf, sade
Bâk: Korku, sakınma, kaygı
Bâl: Kanat
Bâl-efşân: Kanat çırpın
Bâr: Yük, zahmet, defa, kere, meyve, yemiş
Bâr-âver: Meyvalı, meyva veren, faydalı, iyi netice veren
Bârgâh: İzinle girilecek yer, padişah divanhanesi
Bâr-gîr: Yük taşıyan
Bârika-nümâ: Işıklı, parlak, aydınlatan
Bârû: Kale duvarı, hisar burcu, sur, sığınak, siper
Bâyeste: Lüzumlu, gerekli
Bâzî: Doğan
Bâzîçe: Oyuncak, oyun, eğlence
Bâzü'l-eşheb: Akdoğan, Abdülkadir Geylani hazretlerinin bir namı
Becâ: Yerinde, münasip, uygun
Beder: Hariç, dışarı, taşra.
Be-dîdâr: Görünür olmak, meşhur, namdar
Bedraka: Delil, kılavuz, mürşid, Allah yolu
Beher: Her, her bir, herbirisine
Behrever: Hissedâr, hisse ve nasibini almış
Be-nâm: Meşhur, seçkin
Bendegân: Kullar
Benefşe: Menekşe
Berahyâ: İslâmî kaynaklarda Hz. Süleyman'ın kâtibi veya veziri olduğu kaydedilen kişi. Âsaf b. Berahyâ
Ber-âverde: Seçilmiş, ayrılmış şey
Berây: İçin, dolayı, binaen
Berdâste: Yüksekçe kaldırılmış, yukarı çıkarılmış
Berere: Çok hayır sahibi kimseler
Berg: Yaprak
Bergdâr: Yapraklı
Bergüzâr: İcra, arz, bahşîş

Berhî: Bir kısmı, bazı, bazısı, kurban, fe-
dai
Berîn: Pek yüksek, en yüce
Beşer: İnsan derisinin dış yüzleri
Bezm: Meclis
Bî-bâk: Korkusuz, yürekli
Bî-çûn u çîrâ: Sorgusuz sualsiz, tam
Bî-çûn: Emsalsiz, eşsiz, ortaksız.
Bîdâr: Uykusuz, uyuyamayan, uyanık.
Bî-hemâl: Benzersiz, eşsiz
Bihîn: İyi, ala
Bihîşt: Cennet
Bî-iştibâh: Şüphesiz
Bîmâr: Hasta, alil
Bîn: Kelime sonuna ilave ile “gören, gö-
rücü” manalarına gelir.
Binâberin: Bundan dolayı, bunun üzerine
Bî-pâyân: Sonsuz
Bir-gûna: Hiçbir suretle.
Birle: eski Türkçede “ile” anlamında kul-
lanılır.
Bîrûn: Dışarı, hârici, dış, fazla
Bî-sûd: Kârsız, faydasız.
Bisyâr: Ziyâde, çok fazla.
Bişr: Sevinç eseri
Bivân: Çadır direği, direk
Burku: Kadınların yüz örtüsü, peçe.
Bülga: Bir günlük yiyecek, azık
Bünduka: Fındık tanesi, küçük yuvarlak
taş

C

Câ: Yer, mekân, mevki
Câ-be-câ: Yer yer
Câme: Evde giyilen bol elbise.
Câmih: Serkeş, başı sert
Câr: Kadınların, elbisenin üstünde ör-
tündükleri çarşaf
Cebr-i mâfât: Kaybedilenin yerine bir
başka şeyle avunma, geçmişî telafi
etme
Cehâbize: Hakikatlerden, gerçeklerden
haberi olanlar, büyük âlimler
Cenân: Kalp, öz, iç, ruh

Cesbân (çesbân): Layık, uygun, münasip
Cesîm: Büyük, iri
Cihânbân: Cihanın bekçisi, hükümdar
Cilâdâde: Parlatılmış, cilalanmış
Cilve-sâz/Cilveger: Görünen, tecelli eden
Ciyâd: (İyi, kaliteli anlamında ceyyid’in
çoğulu veya soylu atlar anlamında
cevâd’ın çoğulu
Cüst u cû: Arayıp sorma

Ç

Çâbuk-rev: Çabuk giden, hızlı giden.
Çâker: Hizmetçi, kul, köle
Çarhî: Dönen
Çekîde: Damlamış, özet
Çend: Birkaç
Çerâ: Otlak, mera
Çerâ-gâh: Otlak, mera
Çeşmesâr: Pınarı çok olan yer
Çîn: “Derleyen, toplayan” manalarına
gelir ve birleşik kelimeler yapılır.

D

Dâğ: Yanık yarası
Dahâmîs: Kahraman, bahadır
Dâhiye: Âfet, bela musibet
Dahve: İlk kuşluk vakti
Dâm: Tuzak, ağ, hile
Dâmen-çîn: Nazlanan, naz eden.
Dâniş: Bilgi, ilim
Dâniş-karîn: Bilgiye sahip olan, bilgili
Dâniye: Devşirilmiş
Dar: Yardım istemek, çocuk süt emmek
Dârû: İlaç, deva
Dârû’d-darb: Darphane
Dâşt: Sahip olma, bulundurma
Dâver: Âdil, insafî hükümdar, vezir
De’b: Âdet, usul, tarz.
Dehân: Ağız, fem
Delâl: Cilve, naz, işve
Dem: Nefes, soluk, ağız, an
Demâr: Helâk, ölüm
Demren: Okun ucuna geçirilen kemik
veya demir parça.

Denn: K p
 Der r  (D rr 'nin oğulu): Parlak yıldızlar
 Derie: K uk kapı, pencere.
 Der-k r: Malum,  şik re olan. 2.  zinde olan, ite bulunan
 Derv ze-g ş : Kapı aan
 Dest-m ye: Sermaye, elde olan Şey
 Dest-res :  steğine ulaŐan, elini yetiştiren
 Dev h : B y k belalar,  fetler
 Devha: Ulu ağaç
 Deyc r: Karanlık
 Deyh m: Ta, kral tacı, murassa ta
 D nnet: Cimrilik
 D raĥŐ n: Parlak, parlaklık, m nevver, ziyadar
 D b c: Atlas dedikleri kıymetli ipek bez
 D de: G z
 Dihende: Veren, verici
 Dil- Ő b: Kalbi meftun eden g zel.
 Dil-bend: G n l bağlayan, seven.
 Dिल्firib: G nl  aldatan, cazibeli.
 Dil-g Ş :   aan, g n l aan
 Dilr ne: Mertesine, yiğitesine
 Dil-keş: G nl  çeken, kalbi cezbedici
 Dil-pezir: G nle hoş gelen
 Dil-rub de: G nl n  kaptırmıŐ
 Dil-s r: G z  g nl  tok
 Dil-teng: Sıkıntılı, kederli
 Dil-teşne: G nl  susamış, pek istekli
 Dir z: Uzun
 Dir ğ: Men etmek, esirgemek
 Dis r: Elbise
 D dm n: Hanedan, s lale, aile.
 Duhter-i rez:  z m n kızı, Şarap
 D r: Uzak
 D rbe:  det, haslet, c r'et ve m m re-set, tecr be.
 D rer-b r:  nci yağdıran, inci gibi s z s yleyen
 D r ğ: Yalan
 D Őv r: M Őkil, g , zor. Emr-i d Őv r: Zor iş

E

Ebr: Bulut
 Ebr : Kaş
 Ecme(t): Sık ağaçlı yer, orman.
 Ed m: Tabaklanmış deri
 Edv r: Devirler, zamanlar
 Efr Őte: Yukarı kaldırılmış, y kseltilmiŐ
 Efs rde: Soluk, donmuŐ, hissizleŐmiŐ
 Ekb d: (Kebed ve kebidin cem'i): Ke-bedler, ciğerler.
 Ekv n:  lemler, mahl klar, varlıklar
 El : Arapçada s ze baŐlarken daha çok dikkat çekme amacıyla kullanılır.
 Eme: C riye, kadın k le
 Enb n: Heybe, dağarcık
 Enb h: Ziyade, çok, kalabalık
 End z: Atan, atıcı, atmış, veren manasında birleşik kelimeler yapılır. Mesela dehşet-end z (dehşet verici) gibi.
 End ze:  l , mikyaz
 Endek-s l: YaŐı k uk.
 End h:  z nt , keder, gam
 Erjeng:  ran mitolojisine g re ressam Mani'nin resim koleksiyonu
 Erz : Felaketler, musibetler
 Es le: Asil, k kl 
 Esm r: Masallar, akşam sohbetleri
 EŞk: G zyaŐı, dem
 Evc: Zirve
 Evreng: Taht
 Evreng-niÇin: Tahtta oturan, h k mdar
 Ez: -den, dan
 Ez-gayr: -den başka

F

F m: Renk, gibi, benzer
 Fark: BaŐın tepesi, baŐtaki saın ikiye ayrıldığı yer
 Fel hen: Sapan
 Fer id: Değerli m cevherler, nefis eŐyalar
 Ferd : Yarın
 Ferm n-ferm : H k m s ren
 Fers de: Eskimiş, yıpranmıŐ
 Ferzend: Yavru, ocuk, veled.

Fetk: Sökmek, ayırmak, yarmak
 Fevha: Güzel koku.
 Firâvân: Çok, bol, fazla, aşırı
 Firîfte: Kandırılmış, aldatılmış, aldanmış
 Fîrûz: Saîd, uğurlu, muzaffer
 Furûğ: Işık, parlaklık
 Fûshat: Genişlik, açıklık, vüs'at

G

Galbâ: Ağaçları gür ve sık olan koruluk, bahçe, pek yüksek ve büyük tepe
 Gamr: Cehalet, gaflet
 Gârât: Yağmalar, çapulculuklar
 Garrâ: Parlak, beyaz, güzel, şaşaalı
 Garz: Saplamak
 Gehvâre: Beşik
 Genc-âver: Hazine olan, hazineye götüren
 Gencîne: Hazine
 Gencîne-dâr: Hazinedâr
 Gerde: İsimlere eklenerek; etmiş, yapmış, eylemiş gibi mefuller yapılır.
 Gerden-beste: Boynu bağlı, boyun eğmiş, itaatli
 Gerden-dâde: Boyun eğmiş, itaatli
 Gerden-dirâz: Boynu uzun, haddini aşan, yüce, onurlu
 Gerdiş: Dönme, dönüş, dolaşma
 Gerîve: Tehlikeli, geçit, yokuş, güç yol, çıkmaz sokak
 Germî: Hararet, sıcaklık.
 Gezend: Musibet, bela.
 Gımd: Kılıf, kın, mahfaza
 Gîr: (Giriften) tutmak, yakalamak masdarının emir köküdür. Yapan, tutan, yayılan gibi manalara gelir. Kelime-nin sonuna eklenir.
 Girânâme: Kıymetli, değerli, aziz
 Girdâr: Meşgale, tarz, âdet, yürüyüş.
 Girîbân: Elbise yakası
 Girift: Yakalama, tutma
 Gîsû: Uzun saç
 Günâgûn: Türlü türlü, renk renk
 Gunc: Eda, naz, cilve
 Güne: Nevi, cins, tür
 Gurre: Arabî ayın birinci gecesi ve günü

Gusfend: Koyun.
 Güftâr: Sözler, lâkırdılar
 Güher: Mücevher, inci
 Gül-berg: Gül yaprağı, (mecâzen) yüz, sevgili.
 Gül-çîn: Gül devşiren, gül toplayan
 Gül-geşt: Gül gezintisi, gül seyri
 Gülşen-serây: Gül bahçeleri içine yapılmış saray
 Gümaştegân: Vekiller, vezirler
 Günc: Köşe, bucak, hazine
 Güncâyış-pezir: Sığışan, sığabilen
 Güncîde: Bir şey veya zarf içine sığmış olan, sıkıştırılmış
 Gürgân: Canavarlar, kurtlar.
 Gürisnegân: Aç kimseler, fukara
 Güvâh: Şahit, gören, bilen, tanıyan
 Güzâf: Boş, lüzumsuz
 Güzerân: Geçen, geçici

H

Habâb: Su üzerindeki hava kabarcığı
 Hâb-engîz: Hâb: Uyku, rüya. Engîz: Koparan, karıştıran, tahrip eden
 Habît: Yaramaz, bozuk
 Hâcegî: Tüccar; efendilik, hocalık
 Haclegâh: Gelin odası, gerdek odası.
 Hadeka: Gözün siyahlığı, göz bebeği.
 Hâher: Kız kardeş
 Hâhiş: İstek
 Hâhiş-ker: İsteyici, istekli
 Hakîk: Lâyık, münasip
 Hâk-sâr: Toz toprak içinde kalmış, perişan halli
 Halîu'l-îzâr: Dizginleri gevşek, baş kaldıran, itaatsiz, serkeş
 Hallet: Haslet, tabiat, hacet.
 Haly: (Çoğulu huliy) Altından ve gümüşten yapılan süs eşyaları
 Hâme: Kalem
 Hâme-güzâr: Kalemle yazılmış.
 Hamîr: Hamur
 Hamy: Öfke
 Hande: Gülme, gülüş
 Harem-serâ: Haremlik, harem dairesi

Harf-endâz: Söz atan; dokunaklı, haysi-
yete ilişen söz söyleyen
Hasât: Küçük taş parçası, çakıl
Hasm: Kesip atma, kesme.
Hâssu'l-hâss: Çok özel, yüce Tanrı
Hâşâk: Süprüntü, çöp, yonga.
Hatar: Şeref ve yücelikte denk olan
Hatb: Mühim iş
Havâsıl: Havsalalar, kursaklar, bilgi da-
ğarcıkları
Havme: Tasarruf dairesi, büyük işletme,
her şeyin büyüğü
Hayf: Haksızlık, cevir, zulüm
Hayn: Helak
Hayta: Bir tür latif ip
Haytu'ş-şuâ: Güneşin iplik gibi görünen
ışınları
Hazîz: Zîr, en aşağı, dağ eteği, düşük
mekân, alçak mekân
Hefüm: Yedinci
Hefve: Sürçme, ayak kayması, hata.
Hem-âgûş: Kucak kucağa
Hemişe: Daima, her zaman
Her-âyine: Mutlaka, kesinlikle
Herzegû: Saçma sapan konuşan, lüzum-
suz söz söyleyen.
Hetk: Rezil olmak, rezil etmek
Hevân: Hakaret, zillet, horluk
Hevl-nâk: Korkulu, korkunç.
Hıdr: Mani, engel, perde
Hıred: Akıl, us, idrak, anlayış
Hırmen: Harman, yığın
Hısrım: Üzüm koruğu
Hıssîsa: Bir kimseye, bir şeye mahsus olan
hâl
Hıtta: Diyar, memleket, ülke
Hiyre: Fersiz ve donuk göz
Hiyre-çeşm: Cesur, atılğan
Hisset: Cimrilik, aşağılık, âdîlik
Hiş: Kendisi, yakın, akraba
Hişâvend: Yakın, akraba
Hîta: Koruma, çevrili yer, korunmuş yer,
çevre
Hizebrân: Aslanlar
Hizlân-dîde: Kimsesiz kalmış, zelil olmuş

Hoş-güvâr: Lezzetli, tatlı, hazmı kolay
Hudr: Sıçramak, seğirtmek
Hulsân: Kişinin dostu, sevgilisi ve yarı.
Humâr: İçkiden sonra gelen baş ağrısı,
sersemlik
Humûl: Meçhullük, adı sanı batma
Hurde: Küçük, ufak, döküntü, moloz
Husrev: Hükümdar, şah
Husur: Hasırlar
Hutta: Zor iş, şey
Hüdâ-ne-kerde: Allah göstermesin, Al-
lah etmesin
Hünerver: Usta, maharet sahibi
Hüzâl: Zayıflık, bitkinlik

İ

İbhâm: El ve ayak başparmağı
İbtihâl: Yalvarmak, yakarmak
İctirâ': Suyu soluk almadan, birden içme
İhrâz: Nâil olmak, erişmek
İktifâ: Arkasından gitme, takip etme
İktinâs: Tuzakla avlanma, fırsatı değer-
lendirme
İktirâf: Emek çekerek kesb ü kâr eyle-
mek, kazanmak
İktitâ': Bir şeyin bir kısmını koparıp almak
İltihâ: Sakal bırakma
İlyeteyn: Sağ ve sol butlar
İm'ân: Fazla dikkat ve ihtimam
İmtirâ: Şüphelenme, tereddüt
İnbilâc: Doğmak, ortaya çıkmak, zuhur
etmek
İnhirât: İpliğe boncuk dizme, bir yola sü-
luk etme, girme
İnsânü'l-ayn: Gözbebeği
İnsidâd: Tıkanma, kapanma
İnsilâk: Yola girme, sülûk etme
İrhâ-i inân: Dizgini gevşetme
İstibdâd: Başlı başına olmak, yalnız başı-
na hüküm sürmek
İstifâda: Feyz bulma, ilim, irfan ve ma-
nevî zenginlik kazanma
İstihâl: Müstahak olmak, bir şeye ehil ol-
mak

İstiknâh: Bir şeyin hakikatini ve künhünü araştırma.

İstînâs: Alışmak

İstişmâm: Koklamak, hissetmek

Îşân: (Farsça'da) "onlar" zamiri

İttifâkî: Tesadüfen, rastgele

Îzâr: Yanak, yüz

İzdirâ: Tahkir etme

K

Kâ'ib: Tomurcuk memeli kız

Kaçan: Ne vakit, ne zaman ki

Kadem-nihâde: Gelmiş, ayak basmış olan

Kâle: Kumaş

Kalemrev: Ülke, toprak, hükûmet sahası

Kalm: Kesmek

Kâm: İstek, arzu, murad

Kanden: Nereden?

Kânûn: Ocak, ateş yanan yer, zaman

Kârd: Bıçak, çakı. Kârd be ustuhân resîden: Bıçak kemiğe dayanmak

Kârgâh: Fabrika, işyeri, atölye.

Kârger: İş yapan, etki yapan.

Kariha: Fikir kabiliyeti

Karîr: Sevinçli

Kâr-zâr: Kavga, cenk, savaş, harp

Kasaba-i enf: Burun kemiği, burun diresi

Kasabe: Kemiş parçası, boru

Kâsid: Kesat, eksik, verimsiz olan

Kelâ: Yeşil ot, çayır, otlak

Kelib: Kuduz

Kemîn: Tuzak

Kerrâr: Savaşta düşmana döne döne saldıran anlamında Hz. Ali'nin lakabı.

Kesân: Adamlar, insanlar, kişiler.

Keşide: Çekilmiş, tartılmış, dizilmiş, yazılmış

Ketibe: Asker bölüğü

Kıdd: Kayış

Kınâ': Örtü, başörtüsü, yaşmak

Kifâh: Savaş

Kilk: Kalem

Kirbâs: Bez, kumaş, keten veya pamuk bez

Kıştâr: Tarla, ekinlik

Kişver: Memleket, ülke, diyar

Kudmûs: Efendi, eski, büyük, öncü birlik

Kulzüm: Büyük ırmak, deniz, Kızıldeniz

Kurs-ı şems: Güneşin görünen yüzü

Kûr-târ: Zifiri karanlık

Kusûr: Artan kısım, geri kalanlar

Kûşîş: Çabalama, uğraşma.

Kûtâh: Kısa, boysuz.

Kutûf: Salkımlar

Künc: Köşe, bucak,

Kürdûs: Büyük süvari alayı

Küreyve: Kürecik, küçük yuvarlak

Küşâyîş: Açıklık, ferahlık

Küşte: Ölü, maktül

Küştegân: Öldürülmüşler

L

Lâne: Yuva, ev

Lâzib: Sâbit olan, yapışan.

Lecâc: İnat, ısrar

Lehâza: Göz ucuyla bir şeye dikkatlice bakmak.

Lenger-endâz: Lenger atan, demir atan.

Leşker: Asker

Lide: Yaşıt, akran

Lihâf: Kın, yorgan,

Lüknet: Pelteklik, dil tutukluğu

Lüyûs: Aslanlar

M

Maârif-mendân: Bilgi sahibi kimseler, bilgililer

Mâ-fât: Kaybedilen, elden çıkan

Mahacce: Geniş yol

Mahcir: Göz çukuru, bahçe

Mahcûr: Malını kullanmaktan men edilmiş

Mâhçe: Minare, kubbe, sancak gibi şeylerin başına konulan hilal

Mahrûr: Hararetli, ateşli

Mahrûse: Korunan, gözetilen
 Maksûs: Kesilmiş, kırılmış
 Mâl-â-mâl: Çok dolu, ağzına kadar dolu
 Mânend: Benzer, eş, denk, gibi
 Masfûfe: Sıra ile dizilmiş
 Matıyye: Binek hayvan
 Matîr: Yağmurlu
 Matmah: Tamah olunan şey veya yer
 Mazalle-nişîn: Gölgelekte oturan
 Mazanne: Düşünülen, sanılan
 Me'ân: Mekân, menzil
 Me'reb: İhtiyaç, ümitli bulunma
 Meâsir: Güzel eserler, nişanlar, izler
 Meberrât: Sevap için, hayır kazanmak için yapılan işler
 Medâr: Sebep, vesile, bir şeyin etrafında döneceği nokta
 Mefâze: Çöl, sahra
 Megâs: Suya dalınacak yer
 Mehâr: Dizgin, yular
 Mehât: Dağ sığırı.
 Mehcir: Bağ, bahçe, göz yuvası
 Mehebb: Rüzgârın estiği yer
 Mehr: Güneş
 Melsâ: Pürüzsüz ve düz yer
 Memâlik-i mahrûse: Osmanlı Ülkesi
 Meniş: Düşünce, huy, âdet, tabiat, şahsiyetli
 Merdüm: İnsan, adam, halk
 Merdümek: Göz bebeği
 Merg: Çayır, sebze
 Mery: Sağılır davranın memesini mesh edip saĝmak
 Mesârr: Sevinçler
 Mesâs: Asıl, kök
 Mesdûd: Kapalı
 Meshûb: Çekilmiş
 Mesned: Mertebe, makam
 Mevâlî: Yüksek rütbeli kadınlar, hâkimler
 Mey: Şarap, içki
 Mey-kede: Meyhane
 Mezbûr: Adı geçen
 Mısır: Memleket, şehir
 Midâd: Mürekkep
 Mihan: Mihnetler, sıkıntılar

Mihmânnevâzî: Misafirperverlik, konukseverlik
 Mihmîz: Mahmuz
 Miknet: Güç, kuvvet, kudret
 Mîşe: Aslan barınağı olan meşelik
 Mizmâr: Meydân
 Mû(y): Tüy, saç, kıl
 Mu'dilât: Büyük, ağır, zor işler
 Muavvec: Eğik, eğri
 Muhâbâ: Korku, çekingenlik
 Muhadderât: Örtülü kadınlar
 Muhassan: Sağlam, kuvvetli
 Muhavvel: Havale edilmiş.
 Mukannin: Kanun yapan, intizama koyan
 Mukham: Zâid
 Murtâz: Alıştırılmış, talimli
 Musâhere: Evlenmeyle meydana gelen akrabalık.
 Musaykal: Cilalı, parlak
 Mutarrez: Süslü, işlemeli
 Mübâhât: Övünmek
 Mübâlât: Dikkat etmek, itina göstermek
 Mübâşir: Geçici bir vazife olarak merkezden bazı emirleri götüren, icrâ salahiyeti olan.
 Mübrim: Zorlayıcı
 Müdârâ: Dost gibi görünme, yüze gülme
 Müfevvez: Sipariş ve ihâle olunmuş
 Müfhim: Şiir yazamayan kişi
 Müfteliz: (Malı vb.) kesen, alan
 Müfzî: Ulaştıran, yetiştiren
 Mühr: Tay
 Mükellel: Başında taç bulunan
 Mülimme: Başa gelen bela
 Mülket (mîlket): Ülke
 Mümevveh: Sahte, samimi olmayan
 Münâ: Arzular
 Müncer: Sona eren, neticelenen
 Münfasım: Kesilmiş, kopuk
 Münîf: Yüksek ve uzun, ulu, yüce
 Mürde: Ölmüş, ölü
 Mürg: Kuş
 Mürvârid-dendân: İnci diş
 Müsâmere: Gece eğlencesi

Müsel: Birbirine bağlı (saç vb.)
 Müsket: Akıl, kamil zihin, geçinecek ka-
 dar gıda
 Müstaid: Yetenekli, akıllı
 Müşeffî: Şefaât dileyen
 Müşgîn: Misk kokulu
 Müşk-bâr: Misk yağdıran
 Müşrif: Bakan, gören, bir hal almaya yüz
 tutmuş olan.
 Mütesaddî: Başlayan, teşebbüs eden
 Mütevârî: Gizli, saklı.
 Müzâb: Eritilmiş, erimiş

N

Nâb: Hâlis, saf
 Nâ-be-hemvâr: Eğri, düz olmayan, uy-
 gunsuz
 Nâ-bûd: Yok olan, bulunmayan, madûm
 Nâdibe: Az, noksan, zayıf, kuru
 Nâgeh-zuhûr: Ansızın olan, oluveren
 Nagz: Güzel, hoş
 Nâhîd: Venüs, Zühre, Çoban yıldızı,
 Çulpan Yıldızı
 Nâik: Karga sesi.
 Nâire: Alev, ateş
 Nakâve: Her şeyin iyisi, temizlik
 Nakdîne: Hazır ve peşin para; kıymetli
 ve değerli mal
 Nâ-kerde: Yapılmamış, olmamış.
 Nâmiye: Yeşerme kuvveti
 Nasfet: İnsaf, haklılık, hakkaniyet
 Nasl: Okun ucundaki sivri demir, okun
 uçmasına yardım eden kanatlar
 Nâ-yâb: Bulunmaz, nadir
 Nebîh: Namlı, şanlı, şereflî
 Necer: Suyu içip kanmama
 Nefâyis: Değerli, güzel ve beğenilir şeyler
 Nehb: Yağma, yağmacılık
 Nemârik: Yastıklar
 Nesak: Tarz, usûl, yol, şekil, üslup
 Nevâfir: (nâfir'in çoğulu) Ürkek, korkan
 Nevâl: Kismet, nasip, yiyecek-içecek
 Nevbet-zen: Belirli vaktin geldiğini bil-
 diren, nöbet çalan

Nevmîd: Ümitsiz, me'yûs, mükedder
 Nevreste: Yeni yetişmiş, yeni meydana
 gelmiş
 Neyyir-i a'zam: Güneş
 Nibâl: (Nebl c.) Oklar
 Nigâşte: Resmolunmuş, yazılmış
 Nigehbân: Gözcü
 Nihâde: Konmuş, konulmuş.
 Nijâd: Soy, sop, karakter
 Nikât: Nükteler
 Nişîb u firâz: İniş-çıkış, engebe
 Nişîmengâh: Durak, yurt, toplanılacak
 yer.
 Nişîn: Oturan, oturmuş gibi anlamlara
 gelir ve başka kelimelerle birleşir.
 Niyâyiş: Dua, ibadet, tapınma
 Nuhustîn: Birinci, ilk, evvel
 Nuût: Sıfatlar, vasıflar
 Nüşâb(e): Ok.
 Nüvis: Yazan

P

Pâ-bend: Ayak bağı, köstek, engel, mani.
 Pâdaş: Yoldaş, yol arkadaşı.
 Pâ-keşide: Terk edilmiş, bir yerden ayağı
 çekilmiş
 Pâ-nihâde: Gelmiş, ulaşmış, vâsil olmuş.
 Pâs-bân: Gece bekçisi
 Penâh: Sığınma, iltica
 Penâh-ârende: Sığınan
 Pend: Nasihat, vaaz, öğüt
 Per: Kanat
 Perdâz: Tertip eden, düzenleyen
 Perdekeş: Perde çekici, engel, mani
 Perestâr: Hizmetçi
 Pertâb: Atılma, sıçrama
 Perveriş-yâfte: Terbiye edilmiş, yetiştiril-
 miş, eğitilmiş
 Pervîn: Ülker yıldızı
 Pes: Öyleyse, imdi
 Pesend: Beğenmek, kabul eylemek, beğе-
 nici, muvâfık
 Peşiz: Akçe, mangır, pul
 Peyâm: Haber

Peyveste: Ulaşmış, bitişik, her zaman da-
ima
Pirâ: Donatan, süsleyen
Pirâye: Zinet, süs
Pirâye-dih: Süsleyici
Pîşe: Huy edinmiş, alışmış anlamlarına
gelir ve birleşik kelimeler yapılır. Me-
sela: Hasenât-pîşe
Pîşegân: İşler, huylar, meslekler
Piyâle: Kadeh, şarap bardağı
Pûşide: Örtülmüş, örtü
Pür-pîc ü tâb: Kıvrım kıvrım, dolambaç-
lı, virajlı

R

Râhe: Avuç içi, el ayası
Rahîk: Safî şarap, cennet şarabı
Rakamzen: Yazıcı, yazan, kayıt ve işaret
eden
Râstî: Doğruluk, gerçeklik
Râtibe-hâr: Vazifeli
Râygân: Bedava, beyhude, çok, bol, çe-
kinmeden, esirgemedi
Râz-dân: Sırrı bilen, sırta ortak olan dost
Redîf: Arkadan gelen, birisinin ardından
giden
Rehnümâ: Yol gösteren, kılavuz.
Reh-peymâ: Yol ölçen
Rehzen: Yol kesen, haydut
Rekz: Dikme, yere saplayıp sabit kılma.
Reme: İnsan kalabalığı, ordu, müfreze
Remed: Gözün ağrımaları, göz kapağı il-
tihadı
Rengîn: Renkli, boyalı, parlak
Resân: Yetiştiren, ulaştıran
Resâset: Eskilik, köhnelik
Resen: İp, halat
Reside: Erişmiş, ulaşmış, yetişmiş.
Reşk: Kiskançlık, haset, gıpta, kıskandıran
Retk: Yırtığı onarmak, düzeltmek
Revâh: Bir şeyin tahsilinden dolayı gelen
sürur, neşe.
Revgân: Yağ
Reviş: Gidiş, hal, tavır, tutum, yol.

Reviyyet: Bir işin her cihetini iyice dü-
şünme.
Revnak-fezâ: Bir şeyin parlaklığını artı-
ran, güzelleştiren
Revnümâ (rû-nümâ): Zuhur eden, ken-
dini gösteren.
Reyyâ: Güzel koku.
Rezm: Savaş, kavga
Rezmgâh: Savaş meydanı
Rıkkıyyet: Kölelik, kulluk
Ribka: Kement, zincir
Rihve: Rehâvetli, gevşek
Rîş: Tüy, sakal.
Rişte: Tel, iplik, zincir
Rîz: Döken, saçan, akıtan
Ruh: Yanak
Ruhsâr: Yanak
Rû-nümûn: Meydana çıkan, yüz gösterici.
Rûşenâ: Aydınlık, parlaklık, açık
Rûz-gâr: Zaman, vakit, devir
Rübûde: Kapılmış, kapılan
Rüfât: Parçalanmış, dağıtılmış, çürümüş
Rüst-hîz: Mahşer, dirilme
Rüsûmât: Gümrük idaresi

S

Sabî-i radî': Süt çağında çocuk
Safâyih: Levhalar, yapraklar
Saff-der: Düşman saflarını yaran yiğit
Saffeyn: Savaşan iki taraf
Sâfinât: Pek makbul ve soylu atlar
Safrâ: Sarı. Humma hastalığının sıfatı
olarak da kullanılır.
Sâhib-kurân: Ulu padişah, yüce insan,
uğurlu
Sahn: Evin ortasındaki açıklık, avlu, or-
ta, meydan
Sahrâ-neverd: Çölde dolaşan, çöl aşan,
göçebe
Saht: Zor, güç, set, katı, çetin
Sakatât: Bozukluklar, yanlışlıklar
Sâl-hurde: Pek ihtiyar, çok yaşlı
Sâmân: Servet, zenginlik
Sâmî: Yüksek, yüce

- Sandal: Güzel kokulu bir ağaç
 Satl: Kova, tas, küçük leğen.
 Sâv: Som altın
 Savârif: Değişmeler, değişiklikler, dönüş-
 ler
 Sâve: Toz altın, kuyumcu potası. Zer-i
 sâve: Ayarı tam altın veya kırıntısı
 Sâye: Gölge
 Sâye-bân: Gölgelek, büyük çadır, şemsiye
 Sâz: Eden, yapan, veren manalarına gelir
 ve birleşik kelimeler yapılır. Mesela:
 Evham-sâz: Evham veren
 Sebîke: Külçe, maden külçesi, eritilip ka-
 ba dökülmüş maden çubuğu, pota.
 Sebkb: Vaki olma
 Sed: Yüz
 Sedene: Kapıcılar, perdedârlar, Kâbe'nin
 kapıcıları
 Sedîd: Doğru, yanlış ve yalan olmayan
 Sefîd: Ak, beyaz.
 Sefîd-rû: Beyâz yüzlü
 Seg: Köpek
 Seher-hîz: Erken kalkan, erkenci
 Sekb: Kalıba dökme
 Selme: Rahne, gedik.
 Selsâl: Hafif soğuk, içimi güzel, tatlı su
 Semend: Çevik ve güzel at
 Senâbik: At ve katır gibi hayvanların tır-
 nakları
 Senâm: Deve hörgücü
 Senc: Ölçen, tartan, değerlendiren
 Sencîde: Tartılı, ölçülü, yerinde (söz).
 Sengîn: Taştan olan, taştan yapılmış
 Sengsâr: Taşlık yer.
 Serâpâ: Bir uçtan bir uca, baştan ayağa
 kadar
 Serâ-perde: Saray perdesi, padişah çadırı,
 otağ
 Serâser: Baştanbaşa, bütün, hep
 Serâsime: Sersem, affalamış
 Ser-be-ceyb: Keder, düşünce veya hayâ-
 dan dolayı başını önüne eğmiş olan.
 Serçeşme: Çeşme başı, pınar, lider
 Serdârî: Başkumandanlık
 Serîfre: Gizli şey, sır, yatak
 Sermâ: Soğuk, kış
 Ser-nigûn: Baş aşağı olmuş, ters dönmüş,
 talihsiz.
 Serrîşte: İpucu, uç, tarz, maksat
 Sertâ be-kadem: Baştanbaşa, tümü
 Sertâk: Çatı katındaki etrafı açık oda
 Sertîz: Ucu sivri, keskin
 Seylâb: Taşkın su, sel
 Sezâvâr: Münasip, uygun
 Sımâh: Kulak deliği, kulak
 Siâye: Koğuculuk, adam çekiştirme, de-
 dikodu
 Silk: Dizi, sıra, yol, iplik
 Simât: Sofra
 Sîmîn: Gümüşten, gümüş renginde, be-
 yaz
 Simt: (Çoğulu sümût) Boncuk veya inci
 dizilmiş iplik
 Sine: Uyuklama
 Sîne-bend: Göğüs bağı
 Sîpâh: Asker, ordu
 Sîpâs: Övgü, hamd, şükür, minnet
 Sîpeh-keş: Başkumandan, başbuğ
 Sîr-âb-sâz: Su veren
 Sîrişk: Gözyaşı
 Sîtâregân: Yıldızlar
 Sîtîz: Kavga, cidal, çekişme
 Siyyân: Denk, eşit, müsavi
 Sûd: Kâr, faide, kazanç
 Sugûr: Düşmana yakın hudutlar, serhat-
 lar
 Suhte: Yanmış, tutuşmuş
 Sûret-nümâ: Şekil ve suretini gösteren
 Surre: Para kesesi
 Sûzende: Yakan, yakıcı
 Sûziş: Yakma, yanma.
 Sûz-nâk: Yakıcı
 Sûdde: Kapı, eşik
 Sûhan: Söz
 Sûhân-âferîn: Söz yaratan, şair
 Sûkâta: Kırıntı, döküntü, artık
 Sûkr: Alkollü içki
 Sûmm: Toynak
 Sûmut: (Simâtın çoğulu) Sofralar, yemek
 masaları

Sürh-gûn: Kırmızı renkli
Sütüde: Övülmüş, övülmeye değer
Süvâr: Ata binmiş, binici

Ş

Şâd-âb: Suya kanmış, sulu, taze
Şâdmânî: Mesrûriyet, sevinçlilik, mes-
rur, bahtiyar
Şahme: (Bir parça) iç yağı.
Şahsâr: Dallı budaklı ağaçlar, ağaçlık yer,
koruluk
Şahvâr: İri ve iyi cins inci, şah gibi, şaha
yakışır tarzda
Şakşaka-i makâl: Boş söz
Şâmih: Yüce, ulu, görkemli
Şârika: Doğan, parlak, aydınlık, ışıık
Şebah: Cüsse, şahıs, karaltı.
Şebgûn: Gece renkli, kara, siyah
Şeb-i târ: Karanlık gece.
Şehâmet: Kahramanlık, bahadırılık
Şehd-âbe: Bal şerbeti
Şehenşâh: Büyük padişah, imparator
Şeh-râh: Anayol
Şekîme: Gem, direnç, direnme
Şeklgîri: Yapılaşma, şekillenme
Şem'-i şeb-ârâ: Geceyi süsleyen ışık. Me-
cazen güzel, sevgili
Şemşîr: Kılıç
Şerâre: Kıvılcım
Şeref-resân: Şeref veren, onur veren
Şereh: Tamahkârlık, açgözlülük
Şerm-sâr: Utanan, utanmış, sıkılğan
Şerr u şûr: Kötülük, kavga
Şiâr: Gömlek
Şikest: Kırma, kırılma.
Şinâver: Suda yüzen, yüzücü, gemi
Şirâze-bend: Şiraze bağlayan, düzenle-
yen, tanzim eden
Şirzime: Bir miktar insan grubu, küçük,
önemsiz cemaat
Şitâb: Seğirtmek, koşmak
Şûr: Şamata, kavga, gürültü

Şükûfe-zâr: Çiçek bahçesi
Şütür: Deve

T

tâ be-sabâh: Sabaha kadar
Ta'biye: Askeri konuşlandırma, düzenle-
me, tertip etme.
Ta'yîr: Kabahati yüze vurarak utandırma
Tâb: Parıltı, güç, kuvvet
Tâbân: Işıklı, parlak
Tâb-dâr: Işıklı, parlak, bükümlü, kıvrım-
lı.
Tâbiş: Parlayış, parıldayış
Tağdiye: Yedirmek, besleme
Tahdîş: Tırmalamak, kurcalamak, kaşı-
mak
Takrîb: Tahmin, yolunu bulma
Talia: Asker önünden giden tabur
Tannâz: Cilveli, nazlı, şarkıcı, alaycı, eğ-
lenen
Târ: Tel, saç teli
Tarâzide: Süslenmiş
Târik: Karanlık
Taşt: Büyük leğen
Tavk: Gerdanlık
Tâz: Koşma, koşuş
Tâzî: Arap, Lisân-ı Tâzî: Arapça
Tebâr: Soy, nesil, nesep
Tebâşîr: Müjde, her şeyin öncesi, ilk za-
manı
Tebeh-kâr: Harab eden, mahveden, bi-
tiren
Tebn: Saman
Tecerru': Yudum yudum ve süzerek iç-
mek, kahramanlık etmek
Tedârük: Hazırlama, temin etme
Tef: Sıcaklık, hararet, ışık
Tefâkum: İş büyüyüp güçleşme
Tefsîde-lebân: Susuz, susamış dudaklar
Teg ü tâz: Koşu
Tekâver: Koşan, hızlı koşan at ve deve
Telfik: Birleştirme
Telh: Acı.
Temâşâgerân: Seyirciler, temaşa edenler

Teng: Dar
 Tengî: Darlık, küçüklük, zügürtlük, zavallılık
 Tenhiye: Uzaklaştırmak
 Ter: Taze, yaş
 Tesliyet-sâz: Teselli edici, avutucu
 Tesvîl: Tezyin etmek, süslemek, kötü bir şeyi güzel göstererek aldatma
 Teşmîr: Sıvama veya sıvanma
 Teşnîf-sâz: Süsleyici
 Tevsen: Serkeş at
 Tırâz: “Süsleyen, donatan” anlamlarına gelir ve birleşik kelimeler yapılıdır. Mesela: şükufe-tırâz, çiçek süsleyen.
 Tırâz: Kenar süsü, saç, ziynet
 Tibr: Altın parçası, altın ve gümüş tozu
 Tîg: Kılıç, seyf
 Tîr: Ok
 Tîz-refîr: Çabuk yürüyüşlü, acele ile giden

U

Ubâb: Taşkın, sel suyu; her nesnenin muazzamı, en büyüğü
 Ukûd: Gerdanlıklar, kolyeler
 Unfuvân: Gençlik ve güzelliğin başlangıcı, en parlak zamanı, parlaklık, tazelik
 Urûz: Görünme, gelme, âriz olma
 Urz: Yan, taraf, orta
 Urza: Hedef

Ü

Übbehet: Ululuk, büyüklük, azamet
 Übbehetlü: Büyük, yüce
 Üftâde: Düşmüş, fakir, biçare
 Üstühân: Kemik

V

Vâbeste: Bağlı, mütevakkıf
 Vasme: Utanacak şey
 Vatar: İhtiyaç, hacet, iş
 Vâye: Nasip, kısmet, behre
 Vehhâc: Parıl parıl

Vekr: Kuş yuvası
 Verziş: Çalışma
 Vesîm: Güzel yüzlü, yakışıklı
 Vetîre: Tarz, üslup
 Vezân: Esen, eserek

Y

-yafte: “Bulunmuş, bulmuş” manalarına gelir ve birleşik kelimeler yapılıdır. Mesela şeref-yafte: şeref bulmuş.
 Yenbû: Pınar, kaynak
 Yerâa: Kalemlik kamaş, kamaş kalem.
 Yırlıg: Yiğit

Z

Zâhir: Parlak
 Zahmdâr: Yaralı
 Zânû: Diz
 Zâyçe: Doğum kâğıdı, doğum raporu, yıldız falı
 Zebânzed: Alışılmış, her zaman söylenen söz, darb-ı mesel
 Zedegân: Vurulmuşlar, çarpılmışlar
 -zen: “Vurucu, vuran, atan, çalan” manalarına gelerek birleşik kelimeler meydana getirir.
 Zer: Altın, akçe
 Zerî: Vesile, yol
 Zerrîn: Altından yapılmış, altın gibi parlak
 Zeyl: Ek, ilave, etek
 Zîb: Zinet, süs, düzgün/iyi elbise
 Zîbâ: Güzel, süslü, yakışıklı
 Zîbâ-tarh: Güzel planlı
 Zîbende: Süslü, zinetli
 Zihî: Ne güzel, bravo, aferin
 Zinâd: Çakmak demirleri, çakmaklar, bilekler
 Zindegânî: Dirilik, hayat
 Zîr: Alt, aşağı
 Zîrdest: Halk, ahali
 Zünâbe: Her şeyin, ardı, arkası

DİZİN

A

Abbâs Paşa 27
Abdî Efendi 26
Abdullah b. ez-Zübeyr el-Esedî 68
Abdullâh b. Zübeyr 1401
Abdullâh ibn Hemmâm-ı Selûlî 837
Abdurrahîm Efendi 77
Abdurrahmân b. el-Mübârek el-Antâkî
1421
Abdurrahman b. Fazl eş-Şîrâzî 1041
Abdülahad Nûrî 49
Abdülkâdir Geylânî 24
Abdülkâdir-i Geylânî 28, 33
Abdülmeçîd 1467
Abdülmennân Bey 22
Abidin Subhi Ramazanoğlu 31
Âd 372
Adana 17, 18, 20, 22, 23, 77, 83, 1128,
1436
Adanalı 18, 31
Âdem 92, 129, 253, 279, 341, 370, 381,
391, 533, 686, 788, 835, 849, 867,
1250, 1461, 1479
Aden 896
Adiyy b. Hâtim 161
Ahfeş 161, 162, 348, 507, 1237, 1353
Ahnef 168, 169, 171, 878, 879, 1160,
1161, 1356, 1467
Ahtal 449, 848, 997, 1448, 1467
Ahterî 43, 1151, 1260, 1291, 1478
Ahzem-i Tâî 297
Âişe 621
Alâeddin Ali Çelebi 26, 1468
Alâuddîn-i Siğnâkî 107
Âl-i Beyt 1323, 1324
Ali b. Hamza b. Umâre 174
Âl-i Cefne 1313, 1314, 1405
Âl-i Fir'avn 632, 1146
Âl-i Hısn 1337
Ali Nihad 56

Ali Nihad Tarlan 56
Âlî Paşa 90, 1465
Âl-i Ramazân 18, 77
Âl-i Talha 1235
Alkame b. Abede 466, 1468
Amasya 23, 1291, 1292
Ammûriye 1454
Amr b. el-Ehtem 1307, 1480
Amr b. Ma'dikerib 323, 1223, 1262,
1481
Amr ibn Adiyy 863
Antakyâ 240, 241, 674
Antakyalı Muhammed Said Efendi 19
Arafât 754
Arapça 2, 922
Arasât 1294
Arc 1435
Arcî 871, 1435
Arim 894, 896
Âsaf 90, 1485
Ashâb-ı Kehf 503, 1243
Asmaî 361, 892, 1268, 1468
A'şâ 494, 576, 851, 1303, 1304, 1467
Ayasofya 19, 83
Âzerbaycân 540
Azîz 21, 22, 29, 69, 319, 882, 1397,
1467

B

Bağdâd 77, 95, 559, 560, 661, 717, 879,
880, 1359, 1465, 1470, 1474, 1475,
1476, 1479
Bağdat 5, 33
Bahaeddîn-i Âmilî 1310
Bâharzî 1062
Bahâuddîn-i Hulvânî 107, 1145
Bahr-i Sefîd 20, 77, 1485
Bâkır 1117
Bakka 862
Basra 21, 152, 1144, 1366, 1370

Bedel-i ba'z 377
 Bedel-i galat 384
 Bedel-i iştimâl 377
 Bediüzzamân-ı Hemedânî 1329
 Bedr 56, 237, 1316, 1480
 Bedr b. Ammâr 56, 1316
 Bekr 210, 590, 622, 638, 643, 658, 665,
 682, 737, 821, 990, 1030, 1445,
 1446, 1469, 1471, 1477, 1479
 Beldah 114, 115
 Belîğ 49, 145, 213, 759, 1058, 1310, 1468
 Belkıs 896
 Benî Adnân 92
 Benî Harâm 1366
 Benî İsrâîl 279, 716, 734, 740
 Benî Katan 394
 Benî Kilâb 1417, 1450
 Benî Kinâne 464, 469
 Benî Muhârib 1448
 benî Mühelleb 1046
 Benî Neşel 757
 Benî Sedûs 1038
 Benî Tağlib 1446
 Benû Cüşem 1446
 Benû Şeybân 1446
 Benû Yezîd 872
 Besûs 1446, 1447
 Beşâme en-Neşelî 757
 Beşşâr 850, 987, 989, 1030, 1042, 1334,
 1405, 1406, 1468
 Bevles 241
 Beydâvî 39, 42, 242, 362, 453, 540,
 620, 721, 724, 734, 771, 839, 876,
 896, 998, 1010, 1250, 1251, 1266,
 1352, 1468, 1477, 1481
 Beyt-i Makdis 332, 1101
 Beyt-i Re's 567
 Bint-i Mahzûm 578
 Borlu Ahmed Kuddûsî 19
 Bosna 20, 77, 917
 Buhara 5

Buhârâ 77
 Buhâralı Abdürrahîm Efendi 19
 Buhârî 35, 52, 96, 173, 220, 308, 441,
 459, 756, 1209, 1232, 1233, 1342,
 1355, 1428, 1431, 1441, 1469
 Buhtürî 1040, 1041, 1071, 1073, 1118,
 1235, 1253, 1262, 1268, 1269,
 1278, 1279, 1337, 1367, 1384,
 1414, 1415, 1418, 1469
 Burhân 21, 29, 69, 711, 944, 1258,
 1312, 1467, 1474
 Bursa 5, 20, 77
 Bursalı Mehmed Tâhir 23, 32, 1478

C-Ç

Câhız 152, 192, 215, 221, 222, 223,
 224, 1312, 1470
 Câhiliyye 1095, 1457, 1458, 1468
 Cârullah 152, 728, 1455
 Celâlüddîn es-Süyûtî 41
 Cemile Sultan 27
 Cenzi 834
 Cerir 262, 328, 468, 469, 470, 471,
 1417, 1419, 1427, 1428, 1448,
 1470, 1478
 Cevherî 152, 198, 398, 461, 612, 739,
 897, 907, 982, 1022, 1023, 1128,
 1176, 1177, 1299, 1306, 1337,
 1366, 1470
 Cevzâ 732, 1319, 1320
 Ceyhan 879
 Cezâir 77, 1468
 Christopher Ferrard 39
 Cibrîl 242, 888, 1133
 cihet-i vahdet 202
 cism-i ta'limî 360
 Cübeyr b. Mut'im 52
 Cürçân 1463
 Çâğatay 46, 1086
 Çâğatayca 46

D

Dahhâk-ı Mârî 1005
 Dâi-i Alevî 1453
 Dârîm 1428
 Dâru'n-Naîm 354
 Dav' 102
 Dehûl 1379, 1389, 1450
 Delâil-i İ'câz 112, 136, 140, 168, 171,
 189, 239, 249, 261, 264, 265, 381,
 387, 390, 395, 410, 411, 426, 548,
 577, 578, 583, 612, 629, 654, 665,
 670, 700, 772, 782, 811, 848, 850,
 981, 1277
 delâlet-i akliyye 935, 942
 delâlet-i iltizâmiyye 787, 936, 939
 delâlet-i mutâbikîyye 936, 940
 delâlet-i tazammuniyye 934, 936, 945
 delâlet-i vaz'îyye 130, 857, 933, 934,
 935, 940
 Dersâadet 77, 95, 1465, 1466, 1478
 devlet-i Abbâsiyye 1458
 Dımâr 1363
 Dırâmu's-Sıkt 352, 391, 468, 469, 612,
 1108, 1473
 Di'bil 1247, 1248, 1472
 Dicle 559, 560, 879
 Dikû'l-cinn 1259, 1471
 Dimaşk 107, 916, 1467, 1472, 1473,
 1474, 1475, 1481, 1483
 Dîvân-ı Ebî Temmâm 164, 1322
 Dîvân-ı Ma'arrî 1108
 Diyarbekir 1336
 diyâr-ı Hind 392
 Dubâa 481

E

Ebâ Kâbûs 866
 Ebî Alâ 1346
 Ebîbekr 532, 1473, 1480
 Ebî Ca'fer 683
 Ebî Ferec-i Sâvî 1454

Ebî Firâs 571
 Ebî Hafs 789
 Ebî İshâk-ı Sâbî 1026
 Ebi'l-Alâ 539
 Ebi'l-Atâhiye 1022, 1287, 1440
 Ebi'l-Fazl bin Amîd 1113
 Ebî Muâz 1406
 Ebî Muhammed-i Hâzin 1454
 Ebî Nu'mân-ı Edîb 1264
 Ebî Temmâm 164, 165, 911, 1036,
 1048, 1158, 1193, 1320, 1321,
 1322, 1345, 1353, 1363, 1376,
 1407, 1408, 1409, 1410, 1412,
 1414, 1416, 1421, 1422, 1423,
 1424, 1434, 1436, 1437, 1444,
 1454, 1456, 1458, 1471, 1478,
 1481
 Ebi't-Tayyib 834, 863, 878, 1014, 1059,
 1060, 1291, 1316, 1408, 1410,
 1421, 1438, 1442, 1452, 1457,
 1474
 Ebîverdî 1063, 1471
 Ebî Ziyâd 1415
 ebnâ-i Cefne 1404
 Ebû Abdîrrahmân Muhammed el-Utbî
 1416
 Ebû Ahzem 297
 Ebû Ali Fâris[i] 1408
 Ebû Ali Hârûn b. Abdilazîz 1059
 Ebû Alkame 152
 Ebû Atâ es-Sindî 170
 Ebû Cehil 315
 Ebû Dülâme 1249, 1471
 Ebû Enes ed-Dahhâk 1004
 Ebû Hureyre 441
 Ebû İshâk 592, 746, 818, 1373, 1461,
 1471, 1472, 1474
 Ebû Kâbûs 1447
 Ebû Leheb 314, 315, 316, 1462
 Ebû Mervân 848
 Ebû Mudar 1411, 1412
 Ebû Mûsâ 449, 450

- Ebû Nasr-ı Esedî 114
 Ebû Nuaym 1016
 Ebû Nüvâs 48, 1060, 1084, 1308, 1314,
 1335, 1381, 1382, 1396, 1419,
 1460, 1471
 Ebû Rağvân 1426, 1427
 Ebû Sâ'd el-Mahzûmî 911
 Ebû Saïd 1118, 1169, 1170, 1192,
 1458, 1468, 1477, 1480
 Ebu's-Sakr 327
 Ebû Şücâ' 1304
 Ebû Tâlib 460, 1031
 Ebû Tâlib er-Rakkî 1031
 Ebû Temmâm 64, 68, 109, 164, 169,
 170, 175, 227, 252, 348, 418, 485,
 491, 553, 679, 705, 757, 758, 759,
 765, 803, 829, 890, 907, 910, 911,
 912, 991, 1004, 1016, 1017, 1036,
 1047, 1136, 1158, 1165, 1193,
 1245, 1246, 1301, 1320, 1321,
 1322, 1341, 1345, 1353, 1362,
 1363, 1364, 1368, 1369, 1376,
 1378, 1381, 1384, 1390, 1401,
 1402, 1407, 1408, 1410, 1411,
 1412, 1414, 1415, 1416, 1420,
 1421, 1422, 1423, 1434, 1436,
 1437, 1443, 1445, 1454, 1456,
 1458, 1471
 Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Tâhir el-Huveyyî 66
 Ebû Zeyd-i Sürûci 1435
 Ebû Züeyb 1136, 1169, 1192
 Ebül-Alâ 1107, 1108, 1256, 1276,
 1309, 1346, 1368, 1455, 1477
 Ebül-Hasen el-Eş'arî 1085
 Ebül-Hüseyn 1474
 Ebül-Kâsim ibn Hüseyin el-Kâtibî 1430
 Ebû'n-Necm 992, 1475
 Ebût-Tayyib 996, 1292, 1304, 1309,
 1317, 1331, 1333, 1380, 1407,
 1410, 1417, 1418, 1420, 1421,
 1442, 1455, 1478
 Efnûn et-Tağlibî 718
 Efrâsiyâb 1280
 Efveh 1421, 1422, 1423, 1472
 Ehl-i Beyt 1323, 1455
 Ehl-i Kitâb 236, 237, 1329
 ehl-i mîzân 427, 517
 Ehl-i Sebe 894
 Ehli's-Sünne 1296
 Ehl-i Sünnet 953
 el-Hâc Mehmed Efendi 34, 83
 Emâlî 383
 Endelüsi 1481
 Enes el-Fevâris 1046
 Ensâr 35, 220
 Ercümend 1280
 Ermeniyye 540, 879
 Esâs 110, 276, 461, 488, 660, 999,
 1015, 1036, 1391, 1406, 1415,
 1451, 1457
 es-Seyru ve's-sülûk ilâ mâlikî'l-mülûk 28
 Eşâira 747
 Eşca' 679, 1415, 1416, 1451, 1480
 Eşca' es-Sülemî 1415, 1416, 1451, 1480
 Evs b. Hacer 361, 1472
 Eyyûbizâde Mustafa el-Mostârî 39, 42
- F**
- Fahruddevle 1454
 Fâik 77, 152, 1209, 1210, 1327, 1483
 Fârisî 46, 206, 563, 780, 967, 1016,
 1022, 1034, 1471, 1481
 Fârûk 1021
 Fâtuma bint el-Ahcem 758, 759
 Fâtuma bint Esed 460
 Fâtuma bint Hurşub 1045
 Fâzıl-ı Tûsî 430
 Fazl-ı Bermekî 1419
 Ferâid 61, 111, 1487
 Ferazdak 166, 167, 323, 324, 328, 659,
 660, 853, 875, 1404, 1426, 1427,
 1428, 1472
 Feridûn 1005
 Ferrâ 112, 139

Find ez-Zimmânî 829
 Fir'avn 279, 288, 289, 295, 321, 351,
 621, 632, 714, 735, 890, 1146
 Furât 862, 1478

G

Gabgab 296
 Gayl 372
 Gelenbevi 29, 30, 69, 1467, 1472, 1477
 Gelenbevi İsmail Efendi 29
 Girit 21, 28, 29, 1466, 1467

H

Hâbûr 1336
 Haccâc 475, 476, 477, 1046, 1107,
 1340, 1380
 Hacı İshâk Efendi 17, 83
 Hâc Mehmed Efendi 34
 Hacûn 114, 115
 hadd-i asgar 51, 428
 hadd-i ekber 51, 428
 Hafs 351, 788, 789, 896
 Haleb 77, 241
 Halhâlî 149, 165, 166, 176, 213, 222,
 223, 366, 545, 607, 857, 897, 1062,
 1204, 1473
 Halîl 724, 748, 798, 876, 1261, 1388,
 1474
 Halîm Efendi 917
 Hâmân 280, 288, 289, 290, 292
 Hamel 77
 Hamza 174, 351, 526, 896
 Hansâ 261, 262, 267, 577, 891, 892,
 1354, 1473
 Hânya 28
 hareke-i mekâniyye 969
 hareke-i vaz'iyye 969
 Haremeyn 372
 Harem-i Şerif 803
 Harîrî 43, 50, 53, 54, 66, 67, 204, 270,
 297, 340, 1040, 1041, 1151, 1246,
 1261, 1344, 1349, 1355, 1366,

1369, 1370, 1371, 1372, 1377,
 1386, 1388, 1393, 1395, 1396,
 1429, 1430, 1431, 1435, 1447,
 1473, 1481

Hârizm 105, 106

Harkâ 351

Harput 20, 25, 29, 77

Harrân 1261

Harşene 1291

Hârûn 48, 531, 634, 714, 838, 879,
 1059, 1308, 1360, 1384, 1419,
 1468, 1478

Hârûn er-Reşîd 1308, 1419

Hârûn Reşîd 48, 879

Hârûnü'r-Reşîd 1272

Hasan Çelebi 41, 42, 45, 48, 52, 53, 60,
 61, 66, 67, 68, 74, 100, 101, 104,
 105, 107, 108, 110, 112, 113, 115,
 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 124, 125, 135, 146, 148, 156, 157,
 158, 159, 163, 165, 176, 206, 211,
 213, 214, 222, 236, 238, 268, 296,
 297, 300, 321, 326, 336, 349, 352,
 362, 372, 385, 392, 395, 411, 417,
 420, 425, 442, 446, 447, 448, 450,
 460, 465, 470, 472, 477, 481, 488,
 489, 492, 494, 527, 528, 532, 533,
 538, 540, 552, 566, 571, 576, 634,
 640, 674, 678, 692, 693, 704, 714,
 726, 730, 732, 735, 740, 748, 751,
 754, 755, 756, 758, 766, 770, 780,
 799, 803, 826, 837, 843, 852, 853,
 855, 858, 863, 872, 879, 880, 883,
 885, 888, 893, 899, 901, 904, 905,
 907, 909, 941, 943, 945, 955, 963,
 971, 972, 973, 974, 985, 994, 995,
 997, 1005, 1012, 1015, 1016, 1017,
 1025, 1032, 1034, 1041, 1042,
 1052, 1060, 1072, 1074, 1084,
 1085, 1087, 1110, 1119, 1128,
 1131, 1132, 1134, 1141, 1145,
 1151, 1152, 1163, 1167, 1169,

1172, 1174, 1182, 1184, 1193, 1215,
1223, 1246, 1247, 1254, 1276, 1278,
1295, 1297, 1309, 1311, 1319, 1321,
1322, 1323, 1327, 1329, 1333, 1335,
1337, 1338, 1341, 1344, 1347, 1351,
1353, 1355, 1358, 1359, 1360, 1377,
1379, 1380, 1381, 1382, 1384, 1391,
1397, 1403, 1405, 1408, 1411, 1412,
1422, 1428, 1430, 1434, 1436, 1437,
1441, 1444, 1447, 1448, 1451, 1471,
1473
Hasan Fehmi Efendi 34, 78, 90, 91
Hasen 158, 532, 612, 683, 739, 910,
1048, 1085, 1170, 1441, 1470, 1471,
1472, 1473, 1474, 1475, 1478, 1479,
1480, 1482, 1483, 1484
Hassân 567, 578, 590, 890, 891, 1292,
1293, 1305, 1404, 1473
Hassân b. Sâbit 567, 578, 590, 1292,
1305, 1404, 1473
Hâşim 578, 747, 803, 1473
Hatîb-i Dimâşkî 93
Hâtif 163
Hâtîm 67, 161, 297, 316, 1003, 1004,
1005, 1116, 1117, 1141, 1471
Hâtîm-i Tâî 1004, 1116, 1117
Hatt 1383, 1384
Havernak 163
Havmel 1379, 1389, 1450
Havvâ 279, 849, 1250
hayfâ 1395
Hazn 1152, 1153
Herât 116, 117, 1462
Hersek 21, 33, 34, 77, 80, 916, 1465
Heyle 1446
Hicâz 22, 23, 32, 803, 1363
Hicâziyyîn 653
Hicaz valisi Safvet Paşa 32
Hillî 48, 1260, 1261, 1287, 1289, 1299,
1473
Hindistanlı 22
Hint 13

Horasan 5
Horâsân 879
hulefâ-i râşidîn 89
Huneyn 1430
Huraymî 611
Hutay'e 1403, 1425, 1473
Hümâyunnâme 26
Hüreyre 1304
hüsn-i beyân 1397
Hüzeli 1169, 1192, 1194

I-İ

Irak 33
Irâk 1363, 1465
Îsâ 152, 240, 241, 633, 661, 674, 717,
730, 896, 1008, 1009, 1040, 1255,
1265, 1331, 1481
Îsâgüci 84
Îzâh 57, 58, 59, 101, 112, 113, 147,
164, 176, 189, 233, 255, 271, 301,
306, 309, 322, 325, 335, 356, 367,
368, 373, 382, 393, 394, 397, 400,
404, 422, 444, 445, 457, 486, 495,
503, 507, 563, 572, 645, 649, 650,
652, 670, 724, 804, 826, 851, 884,
885, 900, 908, 909, 910, 983, 1001,
1007, 1008, 1036, 1082, 1083,
1084, 1088, 1098, 1105, 1120,
1121, 1122, 1134, 1148, 1161,
1193, 1196, 1221, 1224, 1228,
1238, 1249, 1282, 1319, 1320,
1349, 1393, 1394, 1395, 1396,
1397, 1409, 1424, 1475, 1477
İblîs 279, 280, 370, 533, 535, 849
İbn Abbâd 1430
İbn Akîl 1474
İbn Ebi'l-İsba' 1437, 1439, 1474
İbn Ebü'l-Heycâ 1457
İbn Hacer el-Askalânî 29
İbn Hafâce 1061, 1474
İbn Hayyûs 1281
İbn-i Abbâs 346, 347, 453, 734

- İbn-i Ahmer 491, 492
 İbn-i Amîd 165, 1434
 İbn-i Bâbek 173
 İbn-i Bâziş 463
 İbn-i Cinnî 161, 864, 1409, 1410
 İbn-i Dehhân 591
 İbn-i Ebî Fenen 1404
 İbn-i Ebî's-Simt 354
 İbn-i Ebî Uyeyne 1368
 İbn-i Esîr 150, 628, 1234, 1373, 1374,
 1375, 1378, 1383, 1459
 İbn-i Fûrrece 1409, 1410
 İbn-i Haccâc 1340, 1380
 İbn-i Hâcib 159, 375, 383, 384, 444,
 445, 551, 552, 554, 556, 563, 628,
 680, 755, 756, 773, 939, 940
 İbn-i Kayn 1427
 İbn-i Mâlik 380, 384, 658
 İbn-i Merâğa 1427
 İbn-i Meyyâde 471, 905, 1425
 İbn-i Mukâtil-i Darîr 1453
 İbn-i Mu'tezz 993
 İbn-i Nübâte 1333, 1406, 1407
 İbn-i Râvendî 451
 İbn-i Reşîk 1254
 İbn-i Rûmî 327, 854, 1392, 1431, 1432
 İbn-i Serrâc 563
 İbn-i Sinâ 944, 960
 İbn-i Sîrîn 739, 910
 İbn-i Şeref el-Kayrevânî 424
 İbn-i Tarîf 1336
 İbn-i Zekvân 838
 İbn Rayta 1136
 İbnü'l-Amîd 1159
 İbnü'l-Emin 1476
 İbnü'l-Hâcib 939, 1475
 İbnü'l-Haşrec 1229, 1230
 İbnü'l-Mu'tezz 992, 993, 1022, 1150,
 1475
 İbrâhîm 137, 166, 167, 173, 267, 672,
 673, 723, 724, 748, 751, 789, 798,
 875, 876, 885, 903, 1040, 1266,
 1314, 1342, 1431, 1469, 1472, 1474,
 1476, 1477, 1480, 1481, 1483
 İlhamî Paşa 27
 İmâm Halîl 748, 1388
 İmrân 87, 171, 219, 227, 251, 255, 331,
 332, 337, 341, 344, 445, 454, 531,
 537, 548, 581, 628, 671, 684, 716,
 840, 841, 865, 883, 888, 891, 903,
 909, 1098, 1107, 1122, 1152, 1196,
 1216, 1430
 İmruülkays 54, 55, 148, 208, 456, 461,
 462, 463, 465, 726, 741, 892, 903,
 957, 1038, 1055, 1056, 1131, 1306,
 1307, 1367, 1378, 1379, 1381,
 1403, 1450, 1451
 İntihâb-ı Memurîn Komisyonu 21, 22
 İnan 13, 22
 İsnâm 61, 1163, 1476, 1482
 İsmâil 137, 166, 167, 876, 885, 1253,
 1467, 1469, 1470, 1471, 1477,
 1479, 1482
 İstanbul 2, 5, 922
 İstidrâk 1329
 istisnâ-i munkatî' 1326, 1328, 1424
 istisnâ-i muttasıl 341, 1329
 istisnâ-i müferrağ 1329, 1330
 İşârât 40, 41, 437, 710, 938, 960, 961,
 1474, 1475
- ## J
- Jüpiter 1031
- ## K
- Ka'b 59, 497, 891, 899, 1129, 1476
 Kaba'serâ 475, 476, 477
 Ka'b b. Sa'd el-Ganevî 59
 Ka'be 92, 324, 371
 kabîle-i Benî Harâm 1366
 kabîle-i Mudar 1169
 kabîle-i Ukayl 1257
 Kâdî Adud 305, 551
 Kâdî Hâşiyesi 720

- Kādî-i Beydâvî 1250
 Kādî-i Errecânî 1311, 1365, 1366, 1385, 1411
 Kādî-i Tenûhî 963
 Kâdiriye 24
 Kâfiye 102, 231, 358, 572, 659, 693, 702, 716, 855, 1080, 1470, 1475
 Kâfûr el-İhşîdî 1452
 Kahed 418
 Kahtân 81, 895
 Kâmûs 145, 198, 424, 803, 1003, 1015, 1092, 1273, 1483
 Kâsim-ı Hânî 28
 Kasîde-i dâliyye 1403
 Kasîr 862, 863
 kasr-ı Havernak 163
 Kastamonu 21
 Kâtib Çelebi 41, 1476
 Kays 490, 662, 985, 1046, 1117, 1467, 1471, 1476, 1479
 Kays el-Hifâz 1046
 Kayser 803
 Kayyâr 488, 489, 490
 kaziyye-i hamliyye 428
 kelâm-ı tâmm 225, 458
 Kelile ve Dimne 26
 Kelîmullâh 621, 890, 1444
 Kerbelâ 170
 Kerrâr-ı Şecî' 459
 Keşşâf 45, 100, 101, 128, 131, 171, 189, 194, 249, 253, 254, 268, 314, 336, 337, 339, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 365, 371, 372, 374, 375, 378, 387, 388, 389, 390, 411, 456, 460, 462, 474, 490, 495, 497, 527, 528, 530, 536, 546, 547, 573, 619, 621, 624, 625, 629, 630, 684, 727, 794, 795, 808, 809, 830, 834, 849, 853, 878, 894, 895, 903, 904, 906, 1007, 1008, 1011, 1030, 1031, 1043, 1044, 1103, 1104, 1108, 1109, 1110, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1156, 1173, 1196, 1197, 1205, 1214, 1215, 1234, 1277, 1284, 1285, 1286, 1296, 1455, 1482, 1483
 Kevâşî 100, 656, 784, 1478
 kevn ve fesâd 969
 Kevser 466, 1302, 1373, 1462
 Kıbrıs 34, 83
 Kıbtî 621
 kısâs 445, 840, 867, 868, 869, 870, 1095
 kıyâs-ı iktirânî 1314
 kıyâs-ı istisnâî 553, 1314
 Kisâî 132, 351, 526, 752, 896, 907
 Kitâb-ı Sîbeveyh 825
 Kitâb-ı Şifâ 944
 Konya 5
 Kubâ 1258
 Kûfe 163, 324, 325, 704
 kukuleta 1258
 Kûmes 1457
 Kureys 575, 802, 803, 804, 1327
 Kuşeyrî 30, 492, 1362
 Kutâmî 481, 484, 567, 1126, 1150, 1203, 1477
 Kutbüddîn-i Şîrâzî 939
 kuvve-i gazabiyye 960, 961
 kuvve-i nutkiyye 960
 kuvve-i sheviyye 960
 Kuzaa 1129
 Kuzberizâde Şeyh Ahmed Mükerrerrem Efendi 19
 Küleyb 1428, 1445, 1446, 1447
 Kümeyt 1323, 1477
 Küseyyir 1154, 1477
- L**
- Lât 630
 Lebîd 359, 1011, 1012, 1132, 1174, 1194, 1457, 1477
 Levh-i Mahfûz 830
 Leylâ 152, 467, 1160, 1161, 1336, 1337
 Leylâ bint Tarif-i Şeybânî 1336
 lisân-ı Fârisî 206

lisân-ı Hindî 152
 lisân-ı Tâzi 94
 Lisân-ı Türki 1253, 1282
 Livâ 765, 766, 1450
 lüzûm-i zihnî 939, 1101

M

Maarratü'n-Na'mân 1309
 Maarri 65, 66, 320, 352, 355, 391, 450,
 464, 469, 539, 540, 552, 559, 573,
 721, 731, 733, 758, 842, 880, 893,
 1107, 1108, 1208, 1256, 1276,
 1309, 1346, 1368, 1455, 1477
 Mâdir 1117
 Mağrib 1432, 1442
 Mahmûd Hân 89
 Mahmut Paşa 27
 Mahzen-i Esrâr-ı Şuarâ 26, 50, 1387,
 1467
 Mahzûm 166, 578
 Makâmât 43, 50, 54, 67, 181, 204, 270,
 297, 340, 1040, 1151, 1246, 1247,
 1261, 1344, 1349, 1355, 1366,
 1369, 1370, 1371, 1372, 1377,
 1386, 1393, 1395, 1396, 1429,
 1430, 1435, 1447
 Mâlik 380, 384, 452, 658, 704, 747,
 837, 840, 1278, 1467, 1473
 ma'mûdiyye 1265
 Ma'n 491, 492, 758, 890, 1401, 1402,
 1403
 Ma'n b. Evs 1401
 Mâni 467
 Maraş 20, 26
 Mars 1031
 Matbaa-i Âmire 34, 916, 1466, 1483,
 1484
 Mâzinî 52, 339, 459
 Mazlûm Bey 26
 Me'âlim 101
 Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye 26
 Mecnûn 1337

Medine 5
 Medîne 35, 220, 1339
 Mehdi b. Efram 1421
 Mehmed Rüşdi Paşa 33, 1465
 Mehmed Süreyyâ 18, 20, 21, 24, 1478
 Mekke 22, 114, 115, 348, 349, 365,
 372, 512, 546, 549, 803, 877, 1129,
 1295, 1435
 Me'rib 895
 Mersin 1124
 Mervân b. Muhammed 60
 Meryem 171, 176, 227, 343, 356, 497,
 531, 581, 715, 716, 718, 755, 827,
 857, 903, 1008, 1130, 1134, 1253,
 1328, 1374
 Merzûki 52, 228, 252, 266, 459, 466,
 467, 486, 487, 491, 492, 513, 757,
 1004, 1005, 1136, 1324, 1362,
 1392, 1478
 Mesel-i Sâir 628, 1234, 1383
 Mesih 87, 241, 242, 320, 497
 Meyy 1338
 mezheb-i Eşâira 747
 mezheb-i Hanefiyye 518, 519
 mezheb-i Şâfiî 519
 mezheb-i Şâfiyye 518
 Miftâh 13, 17, 57, 61, 63, 64, 68, 73,
 81, 93, 101, 107, 112, 113, 134,
 138, 139, 140, 141, 142, 144, 149,
 165, 166, 176, 184, 195, 196, 205,
 206, 207, 208, 213, 222, 223, 226,
 231, 232, 233, 236, 237, 249, 255,
 256, 259, 260, 271, 272, 286, 289,
 290, 301, 302, 309, 315, 316, 320,
 322, 325, 326, 338, 339, 343, 345,
 353, 355, 357, 366, 368, 373, 374,
 375, 376, 378, 379, 382, 383, 385,
 386, 393, 394, 395, 400, 404, 405,
 408, 409, 412, 419, 421, 422, 455,
 474, 483, 497, 504, 505, 506, 507,
 508, 509, 510, 517, 520, 521, 522,
 523, 533, 536, 544, 545, 547, 548,

- 549, 561, 566, 567, 582, 583, 584,
585, 589, 593, 594, 595, 596, 597,
598, 599, 600, 605, 607, 617, 620,
624, 630, 631, 632, 634, 635, 637,
646, 648, 650, 652, 653, 657, 664,
665, 666, 668, 670, 674, 683, 684,
690, 694, 695, 705, 712, 713, 715,
727, 728, 738, 745, 787, 791, 792,
793, 809, 813, 816, 822, 823, 825,
830, 856, 857, 878, 897, 900, 932,
933, 946, 950, 957, 976, 977, 980,
983, 984, 985, 986, 1004, 1008,
1009, 1010, 1019, 1020, 1026,
1030, 1035, 1036, 1043, 1050,
1062, 1075, 1077, 1081, 1082,
1084, 1087, 1103, 1106, 1116,
1134, 1135, 1136, 1137, 1138,
1144, 1152, 1153, 1156, 1161,
1176, 1178, 1179, 1180, 1181,
1182, 1183, 1184, 1188, 1189,
1190, 1192, 1193, 1199, 1200,
1202, 1204, 1206, 1209, 1211,
1212, 1215, 1219, 1220, 1222,
1228, 1229, 1230, 1233, 1235,
1236, 1248, 1252, 1267, 1282,
1286, 1292, 1335, 1336, 1361,
1362, 1370, 1391, 1443, 1470,
1473, 1481, 1482
- Mikâil 888
Minâ 1129
Mirrîh 1032
Misbâh 61, 68, 102, 315, 1035, 1163,
1391, 1470
Mostar 34, 80, 81
Muâviye 891, 1170, 1278, 1358, 1402,
1478
mûcibe-i külliyye 979
Mufassal 102, 104, 374, 445, 703, 826,
1049, 1455, 1475, 1484
Muhâcirîn 35, 220
Muhadramîn 1457
Muhammed b. Heysem 911
Muhammed Kert 122
Muhammed Saïd Efendi 18, 19
Muhtasar 138, 139, 747, 939, 1320,
1376, 1475, 1482
Muhyiddin İbnü'l-Arabî 19
Murakkıf-ı Ekber 1038
Murri 1323
Mûsâ 90, 235, 236, 295, 300, 351, 449,
450, 521, 523, 531, 619, 620, 632,
634, 679, 714, 754, 838, 842, 843,
1146, 1360, 1384, 1474, 1475, 1479
Muslihuddin Mustafa 43
Mustafa Sıdkî Efendi 34, 80
Mustafa Tevfik Paşa 21
Mustansır Billâh 1359
Mustansırıyye 1358, 1359
Musul 21, 30
mutâbakat 167, 181, 186, 188, 193,
196, 197, 202, 204, 205, 212, 214,
215, 217, 220, 221, 222, 436, 448,
500, 744, 870, 905, 933, 936, 937,
938, 944, 1241, 1242
Mutarrizî 1436
Mu'tasım 64, 173, 592, 1378, 1422,
1454
Mutasım Billâh 64
Mutavvel 1, 2, 13, 14, 17, 27, 28, 29,
33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74,
75, 79, 81, 82, 83, 84, 93, 95, 102,
113, 152, 171, 325, 358, 407, 417,
422, 436, 449, 452, 455, 456, 466,
476, 482, 490, 495, 510, 567, 758,
816, 871, 882, 890, 916, 921, 922,
992, 1023, 1055, 1085, 1087, 1135,
1161, 1170, 1177, 1194, 1197,
1205, 1208, 1223, 1226, 1228,
1243, 1249, 1269, 1281, 1286,
1290, 1292, 1299, 1307, 1320,
1323, 1336, 1337, 1342, 1349,

1356, 1362, 1364, 1367, 1376,
 1385, 1386, 1388, 1389, 1390,
 1391, 1392, 1404, 1408, 1415,
 1423, 1425, 1432, 1440, 1447,
 1456, 1459, 1462, 1465, 1467,
 1470, 1471, 1473, 1480, 1481,
 1483
 Mu'tezile 128, 258, 360
 Mu'tezz Billâh 608
 Mut'im 52, 296, 459
 Muttalib 803
 Müberred 1237
 Mücâşi' 1426
 Mücmel 1045
 Mühelleb 1046
 Mühellebî 1035, 1253, 1472
 Münife 1363
 Münire Sultan 27
 Müslim 1123, 1172, 1232, 1318, 1355,
 1431, 1434, 1441
 Müslim ibn Velîd-i Ensârî 1434
 Müşteri 1032
 mütekellimîn 969
 Mütelemmis 1289, 1478
 Mütenebbî 56
 Mütevekkil Alellâh 1269

N

Nâbî 49
 Nâbiga 372, 866, 897, 1047, 1305,
 1312, 1313, 1314, 1325, 1447,
 1451
 Nâbiga-i Zübyânî 1325
 Nâbigatü'z-Zübyânî 1047
 Nahle 417, 512
 Na'mân 754, 1309
 Na'mânu'l-Erâk 754
 Nasârâ 320, 490, 1265, 1266, 1282,
 1291
 Nâsiruddîn-i Tirmîzî 595, 719
 Nazzâm 217, 218, 219, 220, 222
 Necd 1152, 1362, 1363

Neciyyullah 244
 Necmüddîn-i Radî 1080
 Nedîm 49, 1379
 nefs-i emmâre 960, 1244
 nefs-i mutmainne 797, 960
 nehr-i Ehass 1446
 Nevâr 359
 Nihâyetü'l-Îcâz 1479
 Nîksârî 1210
 Nîl 1146
 nisbet-i ma'lûme 225
 Nûh 151, 635, 732, 769, 864, 885,
 1040, 1247, 1361, 1371, 1383
 Nûrî 49, 1261

O-Ö

oğlak burcu 1275
 Osmanzâde Ahmed Täib 26
 Ömer 26, 93, 152, 532, 552, 788, 1468,
 1471, 1474, 1475, 1477, 1479,
 1481, 1482, 1483, 1484

P

Pervîn 90, 1492

R

Rabîu'l-Kâmil 1045
 Radî 52, 61, 62, 357, 358, 459, 464,
 512, 551, 664, 716, 854, 985, 1080,
 1440, 1479
 Râgıb 100
 raktâ' 1395
 Ramazân 18, 77, 1284
 Râme 1309
 Râzî 100, 113, 195, 285, 286, 579, 580,
 686, 744, 816, 1009, 1475, 1479
 Rebîa 553, 1341
 Resmo 21, 28, 29, 34
 Resmo Sancağı 1466
 Rodos 33, 1465
 Rodosî Abdullâh Efendi 84

Ru'be 152, 288, 483, 756, 872, 1479
 Rudeyne 1055
 Rûm 204, 359, 491, 1167, 1245, 1291,
 1292, 1314, 1343, 1359, 1426, 1428
 Rüstem-i Zâl 1280
 Rüşdi Paşa 1465

S-Ş

Sâbiûn 490
 Sa'd b. Nâşib 1017
 Sadru'l-Efâdil 1108
 Sadruşşerîa 400, 1084, 1191, 1205
 Safâ 114, 115
 Safî 1288
 Safiyüddîn el-Hillî 48
 Safiyüddîn-i Hillî 1299
 safrâ 152, 796
 Sâfûrâ 621
 Safvet Paşa 32
 Sâhib b. Abbâd 48, 1041, 1479
 Sâhib bin Abbâd 1025, 1041
 Sâhib ibn Abbâd 1454
 Sâhib-i Keşşâf 128, 171, 189, 194, 253,
 268, 314, 337, 339, 341, 343, 344,
 345, 346, 347, 365, 371, 374, 375,
 378, 386, 387, 388, 389, 390, 411,
 462, 474, 490, 495, 528, 530, 573,
 619, 621, 624, 625, 727, 794, 795,
 808, 809, 834, 849, 853, 894, 903,
 904, 1011, 1030, 1031, 1043, 1044,
 1103, 1108, 1109, 1110, 1146,
 1147, 1148, 1149, 1150, 1156,
 1173, 1196, 1205, 1234, 1277,
 1284, 1285, 1296
 Sâhib-i Miftâh 63, 134, 142, 144, 196,
 206, 207, 232, 233, 236, 237, 249,
 255, 256, 259, 260, 271, 272, 301,
 320, 322, 338, 343, 345, 353, 355,
 357, 366, 374, 376, 383, 393, 394,
 395, 404, 408, 409, 497, 505, 506,
 507, 509, 510, 517, 521, 522, 561,
 566, 582, 583, 589, 593, 597, 598,

599, 600, 605, 617, 620, 630, 632,
 634, 635, 637, 646, 650, 664, 674,
 683, 684, 690, 695, 727, 738, 787,
 809, 825, 830, 856, 900, 932, 933,
 950, 976, 980, 984, 985, 986, 1008,
 1009, 1010, 1019, 1020, 1026,
 1030, 1035, 1050, 1075, 1077,
 1081, 1082, 1103, 1106, 1116,
 1135, 1138, 1144, 1152, 1161,
 1184, 1211, 1215, 1220, 1228,
 1229, 1282, 1286, 1361
 Sahih-i Buhârî 35, 220
 Sahr 891, 892, 1268, 1477
 Salatân-ı Abdî 274, 275
 Sa'leb 484, 1269, 1484
 sâlibe-i cüz'iyye 941
 sâlibe-i mühmele 941
 Sâlih aleyhisselâm 391
 Sâmirî 1133
 San'â-i Yemen 1377
 Saraybosna 27, 33, 34, 77, 82, 916,
 1465, 1467
 Saray Bosna Müftüsü Mustafa Hilmî
 Efendi 34
 Sariû'l-gavânî 1318
 Seâlibî 1314, 1365, 1453, 1479
 Sebe 222, 223, 269, 384, 564, 874, 894,
 895, 1338, 1357
 Sebîr 1295
 Schâvî 843
 Sehbân 890, 1117
 Sekkâkî 13, 61, 93, 112, 113, 134, 135,
 136, 138, 139, 142, 147, 184, 195,
 196, 201, 205, 207, 208, 209, 226,
 231, 232, 237, 249, 255, 259, 260,
 270, 271, 272, 279, 286, 287, 288,
 289, 290, 291, 292, 301, 302, 309,
 314, 316, 320, 322, 325, 326, 338,
 343, 344, 353, 355, 357, 360, 366,
 367, 368, 373, 374, 375, 376, 378,
 385, 386, 393, 394, 395, 404, 408,
 411, 412, 413, 414, 416, 419, 420,

- 421, 422, 455, 456, 460, 461, 462, 465, 467, 470, 474, 483, 497, 503, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 517, 520, 521, 523, 536, 544, 545, 547, 549, 550, 561, 567, 582, 584, 585, 589, 593, 594, 595, 596, 598, 599, 600, 605, 607, 617, 620, 630, 634, 637, 638, 648, 650, 664, 665, 668, 669, 670, 680, 684, 690, 694, 695, 696, 698, 702, 703, 704, 705, 712, 714, 715, 727, 728, 738, 742, 743, 745, 783, 787, 791, 792, 793, 794, 809, 811, 812, 813, 815, 823, 824, 825, 856, 857, 859, 860, 878, 886, 933, 946, 947, 950, 976, 980, 982, 983, 985, 1008, 1020, 1035, 1043, 1044, 1050, 1070, 1077, 1078, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1087, 1103, 1104, 1106, 1116, 1134, 1135, 1136, 1138, 1144, 1147, 1148, 1149, 1150, 1152, 1161, 1167, 1172, 1173, 1176, 1178, 1179, 1180, 1181, 1182, 1183, 1185, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, 1197, 1198, 1199, 1200, 1201, 1202, 1203, 1204, 1205, 1206, 1211, 1212, 1215, 1216, 1218, 1219, 1220, 1221, 1222, 1224, 1228, 1229, 1233, 1234, 1235, 1236, 1248, 1251, 1252, 1282, 1289, 1292, 1335, 1336, 1362, 1365, 1370, 1371, 1479
- Selem 327
- Selmâ 553, 758, 790, 791, 805, 957, 1175, 1176, 1247, 1248
- Selm-i Hâsir 1406
- Semerkant 5
- Semev'el b. Âdiyâ 912
- Semûd 625, 626
- sencef 1258
- Sened 372
- Serasker Muhtâr Efendi 30
- Servet 22, 1480
- seyf-i hindî 355
- Seyfûddeve 1013, 1014, 1288, 1291, 1292, 1331, 1417, 1442, 1452, 1457
- Seyhan 23
- seyl-i Arim 894
- Seyyid-i Allâme 787
- Seyyid Mehmed Râif 26
- Seyyid Şerif 42, 60, 61, 64, 65, 74, 303, 305, 315, 538, 945, 1035, 1037, 1074, 1096, 1163, 1216, 1296, 1470, 1471
- Sıddîk 319, 882
- Sıkt 352, 391, 468, 469, 612, 721, 880, 893, 1108, 1256, 1276, 1309, 1450, 1473
- Sıkt-ı Livâ 1450
- Sibeveyh 52, 132, 317, 444, 445, 459, 494, 527, 825, 826, 846, 1480
- Sincâr 418
- Sinimmâr 162, 163
- Sîrâfî 825, 826, 1480
- siyâkatü'l-a'dâd 1397
- Siyâlkûtî 40, 41, 44, 45, 46, 47, 52, 58, 61, 62, 63, 67, 68, 74, 127, 129, 132, 134, 135, 137, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 166, 167, 168, 169, 179, 182, 185, 187, 202, 205, 206, 207, 208, 229, 230, 231, 233, 235, 236, 238, 239, 252, 270, 276, 279, 286, 288, 292, 296, 298, 299, 302, 303, 304, 305, 306, 310, 312, 313, 315, 316, 319, 321, 327, 332, 333, 334, 342, 345, 346, 348, 349, 351, 352, 354, 358, 359, 364, 367, 368, 369, 373, 378, 380, 383, 384, 385, 388, 389, 399, 402, 405, 408, 414, 420, 424, 430, 441, 442, 443, 450, 458, 460, 461, 464, 468, 470, 471, 473, 480, 487, 496, 499,

- 503, 504, 506, 512, 514, 518, 519,
520, 521, 525, 527, 530, 531, 533,
534, 545, 547, 550, 558, 566, 579,
581, 583, 584, 585, 588, 591, 606,
607, 629, 634, 640, 641, 648, 649,
653, 654, 668, 669, 680, 681, 687,
689, 698, 699, 701, 706, 710, 711,
712, 713, 714, 717, 719, 720, 722,
727, 729, 730, 732, 733, 735, 739,
740, 741, 743, 745, 747, 749, 752,
753, 755, 757, 760, 761, 762, 763,
765, 767, 771, 772, 773, 779, 780,
783, 784, 785, 787, 789, 793, 797,
798, 799, 800, 802, 806, 810, 812,
815, 816, 817, 818, 821, 824, 827,
834, 839, 853, 931, 933, 941, 944,
946, 948, 949, 953, 954, 956, 957,
958, 960, 961, 962, 963, 967, 972,
974, 975, 976, 977, 978, 982, 983,
985, 986, 987, 988, 991, 994, 996,
998, 999, 1003, 1007, 1013, 1015,
1018, 1019, 1023, 1026, 1032,
1033, 1034, 1043, 1045, 1047,
1051, 1052, 1058, 1059, 1060,
1061, 1063, 1066, 1069, 1070,
1074, 1075, 1076, 1078, 1079,
1080, 1081, 1083, 1085, 1086,
1087, 1090, 1091, 1092, 1093,
1099, 1101, 1103, 1105, 1106,
1119, 1121, 1122, 1124, 1125,
1130, 1131, 1133, 1135, 1138,
1141, 1143, 1147, 1148, 1149,
1150, 1155, 1156, 1157, 1163,
1164, 1165, 1175, 1176, 1177,
1180, 1182, 1183, 1184, 1185,
1187, 1200, 1204, 1208, 1209,
1217, 1218, 1219, 1221, 1223,
1232, 1233, 1234, 1235, 1237,
1241, 1242, 1243, 1244, 1246,
1254, 1257, 1265, 1267, 1268,
1270, 1273, 1274, 1275, 1276,
1279, 1281, 1295, 1296, 1298,
1300, 1303, 1312, 1314, 1333,
1335, 1338, 1339, 1342, 1344,
1345, 1347, 1351, 1352, 1353,
1360, 1364, 1366, 1471, 1480
- Suheyb 554
Sultan Abdülmecid 27
Sultan II. Abdülhamid 30
Sultan Veled 49
sûrnâme 27
Süleymân 1085, 1426, 1427, 1473,
1477, 1485
Süreyyâ 985, 986, 987, 1035, 1042,
1044, 1056, 1370, 1478
Süyûtî 1261, 1441, 1480
Şâfiî 519, 630, 744, 746, 747, 1314,
1441, 1477, 1478, 1480, 1481
Şâfiye 102
Şakik 246, 247, 1004
Şam 5, 19, 20, 32, 33
Şâm 77, 95, 803, 804, 1309, 1313, 1465
Şam Müftüsü Cündîzâde Emîn Efendi
19, 32
Şârih-i Miftâh 325, 409, 506, 507, 517,
523, 596, 653, 1050, 1116, 1136,
1152, 1233
Şefik Bey Efendi 26
Şehnâme-i Tûsî 43, 1280
şehr-i Âzâr 1276
şehr-i Kânûn 1276
Şem'ûn 241, 242
Şerh-i Dîvân-ı İmriilkays 893
Şerh-i Ferâid 61
Şerh-i İşârât 40, 41, 710, 961
Şerh-i Keşşâf 100, 1103, 1156
Şerh-i Makâmât 1349
Şerh-i Makâsid 954
Şerh-i Mevâkif 133, 972
Şerh-i Miftâh 68, 113, 315, 325, 374,
400, 405, 533, 585, 589, 595, 607,
713, 957, 1004, 1035, 1103, 1156,
1209, 1267, 1391
Şerh-i Miftâh-ı Şerîfî 1209

Şerh-i Tibyân 1132
 Şerif Ebû Ahmed 1107
 Şerik-i Nümeyrî 1448
 Şeyhayn 404, 405, 406, 442, 620, 728,
 1135, 1136, 1137
 Şeyh Kâsım-ı Hânî 28
 Şeyh Radî 52, 61
 Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi 13
 Şi'b 1380
 Şi'b-i Bevvân 1380
 Şihr 896
 Şîrâzî 113, 232, 325, 326, 366, 374,
 375, 400, 405, 409, 506, 507, 517,
 523, 585, 589, 607, 653, 816, 825,
 939, 940, 1004, 1009, 1020, 1041,
 1050, 1116, 1137, 1153, 1233,
 1236, 1443, 1468, 1481
 Şuayb 151, 324, 395, 534, 620, 621,
 734, 1253
 Şübeyb 1446

T

Tağlib 1445, 1446
 Tahbîr 1437, 1438, 1439, 1474
 Tâif 22, 512, 754, 956
 Tarafe 491, 898, 1403, 1481
 Târih-i Ebü'n-Necib 956
 Tarîk 22
 Tarsûs 1128, 1436
 Taşlıcalı Yahyâ 49
 Tefsîr-i Kebîr 1092
 Teftâzânî 13, 17, 34, 37, 38, 39, 43, 44,
 45, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
 65, 67, 68, 71, 74, 83, 93, 102, 113,
 302, 315, 533, 552, 670, 816, 871,
 890, 912, 954, 1087, 1099, 1100,
 1101, 1135, 1161, 1177, 1194,
 1197, 1267, 1307, 1320, 1323,
 1385, 1440, 1462, 1480, 1481,
 1482

Telhis 2, 13, 14, 17, 27, 32, 33, 45, 64,
 67, 74, 81, 84, 93, 95, 102, 107, 108,
 111, 112, 113, 124, 127, 136, 138,
 150, 361, 407, 552, 572, 656, 853,
 922, 931, 955, 1062, 1127, 1264,
 1349, 1367, 1391, 1393, 1400, 1465,
 1467, 1477, 1478, 1483, 1484
 Telvîh 40, 41, 710, 744, 746, 1092,
 1099, 1100, 1101, 1482
 Temîm 512, 662, 756, 1254, 1335,
 1419, 1428, 1448
 Temlik 903
 Tenkih 1099, 1482
 tensîku's-sifât 1397
 tercih bilâ müreccih 939
 Tercümân-ı Hakikat 22, 1482
 Tevrât 228, 232, 233, 306, 998, 1010,
 1042
 tevşî' 887, 1397
 Tirimmâh 1448, 1482
 Tîbî 1110, 1473, 1482
 Trabzon 20, 77
 Tür 92, 739
 Tüsî 43, 430, 938, 1280, 1474, 1475
 Türk 4

U-Ü

Ubeyd b. el-Ebras 1381, 1482
 Uhayha b. el-Cülâh 985
 Uhaytul el-Ahvâzî 997
 Uhud 671
 Ukayl 704, 1256, 1257
 Ukâz 512
 Umâretü'l-Vehhâb 1045
 Ummân 896
 Utbî 1416, 1447
 Uteybe 175, 1341
 Uteybe b. Hâris 175, 1341
 Uzzâ 315, 630
 Ülker 985, 1056, 1492
 Ümeyme 227, 228
 Ümeyme b. Ebi's-Salt 659, 1482

V

Vaftiz 1265
 Vâsıt 170, 1372
 Vatvât 108, 1039, 1049, 1060, 1287,
 1288, 1290, 1395, 1483
 Vecîh 1261
 Velîd b. Yezid 60

Y

Yahyâ 49, 77, 321, 324, 482, 841, 1345,
 1415, 1416, 1468, 1469, 1477,
 1480, 1481, 1482, 1483
 Yahyâ b. Abdullâh 1345
 Ya'kûb 66, 136, 173, 496, 1447, 1471,
 1472, 1473, 1475, 1479, 1480
 Yehûd 236, 675, 717, 1140, 1282
 Yemâme 1384
 Yemen 115, 348, 803, 804, 891, 895,
 957, 1165, 1377
 yevm-i Bedr 237
 yevm-i Sebt 740
 Yezîd 60, 499, 500, 501, 872, 1127,
 1158, 1163, 1336, 1448, 1449
 Yuhanna 241
 Yûnus 467, 526, 539, 616, 618, 727,
 728, 768, 838, 843, 1008, 1057,
 1261, 1262, 1271
 Yûsuf 66, 121, 135, 136, 138, 151, 173,
 245, 252, 318, 319, 327, 345, 358,
 496, 530, 744, 796, 797, 871, 879,
 882, 1187, 1212, 1217, 1253, 1254,
 1342, 1430, 1447, 1468, 1470,
 1473, 1478, 1479, 1483
 Yusuf Kâmil Paşa 29

Z

zebân-ı Fârsî 1310
 Zebbâ 862, 863
 Zeccâc 530, 657, 1006
 Zekeriyâ 227, 343, 841, 1477, 1481,
 1482
 Zeki Efendi 20
 Zemahşerî 42, 45, 104, 110, 128, 131,
 152, 171, 189, 194, 248, 249, 254,
 268, 276, 296, 314, 336, 337, 341,
 343, 344, 345, 346, 365, 372, 374,
 375, 378, 380, 387, 389, 411, 460,
 461, 462, 470, 474, 488, 490, 495,
 497, 512, 527, 528, 530, 536, 547,
 573, 619, 621, 624, 625, 628, 630,
 660, 727, 755, 795, 808, 809, 849,
 853, 878, 895, 903, 904, 999, 1008,
 1011, 1015, 1031, 1036, 1043,
 1104, 1109, 1146, 1156, 1173,
 1197, 1209, 1210, 1214, 1215,
 1234, 1277, 1284, 1285, 1296,
 1297, 1327, 1391, 1406, 1411,
 1412, 1416, 1451, 1455, 1457,
 1475, 1483, 1484
 Zevzenî 55, 150, 1062, 1307, 1484
 Zeyd b. Erkam 35
 Ziver Bey Efendi 34
 Ziver Efendi 26
 Ziyâd 1021, 1046, 1229, 1230, 1231,
 1415, 1468, 1478
 Ziyâd-ı Absî 1046
 Ziyâd-ı A'cem 1229
 Züheyr 1102, 1103, 1129, 1157, 1175,
 1177, 1178, 1189, 1273, 1337,
 1396, 1474, 1476, 1483, 1484
 Züheyr b. Ebî Sülmâ 1103, 1157, 1175,
 1273, 1337, 1396, 1484

ÂYET FİHRİSTİ

SAYFA NO	SÜRE-ÂYET NO	ÂYET METNİ
FÂTİHA SÜRESİ		
473	Fâtiha 1/1	﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾
344-473	Fâtiha 1/2	﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾
468-473	Fâtiha 1/4-5	﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِنَّكَ نُعْبُدُكَ﴾
386-458-473-624-627-658	Fâtiha 1/5	﴿إِنَّكَ نُعْبُدُكَ﴾
458-473-617-627	Fâtiha 1/5	﴿وَإِنَّكَ نَسْتَعِينُ﴾
336-378-748-1102-1103	Fâtiha 1/6-7	﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾
336-1462	Fâtiha 1/7	﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾
BAKARA SÜRESİ		
45-247-249-329-341-566-589-779	Bakara 2/1-2	﴿الَمْ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾
779-780	Bakara 2/2	﴿لَا رَيْبَ فِيهِ﴾
566-781-782	Bakara 2/2	﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾
331-794	Bakara 2/3-5	﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَالْآخِرَةَ هُمْ يُوقِنُونَ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى...﴾
536-800	Bakara 2/4-5	﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَالْآخِرَةَ هُمْ يُوقِنُونَ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى...﴾
299-331-387-573	Bakara 2/5	﴿أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾
794	Bakara 2/6	﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ...﴾
353	Bakara 2/7	﴿وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾
561	Bakara 2/8	﴿وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾
675	Bakara 2/11	﴿إِنَّمَا نَحْنُ مُضِلُّونَ﴾
675	Bakara 2/12	﴿أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ﴾
253-540-766	Bakara 2/14	﴿وَإِذَا خَلَاوا بِالدِّينِ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَاوا إِلَىٰ شَيْطَانِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ﴾
561	Bakara 2/14	﴿إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ﴾
411-766-772-773-777-791	Bakara 2/14-15	﴿وَإِذَا خَلَاوا إِلَىٰ شَيْطَانِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ، اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾
560-561	Bakara 2/15	﴿اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾

1157-1195	Bakara 2/16	﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾
268-283-288	Bakara 2/16	﴿فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾
1007-1012-1032-1043-1167-1191	Bakara 2/17	﴿مِثْلَهُمْ كَمِثْلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يَبْصُرُونَ﴾
950-951-1108	Bakara 2/18	﴿ضَمَّ بُكْمٌ عُمِي﴾
1007-1009-1032-1033-1109-1216	Bakara 2/19	﴿أَوْ كَضِيبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبُرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ﴾
901-1011-1097	Bakara 2/19	﴿يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ﴾
308-535-809	Bakara 2/21	﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ...﴾
846	Bakara 2/22	﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُندَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾
92-529-539-810	Bakara 2/23	﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ﴾
328-739	Bakara 2/23	﴿فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ﴾
365-809	Bakara 2/24-25	﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ وَيَبْشِرُ الَّذِينَ آمَنُوا...﴾
345	Bakara 2/25	﴿وَيَبْشِرُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾
1173-1205	Bakara 2/27	﴿الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ﴾
720	Bakara 2/28	﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ...﴾
953	Bakara 2/28	﴿كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ﴾
341	Bakara 2/31	﴿عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾
341	Bakara 2/33	﴿أَعْلَمَ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾
341-533	Bakara 2/34	﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾
849-854	Bakara 2/36	﴿أَهْبَطُوا يَبْعُضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ﴾
624	Bakara 2/40	﴿وَإِنِّي فَازِهِبُونَ﴾
162	Bakara 2/48	﴿وَاقْتُوا يَوْمًا لَا تَجْرِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ﴾
789	Bakara 2/49	﴿يَسْمُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يَذِّبُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ﴾
463-464	Bakara 2/52	﴿ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾
463	Bakara 2/54	﴿ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارئِكُمْ﴾
878	Bakara 2/60	﴿فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ﴾
1140	Bakara 2/61	﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ﴾
463-464	Bakara 2/64	﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾
739-740	Bakara 2/65	﴿كُونُوا قَوْمَ خَاسِيِينَ﴾
1109	Bakara 2/74	﴿فِيهِ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ﴾

865	Bakara 2/79	﴿قَوْلِ لَهُمْ مِمَّا كَتَبْتُ أَيَدِيهِمْ﴾
806-807	Bakara 2/83	﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾
463	Bakara 2/85	﴿فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْكُمْ﴾
826	Bakara 2/87	﴿فَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَتَّقُونَ﴾
904	Bakara 2/92	﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾
888	Bakara 2/98	﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ﴾
236	Bakara 2/102	﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾
565	Bakara 2/103	﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ﴾
1282	Bakara 2/111	﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ﴾
1283	Bakara 2/113	﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ﴾
885	Bakara 2/127	﴿وَإِذْ يُرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ﴾
1265-1266	Bakara 2/136	﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا مِنْ رَبِّهِ﴾
528	Bakara 2/137	﴿فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا﴾
1265-1266	Bakara 2/138	﴿صَبَّغَهُ اللَّهُ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صَبْغَةً﴾
1101	Bakara 2/143	﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ﴾
1391	Bakara 2/152	﴿وَأَشْكُرُوا لِي﴾
1432	Bakara 2/156	﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾
656	Bakara 2/173	﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ﴾
867-868-869-870	Bakara 2/179	﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾
1284	Bakara 2/184	﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾
1284-1286	Bakara 2/184	﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ﴾
1284	Bakara 2/185	﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾
1029	Bakara 2/187	﴿هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ﴾
1108-1227	Bakara 2/187	﴿حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطَ الْأَبْيَضَ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾
477	Bakara 2/189	﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾
337	Bakara 2/195	﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾
910	Bakara 2/196	﴿فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾

884	Bakara 2/210	﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلُلٍ مِنَ الْعَمَامِ﴾
716-725	Bakara 2/211	﴿سَلِّ نَبِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ﴾
878-1262	Bakara 2/213	﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ﴾
878	Bakara 2/213	﴿لِيُحَكِّمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾
721-841	Bakara 2/214	﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ ... حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ﴾
478	Bakara 2/215	﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَإِنَّ السَّبِيلَ﴾
904-905	Bakara 2/222-223	﴿فَأْتُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ نِسَاءَكُمْ حَزَبٌ لَكُمْ﴾
716-717-904	Bakara 2/223	﴿فَأْتُوا حَزَنَكُمْ أَيُّ شِئْتُمْ﴾
350	Bakara 2/233	﴿لَا تَضَارَّ وَالِدَةَ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودَ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾
887-888	Bakara 2/238	﴿خَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى﴾
359	Bakara 2/253	﴿وَرَفَعَ بَعْضُهُمْ دَرَجَاتٍ﴾
1243-1244	Bakara 2/258	﴿يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾
441	Bakara 2/276	﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾
357	Bakara 2/279	﴿فَأَذْنُوبًا بِحَزْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾
1441	Bakara 2/282	﴿إِذَا تَدَائِبْتُمْ بِدِينٍ إِلَى آجَلٍ مُسَمًّى فَاتَّكِبُوهُ﴾
398	Bakara 2/285	﴿لَا تُفَرِّقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ﴾
1243-1244	Bakara 2/286	﴿أَلَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾
ÂL-İ İMRÂN SÜRESİ		
1122-1152	Âl-i İmrân 3/21	﴿فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾
332	Âl-i İmrân 3/35	﴿رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا﴾
227-251-332-903	Âl-i İmrân 3/36	﴿قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى﴾
331-903	Âl-i İmrân 3/36	﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى﴾
903	Âl-i İmrân 3/36	﴿إِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ﴾
581-716-718	Âl-i İmrân 3/37	﴿أَتَى لَكَ هَذَا﴾
840-841	Âl-i İmrân 3/40	﴿أَتَى يَكُونُ لِي غَلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرَ﴾
841	Âl-i İmrân 3/47	﴿أَتَى يَكُونُ لِي غَلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشْرٌ﴾
1196	Âl-i İmrân 3/103	﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾
888	Âl-i İmrân 3/104	﴿وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾

1098-1099	Âl-i İmrân 3/107	﴿وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ﴾
341-344	Âl-i İmrân 3/108	﴿وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظَلْمًا لِّلْعَالَمِينَ﴾
87-888	Âl-i İmrân 3/110	﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾
548	Âl-i İmrân 3/111	﴿وَإِن يَقَاتِلُوكُمْ يُؤَلُّوْكُمْ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصُرُونَ﴾
341-344	Âl-i İmrân 3/134	﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾
671	Âl-i İmrân 3/144	﴿وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ﴾
445	Âl-i İmrân 3/154	﴿اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾
628	Âl-i İmrân 3/158	﴿اِلٰلٰهِي اللّٰهُ تُخَشَرُونَ﴾
1216-1217	Âl-i İmrân 3/159	﴿فِيْمَا رَحِمَةٌ مِّنَ اللّٰهِ﴾
454	Âl-i İmrân 3/159	﴿فِيْاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلٰى اللّٰهِ﴾
883	Âl-i İmrân 3/167	﴿لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَا تُبِعِنَاكُمْ﴾
219-865	Âl-i İmrân 3/167	﴿يَقُوْلُوْنَ يَا تُوٰهِيْجَهُمْ مَا لَيْسَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ﴾
1430	Âl-i İmrân 3/173	﴿حَسْبِنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾
841	Âl-i İmrân 3/174	﴿فَاَنْقَلِبُوْا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ﴾
171	Âl-i İmrân 3/181	﴿سَنَكْتُبُ مَا قَالُوْا﴾
537	Âl-i İmrân 3/182	﴿ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتْ اَيْدِيْكُمْ﴾
684-891	Âl-i İmrân 3/188	﴿لَا تُحْسِنِىْ الدِّيْنَ يَفْرَحُوْنَ بِمَا اٰتَوْا وَيُحْسِنُوْنَ اَنْ يُحْمَدُوْا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوْا فَلَا تُحْسِبْنَهُمْ بِمَفَاةٍ مِّنَ الْعَذَابِ﴾
255	Âl-i İmrân 3/192	﴿اِنَّكَ مِنْ تٰدْخِلِ النَّارِ فَقَدْ اُخْرِيتُهُ﴾
888	Âl-i İmrân 3/200	﴿وَاصْبِرُوْا وَصَابِرُوْا﴾
NISÂ SÜRESİ		
288	Nisâ 4/1	﴿خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَّاحِدَةٍ﴾
1098	Nisâ 4/2	﴿وَآتَوْا الْيَتٰمٰى اَمْوَالَهُمْ﴾
1324	Nisâ 4/22	﴿وَلَا تَنْكِحُوْا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾
827	Nisâ 4/28	﴿وَخَلِقِ الْاِنْسَانَ ضَعِيْفًا﴾
269	Nisâ 4/35	﴿شِقَاقَ بَيْنِهِمَا﴾
733	Nisâ 4/39	﴿مَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ﴾
365	Nisâ 4/72	﴿وَإِن مِّنْكُمْ لَمَنْ لَّيْبَطُنَّ﴾
522	Nisâ 4/73	﴿لٰئِيْنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللّٰهِ﴾
522	Nisâ 4/78	﴿وَإِن تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ﴾
194	Nisâ 4/82	﴿لَوْ جَدُوْا فِيْهِ اِخْتِلَافًا كَثِيْرًا﴾

1355-1356	Nisâ 4/83	﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْحَوْفِ﴾
840-841	Nisâ 4/90	﴿أَوْ جَاؤُكُمْ حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ﴾
227	Nisâ 4/95	﴿لَا يَسْتَوِي الْفَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ...﴾
336	Nisâ 4/98	﴿إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ﴾
344	Nisâ 4/105	﴿وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا﴾
903	Nisâ 4/125	﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾
806	Nisâ 4/142	﴿يَخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ﴾
87	Nisâ 4/165	﴿لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ﴾
497	Nisâ 4/171	﴿وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً﴾
MÂIDE SÜRESİ		
881	Mâide 5/3	﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ﴾
746	Mâide 5/6	﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾
162	Mâide 5/8	﴿وَإِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَارْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾
1245	Mâide 5/44	﴿فَلَا تَحْسَبُوا النَّاسَ وَخَشُونَ﴾
59-898-899	Mâide 5/54	﴿فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾
1329	Mâide 5/59	﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَقْتُمُونَ مِمَّا إِنْ أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا﴾
1277	Mâide 5/64	﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ...﴾
1215-1219-1277	Mâide 5/64	﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾
754	Mâide 5/67	﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ﴾
490	Mâide 5/69	﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَى﴾
838	Mâide 5/84	﴿وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ﴾
371	Mâide 5/97	﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ﴾
730	Mâide 5/116	﴿أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأَهْبِي إِلَهُينِ﴾
1263-1264-1267	Mâide 5/116	﴿تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾
530	Mâide 5/116	﴿إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ﴾
1255	Mâide 5/118	﴿إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عَبَادُكَ وَإِنْ تُعْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾
EN'ÂM SÜRESİ		
771	En'âm 6/1	﴿ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾
392-591	En'âm 6/2	﴿وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ﴾
548-792-826	En'âm 6/8	﴿قَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾

558	En'âm 6/9	﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا﴾
726	En'âm 6/14	﴿أَغْيِرَ اللَّهُ أَتَّخِذُ وَلِيًّا﴾
1355	En'âm 6/26	﴿وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ﴾
562-874	En'âm 6/27	﴿وَلَوْ تَرَى إِذُ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ﴾
564	En'âm 6/27	﴿يَا لَيْتَنَّا نُرَدُّ وَلَا نَكْذِبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا﴾
668	En'âm 6/36	﴿إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ﴾
352-363-374	En'âm 6/38	﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ﴾
725	En'âm 6/40	﴿أَغْيِرَ اللَّهُ تَدْعُونَ﴾
252	En'âm 6/54	﴿...أَنَّهُ مِنْ عَمَلٍ مِنْكُمْ سُوءًا﴾
530	En'âm 6/68	﴿فَاعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾
530	En'âm 6/68	﴿وَإِنَّمَا يُنْسِنُكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَعْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِى﴾
726	En'âm 6/74	﴿أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً﴾
1314	En'âm 6/76	﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أَحِبُّ الْآفِلِينَ﴾
751	En'âm 6/91	﴿ذَرُّهُمْ فِي حَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾
142	En'âm 6/96	﴿فَالِقِ الْأُصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا﴾
375-633-634	En'âm 6/100	﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ﴾
327	En'âm 6/102	﴿ذَلِكُمْ اللَّهُ﴾
301	En'âm 6/102	﴿خَالِقِ كُلِّ شَيْءٍ﴾
1255	En'âm 6/103	﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾
394	En'âm 6/107	﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ﴾
827	En'âm 6/114	﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا﴾
1119-1120-1244-1245	En'âm 6/122	﴿أَوْ مَنْ كَانَ مِثْلًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾
1396	En'âm 6/124	﴿حَتَّى نُؤْتِي مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ﴾
534	En'âm 6/132	﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾
730	En'âm 6/143	﴿قُلِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَوْمٌ أَمُّ الْأَنْثَيْنِ أَمَا اسْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأَنْثَيْنِ﴾
A'RÂF SÛRESİ		
769-849	A'râf 7/4	﴿وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فِجَاءَهَا بِأَسْنَانِنَا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ﴾
279	A'râf 7/27	﴿يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا﴾
613	A'râf 7/28	﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ﴾
705	A'râf 7/28	﴿أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

806-807	A'râf 7/31	﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا﴾
792	A'râf 7/34	﴿فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾
1326	A'râf 7/40	﴿حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾
534	A'râf 7/88	﴿لَنُحْرَجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيِنَا أَوْ لَنَعُودَنَّ فِي مَلَبَّتِنَا﴾
324	A'râf 7/92	﴿الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ﴾
1329	A'râf 7/126	﴿وَمَا تَقُومُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا﴾
521	A'râf 7/131	﴿فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحُسْنَىٰ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ﴾
617	A'râf 7/143	﴿رَبِّ ارْنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ﴾
741-742	A'râf 7/151	﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي﴾
93	A'râf 7/154	﴿وَفِي نُسُخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ﴾
455	A'râf 7/158	﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا... فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأَمِيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ﴾
1126	A'râf 7/168	﴿وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا﴾
872	A'râf 7/168	﴿وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ﴾
809	A'râf 7/169	﴿أَلَمْ يَأْخُذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقَ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ﴾
ENFÂL SÜRESİ		
279	Enfâl 8/2	﴿وَإِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾
877-878	Enfâl 8/8	﴿لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ﴾
237	Enfâl 8/17	﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ﴾
556	Enfâl 8/22-23	﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يُعْقِلُونَ وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا...﴾
528	Enfâl 8/32	﴿إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابًا﴾
356	Enfâl 8/68	﴿لَمَسْكُمْ فِيمَا أَحَدْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾
TEVBE SÜRESİ		
865	Tevbe 9/30	﴿ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾
1360	Tevbe 9/38	﴿إِنَّا قُلْنَا لِي الْأَرْضِ أَرْضِيئُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾
538	Tevbe 9/40	﴿إِلَّا تَضُرُّوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾
463	Tevbe 9/41	﴿ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾
353-354-1296	Tevbe 9/72	﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرَ﴾

1249	Tevbe 9/82	﴿فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا﴾
245	Tevbe 9/103	﴿صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾
388	Tevbe 9/104	﴿أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْتُلُ النَّوْثَةَ﴾
470	Tevbe 9/127	﴿ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾
YÛNUS SÛRESİ		
1262	Yûnus 10/19	﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾
467	Yûnus 10/22	﴿حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِّ وَجْرَمِمْ بِهِمْ﴾
1007-1008-1011-1057	Yûnus 10/24	﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَظُنُّوا أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَنَاهَا أَمَرْنَا لَيَالًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبْ بِالْأَمْسِ﴾
616-618	Yûnus 10/25	﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ﴾
1271	Yûnus 10/31	﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾
727	Yûnus 10/42	﴿أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ﴾
526	Yûnus 10/51	﴿أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ﴾
728	Yûnus 10/59	﴿اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ﴾
843	Yûnus 10/88	﴿رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالَهُمْ﴾
838	Yûnus 10/89	﴿فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِ﴾
727	Yûnus 10/99	﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ﴾
539	Yûnus 10/104	﴿إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكِّ﴾
HÛD SÛRESİ		
771	Hûd 11/3	﴿اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا﴾
789	Hûd 11/3-4	﴿إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ إِلَىٰ اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ﴾
1375	Hûd 11/9-10	﴿وَلَيْسَ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَيْفٌ كَفُورٌ وَلَيْسَ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضِرَاءٍ مَسَّهُ لِيَقُولَ دَهَبَ الْمَسِيتَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ﴾
681	Hûd 11/27	﴿وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بُادِي الرَّأْيِ﴾
732	Hûd 11/28	﴿أَنْزَلْنَاهَا مَكِّمُوهَا﴾
394	Hûd 11/29	﴿وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا﴾
244	Hûd 11/37	﴿وَإِضْنَعُ الْفُلِّ﴾
244	Hûd 11/37	﴿وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ﴾
769	Hûd 11/45	﴿وَنَادَىٰ نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ﴾

809	Hûd 11/54	﴿قَالَ إِنِّي أَشْهَدُ اللَّهَ وَأَشْهَدُوا أَبِي بَرِيءٍ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴾
372	Hûd 11/60	﴿أَلَا بُعْدًا لِعَادِ قَوْمِ هُودٍ﴾
798-801	Hûd 11/69	﴿قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ﴾
341	Hûd 11/83	﴿وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ﴾
734	Hûd 11/84	﴿قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ...﴾
281-733-734	Hûd 11/87	﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا﴾
1253	Hûd 11/88	﴿وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ﴾
395	Hûd 11/91	﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعِزِّينٍ﴾
479-480	Hûd 11/103	﴿ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ﴾
1293-1294-1297	Hûd 11/105	﴿يَوْمَ يَأْتُ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ﴾
1294	Hûd 11/106	﴿فَأَمَّا الَّذِينَ شَفَعُوا فَعِنَّا النَّارُ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴾
1295	Hûd 11/107	﴿خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾
1295	Hûd 11/108	﴿وَأَمَّا الَّذِينَ شَفَعُوا فَعِنَّا النَّارُ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴾
YÛSUF SÛRESİ		
151	Yûsuf 12/2	﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾
358	Yûsuf 12/9	﴿أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا﴾
345	Yûsuf 12/13	﴿...أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّنْبُ﴾
496-1430	Yûsuf 12/18	﴿فَضَبَّرَ جَمِيلٌ﴾
318-319-320	Yûsuf 12/23	﴿وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ﴾
530	Yûsuf 12/26	﴿إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِنْ قَبْلٍ﴾
882	Yûsuf 12/30	﴿تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ﴾
882	Yûsuf 12/30	﴿قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا﴾
121	Yûsuf 12/31	﴿هَذَا هَذَا...إِلَّا مَلِكٌ كَرِيمٌ﴾
882	Yûsuf 12/32	﴿فَذَلِكُنَّ الَّذِينَ لَمُنْتَنِي فِيهِ﴾
1098	Yûsuf 12/36	﴿إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾
327	Yûsuf 12/37	﴿ذَلِكَ مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي﴾
879-880	Yûsuf 12/45-46	﴿أَنَا أَنْبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ يُوسُفُ﴾
245-796	Yûsuf 12/53	﴿وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنْ النَّفْسُ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾
871-1187-1212-1216	Yûsuf 12/82	﴿وَاسْتَلِّ الْقُرْيَةَ﴾

496	Yûsuf 12/84	﴿يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوْسُفَ﴾
496	Yûsuf 12/86	﴿إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾
252	Yûsuf 12/90	﴿إِنَّهُ مِنْ يَتَّقٍ وَيُخْشِرِ﴾
1253-1254	Yûsuf 12/92	﴿لَا تُثْرِبْ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ﴾
1217	Yûsuf 12/96	﴿فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرِ﴾
RA'D SÛRESİ		
339	Ra'd 13/9	﴿عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾
718	Ra'd 13/16	﴿أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ﴾
676-677	Ra'd 13/19	﴿إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾
411	Ra'd 13/26	﴿اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ﴾
1167	Ra'd 13/35	﴿مِثْلَ الْحِجَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ﴾
İBRÂHİM SÛRESİ		
672	İbrâhîm 14/10	﴿إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾
673	İbrâhîm 14/11	﴿إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾
751	İbrâhîm 14/31	﴿قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾
1431	İbrâhîm 14/37	﴿بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ﴾
267	İbrâhîm 14/41	﴿يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ﴾
748	İbrâhîm 14/42	﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا﴾
HİCR SÛRESİ		
563	Hicr 15/2	﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾
830-852-853	Hicr 15/4	﴿وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ﴾
326	Hicr 15/6	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ﴾
86	Hicr 15/26	﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ﴾
370	Hicr 15/30	﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةَ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾
885	Hicr 15/66	﴿وَفَضَّلْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوَلَاءِ مَقْطُوعٌ مُضْجِعِينَ﴾
1139-1140	Hicr 15/94	﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾
NAHL SÛRESİ		
552-610-611	Nahl 16/9	﴿وَلَوْ شَاءَ لَهْدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾
373-374	Nahl 16/51	﴿لَا تَتَّخِذُوا الْهَيْئِينَ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾
902	Nahl 16/57	﴿وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ﴾

94	Nahl 16/69	﴿يُخْرِجُ مِنْ بَطُونِهَا سَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾
768-1430	Nahl 16/77	﴿كَلِمَاحُ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ﴾
118-119	Nahl 16/90	﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾
890	Nahl 16/110	﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ﴾
1103-1104-1155	Nahl 16/112	﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَوْمًا كَانَتْ آمَنَةً مَطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾
627-1262-1263	Nahl 16/118	﴿وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾
İSRÂ SÜRESİ		
901	İsrâ 17/1	﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا﴾
460	İsrâ 17/1	﴿بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾
298	İsrâ 17/9	﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ﴾
613	İsrâ 17/16	﴿أَمْزَنَّا مُتَرَفِّفِيهَا فَنَقَسُوا فِيهَا﴾
634-732	İsrâ 17/40	﴿أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا﴾
739-740	İsrâ 17/50	﴿كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا﴾
535	İsrâ 17/63	﴿فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ﴾
87	İsrâ 17/67	﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا﴾
86	İsrâ 17/70	﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾
746	İsrâ 17/78	﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِ الشَّمْسِ﴾
470-894-896-897	İsrâ 17/81	﴿وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾
495	İsrâ 17/100	﴿قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي﴾
843	İsrâ 17/101	﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾
453	İsrâ 17/105	﴿وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ﴾
619	İsrâ 17/110	﴿قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ﴾
KEHF SÜRESİ		
622	Kehf 18/2	﴿لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا﴾
1243	Kehf 18/18	﴿وَتَحْسِبُهُمْ أَنْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾
503	Kehf 18/18	﴿وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ﴾
830	Kehf 18/22	﴿سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾
739	Kehf 18/29	﴿وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾

509	Kehf 18/30	﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾
1008-1010	Kehf 18/45	﴿وَأَضْرَبَ لَهُم مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ﴾
1286	Kehf 18/46	﴿الْعَمَالُ وَالْبُنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾
873	Kehf 18/79	﴿فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَضْبًا﴾
540	Kehf 18/93	﴿حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ﴾
540	Kehf 18/96	﴿حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾
540	Kehf 18/96	﴿حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا﴾
MERYEM SÜRESİ		
176	Meryem 19/2	﴿ذِكْرَ رَحْمَةِ رَبِّكَ﴾
227-343-857-858-1130-1134	Meryem 19/4	﴿رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾
827	Meryem 19/33	﴿وَيَوْمَ أُبْعِثَ حَيًّا﴾
755	Meryem 19/38	﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصُرْ﴾
356	Meryem 19/45	﴿إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُمَسِّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ﴾
1253	Meryem 19/54	﴿إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ﴾
1328	Meryem 19/62	﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا﴾
715	Meryem 19/73	﴿أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا﴾
171	Meryem 19/79	﴿سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ﴾
1374	Meryem 19/88-90	﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ لَدًّا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِذَا تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَّقَطْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَجْرُ الْجِبَالُ هُدًّا﴾
TÂHÂ SÜRESİ		
1275-1277	Tâhâ 20/5	﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ﴾
235-300	Tâhâ 20/17	﴿وَمَا تَلْكَ بِتَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ﴾
235-300	Tâhâ 20/18	﴿هِيَ عَصَايَ﴾
885	Tâhâ 20/25	﴿رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي﴾
714	Tâhâ 20/49	﴿فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَىٰ﴾
85-714	Tâhâ 20/50	﴿رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ﴾
632	Tâhâ 20/67	﴿فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ﴾
90	Tâhâ 20/68	﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ﴾
634	Tâhâ 20/70	﴿آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ﴾
1203	Tâhâ 20/71	﴿وَلَا ضَلَبَنَّكُمْ فِي جَذْوَعِ النَّحْلِ﴾

320-321	Tâhâ 20/78	﴿فَعَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ﴾
1133	Tâhâ 20/88	﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُورًا﴾
280	Tâhâ 20/117	﴿فَلَا يُخْرِجُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ﴾
788-789	Tâhâ 20/120	﴿فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبُلَى﴾
ENBIYÂ SÛRESİ		
413-414-703	Enbiyâ 21/3	﴿وَأَسْأَلُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾
551-554-1311-1320	Enbiyâ 21/22	﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾
912	Enbiyâ 21/23	﴿لَا يُسْتَلَّ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُنْسَلُونَ﴾
1385	Enbiyâ 21/33	﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ﴾
896	Enbiyâ 21/34-35	﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهَمَّ الْخَالِدُونَ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾
329	Enbiyâ 21/36	﴿أَهَذَا الَّذِي يَذَّكُرُ آلِهَتَكُمْ﴾
355	Enbiyâ 21/46	﴿وَلَكِنَّ مَسْئَلَهُمْ نُفْحَةً مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ﴾
724	Enbiyâ 21/57	﴿تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَانَكُمْ﴾
724	Enbiyâ 21/59	﴿مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾
724	Enbiyâ 21/60	﴿سَمِعْنَا فَمَنْ يَذَّكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ﴾
457-502-723	Enbiyâ 21/62	﴿أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ﴾
502-724	Enbiyâ 21/63	﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾
707-708	Enbiyâ 21/80	﴿فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ﴾
87	Enbiyâ 21/107	﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾
HACC SÛRESİ		
246-1462	Hacc 22/1	﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾
826	Hacc 22/25	﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ...﴾
448	Hacc 22/46	﴿فَإِنِّي لَا نَعْمَى الْأَبْصَارُ﴾
770-1137	Hacc 22/63	﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً﴾
MÜ'MİNÜN SÛRESİ		
770-771-1136-1137	Mü'minûn 23/13-14	﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَاقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَاقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَّوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا﴾
770	Mü'minûn 23/14	﴿ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ﴾
247	Mü'minûn 23/15	﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ﴾

633	Mü'minûn 23/33	﴿وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِيمَانِ الْآخِرَةِ وَأُتِرْتُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾
133-491	Mü'minûn 23/53	﴿كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾
189	Mü'minûn 23/78	﴿قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ﴾
252	Mü'minûn 23/117	﴿إِنَّهُ لَا يَفْلَحُ الْكَافِرُونَ﴾
NÛR SÛRESİ		
137	Nûr 24/2	﴿لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ﴾
542	Nûr 24/33	﴿وَلَا تُكْرَهُوا قِتْيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا﴾
88	Nûr 24/35	﴿كَأَنَّهُمَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ﴾
1308	Nûr 24/35	﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾
802	Nûr 24/36-37	﴿يَسْتَبِخُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ﴾
356	Nûr 24/45	﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾
616	Nûr 24/46	﴿وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾
FURKAN SÛRESİ		
270	Furkan 25/34	﴿أُولَئِكَ سُرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾
954	Furkan 25/50	﴿لِنُحْيِي بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا﴾
ŞUARÂ SÛRESİ		
295	Şuarâ 26/23-24	﴿قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا﴾
351	Şuarâ 26/27	﴿إِنْ رَسُولُكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ﴾
1358	Şuarâ 26/79-80	﴿وَالَّذِي يُطْعَمُنِي وَيَسْقِينِي وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي﴾
1099	Şuarâ 26/84	﴿وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ﴾
589	Şuarâ 26/113	﴿إِنْ حَسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي﴾
251	Şuarâ 26/117	﴿رَبِّ إِنْ قَوْمِي كَذَّبُونُ﴾
783-784	Şuarâ 26/132-134	﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ وَجَنَاتٍ وَعُيُونٍ﴾
269	Şuarâ 26/151	﴿وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ﴾
1359-1360-1361	Şuarâ 26/168	﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾
853	Şuarâ 26/208	﴿وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ﴾
NEML SÛRESİ		
722	Neml 27/20	﴿مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهُدَ﴾
1357	Neml 27/22	﴿وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ﴾

531-532	Neml 27/55	﴿بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُجَاهِلُونَ﴾
769	Neml 27/66	﴿بَلْ هُمْ فِي شَكِّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ﴾
718-719	Neml 27/84	﴿أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِطُوا بِهَا عَلِمًا أَمْ مَاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾
479	Neml 27/87	﴿وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾
1061	Neml 27/88	﴿وَهِيَ تَمْوٍ مَرَّ السَّحَابِ﴾
KASAS SÜRESİ		
279	Kasas 28/4	﴿يَذْبَحُ آبْنَاؤُهُمْ﴾
1146-1203	Kasas 28/8	﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾
353-633	Kasas 28/20	﴿وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى﴾
619	Kasas 28/23	﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ﴾
754	Kasas 28/31	﴿يَا مُوسَى أَقْبِلْ﴾
614	Kasas 28/58	﴿كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِكَ﴾
1247-1280	Kasas 28/73	﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾
ANKEBÛT SÜRESİ		
159	Ankebût 29/19	﴿أَو لَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾
1262	Ankebût 29/40	﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾
93	Ankebût 29/49	﴿بَلْ هُوَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾
624	Ankebût 29/56	﴿إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعْبُدُونِ﴾
RÛM SÜRESİ		
1245	Rûm 30/6-7	﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾
1314	Rûm 30/27	﴿يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾
1167	Rûm 30/27	﴿وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى﴾
1359-1360	Rûm 30/43	﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ﴾
204-1343	Rûm 30/55	﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ﴾
LOKMAN SÜRESİ		
325	Lokman 31/8	﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ النَّعِيمِ﴾
905	Lokman 31/14	﴿وَوَضِعْنَا الْإِنْسَانَ بَوَالِدَيْهِ حَمَلَتُهُ أُمُّهُ وَهَمَّا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفَضَّلَهُ فِي عَامَتَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ﴾
498	Lokman 31/25	﴿وَلَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لِيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾
555	Lokman 31/27	﴿وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرِ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ﴾

SECDE SÜRESİ		
86	Secde 32/9	﴿ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوْحِهِ﴾
307-308-309-874	Secde 32/12	﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُرْمُومُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾
1295	Secde 32/17	﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾
AHZÂB SÜRESİ		
398	Ahzâb 33/32	﴿لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ﴾
621	Ahzâb 33/35	﴿وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيْرًا وَالذَّاكِرَاتِ﴾
1270-1361	Ahzâb 33/37	﴿وَتَخَشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ﴾
346	Ahzâb 33/52	﴿وَلَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ﴾
86	Ahzâb 33/72	﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ﴾
SEBE SÜRESİ		
1338	Sebe 34/7	﴿هَلْ نَدَّبَكُم عَلَىٰ رَجُلٍ يَبْتَغِيكُم إِذَا مَوْفِقْتُمْ كُلٌّ مُّرْمِقٌ لِّفِي خَلْقِي جَدِيْدٍ﴾
222	Sebe 34/8	﴿أَفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ﴾
894-895-896	Sebe 34/15-17	﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسَاكِينِهِمْ آيَةٌ جِئْتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جُنَّتَيْنِ ذَوَاتِيْ أَكْلِ خَمِيْطٍ وَأَثَلٌ وَمَشِيءٌ مِنْ سِدْرٍ قَلِيْلٍ ذَلِكْ جَزَآئِنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ﴾
384-1338	Sebe 34/24	﴿وَإِنَّا أَوْ إِنَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾
874	Sebe 34/31	﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْفُوقُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾
564	Sebe 34/31	﴿لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾
269	Sebe 34/33	﴿مَكْرَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾
FÂTİR SÜRESİ		
503	Fâtır 35/3	﴿هَلْ مِنْ خَلْقٍ غَيْرِ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾
355-538-880-881	Fâtır 35/4	﴿وَإِنْ يَكْذِبُونَ فَقَدْ كَذَّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ﴾
468-564	Fâtır 35/9	﴿وَاللّٰهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّیَاحَ فَتَنِّيْرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ﴾
1067-1108-1109	Fâtır 35/12	﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾
1109	Fâtır 35/12	﴿وَمِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا﴾
527	Fâtır 35/14	﴿وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ﴾
669	Fâtır 35/22-23	﴿وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيْرٌ﴾
123-124	Fâtır 35/34	﴿الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ﴾

866	Fâtır 35/43	﴿وَلَا يَجِيئُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾
526	Fâtır 35/44	﴿أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ﴾
YÂSİN SÛRESİ		
241	Yâsîn 36/14	﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ﴾
240	Yâsîn 36/14	﴿إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسَلُونَ﴾
240-674	Yâsîn 36/15	﴿مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلِ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ﴾
240	Yâsîn 36/16	﴿رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ﴾
633	Yâsîn 36/20	﴿وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى﴾
893	Yâsîn 36/20-21	﴿يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلْكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾
464-545	Yâsîn 36/22	﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾
683	Yâsîn 36/29	﴿إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً﴾
1134	Yâsîn 36/37	﴿وَأَيَّةٌ لَهُمْ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾
873	Yâsîn 36/45	﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾
873	Yâsîn 36/46	﴿وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾
70	Yâsîn 36/49	﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً﴾
1138-1139	Yâsîn 36/52	﴿وَنُنْفِخُ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ﴾
150	Yâsîn 36/60	﴿أَلَمْ أَعْهَدْ﴾
SÂFFÂT SÛRESİ		
587-589	Sâffât 37/47	﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾
958	Sâffât 37/64-65	﴿إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾
137	Sâffât 37/102	﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيُ﴾
875	Sâffât 37/102	﴿قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ﴾
875	Sâffât 37/102	﴿سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾
875	Sâffât 37/103-105	﴿فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّى لِلْجَبِينِ وَنَادَيْتَاهُ أَنْ يَا إِبرَاهِيمَ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا﴾
1383	Sâffât 37/117-118	﴿وَاتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾
768	Sâffât 37/147	﴿مِائَةَ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ﴾
SÂD SÛRESİ		
1459	Sâd 38/49	﴿هَذَا ذِكْرٌ وَإِن لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ﴾
1459	Sâd 38/55	﴿هَذَا وَإِن لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ﴾
581	Sâd 38/60	﴿بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ﴾

ZÜMER SÜRESİ		
227-604	Zümer 39/9	﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾
86	Zümer 39/21	﴿ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زُرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهيجُ﴾
1108-1109	Zümer 39/29	﴿ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ﴾
729	Zümer 39/36	﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ﴾
885	Zümer 39/47	﴿وَبَدَأَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾
524	Zümer 39/49	﴿فَإِذَا مَشَى الْإِنْسَانُ ضُرًّا دَعَانَا﴾
693	Zümer 39/58	﴿أَلَوْ أَنَّ لِي كَرَّةٌ فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾
544	Zümer 39/65	﴿وَلَقَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾
479	Zümer 39/68	﴿وَنَفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقُوا...﴾
874	Zümer 39/71	﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاؤَهَا فَتَحَتْ أَبْوَابَهَا﴾
769	Zümer 39/72	﴿أَدْخَلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾
MÜ'MİN SÜRESİ		
909	Mü'min 40/7	﴿الَّذِينَ يَخِمْوْنَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ﴾
632	Mü'min 40/28	﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ﴾
176	Mü'min 40/31	﴿مِثْلَ دَابِّ قَوْمِ نُوحٍ﴾
280-288	Mü'min 40/36	﴿يَا هَامَانَ ابْنِ صِرْحَانَ﴾
889	Mü'min 40/38-39	﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا هِيَ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ﴾
322-323-705	Mü'min 40/60	﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاحِرِينَ﴾
1355-1356	Mü'min 40/75	﴿ذَلِكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَمْرَحُونَ﴾
FUSSİLET SÜRESİ		
448	Fussilet 41/12	﴿فَقَضَيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ﴾
625	Fussilet 41/17	﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ﴾
626	Fussilet 41/17	﴿فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ﴾
1301	Fussilet 41/28	﴿لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْمُخْلَدِ﴾
739	Fussilet 41/40	﴿إِغْمَلُوا مَا شِئْتُمْ﴾
525	Fussilet 41/51	﴿وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ﴾
524	Fussilet 41/51	﴿وَإِذَا مُسَّهُ الشَّرُّ فُدُو دُعَاءَ عَرِيضٍ﴾
ŞURÂ SÜRESİ		
752-753-873-878	Şurâ 42/9	﴿أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ﴾

535	Şûrâ 42/11	﴿جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُوكُمْ فِيهِ﴾
1212-1213-1215	Şûrâ 42/11	﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾
1298	Şûrâ 42/49-50	﴿يَهَبُ لِمَن يَشَاءُ إِنَاءًا وَيَهَبُ لِمَن يَشَاءُ الذُّكُورَ أَوْ يَزْوِجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاءًا وَيَجْعَلُ مَن يَشَاءُ عَقِيمًا﴾
ZUHRUF SÛRESİ		
526	Zuhruf 43/5	﴿أَفْتَضِرِبْ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ﴾
499-502	Zuhruf 43/9	﴿وَلَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مِّنْ خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لِيَقُولُنَّ خَلَقْنَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ﴾
726	Zuhruf 43/31	﴿لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقُرَيْشِيِّينَ عَظِيمٍ﴾
726	Zuhruf 43/32	﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ﴾
719	Zuhruf 43/52	﴿أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ﴾
90	Zuhruf 43/71	﴿مَا تَشْتَبِهِهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ﴾
327	Zuhruf 43/72	﴿تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي﴾
528	Zuhruf 43/81	﴿قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ﴾
527	Zuhruf 43/87	﴿فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾
DUHÂN SÛRESİ		
734-735	Duhân 44/10-14	﴿فَازْتَفَتْ بِوَجْهِ النَّبِيِّ السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ رَبَّنَا اكشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ...﴾
614	Duhân 44/25	﴿كَمْ تَرَكُوا مِزْجَاتٍ﴾
733-734	Duhân 44/30-31	﴿وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ مَن فَرَعَوْنُ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ﴾
CÂSIYE SÛRESİ		
62-357-358	Câsiye 45/32	﴿إِن نُّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا﴾
AHKÂF SÛRESİ		
683	Ahkâf 46/25	﴿فَأَضْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ﴾
527	Ahkâf 46/35	﴿فَهَلْ يَهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ﴾
FETİH SÛRESİ		
1247	Fetih 48/29	﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾
88	Fetih 48/29	﴿ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ﴾

HUCURÂT SÛRESİ		
141-560	Hucurât 49/7	﴿لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ﴾
KÂF SÛRESİ		
86	Kâf 50/7	﴿وَأَنْبِئْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾
164	Kâf 50/40	﴿فَسَبِّحْهُ﴾
ZÂRIYÂT SÛRESİ		
479-480	Zâriyât 51/6	﴿وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ﴾
717	Zâriyât 51/12	﴿أَيَّامَ يَوْمِ الدِّينِ﴾
1275	Zâriyât 51/47	﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾
804-879	Zâriyât 51/48	﴿فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ﴾
388	Zâriyât 51/58	﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ﴾
TÛR SÛRESİ		
739-740	Tûr 52/16	﴿إِصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا﴾
NECM SÛRESİ		
1373-1374	Necm 53/1-2	﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ﴾
87-93-1461	Necm 53/4	﴿إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾
KAMER SÛRESİ		
1390	Kamer 54/1-2	﴿إِفْتَرَيْتَ السَّاعَةَ وَاتَّسَقَ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَوِيرٌ﴾
727	Kamer 54/24	﴿أَبْشُرَا مِنَّا وَاحِدًا نَّتَّبِعُهُ﴾
RAHMÂN SÛRESİ		
130	Rahmân 55/3-4	﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾
1252-1256	Rahmân 55/5-6	﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾
733	Rahmân 55/60	﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ﴾
94	Rahmân 55/72	﴿حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾
94	Rahmân 55/76	﴿مُتَّكِنِينَ عَلَىٰ زُرُوفٍ خَضْرَاءٍ وَعَبَقَرِيٍّ حِسَانِ﴾
VÂKIA SÛRESİ		
88-877	Vâkia 56/10	﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ﴾
88	Vâkia 56/11	﴿أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ﴾
94	Vâkia 56/17	﴿يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ﴾
94	Vâkia 56/23	﴿كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ﴾

1328	Vâkıa 56/25-26	﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهَا إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا سَلَامًا﴾
1373-1374	Vâkıa 56/27-30	﴿وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ﴾
HADİD SÜRESİ		
875-876-877	Hadid 57/10	﴿لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَل﴾
877	Hadid 57/10	﴿أُولَئِكَ أَكْثَرُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا﴾
441	Hadid 57/23	﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾
1182	Hadid 57/29	﴿لَيْلًا يَعْلَمُ﴾
MÜCÂDELE SÜRESİ		
463	Mücâdele 58/12	﴿ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾
HAŞR SÜRESİ		
110	Haşr 59/2	﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾
1397	Haşr 59/23	﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْبِيُّ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ﴾
MÜMTEHİNE SÜRESİ		
546	Mümtehine 60/2	﴿إِنْ يَتَّقُوكُمْ يُكَفِّرُوا لَكُمْ أَعْدَاءَ وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ﴾
1271	Mümtehine 60/10	﴿لَا هُنَّ حُلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ﴾
SAFF SÜRESİ		
837	Saff 61/5	﴿لَمْ نُؤْذُوْنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَيُّ رَسُولِ اللَّهِ إِلَيْكُمْ﴾
808	Saff 61/10-13	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدْرِكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَعْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَأَخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرَ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحَ قَرِيبٍ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾
1008	Saff 61/14	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِمَخْرَاجَتِهِ مِنَ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾
CUMA SÜRESİ		
91	Cuma 62/4	﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾
336-998-1010-1042-1054	Cuma 62/5	﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الثَّوَابَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَثْقَارًا﴾
MUNÂFİKÜN SÜRESİ		
218-219-221-254-910	Münâfikün 63/1	﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾

1339	Münâfikûn 63/8	﴿يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنَهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾
TAHRÎM SÛRESİ		
365	Tahrîm 66/6	﴿فُوا أَنفُسِكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾
531-532	Tahrîm 66/12	﴿وَمَرْيَمَ ابْنَةَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْتِ مِنَ الْقَانِتِينَ﴾
MÛLK SÛRESİ		
718	Mülk 67/20	﴿أَمْ مَنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ﴾
KALEM SÛRESİ		
1254	Kalem 68/4	﴿إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾
563-693	Kalem 68/9	﴿وَوَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِئُونَ﴾
441	Kalem 68/10	﴿وَلَا تَطْعَمْ كُلَّ خَلَابٍ مَهِينٍ﴾
HÂKKA SÛRESİ		
1140	Hâkka 69/11	﴿إِنَّا لَمَّا طَعَى الْمَاءُ حَمَلَتَانِمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾
374	Hâkka 69/13	﴿...نَفْحَةً وَاحِدَةً﴾
448-627-1373	Hâkka 69/30-32	﴿خُذُوهُ فَعَلُوهُ ثُمَّ الْحَجِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ﴾
398	Hâkka 69/47	﴿فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾
MEÂRİC SÛRESİ		
362	Meâric 70/19-21	﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خَلِيقٌ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا﴾
NUH SÛRESİ		
1361	Nuh 71/10	﴿اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾
1371-1383	Nuh 71/13-14	﴿فَمَا لَكُمْ لَا تُرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾
1247	Nuh 71/25	﴿أَغْرِقُوا فَاذْجَلُوا نَارًا﴾
MÛZEMMİL SÛRESİ		
279	Müzzemmil 73/17	﴿يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا﴾
MÛDDESSİR SÛRESİ		
1385	Müddessir 74/3	﴿رَبِّكَ فَكْبِيرٌ﴾
835	Müddessir 74/6	﴿وَلَا تَمُنُّ بِتَسْكِينٍ﴾
KIYÂMET SÛRESİ		
716-717	Kiyâmet 75/6	﴿يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾
627	Kiyâmet 75/23	﴿إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾

1352	Kiyâmet 75/29-30	﴿وَأَلْتَمَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ﴾
İNSAN SÜRESİ		
901	İnsan 76/8	﴿وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ﴾
MÜRSELÂT SÜRESİ		
1372	Mürselât 77/1-2	﴿وَالْمُرْسَلَاتُ عُرْفًا فَأَلْعَاصِفَاتُ عَضْفًا﴾
1294	Mürselât 77/35-36	﴿يَوْمٌ لَا يَنْطَفُونَ وَلَا يُؤذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾
NEBE SÜRESİ		
1294	Nebe 78/38	﴿لَا يَبْكُمُونَ إِلَّا مِنْ أَدْنَى لَهُ﴾
ABESE SÜRESİ		
540	Abese 80/37	﴿لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾
TEKVİR SÜRESİ		
527-722	Tekvîr 81/26	﴿فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ﴾
İNFİTÂR SÜRESİ		
340	İnfîtar 82/5	﴿عَلِمْتَ نَفْسَ مَا قَدَّمْتَ﴾
627	İnfîtar 82/10	﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ﴾
794-795-806	İnfîtar 82/13-14	﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾
772-889	İnfîtar 82/17-18	﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ﴾
MUTAFFİFİN SÜRESİ		
725	Mutaffifîn 83/36	﴿هَلْ تُؤْتُونَ الْكُفَّارَ...﴾
İNŞİKÂK SÜRESİ		
163-276	İnşikâk 84/19	﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ﴾
TÂRIK SÜRESİ		
287	Târîk 86/5	﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ﴾
287	Târîk 86/6	﴿خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ ذَاقٍ﴾
287	Târîk 86/7	﴿يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾
GÂŞİYE SÜRESİ		
1372-1383	Gâşîye 88/13-14	﴿فِيهَا سُورٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾
1382-1383	Gâşîye 88/15-16	﴿وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ وَزُرَابِيٌّ مَبْنُوتَةٌ﴾
669	Gâşîye 88/21-22	﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُضَيِّطٍ﴾

FECR SÛRESİ		
875	Fecr 89/1-2	﴿وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ﴾
875	Fecr 89/13	﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾
881-882-1212-1216-1335	Fecr 89/22	﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾
BELED SÛRESİ		
771	Beled 90/11-13	﴿فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ﴾
771	Beled 90/17	﴿ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾
ŞEMS SÛRESİ		
176	Şems 91/7-8	﴿وَنفِيسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمْنَاهَا نُجُورَهَا وَتَقْوِيَهَا﴾
LEYL SÛRESİ		
1250	Leyl 92/1	﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى﴾
1250	Leyl 92/2	﴿وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾
1250	Leyl 92/3	﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾
1250	Leyl 92/4	﴿إِنْ سَعَيْتُمْ لَشَى﴾
1250	Leyl 92/5-10	﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنَنِيذِهِ لِلْإِسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنَنِيذِهِ لِلْعُسْرَى﴾
DUHÂ SÛRESİ		
621	Duhâ 93/3	﴿وَالضُّحَى وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى﴾
729	Duhâ 93/6	﴿أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا﴾
627-1374-1390	Duhâ 93/9-11	﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَنْهَوْهُ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَوْهُ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾
İNŞİRÂH SÛRESİ		
729	İnşirâh 94/1	﴿أَلَمْ نُشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾
ALAK SÛRESİ		
629-630	Alak 96/1	﴿إِفْرَأْ بِسْمِ رَبِّكَ﴾
1436	Alak 96/15	﴿نَسْفَعًا﴾
1098	Alak 96/17	﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾
KADİR SÛRESİ		
450	Kadir 97/1	﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ﴾
ZİLZÂL SÛRESİ		
279	Zilzâl 99/2	﴿وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾

ÂDIYÂT SÛRESİ		
1356	Âdiyât 100/7-8	﴿وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾
KÂRIÂ SÛRESİ		
287	Kâria 101/7	﴿فَهَوِّ فِي عَيْشِهِ رَاضِيَةً﴾
TEKÂSÛR SÛRESİ		
889	Tekâsür 102/3-4	﴿كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾
ASR SÛRESİ		
337	Asr 103/2	﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾
337	Asr 103/3	﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا﴾
HÛMEZE SÛRESİ		
1355	Hümeze 104/1	﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ﴾
KUREYŞ SÛRESİ		
803-804	Kureyş 106/1-2	﴿لِيَأْيَافِ قُرَيْشٍ إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ﴾
804	Kureyş 106/4	﴿أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ﴾
KÂFİRÛN SÛRESİ		
588-589	Kâfirûn 109/6	﴿لَكُمْ دِينُكُمْ﴾
KEVSER SÛRESİ		
466-1302-1373	Kevsr 108/1-2	﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ﴾
1462	Kevsr 108/3	﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾
TEBBET SÛRESİ		
314-1462	Tebbet 111/1	﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ﴾
İHLÂS SÛRESİ		
313-398-508	İhlâs 112/1	﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾
453	İhlâs 112/1-2	﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ﴾
NÂS SÛRESİ		
317	Nâs 114/5	﴿الْحَنَاسِ﴾
317	Nâs 114/5	﴿الَّذِي يُوشِئُ﴾

HADİS FİHRİSTİ

SAYFA NO	HADİS METNİ
964-965	أَتَيْتُكُمْ بِالْحَنِيفَةِ الْبَيْضَاءِ
1441	إِزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحْتَكِ اللَّهُ
1172	أَسْرَعُكُمْ لِحَوْقًا بِي أَطْوَلُكُمْ يَدًا
1404	أُطْلَبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ جَسَانِ الْوُجُوهِ
559	أُطْلَبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالضَّيِّينَ
441-442	أَقْصُرَتِ الصَّلَاةُ أَمْ نَسِيتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ كُلُّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ
1441	الْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ بَيْنَ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ
1355	الْخَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ
173	الْكَرِيمُ بْنُ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ، يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ
1232	الْمُسْلِمُ مِنَ سَلَمِ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَبِيَدِهِ
605	الْمُؤْمِنُ عِزٌّ كَرِيمٌ وَالْمُنَافِقُ حَبْ لَيْتِمٌ
1094	الْمُؤْمِنُونَ تَكَافَأَ دِمَاؤُهُمْ وَيَسْعَى بِدِمَتِهِمْ أَذْنَاهُمْ وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ
1209	النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمَائَةِ لَيْسَتْ فِيهَا رَاحِلَةٌ
1135	إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ خَلْقَهُ فِي ظِلْمَةٍ ثُمَّ رَضَّ عَلَيْهِ مِنْ نُورِهِ
1233	إِنَّ فِي الْمَعَارِضِ لَمُنْدُوحَةً
1428	إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَيْسَخْرًا
1327	أَنَا أَفْضَحُ الْعَرَبِ بَيْدَ أَيِّ مِنْ قُرَيْشٍ
835	أَنَا سَيِّدُ أَوْلَادِ آدَمَ وَلَا فَخْرٌ
756	إِنَّا مَعَشَرُ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورُثُ
1441	إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ
1431	حُفَّتِ الْحِجَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّازُ بِالشَّهَوَاتِ
1123	خَيْرُ النَّاسِ رَجُلٌ مَغْسِكٌ بَعْتَانِ فَرَسِهِ كَلِمًا سَمِعَ هَيْعَةً طَارَ إِلَيْهَا، أَوْ رَجُلٌ فِي شَعْمَةٍ فِي غَنِيمَةٍ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمَوْتُ
96	رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ
713	سِيرُوا فَقَدْ سَبَقَ الْمَفْرُودُونَ مَا الْمَفْرُودُونَ؟ الذَّاكِرُونَ وَالذَّاكِرَاتُ
1430	شَاهَتِ الْوُجُوهُ
1358	عَلَيْكُمْ بِالْأَبْكَارِ فَإِنَّهُمْ أَشَدُّ حِيًّا وَأَقْلُ حِيًّا
308	كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
35-220	لَا تَنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفُضُوا مِنْ حَوْلِهِ، وَلَوْ رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِهِ لَيُخْرِجُنِي الْأَعْرُ مِنْهَا الْأَذَلُّ...
459	لِي خَمْسَةٌ أَسْمَاءُ أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاجِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِي الْكُفْرَ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يَخْشُرُ النَّاسَ عَلَيَّ قَدَمَيَّ وَأَنَا الْعَاقِبُ
686	مَا أَيْسَ الشَّيْطَانُ مِنْ بَنِي آدَمَ إِلَّا أَنَاهُمْ مِنْ قَبْلِ النِّسَاءِ
621	مَا رَأَيْتُ مِنْهُ وَلَا رَأَى مِنِّي
1441	مِنْ حُسَيْنٍ إِسْلَامَ الْمَرْءِ تَرَكَهُ مَا لَا يَغْنِيهِ
554	نِعْمَ الْعَبْدُ صَهَبْتُ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللَّهُ لَمْ يَعْصِهِ
559	وَأَيُّ أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَّمُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّفِطِ
887	يَشِيبُ ابْنُ آدَمَ وَيَشِيبُ فِيهِ خَضَلَتَانِ: الْحِرْضُ وَطَوَّلُ الْأَمَلِ

MESEL FİHRİSTİ

SAYFA NO	MESEL
1016	أَبَاهِيمُ قَطَا / أَيَّامُ كَأَبَاهِيمِ الْقَطَا
1002	أَخْفَى سِفَادًا مِنَ الْعَرَابِ
1446	أَشْأَمُ مِنَ الْبُسُوسِ
1447	أَعَى مِنَ الْهَرَّةِ تَأْكُلُ أَوْلَادَهُ
1392	الْخَلَّةُ تَدْعُو إِلَى السَّلَّةِ
1158	أَمْنَعُ مِنْ لِبْدَةِ الْأَسَدِ
1166-48	بِالضَّيْفِ ضَيَّعَتِ اللَّيْنُ
115-114	بِبُلْدَحٍ قَوْمٍ عَجْفَى
312-47	بَعْدَ اللَّيْبَاءِ وَالَّتِي لَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا
175	ثَلَّ عَرَشُهُ
1447	دُونَ عَلِيَّانِ الْقَتَادَةِ وَالْحَرُوطِ
1447	دُونَهُ حَرُوطُ الْقَتَادِ
296-47	رَفِيئَةٌ مِنْ غَيْرِ رَامٍ
47-297	شَيْبِينَةُ أَعْرَفُهَا مِنْ أَخْرَمِ
479	كَمَا تَدِينُ تُدَانُ
95	لَا يَذْرِكُ الطَّالِعُ شَأْوَ الضَّلِيلِ
77	مَنْ لَمْ يُشْبِهْ أَبَاهُ فَقَدْ ظَلَمَ
1446	هَيْبَاتٌ تَجَاوَزَتْ سُبُوتَنَا وَالْأَخْصَ

ARAPÇA BEYİT FİHRİSTİ¹

SAYFA NO	ŞAİR	BAHİR	ARAPÇA BEYİT / MISRA
			أ-أ
1420	Mütenebbi	Kâmil	أَجْبُهُ وَأَجْبُ فِيهِ مَلَامَةٌ إِنَّ الْمَلَامَةَ فِيهِ مِنْ أَغْدَائِهِ
169	Hittân b. el-Mu'allâ	Serî'	أَتَكَانِي الدَّهْرُ وَيَا رُبَّمَا أَضْحَكُنِي الدَّهْرُ بِمَا يُرْضِي
449	Ahtal	Vâfir	أَبُو مُوسَى فَمَجَّدَكَ نِعْمَ جَدًّا وَشَيْخُ الْحَيِّ خَالِكَ نِعْمَ خَالًا
1332	Ubeydullâh b. Abdullah	Tavil	أَبِي دَهْرُنَا إِسْعَافُنَا فِي نُفُوسِنَا وَأَسْغَفُنَا فِيمَنْ نُحِبُّ وَنُكْرِمُ
1004	Şakîk b. Süleyk el-Esedî	Vâfir	أَتَانِسِي مِنْ أَبِي أَنَسٍ وَعَيْدُ فَسَلِّ لِعَيْظَةِ الضَّحَاكِ جَسْمِي
1041	Sâhib b. Abbâd	Mütekârib	أَتَتَّبِي بِالْأَمْسِ أُنْبِيَاءَهُ تُعَلِّلُ رُوحِي بِرُوحِ الْجَنَانِ
1441	İmam Şâfiî	Hafif	إِتَّقِ الْمُسْتَبْهَاتِ وَأَزْهَدْ وَدَعْ مَا لَيْسَ يَغْنِيكَ وَاعْمَلْ بِنَيْتِهِ
471	Cerîr	Vâfir	أَتُنْسِي يَوْمَ تَضَلُّ عَارِضِيهَا بِفَرْعِ بَشَامَةِ سَقِييِ الْبَشَامِ
877	Mütenebbi	Basît	أَتَى الزَّمَانَ بَنُوهُ فِي شَبَابِهِ فَسَرَّهُمْ وَأَتَيْنَاهُ عَلَى الْهَرَمِ
1420	Ebü-ş-Şis	Kâmil	أَجِدُ الْمَلَامَةَ فِي هَوَاكِ لَذِيذَةً حُبًّا لِيذْكَرِكَ فَلْيَلْمَنِي اللُّؤْمُ
1254	İbn Reşîk	Tavil	أَحَادِيثُ تَرَوِيهَا السُّيُؤُلُ عَنِ الْحَيَا عَنِ الْبَخْرِ عَنْ كَيْفِ الْأَمِيرِ تَمِيمِ
1259	Dikü'l-cinn	Hafif	أَخْلُ وَأَمُورُ وَضُرٌّ وَأَنْفَعُ وَلَنْ وَأَخْدُ شُنُّ وَرِشُّ وَابْرُ وَأَتَدَبُّ لِلْمَعَالِي
1323	Kümeyt el-Esedî	Basît	أَخْلَامُكُمْ لِسِقَامِ الْجَهْلِ سَافِيَةٌ كَمَا دَمَاؤُكُمْ تُشْفِي مِنَ الْكَلْبِ
1262	Buhtürî	Tavil	أَحَلَّتْ دَمِي مِنْ غَيْرِ جُزْمٍ وَحَزْمَتْ بِلَا سَبَبٍ يَوْمَ اللَّقَاءِ كَلَامِي
1129	Ka'b b. Zühayr	Tavil	أَخَذْنَا بِأَطْرَافِ الْأَخَادِيثِ بَيْنَنَا وَسَأَلْتُ بِأَغْنَانِي الْمَطْيِ الْأَبَاطِحُ
1264	Ebü'r-Raka'mak / Ebû Nu'mân el-Edîb	Kâmil	إِخْوَانُنَا عَزَمُوا الصُّبُوحَ بِشُحْرَةٍ فَأَتَى رُسُولُهُمُ إِلَيَّ خُصُوصًا

1 Beyitler, birinci mısranın ilk harfine göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

848	Ahtal	Basit	إِذَا أَتَيْتَ أَبَا مَرْوَانَ تَسَأَلُهُ وَجَدْتَهُ حَاضِرًا الْجُودَ وَالْكَرَمَ
1269	Buhtürî	Tavil	إِذَا احْتَرَبْتَ يَوْمًا فَنَاصَتْ دِمَاؤُهَا تَذَكَّرْتَ الْقُرْبَى فَنَاصَتْ دُمُوعُهَا
1392	Merrâr	Tavil	إِذَا افْتَقَرَ الْمَرْأُ لَمْ يَزْ فَفَسْرُهُ وَإِنْ أَيْسَرَ الْمَرْأُ أَيْسَرَ صَاحِبُهُ
1367	İmruülkays	Tavil	إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَحْزَنْ عَلَيْهِ لِسَانُهُ فَلَيْسَ عَلَى شَيْءٍ سِوَاهُ بِحَزَانٍ
1437	İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî	Tavil	إِذَا الْوَلَهْمُ أَبْدَى لِي لَمَاهَا وَتَغَرَّهَا تَذَكَّرْتُ مَا بَيْنَ الْعُذَيْبِ وَبَارِقِ
1401	Ma'n b. Evs	Tavil	إِذَا أَنْتَ لَمْ تُنْصَفْ أَحَاكَ وَجَدْتَهُ عَلَى طَرَفِ الْهَجْرَانِ إِنْ كَانَ يَغْفُلُ
850	Beşşâr b. Bürd	Tavil	إِذَا أَتَكَرْتَنِي بِلَدَّةٍ أَوْ نَكِرْتَهَا خَرَجْتُ مَعَ الْبَارِي عَلَيَّ سِوَاذُ
1442	Mütenebbî	Tavil	إِذَا سَاءَ فِعْلُ الْمَرْءِ سَاءَتْ ظُنُونُهُ وَصَدَّقَ مَا يَغْتَاذُهُ مِنْ تَوَهُمِ
355	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	إِذَا سَبَّمْتُ مُهَيَّئَهُ يَمِينُ لَطُولِ الْخَمَلِ بَدَلَهُ شِمَالًا
1276	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	إِذَا صَدَّقَ الْجَدُّ أَفْزَى الْعَمِّ لِلْفَتَى مَكَارِمَ لَا تُحْصَى وَإِنْ كَذَبَ الْخَالُ
1433	Abdülkâhir b. et-Temîmi	Mütekârib	إِذَا صَاقَ صَدْرِي وَحَفَّتِ الْعَدَى تَمَمَّلْتُ بَيْنًا بِحَالِي يَلِيَسُ
1419	Cerîr	Vâfir	إِذَا غَضِبْتَ عَلَيَّكَ بَنُو تَوَيْمِ وَجَدْتَ النَّاسَ كُلَّهُمْ غَضَابًا
577	Hansâ	Vâfir	إِذَا قَبِحَ الْبِكَاةُ عَلَيَّ قَتِيلِ رَأَيْتُ بِكَائِكَ الْحَسَنَ الْجَمِيلًا
389	Mütenebbî	Vâfir	إِذَا كَانَ الشَّبَابُ السُّكْرَ وَالشَّبِيَّةَ سُبَّ هَمًّا فَالْحَيَاةُ هِيَ الْحِمَامُ
323-1262	Amr b. Ma'dikerib	Vâfir	إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ أَفْرًا فَدَعُهُ وَجَاوِزُهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ
1335	Ebü Nüvâs	Tavil	إِذَا مَا تَوَيْمِي أَتَاكَ مُفْآخِرًا فَقُلْ عَدِيٌّ عَنْ ذَا كَيْفِ أَكُلُّكَ لِلضَّبِّ
1346	Ebü'l-Feth el-Büstî	Mütekârib	إِذَا مَلِكٌ لَمْ يَكُنْ ذَا هَبَةٍ فَدَعُهُ فَذَوْلُهُ ذَاهِبَةٌ
1278	Mu'avvidü'l-hükemâ (Muâviye b. Mâlik)	Vâfir	إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمِ رَعِينَاءَ وَإِنْ كَانُوا غَضَابًا

1017	Sa'd b. Nāṣīb	Tavil	إِذَا هَمَّ أَلْقَى بَيْنَ عَيْنَيْهِ عَزْمَهُ وَتَكَبَّرَ عَنْ ذِكْرِ الْعَوَاقِبِ جَانِبًا
1268	Buhtürî	Tavil	إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِبِي الْهَوَى أَصَاحَتْ إِلَى الْوَاشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ
1385	?	Mütekārib	أَرَانَا إِلَاهَ هِلَالًا أَنَارَا
1287	Safiyüddin el-Hillî	Basit	أَرَاؤُهُ وَعَطَايَاهُ وَنَعْمَتُهُ وَعَفْوُهُ رَحْمَةً لِلنَّاسِ كُلِّهِمْ
1452	Mütenebbî	Tavil	أَرَيْفُكَ أَمْ مَاءُ الْعِمَامَةِ أَمْ حَمْرُ بِنْيِ بَرُودٍ وَهُوَ فِي كَيْدِي جَمْرُ
688	Mütenebbî	Münserih	أَسَايِبًا لَمْ تَزِدْهُ مَعْرِفَةً وَإِنَّمَا لَذَّةُ ذِكْرِنَاهَا
1072	Mütenebbî	Kāmil	أَسَدٌ دَمَ الْأَسَدِ الْهَزْبُ خِصَابُهُ مَوْتُ فَرِيضِ الْمَوْتِ مِنْهُ يُرْعَدُ
1107	İmrân b. Hittân es-Sedûsî	Kāmil	أَسَدٌ عَلَيَّ وَفِي الْخُرُوبِ نِعَامَةٌ فَتَحَاءُ تَنْفِرُ مِنْ صَفِيرِ الصَّافِرِ
754	İbnü's-Sâiğ	Tavil	أَسْكَنْ نِعْمَانَ الْأَرَاكَ تَيْتُّنَا بِأَنْكُمُ فِي رُبْعِ قَلْبِي سُكَّانُ
1311	?	Münserih	أَشْكُرُ بِالْأَمْسِ إِنْ عَزَمْتُ عَلَى الـ شُرْبِ عَدَا إِنْ دَا مِنْ الْعَجَبِ
274-282	Salatân-ı Abdî	Mütekārib	أَشَابَ الصَّغِيرَ وَأَفْنَى الْكَبِيرِ بَرَكُ كُرِّ الْعَدَاةِ وَمَرُّ الْعَيْشِيِّ
1254	İbn Reşik	Tavil	أَصْحُ وَأَقْوَى مَا سَمِعْنَاهُ فِي التَّدَى مِنْ الْحَبْرِ الْمَأْتُورِ مُنْذُ قَدِيمِ
842	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	أَصْدَقُهُ فِي مِزْيَةٍ وَقَدْ امْتَرَتْ صَحَابَةُ مُوسَى بَعْدَ آيَاتِهِ التَّشْعِ
1435	Harîrî	Vâfir	أَضَاعُونِي وَأَيُّ فِتْنَى أَضَاعُوا لَيْتُومَ كَرِيهَةٍ وَسَدَادِ تَعْرِ
120	Teftâzânî	Basit	أَطَارَ صَاعِقَةٌ مِنْ نُضْلِهِ فَبِهَا إِلَى السَّمَاءِ لُؤَاءُ الشَّرْعِ قَدْ سَمَكَا
1300	?	Tavil	أُعَانِي غُضْنَ الْبَانِ مِنْ لَبِنِ قَدَّهَا وَأَجْنِي جِنِّي الْوَرْدِ مِنْ وَجَنَاتِهَا
320	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	أَعْبَادُ الْمَسِيحِ يَخَافُ صُخْبِي وَنَحْنُ عِبِيدُ مَنْ خَلَقَ الْمَسِيحَا
1407	Mütenebbî	Kāmil	أَعْدَى الزَّمَانِ سَخَاؤُهُ فَسَخَا بِهِ وَلَقَدْ يَكُونُ بِهِ الزَّمَانُ بَخِيلًا
1435	Ebü Temmâm	Kāmil	أَعْدَارُهُ السَّارِي الْعُجُولُ تَوَقَّفَنُ مَا فِي وَفُوفِكَ سَاعَةً مِنْ بَاسِ

955-990-1034	Saneberî	Kâmil	أَعْلَامُ بِأَقْوَاتِ نُشَيْرِ نَ عَلَى رِمَاحٍ مِنْ زُبُرِ جَدِّ
1136	Sebra b. Amr el-Fak'asî	Tavil	أَعْبَرْتَنَا أَلْبَانَهَا وَلُحُومَهَا وَذَلِكَ عَارًا يَا بَنَ رَيْطَةَ ظَاهِرُ
469	Cerîr	Vâfir	أَعْثِنِي يَا فَدَاكَ أَبِي وَأُمِّي بِسَيْبِ مِنْكَ إِنَّكَ ذُو ارْتِيَا حِ
1379	İmruülkays	Tavil	أَقَاتِمُ مَهْلًا نَعَضُ هَذَا السِّدْلُ وَإِنْ كُنْتُ قَدْ أَرْمَعْتُ هَجْرِي فَأَجْبِلِي
1299	Safiyüddîn el-Hillî	Basit	أَقْفَى جَبِيْشَ الْعَدَى غَزَوًا فَلَسْتُ تَرَى بِسَوَى قَبِيلِ وَمَأْسُورٍ وَمُنْهَزِمِ
731	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	أَقْوَقُ الْبَدْرَ يُوَضِّعُ لِي مَهَادُ أُمِّ الْجُوزَاءِ تَحْتَ يَدِي وَسَادُ
840	Mâlik b. Rufey'	Vâfir	أَقَادُوا مِنْ دَمِي وَتَوَعَّدُونِي وَمَا كُنْتُ يَنْهَيْهِ الْوَعِيدُ
122	Mütenebbî	Vâfir	أَقَامَتْ فِي الرِّقَابِ لَهُ أَيَْادِ هِيَ الْأَطْوَأُ وَالنَّاسُ الْحَمَامُ
1422	Ebü Temmâm	Tavil	أَقَامَتْ مَعَ الرَّائِيَاتِ حَتَّى كَانَتْهَا مِنْ الْجَبِيْشِ إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تَقْسَاتِلِ
788	?	Recez	أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَنْصِ عُمَرُ
1333	Mütenebbî	Vâfir	أَقَلَّتْ فِيهِ أَجْفَانِي كَأَنِّي أَعُدُّ بِهَا عَلَى الذُّهْرِ الذُّنُوبَا
1382	Ebü Nüvâs	Vâfir	أَقْلَبِي قَدْ نَدِمْتُ مِنَ الذُّنُوبِ وَبِالْإِقْرَارِ عُدْتُ مِنَ الْجُحُودِ
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	أَقُولُ الْحَقَّ جَدًّا لَا خِدَاعَا خُذُوا وَقُرَا قِرَى نَفْعَ بِلَا ظَرْفِ
1363	Simme b. Abdullah el-Kuşeyri	Vâfir	أَقُولُ لِصَاحِبِي وَالْعَيْشِ تَهْوِي بِنَا بَيْنَ الْمُتَنِيفَةِ وَالضَّمَامِ
1439	İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî	Vâfir	أَقُولُ لِمَعَشَرَ غَلَطُوا وَغَضُّوا مِنْ الشَّيْخِ الرَّشِيدِ وَالْكَرُوهِ
785	?	Tavil	أَقُولُ لَهُ إِزْحَلْ لَا تُقِيمَنَّ عِنْدَنَا وَإِلَّا فَكُنْ فِي السِّرِّ وَالْجَهْرِ مُسْلِمَا
1302	Amr b. el-İtnâbe	Vâfir	أَقُولُ لَهَا إِذَا جَشَّاتُ وَجَاشَتْ مَكَانَكَ تُحْمَدِي أَوْ تَشْتَرِيحِي
1322	Ebü Temmâm	Tavil	أَلَا إِنَّ صَدْرِي مِنْ عَزَائِي بِلَاقِعِ عَشِيَّةِ شَاقِقْتِنِي الدِّبَارِ الْبِلَاقِعِ
170	Ebü Atâ es-Sindî	Tavil	أَلَا إِنَّ عَيْنَا لَمْ تُجِدْ يَوْمَ وَاسِطِ عَلَيْكَ بِجَارِي دَمْعَهَا لَجْمُودِ

739-741- 1131-1381	İmruülkays	Tavil	أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطُّوبَى لَأَا أَنْجَلِي بِضَبْحٍ وَمَا الْإِضْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْثَلِ
162	?	Tavil	أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ يَلُومَنَّ قَوْمُهُ زُهَيْرًا عَلَى مَا جَزَّ مِنْ كُلِّ جَانِبِ
903	İmruülkays	Tavil	أَلَا هَلْ أَتَاهَا وَالْحَوَادِثُ جَمَّةً بِأَنَّ امْرَأَ الْقَيْسِ بِنُ تَمْلِكُ بَيْتَهَا
88	?	Tavil	أَلَا يَا صَبَا بَلِّغْ بِكُلِّ نَسِيمَةٍ لِرُوضِيهِ الْعُلَيَاءِ طَيِّبِ سَلَامِينَا
361	Evs b. Hacer	Münserih	الْأَلَمَجِيِّ الَّذِي يَنْظُرُ بِكَ الـ ظَنُّ كَانَ قَدْ رَأَى وَقَدْ سَمِعَا
721	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	إِلَامٍ وَفِيمَ تَنْفُلْنَا رِكَاتٍ وَتَأْتَلُ أَنْ يَكُونَ لَنَا أَوَانُ
157	Ebü'n-Necm el-İclî	Recez	الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِيِّ
1292	Mütenebbî	Basît	الْدَّهْرُ مُعْتَذِرٌ وَالسَّيْفُ مُنْتَظَرٌ وَأَرْضُهُمْ لَكَ مُصْطَافٍ وَمُرْتَبِعٌ
1454	Ebü Temmâm	Basît	السَّيْفُ أَصْدَقُ إِنْشَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعِبِ
1223	Amr b. Ma'dikerib	Kâmil	الضَّارِبِينَ بِكُلِّ أَيْضٍ مِخْدَمٍ وَالطَّاعِنِينَ مَجَامِعِ الْأَضْعَانِ
1364	Zürrumme	Tavil	أَلَمَّا عَلَى الدَّارِ النَّبِيِّ لَوْ وَجَدْتُهَا بِهَا أَهْلُهَا مَا كَانَ وَخَشًا مَقِيلُهَا
1455	Mütenebbî	Basît	الْمَجْدُ عَوْفِي إِذْ عَوْفِيَتْ وَالْكَرْمُ وَزَالَ عَنَّا إِلَى أَعْدَائِكَ السَّقَمُ
1445	?	Basît	الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ كَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرُّمُضَاءِ بِالنَّارِ
1336	Buhtürî	Basît	الْمَعُ بَرِّقَ سَرَى أُمِّ ضَوْءٍ مِضْبَاحِ أُمِّ ابْتِسَاءِ مَنُهَا بِالْمَنْظَرِ الضَّاحِي
1038	Murakkış el-Ekber	Serî	الْتَشْرُ مِشْكٌ وَالْوُجُوهُ دَنَا نَيْرٌ وَأَطْرَافُ الْأَكْفِ عَنَّمِ
454	?	Vâfir	إِلَهِي عِنْدَكَ الْعَاصِي أَنَا كَا مُقِرًّا بِالذَّنُوبِ وَقَدْ دَعَا كَا
619	?	Mütekârib	إِلَى الْمَلِكِ الْقَرَمِ وَابْنِ الْهَمَامِ وَلَيْتَ الْكَنْبِيَّةَ فِي الْمَزْدَحَمِ
719	Efnûn et-Tağlibî	Basît	أَمْ كَيْفَ يَنْبَغُ مَا يُعْطَى الْعَلُوقُ بِهِ رِيْمَانُ أَنْفِ إِذَا مَا صَنَّ بِالْبَنِينِ
1314	Ebü Nüvâs / Kâbûs b. Veşmgîr	Basît	أَمَا تَرَى الْبَحْرَ تَطْفُو فَوْقَهُ جَيْفٌ وَيَسْتَقْفِرُ بِأَفْضَى قَعْرِهِ الدَّرُّ

484	Kutâmi	Vâfir	أَمَرْتُ بِهَا الرِّجَالَ لِيَأْخُذُوهَا وَنَحْنُ نَنْظُرُ أَنْ لَنْ نُسْتَطَاعَا
1456	Ebü Temmâm	Basît	أَمَطَّلَعَ الشَّمْسُ تَبَعِي أَنْ تَوُومَ بِنَا فَقُلْتُ كَلَا وَلَكِنْ مَطَّلَعَ الجُودِ
1366	Kâdî el-Errecânî	Serî'	أَمَلْتُهُمْ ثُمَّ تَأَمَّلْتُهُمْ فَلَاخَ لِي أَنْ لَيْسَ فِيهِمْ فَلَاحُ
114	Züheyr b. Ebî Sülmâ	Tavil	أَمِنَ أُمُّ أَوْفَى دِمْنَةَ لَمْ تَكَلِّمْ بِخَوْمَانَةِ الدَّرَاجِ فَالْمَتَّلِّمْ
1338	Zürumme	Tavil	أَمْتَرَلَيْتِي مَيِّ سَلَامٍ عَلَيَكُمَا هَلِ الأَزْمُنُ اللَّاتِي مَضَيْنَ رَوَاجِعُ
1354	Hansâ	Meczû Kâmil	إِنَّ البِكَاءَ هُوَ الشِّفَا هُ مِنَ الجَوَى بَيْنَ الجَوَانِحِ
324	Abde b. et-Tabib	Basît	إِنَّ الَّتِي ضَرَبْتَ بَيْتًا مُهَاجِرَةً بِكُوفَةِ الجُنْدِ غَالَتْ وَوَدَّهَا غُولُ
902	Avf b. Muhallim eþ- Þeybânî	Serî'	إِنَّ الثَّمَانِينَ وَبُيْلَعَتَهَا قَدْ أَحْجَوْتُ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمَانُ
361	Evs b. Hacer	Münserih	إِنَّ الَّذِي جَمَعَ السَّمَاحَةَ وَالـ سُّجْدَةَ وَالْبِرَّ وَالثَّقَى جَمَعَا
323	Ferazdak	Kâmil	إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتًا دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ
321	Abde b. et-Tabib	Kâmil	إِنَّ الَّذِينَ تَرَوْنَهُمْ إِخْوَانَكُمْ يُشْفِي غَلِيلَ صُدُورِهِمْ أَنْ تَضْرَعُوا
1060	Ebü Nüvâs	Basît	إِنَّ السَّحَابَ لَتَسْتَحْيِي إِذَا نَظَرْتَ إِلَى نَدَاكَ فَفَاسَتْهُ بِمَا فِيهَا
1229	Ziyâd el-A'cem	Kâmil	إِنَّ السَّمَاحَةَ وَالْمَرْوَةَ وَالنَّدَى فِي قُبَّةِ ضَرِبَتْ عَلَى ابْنِ الحُشْرَجِ
1286	Ebü'l-Atâhiye	Recez	إِنَّ الشَّبَابَ وَالْفِرَاعَ وَالجِدَّةَ مَفْسُدَةٌ لِمَرْءٍ أَيْ مَفْسُدَةٌ
77	Tuğrâi	Basît	إِنَّ العُلَى حَدَثَنِي وَهِيَ صَادِقَةٌ فِيمَا تُحَدِّثُ إِنَّ العِرَّ فِي الثَّقَلِ
91	?	Basît	إِنَّ الفَضَائِلَ فِي الدُّنْيَا مُشْتَتَةٌ وَمَا جَمِيعُ مُرُورِ الدَّهْرِ فِي نَفْرِ
1434-1437	Ebü Temmâm	Basît	إِنَّ الكِرَامَ إِذَا مَا أَشْهَلُوا ذَكَرُوا مَنْ كَانَ يَأْتِيهِمْ فِي المَنْزِلِ الحَسِينِ
250	?	Kâmil	إِنَّ الهَالَالَ إِذَا رَأَيْتَ نُمُوهُ أَيَقُنْتُ بَدْرًا مِنْهُ فِي اللَّمَعَانِ
297	Ebü Ahzem	Recez	إِنَّ بَنِي رَمْلُونِي يَدِمُ شَيْبَتُهُ أَغْرَفَهَا مِنْ أَحْزَمِ

253	?	Hafif	إِنَّ دَهْرًا بَلَّفَ شَمْلِي بِسَعْدِي لَزَمَانَ يَهُمُّ بِالْإِحْسَانِ
252	Selm b. Reb'ā	Basit	إِنَّ شِوَاءَ وَتَشْوَاءَ وَخَيْبَ الْبَاذِلِ الْأَمُونِ
1429	Ebü'l-Kâsim b. Hüseyin el-Kâtibî	Serî'	إِنَّ كُنْتُ أَرْمَعْتَ عَلَيَّ هَجْرَنَا مِنْ غَيْرِ مَا جُزِمَ فَضَبِرْ جَمِيلَ
494	A'şâ el-Kebîr	Münserih	إِنَّ مَحَلًّا وَإِنَّ مَرْتَحَلًا وَإِنَّ فِي السَّفَرِ إِذْ مَضُوا مَهَلًا
771	Ebü Nüväs	Hafif	إِنَّ مَنْ سَادَ ثُمَّ سَادَ أَبُوهُ ثُمَّ قَدْ سَادَ قَبْلَ ذَلِكَ جَدُّهُ
1360	?	Remel	إِنَّ هُزُونَ إِذَا مَا قَلْبِنَا يَجْعَلُ اللَّيْحِيَةَ شَيْئًا عَجَبًا
175-1341	Reb'ā	Kâmil	إِنَّ يَفْتُلُوكَ فَقَدْ تَلَّكَ عُرُوسُهُمْ بِعَتِّيَّةِ ابْنِ الْحَارِثِ بْنِ شَهَابِ
871-1439	Sühaym b. Vesil er-Riyâhi	Vâfir	أَنَا ابْنُ جَلَا وَطَلَاغِ النَّسَابَا مَتَى أَضْعَ الْعِمَامَةَ تُعْرِفُونِي
570	Ebü'n-Necm el-İclî	Recez	أَنَا أَبُو النُّجْمِ وَشِعْرِي شِعْرِي
513	Cü'eyye b. Nadr	Basit	إِنَّا إِذَا اجْتَمَعَتْ يَوْمًا دَرَاهِمُنَا ظَلَّتْ إِلَى طُرُقِ الْخَيْرَاتِ تَسْتَبِقُ
1448	Cerîr	Vâfir	أَنَا الْبَارِزِي الْعَطْلُ عَلَى نُعْمِيرِ أُتِيحَ مِنَ السَّمَاءِ لَهَا أَنْصَابَا
659	Ferazdak	Tavil	أَنَا الدَّائِدُ الْحَامِي الدِّمَارِ وَإِنَّمَا يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا أَوْ مِثْلِي
459	Hz. Ali	Recez	أَنَا الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي خَيْدَرَهُ أَكَيْلَكُمْ بِالسِّيْفِ كَيْلَ السَّنْدَرَهُ
757	Beşâme en-Nehşeli	Basit	إِنَّا بَنِي نَهْشَلٍ لَا نَدْعِي لِأَبِ عَنْهُ وَلَا هُوَ بِالْأَبْنَاءِ يُشْرِينَا
1288	Va'va' ed-Dimaşki	Hafif	أَنْتَ إِذَا جُدْتَ صَاحِكُ أَبْدَا وَهُوَ إِذَا جَادَ دَامِعُ الْعَيْنِ
1419	Ebü Nüväs	Serî'	أَنْتَ عَلَيَّ مَا بَكَ مِنْ قُدْرَةٍ فَلَسْتُ مِثْلَ الْفَضْلِ بِالْوَالِدِ
1408	Ebü Temmâm	Kâmil	أَنْسَى أَنَا نَضِرَ نَسِيتُ إِذْ نَ يَدِي مِنْ خَيْثُ يَنْتَهِيهِ الْعَتَى وَيَنْبِلُ
1440	Ömer Nesefti?	Vâfir	أَبْلَيْتُ بِالَّذِي اسْتَقْرَضْتَ خَطًّا وَأَشْهَدُ مَعْشَرًا قَدْ شَاهَدُوهُ
87	Abdurrahmân-ı Câmî		إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهُوَ الْمُتَعَمِّدُ وَهُوَ الْحَامِدُ

914	İbnü'n-Nebih	Kâmil	إِي لَأَقْبِسَم لَو تَجَسَّم لَنْظَهَا أَنْفَتْ نُحُورُ الْغَائِيَاتِ الْجَوْهَرَا
704	?	Serî	أَهْلُ عَرَفَتْ الدَّارَ بِالْعَرَبِيِّنِ
1268	Sahr	Tavil	أَهْمُ لِأَمْرِ الْخَيْرِ لَوْ اسْتَطِيعَهُ وَقَدْ جِيلَ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالزَّوَانِ
1275	Kâdî Ebü'l-Fazl b. İyâz	Basit	أَوْ الْغَزَالَةَ مِنْ طُولِ الْمَدَى خَرَفَتْ فَمَا تَمَرَّقُ بَيْنَ الْجَدْيِ وَالْحَمَلِ
997	Ahtal / Uhaytl el-Ahvâzi	Basit	أَوْ قَائِمٌ مِنْ نَعَاسٍ فِيهِ لَوْثُهُ مُواصِلٌ لِتَمَطُّبِهِ مِنَ الْكَسَلِ
512	Tarîf b. Temîm	Kâmil	أَوْ كُلَّمَا وَرَدَتْ عُكَاطُ قَبِيلَةٍ بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ يَتَوَشَّمُ
1235	Buhtürî	Kâmil	أَوْ مَا رَأَيْتَ الْمَجْدُ أَلْفَى رَحْلُهُ فِي آلِ طَلْحَةَ ثُمَّ لَمْ يَتَحَوَّلِ
1169	Ebû Züeyb el-Hüzeli	Kâmil	أَوْدَى نَبِيٍّ وَأَعْقَبُونِي حَسْرَةً عِنْدَ الْوُقَادِ وَعَبْرَةَ لَا تُفْلِعُ
361	Evs b. Hacer	Münserih	أَوْدَى فَلَا تَنْفَعُ الْإِشَاحَةَ مِنْ أَمْرِ لِمَنْ قَدْ يُحَاوِلُ الْبَدْعَا
328	Ferazdak	Tavil	أَوْلَيْكَ أَنَابِي فَجَنِّتِي بِمِثْلِهِمْ إِذَا جَمَعْتُنَا يَا جَرِيرُ الْمَجَامِعِ
803	Müsâvir b. Hind	Vâfir	أَوْلَيْكَ أَوْمِنُوا جَوْعًا وَخَوْفًا وَقَدْ جَاعَتْ بَنُو أَسَدٍ وَخَافُوا
492	?	Tavil	أَيَّا جُودَ مَعْنَى نَاجٍ مَعْنَى بِحَاجَتِي فَلَيْسَ إِلَيَّ مَعْنَى سِوَاكَ شَفِيعُ
1336	Leylâ bt. Tarîf eş-Şeybânî	Tavil	أَيَّا سَجَرَ الْخَابُورِ مَا لَكَ مُورِقًا كَأَنَّكَ لَمْ تَجْزَعْ عَلَيَّ ابْنَ طَرِيفِ
758	Fâtima bt. El-Ahcem / İbn Hâtime el-Endelüsî	Basit	أَيَّا مَنَازِلَ سَلَمَى أَيْنَ سَلَمَاكَ وَلَا يَلِدُ لِسَانِي غَيْرَ ذِكْرَاكَ
361	Evs b. Hacer	Münserih	أَيُّهَا النَّفْسُ أَجْمَلِي جَزَعَا إِنَّ الَّذِي تَحْذِرِينَ قَدْ وَقَعَا
1426	Ferazdak	Basit	أَيُّعَجِبُ النَّاسُ أَنْ أَضْحَكْتَ سَبَدَهُمْ خَلِيفَةَ اللَّهِ يُسْتَشْفَى بِهِ الْمَطَرُ
726-957	İmrüülkays	Tavil	أَيُّقْتَلُنِي وَالْمَشْرِفِي مُضَاجِعِي وَمَشْنُونَةَ زُرُقِ كَأَنْيَابِ أَعْوَالِ
ب			
1040	Buhtürî	Serî	بَاتَ نَدِيمًا لِي حَتَّى الضَّبَابِ أَعْيُدُ مَجْدُولَ مَكَانِ الْوِشَاحِ
391	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Hafif	بَانَ أَمْرُ الْإِلَهِ وَاخْتَلَفَ النَّاسُ سِسَ فَدَاعَ إِلَى ضَلَالِ وَهَادِ

466	?	Tavil	بَأَيِّ نَوَاجِي الْأَرْضِ أَبْعَى وَصَالِكُمْ وَأَنْتُمْ مُلُوكٌ مَا لَمْ تُصَدِّكُمْ نَحْوُ
1170	Ebù Züeyb el-Hüzeli	Kâmil	يَحْمَلِدِي لِلشَّامِتِينَ أُرِيهِمْ أَيُّ لِرَيْبِ الدَّهْرِ لَا أَتَضَعُّعُ
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	يَحْمَدُ نَلْتَجِي بِاللَّهِ مِنْ جُرْمِ نُجَاةً عَنْ وِلَاءِ الدَّلِّ بِالضَّدْفِ
1427	Cerîr	Tavil	بَسَيْفِ أَبِي رَعُونَ سَيْفِ مُجَانِسِ ضَرَبَتْ وَلَمْ تَضْرِبْ بِسَيْفِ ابْنِ ظَالِمِ
1454	Ebù Muhammed el-Hâzin	Basît	بُشْرَى فَقَدْ أَنْجَزَ الْإِقْبَالَ مَا وَعَدَا وَكَوَاكِبِ الْمَجْدِ فِي أَفْقِ الْعُلَى صَعْدَا
87	Bûsîri	Basît	بُشْرَى لَنَا مَعَشَرُ الْإِسْلَامِ إِنْ لَنَا مِنْ الْعِنَايَةِ رُكْنَا غَيْرَ مُنْهَدِمِ
1461	Ebù İshâk el-Gazzî	Tavil	بَقِيَتْ بَقَاءَ الدَّهْرِ يَا كَهْفَ أَهْلِهِ وَهَذَا دُعَاءُ لِلْبَرِيَّةِ شَامِلِ
114	Ebù Nasr-ı Esedî	Tavil	بِلَادُ بِهَا نِيَطْتُ عَلَى تَمَائِيهِ وَأَوَّلُ أَرْضِ مَسِّ جَلْدِي تُرَائِيهَا
756	Ru'be b. el-Accâc	Recez	بِنَا تَوَيْمًا يُكْشَفُ الضَّبَابِ
1324	Ebû'l-Burc Kâsım b. Hanbel el-Murrî	Vâfir	بِنَاءُ مَكَارِمِ وَأَسَاءَةُ كَلِمِ دِمَاؤِكُمْ مِنَ الْكَلْبِ السُّفَاءِ
417	Seâlibî	Tavil	بَنَيْتُ بِهَا قَبْلَ الْمُخَاقِ بِلَيْلَةٍ فَكَانَ مُخَاقًا كُلَّهُ ذَلِكَ الشَّهْرِ
1454	Ebù Temmâm	Basît	بِيضُ الضَّفَائِحِ لَا سُودَ الضَّخَائِفِ فِي مُتُونِهِنَّ جَلَاءُ الشُّكِّ وَالرَّيْبِ
1404	Hassân b. Sâbit	Kâmil	بِيضُ الْوُجُوهِ كَرِيمَةً أَحْسَابُهُمْ شَمُّ الْأَنْوْفِ مِنَ الطَّرَازِ الْأَوَّلِ
875	Ferzdzak	Münserih	بَيْنَ دِرَاعِي وَجَنَهِ الْأَسَدِ
ت			
1337	Hüseyn b. Abdullah / Mecnûn	Basît	تَاللَّهِ يَا طَيِّبَاتِ الْقَاعِ قُلْنَ لَنَا لَيْلَايَ مِنْكُنَّ أُمَّ لَيْلَى مِنَ الْبَشِيرِ
1432	?	Tavil	تَجَوَّدَ لِلْحَمَامِ عَنْ قَشْرِ لُؤْلُؤِ وَالْبَسَ مِنْ ثُوبِ الْمَلَاخَةِ مَلْبُوسَا
1256	Ebû'l-Alâ el-Maarri	Tavil	تَجَلَّ عَنْ الرَّهْطِ الْإِمَائِيِّ غَاذَةً لَهَا مِنْ غَفْقَلِ فِي مَمَالِيكِهَا رَهْطُ
1376	Ebù Temmâm	Tavil	تَجَلَّى بِهِ رُسْدِي وَأَثَرْتُ بِهِ يَدِي وَفَاضَ بِهِ ثَمْدِي وَأَوْرَى بِهِ رَنْدِي
1378	Ebù Temmâm	Basît	تَدْبِيرُ مُعْتَصِمِ بِاللَّهِ مُنْتَقِمِ لِلَّهِ مُرْتَقِبِ فِي اللَّهِ مُرْتَقِبِ

1438	Mütebbi	Tavil	تَذَكَّرْتُ مَا بَيْنَ الْعَذِيبِ وَيَارِقِ مَجْرٍ عَوَالِينَا وَمَجْرَى السَّوَابِقِ
359	Lebid	Kâmil	تَرَاكَ أَمَكْنَةً إِذَا لَمْ أَرْضَهَا أَوْ يَرْتَبِطُ بَغَضِ النَّفْسِ حِمَامِهَا
1245	Ebû Temmâm	Tavil	تَرَدَّى ثِيَابِ الْمَوْتِ حُمْرًا فَمَا أَتَى لَهَا اللَّيْلُ إِلَّا وَهِيَ مِنْ سُنْدُسٍ خُضْرُ
91	?	Basit	تَرَنَّمْتُ بِفَضْلِ الْقَوْلِ وَاعْتَذَرْتُ إِنَّ الْهَدَايَا عَلَى قَدْرِ مُهْدِيهَا
834	Mütebbi	Tavil	تَرَى كُلَّ مَنْ فِيهَا وَحَاشَاكَ فَايِنَا
64-991-1036	Ebû Temmâm	Kâmil	تَرَيَا نَهَارًا مُشْمِسًا قَدْ شَابَهُ زَهْرُ الرَّبِيِّ فَكَأَنَّمَا هُوَ مُغْمِرُ
1258	?	Tavil	تَسْوَبِلَ وَشَيْبًا مِنْ خُرُوزٍ تَطَوَّرَتْ مَطَارِفُهَا طُرُوزًا مِنَ الْبُرُوقِ كَالْبَثِيرِ
1026	Ebû İshâk es-Sâbi	Tavil	تَسَابَهَ دَمْعِي إِذْ جَرَى وَمُدَامَتِي فَمِنْ مِثْلِ مَا فِي الْكَأْسِ غَيْبِي تَسَكُّبُ
456-461-1302	İmruülkays	Mütekârib	تَطَاوَلَ لَيْلِكَ بِالْأَثْمِدِ وَنَامَ الْخَلِيْلِيُّ وَلَمْ تَرْقُدِ
452	İbn-i Dümeyne	Tavil	تَعَالَلْتُ كَيْ أَسْجِي وَمَا بِكَ عِلَّةٌ تُرِيدِينَ قَتْلِي قَدْ ظَفِرْتَ بِذَلِكَ
1152	?	Basit	تَقْرِي الرِّيَاحِ رِيَاضَ الْحَزَنِ مُزْهَرَةً إِذَا سَرَى النَّوْمُ فِي الْأَخْفَانِ إِيقَاظًا
1456	Ebû Temmâm	Basit	يَقُولُ فِي قَوْمِيسِ قَوْمِي وَقَدْ أَخَذْتُ مِنَّا السَّرَى وَخَطَى الْمَهْرِيَّةَ الْفُودِ
1448	Ahtal	Tavil	تَكْشُ بِلَا شَيْءٍ شُبُوخَ مُحَارِبٍ وَمَا خَلَّتْهَا كَانَتْ تَرِيشٌ وَلَا تَبْرِي
1362	Simme b. Abdullah el-Kuşeyri	Vâfir	تَمَتَّعَ مِنْ شَمِيمِ عَرَارٍ نَجْدٍ فَمَا بَغَدَ الْعَشِيَّةَ مِنْ عَرَارِ
1448	Tırmîhâh	Tavil	تَوْبِهِمُ بِطُرُقِ الْوَلْمِ أَهْدَى مِنَ الْقَطَا وَلَوْ سَلَكَتُ طُرُقَ الْمَكَارِمِ ضَلَّتْ
ث			
1297	Mütebbi	Tavil	ثِقَالٍ إِذَا لَأَقُوا خِفَافٍ إِذَا دُعُوا كَثِيرٍ إِذَا شَدُّوا قَلِيلٍ إِذَا غَدُوا
469	Cerîr	Vâfir	ثَبَعِي بِاللَّهِ لَيْسَ لَهُ شَرِيكَ وَمِنْ عِنْدِ الْخَلِيفَةِ بِالنَّجَاحِ
1046	Fâtuma bt. Hurşub	?	ثُكَلْتُهُمْ إِنْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَيْهِمْ أَفْضَلُ هُمْ كَالْحَلْقَةِ الْمَفْرَعَةِ
444	?	Vâfir	ثَلَاثَ كُلُّهُنَّ قَتَلْتُ عَمْدًا فَأَخْرَجَى اللَّهُ رَابِعَةً تَفُودُ

592-818	?	Basit	ثَلَاثَةٌ تُسْرِقُ الدُّنْيَا بِتَهْجَتِهَا شَمْسُ الضُّحَى وَأَبُو إِسْحَاقَ وَالْقَمَرُ
418	?	Basit	ثُمَّ اسْتَكْبَتْ لِأَشْكَانِي وَسَاكِنُهُ قَبْرِ بِسِنْجَارٍ أَوْ قَبْرِ عَلَى قَهْدٍ
485	Katarî b. el-Fücâe	Kâmil	ثُمَّ انْصَرَفْتُ وَقَدْ أَصَبْتُ وَلَمْ أَصْبِ جَذَعُ البَصِيرَةِ فَارْحَ الإِقْدَامِ
1369	Ebû Temmâm	Tavil	تَوَى فِي التَّرَى مَنْ كَانَ يَحْتَبِئُ بِهِ الْوَرَى وَيَعْمُرُ صَرْفَ الدَّهْرِ نَائِلُهُ الْعَمُرُ
ح			
246	Hacl b. Nadle	Serî'	جَاءَ شَقِيقٌ عَارِضًا رُمَحُهُ إِنَّ بَنِي عَمَلِكٍ فِيهِمْ رِمَاحُ
91	?	Basit	جَاءَتْ لِسَلِيمَانَ يَوْمَ العُرْضِ نَمَلَةٌ بِنِظْفِ رِجْلِ جِرَادَةٍ فِي فِيهَا
275	Salatân-ı Abdi	Recez	جَذَبْتُ اللَّيَالِي أَيْطِييَ أَوْ أُسْرِعِي أَفْتَاهُ قَبْلَ اللَّهِ لِلشَّمْسِ اطَّلَعِي
162	Salîf b. Sa'd	Basit	جَزَى بَنُوهُ أَبَا العَيْلَانَ عَنْ كَبِيرٍ وَحُسْنٍ فَعَلِ كَمَا يُجْزَى سِينِمَارُ
161	?	Tavil	جَزَى رُبُّهُ عَنِّي عَدِيٌّ بِنَ حَاتِمِ جَزَاءِ الكِلَابِ العَاوِيَاتِ وَقَدْ فَعَلَ
394	?	Vâfir	جُلُوسٌ فِي مَجَالِسِهِمْ رَزَانٌ وَإِنْ ضَيْفَ أَلَمَ فَهَمْ خُفُوفٌ
1150	İbnü'l-Mu'tezz	Medid	جُمِعَ الحَقُّ لَنَا فِي إِمَامِ قَتَلَ البُهْلَ وَأَحْيَا السَّمَاخَا
1388	Harîrî?	Kâmil	جُودِي عَلَى المُسْتَهْتَرِ الضَّبِّ الجَوِي وَتَعَطَّفِي بِوَضَائِهِ وَتَرْحَمِي
ح			
275	Ebü'n-Necm el-İclî	Recez	حَتَّى إِذَا وَازَاكَ أَفُقُ فَارْجِعِي أَلَمْ يَكُنْ بَيِّضٌ إِنْ لَمْ يَضْلِعْ
1291	Mütenebbi	Basit	حَتَّى أَقَامَ عَلَى أَرْبَاضِ حَرَشِنَةٍ تَشْقَى بِهِ الرُّومُ وَالضُّلْبَانُ وَالْبَيْعُ
486	Katarî b. el-Fücâe	Kâmil	حَتَّى خَضَبْتُ بِمَا تَحَدَّرَ مِنْ دَمِي أَكْتَنَفَ سَرَجِي أَوْ عِنَانَ لِحَابِي
1344	Ebü Sa'd el-Mahzûmî	Medid	حَدَقُ الأَجَالِ آجَالُ وَالهَوَى لِلْمَرْءِ قَتَالُ
1357	Abbâs b. el-Ahnef	Vâfir	حُسَامُكَ فِيهِ لِلْأَخْبَابِ فَتَحُ وَرُؤُوحُكَ مِنْهُ لِلْأَعْدَاءِ حَتْفُ
994	?	Kâmil	حُضَّتْ بِسَرِّهِ كَالْقِيَانِ تَلَحَّفَتْ خُضْرُ الحَرِيرِ عَلَى قَوَامِ مُعْتَدِلُ

1084	Ebü Nüvâs	Basit	حَفِظْتُ مُبِينًا وَغَابَتْ عَنْكَ أَشْيَاءُ
1039	?	Tavil	حُكِي خُدَّةً وَزِدَا وَعَيْنَاهُ نَزَجِسَا وَصُدَّغَاهُ رِيحَانًا وَقَامَتْهُ سَزَوَا
1312	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	خَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرِكْ لِنَفْسِكَ رِبِيَّةً وَلَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ لِلْمَرْءِ مَطْلَبُ
1360	?	Remel	خَلَقْتُ لِيخْتَهُ مُوسَى بِاسْمِهِ وَيَهْرُونَ إِذَا مَا قَلِينَا
59-899	Ka'b b. Sa'd el-Ganevî	Tavil	خَلِيمٌ إِذَا مَا الْجَلْمُ رَيْنَ أَهْلَهُ مَعَ الْجَلْمِ فِي عَيْنِ الْعَدُوِّ مَهِيْبُ
173	İbn-i Bâbek	Tavil	خَمَامَةٌ جَزَعِي حَوْمَةَ الْجُنْدَلِ اشْجَعِي فَأَنْتِ بِمَرْأَى مِنْ سَعَادٍ وَمُسْمَعِ
1055	İmrüülkays	Tavil	خَمَلْتُ زُدَيْبِيًّا كَأَنَّ سِنَانَهُ سِنَا لَهَبٍ لَمْ يَتَّصِلْ بِدُخَانِ
خ			
1334	Beşşâr b. Bürd	Meczû Remel	خَاطِبِي عَمْرُو قَبَاءُ لَيْتَ عَيْنِيهِ سِوَاءُ
1407	İbn Nübâte es-Sa'dî	Tavil	خَلَقْنَا بِأَطْرَافِ الْقَنَا فِي طُهُورِهِمْ غَيْرِنَا لَهَا وَقَعَ الشُّيُوفِ حَوَاجِبُ
1406	?	Tavil	خَلَقْنَا لَهُمْ فِي كُلِّ عَيْنٍ وَحَاجِبُ بِسُمْرِ الْقَنَا وَالْبَيْضِ عَيْنًا وَحَاجِبًا
119	Teftâzânî	Basit	خَلِيفَةُ مَلِكِ الْأَفَاقِ سَطَوْتُهُ وَالْحَقُّ كَانَ مَدَاهُ آيَةً سَلَكَهَا
د			
1386	Harîrî	Kâmil	دَارٌ مَسَى مَا أَضْحَكَتْ فِي يَوْمِهَا أَبْكَتْ غَدًا بُعْدًا لَهَا مِنْ دَارِ
1403	Hutay'e	Basit	دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَوَحَّلْ لِبُعْثِيهَا وَأَقْعُدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي
1365	Kâdî el-Errecânî	Vâfir	دَعَانِي مِنْ مَلَامِكُمْمَا سَفَاهَا فَدَاعِي الشُّوقِ قَبْلِكُمْمَا دَعَانِي
114	Teftâzânî	Tavil	دِيَارٌ بِهَا حَلُّ الشَّبَابِ تَمِيمَتِي وَأَوَّلُ أَرْضِ مَسِّ جِلْدِي تَرَابِيهَا
ذ			
1388	Harîrî?	Kâmil	ذَا الْمُتَبَلِّغِ الْمُتَمَكِّرِ الْقَلْبِ الشَّجِي ثُمَّ اكْشِفِي عَنِ خَالِهِ لَا تَطْلِبِي
1403	?	Basit	ذَرِ الْمَأْتِرَ لَا تَذْهَبْ لِمَطْلِبِهَا وَاجْلِسِ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْأَكْلُ اللَّابِثُ

174	İbnü'l-Mu'tezz	Tavil	ذَهَبْنَا إِلَى الْخَمَّارِ وَالنَّجْمِ غَائِرُ غَالِلَةٌ لَيْلٍ طَرَزَتْ بِضَبْحِاحِ
ر			
1390	Abdullah b. ez-Zübeyr el-Esedî	Tavil	رَأَى خَلَّتِي مِنْ حَيْثُ يُحْفَى مَكَانَهَا فَكَانَتْ قَدَى عَيْنَيْهِ حَتَّى تَجَلَّتِ
1344	Harîrî	Basîr	رَأَيْتُ بِسَا قَوْمٍ أَقْوَامَا غَدَاؤُهُمْ بُؤْلُ الْعُجُوزِ وَمَا أَغْنَى ابْنَةُ الْعَيْبِ
963	Kâdî et-Tenûhî	Hafîf	رُبَّ لَيْلٍ قَطَعْتُهُ بِضُدُودِ أَوْ فِرَاقٍ مَا كَانَ فِيهِ وَدَاعُ
1321	Ebû Temmâm	Tavil	رُبِّي شَفَعَتْ رِيحُ الصَّبَا بِنَسِيمِهَا إِلَى الْمُرْنِ حَتَّى جَادَهَا وَهُوَ هَامِغٌ
113	Mütenebbî	Vâfir	رَمَانِي الدَّهْرُ بِالْأَرْزَاءِ حَتَّى فُؤَادِي فِي غَشَاءٍ مِنْ نَيْسَالِ
491	İbn Ahmer	Tavil	رَمَانِي بِأَمْرِ كُنْتُ مِنْهُ وَوَالِدِي بَرِينًا وَمِنْ أَجْلِ الطَّوِيِّ رَمَانِي
ز			
65-450	Ebü'l-Alâ el-Maarî	Kâmil	زَارَتْ عَلَيْهَا لِلظَّلَامِ رِوَاؤُ وَمِنْ التُّجُومِ فَلَايِدُ وَيَطَاقُ
798	?	Kâmil	زَعَمَ الْعَوَاذِلُ أَنَّنِي فِي غَمْرَةٍ صَدَقُوا وَلَكِنْ غَمَّرْتِي لَا تَنْجَلِي
765	?	Kâmil	زَعَمَتْ هَوَاكِ عَمَّا الْعَدَاةُ كَمَا عَمَّا عَنْهَا طِلَالٌ بِالسُّوَى وَرُسُومُ
802-803	Müsâvir b. Hind	Vâfir	زَعَمْتُمْ أَنَّ إِخْوَتَكُمْ قُرَيْشُ لَهُمْ إِلْفٌ وَلَيْسَ لَكُمْ إِلافُ
س			
1376	Ebü Temmâm	Tavil	سَأَخْمَدُ نَضْرًا مَا حَيَّيْتُ وَإِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ قَدْ جَلَّ نَضْرُ مِنَ الْخَمْدِ
1390-68	Abdullah b. ez-Zübeyr el-Esedî	Tavil	سَأَشْكُرُ عَمْرًا إِنْ تَرَاحَتْ مَيْتِي أَيَادِي لَمْ تُمَسِّنْ وَإِنْ هِيَ جَلَّتِ
168	Abbâs b. Ahnef	Tavil	سَأَطْلُبُ بَعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا وَتَسْكُبَ عَيْنَايَ الدَّمُوعَ لِتَجْمُدَا
1297	Mütenebbî	Tavil	سَأَطْلُبُ حَقِّي بِالْفَتَى وَمَشَايِخِ كَأَنَّهُمْ مِنْ طَوْلٍ مَا التَّمُّوا مُرْدُ
705	Sa'd b. Nâsib	Tavil	سَأَغْسِلُ عَيْتِي الْعَارَ بِالسَّيْفِ جَالِبَا عَلَيَّ فِضَاءَ اللَّهِ مَا كَانَ جَالِبَا
1048	Ebü Temmâm	Basîr	سَتَضِيحُ الْعَيْشُ بِي وَاللَّيْلُ عِنْدَ فِتَى كَثِيرٍ ذَكَرَ الرِّضَى فِي سَاعَةِ الْعَضْبِ

1292	Hassân b. Sâbit	Basit	سَجِيَّةٌ بَلَكَ مِنْهُمْ غَيْرُ مُحَدَّثَةٍ إِنَّ الْخَلَائِقَ فَاعْلَمْ شَرُّهَا الْبِدْعُ
1309	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	سَرَى بَرَقُ الْمَعْرَةَ بَعْدَ وَهْنِ قِيَابَتِ بَرَامَةِ يَصِفُ الْكَلَالَا
1270-1362	Ukayşir el-Esedî	Tavil	سَرِيعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطَمُ وَجْهَهُ وَلَيْسَ إِلَى ذَاعِي النَّدى بِسَرِيعِ
1463	?	Tavil	سَطُورٌ سَوَادٌ فِي بِيَاضِ كَأَنَّهَا خُطُوطٌ غَوَالٍ فِي خُدُودِ غَوَانِي
592	Se'âlibî	Kâmil	سَعَدَتْ بَعُورَةٌ وَجْهَكَ الْأَيَّامُ وَتَزَيَّنَتْ بِتَقَابِكِ الْأَعْوَامِ
1418	Buhtürî	Kâmil	سَلْبُوا وَأَشْرَقَتِ الدِّمَاءُ عَلَيْهِمْ مُحْمَرَةٌ فَكَأَنَّهُمْ لَمْ يُسَلْبُوا
1404	İbn Ebi Fenen	Kâmil	سَوْدُ الْوُجُوهِ لَيْمَةٌ أَحْسَابُهُمْ فُطَسَ الْأَنْوْفُ مِنَ الطَّرَازِ الْآخِرِ
ش			
1309	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	شَجَا رَكْبًا وَأَفْرَاسًا وَإِبِلًا وَزَادَ فَكَأَدَ أَنْ يَشْجُو الرِّحَالَ
607	Buhtürî	Hafif	شَجُو حَسَادِهِ وَغَيْظَ عَدَاهُ أَنْ يَرَى مُبْصِرٌ وَيَسْمَعُ وَاعٍ
1071	Buhtürî	Kâmil	شَمْسٌ تَأَلَّقُ وَالْفَرَاقُ غُرُوبُهَا عَنَّا وَبَدْرٌ وَالضُّدُودُ كُسُوفُهُ
ص			
1175	Züheyr b. Ebî Sülmâ	Tavil	صَحَا الْقَلْبُ عَنْ سَلْمَى وَأَقْصَرَ بَاطِلُهُ وَعَسْرِي أَفْرَاسِ الصَّبَا وَرَوَاجِلُهُ
1039	Reşidüddin el-Vatvât	Müctess	صَدُغُ الْحَبِيبِ وَحَالِي كَأَلَاهُمَا كَاللِّيَالِي
1047-1048	Ebü Temmâm	Basit	صَدَفْتُ عَنْهُ وَلَمْ تَصْدِفْ مَوَاهِبُهُ عَنِّي وَعَاوَدَهُ طَنِي فَلَمْ يَجِبْ
1396	Ebü Nüvâs	Basit	صَفْرَاءُ لَا تَنْزِلُ الْأَخْرَانُ سَاحَتَهَا لَوْ مَسَّهَا حَجَرٌ مَسَّهُ سَرَاءُ
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	صَلَاةٌ مِنْ نَوَالِ الْحُبِّ شَوْقًا عَلَى هَادٍ لِأَضْحَابِ إِلَى لُطْفِ
ض			
1367	Serî er-Reffâ	Mütekârib	ضَرَابَتْ أَبْدَعَتْهَا فِي السَّمَاحِ فَلَسْنَا نَرَى لَكَ فِيهَا ضَرِيًّا
1448	Ahtal	Tavil	ضَغَادُغٌ فِي ظُلْمَاءِ لَيْلٍ تَجَاوَبَتْ فَدَلَّ عَلَيْهَا ضَوْئُهَا حَيَّةَ الْبَحْرِ

1261	Süyüti	Basît	صَيِّعْتُ فِي الْحُبِّ أَبَايَ وَمَا ظَفَرْتُ زُوجِي بِتَسْهِيمِ تَشْرِيبِ قَوَا نَدَمِ
ط			
466	Alkame b. Abede	Tavil	طَحَا بِكَ قَلْبِي فِي الْجَسَانِ طُرُوبِ بُعَيْدِ الشَّبَابِ عَضْرَ حَانَ مَشِيْبِ
880	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	طَرَبْنَ لَصُوءَ الْبَارِقِ الْمُنْتَعَالِي يَبْعُدَادَ وَهَنَا مَا لَهُنَّ وَمَا لِي
1322	Muhammed b. Vüheyb	Kâmil	طَلَّلَانِ طَالَ عَلَيْهِمَا الْأَمْدُ دَرَسَا فَلَا عِلْمَ وَلَا نَصْدُ
1271	Teftâzânî	Tavil	طَوَيْتُ بِأَحْرَازِ النُّنُونِ وَتَبِيلَهَا رِذَاءَ شَبَابِي وَالْجُنُونِ فُتُونِ
ظ			
1016	?	Vâfir	ظَلَّلْنَا عِنْدَ بَابِ أَبِي نُعَيْمِ بِئْسَ مِثْلُ سَافِلَةِ الدُّبَابِ
1208	Ebü'l-Alâ el-Maarri / Muizzî	Tavil	ظَلَمْنَاكَ فِي تَشْبِيهِ صُدْعِكَ بِالْمِسْكِ
ع			
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	عَرُوسًا تَحْتَوِي حُسْنًا بِلَا رَيْبِ فَكُنْ فِي الْمَلْحِ بِالْإِنْعَانِ فِي صُغْفِ
1060	Reşidüddin el-Vatvât	Kâmil	عَزَمَانُهُ مِثْلُ التُّجُومِ تُوَاقِبَا لَوْ لَمْ يَكُنْ لِلنَّاقِبَاتِ أَقْوَلُ
1455	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	عَظِيمٌ لَعْمَرِي أَنْ يَلِمَ عَظِيمُ بِأَلِ عِلِّيِّ وَالْأَنَامِ سَلِيْمُ
1309	Mütenebbi	Kâmil	عَقَدَتْ سَنَابِكَهَا عَلَيْهَا عَثِيرَا لَوْ تَبَتَّعِي عَنَقًا عَلَيْهِ لَأَمَكْنَا
121	Teftâzânî	Basît	عَلَا فَأَصْبَحَ يَدْعُوهُ الْوَرَى مَلِكَا وَرَيْئِمَا فَتَحُوا عَيْنَا غَدَا مَلِكَا
1435	Harîrî	Vâfir	عَلَى أَنِّي سَأْتِشُدُّ عِنْدَ بَيْعِي أَضَاعُونِي وَأَيُّ فَتَى أَضَاعُوا
417	?	Vâfir	عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ السَّلَامِ
1441	İmam Şafî	Hafif	عُمْدَةُ الْخَيْرِ عِنْدَنَا كَلِمَاتُ أَرْبَعُ قَالَهُنَّ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
1344	Harîrî	Basît	عِنْدِي أَعَاجِبُ أَرْوِيهَا بِلَا كَذِبِ عَنِ الْعَيْنَانِ فَكُنُونِي أَبَا الْعَجَبِ
1127	Yezid b. Mesleme b. Abdilmelik	Kâmil	عَوْدَتُهُ فِيمَا أَرُورُ حَبَائِبِي إِهْمَالُهُ وَكَذَلِكَ كُلُّ مُخَاطِرِ

879	Abbâs b. el-Ahnef	Basit	عَيْنُ الزَّمَانِ أَصَابَتْهَا فَلَا نُظِرَتْ وَعَذِبَتْ بِضُفُوفِ الْهَجْرِ أَلْوَانَا
غ			
1386	Harîrî	Kâmil	غَارَاتِهَا مَا تَنْقُضِي وَأَسِيرُهَا لَا يَفْتَدِي بِجَلَالِ الْأَخْطَارِ
148	İmrüülkays	Tavil	غَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَزَاتٌ إِلَى الْعُلَى تَضِلُّ الْعِقَاصُ فِي مُتْنِي وَمُرْسَلِ
1154	Küseyyir Azze	Kâmil	غَدْرُ الرِّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ صَاحِكًا غَلَقْتُ لِضُحْكَيْهِ رِقَابَ الْمَالِ
423	Mütenebbî	Basit	غَيْرِي بِأَكْثَرِ هَذَا النَّاسِ يُشْخِذُ إِنْ قَاتَلُوا جَبَنُوا أَوْ حَدَّثُوا شَجَعُوا
424	İbn Şeref el-Kayrevânî	Kâmil	غَيْرِي جَنَى وَأَنَا الْمُعَاقَبُ فِيكُمْ فَكَأَنِّي سَبَابَةُ الْمُتَمَنِّدِمْ
ف			
1384	Buhtürî	Tavil	فَأَحْجَمَ لَمَّا لَمْ يَجِدْ فِيكَ مَطْعَمًا وَأَقْدَمَ لَمَّا لَمْ يَجِدْ عِنكَ مَهْرَبًا
865	Züheyr b. Ebi Sülmâ	Tavil	فَاعْلَمْ عِلْمَ الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ وَلِكَيْتَنِي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدِ عَمِي
1274	?	Tavil	فَأَبِ لِهَذَا الدَّهْرِ لَا بَلَّ لِأَهْلِهِ
121	Teftâzânî	Basit	فَالدَّيْنُ صَارَ قَرِيرَ الْعَيْنِ مُبْتَسِمًا وَالْمُلْكُ أَقْبَلَ بِالْإِقْبَالِ مُمْتَسِكًا
1305	Hassân b. Sâbit	Basit	فَإِنِ اشْعَرَ بَيْتِ أَنْتَ قَائِلُهُ بَيْتٌ يُقَالُ إِذَا أَنْشَدْتَهُ صَدَقًا
1440	?	Vâfir	فَسِإَ اللَّهِ خَلَّاقَ الْبِرَارِيَا عَنْكَ بِجَلَالِ هَيْبَتِهِ الْوُجُوهُ
454	?	Vâfir	فَإِنِ تَغْفِرْ فَأَنْتَ لِذَلِكَ أَهْلٌ وَإِنْ تَطْرُدْ فَمَنْ يَرْحَمُ سِوَاكَ
1013	Mütenebbî	Vâfir	فَإِنِ تَمَقَّ الْأَنَامُ وَأَنْتَ مِنْهُمْ فَإِنِ الْمُسْكُ بَعْضُ دَمِ الْغَزَالِ
571	Ebü Firâs	Basit	فَإِنِ تَكُونُوا بَرَاءَ مَنْ جَنَابَتِهِ فَإِنِ مَنْ نَصَرَ الْجَانِي هُوَ الْجَانِي
1460	Ebü Nüvâs	Tavil	فَإِنِ تُولِنِي مِنْكَ الْجَوْبِيلُ فَأَهْلُهُ وَإِلَّا فَيَانِي عَادِزٌ وَشُكُورُ
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	فَإِنِ خَانُوا لَدَى الْأَفْكَارِ عَنْ دَرْكِ فَلَامُوا النَّفْسَ بِالْخُسْرَانِ عَنْ عَطْفِ
834	?	Tavil	فَأَنْتَ طَلَّاقٌ وَالطَّلَاقُ أَلِيَّةٌ ثَلَاثًا وَمَنْ تَخْرُوقُ أَعَى وَأَطْلَمُ

1047	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	فَأَنْتَ شَمْسٌ وَالْمُلُوكُ كَوَاكِبٌ إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبٌ
866	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	فَأَنْتَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي وَإِنْ خَلَّتْ أَنْ الْمُتَتَايَ عَنْكَ وَاسِعٌ
482	Hidâs b. Züheyr	Vâfir	فَأَنْتَ لَا تَبَالِي بَعْدَ حَوْلٍ أَطْلَيْتِ كَانَ أَتَكَ أَمْ حِمَارٌ
261-267	Hansâ	Basît	فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارُ
1460	Ebü Nüvâs	Tavil	فَأَيُّ جَدِيدٍ إِذَا بَلَغَتْكَ بِالْمَنَى وَأَنْتَ بِمَا أَتَمَلَّتْ مِنْكَ جَدِيدُ
1433	Abdülkâhîr b. et-Temimî	Mütekârib	فَبِاللَّهِ أَلْبُغُ مَا أُرْتَجِي وَبِاللَّهِ أَدْفَعُ مَا لَا أَطِيحُ
1447	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	فَسَتْ كَأَنِّي سَاوَرْتَنِي ضَيْبِلَةٌ مِنَ الرُّقَيْسِ فِي أَثْيَابِهَا الشُّمُّ نَافِعٌ
1395	Harîrî	Hafîf	فَتَتَنِّي فَجَتَّتَنِّي تَجَّتِي بِتَجَّتِي بَعَثَتْ غَبَّ تَجَّتِي
1390	Abdullah b. ez-Zübeyr el-Esedi	Tavil	فَتَى غَيْرُ مَحْجُوبِ الْغِنَى عَنْ صَدِيقِهِ وَلَا مُظْهِرِ الشُّكُورَى إِذَا التُّغَلُّ زَلَّتْ
1381	Ebü Temmâm	Tavil	فَتَى كَانَ شَرْبًا لِلْغَمَاةِ وَمَرْتَعًا فَأَصْبَحَ لِلْهَيْدِيَّةِ الْبَيْضِ مَرْتَعًا
1289	Safiyüddîn el-Hillî	Basît	فَجُودٌ كَفَيْهِ لَمْ تُقْلَعِ سَحَابِيَةٌ عَنِ الْعِبَادِ وَجُودُ السُّحْبِ لَمْ يَدُمِ
1271	Teftâzânî	Tavil	فَحِينَ تَعَاثَيْتِ الْفُتُونُ وَحَطَّهَا تَبَيَّنَ لِي أَنَّ الْفُتُونَ جُفُونُ
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	فَدُرُّ السَّافِعِ التَّخْرِيرِ حَقًّا لِمَنْ يَبْدِيهِ مَغْرُوضًا عَلَى الْإِفِ
1368	İbn Ebî Uyeyne	Kâmil	فَدَعِ الْوَعِيدَ فَمَا وَعَيْدُكَ ضَائِرِي أَطْنِينَ أَجْنَحَةَ الذَّبَابِ بَضِيرُ
1452	Mütenebbî	Tavil	فَرَأَى وَمَنْ فَارَقْتُ غَيْرَ مُدَّمَمِ وَأَمْ وَمَنْ يَتَمَّتْ خَيْرٌ مُيَمَّمِ
1443	Ebü Temmâm	Tavil	فَرَدَتْ عَلَيْنَا الشَّمْسُ وَاللَّيْلُ رَاغِمٌ بِشَمْسٍ لَهُمْ مِنْ جَانِبِ الْجَدْرِ تَطْلَعُ
1278	Buhtürî	Kâmil	فَسَقَى الْعُضَا وَالسَّاكِينِ وَإِنْ هُمْ شَبُّوهُ بَيْنَ جَوَانِحِي وَضُلُوعِي
898	Tarafe b. el-Abd	Kâmil	فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا صُوبَ الرَّبِيعِ وَدِيمَةَ تَهْجِي
893	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	فَسَقِيَا بِكَأْسٍ مِنْ قَمٍ وَمِثْلِ خَاتَمِ مِنَ الدَّرِّ لَمْ يَهْمُهُمْ بِتَقْبِيلِهِ خَالِ

113	Mütenebbî	Vâfir	فَصْرْتُ إِذَا أَصَابْتَنِي سِهَامٌ تَكَسَّرَتْ الْبِضَالُ عَلَى الْبِضَالِ
174	İbnü'l-Mu'tezz	Tavil	فَطَلْتُ تُدِيرُ الْكَأْسُ أَيْدِي جَادِرٍ عِشَاقِي دَنَانِيرِ الْجُجُوهِ مِلَاحٍ
55-1306	İmruülkays	Tavil	فَعَادَى عِدَاءً بَيْنَ ثُورٍ وَنَعَجَةٍ دِرَاكًا فَلَمْ يَنْضَخْ بِمَاءٍ فَيُغَسَّلِ
1281	İbn Hayyûs	Kâmil	فِعْلُ الْمُدَامِ وَلَوْ نَهَا وَمَدَافَهَا فِي مُغْلَتَيْهِ وَوَجَّتَيْهِ وَرِيقِهِ
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	فَمَهْمِي عَلَى ثَلٍّ يُنَادِي أَمَا يُبْذِلِي إِلَيْهِ الثُّوْلَ مِنْ زَلْفِ
108	Reşidüddin Varvât	Tavil	فَفِي كُلِّ لَفْظٍ مِنْهُ رَوْضٌ مِنَ الْمَنَى وَفِي كُلِّ سَطْرٍ مِنْهُ عَقْدٌ مِنَ الدَّرِّ
482	Hidâş b. Züheyr	Vâfir	فَقَدَّ لَحْيَ الْأَسْفَالِ بِالْأَعَالِي وَمَاجِ الْوُؤْمِ وَاخْتَلَطَ التَّجَارِ
853-855	Ferazdak	Tavil	فَقُلْتُ عَسَى أَنْ تُبْصِرَنِي كَأَنَّمَا بَنِي حَوَالِي الْأَسْوَدِ الْخَوَارِدِ
1131	İmruülkays	Tavil	فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِضُلْبِهِ وَأَرْدَفَ أَعْجَازًا وَنَاءً بِكُلِّكُلِّ
1332	Ubeydullâh b. Abdullah	Tavil	فَقُلْتُ لَهُ: نَعْمَاكَ فِيهِمْ أَنْبَاهَا وَدَعُ أَمْرَنَا إِنْ الْمَهْمُ الْمَقْدَمُ
1411	Zemahşerî	Tavil	فَقُلْتُ هِيَ الدَّرُّرُ اللَّوَاتِي حَسَا بِهَا أَبُو مُضَرِّ أَدْنَى تَسَاقَطَ مِنْ عَيْنِي
914	?	Vâfir	فَقُلْ مَا شِئْتَ فِيهَا مِنْ مَدِيحٍ تَجِدُهَا فَوْقَ مَا نَطَقَ الْمَدِيحُ
1031	Kâdi et-Tenûhi	Seri'	فَكَأَنَّمَا الْمَرْيُخُ وَالْمُسْتَرِي قُدَامَهُ فِي شَايِخِ الرَّفْعَةِ
994	?	Kâmil	فَكَأَنَّمَا وَالزَّرِيحُ جَاءَ تَمِيلُهَا تَبْعِي التَّعَانُقِ ثُمَّ يَمْتَنِعُهَا الْحَجَلُ
864	Mihyâr ed-Deylemî	Mütekârib	فَكُلْ إِنْ أَكَلْتَ وَأَطْعَمَ أَخَاكَ فَلَا الرَّأْدُ يَنْبَغِي وَلَا الْأَكْلُ
1381	Ubeyd b. el-Ebras	Muhalla' Basit	فَكُلْ ذِي عَيْبَةٍ يُوُوبُ وَعَائِبُ الْمَوْتِ لَا يُوُوبُ
1463	?	Tavil	فَكَمْ فِيهِ دُرٌّ نَفِيسٌ مُنْظَمٌ يَخْجَلُ عَقْدَ الْعَائِنَاتِ نِظَامُهُ
1464	?	Tavil	فَلَا زَلَّتْ سُلْطَانًا عَلَى الْأَرْضِ كِلْبُهَا وَمِنْكَ الْوَرَى فِي خِضْبِ عَيْشِ وَمَأْمَنِ
471	İbn Meyyâde	Tavil	فَلَا ضَوْمُهُ يَبْدُو وَفِي الْيَأْسِ رَاحَةٌ وَلَا وَضْلُهُ يَضْمُو لَنَا فُكَّارُمُهُ

906	İbn Meyyâde	Tavil	فَلَا هَجْرُهُ يَبْدُو وَفِي الْبَأْسِ رَاحَةٌ وَلَا وَضَلُّهُ يَضْفُو لَنَا فُنُكَارُهُ
1417	Cerîr	Vâfir	فَلَا يَمْنَعُكَ مِنْ أَرْبٍ لِحَاهُمُ سَوَاءٌ ذُو الْعِمَامَةِ وَالْجِمَارِ
484	Kutâmî	Vâfir	فَلَمَّا أَنْ جَزَى سَمْنٌ عَلَيْهَا كَمَا طَيَّبَتْ بِالْقَدْنِ السَّيَاغَا
837	Abdullah b. Hemmâm es-Selûli	Mütekârib	فَلَمَّا خَشِبْتُ أَطَافِيرَهُمْ نَجْوَتْ وَأَزْهَتْهُمْ مَالِكَا
829	Find ez-Zimmâni (Şehl b. Şeybân)	Hezec	فَلَمَّا صَرَخَ الشُّرُّ فَأَمْسَى وَهُوَ غُرْبَانٌ
1160	Abbâs b. el-Ahnef	Mütekârib	فَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْهَا الضُّعُودُ وَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْكَ التُّزُولَا
1272	Hârûn er-Reşid / Me'mûn	Mütekârib	فَلَوْلَا دُمُوعِي كَتَمْتَ الْهَوَى وَلَوْلَا الْهَوَى لَمْ تَكُنْ لِي دُمُوعٌ
1262	Buhtürî	Tavil	فَلَيْسَ الَّذِي حَلَلْتَهُ بِمُحَلَّلٍ وَلَيْسَ الَّذِي حَرَّمْتَهُ بِحَرَامٍ
78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	فَلَيْسَ مِنْ بَلِيغٍ قَدْ بَدَأَ سَبْحًا عَلَى بَحْرِ خَلِيٍّ الْجَزْيِ مِنْ عَكْفٍ
1301	Katâde b. Mesleme el- Hanefî	Kâmil	فَلَيْسَ بِقَبِيحٍ لِأَرْحَلَنْ بَعْرُوزَةً تَحْوِي الْعَنَابِمَ أَوْ يَمُوتَ كَرِيمٌ
1366-1369	Harîrî	Vâfir	فَمَشْغُوفٌ بِآيَاتِ الْمُنَانِي وَمَفْشُونٌ بِرُنَاتِ الْمُنَانِي
288	Ru'be b. el-Accâc	Recez	فَنَامَ لَيْلِي وَتَجَلَّى هَوِي
1287	Reşidüddîn el-Varvât	Hafif	فَنَوَالُ الْأَمِيرِ بَدْرَةٌ عَيْنٍ وَنَوَالُ الْعِمَامِ قَطْرَةٌ مَاءٍ
1452	Mütenebbî	Vâfir	فُسُوَادٌ مَا تُسَلِّيهِ الْمُدَامُ وَعُمُرٌ مِثْلُ مَا يَهْبُ اللَّتَامُ
1443	Ebû Temmâm	Tavil	فَوَاللهِ مَا أَدْرِي أَأَحْلَامُ نَائِمٍ أَلَمْتُ بِنَا أَمْ كَانَ فِي الرَّكْبِ يَوْشَعٌ
1026	Ebû İshâk es-Sâbi	Tavil	فَوَاللهِ مَا أَدْرِي أَبِالْحَمْرِ أَسْبَلْتُ جَفُونِي أَمْ مِنْ عَبْرَتِي كُنْتُ أَشْرَبُ
1290	Reşidüddîn el-Varvât	Mütekârib	فَوَجْهَكَ كَالنَّارِ فِي ضَوْئِهَا وَقَلْبِي كَالنَّارِ فِي حَرِّهَا
1258	?	Tavil	فَوَشِي بِلَا رَقْمٍ وَنَفْسٌ بِلَا بَسَدٍ وَدَمْعٌ بِلَا عَيْنٍ وَضَحْكٌ بِلَا تُعْرٍ
250	?	Kâmil	فِي الْمَهْدِ يَنْطَلِقُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّهِ أَشْرُ السَّجَابَةِ سَاطِعُ الْبُرْهَانِ

1362	?	Recez	فِي عِلْمِهِ وَحَلْمِهِ وَرُؤْيَاهُ وَعَهْدِهِ مُشْتَهَرٌ مُشْتَهَرٌ
914	Tuğraî	Basît	فِيمَا الْإِقَامَةُ بِالرُّؤْيَاءِ لَا سَكْنِي بِهَا وَلَا نَاقِي فِيهَا وَلَا جَمَل
890	Hüseyn b. Mutayr	Tavil	فَيَا قَبْرَ مَعْنِ أَنْتَ أَوَّلُ حَفْرَةٍ مِنَ الْأَرْضِ خَطَّتْ لِلْمَسَاحَةِ مَضْجَعًا
491-758-890	Hüseyn b. Mutayr	Tavil	فَيَا قَبْرَ مَعْنِ كَيْفَ وَارَيْتَ جُودَهُ وَقَدْ كَانَ مِنْهُ الْبُرُّ وَالْبَحْرُ مُتْرَعًا
1132	İmruülkays	Tavil	فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَأَنَّ نُجُومَهُ بِأَفْرَاسِ كَثَّانٍ إِلَى صَمِّ جَنْدَلٍ
539	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	فَيَا وَطَنِي إِنْ فَاتَنِي بِكَ سَابِقُ مِنَ الدَّهْرِ فَلْيَتَعَمَّ لِسَابِقِكَ الْبَالُ
359	Mütenebbî	Tavil	فَيَوْمًا بِحَيْلٍ تَطْرُدُ الْوُؤْمَ عَنْهُمْ وَيَوْمًا بِجُودٍ تَطْرُدُ الْفَقْرَ وَالْجَدْبَا
ق			
1291	Mütenebbî	Basît	قَادَ الْمَقَانِبَ أَقْصَى شُرْبَهَا نَهْلُ عَلَى الشُّكِيمِ وَأَذْنَى سَيْرِهَا سِرْعُ
1430	Sâhib b. el-Abbâd	Meczû Remel	قَالَ لِي إِنْ رَقِيبِي سَيِّءُ الْخَلْقِ فِدَارَةٌ
294-795	?	Hafif	قَالَ لِي: كَيْفَ أَنْتَ؟ قُلْتُ: عَلِيلُ سَهْوٍ دَائِمٍ وَخُزْنٍ طَوِيلُ
878	Abbâs b. el-Ahnef	Basît	قَالُوا خِرَاسَانُ أَقْصَى مَا يُرَادُ بِنَا ثُمَّ الْقُفُولُ فَقَدْ جِئْنَا خِرَاسَانَا
1263-1264	Ebü Nu'mân el-Edîb	Kâmil	قَالُوا: اقْتَرِخْ شَيْئًا نَجِدُ لَكَ طَبِخَهُ قُلْتُ: اطْبِخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصًا
1113	Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd	Kâmil	قَامَتْ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ نَفْسٌ أَعَزُّ عَلَيَّ مِنْ نَفْسِي
1113-1159	Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd	Kâmil	قَامَتْ تُظَلِّلُنِي وَمِنْ عَجَبِ شَمْسٍ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ
275-443	Salatân-ı Abdî	Recez	قَدْ أَضْبَحْتَ أُمَّ الْخِيَارِ تَدْعِي عَلَيَّ دُنْبًا كُلَّهُ لَمْ أَضْنَعِ
1114	İbn Tabâtâbâ el-Alevî	Münserih	قَدْ زَرَّ أَرْزَاؤُهُ عَلَى الْقَمَرِ
614	Buhtürî	Hafif	قَدْ طَلَبْنَا فَلَمْ نَجِدْ لَكَ فِي السُّؤِّ دَدَ وَالْمَجِيدِ وَالْمَكَارِمِ مِثْلًا
1432	?	Muhalla' Basît	قَدْ كَانَ مَا خَفْتُ أَنْ يَكُونََا إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاجِعُونََا

1435	?	Kâmil	قَدْ كُنْتُ لَمَّا أَطَلَعْتُ وَجَنَانَهُ حَوْلَ الشَّقِيقِ الْعُصْرِ رَوْضَةَ آسِ
1451	Eşca' es-Sülemî	Kâmil	قَصُرَ عَلَيْهِ تَحِيَّةٌ وَسَلَامٌ خَلَعَتْ عَلَيْهِ جَمَالَهَا الْأَيَّامُ
1273	Züheyr b. Ebî Sülmâ	Basît	قَفَّ بِالذِّبَارِ التِّي لَمْ يَغْفُهَا الْقَدَمُ بَلَى وَعَيَّرَهَا الْأَرْوَاحُ وَالذِّبَنِمُ
1379-1389- 1450	Îmruülkays	Tavîl	قِفَا نَبِكَ مِنْ ذُكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدُّحُولِ فَحَوْمَلٍ
481-567	Kutâmî	Vâfir	قِنِي قَبْلَ التَّفْرِقِ يَا ضَبَاعَا وَلَا يَكُ مَوْقِفُ مَبْنِكَ الْوَدَاعَا
1430	Sâhib b. el-Abbâd	Meczû Remel	قُلْتُ دَغِيسِي وَجْهَكَ الْجُدُّ نَيْتُهُ خَفْتُ بِالْمَكَارَةِ
1334	Beşşâr b. Bürd	Meczû Remel	قُلْتُ شِعْرًا لَيْسَ يُذْرَى أَمْدِيحُ أُمِّ هِجَاءِ
1339	Îbn Haccâc	Hafîf	قُلْتُ: ثَقُلْتُ إِذْ أَتَيْتُ مَرَارًا قَالَ: ثَقُلْتُ كَأَهْلِي بِالْأَيْدِي
1340	Îbn Haccâc	Hafîf	قُلْتُ: طَوَّلْتُ قَالَ: لَا بَلْ تَطَوَّلُ سَتْ وَأَبْرَمْتُ قَالَ: خَبِلَ وَدَادِي
1419	Ebû Nüvâs	Seri'	قُولا لِهَارُونَ إِسَامِ الْهُدَى عِنْدَ اخْتِفَالِ الْمَجْلِسِ الْحَاشِدِ
1292	Hassân b. Sâbit	Basît	قَوْمٌ إِذَا حَارَبُوا صَرَبُوا عَدُوَّهُمْ أَوْ حَاوَلُوا النَّفْعَ فِي أَشْيَاعِهِمْ نَفَعُوا
227	Hâris b. Va'le	Kâmil	قَوْمِي هُمْ قَتَلُوا أُمَّيْمَ أَحْيِي فَإِذَا رَمَيْتُ يُصِيبُنِي سَهْمِي
ك			
1047	Ebû Temmâm	Basît	كَالْعَيْثِ إِذْ جِئْتَهُ وَافَاكَ رَيْقُهُ وَإِنْ تَرَخَّلْتَ عَنْهُ لَجَّ فِي الطَّلَبِ
1253	Buhtürî	Hafîf	كَالْقَيْسِيِّ الْمُعَطِّفَاتِ بَلِ الْأَشْدِ هُمُ مَبْرِيَّةٌ بَلِ الْأَوْتَارِ
1320	Ebû Temmâm	Tavîl	كَأَنَّ السَّحَابَ الْعُرْوَةَ عَيْنَيْنِ تَحْتَهَا حَبِيبًا فَمَا تَرَفَّقَا لَهُنَّ مَدَامِعُ
1414	Mütenebbî	Basît	كَأَنَّ أَلْسِنَتَهُمْ فِي النَّطْقِ قَدْ جَعَلَتْ عَلَى رِمَاجِهِمْ فِي الطَّعْنِ خُرُصَانًا
891-892	Îmruülkays	Tavîl	كَأَنَّ عُيُونََ الْوُحْشِ حَوْلَ جَبَانِنَا وَأَزْخَلْنَا الْجَزْعُ الَّذِي لَمْ يُتَّقَبِ
1037	Îmruülkays	Tavîl	كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابَسًا لَدَى وَكْرَهَا الْعُنَابِ وَالْحَشْفِ الْبَالِي

1275	Kâdi Ebü'l-Fazl b. İyâz	Basit	كَأَنَّ كَانُونَ أَهْدَى مِنْ مَلَاسِيهِ بِشَهْرِ آزَارِ أَنْوَاعًا مِنَ الْخُلَلِ
114	Teftâzânî	Tavil	كَأَنَّ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحُجُونَ إِلَى الضَّمَا أَبْيَسَ وَلَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّةَ مَسَامِرُ
679	Eşca' es-Sülemî	Tavil	كَأَنَّ لَمْ يَمُتْ حَتَّى سِوَاكَ وَلَمْ يَقُمْ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَيْكَ التَّوَائِحُ
987-1030	Beşşâr b. Bürd	Tavil	كَأَنَّ مَنَارَ النَّعْمِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَشْيَافِنَا لَيْلَ تَهَاوَى كَوَاكِبُهُ
1433	?	Kâmil	كَأَنَّتْ بُلْهَنِيَّةُ السَّيْبِيَّةِ سَكْرَةً فَضَحُوتُ وَاشْتَبَدْتُ سِيرَةَ مُجْمِلِ
1039-1040	Buhtürî	Seri'	كَأَنَّمَا يَبْسُمُ عَنِ لَوْلُؤِ مُنْضِدٍ أَوْ بَرْدِ أَوْ أَقْحَاحِ
997	Ahtal / Uhaytıl el-Ahvâzi	Basit	كَأَنَّهُ عَاشِقٌ قَدْ مَدَّ ضَمْحَتَهُ يَوْمَ الْوَدَاعِ إِلَى تَوْدِيعِ مُرْتَجِلِ
1434	İbnü'l-Amîd	Basit	كَأَنَّهُ كَانَ مَطْوِيًّا عَلَى إِحْسَنِ وَلَمْ يَكُنْ فِي قَدِيمِ الدَّهْرِ أَتَشْدِنِي
1035	Mühellebî	Seri'	كَأَنَّهَا بُوتِقَةٌ أُحْمِيثُ يَجُولُ فِيهَا ذَهَبٌ دَائِبُ
1022	İbnü'r-Rûmî	Basit	كَأَنَّهَا فَوْقَ قَامَاتِ ضَعْفَنَ بِهَا أَوَائِلَ النَّارِ فِي أَطْرَافِ كِبْرِيَّتِ
1041	Sâhib b. Abbâd	Mütekârib	كَبَّرِدِ السَّيَابِ وَبَرْدِ الشَّرَابِ وَظِلِّ الْأَمَانِ وَنَيْلِ الْأَمَانِي
1428	Ferazdak	Tavil	كَذَاكَ سُيُوفُ الْهِنْدِ تَتَّبِعُ ظُبَانَهَا وَتَقَطُّعُ أَحْيَانًا مَنَاطِ الثَّمَامِ
1261	Safiyüddin el-Hillî	Basit	كَذَاكَ يُونُسُ نَاجَى رَبَّهُ فَنَجَا مِنْ بَطْنِ خَوْتِ لَهُ فِي الْيَمِّ مُلْتَقِمِ
158	Mütenebbî	Mütekârib	كَرِيمِ الْجِرْشِيِّ شَرِيفِ النَّسَبِ
164	?	Tavil	كَرِيمِ مَتَى أَمْدَحُهُ أَمْدَحُهُ وَالْوَرَى مَعِي وَإِذَا مَا لُمْتُهُ لُمْتُهُ وَخُدِي
1312	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	كَفَعْلِكَ فِي قَوْمِ أَرَاكَ اضْطَجَعْتَهُمْ فَلَمْ تَرَهُمْ فِي مَدْجِهِمْ لَكَ أَذُنُوا
1458	Ebû Temmâm	Hafif	كُلُّ يَوْمٍ يُبْدِي ضُرُوفَ اللَّيَالِي خُلُقًا مِنْ أَبِي سَعِيدٍ غَرِيبَا
1348	Ebü'l-Feth el-Büstî	Meczû Remel	كُلُّكُمْ قَدْ أَخَذَ الْجَا مَ وَلَا جَامَ لَنَا
1451	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	كَلْبِنِي إِلَيْهِمْ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبِ وَلَيْلِ أَقَاسِيهِ بَطِيءِ الْكَوَاكِبِ

451	İbn-i Râvendî	Basît	كَمْ عَاقِلٍ عَاقِلٍ أَعْيَبَتْ مَذَاهِبُهُ وَجَاهِلٍ جَاهِلٍ تَلَقَّاهُ مَرْزُوقًا
999	?	Tavîl	كَمَا أَبْرَقَتْ قَوْمًا عَطَّاشًا عَمَامَةً فَلَمَّا رَأَوْهَا أَفْشَعَتْ وَتَجَلَّتْ
1437	?	Basît	كُنَّا مَعَا أَمْسِ فِي بُؤْسِ نُبْكَابِدُهُ وَالْعَيْنِ وَالْقَلْبِ مَنَّا فِي قَدَى وَأَدَى
351-352	?	Tavîl	كَوَكَبِ الْخَرْقَاءِ...
1281	?	Hafîf	كَيْفَ أَشْلُو وَأَنْتِ جَفَّتْ وَعُضُنُّ وَعَزَّالٍ لِحُطَّا وَقَدَّا وَرَدُّفَا
ل			
679	Mûsâ b. Câbir	Kâmil	لَا أَشْتَهِي يَا قَوْمُ إِلَّا كَارَهَا بَابَ الْأَمِيرِ وَلَا دِفَاعَ الْحَاجِبِ
1193	Ebû Temmâm	Kâmil	لَا تَسْقِنِي مَاءَ الْمَلَامِ فَلْيَنْبِي صَبٌّ قَدْ اسْتَعْدَبْتُ مَاءَ بُكَاءِ
915	İbn Uneyn	Kâmil	لَا تَسْمَعَنَّ حَدِيثَ مَلِكٍ غَيْرِهِ يُزَوِّى فَكَلِّ الصَّيْدَ فِي جَوْفِ الْفَرَا
1114-1159	İbn Tabâtâbâ el-Alevî	Münserih	لَا تَعْجَبُوا مِنْ بَلَى غِلَابَتِهِ قَدْ ذُرُّ أَرْزَاهُ عَلَى الْقَمَرِ
1247	Di'bil b. Ali el-Huzâ'î	Kâmil	لَا تَعْجَبِي يَا سَلْمُ مِنْ رَجُلٍ ضَجَّكَ الْمَشِيْبُ بِرَأْسِهِ فَبِكَيِّ
1453	İbn Mukâtil	Remel	لَا تَقُلْ بُشْرَى وَلَكِنْ بُشْرِيَانِ عُرَّةُ الدَّاعِي وَيَوْمَ الْمُهْرَجَانِ
1304	Mütenebbî	Basît	لَا خَيْلَ عِنْدَكَ تُهْدِيهَا وَلَا مَالَ فَلْيُسْعِدِ النَّطْقُ إِنْ لَمْ تُسْعِدِ الْحَالَ
765	Ebû Temmâm	Kâmil	لَا وَالَّذِي هُوَ عَالِمٌ أَنَّ النَّوَى صَبْرٌ وَأَنَّ أَبَا الْحُسَيْنِ كَرِيمٌ
858	Murakkîş el-Ekber	Serî'	لَا يُبْعَدُ اللَّهُ التَّلَابُيبَ فِي الْأَ عَارَاتِ إِذَا قَالَ الْحَمِيْسُ: نَعَمْ
102	Teftâzânî / Ebü'l-Feth el-Büstî	Basît	لَا يُدْرِكُ الْوَاصِفُ الْمُطْرِي خِصَائِصَهُ وَإِنْ يَكُنْ سَابِقًا فِي كُلِّ مَا وَصَفَا
486	Katarî b. el-Fücâe	Kâmil	لَا يَزَكِّتُنَّ أَحَدًا إِلَى الْإِحْجَامِ مُتَخَوِّفًا يَوْمَ الْوَعَى لِحِمَامِ
1357	?	Meczû Remel	لَاخِ أَنْوَارِ الْهُدَى مِنْ كَفِّهِ فِي كُلِّ حَالِ
513	Cü'eyye b. Nadr	Basît	لَا يَأْتِفُ الدِّزْهَمُ الْمَضْرُوبُ صُرَّتَنَا لَكِنْ يَمُرُّ عَلَيْهَا وَهُوَ مُنْطَلِقُ
1322	Muhammed b. Vüheyb	Kâmil	لَبَسَا الْبَلَى فَكَأَنَّمَا وَجَدَا بُعْدَ الْأَحْبَةِ مِثْلَ مَا أَحَدُ

78	Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi	Vâfir	لِسَامِ الْوَجْهِ لَوْ يُزِمِي طَرِيًّا أَصَارَ الْخَسَنُ فِتَانًا لِذِي عُرْفٍ
1443	Ebü Temmâm	Tavil	لِحِثْنَا بِأَخْرَاهُمْ وَقَدْ حَوَّمِ الْهَوَى فَلَوْ بَا عَهْدِنَا طَيْرَهَا وَهِيَ وَقَعُ
1102-1157	Züheyr b. Ebî Sülmâ	Tavil	لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدِّفٍ لَهُ لَبِيدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تَقْلَمْ
1402	Ma'n b. Evs	Tavil	لَعَمْرُكَ مَا أَذْرِي وَإِنِّي لَأَوْجِلُ عَلَى أَيْتِنَا تُغْدُو الْمَنِيَّةُ أَوَّلُ
1445	Ebü Temmâm	Tavil	لَعَمْرُؤُ مَعَ الرُّمُضَاءِ وَالنَّارِ تَلْتَطِي أَرْقُ وَأُحْفِي مِنْكَ فِي سَاعَةِ الْكَرْبِ
1370	?	Tavil	لَعَمْرِي لَقَدْ كَانَ الثُّرَيَّا مَكَانَهُ ثِرَاءً فَأَضْحَى الْآنَ مَثْوَاهُ فِي الثُّرَى
1431	İbnü'r-Rûmî	Hezec	لَقَدْ أَنْزَلْتُ خَاجَاتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي رَزَعٍ
116	Teftâzânî	Tavil	لَقَدْ جُمِعَتْ فِيهَا الْمَحَاسِنُ كُلُّهَا وَأَحْسَنُهَا الْإِيمَانُ وَالْيَمَنُ وَالْأَمْنُ
891	Sehbân b. Vâil	Tavil	لَقَدْ عَلِمَ الْخَيُّ الْيَمَانُونَ أَنَّي إِذَا قُلْتُ أَمَّا بَعْدُ أَتِي خَطِيئَهَا
1416	Ebü Temmâm	Tavil	لَقَدْ كَانَ يُدْعَى لِابْنِ الضَّبْرِ حَازِمًا فَأَضْحَجَ يُدْعَى حَازِمًا جِئِن يَجْزَعُ
262	Cerîr	Tavil	لَقَدْ لُمْتَنِي يَا أُمَّ غَيْلَانَ فِي السَّرَى فَنِمْتُ وَمَا لَيْلُ الْمَطِي بِنَائِمٍ
1449	?	Tavil	لِكُلِّ هِلَالِي مِنَ اللَّوْمِ بُرُقَعُ وَلَا يَنْ يَزِيدُ بُرُقَعُ وَجَلَالُ
91	?	Basit	لِكُنَّهَا وَيَحْمَدُ اللَّهُ اجْتَمَعَتْ أَشْتَاتُهَا عِنْدَهُمْ فِي أَحْسَنِ الصُّورِ
1291	Mütenebbî	Basit	لِلسَّبِي مَا نَكَحُوا وَالْقَتْلُ مَا وَلَدُوا وَالثَّهْبُ مَا جَمَعُوا وَالنَّارُ مَا زَرَعُوا
1150	Kutâmi	Basit	لَمْ تَلَقْ قَوْمًا هُمْ شَرُّ لِأَخْوَتِهِمْ مِمَّا عَشِيَّةَ تُجْرِي بِالدَّمِ الْوَادِي
1059	Mütenebbî	Kâmil	لَمْ تَلَقْ هَذَا الْوَجْهَ شَمْسُ نَهَارِنَا إِلَّا بِوَجْهِ لَيْسَ فِيهِ حَيَاءُ
1411	Kâdî el-Errecânî	Kâmil	لَمْ يُبْكِنِي إِلَّا حَدِيثُ فِرَاقِكُمْ لَمَّا أَسْرُ بِهِ إِلَيَّ مُوَدِّعِي
1316-1319	Mütenebbî	Kâmil	لَمْ يَخُكْ نَابِلُكَ السَّحَابُ وَإِنَّمَا حُمَّتْ بِهِ فَضِيْبِيهَا الرُّخْصَاءُ
1378	Ebü Temmâm	Basit	لَمْ يَزِمِ قَوْمًا وَلَمْ يَنْهَدْ إِلَى بَلَدٍ إِلَّا تَقَدَّمَهُ جَيْشٌ مِنَ الرُّغَبِ

1426	Ferazdak	Basit	لَمْ يَنْتَ سِنِيَّيْ مِنْ رُغْبٍ وَلَا دَهْشِ عَنِ الْأَسِيرِ وَلَكِنْ أَحْرَ الْقَدْرُ
1392	İbnü'r-Rûmî	Tavil	لِمَا تُؤْذِنُ الدُّنْيَا بِهِ مِنْ ضُرُوفِهَا يَكُونُ بَكَاءَ الطِّفْلِ سَاعَةَ يُولَدُ
161	Seffâh b. Bûkeyr el-Yerbû'î	Serî'	لَنَا عَضَى أَضْحَابُهُ مُضْعَبًا أَدَى إِلَيْهِ الْكَيْلُ صَاعًا بِصَاعٍ
1305	Hassân b. Sâbit	Tavil	لَنَا الْجَفَنَاتُ الْعُرُ بَلْمَعْنَ بِالضُّحَى وَأَشْيَافُنَا يَفْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمَا
353-354	İbn Ebi's-Simt	Tavil	لَهُ حَاجِبٌ فِي كُلِّ أَمْرٍ يَشِينُهُ وَلَيْسَ لَهُ عَنِ طَالِبِ الْعُرْفِ حَاجِبٌ
590	Bekr b. en-Nattâh	Tavil	لَهُ هِمَمٌ لَا مُتْتَهِي لِكِبَارِهَا وَهَيْئَةُ الضُّغْرَى أَجَلٌ مِنَ الدَّهْرِ
1368	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Basit	لَوْ اخْتَصَرْتُمْ مِنَ الْإِحْسَانِ رُزْنَكُمْ وَالْعَذْبُ يُهْجِرُ لِلْإِفْرَاطِ فِي الْخَصْرِ
77	Tuğrâi	Basit	لَوْ أَنَّ فِي شَرْفِ الْمَأْوَى بُلُوعٌ مُمَى لَمْ تَبْرَحِ الشَّمْسُ يَوْمًا دَارَةَ الْحَمَلِ
1410	Ebü Temmâm	Kâmil	لَوْ حَارَ مُرْتَادُ الْمَيْتَةِ لَمْ يَجِدْ إِلَّا الْفِرَاقَ عَلَى النَّفْسِ ذَلِيلًا
1458	Ebü Temmâm	Hafif	لَوْ رَأَى اللَّهُ أَنَّ فِي الشَّيْبِ خَيْرًا جَاوَزَتْهُ الْأَبْرَارُ فِي الْخُلْدِ شَيْبًا
553	Übeyy b. Selmâ b. Rebia ed-Dabbî	Mütekârib	لَوْ طَارَ ذُو حَافِرٍ قَبْلَهَا لَطَارَتْ وَلَكِنَّهُ لَمْ يَطِرْ
418	?	Basit	لَوْ كَانَ يُشْكِي إِلَى الْأَمْوَاتِ مَا لَقِيَ الْآ أَحْيَاءَ بَعْدَهُمْ مِنْ شِدَّةِ الْكَمِيدِ
1319	Kazvîni	Basit	لَوْ لَمْ يَكُنْ نَيْتُهُ الْجُورَاءَ خِدْمَتُهُ لَمَا رَأَيْتَ عَلَيْهَا عَقْدَ مُنْتَطِقِي
1410	Mütenebbî	Basit	لَوْ لَا مُفَارَقَةُ الْأَحْيَاءِ مَا وَجَدْتُ لَهَا الْمَتَابِيَا إِلَى أَرْوَاحِنَا سُبُلًا
1063	Ebiverdi	Tavil	لَيْسَالِيهِ أَشْحَارٌ وَفِيهِ هَوَاجِرُ كَمَا خَصَلْتُ وَالشَّمْسُ تَنْعَسُ أَصَالَ
499	Dirâr b. Neşel	Tavil	لَيْبِكَ يَزِيدُ ضَارِعٌ لِحُضُومَةٍ
1431	İbnü'r-Rûmî	Hezec	لَيْنٌ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنَعِي
1312	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	لَيْنٌ كُنْتُ قَدْ بَلَّغْتُ عَنِّي جِنْسَايَةَ لَمُبْلَغُكَ الْوَأَشِي عَاشَ وَأَكْذَبُ
٢			
1249	Ebü Dülâme	Basit	مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَفْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ

358	?	Mütekârib	مَا اغْتَرَهُ الشَّيْبُ إِلَّا اغْتَرَا مَا أَقْدَرَ اللَّهُ أَنْ يُذِي عَلَى سَحَطِ سُكَّانٍ دَجَلَةٌ مِنْ سُكَّانٍ جِيحَانًا
879	Abbâs b. el-Ahnef	Basîr	مَا الَّذِي ضَرَّ مُدِيرَ الْ جِجَامِ لَوْ جَامَلْنَا
1348	Ebü'l-Feth el-Büstî	Meczû Remel	مَا إِنَّ يُعَابُ سَيِّدٌ إِذَا صَبَا وَلَا يُعَابُ ضَارِمٌ إِذَا نَبَا
1427	Ferazdak	Recez	مَا بَالُ مَنْ أَوْلُهُ نُظْفَةٌ وَجِبَقُهُ آخِرُهُ يَمْخُزُ
1440	Ebü'l-Atâhiye	Serî'	مَا بِهِ قَسْلُ أَعَادِيهِ وَلَكِنْ يَبْقَى إِخْلَافٌ مَا تَرُجُو الدَّنَابِ
56-1316	Mütenebbî	Remel	مَا زِلْتُ عَنْ سُنَنِ الْوَدَادِ وَلَا غَدْتُ نَفْسِي عَلَى الْإِثْبِ سِوَالِكِ تَحُومِ
766	?	Kâmil	مَا كَانَ خَاطَ عَلَيْهِمْ كُلُّ زَرَادٍ
1126	Kutâmî	Basîr	مَا كُلُّ مَا يَتَمَسَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ تَجْرِي الرِّيحُ بِمَا لَا تَشْتَبِي السُّغْنُ
438	Mütenebbî	Basîr	مَا مَاتَ مِنْ كَرَمِ الزَّمَانِ فَأَيْتُهُ يَخِينَا لَدَى يَخْيَى بِنِ عَبِيدِ اللَّهِ
1345	Ebü Temmâm	Kâmil	مَا نَوَالَ الْعَمَامِ وَقْتُ رَبِيعِ كَنْوَالِ الْأَمِيرِ يَوْمَ سَحَاءِ
1287	Reşidüddin el-Vatvât	Hafif	مُبَارَكَ الْأَسْمِ أَعْرَ اللَّقَبِ
158	Mütenebbî	Mütekârib	مَتَى تَهْزُرُ بَنِي قَطَنِ تَجِدُهُمْ سُيُوفًا فِي عَوَاتِقِهِمْ سُيُوفُ
394	?	Vâfir	مَتَى كَانَ الْخِيَامُ بِذِي طُلُوحِ سُقَيْبِ الْعَيْثِ أَيُّهَا الْخِيَامُ
471	Cerîr	Vâfir	مَتَى يَكُونُ الَّذِي أَرْجُو وَأَمَلُهُ أَمَّا الَّذِي كُنْتُ أَخْشَاهُ فَقَدْ كَانَا
879	Abbâs b. el-Ahnef	Basîr	مُجْبِكَ حَيْثُمَا اتَّجَهْتَ رِكَابِي وَصَيْفِكَ حَيْثُ كُنْتُ مِنَ الْبِلَادِ
1412	Mütenebbî	Vâfir	مَطَا يَا مَطَا يَا وَجِدْكَ مَنَارًا مَتَى زَلَّ عَنْهَا لَيْسَ عَنِّي بِمُقْلِعِ
1346	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	مَعَانِي السُّعْبِ طَيِّبَا فِي الْمَعَانِي بِمَنْزِلَةِ الرَّبِيعِ مِنَ الزُّمَانِ
1380	Mütenebbî	Vâfir	مُعِيدٌ وَمِثْلَافٌ إِذَا مَا أَتَيْتَهُ تَهَلَّلَ وَاهْتَزَّ اهْتِزَّزَ الْمُهْتَدِ
1425	İbn Meyyâde / Şemmâh ez-Zübÿânî	Tavil	مُقِيمِ الظَّنِّ عِنْدَكَ وَالْأَمَانِي وَإِنْ قَلِقَتْ رِكَابِي فِي الْبِلَادِ
1412	Ebü Temmâm	Vâfir	

915	İbn Uneyn	Kâmil	مَلِكٌ إِذَا خَفَّتْ حُلُومٌ دَوَى النَّهْيِ فِي السُّرُوعِ زَادَ رِضَانَهُ وَتَوَقَّرَا
1312	Nâbiga ez-Zübyânî	Tavil	بُلُوكٌ وَإِخْوَانٌ إِذَا مَا مَدَّخْتُهُمْ أَحْكَمَ فِي أَمْوَالِهِمْ وَأَقْرَبَ
275	Salatân-ı Abdî	Recez	مِنْ أَنْ رَأَتْ رَأْسِي كَرَأْسِ الْأَصْلَعِ مَيِّزَ عُنْتَهُ فَنَزَعَا عَنْ فُنُزَعِ
718	?	Recez	مِنْ أَيْنَ عَشْرُونَ لَنَا مِنْ أَيْ
1405	Beşşâr b. Bürd	Basît	مَنْ رَأَقَبَ النَّاسَ لَمْ يَظْفَرْ بِحَاجَتِهِ وَفَارَ بِالطَّيِّبَاتِ الْفَاتِكِ اللَّهْجِ
1405	Selm el-Hâsir	Muhalla' Basît	مَنْ رَأَقَبَ النَّاسَ مَاتَ هَمًّا وَفَارَ بِاللَّذَّةِ الْجَسُورِ
1380	İbn Haccâc el-Bağdâdî	Hafif	مِنْ سُرُوطِ الصُّبُوحِ فِي الْمَهْرَجَانِ خِفَّةَ الشَّرِبِ مَعَ خُلُوعِ الْمَكَانِ
1288	Va'va' ed-Dimaşki	Hafif	مَنْ قَاسَ جِدْوَاكَ بِالْعَمَامِ فَمَا أَنْصَفَ فِي الْحُكْمِ بَيْنَ شَيْئَيْنِ
1396	Züheyr b. Ebî Sülmâ	Basît	مَنْ يَلْقَى يَوْمًا عَلَى عِلَاتِهِ هَرَمًا يَلْقَى السَّمَاخَةَ فِيهِ وَالذِّي خُلِقَا
1031	Kâdî et-Tenûhî	Serî'	مُنْصَرَفٌ بِاللَّيْلِ عَنْ دَعْوَةٍ قَدْ أَسْرَجَتْ قَدَائِمَهُ شَمْعَةٌ
1383	Ebû Temmâm	Tavil	مَهَا الْوَحْشِ إِلَّا أَنْ هَاتَا أَوَانِسِ قَنَا الْخَطُّ إِلَّا أَنْ تَلَّكَ ذَوَابِلِ
1385	Kâdî el-Errecânî	Vâfir	مَوْدُئُهُ تَدُومُ لِكُلِّ هَوْلٍ وَهَلْ كُلُّ مَوْدُئُهُ تَدُومُ
1453	?	Recez	مَوْعِدُ أَخْبَابِكَ بِالْفُرْقَةِ غَدُ
ن			
872	Ru'be b. el-Accâc	Recez	نُبِثْتُ أَخُوَالِي بَنِي يَزِيدَ ظَلَمًا عَلَيْنَا لَهُمْ قَدِيدُ
457	?	Recez	نَحْنُ اللَّذُونَ صَبِحُوا الصَّبَاخَا
490	Kays b. el-Hatîm	Münserih	نَحْنُ بِمَا عَدْنَا وَأَنْتَ بِمَا عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيُ مُخْتَلِفُ
915	İbn Uneyn	Kâmil	نَسَخَتْ خَلَائِقُهُ الْحَمِيدَةَ مَا أَتَى فِي الْكُتُبِ عَنْ كِنْسَى الْمُلُوكِ وَقِيصِرَا
855	Müseyyeb b. Ales	Münserih	نَصَفَ النَّهَارَ الْمَاءُ غَايِرُهُ وَرَفِيقُهُ بِالْغَيْبِ لَا يَدْرِي خَالَهُ
1443	Ebû Temmâm	Tavil	نَصَا ضَوْءَهَا صَنِيعَ الدُّجَنَةِ وَالنَّطَوَى بِبَهْجَتِهَا نُؤَبُ السَّمَاءِ الْمُجَرَّعُ

54-1040	Harîrî	Basît	نَفْسِي الْفِدَاءَ لَتَغُرَّ رَاقٍ مَبِيسُمُهُ وَرَأَاهُ شَتَبَ نَاهِيكَ مِنْ شَتَبٍ
1150-1203	Kutâmî	Basît	تَقْرِيبُهُمْ لِهَذِيحَاتٍ نَقُدُّ بِهَا مَا كَانَ خَاطَ عَلَيْهِمْ كُلِّ زُرَّادٍ
1331	Mütenebbî	Tavil	نَهَيْتَ مِنَ الْأَعْمَارِ مَا لَوْحَوَيْتَهُ لَهَيْئَتِ الدُّنْيَا بِأَنَّكَ خَالِدٌ
1457	Mütenebbî	Tavil	نُودِعُهُمْ وَالْتَبِينُ فِينَا كَأَنَّهُ قَتَا ابْنَ أَبِي الْهَيْجَاءِ فِي قَلْبِ فَيْلِقٍ
هـ			
327	İbnü'r-Rûmî	Basît	هَذَا أَبُو الصَّفَرِ فَرْدًا فِي مَحَاسِنِهِ مِنْ نُمُلِ شَيْبَانٍ بَيْنَ الصَّالِ وَالسَّلَمِ
451	İbnü'r-Râvendî	Basît	هَذَا الَّذِي تَرَكَ الْأَوْهَامَ خَائِرَةً وَصَيَّرَ الْعَالَمَ التَّخْوِيرَ زَنْدِيقًا
38-1289	Mütelemmis	Basît	هَذَا عَلَى الْخَشْفِ مَرْبُوطٌ بِرَقَبَتِهِ وَدَا يُشْحُجُ فَلَا يَزِيهِ لَهُ أَحَدٌ
469	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Kâmil	هَلْ يَزُجْرُكُمْ رِسَالَةُ مُرْسِلٍ أَمْ لَيْسَ يَنْفَعُ فِي أَوْلَاكَ الْوَلُوكُ
1439	İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî	Vâfir	هُوَ ابْنٌ جَلَا وَطَلَّاحُ النَّسَائِيَا مَتَى يَضَعُ الْعِمَامَةَ تَغْرِفُوهُ
1329	Bediüzzamân el-Hemedânî	Tavil	هُوَ الْبُدْرُ إِلَّا أَنَّهُ الْبَحْرُ زَاجِحًا سِوَى أَنَّهُ الصَّرْغَامُ لِكِنَّهُ الْوَبْلُ
1382	?	Tavil	هُوَ الشَّمْسُ قَدْرًا وَالْمَلُوكُ كَوَاكِبُ هُوَ الْبَحْرُ جُودًا وَالْكَرَامُ جَدَاوِلُ
1414	Ebü Temmâm	Tavil	هُوَ الصَّنْعُ إِنْ يَعْجَلُ فَمَخَيَّرُ وَإِنْ يَرْتُ فَلَلرَّيْتُ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ أَنْفَعُ
576	A'sâ el-Kebîr	Mütekârib	هُوَ الْوَاهِبُ الْمَائَةِ الْمُضْطَلَّفَا ةِ إِمَّا مَخَاضًا وَإِمَّا عَشَارَا
1411	Kâdî el-Errecânî	Kâmil	هُوَ ذَلِكَ الدُّرُّ الَّذِي أُوْدِعْتُمْ فِي مَسْمَعِي أَلْقَيْتُهُ مِنْ مَدْمَعِي
348-1165	Ca'fer b. Ulbe el-Hârisî	Tavil	هُوَ آيٌ مَعَ الرُّكْبِ الْيَمَانِيِّنِ مُضْعَدُ جَبِينِيبٍ وَجُثْمَانِي بِمَكَّةَ مُرْتُئُ
1453	Ebü'l-Ferec es-Sâvî	Vâfir	هِيَ الدُّنْيَا تَقُولُ بِمِلْءِ فِيهَا خَذَارٍ خَذَارٍ مِنْ بَطْبِي وَفَتْكِي
1160	Abbâs b. el-Ahnef	Mütekârib	هِيَ الشَّمْسُ مَشْكُتُهَا فِي السَّمَاءِ فَعَزَّ الْفُؤَادَ عَزَاءَ جَمِيلَا
252	Selm b. Rebî'a	Muhalla' Basît	هِيَ لُدَّةُ الْعَيْشِ وَالْفَتَى لِلدَّهْرِ وَالِدَّهْرِ ذُو فُنُونِ

1407	Ebü Temmâm	Kâmil	هَيْهَاتَ لَا يَأْتِي الزُّمَانُ بِمِثْلِهِ إِنَّ الزُّمَانَ بِمِثْلِهِ لَبِخِيلٌ
و			
1308	Ebü Nüväs	Kâmil	وَأَخْفَتَ أَهْلَ الشَّرِّكَ حَتَّى أَنَّهُ لَتَخَافُكَ التُّطْفُ الَّذِي لَمْ تَخْلُقْ
1340	?	Vâfir	وَإِخْوَانٍ حَسِبْتَهُمْ ذُرُوعًا فَكَانُواهَا وَلَكِنْ لِلْأَعَادِي
1395	Reşidüddin el-Varvât	Mütekârib	وَأُذْرِكُ إِنْ زُرْتُ دَارَ وَدُودٍ دُرًّا وَدُرًّا وَوَرْدًا وَوَرْدًا
1127	Yezid b. Mesleme b. Abdilmelik	Kâmil	وَإِذَا احْتَبَى قَرْيُوسُهُ بِعَنَانِهِ عَلَّكَ الشُّكِيمَ إِلَى انْصِرَافِ الزَّائِرِ
1386	Harîrî	Kâmil	وَإِذَا أَطَلَّ سَخَابُهَا لَمْ يَنْتَفِعْ مِنْهُ صَدَى لِحَيْهَامِهِ الْغَوَارِ
1365	Seâlibî	Kâmil	وَإِذَا الْبَلَابِلُ أَفْضَحَتْ بُلْغَاتِهَا فَأَنْفَ الْبَلَابِلِ بِاخْتِسَاءِ بَلَابِلِ
88	Seyyid el-Himyari	Kâmil	وَإِذَا الرِّجَالُ تَوَسَّلُوا بِوَسِيلَةٍ فَوَسِيلَتِي حَيْثِي لِأَلِ مُحَمَّدٍ
1169-1170- 1192	Ebü Züeyb el-Hüzeli	Kâmil	وَإِذَا الْمَيْتَةُ أَنْشَبَتْ أَطْفَارَهَا الْفَيْتُ كُلُّ تَمِيمَةٍ لَا تَنْفَعُ
1414	Buhtürî	Kâmil	وَإِذَا تَأَلَّقَ فِي النَّدْبِيِّ كَلَامُهُ الْـ مَضْمُونُ جَلَّتْ لِسَانُهُ مِنْ عَضْبِهِ
611	Huraymî	Tavîl	وَأَعْدَدْتُهُ ذُخْرًا لِكُلِّ مُلْمَسَةٍ وَسَهْمُ الْمَنَانِيَا بِالذُّخَائِرِ مُوَلِّعٌ
904	?	Serî'	وَأَعْلَمُ فَعَلِمَ الْمَرْءُ يَنْفَعُهُ أَنْ سَوْفَ يَأْتِي كُلُّ مَا قُدِرَا
1151	Harîrî	Mütekârib	وَأَقْرَبِي الْمَسَامِعَ إِذَا نَطَقْتُ بَيَانًا يَقُودُ الْحُزُونَ الشُّمُوسَا
1392	İbnü'r-Rûmî	Tavîl	وَالْأَفْصَا يَبْكِيهِ مِنْهَا وَإِنَّهَا لَأَوْسَعُ مِمَّا كَانَ فِيهِ وَأَرْعَدُ
1437	?	Basîl	وَالآنَ أَقْبَلْتَ الدُّنْيَا عَلَيَّكَ بِمَا تَهْوَى فَلَا تُنْسِنِي إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا
1421	Mütenebbî	Hafîf	وَالجِرَاحَاتِ عِنْدَهُ نَعْمَاتٌ سَبَقَتْ قَبْلَ سَبِيهِ بِسُؤَالِ
391	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Hafîf	وَالَّذِي حَازَتْ الْبَرِّيَّةُ فِيهِ حَيَوَانَ مُسْتَحَدَّتْ مِنْ جَمَادِ
1061	İbn Hafâce	Kâmil	وَالرَّيْحُ يَغِيثُ بِالْغُصُونِ وَقَدْ جَزَى ذَهَبَ الْأَصِيلِ عَلَى لَجِينِ الْمَاءِ

1054	?	Recez	وَالشَّمْسُ كَالْمِرَاةِ فِي كَفِّ الْأَثَلِ
1035	Mühellebî	Serî'	وَالشَّمْسُ مِنْ مَشْرِيقِهَا قَدْ بَدَتْ مُشْرِقَةً لَيْسَ لَهَا حَاجِبٌ
1416	Ebü Abdîrahmân Muhammed el-Utbî	Kâmil	وَالضَّبُّ يُحْمَدُ فِي الْمَوَاطِنِ كُلِّهَا إِلَّا عَلَيْكَ فَإِنَّهُ مَذْمُومٌ
1107	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Kâmil	وَالطَّيْرُ أَعْرَبَةٌ عَلَيْهِ
860-861	Hâris b. Hillize el-Yeşküri	Kâmil	وَالعَيْشُ خَيْرٌ فِي ظِلِّهَا لِ النَّوْكِ مِمَّنْ عَاشَ كَدًّا
854	İbnü'r-Rûmî	Serî'	وَاللَّهُ يُبْقِيكَ لَنَا سَالِمًا بُرْدَاكَ تَبْجِيلٌ وَتَعْظِيمٌ
372-417	Nâbîga ez-Zübyânî	Basît	وَالْمُؤْمِنُ الْعَائِدَاتِ الطَّيْرِ يَمْسُحُهَا رُكْبَانٌ مَكَّةَ بَيْنَ الْغَيْلِ وَالسَّنْدِ
540	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	وَإِنْ أَشْتَطَعَ فِي الْحَشْرِ أَتَيْكَ زَائِرًا وَهَيْهَاتَ لِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَشْعَالٌ
851	A'sâ	Tavil	وَإِنَّ امْرَأَةً أَسْرَى إِلَيْكَ وَدُونَهُ مِنَ الْأَرْضِ مَوَاطِنٌ وَبَيْدَاءٌ سَمَلَقٌ
1429	Ebü'l-Kâsım b. Hüseyin el-Kâtibî	Serî'	وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرِنَا فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ
1117	Kays b. Amr en-Necaşi el-Hârisî	Serî'	وَإِنْ تَعَاوَا الْعَدْلَ وَالْإِيمَانَ فَإِنَّ فِي أَيْمَانِنَا نَيْرَانَا
539	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	وَإِنْ ذَهَلَتْ عَمَّا أُجِنُّ صُدُورُهَا فَقَدْ أَهْبَتْ وَجَدًا نَفُوسَ رِجَالِ
578	Hassân b. Sâbit	Tavil	وَإِنَّ سَنَامَ الْمُجِدِّ مِنْ آلِ هَاشِمٍ بُنُو بَنَاتٍ مَحْزُومٍ وَوَالِدُكَ الْعَبِيدُ
891-892	Hansâ	Basît	وَإِنْ صَحْرًا لَتَأْتُمُ الْهُدَاةُ بِهِ كَأَنَّهُ عَلِمَ فِي رَأْسِهِ نَارُ
1364	Zürümme	Tavil	وَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا مُعْرَجٌ سَاعَةً فَلَيْلًا فَإِنِّي نَافِعٌ لِي قَلِيلُهَا
1305	Hassân b. Sâbit	Basît	وَإِنَّمَا الشُّعْرُ لُبُّ الْمَرْءِ يَعْرُضُهُ عَلَى الْمَجَالِسِ إِنْ كَتَبَا وَإِنْ حُمِقَا
1412	Mütenebbî	Vâfir	وَإِنِّي عَنْكَ بَعْدَ غَدٍ لَعَادِ وَقلبي عَنْ فِنَائِكَ غَيْرُ غَادِ
461	İmruülkays	Mütekârib	وَبَاتَ وَبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ كَلَيْلَةَ ذِي الْعَانِ الْأَزْمَدِ
1024	Muhammed b. Vüheyb	Kâmil	وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ عُرْتَهُ وَجْهَ الْخَلِيفَةِ حِينَ يُمْتَدِّحُ

1073	Buhtürî	Tavil	وَبَدْرُ أَصَاءِ الْأَرْضِ شَرْقًا وَمَغْرِبًا وَمَوْضِعِ رَحْلِي مِنْهُ أَسْوَدُ مُظْلَمٌ
321	Ebü Nüväs	Kâmil	وَتَلَعْتُ مَا بَلَغَ امْرُؤٌ بِشِيَابِهِ فَإِذَا عُصَاةُ كُلِّ ذَاكَ أَفَامٌ
1421	Efveh el-Evdî	Remel	وَتَرَى الطَّيْرَ عَلَى آثَارِنَا رَأَى عَيْنَ ثِقَّةٍ أَنْ سَمَّسَارُ
172	Mütenebbî	Tavil	وَتُسْعِدُنِي فِي عَمْرَةٍ بَعْدَ عَمْرَةٍ سَبُوحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدُ
726	?	Tavil	وَتَضْبُوا إِلَى رِنْدِ الْجَمَى وَعَرَارِهِ وَمِنْ أَيْنَ تَدْرِي مَا الْعَرَارُ مِنَ الرَّنْدِ
790-805	?	Kâmil	وَتَظُنُّ سَلْمَى أَنِّي أَبْغِي بِهَا بَدَلًا أَرَاهَا فِي الضَّلَالِ تَهِيمٌ
1039-1049	Reşidüddin el-Varvât	Müctess	وَتَعْرُهُ فِي صَفَاءٍ وَأُدْمِعِي كَاللَّالِي
1256	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	وَحَرْفٌ كُنُونٌ تَحْتِ رَاءٍ وَلَمْ يَكُنْ بَدَالٍ يَوْمُ الرَّسْمِ غَيْرَهُ التَّقْطِطُ
905	Mütenebbî	Kâmil	وَخَفُوقٌ قَلْبٌ لَوْ رَأَيْتَ لَهَيْبَةٍ يَا جَنَّتِي لَرَأَيْتَ فِيهِ جَهَنَّمَا
1340	?	Vâfir	وَخَلَّتْهُمْ سَهَامًا صَائِبَاتٍ فَكَانُوها وَلَكِنْ فِي فَوَادِي
1304	A'sâ el-Kebîr	Basît	وَدَغٌ هُرَيْرَةٌ إِنْ الرُّكْبُ مَزَّجَلٌ وَهَلْ يُطْبِقُ وَدَاعًا أَيُّهَا الرَّجُلُ
67-1344	Harîrî	Basît	وَذَا ذِمَامٍ وَفَتْ بِالْعَهْدِ ذِمَّتُهُ وَلَا ذِمَامَ لَهُ فِي مَذْهَبِ الْعَرَبِ
461	Îmruiilkays	Mütekârib	وَذَلِكَ مِنْ نَبَأِ جَاءِ نِسِي وَخَيْرُهُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ
1062	Bâharzi	Tavil	وَرُبُّ نَهَارٍ لِلْفِرَاقِ أَصِيلُهُ وَوَجْهِي كِلَا لَوْئِيهِمَا مُتَنَابِسٌ
1129	Ka'b b. Zühayr	Tavil	وَشُدَّتْ عَلَيَّ دُهْمُ الْمَهَارِي رِحَالِنَا وَلَمْ يَنْظُرِ الْعَادِي الَّذِي هُوَ رَائِحٌ
1300	Zürümme	Tavil	وَشَوْهَاءٌ تَعْدُو بِي إِلَى صَارِخِ الْوَعَى بِمُسْتَسَلِّمٍ مِثْلِ الْفَيْتِيحِ الْمُرْخَلِ
120	Teftâzânî	Basît	وَصَادَفَ الرَّشِدَ مِنْهَا كُلُّ مُعْتَسِفٍ قَدْ كَانَ فِي ظُلُمَاتِ الْعَيْ مُنْهَمِكًا
1118	Buhtürî	Tavil	وَصَاعِقَةٌ مِنْ نَضْلِهِ تَنْكِنِي بِهَا عَلَى أَرْوَسِ الْأَقْرَانِ خَمْسُ سَحَابٍ

284-285	?	Vâfir	وَصَيَّرَنِي هَوَاكَ وَبِي لِيَحْيِي بِيضْرُبِ الْمَثَلِ
1261	Vecih	Basit	وَعَادَ بَزْدًا سَلَامًا لِلْحَلِيلِ بِهِ نَارًا تَأْجَجُ فِي حِرَّانٍ بِالضَّرْمِ
1041	Sâhib b. Abbâd	Mütekârib	وَعَهْدُ الصَّبَا وَنَسِيمِ الصَّبَا وَصَفْوِ الدِّانِ وَرَجْعِ الْقِيَانِ
1136	Ebû Züeyb	Tavil	وَعَيَّرَهَا الْوَأَشُونَ أَنِّي أُجْبِئُهَا وَتِلْكَ شِكَاةٌ ظَاهِرٌ عَنْكَ عَارُهَا
1132-1174	Lebid	Kâmil	وَعِدَاةٌ رِيحٌ قَدْ كَسَفَتْ وَقِرَّةٌ إِذْ أَصْبَحَتْ بَيْدَ الشَّمَالِ زَمَامُهَا
152	el-Accâc	Recez	وَفَاجِحًا وَمُرْسِنًا مُسْرَجًا
148	İmruülkays	Tavil	وَفَرَعٌ يَزِينُ الْعَثْنَ أَسْوَدٌ فَاجِمٌ أَثِيثٌ كَفَيْتُو النَّخْلَةَ الْمُتَعَثِّلِ
658	İbn-i Mâlik	Recez	وَفِي اخْتِيَارٍ لَا يَجِيءُ الْمُتَفَصِّلُ إِذَا تَأْتَى أَنْ يَجِيءَ الْمُتَّصِلُ
1315	Ebû Nüvâs / İmam Şâfiî	Basit	وَفِي السَّمَاءِ نُجُومٌ مَّا لَهَا عَدَدٌ وَلَيْسَ يُكْسَفُ إِلَّا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
776-788	?	Basit	وَقَالَ زَائِدُهُمْ أُرْسُوا نَزَاوِلَهَا فَكُلُّ حَتْفٍ ائْرِيَّ يَجْرِي بِمِقْدَارِ
1340	?	Vâfir	وَقَالُوا قَدْ صَفَّتْ مِنَّا قُلُوبٌ فَقَدْ صَدَقُوا وَلَكِنْ عَنْ وَدَادِي
1411	Zemahşerî	Tavil	وَقَاتِلَةٌ مَّا هَذِهِ الدَّرَرُ الَّتِي تُسَاقِطُهَا عَيْنَاكَ سَمَطَيْنِ سَمَطَيْنِ
163	?	Recez	وَقَبْرٌ حَزْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرٍ
1432	?	Tavil	وَقَدْ جَرَدَ الْمَوْسَى لِتَرْيِينِ رَأْسِهِ فَقُلْتُ: لَقَدْ أَوْتَيْتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى
1422	Ebû Temmâm	Tavil	وَقَدْ ظَلَلْتُ عَقْبَانُ أَعْلَامِهِ ضُحَى بِعَقْبَانِ طَيْرٍ فِي الدَّمَاءِ نَوَاهِلِ
1368	Ebû Temmâm	Tavil	وَقَدْ كَانَتْ الْبَيْضُ الْقَوَاضِبُ فِي الْوَعَى بَوَاتِرَ فَهَيَّي الْآنَ مِنْ بَعْدِهِ بُشْرُ
985	Ebû Kays b. el-Eslet	Tavil	وَقَدْ لَاحَ فِي الصُّبْحِ الثُّرَيَّا كَمَا تَرَى كَمُتَّقِدِ مَلَايِحِيَّةٍ حِينَ نَوْرَا
862	Adiyy b. Zeyd	Vâfir	وَقَدَّدْتُ الْأَدِيمَ لِزَاهِشِيهِ وَأَلْفَى قَوْلُهَا كَذِبًا وَمَيِّنَا
1433	Müslim b. Velid el-Ensâri	Kâmil	وَقَعْدْتُ أَنْتَظِرَ الْفَنَاءَ كَرَابِ عَرَفَ الْمَحَلِّ قَبَاتِ دُونَ الْمَثَرِ

1403	İmruülkays	Tavil	وَفُوقًا بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيئُهُمْ يَقُولُونَ لَا تَهْلِكْ أَسَى وَتَجَمَّلِ
1031	Ebû Tâlib er-Rakkî	Kâmil	وَكَأَنَّ أَجْرَامَ النُّجُومِ لَمَوَامِعَا دُرَّرَ نَيْسِرُونَ عَلَى بَسَاطِ أَرْزَقِ
993	İbnü'l-Mu'tezz	Medid	وَكَأَنَّ الْبُرُوقَ مُصْحَفُ قَارِ فَأَنْطَبِقَانَا مَرَّةً وَأَنْفِتَانَا
963	Kâdî et-Tenûhî	Hafif	وَكَأَنَّ النُّجُومَ بَيْنَ دُجَاهَا سُنَنٌ لَاحَ بَيْنَهُنَّ ابْتِدَاعُ
955-990-1034	Saneverî	Kâmil	وَكَأَنَّ مُحَمَّرَ السَّقِيْبِ حَتَّى إِذَا تَصَوَّبَتْ أَوْ تَصَعَّدْ
613	Buhtürî	Tavil	وَكَمَّ دُدَّتْ عَنِّي مِنْ تَحَامُلِ خَادِثِ وَسَوْزَةَ أَيَّامٍ حَزَزْنَا إِلَى الْعَظِيمِ
1315	Ebû Nüvâs?	Basit	وَكَمَّ عَلَى الْأَرْضِ مِنْ خَضْرَاءِ مُورِقَةٍ وَلَيْسَ يَرْجَمُ إِلَّا مَنْ لَهُ تَمْرٌ
1463	?	Mütekârib	وَكَمَّ مُشْكَلَاتِ حَكَيْنِ السَّهَا خَفَاءَ فَصْرُونَ بِكُشْفِي شُمُوسَا
554	Mütenebbî	Vâfir	وَكَمَّ مِنْ غَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا
1333	İbn Nübâte es-Sa'dî	Tavil	وَلَا بُدَّ لِي مِنْ جَهْلَةٍ فِي وَصَالِهِ فَمَنْ لِي بِجَلِّ أَوْدَعِ الْجِلْمَ عِنْدَهُ
1349	Harîrî	Tavil	وَلَا تَلَّهُ عَنْ تَذْكَارِ ذَنْبِكَ وَإِبْكَهِ بِدَمْعِ بَضَاهِي الْوَيْلِ خَالَ مَضَابِهِ
1412	Ebû Temmâm	Vâfir	وَلَا سَافَرْتُ فِي الْأَفَاقِ إِلَّا وَمِنْ جَدْوَاكَ رَاجِلِي وَرَادِي
1325	Nâbîga ez-Zübyânî	Tavil	وَلَا غَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سَيُوفَهُمْ بِهِمْ فُلُوقٌ مِنْ قِرَاعِ الْكُتَائِبِ
863	Mütenebbî	Tavil	وَلَا فَضْلَ فِيهَا لِلشَّجَاعَةِ وَالنَّدَى وَصَبْرِ الْعَتَى لَوْلَا لِقَاءُ شُعُوبِ
1428	Ferzadk	Tavil	وَلَا نَقْتُلِ الْأَنْسَرَى وَلَكِنْ نَقْتُلُهُمْ إِذَا أَثْقَلِ الْأَعْنَاقَ جَمَلُ الْمَعَارِمِ
1427	Ferzadk	Recez	وَلَا يُعَابُ شَاعِرٌ إِذَا كَبَا
38-1289	Mütelemmis	Basit	وَلَا يُعْتَمِدُ عَلَى ضَمِيمٍ يُرَادُ بِهِ إِلَّا الْأَدْلَانَ عَيْدُ الْحَيِّ وَالْوَيْدُ
482	Kutâmî	Vâfir	وَلَا يَنْكُ مُوقِفٌ مِنْكَ الْوَدَاعَا
1369	Harîrî	Basit	وَلَا حَ يَلْجِي عَلَى جَزِي الْعِنَانِ إِلَى مَلْهَى فَسُخِّقًا لَهُ مِنْ لَاحِ لَاحِ
1108	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	وَلَا حَتْ مِنْ بُرُوجِ الْبَدْرِ بَعْدَا بُدُورٌ مَهَا تَبْرُجُهَا الْحَتَانُ

1022	İbnü'r-Rûmî	Basit	وَلَا زَوْرِدِيَّةَ تَزْهُو بِزُرْقَتَيْهَا بَيْنَ الرِّيَاضِ عَلَى حُمْرِ التِّيَاقِيتِ
897	Nâbiga ez-Zübyânî	Tavil	وَلَسْتُ بِمُسْتَبْتِقِ أَحَا لَا تَلْمُهُ عَلَى شِعْثِ أَبِي الرِّجَالِ الْمُهْذَبِ
910-911	Ebü Sa'd el-Mahzûmî	Tavil	وَلَسْتُ بِنَظَارٍ إِلَى جَانِبِ الْعَيْ إِذَا كَانَتْ الْعَلْيَاءُ فِي جَانِبِ الْفَقْرِ
486	Katari b. el-Fücâc	Kâmil	وَلَقَدْ أَرَانِي لِلرَّمَاحِ دَرِيَّةً مِنْ عَن بَيْبِي مَسْرَةً وَأَمَامِي
336-838	?	Kâmil	وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّيْمِ يَسْبِي فَمَضِيْتُ نَمَةً فَلْتُ لَا يَغْنِي
321	Ebü Nüvâs	Kâmil	وَلَقَدْ نَهَزْتُ مَعَ الْعَوَاةِ بَدْلُوهُمْ وَأَسْمَتْ سِرْحَ اللَّحْظِ حَيْثُ أَسَامُوا
1463	?	Vâfir	وَلَكِنْ تَأْخُذُ الْأَدَانُ مِنْهُ عَلَى قَدْرِ الْقَرَائِحِ وَالْفُهْمِ
1312	Nâbiga ez-Zübyânî	Tavil	وَلَكَيْتِي كُنْتُ امْرَأَةً لِي جَانِبِ مِنَ الْأَرْضِ فِيهِ مُسْتَرَادٌ وَمَهْذَبٌ
615	Zürumme	Vâfir	وَلَمْ أَدْخُ الْأَرْضِيَّةَ بِشِعْرِي لَيْمًا أَنْ يَكُونَ أَصَابَ مَا لَا
829	Find ez-Zimmânî (Şehl b. Şeybân)	Hezec	وَلَمْ يَبْقَ سِوَى الْعُدْوَا نِ دِنَاهُمْ كَمَا دَانُوا
611	Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Cevherî	Tavil	وَلَمْ يَبْقَ مِثِّي الشُّوقُ غَيْرَ تَفْكَرِي فَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِي بِكَيْتِ تَفْكَرًا
1415	A'râbi	Vâfir	وَلَمْ يَكْ أَكْثَرَ الْفَيْثَانِ مَا لَا وَلَكِنْ كَانَ أَرْحَبَهُمْ ذِرَاعًا
1129	Ka'b b. Zühayr	Tavil	وَلَمَّا قَضَيْنَا مِنْ مَنَى كُلِّ حَاجَةٍ وَمَسَّحَ بِالْأَرْكَانِ مَنْ هُوَ مَاسِحٌ
1426	Ferazdak	Basit	وَلَنْ يَقْدَمَ نَفْسًا قَبْلَ مَيْتَيْهَا جُمُعَ الْبَيْدِينَ وَلَا الصَّمْصَامَةَ الذِّكْرَ
1463	?	Tavil	وَلَوْ أَنَّ لِي فِي كُلِّ مَنَبِّ شِعْرَةٌ لِسَانًا يَبِيْتُ الشُّكْرَ كُنْتُ مَقْضَرًا
552	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	وَلَوْ دَامَتِ الدُّوَلَاتُ كَانُوا كَغَيْرِهِمْ رَعَايَا وَلَكِنْ مَا لَهُنَّ دَوَامٌ
611	Huraymî	Tavil	وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِي دَمَا لَبَيْتُهُ عَلَيْهِ وَلَكِنْ سَاحَةَ الصَّبْرِ أَوْسَعُ
559	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Tavil	وَلَوْ وَصَعْتُ فِي دِجْلَةَ الْهَامِ لَمْ تَفُ عَنِ الْجَرِّعِ إِلَّا وَالْقَلُوبُ حَوَالِ

1415	Eşca' es-Sülemî	Mütekârib	وَلَيْسَ بِأَوْسَعِهِمْ فِي الْعَنَى وَلَكِنَّ مَعْرُوفَهُ أَوْسَعُ
163-199	?	Recez	وَلَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَزْبٍ قَبْرُ
1419	Ebü Nüväs	Serî'	وَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ
1131	İmruülkays	Tavil	وَلَيْلَ كَمْوُجِ الْبَحْرِ أَرْحَى سُدُولَهُ عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي
1171	?	Kâmil	وَلَيْنَ نَطَقْتُ بِشُكْرِ بَرِّكَ مُفْصِحًا فَلَيْسَانُ خَالِي بِالسَّكَايَةِ أَنْطَقُ
1337	Züheyr b. Ebi Sülmâ	Vâfir	وَمَا أَذْرِي وَسَوْفَ إِخَالَ أَذْرِي أَقُومُ آلَ حِضْنِ أُمِّ نِسَاءِ
62-358	?	Mütekârib	وَمَا اغْتَرَّه الشَّيْبُ إِلَّا اغْتِرَارًا
1012	Lebid	Tavil	وَمَا الْقَوْمُ إِلَّا كَالشَّهَابِ وَصُورِهِ يَحُولُ زَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ
1012	Lebid	Tavil	وَمَا أُمَالٌ وَالْأَهْلُونَ إِلَّا وَدِيعَةٌ وَلَا بُدَّ يَوْمًا أَنْ تُرَدَّ الْوَدَائِعُ
1011	Lebid	Tavil	وَمَا النَّاسُ إِلَّا كَالدِّيَارِ وَأَهْلُهَا بِهَا يَوْمٌ حَلَوْهَا وَعَدُّوا بِلَاقِعِ
1404	Hiz. Abbäs b. Abdullah	Tavil	وَمَا النَّاسُ بِالنَّاسِ الَّذِينَ عَهَدْتَهُمْ وَلَا الدَّارُ بِالدَّارِ الَّتِي كُنْتَ تَعْلَمُ
683	Zürrumme	Tavil	وَمَا يَقِيثُ إِلَّا الصُّلُوعُ الْجَرَاشِعُ
907	Semev'el bin Âdiyâ	Tavil	وَمَا مَاتَ مِمَّا سَيِّدُ فِي فِرَاشِهِ وَلَا طَلٌّ مِمَّا حَيْثُ كَانَ قَبِيلٌ
166	Ferazdak	Tavil	وَمَا بِئِلْهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مَمْلَكًا أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ
1349	Harîrî	Tavil	وَمِثْلُ لِعَيْنَيْكَ الْجِمَامِ وَوَقَعُهُ وَرُوعَةٌ مَلْقَاهُ وَمَطْعَمٌ صَابِهِ
1370	Harîrî	Vâfir	وَمُضْطَلِعٌ يَنْلَخِصُ الْمَعَانِي وَمُطْلِعٌ إِلَى تَخْلِصِ عَانِي
153	el-Accâc	Recez	وَفَاحِمًا وَمَرْسِنًا مَسْرُجًا
1414	Mütenebbî	Haff	وَمِنْ الْخَيْرِ بَطْنُ سَيْبِكَ عَنِّي أَشْرَعُ السُّحْبِ فِي الْمَسِيرِ الْجَهَامِ
1463	Ali b. el-Cehm	Tavil	وَمَنْ ذَا الَّذِي تُرَضِي سَجَائِيهِ كُلُّهَا كَفَى الْمَرْءَ نُبْلًا أَنْ تُعَدَّ مَعَايِيهِ
1417	Mütenebbî	Vâfir	وَمَنْ فِي كَفِّهِ مِنْهُمْ فَنَاءٌ كَمَنْ فِي كَفِّهِ مِنْهُمْ خِصَابٌ

1363	Ebü Temmâm	Tavil	وَمَنْ كَانَ بِالْبَيْضِ الْكُوعِبِ مُعْرَمًا فَمَا زِلْتُ بِالْبَيْضِ الْقَوَاصِبِ مُعْرَمًا
488	Dâbi' b. Hâris-i Bürcümi	Tavil	وَمَنْ يَكُ أَسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلُهُ فَيَأْبِي وَقِيَارًا بِهَا لَغْرِيْبُ
483	Ru'be b. el-Accâc	Recez	وَمَهْمُهُ مُعْبِرَةٌ أَرْجَاؤُهُ كَأَنَّ لَوْنَ أَرْضِهِ سَمَاؤُهُ
1421	Ebü Temmâm	Vâfir	وَنِعْمَةٌ مُعْتَبِفٌ جَدَّوَاهُ أَخْلَى عَلَى أَدْنِيهِ مِنْ نِعَمِ السَّمَاعِ
1307	Amr b. el-Ehtem	Vâfir	وَنُكْرِمُ جَارِنَا مَاذَا مِ فِينَا وَنُتْبِعُهُ الْكِرَامَةَ حَيْثُ مَالَا
912	Semev'el b. Âdiyâ	Tavil	وَنُكْرِمُ إِنْ شِئْنَا عَلَى النَّاسِ قَوْلَهُمْ وَلَا يُنْكِرُونَ الْقَوْلَ حِينَ نَقُولُ
109	?	Münserih	وَهَكَذَا يَذْهَبُ الزَّمَانُ وَيَفُفُ سَنَى الْعِلْمِ فِيهِ وَيَذْرُسُ الْأَثَرُ
1428	Ferazdak	Tavil	وَهَلْ ضَرَبْتَهُ الرُّومِيَّ جَاعِلَةً لَكُمْ أَبَا عَنْ كَلِيْبٍ أَوْ أَحَا مِثْلُ دَارِمِ
733	Ebü'l-Alâ el-Maarri	Vâfir	وَهَلْ يَذْخُرُ الضَّرْعَانُ قَوْلًا لِيَوْمِهِ إِذَا أَخْرَجَ الطَّعَامَ لِعَامِهِ
1338	Zürümme	Tavil	وَهَلْ يَرْجِعُ التَّسْلِيمُ أَوْ يَدْفَعُ الْبَيْكَا ثَلَاثَ الْأَنْسَافِي وَالذِّيْنَارِ الْبَلَاغِ
1437	İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî	Tavil	وَيَذْكُرُنِي مِنْ قَدَّهَا وَمَذَامِعِي مَجْرَى عَوَالِيْنَا وَمَجْرَى السَّوَابِقِ
1401	Ma'n b. Evs	Tavil	وَيَزْكَبُ حَدَّ السَّيْفِ مِنْ أَنْ تَضِمَّهُ إِذَا لَمْ يَكُنْ عَنْ شَفْرَةِ السَّيْفِ مَرْحَلُ
1158	Ebü Temmâm	Mütekârib	وَيَضَعُدُ حَتَّى يَظْلُقَ الْجَهْوَلُ بِأَنَّ لَهُ حَاجَةً فِي السَّمَاءِ
1016	?	Tavil	وَيَوْمَ كَطَلَّ الرُّمْحُ قَصَّصَ طَوْلُهُ دَمَ الرِّقِّ عَنَّا وَاضْطَكَّاكَ الْمَزَاهِرِ
ي			
340	Harîrî	Recez	يَا أَهْلَ ذَا الْمَعْنَى وَوَقَيْتُمْ سُرًّا وَلَا لِقَيْتُمْ -مَا بَقِيْتُمْ- ضُرًّا
275	Salatân-ı Abdî	Recez	يَا بَنَّةَ عَمَّا لَا تُلُومِي وَاهْجِعِي
1386-1388	Harîrî	Kâmil	يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدِّيْبَةَ إِنَّهَا شَرَكُ الرُّذَى وَقَرَارَةُ الْأَكْدَارِ
1303	A'sâ el-Kebîr	Münserih	يَا خَيْرَ مَنْ يَزْكَبُ الْمَطْيَى وَلَا يَشْرِبُ كَأَسَا يَكْتَفُ مِنْ بَحْلَا

1314	Ebû Nüväs / Kábús b. Veşmgir	Basıt	يَا ذَا الَّذِي بَضُرُوفِ الدَّهْرِ عَيَّرَنَا هَلْ عَانَدَ الدَّهْرُ إِلَّا مَنْ لَهُ خَطَرُ
269	?	Recez	يَا سَارِقَ اللَّيْلَةِ أَهْلَ الدَّارِ
64-1036	Ebû Temmâm	Kâmil	يَا صَاحِبِي تَقْصِينَا نَظَرَ نِكْمَا تَرِيَا وَجُوهَ الْأَرْضِ كَيْفَ تَصُورُ
174	?	Hafif	يَا عَلِيَّ ابْنَ حَمْزَةَ ابْنَ عُمَارَةَ أَنْتَ وَاللَّهِ تُلْجِئُ فِي خِيَارِهِ
759	Fâtima bt. el-Ahcem	Kâmil	يَا عَيْنَ بَكِّي عِنْدَ كُلِّ صَبَاحٍ
458	Mütenebbi	Basıt	يَا مَنْ يَعِزُّ عَلَيْنَا أَنْ نُنْفِرَ قَهْمُ وَجِدَانُنَا كُلِّ شَيْءٍ بَعْدَكُمْ عَدْمُ
758	Ebû'l-Alâ el-Maarri	Basıt	يَا نَاقَ جِدِّي فَقَدْ أَفْتَتْ أَنْتُكَ بِي ضَبْرِي وَعُغْمُرِي وَأَخْلَاسِي وَأَنْسَاعِي
1318	Sari'u'l-gavâni	Basıt	يَا وَائِشِيَا حَسُنْتَ فِينَا إِسَاءَتُهُ نَحْيِي جِدَارُكَ إِنْسَانِي مِنَ الْعَرِقِ
1418	Mütenebbi	Kâmil	يَبِيسَ النَّجِيعِ عَلَيْهِ وَهُوَ مُجْرَدٌ عَنْ غَمِّهِ فَكَأَنَّمَا هُوَ مُغَمَّدٌ
119	Teftâzânî	Basıt	يُحُومُ حَوْلَ ذَرَاهِ الْعَالَمُونَ كَمَا تَرَى الْحَجِيجَ بَيْتِ اللَّهِ مُعْتَرِكَا
120	Teftâzânî	Basıt	يُحْيِي نَسِيمَ رَضَى مِنْهُ الزَّمَانُ وَكَمْ مُكَافِحٍ بَلَطَى مِنْ سُخْطِهِ هَلَكَا
573	Ebû'l-Alâ el-Maarri	Seri'	يُحْوِضُ بَحْرًا نَفَعَهُ مَاءُهُ
1310	Kâdi el-Errecâni	Tavil	يُحَيِّلُ لِي أَنْ سَمِرَ الشُّهْبِ فِي الدُّجَى وَشُدَّتْ بِأَهْدَابِي إِلَيْهِنَّ أَجْفَانِي
1416	Eşca' es-Sülemî	Mütekârib	يَزُومُ الْمُلُوكَ مَدَى جَغْفَرٍ وَلَا يَضْتَعُونَ كَمَا يَضْتَعُ
284	Abdussamed b. el-Mu'azzel	Vâfir	يُرِينَا ضَفْحَتِي قَمَرٍ يَفُوقُ سَنَاهُمَا الْقَمَرَا
283-284-285	Abdussamed b. el-Mu'azzel	Vâfir	يَزِيدُكَ وَجْهَهُ حُسْنًا إِذَا مَا زِدْتُهُ نَظْرًا
911	Ebû Temmâm	Tavil	يَضُدُّ عَنِ الدُّنْيَا إِذَا عَنَّ سُوْدُدُ وَلَوْ بَرَزَتْ فِي زِيِّ عَدْرَاءِ نَاهِدِ
54-1040	Harîrî	Basıt	يَنْفَتِرُ عَنِ لَوْلُو رَطْبٍ وَعَنْ بَرْدِ وَعَنْ أَقَاحٍ وَعَنْ طَلْعِ وَعَنْ حَبِّ
996	Mütenebbi	Recez	يُنْفَعِي جُلُوسَ الْبِدْوِيِّ الْمَضْطَلِّي بِأَرْبَعِ مَجْدُولَةٍ لَمْ تُجَدَلِ
1440	?	Vâfir	يُقُولُ إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِيَدَيْنِ إِلَى أَجْلِ مَسْمَى فَانْكَبُوهُ

466	Alkame b. Abede	Tavil	يَكْلِفُنِي لَيْلَى وَقَدْ سَطَّ وَلَيْهَا وَعَادَتْ عَوَادِ بَيْنَنَا وَحَطُوبُ
567	Hassân b. Sâbit	Vâfir	يَكُونُ مَزَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءُ
1353	Ebû Temmâm	Tavil	يُمْدُونَ مِنْ أَيْدِ عَوَاصِمِ تَضُولُ بِأَشْيَافِ قَوَاضِ قَوَاضِبِ
1463	?	Basit	يَوْمًا بِجُرُوزَى وَيَوْمًا بِالْغَدَيْبِ وَيَوْمًا مَا بِالْعَقَيْقِ وَيَوْمًا بِالْحَلَيْضَاءِ

FARŞÇA BEYİT FİHRİSTİ

SAYFA NO	ŞAİR	FARŞÇA BEYİT
88	Abdurrahmân-ı Câmî	اختر برج شرف کائنات گوهر ذرچ صدد کائنات
1310	?	از دم تیغ جهان سوزش هوا بگریخته خویش را در خیمه تنک حباب انداخته
86	Abdurrahmân-ı Câmî	آن که بی لوح و قلم کرده رقم بر سر لوح عدم حرف قلم
88	Nizâmî-i Gencevî	ای تن تو پاکتر از جان پاک روح تو پرورده روحی فداک
1280	?	ببروز نبرد آن یل ارجمنسد بشمیشر و خنجر بگرز و کمند
1280	?	برید و درید شکست و به بست یلان را سر و سینه و پا و دست
86	Abdurrahmân-ı Câmî	چشمه قاف قلم تا نگشاد موج فیض از دل دریا نگشاد
85	Abdünnâfi' İffet Efendi	خدایا زبان را بیانی بده بیان را بدیع و معانی بده
1466	Abdünnâfi' İffet Efendi	در نظر هر که رسد این کتاب خاتممش خیر بود بالصواب
88	Abdurrahmân-ı Câmî	رفعت ازو منبر افلاک را رونق ازو خطبه لولاک را
1466	?	شاهی که در زمان ندارد نظیر خویش شکرانه واجبست در روزکار ماست
87	Abdurrahmân-ı Câmî	شکر فضلش چو عطای دگر است باعث شکر ثنای دگر است
88	Abdurrahmân-ı Câmî	صدر نشین اوست درین پیشگاه کُنْتُ نَبِيًّا بُوَدَ أَنْ رَا گِوَاه
1466	Nizâmî-i Gencevî	فاتحه فکرت و ختم سخن نام خدایست برو ختم کن
87	Abdurrahmân-ı Câmî	کی شود در نظر خورده شناس منتهی سلسله شکر و سپاس
1319	?	گر نبودی عزم جوزاء خدمتش کس ندیدی بر میان او کمر
87	Abdurrahmân-ı Câmî	می نهاد شکر نعمت به دهان می کند شکر گذاری به زبان

1310	Bahâeddîn-i Âmilî	میکنند زلفت منادی بر در دلها که من گوهر خورشید در دامان شب گم کرده ام
85	Nizâmî-i Gencevî	نخل زبانرا رطب نوش داد دُر سخن را صدف گوش داد
85	Senâî-yi Gaznevî	همه از صنع تو مکان و مکین همه از امر تو زمان و زمین
87	Abdurrahmân-ı Câmî	واحد است او و ز ماهی تا ماه همه بر وحدت او یبند کواه

TÜRKÇE BEYİT FİHRİSTİ

SAYFA NO	ŞAİR	TÜRKÇE BEYİT / ŞİİR
1337		Aceb aks-i ruhun mu eylemiş rûşen bu şeb çarhı Şîrâr-ı sîneden yanmış mı yoksa hirmen-i encüm
1272		Câh ile kesb-i şeref etmede iken âlem Sadr-ı âli ile kesb-i şeref eyler câhî
1380		Cemâl-i yâri gördükçe kaçan âşık dese yâ hû Sakın ta'n eyleme sûfi zamîr Allah'a râci'dir
1253-1380		Çeken şerâb-ı neşâtı cihânda bir kerre Humârî câm-ı felek ser-nigûn olunca çeker
1244		Derûnî âşına ol taşradan bigâne sansınlar Bu bir özge revîşdir âkil ol divâne sansınlar
1249		Dilde safâ-yı âşkın, dîde gamınla pür-nem Bir evde ays ü şâdi bir evde ye's ü mâtem
49-1261	Abdülahad Nûri	Dil-hâne harâb oldu yıkıldı türâb oldu Her cânibi bâb oldu virâne miyim bilmem?
24-25	Abdünnâfi' İffet Efendi	Dil hayrete dalmışdır yâ Hazret-i Kuddûsî Himmat sana kalmışdır yâ Hazret-i Kuddûsî Geldim sana yalvâra kıl derdime bir çâre Rahm et bu elem-dâra yâ Hazret-i Kuddûsî Ey mürşid-i sâhib-dâd kalsın mı gönül nâ-şâd Bu âcize kıl imdâd yâ Hazret-i Kuddûsî Eşkâle düşüp hâlim gelmez ele âmâlîm Rahm eyle ki pâmâlîm yâ Hazret-i Kuddûsî Biz âşık-ı cânânız dil-teşne-i irfânız Feyzin ile reyyânız yâ Hazret-i Kuddûsî Perverde-i isyânız ammâ ki peşimânız Deryûze-i gufrânız yâ Hazret-i Kuddûsî Var sîne de bir hâlet bu sûzişe yok tâkat Düşmez mi sana gayret yâ Hazret-i Kuddûsî Âmâlîme isâl et noksânımı ikmâl et Lutfun ile hoş-hâl et yâ Hazret-i Kuddûsî Gel eyle nazar bir dem pür-nûr ola tâ sînem Kıl Nâfi'ini hurrem yâ Hazret-i Kuddûsî
23	Abdünnâfi' İffet Efendi	Edip sergeşte ashâb-ı ukülû gerdiş-i gerdûn Nice rûşen-dili lagzide-pây-ı gâffet etmişdir
1381		Elemde olma o hurşîd eder seni isâl Vişâle âkıbet ey şebnem-i sirişk-i lâl
30-31	Abdünnâfi' İffet Efendi	Eserim oldu sezâ ithâfa Tuhfe-i nâfi'dir ahlâfa Defter-i ehl-i velâyetdir bu Fihris-i ilm-i hakîkatdir bu İntifâ' eyleyerek ihvânım Ola ya Rabb sebep-i gufrânım!
1326		Etdim imrâr-ı nazar esbâb-ı hüsn-i dilbere Bir kusursuzdur fakat kaddi müşâbih ar'are

28	Abdünnâfi' İffet Efendi	Fenn-i hadis ü mantık u ilm-i sülûkde Hasr eyledim meâsire eyyâm u sâlimi Şerh eyledim <i>Mutavvel</i> 'i Türkî zebân ile Gösterdi hâme âleme sihri-i helâlimi
23	Abdünnâfi' İffet Efendi	Gök kandil oldu halka-i zülfe uzat elin Âdetdir elde leyle-i kandil çörek gerek
49-1379	Nedim	Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana
69	Ergani Mutasarrıfı Rûmî Efendi	Hâme-i Nâfi' Efendi'den selis olmuş idi Me'haz-ı ilm-i meâniden <i>Mutavvel</i> tercüme Himmat-i memdûha-i fazlıyla oldu başkaca İşte <i>Burbân-ı Gelenbevi</i> de ekmel tercüme
1379		Hem yakar pervânesin hem sûz-i dil izhâr eder Muktezâ-yı meşreb-i şem'-i şeb-ârâ böyledir
28	Abdünnâfi' İffet Efendi	İnkâr edemez fazlımı ebnâ-yı zamân kim İsbât-ı meziyyâtuma kâfil eserim var Bak terceme-i şerh-i <i>Mutavvel</i> gibi nâfi' İhvânıma arz eylediğim çok güherim var
1254		Kalem keç-dil mürekkeb rû-siyeh kâğıd dû-rû bilmem Kimi etsem o şûha arz-ı hâlim yazmada mahrem
1282		Lebinden büse almak mahrem-i bezm-i visâl olmak Nişîmengâh-ı cennetde şerâb-ı kevser içmektir
26-27	Abdünnâfi' İffet Efendi	Maârif ehline bir tuhferdir bu Talebkâra nukûd-i sırfedir bu Bulur ehl-i hased her şeyde noksân Veli kadrin tanır ashâb-ı irfân Edip lütfunu mazhar Hazret-i Hakk Bu abd-i âcizi kıldı muvaffak Arûz u kâfiyedir tab'a mîzân Bu fenn ile olur tashîh-i evzân Bu iki ilmi câmi'dir bu te'lîf Bilir ehli değil muhtâc-ı tavsîf Nûsahlar gide andan her bilâda Vesile ola rahmet ile yâda Arûza kâfiye olunca tezyîl Kitâb oldu bu târîh ile tekmîl
1258		Mestâne o meh-rûyu görüp â ile yazdım Nakşoldu elif kaddi dile bâ ile yazdım
1256		Mihri yokdur o mâhımı bilirim Meşreb-i pâdişâhımı bilirim
69	İsmail Zihni Efendi	Mutavvel etmeyip bahs-i senâsın muhtasar geçtim Kemâl-i fazlına <i>Nef-i Mu'avvel</i> dir celi burhân
1288		Nice teşbih edelim kadd-i nihâl-i yâre Yoğ iken vech-i şebah taze nihâl-i çemeni O bulur kisve-i sebzîn-i varak ile revnak Yâr eder kesb-i letâfet çıkarıp pîrezeni

1326		O mâhı eyledim sencide-i mîzân-ı dikkat kim Dehân-ı tengine söz sığsa yok hüsnünde noksanı
18-19	Abdünnâfi' İffet Efendi	Ömrümün mâ-hasalî Sâlih'im âh Yavrumu elden uçurdum eyvâh Öpmeğe kıymadığım gül bedeni Nice soldurdu aceb çarh-ı denî Dürr-i yek-dâne ve bir dânem iken Güher-i mahzen-i vîrânem iken Aldı destîmden anı düzd-i ecel Ede ihsân-ı ıvâz Rabb-i ecel Âh evlâd acısındır müşkil Kâbil-i merhem olur yâre değil Buna tâkat getirir mi dil ü cân Meğer imdâd ede Hallâk-ı cihân Nâr-ı hicrânına yokdur tâkat Maşşere kaldı zamân-ı vuslat
1253		Siper et sineni gel hançer-i azâre gönül Böyledir resm-i mahabbet buna yok çare gönül
1380		Takrîr edemem derd-i derûnum elemim var Allah'ı seversen beni söyletme gamım var
49-1310	Belîğ	Ten-i bî-mârımı gam öyle hayâl eyledi kim Kendimi görmek için gözlüğe muhtâc oldum
1261		Vatanın zevki mülâkât-ı ehîbbâ iledir Bî-mülâkât-ı ehîbbâ vatânı neyleyelim

EKLER

♦ ديباجه نفع معول ♦
♦ ترجمه تلخيص و مطول ♦

بسم الله الرحمن الرحيم ♦

(خدایا زانرا بیانی بده * بیانرا بدیع و معانی بده)

دباج کار کا، مقدسان ملاء اعلیٰ و دباجه پیرای الواح برعبر عالم بالا اولان حد و ثنائی اسنا حضرت خداوند خرد بخش سخن آفرین و صورتنامی معنای ایجاد و تکوینیه حقیق و سزادرکد لطائف ابداع و صنایع اختراع قدرت کامله سی هر نقطه صحایف اکوانده ابداع سرگواه و ذرات حضیض خاکدن مشهای بروج آفتاب و افلاک دکن و جدائیت ذات و محاسن صفات واجب تقدیسه الماع خیط الشعاع براهین بی اشتباه اله (کنت کزنا تخفیا فاحیبت ان اعرف) حره سرای بیجون و جراسنی تربین ایچون غواص مشیت الهیه سی رفیوای (اول ما خلق الله نوری) دره عقلیه عقل اولی معاص عاقول حکمدن ابراز و اخراج و فرقی شاهد خاص الخاص امکان بدیع الطرز و الاطرزه دره التاج ایدرک * همه از صنع تو مکان و مکین * همه از امر تو زمان و زمین * نشیده سینه کلش سرای صحرای آفریده کار بستهنده بلابل اندیشه اعجاز پیشه دقایق سنجان خلاصه الاکوان مستعد نغمات سپاس و تحذیب اولای اوزره * نخل زانرا طب نوش داد * در سخن را صدف کوش داد * مغز اسجده جوهر مجردات الفاظ و کلمات حجر تربیت عقل فیاضده هم آغوش معادن معانی و دلالات و اعطی کل شیء خلقه * دار الضربیدن هر زساوه عبارات صرائف اصحاب معانی و اذعان و تصاریف اهل بیان اله باز ارجحایق و مجاز و کنایاتده تمغا بذریع بدیع و محسنات اولوب اول نظمتان بیقیاس استکمال خواص شخصی و نوعی اله نازتقدیه انفاس ارباب الف و استیناس اوله رقی منبع آثار و فایدهها فیها من کل زوج بیج * و اول شکوفه زار فضای وجدان و حواس استبقای قوای فایده فیض بدیعی اله حازرتیمه مضامین رنگین مختلفه الاجناس اوله رقی مطلع الانوار * نم بخرج به زرع مختلفا الوانه نم بیج * اولمشدر تعالی عن درک الفهم و الفیاس کمال ذاته و جل عن سابقه الطنون جلال صفاته * آنکه بی لوح و قلم کرده رقم * بر ساروح عدم حرف قلم * چشمه قاف قلم تا نکشاد * موج فیض از دل دربانکشاد *

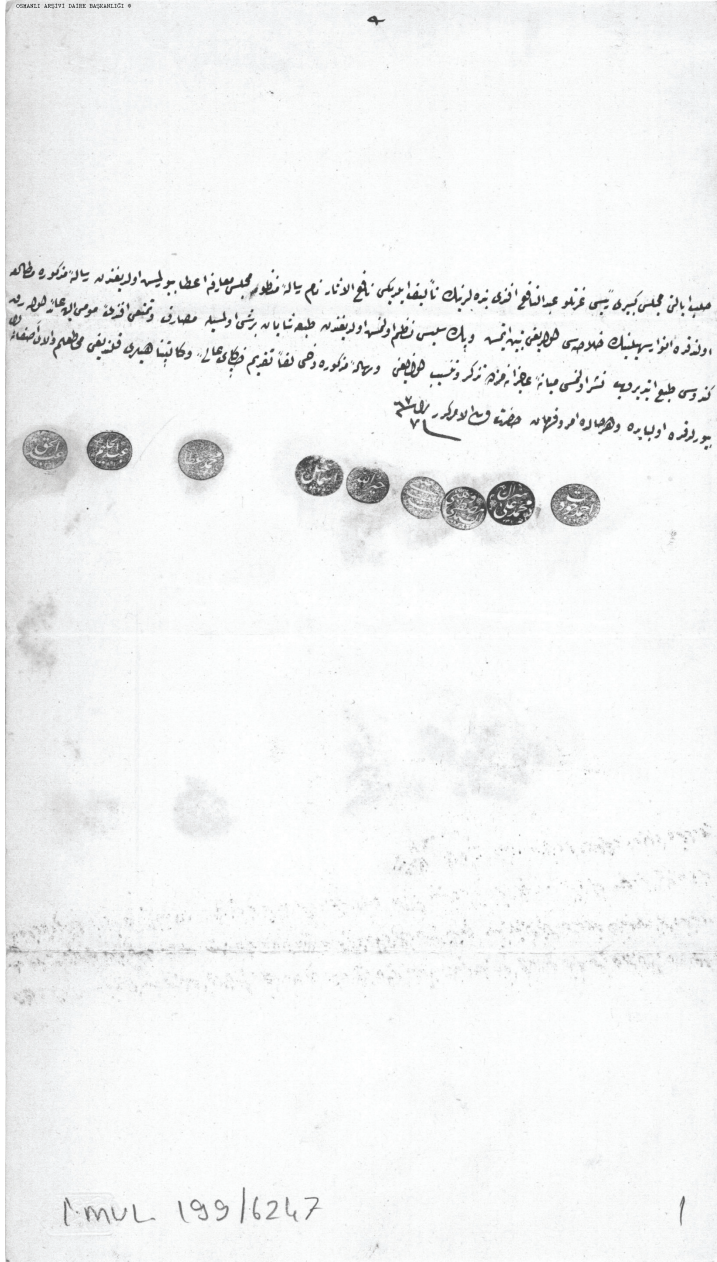
و صحرای

EK 1: en-Nefu'l-Mu'avel'in dibacesi.

EK 2: en-Nefu'l-Mu'avel' in 2. cildinde Beyân ilminin başladığı kısım.

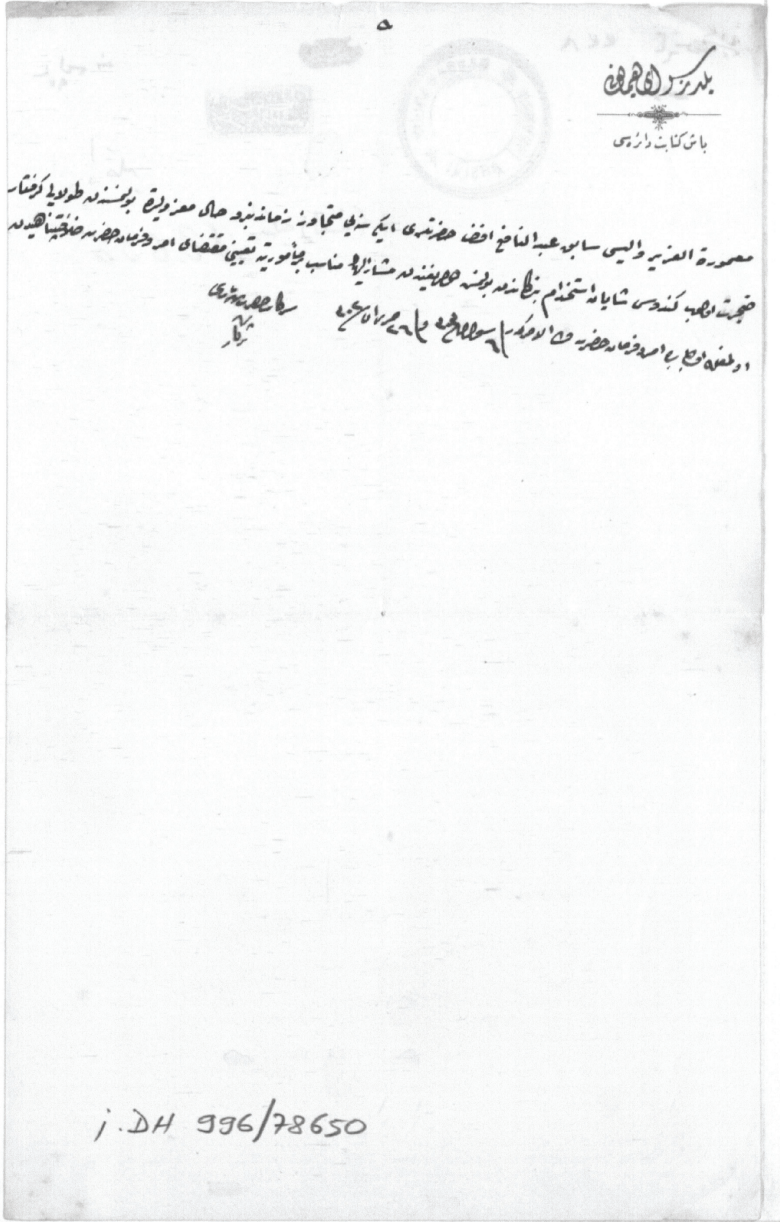

İ.MVL.00199

EK 4: Abdünnâfi‘ Efendi’nin *Nâfiu’l-Âsâr* adlı eseriyle ilgili bir belge.

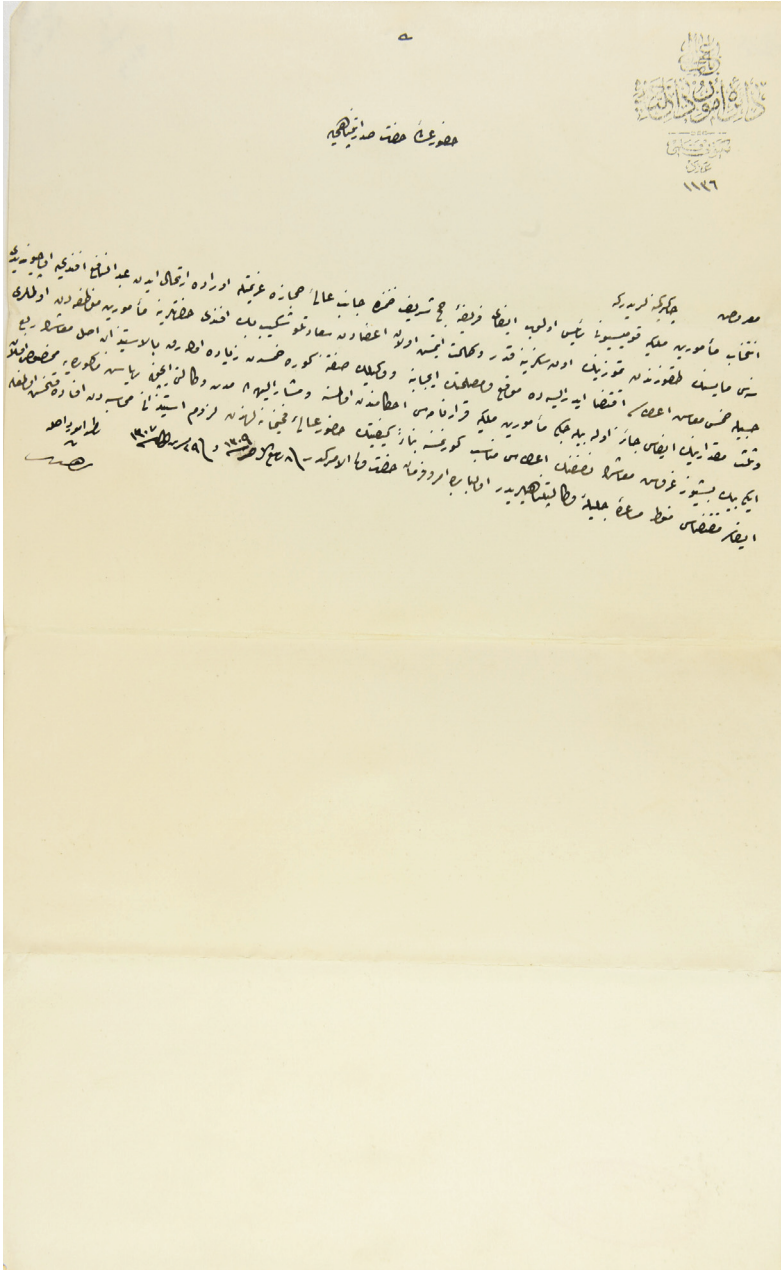
I_MVL_00199_006247_001_001.

İ.DH.00996

EK 6: İki seneden fazla zamandır görev almadığı için sıkıntılı olan Abdünnâfi' Efendi'nin uygun bir görev talep ettiğini ifade eden bir belge.

Kİ_DH__00996_078650_001_001.

EK 8: İntihâb-ı Me'mûrîn-i Mülkiye Komisyonu Reisi Abdunnâfi Efendi'nin Hicâz'da vefatı üzerine, yerine vekil tayin edilen Şekîb Beyefendi'nin durumu hakkında yapılan düzenleme. ŞD__02581_00031_003.

صال

[طبه اعدادیسی]
توسیه متقاضی اراده سینه‌د اولان
قله طبه اعدادیسی بناسک دون اساسی
وضع اولتشدز .

[جل نلراغتنامسی]
جبل لیان ،مصرفلنک مقر شنبوسی
اولان بیدادن برمشاد عالیله حتی چهنله
نلغراف مرکزیک دخی امدانی مثالو اورابه
نحویل قلندنی نلغراف وپوسته نلغرات
علیستندن اشعار قلمشدز .

[انزولر]

رسومات امانت جلیلهسی اوج بابکرک
اولتورینه موسویه وضعی سورنده اولوب
پولک ایچون درسامدت وغاز ووشورکنتیری
طرفردن عرض تکلیفات اولتشدز .

غاز شرکی غلذ وصو قوبیالیسی صو
ایله متحرک مصعدول وضعی تکلیف ایلوب
اولیلده ودرکدری لایجهردن هساکینک
دها اولریبیل اولدیغی حقدله اعطای رای
وقرار ایملک اوزره مذکور لایجهل معمار
موسوی ژاسمونه ایله نامه نلغاری مهتمدی
موسوی (نقل) ، تسلم ایلمشدز .

[سرفات]

ماه نموز افریجیک اون بدنجی کیجهسی
بلک اولغنده کاش رومایا قونسلو سجانسته
سارقلر کیروب برقاغه قیردقن مسکره
بولندقری بکری بکری افراق بله بعض
اوراق مههمسی السوب فرار ایلمکفرنی
استابول یازیپور .

رومایا سفیری موسوی (سینی لی نوا)
کیفتی بلک اوغل متصرفلنله اشیار ایتش
اولدیغندن اواراجه غریز لر نحری ایلمیلور .

[اوستریا سفیری]

اوستریا سفیری بارون (دوقالیسی)ک
مالیاسیله برابر اوستریا قالیجه لرینه کیرمک
اوزره ایکی ماه مدته استحصال مآذویت
ایتش اولدیغی مستجرور .
سفیر مشارالیله نهایت اون کونه قدر
زوجیهسه درسه داندن بالحرکه (فاتیحه) به
عزیمت ایت ایملک اولول نهایته طوخری
پورابه عدوت ایلمیکه ایتش .

[احوال صحیح]

عوزک اولوانوچنده قورلاند ۱۰۰۰واون
ایکینده جدمه ۱۰۰۰ وحلیسه ۲۰۰ وقات
وقوعیولمشدر ،اطفا که ایله حلامده وقوعات
اولامشدز .

[توزیع مکافات]

انصرابه ،واقع مکاتب هئایان دک وکی
کون ساعت اوج راده لرینده توزیع مکافات

رسمی صدوت مطلقهده اجرا
قلمشدز .
مدیر مکاتب عزتلول غلبی رضا بلک
طرفردن بر نلغراف ایزاد ایلمش ویاغله اطفال
ولباشاهم چوقی یشاه دعائی تکرار
ایچشدز .
بر بلدومسدیه بائجهده ترنمازل اولقنده ایلی
توزیع مکافات ختامده بائجهده قورلش
اولان ایل اوزرنده حساستیق اوپولتری
اجرا قلندز مدعوین ناطلمشدز .

[وفات]

انقلاب مأمورین قوبیسیوقی دینی
اولوب حجاز مغفرت طرازده موآسان عید
الناعم اندی قورلاند وفات ایتش اولدیغی
کی لاجل اللندی اوریلده بولان ریستوف
پاشا دخی ترک حیات ایتشدز .

[حریق خساری]

قاهرده بیلدن قصردنه ،شهور ایدن
حرکه ایغاق ایلمیکه خسارات اوتوزریک
انکلیز لیرامی ،اردمسته ایتش .

[داخله نلغارت جلیلهستندن ولات شاهانه]
[ایله اولو مستقیمه تطبیق قلان تحریرات]
[مجموعه مک صورتیندر]

منافع صنوف قورلاند زراعت باقعهسی
شبه وصدوقلرینه دور اولان سنهده
افراد طرفردن کسائی متضرر یازیله حق
هاش وظهورله یایشیدریلر لادم کلان
بولار حقدله رسم نمنا قاونلک اون ایکیجی
مادهسته تدبیل اوقق اوزره شورای دولت
نظایات داؤرمستندن قله انوب صریحیت
اچکانه بالاسنتدان اراده سینه جنسب
یادشاهی منافع بیوریلان قنره قاونیه عموم
صرمستنده تبلیغ اوققیدسی مناسف منافع
صندوقلردن زراعت باقعهسی شبه وصدوقلرینه
قورلاند زراعت باقعهسی شبه وصدوقلرینه
دور اولسوبده هاش وظهورلرینه پول

یایشیدریلمش ویاخورد نسنظا بهستندن
دوون پول یایشیدریلش اولان سندسات
اوراق سائرمدن جزای نقدی الخیوب
یاکتر لازم کلان بولارک الصافیه اسکنتفا
اولغی دخی ماراآکر اراده سینه حضرت
یادشاهی احکام جلیلهستندن اولدیغی حالده
اولوقق تبلیغ اوققیدسی قیداً اکلشایدریلندن
ایجاب کیفتک دوار لازیمه اشعار ایلمیکه
یایشیه اجرای اجماعی بالذکره سانبیه
صدارنهایه ایزدیل بیوریلش وصورت حال
سائر ایجاب ایدن حلاله بیلدیرلش اولغله
اوراچده اکا کوره اقتضای حالک ایغاشه
همت بیورلسی باشده .

قرا اهالیسنگل زرع ایتدهکاری توتولتری
وزی ایلارینه قلا وکسالم ایتمک ایچون
توکل ایله کاری شمشخه ویریک اوزره
لاجلال تصدیق مقبولات محرر لکلرینه

کتوبرلان وکاتنامه عومبدن شرح تفرقه
سنک قنره خصوصیه اچکاتن قنره چور
امضالت تصدیق ایچون الیستر غروش
خرج استیفا ایلمیکه قنرای اهالی حقلرنده
بلک اضر کورنیهیله بو مثالو وکاتنامه لردن
دخی اشعار التزام ایلمک قرا اهالیسنگل
اعطا ایلمکاری کفالت نامه لره قیاساً یاکتر
اللی غروش خرج الترق ،مامله تصدیقیه
لریک اجرایی استیفا دخی جاری عدلیسه
نظارت جلیلهستندن بیوموت مذکره اوزرینه
شهرای دولت نظایات داؤرمستندن قله
النوب موجباً اجرایی اجماعی ختمستنده
بایبورلندی عالی توزیع بیوریلان مضطه ده
خرج تفره سنک بیتمش بشنجی مادهستنده
تکجه نامه تنظیمی ایچون یوز وعمومی وکاتنامه
مه ایچون الی غروش التمهجدز موو محرر
اولوب زراع اهالیلک ووجه محرر ویردکاری
وکاتنامه دخی ماده مذکورده محرر
عمومی وکاتنامه لر قیلندن بولوش اولدیغندن
اشبو وکاتنامه لره موضوع اولان هر بر
امضادان الی غروش الحق لازم کیلوب
عمومی ایچون یاکتر یوز غروش خرج
تصدیق انسی ایجاب ایدم کیستندن لادم
کاتنره اولوجه تالیفات اجرایی اوزی
مذکره افاده قلندز کیفت نمنا ولات
و مستیقل ،مصرفلنله بیلدیرلش اولغله
اوراچده اولوجه اقتضاسک ایغاشه همت
بیورلسی باشده .

[شمس الماراف]

شهر حال رومینک اون بشنجی بازار
ایرتی کونی شمس المارافک ایلیم تنظیمیسی
رسیده حد خطام اولر کی مکذب مذکر
کفاد یوم مذکوردن لاجتیار درسلره
بدا اولمقصدز .

[قتضای وفات]

یایچی ازیمیری اسپرو قنومیه وسیلک
آیادیتیری حملهستنده یایشیدریلده ولسدیغی
بناسک اوست قلندن دوشهرک متأراً وفات
ایچشدز .

[قتضای]

ازیمیلاننده بولان پولکس آستردام
ناندنکی هولاندا وپوریک وینچندن بر
پالاموط چولایوشنه ترق مومونک ایچندنکی
علهدن برینک اوزرنسه دوشهرک درحال
ازیمیشدر .
زولایجمنز ایکی چوچوشیله بر کنج
ترک ایچشدز .

[چقال برونی طباقاتی]

ازیمیده بی قله اطرافلنک ری طر .
فنده کاش چقال برونی طباقاتی دخی اوتکی
کی ازیمرک هواسی وهله قورق بانی وکوز .
تیه طرفری اهالیسی ایچون پاک مضر
ووردسی نمنا متصل کی اولدیغی حالده

عصا طفاق سبیلله آله معمور بیدن مهجور
اولدیق املایی درجه وچوبده اولسته منی
والی ولات بارامدن برهنه اول بلالانت
مذکورده بطفاق کوزرک چاره املایی
بیتمش نظر دفته آلتلر واریاب فندن صرک
برهنت معرفتیه کشفک اجرایی وخر .
بطفاق تنظیمی هان ایجاب ایدنره امر
ایچشدز .

اشبو چقال برونی طباقاتی تقریباً آتی
یوز دولک برطاه اراضی اشغال ایتکده
اولوب املایی سبیلله ایشیو ارامی دخی
الطبع میدانه چقناق واصر امدان طولای
ازیمرک هواسنجه دها زیاده حیات صوله
کله کی مثالو مذکور المقصدار ایشینک
میدانه چقیسه اولاری ساحلک نایبانه
شرف بولنجیق وپوزردن ازیمره حمیده
استحکام جیمی آرمستنده کوزل بریول
آچلمش اولمقصدز .

پولمن بشقه چقال برونی دایبانک
صودوی دخی داؤره انتظامه کوزرک بوجهته
دایبانک اسرار منجه کالی استاده حصو .
له کله کی اچ اوچورده بولسان باشلر
عصولک ازیمره محرراً نقل ایجابی دخی
استحضار ایلمش بولنجقدز .

[سینورطه قوبیالیسی]

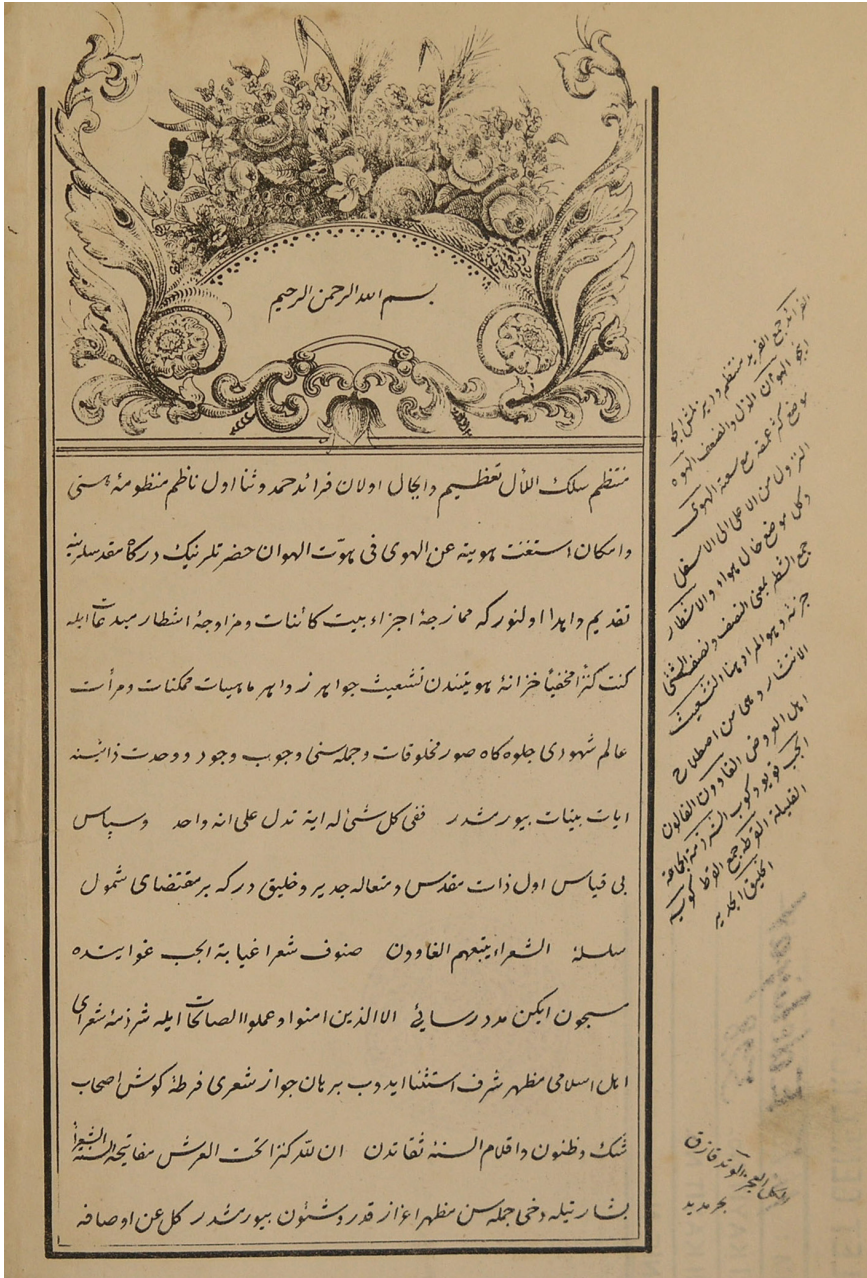
باغراستاده بولان سینورطه قوبیالیسی
لریک داخل کلکنده اجرای معامه ایتک
اوزره باغراستاده معامه ایلمکاری نایبانتک
بیتمش بوزریک فرانته ایلمکی حکمتجه قور .
لاشدرلش اولدیغند میاغ مزبور ی نایب
ایدمیکه اولان بعض قوبیالیلرک باغرا .
سنانق ایتک مجبورنده بولسندقری
قلندن بیلدیریلور .

[اعدام]

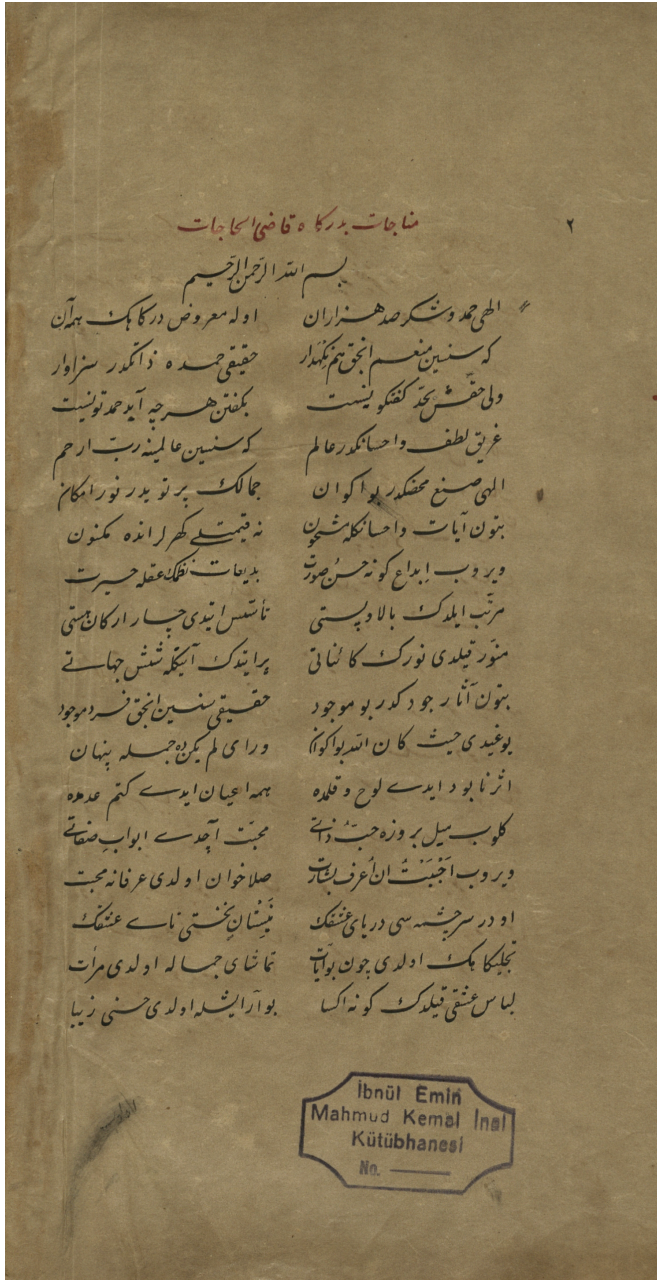
عکده عسکره طرفردن اعدامنه حکم
وبرلن چاوش «ناتوق» اعدام ایلمک
اوزره بوزره کوندرلشدز .
عکده عسکره مدعی عومبسی دخی
یوم مزبورده بوزره کیمشدز .

[ژاندارمه تلمیلری]

بلمارستان حکومتی طرفردن اتحاد
ولکان بر تدبیر موجبجه سواری ژاندارمه
تقراتک تعلیمه مابینتر اولتشدز .
اشدرلک مدلیکبه سکنه کلمک اوزره
شمدیلک خامکوی وائلار یازارنجی ستیجا .
قنری داخاندکی سواری ژاندارمه یلو .
کوزرک یاکتر برصافی قلیله جمع ایلمیکه
شهر حالک اوقق کونندن اعتباراً قلب
سواری ژاندارمه لرله برابر تلمیلریشه
یشلاشلی وپونر اون بیتمش تعلیم
ایلمکدن مسکره عمل مأموریتلریشه ایله
ایلمیکه بصده نصف ویکر لریک جلب
وتلمیلری مقرر بولمشدر .

EK 11: Abdünnâfi' Efendi'nin aruz ve kafiyye dair *Mahzen-i Esrâr-ı Şuarâ* adlı eserinin başı.

EK 12: Abdünnâfi' İffet Efendi'nin İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY Nr. 10029'da kayıtlı *Divân*'ının başı.

— * دبیاجه اثر معتبر * —

— * ترجمه نخبه الفکر * —

— * بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ * —

الحمد لله الذي سهمنا فضائل اسانيد الاخبار * وعلما اصول
 الاحاديث كمة باقية روايات الاصاغر عن الاكابر الاخبار *
 ادراج الواقفين عند باب مرضاته في مسلسل حزبه المكرمين
 بمواهب طاعاته * فسكنت نفوسهم عن الاضطراب والعلل *
 وحل الضعيف المتقطع على مراسل لطفه فاتصل * خبر آحاد
 مصنوعاته يفيد العلم اليقيني على كمال اتقان قدرته * وحديث
 افراد مصنوعاته * برشد التأملين على ايقان حكمته * والصلوة
 على نبيه المرسل بالدلائل المعجزات * والمبعوث المفضل من بين
 الرسل بتواتر الروايات * بعث والدين غريب مدلس فاضحا
 مشهور اعززا بانوار شريعته * واتضح بزوال ظلام المنكرات
 فجره دياته * وعلى آله واصحابه الذين هم روات اخباره *
 وهدات سننه وآثاره * صلاتا دائمة ماعلى اسناد و نزل *
 وطلع نجم وافل * ورحمة لله على مشايخنا وائمتنا * رحمة نازله
 الى يوم الحشر والنشور * وهو المستعان في كل الامور * نسئله
 بحرمه من ارسله رحمة ان يوفقنا على ما يحبه ويرضاه من الآثار *
 منظورنا بلحاظة الاعتبار عند سلطاننا الاعظم وظله في العالم

EK 13: Abdünnâfi' İffet Efendi'nin *Eser-i Mu'teber Tercüme-i Nuhbeti'l-Fiker* adlı eserinin başı.

EK 14: Abdünnâfi' İffet Efendi'nin *Nâfiu'l-Âsâr Nev-bâve-i Simâru'l-Esmâr* adlı eserinin başı.

